Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

25DE BIND

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG ∴ RØNNE
EDM. ANDERSEN
1937

BORNHOLMSKE SAMLINGER

25DE BIND

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

25DE BIND

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG ∴ RØNNE
EDM. ANDERSEN
1937

Colbergs Eftf., Boktryckeri, Ronna

INDHOLD:

Side

Departementschef K. H. KOFOED: Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage 1

4de Afsnit 1862—75. (Fra Novemberforfatningen til Ministeriet Estrup.) 1

1. Dansk Politik i Frederik den 7's 2 sidste Regeringsaar .. 1
2. Forholdene paa Bornholm 1862—63 2
3. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og O. E. Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1862—63 9
4. Landstingsvalget paa Bornholm den 20. Juni 1863 22
5. Fra Kongeskiftet til Wienerfreden 26
6. Bornholm og Krigen 1864 28
7. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1863—64 36
8. Valgene paa Bornholm i 1864 59
9. Personerne; biografiske Oplysninger 70
(Andreas Larsen Hjorth 70. Hans Christian Lohmann 73. (Peter Julius Bohn 74.)
10. Grundlovskampen 1864—66 75
11. De bornholmske Rigsdagsmænd Hjorth, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsforsamlingerne 1864—65 78
12. Valgene paa Bornholm i 1865 til Rigsraadets Folketing 85
13. De bornholmske Rigsdagsmænd Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1865—66; Udmarkssagens Løsning 97
14. De bornholmske Rigsdagsvalg i Juni 1866 119
15. Rigsdagsvalgene paa Bornholm i Oktober 1866 128
16. Personerne; biografiske Data 139
(Morten Edvard Fallesen 139. Postekspeditør Peder Larsen 142. Lærer Esper Hansen Bohn 142. Lærer Jens Peter Knudsen 144.)
17. Dansk Politik fra 1866—70 144

18. De bornholmske Rigsdagsmænd Fallesen, Dam og Sonnes Virksomhed i Samlingen 1866—67 146
19. De bornholmske Rigsdagsmænd Fallesen, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1867—68 166
20. De bornholmske Rigsdagsmænd Fallesen, Dam og Sonnes Virksomhed i Samlingen 1868—69 179
21. Folketingsvalget paa Bornholm i September 1869 185
22. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1869—70 194
23. Dansk Politik under Ministerierne Holstein-Holsteinborg og Fonnesbech (1870—75) 210
24. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1870—71 215
25. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1871—72 224
26. Folketingsvalget paa Bornholm i September 1872 245
27. Personerne; biografiske Data 267
(Hans Christian Sonne 267. K. P. Korsgaard 268. Markus Joachim Landschoff 271. Hans Christian Dam 273. Peder Kjellerup Algreen 273.)
28. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1872—73 274
29. Folketingsvalget paa Bornholm i November 1873 286
30. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Sonnes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1873—74 299
31. Landstingsvalget m. v. paa Bornholm i 1874 318
32. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1874—75 325

Docent fil. dr. GUNNAR EKHOLM: Bornholms fynd av romerska importvaror 333

stud. mag. OLE KLINDT-JENSEN: Ertebøllekultur paa Frennemark 345

Lektor TH. LIND: Fra Bornholms Museum 353

Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage.

Af Departementschef K. H. KOFOED.

4DE AFSNIT 1862—75.

(Fra Novemberforfatningen til Ministeriet Estrup.)

1. DANSK POLITIK I FREDERIK DEN 7's 2 SIDSTE REGERINGSAAR.

I Maj 1861 havde Ministeriets Chef, C. C. Hall, erklæret, at det var ørkesløst yderligere at forhandle med Holstenerne, hvorfor han vilde arbejde paa at udskille Holsten af Fællesstatens Omraade. Der blev dog i Januar 1863 gjort et sidste Forsøg paa at opnaa en fredelig Overenskomst med dette Hertugdømme, idet man forelagde den holstenske Stænderforsamling en Del Lovforslag, der angik Fællessager. Man nægtede imidlertid at forhandle disse. Svaret fra dansk Side var Kundgørelsen af 30/3 1863, hvormed Fællesforfatningen af 1855 ophævedes for Holstens Vedkommende, og der bebudedes samtidig en dansk-slesvigsk Fællesforfatning; i September s. A. forelagde Regeringen et hertil sigtende Forslag for Rigsraadet.

Ejderpolitiken havde vundet sin endelige Sejr, og skønt det maatte staa alle klart, at det var en farlig Politik, der her førtes, fulgte det store Flertal af det danske Folk tillidsfuldt Regeringen. Til den falske Tryghed bidrog i ikke uvæsentlig Grad Haabet om aktiv Støtte fra Sverige og Norge. Endvidere stolede man paa Velvilje fra fransk og navnlig engelsk Side, ligesom man haabede, at Splittelsen blandt de tyske Magter skulde berede en Aktion imod Danmark visse Vanskeligheder.

Efter det nye Forfatningsforslag for Danmark og Slesvig skulde den fælles Lovgivning for de 2 Lande udøves af et Rigsraad, hvis Folketing paa 130 Medlemmer valgtes af de samme Vælgere som Junigrundlovens Folketing, medens Landstinget bestod af Prinserne, 25 kongevalgte og 50 folkevalgte; ved Valget af disse kunde der kun deltage Vælgere, som havde 1200 Rdl. i Aarsindtægt eller svarede 200 Rdl. i aarlig Skat. De nationalliberale havde længe været betænkelige ved den almindelige Valgrets Herredømme i saavel Folketing som Lands-

ting; nu forsøgte de at gennemføre vidtgaaende konservative Garantier ved den foreslaaede Sammensætning af Landstinget. Bondevennerne rejste den voldsomste Opposition herimod. Helstatsmændene var Modstandere af Forslaget, fordi det udelukkede Holsten. Under overordentlig Spænding fandt den 13' November 1863 Afstemningen Sted i Rigsraadet. For gyldig Vedtagelse krævedes $^2/_3$ Majoritet. Dette opnaaedes, idet 40 stemte for, kun 16 imod. — 2 Dage efter indløb til Hovedstaden Telegrammet om Frederik den 7'des Død paa Glücksborg Slot. Hermed voksede Faren for, at Striden om Hertugdømmerne skulde faa en voldelig Udgang.

2. FORHOLDENE PAA BORNHOLM 1862—63.

Den bornholmske Presse bestod i 1862 af 2 Blade: »Bornholms Avis«, der gik i sin 35' Aargang, og »Bornholms Amtstidende«, der var en Omdannelse af den i 3' Afsnit af denne Afhandling omtalte »Rytterknægten«. Avisens Redaktør og Udgiver var vedvarende E. C. Tryde, mens Redaktør M. A. A. Wolff redigerede og udgav Amtstidende.

Avisen udkom 3 Gange ugentlig: Tirsdag, Torsdag og Lørdag, mens Amtstidende kun udkom 2 Gange: Tirsdag og Fredag. Til Gengæld havde det sidste Blad et noget større Flademaal (24 × 32 cm imod Avisens 20 × 27 cm). Forholdet imellem de to Blade var endnu bitrere, end det plejer at være imellem konkurrerende Provinsaviser, og ikke mindst anvendte Bornholms Avis en meget overlegen Tone overfor Amtstidende, hvis Redaktør man paa enhver Maade søgte at fremstille som en paatrængende Person, der kun fortjente Bornholmernes Foragt.

Af politisk Stof var der vedvarende saa godt som intet i Bornholms Avis, derimod en hel Del i Amtstidende, hvis Antal af selvskrevne Artikler var langt større end i Avisen, hvor Saksen stadig spillede en langt større Rolle end Pennen. Paa den lille Plads, som Redaktør Wolff raadede over, gengav han i ret stor Udstrækning fra Rigsdagstidende de stenografiske Referater af de Rigsdagsforhandlinger, som havde særlig Interesse for de bornholmske Læsere. Det er imidlertid tydeligt, at der i denne Tid foregik en Svingning i Redaktør Wolffs Holdning overfor Folketingsmanden for Rønne-Kredsen, Lucianus Kofod. Saa snart der paa Rigsdagen faldt kritiske Udtalelser imod Repræsentanten for Bornholms 1' Valgkreds, og det skete

meget tit, gengaves de med Flid i Amtstidendes Spalter.Om dette skyldtes et personligt Modsætningsforhold til Lucianus Kofod, hvis underlige Væsen jo tit stødte Folk, eller det stod i Forbindelse med, at Redaktør Wolff ønskede at føre en mere venstreorienteret Politik end nævnte Rigsdagsmand, skal jeg lade være usagt, men givet er det i hvert Fald, at Bornholms Amtstidende og Bornholms Avis i disse Aar begyndte at følge afvigende politiske Linier med Avisen til højre og Amtstidende til venstre.

Den Interesse for offentlige Forhold, som havde været stigende igennem Halvtredserne her paa Bornholm, var tydeligt nok i stadig Vækst, og dette kom ikke alene til at øve Indflydelse paa de politiske Spørgsmaal, der var Genstand for Drøftelse her paa Øen, men ogsaa i de almindelige samfundsmæssige Anliggender. En Række Spørgsmaal af forskellig Art fangede i disse Aar Bornholmernes Interesse, og nye Foretagender spirede frem. I Oktober 1862 oprettedes en lille Navigationsskole i Rønne; ved Lederens Død i Foraaret 1863 maatte den dog midlertidig standse sin Virksomhed. Spørgsmaalet om Oprettelsen af en faglig og folkelig Landbrugsskole beskæftigede i høj Grad Sindene, og Bornholms landøkonomiske Forening var meget virksom. Forskellige landbrugsfaglige Anliggender var til Drøftelse paa dens Møder; ogsaa Spørgsmaal af anden Art havde Ledernes Interesse; saaledes finder man i et Avertissement om Dagsorden for nævnte Forenings Aarsmøde fra Vinteren 1863/64 Spørgsmaalet om at lade den særlige bornholmske Arveret til Gaardene bortfalde. I Slutningen af 1862 oprettedes Rønne Arbejder- og Industriforening, der siden blev omdannet til en Haandværker- og Industriforening; dens første Generalforsamling fandt Sted den 26/5 1863. I dette Aar dannedes ogsaa Købmandsforeningen i Rønne. — Rundt omkring i Sognene stiftedes Aftenskoler; særlig Aftenskolerne i Ibsker og Pedersker havde god Tilgang. Det var Lærerne Foverskov og Carstens, der her var førende. Paa dette Tidspunkt begyndte man ogsaa at stifte Skytteforeninger her paa Øen; saaledes dannedes Skytteforeningen for Aakirkeby og Omegn den 5/10 1863 af Philip Dam. — I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes, at i 1863 fandt det første store Besøg Sted af Højskoleelever fra det øvrige Land. I Juni Maaned kom Lærere og Elever fra Gjedved (der lededes af P. Bojsen), Hindholm (ved Næstved) og Staby Højskole (ved Ringkøbing) her til Øen. De

var herovre i 3 Dage, vandrede til Fods til Øens naturskønne Steder og overnattede paa Gaardene. Bønderne i de forskellige Sogne kørte Bagagen paa Vogne fra Sted til Sted; Borgerne i Rønne holdt et Festmaaltid for de fremmede, der efter Besøgets Afslutning gennem deres Forstandere bragte Øen en begejstret Hyldest og Tak for den enestaaende Modtagelse. Byfoged Jørgensen i Hasle og Folketingsmand Dam stod i Spidsen for Arrangementet.

Skønt Bornholm saaledes begyndte at rykke ud af sin gennem Aarhundreder opretholdte Isolation, var Øens Forbindelse med København og dens postale Standpunkt i det hele meget utilfredsstillende. Det var stadig den lille Damper »Merkur«, der sejlede med Post og Passagerer mellem Bornholm og Hovedstaden. Om Vinteren afgik »Merkur« 1 Gang om Ugen (Lørdag Morgen Kl. 7) fra Rønne, anløbende Ystad; den returnerede fra København hver Tirsdag Morgen Kl. 7. 3 Gange om Ugen udgik fra Rønne aaben Postvogn ad følgende Ruter: 1) Til Allinge over Hasle, 2) til Neksø over Aakirkeby, 3) til Svaneke over Aarsdale og Østermarie. Rejsende medtoges for 26 Skilling pr. Mil. Om Sommeren gik »Merkur« 2 Gange om Ugen, den ene Gang uden at anløbe Ystad. Denne Betjening af Bornholms Befolkning blev imidlertid meget stærkt kritiseret, navnlig af den fremskridtsivrige Redaktør Wolff. Selv med de smaa Krav, der paa den Tid stilledes til Efterretningsvæsenet, maatte det sikkert ogsaa siges, at Bornholm var stedmoderligt behandlet. Dels var Skibet en daarlig og svag Søbaad, der i en Frostperiode hurtigt lod sig sætte i Staa, dels var Landboernes Betjening gennem gaaende Postbude et saa godt som ukendt Begreb. Det viste sig da ogsaa i de bevægede Maaneder i Vinteren 1863/64, efter at Krigen var brudt ud mellem Danmark og Tyskland, at vi her paa Bornholm, hvortil der endnu ikke var anlagt Telegraf, først meget sent fik Besked om de store Begivenheder paa Krigsskuepladsen og andetsteds.

Hvad de trafikale Forhold angaar, kan endnu anføres, at man i disse Aar begyndte paa Landevejenes Makadamisering.

En Sag, der — nu som tidligere — i ganske særlig Grad beskæftigede Sindene herovre og medførte Indlæg i Bladenes Spalter, var Udmarkssagen. For at faa Retsforholdet klaret havde Husmændene i Aaker anlagt Sag imod Gaardmændene med Paastand om Medejendomsret til Lyng- og Udmarksjorderne. Processen tabtes ved Underretten, men Husmændene ap-

pellerede Sagen, der henimod Slutningen af 1862 endelig naaede op til Højesteret. Dommen, der faldt den 1/12, blev en principiel Sejr for Husmændenes Standpunkt. Det blev fastslaaet, at de havde Ret til Andel i de omstridte Arealer, men der stod desværre intet i Dommen, der kunde vejlede Parterne med Hensyn til, hvorledes Delingen skulde foregaa. Sagens Udfald skabte derfor overordentlig Forvirring, og en Række nye Tvivlsspørgsmaal rejste sig. Hvad skulde man gøre ved de Udmarkslodder, som allerede var udskiftet til Gaardmænd, der maaske havde ofret megen Tid og Kapital paa deres Opdyrkning? Gaardmændene og deres Talsmænd rejste iøvrigt ogsaa Tvivl om, hvorvidt den Dom, der var faldet i Sagen mellem Husmænd og Gaardmænd i Aaker, uden videre gjaldt i de andre Sogne! Under disse Forhold opfordrede Øens Landstingsmand, Kaptajn O. E. Sonne, i en Artikel i Bladene Parterne til at forhandle med hinanden, fremfor at spilde Tid og Penge paa nye og kostbare Processer. Husmændene selv samlede sig til Møder i de forskellige Sogne, og der dannedes her paa Bornholm en Husmandsforening, vistnok den første i Danmark. Særlig ivrig for at hjælpe Husmændene var Prokurator Møller i Neksø og Redaktør Wolff, der blev valgt til Sekretær for den nydannede Husmandsforening. Saavidt man kan se, blev der afholdt Husmændsmøder i alle Sogne; nogle Steder, f. Eks. i Rutsker, endte Mødet i vild Forvirring; men de fleste Steder blev der vedtaget Resolutioner, der gav Udtryk for Husmændenes Standpunkt. Disse Resolutioner stemte imidlertid ikke overens med hinanden. Det lykkedes dog i de fleste Sogne, f. Eks. Aaker, Nylars, Ibsker og Østerlars at faa opstillet en Række Punkter, der med lidt god Vilje kunde betragtes som den samlede bornholmske Husmandsstands Program i Udmarkssagen. Dette gik kort gengivet ud paa, at Udmarksjorderne i de forskellige Kommuner skulde betragtes som Sogneejendom, for hvilken der paa samme Maade som ved Sogneraadsvalg skulde vælges en Udmarksbestyrelse. I enkelte Kommuner holdt Husmændene dog paa, at Udmarken skulde udskiftes, saa at hver Lodsejer i Sognet fik sin Lod tildelt til fri Raadighed, hvad enten han var Gaardmand eller Husmand.

Indenrigsministeriet blev gjort bekendt med det stærke Røre, der var paa Øen angaaende dette Spørgsmaal, og den 18/6 1863 nedsatte Indenrigsministeren en Kommission paa 2. Medlemmer (Departementssekretær Balsløv og Bornholms Amtsforval-

ter, Jensen), der skulde berejse Øen og træde i direkte Forhandling med Repræsentanter for Parterne. Amtmand Wegener fik Ordre til at sørge for, at der i hvert Sogn valgtes 4 Mænd, 2 Gaardejere og 2 Husmænd, til at forhandle med Kommissionen. Grundlaget for denne Forhandling var et af Regeringen udarbejdet Udkast til Lov, der hvilede paa følgende Hovedsynspunkter:

1) Udmarksjorderne skulde ikke udskiftes, men henlægges for hvert enkelt Sogns Vedkommende som en Kommunen tilhørende særlig Ejendom under Sogneraadets Bestyrelse.

2) De Dele af Udmarksjorderne, der egnede sig til Agerdyrkning, skulde bortarvefæstes med Ret til at sælges og pantsættes, — Indtægten ved denne Arvefæstning skulde indgaa i Kommunens Kasse.

3) De Udmarksjorder, der ikke egnede sig til Agerdyrkning, skulde i den Udstrækning, det var muligt, af Kommunen tilplantes med Træer.

4) De Hartkornsejere, der efter tidligere Skifte havde ofret Penge paa Opdyrkning af Udmarker, skulde efter forudgaaende Taksation have en Erstatning fra Kommunens Kasse, enten ved en Kapital en Gang for alle eller ved en aarlig Refusion fra Kommunekassen.

Kommissionen begyndte sit Arbejde i Begyndelsen af August 1863 og afsluttede det, saavidt man kan se, i Løbet af et Par Maaneder. Naar undtages Nylars og Vestermarie Sogne, hvor Gaardejerne vilde føre Proces for deres Rettigheder, samt Olsker, hvor Gaardejerne mente, at dette Sogns Husmænd havde tabt deres Ret til Udmarken, fordi disse for 10 Aar tilbage havde rejst en Retssag, som af formelle Grunde var blevet afvist, opnaaedes alle Steder Forlig, og Grundlaget for dette Forlig var det før nævnte Lovudkast.*) Regeringen forelagde derefter et Lovforslag i Rigsdagssamlingen 1863/64. Det blev imidlertid forkastet i Landstinget ved — Stemmelighed (21 Stemmer mod 21)!! For disse Forhandlinger vil der blive gjort nærmere Rede i Omtalen af nævnte Rigdagssamling.

Det er ganske tydeligt, at Udmarkssagens uheldige Forløb fremkaldte et dybt Skel i den bornholmske Landbefolkning,

*) Senere udsendte dog Sognepræsten i Nylars, Sogneraadsformanden og 14 andre Gaardmænd i Sognet et Andragende til Indenrigsministeriet, hvori de ansøgte om, at den paatænkte Lov ogsaa blev gennemført for dette Sogns Vedkommende.

som modvirkede de Bestræbelser, der iøvrigt var fremme for ved fælles Foretagender at drage Gavn af Tidens Fremskridt paa det kulturelle og erhvervsmæssige Omraade.

Af overordentlig Betydning for Bornholm blev den af Pastor Trandberg fremkaldte Vækkelse. Trandberg, der var født i Nylars den 18/8 1832, havde siden 1860 virket som Rejsepræst her paa Øen, og hans Forkyndelse vakte stort Røre. I Begyndelsen ønskede han at holde Bevægelsen indenfor Folkekirken, men St. Hans Dag 1863 meddelte han paa et stærkt besøgt Møde i Almindingen, at han dannede en evangelisk-luthersk Frimenighed. Han rettede ved denne og andre Lejligheder den voldsomste Kritik overfor »Statskirken« og dens Præster. Til Frimenigheden sluttede sig hurtig ca. 500 Familier paa Øen, og der opførtes efterhaanden Frimenighedskirker i Rønne, Aakirkeby, Neksø, Østermarie, Olsker og flere Steder. I en vis Henseende betød Bevægelsen et forøget aandeligt Røre, men paa den anden Side medførte den Omstændighed, at Menighedens Medlemmer skilte sig helt ud fra Drøftelse af alle »verdslige« Anliggender, en Svækkelse af de Bestræbelser, der fra mange Sider var fremme for i Fællesskab at løse en Række samfundsmæssige Opgaver. Det er iøvrigt overraskende, med hvilken uhyre Bitterhed Trandberg og hans Tilhængere omtales saavel af Redaktionerne som af talrige Indsendere i de bornholmske Blade. I Amtstidende for 21/11 1862 hedder det saaledes i en Meddelelse fra Neksø bl. a.: »En uhyggelig Stemning har, saalænge Trandberg opholdt sig her, hvilet over denne By, lig en mørk og tordensvanger Sky, der især i den sidste Tid har udspyet sin fordærvelige Ild. Vi haabe, at den Misundelse, Had, Bagtalelse og Sladder, som Hr. Trandberg ved sin Virken her har foraarsaget og næret, lidt efter lidt igen vil forsvinde, og at en kristeligere og kjærligere Aand igen maa komme til at hvile over os Neksøboere«.

I et »Sendebrev« til Menighederne paa Bornholm fra »En Sandhedsven til Sandhedsvenner«, der er optaget i de bornholmske Blade i Juni 1863, og som utvivlsomt er skrevet af en af Øens Præster, hedder det bl. a.: »Saadanne Bønforsamlinger, som Trandberg og hans Lærlinge holde i Skovene, ere i deres Grundvæsen fordærveligere end de utugtigste Skovgilder, og deres Bønforsamlinger og Sammenkomster i Byerne og paa Landet er kun skinhellige Assembléer, fordærveligere end de værste Forsamlinger i Værtshusstuer, og deres Taler i disse

saakaldte hellige Forsamlinger er fordærveligere end de Vittigheder og Skjæmtens Ord, der udtales ved Spillebordene og paa Krobænkene. Trandberg og hans Lærlinge benytte deres Sammenkomster til at udsaa Had og Foragt i de enfoldige Sjæle imod Kirken, Præsterne og Skolelærerne, Had og Misundelse i de fattiges Hjerter imod de Rige og Fornemme, imod Husbonde og Foresatte, og forlede dem til Ulydighed, Trods og Egenraadighed. Saadant er ikke Opvækkelsens Røster, ej heller Livsens Ord, ej heller levende Kristendom, men farisæisk Hykleri og Ondskab«.

Hadet imod den nye Retning og dens Tilhængere var saa voldsomt, at der undertiden var Tale om legemlig Overlast; Byfogeden i Neksø, Hr. Nygaard, maatte endog lade læse paa Kirkestævne og meddele i Bladene en i de alvorligste Vendinger holdt Meddelelse om, at Øvrigheden vilde skride ind, hvis disse Overfald fortsattes. — Den stærkeste Ophidselse synes at være udgaaet fra en Del af de bornholmske Præster, og Omkvædet i de voldsomme Angreb er stadig, at Trandberg har sprængt Folkekirken. Dette synes af hans Anklagere at være stillet op paa Linie med landsforræderiske Handlinger.

Trandberg selv brugte vel ogsaa meget stærke Ord overfor sine Modstandere; han betegnede saaledes Præsterne som Vranglærere og Folkekirken som »den store Skøge«; men overfor det Had og den Forfølgelse, han og hans Menighed var Genstand for, reagerede man ikke. Man betragtede det som en naturlig Følge, at de, der vilde efterfølge Kristus, var hadede af Verden.

Direkte fik denne religiøse Vækkelse næppe nogen Betydning for det politiske Liv her paa Øen, men indirekte er der næppe Tvivl om, at der ogsaa igennem Trandbergs og hans Medarbejderes Virksomhed blev sat Kræfter i Bevægelse, der paa afgørende Maade bidrog til, at det bornholmske Folkesind løftede sig op fra Dagliglivets mangfoldige Ligegyldigheder til Overvejelse af større og vigtigere Spørgsmaal, hvad enten disse hører til dem, som Øjet ser, og Øret hører, eller til dem, som omfattes af Troen og Haabet.

At den politiske Interesse i denne Periode ingenlunde er i Tilbagegang, er der mange Vidnesbyrd om; saaledes blev der i 1863 afholdt ikke mindre end 4 Grundlovsfester, alle forholdsvis vel besøgte: I Rønne, Almindingen, Klinteskoven ved Neksø og ved Hammershus.

I Rønne samledes man ved Raadhuset og gik i Procession

med Sangforening og Musikkorps i Spidsen til Sommerlyst, der var festligt smykket. Her udbragte Amtmand Wegener en Skaal for Kongen, Byfoged Bjørnsen talte for Grundloven og Lærer Siersted for Fædrelandet. Der var skrevet flere Sange til Festen, som sluttede med et Festmaaltid, i hvilket dog vistnok kun de mere »fornemme« deltog. — Festen i Almindingen betegnes i Avisen som en lille Fest, der kun var beregnet for de nærmestboende. Ogsaa her blev udbragt et Leve for Kongen, Grundloven, Fædrelandet o. s. v. Bagefter dansede man i Pavillonen. — Ved Grundlovsfesten i Klinteskovene ved Neksø var en talrig Forsamling tilstede. Her talte Findanus Petersen for Kongen som Grundlovens Giver. Hovedtalen blev holdt af Landstingsmand, Kaptajn Sonne, der sluttede med et Leve for Grundloven. Endvidere talte Lærer F. Petersen fra Poulsker (for Danmark), Købmand Wichmann (for Bornholm) og Dr. Kauffmann (for Norden). Ogsaa her samlede de ældre sig efter den egentlige Fest til et Festmaaltid, hvor den ene livlige Skaal afløste den anden, mens Ungdommen foretrak Dansens Adspredelser. Avisen slutter Beretningen om denne Fest saaledes: »Overalt herskede der den gladeste og gemytligste Stemning; ikke let egner heller noget Sted sig bedre til festlig Sammenkomst. Naturen er saa rig og afvekslende, Udsigten saa henrivende, at enhver maatte føle en levende Erkjendtlighed mod Stedets Eier, for at han med sædvanlig Forekommenhed overlod Pladsen til Afbenyttelse«. Ogsaa Festen paa Nordlandet var vel besøgt; efter Avisen var der samlet 500 Mennesker ved Slotsruinerne, der var »dekoreret særdeles smukt«! Ogsaa her udbragtes Leve for Kongen (Kontrollør Marckmann), Grundloven (Byfoged Jørgensen, Hasle), Danmark (Byskriver Hansen) og Bornholm (Forstraad Roggenbau). Desuden talte Redaktør Wolff; hans Emne var: »Danmark til Ejderen«.

3. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG O. E. SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1862—63.

Denne Rigsdagssamling strakte sig over knap 4 Maaneder, idet den begyndte 4/10 1862 og sluttede 27/1 1863. Den havde et meget stilfærdigt Forløb. Der blev vel af Regeringen forelagt 37 Lovforslag, men de fleste af disse var af underordnet Betydning; dansk Politiks interessanteste Begivenhed udspil-

ledes i disse Aar i Rigsraadet; i Rigsdagen behandledes kun de for Kongeriget specielle Sager.

Lucianus Kofod havde Ordet 27 Gange; O. E. Sonne, der i denne Samling havde sin Debut som Landstingsmand, talte lige saa tidt; Dam derimod kun 10 Gange. — Kofod var Medlem af Folketingsudvalget angaaende et af Tscherning privat indbragt Forslag om Nedlæggelse af Metropolitanskolen. — Dam var Medlem af 2 Udvalg; det ene behandlede det ofte forelagte, men aldrig gennemførte Forslag om en fælles kommunal Bestyrelse for Købstad og Land; det andet blev nedsat i Anledning af et af Dam selv forelagt Lovforslag om en Ændring i Fremgangsmaaden ved Fastsættelsen af Kapitelstaksten. — Sonne var Medlem af 2 Udvalg; det ene behandlede en Omordning af Overformynderiets Forhold; det andet Forandringer i Loven om Sønæring; for dette sidste Udvalg var Sonne Ordfører i Tinget.

Intet særligt bornholmsk Spørgsmaal gav i denne Samling Anledning til Debat. Det skal dog nævnes, at Dam ved Behandlingen af Lovforslaget om Købstædernes kommunale Beskatning fremdrog den Ejendommelighed, at Byfogderne paa Bornholm — i Henhold til Reskript af 27/4 1787 — var fritaget for at svare Skat »af deres iboende Gaarde«. Dam ønskede denne Bestemmelse ophævet, men undlod at stille et dertil sigtende Ændringsforslag, der heller ikke ses at være stillet fra anden Side.

Den af de 3 bornholmske Rigsdagsmænd, der i denne Samling stærkest paakaldte Tingenes og Offentlighedens Opmærksomhed, var uden Sammenligning Lucianus Kofod. Men dette skete undertiden paa en for ham selv lidet smigrende Maade. Det ses tydeligt af Forhandlingerne, at han brugte sine uomtvistelige Evner som Taler, og at han red sine Kæpheste — Purismen og Skandinavismen — paa en Maade, der virkede irriterende paa adskillige. Ministeriet Halls Kultusminister, Monrad, der paa dette Tidspunkt indtog en Position i dansk Politik, der vel var lige saa betydelig som I. C. Christensens i Venstres Velmagtsdage eller Staunings i vore Dage, lagde i adskillige Replikker til Lucianus Kofod ikke Skjul paa, at denne bornholmske Parlamentariker var ham en Brand i Næsen. Monrad anvendte undertiden overfor Lucianus Kofod en Tone, der var betydelig skarpere end sædvanlig i Rigsdagen i denne Periode; eksempelvis kan citeres en Udtalelse fra Fol-

ketingets Forhandlinger om Nedlæggelse af Metropolitanskolen. Kofod tog da Ordet for at anbefale Forslaget, og han benyttede Lejligheden til et voldsomt Angreb paa Skoleplanen for de lærde Skoler, fordi Undervisningen i Tysk indtog en altfor stor Plads; han talte i denne Forbindelse om »den berygtede Skoleplan«; under en tidligere Forhandling havde han kaldt den en »Skamplet« for Landet. Monrad svarede dertil bl. a.: »Jeg kunde ligeoverfor den ærede sidste Taler (Kofod) fristes til at bruge ligesaa stærke Udtryk, som han har brugt; han har igaar talt om Skoleplanen som en »Skamplet« og idag brugte han Udtrykket: »den berygtede Skoleplan«. Jeg kunde godt vende de samme Vaaben mod den ærede Rigsdagsmand, og hvis han ofte gaaer frem paa samme Maade, saa kan jeg heller ikke modstaae Fristelsen; — men idag skal jeg modstaae den og overvinde mig selv. Derimod maa jeg gjøre den ærede Rigsdagsmand opmærksom paa, hvor ubesindigt han taler, hvor ilde overveiet han dog kan komme med sine Ord. Han siger: Naar vi blot hæve de bestaaende offentlige lærde Skoler, saa maae vi gjerne lade denne berygtede Skoleplan blive staaende. Nu vil jeg bede Enhver betænke, hvor ubesindigt og ilde overveiet den ærede Rigsdagsmand taler; thi denne Skoleplan maatte da alle de private Skoler rette sig efter (Kofod: Nej!) — og derfor siger jeg, at det er et Exempel paa, hvorledes den ærede Rigsdagsmand kan tale uden at overveie sine Ord. Uagtet den ærede Rigsdagsmand har brugt Udtryk som »Skamplet« o. s. v. om Skoleplanen, saa har han dog tænkt saa lidt over den hele Sag, at han kan lade denne Plan vedblive at bestaae ved alle de private Skoler, naar blot de offentlige hæves, — saaledes som Forholdet nu er, maatte de private Skoler rette sig efter den. (Kofod: Nej, det ville vi først forebygge!)«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 889—90).

Ved en anden Lejlighed bebrejdede Kofod Undervisningsministeren Mangel paa Frisindethed. Monrad svarede da med at bede Kofod »overveje, hvad han og hvad jeg have gjort for Danmarks Frihed i de sidste 22 Aar; han bedes overveje dette, inden han fælder en saa rask Dom over min Frisindethed«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3063).

Trods alt fortsatte Lucianus Kofod ufortrødent sine ihærdige Bestræbelser for at udrense Fremmedord eller Germanismer af de foreliggende Lovforslag for at erstatte dem med rent danske Udtryk. Heldet var vekslende. Saaledes stillede han ved

2' Behandling af et Lovforslag om Sønæringen sammen med 14 andre Medlemmer, bl. a. Dam, en Del Ændringsforslag til Fremme af Sprogrenheden. Af disse blev et Forslag om at erstatte Udtrykket »fremskaffe Attest« med »tilvejebringe Attest« vedtaget med 57 Stemmer mod 4, men ved næste Afstemning faldt et Forslag om at ombytte Ordet »navigere« med »føre«; 43 stemte Nej, 37 Ja. Der maatte endog et Navneopraab til. — I disse Bestræbelser høstede Kofod baade Anerkendelse og Kritik; den sidste havde undertiden en noget spøgefuld Form, somme Tider med en Understrøm af Haan. Saaledes bemærkede Hjørringkredsens Folketingsmand, Statsrevisor Fischer, da Lucianus Kofod som sædvanlig havde svunget sin Lanse mod Fremmedordene: »Jeg veed, at den ærede Rigsdagsmand for Bornholms Amts 1' Valgkreds (Kofod) erkjender Holberg for en Autoritet, og jeg griber derfor Leiligheden til at erindre ham om, at Holberg etsteds siger om en Skolemester: »Han Ortografien tog iagt saa nøie, at Meningen han agtede heelt føie«. Jeg troer, de Ord kunne finde Anvendelse her«. (Folket. Forh. 1862—63, Spalte 3263). Og den skarpe Polemiker, Redaktør C. V. Rimestad, bemærkede en Dag til Lucianus Kofod: »Der er imidlertid en Ting, som er værre end enkelte fremmede Ord, og det er Affektation i det danske Sprog, og navnlig den Affektation, som let kommer ind ved en meget affekteret Kreds af Mænd, som har vidst at gjøre sig gjældende paa forskjellige Standpunkter«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3725).

En anden Gang drillede Orla Lehmann, der dengang var Indenrigsminister, ham med følgende Bemærkning: »Iøvrigt skal jeg blot som et Beviis paa, hvormegen Overbærenhed vi Alle behøve ligeoverfor hverandre, anføre, at den ærede Forslagstiller begyndte sit Foredrag, hvori han bebudede disse Ændringsforslag, med at sige, at han i denne Session havde udøvet det særlige Stiilretterkald, han her synes at have paataget sig, med megen »Moderation«. Han sagde »Moderation« og ikke »Maadehold«, men blev alligevel ikke kaldt til Orden af Formanden«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3433).

Lucianus Kofod havde som allieret i sin Kamp mod Fremmedord Folketingsmanden fra Sakskøbing, Assistent Fr. Barfod, en Politiker, der ligesom Kofod var fanatisk Skandinav og national. De to Tingmænd rejste i Fællesskab en stærk Kritik af Sproget i et Lovforslag om Kirkesyn. Kofod udtalte

ved denne Lejlighed, »at man her paa Modersmaalets Vegne maa rødme over, at en Lov paa vor Tid kan udkomme i et saa blandet Sprog som det, hvori nærværende Lov er skrevet« (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3720). Tscherning rettede da følgende Henstilling til Kofod: »Jeg troer, at det ærede Medlem vilde gjøre en større og overeensstemmende med sin Hensigt bedre Nytte, naar han selv bragte frem til anden eller tredie Behandling Rettelser af denne Art, men som ikke gik ud over en vis Grændse, saaledes at han ikke absolut var imod de Ord, som engang have faaet et langt Borgerskab i Sproget, og som med Lethed bøies i selve Sproget, men holdt sig til dem, der ere mere fremmede i deres Form og mindre skikkede for vor almindelige Udtale« (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3721).

Denne Opfordring foranledigede, at Kofod og Barfod sammen med Philip Dam og den stærkt grundtvigsk sindede jyske Folketingsmand Termansen gennemgik Lovforslaget angaaende en Omordning af Politiforholdene i København, og ved 2' Behandling af dette Lovforslag, der kun var paa 20 Paragraffer, stillede de 4 Herrer ikke mindre end 90 Ændringsforslag, alle med det Formaal at fjerne alle fremmede eller fremmedartede Udtryk og Vendinger. Eksempelvis skal anføres: »Kontorchef« foresloges ombyttet med »Forretningsfører«, »Kontor« med »Skriverstue«, »Assistent« med »Hjælper«, »Personale« med »Mandskab«, »Anciennitet« med »Tjenestealder«, »Politikonstabler« med »Bysvende«, »Sergenter« med »Byvæbnere«, »Tumult« med »Ustyr« o. s. v.

Barfod var Ordfører for de 4 Forslagsstillere, men ogsaa Kofod deltog livligt i Debatten om disse mange Ændringsforslag. Den blev meget lang og endte med en Afstemning, der foregik under Uro og Latter blandt Medlemmerne; Formanden maatte endog true med at hæve Mødet, hvis der ikke kunde blive den fornødne Ro. »Jeg kan ikke anse det for passende, at man leer af de af Thinget tagne Beslutninger«, sagde Formanden. Saa fortsatte man, men det hændte flere Gange, at et af de 4 Sprogrenseres Forslag blev vedtaget ved den almindelige Afstemning (ved at Medlemmerne rejste sig), men forkastet med ret stor Stemmeforskel ved Navneopraab — eller omvendt! Da den besynderlige Afstemning langt om længe var tilendebragt, forelaa et Resultat, der af Udvalgets Ordfører (Bille) blev betegnet som »Pærevælling«. Eksempelvis skal

nævnes, at det var vedtaget at ændre »Kontor« til »Skriverstue«, men det ganske parallelle Ændringsforslag om at kalde »Politikontor« for »Politistue« var forkastet. »Bysvend«, der skulde erstatte »Konstabel«, var vedtaget, men »Byvæbner« forkastet; iøvrigt var i enkelte Sammensætninger »Konstabel« opretholdt. Dertil kom, at der samtidig var vedtaget enkelte Realitetsændringer, og til disse havde Kofod og hans 3 allierede ikke stillet Forslag om sproglige Rettelser. Under disse Forhold tog Kofod ved Lovforslagets fortsatte Behandling de Ændringsforslag, som endnu ikke havde været til Afstemning, tilbage, idet han bad Udvalgets Ordfører om, at de mellem Lovforslagets 2' og 3' Behandling maatte blive taget op af Udvalget! Ordføreren erklærede ikke at kunne love noget i saa Henseende, og han fortsatte: »Jeg troer overhovedet ikke, at man ved denne Leilighed kan gaae videre end at paalægge dem, som skrive Lovene, at de gjøre sig den yderste Flid for at undgaae fremmede Ord og derimod vælge gode danske Ord, hvor dette kan skee, men naar det ærede Medlem paa egne og Medforslagsstilleres Vegne har troet at kunne vælte Ansvaret over paa Andre for de Ubehageligheder og Besværligheder, som vi gjennemgik ved Afstemningen forleden Dag, saa er det ikke rigtigt, Ansvaret kan kun falde paa ham og hans Medforslagsstillere. Dersom de havde indskrænket sig til, hvad der var naturligt og ligefremt ved denne Leilighed, saa vilde de have fritaget Thinget for et stort og besværligt Arbeide, og have undgaaet den store Ulempe, hvorunder de selv og vi Andre nu lide, den nemlig, at der er vedtaget saadanne Forslag, hvorved Lovforslaget er blevet lemlæstet« (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 4567—79).

Da Forslaget vendte tilbage fra Udvalget, der bestod af 9 Medlemmer, forelaa en *enstemmig* Indstilling, hvorefter næsten alle de fordanskede Udtryk, som det var lykkedes Kofod og Barfod at faa vedtaget ved 2' Behandling, paany var fjernede: »Skriverstue« blev igen til »Kontor«; »Hjælpere« blev til »Assistenter«; Udtrykket »Bysvende« forsvandt; man vendte dog ikke tilbage til »Konstabler«, men indførte Ordet »Politibetjente« o. s. v. Lucianus Kofod og hans 3 Meningsfæller maatte i den Debat, som Indstillingen fremkaldte, døje adskillige Spydigheder. Bl. a. udtalte C. V. Rimestad: »Der er ikke Tale om at lave nye fremmede Ord, men om at forsøge paa at lave nye danske Ord, hvortil der dog ganske vist, naar det

skal være berettiget, hører et fiint dansk Øre, en fiin Sprogsands og en overordentlig Magt over sit Stof, saaledes at det i Almindelighed kun er store Videnskabsmænd eller særdeles begavede Folk, som ere i Stand dertil, men ikke Enhver, der siger: Jeg elsker det Danske, og jeg vil derfor lave nye danske Ord; det gaaer ikke an, der hører meget Mere til. Den ærede Rigsdagsmand vil ogsaa see, hvorledes det er faldet ud i dette Tilfælde; der stod f. Ex. i Loven: Kontor, Kontorchef og Kontorudgifter, hvilket skulde forandres, men for Kontorchef kunde man ikke finde noget Navn, ikke engang Kontorhøvding, hvorimod Kontoret selv blev forandret til Skriverstue og Kontorudgifter til Skrivningsudgifter. Der blev altsaa en Kontorchef, som intet Kontor havde, men kun en Skriverstue og Skrivningsudgifter, og det træffer sig nu saa uheldigt, at Kontorchefen, efter den Forklaring, som her er given, ikke engang kan komme ind i denne Skriverstue, thi saa bliver den til en Skrivestue, og har han kun een Stue til sig og sine Kontorbetjente, saa er han aldeles ulykkelig; thi hvad skal saa denne Stue hedde? Det er ingen Skriverstue, da Kontorchefen selv sidder der, og det er heller ingen Skrivestue, da Kontorbetjentene ogsaa sidde der. Der kan man see, hvor uheldigt det i enkelte Tilfælde kan falde ud at ville lave danske Ord, naar man ikke i den Henseende er saa vel udrustet, som man burde være«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 4952—53).

Under Forhandlingen erklærede Lucianus Kofod, at han vilde bøje sig for det samlede Udvalg. »Jeg skal tiltræde«, udtalte han, »at man kan lade »Politibetjent« gaae, skjøndt det er halvt Tydsk, men halvt tyske ere vi jo i det Hele taget. (En Stemme: Saa?) Ja, jeg udtaler det her, at vi i vor hele Dannelse, i vor Tankegang og i vort Lovsprog saa omtrent ere halvt tydske — man kan strides om Brøken, men det bliver dog henved Halvdelen — og derfor er det heller ikke at undres over, at vi gaae vor Opløsning imøde. Jeg tør ikke opfordre de ærede Herrer til at fastholde, hvad de have vedtaget ved 2' Behandling; thi saa vilde Loven faae et forfærdeligt Udseende; men hvad Vei skulle vi gaae, for at værne om det danske Sprog? Det maa dog slaaes fast, at, saafremt vort Lovsprog ikke kommer til at ændre sig og lempe sig efter Lovgivningsmagten, der i sig har optaget folkelige Bestanddele, saa vil Sproget ikke blive folkeligt. Vi ere komne ud over Enevældens Lovgivning, og i en vis Henseende altsaa ogsaa over Em-

bedsvældets Lovgivning, men vi maae ogsaa komme ud over Kancellisproget; Kancelliet er borte, men Kancellisproget have vi dog endnu«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 4969). Han sluttede sin Tale med at henstille, at der i Folketinget blev nedsat et Udvalg paa 3 Medlemmer, der udelukkende havde til Formaal at tage sig af Lovforslagenes sproglige Udformning. — Et saadant Udvalg blev iøvrigt senere nedsat.

Ved Afstemningen blev Udvalgets Forslag vedtagne, enten enstemmigt eller med alle Stemmer mod 1. — Denne Sags Forløb betød et meget alvorligt Nederlag for Lucianus Kofod, hvis Prestige i Tinget ikke i Forvejen var særlig stor.

Som foran omtalt var Dam i denne Rigsdagssamling kun sjældent Deltager i Tingets Forhandlinger. Af de Indlæg, han fremkom med, har en Tale under Behandlingen af et Forslag om Sognebaands Løsning særlig bornholmsk Interesse, idet han kom ind paa Pastor Trandbergs Virksomhed her paa Øen. Han udtalte herom: »I en vis Egn af Landet har en theologisk Kandidat, som har modtaget præstelig Ordination, ofret sig til at være en Slags reisende Præst, altsaa paa en Maade at virke i den indre Missions Tjeneste. Han har i den Kreds, hvorhen han er gaaet, hvor han er barnefødt, og hvortil han i det Hele har knyttet sig, vundet Anerkjendelse; Menighederne ville gjerne tage imod ham og høre ham, og han har ogsaa, saavidt det staaer til hans Evner, som jeg troer, han har i tilstrækkelig Grad til at optræde paa en saadan Maade, opoffret sig for dette Øiemed. Han har ikke hidtil villet modtage nogen fast Ansættelse som Præst, han har altsaa hverken Præstegaard, Tiende eller nogensomhelst Slags Indtægt for den Virksomhed, han yder i Religionens Tjeneste. Alt det materielle Vederlag, han har, har han kun igjennem de Menigheders gode Villie, som han saaledes kommer til. Denne Præst holder i Almindelighed sine gudelige Forsamlinger enten i privat Mands Huus, f. Ex. i en Lade, naar der ellers ikke er noget Sted, som egner sig dertil, eller ogsaa under aaben Himmel, naar Veiret tillader det, og han har altid en stærk Tilstrømning af mange forskjellige Menigheder fra den Kreds, hvori han bevæger sig. Han har imidlertid fundet, hvad Menighederne ogsaa have fundet, at det ofte er forbundet med Ubekvemmelighed og Vanskelighed paa denne Maade at holde gudelige Forsamlinger, og han har derfor til det høie Kirke- og Underviisningsministerium indgivet et Andragende, som gaaer ud paa to Ting,

nemlig for det Første, en Forespørgsel om, hvorvidt det høitagtede Ministerium anerkjender, at Præsterne have Ret eller Lov til at indrømme ham Tilladelse til at forkynde Ordet i Kirkerne, forsaavidt som en saadan Forkyndelse ikke er til Hinder for den øvrige Gudstjeneste eller de administrative Forretninger, og for det Andet, dersom en saadan Ret ikke antages at være tilstede, om saa det høitagtede Ministerium vil meddele Præsterne en saadan Ret til at give denne Præst Tilladelse til at forkynde Ordet i Kirken. Herpaa er der under 21' Maj d. A. indløbet Svar i en Skrivelse til vedkommende Myndigheder, og dette Svar gaaer ud paa, at Ministeriet ikke anseer Præsterne berettigede til at tillade Sognekirkens Afbenyttelse til gudelige Forsamlinger udenfor den sædvanlige Gudstjeneste, samt at det finder Betænkelighed ved at udstede en saadan Bemyndigelse for Sognepræsterne med Hensyn til de Forsamlinger, som Andrageren ønsker at afbenytte Kirken til, og hvorom han subsidialiter har ansøgt i sit Andragende«. »Jeg kan ikke Andet end beklage, at denne Bestemmelse er truffen, og det forekommer mig, at der her under denne Sag kunde være Anledning til at omtale dette, og jeg finder navnlig Anledning dertil, naar jeg seer hen til, at den høitagtede Kultusminister igjennem kongelige Anordninger vil bringe kirkelige Sager i Orden«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3220—21).

Kirke- og Undervisningsminister Monrad tog straks Ordet og motiverede, hvorfor han havde givet Pastor Trandberg det af Dam omtalte Svar. Han udtalte bl. a.: »Der fremkommer undertiden fra dem, der stille sig op som Medlemmer af Frikirken, de meest hadefulde og nærgaaende Beskyldninger mod Medlemmer af Folkekirken; jeg veed saaledes med fuldkommen Sikkerhed, at der har været et Exempel paa, at En, der er Forstander for en saadan Frimenighed, har erklæret for sin Menighed, at Folkekirkens Præster vare Djævelens Børn, og at de førte alle Medlemmer af Folkekirken til Helvede.*) Nu forekommer det mig dog ikke at være aldeles rigtigt, om der skulde aabnes Adgang i selve Folkekirken til at udtale dette, det vilde dog ikke være ret passende, om en saadan Erklæring udgik fra Prædikestolen; men selv om en saadan Opposition ikke antager saa krasse Former som i det Tilfælde, jeg her har

*) Monrad har næppe med disse Bemærkninger sigtet direkte til Pastor Trandberg, hvis Frimenighed først blev stiftet senere.

omtalt, kan den dog virkelig være af en saa oppositionel Natur, at den væsentlig kun gaaer ud paa at forstyrre Forholdet mellem Sognepræsten og Menigheden, kun søger sin Hovednæring ikke saameget i at vinde for Christendommen, som at vinde mod Sognepræsten. Jeg skal ikke her gaae ind paa at drøfte det specielt foreliggende Tilfælde, men disse almindelige Principper ville vise, at man bør gaae frem med en vis Varsomhed i saadanne Sager«. (Folket. Forh. 1862—63, Sp. 3222).

Den betydeligste Indsats fra Dams Side i denne Samlings Arbejde var dog Fremsættelsen af et Lovforslag om en ændret Fremgangsmaade ved Fastsættelsen af Kapitelstaksten. Paa dette Omraade havde Bondevennernes Fører, J. A. Hansen, gentagne Gange tidligere søgt at naa igennem med et Forslag; men det var ikke lykkedes. Nu optog Dam Arbejdet; hans Forslag afveg dog paa enkelte Punkter fra det J. A. Hansenske. Hovedbestemmelsen gik — i begge Forslag — ud paa, at de Beretninger, der skulde lægges til Grund ved Kapitelstakstens Beregning, skulde afgives dels af Kommunalbestyrelserne, dels af Præsterne. Hidtil havde det været Underøvrighederne — By- og Herredsfogderne — sammen med Sognepræsterne, der leverede de Tal, hvoraf de for Landets Skatteydere saa betydningsfulde Kapitelstakster udregnedes. — Dams Betragtning var nu den, at det ikke skulde være Tiendenyderne alene, men ogsaa Repræsentanter for Yderne, der skulde have Indflydelse paa Taksternes Fastsættelse. I disse Synspunkter fik han ved Sagens Behandling Medhold, navnlig fra bondevenlig Side, men en Del Embedsmandsrepræsentanter gik imod Lovforslaget. Dette blev henvist til et Udvalg paa 5 Medlemmer; Dam var baade Formand og Ordfører for Udvalget, hvis Flertal sluttede sig til Forslagets forannævnte Hovedregel. Betænkningen blev afgivet saa sent, at Lovforslaget ikke kom til 2' Behandling i Tinget.

Skønt O. E. Sonne var ny Mand i Landstinget, blev hans Indsats i denne Samlings Arbejde dog betydeligt. Det første Lovforslag, han ytrede sig om, angik Ændringer i Sønæringslovens Bestemmelser. Han talte her den mindre Skibsfarts Sag. Som Mønstringsbestyrer i Neksø havde han haft rig Lejlighed til at lære de Vanskeligheder at kende, hvorunder Sejlskibsfarten arbejdede under Konkurrencen med Dampskibene. Efter Lovforslaget skulde Skibe over 30 Kommercelæsters Drægtighed foruden Føreren have 1 Mand ombord, der havde Styr-

mandseksamen. Hidtil havde man i stor Udstrækning hjulpet sig med Bedstemænd. Sonne fandt, at den nye Bestemmelse vilde virke for trykkende. Indenrigsministeren stillede sig velvilligt overfor Sonnes Henstilling, og Lovforslaget blev henvist til et Udvalg, for hvilket Sonne blev Ordfører. Efter dettes Indstilling blev de 30 Læster sat op til 40, hvilket vedtoges af Tinget.

O. E. Sonne havde saaledes en smuk Start i det høje Landsting, og det var ingenlunde nogen let Sag for en jævn Borger fra en fjern Landsdel at gøre sig gældende i denne Forsamling, hvor paa den Tid Mænd af Byrd og Lærdom gav Tonen an.

I den følgende Sag, i hvis Behandling Sonne tog aktiv Del, udførte Sonne et Arbejde, der paa et afgørende Punkt ændrede Udformningen af Lovforslaget, der omhandlede den kommunale Beskatning i Købstæderne udenfor København. I Skatteligningen i Kommunerne var man hidtil gaaet meget forskelligt frem, og de Skattekilder, man udnyttede, var højst uensartede. De fleste Købstæder havde fra gammel Tid deres væsentligste Indtægter fra faste Ejendomme, ofte i Forbindelse med, at Ejerne af disse opnaaede visse Rettigheder, f. Eks. Adgang til at græsse et vist Antal Kreaturer paa Købstadens Jorder. Men da der dels i dette Forhold skete Forskydninger ved Jordernes Salg, dels i den nyere Tid var Brug for større Indtægter end hidtil, havde Købstæderne i mange Tilfælde beskattet Bygningerne, og man lagde her i Almindelighed Assuranceværdien til Grund, men i visse Tilfælde beregnede man Skatten efter andre Baser, f. Eks. bebygget Areal, Facade til Gaden etc. For at bringe Orden i disse forældede Forhold foreslog Regeringen nu, at der i hver enkelt Købstad skulde foretages en Opgørelse af de hidtil ved særlig Ligning oppebaarne Indtægter (Skatter); disse skulde da fordeles mellem 1) Skatter paa fast Ejendom; 2) personlige Skatter. Ejendomsskatterne skulde fastsættes engang for alle, saa at de kunde tages i Betragtning ved Ejendomshandler og faa Karakter af en Prioritet. De skulde dels hvile paa Hartkornet, dels paa Bygningerne, hvor Assuranceværdien lagdes til Grund.

Efter dette Lovforslags grundige Behandling i et Udvalg, hvoraf Sonne ikke var Medlem, stillede denne en Del Ændringsforslag ved 2' Behandling, hvoraf et var af principiel Betydning, idet det forandrede de Grundregler, hvorefter de

faste Skatter skulde beregnes. Sonne motiverede dette Ændringsforslag i en Tale, der viste, at han med stor Grundighed havde gennemregnet, hvorledes Virkningen af Regeringens (og Udvalgets) Forslag vilde blive i en Del Byer, bl. a. Helsingør og Rønne, og han hævdede med disse Beregninger som Udgangspunkt, at man ved Hartkornsafgiften vilde ramme Købstadjorderne altfor haardt, og at det var urimeligt, at Bygninger ved en Hovedgade stod relativt ens i Skattepligt med Bygninger, der havde en mere afsides Beliggenhed. Foredraget vakte megen Opmærksomhed, og baade Indenrigsministeren (Orla Lehmann) og Ordføreren (Ingerslev) erklærede, at man burde undersøge Sagen nærmere mellem 2' og 3' Behandling. Debatten, i hvilken Sonnes Landsmand og Sidemand i Tinget, Professor Madvig, havde Ordet for at understrege det interessante i denne Redegørelse, sluttede med følgende Udtalelse af Sonne: »Naar jeg tænker tilbage paa den Modtagelse, som mit Forslag har faaet i Thinget, saavel fra den høitærede Indenrigsministers Side, som fra de Medlemmers Side, der have udtalt sig derom, kan jeg ikke Andet end være tilfreds. Man har erkjendt, at der er Grunde derfor, og efter de Antydninger, som ere gjorte, har jeg Haab om, at man ogsaa vil gaae ind paa det, som Forslaget tilsigter. Jeg kan imidlertid godt begribe, at de ærede Medlemmer vilde være i Forlegenhed med, hvorledes de skulde stemme, naar Forslaget kom til Afstemning, idet det ganske vist ikke vilde komme til at passe aldeles ind i det øvrige Forslag, navnlig ikke, hvis man vilde opgive Klassifikationen af Grundene og kun holde sig til Bygningerne. Det, jeg efterstræber, er kun, idet jeg har en Overbeviisning, at Klassifikationen af Bygningerne er det ene Rette, om muligt at faae dette gjennemført, og at ethvert enkelt Medlem og den høitærede Minister maatte ville nærmere overveie, hvorvidt det kunde være rigtigt, at tage det til Følge. Jeg skal derfor tillade mig at tage Forslaget tilbage, idet jeg er overbeviist om, at hvad det indeholder vil blive Gjenstand for den grundigste Overveielse. Den høitærede Minister tilbød sin Understøttelse, naar Sagen kom for i Udvalget. Jeg kunde gjerne ønske ogsaa at tilbyde min Understøttelse; men det skal jeg ikke driste mig til; men i Betragtning af, at Forslaget kommer fra mig, og af den store Interesse, jeg har derfor, vil jeg stille det Andragende, at det ærede Udvalg godhedsfuldt vil kalde mig til, naar denne Sag forhandles, for at jeg kunde faae Leilighed til

at yttre min Mening derom«. (Landst. Forh. 1862—63, Sp. 204—05).

Det havde været elskværdigt af Ordføreren, om han med et Par Ord havde kvitteret for det med saa stor Beskedenhed fremsatte Tilbud fra Sonnes Side, men denne Høflighed udeblev.

Da Lovforslaget vendte tilbage fra Udvalget, havde dette enstemmigt og med Ministerens Tilslutning tiltraadt Princippet i Sonnes Ændringsforslag: der var sket en Forskydning fra Hartkornet til Bygningerne, og disse var henført til 5 forskellige Klasser »efter deres mere eller mindre fordelagtige Beliggenhed, navnlig for borgerligt Erhverv. For de til første Klasse henhørende Bygninger ansættes den skattepligtige Assurancesværdi til selve den Sum, for hvilken Bygningerne ved Udgangen af Aaret 1861 ere brandforsikkrede, hvorimod de andre Klasser forhøies saaledes, at hver Klasse bliver 25 % høiere end den foregaaende«. Sonne udtalte sin store Tilfredshed med dette Resultat, og Ændringen vedtoges enstemmigt.

Ogsaa paa andre af Lovgivningens Felter viste O. E. Sonne sig som en flittig og selvstændigt arbejdende Rigsdagsmand. Hans Indlæg fremsattes under saa forskelligartede Lovforslag som: Anordning af Overformynderierne udenfor København, Eftergørelse af Kunstarbejder, Sognebaands Løsning, Omordning af Københavns Politi, Opførelse af en Banegaard i København og Anlæg af den jysk-fynske Jernbane, hvor Sonne kæmpede for, at Overfarten over Lillebælt skulde foregaa fra Middelfart (i Stedet for fra Strib) til Fredericia. Deri fik han dog ikke Medhold.

Det sidste Lovforslag i denne Samling, i hvis Behandling Sonne tog aktivt Del, var Lovforslaget om en fælles kommunal Bestyrelse. Han udtalte her bl. a.: »Da der af en æret Landsthingsmand er fremsat den Mening, at Kjøbstæderne ikke ønske Loven, og da jeg netop boer i en Kjøbstad i et Distrikt, hvor Kjøbstæderne allerede ere repræsenterede i Amtsraadet, kunde det maaskee være til Gavn for Sagen, om jeg tog Ordet for en Udtalelse i modsat Retning. Jeg ønsker nemlig oprigtigt, at Loven maa gaae igjennem. Kjøbstæderne have efter min Overbeviisning i lang Tid savnet en overordnet kommunal Bestyrelse. Paa Bornholm have vi havt den længe, og vi have ikke havt Anledning til at fortryde det; men jeg vil rigtignok gjøre opmærksom paa, at vi der have en Indretning i saa Henseende,

som det forekommer mig at være rigtigt ogsaa at indføre i denne Lov, og som jeg troer ikke har været bragt paa Bane. Det er nemlig vist nok, at der fra mange Sider har været yttret, at Kjøbstæderne maaskee vilde blive misfornøiede med deres Sagers Behandling i Amtsraadet, da man ikke vilde kunne finde sig i, at Folk fra Landet skulde tage Bestemmelse om Kjøbstadsager, og omvendt, at Folk fra Landet vilde føle sig misfornøiede med, at Folk fra Kjøbstæderne skulde tage Deel i Afgjørelsen af Sager, der alene angaae Landet. Men derfor er der paa Bornholm den Bestemmelse, at Sager, der alene angaae Landet, befatte Kjøbstadbeboerne sig ikke med; er der f. Ex. Tale om Klager over Skatteansættelse i Sognene, saa deeltage Kjøbstædernes Repræsentanter ikke i deres Afgjørelse. Det forekommer mig derfor, at en saadan Ordning kunde indføres, at i saadanne specielle Sager, der angaae enten den ene eller den anden Klasse, skulde kun den Klasse af Medlemmer have Afgjørelse, som repræsenterede samme. Jeg troer ogsaa, at naar det kunde gjennemføres, kunde Amtsraadet faae en noget større Myndighed end den, jeg nu seer, der er tildeelt det. Jeg mener nemlig, at Amtsraadet burde være en Mellemautoritet imellem Ministeriet og Kjøbstæderne. Det kan det kun blive, naar alle Sager, som gaae ind fra Kjøbstæderne til Ministeriets Afgjørelse, kunde først gaae igjennem Amtsraadet og faae dettes Erklæring, f. Ex. naar der er Tale om Beslutninger af de kommunale Bestyrelser, Bygningskommissionen, Brolægningskommissionen og alle saadanne forskjellige Kommissioner, og derhos ligeledes Andragender, hvorover Amtmanden tidligere skulde erklære sig, i Stedet derfor gik til Amtsraadets Erklæring«. (Landst. Forh. 1862—63, Sp. 1834—35).

4. LANDSTINGSVALGET PAA BORNHOLM DEN 20. JUNI 1863.

Som omtalt i denne Afhandlings 3' Afsnit havde Pastor Mossin i 1862 nedlagt sit Landstingsmandat og var ved Suppleringsvalg blevet erstattet med Kaptajn O. E. Sonne. Den 8-aarige Valgperiode udløb i 1863, og den 20' Juni var fastsat som Valgdag. Den 1' Juni skulde Valgmandsvalgene finde Sted. Mens Bornholms Avis overhovedet ikke skænker dette Valg nogen Forhaandsomtale, er Amtstidende meget ivrig efter at forklare Vælgerne Valgets store Betydning og vejlede dem

med Hensyn til, hvorledes de skulde stemme. Redaktør Wolffs Opfordring er affattet i højstemte Udtryk. Det hedder saaledes bl. a. (Amtstidende for 29/5 1863): »Vi anse det for vor Pligt at gjøre Vælgerne opmærksom paa, at Valgdagen er ligesom Grundlovsdagen en stor Festdag; Grundlovsdagen er Friheds Fødselsdag, men Valgdagen er ligesom en Bryllupsdag, thi det er ved Folkets Virksomhed paa denne Dag, at et Ægteskab i sin Tid blev indgaaet mellem Friheden og Folket, og hver Gang en saadan Valgdag paany oprinder, maa vi feire en Bryllupsdag. Vi opfordre derfor Folk til at ofre denne Festdag i det mindste en 3 à 4 Timer for at kjærtegne denne Folkets Brud: Friheden«.

Redaktør Wolff opnaaede ogsaa at faa velkendte Rønneborgere til at opfordre Vælgerne til at samles til et Valgmøde paa Raadstuen 2 Dage før Valgmandsvalget, »hvor der selvfølgelig ikke kan finde nogen Diskussion om Personer Sted, men hvor enhver, som møder, kan foreslaa de Mænd, han finder egnede til Valg, hvorpaa skriftlig Valg straks vil være at foretage«. Hvorledes dette Valgmøde forløb, er ikke oplyst, ikke engang i Amtstidende. Man maa derfor antage, at det har vundet meget ringe Tilslutning. Ved selve Valgmandsvalget 2 Dage senere mødte af de 780 Vælgere i Rønne i hvert Fald kun 56 og »kjærtegnede Folkets Brud«. Resultatet var følgende: Skolelærer A. Hjorth valgtes med 48 Stemmer, Garver Broen med 47, Amtsforvalter Jensen med 41, Snedker H. Bidstrup med 37, Sejlmager Wichmann med 33, Købmand Daniel Bidstrup med 28, Konsul Thor Rønne med 27. Redaktør Wolff var stolt af, at 4 af de valgte Valgmænd i Forvejen var foreslaaet af ham. — Valgdeltagelsen i de øvrige af Øens Kommuner synes at have været endnu ringere end i Rønne. I Neksø mødte saaledes kun 24 Vælgere; Apoteker Friis og Købmand I. P. Hansen valgtes til Valgmænd.

Spørgsmaalet var nu, hvem Valgmandsstemmerne skulde samles om. Antallet af valgbare var ikke stort, 59 ialt. Redaktør Wolff kritiserede i meget stærke Ord, at Listen var saa faatallig. Forholdet var som omtalt ved tidligere Landstingsvalg, at man for at være valgbar til Landstinget skulde have en aarlig Indtægt af 1200 Rdl. eller svare 200 Rdl. i aarlig Skat til Stat og Kommune. Af de 59 valgbare paa Bornholm var de 21 Embedsmænd, 22 Gaardejere og 16 Købstadsborgere udenfor Embedsklasser. Redaktør Wolff betegner denne Opgø-

relse som »Usandhed« og peger paa, at Frygten for at blive sat op i Skat har faaet Folk, der i og for sig tilfredsstillede de stillede Betingelser, til at holde sig tilbage. Dette er jo ogsaa troligt nok.

I sin Vejledning til Valgmændene drøfter Redaktør Wolff indgaaende Spørgsmaalet om, hvorvidt man bør vælge en Embedsmand eller ej. Han skriver herom bl. a.: »Det første Spørgsmaal er, om der findes nogen Embedsmand, der egner sig til at repræsentere Bornholm? Dertil maa vi svare, at vi ikke kjende en eneste, uden at vi troe, at han vil derover (paa Rigsdagen) for Bornholms Skyld, d. v. s. for om muligt at kunne bane sig Vei til at blive sit bornholmske Embede kvit, men i saa Tilfælde egner han sig sandelig ikke til at repræsentere Bornholm.

Det næste Spørgsmaal er, om det er Kundskabsmængden, vi skulde søge at forøge i Rigsdagen; den Kundskabsmængde, som bestaar i, at Vedkommende har taget en Embedseksamen og derfor bør vide en hel Del mere end de øvrige valgbare. Dertil svare vi Nej. Den Slags Kundskaber er saa fortrinligt repræsenteret, at bornholmske Vælgere ikke behøve at gjøre sig Umage for at forøge den, hverken hvad geistlig eller verdslig Kundskab angaa«.

Amtstidende kommer altsaa til det Resultat, at man ikke bør vælge nogen Embedsmand ved denne Lejlighed, og henleder Opmærksomheden paa Branddirektør, Gaardejer Chr. Lohmann, Vestermarie, »som besidder gode og mange Kundskaber i mange Retninger, er knyttet saa fast til Bornholm som ingen af alle de øvrige 58 valgbare, besidder et klart Omdømme, er en besindig og forsigtig Mand og i langt høiere Grad end de fleste af Embedsmændene har Talegaver«.

Om den hidtidige Landstingsmand, Kapt. O. E. Sonne, erklærer Redaktør Wolff, at hans Virksomhed paa Tinget i Fjor »har været af en saadan Beskaffenhed, at vi tvivler om paa hele Listen over de valgbare at kunne finde en eneste, som vil løse sin Opgave som Bornholms Rigsdagsmand saa tilfredsstillende som netop Sonne«. Efter denne kraftige og paa Realiteter grundede Anbefaling, synes det noget overraskende, at Redaktør Wolff søgte at tilvejebringe Stemning for en anden Kandidat. Hans Forklaring herpaa er den, at man ved denne Lejlighed gerne skulde vælge en Landstingsmand, som kan samle mindst de $^3/_4$ af Stemmerne om sig. »Thi da først kan

hans Valg siges at være et virkeligt Udtryk for den almindelige Mening, og det var den saa meget mindre ved sidste Valg, som dem, der maatte kjende Sonne bedst, nemlig Majoriteten af Vælgerne fra Øster- og Sønderherred ikke stemte paa ham, i alt Fald ikke førend det bundne Valg nødte dem dertil«.

Iøvrigt synes Redaktør Wolff efterhaanden at være blevet noget betænkelig med Hensyn til Lohmanns Kandidatur. Han meddeler i et senere Nummer af sin Avis, at han har modtaget forskellige Protester, der bl. a. gik ud paa, at Lohmann, efter at han var blevet valgt til Branddirektør, ikke mere var saa frisindet som før! Wolff erklærer dog ikke selv at have bemærket noget saadant.

Angaaende Stillingen overfor Kapt. Sonnes Kandidatur skal iøvrigt oplyses, at der i Amtstidende for 5' Juni 1863 findes optaget en Forespørgsel til Sonne om et Rygte, der gaar ud paa, at Sonne er udtraadt af Folkekirken, er rigtigt. »Man mener at have Ret til at stille dette Spørgsmaal, eftersom Hr. Sonne er i saadanne offentlige Stillinger, at Publikum ikke kan betragte Sagen med Ligegyldighed«.

Kapt. Sonne svarer i det næste Nummer af Amtstidende, at han »erkjender, at Spørgsmaalet ifølge mine offentlige Stillinger er meget berettiget«. Svaret er iøvrigt et bestemt Nej! Han fortsætter: »Saa længe Pastor Trandberg sluttede sig til Folkekirken, og hans Virksomhed kun gik ud paa i denne at arbeide for større Gudsfrygt, saa længe havde han mit fulde Medhold, skjønt jeg meget beklagede, at det ej skete i Samarbeide med vore Præster, men efter at han nu har skiftet Standpunkt og vil skille sine Tilhængere ud for at danne Frimenigheder, er jeg hans Modstander«.

Udover Kaptajn Sonne og Gaardejer Lohmann er der i de bornholmske Blade forud for Valget kun Tale om Byfoged Jørgensen i Hasle som Kandidat. For hans Vedkommende fandtes der i Avisen for 18/6 en Artikel, undertegnet »Flere Vælgere«, der kraftigt anbefaler Jørgensen som en »særdeles begavet og kundskabsrig Mand; desuden praktisk Jurist«. Dette vil efter Indsendernes Mening have Betydning for Nævningeloven, især da der kun findes faa praktiske Jurister i Landstinget.

1 Time forud for selve Valget afholdtes efter Opfordring af »Flere Valgmænd« et Prøvevalg paa Rønne Raadstue. Hvorledes dette forløb, foreligger ingen Oplysning om, men ved

selve Valget fik hverken Lohmann eller Byfoged Jørgensen nogen Stemme. Afgørelsen faldt allerede i første Omgang, idet Kapt. O. E. Sonne i denne opnaaede 37 Stemmer, — dette var absolut Flertal, da der var 42 Valgmænd. 3 Stemmer faldt paa Amtsforvalter Jensen, 1 paa Byfoged Bjørnsen, Rønne, og 1 paa Sognepræst I. P. Koefoed, Vestermarie.

5. FRA KONGESKIFTET TIL WIENERFREDEN.

Christian den 9', der som den første af den glücksborgske Slægt besteg Tronen ved Frederik den 7's Død den 15/11 1863, var en Modstander af Ejderpolitiken og ansaa den nylig vedtagne Novemberforfatning for en skæbnesvanger Fejltagelse. Han vægrede sig ved at underskrive den; men da han havde en næsten enig Folkestemning imod sig, og alle Planer om at danne et nyt Ministerium endte resultatløst, bøjede han sig, og den 18/11 1863 satte han sit Navn under den ny Forfatning. Folkets Indstilling overfor den nye Konge var bitter og mistænksom.

I Holsten og Sydslesvig herskede aabent Oprør, og Hertugen af Augustenborgs Søn, Frederik, proklameredes som Hertug. Preussen, hvor Bismarck var den ledende Statsmand, opnaaede Forstaaelse med det hidtil rivaliserende Østrig, og disse 2 Magter fik den tyske Forbundsdag til den 7/12 at vedtage Besættelse af Holsten. Juleaftensdag gik tyske Tropper over Holstens Grænse, men Folkestemningen i Tyskland krævede, at man ogsaa skulde besætte Slesvig til Fordel for Augustenborgeren, hvis Kandidatur imidlertid ikke stemte med Bismarcks Planer.

I København saa man Faren, der ilsomt nærmede sig, men man stod vaklende i de Beslutninger, der skulde tages. Afstanden mellem Opfattelserne hos Kongen og Ministeriet var stor; Hall, der ikke mente at kunne suspendere Novemberforfatningen, skønt han utvivlsomt indsaa Nødvendigheden heraf, traadte tilbage og afløstes paa Aarets sidste Dag af Kultusministeren i Halls Ministerium, Monrad, der vel stod Helstatstanken noget nærmere end Hall, men som dog havde sit fulde Medansvar for den nationalliberale Politik, der havde ført Landet frem til den Afgrundsrand, paa hvilken de ansvarshavende i disse Dage forgæves søgte at finde Balance. Overfor de 2 tyske Stormagter afgav den nye Ministerchef Løfte om, at

han vilde indkalde Rigsraadet og foreslaa det at ophæve Novemberforfatningen, ja sætte Ministeriets Stilling ind paa dens Ophævelse. Bismarck var aabenbart klar over, at Danmark stod ene i Norden, hvor de skandinaviske Talemaader i Farens Stund kun viste sig at være Festlyrik, og at selv den velvilligste af de neutrale Stormagter, nemlig England, antagelig kun vilde yde Støtte gennem Noter og Mæglingsforslag. Han søgte derfor at fremskynde Bruddet og vilde ikke engang give Monrad Tid til at sætte Novemberforfatningen ud af Kraft paa lovmæssig Vis. Den 1' Februar 1864 gik Preussens og Østrigs Tropper over Ejderen.

Efter nogle heldige, men uafgørende Forpostkampe blev Dannevirke rømmet den 4' Februar, og Hæren trukket tilbage til Skanserne ved Dybbøl. Denne Rømning fremkaldte Panik i Folket, der havde næret store Forestillinger om Dannevirkes Modstandsdygtighed. Overgeneralen de Meza blev afskediget og stillet for en Krigsret.

I 10 Uger forsvarede den danske Hær sig ved Dybbøl, hvis Skanser var højst brøstfældige, imod en Fjende, som var den meget overlegen i Tal og Udrustning. Den 18' April kom Stormangrebet, og med et Tab paa ca. 5.000 Mand maatte vore Tropper trække sig tilbage til Als. — Ogsaa det meste af Nordjylland indtil Limfjorden var besat af Fjenden. — Til Søs udkæmpedes en heldig Træfning ved Helgoland den 9' Maj.

Efter at der var sluttet Vaabenstilstand, aabnedes paa Englands Initiativ den 12' Maj en Konference i London. I denne deltog — foruden de krigsførende Magters Repræsentanter — delegerede fra Rusland, Frankrig, England og Sverige—Norge. Mange Løsninger af Striden var fremme, men Danmarks Repræsentanter viste ved denne Lejlighed en ubegribelig Mangel paa Forstaaelse. Der er ingen Tvivl om, at der fra dansk Side kunde være opnaaet en Ordning, hvorved hele den dansksindede og dansktalende Del af Slesvig var tilfaldet Danmark, men man lod Konferencen opløses uden Resultat.

Den 25' Juni begyndte Krigen paany, og den 29' s. M. erobrede Tyskerne Als, en Begivenhed, der over hele Landet følles som en national Skændsel. Stemningen, navnlig i Hovedstaden, slog om til Modløshed, og man ønskede Fred for enhver Pris. Kongen bad Ministeriet Monrad træde tilbage, og den 8' Juli dannede den gamle Helstatsmand Bluhme et nyt Ministerium. Dette tilbød straks Preussen og Østrig Fredsforhandlin-

ger. De begyndte i Wien den 25. Juli. Ethvert Forsøg fra dansk Side paa at opnaa noget af det, som blev tilbudt ved Londonerkonferencen faa Uger før, var forgæves. Sejrherrerne krævede alle 3 Hertugdømmer, altsaa ogsaa det dansksindede Nordslesvig, afstaaet til Preussen og Østrig. Paa disse ydmygende Vilkaar blev Freden undertegnet i Wien den 30' Oktober 1864. Mod dens Ratifikation rejste der sig i Danmark en ret stærk Stemning. I Rigsdagen talte bl. a. Monrad indtrængende for at forkaste denne Fred, da han ikke mente, at Riget kunde overleve et Tab paa $^2/_5$ af dets Omraade, men Fredsforslaget godkendtes med stor Majoritet.

En Strid var endt, og et europæisk Rige, den gamle danske Helstat, var gaaet til Grunde. Det hidtil herskende Parti, det nationalliberale, om hvis ærlige Vilje til at gavne Fædrelandet der ingen Tvivl kan herske, havde bygget sin Udenrigspolitik paa Illusioner. Begivenhederne viste, hvilke skæbnesvangre Konsekvenser dette rummer for et lille Land. Højt over alle andre Fejlgreb hæver sig dog Regeringens Fremfærd paa Londonerkongressen: paa et Tidspunkt, hvor Landets Ensomhed og militære Underlegenhed er konstateret, mente man at have Raad til at afvise Tilbud om neutral Voldgift med Hensyn til Grænsen ved Slesvigs Deling eller Folkeafstemning til Vejledning for en saadan Grænses Fastlæggelse.

6. BORNHOLM OG KRIGEN 1864.

I næppe nogen anden Landsdel havde Kong Frederik den 7' været saa populær som paa Bornholm; baade som Kronprins og Konge havde han besøgt Øen, og paa forskellig Maade havde han vist den Interesse og Velvilje. Hans Død i November 1863 gjorde derfor et stærkt Indtryk paa Øen; begge Blade udkom i længere Tid med Sørgerand, og de bragte Hyldestartikler og Digte til den døde Konges Pris. Ligesom fra andre Landsdele besluttede man sig til at sende Repræsentanter til Kongens Begravelse og samtidig bringe den nye Konge en Hyldestadresse. Redaktør Wolff viste sig ogsaa ved denne Lejlighed som en meget geschäftig Herre; han indkaldte til et Møde paa Rønne Raadstue, hvor han holdt en lang og meget svulstig Tale og forelagde en Adresse, som Forsamlingen vedtog at præsentere for Kommunalbestyrelsen i Rønne til Underskrift; Wolff var paa dette Tidspunkt selv Borgerrepræsentant. I Kommunalbe-

styrelsens paafølgende Møde blev denne Optræden fra Wolffs Side kritiseret i de stærkeste Udtryk. Kommunalbestyrelsen vedtog nok en Adresse, men ikke den af Hr. Wolff konciperede; han blev heller ikke valgt til Repræsentant for Rønne; det blev Borgerrepræsentationens Formand, Skolelærer A. Hjorth, der sammen med Repræsentanterne for Sønder Herred (Philip Dam), Vester Herred (Proprietær H. K. Jespersen), Nordre Herred (C. B. Rømer, Klemensker) samt Øster Herred (Proprietær P. Kofoed, Skovsholm) den 14/12 1863 afrejste med en Jagt til Ystad, hvorfra man over Skaane begav sig til København, hvor Lærer Hjorth som Deputationens Ordfører overrakte den nye Konge Adressen og som Svar modtog Kongens Forsikring om, at Bornholmerne var ham lige saa kære som hans øvrige Undersaatter. Deputationen deltog derefter i den storstilede Jordfæstelse af Frederik den 7'.

I den følgende Tid indeholder begge de bornholmske Aviser udførlige Meddelelser om Oprøret i Holsten, de tyske Troppers Besættelse af dette Hertugdømme og Opmarchen fra Nord og Syd om Dannevirkelinien. Om selve Krigens Udbrud den 1/2 1864 var den bornholmske Befolkning dog længe i Uvidenhed. Østersøen var tillagt, og kun sjældent og tilfældigt kom der Efterretning om Begivenhederne ovre. Den 9/2 indeholder Bornholms Avis en Meddelelse, som er bragt til Øen med et Skib, der er kommet fra England, og som paa Turen havde anløbet Frederikshavn, hvor man havde faaet Besked om, at Krigen var udbrudt, »en Bro sprængt i Luften, 3 Angreb fra tysk Side afslaaet og 6000 Østrigere bidt i Græsset«. Først den 13/2 fik Bornholmerne autentisk Besked om den katastrofale Udvikling ved vor Sydgrænse. Landstingsmand, Kapt. O. E. Sonne havde fra København sendt en telegrafisk Depeche til Ystad, hvorfra den blev transporteret videre til Rønne. Den indeholdt i korte og knappe Ord Efterretningen om Dannevirkes Rømning, de Mezas Tilbagekaldelse, Tyskernes Besættelse af Slesvig og de venligsindede Magters neutrale Holdning. Depechen sluttede saaledes: »Kom med Frivillige«.

I de følgende Numre af de bornholmske Blade forefindes ikke saa faa Detailler om Kampene ved Mysunde og Sankelmark og Betragtninger over Fædrelandets ulykkelige Stilling; men en Bevægelse, som den Krigen i 1848 fremkaldte paa Bornholm, er der ikke Tegn til ved denne Lejlighed, skønt Situationen for Landet i Virkeligheden var langt alvorligere end den-

gang. Maaske var det Stillingens Haabløshed, der holdt saa mange tilbage. Rundt omkring i By og paa Land samledes de bornholmske Kvinder til Strikning af Uldtøj, Fremstilling af Strømper m. v. til den danske Hær, der i den haarde Vinter baade frøs og sultede; Aviserne var fyldt med Opraab om at yde Bidrag i Penge og Naturalier, som kunde sendes til København for derfra at gaa videre til den nødlidende Armé. Men de Forsøg, der blev gjort for at faa Bornholmerne i større Tal til at melde sig som frivillige, gav et meget kummerligt Resultat. Mange paa Bornholm var klar over, at denne Holdning ikke var Øen værdig. Ved et Møde, der afholdtes i Rønne Kommunalbestyrelse den 17/2 1864, vedtog man følgende Adresse til Rigsdagen: »Under de nuværende Forhold finde Bornholms Indvaanere sig foranlediget til ærbødigst at andrage for den høie Rigsdag, at der maa blive giort Foranstaltning til, at ogsaa Beboerne fra denne Landsdel blive delagtige i Forsvaret for Danmarks Ære, Selvstændighed og Ret. Nu, da der er Trang til enhver vaabendygtig, formene vi, at det ikke alene er Rigsdagens Ret, men endog dens Pligt at gøre de fornødne Skridt til, at de bestaaende Militsforhold maa blive saaledes ordnede, at de ikke mere træde hindrende i Vejen for, at vort vaabendygtige Mandskab i Farens Stund lovlig kan kaldes til at gøre sin Pligt som danske Soldater«. Denne Adresse blev af Byfoged Bjørnsen i Rønne og Formanden for Rønne Kommunalbestyrelse, Lærer A. Hjorth, tilstillet samtlige Kommunalbestyrelser og Sogneforstanderskaber paa hele Øen. Den blev fremlagt paa Byens Raadstue til Underskrift og formentlig ogsaa paa Øens øvrige Raadstuer etc. De 2 nævnte Herrer ledsagede den med følgende Paategning: »En overmægtig Fiende har angrebet vort dyrebare Fædreland, og det er Pligt for enhver, der vil fortiene Navn af dansk, at bidrage saavidt han formaar til dets Forsvar«.

Adressen samlede imidlertid kun fra hele Øen 134 Underskrifter, og den fremkaldte i de følgende Numre af de bornholmske Blade stærke Indsigelser. Modstanderne af Adressen gik et Skridt videre og udarbejdede en Modadresse, ligeledes stilet til Rigsdagen. Det hedder i denne bl. a.: »Det er ikke Bornholmernes Ønske at forlade deres Fødeø for at give den til Pris for Fienden; vi ville og skulle forsvare vor Ø i Farens Stund, naar det fordres, saa at Kongen og vore Landsmænd skulle kunne sige: Bornholmerne have slaaet som ægte danske

Soldater, skjøndt mange af deres kampdygtige Sønner er ude til Søs og kjæmpe for det øvrige Fædreland; thi der er næppe nogen Landsdel, som forholdsviis sender saa mange af sine Sønner til Søværnet som Bornholm. Derfor tillade vi os ærbødigst at andrage den høje Rigsdag om at maatte beholde vore bestaaende Militsforhold. Som vore Fædre ville vi da forsvare Øen til Held og Lykke for Danmarks Konge, for det elskede Danmark, for vort dyrebare Bornholm«.

Denne Adresse, der forgæves søgte i svulstige Ord og hultklingende Fraser at skjule den sande Mening, nemlig at man ikke fra Bornholms Side ønskede at møde paa det Sted, hvor Fædrelandet faktisk var i Fare, og hvor Kampen stod, nemlig paa den jyske Halvø, fik over 2.000 Underskrifter, skønt ansete Mænd, f. Eks. Rektor Jørgensen, Rønne, Kaptajnerne Siemsen, C. B. Rømer og P. H. Koefoed offentlig bad »enhver ærekjær og dansksindet Bornholmer at betænke sig vel, før han underskriver« Adressen. Rektor Jørgensen omtaler i en Artikel i Bornholms Avis fra 22/3 1864 Adressen i skarpe og haanlige Ord. Han skriver bl. a.: »Det er i disse alvorsfulde Tider vanskeligt at behandle saadanne Fraser alvorligt. Held og Lykke for Danmarks Konge og for Danmark, naar Danmark er udslettet af de selvstændige Staters Tal; vistnok er Bornholm et herligt Smykke i Danmarks Kongekrone, men Kronen er dog mere end Smykket. Held og Lykke for Bornholm, naar den med korslagte Arme har set paa Danmarks Dødskamp«. Rektorens alvorlige og stærke Artikel sluttede med følgende Udtalelse: »Skjændsel og Foragt ramme hver den, han være Bornholmer eller ikke, som gjør Valget uklart for ham ved at kalde paa snæverhjærtede Følelser nu, da det gjælder om at vække Modet og Fædrelandskjærligheden der, hvor de slumre«.

En af dem, der ivrigst arbejdede for at faa Bornholmerne til at melde sig paa Kampladsen, var Redaktør Wolff, der allerede i sit Blad for 22/1 1864 havde rettet en stærk Appel til sine Læsere. Det var ikke nok at strikke Strømper til Soldaterne og pille Charpi til de saarede; det gjaldt ogsaa at ofre »Liv og Blod for Fædreland, for Hustru og Børn, for Hus og Arne, for gamle Danmark«. I Wolffs Artikel hedder det bl. a.: »Europas Øine ere rettede paa os. Havenes Dronning (England) vil røre sig eller sende os sin Hjælp; Fastlandets Hersker (Frankrig) vil staa os bi; vor Nabo i Øst (Rusland) vil ikke lade os ene — mindre end han vort Broderrige mod Nord!

Men naar vil denne Hjælp komme? Naar er vi berettiget til at fordre den? Naar ville de indse, at det er deres Pligt at yde os den? Først naar de har overtydet sig om, at vi ikke ere et letsindigt Folk, der ville laane en Hjælp, det ikke saa hurtig kan betale tilbage; laane den uagtet det selv endnu har ubenyttede Hjælpekilder. Ligger der ikke heri et Opraab til Bornholm? Hvor kan Danmark med Berettigelse bede om Hjælp, med Berettigelse vente Hjælp, saa længe der er et helt Landskab, et rigt og godt befolket Land, hvorfra der kan tages maaske et helt Tusinde kampdygtige Folk. Hvor kan Danmark vel vente Hjælp fra Naboer fiernt mod Nord, naar en hel Provins nægter at tage sin Del af Byrden paa sig. Derfor lyder nu det Opraab til enhver Kampdygtig paa Bornholm, at indfinde sig og kjæmpe for gamle Danmark, at vise, at det ikke var Mundsvejr, da de for over 200 Aar siden jog Danmarks daværende Fiender paa Døren og erklærede at ville høre under Danmarks Krone«.

Et Hovedargument, der stadig anførtes af dem, der ikke vilde søge at udvirke en Ændring i Bornholms Militsforhold, saaledes at det vaabendygtige Mandskab her blev underkastet den almindelige Værnepligt, var dette: Dersom man sendte de vaabendygtige Mænd bort fra Øen, og Bornholm derefter blev angrebet af den preussiske Flaade, vilde man ikke kunne hindre Øens Erobring. Heroverfor hævdede Redaktør Wolff, at et Forsvar med Bornholms »eget Militær, uden Haab om Undsætning ovrefra, vilde kun medføre Landets Ødelæggelse og dets Sønners Bortførelse, ligesom i 1658. Erobringen af Bornholm vilde kunne fremkalde en Mulighed, som vi af al Magt ville søge at undgaa, nemlig at blive skilt fra det frie og lykkelige Danmark. Helt anderledes stiller Forholdet sig derimod, naar Øens Indbyggere er lutter fredelige Folk, mens dens Krigere staa ved Dannevirke og kjæmpe for Danmark. Dels paaligger der da det øvrige Land en Forpligtelse, mens Bornholms Sønner forsvare den danske Bred langs Eideren, til at sende et passende Søværn til Dækning af vore Kyster. Saaledes tale da baade Historien og Fornuften til os i een Aand, men langt stærkere virker paa vort Indre Raabet i samme Aand, ledsaget af Smertensskriget fra vor elskede Moder, vort Fædreland, vort Fosterland, Raabet, som lyder fra Skagen til Dannevirke, fra Vesterhavets Dønning til Røkildes Skvulpen: Slutter Kreds og staar fast, alle danske Mænd«.

Redaktør Wolff raabte sine stærke Ord ud for døve Øren. Ved Krigens Begyndelse havde Løjtnant Anker, den senere saa bekendte Helt fra Skanse Nr. 2 i Dybbøl, og Lucianus Kofod meldt sig som frivillige. 2 à 3 Menige var ogsaa afrejst til Arméen her fra Øen. I de første Dage af April afgik Aakirkebykredsens Folketingsmand, Løjtn. Dam sammen med 4 andre af Væbningens Officerer til Krigsskuepladsen, men ialt kom Antallet af Bornholmere, der stod som Frivillige i den danske Hær, næppe meget over 15. Derimod stod 213 *værnepligtige* Bornholmere i Marinens Rækker og gjorde med Ære Tjeneste sammen med Landets øvrige Marinesoldater.

Denne Tilbageholdenhed fra Bornholms Side vakte megen Bitterhed i det øvrige Land. Bladene ovre indeholdt de skarpeste Angreb paa Bornholmerne i den Anledning. Saaledes skrev den kendte Politiker og Journalist C. V. Rimestad en Artikel i »Blad for Arbejderforeningen« for 6/2 1864, hvori det bl. a. hedder: »Hvorlænge ville Bornholmerne finde det forsvarligt at paradere ved Buskene ved Rønne, eller hvor de nu parodiere Krigsøvelser, mens de vaabendygtige Danskere kjæmpe den haarde Kamp paa Dannevirkevolden? Hvorledes tro de, at danske Mænd ville lukke Øiet til for den Modløshed eller den Ligegyldighed for Danmarks Sag, der giver sig tilkjende i deres Adfærd? Troe de maaske længere at kunne tære paa den Berømmelse for Mandighed, som de snurrig nok en Tid lang fik ved den uforskammede og haandgribelige Løgn, som de opdigtede om Befrielseskampen mod Svenskerne? Rigtignok har den endnu i vore Dage faaet en Digter til at paastaa, at Bornholm har »Mænd, som lee ad Kampens Dyst«, men Nutiden vil i den Henseende have bedre Beviser end Jens Kofoeds Krønike om Prinsenskjold og Bornholmernes Ikketilstedeværelse i den danske Hær. Hvorfor have Bornholmerne ikke fordret at deltage i Danmarks Forsvar? Vi vide det ikke. Hvorfor har ikke Mænd med Indflydelse paa Befolkningen, og saadanne maa der dog findes, hævet deres Stemme og foreholdt den, hvad det vil sige, at en saa stor Øes heleBefolkning ligger rolig paa den lade Side og agerer Tilskuer ved Danmarks Kamp paa Liv og Død? I Sandhed: dette er os ubegribeligt, men endnu ubegribeligere er det os, at de bornholmske Officerer ikke i forholdsviis stort Antal gaa ind i den aktive Hær. Et Par Hædersmænd have gjort det, det er os vel bekjendt, men vi have ikke hørt

Tale om, at en eneste af de andre Officerer have fulgt deres Eksempel. Hvorledes skal dette forklares?«

Redaktør Rimestad sluttede sin af Overdrivelser skæmmede Artikel med at opfordre Regeringen til uden Hensyn til de gældende Værnepligtsforskrifter at sende i det mindste 600 Bornholmere over til Dannevirke. »Det er en Pligt for Regjeringen at gøre dette; Kanonskuddene ved Dannevirke tale tydeligt og højt nok om Bornholmernes Pligt og Regjeringens Ret«.

Disse og andre haarde, ja, hadefulde Angreb vakte selvfølgelig megen og pinlig Opmærksomhed her paa Øen, og den unge Lærer Julius Bohn i Allinge skrev i Anledning af Rimestads Artikel et længere Indlæg til Forsvar for Bornholmernes Optræden. Han stillede her bl. a. det Spørgsmaal, hvor mange frivillige der var mødt fra den øvrige Del af Landet — efter Bohns Mening meget faa. Iøvrigt hævdede han, at det ikke var mere end rimeligt, at Bornholmerne efter en saa lang Periode, i hvilken de ikke havde deltaget i krigerske Affærer »behøve nogle Øjeblikke for at sanse sig om — for at se, hvor man ret er henne«. Hvis Krigen varede noget længere, vilde de frivillige nok komme. Endvidere hævdede han, at mange forskellige Forhold havde hidført den særlige Indstilling her paa Øen, først og fremmest Øens Isolerthed, dernæst Militsens daarlige Bestyrelse og endelig — de juridiske Embedsmænds Overgreb paa Folkelivet!

»Naar man dertil betænker«, skriver Julius Bohn, »at der ogsaa i de senere Tider haver udbredt sig noget pietistisk Væsen, der lig en Kvaksalver under en trofast Læges Maske atter er paa Veje til at bringe en Del af Bornholmerne ind i et Ensidighedens Hjulspor, saa troer jeg ogsaa Fornuften maa sige, at dersom Bornholmerne nu virkeligen har ligget under i Kampen og staa saa uhyre tilbage, da er det i Grunden ikke deres Skyld, men Skylden maa falde paa dem, der har trælbundet dem«.

Det her leverede Forsvar synes hverken overbevisende eller særlig logisk, men man havde det altsaa ikke bedre.

Det ses iøvrigt, at det har været under indgaaende Overvejelse, om man ved Rønne skulde opkaste Skanser, paa hvilke der kunde anbringes nogle af de paa Øen tilstedeværende Kanoner for ved disses Hjælp at hindre en eventuel Landgang af fjendtlige Tropper. Sagen var til Behandling i Rønne Borgerrepræsentation, men man vedtog ikke at træffe denne Sikrings-

foranstaltning. Dels tvivlede man om, at man med Bornholms middelmaadige Skyts vilde kunne opnaa stort overfor et preussisk Krigsskib, der med sine Kanoner støttede et Landgangsforsøg, dels hævdede specielt Redaktør Wolff det Synspunkt, at saadanne Forsvarsværker, hvor primitive de end blev, gjorde Rønne til en befæstet By, som Fjenden derfor efter Folkerettens Regler kunde beskyde. Planen blev opgivet. Hvis den var blevet realiseret, var det Tanken, at man ogsaa ved de andre bornholmske Havne af Betydning vilde have foretaget noget lignende.

Der hævede sig ogsaa Røster om, at de bornholmske Skibe, som laa i Øens Havne, skulde sejle over til en eller flere Havne i Sverige, da man frygtede for, at Preusserne skulde opbringe dem, naar de befandt sig paa dansk Omraade. Den danske Flaade var paa det Tidspunkt Preussens lille, nybyggede Flaade ganske overlegen, og man var fra dansk Side i Stand til at blokere bl. a. de tyske Østersøhavne. Men de faa preussiske Krigsskibe viste dog af og til en Aktivitet, som foruroligede, og Bornholmerne følte sig ingenlunde sikre mod et Kup fra Fjendens Side, da Isdækket omkring Øen i Marts Maaned brød op. Snart kom imidlertid Vaabenstilstanden, og Diskussionen om de bornholmske Skibes Flytning døde hen.

Iøvrigt gik Aaret 1864 sin trælse Gang. Sommeren bød paa gunstigt Vejr, og Marken gav rigelig Grøde. Men danske Sind, ogsaa her paa Øen, tyngedes af Sorg over Begivenhedernes Udvikling og Bekymring for Rigets Fremtid. Begge de bornholmske Aviser bragte Læserne flittigt Bud om de skæbnetunge Hændelser: Vaabenstilstandens Ophør, Erobringen af Als, Ministerskiftet, den danske Forsvarsviljes Sammenbrud og Sejrherrernes overmodige Fredsdiktat. Den Fortvivlelse, som bemægtigede sig alle her i Landet, da man saa, at Resultatet af de store Blodofre var, at man opnaaede langt mindre end man vilde have opnaaet uden Kamp, fandt saavel i Digt som Prosa ogsaa Udtryk her paa Øen.

Ved Opraab i Aviserne bad man bornholmske Hjem aabne sig for de mange faderløse efter de i Krigen faldne. Paa samme Maade søgte man at indsamle Midler til at overrække Dybbøls Helt, Løjtnant Anker en Æressabel. Hans Bedrifter var Genstand for udførlig Omtale i Øens Blade. Han havde jo ført Beviset for, at der ogsaa fandtes modige Bornholmere i 1864.

7. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1863—64.

Denne Samling aabnedes den 21/9 1863, men allerede samme Dag forelagde Indenrigsministeren Forslag om, at Rigsdagens Møder udsattes til Januar, idet Rigsraadet, der var indkaldt til 28/9, ikke kunde sidde samtidig med Rigsdagen. Den afbrudte Samling genoptoges den 11' Januar og sluttede den 22' Marts 1864. Samlingen varede altsaa i Realiteten kun godt 2 Maaneder. Det var naturligvis Krigsforholdene, der særlig prægede Rigsdagens Forhandlinger, men iøvrigt optager en Del specielle bornholmske Spørgsmaal en forholdsmæssig stor Del af Rigsdagsreferaterne. Det var særlig den bornholmske Militsordning og Retten til Udmarksjorderne, der gav Anledning til Debat.

Ph. Dam havde Ordet 6 Gange, Lucianus Kofod havde slet ikke Ordet i denne Samling, idet han som andetsteds omtalt allerede paa et meget tidligt Tidspunkt meldte sig som frivillig ved Hæren; Sonne holdt 14 Taler. Dam fik Sæde i Udvalget, der skulde behandle »Forslag til Lov om Ret til fri præstelig Virksomhed indenfor Folkekirken« og var Sekretær i Tinget. Det samme gælder Sonne for Landstingets Vedkommende, og han var Medlem af Udvalget, der blev nedsat i Anledning af »Udkast til Lov angaaende Behandlingen af den Landsognene paa Bornholm tillagte Andel i Udmarksjorderne«.

Om Dams Virksomhed i denne Samling skal iøvrigt oplyses:

Ved 1' Behandling af Lovforslaget om Landets Inddeling i Underretskredse tog han til Orde imod Begrænsningen af Tingstedernes Antal. »Jeg frygter meget for«, udtalte Dam, »at Befolkningen vil finde sig ilde stemt og kun daarlig tilfreds, dersom den her foreslaaede Ordning kommer til at træde i Kraft; Befolkningen har nu engang vænnet sig til de Thingsteder, som haves, og det vil jo strax sees, at der nu findes mange flere Thingsteder, end der vil blive efter den foreliggende Lov«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 399).

Dam omtalte ved samme Lejlighed Skiftesagernes Behandling og Auktionsvæsenet. Han ytrede herom bl. a.: »Jeg har aldrig rigtig kunnet blive fortrolig med, at det skulde være rigtigt, at Auktions- og Skiftevæsenet skulde behandles af Retsbetjente. Det forekommer mig at være saa aldeles naturligt, at dette Forhold bliver overladt til den enkelte Private eller enhver enkelt privat Kreds, saaledes at man kun i det Tilfælde,

at der fremkommer Strid blandt en Families Medlemmer, eller imellem andre Vedkommende, kunde tye til Rettens Afgjørelse, ligesom man gjør det i andre Tilfælde, hvor der er en Tvist om Noget. Hvad Auktionsvæsenet angaaer, forekommer det mig ligeledes at være saare naturligt, at man overlader til Vedkommende selv, naar han vil sælge Noget, da at faae dette besørget, paa hvilken Maade han vil, saa at han til Auktionarius og til Inkassator kan tage hvem han vil«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 399—400). Justitsministeren (A. L. Casse) kunde ikke tiltræde de af Dam her fremsatte Tanker, og han henviste navnlig til, at »Familierne ikke just vilde være godt tjente dermed, navnlig naar det, de havde at dele, ikke var en Formue, som den Afdøde efterlod sig, men kun Gjæld, som de skulde see at faae Orden paa; det Samme vilde gjælde med Hensyn til Fallitboer, hvis man der vilde sige: det er ikke det Offentlige, der skal tage sig deraf; det skal man lade Kreditorerne selv om. Ja paa den Maade vilde man ganske vist kunne bringe en Mængde Ting bort fra det Offentlige, men jeg troer, paa de Privates Bekostning«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 425). Til disse Bemærkninger svarede Dam: »Den ærede Minister gjorde en Bemærkning, som nærmest sigtede til en Yttring af mig angaaende Skifteväesenet. Den gik ud paa, at man ikke kan unddrage Skifteväesenet i det Hele fra Retsbetjentene, fordi dette undtagelsesviis ikke lader sig gjøre. Jeg tillader mig at kalde det undtagelsesviis; thi den ærede Minister sigtede til Fallitboer og den Slags Tilfælde, og disse kunne dog ikke siges at høre til Reglen. Den ærede Minister formeente, at man i det Mindste i saadanne Tilfælde ikke kunde lade den private Forsorg gjælde. Heri kan jeg ikke være enig; thi i og for sig kan jo den Omstændighed, at en Retsbetjent faaer Fingre paa Midlerne, ikke forøge dem, tvertimod bliver jo ganske det Modsatte Tilfældet, og jeg kan aldeles ikke erkjende det for at være en Umulighed, at man ved Overenskomst eller Forlig skulde kunne enes ogsaa i Fallitboer; men kan man det ikke, saa er der jo en Tvist tilstede, og da indtræder det Tilfælde, som jeg tillod mig at betegne som en Undtagelse, nemlig, naar der ikke kan opnaaes en Overeenskomst. Jeg havde forresten ventet at høre en anden Grund imod det, jeg fremsatte, som jeg selv tildeels antydede, nemlig det finansielle Hensyn, som ligger i den indirekte Beskatning — og dette Hensyn er jo for

Øvrigt Grund nok til foreløbig at sætte en Stopper for disse Bestræbelser«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 431—32).

Der blev ikke fra Dams eller andres Side stillet noget Ændringsforslag i den af ham antydede Retning, og Lovforslaget vedtoges enstemmigt.

Ogsaa i denne Samling viste Dam sin Interesse for en Ændring i den Maade, hvorpaa Kapitelstaksten hidtil var blevet ansat. Han indbragte — den 25/1 1864 — et Lovforslag, hvorefter det skulde være Kommunalbestyrelserne i By og paa Land — og ikke som tidligere Underøvrighederne — der skulde afgive de Indberetninger, der sammen med Sognepræsternes Beretninger skulde lægges til Grund ved Kapitelstaksternes Fastsættelse. Hans Forelæggelsestale var ganske kort (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 459—60); han udtalte bl. a.: »Ifjor tillod jeg mig at bringe Sagen for det høie Thing, som i den Anledning nedsatte et Udvalg, der netop fik sin Betænkning færdig omtrent paa den Tid, da Samlingen blev tilendebragt, og jeg tilader mig derfor atter iaar at indbringe dette Lovforslag. Jeg skal hertil blot gjøre den Tilføielse, at jeg denne Gang kun har medtaget det, som tidligere udgjorde den første Paragraf af Lovforslaget, nemlig det, der gaaer ud paa at bestemme, af hvem de Indberetninger skulle afgives, der skulle lægges til Grund ved Beregningen af Kapitelstaxten«. »Jeg troer, at det er et meget billigt Krav, der her gjøres gjældende, og da jeg selv har brugt Maadehold, idet jeg kun har medtaget, hvad jeg ikke kan give Slip paa, hvorved jeg har gjort Læsset mindre, haaber jeg ved det høje Things Bistand, at en Sag, som i saa mange Aar har været underveis til sit Maal, dog endelig engang skal komme frem dertil«. Folketingets Formand undlod imidlertid ganske at sætte Dams Lovforslag til Behandling.

Den næste Sag, Dam ytrede sig om, var et fra grundtvigsk Side (Sofus Høgsbro og Termansen) indbragt Lovforslag om Retten til fri kirkelig Virksomhed indenfor Folkekirken. De foreslaaede nye Regler gik i Korthed ud paa, at teologiske Kandidater skulde kunne ordineres til Præster uden at være ansat i et bestemt Sognekald, og at Menighedsmedlemmer efter de Regler, som Loven om Sognebaandsløsning forudsætter, skulde have Adgang til at lade sig kirkelig betjene af saadanne fri Præster. Ved Lovforslagets 1' Behandling omtalte Høgsbro som Ordfører for Forslagsstillerne ret udførlig Pastor Trandberg, »som opgav sit Kapellan-Embede for at virke paa sin

Fødeø Bornholm, først som Hjælpepræst paa forskjellige Steder, og senere ved at reise om som Prædikant, hvor man ønskede at høre ham, snart i Kirker og snart, naar han ikke kunde faae dem aabnede, i Lader. De Hindringer, som han stødte paa i de gamle forældede Baand, gjorde ham efterhaanden bitter mod Folkekirken, og dette fremkaldte naturligviis igjen Bitterhed mod ham. Derved blev Stillingen vanskelig«. »Istedetfor at komme ham imøde og benytte hans Kræfter i Folkekirkens Tjeneste, nedlagde Regjeringen et bestemt Forbud mod, at Præsterne uden høiere Tilladelse maatte aabne Kirkerne til Gudstjeneste udenfor de almindelige Tider, noget, man hidtil overalt havde anseet sig berettiget til«. »Følgen har været, at Udtrædelsen er foregaaet sidste Sommer offentlig, i en stor Forsamling af Beboere fra hele Øen. Derpaa har efterhaanden saa mange Medlemmer fra forskjellige Sogne sluttet sig til, at deres Antal skal være steget indtil 2000, og endnu synes at være i fuld Gang. Naar man nu betænker Øens ringe Indbyggerantal, — kun omtrent 30.000 — vil man see, i hvor foruroligende en Grad Udtrædelsen er foregaaet, og man maa befrygte, at en lignende Tilstand kan udvikle sig som den, vi kjende fra Skotland og Irland, en Tilstand som der tidligere i denne Sal, i den grundlovgivende Rigsforsamling, af saadanne Mænd — jeg kan vist godt nævne dem — som Mynster og Clausen, blev stillet os for Øie som et advarende Exempel, vi skulde undgaae, en Tilstand, som jeg derfor heller ikke troer Folkethinget vil være tilbøielig til at ønske her i Landet. Men hvor let kunne ikke disse Forhold udbrede sig til andre Dele af Landet?«. (Folket. Forh. Sp. 617—18).

Lovforslaget mødte megen Modstand i Tinget, bl. a. fra Kirkeministeren (Biskop Engelstoft), men Dam hørte til dets ivrige Fortalere. »Jeg kan ikke sige andet«, udtalte Dam, »end at, naar Tilstanden er, som den i det Hele taget er, og man virkelig har et aabent Blik for denne Tilstand, saa kan man ikke faae Andet eller i alt Fald ikke finde nogen lempeligere Maade at søge Ondet forbedret paa, end ved dette Lovudkast. Det er min Overbeviisning, at det er det mindste, det lempeligste Middel, og jeg siger det med Smerte, fordi jeg tør vedkjende mig, at jeg nærer den største Hengivenhed for og Kjærlighed til den danske Folkekirke; men den danske Folkekirke — det er min Overbeviisning — staaer paa en Vulkan, og dersom man ikke itide vil tage de Forholdsregler, som kunne være

passende og rigtige, saa vil den være udsat for den største Fare«.

Dam blev som foran nævnt ogsaa Medlem af det Udvalg, som blev nedsat til nærmere Overvejelse af dette Lovforslag, og han deltog i den afgivne Betænkning i den Flertalsindstilling, hvori Forslagets Fremme anbefaledes. Ogsaa i denne Betænkning er Trandbergs Frimenighedsbevægelse Genstand for Omtale; det hedder herom: »Den paatrængende Nødvendighed (af at gennemføre Bestemmelser, som de i Lovforslaget indeholdte), fremgaar desværre altfor klart af den beklagelige Udtrædelse af Folkekirken, der har fundet Sted i den sidste Tid paa Bornholm, og den Udbredelse som forskellige afvigende Troessamfund have fundet her i Landet, efter at der er tilstaaet dem almindelig Troesfrihed« (Rigsd. Forh. 1863—64, Tillæg B. Sp. 253). — Lovforslaget naaede imidlertid ikke at komme til 2' Behandling.

Endelig deltog Dam i Debatten den 21/3 1864 i Anledning af en Forespørgsel fra den kendte nationalliberale Politiker og Journalist Bille til Justitsministeren om Bornholms værnepligtige Mandskabs Stilling under Krigen. Bille indledede Forespørgselsdebatten saaledes: »Jeg havde for nogen Tid siden den Ære her i Thinget at indbringe fra en Deel Borgere paa Bornholm et Andragende, som gik ud paa, at der maatte blive foretaget Foranstaltninger til, at ogsaa Beboerne paa Bornholm kunde blive deelagtige i Forsvaret for Danmarks Ære og Ret. Naar denne Adresse ikke blev indbragt i Thinget igjennem nogen særlig Repræsentant fra Bornholm, finder det sin naturlige Forklaring deri, at de Mænd, fra hvilke Adressen er udgaaet, have ønsket, at Spørgsmaalet om Bornholms Væbning her skulde bringes frem af En, der ikke kunde siges at indtage nogensomhelst personlig Stilling med Hensyn til dette Spørgsmaal, saaledes som dette er Tilfældet med de to Medlemmer fra Bornholm, af hvilke den Ene paa en anden Valplads kæmper for sit Fædreland, medens den Anden er her tilstede«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2510—11).

Om denne Adresse, der er nærmere omtalt andetsteds i denne Afhandling, blev det senere oplyst, at blandt dens 134 Underskrivere var der ingen, der selv kunde risikere at blive indkaldt, medens en Modadresse paa Øen havde samlet over 2.000 Underskrifter. Om Bornholms Milits udtalte Bille iøvrigt: »Jeg skal ikke indlade mig paa overhovedet at fremstille,

hvorledes Bornholms Væbning er, saa meget mere som mit Kjendskab dertil indskrænker sig til, hvad jeg har kunnet erhverve mig af Bøger, men jeg skal kun gjøre opmærksom paa, at det fra alle Sider, navnlig fra dem, der selv indtage Stillinger i denne Væbning, erkjendes, at den for Øieblikket befinder sig i en i høi Grad utilfredsstillende Tilstand. Dette er ikke heller nogen Erkjendelse, der først er fra idag eller igaar, men den kan føres langt tilbage, omtrent saa langt som Bornholms Væbning har været Gjenstand for offentlig Behandling og Undersøgelse. Jeg skal navnlig erindre om, at i en tidligere Rigsdagssamling, hvor der forhandledes om Værnepligtsloven, er Bornholms Milice bleven gjort til Gjenstand for en Diskussion, hvori det fra alle Sider erkjendtes, at der var saa store Feil og Mangler ved den, at det var nødvendigt at tage dens Reorganisation under snarest Overveielse. Nu er det imidlertid gaaet med dette Spørgsmaal som desværre med saa mange andre, at man, saa længe Freden varede, har forsømt at udføre den Gjerning, der er forsilde, efterat Krigen er kommen ned over Hovedet paa os. Forholdet stiller sig saaledes, at medens de bornholmske Søværnspligtige lige med det øvrige Lands deeltage i Forsvaret for Fædrelandet paa vore Skibe, er den landværnepligtige Deel af Bornholms Befolkning udelukket fra at deeltage i Armeens Kamp og henvist til at opfylde sin Værnepligt i den Milice, der bestaaer til Øens eget Forsvar. Forholdet er altsaa for Øieblikket, hvor Bornholm ikke kan siges at være særligt truet, at medens det øvrige Land staaer inde for Bornholms Forsvar, deeltager Bornholm ikke i det øvrige Lands Forsvar tillands«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2511—12). Forespørgeren kom derefter ind paa en Drøftelse af, hvor stort et Mandskab Bornholm vilde være i Stand til at præstere, dersom de andre Landsdeles Kontingent til den kæmpende Armé blev benyttet som Udgangspunkt. Han nævnte Muligheden af ca. 2.000 Mand, eller et helt Regiment. »Men det være nu, som det vil«, udtalte Bille, »saa forekommer det mig under alle Omstændigheder klart, at det Tidspunkt bør være kommet, da man for Alvor tager fat paa en forandret Ordning af den bornholmske Væbning. Hvorledes Reorganisationen skulde være, derom skal jeg ikke paa dette Sted udtale nogen Mening, thi jeg troer, at dette Spørgsmaal henhører væsentligst under Rigsraadets og Krigsministeriets Afgjørelse; kun dette skal jeg sige, at man fra forskjellige Sider synes at være enig om, at medens

det unge værnepligtige Mandskab paa Bornholm burde tage Tjeneste i Hæren under lige Vilkaar med de Andre, saa skulde der af det ældre Mandskab paa Bornholm dannes en bornholmsk Milits, der havde den samme Forpligtelse til lokalt Forsvar, men til Gjengæld ogsaa den samme Berettigelse med Hensyn til Fritagelse for Tjeneste i Forstærkningen, som Borgervæbningen i Kjøbenhavn og adskillige faste Pladser har. At der nu snarest muligt bliver gjort Noget i denne Retning, vilde vist være særdeles ønskeligt. Der findes paa Bornholm en lige saa levende Følelse for vort Fædreland, som paa noget andet Sted i hele Landet; der er lige saamegen Patriotisme, lige saamegen Begeistring og lige saamegen Redebonhed til at gjøre Opoffrelser paa denne Ø, som der er noget andet Sted. Det er mig bekjendt, at Adskillige fra Bornholm frivillig have meldt sig til Tjeneste i Hæren. Dersom det nu ikke skulde være muligt strax at inddrage den bornholmske unge Befolkning under den almindelige Værnepligt, saa kunde det dog være, at der fra Regjeringens Side kunde skee Noget for at imødekomme og lette den Tilbøielighed, som Bornholmerne have til lige med Andre at deeltage i Landets Forsvar. Jeg tænker mig en Henvendelse til Bornholmerne, der kunde opmuntre det unge Mandskab, der allerede har sat sig i nogen Bevægelse paa Øen, til frivilligt at melde sig under Fanerne og til derved at vise, at der virkelig findes noget Ønske om at deeltage i Forsvaret for Landet. Jeg troer ingenlunde, at en saadan Henvendelse fra Regjeringen vilde møde Ligegyldighed eller savne tilstrækkelig Imødekommen fra Bornholmernes Side, tvertimod mener jeg, at man kunde vente, at ikke Faa vilde efterkomme den, og at derved saaledes det første Skridt vilde være gjort til at inddrage bornholmsk Mandskab under den almindelige Værnepligt« (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2515—16). Bille sluttede sin Tale med at forespørge Justitsministeren, »om han agter at foretage noget Skridt for fra sin Side at bevirke en saadan Forandring i den ved Loven af 2' Marts 1861 § 8 givne Bestemmelse, at det paa Bornholm fødte og der hjemmehørende, ikke befarne Mandskab, for Fremtiden kommer til at opfylde sin Værnepligt paa samme Maade, som Landets øvrige Befolkning«.

Justitsminister Casse erklærede, at den bornholmske Milits ikke var i den Forfatning, som den burde være, og at denne Tilstand allerede havde varet alt for længe. Han fandt ogsaa,

at det var uheldigt, at Bornholms Befolkning stod helt udenfor den Forpligtelse til at deltage i Landets almindelige Forsvar, som Værnepligtsloven paalægger, hvorved Byrden, som Kongen lagde paa Danmarks øvrige Befolkning, blev saa meget tungere. Forholdene medførte ogsaa en urimelig Ulighed paa selve Bornholm, nemlig mellem det befarne Mandskab, der var indkaldt til Søkrigstjeneste, og det ikke befarne Mandskab. Justitsministeren oplyste, at han allerede Aaret før havde drøftet en Forandring af de bornholmske Væbningsforhold med Krigsministeren, men ikke naaet til Enighed med denne. Begge Ministre havde været enige om, at Bornholm paa Grund af sin isolerede Beliggenhed maatte have Krav paa en Væbning, som var i Stand til at yde Øen Beskyttelse i Krigstilfælde, hvorfor det ikke vilde være rigtigt at gøre Værnepligtsforholdene paa Bornholm helt ens med det øvrige Lands. Justitsministeren havde tænkt sig, at Sagen bedst ordnedes saaledes: »at Bornholms Væbning kom til at indtage samme Plads der, som de borgerlige Korps efter Værnepligtslovens § 48 have i Kjøbenhavn og de øvrige faste Pladser i Danmark; de, der indtraadte som Medlemmer af Væbningen, skulde altsaa ikke derved kunne blive fritagne for Tjeneste ved Hærens og Søværnets Linie, hvorimod de skulde nyde godt af den Bestemmelse i § 48, som gaaer ud paa, at de, der ere ansatte i de borgerlige Korps paa de faste Pladser, kunne forbigaaes ved Indkaldelse til Forstærkningen«. »Jeg mente«, tilføjede Minister Casse, »at en saadan Ordning blandt Andet vilde medføre den store Fordeel, at der for Bornholms Væbning tilveiebragtes en veldisciplineret og vaabenøvet Stamme; men det syntes ikke, at Krigsministeriet gav denne Plan noget synderligt Bifald, idet det meente, at det var af Vigtighed at holde fast paa den bornholmske Væbning, ganske vist under andre Former og under en anden Ordning, men dog saaledes, at man væsentligst gik bort fra det, jeg havde foreslaaet i min Henvendelse til Krigsministeriet. Tanken hos dette var den, at den bornholmske Væbning hovedsagelig skulde være bestemt til Forsvar for Øen, men at den dog skulde indrettes saaledes, at den undtagelsesviis, naar Omstændighederne maatte gjøre det fornødent, var pligtig til at deeltage i et almindeligt Forsvar i det hele Lands Interesse«. Der var derfor ikke sket noget med Hensyn til Ændringer i Væbningens Forhold, og skønt Ministeren ansaa Lovgivningsmagten for fuldt berettiget til at foretage en Omord-

ning af de bornholmske Militsforhold, idet de saakaldte bornholmske Privilegier ikke kunde danne nogen Hindring i saa Henseende, kunde man paa den anden Side ikke ad administrativ Vej og med Hjemmel i den gældende Værnepligtslov foretage en Omkalfatring, som den Forespørgeren havde efterlyst.

Efter Ministeren tog Oberst Tscherning, der jo ogsaa tidligere havde vist de bornholmske Militsforhold megen Interesse, Ordet for at gendrive de Forestillinger, der var med Hensyn til Betydningen af at føre Bornholms værnepligtige over til den kæmpende Armé. Han udtalte bl. a.: »Alle de Talstørrelser, som ere anførte med Hensyn til hvad der skulde vindes for Hæren fra den bornholmske Milits, ere ikke rigtige. Den høieste Styrke, der kan vindes, naar man ikke skal besvære Øen betydeligt mere end de øvrige Dele af Landet, og især naar der tages Hensyn til den ikke ringe Deel af Søværnet, som kommer derfra, vil være omtrent 1000 Mand. Man skal vel lægge Mærke til, at naar man tager omtrent 1300 Mand fra Bornholm, er det det Samme som i Kongeriget Danmark at opstille en Hær paa henimod 70.000 Mand, og Alt, hvad der gaaer derud over, kan ikke holdes vedlige. Der kan ikke engang her i Landet holdes henved 70.000 Mand, undtagen for en kortere Tid; ellers hører Forsvarsevnen lidt efter lidt op af Savn paa Mandskab. Alle de Beregninger, der gaae løs paa, at Bornholm kan levere et Par Tusinde Mand til Hæren, ere altsaa ikke rigtige, og de Domme, der ere fældede over den bornholmske Milits, have ikke opfattet Spørgsmaalet fra den politiske Side, hvorfra det tillige maa opfattes. Lad os tænke os, hvad vi ville gjøre, naar vi fra Bornholm borttoge dets traditionelt tilvante Forsvarssystem, istedetfor at ordne det, naar vi lade Øen ligge uforsvaret og see paa, at en ganske lille Styrke maaskee engang bemægtiger sig Indvaanernes Kasser og Eiendomme, anretter store Ødelæggelser og derpaa gaaer sin Vei igjen. Det vilde vi ikke kunne forsvare. I Krigen 1807—14 kom man ogsaa til, istedetfor at hente Tropper fra Bornholm til den øvrige Armee, at lægge Tropper derover for at forøge Forsvarsstyrken«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2523). I en senere Replik vendte Tscherning sig direkte imod at gaae den af Bille ønskede Vej, idet han erklærede: »Min Stræben efter at raade Regjeringen fra, navnlig under nærværende Forhold at opløse den bornholmske Milits, medens jeg derimod raader til

at ordne den, gaaer netop ud fra et Hensyn til Statens Forsvar. Man forsvarer ikke Staten ved at slippe hver enkelt Deel løs, men ved at lægge Mærke til, hvilke Dele der have det Værd for Staten, at man skal forsvare dem, og hvilke der have en saadan Beliggenhed, at man kan forsvare dem, idet man maaskee maa opgive at forsvare de Dele, som ikke kunne forsvares eller ikke have det Værd, at man skal forsvare dem. Nu siger jeg, at Bornholm er saa stor en Deel af Staten, at man, dersom man kan bringe denne Ø til ved sine egne Kræfter at forsvare sig selv, i det Mindste imod et Overfald, ikke skal forsømme det; man skal da ikke, for at faae en forholdsviis meget ringe Tilvæxt til de øvrige Deles Forsvarsvæsen, indlade sig paa at berøve Bornholm Midlerne til Selvforsvar, men man skal organisere disse, og naar man gjør det tilgavns, bliver Byrden for Bornholmerne saa stor, at Ingen mere vil have dem derfra eller bytte Skæbne med dem.« (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2536—37).

Dams Indlæg i Forespørgselsdebatten var ret langt, men ikke videre klart. Han udtalte indledningsviis: »Jeg veed ikke, hvorledes man venter, at jeg skal stille mig til dette Spørgsmaal; men det føler jeg, og det vilde ogsaa være underligt Andet i en Tid som denne, at der bag min bornholmske Stemme slaaer et dansk Hjerte, og jeg ønsker, at jeg ogsaa i denne Forstand maa kunne siges at repræsentere Bornholmerne, i det Mindste den bedste Deel af Bornholmerne. Naar vort Fædreland befinder sig i en Tid og under en Kamp som den nærværende, saa er det intet Under, at det ser sig om til alle Sider, speidende imod alle Kanter af Horizonten efter Hjælp; og hvad ligger da nærmere, end at Fædrelandet seer sig om til sine egne Sønner og tilraaber dem: Hvor ere I henne Allesammen, som formaae at bære Vaaben og Værge for mig? Kommer frem, Saamange som I kunne, thi nu behøves I Allesammen! Denne Betragtning er stærk hos mig, og jeg troer, at jeg i saa Henseende kan uden Bluelse fremstille mig som Repræsentant for mine bornholmske Landsmænd i det Hele taget. Men paa den anden Side maa det vistnok ogsaa erkjendes, at det ikke kan Andet end være en bornholmsk Følelse, der gjennem mig maa gjøre sig gjældende her. Man maa huske paa, at det er en Befolkning paa en lille Ø, der befinder sig omtrent dobbelt saa langt fra Moderlandet som fra den preussiske Kyst, og hvad er da naturligere, end at den Tanke bemægtiger sig

Befolkningen, at den ligger meget udsat, og at derfor Begeistringen for frivilligt at opgive den særlige Væbning, som den har havt igjennem Aarhundreder, tidligere som et Slags Privilegium, ikke kan være stor. Jeg tror, at man maa sige, at denne Betragtning naturligen maa føre til, at Bornholmerne ikke frivilligt komme og sige, at de ville give Afkald paa deres særlige militære Forfatning. Der kan naturligviis være forskjellige Meninger om, hvorvidt det i strategisk eller politisk Henseende eller i flere saadanne Henseender kan være rigtigt eller nødvendigt at bibeholde et Forsvar paa Bornholm, og der kan være forskjellige Meninger om den Betydning, som Besiddelsen af Bornholm i det Hele kan have for det øvrige Danmark, men denne Stemning hos Befolkningen kan efter min Mening ikke bortraisonneres; dette være sagt som Kjendsgjerning og uden Hensyn til min personlige Mening om denne Sag, i det Mindste foreløbig«. Han kom derefter ret udførligt ind paa de forskellige Opfattelser, der i Pjecer og under tidligere Rigsdagsdebatter havde været fremført om den bedste Ordning af Bornholms Militærforhold. Han nævnte ogsaa den Adresse, som var indsendt fra Bornholm til Forespørgeren, og erklærede, at den ikke kunde tillægges nogen Betydning som Udtryk for Stemningen paa Øen, hvor en Modadresse var sendt i Cirkulation, hvilket han dog fandt var beklageligt. Om de øjeblikkelige Forhold udtalte Dam følgende: »Efter min Mening vil det være ønskeligt, om man saa meget som muligt ad Frivillighedens Vei kunde faae Bornholmerne med i Kampen ved Siden af de andre Jenser. Der er ogsaa i denne Henseende gjort Bornholmerne lidt Uret, idet man har bebreidet dem, at de sidde for meget hjemme i Kakkelovnskrogen. Under den forrige Krig meldte der sig dog et Par Hundrede Bornholmere som Frivillige; de kom vel ikke med, og det blev saaledes ikke bekjendt, at de havde meldt sig. Aarsagen, hvorfor de ikke kom med, er ikke offentlig bekjendt, men i alt Fald var det ikke deres egen Skyld, det tør jeg forsikkre. Naar Bornholmerne nu sendte nogle Hundrede Mand Frivillige, troer jeg, at det kunde gaae an, og at man da kunde sige, at Bornholm havde gjort sin Pligt for Fædrelandet i denne Henseende, navnlig naar man seer hen til det store Antal Søværnepligtige, der ere i Tjenesten fra Bornholm. Det er mig bekjendt, at der er omtrent lidt over eller lidt under 1000 Mand bornholmske Sø-

folk i Tjenesten,*) og jeg tør sige, at Bornholmerne ikke ere bekjendte for at staae tilbage for andre danske Søgutter. Dette mener jeg ogsaa, at man maa tage noget i Betragtning. Grunden til, at der er saa mange Søværnepligtige paa Bornholm, er den, at Bornholm har en særdeles stor Kystbefolkning, idet omtrent Halvdelen af den hele Befolkning af 30.000 Mennesker ere Kystbeboere. Dette er et Forhold, som næppe findes noget andet Sted«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2531). At lade Lovgivningsmagten gaa til en Ændring af den bestaaende Ordning af Bornholms Militsforhold, f. Eks. ved en midlertidig Lov, udtalte Dam sig imod, og han hævdede ligesom Tscherning, at de Forestillinger, man gjorde sig med Hensyn til Antallet af Soldater, der kunde udskrives fra Bornholm, var meget overdrevent.

Da Dam satte sig, tog C. V. Rimestad Ordet for at fremsætte følgende skarpe Replik: »Det har vistnok gjort et uhyggeligt Indtryk overalt, og det sporedes ogsaa igjennem den ærede sidste Talers Ord, at Institutionerne paa Bornholm ere saaledes, at den derværende Deel af Danmarks Befolkning ikke kan komme til at kæmpe med deres Brødre mod tydsk Overfald. Jeg har havt den Tro, at dette dog nok, naar Begivenhederne skred fremad, og naar egoistiske Hensyn bleve satte til Side, vilde fortage sig, og at man vilde finde Understøttelse paa Bornholm, navnlig af de Mænd, som kjende den paagjældende Institution derovre, hvoraf de dygtigste under alle Omstændigheder have dømt paa en temmelig haard Maade om den. Dette havde jeg troet, og det har derfor virkelig gjort et uhyggeligt Indtryk paa mig at høre den ærede sidste Talers Foredrag, thi vel begyndte det med meget patriotiske Toner om, at her maatte det danske Hjerte, der ligger bagved denne Sag, tale, men det endte med paa en meget indtrængende Maade i enhver Henseende at værne om den Institution, der nu findes paa Bornholm, og Resultatet af, at den Aand, som udgik af dette Foredrag, blev almindelig paa Bornholm, vilde efter min Overbeviisning være, at denne Institution, som vi have hørt i Krigstilfælde næppe vilde kunne sikkre Øen og dens berettigede Interesser, vilde vedblive. Øen ligger rigtignok nærmere ved Preussen end ved Danmark, men jeg troer dog ikke, at der under de nuværende Forhold vil være nogen

*) Dette Tal er ikke rigtigt. Det virkelige Antal var som andetsteds nævnt 213.

Fare for, at der skeer noget Overfald der. Jeg troer, at naar den Aand blev almindelig, som gik igjennem den ærede Rigsdagsmands Foredrag, skjøndt som sagt paa enkelte Steder den patriotiske Følelse syntes at trænge igjennem, vilde man beholde denne Institution, som er uheldig for selve Øen. Den kan ikke bevare sin Stilling som en Deel af det øvrige Danmark, naar den, under den ene Kamp efter den anden for Danmarks Ret, kun for en Deel deeltager i Kampen. Paa den Maade spilles den ud af Danmarks Historie. Det er et Faktum, som paa ingen Maade kan modsiges, at det vil skee, dersom dette Forhold ikke rettes«. (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2533—34).

Bille havde som Forespørger derefter Ordet for en afsluttende Bemærkning. Han udtalte sin Tilfredshed med Justitsministerens Stilling og henstillede, at Sagen nu søgtes ordnet i Rigsraadet. Til Dam udtalte han følgende: »Det er netop Opgaven, ikke at betynge Bornholm, ikke at paalægge det større Byrder end det øvrige Land, men at stille det lige med dette, og jeg behøver vel ikke at gjøre nogen Indsigelse imod den Tanke af den ærede Rigsdagsmand for Bornholm, at Nogen skulde paalægge Bornholm at udrede visse Regimenter eller et vist Tal af Mandskab. Noget Saadant kunde aldrig falde Nogen ind; der er kun Tale om at udskrive det værnepligtige Mandskab i en Alder af 22 Aar og derover paa Bornholm, som i det øvrige Land, at indkalde det til Tjeneste efter et procentviis Forhold til Folkemængden; om det vil blive eet eller to Tusind Mand, man saaledes vil faae, gjør Intet til Sagen. De Tal, jeg har nævnt, har jeg ikke anført for at vise, hvor meget Mandskab Bornholm skulde udrede, men kun for at vise, hvor meget Mandskab man kunde regne paa at faae derfra. Endnu skal jeg kun bemærke dette, at en bornholmsk Stemme i denne Sag er og bliver altid en eensidig Stemme. Man har ikke spurgt andre Privilegerede her i Landet, før man borttog deres Privilegier. Man spurgte ikke det privilegerede Hartkorns Besiddere, da man tog Skattelettelsen fra dem; man spurgte ikke Adelen, da man slog dens Privilegier i Stykker; man spurgte ikke den værnefrie Befolkning, da man gjorde den værnepligtig, og ligesaalidt kan man spørge den bornholmske Befolkning, naar man tager den gamle Milits bort og sætter en anden Ordning i Stedet. Jeg betragter ikke denne Sag fra et bornholmsk Standpunkt, men fra et dansk, og det er derfor ligegyldigt, om min Anskuelse falder sammen eller ikke falder sam-

men med den indgivne Adresse, om hvilken jeg udtrykkelig bemærkede, at jeg ikke vilde sætte mig paa dens Standpunkt.« (Folket. Forh. 1863—64, Sp. 2535—36).

De bitre og haarde Ord, hvorved Rimestad karakteriserede Dams Holdning i denne Sag, gav Genlyd i Dagspressen, der gentog den af Rimestad anvendte Karakteristik, og det har sikkert gjort et stærkt Indtryk paa en ærekær og fædrelandssindet Mand som Dam og bidraget sit til, at han besluttede selv at rejse som frivillig til Hæren, der kæmpede sin haabløse Kamp i Dybbøl Skanser.

Den bornholmske Forespørgsel var den sidste Sag, der behandledes i denne Rigsdagssamling, og Tingene hjemsendtes samme Dag (den 22/3).

Den anden store Debat i denne Samling om særlige bornholmske Forhold foregik i Landstinget og angik som foran nævnt Udmarkssagen. Forhistorien er gjort til Genstand for Omtale forskellige Steder i denne Afhandling, og for Hovedindholdet af det Lovforslag, som Indenrigsministeren (Nutzhorn) havde forberedt gennem en 2-Mands Kommissions Forhandling med Repræsentanter for Gaardmænd og Husmænd i de forskellige Sogne paa Bornholm, er der i dette Afsnit gjort nærmere Rede i Kapitel 2. Ved Forelæggelsen af Lovforslaget udtalte Indenrigsministeren bl. a. følgende: »Det vil være det høie Thing bekjendt, at der i en Række af Aar har været Uenighed mellem Bornholms Beboere om, paa hvilken Maade den Landsognene i sin Tid af Kongen tillagte Andeel i Udmarksjorderne skulde fordeles blandt dem. Det er ikke hidtil lykkedes at finde den rette Maalestok for denne Fordeling, og der har i denne Anledning været ført en Proces, som er gaaet til Høiesteret, der er kommen til det Resultat, at ikke blot Gaardmændene eller Hartkornsbrugerne ere berettigede til at tage Andeel i Udmarksjorderne, men ogsaa Huusmændene, Inderster og deslige, altsaa de, der ingen Hartkorn have. Det er imidlertid ikke ved denne Sag blevet afgjort, i hvilket Forhold de forskjellige dertil Berettigede skulle have deres Andeel, og Regjeringen har derfor troet at burde søge, om muligt, ad Lovgivningsveien at faae Sagen ordnet. I den Anledning har den ladet tvende udsendte Mænd forhandle med Beboerne paa Bornholm, og det er derved opnaaet, at den største Deel af Sognene derovre har baade for Hartkornseiernes og for Huusmændenes Vedkommende tiltraadt de Principper, der ligge til

Grund for dette Lovudkast.« (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 37—38).

Ved Lovforslagets 1' Behandling bragte O. E. Sonne Indenrigsministeren en varm Tak for det tagne Initiativ. Han udtalte bl. a.: »Sagen er meget indviklet, og jeg kan ikke indsee, at den vil kunne afgjøres ad privat Vei; det skulde da ialtfald kun være, efterat Processer paa Processer havde afløst hverandre i et langt Aaremaal for at faae Retten tilveiebragt mellem de stridende Parter. Men jo mere man saaledes seer, at Sagen er indviklet, desto mere taknemmelig maa man være mod Indenrigsministeriet, til hvilket Bornholms baade Huusmænd og Hartkornseiere have henvendt sig med Anmodning om at tage Sagen i sin Haand for at bringe den til Afgjørelse, fordi det har imødekommet denne Anmodning, og jeg skal tillade mig, saavel paa egne som paa hele Bornholms Vegne, at takke det høie Ministerium for den Velvillie og Omhyggelighed, hvormed det har taget sig af Sagen og bragt den frem til Afgjørelse. Jeg troer, at den Form, hvorunder den ligger for til Afgjørelse, er den heldigste, som kunde træffes. De almindelige Bestemmelser fastslaas heri Loven, og de særegne Bestemmelser afpasses for hvert Sogn i Vedtægter i Overensstemmelse med de lokale Forhold. Disse Vedtægter maa det jo være Meningen at tilveiebringe saaledes, som det høie Indenrigsministerium ogsaa hidtil har søgt at tilveiebringe dem, i Overensstemmelse med Sogneforstanderskaberne«. »Enighed er vel ikke saa vanskelig at tilveiebringe, og det har jo viist sig, at det er lykkedes at skaffe den tilstede for de allerfleste Sogne. Der er imidlertid Sogne, og navnlig veed jeg eet Sogn, hvor Fleertallet af Hartkornseierne bestemt modsætte sig den Afgjørelse, her foreslaaes, idet de paastaae, at naar Lodderne ere dem tildeelte ved en lovlig Udskiftningsforretning, ville de ikke tillade, at man tager dem fra dem, men ere bestemte paa at forsøge en Proces, for om muligt at beholde dem.*) I den Henseende forekommer det mig, uagtet jeg troer, at en Proces herom, efter denne Lov var udkommen, aldrig vil kunne vindes, — og selve Høiesteretsdommen maa jo have sat Udskiftningen ud af Kraft, idet den har tildømt Udbyggerne Ret til Anpart i de Udmarksjorder, som alene ere udskiftede til Hartkornseierne — at det vilde være hensigtsmæssigt, at der blev

*) Det er utvivlsomt Vestermarie, der her tænkes paa.

optaget i Lovudkastet en Bestemmelse, som udtrykkelig sagde, »at som Følge af denne Lov skulde den ældre specielle Udskiftning være sat ud af Kraft«. Derved vilde forebygges, at selv ikke Tanken skal kunne opstaae hos dem, som have Fordeel ved at betragte Sagen fra den Side, at det Tildeelte af Udmarkslodderne muligt kunde blive dem tilkjendt«. (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 75—80).

Af Sonnes Udtalelser fremgaar det tydeligt, at han nu betragter den endelige Løsning af dette gamle, indviklede Stridsspørgsmaal som værende umiddelbart forestaaende. Imidlertid blev han hurtig belært om, at dette ikke var givet. Umiddelbart efter Sonnes Tale fik Højesteretsadvokat Broch Ordet for at udtale som sit Standpunkt, at man her beskæftigede sig med et privatretligt Forhold, som det snarere var Domstolenes end Lovgivningsmagtens Sag at træffe Afgørelse om. Broch udtalte bl. a.: »Men Udkastet selv eller rettere sagt dets Motiver, som ere særdeles klart skrevne, ville allerede have henledet Thingets Opmærksomhed paa, at der er ikke ringe Vanskeligheder forbundet med Sagen, ikke alene i og for sig ved dens Ordning, men navnlig med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt den lovgivende Magt kan gaae ind paa at ordne Sagen, saaledes som det er foreslaaet. Sagen er den, at vi jo ved igjennem en Lov at paabyde, at den omtvistede Jord i Fremtiden skal være Kommunejord, ville komme til at gribe ind i mangfoldige faktiske Forhold, som i Øieblikket idetmindste staae med fuldstændig anerkjendt Retsbeskyttelse. Det er nemlig ikke ganske rigtigt, naar den sidste ærede Taler meente, at Høiesteretsdommen af 1/12 1862 skulde have afgjort Sagen i Almindelighed for Bornholms Vedkommende. Den paakjendte Sag angik af de 15 bornholmske Sogne kun et enkelt, nemlig Aaker Sogns Huusmænd og Hartkornseiere, og det vel at mærke det eneste Sogn, hvor den Part af Udmarksjorderne, der var bleven henlagt til Sognet, ikke ved speciel Udskiftning var bleven fordeelt imellem Sognets Beboere, medens i alle de andre 14 Sogne en saadan speciel Udskiftning af Sognenes Andeel er skeet, er skeet paa den Maade, at Hartkornseierne ere i Besiddelse af Jorderne. Høiesteretsdommen angik altsaa alene Aaker Sogn. Nu er det vel muligt, at, naar Huusmændene i de øvrige 14 Sogne reise Fordring paa, at der skal tillægges dem Andeel af Udmarksjorderne i disse Sogne, da vil Høiesteret komme til det samme Resultat, som den er kommen til for Aaker Sogn,

hvor en saadan Udskiftning ikke er foretagen; men det er ikke givet, det er ikke vist«. »Men Sagen er endnu ikke endt dermed. Der er ogsaa en anden Vanskelighed, som man bør have Øiet aabent for, og det er den, at selv om der ved Høiesteretsdommen af 1862 havde fundet en Afgjørelse Sted for hele Bornholm, for alle 15 Sogne, saa var det ved denne samme Høiesteretsdom i Henhold til den oprindelige kongelige Gave, i Henhold til Administrationens Opfattelse af disse Forhold ligefra Aaret 1842, indtil Høiesteretsdommen faldt, givet, at Enhver paa Bornholm, Hartkornseier eller Ikke-Hartkornseier, Gaardmand eller Huusmand, er berettiget til at fordre, at Jorden ikke bliver Kommunejord, men at han faaer sin specielle Andeel udlagt ved Udskiftning til Eiendom; Enhver har Krav paa at faae Anpart af Jorden, thi derpaa gaaer Høiesteretsdommen ligefrem ud. Det er altsaa den anden Side af Sagen. Vil nu den lovgivende Magt ordne Forholdet paa den Maade, som er foreslaaet, saa vil den ogsaa paa denne Viis komme i Strid med de Enkeltes særlige Interesser«. (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 80—86).

Dersom Sonnes Skuffelse, da han paahørte Brochs Tale, var stor, blev den endnu større ved Ministerens Svar; thi dettes Kvintessens var i Virkeligheden, at en Lovgivning om disse Forhold var en noget betænkelig Sag og maatte forudsætte, at der var Enighed mellem de 2 stridende Parter. Sonne erklærede derfor ogsaa, at hans Glæde over nu endelig at skulle opnaa et Resultat var blevet svækket ved at høre de to Foredrag; thi »det vilde være sørgeligt, om man nu igjen skulde begynde paa Processer. Derfor ønskede jeg, naar det kunde lade sig gjøre, at der i 1' Paragraf skulde staae, at den specielle Udskiftning skulde være sat ud af Kraft; thi saa vilde der ikke blive nogen Proces, saa var Sagen klar og afgjort. Hvorledes skulle disse stakkels Huusmænd bære sig ad for at faae Ret? Skulle de atter ind paa Processer? Den første Sag har varet i 12—13 Aar og kostet dem mange Penge. Det er uformuende Folk, og det er kun ved Sammenhold, som man maa skjænke sin Anerkjendelse, at de have holdt ud. Nu have de faaet Ret hos Høiesteret; men nu skal der være Proces om, hvorledes denne Ret skal komme dem tilgode! Det forekommer mig, at Lovgivningsmagten, der har Loven i sin Haand, ogsaa kan beherske Loven fra dette specielle Tilfælde, naar Billighed i saa høi Grad taler derfor som i nærværende Sag«.

Broch beroligede ham dog med, at han ikke havde taget afgjort Stilling imod Forslaget og i høj Grad var interesseret i, at Sagen fik en for Husmændene tilfredsstillende Udgang.

Lovforslaget blev derefter henvist til et Udvalg paa 5 Medlemmer, blandt disse baade Broch og Sonne. Betænkningen blev allerede afgivet den 5/2 og viste, at et Flertal paa 3 Medlemmer anbefalede Forslaget til Vedtagelse med nogle uvæsentlige Ændringer, medens 2 Medlemmer var imod det. Det overraskende var imidlertid, at Broch, der var Udvalgets Ordfører, sammen med Sonne og Herremanden til Dronninglund, Gehejmekonferensraad Skeel, udgjorde Flertallet, medens Bondevennernes Fører, Balthazar Christensen og hans ret nære politiske Meningsfælle Hasle dannede det Mindretal, der fraraadede Forslagets Fremme.

Debatten ved 2' Behandling viste, at Broch nu var kommet til den Erkendelse, at den eneste Maade, paa hvilken man kunde komme til en Ordning, var ad Lovgivningens Vej. Heroverfor erklærede Mindretallets Ordfører Hasle, at han var imod, at Rigsdagen skulde afgøre en Trætte om Ejendomsforhold. Dette hørte hjemme under den dømmende Myndighed. Desuden mente han, at Ordningen var for ugunstig for — Husmændene! Han udtalte derom: »Her foreslaas, at Kommunejorderne skulle søges bortarvefæstede med Ret til at sælge og pantsætte, eller anvendes til Skovdyrkning. Der bliver altsaa ikke længere Tale om en Brugsret for mange af Huusmændene? Det fremgaaer deels af de Oplysninger, som Motiverne og de skrevne Bilag have leveret, og deels af de mundtlige Oplysninger, jeg har faaet meddeelt, at de have brugt disse Jorder aldeles iflæng. En Huusmand har anseet sig for ligesaa berettiget til at bruge Udmarken som Gaardmanden, han har havt Ret til at indsætte ligesaa mange Kreaturer paa den som Gaardmanden. Jeg spørger dem, mine Herrer! som kjende Forholdene paa Landet, om det er nogen ringe Fordeel for en Huusmand at have Rettighed til Græsning for 1 eller 2 Køer? Gaaer nu dette Lovforslag igjennem, saa skulle Udmarkerne derimod væsentligst anvendes til Skovplantning. Ja dette kan være en meget god og nyttig Anvendelse, men en Anvendelse, som ikke kommer de Folk tilgode, som nu have Brugsretten; thi, førend der kommer Indtægter ind af Skovplantningen, ville de formodentlig forlængst være borte. Jeg er derfor ikke istand til at tiltræde dette Forslag«. (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 438).

Sonne var naturligvis en Hoveddeltager i denne Forhandling; i flere sagligt vægtige og velformede Indlæg imødegik han Mindretallets Synspunkter. Angaaende den af Hasle stærkt fremhævede Forbedring af Husmændenes Stilling ved Udmarkens Udskiftning med Lodder til alle Sognets Husfædre, hvorved man efter Mindretallets Paastand vilde opnaa »det rigtige Forhold«, udtalte han bl. a.: »Hvad Gavn havde saa Huusmændene deraf, hvis man endelig fik det rigtige Forhold bestemt? Gaardmændene maatte, som sagt, bestemt faae en større Anpart end Huusmændene; jeg sætter, at de vilde faae $^2/_3$, eller lad dem endogsaa kun faae Halvdelen; Udmarkerne udgjøre for et Sogns Vedkommende vel omtrent 5 a 800 Tdr. Land efter Sognets Størrelse, og hvis Huusmændene fik den ene Halvdeel, vilde den vel omtrent være tilstrækkelig til, at enhver Huusmand kunde faae en Tønde Land. Ja, det er ikke saa lidet; men lad os betænke, hvad disse Tønder Land, af den Slags her er Tale om, er værd; de ligger høit oppe i »Lyngen«, som vi kalde det paa Bornholm, og i Almindelighed langt fra de vedkommende Huusmænd, af hvilke hver især altsaa ikke kunde benytte det. Man vil kunne faae en Forestilling om, hvad Værdi disse Lodder have, naar jeg fortæller, at Staten iaar har bortarvefæstet en betydelig Strækning af sin Anpart for en Kjøbesum af ca. 1 Rd. pr. Tønde Land; jeg har selv kjøbt en Parcel til en saadan Priis, og jeg veed, at det i Almindelighed har været Prisen. Hvad kunde det nu nytte en Huusmand, om han fik en fraliggende Lod, som han selv ikke kunde bruge, og hvorfor han ved Salg kunde faae 1 Rd. eller lad os sætte 2 eller endog 5 Rd., det vilde være en midlertidig Fordeel, og intet vedvarende Gavn give Huusmanden; denne Godtgjørelse var saa ufyldestgjørende, at man maatte søge, om muligt, en bedre. Derfor har man forkastet den specielle Udskiftning og er kommen til det samme Resultat i den sidste Tid som i den første, at det maatte være det Bedste, at Udmarkerne blev Kommuneeiendom; men min Hovedbetragtning, hvorfor jeg finder det rigtigst, at det bliver Kommuneeiendom, er den, at jeg mener, at den nuværende Slægt ikke alene har Ret til disse Udmarker; de tilkommende Slægter have efter min Mening ligesaa megen Ret, i alt Fald moralsk Ret dertil. Det er offentlig Eiendom, som altid har ligget til offentlig Brug, og hvoraf Bornholms Indvaanere altid have havt en fælles offentlig Indtægt, og det bør derfor efter min Mening fremdeles vedblive

at være offentlig Eiendom, hvorfra de bornholmske Indbyggere kunne have en vedvarende Indtægt«. (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 442—43).

Ogsaa Madvig udtalte sig for Lovforslagets Fremme; han ytrede bl. a.: »Jeg vil i Erindring om min Barndom i allerhøieste Grad anbefale det ærede Landsthing at vedtage dette Lovudkast i Bornholms og specielt Bornholms Huusmænds Interesse, og jeg troer, at vi kunne vedtage det uden Frygt for, at Landsthinget eller overhovedet Rigsdagen derved overskrider sin Kompetence. Vi vedtage derved Noget med Hensyn til en vis Strækning Jord, som hidtil ikke har være i privat Eie, men som er blevet tildelt Sognene og derefter udskiftet, i hvilken Anledning der er faldet en Høiesteretsdom, som erklærer, at Gaardmændene, der have faaet det Udskiftede, ikke ere udelukkende berettigede dertil, men at ogsaa Huusmændene ere det; at Lovgivningsmagten skal træde til og ordne Forholdet, fordi dette, hvor berettigede end Huusmændenes Krav ere, er saa overordentlig vanskeligt og uklart, at det ikke er muligt ad Rettens Vei at ordne det. Det er et af de Tilfælde, hvor Loven kommer til at gribe ind i et uklart Retsforhold, der er saa forvirret, at det ikke uden til ualmindelig Skade for vedkommende Befolkning kan overlades til Afgjørelse ved Domstolene, ja, næsten ingen Afgjørelse kan finde ved dem. Naar jeg betragter Sagen fra den bornholmske Befolknings og navnlig fra Huusmændenes Side, maa jeg for det Første gjøre opmærksom paa, at jeg troer, at den overveiende Betydning af Lovudkastet ikke er den økonomiske, men derimod den, at, hvis det vedtages, tilstoppes derved en Kilde til Misnøie og Stridigheder, der har flydt i overmaade lang Tid, og som af visse Personer er bleven benyttet og fremdeles vil blive benyttet. Jeg maa saameget mere ønske, at denne Kilde bliver tilstoppet, som mine særlige Landsmænd, Bornholmerne, med alle deres gode Sider, ere temmelig paastaaelige med Hensyn til deres Ret, og det derfor er let hos dem at vække Lysten til Processer«. »Jeg troer derfor, at det er i høieste Grad ønskeligt for den bornholmske Befolkning, navnlig Huusmandsbefolkningen, at Sagen bliver ordnet paa denne Maade. Der vil vel heller ikke ad denne Vei fremkomme noget stort økonomisk Udbytte for hver enkelt Huusmand; men, hvordan man end behandler Sagen, kan dette ikke ventes. Der vil imidlertid for det Første fremkomme det overordentlig heldige, beroligende og velgjørende Resultat,

at Huusmændene see, at de have faaet Noget. Saaledes som Stemningen om denne Sag er paa Bornholm, er det meget vigtigt, at Huusmanden seer, at han har faaet Ret, og at den Gjenstand, hvorom der har været Strid, bliver tillagt ham og Hartkornsbrugeren i Forening. Gjenstanden i og for sig er ikke meget betydelig; nogle Rigsdaler om Aaret troer jeg saaledes ikke, Huusmanden nogensinde vil faae af sin Andeel, han vil kun faae nogle enkelte Rigsdaler eengang for alle som Kapital. Derimod vil der om nogen Tid fremkomme Noget, som er af stor Vigtighed, og som fornemmelig vil blive til Fordeel for Huusmændene. Det er vanskeligt for et Land, hvor Pengemidlerne ikke ere rigelige, at tilveiebringe nogensomhelst Fond til almindelig Anvendelse; men ad denne Vei er der dog Udsigt til, at der efterhaanden kan tilveiebringes en saadan Kommunalfond, hvormed der dog kan foretages Noget, der vil komme den fattige Befolkning mere til Gode end det ganske ubetydelige Udbytte, som den Enkelte kan faae ved en paatænkt Fordeling eller Udstykning af Udmarksjorderne. Jeg troer derfor, at det er meget vigtigt for Befolkningen, og særlig for den paa Bornholm, at Loven gaaer igjennem«. (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 453—57).

Ved Afstemningen vedtoges Lovforslagets Overgang til 3' Behandling med 29 Stemmer mod 14. Denne fandt Sted den 15/2 og indlededes med, at Broch som Ordfører for Udvalgets Flertal i ganske faa Ord anbefalede at vedtage Forslaget, medens Hasle paa Mindretallets Vegne lige saa kort anbefalede Forslagets Forkastelse. Ganske uventet rejste imidlertid en nordjysk Gaardejer Lars Jensen sig for at faa oplyst, om Husmændene ikke ved Lyngrivning havde haft en betydelig Fordel af den fælles Adgang til Udmarkerne, som man nu vilde berøve dem, og derefter fremkom Professor, Pastor, F. Nielsen, der var Landstingsmand fra Lolland—Falster, med et langt Indlæg imod Forslaget. Hans Motiver var dels de saa tit fremhævede juridiske Betænkeligheder, dels Bekymringer for, at Husmændene ikke ved Lovforslagets Ordning fik, hvad der tilkom dem. »Hvad der gaar ind i Kommunekassen«, udtalte Professoren, »kommer Hartkornseierne og de Formuende tilgode, thi det formindsker deres Afgifter, og den Nytte, som de Hartkornsløse og den trængende Deel af Befolkningen har deraf, er kun meget ringe. Nu har man vel sagt, at det er aldeles umuligt at finde en Deling derfor; det forekommer mig dog

ikke; ad de Veie, ad hvilke man i Tanken har forsøgt det, er det vistnok, som der er bleven yttret, umuligt; men vilde ikke, naar den hele Eiendom stilledes under Kommunalbestyrelsens Varetægt, af det Overskud, der hvert Aar kom tilstede til et Sogns Bedste, Halvdelen eller 3/7 eller hvilken anden Brøk man vilde finde rigtig, kunne anvendes til særligt Gavn for Ikke-Hartkornsbesiddere? Vilde man spørge mig, hvorledes det da kunde anvendes til særligt Gavn for dem, saa vilde jeg sige, at der kunde under Sogneforstanderskabets Bestyrelse maaskee, og i ethvert Fald under Amtsraadets Tilsyn, oprettes Laanekasser eller Sygekasser for Huusmands- og Indsidderstanden. I Begyndelsen vilde saadanne Kasser kun have en ringe Indtægt, altsaa kun have Lidet at raade over, men da de hvert Aar ville faae Mere til af det Overskud, der i hvert Sogn vil komme tilstede, vilde Kassernes Indhold ogsaa Aar for Aar voxe og afgive en betydelig Hjælp for den trængende Befolkning paa Bornholm. Paa denne Maade vilde denne Klasse af Befolkningen virkelig komme til at høste Gavn af Udmarksjorderne; de, der før havde græsset et Par Faar eller revet Lyng paa dem, vilde derved have Adgang til Hjælp fra saadanne Laane- eller Sygekasser, som af Indtægterne fra Udmarksjorderne vare oprettede til særlig Gavn for dem. Fordi altsaa Lovudkastet synes mig at gjøre Brud paa den Hovedgrundsætning, at en opstaaet Eiendomstrætte skal afgjøres af den dømmende Magt og ikke ved særlig til det Tilfælde sigtende Lov af den lovgivende Magt, og fordi jeg dernæst ikke finder den Afgjørelse, som ved dette Lovforslag er truffen, saaledes, at Huusmandsstanden paa Bornholm ved den skeer dens Ret, derfor maa jeg stemme imod Loven«. (Landst. Forh. 1863—64, Sp. 518—19).

Til Lars Jensens Spørgsmaal om Lyngrivning paa Udmarkerne svarede Sonne: »Der blev stillet det Spørgsmaal til mig, hvorvidt Huusmændene kunde have Gavn af at rive Lyng eller skjære Tørv; jo, det vilde de ganske vist have Gavn af, men Sagen er, at, som Tingene for Tiden staae, have de ikke Lov dertil; det beror paa Hartkornseiernes Vejvillie, om de ville meddele dem denne Tilladelse. Saa længe der ikke er nogen Dom, der siger, at Huusmændene faae et vist Stykke, saa have de ikke Adgang til enten at rive Lyng eller at skjære Tørv. Bliver Sagen derimod ordnet efter Lovforslaget, saa ville de med Sikkerhed faae Lov til begge Dele; thi det er en Bestem-

melse i, jeg troer, alle Vedtægterne, at, indtil det til Skovplantning bestemte Stykke bliver tilplantet, skal det Ubeplantede tjene til fælles Afbenyttelse, til Lyngrivning og Tørveskjæring, og i enkelte Sogne er der endogsaa fastsat Bestemmelser om, at visse Partier af Høilyngen vedvarende skulle tjene til saadant fælles Brug. Gaaer Loven igjennem, saa ville de faae Adgang til at forsyne sig med Vinterbrændsel af disse Jorder; i modsat Fald vilde det først kunne skee efter mange Aar, og jeg tvivler om, at det nogensinde vil skee«.

Til Professor Nielsens Plan om for Udmarksmidlerne at oprette Sygekasser etc. til Fordel for Husmændene, bemærkede Sonne: »Ja, ganske vist vilde det være til Fordeel for dem; men netop hertil er der ganske andre Midler, ganske anden Evne, naar samtlige Indtægter bleve anvendte i saadanne Øiemed; saa kan der fra Først af blive virket kraftigt i denne Retning, og det er netop saadanne Foranstaltninger, der sigtes til ved Lovforslaget, naar det hedder, at de skulle anvendes til almeennyttige Foretagender. Jeg er mig bevidst, at jeg saa meget som Nogen vil den simple Mands Vel, og jeg vilde paa ingen Maade give mit Samtykke til Loven, hvis jeg havde Tro paa, at Huusmændene ved denne vilde lide Uret; men jeg er fuldkommen forvisset om, at de ikke paa nogen bedre Maade kunne komme til deres Ret end efter Lovforslaget; og derfor troer jeg at gjøre en god Gjerning, naar jeg siger ja dertil, og jeg ønsker, at de ærede Herrer Landsthingsmænd ville gjøre det Samme«.

Iøvrigt anbefalede baade Madvig og Broch indtrængende Lovforslagets Vedtagelse; det samme gjorde Indenrigsministeren, men den lange Debat endte med en Afstemning, hvor 21 stemte for, 21 imod. Dette var ensbetydende med Forkastelse, og alle de store Anstrengelser for at bringe en Løsning i det forviklede bornholmske Udmarksspørgsmaal var dermed spildt.

O. E. Sonne deltog iøvrigt ved forskellige andre Lovforslags Behandling, ogsaa saadanne, som ikke særlig berørte Bornholm. Bl. a. skal nævnes, at han til et Lovforslag om den Maade, hvorpaa Bekendere af den mosaiske Tro skulde aflægge Ed, stillede et Ændringsforslag, der blev vedtaget med 18 Stemmed mod 13. Ved Behandlingen af et Lovforslag om en særlig Krigsskat fremsatte han Indlæg, der viste, at han havde en betydelig Indsigt i Skatteforhold. Han hævdede, at Forslaget gav Landet en noget for gunstig Stilling i Forhold til Købstæderne,

og stillede et Ændringsforslag til en efter hans Mening retfærdigere Fordeling. Da Indenrigsministeren gik stærkt imod Forslaget, og det ikke fik fornøden Støtte fra anden Side, trak han dog Ændringsforslaget tilbage.

Sluttelig skal nævnes, at der i denne Samling blev forelagt et Lovforslag, hvorefter Herredsfogeden i Vester Herred, der hidtil var lønnet af Sportler, bl. a. Ret til Inkassationer ved Strandingsauktioner, fremtidig blev sat paa fast aarlig Gage ligesom i de andre bornholmske Retsbetjentembeder. Lønnen blev sat til 1500 Rdl. plus Sædtillæg. I Kontorholdsgodtgørelse, hvoraf Herredsfogeden skulde afholde Løn til Kontorpersonale, Udgifter til Leje af Kontorlokale med Lys og Varme, Protokoller, Porto, Skrivematerialer og Inventar samt Befordringsudgifter, blev der samtidig tilstaaet ham et fast Beløb paa 594 Rdl. aarlig. Lovforslaget blev henvist til et Udvalg, der foreslog de 594 Rdl. nedsat til 588!! Iøvrigt fandt man intet at bemærke til Forslaget, der blev vedtaget enstemmigt.

8. VALGENE PAA BORNHOLM I 1864.

Ved Forfatningen af 18/11 1863 var der indført et Rigsraad, der var fælles for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig (»Danmark til Ejderen«). Dette var ligesom Junigrundlovens Rigsdag delt i et Folketing og et Landsting. Samtidig var Rigsdagen opretholdt, men denne skulde kun beskæftige sig med Kongerigets indre Anliggender, saasom Justits- og Politivæsen, Kirke- og Undervisningsvæsen, Kommunalsager, Fattigvæsen, Næringsforhold m. v.; alle Sager vedrørende Militærvæsen, Toldvæsen, Udenrigspolitik etc. hørte under Rigsraadet.

Rigsraadets Folketing var sammensat af Medlemmer, der valgtes paa samme Maade som Rigsdagens Folketing. Da Kredsene var de samme, betragtede man det derfor som naturligt, om end ikke nødvendigt, at det blev de samme Mænd, der repræsenterede de forskellige Valgkredse saavel i Rigsraadet som i Rigsdagen, saaledes at de 2 Institutioners Folketing væsentlig kun afveg fra hinanden derved, at Rigsraadet tillige omfattede Folketingsmænd fra Slesvig.

Ogsaa Rigsraadets Landsting regnede med den samme Kredsinddeling som Rigsdagens Landsting, men der var her en væsentlig Forskel med Hensyn til Valgbarhed og Valgret. Mens

alle Folketingsvælgere ogsaa havde Valgret til Rigsdagens Landsting, hvortil de kunde stemme paa Valgmænd, var Valgretten til Rigsraadet begrænset til dem, som havde en aarlig Indtægt paa 1200 Rdl. eller som i samlet Skat ydede 200 Rdl. aarlig. Det var med andre Ord de samme Betingelser, der for Rigsdagens Landstings Vedkommende var sat for Valgbarhed, d. v. s. Adgang til at blive valgt. Omvendt stilledes der intet Krav til Valgbarhed til Rigsraadets Landsting udover de almindelige: Indfødsret, Uberygtethed etc.

De første Valg til det nye Rigsraad blev fastsat til Afholdelse i Marts 1864. Folketingsvalget blev udskrevet til 5' Marts, Landstingsvalget til 20' Marts; for Bornholms Vedkommende blev dog ved et senere Reskript Folketingsvalget udskudt til den 18' Marts.

Disse Valg fandt Sted under højst ejendommelige Omstændigheder. Dannevirke var jo rømmet, de blodige Kampe om Dybbølskanserne under Udvikling, hele Hertugdømmet Slesvig og det meste af Nørrejylland besat af Fjenden. Paa Halvøen kunde under disse Forhold kun faa Steder Valg foregaa paa blot nogenlunde lovformelig Maade, og selv paa Øerne var Valgforberedelserne selvfølgelig i højeste Grad prægede af den alvorlige Situation, hvori Fædrelandet befandt sig. Mange af Vælgerne var jo oven i Købet i Felten.

Det var da naturligt at vente, at Valget her paa Bornholm vilde have fundet Sted under meget stilfærdige Former. Dette skete ogsaa forsaavidt angik Folketingsvalget i Aakirkebykredsen og Landstingsvalget. Derimod blev Folketingsvalget i Rønne et af de mest bevægede i Bornholms ældre politiske Historie. Desværre fandt det ogsaa Sted under Former, der maa betegnes som uværdige. Grunden hertil var, at Amtstidendes Redaktør, M. A. A. Wolff, var den ene af Kandidaterne. Hans Navn hidsede, som jeg nærmere skal omtale i det følgende, Lidenskaberne op, og selv begik han alvorlige Fejl.

Som andetsteds omtalt, havde Redaktør Wolff i høj Grad taget sig af den bornholmske Udmarkssag, og paa et af de mange Husmandsmøder, hvori han som Husmandsforeningens Sekretær deltog, blev han allerede i Oktober 1863 opfordret til at stille sig, hvilket han meddelte i sit Blad, idet han tilføjede, at han havde modtaget Kandidaturen. I Trydes Avis kommenteres denne Meddelelse ikke nærmere før i Bladet for 18/2 1864. Der lægges her ud med en Artikel, der betegnes

som »Indsendt«, og som handler om Valget i begge Folketingskredse. Om Aakirkebykredsen hedder det: »Hvad det andet Valgdistrikt paa vor Ø angaar, saa troe vi, at man i Almindelighed er tilfreds med den Repræsentant, der haves i Rigsdagens Folkething, og at vi derfor maa antage, at han vil blive valgt ind i samme Thing i Rigsraadet, hvis han dertil byder sin Tieneste, hvad han sikkert ikke vil og jo heller ikke bør undslaa sig for«.

Om 1' Distrikt hedder det derimod: »Almindelig Tilfredshed med den nuværende Folkethingsmand turde næppe være tilstede, og efter hvad det bestemt er forsikret, vil han heller ikke nu stille sig«. Hvorvidt dette sidste passede, er jeg ude af Stand til at bedømme; Lucianus Kofod stod jo paa dette Tidspunkt i Hærens Rækker i Dybbøl, og man kan formentlig gaa ud fra, at han ikke har ønsket at forlade denne Plads for at tage en Valgkamp op paa Bornholm. Hans Ræsonnement har formentlig dernæst været, at Rønnekredsens Vælgere næppe vilde acceptere ham, uden at han selv mødte frem og førte sit Forsvar. Han vidste jo meget vel, at Oppositionen imod ham var stærk.

I Avisens Artikel gaar man derefter ind paa en Undersøgelse af, hvilke Mænd der kunde være Tale om at betro Kandidaturen i Rønne. »Den første, vi træffe paa«, skriver Forfatteren, »er Hr. Redaktør Wolff. Vi maa imidlertid paa det bestemteste fraraade Redaktør Wolffs Valg. Han har ganske vist Egenskaber, som vi i høi Grad anerkjende og ønske hos vor Folketingsmand, idet han besidder en stor Udholdenhed og Uforsagthed, frisindede Anskuelser og Følelser for Menigmand, men han haver ogsaa Egenskaber, som vi i lige saa høi Grad misbillige, nemlig hans holdningsløse Optræden, hans Mangel paa Besindighed og practisk Blik, hans afskyelige Selvros, alt Egenskaber, som vi bestemt maa ønske vor Repræsentant fri for«. Der nævnes derefter en Del Tilfælde, hvor disse Egenskaber har givet sig Udslag, hvorefter der fortsættes: »Men selv afset fra disse Lyder, saa er der en anden Omstændighed ved ham, som gør hans Valg absolut forkasteligt, og det er, at han er *Jøde*, og nu spørger vi, om Bornholms kristne Befolkning, hos hvem der netop for Tiden er en stærk kristelig Bevægelse, kunde ville vælge en Kristendommens Fiende til at ville repræsentere sig, om Kristne kunde ville vælge en Jøde til at tale med og beslutte om vore kirkelige Sager. Hvad Indsenderen

angaar, saa søger han sin Fred og Fortrøstning i Troen paa sin Frelser og vil for ingen Pris give sin Stemme til en Mand, der ringeagter og forhaaner denne Tro og maa derfor ogsaa fraraade enhver kristen Broder at gøre dette«.

Indsenderen lader derefter Blikket gaa videre og fæster sig ved Branddirektør Lohmann »som en Mand, man vist i alle Henseender kunde være tilfreds med, men da denne dygtige Mand, som ved flere Leiligheder har været fremdragen, stedse erklærer ikke at kunne modtage Valg, maa han opgives«. Indsenderen henleder derefter Opmærksomheden paa Lærer A. Hjorth, Rønne, og Lærer Dam, Aaker,*) »begge ere anerkendte, dygtige Mænd, der har erhvervet sig almindelig Agtelse. Ihvorvel ikke Indsenderen kender, hvorvidt den førstnævnte har Interesse for de politiske Forhold, saa er han i kommunal Henseende draget saa stærkt frem i Rønne By, at der i hvert Fald tør forudsættes Blik derfor; den sidstnævnte har fulgt vor politiske Udvikling«.

I de følgende Numre af Bornholms Avis findes optaget en Annonce, dateret den 18/2 1864, hvori 17 kendte Rønneborgere offentlig opfordrer Lærer Hjorth til at stille sig, og i en Efterskrift meddeles det, at han har modtaget Opfordringen, hvorfor Underskriverne anmoder alle deres Medborgere i Valgkredsen om at give Hr. Hjorth deres Stemme.

I Avisen for 25/2 mødte Redaktionen, stik imod Traditionen, der i politisk Henseende gik ud paa en vidtgaaende Neutralitet, frem med en indtrængende Opfordring til Vælgerne om at stemme paa Lærer Hjorth. Avisen erklærede, at det var nødvendigt for »Bornholms Æres Skyld at forhindre Redaktør Wolffs Valg, der iøvrigt kun kunde gennemføres ved de i lang Tid bearbeidede Husmænd«. Uden direkte at nævne Redaktør Wolffs Afstamning er det dog tydeligt, at Artiklen søger at kalde paa de samme antisemitiske Stemninger, som den foran omtalte Indsender saa brutalt havde appelleret til. Der tales blandt andet om, at Hr. Hjorths »Levned svarer til den kristelige Lære, han med Iver og Kjærlighed har stræbt at udbrede, især blandt de fattige og Menigmand«. Artiklen slutter saaledes: »Lad os da enes om at vælge en Mand, der i Sandhed kan kaldes Repræsentant for en kristelig og oplyst Landsdel, og lad os erindre, at vort Standpunkt baade i aandelig og verdslig

*) Broder til Folketingsmand Philip Dam.

Henseende bedømmes efter den Mand, vi sende til Rigsdagen, saa at Valget er en Æressag for os alle og for Bornholm«.

Redaktør Wolff begaar nu en for ham skæbnesvanger Dumhed. I Amtstidende for 26/2 1864 findes et Inserat med Overskriften »Forlangt indrykket«. Det lød saaledes: »Undertegnede se med Forundring Opfordringen til Hr. Hjorth om at stille sig offentlig bekendtgiort, hvilket vi ikke have tilladt. Vi have heller ikke underskrevet den Anbefaling, der er sat under vore Navne, og den er saaledes skrevet imod vor Vidende og Villie. Vi vide slet ikke endnu, hvem vi ville stemme paa og haabe, at Medborgere ikke lade sig vildlede af lignede i Bornholms Avis, men da man nu i selvkiær Hensigt har stillet os offentlig til Skue, og som det synes have haft os til Bedste, troe vi slet ikke at kunne stemme for Hr. Hjorth. Da vi som sagt ikke ønske at stilles offentlig til Skue, have vi ikke kunnet sætte dette i Bornholms Avis, men søge til dette Blad, der jo tilstrækkelig læses, og som nøies med, at vi tegner

— o — + — e —«

Enhver, der læste dette Avertissement, maatte naturligvis regne med, at 2 af de 17 Underskrivere paa Opfordringen til Lærer Hjorth havde affattet det og afgivet det til Redaktør Wolff til Offentliggørelse. Men ved et Vælgermøde, som blev afholdt paa Rønne Raadstue den 27/2, maatte Redaktør Wolff — haardt trængt af Forespørgere — vedgaa, at han selv havde skrevet Stykket! Han hævdede, at 2 af de omtalte Borgere havde været hos ham og bedt ham derom. Hvem disse Borgere var, vilde han ikke oplyse. Imidlertid indrykkede *alle* 17 Underskrivere i det følgende Nummer af Avisen en Erklæring, der gik ud paa, at ingen af dem, hverken direkte eller indirekte, havde anmodet Hr. Wolff om at »optage dette eller nogetsomhelst andet Inserat i lignende Retning«, og de »opfordre ham til offentlig at oplyse, hvem af os, der skulde have gjort ham en saadan Anmodning. Drister han sig ikke dertil, kommer han til at staa som den, der ikke alene ifølge egen Tilstaaelse er Udarbeider af, men ogsaa som eneste Ophavsmand til det nævnte Inserat og følgelig som den, der har giort sig skyldig i mislig Omgang med Sandheden«.

Overfor denne Erklæring maatte Redaktør Wolff ty til Udflugter. Han hævdede, at hans journalistiske Ære forbød ham at røbe de 2 Navne, et Standpunkt han altid havde indtaget og stadig vilde indtage under saadanne Forhold. Herefter

havde Redaktør Wolffs mange personlige og politiske Fjender med Bornholms Avis i Spidsen selvfølgelig frit Slag. Avisen erklærede, at Wolff »var faret med forsætlig Usandhed«; man betegnede hans Inserat som lumpent, og det hævdedes i de stærkeste Ord, at man nu for Bornholms Æres Skyld maatte undgaa hans Valg.

Til Støtte for Redaktør Wolffs Kandidatur indrykkede 7 Husmænd, hvoraf den ene boede i 2' Valgkreds (P. Nielsen, Aaker), en Annonce, saavel i Amtstidende som i Avisen, hvori de opfordrede deres Kaldsfæller »til at møde fuldtalligt i Rønne til Valget paa Store Plads og ved Kaaring vælge Redaktør Wolff, den Mand, der i al den Tid, vi kjende ham, har virket til Bornholms Gavn, baade i politisk og anden Henseende«.

Ogsaa denne Annonce fik et Efterspil, idet en Indsender i Avisen forespurgte, om man havde Sikkerhed for, at Husmændene, hvis Navne stod under Annoncen, ogsaa stod bagved Opfordringen. Avisens Redaktion oplyste heroverfor, at Annoncen og alle Navnene var skrevet af Redaktør Wolff! Denne Situation klarede Wolff dog nogenlunde godt, idet 3 af de 7 Underskrivere med deres egen Underskrift erklærede, at de stod ved Opfordringen, og Redaktør Wolff kunde tilføje, at de andre Underskrifter ogsaa forelaa og kunde, om man ønskede det, forevises paa Amtstidendes Kontor.

Ved det foran omtalte Prøvevalg paa Rønne Raadstue den 27/2, talte begge Kandidater, Hjorth og Wolff. Om Lærer Hjorths Tale hedder det i Avisen, at han talte »kort og klart i frisindet og folkelig Retning i et Foredrag, der gjorde et meget godt Indtryk og stunddom ledsagedes af Forsamlingens Bifald«. Om Redaktør Wolffs Tale hedder det, »at han som sædvanlig greb Lejligheden til at tale særdeles meget og særdeles rosende om sig selv, idet han henførte alt, hvad der offentlig var sagt imod ham, til sin Ære og Forherligelse. Han var derved ikke fri for at gøre en komisk Virkning, og Dirigenten maatte ofte standse Forsamlingens ironiske Latter og gjentagne Modsigelser«. Efter et Par Interpellationer skred man til Afstemning ved Haandsoprækning; Dirigenten, Branddirektør Lohmann, bad først dem, der vilde stemme paa Wolff, om at række Haanden i Vejret. Kun een efterkom denne Opfordring, og det var en Husmand fra Omegnen. For Lærer Hjorth stemte derimod saa godt som hele Resten af de tilstedeværende. Ikke

desto mindre fandt Sejlmager Wichmann sig foranlediget til indtrængende at anmode enhver, der ønskede Lærer Hjorth valgt, om at give Møde paa Valgdagen, da der undertiden var fremkommet et andet Resultat paa denne end ved Prøvevalget.

Foruden dette Vælgermøde, eller som man dengang kaldte det: Prøvevalg, i Rønne, hvor begge Kandidater deltog, holdt Redaktør Wolff alene Møder i Allinge, Hasle, Rutsker, Klemensker og Nylars. Om disses Forløb er saa godt som intet oplyst, da Hr. Redaktør Wolff fra nu af, antagelig skræmt af sit Uheld med det foran omtalte Inserat, er blevet underlig tavs. En varm Tilhænger havde Wolff i Lærer Julius Bohn. Han holdt paa Kandidatens Vegne Møde saavel i Sandvig som i Olsker. Paa dette sidste skal der dog overvejende have været Stemning imod Redaktør Wolff og hans Stedfortræder Julius Bohn, der bagefter i Avisen bliver gjort opmærksom paa, at det ikke var noget for en Mand i den Alder at ville belære ældre Vælgere! Bohn var 23 Aar.

At der blandt Vælgerne var en betydelig Spænding i Anledning af dette Valg, viser en Række indsendte Artikler i begge de bornholmske Blade; men ogsaa en 3die Kandidat, nemlig Byfoged, Kancelliraad Jørgensen i Hasle blev som ved flere tidligere Valg bragt i Forslag; en Indsender i Bornholms Avis, der betegner sig som »En Vælger i Nørre Herred«, betegnede Jørgensen som den, der var bedst skikket til at være Rigsdagsmand. »Hos ham ere Kundskaber og Talegaver tilstede i den Grad, som kun hos faa eller ingen herovre«. Branddirektør Lohmann havde denne Indsender derimod ikke meget tilovers for. »Som Amtsraadsmedlem er han uden Tvivl en duelig Personlighed, men som Rigsdagsmand vilde han ikke tage sig godt ud«. Saa foretrækker Indsenderen dog Lærer Hjorth, men som sagt den bedste er Byfogeden i Hasle. Diskussionen om dennes Kandidatur sluttede dog med det samme, idet Kancelliraaden i næste Nummer af Avisen meddelte, at han ikke ønskede at stille sig.

Valgets Udfald blev, at Lærer Hjorth ved den skriftlige Afstemning fik 673 Stemmer, Redaktør Wolff kun 56. Avisen indskrænker sig til at udtale, at »det var et Udfald, der modtoges med levende og almindelig Glæde«. Heller ikke Amtstidende kommer nærmere ind paa, hvorledes Valghandlingen forløb, men af nogle overmaade bitre Kommentarer i Bladet kan det ses, at de personlige Beskyldninger og Angreb paa

Wolff er ført op paa Valgtribunen. Han nævner 3 Angribere, nemlig Sejlmager Wichmann, Gaardejer Nyholm og sin Navne Pastor Wolff. Om Hr. Nyholm oplyses det, at han maatte gøre Undskyldning, fordi han »af Uvidenhed talte Usandhed«. At det er gaaet livligt til, og at Forhandlingen har haft et for Redaktør Wolff lidet tilfredsstillende Forløb, kan man slutte af hans Beklagelse over den Maade, hvorpaa Amtmanden havde ledet Valghandlingen. Han betegner den som »ulovlig«.

Denne højst besynderlige Valgkamp vakte ogsaa Opsigt ovre, maaske mest paa Grund af dens stærke Islæt af Antisemitisme. »Dagbladet« skriver saaledes: »Valgkampen føres i Rønnekredsen i den usømmeligste og utilbørligste Form. Det er stor Skade, at de hæderlige og ansete Borgere paa Bornholm ikke formaa ved deres Indflydelse at sætte en Grænse for en Optræden, der nedværdiger det politiske Liv og gør Valgbevægelsen til en fortsat Række af Skandaler«.

For Redaktør Wolff var Resultatet et Nederlag af den alvorligste Art, og det maa antages, at han selv har betragtet det som uopretteligt. Hans Blad bliver fra nu af næsten lige saa tamt og interesseløst som Bornholms Avis; de følgende Valg (i Marts og Juni 1864) bliver næppe omtalt i Amtstidendes Spalter, og selvskrevne Artikler bliver faa og lidet sigende. Wolff holder ogsaa helt op med de stærke Angreb paa Personer, som tidligere har været Genstand for hans skarpe Kritik, ja, det synes endog som om han vil søge at formilde Folkestemningen imod sig ved at rose dem, han tidligere havde angrebet. Som et karakteristisk Eksempel i saa Henseende skal nævnes, at Redaktør Wolff overfor Amtmand Wegener, mod hvem han tidligere havde rettet sit skarpeste Skyts, da det rygtes, at Amtmanden er forflyttet til Odense, skriver følgende (Amtstidende for 10/6 1864): »Bornholmerne maa beklage, ikke med Urette, Tabet af en Mand, som jo længere han var her, desto bedre forstod at finde Indgang i deres Hjerter«, og da det viste sig, at Rygtet ikke var rigtigt, hedder det i Amtstidende, »at vi kan leve i det Haab endnu længe, at se Amtmand Wegener færdes i vor Midte, virkende i Fremskridtets og Frihedens Tjeneste«!!

Imidlertid er Redaktør Wolff dog utvivlsomt ved nærmere Overvejelse blevet klar over, at han var en fremmed Fugl, der aldrig vilde blive optaget i det bornholmske Samfund som ligeberettiget. De Blottelser, han havde givet sig under Kampen

om sin Kandidatur, vilde man fra hans Fjenders Side aldrig lade gaa i Glemmebogen og derfor havde han intet andet at gøre end at forlade Kamppladsen, hvor han havdè fremkaldt saa stærkt et Vaabengny. I September 1864 solgte han sit Blad til Bogtrykker Fr. C. Kieffer i Nørregade, der bliver Bladets Trykker, Udgiver og Redaktør fra 1/10 1864. I det sidste Nummer, Wolff redigerer, udtaler han sin Tak for, »at Befolkningen har staaet mig bi, saa at ikke et eneste Foretagende, som den har indset at være til dens Gavn, og som jeg har paabegyndt, er mislykkedes«. Blandt de forskellige Forhold var der imidlertid eet, om hvilket Wolff erklærede, at det ikke var bragt til Ende, eet som havde kostet ham mere Ulejlighed og Tid end nogetsomhelst andet, og som han i sine Afskedsord til den bornholmske Befolkning indtrængende lægger den paa Hjerte at søge løst. Det er Udmarkssagen. Af Artiklen fremgaar det, at der paa det Tidspunkt paany var en Adresse igang paa Øen, og at Redaktør Wolff stod i Spidsen for denne Bevægelse. Han anmoder alle, som har modtaget Adressen til Underskrift, at sende den tilbage inden 8 Dage.

Redaktør Wolff nedsatte sig derefter en kort Tid som Ejendomsmægler paa Bornholm for det følgende Aar at udvandre til Amerika, hvor hans Spor efterhaanden tabes.*)

Angaaende Valget i Rønne til Rigsraadets Folketing den 18' Marts 1864 skal yderligere oplyses, at der paa Valgdagen optraadte en 3' Kandidat, fhv. Købmand A. Olsen fra Hasle. Naar hans Kandidatur, der ikke blev fastholdt ved den skriftlige Afstemning, overhovedet er Efterverdenen bekendt, skyldes det en Annonce i Bornholms Avis for 19/3 1864, hvori N. P. Espersen, Hasle, bekendtgør, at han aldrig hverken skriftlig eller mundtlig har lovet Hr. A. Olsen at være hans Stillingsmand og heller ikke har opfordret ham til at stille sig. Mod denne Paastand fra Espersens Side nedlægger Olsen i det følgende Nummer af Bornholms Avis en forundret Protest; han oplyser heri, at en stor Mængde af Hasle Bys Indvaanere havde opfordret ham til at stille sig, og at Espersen, da Olsen indfandt sig paa hans Bopæl og bad ham om at være Stillingsmand, havde undskyldt sig med, at han ikke kunde træde frem og sige noget. Da Olsen havde erklæret, at det ikke var nødvendigt at holde Tale, havde han indvilget.

*) Jfr. Biografien i denne Afhandlings 3' Afsnit, pag. 170.

Ved Valget i *Aakirkeby* til Rigsraadets Folketing blev Løjtnant Philip Dam valgt ved Kaaring. Ingen af de bornholmske Blade indeholder nogensomhelst Meddelelse om Forberedelserne til dette Valg eller om Valghandlingens Forløb, men efter Valget takker Ph. Dam i de bornholmske Blade Vælgerne for den Tillid, de har vist ham, og beklager, at han ikke var i Stand til personlig at være til Stede ved Valghandlingen. Grunden hertil var utvivlsomt, at den andetsteds omtalte Forespørgsel i Rigsdagens Folketing, der trods Valgene til Rigsraadet stadig var samlet, angaaende Bornholms Værnepligtsforhold stod umiddelbart foran Behandling i Tinget. Da Lucianus Kofod var i Felten og Dam altsaa eneste bornholmske Repræsentant i Folketinget, har han anset det for vigtigere at blive her end at deltage i Valghandlingen i Aakirkeby, hvor Resultatet paa Forhaand var givet.

Den 29/3 1864 valgtes Rigsraadets *Landsting*, hvortil Valgretten som foran omtalt var stærkt indskrænket ved en høj Valgcensus. Endvidere var der den Forskel fra Valg til *Rigsdagens* Landsting, at der ikke skulde stemmes paa Valgmænd. De valgberettigede, hvoraf der var 88 paa Bornholm, havde med andre Ord direkte Adgang til at stemme paa den, de ønskede at se som Landstingsmand. Stemmesedlerne blev tilstillet dem før Valget, og de havde kun at indsende dem til Valgbestyrelsens Formand, paa Bornholm Amtmanden. 11 af de 88 undlod at indsende deres Stemmeseddel. Af de 77 afgivne Stemmer fik Kaptajn O. E. Sonne de 33, Amtsforvalter Jensen 28, Byfoged Jørgensen, Hasle, 8, Amtmand Wegener 4, Byfoged Bjørnsen, Rønne, 2, Pastor J. P. Kofoed, Vestermarie, 1 og Skolelærer Knudsen, Nylars, 1. Da der ikke krævedes kvalificeret Majoritet ved Valget, var O. E. Sonne altsaa udpeget til at være Bornholms Repræsentant i det nye Rigsraads Landsting, saaledes som han i Forvejen var Repræsentant for Bornholm i Rigsdagens Landsting.

Forud for dette Valg var der ikke afholdt noget Prøvevalg, og Bladene indeholder intet om Valget udover en indsendt Artikel i Bornholms Avis for 22/3, hvori det anbefales at stemme paa Amtsforvalter Jensen, »en frisindet Mand, hos hvem der er forenet Villie med Evne til at virke til Gavn for Landet, og som ved sin virksomme Deltagelse i det offentlige Liv har lagt for Dagen, at han altid har sat sig saadanne Maal for det

Almene, som han har vist at kunne naa, kort sagt, en Mand, som tilfulde har vundet sine Medborgeres Agtelse«.

Efter dette Valgs Afholdelse var Stillingen for Bornholms Vedkommende altsaa den, at Kaptajn O. E. Sonne repræsenterede Øen saavel i Rigsraadets som i Rigsdagens Landsting, Philip Dam paa tilsvarende Maade Aakirkeby-Kredsen i de 2 Forsamlingers Folketing, mens Rønnekredsen i Rigsraadet var repræsenteret af Lærer A. Hjorth og i Rigsdagen af Løjtnant Lucianus Kofod.

Den 3-aarige Periode for Rigsdagens Folketing udløb imidlertid den 14/6 1864, og nyt Valg blev udskrevet til 7/6. Dette Valg fik paa Bornholm, som iøvrigt rundt om i Riget, hvor Krigsforholdene direkte og indirekte gjorde sig gældende, et yderst stilfærdigt Forløb. Det ses ikke, at Lucianus Kofod, der stadig gjorde Tjeneste i Hæren, har gjort noget Forsøg paa at bevare sit Mandat; formentlig har han ogsaa anset det for rigtigst, at Rønnekredsen havde den samme Repræsentant i de 2 Folketing. Philip Dam averterer derimod i de bornholmske Blade, at han stiller sig paany i sin gamle Kreds. Avertissementet er afsendt fra Sundsmark paa Als, hvor Dam paa dette Tidspunkt gjorde Tjeneste. I sin Dagbog omtaler han, at han ved denne Lejlighed sendte sin Ven og Meningsfælle, M. P. Ipsen i Aakirkeby, de nødvendige Papirer, for at denne paa Valgdagen kunde varetage Dams Interesser. Ogsaa Lærer Hjorth lod indrykke en Annonce i Bladene, hvori han gav Vælgerne Underretning om, at han stillede sig i Bornholms 1' Valgkreds.

Resultatet var, at Lærer Hjorth i Rønne og Philip Dam i Aakirkeby kaaredes uden Modkandidater. Dermed havde Bornholm opnaaet fælles Repræsentanter paa alle 3 Pladser i Rigsraadet og Rigsdagen, og Lucianus Kofod var foreløbig gledet ud af aktiv Politik.

2 Dage før dette Valg havde Bornholm paa sædvanlig Maade fejret Junigrundloven ved nogle Fester. Den vigtigste af disse holdtes i Sommerlyst ved Rønne; Kommunalbestyrelsen var Indbyder, og ligesom de tidligere Aar gik en stor Del af Byens Embedsmænd og Borgere ledsaget af Musik og Sangforeningen fra Raadhuset ud til Festpladsen. Amtmand Wegener »dvælede med Veemod og Taknemmelighed ved Mindet om Kong Frederik den 7', vor Grundlovs højt elskede Giver«, og udbragte et Leve for den nye Konge, som »frivillig og med modent Overlæg havde traadt i sin ophøiede Forgængers Fodspor og

imod Venners og Fienders Tryk satte sit kongelige Ord, at han vilde være en fri Konge i et frit Folk«. Lærer Hjorth talte for Grundloven, Provst Meyn for Fædrelandet »ud fra Skriftstedet: »Hvad Gud haver tilsammenføiet, skal intet Menneske skille«, der henførtes til vore rovgerrige Fjenders og lunkne Venners Planer om vort elskede og skjønne Fædrelands Sønderlemmelse.« Derefter talte Byfoged Bjørnsen for Hæren og Sejlmager Wichmann for Marinen med Ønsket om Udholdenhed i den ulige Kamp. Grundlovsdagen var begunstiget af det dejligste Sommervejr, og den store Forsamling skiltes sent, »sikkert ikke uden at bringe med sig som Modvægt mod Tidens haarde Tryk en oplivet Kjærlighed til Konge og Fædreland, til Frihed og Ære, en forøget Beredvillighed til at bringe Danmarks hellige Kamp ethvert nødvendigt Offer«. (Uddrag af Bornholms Avis' Referat den 7/6 1864).

Af Hensyn til Landets ulykkelige Forhold fandt man det ikke passende at afslutte Festen med Dans eller Festmaaltid.

Endvidere holdtes der Grundlovsfest i Klinteskoven ved Neksø og i Aamindet oven Allinge; ogsaa Festen ved Neksø havde samlet stor Tilslutning. Skolelærer Pedersen, Poulsker, mindedes Kong Frederik den 7', Kaptajn O. E. Sonne talte for Danmarks nye Konge, Apoteker Friis for Fædrelandet. Det hedder i Referatet om Festen, at den havde et højtideligt og alvorligt Præg.

9. PERSONERNE; BIOGRAFISKE OPLYSNINGER

Andreas Larsen Hjorth

var født den 13/2 1829 i Rønne. Han var Søn af Smed Lars Hjorth (født 9/11 1794 i Pedersker, død 1/10 1880) og Maren Kirstine Knudsdatter (født 1/2 1802 i Rønne, død 14/1 1891). Han dimitteredes fra Jonstrup Seminarium i 1849 og blev samme Aar Lærer ved Rønne Borgerskole; 1865 blev han desuden Klokker ved Rønne Kirke; den 13/2 1872 udnævntes han til Borgerskolens Førstelærer og Inspektør, hvilket Embede han beklædte i 27 Aar, indtil han — den 31/12 1899 — afgik med Pension. Han døde den 20/5 1904.

A. L. Hjorth var en indenfor den bornholmske Lærerstand højt anset Mand. Fra 1852—1862 samt fra 1882—1889 var han Formand for Bornholms Lærerforening. Foruden ved Borgerskolen underviste han i en Del Aar som Timelærer ved

Rønne lærde Skole i Fagene Regning og Tegning; i sidstnævnte Fag udgav han et ogsaa i andre Skoler stærkt benyttet Hjælpemiddel: Vægtavler til Frihaandstegning. Hjorth interesserede sig i særlig Grad for Naturhistorie og havde en for en Læg-

A. L. Hjorth

mand enestaaende Indsigt i dette Fag. En meget smuk mineralogisk Samling, som han skænkede Bornholms Museum, viser hans Flid og Dygtighed som bornholmsk Geolog. Et af ham tegnet geognostisk Kort over Bornholm var af ikke ringe Interesse; ogsaa dette findes nu paa Bornholms Museum. Særlig Interesse nærede han for Vellensbylerets Flora, og de heri fundne Forsteninger (Planteaftryk) gjorde han til Genstand for videnskabelig Bearbejdelse. Hans Afhandling om dette Emne er optaget i Danmarks geologiske Undersøgelsers Arbejder for 1899 (»Om Vellensbyleret og dets Flora«, D. G. U. II Række Nr. 10).

Hjorth besad i udpræget Grad sine Medborgeres Tillid og varetog i Aarenes Løb et betydeligt Antal Tillidshverv. I 1868 blev han Medlem af Bornholms Amtsraad, hvor han med en Afbrydelse paa et enkelt Aar blev siddende indtil 1886. Han var endvidere i en lang Aarrække Medlem af Rønne Byraad; han valgtes første Gang 1861 og var Formand for Borgerrepræ-

sentationen i flere Aar; med visse Afbrydelser sad han som Medlem af Byraadet indtil 1891. Dernæst var han Formand for Rønne frivillige Understøttelsesforening og i adskillige Aar Medlem af Rønne Ligningskommission. Endelig var han Medstifter af og Formand for Rønne Haandværker- og Industriforening, Formand for Rønne Sløjd- og Husflidsforening samt Formand for Rønne Bibelselskab. Han nærede i det hele en levende religiøs Interesse og udfoldede i en Aarrække en stærkt paaskønnet Virksomhed som Lægprædikant.

Som det foran er omtalt, samlede Opmærksomheden sig om Hjorths Kandidatur til Folketingsvalget i Marts 1864, da Lucianus Kofod paa Grund af sin Tjeneste i Hæren ikke stillede sig til Genvalg. Uden forudgaaende Deltagelse i det politiske Liv og efter kun at have taget Del i et enkelt Vælgermøde i Rønne, valgtes han med 673 Stemmer mod 56, der faldt paa Redaktør Wolff; han genvalgtes uden Modkandidat ved det sidste Valg, der afholdtes til Rigsraadets Folketing den 3/5 1865. Ved de 2 Valg til Rigsdagens Folketing den 7/6 1864 og 4/6 1866 valgtes han til Rønnekredsens Repræsentant, begge Gange ved Kaaring og uden Modkandidat. Hans partipolitiske Stilling var ikke særlig udpræget; han maa nærmest henføres til »Centrum« (den moderate Del af de nationalliberale). Hans Deltagelse i Folketingsarbejdet var meget begrænset; det politiske Liv synes ikke at have øvet nogen stor Tiltrækningskraft paa ham, formentlig bl. a. fordi hans Interesse for Lærergerningen og for de kommunale Opgaver, som i saa udstrakt Grad var ham betroet, lagde stærkt Beslag paa ham, men Grunden til, at han allerede efter 2 Aars Rigsdagsvirksomhed trak sig tilbage, var dog desuden, at visse private og familiære Opgaver talte imod de lange Fraværelser fra Hjemmet, som et Rigsdagsarbejde nødvendiggør.

Den 2/9 1899 — faa Maander før Hjorth traadte tilbage fra sin Skolegerning — fejredes hans 50 Aars Jubilæum som Lærer ved Rønne Borgerskole. Han var da Genstand for en Hyldest, der var af en enestaaende hjertelig Karakter. Hans uegennyttige Færd og udholdende Arbejde i Samfundslivets, Skolens og Kirkens Tjeneste i Forbindelse med hans brave og retliniede Karakter havde med fuld Ret skabt den Sympati om ham, som hans Landsmænd og særlig hans gamle Elever paa denne, i sig selv meget sjældne Mærkedag, gav Udtryk for, bl. a. gennem en Hyldestadresse med over 900 Underskrifter.

A. L. Hjorth var gift 2 Gange, første Gang — 13/2 1854 — med Martha Kristine Rømer (født 20/10 1831, død 19/10 1855), Datter af Skibsfører Hans Rømer (født 1/9 1806, død 15/6 1859) og Kirstine Margrethe Marker (født 18/9 1810, død 2/12 1852), anden Gang den 10/3 1857 med Mathea Frederikke Marker (født 28/1 1826, død 29/5 1913), Datter af Skipper Niels Marker (født 1786, død 1852) og Martha Marie Schou (født 18/4 1790, død 10/6 1863).

Paa hans Grav paa Rønne Kirkegaard rejste Elever og Venner en Mindesten med følgende Indskrift: »Du har undervist mange og styrket de trætte Hænder«.*)

Hans Christian Lohmann

var født 22/9 1821 i Rønne som Søn af Toldinspektør, Kancelliraad Christian Gotfred Ditlev Lohmann (født i Rønne 16/12 1786, død sammesteds 18/4 1829) og dennes første Hustru Dorthea Magdalena, født Arboe.

Lohmann blev i 1845 Ejer af Tvillingsgaard i Vestermarie, hvor han boede i 27 Aar, altsaa til 1872; han solgte da Gaarden til sin ældste Søn og flyttede til Rønne, hvor han boede til sin Død den 11/2 1906.

Lohmann havde i Aarenes Løb en Mængde Hverv: Forligskommissær for Rønne og Vester Herred 1865—75; Kirkeværge i Vestermarie 1855—61; Bestyrelsesmedlem i Bornholms Spare- og Laanekasse 1869—95; Repræsentant for Østifternes Kreditforening 1859—90; Formand for Bornholms Landboeres Brandforsikring for Løsøre 1855—85; Formand for Sogneforstanderskabet (Sogneraadet) i Vestermarie 1850—56; Medlem af Bornholms Amtsraad 1856—72 (som Landborepræsentant) og 1875—86 (som Købstadrepræsentant); Medlem af Rønne Byraad 1876—82; Branddirektør i Vester- og Nordre Herred fra 1861 og i Rønne fra 1875—91; Medlem af Bestyrelsen for Dampskibsselskabet af 1866 fra Selskabets Stiftelse til 1892 (Formand 1874—92); Bestyrer af Handelsbankens Filial i Rønne fra dennes Oprettelse i 1875 til 1888.

Det er forstaaeligt, at man ved de politiske Valg paa Bornholm havde sin Opmærksomhed henvendt paa H. C. Lohmann. Nogen særlig Interesse for Politik havde han vel ikke

*) Se bl. a.: Bornholms Tidende 1929, Nr. 114: Skoleinspektør A. L. Hjorth, Kronik af C. J. Hagemann.

vist, og hans Partistandpunkt var vistnok ukendt for de fleste; men dette spillede i disse Aar ikke nogen afgørende Rolle; det vigtigste for mange var, at den Mand, der skulde stemmes paa, kunde gøre sig gældende som en dygtig Mand i sine Fagfællers Kreds og iøvrigt besad de Egenskaber, der krævedes af en god Borger. I disse Henseender tilfredsstillede Lohmann alle Krav; han ønskede imidlertid ikke selv at komme ind i Politik. Ellers var han utvivlsomt blevet valgt.

Lohmann blev den 22/9 1846 gift i Rønne Kirke med Magdalene Kirstine Elisabeth Ipsen (født 27/5 1826, død 20/10 1905), Datter af Prokurator Jeppe Peter Ipsen, Rønne (født 30/5 1789, død 2/8 1881) og Hustru Hedvig, f. Berg (født 1799, død 1859). I Ægteskabet var 10 Børn, 3 Sønner og 7 Døtre.

Peter Julius Bohn

var født i Allinge den 8/9 1841 som Søn af Førstelærer Esper Hansen Bohn og dennes første Hustru Martine Christine Jørgensen. I 1860 blev han dimitteret fra Lyngby Seminarium med 1' Karakter. Aaret efter blev han Lærer ved Skolen i Sandvig og Organist ved Allinge Kirke, hvilke Stillinger han fratraadte den 1/10 1868, paa hvilket Tidspunkt han sammen med Ingeniørkaptajn Jakobsen købte Pæregaard i Østerlars, hvor han den 15/10 s. A. begyndte en Højskolevirksomhed. Efter knap 1½ Aars Forløb — den 22/2 1870 — solgtes Pæregaarden, og Bohn grundlagde en ny Højskole i Østermarie, hvor Indvielsen fandt Sted den 8/11 1870. Undervisningen begyndte her med ca. 40 Elever.

Forskellige Forhold medførte, at Julius Bohn, der bortkastede h'et af sit Slægtsnavn og altsaa skrev sig »Bon«, opgav sin Højskolegerning. Dels skete der i hans oprindelig udpræget frisindede Anskuelser paa det politiske og pædagogiske Omraade et afgørende Omslag, dels havde hans Skole økonomiske Vanskeligheder at kæmpe imod. I 1875 gør han i Bornholms Avis (Bladets Nummer 100) Rede for disse og taler allerede dengang om at forlade Højskolevirksomheden. Dette bliver til Alvor i 1878, da han faar Ansættelse som Kommunelærer i København. Den 1/5 1879 overdrages Højskolen i Østermarie til Brødrene Bøgeskov.

Forstander Bon var i hvert Fald som ung stærkt interesseret i Politik, og hans Virksomhed for at skaffe Redaktør Wolffs Kandidatur Tilslutning er omtalt i det foregaaende. Der fin-

des iøvrigt fra den Tid, han virkede paa Bornholm, hyppigt Indlæg i de bornholmske Dagblade fra hans Pen. Desuden benyttedes han jævnlig som Taler ved Grundlovsfester og andre offentlige Sammenkomster. I Overensstemmelse med sin grundtvigske Indstilling var han en ivrig Modstander af Pastor Trandberg og hans Forkyndelse.

Bon blev kun 46 Aar gammel; han døde den 31/12 1887. Han var 2 Gange gift; 1' Gang med Oliva Margrethe Sonne (født 22/8 1843, død 14/4 1874) Datter af Borgerkaptajn Jens Edvard Sonne, Allinge, og Hustru Helene Margrethe Kofoed; 2' Gang med Margrethe West (født ...., død 1933) Datter af Købmand og Skibsreder Jens Westh og Hustru Margrethe Kirstine Spelling.

Af Julius Bons Børn skal nævnes Forfatteren Fridtjof Bon, Forfatterinden Fru Herdis Bergstrøm og Fru Astrid Rasch, gift med Købmand Ole Peter Rasch, Rønne.

10. GRUNDLOVSKAMPEN 1864—66.

Junigrundloven var oprindelig beregnet for Danmark og Slesvig—Danmark til Ejderen. Ved Forfatningen af 18/11 1863 var Junigrundlovens *Rigsdag* indskrænket til at beskæftige sig med Kongerigets særlige Anliggender, medens Novemberforfatningens *Rigsraad* behandlede de Spørgsmaal, som var fælles for Danmark og Slesvig. Nu var Slesvig afstaaet ved Freden i Wien, og alle var enige om, at der ikke kunde opretholdes to Forfatninger. Men var det Rigsraadet eller Rigsdagen, der skulde forsvinde? Og i hvilken af de 2 lovgivende Forsamlinger skulde Afgørelsen træffes? Herom herskede dyb Uenighed. Venstre — Bondevennerne — krævede Junigrundloven tilbage og henviste bl. a. til, at der ved den første Grundlovsændring — i 1855 — var taget et hertil sigtende Forbehold. Men den konservative Regering — Ministeriet Bluhme — og dens ret faa Tilhængere i Rigsraad og Rigsdag samt de nationalliberale foretrak Novembergrundloven. Forholdet var nemlig det, at medens Junigrundloven havde baseret saavel Folketinget som Landstinget paa den almindelige Valgret, var der i Novemberforfatningens Landsting tilvejebragt stærke konservative Garantier; Valgretten til dette Ting var nemlig betinget af en aarlig Indtægt paa 1200 Rdl. eller en Skat af 200 Rdl. aarlig. De nationalliberale var forlængst blevet bange for den almindelige Valgret, og de vilde i den nye Forfatning tilvejebringe et

Landsting, der lignede Rigsraadets, idet den besiddende Del af Befolkningen havde den overvejende Indflydelse.

I saa Henseende var de enige med Godsejerne, der med Landets største Jorddrot, Grev Frijs, Frijsenborg, som Førstemand, spillede en betydelig Rolle i Rigsraadets Landsting, og som i J. S. B. Estrup fik en klog og viljestærk Fører. Men medens de nationalliberale fortrinsvis interesserede sig for Embedsmændene og den velstillede Del af Borgerstanden, fandt Estrup, at »Valgretten til Førstekammeret naturligst og sikrest burde lægges i Hænderne, i det mindste væsentligt, paa Grundbesidderne paa Landet«.

Det var disse Hovedstrømninger, der var bestemmende for den Forfatningskamp, som allerede begyndte, inden Wienerfreden var undertegnet, og som først sluttede den 28' Juli 1866, da Kongen undertegnede »Danmarks Riges gennemsete Grundlov«.

Hovedkampen førtes i Rigsraadet. Det lykkedes her Ministeriet Bluhme med Finansminister David som Hovedordfører allerede i December 1864 at faa vedtaget saadanne Ændringer i Bestemmelserne om Rigsraadets Sammensætning, at det kunde fortsætte trods Slesvigs Afstaaelse. Regeringen mødte derefter med et yderst reaktionært Forslag om Junigrundlovens Ændring; bl. a. var Valgretten til Landstinget betinget af 2.000 Rdl. i aarlig Indtægt (i Stedet for Novemberforfatningens 1200) eller 400 Rdl. i aarlig Skat (i Stedet for 200). Forslaget blev en Del mere demokratisk under Behandlingen i et Fællesudvalg, men dog forkastet i Rigsraadets Folketing, hvorefter Rigsraadet blev hjemsendt (den 11/4 1865). 7 Dage efter hjemsendtes ogsaa Rigsdagen; her havde Bondevennerne privat indbragte et Forslag, hvorefter Junigrundloven paany skulde sættes i Kraft. Dette Forslag, hvorom Regeringen nægtede at forhandle, blev vedtaget i Folketinget, men ikke færdigbehandlet i Landstinget.

Den 30/5 1865 afholdtes nye Valg til Rigsraadets Folketing. Bondevennerne og Grundtvigianerne søgte at vække en stærk Folkebevægelse for Bevarelsen af Junigrundloven, men det lykkedes ikke; i Folketinget forblev den politiske Magtstilling uændret, d. v. s. at der ikke var noget klart Flertal i Grundlovssagen. Ved den første Styrkeprøve kom Venstre i Mindretal med 48 Stemmer mod 51; man havde villet opnaa, at Grundlovsforslagets Behandling henvistes til *Rigsdagen*, hvor Ven-

stre var stærkere, men dette lykkedes altsaa ikke. Det i forrige Samlings Fællesudvalg vedtagne Forslag, som Regeringen forelagde som sit, men om hvilket den ogsaa erklærede, at videregaaende Indrømmelser kunde den ikke gaa ind paa, kom derefter til Realitetsbehandling. Folketing og Landsting kunde imidlertid ikke enes, og der nedsattes i Oktober 1865 paany et Fællesudvalg, og i dette var der stort Flertal for et Forslag med vidtgaaende konservative Garantier imod den almindelige Valgrets Indflydelse i det fremtidige Førstekammer, overensstemmende med de nationalliberales Tanker.

Imidlertid havde det allerede i den forrige Samling været forsøgt at tilvejebringe Forstaaelse mellem en Del af Venstre under J. A. Hansens Ledelse og Godsejerne med Grev Frijs som Fløjmand. Det var ikke lykkedes dengang; nu knyttedes de brudte Traade. Stadige Frafald i Venstres Rækker havde skabt Haabløshed i Partiet, og Hadet til de nationalliberale drev »de store og de smaa Bønder« sammen. Ved en Fest paa Hotel »Phønix« den 10/10 1865, hvor 30 Venstrerigsdagsmænd var Indbydere, og de fleste af Godsejerpartiets Politikere Gæster, lagdes Grunden til »Oktoberforeningen«, hvis Maal var Samarbejde mellem Landbefolkningens Repræsentanter. Forhandlingerne mellem J. A. Hansen og Grev Frijs, der nu havde Estrup ved sin Side, genoptoges og førte til Enighed om det Grundlovsforslag, som siden blev Danmarks Forfatning i 49 Aar.

Ved dette Forslag kom Landstinget til at bestaa af 66 Medlemmer, hvoraf 12 kongevalgte. Ved Valget af de 54 folkevalgte (hvoraf 1 paa Bornholm, 1 paa Færøerne) skulde de højstbeskattede i Købstæderne vælge ligesaamange Valgmænd som de almindelige Vælgere; for Landets Vedkommende valgte Folketingsvælgerne Valgmænd kommunevis, men et tilsvarende Antal af de største Hartkornsejere havde direkte Valgret. Junigrundlovens Folketing bevaredes.

Dette Forslag, hvis Hovedtræk var udformet efter Estrups Planer, vedtoges i Fællesudvalget med overvejende Flertal, hvorefter Ministeriet Bluhme traadte tilbage og afløstes af Ministeriet Frijs (6/11 1865). Dette Ministerium havde et stærkt Godsejerpræg; Forligets anden Part (»de smaa Bønder«) fik ingen Repræsentant i Regeringen.

Forliget vedtoges i Rigsraadets Folketing med 74 Stemmer mod 24, i Landstinget med 44 Stemmer mod 10. Dermed slut-

tede Rigsraadet sin Virksomhed (17/11 1865), men Forslaget skulde nu ogsaa vedtages i Rigsdagen. Trods voldsomme Protester fra de Venstremænd (Tscherning, Balthazar Christensen m. fl.), som ikke var med i J. A. Hansens Forlig, fandt Vedtagelsen Sted (i Landstinget med 26 Stemmer mod 20; i Folketinget med 61 Stemmer mod 27). Dette var i December 1865; men som Grundlovsændring skulde den samme Rigsdag i ny Samling bekræfte Vedtagelsen — hvilket skete i April 1866 — og derefter skulde der finde Valg Sted til begge Rigsdagens Ting. Folketingsvalget udskreves til 4/6 og Landstingsvalget til 23/6 1866. Her kæmpedes den sidste bitre Kamp om Junigrundloven, hvis Tilhængere i flammende Opraab og ved en energisk Valgkamp søgte at forhindre Revisionen. Dette lykkedes ikke; i Landstinget blev Stillingen omtrent uforandret; ved Folketingsvalget vandt »Nejsigerne« vel en Del Mandater, navnlig i Jylland, men Flertal naaede man ikke. J. A. Hansen selv faldt i sin Valgkreds (Langeland) med 4 Stemmers Mindretal; nyvalgt var Christen Berg, der — mærkelig nok — stemte for Grundlovsforliget. Ved den nye Rigsdagssamling i Juli 1866 blev Revisionsforslaget vedtaget i Landstinget med 30 Stemmer mod 20 og i Folketinget med 55 Stemmer mod 44. De to Tings Aldersformænd, Biskop Grundtvig og Oberst Tscherning, søgte Foretræde hos Kongen for at fremsætte en indtrængende Advarsel mod at give Forslaget Lovskraft, men Kongen modtog dem ikke.

11. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND HJORTH, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSFORSAMLINGERNE 1864—65.

Som nærmere omtalt i foregaaende Kapitel var Hovedinteressen i dansk Indenrigspolitik i Aarene 1864—66 knyttet til Grundlovsforhandlingerne. Disse førtes dels i Novemberforfatningens Rigsraad, dels i Junigrundlovens Rigsdag. De to Forsamlinger havde delvis Medlemmer fælles. Dette var saaledes Tilfældet for de 3 bornholmske Repræsentanters Vedkommende. Baade Rigsraad og Rigsdag holdt deres Møder paa Christiansborg. Naar de var indkaldt samtidig, kunde man som Regel træffe Rigsraadet Mandag og Torsdag, Rigsdagen de andre Dage i Ugen. Undertiden holdtes dog Møde i begge Forsamlinger paa samme Dag; Rigsraadet holdt da Møde om Dagen, Rigsdagen om Aftenen.

Rigsraadet var samlet i 4 Perioder: 25/6—1/9 1864, 5/11 1864—11/4 1865, 28/8—8/11 1865 og 5/2—11/5 1866. I Forhandlingerne ses de 3 bornholmske Repræsentanter overhovedet ikke at have deltaget; O. E. Sonne var ved en enkelt Lejlighed — bl. a. sammen med Orla Lehmann — Medforslagsstiller til et Ændringsforslag, der dog blev taget tilbage inden Afstemningen.

Rigsdagen var i 1864—65 sammenkaldt til sin ordentlige 16' Samling. Denne begyndte den 3/10 1864, men den 4/11 blev Møderne udsat til den 9/1 1865; den 15/4 s. A. sendtes Rigsdagen hjem. Der behandledes ikke i denne Samling noget Lovforslag, der havde *særlig* Interesse for Bornholm. De to Folketingsmænd Hjorth og Dam havde kun Ordet hver 1 Gang, medens Sonne som sædvanlig tog ivrigt Del i Rigsdagsdebatten; han havde Ordet 22 Gange. Hjorth var Medlem af Udvalget angaaende Lovforslaget om Metropolitanskolens Nedlæggelse, det samme Udvalg, i hvilket hans Forgænger Lucianus Kofod havde haft Sæde. — Dam var Medlem af Udvalget angaaende Ændringer i Reglerne for Fastsættelse af Kapitelstaksten. Dette Lovforslag var tidligere (i Samlingen 1862—63) indbragt af Dam i Folketinget; det var ikke naaet frem til Vedtagelse og forelagdes i denne Samling i Landstinget af den nørrejyske Bondeven, Gaardejer L. Jensen. Det Udvalg, Dam blev Medlem af, naaede ikke at afgive Betænkning, inden Samlingen sluttede. Sonne blev valgt til Medlem af det Udvalg, der behandlede Udkast til Straffelov for Kongeriget og sad ligeledes i Udvalget angaaende Forslag til Lov om Krigsskat for Finansaaret 1865—66. Forslaget om Straffeloven blev færdiggjort fra Rigsdagens Side i denne Samling, hvorimod dette ikke blev Tilfældet med Lov om Krigsskat. Sonne beskæftigede sig forøvrigt med Sager af saa forskellig Art som Lovforslagene vedrørende Disciplin i Handelsskibe, Brandforsikring i Reykjavik, Kapitelstaksten, Istandsættelse af private Veje og Tyendeforholdet.

Folketinget fulgte paa dette Tidspunkt den Skik at vælge Sekretærer (4 ialt) for 4 Uger ad Gangen. Baade Hjorth og Dam var Sekretærer i 3 af denne Samlings 5 Perioder. — Sonne var Sekretær i Landstinget i hele Samlingen.

Hjorths eneste Tale i denne Samling blev holdt den 14/3 1865 ved 2' Behandling af Forslaget om en Krigsskat. Han kom ikke ind paa principielle Synspunkter, men indskrænkede

sig til at rette en tidligere Misforstaaelse med Hensyn til det foregaaende Aars Krigsskats Paaligning paa Bornholm. Han udtalte bl. a.: »Der er i den tidligere Krigsskattelov blevet taget alt muligt Hensyn til, at Bornholms Hartkorn ikke stod lige med det øvrige Lands, idet der kun er sat den halve Skat af det hele Hartkorn i Forhold til det øvrige Land, nemlig 9 Mk. pr. Tønde Hartkorn, hvorved Bornholm ikke blot har faaet den Lettelse, der tilkom det efter Hartkornets forskjellige Ansættelse, men endog en yderligere Lettelse, idet Hartkorn paa Bornholm forholder sig til det øvrige Lands som 2 til 3, men kun har svaret Halvdelen i Skat. Jeg mener nu rigtignok ikke, at dette var en Lettelse, der var større end den, der efter de øvrige Forhold kunde tilkomme Bornholm, men det er kun for at rette den Misforstaaelse, som syntes at ligge til Grund for det ærede Medlems Bemærkninger, at jeg har tilladt mig at fremføre dette. Det er sandt, at Bornholm iaar faaer et Tillæg, til hvad der før er udredet af Landet, idet det bornholmske Hartkorn, hvis Udvalgets Indstilling gaaer igjennem, kun bliver reduceret til det samme Forhold, som finder Sted for det øvrige Land, medens Forholdene paa Bornholm i mange Tilfælde ere af en ganske særegen Beskaffenhed. Jeg skal saaledes oplyse, at forrige Aar har Kornhandelen der været saa godt som standset igjennem Maaneder, fordi Kjøbmændene ikke have kunnet faae nogen Efterretning om, hvorledes Kornpriserne vare paa andre Steder, og det er Noget, der ikke kan Andet end virke trykkende paa Omsætningen, saavel for den enkelte Producent som for Handelen« (Folket. Forh. 1864—65, Sp. 2755).

Dams eneste Indlæg i Rigsdagsdebatten i denne Samling angik Lovforslaget om Indførelse af Nævninge i Misgerningssager etc. Han udtrykte sin Skuffelse over, at man ikke var gaaet ind paa en nøjere Behandling af denne Sags egentlige Indhold, men da Stemning herfor fattedes, indskrænkede han sig til nogle redaktionelle Bemærkninger angaaende Nævningers Kompetence overfor de juridiske Dommere.

Den første Sag, hvorom Sonne udtalte sig, var Udkast til Lov angaaende Orden og Disciplin i Handelsskibe, om Forbrydelser, begaaede af Søfolk, og om deres Hyre og Ret til at forlade Skibet i visse Tilfælde. Det ses, at Sonne med stor Grundighed havde sat sig ind i Loven, der faktisk var en Kodifikation af gældende Regler vedrørende Skibsmandskabets Rettig-

heder og Pligter. Han havde talt med en Skibskaptajn og med ham gennemgaaet Lovudkastets Bestemmelser, og herudfra ønskede Sonne Bestemmelser, der paa mere præcis Maade klargjorde Matrosernes Pligt til »at tie«, naar Kaptajnen befalede det. Sonne var dog betænkelig ved at give en Kaptajn Ret til at anvende legemlig Tugt, undtagen naar Skibet var under Sejlads eller Manøvrering, eller hvor der var »noget Særdeles paa Færde som Mytteri eller deslige, men at han i *Almindelighed* skulde have Ret til at kunne anvende denne legemlige Vold, eller hvad jeg skal kalde det, mod Mandskabet, ogsaa naar Skibet ligger ved Land og i Anledning af enhver Befaling, han maatte give, det finder jeg urigtigt.«

Paa Forslag af Sonne nedsattes et Udvalg, men til Trods for den Nidkærhed, Sonne havde udvist ved 1' Behandling af Sagen, fik han kun 16 Stemmer og kom ikke med i Udvalget. Ikke destomindre udarbejdede Sonne selv Ændringsforslag, der paa ikke uvæsentlige Punkter forbedrede Loven for det menige Mandskab paa Søen. Særlig den vigtige Bestemmelse om, at Forplejningsreglementet skal optrykkes i Søfartsbogen bør nævnes med Ære, ligesom det var en personlig Triumf for Sonne, at Mænd som Madvig og Krieger anbefalede og hele Tinget vedtog et af ham redigeret Ændringsforslag om Forhyringskontrakters Gyldighed og forkastede Udvalgets Affattelse.

Sonne nærede i det hele dyb Interesse for Tyendeforholdet, thi da Lov om Tyende (der ændrede de bestaaende Love af 1854) kom til Behandling, talte han Tjenestefolkenes Sag paa en smuk og værdig Maade; han havde et sikkert Blik for, at hvor en svagere Stand skal beskyttes, maa Loven være i særlig Grad fast og klar, da ellers den stærkere Stand i Kraft af økonomisk Overlegenhed kan gøre Loven illusorisk. Selve Lovforslaget var paa privat Initiativ (af Folketingsmand Barfod) indbragt i Folketinget og vedtaget af dette den 8/2 1865. I Landstinget stillede nu Sonne (sammen med Hass) et Ændringsforslag, hvorefter Husbonden kun kunde indføre Vidnesbyrd i Skudsmaalsbogen, naar Tyendet begærede dette. Orla Lehmann støttede Sonnes Ændringsforslag, som vedtoges (med 23 Stemmer mod 16). Men ved 3' Behandling i Landstinget erklærede Indenrigsministeren, at det ikke var heldigt, at der idelig foretoges Ændringer i den bestaaende Lovgivning, ligesom man ved at »give efter for den Tilbøjelighed, som det ikke kan næg-

tes er tilstede hos en Deel Medlemmer i Rigsdagen til at gjøre et temmeligt udstrakt Brug af den betydningsfulde Ret som Tingene have til at tage Initiativet« til selv at fremsætte Lovforslag, kunde bringe denne Tilbøjelighed til at tiltage. Ministeren fandt ikke Lovforslaget tilstrækkelig paakrævet, og ved Afstemningen forkastedes det med 21 Stemmer mod 16.

Sonnes Valg til Medlem af det Udvalg, der behandlede Straffeloven, havde til Følge, at han kom til at samarbejde med saa førende Navne som Krieger, Ploug og Lehmann, der alle blev Medlemmer af nævnte betydningsfulde Udvalg. Der blev i alt væsentligt opnaaet Enighed om Reformen, der da ogsaa blev vedtaget den 2/2 1865, men paa eet Punkt, nemlig i Spørgsmaalet om Duel, var Sonne sammen med 2 andre Udvalgsmedlemmer uenige med Flertallet. Efter deres Forslag skulde Duellanter kun ifalde Straf, dersom nogen blev dræbt i Duellen, eller led betydelig Legemsbeskadigelse; ej heller Sekundanter skulde i Almindelighed anses for strafskyldige. Heroverfor erklærede Mindretallet, hvis Ordfører Sonne var, »at den almindelige Grundsætning for Straffeloven, at Ingen tør tage sig selv tilrette, bør finde ligesaa fuld Anvendelse paa Duel som i andre Forhold. For tilføiede Fornærmelser kan Vedkommende søge Opreisning efter Lovene, men bør ikke søge sig retfærdiggjort ved Selvtægt. Slagsmaal maa ikke finde Sted med blotte Næver; endnu mindre kan det tillades med skarpe og livsfarlige Vaaben. Lovgivningen søger at træffe Bestemmelser, som sikkrer mod Drab og Legemsbeskadigelser, men saa bør den heller ikke tillade Forhold, som ligefrem har Legemsbeskadigelser til Formaal. Mindretallet er derfor tilbøieligt til at antage, at der i alle Tilfælde burde være Straf for Duel«. Ved Lovforslagets 2' Behandling gav denne Forskel i Opfattelsen af Duellers Tilladelighed Anledning til en indgaaende Debat. Sonne havde Ordet gentagne Gange; i sin Hovedtale ytrede han bl. a. følgende: »Dueller, troer jeg, kunne føres tilbage til en meget tidlig Tid, ja maaskee til de allertidligste Tider, til det Ondes Opkomst i Verden, idet de jo nemlig, saavidt jeg har opfattet det, ere en Følge af Næveretten. I de første Tider var det jo ganske naturligt, at naar man intet andet Retsmiddel havde, man da søgte at gjøre sin Ret gældende med Magt, og hvem der da bedst forstod at bruge sine Kræfter og sin Styrke, hvad enten det nu var i Forbindelse med Vaaben eller ikke, og navnlig de Vaaben, der paa den Tid kunde haves, fik Ret.

Men eftersom Verden er bleven civiliseret, er der blevet en ordnet Retstilstand, og efterhaanden er da ogsaa denne Selvtægt trængt tilbage, og i vore Tider er den, Gud skee Lov, omtrent aldeles ophørt. Den finder endnu kun Sted hos nogle Enkelte, naar de ere blevne stærkt ophidsede af Lidenskaberne, eller de have nydt for megen Spiritus, som har sløvet deres Forstand. I saadanne Tilfælde gjør Næveretten sig endnu gjældende. Hvor det endnu finder Sted, er altsaa paa de laveste Steder i Samfundet. Men, og det er meget sørgeligt, vi see det desværre ogsaa paa de høieste Steder. I Statens Styrelse finder det desværre Sted endnu, at Magten tiltager sig Retten — vi have jo selv fornylig havt en bitter Erfaring i saa Henseende. Men naar jeg undtager disse laveste og disse høieste Steder, er Selvtægt nu ophørt, og er der Noget, man nu har følt sig fornærmet over, har man lidt Uret, søger man sig retfærdiggjort igjennem Øvrigheden. Nu er det vistnok saa, at netop det, som dette Capitel, jeg her taler om, omhandler, Duellen, har været det Vanskeligste at trænge tilbage. Aarsagen ligger rimeligviis deri, at Vedkommende troe, at deres Ære staaer paa Spil, og dette i Forbindelse med Ophidselsen gjør, at man ikke troer, at kunne blive retfærdiggjort uden ved en Tvekamp paa Liv og Død. Her i Landet har dette imidlertid altid været erklæret for at være en stor Brøde, for Noget, man paa ingen Maade turde indlade sig paa. Lovgivningen har i over 100 Aar sat saa stor Straf derpaa, at det endogsaa er blevet stemplet som en Forbrydelse, der fortjente Døden. Forordningen af 17' Marts 1741 sætter en umaadelig høi Straf for Duel; der paabydes Livsstraf, Tab af Gods og Formue, ja endogsaa, at det afsjælede Legeme ikke maa begraves, men skal henkastes med Vanære, og den samme Straf ere Secundanterne undergivne, som ere tilstede ved Duellen og ikke forhindre den. Det kan være, at denne Straf er altfor urimelig streng, saa at det er umuligt i paakommende Tilfælde at anvende den, men jeg troer, at det har havt tilfølge, at Dueller her nu, saa at sige, ere aldeles ophørte. Jeg har ikke i mange Tider hørt Tale om, at nogen Duel har fundet Sted. Nu at ville gaae over fra denne strenge Retstilstand til med Eet, jeg havde nær sagt, at opmuntre til Dueller, forekommer mig at være aldeles feilagtigt; jeg kalder det næsten at opmuntre til Duel, naar § 205 bestemmer, at Duellen kun da er strafbar, naar der ved den er tilføiet en større Legemsbeskadigelse.« (Landst. Forh. 1864—65, Sp. 413—14).

Senere under Debatten udtalte Sonne i en Replik til Flertallets Ordfører (Højesteretsadvokat Brock) og til Pastor Hass bl. a. følgende: »Den ærede Ordfører har ganske vist forsvaret Udvalgets Forslag om Duel fra den eneste Side, hvorfra det kan forsvares, nemlig fra Ærens Standpunkt; men jeg skulde dog troe, at det er et falsk Begreb om Æren, hvorfra Duellanterne gaae ud; jeg skulde dog tro, at den Ære, der ene kan skee Fyldest ved Duel, ved Tvekamp, som kan have Døden tilfølge, neppe kan være opfattet med et rigtigt Begreb og med Lidenskabsløshed, og det er netop det Sidste, det er netop Lidenskabsløshed, som man skulde ønske, stedse maatte være tilstede hos de Vedkommende. Jeg er vis paa, at Ingen, som var lidenskabsløs, i det paagjældende Øieblik vilde komme ind paa Dueller, og jeg beder Dem huske paa, at Lidenskaberne i den unge Alder spille en stor Rolle, og jeg beder Dem huske paa, at de Unge, navnlig de Studerende, som have Historien for sig, Begeistringen og Varme for Fædrenes Bedrifter, let forledes til at bruge dette gamle Middel til at afgjøre deres i den Alder let opkommende Stridigheder paa, og navnlig let ville komme til at bruge det, naar Loven fritager for Straf, saalænge den ikke har Legemsbeskadigelse tilfølge. Lad os Gamle, som have Sønner, der kunne komme i saadanne Forhold, værge om dem, saa at de ikke skulle komme deri, for at vi ikke maaskee skulle miste dem. Det har navnlig forundret mig, at det ærede 5' Medlem for 7' Kreds (Hass) har yttret Glæde over, at Dueller ogsaa skulde være tilladte for civile Folk, saa at Krigsmændene ikke alene skulle have Privilegium derpaa. Det har undret mig, at denne Christendommens Lærer, at han, som skulde tolke Christi Lære, der byder os at tilgive vore Fjender og vende det høire Øre til, naar man faaer et Ørefigen paa det venstre, at han, denne Fredens Mand kan tale for at afgjøre en Strid ved Tvekamp, med Næverne i en Duel paa Liv og Død« (Landst. Forh. 1864—65, Sp. 423—24).

Alle Sonnes Anstrengelser var dog forgæves; ved Afstemningen blev Udvalgsflertallets Forslag vedtaget med 21 Stemmer mod 16.

12. VALGENE PAA BORNHOLM I 1865 TIL RIGSRAADETS FOLKETING.

Med Oktober Kvartal 1864 forlod som andetsteds i dette Afsnit omtalt Redaktør M. Wolff Bornholms politiske Skueplads, idet Bogtrykker Fr. C. Kieffer, Rønne, overtog hans Blad »Bornholms Amtstidende«. Omgangstonen i den bornholmske Presse blev nu paany fordragelig, og Kritikken overfor kommunale Autoriteter, Embedsmænd og politiske Repræsentanter særdeles maadeholden. Ingen af de to Redaktører, Kieffer og Tryde, der vedvarende udgav, trykte og redigerede Avisen, skrev noget nævneværdigt selv. Saa godt som alt politisk Stof hentedes fra Hovedstadsbladene eller de større Provinsblade, og lokale Emner behandledes mest af Indsendere, der oftest skrev under Mærke.

Fra Nytaar 1865 forøgede Avisen sit Format, saaledes at den blev nøjagtig af samme Størrelse som Amtstidende. Hver af Bladene udkom 3 Gange ugentlig: Avisen Tirsdag, Torsdag og Lørdag; Amtstidende Søndag, Tirsdag og Fredag.

I politisk Henseende fulgte de to Blade i disse Aar nogenlunde samme politiske Linie. Bogtrykker Kieffer havde nok overtaget Redaktør Wolffs Blad, men ingenlunde hans stærkt venstreorienterede Politik. Bondevennernes Kamp for at bevare Junigrundloven for det danske Folk fandt altsaa ingen Tilslutning i den bornholmske Presse, selv om enkelte Indsendere, der hyldede dette Standpunkt, fik Adgang til Bladenes Spalter, mest Amtstidendes. Paa den anden Side er intet af de to Organer velvilligt indstillet overfor de yderliggaaende konservative. Dette viste sig bl. a. i den Omtale, som »Augustforeningen« var Genstand for. I denne Forening havde en Del Embedsmænd, Godsejere og gamle Helstatspolitikere fundet hinanden i Bestræbelserne for at give Kongemagten og Repræsentanter for Overklasserne i By og paa Land den størst mulige Indflydelse paa Forfatningens Udformning. Denne Forening var under Grundlovskampen meget virksom for at danne Filialer rundt omkring i Landet. Den søgte ogsaa at faa Fodfæste paa Bornholm, og Øens Amtmand, Kammerherre Wegener, optraadte som Repræsentant for Foreningen. Det ses ogsaa, at Amtmanden fik sammenkaldt bornholmske Embedsmænd, en Del store Købmænd etc. til et Møde i Rønne, hvori han udviklede Foreningens Program for de fremmødte; men det lykkedes ikke at faa dannet Forening herovre, og i begge Øens

Blade omtales disse Bestræbelser med megen Skepsis og Kritik. Amtmanden havde iøvrigt ved dette Møde det Uheld, at en Udtalelse af ham, hvorefter Danmarks store Nederlag, som Wienerfreden beseglede, skulde være velfortjent, blev refereret i de københavnske Blade, hvor det gav Anledning til en skarp Paatale. Et betydeligt Antal af Mødets Deltagere indrykkede derefter med Navns Underskrift en Erklæring i Bladene, saavel her paa Øen som ovre, hvori man søgte at paavise, at Referenten havde gengivet Kammerherre Wegeners Ord urigtigt.

En anden Organisation fra disse Aar, »Den danske Folkeforening« søgte ogsaa at hverve Tilslutning paa Bornholm. Dennes Maal var »at styrke og udvikle den nationale Aand og Bevidsthed, saa at den kommer til at gennemtrænge vort Samfundsliv, at bevare den i fælles Nationalitet og Fortidsminder begrundede Forbindelse med de danske Slesvigere og at værne om den folkelige Friheds grundlovsmæssige Bevarelse.« Stifterne og Lederne af denne Forening var næsten alle hentede blandt Politikere eller Embedsmænd af nationalliberal Farve, og Bondevennerne kaldte Organisationen for »Halls Forening«. Begge de bornholmske Blade optog Opraabene om at slutte sig til Foreningen og indeholdt anbefalende Udtalelser om dens Virksomhed. Hvor mange Bornholmere, der fulgte Opfordringen og meldte sig ind som Medlemmer, er mig ubekendt.

De to Aviser paa Bornholm sluttede sig altsaa nærmest til de nationalliberales Politik. Amtstidende søger dog enkelte Gange at understrege en lidt mere demokratisk Kurs end Avisen, navnlig i Forholdet til det konservative Ministerium Bluhme, men iøvrigt følger begge Blade det Princip at give Indsendere fra forskellige Lejre saa megen Spalteplads, som det lille Format gjorde det muligt. Endvidere giver man stadig korte Uddrag af Rigsdagens Forhandlinger om Forfatningens Revision, hvori man meget loyalt lader de modstridende Anskuelser komme til Orde.

Da Rigsraadets Folketing i April 1865 med 50 Stemmer mod 45 havde forkastet det i et Fællesudvalg møjsommeligt tilvejebragte Forlig om Ministeriet Bluhmes reaktionære Grundlovsforslag, opløste Regeringen som andetsteds omtalt Folketinget og udskrev nye Valg til den 30' Maj 1865. De to bornholmske Folketingsmænd, Hjorth og Dam, stod i den Sag, som havde foranlediget Opløsningen, paa hver sit Standpunkt, idet Hjorth havde stemt Ja til Forligsforslaget, Dam Nej. Øens

Landstingsmand, O. E. Sonne var enig med Hjorth, men de havde dog paa Sagens Mellemstadier lidt forskellige Standpunkter.

Lærer Hjorths Tilslutning til de konservative Forsøg paa at give det danske Folk en Forfatning, der i Modsætning til Grundloven af 5' Juni 1849 sikrede den privilegerede Valgret Herredømmet i Landstinget, fandt ikke enstemmig Billigelse blandt Vælgerne i Rønnekredsen. Allerede i Amtstidende for 18/3 1865, altsaa over 2 Maaneder før Valget, findes en indsendt Artikel, hvori »Flere Vælgere af 1' Valgkreds, der have givet Skolelærer Hjorth deres Stemmer«, takker »Folketingsmanden for Bornholms 2' Valgkreds, Hr. Premierlieutnant Dam for det folkelige Standpunkt, han stadig har indtaget i Landets lovgivende Forsamlinger, hvorved han har viist, at han af Hjerte skatter den Frihed, der tidligere har knyttet Konge og Folk saa fast sammen, hvorved han har viist, at han ikke vil hjælpe til med, men derimod af al sin Magt søge at forhindre Nedrivelsen af, hvad høisalig Kong Frederik den Danske opbyggede, hvorved der ogsaa sikkert vises den afdøde elskede Monark en større Ære og det danske Folk en større Tjeneste end ved, med Læberne at ære ham og saa, ved at kuldkaste hans største Værk, i Gjerning vise noget ganske Andet.« Om Lærer Hjorths Standpunkt hedder det derimod i Artiklen: »Hvad Folkethingsmanden for Bornholms 1' Valgkreds, Hr. Skolelærer Hjorth, angaaer, da vil vistnok Takken eller maaskee rettere Lønnen ikke udeblive; kun tillader man sig at bemærke, at den efter det Standpunkt, hvorpaa han stiller sig, maa komme fra en høiere Kant end fra den almindelige Borger og Bonde«. — Lidt spydigt takkes ogsaa Øens 3' Rigsdagsmand, Kaptajn O. E. Sonne »for ogsaa *tidligere* at have stillet sig paa det folkelige Standpunkt, og Indsenderne udtaler Haabet om, at Sonne vil holde sig til Junigrundlovens virkelige Venner, selv om han derved skulde komme til at staa ene i det høie ordensdekorerede, ministerielle Rigsraads Landsthing; i hans Valgkreds vil dog Borger og Bonde takke ham derfor«.

Da Opløsningen af Rigsraadets Folketing bliver bekendt paa Bornholm, begynder Indsendere af begge Anskuelser: for eller imod en Indskrænkning af Junigrundloven at melde sig i Bladenes Spalter, ligesom de 2 Redaktioner erklærer sig som Tilhængere af Hjorth og Modstandere af Dam. Først paa Pladsen

var Bornholms Avis; i en Artikel i Bladet for 13/5 meddeles først, at Lærer Hjorth vil stille sig paany; herom siger Avisen, at den nu som »tidligere med Glæde anbefaler ham, saameget hellere, som han i den for Fædrelandet saa vigtige Forfatningssag stillede sig paa den Side, hvortil Bornholmerne væsentligen antages at slutte sig«. Dernæst hedder det om Forholdene i 2' Valgkreds: »At Hr. Lieutnant Dam skylder sine Vælgere Regnskab, fordi han ved at følge Bondevennerne i deres Forkastelse af Grundlovsudkastet har medvirket til den sørgelige og usikre Tilstand, hvori vor Forfatning er geraadet. Vi haabe at alvorlige, fædrelandskjærlige og fornuftige Mænd ville minde ham om, at Bornholmerne ikke ønske at sætte Fædrelandets Vel og Frihed paa Spil for en forholdsvis ubetydelig Forms Skyld og for at støtte Bondevennernes Førere i deres egennyttige og let gjennemskuelige Færd. Vi kunne ikke undlade at fremsætte det Ønske, at han, som en Mand, der vistnok vil det Rette, nu maa have faaet et bedre Syn for Sagen, der kan tillade ham at forandre sin Stemmeafgivelse, hvis han gjenvælges«. I Artiklen anbefales det sluttelig at studere et Skrift af Orla Lehmann om Grundlovssagen og navnlig henledes Opmærksomheden paa et Resumé af »denne ægte Friheds- og Fædrelandsven«, hvori det hedder: »Vi opfordre Enhver til nøie at gjennemlæse Forfatningsudkastet og at sammenligne det med Grundloven af 5' Juni 1849. Man vil da finde, at hvad Folkethingets Fleertal har troet at burde vrage, ikke blot er den frieste og meest folkelige Forfatning i Europa, men tillige i alt Væsentligt er en Gjenindsættelse af vor oprindelige Grundlov. Det er derfor vor Overbeviisning, at de Mænd, som under vort Fædrelands nuværende ulykkelige Stilling have stødt fra sig, hvad der her blev budt, engang og maaskee snart ville angre, hvad de have gjort. Vi skulle imidlertid ikke dvæle ved Betragtningen af de Ulemper og Farer, som deraf kunne flyde, baade for vor endnu ikke endelig afgjorte Stilling i Europa og for vor indre Udvikling, da det er vort sikkre Haab, at den offentlige Mening, naar den bliver oplyst om Sagens sande Sammenhæng, hurtig og bestemt vil vende sig til en mindelig Overeenskomst, og at selv de, som i Grundlovsudkastet kun kunne see et Tilbageskridt, dog ville komme til den Erkjendelse, at det er et Offer, som Tiden og alle dens Forhold kræve — et ringe Offer, for derved at bevare Resten — et Offer, bragt for vort Fædrelands Fred og Fremtid«.

Bornholms Avis' Angreb paa Løjtnant Dam gengives af det københavnske Blad »Dagstelegrafen«, der synes at have haft en Del Abonnenter paa Bornholm, og Bladet, hvis Redaktør var C. V. Rimestad, tilføjer for egen Regning, at naar Bornholms Avis udtaler Tilbøjelighed til at anbefale Dams »Gjenvalg under den Betingelse, at han forandrer sin Stemmeafgivelse i Forfatningssagen, da maa vi gjøre opmærksom paa, at det turde være meget tvivlsomt, om Hr. Dam vil afgive en saadan Erklæring paa en aldeles uforbeholden Maade, og at, selv om dette skeer, sande Fædrelandsvenner bør være lidet tilbøielige til at give denne Mand deres Stemme. Hr. Dam har stedse hørt til Bondevenneførernes lydigste Tilhængere; der er Faae af den maadelige Hob af Kjøbstadfolk, hvormed disse Førere omgive sig, og der er Færre af Landbefolkningen, der have vist mindre Selvstændighed end han. Det taler ikke til Fordeel for Bornholms politiske Udvikling, om denne Ø atter skulde sende til Rigsraadet en Mand, der mener at opfylde sine Pligter mod Landet og mod sine Vælgere ved at stemme gjennem Tykt og Tyndt, som Bondevenneførerne ønske det. Hr. Dam skal have mange Slægtninge i den østlige Deel af Bornholm, og maaske er det dette, han stoler paa, men det vil da forhaabentlig vise sig, at Bornholmerne sætte Hensynet til Landets Vel over Hensynet til Familieskabet«.

Blandt de ikke helt faa indsendte Artikler, der manede Vælgerne til at støtte Hjorths Genvalg og at skaffe Aakirkebykredsen en anden Repræsentant, skal nævnes et Indlæg i Bornholms Amtstidende for 16/5 1865, hvis Forfatter betegner sig med Mærket »X«, og hvori det efter en Vurdering af de stridende Parters Argumenter hedder: »Med disse Forhold for Øie vil det sees, at de forestaaende Valg ere af overordentlig Betydning, og at de Valgkredse, som sende Medlemmer til Rigsraadet, der stemme med Bondevennerne — som i denne Sag saavelsom ellers aabenbart kun forfølge deres Partiformaal — mod Grundlovsforslaget paatage sig et stort Ansvar. Det gjælder derfor om, at det staaer klart for Vælgerne, hvad Hovedspørgsmaalet er. Tage vi saaledes Hensyn til de to bornholmske Medlemmer af det opløste Rigsraads Folkething, saa fremgaaer det, at Hr. Klokker Hjorth har stemt for Grundlovsforslaget og Hr. Lieut. Dam imod. Enten maa der altsaa i de 2 Kredse findes aldeles modsatte Anskuelser om denne Sag eller, hvis dette ikke er Tilfældet, maa den Kreds, hvis Fleertal af

Vælgere ikke samstemme med dens tidligere Repræsentant, søge sig en anden. Efter hvad vi erfare har Hr. Klokker Hjorth, uagtet sine mange Forretninger, ladet sig bevæge til endnu denne Gang at stille sig til Valg, hvormed Kredsen kun kan ønske sig tillykke, idet Fleertallet af dennes oplyste Vælgere, foruden at være enige med ham i Hovedspørgsmaalet, betragte ham som en dygtig og værdig Repræsentant.

Derimod henstille vi til Vælgernes Overveielse i 2' Kreds, om de finde deres Fædrelands Velfærd og Frihedens Betryggelse fremmet ved deres Repræsentants Stemmegivning i denne Sag; gjøre de ikke det, er det simpel Pligt ufortøvet at søge en anden Kandidat, ligesom i saa Tilfælde Mænd med Hjerte for Sagen hurtigst muligt bør slutte sig sammen for at virke i denne Retning. Tiden til Valget er kort; men kan ingen anden Kandidat findes, skulde saa Hr. Landsthingsmand Sonne ikke finde sig foranlediget til i Sagens Interesse at nedlægge sit Mandat og stille sig til Valg til Folkethinget?«

I en anden Artikel (Bornholms Avis for 16/5 1865) erklærer Indsenderne, der kalder sig »A+Ø«, at de, der tror, »at Hr. Dam ved fornuftige Vælgeres Raad kan bringes til at forandre sin Stemmeafgivelse, synes at glemme, at han igjennem Tykt og Tyndt har fulgt Bondevennerne som en komplet Livegen, samt at han maaskee hører til dem, som Bladene have omtalt, der formeligt have forskreven sig til at stemme efter Ordre i Forfatningssagen, saa at han, hvis det er Tilfældet, slet ikke kan eller tør forandre sit Nei til Ja. Hvis han derfor ikke ligefrem og uden Omsvøb, erklærer at han, naar han vælges, vil stemme for den gjennemseete Grundlov, bør hans Valg, saasandt Fædrelandets Vel og Frihed er os Alle en Livs- og Hjertesag, modarbeides af alle Kræfter.

For det Første maatte der da tænkes paa en Modkandidat, hvis Valg kunde være sikkert. Kom det blot an paa Dygtighed, er det efter den almindelige Mening en meget let Sag at erstatte Hr. Dam, da enhver skikkelig Mand med nogenlunde Skolekundskaber vil kunne udrette det samme, som han kan, og dog ikke gjøre Fædrelandets og Frihedens Sag Skade. Men det gjælder om at finde en Mand, der uden videre kan beseire ham, og ved sin Anseelse og nøie Bekjendtskab i Valgkredsen maa staa for Alle og Enhver som En, der ubetinget foretrækkes af de forskjellige Partier. Derfor henvendes her en indtrængende Bøn, der vist vil finde Gjenklang i en vid Kreds, til Hr. Lands-

thingsmand Sonne, om at bringe det patriotiske Offer, at nedlægge sit Mandat som Landsthingsmand og stille sig til Folkethinget, hvor hans Nærværelse for Øieblikket vil have en langt større Betydning, og hvor han, som en frisindet, fornuftig og dygtig Mand, vil kunne gavne vort kjære, haardt betrængte Fædreland og gjøre sit Hjemsted Ære«.

Ogsaa fra den modsatte Side foreligger en Del Indlæg. Først og fremmest indrykkede den tidligere Folketingsmand for Rønnekredsen, Findanus Petersen, der nu boede i Neksø, en Artikel, hvori han stærkt angreb de nationalliberales, særlig Orla Lehmanns Agitation for Revisionen af den af dem selv gennemførte Junigrundlov. »Efter den Erfaring, der haves«, skriver Findanus Petersen videre, »er det ikke Vejen, der fører til videre Enighed, at dele Befolkningen i Stænder eller Klasser, ligesom det staaer i den allerstørste Modstrid med de Principper, der ere nedlagde i den Grundlov, hvis Aarsdag nu snart i 16 Aar har været festligholdt af alle baade Høie og Lave. Næst denne Grundlovs brede folkelige Valgsystem, er det netop sammes priseligste Egenskab, at den i fuldstændig Modsætning til den forudgaaende Periodes lykkelige, adsplittende Stændervæsen, samler Land og Folk til et Hele. Et væsentligt Brud paa denne Tilstand vilde Fællesudvalgets Forslag unægtelig være, og dog er det langtfra dette alene, som kan indvendes mod samme.

I Kraft af dette, vilde der nemlig tillige skabes et talrigt politisk Proletariat, idet det store Antal Vælgere i Kjøbenhavn og Kjøbstæderne, der ikke havde en reen Indtægt aarlig af henholdsviis 1200 Rd. og 600 Rd., vilde blive berøvede deres Valgret til Landsthinget; ligesom det samme vilde være Tilfældet med alle Saadanne, paa Landet, som ikke aarlig betale fulde 25 Rd. i Skat.

Nu at forlange af en virkelig Tilhænger af Grundloven af 5' Juni, at han skal stemme for et saadant Forslag, er dog, forekommer det mig — et temmeligt stærkt Stykke; at Lieutn. Dam ikke kunde gjøre det, holdt jeg mig overbeviist om, — ligesom jeg til hans Ære maae betragte de Omvendelsesforsøg, for hvilke han skal være Gjenstand, for frugtesløse.

En Anmodning om at slaae sig selv ihjel, selv om den fremsættes paa den allervenskabeligste Maade, forekommer mig at være yderlig nærgaaende.

Skulde det virkelig forholde sig saaledes — som jeg dog for-

mener, at der er liden Grund til at antage — at Fleertallet af Vælgerne i denne Valgkreds ønske saa væsentlige Forandringer i Grundloven som de, hvorom her er Tale, da vil jo nok Een af disses Midte vise den Patriotisme at stille sig til Valg imod Dam, for paa denne Maade at bidrage Sit til Fædrelandets Redning«.

En anden Indsender, H. I. Clemmensen, fremkom paa egne og flere Vælgeres Vegne med et længere Indlæg, hvor Dams Stemmeafgivning forsvares, og hvori det om Repræsentanten for Rønnekredsen hedder: »Sluttelig ville vi tillade os at bemærke, at da vi i forrige Aar vare blandt dem, som stemte for Herr Hjorth til Folkethingsmand, saa nærede vi det Haab, at han havde været mere modig og standhaftig i Kampen for Bevarelsen af Kong Frederiks Gave (Grundloven af 5' Juni 1849) med dens frie Valgret, end han senere har vist sig at være, og omendskjønt vi nære megen Høiagtelse for ham som Menneske, som Borger og som Lærer, saa maae vi paa Grund af Omstændighederne, indstændigen fraraade hans Gjenvalg, saafremt der stiller sig nogen Candidat imod ham som er mere modig og vil stemme imod det Forslag, som gaaer ud paa at indskrænke Folkefriheden, medmindre, at Eftergivelse fra Folkets Side, skulde blive en politisk Nødvendighed — hvilket Gud forbyde!«

Philip Dam følte sig aabenbart meget irriteret over de Angreb, han var Genstand for, men i en Erklæring, dateret 19/5 1865, indskrænkede han sig til i Dagspressen at fremsætte følgende Udtalelse: »Saalænge man uden Navns Underskrift fra en vis Side finder Behag i at tilfredsstille sin Utaalmodighed efter at nedrakke min Rigsdagsvirksomhed, finder jeg ingen Opfordring til at imødegaae slige af den lidenskabeligste Partiaand fremavlede Angreb, hvis forskjellige, uberettigede og usande Paastande jeg foreløbig tilbageviser, idet jeg forbeholder mig ved Tid og Leilighed nærmere at søge Opreisning for de ærekrænkende Beskyldninger, hvormed man har overdænget mig. — Foreløbig er Vælgermøderne min Domstol, hvor jeg som bekjendt agter at staae frem for at forsvare mig, og hvortil Lysthavende indbydes«.

Denne Erklærings Slutningsbemærkning sigter til, at Philip Dam sammen med Landstingsmand O. E. Sonne havde indbudt Vælgerne i 2' Kreds til 4 offentlige Møder, nemlig i Aakirkeby, Gudhjem, Svaneke og Neksø. Det hedder i An-

noncen fra de 2 Rigsdagsmænd, at de havde indkaldt til Møderne »for at faa Leilighed til at udtale os overfor de ærede Vælgere og veksle Anskuelser med disse angaaende vor politiske Stilling og Forfatningssagen«. Hvorfor Dam tog O. E. Sonne, der i Forfatningssagen var hans politiske Modstander, som Medindbyder, er ikke let at indse. Hvorledes Møderne forløb, er mig ganske ubekendt, da de bornholmske Blade intet indeholder herom, og det samme gælder andre for mig tilgængelige Kilder, f. Eks. Dams Dagbog.

Derimod er et Møde, som Folketingsmand Hjorth afholdt paa Raadstuen i Rønne den 20/5, ret udførligt omtalt, navnlig i Bornholms Avis. Efter dette Blads Referat indledede Hjorth Mødet med en Fremstilling af Forfatningssagens Behandling og sit eget Forhold til Sagen. »Han anførte, at han havde ønsket Junigrundloven uforandret og stræbt efter, at det kunde lykkes at indføre den paany; men maatte bøie sig for Omstændighedernes Magt, da baade Regjering og Landsthing, som bekjendt, ikke var at formaae til yderligere Indrømmelser. Han modtog derfor, hvad der kunde opnaaes; hvilket ialfald var den frieste og folkeligste Forfatning i Europa, hellere end at udsætte Fædrelandets Velfærd og Frihed for den Fare som et Afslag foraarsager«. Den talrige Forsamling lønnede det »klare og forstandige Foredrag« med stærkt Bifald. Derefter optraadte Folketingsmand Dam, der var til Stede som Tilhører, og Avisen refererer: »Han (Dam) havde ikke fundet Anledning til Eftergivenhed, og, gjennem den stereotype, bondevenlige Forklaring, kom han til den Slutning, at der ikke var nogen Fare for Fædrelandet ved ialfald at udsætte sin Eftergivenhed, og haabede, at Bornholmerne dog vilde anerkjende, at han ikke var blandt de Første, der veeg for Faren.« Avisen ledsager denne Udtalelse med følgende Kommentar: »Det antage vi ogsaa, at Bornholm vilde, dersom det var en personlig Fare, der taltes om; men her er der Fare for Friheden, for Fædrelandet og for Muligheden af at vinde Slesvig tilbage, hvorom der tales, og derfor »viger man ikke for Faren«; men man bringer et Offer, der ligeoverfor disse Goder kun har lidt at betyde for den ægte Fædrelandskjærlighed. Naar der i hans Tale antydedes en Mulighed til Eftergivenhed, maa denne vel opfattes i Conseqvence af den hele Række af hans Afstemninger: hvad Bondevennernes Førere ville.«

Avisen refererer derefter videre fra Mødet: »De tilstedevæ-

rende Bondevenner baade fra 1' og 2' Valgkreds fulgte hans Tale med ofte gjentagne Bifald, der dog ikke udstrakte sig til hans Efterfølger, en Statsmand af samme Skole, Huusmand Jespersen fra Kongstubbe i Vestermarie, som begyndte sit deklamatoriske Foredrag med den Forsikring, at der var slet ingen Fare, hvortil flere Tilhørere svarede: »Ih, Gud skee Lov!«. Vi ville ikke forsøge at gjengive Tanken i hans vidt svævende, høirøstede Udgydelse, saameget mindre da vi ikke kunde finde den; det blev ogsaa tilsidst Dirigenten, Hr. Garver Broen for stærkt, saa han maatte bede ham at holde sig til Sagen. Han talte siden 3—4 Gange og Meningen blev dog nok, at vi skulde sende Bondevennerne til Rigsdagen. En senere Ytring af Hr. Dam, at han ikke vilde have nogen Forandring i Grundloven af 1849, da vi have haft den i 16 Aar(!) og ikke kunne vide, hvorledes det vilde gaae under den tilsigtede Forandring, besvaredes af Hr. Seilmager Wichmann med den Bemærkning, at efter den Theori skulde vi endnu mindre have forladt Absolutismen, der havde bestaaet i 200 Aar, eller fremdeles foretage Forandringer eller Forbedringer i nogen Henseende, men altid traske i det gamle Spor. Vi Smaafolk skulle i det Hele taget, meente han, ikke saameget forlange at regjere som stræbe efter at fremkalde fornuftige Valg og ikke søge at udstøde Lærdom og Intelligens af den styrende Magt, eller frygte for at frisindede Embedsmænd fik Adgang til Landsthinget, da det væsentlig var de mere dannede Stænders Bestræbelser, der havde opfostret vor Frihed, og al Regjering var en Umulighed uden Understøttelse af kyndige Mænd«.

Der var, som det fremgaar af det foregaaende, Vælgere i 1' Kreds, der ikke var enige med Lærer Hjorth, fordi han havde stemt Ja, ligesom visse Vælgere i 2' Kreds ønskede at ombytte Dam, fordi han havde svaret Nej til Forslaget om den almindelige Valgrets Afskaffelse til Landstinget. Det lykkedes dog ikke Hjorths Modstandere at finde nogen Modkandidat, om hvem de kunde samles. Der var Tale om Lærer H. C. Dam i Aaker, en Broder til Philip Dam, men Kandidaturen blev ikke til noget. Avisen bragte et Forlydende om, at Husmand Jespersen fra Kongstubbe ogsaa drøftedes som Kandidatemne; men dette var sikkert en Spøgefuldhed. Med Datidens Mentalitet var utvivlsomt en Husmand, alene paa Grund af sin Stilling, uegnet til en saadan Tillidspost.

Derimod blev der opstillet en Modkandidat til Løjtnant

Dam. Det blev Postekspeditør P. Larsen i Svaneke. Det var navnlig Lægen i Larsens Hjemby, Dr. Heiberg, der var ivrig for denne Kandidat. Dam fortæller i sin Dagbog, at Larsen selv var mere end betænkelig ved det Hverv, han paatog sig, og da han kørte fra Svaneke til Aakirkeby paa Valgdagen, blev Larsen pludselig grebet af en saadan Angst for det, som forestod ham, at han sprang af Vognen og vilde vende tilbage til Svaneke! Dr. Heiberg, der var paa samme Vogn, og nogle andre Medpassagerer, løb imidlertid efter ham, og det lykkedes dem, delvis ved Magt, at føre ham tilbage!! Dette skete paa Frennemark.

Til Valghandlingen paa Rønne Torv, hvor A. L. Hjorth altsaa mødte som eneste Kandidat, var der samlet et ret stort Antal Tilhørere. Byfoged Bjørnsen gav som Valgbestyrelsens Formand straks Ordet til Sejlmager Wichmann, der var ordførende Stiller for Hjorth, og »som med Iver og Varme anbefalede Forsamlingen ved at stemme for Kandidaten at støtte Regjeringen i dens Bestræbelser efter at skaffe Landet Ro og en fri, ordnet Forfatning.« Hjorth gjorde derefter Rede for sin Stilling og lovede at stræbe efter en Forfatning »saa nær som muligt Grundloven af 1849«. Da der trods Opfordring ikke var nogen, der vilde interpellere Kandidaten, skred man til Kaaring. De fleste af de fremmødte stemte for Hjorth; en Kontraprøve viste kun ca. 20 Stemmer imod. Byfogden sluttede da — efter at have erklæret Hjorth for valgt — med et Leve for Konge og Fædreland. Hjorth udbragte et Leve for Folkefriheden og Danmarks Vel, og Sejlmager Wichmann bad Forsamlingen give den genvalgte Folketingsmand et Leve.

Valghandlingen i Aakirkeby, der lededes af Byfoged Nygaard i Neksø, fik et noget mere bevæget Forløb. Dam holdt et længere Foredrag, og han fremhævede heri bl. a. »at han saameget mindre kunde være gaaet ind paa at indskrænke Valgretten til Landsthinget, som han 2 Gange var bleven valgt uden at have været samlet med sine Vælgere, idet han paa de vedkommende Valgdage havde som Frivillig været med i Krigen, og at han, som var valgt og kjendt, som staaende paa Grundloven af 5' Juni, derfor ikke vilde give nogen Stemme til dens Indskrænkning, saalænge han idetmindste ikke havde udtalt sig for sine Vælgere derom. Han troede, at Vælgerne kunde have Tillid til ham og at han skulde vide at bøie sig for Nødvendigheden og tage den Frihed, han kunde faae, hel-

lere end at risikere at tabe mere; men for Øieblikket erkjendte han ikke, der havde været nogen Fare eller var nogen Fare«.

Postekspeditør Larsens ordførende Stiller var den tidligere Landstingsmand, Pastor Mossin, der fremhævede Afstemningens Hovedpunkter, hvorefter Larsen, som var en meget middelmaadig Taler, udtalte sig ganske kort; han vilde føre Mæglingsforslaget saa nær op til Grundloven af 1849 som muligt, men hvis det ikke lykkedes at opnaa nogle Ændringer i det, ubetinget stemme for det. Der fulgte derefter en lang Diskussion mellem Dam og O. E. Sonne, der bl. a. udtalte, »at Lederne iblandt dem, som havde gaaet ind paa Overeenskomsten netop vare de Mænd, som vi fremfor Andre skyldte vor Frihed, som havde lidt og kjæmpet for den, og at det derfor var Uret at tro, de nu vilde forraade den. Der var derimod en anden Kant, hvor Faren laae, og hvor der virkelig var Fare, og det var den unaturlige Aliance imellem Bondevennerne og »Augustforeningen«, hvilken sidste netop Dam selv havde betegnet som Reaktionens Særkjende, og Dam blev derfor interpelleret om, hvorvidt han troede denne Alliance var til Gavn for vor Frihed? Dam svarede, at han ikke kunde troe paa en saa unaturlig Forening; men hvis den kom istand, erklærede han den for mistænkelig og vilde ikke følge »Venstre« paa den Vei. Endelig spurgte Sonne, da Alt egentlig dreiede sig om Sammensætningen af Rigsdagens Landsthing, om Dam da meente, at den nuværende Sammensætning var den, der bedst betryggede Landets Fremtid eller om han ikke med Sonne meente, at den kunde ændres saaledes, at Oplysning og Selvstændighed sikkredes Plads i Landsthinget? Dam erklærede, at heller ikke han anseer Rigsdagens Landsthing som sit Ideal og vilde medvirke til en bedre Sammensætning, men det havde den Fordeel, at det havde bestaaet i 16 Aar, uden efter hans Mening at blive misbrugt og derfor vilde han ikke for let gaae ind paa nogen Forandring«.

Ved Kaaringen fik Dam en saa overvældende Majoritet, at Larsen ikke forlangte skriftlig Afstemning. Byfoged Nygaard erklærede derefter Dam for valgt; han udbragte et Leve for Kongen og derefter et for den genvalgte Folketingsmand, som bad Forsamlingen raabe et Hurra for et godt Udfald af Dagens Valg Landet over.

Avisen mener, at den af Dam i sine Udtalelser tilkendegivne Villighed til — hvis det var nødvendigt for at faa et

Resultat — at gaa med til et Forlig om Forfatningen, skaffede ham det store Flertal ved Afstemningen.

13. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1865—66; UDMARKSSAGENS LØSNING.*)

Denne Rigsdagssamling begyndte den 20/11 1865 og sluttede den 3/2 1866. Den fik for den lokale bornholmske Politik særlig Betydning, fordi det i denne lykkedes at bringe Udmarkssagen frem til endelig Løsning.

Hjorth havde i denne Samling — den sidste han deltog i — Ordet 5 Gange; Udtalelserne angik alle Udmarkssagen. — Dam fremsatte 7 Indlæg, hvoraf de 6 under Forhandlingerne om Udmarksloven. — Sonne holdt 18 Taler, deraf 6 om Udmarksspørgsmaalet. — Hjorth fik Sæde i Udvalget, der behandlede Udkast til Lov om Oprettelse af et Repræsentantskab for Købstædernes Brandforsikring; Udvalget afgav vel Betænkning, men Sagen naaede ikke 2' Behandling. — Dam erholdt ingen Udvalgsplads. Baade Hjorth og Dam opnaaede Sekretærposter. — Sonne kom ind i Udvalget, der beskæftigede sig med Forslag til Lov om Bestyrelsen af Vejvæsenet og Udredelsen af Bekostningerne ved offentlige Vejes Anlæg, Istandsættelse og Vedligeholdelse, til hvilket Udvalg et Lovforslag om Hovedlandevejenes Henlæggelse under Amtsraadenes Bestyrelse henvistes. Ogsaa dette Udvalg afgav Betænkning, men Lovforslaget naaede ikke frem til 2' Behandling. Sonne var ligesom i den foregaaende Samling Sekretær i Landstinget.

Den eneste Tale, Dam holdt om andre Emner end de bornholmske Udmarksjorder, angik hans gamle Forslag om Kapitelstakster. Den berørte kun en Enkelthed i Forslaget, der i denne Samling blev endelig vedtaget, om end i en nogen anden Skikkelse, end den Dam havde givet det (jfr. Redegørelsen for de bornholmske Rigsdagsmænds Virksomhed i Samlingen 1862—63). Det var oprindelig foreslaaet at lade Kommunalraadenes Indberetninger træde i Stedet for Underøvrighedernes; ved den Ordning, hvorom der opnaaedes Enighed i den her

*) Foruden til den ordentlige Rigsdagssamling 1865—66 var Rigsdagen i 1866 indkaldt til 2 særlige Samlinger, nemlig fra 23/4—12/5 og fra 9/7—28/7; i disse Samlinger havde ingen af de bornholmske Rigsdagsmænd Ordet.

omtalte Samling, opretholdtes baade Sognepræsterne og Underøvrighederne som indberettende Myndigheder, men de suppleredes med Repræsentanter for Kommunalbestyrelserne i By og paa Land, saaledes at Tiendeydernes Interesser ogsaa kunde blive varetagne.

Blandt de forskelligartede Emner, hvorom Sonne med sædvanlig Grundighed og Indsigt udtalte sig, skal særlig nævnes Lovforslagene om Vejvæsenets Ordning. Ved 1' Behandling af det ene af disse 2 Lovforslag udtalte han sin Tvivl om Berettigelsen af Forslagets Slutningsbestemmelse, hvorefter Loven ikke skulde gælde for Bornholm. Han fremsatte her følgende almindelige Betragtning om Forholdet mellem Bornholm og det øvrige Danmark: »Jeg ønsker saa faa Undtagelser for Bornholm som muligt, jeg ønsker ingen andre særskilte Bestemmelser for Bornholm end dem, som grunde sig paa locale Forhold«. (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 355—56). Det Standpunkt, Sonne her enkelt og klart fremførte, har siden haft Gyldighed for alle Rigsdagsmænd for Bornholm, hvilket politisk Parti de end har tilhørt.

Ved 1' Behandling af Samlingens andet Vejforslag (Hovedlandevejene under Amtsraadenes Bestyrelse) fremdrog Sonne visse Ubilligheder overfor Københavns og Købstæderne i den foreslaaede Ordning, og han tilføjede: »Men foruden Kjøbstæderne og Kjøbenhavn maa jeg ogsaa henlede Opmærksomheden paa det Amt, hvorfra jeg er, nemlig Bornholms Amt. Det har ogsaa bidraget Sit til Statskassen, og har altsaa ogsaa sin Anpart af Tilgodehavendet; men paa Bornholm har Statskassen aldrig ydet en eneste Skilling til Anlæg af Veiene. Det forekommer mig, at jeg ogsaa fra dette særlige Standpunkt har Anledning til at henlede Opmærksomheden paa dette Punkt. Jeg skulde derfor ønske, at det under Sagens fortsatte Behandling — og navnlig, naar den kommer til Udvalg — maatte tages under Overveielse, om det ikke var billigt, at der foretoges en Forandring i den Henseende«. (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 381).

Ogsaa de kirkelige Spørgsmaal havde i høj Grad Sonnes Interesse, og ved Behandlingen af et fra grundtvigsk Side indbragt Lovforslag om en Udvidelse af Adgangen til at løse Sognebaand, saaledes at dette kunde ske til enhver, som havde modtaget Folkekirkens Indvielse til Præst, og som ikke ved Dom var blevet berøvet denne, holdt Sonne en Tale, som det

synes rigtigt at citere ret udførlig, dels fordi den har Betydning for Karakterisering af Sonnes Personlighed, dels fordi den belyser den Trandbergske Bevægelse paa Bornholm og dens Forhold til Folkekirken. Sonne udtalte ved denne Lejlighed bl. a.:

»Jeg er for kirkelig Frihed, og naar jeg derfor betragter denne Lov, seer jeg den alene fra det alvorlige Standpunkt, om man ved dens Vedtagelse kan skaffe Guds Rige Fremgang. Jeg erkjender, at det i en vis Retning vilde føre til større Frihed og til Gavn, og naar Paragraphen kun gik ud paa: at bestemme den Frihed, som skulde gives, derhen, at det var til enhver ordineret Mand, som var i Kirkens Tjeneste, hvad enten han var Præst eller Capellan, kunde og skulde jeg gjerne give Loven min Stemme, og, om end den Frihed, som derved vandtes, kun blev ringe, idet det kun var ganske faa Personer, den kom til at omfatte, og den derfor ligeoverfor det Hele kun vilde have en temmelig lille Betydning — jeg skulde dog give den min Stemme, for at der paa de enkelte Steder, som den kom til at angaae, kunde komme nogen Bevægelse, thi jeg har Erfaring for, at Bevægelse i religiøse Forhold giver Liv og Opvækkelse. Men jeg er bange for denne Paragraph, fordi der staaer, at man kan løse Sognebaand til enhver Præst hvis Ordination ikke er ham berøvet ved Dom; det er jeg bange for. Jeg troer ikke, at Ordinationen kan berøves en Præst ved de verdslige Domstole; jeg troer ikke, at de verdslige Domstole have dermed at gjøre. Det skulde altsaa være forelagt for den Domstol, der omtales i § 6 — den kirkelige Domstol — den saakaldte Provsteret. Men Spørgsmaalet om, hvorvidt Ordinationen skal berøves en Præst, kan afhænge af mange forskjellige Forhold. De Herrer, som have indbragt Forslaget, have fæstet Blikket fornemmelig paa eet Punkt, paa et Exempel ovrefra Fyen; jeg fæster Blikket paa et andet Punkt, paa et Exempel fra Bornholm. Ogsaa der har været en stor religiøs Bevægelse; ogsaa der har en begavet, ordineret Mand havt en stor Virksomhed i denne Retning. Jeg erkjender, at hvis Loven dengang havde været Lov, da var den Udtrædelse af Folkekirken, som er skeet i et ikke saa ringe Omfang, — jeg vil dog bemærke, at nu saavel Bestræbelserne i Retning af Udtrædelse som selve Udtrædelserne for en Deel ere i Tilbagegang, jeg kan næsten sige standsede — vistnok bleven noget udsat, kommen noget senere, men den vilde ikke være bleven forhindret derved; thi den

Mand, som foranledigede Udtrædelsen, fik Blikket i en forkeert Retning, og det var det, som egentlig foranledigede Udtrædelsen. Han havde faaet Blikket paa Tanken om det rene, ubesmittede Samfund, det rene Alterbord, som ingen Uværdig maatte deeltage i; han havde fæstet Blikket i saa stærk en Grad paa Mislighederne i Folkekirken, som efter hans Mening vare der, navnlig paa den Omstændighed, at der ikke fandtes nogen rigtig Kirketugt, og at det derfor vilde være nødvendigt at skabe et reent, frit Kirkesamfund, at jeg er vis paa, at Loven, selv om den dengang havde været Lov, alligevel ikke vilde have forhindret Udtrædelsen. Udtrædelsen er skeet, og det er offentligt bekjendt, hvorledes den Mand, jeg sigter til, har omtalt Folkekirken, hvorledes han har kaldt den med alle de meest nedværdigende Navne, og kalde dens Præster Meenedere og andet Sligt, som følger med en lidenskabelig Sindsstemning. Denne Mand har ogsaa endnu sin Ordination. Dersom Loven udkommer, kan jeg ikke see Andet, end at det ogsaa maa være tilladt at løse Sognebaand til ham; og skal Ordinationen fradømmes ham, komme vi ind paa Kirkeretter og Troessager, som Gud forbyde. Lovudkastet tillader altsaa ogsaa at løse Sognebaand til ham. Men det forekommer mig, at det vil være en Forargelse, om Folkekirkens Medlemmer skulde kunne løse Sognebaand til ham, med Gyldighed ligeoverfor Folkekirken og med Gyldighed af hans Handlinger ligeoverfor borgerlige Forhold. Den Forargelse, som det efter min Formening vilde vække, hvis noget Saadant skete, kan jeg ikke være med at bidrage til, og derfor stemmer jeg mod § 1.

Derimod vil jeg gjøre en Henstilling til den høitærede Cultusminister; jeg vil bede ham om at betragte det Forslag, som nu er fremkommet, og som jeg haaber maa falde, som en Opfordring til at gjøre Sit til, at de kirkelige Forhold saavidt muligt blive frigjort fra Statens Herredømme. Jeg vilde ønske, at den Kirkeforfatning, som er lovet os i Grundloven, maatte komme frem, thi ligesom jeg vil have Friheden i Folkekirken, saaledes vil jeg ogsaa have, at Folkekirken skal have en bestemt Organisation, som ethvert andet religiøst Samfund« (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 753—56).

Den af Sonne omtalte Bestemmelse blev stemt ned med 21 Stemmer mod 20.

Ved 2' Behandling af Finanslovforslaget kom Sonne ind paa en Bestemmelse, hvorved Ministeriet bemyndigedes til at ud-

laane ialt 200.000 Kr. af de selvejende Kirkers Midler, forsaavidt disse Kirker gav Overskud, til Restaurering af Maribo, Viborg og Kallundborg Kirker. Han nævnte, at alle de bornholmske Kirker ejede sig selv og derfor havde maattet bidrage til andre Kirker. Han fortsatte: »Jeg tvivler ikke om, at de Kirker, der eie sig selv i det øvrige Danmark, have lidt samme Medfart, jeg troer, at de ere blevne eens behandlede i saa Henseende. Jeg skal tillade mig at fremføre nogle Exempler til Beviis for, at man er gaaet dem for nær. Der er f. Ex. Kirken i Knudsker Sogn paa Bornholm; Synet har gjort Udsættelse paa dens Sparreværk, der trængte til en større Reparation. Denne Kirkes Indtægt er saa lille, at der i Reglen ikke bliver Synderligt tilovers. Hvert andet Aar har den tilsyneladende et lille Overskud, men det er, fordi dens Indtægter ere saa smaa, at de ikke ere tilstrækkelige til, at man derfor aarlig kan hvidte Muren og tjære Træværket; derfor indskrænker man sig til at gjøre dette hvert andet Aar, og der anvendes da Noget af det foregaaende Aars Indtægt til Hjælp dertil. Til den forestaaende Reparation paa Sparreværket havde man sparet sammen i flere Aar og faaet en Kassebeholdning af henimod 500 Rd. Kirken havde heller ingen Ligvogn; den maa, naar det behøves, laane en Ligvogn fra de andre Kirker. Den havde derfor andraget paa at maatte anskaffe sig en Ligvogn for endeel af Kassebeholdningen, men dette blev afslaaet. Af denne Kirkes Kassebeholdning er der nu til andre Kirkers Restauration blevet taget 75 % eller henved 400 Rd. Dens Sparreværk er fremdeles i daarlig Tilstand, men Synet har maattet give Henstand, fordi der nu ingen Midler er tilstede. Fremdeles er der Pederskirken. Synet har indstillet, at dens Kirkegaard skulde planeres, thi den er i en saadan Forfatning, at det næsten er usømmeligt; men Ministeriet har afslaaet, at det maatte gjøres, hvorimod det ogsaa der af dens ringe Kassebeholdning har taget 75 %. Fremdeles er der Bodils Kirke; Synet har gjort den Udsættelse, at dens Sprøite- og Materialhuus trænger til at ombygges, men Ministeriet har nægtet, at det maatte skee. Endvidere er der Clemens Kirke, som trænger til en heel Ombygning; dens Mure ere daarlige, og Hvælvingerne true med at styrte ned. Dertil havde man i flere Aar sparet sammen og havde en Kassebeholdning af 11—1200 Rd., som man tænkte at anvende til dette Brug. Ministeriet bestemte imidlertid, at der af Kassebeholdningen skulde indbetales 1.000 Rd., og den

paatænkte Reparation, som var paatrængende nødvendig, har saaledes maattet udsættes, og det er først iaar, at de i Clemensker Sogn have faaet Tilladelse til foreløbigt at beholde det Overskud, som der herefter maatte blive, for deraf at samle Midler til at faae den fornødne Ombygning udført. Jeg skal tillade mig at henstille, om Ministeriet ikke skulde finde sig foranlediget til i Fremtiden at tage lidt mildere paa Kirkerne og at tage lidt mere Hensyn til deres egen Behov, end det hidtil har gjort, før der udskrives Bidrag til at restaurere andre Kirker for« (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 1065—68).

Sonne beskæftigede sig ogsaa med forskellige andre Lovgivningsspørgsmaal. Alle hans Indlæg viser, at han har taget sig sin Opgave meget alvorligt. Med stor Grundighed har han gennemarbejdet Sagen, og selv Spørgsmaal, han i og for sig ikke havde særlige Forudsætninger for at tage selvstændig Stilling til, naaede han at sætte sig saaledes ind i, at hans Udtalelser er blevet hørt med Opmærksomhed. Det er i det hele tydeligt, at Sonne hurtigt har opnaaet en anset Stilling i Landstinget. Der lyttes til, hvad han siger; naar han spørger eller kritiserer, svares der med Hensynsfuldhed og Respekt. Dette gælder, hvad enten Svaret kommer fra en af Tingets lærde Jurister eller fra en af de politiske Førere eller fra en af Ministerbænkens Excellencer.

O. E. Sonne kunde altsaa fremsætte sine Meninger og gøre sine Kolleger i det høje Landsting bekendt med sine Undersøgelser og de Resultater, han ved disse var naaet til, paa en Maade, der var til afgørende Nytte for Lovgivningsarbejdet. Men Sonne kunde ogsaa tie, naar han ansaa det for unyttigt at tale, eller naar han antog, at en anden af Tingets Talere bedre kunde udrede de Synspunkter for Medlemmerne, som havde Betydning for Sagens Fremme. Dette viste han i den Sag, som fremfor nogen var hans Hjertesag: Ordningen af Retten til de bornholmske Udmarksjorder. Denne Sag lagde i Samlingen 1865—66 i den Grad Beslag paa Rigsdagens Interesse, at Forhandlingen om det paagældende Lovforslag fylder — 250 Spalter i Rigsdagstidende, men Sonne havde i disse langstrakte Debatter kun Ordet 6 Gange! At han trods sine relativt beskedne Bidrag til den offentlige Debat hele Tiden har haft nøje Føling med de Kræfter, der var bestemmende for Lovforslagets Skæbne, er der ingen Grund til at tvivle om. Men naar dette lille Lovforslag om Udnyttelse af nogle fattige Udmar-

ker paa en fjern og for de fleste Rigsdagsmænd ukendt Ø fremkaldte en Diskussion, der blev ført baade med Grundighed og Lidenskab, og i hvilken Rigsdagens politiske Førere og fornemste Jurister deltog, skyldtes det særlig, at dette Lovgivningsemne rejste et overordentlig vigtigt Principspørgsmaal, nemlig: Hvor er Grænsen mellem Lovgivningsmagtens og Domstolenes Kompetence, og hvorledes skal Ressortforholdene i dette Grænseomraade nærmere bestemmes? Og til at trække disse Linier op vidste Sonne, at han — og endnu mindre hans to Kolleger i Folketinget — ikke havde de tilstrækkelige Forudsætninger. Han var klog nok til at kende sin Begrænsning og handle derefter.

Som omtalt i dette Afsnits Kapitel 7, hvori der redegøres for det i Rigsdagssamlingen 1863—64 passerede, faldt Lovforslaget om Udmarkssagens Ordning ved en Afstemning i Landstinget, da Stemmerne stod lige. Indenrigsministeren i Ministeriet Frijs, Godsejer Estrup, genoptog Sagen og forelagde i Landstingets Møde den 18/12 1865 et Lovforslag, der kun paa eet Punkt af Betydning afveg fra det Forslag, som var blevet nedstemt 2 Aar før; for at fremme Tilvejebringelsen af mindelige Overenskomster mellem Beboerne var der som § 2 optaget en Bemyndigelse for Indenrigsministeren til at godkende saadanne, naar de i et Sogn var vedtaget af 3/4 af Gaardmændene og 3/4 af Husmændene; endvidere var der som ny Regel optaget en Bestemmelse om Udmarksjordernes Overgang til Kommuneeje, naar det efter Forløbet af et Aar havde vist sig, at mindelig Overenskomst ikke havde kunnet opnaas.

Ved Lovforslagets 1' Behandling i Landstinget var Sonne eneste Taler. Han gav en udførlig Redegørelse for hele Sagens Forhistorie og anbefalede sluttelig varmt det nu forelagte Lovforslags Vedtagelse, idet han bl. a. udtalte: »Det forekommer mig, at hele Sagen er saa forviklet og saa umulig at ordne ad Rettens Vei, at jeg ret indstændigt maa bede det høie Thing om at vedtage dette Lovudkast og derved faae en endelig Ordning paa Sagen. Der paatrænger sig ogsaa det Spørgsmaal: Hvem er det, som man vil henvise til, at søge deres Ret ad processuel Vei? Det er fattige Husmænd; det er Folk, som, forsaavidt man særligt tænker paa de nuværende Huusmænd, ikke engang kunne være sikkre paa, at der, selv om Processerne bleve afgjorte i Husmændenes Interesse, vilde blive tilkjendt dem personlig nogen Ret; thi, hvis et tidligere Tidspunkt som

ovenantydet blev anseet som det afgjørende, da vilde jo de senere tilkomne Huusmænd, altsaa de nuværende Beboere, Intet faae. Man kan derfor heller ikke vente, at der for Huusmændene skal være Interesse for at forfølge Sagen ad Rettens Vei; de ville da hellere risikere i Guds Navn Intet at faae, men det forekommer mig dog at være Synd mod dem, efterat Høiesteret har dømt, at de have Ret. En Deel af Modstanderne af det Lovudkast, som forelaa forrige Gang, vare just imod samme, fordi de meente, at Huusmanden ikke efter dette Forslag fik Nok. Ja, det er et Spørgsmaal, som vi jo kunne tage under nærmere Overveielse ved dette Lovudkasts Behandling, men jeg maa dog strax bemærke, at, saalænge Sagen henstaaer uordnet, have de Ingenting, og bliver Sagen ikke ordnet ved Lov, frygter jeg for, at de ikke faae Noget«. (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 423).

Angaaende den ny § 2 udtalte Sonne: »Der er i det foreliggende Lovudkast foretaget en vigtig Forandring fra det tidligere Lovforslag, idet der er indsat en heel ny § 2, som jeg troer vil være til meget Held for Sagen. Den gjør det nemlig muligt for de Sogne, som ikke ønske Sagen ordnet paa den Maade, som i Lovudkastet er foreslaaet, at ordne den paa anden Maade ved en Overeenskomst mellem Parterne, og navnlig saaledes, at ¾ af Sognets Gaardmænd og ¾ af Huusmændene, naar de ere enige, kunne vente denne deres Overeenskomst stadfæstet af Indenrigsministeriet. Jeg skal tilføie, at der allerede i eet Sogn (Ipsker Sogn) er skeet en Overeenskomst om en anden Ordning; Sognets Hartkornseiere havde nemlig i Erkjendelse af, at Huusmændene have retlig Andeel i Udmarksjorderne, men at de ved den specielle Udskiftning desuagtet slet Intet fik, tilbudt Huusmændene at ville afkjøbe hinanden indbyrdes et vist Areal af Udmarksjorderne, som skulde lægges ud til Huusmændenes Afbenyttelse, og de ere derefter blevne enige med Huusmændene om, at 500 Tdr. Land skulle afkjøbes Hartkornseierne (og betales af disse i Forhold til Hvers Jorder), for derpaa at udlægges til Huusmændenes Benyttelse. Det er en Ordning, jeg forsaavidt ikke holder af, som disse 500 Tdr. Land ville blive udlagte til Lyngrivning og Tørveskær, og der altsaa er lang Udsigt til, at de kunne komme under ordentlig Cultur; thi det er vistnok en simpel Afbenyttelse af Jorden, naar den ligger hen til Lyngrivning og Tørveskær. Men det er en Afgjørelse, der tilfredsstiller Par-

terne, og Lovudkastet gjør det muligt, at den kan komme til at staae ved Magt; thi vel er der et Par Beboere i Sognet, der ikke ville gaae ind paa denne Ordning, men Lovudkastet gjør det dog muligt, at en saadan Overeenskomst ikke kommer til at briste, fordi der er ganske Faa, som ikke ville være med. Jeg anseer derfor Lovudkastets § 2 for heldig for Sagens Ordning; men jeg troer rigtignok, at den, for at det Sogn, jeg nylig nævnte, kan have Gavn deraf, maa ændres noget i sin Redaction, hvad der jo imidlertid altid vil være Leilighed til at gjøre ved anden Behandling.« (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 425—26).

De af Sonne saaledes bebudede Ændringsforslag blev stillede ved 2' Behandling og blev vedtagne. Først ved 3' Behandling mødte Lovforslagets principielle Modstandere frem; der var først og fremmest Bondevennen Hasle. Han fremførte paany den gamle Indvending: at Sagen hørte hjemme for Domstolene, og at Rigsdagen ikke skulde blande sig i en Retstrætte. Men hertil føjede han den Betragtning, at de bornholmske Husmænd blev forurettede ved Loven; han udtalte herom bl. a.: »Det, der i sin Tid blev anket over af Huusmændene, var, at de tidligere havde fuld Brugsret over Udmarkerne, men at de vare blevne berøvede denne Ret ved Udskiftning af Udmarksjorden. Det foreliggende Forslag fører aldeles ikke Sagen tilbage dertil. Det gjør vel Udmarken til Communejord, men Indtægten af Communejord skal tilfalde Communekassen og altsaa falde dem tilgode, som skatte til Communen. Det bliver altsaa Hartkornseierne, der ligesaa fuldt faae godt af Udmarksjorderne, dersom denne Lov træder i Kraft, som hvis de beholdt dem som udskiftede; idetmindste bliver Forskjellen meget ubetydelig. Det er disse Grunde, som gjøre, at jeg, hvor nødig jeg end stemmer mod denne Lov, ikke kan gjøre Andet«. (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 483).

Bondevenneføreren Balthazar Christensen erklærede sig principielt enig med Hasle, men han vilde dog denne Gang svare: »Stemmer ikke«, da han fandt det rigtigt, at Folkethinget fik Lejlighed til at tage Stilling til Sagen. — Orla Lehmann forsvarede Forslaget i en betydelig Tale, hvori han bl. a. udtalte: »Der bliver altsaa ikke Andet tilbage, end at faae Sagen ordnet ved privat Overeenskomst eller ved Lovgivningen. Der er gjort Forsøg paa ved privat Overeenskomst, at komme til Ende med Sagen — det var i den Tid, jeg havde med Indenrigsministeriet at gjøre, og det er ogsaa derfor, at jeg har

følt mig forpligtet til at udtale min Mening, siden dette Spørgsmaal nu er fremkommet — og jeg troer endogsaa paa en meget hensigtsmæssig Maade, og det har ført til større Resultat, end man kunde vente. Men at et saadant Spørgsmaal, hvori enhver levende Sjæl paa Øen er interesseret, skulde kunne fuldstændig løses ad den private Overenskomsts Vei, er utænkeligt, da en Enkelts Veto kan kuldkaste det Hele, og derfor tør jeg ogsaa paastaae, at denne Sag er bleven behandlet ikke blot med skyldigt Hensyn til Respecten for privatretslige Rettigheder og Domstolenes Myndighed, som jeg sandelig skulde være den Sidste til at medvirke til at træde for nær, men ogsaa med tilbørligt Hensyn til alle de Interesser, der kunne komme i Betragtning«. (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 486—87).

Sonne hævdede overfor de Folk, der ønskede at gaa imod Lovforslaget for at tjene Husmændenes Interesser, at de bornholmske Husmænd var tilfreds med den Ordning, som nu var stillet i Udsigt, og henviste bl. a. til en Adresse fra Øen, der havde opnaaet Underskrifter fra 1097 Husmænd; ogsaa 84 Gaardmænd havde skrevet under. Hans Landsmand, Professor Madvig, talte i samme Retning; han udtalte bl. a.: »Hvad dernæst angaaer Huusmændenes egen Interesse, saa troer jeg, at Enhver, der kjender dette Forhold, veed, at naar man tager alle Husmændene paa Bornholm under Eet, saa er Interessen for det, hvorom der her er Spørgsmaal, meget ringe hos enhver enkelt af dem, og det, der bevæger Massen af dem til at ønske en Lov som denne, er virkelig ikke saameget den Fordeel, som enhver af de talrige Beboere, f. Ex. af et større bornholmsk Fiskerleie, venter at faae af disse Lodder, især naar Gaardmændene ville sætte sig stærkt i Bevægelse for at tilegne sig deres Andeel af dem; men der er deels et Slags Retsfølelse, deels dernæst en egen Interesse, nemlig Udsigten til at kunne komme til at opdyrke Noget af disse Lodder og til derved at skaffe enkelte iblandt dem Adgang til en betydeligere Fordeel end den, der ligger i at holde et Par magre Faar paa dem, hvilket ikke engang alle Huusmændene kunne holde; thi der er en stor Mængde bornholmske Huusmænd og Fiskere, der ikke eie saadanne, og som ikke drage den fjerneste Fordeel eller have den mindste Benyttelse af disse Jorder. Der gives ved denne Lov Huusmændene Leilighed til at kunne opnaae en saadan større Fordeel af Udmarksjorderne, idet Communerne

blive satte istand til at indgaae paa saadanne private Overeenskomster, at efterhaanden en stor Deel af Udmarkerne gaae over til at blive smaa Huusmandslodder, hvorved Interessen for Landbruget vil forøges, en Interesse, der, fordi den hidindtil for en stor Deel har maattet gaae jevnsides med Interessen for Fiskeri, ikke har kunnet behørig varetages« (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 501).

Ved Afstemningen blev Lovforslaget vedtaget med 35 Stemmer mod 1. »Stemmer ikke« svarede 2.

Da Lovforslaget naaede til Folketinget, der ikke tidligere havde haft Lejlighed til at beskæftige sig med denne Sag, holdt Hjorth en lille Tale, der lød saaledes: »Det foreliggende Lovforslag angaaer en Sag, der er af en saa local Natur, der er saa reent bornholmsk, at jeg haaber det ærede Thing vil undskylde, at jeg strax har begjært Ordet. Det er imidlertid ikke min Agt, for Øieblikket at gaae ind paa Lovforslagets Enkeltheder, jeg vil kun ganske i Almindelighed udtale min Tilslutning til det og min Glæde over, at det er fremmet saa vidt. Den Sag, Lovforslaget angaaer, har lige siden 1832 ventet paa sin endelige Afgjørelse. Den frembyder i sig selv mange Vanskeligheder, og administrative Misgreb have i den lange Tid yderligere forviklet og forkludret den. Her stod omtrent hele Landbefolkningen deelt i to Leire ligeoverfor hinanden, og dette har naturligviis givet Anledning til meget ondt Blod og gjensidig Uvillie imellem de stridende Partier. Men hvad der er det Vigtigste, er, at hele Hensigten med den i sin Tid udstedte kongelige Resolution, nemlig Opdyrkning og Cultivering af disse betydelige Strækninger, er ved den Maade, hvorpaa det hidtil er gaaet, blevet skudt tilside, og navnlig er der saa godt som slet Intet gjort ved den Deel, som jeg ifølge Forholdets Natur anseer for den vigtigste, nemlig Skovplantning. Det er naturligt, at et Lovforslag vanskelig i en forviklet Sag vil kunne ramme saaledes, at der ikke fra een eller anden Side skulde kunne gjøres Indvendinger derimod; men det er min Overbeviisning, at det Lovforslag, som her foreligger, paa en billig Maade, og jeg er overbeviist om, paa den efter Forholdenes Natur bedste Maade, ordner dette Forhold. Idet jeg derfor takker den høitærede Minister for den Velvillie og Imødekommen, han har viist i denne Sag, vil jeg anmode det ærede Thing om dets Velvillie for Sagen og om at fremme den paa bedste Maade«. (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3125—26).

Men iøvrigt rejste der sig allerede ved 1' Behandling en kraftig Debat. Under denne blev, som man kunde vente det, Spørgsmaalet om, hvorvidt Domstolenes Kompetence krænkedes, det centrale i Overvejelserne. Men ogsaa det andet fremdragne Ankepunkt: om Husmændene kunde være tjent med den foreslaaede Ordning gav Anledning til vidtløftige Indlæg. Det var særlig Bondevennen Tscherning, der interesserede sig for denne Side af Sagen; han fandt, at den foreslaaede Ordning havde Karakter af en Ekspropriationsforanstaltning, og at man som Følge deraf maatte yde Husmændene Erstatning. Overfor Tscherning udtalte Hjorth meget à propos følgende: »Jeg skal kun gjøre en kort Bemærkning overfor det ærede Medlem for Holbæk Amts 2' Valgkreds (Tscherning). Det lod til, at det var i Huusmændenes Interesse, at han satte sig imod Lovens Fremme, men det ærede Medlem er da mere huusmandssindet end selve Huusmændene paa Bornholm, thi de saae med stor Beklagelse, at det Lovforslag, der i 1863 var forelagt Landsthinget om denne Sag, faldt igjennem, og det er dem, der have ønsket, at Lovforslaget maatte blive forelagt paany. Jeg kan ikke troe, at de Mænd, der leve i Forholdene og kjende deres egne Interesser, saa særdeles skulde kunne ønske en saadan Ordning, dersom de ikke ogsaa ventede at faae Noget ud deraf«. (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3158).

Hovedtalsmanden for Synspunktet, at det drejede sig om en Retstrætte, hvorfor Sagen ikke vedkom Lovgivningsmagten, var C. V. Rimestad. Hans Karakteristik af Regeringens Forslag kan sammenfattes i følgende Betragtning: »Her er nogle Jorder; dem har man i lang Tid troet tilkom A (Gaardmændene), og de have i lang Tid været tagne i Besiddelse af A; men nu er man kommet under Vejr med og har faaet Bevis for, at B (Husmændene) eller i alt Fald de faste Ejendomsbesiddere, som det hedder i Høiesteretsdommen, ogsaa have Ret til dem. Vi kunne imidlertid ikke finde ud af, i hvad Forhold B's Andeel staar til A's; det er noget, der ikke er afgjort, og som ikke lader sig afgøre uden Proces, og derfor tage vi disse Jorder og give dem til C.« (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3126—35). Imod Rimestads A, B og C Teori blev der polemiseret, bl. a. af Dam, der herom udtalte:

»Jeg kan ikke erkjende, at denne Lignelse om A, B og C her skulde være rigtig at bruge, og at navnlig det, at man tager fra A og B og lægger over til C, skulde være rigtigt; det er efter

min Mening kun en tom Formel, hvori der ikke indeholdes nogen Realitet, thi da A er Gaardmændene, og B Huusmændene og de andre Beboere i Communen, saa bliver det dog den hele Commune, der kommer til at træde istedet, og det er for mig det Vigtigste, at Forholdet bliver et saadant, at man ikke kan sige, at Nogen bliver udelukket paa denne Maade. Naar man saa forresten taler om Krænkelse af Eiendomsretten, vil jeg dog gjøre opmærksom paa, at for de enkelte Personer er der ikke nogen anerkjendt, documenteret Eiendomsret; Ingen kan træde frem med et Document og sige: Her er et Document, der viser, at jeg har Ret til dette bestemte Stykke Jord; der er rigtignok en fælles Eiendomsret, men jeg troer ikke, at det vil blive opfattet, som om der er nogen personlig Eiendomsret. Dette Forhold er vistnok derfor af den Beskaffenhed, at det i Lighed med, hvad der er skeet med saa mange andre Forhold, bør og kan afgjøres ad Lovgivningsveien, i Særdeleshed naar man ikke kan øine Udsigt til nogen anden Afgjørelse. Ved at unddrage Sagen Lovgivningsmagtens Behandling, bringer man den kun endnu mere ned i det Dunkle og Uklare, bringer den ud i et større og større Uføre, hvoraf det maaskee er umuligt at bringe den ud igjen« (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3153—54).

Hovedforsvaret for Lovforslaget blev imidlertid leveret af Højesteretsadvokat Liebe, der havde et særligt Kendskab til denne Sag, idet det var ham, der havde ført Sagen for Husmændene i Aaker, da de i 1862 ved Højesteretsdom fik deres Ret til Udmarken principielt anerkendt. Liebe fastholdt ligesom Indenrigsminister Estrup det juridisk berettigede i den foreslaaede Fremgangsmaade, som de fandt var den mest praktiske Udgang af den lange Strid.

Et Forslag om at nedsætte Udvalg blev forkastet, men da Sagen kom til 2' Behandling, mødte Modstanderne frem med deres Ændringsforslag. De vigtigste af disse blev stillede henholdsvis af Tscherning og den tidligere Justitsminister Casse. Tscherning havde ud fra de Synspunkter, han havde gjort gældende ved 1' Behandling, stillet et helt nyt Forslag, der var noget indviklet, og som i Hovedtrækkene gik ud paa, at de udskiftede Lodder skulde behæftes med indtil $^1/_6$ af deres Værdi, som tilfaldt Kommunen til Uddeling mellem de af de nuværende Beboere, som ikke havde faaet nogen Andel af Udmarksjorderne, samt endvidere behæftes med Værdien af den Brugs-

interesse, som Sognets samtlige Ejendomme havde haft paa et nærmere betegnet Tidspunkt; denne Brugsværdi skulde kapitaliseres og den saaledes fremkomne Sum forrentes og afdrages til de nuværende Ejere.

Den vigtigste Bestemmelse i Casses Forslag gik ud paa, at de Beboere, som mente at have Krav paa Ejendomsret til en Del af Udmarken, vilde have at gøre denne Ret gældende ved Sagsanlæg inden 1/7 1866. I et Sogn, hvor saadan Sag var anlagt, udsattes Lovens Gennemførelse, indtil Dom var faldet.

Mod disse Forsøg paa at fremkalde en afgørende Ændring i Lovforslaget vendte baade Ministeren, Liebe og de bornholmske Folketingsmænd sig. Dam gik ubetinget imod Tschernings Forslag, og om Casses udtalte han: »Dette Ændringsforslag kan jeg heller ikke slutte mig til; thi jeg troer, at det i Virkeligheden ikke vil medføre noget heldigt Resultat. Derimod vil jeg tillade mig at formene, at det sandsynligviis kan indeholde Næringsstof til Splidagtighed og ondt Blod i Fremtiden, Noget, som man helst bør undgaae. Jeg vil nu ogsaa med Hensyn til den Ukrænkelighed og Høihedsret, der bør omgive vore Domstole, og som jeg forøvrigt skal være med til at hævde, sige, at jeg ikke troer, at man ved Lovforslaget har krænket eller tilsidesat Landets Domstole; thi Domsmagten har været forsøgt, og man har udtømt Forsøget ved Høiesteret. Derfor træder Lovgivningen til, og Sagen er nu efter min Mening ganske simpelt den, at Lovgivningen kun supplerer og udfylder, hvad Domstolene ikke have kunnet udrette, hvad der efter min Mening er skeet med Rette; thi jeg troer, at Forholdet har været og er endnu af den Beskaffenhed, at det er en Umulighed for juridiske Domstole med en aldeles fyldestgørende afmaalt Retfærdighed at finde en Afgjørelse. Jeg troer, at den høie Rigsdag ikke skulde lade denne Sag gaae fra sig uden at den faaer en endelig Afgjørelse; jeg troer, at det vilde være en god Gjerning, og jeg troer ikke, at det vilde krænke nogensomhelst Statsmagt, om denne Sag nød Fremme og blev vedtagen og indstillet til kongelig Stadfæstelse. Man vilde derved standse og forhindre et Vildrede, der har havt de allerbeklageligste Følger og vil have det ogsaa for Fremtiden. Endnu være det mig tilladt at oplæse 3 à 4 Linier af en Erklæring, som den forhenværende Amtmand Thaarup afgav i denne Sag i 1839. Han siger: »Enhver, der nærer noget Ønske om Bornholms Velstand, beklager, at saa store Strækninger af uopdyrket Land

saaledes endnu henligge i den raa Naturtilstand«. Dette bemærkede Amtmand Thaarup allerede i 1839, og nu skrive vi, som bekjendt, 1866« (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3315—16).

Hjorth stillede sig ganske paa samme Standpunkt som Dam, og han paaviste ved praktiske Eksempler, hvor ringe Betydning den af Tscherning foreslaaede Ydelse af Erstatning vilde faa for Husmændene, som Tscherning særlig tilsigtede at hjælpe. En Husmand med 1 Skp. Hartkorn vilde engang for alle faa udbetalt godt 1 Rdl. og miste sin Adgang til som hidtil at tjene Dagløn ved Lyngrivning og Tørveskær, og Hjorth tilføjede: »Det Eneste, hvor jeg kunde tænke mig, at Huusmændene skulde kunne søge Betryggelse for, at deres Interesse skete Fyldest, var deri, at disse Arealer, som blev henlagte som Sogneeiendom, skulde — indtil de paa anden Maade bleve benyttede — kunne benyttes paa den gamle til Tørveskær eller Lyngrivning; idet mindste er det optaget i et Par Overeenskomster. Jeg troer ikke, at det fra nogen Side kunde eller vilde møde Modstand, at en saadan Brug øvedes af Communeeiendommen, selv om det ikke stod i noget Regulativ. Det er klart, at naar et betydeligere Areal skal beplantes med Skov, som i mange Sogne er Tilfældet med 1500—2000 Tønder Land, saa planter man ikke øieblikkelig det Hele, men der gaaer flere Aar hen, inden det finder Sted, og imidlertid ville ganske sikkert disse Lodder henligge til Brug for dem, der væsentligt hidtil have øvet Brugen af Udmarkerne til Lyngrivning og til Tørveskær, men Kreaturholdet vil naturligviis blive ganske anderledes begrænset, end det hidtil har været Tilfældet«. »Men der er noget andet, som for Husmændene har en ganske anden Betydning, og det er den Bestemmelse, der er indført i Lovudkastet, at det, der egner sig til Opdyrkning, skal bortarvefæstes. Disse smaa Lodder, der ville falde omkring paa een, to à tre Skpr. Land — ofte mere end 1 Miil fra Vedkommendes Bopæl — ville ingen Værdi have, naar de kun egne sig til Skovplantning, thi, om der ikke hører saa meget til at beplante dem, vil det dog blive vanskeligere at frede dem; i ethvert Tilfælde vil en saadan lille Stump Skov, der skulde fredes og omhegnes, medens andre Lodder rundt der omkring maaskee ikke vare beplantede, ikke faae nogen Betydning; Sagen vil blive den, at alle de smaa Stumper efter faa Aars Forløb ville gaae over til Gaardmændene, og Huusmændene have Ingenting. Naar nu derimod Lovforslaget vedtages, vil Føl-

gen altsaa blive den, at disse Jorder blive bortarvefæstede i Lodder paa 4, 5 indtil 10 Tdr. Land i de ganske enkelte Strøg, som egne sig til Opdyrkning; der ville de, som det ærede Medlem fra Holbæk Amts 2' Valgkreds er optraadt som Talsmand for, kunne faae Jord til Opdyrkning paa en billig Maade og saaledes være bedre tjente dermed end med noget Andet«.

Inden Afstemningen tog Tscherning sit Ændringsforslag tilbage, og Casses forkastedes; men Stemmeforskellen var ikke stor (41 mod 33). Under disse Forhold var det ingenlunde udelukket, at Resultatet ved 3' Behandling kunde blive, at Lovforslaget blev stemt ned ligesom 2 Aar før i Landstinget, ja, Indenrigsminister Estrup udtalte senere i Landstinget, at de i Sagen mest interesserede i Folketinget havde betragtet det som givet, at Forslaget vilde falde ved 3' Behandling. Det var da naturligt, at de, der trods alt ønskede en positiv Løsning, søgte at finde et Kompromis. Det var den kendte nationalliberale Politiker, Retspræsident Klein, der optog en Del af de Synspunkter, som Casses nedstemte Ændringsforslag var bygget over, og sammen med Tscherning, Rimestad m. fl. stillede Forslag om en ændret Affattelse af § 2. Herefter kunde alle, som mente at have Ejendomskrav at gøre gældende til Dele af Udmarksjorderne, anmelde dette inden 1/5 1866 for Kommunalbestyrelsen, som gennem Amtmanden indberettede dette til Justitsministeriet. Til Afgørelse af de nævnte Krav skulde der ved kongelig Kundgørelse nedsættes en Kommission paa 5 Medlemmer; denne Kommission skulde i hvert Sogn for sig, hvor saadant Krav var rejst, søge at opnaa mindelig Overenskomst. Hvis dette ikke opnaaedes, vilde Sagen være at afgøre af Kommissionen. Kendelsen kunde ikke appelleres.

Overfor dette Ændringsforslag erklærede Dam, at han betragtede det »som et Slags Mæglingsforslag, og, hvis det skal være en Priis for at faae Loven igjennem eller, om man vil, en Bro, hvorover man kan komme til at gaae i Enighed, vil jeg hellere bringe det Offer at stemme for det end bidrage til, at Loven ikke skulde komme igjennem« (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3586). Liebe stillede sig paa et lignende Standpunkt, og Ændringsforslaget vedtoges med 67 Stemmer mod 3.

Loven blev nu sendt til Landstinget, hvor der paany — iøvrigt paa den næstsidste Dag, Rigsdagen var samlet — rejste sig en næsten lidenskabelig Diskussion. En af Datidens største retslærde, den nationalliberale Krieger stillede nogle Æn-

dringsforslag til den nylig af Folketinget vedtagne § 2; disse havde dog kun formel Karakter og tilsigtede at gøre Paragraffen klarere, og de var udarbejdede efter Aftale med Klein i Folketinget. Anderledes stillede Orla Lehmann sig, idet han, der som foran omtalt tidligere havde støttet Forslaget, saaledes som det var forelagt af Ministeren, meget skarpt vendte sig imod Folketingets Affattelse, særlig den paatænkte Kommission, der jo skulde have en Domstols Opgave. Han udtalte herom bl. a.: »Det er allerede betænkeligt, især i civile Sager, at indsætte extraordinaire Domstole, men at give en saadan Domstol Ret til ikke blot at paakjende den enkelte foreliggende Sag, men til at bruge den som en Baadshage, hvormed den haler en heel Række andre Spørgsmaal ind for sig, som egentlig slet ikke foreligge, og dernæst at give denne Domstol Ret til ikke at dømme efter de bestaaende Love, men til at skifte mellem Rettigheder og ordne Interesser efter eget bedste Skjøn, Altsammen under den muligste summariske Procesform og uden Appel og uden Veiledning, det er Noget, hvortil jeg aldrig i Verden kan give min Stemme«. (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 1197).

Sonne, der talte, efter at Krieger direkte havde opfordret ham dertil, idet han betegnede ham som et Medlem, »paa hvis Udtalelse jeg lægger megen Vægt«, fremkom med et Indlæg, hvori det bl. a. hedder: »Det lader til, at denne Sag, der har voldet saamegen Uenighed og Strid paa Bornholm, skal volde ligesaa megen Strid og Uenighed her i Rigsdagen. Jeg kan ikke nægte, at jeg havde hellere seet det Forslag vedtaget, som vedtoges her i Landsthinget sidst. Efterat Sagen har været Gjenstand for Strid og Proces i saamange Aar, efterat der foreligger en Høiesteretsdom for, at de, der for Tiden have Udmarkerne i Besiddelse, ikke ere eneberettigede, forekommer det mig, at det tilkommer Rigsdagen at bestemme, om disse Jorder skulde tillægges Communen, at bestemme, hvorledes samtlige Beboere paa en god Maade kunne komme til Andeel i den. Vi havde i § 2 aabnet en Leilighed for dem, der foretrak en anden Overeenskomst, til at kunne træffe en saadan, og efter Alt, hvad der har ligget for fra tidligere Tid — i hvilken Henseende jeg ganske kan henholde mig til den ærede Landsthingsmand for Veile (Lehmann) — kunde jeg ingen Frygt have for, at vi gik Nogens Ret for nær ved her at bestemme, hvorledes der skulde forholdes med det Øvrige. Men der er i

dette Thing blevet reist Tvivl om, hvorvidt Forslaget dog ikke alligevel gik de Privates Ret for nær, og denne Mening har i det andet Thing gjort sig stærkt gjældende. Efterat dette er skeet, efterat Folkethinget har vedtaget Ændring i denne Henseende, og da disse Forhandlinger ville blive læste af alle dem paa Bornholm, der ere misfornøiede med Loven, og saaledes bestyrke dem i deres efter min Anskuelse feilagtige Mening om, at de blive forurettede, tør jeg ikke, og vil jeg ikke, navnlig paa Grund af, at der er paaviist en billig Maade, hvorpaa Sagen kan hurtig ordnes, modsætte mig, at de, der troe sig i Besiddelse af nogen særlig Ret til Andeel i disse Jorder, kunne faae denne deres formeentlige Ret prøvet ved en Domstol. Jeg gaaer derfor ind paa Forslaget, som det foreligger med den af et æret Medlem (Krieger) foreslaaede Forandring. Forslaget gjør det muligt, at Sagen alligevel kan snart blive ordnet, saa at disse store Arealer, der i saa mange Aar have ligget hen uden planmæssig Behandling, kunne komme under Cultur. Der opnaaes tillige derved, at Ingen behøver at lade det gaae til Proces for at faae Part i Udmarkerne. Vil Ingen gjøre Krav paa særlig Ret, saa faaer Velkommende dog Part igjennem Communen, og altsaa ville Huusmændene nu ikke have nødigt at reise Sag, medens dette tidligere var den eneste sørgelige og usikkre Udvei for dem« (Landst. Forh. 1865—66, Sp. 1200—01).

Kriegers Ændring blev derefter vedtaget med 35 Stemmer mod 2, og selve Lovforslaget med 28 Stemmer mod 3. Nogle Timer efter kom det til afsluttende Behandling i Folketinget. Ved denne overraskede den impulsive Tscherning ved at rejse en voldsom Kritik af en Bestemmelse i Lovforslaget, der ikke før havde været inddraget i den lange Debat, nemlig § 3, hvorefter Indenrigsministeren kunde paalægge Kommunerne at tilplante de disse tilstaaede Arealer med Skov. Herom erklærede Tscherning: »En Lov, der indeholder en for Sognene saa farlig og skadelig Bestemmelse, burde efter min Mening aldrig kunne gaae igjennem her i Thinget, naar vi agte Frihed for Communerne, naar vi i det Hele agte Frihed og ikke ville have et Centraliseringssystem. Derfor kan jeg ikke stemme for denne Lov, som i det Hele, efter min Mening, er den uheldigst affattede af samtlige de private og offentlige Love, der endnu nogensinde ere komne til at passere Thinget (En Stemme: Der er fremlagt ligesaa uheldigt affattede Love!). Ja, maa-

skee fremlagt, men der har aldrig foreligget til endelig Vedtagelse en saa modsigende og i sine Følger saa farlig Lov som denne, hvis den iøvrigt har Noget at betyde, hvad man jo siger den ikke har». (Folket. Forh. 1865—66, Sp. 3787—88).

Hertil svarede Dam: «Med Hensyn til dette Spørgsmaal om Skovplantning skal jeg ikke fordybe mig i lange Betragtninger, men kun tillade mig at gjøre den Bemærkning, at naar der ikke staaer noget Sted, hvormeget Skov der skal plantes aarlig i Communen, troer jeg ikke, at det kan være nogen farlig Bestemmelse, som her findes. Med Hensyn til Lovforslaget, saaledes som det nu sidst er kommet til os fra det andet Thing, skal jeg udtale, at den skete Forandring forekommer mig at være en Forbedring, og jeg haaber derfor. at den ikke skal indeholde nogen Anstødssteen for, at dette Lovforslag nu maa blive endelig vedtaget af dette Thing. Dertil skal jeg anbefale det».

Efter en Række Bemærkninger blev Lovforslaget vedtaget med 56 Stemmer mod 2 og var dermed færdigt fra Rigsdagen. Under 9/2 1866 fik det Kongens Underskrift.

Lang og besværlig havde Vejen til Løsning været. Megen Bitterhed mellem Stænder og Personer paa Bornholm kunde være undgaaet, dersom de, der stod for Styret, havde taget lidt mere praktisk paa denne Sag. Naar det endelig i 1866 lykkedes at tilvejebringe det nødvendige Grundlag for et Arbejde «i Marken» med at trække Grænserne op i de enkelte Sogne mellem de forskelliges Besiddelsesret, er det uomtvisteligt, at O. E. Sonne fortjener Hovedæren for Resultatet. Men hans to samtidige Rigsdagskolleger, Hjorth og Dam, støttede ham loyalt og sagligt tilfredsstillende ved deres Arbejde med Sagen i Folketinget. Naar det til sidst formede sig saaledes, at det blev 2 Mænd udenfor de bornholmske Tingmænds Kreds, Juristerne Klein i Folketinget og Krieger i Landstinget, der fandt den Form, hvorunder det blev muligt at bjerge Loven i Land i Rigsdagssamlingens 11. Time, skyldtes det som foran nævnt, at dette lille Livforslag blev grebet af de statsretlige Princippers Strømhvirvel, og til at styre Baaden under disse parlamentariske Forhold krævedes faglærte Navigatører. Iøvrigt maa det tilføjes, at Bornholm skylder Indenrigsminister Estrup, den senere saa bekendte Kamppolitiker, Tak og Anerkendelse for den Interesse, han viste dette Lokalspørgsmaal, og den faste og konsekvente Maade, hvorpaa han fastholdt

det centrale i sit Forslag, medens han gav efter i periferiske Spørgsmaal for at naa et Resultat.

Den Kommission, som skulde nedsættes i Henhold til Udmarkslovens Bestemmelser for at behandle de Klager, der maatte fremkomme fra de forskellige bornholmske Sogne, udnævntes ved kgl. Reskript af 30/6 1866. Amtmand paa Bornholm, Kammerherre Vedel blev Formand, Medlemmerne var: Overretsassessorerne Obelitz og Repholtz, Bornholms Amtsforvalter, Kancelliraad Jensen og Landstingsmand, Kapt. O. E. Sonne. Kommissionens Sekretær blev cand. jur. Asmussen. Den holdt sit første Møde den 10/8, den 17' s. M. begyndte den paa Mæglingsforsøgene i Sognene, og den 29/9 s. A. afsluttedes dens Virksomhed.

De samlede Udmarksarealer udgjorde oprindelig ca. 21.000 Td. Land, deraf blev allerede i 1842 ca. 4.300 Td. Land udlagt til Skovplantning for kongelig Regning, omtrent 400 Td. Land benyttedes til Parcelejendomme øst for Almindingen, og ca. 16.300 Td. Land fordeltes til samtlige Landsogne, dog saaledes at 2/10 heraf forblev kongeligt Regale, mens Resten, eller ca. 13.000 Td. Land, fordeltes imellem de 15 Landsogne paa Bornholm. 2 af Byerne fik dog ogsaa Del i Udmarksjorderne, idet der til Aakirkeby blev henlagt 4½ Td. Land og til Allinge-Sandvig 57 Td. Land.

Fordelingen af de ca. 13.000 Td. Land mellem Landsognene blev foretaget paa Grundlag af Hartkornet. Det omtrentlige Antal Tønder Land, de enkelte Sogne saaledes kom i Besiddelse af, var:

Knudsker	400
Nylars	750
Vestermarie	1000
Nyker	600
Klemensker	1200
Rutsker	950
Olsker	700
Rø	550
Østerlars, Gudhjem	1050
Østermarie	1100
Ibsker	1200
Bodilsker	950

Poulsker	700
Pedersker	600
Aaker	1300

3 af Øens Sogne, nemlig Pedersker, Bodilsker og Poulsker behøvede ikke Kommissionens Nærværelse. Fra Pedersker var der ikke indkommet nogen Klage, fra hver af de 2 andre Sogne 1; disse blev imidlertid afvist af Kommissionen, idet de kunde fyldestgøres i Henhold til de almindelige Bestemmelser i Loven; de afgjordes siden i Mindelighed.

I de øvrige 12 Sogne holdtes der i Tiden fra 17/8—19/9 en Række Møder. I de 9 Sogne lykkedes det Kommissionen at opnaa en mindelig Overenskomst, men i Vestermarie, Knudsker og Klemensker strandede Forligsbestræbelserne, saaledes at Kommissionen maatte afsige en Kendelse.

Ordningen i Kommunerne blev noget forskellig. I Ibsker, Olsker og Rø gik Overenskomsterne ud paa at tillægge Husmændene et Vederlag for deres Andel i Udmarkerne, mens Udmarksjorderne iøvrigt forblev hos de Besiddere, som allerede havde taget dem i Brug. I Rø erholdt Husmændene et Vederlag i Penge, der blev beregnet til 1/3 af den samlede Udmarksværdi. For Olsker Sogns Vedkommende vedtoges samme Regel, dog at der gaves Husmændene Ret til udover Vederlaget i Penge at udtage saadan Jord, som ifølge Loven ellers vilde være tilfaldet Kommunen, efter samme Takst som den, der ved Overenskomsten var blevet lagt til Grund for Beregning af Udmarkens Værdi. I Ibsker gik Overenskomsten ud paa, at 500 Td. Land af Sognets Udmarker blev udlagt til Husmændene.

I Nylars og Østerlars fik Gaardmændene Ret til, at de imod et ved Overenskomsten nærmere fastsat Vederlag til Kommunen kunde beholde de hidtil i deres Besiddelse værende Lodder, forsaavidt disse ikke indtoges til Skovareal eller udlagdes til jordløse Husmænd i Sognet; tillige vedtoges, hvor stor en Del af Sognets Udmark der skulde henlægges til Kommunen til Skovplantning. I Nylars gaves der Husmændene samt dem, hvis Lodder var inddraget til Skovareal, Eneret til den midlertidige Benyttelse af dette. Et lille Areal blev dog tillagt Beboerne i Arnager. De Hartkornsejere, hvis Lodder inddroges under Skovareal, fik Erstatning i Penge. I Østerlars vedtoges det at oprette en Udmarkskommission, som i Forbindelse med Sogneraadet skulde bestyre Sognets Udmarkssager; den bestod

af 2 Husmænd og 2 Gaardmænd. En Udmarksstrækning, der var beliggende ved Melsted og Gudhjem, blev henlagt til Benyttelse af Beboerne paa disse Pladser.

I Østermarie, Nyker og Rutsker blev der fastsat en vis Takst pr. Td. Hartkorn af Udmarken som Grundlag for de Erstatninger, der efter Loven skulde ydes Sælgere af Udmarkslodder eller af dem, der vilde beholde deres Lodder paa Grund af anvendte Bekostninger. Som Vederlag til Husmændene for denne Begunstigelse af Gaardmændene blev det i Østermarie og Rutsker fastsat, at der skulde oprettes en Udmarkskommission, af hvis Medlemmer Husmændene skulde vælge Halvdelen. I Nyker bestod Vederlaget i, at Adgangen til Lyngrivning og Tørveskæring paa Kommunens Skovareal lovedes ansat til en meget billig Pris. I Aaker nedsattes ligeledes en Udmarkskommission, hvoraf Husmændene valgte Halvdelen af Medlemmerne; iøvrigt bragtes i dette Sogn Loven til Anvendelse uden Afvigelse.

De Arealer, der blev tilstaaet Kommunerne til Skovplantning (3 Kommuner, Klemensker, Olsker og Rø havde intet Skovareal) udgjorde ca. 4.200 Td. Land, der fordelte sig saaledes:

Knudsker	100
Nylars	175
Vestermarie	200
Nyker	150
Rutsker	175
Østerlars	300
Østermarie	190
Ibsker	500
Bodilsker	550
Poulsker	690
Pedersker	625
Aaker	480

Samtidig med at Kommissionen tilvejebragte en Ordning i de forskellige Sogne, udarbejdedes under Amtmandens Vejledning Vedtægter med Hensyn til Benyttelse og Bestyrelse af de Udmarksjorder, som var tilfaldet Kommunerne. Bl. a. blev det bestemt, hvor meget den enkelte Kommune aarlig skulde plante af Skov; det varierede fra 4—10 Td. Land. Endvidere fastsattes det, hvor meget Lyng der maatte rives hvert Aar, i Almindelighed højst 1 à 2 Læs for hver Familie i Sognet. I Bodilsker

kunde dog enhver Sogneboer rive saa meget Lyng, han ønskede — uden Betaling. Lignende Regler blev fastsat for Tørveskæring, idet dog denne alle Vegne blev forbudt paa Strækninger, som kunde ventes beplantede i de nærmest kommende Aar. Endvidere indeholdt Vedtægterne Regler om Arvefæstning af de dertil bestemte Dele af Udmarksjorderne.

De Kapitaler, der indkom ved Salg af Udmarksjord eller ved Indløsning af saadan Jord, skulde efter Vedtægterne opsamles i et Kommunefond, der var urørligt, hvorimod de aarlige Indtægter: Afgift af Lyngrivning, Tørveskæring og senere Salg af Brænde skulde anvendes til Afholdelse af Udgifterne ved Udmarken, navnlig til Beplantning af Skovarealet. Hvis Udmarkskassen gav Overskud, skulde dette anvendes til Foranstaltninger til Gavn for hele Kommunen.

Dermed endte den mangeaarige Strid mellem Gaardmænd og Husmænd, og den Ordning, der blev truffet, var i høj Grad fremmende for Skovplantningsarbejdet paa Bornholm, hvilket de nuværende store og smukke Kommuneplantager bærer et tilstrækkeligt Vidnesbyrd om.

14. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSVALG I JUNI 1866.

Som omtalt i Kapitel 10 »Grundlovskampen 1864—66« lykkedes det ikke ved Valgene til Rigsraadets Folketing den 30/5 1865 at skabe noget fast Flertal for eller imod en Ændring af Junigrundloven. Efter lange Forhandlinger opnaaedes Forlig om det Forslag, som blev Danmarks Forfatning fra 1866 til 1915. Det blev godkendt i Rigsraadet den 17/11 1865 og i Rigsdagen i 2 paa hinanden følgende Samlinger — December 1865 og April 1866. Baade Folketing og Landsting blev nu opløst, som Grundloven foreskrev, og Folketingsvalg udskrevne til den 4/6, Landstingsvalg til den 23/6 1866.

Ved disse Valg var Stillingen paa Bornholm mere enkel end Aaret før. Til Ministeriet Bluhmes Revisionsforslag havde som omtalt den ene af Øens Rigsdagsmænd, Philip Dam, stemt Nej, de 2 andre, A. L. Hjorth og O. E. Sonne, sagt Ja. *Nu* var Dam ogsaa »Jasiger«; han hørte med andre Ord til de Bondevenspolitikere, som fulgte J. A. Hansen i hans Overenskomst med Godsejerne. Som Referatet af Valghandlingen i Aakirkeby ved Majvalget 1865 viser, stillede han allerede dengang sine Vælgere i Udsigt, at han vilde kunne gaa med til at revidere Junigrundloven, ogsaa med Hensyn til Landstingets

Sammensætning; kun havde han ikke endnu fundet dette nødvendigt. Hans Overgang til Forligsmændenes Flok var derfor ikke uforberedt og stemte iøvrigt i Princippet overens med hans moderate Indstilling overfor de politiske Problemer. Dam var og blev aldrig nogen udpræget Kampens Mand.

Under disse Forhold kan det ikke overraske, at Valgene i Juni 1866 paa Bornholm fik et stilfærdigt Forløb. Den lange Forfatningskamp havde ogsaa virket trættende paa Vælgerbefolkningen, hvor denne ikke opildnedes af Politikere, som haandfast forsvarede den almindelige Valgrets Skanser under det haarde og vedholdende Angreb. Og for Bornholms Vedkommende var Forsvaret ført mat og spredt. Philip Dam havde i 1865 næsten undskyldende motiveret sin Stilling, og nu var ogsaa han marcheret bort. I de andre Landsdele rejste Revisionens Modstandere et voldsomt Felttog imod det Estrupske Grundlovsforslag. I Opraab søgte man at kalde Vælgerreserverne frem; stærke Ord om Forræderi og Overgreb blev brugt. Intet af disse Opraab fandt Vej til de bornholmske Blade. Derimod synes de paa anden Maade at være tilsendt en Del Vælgere herovre. Nejsigernes Førere berejste Landet — Tscherning og Gert Winther Jylland, Balthazar Christensen Fyn, C. C. Alberti Sjælland o. s. v. — men til det afsides liggende Bornholm naaede ingen af dem.

Dette betyder dog ikke, at der var enstemmig Tilslutning blandt de bornholmske Vælgere til at give Kongemagten og det store Hartkorn en Hovedindflydelse paa Landstingets Sammensætning, eller at man i alle Kredse her paa Øen fandt det at være retfærdigt handlet overfor det danske Folk at omskrive Frihedsbrevet af 1849. Men blandt Modstanderne af den Politik, der førtes, fandtes ingen, der kunde eller vilde tage Ledelsen. Den nærmeste til at løse en saadan Opgave var vel nok Findanus Petersen i Neksø. Som gammel Rigsdagspolitiker var han fuldt klar over, hvad Forligsforslagets Indrømmelser betød, og hvilke skæbnesvangre Muligheder for dansk Politik de rummede; at han vedvarende var imod Revisionen, er der ingen Tvivl om; det fremgaar bl. a. af en Korrespondance fra Rønne til det københavnske Blad »Folkets Avis«, hvori han — iøvrigt i haanlige Vendinger — nævnes som »Nejsigernes« mulige Kandidat til det bornholmske Landstingsmandat. Findanus Petersen meldte sig imidlertid ikke, og hans Meningsfæller lod end ikke gennem Indlæg i

Øens Blade deres Opposition imod Rigsdagsmændenes Politik komme til Orde. Det fremgaar iøvrigt af den nævnte Korrespondance til Folkets Avis, at »Junisterne«, d. v. s. Junigrundlovens Tilhængere, ogsaa havde spejdet efter Kandidater til Folketingsvalget, der kunde samle Stemmer imod Hjorth og Dam, men ingen fundet.

Under disse Forhold var det væsentligst de rene Personspørgsmaal, der skulde tages Stilling til. Dette kom man let over i Aakirkebykredsen, hvor Dam var villig til at tage imod Genvalg; ingen foretog herefter noget for at opstille en anden. Derimod erklærede Lærer Hjorth, at han af Hensyn til sin Lærergerning kunde ønske at træde tilbage. Det gjaldt nu om at finde en Afløser. Det ses af Aviserne, at i hvert Fald 3 Kandidater har været under Overvejelse, alle iøvrigt Skolelærere fra selve Valgkredsen, nemlig: Lærer P. R. Siersted i Nyker, Lærer Knudsen i Vestermarie og Lærer E. Bohn i Allinge. Lærer Siersted havde i 1858 været Folketingskandidat i Rønnekredsen imod Lucianus Kofod; nu rettede »Flere Vælgere i Vestre og Nordre Herred« i et indsendt Stykke i Bornholms Avis for 26/5 og Bornholms Amtstidende for 27/5 en »hjertelig Opfordring« til ham om at stille sig, idet de forsikrede, at »mange med os ville give ham deres Stemmer«. I det efterfølgende Nummer af saavel Avisen som Amtstidende bringer Siersted sin »forbindtlige Tak« til alle dem, der havde vist ham den Ære at opfordre ham til at blive Kandidat, men han erklærer »ikke denne Gang at se sig i Stand dertil«. En lignende Opfordring fik Skolelærer Knudsen fra »Mange Vælgere« (i Amtstidende for 1/6), der samtidig opfordrede Branddirektør Lohmann til at stille sig ved Landstingsvalget. Om Knudsens Kandidatur høres imidlertid intet mere. Lærer E. Bohns Kandidatur gav derimod Anledning til en Del Overvejelser. Først indrykkede Bohn selv en Annonce, dateret 22/5, i de bornholmske Aviser, hvori han meddelte, at han efter Opfordring vilde stille sig til Valget i Rønne. Dernæst bekendtgjorde han nogle Dage senere, at de Vælgere i Rønne og nærmest tilgrænsende Sogne, som ønskede at samtale med ham om hans politiske Anskuelser, kunde faa Lejlighed hertil ved at give Møde paa Rønne Raadstue den 31/5 Kl. 4. Endelig rykkede »En Vælger« i Marken med en indsendt Artikel (Avisen for 31/5), hvori Bohns Kandidatur varmt anbefales. Bohn betegnes som »en Mand, der har et klart Indblik i mange Forhold, har en

betydelig Erfarenhed ved sin over 30 Aar omfattende Virksomhed, hvorved han har gjort sig værdig til sine Medmenneskers Agtelse og Tillid, og da han tillige er meget besindig til at udføre enhver vigtig Handling, saa er alt dette en ypperlig Garanti for hans Dygtighed og Paalidelighed til denne for vort kjære Fædreland saa vigtige Post, og da han i politiske Anskuelser stemmer ganske med Hr. Hjorth, saa vilde det være glædeligt, om ret mange vilde forene dem for at føre Valget over paa ham«.

Samme Dag afholdtes imidlertid det Møde paa Rønne Raadstue, hvortil Lærer Bohn havde sammenkaldt. Det fik et helt andet Forløb, end Indbyderen havde tænkt sig. Lærer Hjorth var blandt Mødets Deltagere, og i Stedet for at erkyndige sig om Bohns politiske Anskuelser, saaledes som Invitationen lød paa, rettede de tilstedeværende Venner af Grundlovsændringen indtrængende Opfordringer til Hjorth om at lade sig genvælge endnu engang, indtil Grundlovssagen var ført igennem. Amtstidende oplyser, at en af Grundene til, at man saa stærkt holdt paa Hjorths Kandidatur, var, at man frygtede for, at en ny Mand skulde give Modstanderne af den reviderede Grundlov Chancer i Kredsen. Denne Frygt forøgedes paa Mødet, idet ikke saa faa af dettes Deltagere stod paa »Nejsigernes« Standpunkt. Hjorths og Bohns Anskuelser faldt derimod sammen. — Efter en lang Debat foretog Dirigenten en Afstemning; ved denne stemte mange for Hjorth, kun 1 for Bohn, medens en ikke ringe Del af Forsamlingen ved Haandsoprækning tilkendegav, at de ønskede en Folketingsmand, der vilde stemme Nej til Grundlovsforslaget. Dirigenten sluttede Mødet med at erklære, at der havde været overvejende Stemning for Hjorth.

Dagen efter dette Møde meddelte Lærer Bohn, at han trak sig tilbage til Fordel for Hr. Hjorth, hvis politiske Program han sluttede sig til, og 25 ansete Rønneborgere opfordrede i en Annonce Lærer Hjorth til at stille sig; i en anden Annonce meddelte denne, at han vilde efterkomme Opfordringen. — Til Junigrundlovens Tilhængere hører man derimod intet mere, og paa Valgdagen mødte Hjorth som eneste Kandidat. Valghandlingen, hvortil der var mødt et ret stort Antal Vælgere, blev kun kort. Efter Kandidatens Tale, i hvilken han motiverede, hvorfor han vilde give Grundlovsforslaget sin Stemme, optraadte en enkelt Interpellant (Gaardejer Jens Kofoed), der stillede et Spørgsmaal angaaende Slesvig, »men da

dette ikke vedkom Valghandlingen, afvistes det«! Hjorth valgtes ved Kaaring, og da Dirigenten, Byfoged Bjørnsen, havde udbragt et Leve for »Konge og Fædreland« og Hjorth et for Danmark, fik den genvalgte Folketingsmand sit obligate Leve.

Valghandlingen i Aakirkeby fik et tilsvarende Forløb. Dam var som foran nævnt eneste Kandidat. Han gav i sin Valgtale »et kort Omrids af, hvad der var foregaaet med Hensyn til vore indre politiske Forhold siden det sidst afholdte Valg, idet han navnlig begrundede sin egen Stemmegivning ved at paavise, hvori det hvilende Grundlovsforslag, som han havde stemt for, havde Fortrin for det tidligere, som han havde modsat sig. Med Hensyn til hans Stilling overfor Forslaget i den nærmest forestaaende Rigsdagssamling udtalte Kandidaten, at han under de nu forhaandenværende Omstændigheder vilde komme til at stemme for det, men at han forøvrigt ligesaa lidt nu som tidligere lod sig binde ved noget absolut Løfte. Han krævede fuld Frihed til at handle efter sin bedste Overbeviisning i det afgjørende Øieblik.

Efterat Kandidaten derpaa havde besvaret en af Hr. Hofapotheker Hasselriis stillet Forespørgsel om hans Stilling til det skandinaviske Spørgsmaal, blev han ved Kaaring eenstemmigt valgt til Kredsens Folkethingsmand«. (Avisens Referat af 7/6 1866).

Der var nu Landstingsvalget tilbage; det var som nævnt fastsat til 23/6. Mandatets hidtidige Indehaver, Kaptajn O. E. Sonne, var villig til at modtage Genvalg, og han gav i de bornholmske Blade en udførlig Redegørelse for Grundlovssagen og sin Stilling til denne (Avisen for 14/6 og Amtstidende for 15/6). Sonne indleder sin Artikel saaledes: »Da jeg har erfaret, hvor stort Ubekjendtskab her findes om det egentlige Indhold af Spørgsmaalet om Forfatningsforandringen, og da jeg skylder mine ærede Vælgere Regnskab for, paa hvad Grunde jeg har stemt for Ændringer i Grundloven baade i Rigsdag og Rigsraad, saa skal jeg tillade mig at fremstille Sagens sande Sammenhæng. Jeg føler mig saameget mere opfordret til at gjøre det, som det er mig bekjendt, at partiske Pjecer, der eensidigt fremstille Sagen, ere i Mængde blevne omdeelte, og jeg derfor troer at skylde baade Sandheden, mig selv og mine Landsmænd, hvoraf saa Mange have skjænket mig Deres Tillid, at gjøre opmærksom paa de virkelige Forhold«. Han fremhæver dernæst, at de omdisputerede Ændringer i vore

Forfatningsforhold »kun gaae ud paa to Ting, nemlig at sammensmelte Rigsraad og Rigsdag til een Forsamling for det Hele og at forandre Sammensætningen af Landsthinget. I alt øvrigt bliver den nye gjennemseete Grundlov aldeles uforandret som den gamle Junigrundlov«.

Efter kort at have paavist det ønskelige i at faa de to lovgivende Forsamlinger slaaet sammen til een — hvilket jo alle var enige om — fremsætter Sonne nogle karakteristiske Betragtninger til det omstridte Punkt: Landstingets forandrede Sammensætning. Som Junigrundloven er udformet, siger Kaptajn Sonne, er det Flertallet, Mængden, der bestemmer, hvem der skal være Rigsdagsmand, saavel Folketings- som Landstingsmand. Men der er 3 Grupper af Vælgere: 1) Købstadboere, 2) store Skatteydere (Ejendomsbesiddere) paa Landet og 3) smaa Skatteydere paa Landet. Hvis Forholdene nu kunde »udvikle sig roligt og upartisk, saaledes som det hidtil er gaaet paa Bornholm, saa har jeg den Tro, at Folkets sunde Sands, hvad enten den gjør sig gjældende hos Huusmænd eller Gaardmænd, Dagleiere eller Kjøbmænd, vil vide at bane sig Vei til det Rette, vil vælge sine bedste Mænd til at repræsentere sig ved Valget af Landsthingsmændene; men naar Partistridigheder opstaae, saaledes som det for længe siden er skeet i de øvrige Provindser og som heller ikke kan udeblive i en konstutionel Stat, saa afgjøres Sagen ofte ikke efter en rolig Overveielse af, hvad der er Ret og Sandhed, men efter hvad der er i Partiets Interesse«. Sonne mener, at Udviklingen i Danmark allerede har vist, at som det nu gaar, kan det ikke blive ved at gaa: Bondevennerne, der fortrinsvis repræsenterer Landets smaa Skatteydere, begyndte med at indsætte 3 à 4 Medlemmer i Landstinget, men har »efterhaanden indsat Flere og Flere, saa at nu næsten allerede Halvdelen tilhøre dem, medens de store Skatteydere og Kjøbstadboerne næsten er aldeles udelukkede«. Men dette er uheldigt. »Da det store Fleertal af Befolkningen har Ret og Magt til at besætte samtlige Pladser i Folkethinget, da jeg finder det rigtigt, at ligesom Nationen bestaaer af Kjøbstadboere, samt af større og mindre Landeiendomsbesiddere, saaledes bør ogsaa disse 3 store Afdelinger i Folket sikres Plads, bør have Ord og Stemmer i Nationens Repræsentation — saa forekommer det mig, at den Forandring, der foreslaas i det nye Rigsdagens Landsthing, er heldig, vil blive bedre end det Gamle, hvor det er muligt at udelukke de to Afdelinger«.

Der er dog visse Punkter i Forslaget, som Sonne er utilfreds med, navnlig Bestemmelsen om, at der skal udpeges 12 kongevalgte. »Personlig er jeg imod«, hedder det i Artiklen, »Kongevalg i en Folkerepræsentation, men Bestemmelsen var nødvendig for at opnaa en Overenskomst med Regjeringen«.

O. E. Sonne slutter sin klare og velskrevne Artikel saaledes:

»Forholdene i Landet ere saadanne, at 2/5 Dele af Monarkiet er berøvet os, at 2/5 Dele af vore Indtægter ere tagne fra os, paa samme Tid som vor Gjæld forholdsviis er voxet med flere Millioner. Statsgjælden beløber sig nu til over 131 Millioner Rigsdaler, hvoraf Hertugdømmerne ifølge Fredstraktaten kun skal dække os for 29 Millioner; Resten maa vort stakkels lemlæstede Land alene forrente og afdrage. Forholdene ere derfor saadanne, at hvis ikke vort Land skal ruineres, skal der foretages alvorlige og gjennemgribende Besparelser overalt, og navnligen er det i vort Forsvarsvæsen, der nu koster aarligt mellem 4 og 5 Millioner, der skal spares. Hvis Forandringen i Grundloven ikke indtræder, bliver det Rigsraadet, der kommer til at vedtage den nye Plan om Forsvarsvæsenet, og dets Landsthing er neppe saa sparsommeligt, som den nye Rigsdag vil blive; den nuværende Rigsdag faaer da intet Ord at sige derom. Forholdene ere saadanne, at to Forsamlinger ere dobbelt saa dyre som een, at Rigsraadet, hvis Medlemmer faae 4 Rd. daglig i Diæter, er meget dyrere end Rigsdagen, hvor Diæterne kun er 3 Rd. om Dagen. Hvis nu begge disse Forsamlinger fremdeles skal bestaae ved Siden af hinanden, og hvis de saa fremdeles skal strides om Kompetencen og saaledes forhale Sagerne, som er sandsynligt, og hvis Forfatningskampen, som allerede har kostet flere Hundrede Tusinde Rigsdalere, skal begynde forfra igjen, saa bliver det for dyrt for vort fattige Land. Den nye Rigsdag alene bliver langt billigere. — Derfor forekommer Forfatningsforandringen mig tilraadelig.

Forholdene i vort Land ere saadanne, at det giver Billedet af det Rige, som er ueens og splidagtigt med sig selv. Under Krigen havde vi det bedrøvelige, nedværdigende, foragtelige Syn, at Mænd af Landets egne Børn erklærede, at Fjenden havde Ret og vi Uret, og efterat Landet er lemlæstet, see vi atter Splidagtigheden reise sin lemlæstede Fane trindt om i Landet, istedetfor at vi skulde slutte os sammen og bøde paa

Skaden, hvad vi formaaede. Europa staaer ved Udbruddet af en frygtelig Krig, og intet vilde være vigtigere for vort Fædreneland, overfor de kommende Begivenheder, end at vor Tilstand var fast og ordnet, ved Overeenskomst mellem Konge og Folk. Forfatningskampene have varet i Aar og Dag, vakt Splid og Uenighed i Folket, Misnøie og Mistanke mellem de forskjellige Samfundsklasser, Had og Uvillie mellem Landets Borgere, saa det vel maatte være paa Tiden, engang at faae Ende paa Striden, for at Landet kunde gaae en rolig Udvikling imøde —. Derfor anseer jeg Forfatningsforandringen tilraadelig.

I Henhold til det Udviklede, har jeg derfor sluttet mig til den foreslaaede Forandring i Grundlovene, og det vilde være mig kjært, om De af mine Landsmænd, som hidtil have skjænket mig Deres Tillid, kunde finde mine Grunde fyldestgjørende. I hvert Fald har jeg fulgt den eneste Rettesnor, jeg kjender for mine Handlinger: min Overbeviisning, og udenfor den kan jeg ikke gaae og gaaer jeg ikke.

Dem af mine Landsmænd, som tvivle om Rigtigheden af min Afstemning, vil jeg dog bede overveie, om de ikke snarere maatte have Tiltroe til Øens egne Repræsentanter i Rigsdag og Rigsraad, der alle Tre, efter Overveielse af samtlige Forhold have fundet det rigtigst og bedst at stemme »Ja« til den endeligt opnaaede Overenskomst om en Forfatningsforandring, end fæste Lid til de Partimænd, som trindt om i Landet, og som ogsaa her paa Bornholm have deres Apostle, søge at tilvejebringe et »Nej««.

Det vil af denne Artikel ses, at O. E. Sonnes Indstilling i Grundlovsspørgsmaalet var principielt forskellig fra de to bornholmske Folketingsmænds, navnlig Philip Dams. Lærer Hjorth havde, i hvert Fald ved Valget i Maj 1865, betonet, at han vilde bevare saa meget af Junigrundloven som muligt, og Løjtnant Dam holdt længst muligt fast ved den gamle Forfatning og motiverede sin Overgang til »Jasigerne«s Række med Opportunitetshensyn. Sonnes Stilling var tvertimod den, at Revisionsforslagets Landsting var bedre end Junigrundlovens.

Om »Nejsigerne«s Tilhængere paa Bornholm foretog sig noget nævneværdigt for at faa valgt Valgmænd ved Afstemstemningerne i de forskellige Kommuner, kan ikke med Bestemthed afgøres efter de foreliggende Beretninger. Der findes

i Aviserne kun Oplysninger om, hvem der blev valgt i Rønne. Det var: Købmand David Bidstrup, Jærnstøber Wichmann, Prokurator H. P. Lund, Lærer A. Hjorth, Amtsforvalter Jensen, Skomager N. Bjerregard og Smed H. Ipsen. Stemmetallene for disse 7 Valgmænd var fra 60 til 50. De var utvivlsomt alle Tilhængere af Forligspolitiken. Men 7 andre Rønneborgere (Garver Broen, Bødker Thomsen, Snedker H. P. Bidstrup, Naalemager O. Andersen, Pastor Christensen, Cementfabrikant Samson og Handskemager Drejer) havde fra 42 til 38 Stemmer. Da enkelte af disse senere blev kendt som udprægede Venstremænd, og Listen endvidere tæller Folk af den grundtvigske Retning, hvis Tilhængere Landet over med deres gamle Høvding, Biskop Grundtvig, i Spidsen med Voldsomhed kastede sig ind i Kampen imod den reviderede Grundlov, er der god Grund til at antage, at der i hvert Fald i Rønne er gjort et organiseret Forsøg paa at gennemføre en »Nejliste«. Stemmetallene viser, at dette ikke var langt fra at lykkes.

Blandt de iøvrigt meget faa Indlæg i Bladene om Landstingsvalgets Kandidatspørgsmaal skal nævnes en Artikel i Amtstidende for 19/6 1866 undertegnet »En Parcellist«. Heri rettes et Angreb paa O. E. Sonne, idet det hedder: »Hvad Sonne angaaer, haabe vi, at Bornholmerne som altid have stemt i liberal Aand, ikke fornægte sig selv og stemme paa en Kandidat, der har arbeidet i folkefjendtlig Retning. Hr. Sonne har ved sin rastløse Anstrengelse hovedkulds fremtvunget Lyngloven. Ved denne Lov søger han paa enhver Maade at indskrænke og beskjære Kommunerne fri Raadighed over deres Eiendom, han har virket hen imod Absolutismen, og hans Lov har paafaldende Lighed med de Love, som udgik under Frederik den 6's faderlige Regering. Gud bevares, Sognene kunne igjennem Forstanderskaberne gjøre ved deres Lyngloddder, hvad de ville, naar de kun have spurgt og faaet Tilladelse af Ministeriet og Amtet og iøvrigt rettet sig efter Kapt. Sonnes vise Instruktioner. — Vi valgte rigtignok Hr. Sonnes Kolleger, Hjorth og Dam, som begge fulgte i hans Kjølvande i Lyngsagen, men 1) var der ingen anden, der stillede sig, 2) var Sonne Lovens Fader, de andre kun dens Faddere og 3) bleve de væsentlig kun valgte for at sige Ja«. Artiklen slutter med en Anbefaling for Amtsforvalter Jensen som Landstingsmand.

I det følgende Nummer af Bladet forsvarer Sonne sig imod

dette Angreb, idet han bl. a. skriver: »Jeg vil gøre opmærksom paa, at Lovudkastet (om Udmarkssagens Ordning) baade i 1863 og 1865 blev forelagt af Regeringen. Om den kan kaldes en hovedkulds Afgjørelse, som blev paabegyndt 1851, Udkast dertil sendt af Regeringen til Bornholm i 1862, forelagt i Rigsdagen 1863 og vedtaget 1866, vil jeg henstille. Forøvrigt vedgaaer jeg til enhver Tid, hvad mine Handlinger vidne om, at jeg med Iver og levende Deeltagelse har fra første Færd af holdt paa Huusmændenes Ret, og at jeg gjerne har bidraget Mit til, at Huusmændene, som ved Høiesteretsdommen tilkjendes Ret til Anpart, ikke desuagtet udelukkedes. Skulde jeg falde paa denne Sag, har jeg den Trøst hos mig selv, at jeg da falder paa den bedste Gjerning i mit Liv.

Forøvrigt vil jeg bede mine ærede Venner og Vælgere om, at de for Alting ikke maa splitte deres Stemmer paa et »Ja«. Hvad det ved dette vigtige Valg gjælder om, er at forhindre et »Nej«, og om *jeg* bliver valgt eller ikke, er en meget ligegyldig Thing«.

Efter Indbydelse af »Flere Valgmænd« blev der paa selve Valgdagen, nogle Timer før Valget, holdt et Prøvevalg paa Rønne Raadstue. Ved dette var Flertallet for Sonnes Genvalg, og ved selve Valget fik denne allerede i 1. Omgang 30 Stemmer, altsaa absolut Majoritet, medens 13 Stemmer faldt paa Branddirektør Chr. Lohmann. Naar disse 13 Valgmænd ikke stemte paa Sonne, har det utvivlsomt ikke været for at markere et andet Standpunkt i Grundlovssagen end det af Sonne indtagne, idet Lohmann i hvert Fald ikke stod til venstre for Sonne i dette eller andre politiske Spørgsmaal.

Bornholm kunde herefter sende 3 Repræsentanter over til Rigsdagen, som enigt stemte Ja til Grundlovsrevisionen. Under den næste Forfatningsforandring, 49 Aar senere, da alle de, der sad paa Tinge i 1866, laa under Mulde, indtog ogsaa Bornholms Repræsentanter et enigt Standpunkt i Grundlovssagen; men da stemte de alle 3 for at faa Junigrundloven tilbage.

15. RIGSDAGSVALGENE PAA BORNHOLM I OKTOBER 1866.

Den i Juni 1866 valgte Rigsdag havde kun den Opgave at bringe Forfatningskampen til Afslutning. Dette skete, og »det hvilende Grundlovsforslag« blev for 3. Gang vedtaget

af Rigsdagen og stadfæstet af Kongen den 28/7 1866. Rigsdagen blev derefter opløst, og der skulde nu for første Gang vælges efter den ny Grundlovs Regler. Folketingsvalget blev fastsat til den 12/10 og Landstingsvalget til den 18/10.

Reglerne for Folketingsvalget var uændrede, men for Valg af Landstingsmænd var Bestemmelserne ny. Paa Bornholm blev Valgmændenes — og de direkte valgberettigedes — Antal 52, hvoraf 30 fra Landet, 22 fra Købstæderne. Paa Landet valgte Folketingsvælgerne i hver af de 15 Landkommuner, uden Hensyn til disses Størrelse, 1 Valgmand, men dernæst havde de 15 største af Landkommunernes Skatteydere direkte Stemmeret ved Valget af Landstingsmænd. Det var Ydelsen til Amtsrepartitionsfonden, der her var det afgørende. I Købstæderne skulde de 11 Valgmænd vælges af Folketingsvælgerne; de højstbeskattede i Byerne valgte derefter ligeledes 11. Antallet af Valgmænd fra de enkelte Købstæder rettede sig efter Indbyggerantallet. Af den Grund fik Rønne 10, Neksø 4, hver af de 4 andre Købstæder 2. For at kunne henregnes til »højstbeskattet« skulde man enten svare 75 Rdl. i aarlig Skat til Stat og Kommune eller have en aarlig Skatteindtægt paa mindst 1.000 Rdl.

Iøvrigt var der, siden de bornholmske Vælgere sidst kaldtes til Valg, foregaaet en Nydannelse indenfor Øens Dagspresse: der var foruden Avisen og Amtstidende opstaaet et nyt Blad — Bornholms Tidende, hvis første Nummer udkom den 3. Juli 1866 med Folketingsmand Ph. Dam som Udgiver og Redaktør. Det nye Blad havde den samme Størrelse som dets 2 Konkurrenter, og det udkom som disse 3 Gange ugentlig — Tirsdag, Torsdag og Lørdag; det tryktes i Colbergs Trykkeri, saaledes at Rønne Bys 3 Trykkerier nu havde hver sin Avis at tage sig af.

Det fremgaar af Philip Dams Dagbog, at han længe havde ønsket at faa et Blad paa Bornholm, der politisk stod ham nærmere end de 2 af Tryde og Kieffer udgivne, og hans nærmeste Meningsfæller bestyrkede ham heri. Det ligger nær at antage, at den meget haarde Kritik, som Dam var Genstand for ved Valget i 1865 fra saavel Avisens som Amtstidendes Side, har været et Incitament for ham til at realisere de længe nærede Planer. I hvert Fald udsendte Dam ret kort efter dette Valg Indbydelser til forskellige Mænd paa Øen, som han antog vilde støtte ham, om at være med til Bornholms Tidendes

Oprettelse. Resultatet af disse Henvendelser forekom ham tilfredsstillende, og med Juli Kvartal 1866 startedes altsaa Foretagendet.

Det første Nummer indlededes med en Redegørelse fra Dam til Læserne, der lød saaledes: »Efter længere Overvejelse og ikke ganske uden Selvovervindelse har Undertegnede overtaget Redaktionen af den nye Tidende, hvis første Blad herved udkommer. Jeg er mig fuldt bevidst, at Opgaven ikke er ganske let, og nærer ikke nogen ubetinget tryg Forestilling om mine Evners Tilstrækkelighed til at løse den. Heller ikke skal jeg paaberaabe mig, at jeg har den bedste Vilje dertil, da denne dog sagtens ikke er saa god, som den burde være, og i ethvert Fald strækker den gode Vilje ikke til, uden forsaavidt som den er forenet med nogenlunde god Evne til sin Gjærning.

Men den skaansomme og velvillige Dom, som mange af mine Landsmænd saa ofte have skjænket mig Beviser paa, skal give mig Haab og Mod til at møde den Uvilje, som paa sine Steder — med Rette eller Urette — vistnok ikke vil udeblive, og til at taale den Miskjendelse, som jeg er tilstrækkeligt forberedt paa at fornemme.

Noget stoler jeg paa de ikke faa gode og oplyste Mænd baade herpaa Øen og andre Steder, der have lovet mig Medarbejde i Raad og Daad. Lidt stoler jeg dog paa mig selv. Men mest stoler jeg paa Kraft og Bistand fra den Magt, som er hævet over os Alle og over alle Partier.

Og hermed være da disse Spalter aabnede, idet jeg tilbyder mine Medarbejdere og Ligesindede trofast Venskab og mine Modstandere ærlig Kamp«.

Umiddelbart efter denne mere personlige Præsentationsartikel, der var underskrevet »Ph. R. Dam«, fortsættes med en noget udførligere Redegørelse for Bladets Opgave. Den lyder saaledes:

»Naar et nyt Blad begynder sin Virksomhed og gjør sit første Besøg i Læsekredsen, slaar det aldrig fejl, at Mange forlange Noget, der kaldes et »Program«, eller paa jevnt Dansk et Løsen, dersom dette ikke allerede er givet iforvejen. Adskillige ere dog ikke engang tilfreds hermed, men havde helst seet en slig Forklaring, forinden der er Tale om at tegne sig som Holder af Bladet. Begge disse Fordringer kunne have Noget for sig, thi »Forord volder ingen Trætte« siger et gammelt Ordsprog, og vi bede undskyldt, at vi ikke have givet denne

Forklaring forud; det kan maaske være tidsnok endnu. Vor Tid er jo saa rig paa Programmer, saa vi maa vel føje os efter Smagen og ligesaa komme frem med vort. Et saadant Skilt klarer just ikke altid Sagen tilfulde; men paa den anden Side maa vi bekjende, at vor Indbydelse var meget tør, og derfor ville vi ikke unddrage os, men føle en vis Forpligtelse til nu strax at give Læserne den Forklaring, som de have billigt Krav paa.

Omraadet, som dette Blad har sat sig for at arbejde paa, er i det Væsentlige antydet i Indbydelsen. Det er det samme, som lignende Blade i Almindelighed bevæge sig paa, eller med andre Ord, det er saagodtsom uindskrænket; thi man kan næsten ikke nævne Noget, der ikke kan behandles i Dagspressen, naar undtages huslige og private Familieforhold, som af sømmeligt Hensyn til Arnens Fred og Ukrænkelighed ikke uden den største Nødvendighed bør drages frem for Offentlighedens Domstol. Dette Hensyn skal naturligvis ogsaa være os en hellig Lov. Men de Formaal, der tilsigtes, og Midlerne, man vælger at bruge for at naa dem, stille sig ikke ens for Alles Erkjendelse, og heraf fremkommer Det vi kalde forskjellige Anskuelser, Partier, »Farve«, o. s. v.

Nu er der vel de, der mene, at et Provindsblad egentlig ikke skal befatte sig med at spille nogen Rolle som selvstændig Leder eller Toneangiver i de store Anliggender, der angaa hele Riger og Lande, men i det Væsentligste overlade dette til de store Dagblade i Hovedstaden, af hvilke nogle i Forbigaaende sagt ikke synes ganske utilbøjelige til helst at ville have Pressens Arbejde fordelt paa den Maade, en Maade, som ogsaa Provindsbladene fra deres Side for en ikke ringe Del have gaaet ind paa, idetmindste synes Erfaringen at bekræfte dette, naar man lægger lidt Mærke til forskjellige Provindsblades Holdning og Optræden. — Med denne Tænke- og Virkemaade kunne vi ikke tiltræde. Vi skulle til enhver Tid være rede til at bøje os for den virkelige Overlegenhed, Dygtighed og Indsigt, der udgaar fra Hovedstadens Blade — saavelsom ogsaa fra andre Steder —; men vi ville ikke vænne os til at underkaste os noget Myndigheds-Tyranni eller tage Alt for gode Varer, naar der ikke er andre Grunde end den alene, at det kommer fra de store Dagblade i Hovedstaden; thi vi ville selv have en Mening om Tingene, den være nu ret eller vrang, som vi agte at gjøre gældende, og Alt, hvad vi finde godt og prise-

ligt, ville vi prise og hjælpe til efter ringe Evne at sætte igjennem, men hvad vi finde slet og forkasteligt, ville vi have Lov til at fraraade og hjælpe til at forkaste, Alt uden Persons Anseelse. Forøvrigt være det ved denne Lejlighed sagt, at vi saa lidt som muligt attraa at komme ind paa Personligheder.

Vi have ikke svoret til nogen Partifane. Det Banner — og det eneste — hvorunder vi efter Evne ville kæmpe, har Paaskriften: Dansk Oplysning i Friheds Aand. Ifølge Sagens Natur ville vi vel i særlig Betydning komme til for en ikke ringe Del at arbejde for Bornholm, men vi haabe, at dette ikke skal forhindre os fra, i lige Maal at holde Tanken aaben for vort egentlige Fædreland, Danmark, og for hele Norden«.

Det maa iøvrigt siges, at den Omstændighed, at Bornholm fik et Blad, der redigeredes af en aktiv Politiker, ikke medførte, at Behandlingen af politiske Spørgsmaal blev nævneværdig mere indgaaende end før. Bornholms Tidende bragte i de første Aar efter sin Start kun forholdsvis lidt politisk Stof, selv om Redaktøren naturligvis af og til havde et og andet at sige sine Læsere, der bar Præg af at være skrevet af en Rigsdagspolitiker, der var de større landspolitiske Begivenheder paa nært Hold.

Som Vidnesbyrd om, at Dam ogsaa paa anden Maade end gennem Pressen vilde agitere for venstrepræget Politik, kan nævnes, at han omtrent samtidig med Bornholms Tidendes Start fik oprettet en »5' Juniforening«. Dette var et Led i en Bevægelse over hele Landet, der gik ud paa at organisere de Vælgere, som under Grundlovskampen havde forfægtet Kravet om Bevarelsen af 5' Juniforfatningen. Den bornholmske Forening stiftedes ved et Møde i Almindingen den 10'6 1866, og der indtegnedes straks 87 Medlemmer. Den første Bestyrelse kom til at bestaa af: Folketingsmand Dam (Formand), Lærer M. Jensen, Aaker søndre Skole (Næstformand), Sogneraadsformand H. P. Holm, Vestermarie (Sekretær) og Lærer Marker, Aaker nordre Skole (Regnskabsfører).

Skønt man maatte regne med, at den Rigsdag, der nu skulde vælges, vilde faa en fuld, 3-aarig Rigsdagsperiode at arbejde i, var Interessen for disse Valg meget ringe over hele Danmark. Over Halvdelen af Folketingsvalgene afgjordes ved Kaaring, og selv i de Kredse, hvor Stemmetallene ved den skriftlige Afstemning laa nær hinanden, blev der i Almindelighed kun afgivet nogle faa Hundrede Stemmer. Da Bornholm vedvarende

var den Landsdel, hvor man stod fjernest fra de to sidste Aartiers partipolitiske Bevægelser, og hvor den eneste politiske Organisation var den før omtalte »5' Juni Forening«, er det forstaaeligt, at Valgene herovre fik et meget roligt Forløb. I Aakirkebykredsen erklærede Dam sig villig til at modtage Genvalg, og der søgte man ikke fra nogen Side at bringe andre Kandidatemner frem. — I Rønnekredsen var det derimod givet, at man skulde skifte Repræsentant. Lærer Hjorth havde allerede i Juni ønsket at trække sig tilbage, og det var kun hans Meningsfællers stærke Pres paa ham, der bevirkede, at han frafaldt dette Ønske; men Henstillingerne til ham om at lade sig genvælge var oven i Købet motiverede med, at det var uheldigt at skifte Repræsentant, før Grundlovssagen var bragt til Afslutning. Da dette nu var sket, var et Skifte givet.

Under disse Forhold henvendte en Del navngivne Vælgere i Rønnekredsen sig til dennes tidligere Folketingsmand, Lucianus Kofod, om at stille sig i Rønne. Kofod fristede, efter at være afskediget af Hæren i Unaade og uden Pension — paa Grund af sin voldsomme Kritik af Hærledelsen — en økonomisk kummerlig Tilværelse som Foredragsholder og Journalist i København. Kofod havde imidlertid paa det Tidspunkt lovet at stille sig i Nibekredsen, hvor han ogsaa ved Folketingsvalget i Juni 1866 havde været opstillet imod Bondevennen Villads Holm. Dette har formentlig været Hovedgrunden til, at han ikke efterkom Opfordringen fra Bornholm. Der maatte derfor i Rønnekredsen findes en anden Kandidat. En Del Vælgere henledte da Opmærksomheden paa Major M. E. Fallesen, der nylig var blevet Kommandant paa Bornholm efter den ca. 80 aarige Oberst Schiøning, som efter i 23 Aar at have været Chef for Bornholms Milits var afgaaet ved Døden den 30/5 1866. Fallesen var paa dette Tidspunkt Folketingsmand for Assenskredsen og havde i Rigsdagen vist sig som en begavet og slagfærdig Taler, der med levende Interesse deltog i Forhandlingerne om ret forskelligartede Problemer, særlig dog militære. Saaledes havde han i Samlingen 1859—60 — forøvrigt i sin Jomfrutale*) — paa det ubarmhjertigste kritiseret Bornholms Milits, som han nu var Chef for. Han var imidlertid gaaet videre og havde fremsat en skarpt formet, nedsættende Kritik af de bornholmske Landboforhold, ja, af

*) Se denne Afhandling, 3' Afsnit, pag. 206 f. f.

Befolkningens Moral, idet han havde hævdet, at man paa Bornholm ikke ansaa det for særlig nedværdigende at sætte Ild paa sin Gaard! Disse Udtalelser var Bornholmerne vel bekendt med. Efter at Major Fallesen var kommet til Øen som militær Embedsmand, lykkedes det ham imidlertid forbavsende hurtigt at blive populær, i hvert Fald i visse, toneangivende Kredse paa Øen. Den gamle Kommandant Schiøning, der i de bornholmske Avisers Nekrologer omtales som en meget elskværdig og retsindig Mand, havde aabenbart kun i ringe Grad draget Omsorg for Militsens Røgt og Pleje, og selv den offentligt fremførte, fra alle Sider tiltraadte Kritik af dens Forhold, havde tilsyneladende intet ændret i hans passive Ledelse af det bornholmske Militærapparat. Naar Krigsministeriet nu sendte en begavet og energisk Mand som Fallesen, der i Modsætning til de fleste Officerer, der udnævnes til Kommandanter paa Bornholm, endnu var i sin Manddoms bedste Aar, idet han var 49 Aar gammel, var det utvivlsomt med Militsens Reorganisation for Øje. Fallesen viste ogsaa hurtigt, at der skulde en anden Gang i Tingene, og dette var egentlig Bornholmerne velkomment, bl. a. fordi man var klar over, at Øen ikke uden en saadan Ændring vilde være i Stand til at bevare en militær Særstilling under de Forhandlinger, som man antog vilde blive optagne i Rigsdagen om føje Tid. Som et karakteristisk Vidnesbyrd om Major Fallesens reformerende Virksomhed ved den bornholmske Milits og Bedømmelsen heraf skal anføres en Artikel i Bornholms Amtstidende for 2/10 1866, hvori det hedder: »Efter 20 Aars Forløb synes det nu, som om Bornholms Milice endelig vil erholde den, saavel af Officerer som Menige, længe attraaede Reformation, idet vor nye Kommandant i disse Dage har gjort en Begyndelse med at lære Mandskabet at bruge deres Vaaben. Milicens menige Artillerister skød saaledes i Torsdags og Fredags skarpt med Kanoner ved Stausdal, og trods det, at de aldrig før havde skudt en skarpladt Kanon af, viste Skiven dog, at de havde sigtet og truffet godt, hvilket ogsaa Kommandanten med Tilfredshed udtalte for Batteriet. Igaar og saaledes fremdeles hver Dag holdes Skarpskydningsøvelser for de andre Vaabenarter.

Det har nu viist sig, at en Milice rigtigt indrettet, rigtigt øvet, ledet af en yngre, kraftig Mand vil kunne præstere Alt, hvad man kan forlange til Bornholms Forsvar og maaskee om et Par Aar vil Bornholms Milice blive taget til Mønster for Danmarks hele Væbning.

Enhver Bornholmer maa være baade Hs. Majestæt Kongen, som Krigsministeren meget taknemmelige, for at netop Hr. Major Fallesen blev udnævnt til Bornholms Kommandant«.

Den offentlige Opfordring til Major Fallesen om at stille sig ved det forestaaende Valg var formet som en anonym Artikel, dateret 24/9 1866, optaget i alle 3 Aviser paa Øen og underskrevet: »Flere Vælgere«. Den lød saaledes: »Undertegnede tillade sig herved ærbødigst at forespørge Kommandanten, Hr. Major v. Fallesen, om De maatte ville stille Dem til Valg i Bornholms 1' Valgkreds den 12' Oktober førstk.? Da det er almindelig bekjendt, at Bornholm i Dem eier en særdeles begavet og frisindet Mand, vilde De imødekomme Manges Ønske ved snarest muligt offentlig at besvare dette Spørgsmaal bejaende«.

Major Fallesens Svar var en Annonce, dateret 30/9, hvori han ganske kort meddelte »Kredsens ærede Vælgere«, at han agtede at stille sig ved Valget den 12/10. Denne Meddelelse blev ikke kommenteret af Redaktionen af Bornholms Avis og mærkelig nok heller ikke i Bornholms Tidende, hverken af Indsendere eller af Philip Dam, hvis politiske Standpunkt dog stod betydeligt til venstre for Fallesens, og som havde stiftet sit eget Blad, fordi han vilde have et Organ, der i Modsætning til de 2 andre Blade paa Øen forfægtede venstreorienteret Politik. Redaktør Kieffer ved Amtstidende ledsagede derimod Meddelelsen om Fallesens Kandidatur med følgende Anbefaling:

»Da Hr. Major Fallesen nu har udtalt, at han er villig til at stille sig heri Valgkredsen, skulle vi ikke undlade at anbefale ham paa det Bedste til Vælgerne; det er en Mand, der værdigen vil kunne repræsentere Valgkredsen, og en Mand, som enhver Valgkreds vil ansee for en Prydelse i den lovgivende Forsamlings Sal. Da jo ved Finantsspørgsmaalet Bornholms Milice absolut maa komme under Overveielse, saa ere vi tillige sikkre paa i Hr. Fallesen at have en Mand, der med Dygtighed, Indsigt og Varme vil værne om den, saa at det engang vil kunne komme til et andet, nyt og bedre Vidnesbyrd end det tidligere om Bornholms Milice«.

Det her angivne Standpunkt deltes dog ikke af alle Rønnekredsens Vælgere. I Avisen findes saaledes en anonym Artikel, undertegnet »En Vælger«, hvori der repliceres til den før omtalte Anbefaling for Fallesen fra »Flere Vælgere«. Det hedder

heri bl. a.: »De gode Vælgere have neppe været Vælgere for cirka 6 Aar siden; thi de, som den Gang fulgte lidt med i Rigsdagsforhandlingerne, mindes vist endnu den Tale, Hr. Major Fallesen da holdt i Folkethinget om Bornholms Militse.

Vi erkjende fuldkommen, at Manden er begavet og dannet, han taler vist saaledes flydende Fransk (det hører jo med til god Dannelse), forstaar at skrive en Theaterkritik som kun Faa; men for Bornholm troe vi, at en Mand, der kjendte vore Forhold langt bedre end Hr. Majoren, selv med langt færre Kundskaber, var at foretrække«.

Imod denne Indsenders Betragtning vender Avisens Redaktør sig — dog først i det følgende Nummer af Bladet — idet han bl. a. skriver: »Vi tro ikke, at den Omstændighed, at en Mand er »begavet og dannet, taler flydende Fransk og kan skrive en Theaterkritik som kun Faa«, kan hindre ham i at kjende vore Forhold, og stræbe efter at fremme Bornholms specielle Interesser, hvis han bliver Folkethingsmand. At han er frihedssindet og folkelig, er, saavidt vi vide, aldrig bleven benægtet, og han har fremfor de Fleste Evne til at rive Andre med sig, saa at vi ikke behøve at frygte, at han kommer til at staa alene med sin Anskuelse, naar han stræber efter at opnaa Noget for sin Valgkreds. Vi tillade os derfor at anbefale hans Valg, da vi ansee ham for en dygtig og retskaffen, dansk og frisindet Mand, en høitbegavet Taler, der er agtet og anseet i Rigsdagen og fremfor Alt har Øie og Hjerte for Smaafolks Tarv, ligesaavel som for Livets ædleste Formaal«.

En Indsender i Bornholms Avis, der kalder sig »K«, omtaler ogsaa Fallesens Kandidatur; han gaar ud fra, at der ikke er andre at vælge imellem end Lucianus Kofod og Fallesen, og af disse anser han den sidste for den bedste, idet han har det Indtryk, at Kofod ikke har røgtet sit Rigsdagshverv tilfredsstillende.

Paa Valgdagen mødte Major Fallesen paa Tribunen paa Rønne Torv som eneste Kandidat. Sejlmager Wichmann var ordførende Stiller, som han havde været det for Lærer Hjorth. »Han anbefalede Kandidaten, som han haabede var Valgkredsen tilstrækkelig bekjendt for sin hæderlige Virksomhed i Fædrelandets Tjeneste, baade som Militair og som folkekaaren Repræsentant. Derefter fremtraadte Kandidaten, og fremstillede i et smukt og tydeligt Foredrag sin Opfattelse af de Forhold, som middelbart eller umiddelbart have Indflydelse

paa Statssamfundet. Han vilde virke hen til, at Landets indre Forhold blev udviklede i en saadan Retning, at Oplysning og Dannelse fremfor alt først søgtes fremmet hos Befolkningen, og at der ved enhver Foranstaltning ikke tabtes en fornuftig Økonomi af Sigte. Han udtalte sig derefter specielt om flere Sager, som i den nærmeste Tid kunne ventes at komme for paa Rigsdagen, og man fik deraf bestandigt det Indtryk, at han vilde virke i Fremskridtets og Folkefrihedens Tjeneste. Huusmand Hans Jespersen af Kongstubbe i Vestermarie Sogn adspurgte Kandidaten, om han ikke fandt den Staten paahvilende Pensionsbyrde af omtrent 3 Millioner Daler aarlig altfor trykkende, og om han vilde gjøre Sit til, at formindske disse Udgifter, hvilket Spørgsmaal besvaredes bekræftende. Derefter skredes til Kaaring, hvorved Major Fallesen — paa 3 Personer nær eenstemmigt valgtes til Kredsens Folkethingsmand.

Efterat Byfoged Bjørnsen havde proklameret Udfaldet af Valget, udtalte han nogle smukke Ord for Kongen, for hvem et 9 foldigt rungende Hurra gjenlød af Forsamlingen. Paa samme Maade istemtes et af Major Fallesen udbragt Leve for Fædrelandet, ligesom Vælgerne endelig, efter Seilmager Wichmanns Opfordring, gav deres Glæde over Valgets heldige Udfald tilkjende ved et kraftigt Hurra for Major Fallesen«. (Af Referatet i Amtstidende).

I Aakirkeby mødte Løjtnant Dam ligeledes som eneste Kandidat. Efter »at have besvaret en Forespørgsel af Pastor Mossin om Nordslesvigs mulige Tilslutning til Danmark og en Forespørgsel af Hofapotheker Hasselriis om Hærordningen og den bornholmske Væbning, blev han valgt enstemmigt ved Kaaring. Dirigenten, Løjtnant H. C. Kofod, udbragte derefter et Leve for Kongen, der blev besvaret med Hurraraab; den gjenvalgte Folkethingsmand udbragte et ligeledes med Hurra besvaret Leve for Fædrelandet, og for det danske Folk, hvorefter Valghandlingen sluttedes med et Leve for Kredsens gjenvalgte Repræsentant«. (Af Referatet i Bornholms Tidende).

Tilbage stod nu Landstingsvalget. Valgmandsvalgene havde fundet Sted den 5/10 og 9/10, henholdsvis for den almindelige Vælgerklasses og de højstbeskattedes Vedkommende. Skønt disse Valg i de Kredse, hvor man havde lidt Indsigt i Politik, var imødeset med en vis Interesse, var Deltagelsen her — som iøvrigt de fleste Steder i Landet — meget ringe. Kun for et af

Valgmandsvalgene, nemlig de højstbeskattedes i Rønne, er der opgivet Stemmetal i de bornholmske Blade, og her synes der ikke at være mødt mere end 15—16 Vælgere frem. Disse stemte ret spredt; Sejlmager Wichmann valgtes med det mindste Stemmetal, nemlig 8! Lærer A. Hjorth og Amtsforvalter Jensen blev begge valgt ved den almindelige Vælgerklasses Valg; det samme gjaldt Findanus Petersen i Neksø; Philip Dam valgtes i Aakirkeby af de højstbeskattede.

I Landkommunerne valgtes alle Steder undtagen i 3 Kommuner Proprietærer eller Gaardmænd; de 4 af disse var Sandemænd; de 3 Kommuner, der gik uden for Gaardmandsstanden, var Nyker, hvor Lærer Siersted blev valgt, Vestermarie, der sendte den frimodige Husmand Hans Jespersen, Kongstubbe, til Rønne som Valgmand, og Pedersker, der kaarede en Parcellist (H. Sommer).

Foruden disse 37 Valgmænd havde som foran omtalt de 15 største Skatteydere paa Landet direkte Stemmeret; Nr. 1 blandt disse var Ejeren af Simblegaard i Klemensker (Løjtnant Holm); derefter fulgte Ejeren af 8' Vdg. i Vestermarie; som Nr. 3 Herren til Lehnsgaard etc. Det var dog — maalt med Nutidens Alen — ingen overvældende Skatteydelse, der skulde til for at komme i Betragtning; den mindste af de 15 svarede kun 38 Rdl. i aarlig Skat; den største 66 Rdl.!

Om, hvem der skulde repræsentere Bornholm i Landstinget, var Meningerne stærkt delt. I Avisen for 9/10 findes et Indlæg undertegnet »Flere Bornholmere«, der meddeler, at da den hidtil værende Landstingsmand, O. E. Sonne, næppe vil blive genvalgt, vil man henlede Opmærksomheden paa »Lærer Knudsen i Vestermarie, som er temmelig almindelig bekjendt for at være en overmaade retsindig og frisindet, dertil en meget dygtig og energisk, Mand«. I det næstfølgende Nummer af Avisen erklærede Lærer Knudsen, at han med Tak maatte afslaa Opfordringen, da han ikke kunde modtage noget Hverv, hvorved han fjernedes fra Hjemmet i nogen Tid. Ogsaa Lærer H. C. Dam, Aaker østre Skole, Folketingsmand Dams Broder, blev der peget paa i en anonym Artikel som egnet til Hvervet som Landstingsmand. For at faa Klarhed over Stemningen indbød »Flere Valgmænd«, alle stemmeberettigede, til et Prøvevalg paa Christianshøj Dagen før Afstemningen i Rønne, ligesom der 2 Timer før dennes Begyndelse afholdtes et Prøvevalg paa Rønne Raadstue. Hvorledes disse Prøvevalg forløb, foreligger ingen Meddelelse om.

Ved selve Valget viste det sig, at Oppositionen imod Kaptajn Sonne havde samlet sig om Amtsforvalter Jensen, der fik 24 Stemmer. O. E. Sonne valgtes imidlertid i 1' Omgang med 26 Stemmer. 1 Valgmand var udeblevet, 1 var mødt *uden* Valgbrev, hvorfor han blev forment Adgang til at stemme.

Om Aarsagen til den stærke Modstand, O. E. Sonne mødte ved dette Valg, foreligger der ingen direkte Oplysninger. Det maa dog antages, at det navnlig har været det blandt Valgmændene (og de direkte Vælgere) særligt talstærke større Hartkorn, der af Utilfredshed med hans Stilling i Udmarkssagen har søgt at fælde ham; maaske har ogsaa lokale Hensyn — Vestbornholm kontra Østbornholm — spillet en Rolle. Derimod har næppe politiske Delingslinier virket ved denne Lejlighed; Amtsforvalter Jensen og Kaptajn Sonne stod begge paa et Centrumsstandpunkt; de var med andre Ord nærmest moderate Højremænd.

16. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

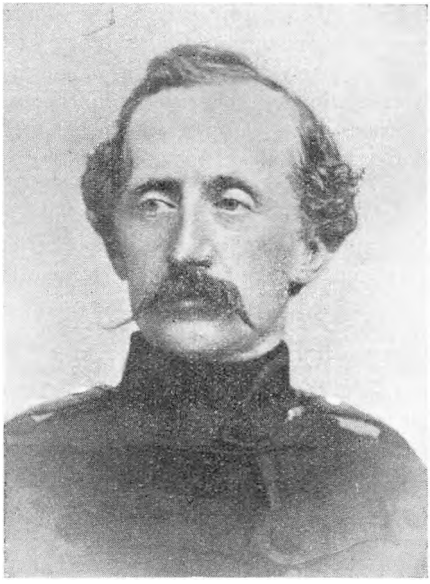
Morten Edvard Fallesen

var født i København den 29/1 1817 som Søn af Sognepræst Lorenz Nikolaj Fallesen (f. 20/4 1757, død 11/7 1824) og dennes 2. Hustru Sara, født Hammer (f. 12/10 1776, død 27/3 1855).

Efter at være blevet Student 1835 blev han Elev paa den militære Højskole. I 1846 udnævntes han til Premierløjtnant i Artilleriet; som saadan deltog han i den slesvigske Treaarskrig, hvor han gjorde sig bemærket som en dygtig og uforfærdet Officer. 1852 udnævntes han til Kaptajn. Under Krigen 1864 fungerede han som Batterichef. Efter Krigen foretoges en betydelig Hærreduktion, og Fallesen udtraadte, da han paa dette Tidspunkt blev angrebet af en alvorlig Sygdom, en Slags Lammelse, som først i Løbet af et Par Aar helt hævedes, af aktiv Tjeneste med Charge som Major. 1866 overtog han Stillingen som Kommandant paa Bornholm, hvis militære Ordning han Aar i Forvejen havde gjort til Genstand for skarp Kritik; han viste sig som en myndig og initiativrig Chef for Militsen (Væbningen) her paa Øen og gennemførte med Fasthed, Dygtighed og Forstaaelse dens Reorganisation. 1867 udnævntes han til Oberst i Forstærkningen. Allerede inden han — den 1/7 1876 — fratraadte Stillingen som Bornholms Kommandant, var han (i 1872) blevet udnævnt til Kammerherre.

Dette skyldtes Kong Christian den 9's personligt venskabelige Indstilling overfor ham.

Ved et Suppleringsvalg til Folketinget den 3/8 1859 i Assenskredsen blev Fallesen valgt til Rigsdagsmand. Han beholdt

M. E. Fallesen.

sit fynske Mandat til den 12/10 1866, da han som andetsteds omtalt uden Modkandidat valgtes til Folketingsmand for Rønnekredsen, men ved Valget den 22/9 1869 faldt han, idet Lucianus Kofod erobrede sin gamle Kreds tilbage med 422 Stemmer; Fallesen fik kun 231. En af Bornholms egne havde slaaet den »førte« Embedsmand ud; men denne fik Oprejsning 5 Aar senere, idet han ved Landstingsvalget i Rønne den 1/10 1874 besejrede den hidtidige Repræsentant, Kaptajn O. E. Sonne med 27 Stemmer mod 25. Fallesen blev siddende som Landstingsmand for Bornholm i de 8 Aar, en Landstingsperiode varer, skønt han kun i Periodens 2 første Aar boede paa Bornholm. Efter 1882 deltog han ikke mere i aktiv Politik.

Fallesen var i politisk Henseende konservativ og stod efter det forenede Venstres Dannelse som dette Partis Modstander,

men i de enkelte Sager indtog han tidt et uafhængigt og fordomsfrit Standpunkt. Han var en af de Talere, Folketinget lyttede til; dels var hans Indlæg som Regel sagligt godt underbyggede; dels havde han en meget elegant og vittig Maade at udtrykke sig paa. Om hans 11aarige Virksomhed som bornholmsk Rigsdagsmand vil der iøvrigt blive gjort nærmere Rede i det følgende.

Fallesen havde fra Ungdommen af næret stor Interesse for den dramatiske Kunst. Allerede som Kaptajn skrev han Teateranmeldelser i »Fædrelandet« og oversatte Skuespil fra Fransk, et Sprog han mestrede til Fuldkommenhed. Da det kongelige Teater i 1876 stod i en vanskelig Situation, særlig fordi man fra Rigsdagens Side som saa mange Gange senere kritiserede, at Teatret lagde Beslag paa for store Statsmidler, udnævnte Kultusminister Fischer, der baade politisk, litterært og personligt stod Fallesen nær, denne til Chef for det kgl. Teater. Den 1/7 1876 ombyttedes Embedet som Kommandant paa Bornholm med den vanskelige Stilling som Leder af vor Nationalscene. Det lykkedes Fallesen i de første Aar af sin nye Virksomhed saa nogenlunde at faa de givne Bevillinger til at strække til uden at sænke Teatrets kunstneriske Niveau. I administrativ Henseende blev han i det hele Teatret en fortrinlig Leder, og paa det kunstneriske Omraade forstod han at vælge sig de rigtige Medarbejdere, ligesom han overfor den moderne, dramatiske Litteratur viste Lydhørhed og Forstaaelse. Fallesen bevarede da ogsaa Ledelsen af det kgl. Teater i 18 Aar, et Tidsmaal der uden Sammenligning er en Rekord for en Indehaver af dette overmaade krævende og vanskelige Embede. Selvfølgelig undgik han ikke Kritik fra Rigsdagens og Pressens Side, og i de sidste Aar af hans Embedstid blev Angrebene voldsomme, bl. a. fordi Institutionens Underskud var stærkt voksende. Kultusminister Goos nedsatte da — i 1893 — en Teaterkommission; men længe inden denne havde endt sit Arbejde, døde Kammerherre Fallesen — 77 Aar gammel — den 6/7 1894 under sit sædvanlige, aarlige Sommerophold i Frankrig. Hans Lig blev ført til Danmark og jordet paa Solbjerg Kirkegaard paa Frederiksberg.

»Fallesens Eftermæle som Teaterchef vilde være blevet fornemmere, hvis han havde forladt sin Stilling ved Støvets Aar, men Ministeriet Estrup og Kongen beskyttede ham. Trods alle Angreb aftvang den lille vævre, elegante Mand Respekt ved

sin Vilje og den koldblodige Behændighed, hvormed han klarede mangen vanskelig Situation. Han var en Akademiker med stærke franske Sympatier, en pligttro Officer med Enevældens Krav om Lydighed, en Politiker med Menneskekundskab og Evne til at jævne skarpe Modsætninger og en Hofmand, hvis Charge gav ham en Nimbus af Fornemhed.«*)

Fallesen blev Ridder af Danebrog 1848, Danebrogsmand 1869, Kommandør af 2. Grad 1876 og af 1. Grad 1884. Hans Buste findes paa Teatermusæet og paa Frederiksborgmusæet.

Postekspeditør Peder Larsen

var født den 3/12 1814 paa Christiansø som Søn af Konstabel Lars Pedersen og Hustru Kirstine, født Larsdatter. Han opnaaede dansk juridisk Eksamen og fik derefter Plads som Fuldmægtig paa Byfogedkontoret i Svaneke. Den 1/10 1846 blev han tillige Postekspeditør; som saadan virkede han i denne By i 30 Aar, idet han fratraadte Stillingen den 1/10 1876. Han var vedvarende Forligsmægler i Byen, hvor han blev boende til sin Død den 4/1 1904.

Han var Medlem af Svaneke Byraad, og som omtalt foran blev han ved Valget til Rigsraadets Folketing den 30/5 1865 opstillet som Kandidat i Aakirkebykredsen. Det Resultat, han her opnaaede, var dog meget kummerligt, og det ses ikke, at han siden gav sig af med Politik; men der fremkom af og til fra hans Haand Indlæg i de bornholmske Aviser i Spørgsmaal af lokal Art.

Larsen var gift med Anne Margrethe Müller Madvig (f. den 4/3 1807, død den 26/7 1877). Hun var Søster til Professor J. N. Madvig og havde været gift 2 Gange før; 1. Gang med Skibsfører i Svaneke R. A. Holm, med hvem hun havde Sønnen Rasmus Anton Holm, Dr. med., Overlæge ved Aarhus Sindssygehospital; 2. Gang med Skibsfører Grønbech i København. Baade 2. og 3. Ægteskab var barnløst.

Lærer Esper Hansen Bohn

var født den 3/12 1809 i Vestermarie som Søn af Husmand Hans Jensen Bohn (f. 10/4 1754, død 31/12 1844) og Margrethe Elisabeth født Bohn (f. 12/8 1777, død 10/3 1866). Bohn

*) Karakteristik i Teaterhistorikeren Robert Neiiendams Biografi i »Dansk biografisk Leksikon« 1935.

blev 1827 antaget til Omgangslærer i Olsker, og i 1831 konstitueret som Lærer i Allinge; i 1835 blev han Bestyrer af en lille Skole i Rønne. Hans Skolegerning i disse 9 Aar uden Eksamen medførte, at han ønskede at blive Seminarist, og i 1836 blev han optaget som Elev i ældste Klasse paa Jonstrup Seminarium, hvorfra han i 1837 dimitteredes med 1. Karakter. Allerede i Juli s. A. blev han konstitueret som Lærer i Allinge-Sandvig; 1840 erholdt han kgl. Udnævnelse som Førstelærer i nævnte Byer. Lige til 1/12 1855 var han Enelærer i begge Købstæder. Han var i en Aarrække Medlem af Allinge-Sandvig Byraad.

Som nærmere omtalt i denne Afhandlings Redegørelse for Valgene paa Bornholm i Juni 1866 ønskede en Del Medborgere i Rønnekredsen at opstille ham som Kandidat til Folketinget. Bohn havde tilsyneladende Lyst til at prøve sine Evner som Politiker, men da A. L. Hjorth lod sig bevæge til at modtage Genvalg. trak Bohn sig — om end lidt nølende — tilbage.

I 1870 indvikledes han sammen med Carl Jensen Dam i en Injuriesag, men frifandtes ved Højesteretsdom 28/3 1871. I den Tid, denne Sag stod paa, var Bohn suspenderet fra sit Embede, der da midlertidig styredes af senere Lærer i Vestermarie Køie, men efter Højesteretsdommen var faldet, optog han sin Lærergerning igen. Efter Ansøgning afskedigedes han med Pension fra 1/1 1876.

Han levede dog endnu i 18 Aar og boede fremdeles i Allinge, hvor han ejede en Gaard med tilhørende Landbrug. Han døde den 3/2 1894.

Den gamle, af sin Alder meget raske gamle Mand, kunde man til det sidste se færdes omkring i Byens Gader med sin høje Hat paa Hovedet, altid travlt optaget. Ved Skriveri for Byens og Omegnens Beboere samt ved et sparsommeligt Liv naaede Espen Bohn at blive en velstaaende Mand.

Bohn var gift to Gange:

1) 19/12 1834 med Martine Christine Jørgensen (f. 23/8 1816, død 21/6 1855); der var i dette Ægteskab 4 Børn, af hvilke Lærer Fr. L. Steenberg Bohn, Klemensker, og Højskoleforstander Peter Julius Bohn (Bon) er mest kendt.

2) 21/10 1855 med Caroline Hansine Samuelsen (f. 14/7 1829, død 15/5 1897). Af dette Ægteskabs Børn var en Søn, Avlsbruger Emil Bohn, Allinge, i sin Tid en kendt Kommunalmand.

Lærer Jens Peter Knudsen

var født den 10/8 1815 i Frederikssund. Han var Søn af Snedker Ole Knudsen og Hustru Sidse Kristensdatter. 1828—33 var han paa Kontoret hos Kammerherre, Inspektør Lowzow paa Jægerspris, derefter i 3 Aar paa Jonstrup Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1836 med 1. Karakter; den 1/10 s. A. blev han Lærer ved Vestermarie søndre Skole, i hvilket Embede han virkede i 40 Aar. Han tog Afsked med Pension fra 1/10 1876. Han var dekoreret med Dannebrogsmændenes Hæderstegn. I Anledning af 40-Aars Dagen for hans Ansættelse i Vestermarie afholdtes der et Festmaaltid for ham, ved hvilket der overraktes ham en værdifuld Mindegave.

J. P. Knudsen var fra 28/11 1855—1/1 1859 Sekretær for Bornholms Landboeres Brandforsikring (udnævnt paa Foreningens Stiftelsesdag). Han var en agtet og anset Mand paa Bornholm, og som det fremgaar af denne Afhandlings Redegørelser for de politiske Valg paa Bornholm, blev der gentagne Gange peget paa ham som den Mand, man kunde tænkes at samles om ved forestaaende Rigsdagsvalg. Hvor stærk denne Stemning var blandt hans Medborgere, ser jeg mig dog ikke i Stand til at udtale noget nærmere om; selv nærede han aabenbart ikke noget stærkt Ønske om at ombytte sin Skolegerning med politisk Virksomhed.

Efter sin Afskedigelse som Lærer flyttede han til Rønne, hvor han døde den 20/7 1895.

I hans Ægteskab med Kirstine Margrethe Nielsen (f. 25/8 1818 i Nylars, død 17/6 1891 i Rønne) var 2 Børn; en Søn Hans Georg Knudsen var født 13/4 1841, cand. polyt. 1864, i flere Aar Konstruktør hos forskellige engelske og skotske Firmaer, fra 1/9 1889 Assistent under 2' Fabriksinspektorat (Aalborg), død 20/8 1923 i Hasseris ved Aalborg som pens. Fabriksinspektør.

17. DANSK POLITIK FRA 1866—70.

Mange tvivlede om, at det Danmark, som blev tilbage efter Nederlaget i 1864, magtede at leve videre som selvstændig Nation. Men under Løsenet: Hvad udad tabes, maa indad vindes, tog andre Genrejsningens Gerning op. Nu tog man for Alvor fat paa at opdyrke den jyske Hede; i 1866 stiftedes »Det forenede Dampskibsselskab«; i 1869 dannedes »Det store nor-

diske Telegrafselskab«; Esbjerg Havn byggedes; Jernbanenettet udvidedes; store Inddæmningsarbejder iværksattes, og udover Landet løste de grundtvigske Højskoler, hvis Tal hurtigt øgedes, mange skjulte Kræfter i Folket. I det sønderjyske Spørgsmaal haabede man paa en Hævnens Dag, hvor en ny Grænse kunde drages. Derfor gik Haand i Haand med Statens Rustninger (Hærloven af 1867 og Flaadeloven af 1868) den folkelige Skyttebevægelse, der i disse Aar tog Fart, stærkt fremmet ved de danske Nordslesvigeres tunge Kaar under det haarde preussiske Tvangsstyre. Man troede paa en snarlig Genforening med den dansksindede Del af Sønderjylland, særlig efter at Krigen mellem Preussen og Østrig i 1866 var afsluttet med en Fred, hvori Kejser Napoleon af Frakrig havde faaet indsat en Bestemmelse om, at Danmark skulde have den Del af Slesvig tilbage, som ved en fri Folkeafstemning gav Udtryk for sit Ønske herom (Pragerfredens § 5).

Efter Vedtagelsen af den reviderede Grundlov var de politiske Partiforhold meget uklare. I Folketinget hørte ca. Halvdelen af Medlemmerne til Venstre — Bondevennerne — men dette Parti prægedes af Uensartethed og Uenighed. Man kan paa denne Tid skelne mellem 3 Hovedgrupper, nemlig:

1). Det nationale Venstre med Balthazar Christensen i Spidsen. Hertil hørte blandt andet Grundtvigianeren Sophus Høgsbro og den unge Skolelærer Christen Berg, hvis Indflydelse var voksende, samt Juristen Christopher Krabbe.
2). Det folkelige Venstre, hvis Fører var J. A. Hansen. Denne Fløj, blandt hvis mest kendte Medlemmer kan nævnes C. C. Alberti, kaldtes ogsaa Oktobristerne, fordi de fleste af dens Medlemmer stod i Oktoberforeningen, de store og de smaa Bønders Sammenslutning.
3). Det bjørnbakske Venstre, hvis Leder i Folketinget efter Tschernings Afgang var Dr. Gert Winther, men hvis betydeligste Mand var den udenfor Rigsdagen staaende Højskoleforstander Lars Bjørnbak i Østjylland, der var en Modstander af Skandinavismen, og som førte en udpræget antimilitaristisk Agitation.

De fleste Medlemmer af Gruppe 1 og 3 havde stemt imod den reviderede Grundlov; det omvendte var Tilfældet med Tilhængerne af Gruppe 2.

Foruden Bondevennerne fandtes i Folketinget udover nogle faa Godsejere og Løsgængere ca. 20 nationalliberale og et lig-

nende Antal Medlemmer af et nyt Parti, der almindelig kaldtes Mellempartiet, hvis Ledere var Nationaløkonomen N. C. Frederiksen og Juristen C. V. Nyholm. Dette Partis Folk havde noget mere social Forstaaelse end de nationalliberale og søgte iøvrigt at bygge en Bro fra disse til det nationale Venstre. Dets Betydning blev ikke særlig stor, og dets Leveaar ikke mange.

I Landstinget havde de nationalliberale stadig Flertallet. De øvrige Landstingsmedlemmer hørte næsten alle til Godsejerpartiet. Bondevennerne var kun faatalligt repræsenterede i dette Ting.

Regeringen — Ministeriet Frijs-Frijsenborg — forsøgte ikke uden Held at mægle mellem de 2 Ting; det støttede sig i de forskellige Sager til skiftende Flertal og opnaaede ret betydelige Lovgivningsresultater. Efter en Lov om Københavns Kommunes Styrelse blev i 1867 gennemført en Lov om Landkommunernes Styrelse og i 1868 en nogenlunde tilsvarende Lov for Købstædernes Vedkommende. I 1866 vedtoges en ny humanere Straffelov og 2 Aar senere — under stærkt Røre i kirkelige Kredse — Valgmenighedsloven.

Ministeriet var oprindelig dannet paa Oktoberforeningens Program, men J. A. Hansens Bondevenner blev ikke repræsenterede i Regeringen, og efterhaanden som Tiden gik, syntes Godsejerministeriet mere tilbøjeligt til at føre Politik sammen med de nationalliberale end med sine allierede fra Grundlovsforliget, »de smaa Bønder«. De Landboreformer, disse havde haabet paa, udeblev, og da J. A. Hansen i 1869 selv indbragte et Lovforslag om Fæstegodsets Overgang til Selvejendom, Bondevennernes gamle Mærkesag, blev det vedtaget i Folketinget, men i Landstinget standset af en Dagsorden. Dermed brast Alliancen, og 1870 opløstes Oktoberforeningen.

Det betydeligste Medlem af Kabinettet Frijs, Indenrigsminister Estrup, var paa Grund af svigtende Helbred traadt tilbage i 1869, og i Maj 1870 indgav Grev Frijs — træt af den vanskelige Mæglerrolle — sin Dimission.

18. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND FALLESEN, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I SAMLINGEN 1866—67.

Den første Rigsdagssamling under den reviderede Grundlov begyndte den 12. November 1866 og sluttede først den 2.

Juli 1867. At den blev langvarig, skyldtes Forelæggelsen og Behandlingen af en Del meget vigtige Lovforslag, særlig angaaende Reorganisationen af Landets Forsvarsvæsen og de deraf nødvendigt følgende Skattelove; iøvrigt var ogsaa betydningsfulde Kommunallove fremme til Drøftelse.

Af de bornholmske Rigsdagsmænd havde Fallesen Ordet 38 Gange, Sonne holdt 33 Taler, Dam kun 7. — Medens Dam saaledes stod langt tilbage for sine 2 Kollegaer med Hensyn til Talernes Antal, havde han de fleste Udvalgspladser, nemlig 5. Han var Medlem af Udvalg angaaende Lovforslagene om 1) militære Pensioner, 2) Hærens Forsyning med Haandskydevaaben og Ammunition, 3) Bygningsafgift, 4) Indkomstskat samt 5) det privat indbragte Lovudkast om Sognebaands Løsning. Dam var her med blandt Forslagsstillerne, hvis Ordfører var Grundtvigianernes Førstemand blandt Politikerne, Sophus Høgsbro. Endvidere var Dam Medforslagsstiller til et Lovudkast om Ændringer i Tyendeloven. — Fallesen var Medlem af 2 Udvalg, hvoraf det ene behandlede Ophævelse af Skovtvangen, det andet Foranstaltninger til Husdyravlens Fremme. Sonne havde ogsaa kun Plads i 2 Udvalg, nemlig de angaaende Pantelaanerloven og Indkomstskatteloven nedsatte. — Dam var Sekretær i Folketinget, Sonne i Landstinget.

Det Lovforslag, som i denne Samling fik størst Betydning for Bornholm, var Hærlovforslaget, ved hvis Vedtagelse ogsaa Bornholms saa tidt debatterede Militærforhold blev reorganiserede. Men iøvrigt var Bornholms Forhold gentagne Gange Genstand for Omtale. Saaledes rejste Fallesen under Finanslovforslagets 1. Behandling Spørgsmaalet om at give Bornholm en Telegrafforbindelse. Han udtalte herom bl. a.:

»De ærede Medlemmer ville maaskee erindre, at under forrige Krig maatte de mindre Skibe af vor Blokade-Eskadre ofte søge ind til Rønne Havn, for der at forsyne sig med Kul. Jeg behøver ikke at dvæle ved, hvilken Betydning det vilde have havt ved Telegrammer fra Bornholm at kunne have faaet Efterretninger fra Eskadren, og hvor let en enkelt Depesche vilde kunne forhindre en Udgift eller foraarsage en Besparelse, der var fuldstændig ligesaa stor, som hele Udgiften til Telegraphanlæget. Staten er nu saa lille, at det ikke gaar an at betragte en Landsdeel, der er 10 Kvadratmil stor og tæller 30,000 Indvaanere, som en Ubetydelighed; vi have ikke Noget, som vi kunne lade ligge udenfor, men vi maae knytte Alt saa nær

som muligt til os. — At det for Øen vilde være af Betydning, er klart. Bornholm har ikke faa Skibe i fremmed Fart. Lad os antage, at et bornholmsk Skib, der er kommet borte fra til England med en Ladning, faaer ny Fragt. Nu skal vedkommende Fører spørge Rhederen; han n aa telegraphere til Kjøbenhavn, lade skrive til Bornholm. Svaret maa retournere til Kjøbenhavn, og Telegraphdepesche maa atter afgaae derfra til England. Der kan let under ugunstige Veirforhold gaae 8 eller 14 Dage med hertil, og Tilbudet om Fragten vil som oftest være taget tilbage. Det er ogsaa klart, at en stor Deel Skibe ville søge de bornholmske Havne og benytte dem som Vinterleie, naar de gennem Telegraphen ved Foraarets Komme kunne faae Underretning om, hvilke Havne der ere aabne, og hvor de kunne søge hen. — For nyligt laae omtrent 200 Skibe ved Allinge paa Grund af Modvind. Hvilken Betydning kunde det ikke have for alle disse Skibes Rhedere at faae Underretning om, hvor Skibene vare, og det navnlig under saadanne Veirforhold, som vi dengang havde? Men iøvrigt synes mig, at det er et Billigheds- og Retfærdighedshensyn, der bør vises Bornholm. Jeg vil minde om, hvorledes vi aarligt i en lang Aarrække have bevilget indtil 6 à 800,000 Rd. til Hoved-Landeveie og nu i flere Aar have bevilget betydelige Summer til Jernbaneanlæg, uden at Bornholmerne, der vel som Skatteydere have faaet Lov at bidrage dertil, have havt det mindste Gode deraf. Det forekommer mig saaledes, at baade Hensigtsmæssigheden og Billigheden af et saadant Telegraphanlæg er indlysende, og det skulde glæde mig, om den ærede Finansminister vilde tage sig af denne Sag« (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 337—38).

Ogsaa i denne Samling var Pastor Trandberg og hans bornholmske Frimenighedsbevægelse Genstand for megen Omtale, specielt under Behandlingen af det før nævnte Lovforslag om Sognebaandsløsning. Ved Forelæggelsen af dette Lovforslag havde Sophus Høgsbro udtalt Ønsket om, at de kirkelige Forhold ordnedes saaledes, at en Menighedsdannelse som den Trandbergske kunde foregaa indenfor Folkekirkens Rammer. Lovforslaget havde særlig til Hensigt at gøre det muligt for Tilhængere af Pastor Vilhelm Birkedal i Ryslinge at danne en Menighed indenfor Folkekirken.*) Høgsbro mente imidler-

*) Pastor Vilhelm Birkedal, en af Grundtvigs mest begavede Til-

tid, at man samtidig kunde give den bornholmske Frimenighed en lignende Stilling. Der var indtraadt en Ændring i Pastor Trandbergs Syn paa Folkekirken, og der var knyttet en Del Traade imellem Pastor Trandberg og Pastor Birkedal; denne havde fornylig været paa Bornholm, og de to Præster havde talt ved en Del stærkt besøgte kirkelige Møder. Der forelaa paa det Tidspunkt, da dette Lovforslag var til Behandling i Rigsdagen, et Andragende fra Pastor Trandberg og 100 Familiefædre paa Bornholm, der havde sluttet sig til Frimenigheden, om Adgang til paany at indtræde i Folkekirken.

Kultusministeren, Rosenørn-Theilmann, stillede sig imidlertid meget afvisende overfor denne Henvendelse. I sit Svar til Høgsbro fremdrog Ministeren en Artikel af Pastor Trandberg i Dansk Kirketidende for December 1865, hvori der var rettet et stærkt Angreb paa den danske Folkekirke. Ministeren tilføjede: »Jeg indrømmer, at det er en overordentlig lykkelig Livsanskuelse, naar en Mand troer sig selv staaende Vor Herre saa nær, at han kan og tør sige: Jeg hører til Christi sande Menighed, til den usynlige Menighed, medens I andre ikke høre dertil; jeg indrømmer, som sagt, at han maa være meget lykkelig, men jeg veed ikke, hvorvidt en Mand, der har denne Anskuelse, just kan siges at være berettiget til at fordre, at det Samfund, han omtaler paa en saadan Maade, skulde optage ham i sig, eller, med andre Ord, forandre sin Organisation, efter hvad der passer ham«. (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 960).

Da Forslaget kom til 2. Behandling, havde Ministeren og Udvalgets Flertal stillet et Ændringsforslag, hvorefter det vilde være muligt for Kirkeministeren at nægte en af Sognebaandsløsere valgt Præst at blive godkendt som berettiget til at udføre de kirkelige Handlinger indenfor Folkekirken, idet Valget først var gældende, naar det havde opnaaet kongelig Godkendelse. Denne Bestemmelse bekæmpedes af Høgsbro, Dam og andre grundtvigsk indstillede Medlemmer, og Spørgsmaalet om, hvorledes Pastor Trandberg vilde være stillet efter en saadan Bestemmelses Vedtagelse var Genstand for udførlig

---

hængere, var Medlem af Rigsraadet 1864—66; her rettede han den 2/9 1865 et voldsomt Angreb paa Ministeriet. Samme Maaned blev han afskediget som Sognepræst i Ryslinge. De fleste i hans Menighed holdt fast ved ham og han fortsatte med at holde Gudstjenester i Sognet. Ved Valgmenighedsloven af 15/5 1868 blev det ham muligt paany at virke indenfor Folkekirken (som Valgmenighedspræst).

Omtale. Kirkeministeren erklærede udtrykkeligt, at naar en Mand optraadte overfor Folkekirken og Gejstligheden, som Pastor Trandberg havde gjort, vilde Ministeren »nære megen Betænkelighed ved at indstille ham til Stadfæstelse, i alt Fald naar der ikke fra ham var kommet en fuldstændig aaben Erkjendelse af, at han med Hensyn til sin Betragtning af Folkekirken havde faaet en anden Anskuelse end den, man kunde udlede af hans tidligere Udtalelser« (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 2142).

Theologen Thurah, der var Repræsentant for Møenskredsen, kritiserede dette Ministerstandpunkt, og han meddelte, at han havde gjort sig bekendt med de paaklagede Udtalelser af Pastor Trandberg. Han indrømmede, at de var stærke, idet Trandberg bl. a. havde skrevet, at han ikke vilde »udrække en Broderhaand mod den store frafaldne Masse i den saakaldte Folkets Kirke, den store Dødens og Fordømmelsens Skare, som vandrer der, det store aandelige Liigtog, som gaar sin dunkle Gang henimod Mørkets Boliger, og som hverken lader sig paavirke af Lovens Trudsler eller Evangeliets Forjættelser«. Men Thurah gør opmærksom paa, at Trandberg i samme Artikel yderligere havde skrevet: »Ja, med Guds Børneflok i hele Danmark vilde jeg saa inderlig gjerne staae i et hjerteligt, ømt Broderforhold, og ikke for Alt i Verden vilde jeg undvære den Troens og Livets Varme, som strømmer os imøde fra Guds levende Menighed indenfor Folkekirken«. Om sig selv og sin egen Menighed havde Trandberg endvidere skrevet: »Vil Frikirken skummel og selvtilfreds, mæt og rig i sine egne Tanker, bestandig holde sig borte fra de Livets Bølgeslag, som røre sig andre Steder i Danmark, da vil den efter min Overbeviisning tidlig eller silde visne og stivne og tilsidst døe«. Thurah fortsætter derefter: »Alene af disse Hovedpunkter vil man see, at det er en Mand med stærke Ord paa Tungen og i Pennen. Han giver sin Tanke et saa kraftigt Udtryk, som det er ham muligt; men dersom Indholdet af disse Yttringer kunde veies paa Sandhedens Vægtskaal, vilde vi komme til det Resultat, at de fleste alvorlige Præster i Landet, om ikke hver Søndag, saa dog mange Gange, sige det Samme, som der indeholdes i disse Ord«. Han fremdrog derefter en Række Udtalelser, som Præster, der tilhørte »Indre Mission», havde fremsat, og mod disse var der ikke udstedt en lignende Bandstraale, som mod Pastor Trandberg. Dette fandt Thurah var uretfærdigt.

Den tidligere Konsejlspræsident Hall, der havde været Medlem af det Folketingsudvalg, som havde behandlet Lovforslaget om Sognebaandsløsning, støttede stærkt Kirkeministerens afvisende Holdning overfor Pastor Trandberg og mente, at denne maatte aabent tilbagekalde de af ham fremsatte Angreb paa Folkekirken, hvis han paany skulde optages i denne. Dette fremkaldte en kraftig Protest fra Folketingsmand Thurahs Side; han udtalte bl. a.: »Det, der harmede mig — jeg vil tilstaae, at det var en Harme, jeg følte — var, at skjønt den Trandbergske Bevægelse paa Bornholm efter min Overbeviisning og efter alle de Oplysninger, jeg har kunnet faae derom, begyndte ganske simpelt som en reent indre Mission, ligesom den Indre Mission nu virker rundt om i Landet, begyndte med en Bodsprædiken, hvis Charakter jeg ikke nærmere skal kunne beskrive, men som, efter hvad jeg har hørt, ikke var anderledes, end at alle Bodsprædikanter indenfor Folkekirken have prædiket paa samme Maade, ja endog vedblive dermed i dette Øieblik, dicterede dog Sjællands Biskop for 3 Aar siden, uden som en Hyrde at gaae til denne Flok, hvilken han maatte troe var paa Vildspor, for at see, hvorledes Sagen forholdt sig, her fra Kjøbenhavn, hvad der skulde gjøres; han forbød Trandberg at bruge Kirkerne derovre, saaledes at den rolige Udvikling ikke kunde finde Sted, hvorigjennem den indre Mission senere har udviklet sig her i Landet«. »Det, der harmede mig, var denne Ubillighed, som jeg maa sige blev til Uretfærdighed, og som for Fremtiden kunde afføde de uberegneligste Følger; for mig stod der ingen Grændse derfor, thi man veed jo, at Læresætninger kunne omtvistes i det Uendelige, ere blevne det fra Verdens Begyndelse og ville blive det til Verdens Ende.« »Min Dømmekraft staaer derfor stille ligeoverfor dette Spørgsmaal, naar jeg ikke faaer Lov til at dømme saaledes, at Menigheden paa Bornholm, naar den høitærede Ministers Anskuelser skulle gjøres gjældende i denne Sag, er udsat for, at den, saalænge han sidder paa Ministerbænken, og jeg vil tilføie, saalænge Biskop Martensen sidder paa Bispestolen, ikke kommer til at nyde godt af den Lov, her behandles. Dette er sørgeligt, thi jeg er overbeviist om, at ligesom denne Menighed i sin Oprindelse ikke var fjendtligsindet imod Folkekirken, saaledes vil den ogsaa nu i fredelig Stemning kunne drages over til den, men dersom der foreskrives denne Præst en Tilbagekaldelse af, hvad han skrev den 2. December i Kirketidende, hvil-

ket man maa forudsætte er Ministerens Mening, maa jeg spørge, hvorledes han med Sandhedskjærlighed skulde kunne tilbagekalde, hvad han anseer for rigtigt« (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 2533—40).

Ministerens og Udvalgsflertallets Ændringsforslag vedtoges med 54 Stemmer mod 27.

Da Lovforslaget derefter kom til Forhandling i Landstinget, mødte det megen Modstand, men O. E. Sonne gav det en varm Anbefaling. »Jeg betragter denne Sag,« udtalte Sonne, »fra en meget alvorlig Side; det forekommer mig, at den eneste og vigtigste Side, hvorfra vi kunne betragte den — idetmindste anseer jeg det for den vigtigste — er den: Hvorvidt kunne saadanne Foranstaltninger som den foreslaaede fremme Guds Rige? Naar jeg nu spørger saaledes og seer paa Lovforslaget for at faae Svar, saa er det min Overbeviisning, at jeg maa svare: Ja, det vil det gjøre. Det vil foranledige endeel Bevægelse, det indrømmer jeg, men jeg veed ogsaa, at Bevægelse netop fremmer dette Rige, fremmer det religieuse Liv. Jeg har selv levet i en Kreds, hvor et saadant Liv er blevet fremkaldt, og jeg har levet i den samme Kreds, medens der herskede en stor Ligegyldighed i Almindelighed, og de samme Forhold, som have fundet Sted i den Kreds, hvortil jeg sigter, have vistnok været tilstede paa flere Steder i Landet og ere vistnok endnu tilstede der. Der var for en Snees Aar tilbage — hvad jeg troer, at vi Alle ville mindes og være enige om, — temmelig almindelig Ligegyldighed med Hensyn til de kristelige Forhold. Hvem var det, som endelig begyndte at tilveiebringe dette Liv? Det gjør mig ondt at maatte sige det, men det var de Secter, som begyndte at gjøre sig gjældende, navnlig Papisternes og Mormonernes. For endeel Aar tilbage var det navnlig den sidste Sect, der virkede med temmelig stor Styrke her i Landet og desværre ogsaa med temmelig stort Held, saa at den samlede mange Proselytter; for Bornholm var der nogle Aar, hvor der aarligt gik Folk i Sneseviis over til Saltsøen for der at finde Guds Rige. Den Ligegyldighed, som almindeligt var tilstede, og hvoraf Folk begyndte at vækkes ved den secteriske Virksomhed, forandrede sig efterhaanden til en Tørst hos dem, som det før af en æret Taler blev yttret, efter at faae den religieuse Følelse, der slumrede i deres Hjerter, og som nu var begyndt at vækkes, tilfredsstillet. Paa den Tid var det, at den Mand, som senere har dannet en Frimenig-

hed, kom over til Bornholm og blev Capellan i et Embede der. Denne unge, begavede, varmtfølende Mand havde en egen Maade til at vække det christelige Liv paa iblandt Folk, og de fleste hørte ham gjerne. Efterat han i nogle Aar havde fungeret som Capellan, besluttede han sig til at reise om til Sognene og paa denne Maade at fortsætte sin Virksomhed i en mere udstrakt Kreds. Overalt, hvor han kom hen, fandt han Tilslutning, og til den Tid fandt han endogsaa flere Geistlige, som syntes om ham, thi han arbeidede for Kirken og for et christeligt Liv i denne, prædikede til Kirken, uden dengang at tænke paa eller tale om nogen Adskillelse. Men saa fik han den ulykkelige Idee, at han maatte være paa en forkeert Vei, idet næsten Alle holdt med ham, medens der dog i Skriften staaer, at Den, der arbeider for Guds Rige, vil have mange Modstandere og blive forfulgt; saa begyndte den Tanke at opstaae hos ham, at han maatte gaae en anden Vei, at han maatte see at faae et reent Samfund, frit for denne Verdens Skrøbelighed, at han maatte udskille sine Tilhængere, som han kaldte Guds Børn, fra den store blandede Mængde, der levede i Folkekirken, for at faae en Menighed, som var reen. Han dannede Lægprædikanter, som skulde hjælpe ham, og hans og navnlig hans Medhjælperes Taler kom saa efterhaanden til at gaae ud paa, at i Folkekirken eller Statskirken kunde Saligheden ikke findes, men maatte træde ud. Dette var altsaa Vildfarelsen, der fulgte med. Men, naar jeg nu spørger, om denne Virksomhed med den Vildfarelse, som den har medført, og den Splid, som det ikke kan nægtes, at den ogsaa har fremkaldt adskillige Steder baade i Familier og mellem Folk, — men som jeg troer intetsteds kan undgaaes, hvor et virkeligt kirkeligt Liv begynder at røre sig —, om den dog ikke har været til Velsignelse, maa jeg sige: Jo; af mit inderste Hjerte maa jeg sige Jo; den har været til stor Velsignelse; den har aabnet Øinene for et alvorligt, christeligt Liv, ikke alene paa dem, som ere traadte ud, men den har aabnet Øinene paa os Andre med, den har gavnligt vækket os Allesammen, og jeg troer, at jeg tør sige, at den ogsaa har havt en gavnlig Indflydelse paa Præsternes Virksomhed«. (Landst. Forh. 1866—67, Sp. 1924—26).

Bornholmeren Madvig ytrede sig fra et stik modsat Synspunkt, idet han fandt Loven ganske overflødig. At lette Pastor Trandberg Vejen tilbage til Folkekirken, kunde der efter Professor Madvigs Mening slet ikke være Tale om. »Der er her«,

udtalte Madvig, »Spørgsmaal om en Præst, der har — jeg dadler ikke hans Overbeviisning eller hvad han har gjort efter sin Overbeviisning — meldt sig ud af Folkekirken, siden fortrudt sit Skridt, har sagt, at han har feilet og nu forlanger at komme ind i den igjen; men man skal dog ikke udtrykkeligt aabne Veien for denne Mand, der selv erkjender at have feilet saa stærkt og ledet mange Andre med sig i Vildfarelse, for at han skal vende tilbage til Kirken som Lærer. Lad ham beskedent vende tilbage til Kirken, som han siger, at han har forladt —, jeg kaster, som sagt, ikke nogen Dadel paa ham, min kirkelige Overbeviisning staaer ikke paa en saa fast Grund, at jeg vil dadle Andre, jeg holder den helst beskedent tilbage hos mig selv«.

Sonne hævdede heroverfor, at naar Pastor Trandberg, som »offentlig og paa en saa højtidelig Maade er traadt ud af Folkekirken, nu offentligt erkjender, at han dengang tog feil, og at han angrer det Skridt, som han dengang foretog, da har han derved, saa forekommer det idetmindste mig, viist en saa stor Ydmyghed, at der nu vel kan være Anledning til igjen at optage ham som Præst i Folkekirken. Forlanger Cultusministeren en yderligere Erklæring af ham, vil han vistnok ogsaa være villig til at give den. Der hører Meget til, for at man skal erkjende sine Fejl; der hører allerede Meget til for at erkjende sine Feil overfor en af sine Venner, og der hører derfor et stort Mod til for at erkjende dem overfor hele Verden. Den omtalte Mand har faaet min Høiagtelse for det Mod, som han har viist ved offentligt at erkjende, at han dengang tog feil«. (Landst. Forh. 1866—67, Sp. 2607).

Hele Lovforslaget blev imidlertid af det mod kirkelig Frihed fjendtligsindede Landstingsflertal stemt ned (med 34 Stemmer mod 22).

Disse Indlæg fra de 2 Bornholmere er dybt afvigende. Vor verdensberømte Landsmand, Professor Madvig, der var valgt ind i Tinget fra København, yndede i disse Aar at tage Ordet i vidt forskellige Sager. Hans Udtalelser i det Trandbergske Spørgsmaal giver hverken Udtryk for Indsigt i Emnet eller Kendskab til Personer og Forhold paa hans Fødeø, og den Maade, hvorpaa han afviser de 100 bornholmske Familiefædres og deres Sjælesørgers Bøn om paany at faa Lov til at leve deres kirkelige Liv indenfor den danske Folkekirkes iøvrigt saa rummelige Hus, virker utiltalende ved sin Kulde og Intole-

rance. Heroverfor staar vor Ø's egen Landstingsmand, O. E. Sonne, hvis Bidrag til Forhandlingen virker stærkt og sympatisk; hans egen ærlige Kristentro giver hans Indlæg Alvor og Inderlighed; hans nøje Kendskab til Bevægelsen paa Bornholm sætter ham i Stand til at udrede Forholdene med Sagkundskab, og hans Taalsomhed overfor anderledes tænkende gør ham det muligt at se bort fra de Fejlgreb, der efter hans konservativt prægede Anskuelser er begaaet, idet han samtidig søger at finde en i Praksis anvendelig Form for Samarbejde i Fremtiden, saaledes at den Fakkel, som Trandberg har tændt, kunde komme til at lyse for saa mange af Kirkefolket som muligt.

Det bornholmske Spørgsmaal, som i denne Rigsdagssamling stærkest lagde Beslag paa Opmærksomheden, var dog — som allerede antydet — Ordningen af Militsens Forhold. Hærplanen af 1842 var allerede længe anset for utidssvarende, og Krigsminister W. R. Raasløff forelagde — efter at en Forsvarskommission havde afgivet Betænkning — et Lovforslag om en ny Hærordning, hvorefter ogsaa de bornholmske Forhold søgtes ændrede. Herefter skulde det værnepligtige Mandskab fra Bornholm indkaldes og uddannes ved Hærens forskellige Afdelinger, ganske som Mandskabet fra det øvrige Land, og det skulde endvidere blive staaende i Hærens Linje til Udgangen af det 2' Værnepligtsaar, men derefter vilde det være at overføre til »Bornholms Væbning«, som Militsen omdøbtes til. Man regnede derved med, at Væbningen skulde komme til at raade over ca. 1200 vel uddannede Tropper. Ud fra den Forudsætning, at Øen i Tilfælde af et fjendtligt Angreb i hvert Fald en Tid vilde være ganske overladt til at stole paa sin egen Væbnings Modstandskraft, blev de 1200 Mand fordelt mellem alle 3 Vaabenarter, saaledes at der dannedes 1 Infanteribataillon (med 4 Kompagnier), 1 Eskadron Kavalleri og 1 Kompagni Artilleri; det sidste tænktes anvendt dels som Feltartilleri, dels til Besættelse af de nødvendige Kystbatterier. Kavalleriet regnedes nærmest at skulle gøre Ordonans- og Patrouilletjeneste. For at vedligeholde Mandskabets Vaabenfærdighed skulde der aarlig holdes 3 Dages Skarpskydningsøvelser, og hvert andet Aar skulde der finde Indkaldelse Sted til større Øvelser i 10 Dage; heri skulde Mandskabet fra de 6 første Værnepligtsaar deltage. I Spidsen for Væbningen sattes en Oberstløjtnant af Forstærkningen, der desuden var Kommandant paa Øen. De øvrige lønnede Officerer blev ved In-

fanteriet en Bataillonschef (Oberstløjtnant) og 4 Kompagnichefer (Kaptajner), ved Kavalleriet en Eskadronchef (Ritmester) og ved Artilleriet en Kompagnichef (Kaptajn). Alle disse Officerer henregnedes til Forstærkningen. Det samme gjaldt Tøjmesteren, der skulde være Kaptajn af Artilleriet. Endelig skulde der ansættes en Bøssemager. Væbningens øvrige Befalingsmænd skulde være værnepligtige, paa Bornholm hjemmehørende Mænd, som havde erhvervet sig deres Befalingsmandsgrad i Hæren. Disse Stillinger var ulønnede. For de øvrige Officerer var fastsat meget beskedne Honorarer, nemlig 1500 Rdl. til Kommandanten, 600 Rdl. til Bataillonschefen og 300 Rdl. til Ritmesteren og Kaptajnerne samt Bøssemageren, hvortil dog kom — i hvert Fald for de 2 højeste Officerers Vedkommende — den Pension, der var tilstaaet dem ved deres Overgang til Forstærkningen. Hele Statens Udgift til Bornholms Væbning var opgjort til 7.300 Rdl. aarlig.

Dette Lovforslag vakte et stærkt Røre paa Bornholm, og den landkommunale Forening vedtog at indgaa til Rigsdagen med en Adresse, hvori man bad om — som et mindre Onde end det paatænkte Lovforslag — »at Mandskabet paa Øen gaaer ind under den almindelige Værnepligt og aftiener den fuldstændigt som det øvrige danske Folk«. Adressen fik Tilslutning fra Amtsraadet og en Del Kommunalbestyrelser, ligesom godt 300 Enkeltpersoner underskrev. De, der støttede denne Adresse, handlede ud fra det Synspunkt, at naar de bornholmske værnepligtige alligevel skulde gennemgaa den almindelige Rekruttjeneste og staa i 2 Aar i Hærens Linie, betød det ingen Lempelse for Øens Befolkning, at de derefter blev optagne i en for dem speciel Væbning, hvor der jo efter Forslaget hvert Aar skulde finde Efterøvelse Sted. Dertil kom, at Bornholms Befolkning maatte bære en Del specielle Byrder: Væbningens Heste skulde vederlagsfrit stilles til Raadighed, og Soldaterne skulde selv skaffe sig Uniform og sørge for deres Forplejning under Indkaldelser til Øvelser etc. Imidlertid blev der fra anden Side paa Øen sat en Modadresse i Gang, der blev indgivet til Rigsdagen, inden Hærlovforslaget forlod Folketinget. Deri protesteredes imod, at Rekrutuddannelsen skulde foregaa udenfor Bornholm; man gjorde med andre Ord et sidste Forsøg paa principielt at bevare den gamle Ordning. Denne Adresse samlede 2711 Underskrifter, et efter Forholdene særdeles betydeligt Antal.

Ved Hærlovforslagets 1' Behandling i Folketinget var de bornholmske Forhold kun i meget ringe Grad Genstand for Omtale. De 2 Folketingsmænd fra Øen, hvoraf den ene jo var Militsens Chef, den anden Officer i denne, hvilket iøvrigt ogsaa gjaldt Landstingsmanden fra Bornholm, fremsatte ret udførlige Indlæg i Debatten om Danmarks nye Forsvarsordning, men de for Bornholm specielle Bestemmelser blev kun strejfede; de 2 Herrer var nemlig i det store og hele tilfreds med Krigsministerens Forslag, og de Enkeltheder, man ønskede ændrede, vilde man, som Major Fallesen udtalte det, drøfte med det kommende Udvalg. Derimod var der en anden Folketingsmand, Major Müllen fra Sorø, som i et udførligt Indlæg gjorde sig til Talsmand for den samme Opfattelse som de 2711 Underskrivere paa Adresse Nr. 2 forfægtede, nemlig at Bornholm helt og holdent burde beholde sit eget Militærvæsen. Han udtalte herom bl. a.: »En fjendtlig Afdeling, som vil forsøge paa at sætte sig i Besiddelse af Bornholm, vil visselig i dette Tilfælde, som ved enhver Landgang, møde med en saa overmægtig Styrke, som han anseer for nødvendig for at kunne sætte sig i Besiddelse af denne vigtige Ø; den hele Væbning bør derfor være tilstede der, og ikke en Afdeling deraf alene. Jeg troer, det er rigtigt, hvad der er udtalt paa et andet Sted, at betragte Bornholm som en Fæstning; men fra denne Fæstning bør man ikke bortdrage Noget af dens Besætning, og dens militaire Besætning er hele den bevæbnede Deel af dens Befolkning. Denne kan faae Nok at bestille med at forsvare sin Hjemstavnsø, og det er derfor urigtigt under en Krig at bortdrage en Deel af dens Forsvar og indlemme den i en af Brigaderne. Faae vi f. Ex. med en Søfjende at bestille, en Fjende, som ikke blot er istand til at afskære, hvad jo langtfra var umuligt, Forbindelsen mellem de to store Øgrupper, men ogsaa, hvad der er endnu lettere, Forbindelsen mellem Bornholm og det øvrige Danmark, vil det saa være forsvarligt at bortdrage en Deel af denne Øes naturlige Forsvarere, som tilvisse dog ikke kunne ansees for altfor talrige til at opfylde deres Hverv, at forsvare Øen? Jeg kan saaledes ikke see rettere, end at man bør lade Bornholms bevæbnede Magt forblive paa Øen. Naar det er blevet sagt, at den burde deeltage i det hele store Forsvar af Fædrelandet, saa skal jeg tillade mig at bemærke, at Bornholm ogsaa er en Deel af Fædrelandet, og det en meget vigtig Deel« (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 3573—74).

Major Müllen kom i Modsætning til Fallesen og Dam ind i Hærlovsudvalget, og her lykkedes det ham at faaTilslutning til sit forannævnte Standpunkt af 5 andre af Udvalgets 19 Medlemmer; dette Mindretal stillede nu Forslag om, at Bornholms Væbning skulde opretholdes uforandret, indtil Forholdene ordnedes ved en særlig Lov. I den Tale, hvormed Müllen ved Lovforslagets 2. Behandling motiverede dette Ændringsforslag, hævdede han — ud fra lignende Synspunkter, som gamle Grundtvig i de Aar, han sad i Rigsdagen, med stor Styrke havde gjort gældende — at Danmarks Forsvar burde ordnes paa Grundlag af en Almenvæbning, saaledes at alle Mænd, der kunde bære Vaaben rykkede i Marken i Farens Stund. »Men saa forekommer det mig ikke rigtigt«, sagde Müllen, »at man ligefrem vil tilintetgjøre det lille Fragment af en Almeenvæbning, som nu findes i den bornholmske Milice. Det synes mig virkeligt, at man under de tidligere Regjeringer, om man end just ikke har ladet sig det være magtpaaliggende Intet at gjøre for denne Milice, saa dog har behandlet den saa skjødesløst, at man deraf let kunde ledes til den Formodning, at det ligefrem tilsigtedes at ophæve dens Betydning og at tilintetgjøre den, for at Andre ikke skulde kunne henpege til den og sige: »See denne Ø har allerede en Almeenvæbning, og see, hvor blomstrende den er; den kan tjene til et Mønster for os og staae som et Maal, hvortil vi bør stræbe«. Jeg tør jo ikke sige, at det har været Tanken, men at det hele Forsvar fra tidligere Regjeringers Side er blevet forsømt, troer jeg, at Ingen saa let vil indlade sig paa at modsige«. »Jeg troer, at Milicen i sin nuværende Skikkelse ikke vil egne sig til at yde noget Forsvar; men, fordi en Ting er ubrugelig i den Skikkelse, hvori den ved mange Misgreb er kommen til at befinde sig, deraf følger ikke, at der ikke kan gives den en saadan Skikkelse og en saadan Tilværelse, at den nogenlunde bliver skikket til at opfylde sit Øiemed, og jeg troer navnlig, at det vil kunne blive Tilfældet med Bornholms Milice«. »Naar man tager Hensyn til Bornholms Naturbeskaffenhed fra Hammeren og ned til Svaneke og derfra videre til Dueodde, saa vil man see, at den aldeles ligner, hvad man kalder en beskyttet Kyst, det vil sige, at der er høje Skrænter og, i Særdeleshed paa den første Strækning, som jeg nævnte, svære Brændinger, som gjøre en Landgang meget vanskelig. Den anden Deel af Kysten har derimod jo ganske vist sine abordable Punkter, men Bornholm er jo

ikke fuldt 11 Kvadratmile stor med en Befolkning af noget over 29,000 Mennesker, og der er intet Punkt paa Øen, som er synderligt længere end 5 Qvartmile fra Kysten, hvoraf følger, at det altsaa ikke vilde være vanskeligt for en Styrke, der maatte holdes samlet paa et eller andet dertil beqvemt Punkt, som jeg, da jeg aldrig har været paa Øen, naturligviis ikke i dette Øieblik nøiere kan betegne, paa et givet Varsel meget hurtigt at sætte sig i Bevægelse. Det vilde altsaa ikke være vanskeligt for en Troppestyrke øieblikkeligt at kunne afsende et tilstrækkeligt stort Detachement eller selv at sætte sig i Bevægelse for at møde en Fjende, hvis han skulde lande paa den vestlige Kyst, som er den, jeg især anseer for farlig med Hensyn til Øens Forsvar, og dette vilde kunne skee meget hurtigt«. »Man vil maaske sige: »Den bliver alligevel for lille til Øens Forsvar«; men dertil svarer jeg: Ja, det er sandt, men vi kunne jo destoværre sige det Samme om hele vor Væbning; den er ogsaa for lille, den vil ogsaa være for svag mod en overmægtig Fjende. Hertil kommer endnu en Omstændighed, og det er den, at vi hidtil have været sømægtige, at vi hidtil have havt Herredømmet paa Søen; det vil jo desværre neppe blive Tilfældet i Fremtiden, ligesom det er et Spørgsmaal, om det allerede er Tilfældet i dette Øieblik. Men i saa Fald ligger det dog ganske klart for, at det idetmindste vilde være et stort Misgreb at bortkalde en Deel af Øens meest vaabenføre Befolkning for at fordele den her i to Brigader. Her vilde denne lille Forøgelse jo ikke være af noget væsentligt Værd, men en stor og vigtig Betydning vilde dette Mandskabs Bortdragelse fra sin Hjemstavn kunne have, saasnart det kom dertil, at Øen, blottet for al Succurs herfra, skulde stole paa sine egne Kræfter, og ved Hjælp deraf gaae en Fjende imøde, som vistnok ikke vilde udeblive, saasnart Herredømmet tilsøes var i andre Hænder end den, hvori det hidtil har været«. (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 8035—39).

De bornholmske Folketingsmænd ydede ikke Müllens Forslag Støtte, og ved Afstemningen forkastedes det med 52 Stemmer mod 22. Men Major Müllen stillede til 3. Behandling, opmuntret af den før omtalte Adresse med de 2711 Underskrifter, som i Mellemtiden var blevet indgivet til Rigsdagen, paany sit Forslag. »Naar man kan imødekomme Ønsker hos Befolkningen, uden at høiere Formaal tilsidesættes, troer jeg, at man bør gjøre det. I det Hele troer jeg ikke, at det er klogt

at modsætte sig det Ønske, som i denne Sag er udtalt af et dog forholdsviis betydeligt Antal af Bornholms Beboere — det er jo næsten 3,000, som have næret den Attraa, at Recrutuddannelsen fremdeles maa finde Sted paa Øen selv —, thi skjøndt jeg ikke noget Øieblik betvivler Bornholmernes Loyalitet og Kjærlighed til det fælles Fædreland, saa maa man dog være opmærksom paa, at denne Ø har en særlig, jeg kunde fristes til at sige delicat, idetmindste vanskelig Beliggenhed i Krigstid, hvorfor man ganske vist vil kunne regne paa, saaledes som vore og vore eventuelle Fjenders Magtforhold nu stille sig, at Bornholm upaatvivleligt ikke vil undgaae ved den første udbrydende Krig at blive Gjenstand for Overfald. Og jeg spørger fremdeles, om det ikke absolut maa undergrave Beboernes Tillid til deres Befalingsmænd, naar de see, at man vel vil betroe disse i Krigstilfælde at føre dem imod Fjenden, men at der derimod ikke kan betroes dem den langt ringere Forretning at skaffe dem den Uddannelse, som nødvendigviis hører til, for at de kunne opfylde deres Hverv med Hæder og muligt Held« (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 8514—16).

Krigsministeren fraraadede Ændringsforslaget, idet han fandt det rigtigst, at de bornholmske Rekrutter fik deres Uddannelse udenfor Øen. Trafikmidlerne var efter Ministerens Mening nu saa gode, at den foreslaaede Ændring ikke vilde volde Vanskeligheder. — Dam erklærede, at han vel vilde stemme for Müllens Forslag, men kun under den udtrykkelige Forudsætning, at det i Ændringsforslaget bebudede særlige Forslag om Militsens Omorganisation snarest blev forelagt, saaledes »at vi kunne faae en virkelig tjenlig Væbning for Bornholm, der nogenlunde kan tilfredsstille de Krav, man kan stille til en saadan Væbning, baade af Hensyn til dens indre Beskaffenhed og til den oeconomiske Side af Sagen«. Ved Afstemningen faldt Forslaget med 56 Nej mod 29 Ja.

Medens Dam kun med megen Reservation og Fallesen slet ikke støttede dette sidste Forsøg paa at bevare den af Bornholms store Flertal saa stærkt ønskede, men sikkert uheldige Ordning, hvorefter Rekrutuddannelsen foregik paa selve Øen, stillede de 2 Folketingsmænd baade til 2' og 3' Behandling Ændringsforslag til 2 andre Punkter i Udkastets Regler for den bornholmske Væbning. For det første ønskede man at faa 2 Kompagnier Artilleri paa Øen i Stedet for 1, og for det andet vilde man sikre sig, at Væbningens Kompagni- og Eskadronschefer blev udtagne blandt Væbningens Officerer.

Til det første af disse Forslag stillede Krigsministeren sig ret velvilligt; heller ikke Udvalgets Ordfører var særlig afvisende, men da han frygtede, at man derved vilde svække Artillerikompagnierne udenfor Bornholm for stærkt, mente han dog nærmest at maatte fraraade Forslagets Vedtagelse. Det blev da ogsaa stemt ned, om end med ringe Stemmeforskel (49 Stemmer mod 43).

Om det andet Forslag ytrede Dam bl. a.: »Lad det være mig tilladt ganske aabent og reent at udtale, hvorledes man udtrykker sig om denne Sag paa Bornholm, og jeg synes, at der er nogen Grund i et saadant Argument. Vi maae nemlig huske paa, at den Adskillelse, her er i Loven, saaledes som den foreligger, imellem Forstærkning og Væbning, falder sammen med en anden Forskjellighed, nemlig den, at der er lønnede og ulønnede Officersposter. Det er dette, der har givet Anledning til Misfornøielse, at Capitainerne og Bataillonscommandeuren, der betegnes som værende af Forstærkningen, ere lønnede med et lille aarligt Honorar, imedens derimod Lieutenanterne, idetmindste efter det foreliggende Lovforslag, ikke skulde have et saadant Honorar. Deri seer man hjemme paa Bornholm en Tilsidesættelse, og det er meget naturligt, at man gjør det, thi efter Lovens Ord kan man meget godt tage, som man siger, gamle afdankede — tillad mig dette Udtryk, men det kan godt siges i en god Betydning — Capitainer fra Hærforstærkningen og sætte over paa Bornholm til Compagnifører, imens de Værnepligtige derovre ikke kunne avancere til mere end Lieutenanter uden Gage. Nu vil jeg slet ikke paastaae, at Bornholmerne i dette Punkt enten ere bedre eller slettere end andre Mennesker. Jeg troer nok, at de kunne gjøre endeel for Ærens Skyld, men jeg troer ogsaa, at de gjerne tage imod et lille Honorar for deres Arbeide. Derimod troer jeg nok ogsaa, at jeg tør sige, at de gjerne lade sig nøie med et mindre Honorar; jeg troer, at i den Henseende er der ikke nogen stor Begjærlighed, og at de i dette Punkt ikke ere saa begjærlige, som man vil finde Mænd i mange andre Stillinger herovre. Det er altsaa, som sagt, for at forsone Stemningen og for at tilfredsstille en Betragtning, hvorfor der efter min Mening ligger Noget til Grund, at jeg maa holde stærkt fast ved disse Bestemmelser«. (Folket. Forh. 1866—67, Sp. 8519—21).

Folketinget fulgte dog ikke Dam i hans Forsøg paa at be-

sværge Misfornøjelsens Storm blandt de bornholmske Officerer; thi Forslaget faldt med 49 Stemmer mod 29. Men Krigsministeren fremsatte under Forhandlingen en beroligende Erklæring, hvorefter de lønnede Kompagnichefstillinger som Hovedregel vilde blive besat med Bornholmere fra de ulønnede Løjtnantstillinger.

Da Hærlovforslaget derefter kom til Behandling i Landstinget, gav Ordningen af den bornholmske Milits Anledning til meget udførlige Indlæg. Den nationalliberale Politiker, Digteren Carl Ploug, stillede et Forslag, hvorefter de bornholmske Værnepligtige af Fodfolket først efter det 4' Aar af deres Værnepligtstid overgik til Bornholms Væbning, medens Artillerister og Kavallerister hele Tiden skulde blive staaende i Linien i den for Riget fælles Hær. Om dette Forslag udtalte Ploug bl. a.: »Jeg skal villigt indrømme, at det er naturligt, at der paa en Ø, der ligger saa isoleret som Bornholm, er en liden Væbningsstyrke tilstede, deels af Hensyn til muligt udbrydende Uroligheder og deels for at opretholde Orden, naar der, som jo skeer, kommer fremmede Krigsskibe og Fiskere til Øen. I Krigstid er der Intet at befrygte; da er Øens bedste Værn dette, at den har en Form som det Hvedebrød, man kalder en Strut; havde den mere en Form af en Kringle, og især hvis der var et Brud paa Kanten, saa vilde Øen i dette Øieblik neppe være Danmarks Eiendom. Med andre Ord: Bornholm savner en Havn for store Krigsskibe og frister derfor ikke nogen af de to Stormagter, for hvem denne Ø ligger beqvem, til at bemægtige sig den, og skulde de ville tænke derpaa, saa vilde de jo med Lethed kunne sende en Styrke derhen, som var 4 Gange saa stor som de 1200 Mand. Ihvorvel jeg altsaa erkjender, at ved Ministerens Forslag vil Væbningen blive organiseret paa en mere fornuftig og tidssvarende Maade end hidtil, og at Omkostningerne dertil, som nu beløbe sig til omtrent 15.000 Rd., derved vilde kunne nedbringes til det Halve, saa troer jeg dog, at man gjerne kunde gaae lidt yderligere, og navnlig ikke holde Cavalleri og Artilleri paa Øen, hvorved man vilde spare Landet nogle flere Penge og Øens Indbyggere nogle Udgifter og Besværligheder. Øens Beboere maae jo til de nuværende Øvelser, der ganske vist ikke vare længe, idet det kun er nogle faa Dage hvert Aar, stille 500 Heste og selv anskaffe sig Uniform, og denne Byrde vilde bortfalde, naar man, saaledes som efter mit Forslag, lod dem udgjøre en Forstærk-

ningsbataillon« (Landst. Forh. 1866—67, Sp. 4476—79).

Baade Krigsministeren og O. E. Sonne fraraadede Plougs Forslag. Sonne benyttede Lejligheden til at give en meget udførlig Fremstilling af Militsens Forhold og sit Syn paa dens Fremtid og Opgaver. Han rettede herunder stærke Bebrejdelser mod de tidligere Regeringer, fordi de i de senere Aar »have forsømt Militsen og søgt, jeg havde nær sagt, at qvæle den Aand, som var tilstede i den fra tidligere Tid. Navnlig i Krigstiden fra 1807 til 1814 var der en stærk militair Aand tilstede paa Bornholm. Hver Soldat, og det vil sige hver vaabenfør Mand, maatte i den Tid flere Aar igjennem være paa Vagt hver tiende Dag paa sin egen Bekostning og Underholdning, og desuagtet klagede man ikke; der var en levende militair Aand tilstede; den udvikledes under den dygtige Gouverneur, som Bornholm dengang havde, og den vedligeholdtes og befæstedes senere i den flinke Commandant Hoffmanns Tid. Først i hans sidste Tid, men navnlig dog især senere, gik det reent tilbage. Efter Hoffmanns Død forløb der 11 Aar, i hvilke Militsen ingen Øvelser havde, i hvilke ikke en eneste Recrut oplærtes. Saa kom i 1848 pludseligt den stærke Krigsbevægelse i Europa, og saa maatte Bornholmerne paa een Gang ind og i Marts og April Maaned exercere paa aaben Mark for at sætte sig lidt ind i Tjenesten og lære Lidt af det, som i saa mange Aar var forsømt. Men siden den Tid er det igjen gaaet tilbage; kun enkelte Aar er der foretaget Øvelser, og Følgen heraf har været, at Militsen er gaaet i høi Grad tilbage. Dette har atter bevirket, at Bornholms Milits er bleven ringeagtet i Armeen og har været Gjenstand for spottende Udtalelser, endogsaa i sin Tid i denne Sal, og min høitærede Ven (Ploug) kunde end ikke nu lade være at omtale den paa en vis munter Maade, Noget, som jeg mener er ufortjent, thi Bornholmerne kunne dog ikke gjøre ved, at Regjeringen lader Militsen forfalde«. Sonne krævede derefter med Styrke et virkeligt Forsvar for Øen. »Jeg troer nemlig«, fortsatte han, »at Bornholm, dersom der ikke findes en stedlig Væbning paa Øen, ikke i Krigstid vil faae noget Forsvar; thi Danmark vil vist i saa Tilfælde have andre Steder, hvor der vil være for megen Trang til Armeen, til at det skulde have Raad til at lægge en Afdeling derover. Jeg vil, naar der skal være et Forsvar, derhos ogsaa have et Forsvar, der kan være nogenlunde kraftigt, men saa kan det ikke være mindre, end her er foreslaaet«. Han vendte sig imod

den af Ploug hævdede Opfattelse, at det ikke skulde være nødvendigt at have Artilleri og Kavalleri som et Led i Væbningen; begge Dele var paakrævede, og han genoptog det i Folketinget nedstemte Forslag, hvorefter Bornholm fik 2 Kompagnier Artilleri (hvoraf 1 til Felttjeneste, altsaa med transportable Kanoner, og 1 til Anvendelse paa Kystbatterierne). Han indrømmede, at man ved det foreliggende Forslag lagde ret store Byrder paa Bornholmerne; at Soldaterne i Væbningen skulde sørge for deres Uniform og deres Forplejning under Øvelserne betød forøgede Udgifter, da Antallet af Øvelsesdage blev sat saa betydeligt op. Dertil kom som et væsentligt Punkt Udredningen af Heste. I gamle Dage betød dette ikke saa meget, thi da »havde man jo til hvert Agerbrug en Overflødighed af Heste — naar Foraarssæden var lagt, var der Heste nok tilovers —; efterhaanden som Agerbruget er skredet frem, er Bonden imidlertid ophørt med at holde flere Heste, end han nødvendigt bruger i sin Bedrift, og dem, han holder, er der altsaa Brug for hele Aaret igjennem; det er derfor ingen ringe Byrde for en Gaardmand at skulle være af med en Hest i flere Dage. De her nævnte Byrder medføre ogsaa saa Meget, at der er flere Eiendomsbesiddere paa Bornholm, som under ingen Omstændigheder ville have Militsen bibeholdt«.

Sonne hævdede imidlertid, at den overvejende Stemning paa Øen dog var for at bevare Væbningen, og han anbefalede det foreliggende Forslag med den af ham selv foreslaaede Ændring.

Krigsministeren kunde tiltræde Sonnes Ændringsforslag og gik som nævnt imod det, der var stillet af Ploug, som derefter tog det tilbage, men det blev optaget af Madvig, som holdt en længere Tale, hvori han indledningsvis ytrede: »Det gjør mig iøvrigt personlig overordentlig ondt at skulle tage Ordet her i denne Sag, thi jeg er selv en Bornholmer, som man jo vil kunne høre paa mit Mæle, og, skjøndt jeg vel nu i lang Tid har været borte fra min Fødeø, har jeg dog mange Forbindelser derovre og er knyttet til Øen med stærke Baand, og det vilde derfor være mig personligt meget ukjært at lægge mig ud med Bornholmerne og blive ilde seet der, hvad jeg dog neppe vil undgaae, naar jeg udtaler det, som jeg nu har reist mig for at udtale«. Om sine Landsmænds Mod og Kampduelighed udtalte han sig meget anerkendende, idet han bl. a. sagde: »Jeg har stor Interesse for Bornholmerne som brave og kjække Folk;

jeg kan personlig huske den Gang, da der sidst for Alvor er hørt Kanonskud paa Bornholm, thi det var just i de Aar, da jeg levede der som Dreng, og jeg har selv hørt Kuglerne suse; det er den eneste Gang, at jeg har været saa nær ved fjendtlig Ild, at en Kugle kunde naae mig. Jeg kan forsikkre, at jeg har en levende Erindring om, at Bornholmerne dengang gik med Lyst til deres Batterier og samlede Infanteriet bagved Batterierne. De gjorde det i Tillid til en overmaade energisk og dygtig Mand, som stod i Spidsen for det Hele, nemlig den senere afdøde Admiral Rothe, og jeg troer, at de vilde have gjort dygtigt Forsvar imod Forsøg paa Landgang, og at de maaskee vilde have kunnet kaste en lille Trop tilbage, selv hvis den var kommen i Land. Men hvis en Landgang først var skeet med nogenlunde Styrke, saa troer jeg rigtignok, at Udsigterne med Hensyn til Udfaldet af en regelmæssig Kamp i det Indre af Landet, vilde have været mindre heldige«. Det var i det hele Madvigs Opfattelse, at man maatte »opgive at uddanne Bornholmerne specielt med Hensyn til Forsvaret af deres egen Ø. Jeg troer, at man maa holde saa stor en Styrke paa Øen — enten Forstærkningen alene eller tillige en Deel af Linien —, at der baade er et til enhver Tid tilstrækkeligt Politi, og at der i Krigstilfælde er, hvad jeg vil kalde et Krigspoliti, der kan forebygge Molest fra en ubetydelig fremmed Magts Side, og som kan hindre et enkelt fremmed Krigskib i at brandskatte Øen eller spille Herre paa den, men dertil behøves ikke nogen stor Styrke. Men forresten troer jeg, at man fra denne Ø ligesom fra de andre Landsdele skal tage det Bidrag, som den kan give til hele Landets Forsvar. Naar man skulde holde paa den bornholmske Væbning, saa maatte man egentlig sige: »Den krigerske Aand vedligeholdes ikke saa let hos Folk, og der vil ikke være nogen Lyst hos dem til at være Krigsmænd, naar de ikke dermed kunne forbinde Tanken om paa eengang at værne det hele Land og det særlige Hjem, og denne Tanke ville Bornholmerne jo være nødte til at opgive, naar der ikke er en særlig stærk bornholmsk Væbning paa Øen; derfor maa man holde dens særlige Væbning vedlige«. Men denne Tanke, at forsvare det særlige Hjem, maa man jo for Tiden opgive overalt, naar man vil tænke paa at have en Hær, der virkelig skal kunne bruges til Forsvar for det hele Land. Lad os huske hvad vi have fordret og maae fordre i saa Henseende af Jylland. Danmark kan aldrig tænke paa at føre Krig, naar man ikke vil

gaae ud fra, at der er Landsdele, som under en Krig maae være udsatte for til en Tid at komme i en Fjendes Hænder, medens det vaabendygtige Mandskab derfra paa andre Punkter kæmper for hele Landet. Jeg kan derfor ikke komme til andet Resultat, end at man maa komme til at opgive at skabe den særlige bornholmske Væbning en Fremtid«.

Ved Forhandlingens Slutning tog Madvig dog paany det af ham optagne Plougske Ændringsforslag tilbage. Sonnes Forslag om 2 Artillerikompagnier vedtoges med 31 Stemmer mod 9.

Da Hærlovforslaget paa Grund af denne og en Del andre Ændringer blev sendt tilbage til Folketinget, rejstes der paany Modstand imod, at Bornholms Væbning fik 2 Artillerikompagnier, men ved Afstemningen blev det med 54 Stemmer mod 10 vedtaget at blive staaende ved Landstingets Affattelse. Kort efter fik den nye Hærlov Kongens Underskrift; den derved for Bornholms Vedkommende tilvejebragte Ordning bevaredes nogenlunde uændret i 55 Aar.

19. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND FALLESEN, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1867—68.

Efter et Aabningsmøde den 7/10 1867 blev Rigsdagens Møder udsat i 2 Maaneder. Samlingen sluttede den 20/5 1868.

Denne Rigsdagssession var altsaa betydelig kortere end den foregaaende; heller ikke dens Betydning for den almindelige Reformlovgivning kunde staa Maal med Samlingen 1866—67; de særlige bornholmske Spørgsmaal, der i denne Samling kom til Debat, var af sekundær Interesse.

Dam talte i Samlingens Løb kun 3 Gange; derimod holdt Fallesen 45 Taler; de fleste af disse var dog ret korte og 23 blev holdt om Lovforslaget om Værnepligt. Sonne havde Ordet 16 Gange. — Fallesen var kun Medlem af 1 Udvalg, nemlig det om Værnepligtsloven nedsatte. Her gjorde han til Gengæld et meget stort Arbejde og blev valgt til Ordfører. Som saadan forsvarede han med stor Humor og saglig Dygtighed Udvalgsflertallets Standpunkter overfor vekslende Mindretalsordførere. — Dam var Medlem af 2 Udvalg; det første af disse behandlede den kommunale Indkomstskat i København; det andet var nedsat til Overvejelse af et Lovforslag om Op-

rettelse af Militærlejre og Anskaffelse af Materiel og Inventar til disse. — Sonne var Medlem af Udvalget angaaende Lovforslaget om Købstadkommunernes Styrelse.

Dam var i en Periode (4 Uger) Sekretær i Folketinget; Sonne var i hele Samlingen Sekretær i Landstinget.

Som omtalt i Redegørelsen for Rigsdagssamlingen 1866—67 havde det vakt nogen Misfornøjelse paa Bornholm, at man ved Væbningens Nyordning havde paaført Befolkningen, særlig det værnepligtige Mandskab, forøgede Byrder, og Øens Rigsdagsrepræsentanter havde ogsaa paa forskellig Maade givet Udtryk for den Opfattelse, at den særlige bornholmske Militærordning var økonomisk ugunstig, bl. a. fordi de indkaldte Menige ingen Dagpenge fik under Manøvrerne, ligesom Befalingsmændene, bortset fra de højere Grader, intet Honorar oppebar. Regeringen havde ikke vendt det døve Øre til disse Klager, og i Marts 1868 forelagde Krigsministeren (W. R. Raasløff) et Lovforslag, hvorefter Befalingsmænd og Mandskab, naar Væbningen sammenkaldtes til Mønstring og Øvelser, fik udbetalt en Lønning, der udgjorde pr. Dag: for Løjtnanter 1 Rdl., for Underofficerer 40 Skilling, for Underkorporaler 26 og for Menige 22 Skilling. Endvidere havde hele det indkaldte Personale Krav paa Kvarter in natura, frit Lægetilsyn og fri Medicin. Endelig bestemtes det, at de Løjtnanter, Underofficerer og Spillemænd, som overgik fra den gamle Milits til den nye Væbning, bevarede Retten til den tidligere oppebaarne Gage.

I Folketinget anbefalede Fallesen Lovforslaget til uændret Gennemførelse, og i Landstinget udtalte Krigsministeren, at han havde »Grund til at tro, at det vilde være velkomment paa Bornholm, da det er billigt og retfærdigt mod Individerne, og at det dermed forener et rimeligt Hensyn til Statskassens Tarv.« Sonne sluttede sig ganske til denne Ministerudtalelse. Andre Bemærkninger faldt der ikke ved denne Sags Behandling i de to Ting, og det vedtoges enstemmigt i den Skikkelse, hvori Regeringen havde forelagt det. — Fallesen tillagde sig en særlig Andel i denne Ordnings Gennemførelse, og det er ogsaa sandsynligt, at han har benyttet sine gode Forbindelser i Regeringskredse til underhaanden at virke for at dette Lovforslag kom frem. Dets Vedtagelse vakte megen Tilfredshed paa Bornholm.

Ved Forhandlingerne om Værnepligtsforslaget fremsatte

Fallesen en Del Bemærkninger om Bornholms Udskrivningsvæsen. Ved Hærloven var det fastsat, at de bornholmske værnepligtige skulde fordeles mellem to Brigadekredse. Dette skyldtes, at de Brigader, hvori Bornholmerne skulde uddannes, efter 2 Aars Forløb paany skulde miste dette Mandskab, nemlig ved dets Overførelse til Væbningen. Dersom alle Bornholmere nu stod ved den samme Brigade, vilde dette Tab mærkes for stærkt. Mod denne Ordning fandt Fallesen intet at indvende, men da Krigsministeren i Konsekvens heraf gik videre og foreslog Bornholm delt i 2 Udskrivningskredse, idet den almindelige Regel var, at Brigadekredse og Udskrivningskredse faldt sammen, fandt Fallesen dette urimeligt. Han udtalte herom bl. a. »Det er en stor Besynderlighed, naar de danske Udskrivningskredse ellers ere over 100 Qvadratmile store, da at underkaste denne lille Ø, der ikke er mere end 10 Qvadratmile, 2 Udskrivningschefer og 6 Lægdsforstandere. Efter min Opfattelse er dette urimeligt, og jeg troer, at man vel kunde paalægge Commandanten uden Vederlag at overtage disse Udskrivningsforretninger. Ingen kan udføre dem saa godt som han, saavel naar man tager Hensyn til Controllen, som til hurtig Indkaldelse, som ogsaa til Søfarendes Stilling. Jeg skal ganske klart udtale mig herom. Der bestaaer det Forhold paa Bornholm, at Ingen, der er i Væbningen — og det ere Alle fra Confirmationen til 50 Aars Alderen —, kan forlade Øen uden at faae et saakaldet Permissionspas hos Commandanten; det er en Bestemmelse, som i den Grad er gaaet over i Blodet paa Befolkningen, at det saa at sige aldrig skeer, at Nogen overtræder denne gamle Befaling. Det vil let sees, at naar paa Bornholm Commandanten baade var Udskrivningschef og Lægdsforstander — et lignende Forhold som i København —, vilde man, ved at holde denne Sædvane i Hævd, have den allerbedste Control, man kunde faae. Den Værnepligtige, der vil forlade Øen, vil, naar han melder sig hos Commandanten, tillige træffe Lægdsforstanderen. Fremdeles vil det med Hensyn til hurtig Indkaldelse sees, at naar der fra Udskrivningscheferne skal corresponderes med Lægdsforstanderne, og der fra disse, som tillige ere Politimestre, og som derfor gjerne kunne være borte ved Skovauctioner eller i andre Forretninger, skal sendes Bud til Lægdsmanden, og denne derefter opsøge vedkommende Værnepligtige, vil dette tage meget lang Tid; i Almindelighed vil der gaae 2 til 3 Dage, inden man

faaer fat paa Vedkommende. Naar man derimod henlægger Indkaldelsen til Commandanten, vil denne ved Hjælp af en ligeledes fra gammel Tid bestaaende hensigtsmæssig Indretning, nemlig den saakaldte »Commandantens ridende Postkjæde«, kunne i Løbet af nogle Timer have hvilkensomhelst Mand staaende for sig. Ved Hjælp af Postkjæden sender han Bud til vedkommende Afdelingschef, som tillige er Lægdsmand, og som med Lethed faaer fat i enhver ham underlagt Værnepligtig. — Med Hensyn til de Søfarende paa Bornholm vil det ogsaa let erkjendes, at det er en stor Ulempe, at, naar en Mand kommer hjem med sin Søfartsbog og skal forfremmes til Befaren, at da dette ikke kan skee paa Stedet, men at Bogen først skal sendes til Kjøbenhavn. Han vil nemlig ofte komme hjem paa saadanne Tider, at han kunde slippe bort igjen, naar han strax havde sin Søfartsbog, men naar denne først skal til Kjøbenhavn, hvor man — det kan jeg forsikre Dem om — paa ingen Maade er vant til altid at expedere Bornholmerne først, men hvor man tager de bornholmske Sager meget roligt og sindigt, saa faaer han den maaskee ikke, førend Leiligheden for ham til at komme bort ikke længere er tilstede. Deraf følger Noget, som jeg ikke anseer for aldeles lovligt, nemlig at man undertiden har tilladt en saadan Mand at gaae i Fart uden Søfartsbog, imod at man gav ham en Lap Papir, hvorpaa stod: Denne Mand har sin Søfartsbog, men den er hos Udskrivningschefen i Kjøbenhavn. Af de nævnte Grunde troer jeg derfor, at det maa indrettes saaledes, at Udskrivningschefen for Bornholm boer paa Stedet, hvad enten man nu vil benytte Commandanten eller hvilkensomhelst Anden til at udføre hans Forretning«. (Folket. Forh. 1867—68, Sp. 901—02).

Den Tanke, Fallesen her fremsatte, vandt Tilslutning i det nedsatte Udvalg, og der blev af dette — med Krigsministerens Tilslutning — stillet Ændringsforslag, hvorefter Udskrivningen paa Bornholm blev underlagt Kommandanten, der desuden blev Lægdsforstander. Det udtales i Betænkningen, at denne Ordning maa anses for at »være simplere og paaføre Befolkningen mindre Ulempe end den af Ministeren foreslaaede med 2 Udskrivningschefer og 5 Lægdsforstandere, ligesom man ved at knytte Ordningen til alt bestaaende Forhold vil kunne gjøre Indkaldelserne hurtigere og Controllen mere fuldstændig end efter Forslaget«. Udvalgets Forslag tiltraadtes af Tinget.

Ved Værnepligtslovens Behandling i Landstinget fremdrog Sonne, der selv var Borgerkaptajn i den gamle Milits og desuden Mønstringsbestyrer, et andet Forhold, som Overgangen til den nye Væbningsordning havde gjort aktuelt. Hvad han tilsigtede, fremgaar af den Motivering, han fremsatte for et af ham stillet Ændringsforslag, idet han udtalte: »Ved den bornholmske Milices Omordning er der blevet endeel færre Compagnier, end der var under den tidligere Væbning. De overflødige Officerer ved Infanteriet og Cavalleriet ere gaaede af med Vartpenge, men Officererne ved Borgercompagnierne ere gaaede af uden saadanne, og det af den simple Grund, at de ingen Lønninger havde. Disse Officerer havde imidlertid ved Siden af deres Stilling som Borgercapitainer et Par andre, dermed i Forbindelse staaende offentlige Bestillinger, hvoraf de havde en lille Indtægt, og een af disse Bestillinger var, at de fungerede som Mønstringsbestyrere. De vare vel ikke kongeligt udnævnte i denne Stilling, men ved et kongeligt Rescript af 21. Maj 1823 var Commandanten bleven bemyndiget til at udnævne Borgercapitainerne til at fungere som Mønstringsbestyrere. Nu er det jo en gammel Vedtægt her i Rigsdagen, at man ikke gjør Forandringer i personlige Forhold uden ved de paagjældende Personers egen Afgang, og jeg har derfor tilladt mig at stille et Forslag om, at de omtalte Borgercapitainer skulle vedblive at fungere som Mønstringsbestyrere, indtil de afgaae. Hele Rækken af Paragrapherne under de midlertidige Bestemmelser gaaer jo ud paa at bevare lignende, hidtil gjældende personlige Forhold. Mit Forslag vil ikke bevirke en Skillings Udgift for Statskassen og heller ikke nogen større Udgift for de Paagjældende, der erlægge de Gebyrer, som disse Mønstringsbestyrere hidtil have oppebaaret, og jeg haaber derfor, at det ærede Thing og den høitærede Justitsminister ikke ville have Noget imod Forslaget« (Landst. Forh. 1867—68, Sp. 2635).

Justitsministeren henstillede ganske til Tingets Afgørelse, hvorvidt man vilde vedtage Sonnes Ændringsforslag eller ej.

Det vedtoges med 33 Stemmer mod 3.

Ogsaa i denne Rigsdagssamling fremsattes en Del Udtalelser om den Trandbergske Frimenighedsbevægelse. Som nævnt i forrige Kapitel nedstemte Landstinget det fra grundtvigsk Side privat indbragte Forslag, der var vedtaget i Folketinget. Ministeriet Frijs havde fornylig skiftet Kirkeminister, idet den

sønderjydske Provst Aleth Hansen havde overtaget denne Portefølje, og han indbragte i Samlingen 1867—68 et Lovudkast, hvorefter Sognebaandsløsere under visse nærmere fastsatte Betingelser kunde danne Valgmenigheder indenfor Folkekirken. Under de vidtløftige Forhandlinger om denne Sag, der iøvrigt resulterede i et Kompromis, der ophøjedes til Löv, fremdrog Thurah paany Frimenighedens Forhold paa Bornholm. Hans Betragtning var, at baade Indre Mission og Grundtvigianismen burde have Plads indenfor den danske Folkekirke. Birkedals Menighed paa Fyn var grundtvigsk, Trandbergs paa Bornholm Indre Missionsk. Begge burde kunne vende tilbage. Specielt om Trandbergs Virksomhed udtalte han bl. a.: »Det var den Indre Mission forbeholdt at gjøre det første Skridt og bryde Isen. Dette skete ved en meget ung Mand, der vistnok manglede en Deel af den Erfaring, der hørte til, og som vistnok med Sandhed hører til for at kunne bevæge sig under de friere Former. Det skete paa en isoleret Ø af vort Land, nemlig Bornholm, hvor der manglede større Kredse af erfarne Mænd til at støtte og overveie og i det Daglige at kunne være raadgivende ved den Virksomhed, som denne nidkjære, unge Mand udfoldede. Følgen blev, at, idet Kræfterne kom til at virke paa en Maade, der ikke blev veiledet af den dybere Erfaring, kom der en Skævhed frem, som bevirkede et Brud, idet man paa Grund af en vis Overspændthed, eller hvad skal jeg kalde det, fra Statsmagtens Side sagde: »Nej, med saadanne Yttringer ville vi ikke have Noget at gjøre, saadanne Ord maae ikke falde i vore Kirker, Kirken skal lukkes for den Mand«, — og Følgen heraf blev igjen, at han udtraadte af Folkekirken. Birkedal var dengang blandt dem, som paa det Varmeste fraraadede Trandbergs Menighed at træde ud. Det var et forunderligt Tilfælde, der skulde føre denne Mand ud af Folkekirken eller rettere ud af Folkekirkens Orden, thi ud af Folkekirken kom han ikke, den Mand, som saaledes havde talt til Trandberg og hans Menighed for at advare dem mod et Brud med det Bestaaende«. (Folket. Forh. 1867—68, Sp. 194).

Den for kirkelig Frihed meget interesserede Folketingsmand Barfod udtalte sig i Tilslutning til Thurah, men Kirkeministeren vilde — i Modsætning til sin Forgænger — ikke ind paa at diskutere Lovens Benyttelse overfor Enkelttilfælde.

Af de 3 Taler, Dam som foran nævnt holdt i denne Session,

angik den ene et Andragende fra 92 Arvefæstere fra Statens Udmarksjorder paa Bornholm. De havde i dette Andragende, som var stilet til Finansministeren, ansøgt om, at der for det paagældende Aar maatte ske en Nedsættelse af deres Afgifter til Staten. Dam udtalte, at »Sagen allerede i mange Aar har paatrængt sig Ministerens Dør, uden at den har faaet nogen gunstig Afgjørelse. Den har foreligget i forskjellige Skikkelser. I Løbet af omtrent 10 Aar er der til Finansministeriet indgaaet, jeg troer, 5 eller 6 Andragender om denne Sag. De foregaaende Andragender ere rigtignok gaaet ud paa noget andet end, hvad der nu foreligger; thi det her foreliggende har en temmelig beskeden og maadeholdende Skikkelse. Tidligere have Andragenderne nemlig gaaet ud paa at faae Arvefæstevilkaarene i det Hele forandrede, hvorimod dette Andragende kun gaaer ud paa at faae en Nedsættelse i Afgifterne for indeværende Aar paa Grund af de trykkende Tidsforhold«. Nu havde O. E. Sonne og Dam i Forening indbragt Andragendet i Rigsdagen, men Finansudvalget, til hvilket Andragendet var overgivet, havde afvist det som utilstrækkeligt oplyst. Dette var Dam fortørnet over; hans Ord herom lød saaledes: »Jeg vil blot tillade mig at spørge om, hvad Aarsagen er til, at denne Sag kan siges ikke at være tilstrækkelig oplyst. Det staaer mig ikke rigtig klart, om Aarsagen er, at Udvalget slet ikke har gjort sig den Uleilighed at henvende sig til Finansministeren, eller at det har henvendt sig til Finansministeren, men at denne ikke har villet give nogen Oplysning derom«. Sluttelig bebudede Dam, at han senere vilde fremdrage Sagen for Tinget, saaledes at man i hvert Fald ikke skulde sige, at man ikke havde de fornødne Oplysninger. (Folket. Forh. 1867—68. Sp. 6295—96).

Finansudvalgets Ordfører, Gehejmeetatsraad Fenger, svarede Dam, at »Finantsudvalget i denne Samling har holdt over 60 lange Møder og sandelig havt nok at bestille. Udvalget kan paa ingen Maade indlade sig paa, naar et ufuldstændig oplyst Andragende tilstilles det, da selv at anstille Undersøgelser og skaffe de manglende Oplysninger tilveie i Ministeriet eller andesteds; det maa gaae efter, hvad der af vedkommende Andrager forelægges det«. Og Finansministeren (C. A. Fonnesbech) svarede i en lige saa fornærmet Tone. Det omtalte bornholmske Andragende var et af dem, »der aarligen vende tilbage, og som der er givet udførlig og udtømmende Besked om fra

Finansministeriets Side«. Til de to Herrer Sonne og Dam havde Ministeren da ogsaa udtrykkelig sagt, at han hverken kunde eller vilde gøre noget ved den Sag, og han vilde sætte Pris paa, at Ansøgerne dog engang »kunne faae en virkelig og afgjørende Besked om, at det ikke kan hjælpe noget, at de vedblive at forsøge paa at faae brudt de Contracter, som under lovlige Former ere indgaaede enten ligeoverfor Statskassen eller ligeoverfor Private«. (Folket. Forh. 1867—68, Sp. 6297). Der blev i denne Samling ikke talt mere om Arvefæstesagen.

Som omtalt i Redegørelsen for Samlingen 1866—67 havde Fallesen fremdraget Spørgsmaalet om Bornholms Krav paa en Telegrafforbindelse. Ved Behandlingen i Landstinget af Finanslovforslaget for 1868—69 tog Sonne denne Sag op til fornyet Drøftelse. Den umiddelbare Anledning hertil var en Udtalelse af Finansministeren, hvori han advarede imod at stille for store Forventninger til Anlæg af yderligere Statstelegrafforbindelser. — Sonne mindede da om, at alle Landsdele i Riget undtagen Bornholm nu havde opnaaet Telegrafanlæg. Sonne fortsatte: »Efterat Communicationsmidlerne ere blevne saaledes udviklede, som de nu ere overalt, efterat man næsten overalt ellers har faaet Postforbindelse, ikke to Gange om Ugen, som man maa hjælpe sig med paa Bornholm, men flere Gange dagligt, efterat man har faaet Telegraphforbindelser saagodtsom overalt, og efterat Forretningerne have faaet et saadant Sving, at en stor Deel af dem nu ofte andetsteds afsluttes ved Telegraph, saa ville den høie Regjering og den høie Rigsdag paa den anden Side kunne forstaae, hvormeget man paa Bornholm maa savne et saadant Forbindelsesmiddel. Dertil kommer, at Forbindelsen mellem Bornholm og det øvrige Land jo paa Grund af Forholdene til sine Tider kan blive aldeles afskaaren. Det er kun i den gode Aarstid, at Forbindelsen kan finde Sted to Gange ugentlig; om Vinteren kan det tvertimod hænde — og det er hændet for ikke ret længe siden, om end ikke i denne Vinter —, at Øen er afskaaren i Maaneder fra det øvrige Land. Jeg troer ogsaa, at Staten kan have en Deel Interesse i, at der oprettes en Telegraphforbindelse med Bornholm«. Til Slut nævnte Sonne, at man i flere Aar paa Bornholm havde haabet, at der skulde komme en Telegrafforbindelse mellem Rusland og Danmark, og at den skulde gaa over Bornholm, saaledes at den ønskede Forbindelse kunde komme i Stand uden Udgift for Statskassen.

Til disse Udtalelser fra Sonnes Side svarede Ministeren, at en stor Del af det øvrige Land kun havde opnaaet Telegraf, »ved private Anstrengelser, som man paa Bornholm ikke ret synes at erkjende Nødvendigheden af at gjøre«. »Jeg skal tillige oplyse«, fortsatte Finansministeren, »fordi dette afgiver det væsentligste Forsvar for, at den omhandlede Telegraphforbindelse endnu ikke er kommet istand, at en Telegraphforbindelse fra Danmark directe til Bornholm vil koste over 160,000 Rd., hvori endda ikke er beregnet Udgifter til Stationer og Linier paa selve Bornholm. Jeg tvivler om, at det let vil lykkes at skaffe en nogenlunde fyldestgjørende Indtægt ud af et saadant Telegraphtoug til Bornholm. Dersom man derimod vilde lade Telegraphtouget til Bornholm gaae over Sverrig, vilde Telegraphforbindelsen med Øen vel kunne komme istand for omtrent det halve Beløb, men det ærede Medlem maa ikke oversee, at man saa vilde komme til at betale et telegraphisk Transitgebyr, og det turde vel være, at Benyttelsen af Touget derved vilde blive saa dyr, at man jevnligt vilde betænke sig paa at benytte det«. — Sonne svarede hertil, at dels Størrelsen af den Sum, Ministeren havde nævnt — de 160,000 Rdl. — »dels Forholdene paa Bornholm, hvor Evnerne kun ere smaa, netop synes mig at bevise, at Forudsætningen maa være, at Staten sørger for Telegraphanlæget til Øen. Derimod kunde der ved stedlige Midler være Tale om Tilveiebringelsen af Ledningerne paa Øen imellem dens enkelte Byer. — Den høitærede Finantsminister udtalte, at et saadant Foretagende som Anlægget af en Telegraphledning neppe vilde kunne betale sig; men jeg troer virkeligt ikke, at der fra Statens Side saa nøie skal sees paa, om en enkelt Traad vil kunne betale sig. Staten skal kun see, at Post- og Telegraphvæsenet i det Hele taget svarer Regning, og den skal ikke lægge an paa derigjennem at forskaffe sig en Indtægt. Det er i Statens Interesse at faae Communicationen saa god og omfattende som muligt i hele Landet, og hvad der tabes paa een Route, indvindes paa en anden. Da nu Finantslovforslaget viser et Overskud af Post- og Telegraphvæsenet paa 150,000 Rd., saa forekommer det mig dog, at der, hvis den forventede private Linie over Bornholm ikke kommer istand, turde være god Grund for Staten til for sin Regning at føre en Telegraphledning til Øen«. (Landst. Forh. 1867—68, Sp. 2378—79.)

Sonne udtalte sig iøvrigt — ligesom i de tidligere Samlinger — om adskillige Spørgsmaal, som ikke havde lokalpolitisk Karakter. Særlig skal nævnes en Tale, Sonne holdt ved 1. Behandling af et Lovforslag, Regeringen havde forelagt om Oprettelsen af »en Anstalt for Alderdoms og Døds Skyld«. Dette Forslag aabnede i Virkeligheden vidtgaaende sociale Perspektiver, idet man tilsigtede gennem denne Statsinstitution at tilvejebringe en Slags almindelig Folkeforsikring. Forslaget blev stærkt kritiseret i Landstinget og naaede da heller ikke længere end til 2. Behandling; men Sonne erklærede, at Forslaget realiserede Tanker, der havde beskæftiget ham i mange Aar, og han ytrede den største Taknemmelighed imod de Mænd, som havde ført Planen frem. I Fortsættelse heraf fremsatte Sonne følgende meget karakteristiske Udtalelse: »Men naar jeg nu tænker paa, hvorledes en saadan Indretning skulde blive ret almindeligt benyttet, saa møder jeg strax i Tankerne den Indvending, som vistnok vil blive gjort: hvor skal den simple Mand faae Midler til at kunne benytte en saadan Anstalt, naar vi vide, at de, som den nærmest skulde komme til Gode, som navnlig Communen nærmest maatte ønske den benyttet af, i Reglen ikke have Mere at leve af end fra Haanden og i Munden? Hvor skulle Midlerne komme fra, hvoraf disse Arbeidsfolk skulle afsee, jeg veed ikke hvormeget, thi Tariffen foreligger jo ikke, men jeg antager, at det vil være et Par Mark om Ugen, naar de begynde i den myndige Alder, og før kunne vi ikke antage, at de ville begynde? Hvorledes er det muligt, at den simple Arbeider skal kunne afsee saamange Penge? Det er et Spørgsmaal, som jeg har tænkt meget over; men som det vist er uhyre vanskeligt at besvare. Jeg har imidlertid fundet en Udvei, som i alt Fald vil hjælpe dertil, og jeg skal tillade mig at fremføre den, skjøndt det vistnok kan være tvivlsomt, hvorvidt Staten kan understøtte noget saadant. Det vil være de Herrer bekjendt, at man, især i England, har mange Foreninger, som der stifte overordentlig Velsignelse, Foreninger, der gaae ud paa Indkjøbet af billige Livsfornødenheder, saaledes at Arbeidsmanden selv igjennem Foreningen har Udsalget af de Levnetsmidler, han bruger, og at den Fortjeneste, som der fremkommer ved at sælge i det Smaa, kommer Interessenterne, Arbeiderne, til Gode. Hvis det nu var muligt at faae saadanne Foreninger oprettede trindt om i Landet, saaledes at Arbeidsmanden igjen-

nem sit eget Forbrug kunde indvinde nogle Midler, hvorved han kunde sikre sig en Forsørgelse paa sine gamle Dage, saa var der vundet noget Overordentligt i den Retning. Hvis man nu vil spørge, hvad dette kan have med dette Lovforslag at gjøre, da mener jeg, at det skulde ligge deri, at Staten understøttede en saadan Forening, som har Vanskelighederne ved at danne sig, derved, at den hjalp den med en Driftscapital. Vanskelighederne ved at begynde en saadan Forening ligger netop i Driftscapitalen, thi den skal efterhaanden indsamles ved Tilskud af Foreningens Medlemmer i Fire- eller Sexskillinger, og det er en langsom Vei og foreslaaer kun Lidet. Jeg har derfor tænkt mig, at, naar Staten vilde yde en Driftscapital, som den da kunde modtage sine Renter af, saa vilde derved saadanne Foreninger lettere kunne komme istand. Man vil vel strax indvende derimod: Ja, hvad Sikkerhed har Staten for, at ikke den Driftscapital tabes og aldrig faaes tilbage; men jeg mener, at Communerne have en saa stor Interesse i, at saadanne Foreninger komme istand, idet der igjennem disse vilde være givet et Middel til, at den simple Mand lettere kan ernære sig selv, altsaa et Middel til at hjælpe paa det communale Fattigvæsen, at de maae hjælpe til ved at indestaae for Capitalen«. (Landst. Forh. 1867—68, Sp. 434—39).

Da Neksøboen Sonne satte sig, rejste Svanekeboen Madvig sig for indtrængende at advare imod, at »drage Staten altfor meget ned i smaa og specielle Anliggender, i hvilke den fornødne gode Styrelse og Omhu og den virkeligt gavnlige Udførelse dog maa beroe paa de locale Kræfter«.

De Indlæg i denne Samling fra Sonnes Side, som stærkest karakteriserer ham som en Politiker, der med udpræget Selvstændighed forfægtede Anskuelser, som det først langt senere lykkedes at føre igennem Betænkelighedernes Skærsild, var hans Arbejde under Forhandlingen om et Lovforslag angaaende Købstadkommunernes Styrelse, hvor han gjorde sig til Talsmand for, at Købstæderne selv skulde have Lov til at vælge deres Borgmestre. Ved 1. Behandling ytrede han herom bl. a.: »Mig forekommer det, at, naar man skal have en fri og selvstændig Communalbestyrelse, saa skal en saadan Bestyrelse ogsaa, ligesom enhver fri Forsamling, have Ret til selv at vælge sin Formand. Ingen Forsamling har efter min Mening fri Selvstændighed, uden den selv har Ret til at bestemme, hvem der skal lede dens Forhandlinger, og jeg behøver vel

allermindst at motivere dette her i en Forsamling, der selv har Ret til at vælge sin Formand«. (Landst. Forh. 1867—68, Sp. 89—99). Som Medlem af Udvalget virkede han videre for denne Tanke, men han kom til at staa ganske alene. Selv Orla Lehmann, der 16 Aar før havde stillet Forslag i samme Retning, var nu — som saa mange andre af de gamle nationalliberale — blevet bange for Anvendelsen af den almindelige Valgrets Princip paa det kommunale Omraade, og gik — ligesom naturligvis Madvig — imod. Sonne søgte at besværge Ængstelsen for en saadan Reform ved at begrænse Folkevalget af Borgmestre til de Købstæder, som havde under 5,000 Indbyggere. For dette Forslag førte han en Kamp, der var præget af Saglighed og Styrke. Beskedent indledede han med at udtale sin Beklagelse af, at ikke en eneste Kollega i Udvalget havde villet støtte ham, idet han havde ønsket, »at den Sag, til Fordeel for hvilken jeg nu skal tale, havde faaet et bedre Forsvar end det, som jeg er istand til at give den«. Han fortsatte: »Jeg er imidlertid saa overbeviist om min Anskuelses Rigtighed, at jeg ikke har turdet undlade at gjøre, hvad jeg formaaede, for at sætte den igjennem. Jeg mener virkeligt, at Kjøbstæderne have en grundlovsmæssig Ret til at faae deres Anliggender ordnede saaledes, at de kunne styre sig selv. Jeg mener, at efterat Grundloven har tilsagt Communerne en selvstændig Styrelse, bør en Deel af Communerne, som det foreliggende Lovforslag omhandler, ogsaa nu derigjennem faae den dem tilsagte selvstændige Styrelse, og at vi saa meget mindre bør undlade nu at give dem den, som Landcommunerne have faaet en Communallov, der omtrent svarer til, hvad Grundloven har lovet dem«.

I den efterfølgende Diskussion, i hvilken saa fremragende Politikere som Orla Lehmann og David sammen med Indenrigsministeren (Estrup) udførligt argumenterede imod den bornholmske Landstingsmand, var det ikke mindst dennes Paastand om, at det var inkonsekvent at give Landkommunerne Adgang til selv at vælge Kommunalraadets Formand, men at nægte Købstæderne dette, der generede Forslagets Modstandere. Estrup forsvarede den ulige Fremgangsmaade med, at det ikke alene var Forordningernes Kvantitet, men ogsaa deres Kvalitet, der skulde tages Hensyn til. Heroverfor udtalte Sonne: »Hvilke ere de Forretninger, som en Kjøbstads Communalbestyrelse væsentlig har at gjøre med? De dele sig i

tre Hovedgrupper, Fattigvæsenet, Skolevæsenet og Brolægningsvæsenet. Og hvad er det for Forretninger, man har paa Landet? De dele sig ligeledes i tre Grupper, Fattigvæsenet, Skolevæsenet og Veivæsenet. Og Bestyrelsen af disse Anliggender, hvad enten det er i Byerne eller paa Landet, udkræver accurat de samme Kundskaber og den samme Dygtighed; ja, jeg maa endog paastaae, at det er lettere at bestyre dem i Byerne, idet Omfanget af Kjøbstadcommunerne er ringere end af Landcommunerne. Jeg indrømmer, at der hører endeel Lovkundskab til at styre f. Ex. Fattigvæsenet; men den samme Kundskab behøves sandelig paa Landet, og jeg vil dog ikke troe, at man vil paastaae — i alt Fald var det overordentlig nærgaaende, hvis man vilde paastaae det —, at der ikke skulde findes ligesaa stor Dygtighed til at varetage disse Forretninger i Kjøbstæderne, som der findes paa Landet«.

Sonnes energiske Forsvar skaffede dog ikke hans Sag Sejr. Med 38 Stemmer mod 13 blev hans Forslag stemt ned.

Det skal i denne Forbindelse nævnes, at ogsaa Fallesen ved flere Lejligheder gjorde sig til Talsmand for ret radikale Reformer. Saaledes anbefalede han varmt Indførelsen af det metriske System. Endvidere skal anføres, at han overfor et af nogle Friskolemænd stillet Forslag om at ophæve Skolemulkterne paa Landet, udtalte, at han vilde anse det for højst beklageligt, om man kom bort fra den tvungne Undervisning. Han fortsatte: »Skulde jeg sige, hvad jeg vilde ansee som det Heldigste for Underviisningsvæsenet i det Hele, som Noget, der maatte efterstræbes som et Ideal, vilde det være det, at Underviisningen skulde være tvungen paa det laveste Trin, og fri, det vil sige, uden Betaling for den Uformuende, paa alle de øvrige Trin, ligefra Almueskolen til Universitetet; at der var et saadant Net af Skoler trindtom i Landet, at Enhvers Børn kunde udvikles uden Hensyn til Forældrenes Kaar. Jeg veed vel, at dette Ønske paa Grund af finansielle Forhold langt fra tilfulde kan opnaaes, men jeg har udtalt det for at vise, i hvilken Retning man skal stræbe hen; men fra den fjerner man sig, naar man ikke hævder, at Underviisningen skal være tvungen paa Skolens laveste Trin. — Man har sagt, at vi leve i et frit Land, hvor Forældrene bør have Frihed til at dømme om, hvorvidt de ønske deres Børn underviste eller ikke. Men hvad er Frihed? Det kan man med Sandhed spørge om. Gaaer det ikke med Friheden som med alt Andet,

at den kun har Betydning ved sine Grændser. Frihed uden Grændser er ingen Frihed, det er Tøilesløshed, Raahed. At sætte en Uvidende til Dommer over Viden, det er ikke Frihed, det er Despoti; men det er det, man gjør, naar man hæver Skoletvangen, thi det kan ikke nægtes — det er beklageligt, at det er saa — at en stor Deel af vor Almue er uvidende, at den selv mangler Kundskab, og derfor nu umulig kan have det rette Syn for, hvorvidt Kundskaber gavne deres Børn eller ikke. Man har sagt, at Forældrene ikke kunne undvære selv den ringe Arbeidskraft, som Børn i en Alder af 10 til 12 Aar ere i Besiddelse af. Det indrømmer jeg; der gives desværre ganske vist Folk, der ere saa fattige, at de ikke kunne undvære den. Men lad os saa erstatte dem den; lad Communerne give Forældrene Vederlag for det Tab i Arbeidskraft, som de lide ved deres Børns Underviisning, men lad os ikke berøve Børnene Underviisningen. Lad dem, der saa stærkt paatale Faderens Ret, ikke glemme Barnets Ret, der falder sammen med Statens Ret. Jeg troer saaledes, at det Forslag, der ligger i den indbragte Forespørgsel, om at den tvungne Underviisning paa Skolens laveste Trin skulde hæves, fortjener at vises tilbage som en sygelig Udvæxt af Frihedsfølelsen«. (Folket. Forh. 1867—68, Sp. 976—79).

20. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND FALLESEN, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I SAMLINGEN 1868—69.

Denne Rigsdagssamling varede fra den 5/10 1868 til den 26/2 1869. Kun faa Sager af større principiel Betydning var i denne Session til Behandling; Lovforslagenes Antal var vel vel ret stort, men det var mest spredte Lønnings- og Kontorholdsforslag, Regeringen fremsatte. Heller ikke for den bornholmske Lokalpolitik var denne Samlings Arbejde af principal Interesse.

Antallet af Taler, der blev holdt af de bornholmske Repræsentanter, var følgende: Fallesen 29, Dam 7 og Sonne 8. Fallesen var kun Medlem af 1 Udvalg: det af de 2 Ting nedsatte Fællesudvalg om Værnepligtsloven. Dam — den mest faamælte af de 3 Repræsentanter — havde som sædvanlig de fleste Udvalgspladser; han indvalgtes nemlig i Udvalgene vedrørende Lovforslagene om 1) Københavns Indkomstskat, 2)

Brandforsikring i Købstæderne og 3) Søværnets Lønningsforhold. Sonne var Medlem af Udvalgene angaaende 1) Forslag til Lov om Styrmandseksamen og 2) Lovforslag indeholdende almindelige Bestemmelser om Embeds- og Bestillingsmænds Lønningsforhold. — Sonne var som i tidligere Samlinger Sekretær i Landstinget; Dam blev derimod ikke genvalgt som Sekretær i Folketinget.

Det adskillige Gange omtalte Spørgsmaal om at skaffe Bornholm en Telegrafforbindelse var paa dette Tidspunkt bragt til en baade for Øen og Statens Finanser meget heldig Løsning. Det var lykkedes Regeringen at opnaa en Koncession, hvorved der uden Udgift for den danske Statskasse tilvejebragtes Telegrafforbindelse mellem Rusland og Bornholm, hvorfra Kablet skulde føres videre til Møn; den sidstnævnte Del af Arbejdet var fuldført i Slutningen af 1868, fra hvilket Tidspunkt Bornholm altsaa fik den saa længe ønskede Forbindelse ad telegrafisk Vej med Omverdenen. I Foraaret 1869 fortsattes Kablet fra Bornholm til Rusland. Medens selve Kabelanlæget ikke kostede Staten noget, skulde denne bære de Udgifter, som Oprettelsen og Indretningen af den for Transitforbindelsen nødvendige Station medførte. Hertil søgtes paa Finansloven for 1869—70 ialt 4,500 Rdl. Der blev samtidig indrettet Telegrafstationer i Rønne, Aakirkeby og Neksø. Dette skete dog uden nogen Udgift for Staten. Derimod søgtes paa Tillægsbevillingsloven for 1868—69 1/4 Aars Løn til Telegrafbestyreren i Rønne og Stationsbestyrerne i Neksø og Aakirkeby. Den første var normeret med 600 Rdl. i aarlig Løn, de 2 Stationsbestyrere med hver 300. Til Telegrafist- og Budhjælp i Rønne var afsat 350 Rdl. for et helt Aar; i de 2 andre Byer skulde der ikke betales for nogen Assistance. Til Apparater, Batteriers Vedligeholdelse, Kontorfornødenheder og deslige i alle 3 Byer var der kun budgetteret 100 Rdl. Trods den overordentlige Beskedenhed, der — i hvert Fald efter Nutidens Maalestok — prægede disse Budgetsummer, fandt det dengang meget sparsommelige Finansudvalg, for hvilket Christen Berg i denne Samling blev valgt til Ordfører, at der fra Statens Side ikke var taget de fornødne finansielle Hensyn ved de trufne Dispositioner og under 19/1 1869 afkrævedes Finansministeren, under hvem Post- og Telegrafvæsenet sorterede, en Del nærmere Oplysninger. Efter Modtagelsen af disse blev der ikke fremført Indvendinger fra Ud-

valgets Side, og Sagen gav ikke Anledning til Debat i Tinget.

Forholdene ved Bornholms Væbning, der saa mange Gange havde givet Anledning til langvarige Debatter i Rigsdagen, giver i denne Samling kun Anledning til 2½ Linies Omtale i Rigsdagstidende. Disse Linier findes i Finansudvalgets Betænkning, hvor Udvalget henstiller, at der udarbejdes nyt Regulativ for Antal og Lønning af Løjtnanter, Underofficerer og Spillemænd ved Væbningen.

Ved en Forhandling om Handelspladsernes kommunale Styrelse blev det af Lovforslagets Ordfører i Landstinget nævnt, at der for de Købstæder paa Bornholm, hvor der ikke boede nogen Retsbetjent (By- og Herredsfoged) var indført en Ordning, som næppe var holdbar, idet man havde beskikket By- og Herredsfogden i Neksø til at være Formand for Aakirkeby Byraad, ligesom By- og Herredsfogden i Hasle var Formand for Byraadene i Allinge og Sandvig. Indenrigsministeren (W. Haffner) indrømmede denne Kritiks Berettigelse og lovede en Ændring. Han udtalte herom bl. a.: »Jeg haaber imidlertid, at det i de smaa Byer paa Bornholm, som for Tiden ikke have en Retsbetjent indenfor deres Kreds, vil lykkes at finde en Mand, som vil modtage kongelig Beskikkelse som Formand, skjøndt han ikke er Retsbetjent, og saa vil der jo ikke være nogen Vanskelighed. Naar det imidlertid ikke kan lykkes at formaae Nogen, der ikke er Retsbetjent, til at lade sig beskikke til Formand, Noget, der enten maa være begrundet i, at der i den paagjældende By ikke er tilstrækkelig Interesse for at faae en større Indflydelse paa Ledelsen af Byens communale Anliggender, eller ogsaa deri, at der i Byen ikke er Dygtighed nok tilstede, saa maa man gribe til den i mine Tanker uheldige Udvei at vælge til Formand en Retsbetjent, som ikke boer i selve Byen. Det er imidlertid ikke alene i de af den ærede Ordfører nævnte Byer, at en saadan Tilstand hidtil har bestaaet, idet denne ogsaa har fundet Sted i andre Byer. Nexø og Aakirkeby have til Dato havt fælles Borgmester; men det er fuldkommen rigtigt, som den ærede Ordfører bemærkede, at man søger at faae dette Forhold fjernet. Man søger nemlig at finde en Mand i Aakirkeby, som vil lade sig beskikke til Formand, skjøndt han ikke er tvungen dertil i Egenskab af Retsbetjent.« (Landst. Forh. 1868—69, Sp. 307—08).

Endelig skal nævnes, at Sonne under Finanslovsforhandlingerne i Landstinget rejste Krav om et Fyr paa Dueodde og om

en bedre Betjening af de søfarende gennem Drogden; han ytrede herom bl. a.: »Jeg nærer det Haab, at de Punkter, paa hvilke man endnu ønsker Fyrtaarne, ville blive forsynede dermed, efterhaanden som Midlerne tillade det, og jeg vil blot udtale, at jeg holder mig overbeviist om, at man blandt disse Punkter regner Dueodde paa Bornholm, som mange Skibsførere ønske belyst. Men det koster ikke saa Lidt at opføre Fyrtaarne, og det er derfor en Sag, som jeg troer maae beroe paa Regjeringens Bestemmelse, naar den troer at ville have Raad til at opføre disse større Fyrtaarne. Det, jeg iøvrigt, efter flere Skibsføreres Anmodning, nærmest vilde henlede Opmærksomheden paa, er et Farvand, som er overordentlig vanskeligt at passere, og som kunde belyses for en forholdsviis ubetydelig Udgift, nemlig det smalle Farvand mellem Saltholm og Amager, jeg troer det hedder Drogden. Jeg kan sige, at det hver Maaned passeres af flere Tusind Fartøier, og det er overordentlig vanskeligt at komme igjennem. Løbet er særdeles smalt, og der gaaer en temmelig stærk Strøm derigjennem, og ved Nattetider er det næsten umuligt at passere det. Et af de vanskeligste Punkter er det saakaldte Kastrupknæ, hvorpaa Skibe jevnlig hænge sig fast. Jeg behøver ikke at godtgjøre, hvor vigtigt det er, at Seiladsen igjennem dette Farvand ikke opholdes. Det vil ikke være vanskeligt for det høie Things Medlemmer at begribe, at et Ophold af blot nogle faa Timer, naar man har en god Brise, kan forsinke en Seilads over 14 Dage, og hvorledes altsaa en Reise kan blive forsinket, naar man ankommer til dette Farvand henad Aften og ikke tør passere det paa denne Tid, men altsaa maa blive liggende der Natten over. Og dette er ikke alene for de større Skibe, som fare paa Østersøen og ud igjennem Sundet, men ogsaa for de mange Smaaskibe, der fare paa Kjøbenhavn, en overordentlig stor Ulempe, at dette Farvand ikke er saaledes belyst, at de kunne seile derigjennem om Natten. Jeg troer ikke, at et saadant Fyr vil medføre betydelige Bekostninger, i alt Fald i Forhold til den Nytte, som det vilde gjøre; efter, hvad kyndige Søfolk have sagt mig, vil et saadant lille Fyr kunne opstilles paa en Baake, — saaledes skulle de være indrettede paa Themsen, — en Baake, bestaaende af 3 Been, helst af Jern, ovenpaa den et lille Vagthuus og ovenover det igjen Fyret. Vagten behøver paa dette Sted ikke at ligge bestandig, den kan besættes om Aftenen med Folk, der boe paa Kastrup, og

saaledes vil hele Udgiften i Forhold til den særdeles Nytte, som et saadant Fyr vilde gjøre, ikke være stor. Jeg skal være saa fri at spørge den høitærede Minister, om Spørgsmaalet om at belyse dette Punkt ikke har været under Overveielse, og om man tør vente, at Løbet snart vil blive belyst«. (Landst. Forh. 1868—69, Sp. 1769—70).

Marineministeren erklærede, at han intet kendte til Forslag i den af Sonne ønskede Retning, men Spørgsmaalet vilde blive overvejet.

Udover Udtalelser af lokalpolitisk Art fremkom alle 3 bornholmske Rigsdagsmænd med Indlæg i Debatter om forskellige Lovgivningsarbejder. Sonne holdt sig dog i denne Samling stærkere tilbage end i de foregaaende; det var væsentligst kun Lovforslagene om Styrmandseksamen og om Udlaan af umyndiges Midler, der fremkaldte Udtalelser fra hans Side. Af Dams faa Taler skal nævnes et Bidrag til Debatten om en overordentlig Indkomstskat; han betvivlede denne Skatteudskrivnings Nødvendighed, men skulde Staten virkelig have forøgede Indtægter, burde de efter hans Mening hellere tages paa indirekte end paa direkte Skatter, da man ved de sidste i for stærk Grad beslaglagde de fri Erhvervs Kapital. Endvidere kan nævnes et Ændringsforslag, han som Udvalgsmedlem foranledigede stillet til Lovforslaget om Søtillæg i Søværnet, hvorefter Bestyrelsens »Diæter« skulde ombyttes med »Dagpenge«. Dette gav Anledning til en ikke helt kort Debat, hvor hans Hovedmodstander var Fallesen. De 2 bornholmske Debattører tog dog ret gemytligt paa Sagen; Fallesen ytrede bl. a.: »Jeg veed nu ikke, hvorfor vi absolut skulle have lagt en ny Betydning ind i Ordet. Herre Gud, nu have vi her i Rigsdagen i 20 Aar brugt Ordet Diæter, og det er en af de faa Thing, der kunne oplive enkelte ærede Medlemmer, naar de paa Tavlen derhenne læse, at den eller den Dag udbetales Diæter. Skulle vi nu ogsaa sættes paa »Dagpenge«? Det vilde virkelig gjøre mig ondt. Diæter er et meget acceptabelt Ord, det er heller ikke af tydsk Oprindelse, men af god romansk Herkomst, saa at det ikke vil skade Sproget, men staae der med sit fremmede Præg, og endelig er det meget let forstaaeligt af menige Folk, thi Rigsdagens Diæter have bidraget til, at dette Ord kjendes i den »menigste« Vraa, og der er intet Menneske i Landet, der ikke veed, hvad Diæter er. Hvorfor skulle vi saa ikke bruge dette Ord? Især da de Herrer have

sat Diæterne ned, vil det netop være passende at benytte Ordet »Diæter«, der da tillige kan give en Paamindelse om, hvor nødvendigt det er at holde Diæt med Diæter«. (Folket. Forh. 1868—69, Sp. 3821—22).

Af Dams Svar skal anføres følgende: »Lad os være oprigtige og engang sige reent ud, hvad der ligger til Grund for den Slags Sprogstridigheder. Der er Nogle af os, som ville have det saa mageløst fiint; man kan ikke hjælpe sig med simple danske Benævnelser. Det ærede Medlem for Bornholms Amts 1. Valgkreds er jo ellers en skrap Sprogmand, og jeg har ofte havt Leilighed til at glæde mig over hans Sprogrensninger, men det er ganske vist, at det er i Særdeleshed kun imod Germanismer, han er slem i Hu. Deri er jeg forsaavidt ganske enig med ham, men, naar Talen er om franske Ord, saa er han slet ikke saa prutten paa det, og det er jo bekjendt, at man har en Mængde franske Ord netop i samme eller i alt Fald i en lignende Retning som den, der her er Tale om, som man godt kunde undvære. Hvis det hedder »Honorarer«, »Gratificationer« eller »Diæter«, saa kan man tage derimod, men under en simplere Benævnelse vil Ingen saa gjerne modtage sligt; saa kommer man formeget til at ligne Daglønnere og simple Folk. Jeg siger, at det er hæderligt og ærligt at tage imod sin Dagløn, naar man har gjort noget Dagarbeide, der er Dagløn værd, men man behøver slet ikke at være ilde tilmode, om det kaldes Dagløn eller Dagpenge; ja, jeg vil endogsaa yderligere sige, at jeg finder det meget hæderligere og værdigere at tage imod Dagløn, naar man har fortjent den, selv om det ikke er under en finere Benævnelse, end, hvad der f. Eks. er Tilfældet i saa mange Retninger, at en fornem Dagdriver tager imod »Gratiale« eller »Diæter«; naar det blot kaldes Gratiale og Diæter, og det er fiint, saa gjør det ikke Noget, om Vedkommende er en Dagdriver og ikke har fortjent dem». (Folket. Forh. 1868—69, Sp. 4255—56).

Ved Afstemningen sejrede Dams af Udvalget tiltraadte Forslag med 36 Stemmer mod 26.

Endelig skal nævnes, at Fallesen i denne Samling fortsatte sin Agitation for, at Danmark afløste sit forældede og meget indviklede Maal- og Vægtsystem med det metriske System. Han holdt herom en stor Tale ved Finanslovforslagets 1. Behandling, hvorunder han kom i en voldsom Konflikt med Formanden, som gentagne Gange standsede ham; efter Forman-

dens Opfattelse laa Spørgsmaalet Finanslovforslaget for fjernt til at kunne drøftes under dettes Behandling; i hvert Fald maatte Taleren ikke gaa i Detailler. Hvis den Opfattelse af, hvad det er berettiget at fremdrage under en Finanslovsdebat, som Folketingets Formand ved denne Lejlighed hævdede overfor Rønnekredsens Folketingsmand, var blevet staaende gennem Tiderne, vilde de følgende Samlingers Rigsdagstidender have været lettere at komme igennem.

21. FOLKETINGSVALGET PAA BORNHOLM I SEPTEMBER 1869.

Da den 21. ordentlige Rigsdagssamling var sluttet den 27/2 1869, begyndte man rundt omkring i Kredsene at forberede det Folketingsvalg, som man vidste var nær forestaaende, idet Tingets Valgperiode vilde udløbe den 12/10 s. A., 3-Aarsdagen for sidste Folketingsvalg.

I Aakirkebykredsen meddelte Philip Dam, der i 1868 var avanceret til Kaptajn, at han var villig til at lade sig genvælge, og der blev herefter ikke fra nogen Side foretaget Skridt til at opstille anden Kandidat; ingen ytrede Utilfredshed med Kredsens Repræsentant eller hans Politik, og der afholdtes ikke noget Vælgermøde i Kredsen. — Ogsaa Oberst Fallesen ønskede at blive valgt igen; men adskillige af hans Vælgere satte en Adresse i Gang med Opfordring til Lucianus Kofod om paany at søge Valg i Bornholms 1'Valgkreds. Den fik i Rønne og nærmeste Omegn 58 Underskrifter, og den 26/6 offentliggjordes i Bornholms Amtstidende følgende Brev fra Kofod: »Til de 58 Herrer Vælgere i Bornholms 1. Valgkreds, som have opfordret mig til at stille mig ved det forestaaende Folketingsvalg:

Mine Herrer. Jeg skal, om Gud vil, imødekomme Deres Opfordring. Det har inderlig glædet mig at modtage dette Vidnesbyrd om Tillid hos Vælgere i den Kreds, der to Gange har valgt mig til Medlem af Folketinget.

Altsaa: vi ses paa forestaaende Valgdag«.

Det havde vakt nogen Fortrydelse i Kredsen, at Oberst Fallesen umiddelbart efter Rigsdagssamlingens Slutning ikke havde indbudt til et Møde med Vælgerne, og i en indsendt Artikel i Amtstidende for 2/6 opfordredes han til at foranstalte et offentligt Møde for at gøre Rede for sin Stilling.

Denne Opfordring blev hurtigt efterkommet, idet Obersten

indbød til 3 Møder: den 12/6 paa Raadstuen i Rønne, den 20/6 og 21/6 henholdsvis i Allinge og Hasle. Paa Mødet i Rønne, der var bedst besøgt, førtes en lang og interessant Forhandling. Oberst Fallesen indledede med en udførlig Redegørelse for sin Virksomhed paa Tinge. Bornholms Avis erklærer, at dette Foredrag »hos enhver fordomsfri Vælger maatte vække Agtelse for hans Forretningsdygtighed og omhyggelige Hensyn saavel til Fædrelandets Vel i det Hele, som ogsaa til hans Valgkreds's Interesse«. Diskussionen indledes af Garver Broen, der var en af Hovedmændene for Opstillingen af Lucianus Kofod. Som Motivering for Ønsket om at skifte Folketingsmand anførte han, at Fallesen i Modsætning til Kofod var Embedsmand og som saadan interesseret i høje Lønninger og Pensioner. Oberst Fallesen udtalte i sit Svar til Broen, »hvorledes det var noksom bekjendt, at det især var Embedsmændene og dem, der havde gaaet den Vei, som havde kjæmpet for Friheden i den Tid, der var Tab og Fare forbunden med denne Kamp, samt banet Vei for Grundloven. Naar der var virket hen til, at Embedsmændene beholdt Pension, som jo var skeet ved Formindskelse af deres Løn, saa var dette netop tilstræbt i Frihedens Tjeneste, for at det ikke skulde staae i Regjeringens Magt at ødelægge de Embedsmænd, som af Folkets og Frihedens Interesse maatte modarbeide Regjeringen, naar den gik en anden Vei. Han anerkjendte i stærke Udtryk Kofods rige Begavelse, og agtede hans redelige, frihedsvarme Sind; men det var hans Mening, som han ogsaa vilde sige i hans Nærværelse, at det var den vækkende og oplivende Kraft i Kofods varme, begeistrede Tale, som han bøiede sig for; at man skyldte ham Taknemmelighed fordi han trofast fulgte sin Mission: at vække Folket af Dvale og befrugte dets Tanke og Sind med de store nationale Ideer, men det var ogsaa hans Mening, at han mindre passede i en lovgivende Forsamling, hvor det saa meget kom an paa Besindighed«.

Fallesen udtalte endvidere, »at han havde hørt, at Nogle havde klaget over, at han havde benyttet sin Stilling i Rigsdagen til at opnaa at blive Kommandant paa Bornholm, og at han ikke havde virket nok i Bornholms særlige Interesse. Hertil vilde han bemærke, at han ikke havde gaaet et Skridt for at blive Kommandant. Ved Krigens Slutning, da flere Officerer gik af, fik han ogsaa sin Afsked, da han var bleven lam. Da siden hans seige Natur seirede over hans Sygdom, tilbød

Krigsministeren ham Kommandantposten paa Bornholm, fordi han dertil ønskede en yngre Mand, eftersom Schøning var gammel og svag; men skjønt han gjerne havde modtaget dette Tilbud, afslog han det bestemt, fordi det i høi Grad vilde bedrøve den gamle Mand at skulle forlade sit Embede, og det maaskee vilde fremskynde hans Død. Da denne senere indtraf, gjentoges Tilbudet, som han naturligviis tog imod; det var det Hele«. (Af Referatet i Bornholms Avis).

Den næste Opponent var Pastor Christensen, Rønne, der som Grund for sin Tilslutning til Kofods Kandidatur angav, at han ansaa denne for mere frisindet end Fallesen. »Herpaa svarede Oberst Fallesen, at det var efter Tale og Kjendsgjerninger, at man maatte bedømme en Mands Frihedssind og ikke efter sin Følelse; hans Tale og Færd laa aaben for Alle gjennem Rigsdagstidenden og hans offentlige Udtalelser og Virken, og der kunde ikke paavises et eneste Ord, der berettigede Nogen til at tvivle om hans Frihedssind. Han havde som yngre Mand skrevet og virket i Frihedens Tjeneste og havde som Officer gjennem Krigsministeren modtaget haarde Bebreidelser for denne sin Virken; men Kjærligheden til Folkefrihed havde fulgt ham gjennem hele hans offentlige Liv, den bevarede han til sin sidste Stund, og han havde aldrig drømt om, at man nogensinde vilde bebreide ham Mangel derpaa. Ønskede de Lieutnant Kofod i hans Sted, skulde han ikke nære Skygge af Uvillie mod dem, der valgte ham. Kofod var hans Ven, rigtbegavet som Taler, og agtværdig som Menneske, og han skulde gjerne lade sin Ytring om hans mindre Besindighed være usagt og med Fornøielse see ham i Rigsdagen; men han kunde ikke med Rolighed høre sit Frihedssind blive sat i Skygge, ligesom han heller ikke vilde slippe sin Rigsdagsvirksomhed, hvortil han følte Kald og vel skulde vide at skaffe sig Plads for andetstedsfra, om han ikke blev valgt her«. (Fra Avisens Referat).

Ogsaa Husmand Hans Jespersen, Kongstubbe, optraadte; han mente ligesom Garver Broen, at Fallesen var for villig til at stemme for Lønninger og Pensioner til Embedsmænd. — Stemningen paa Mødet, der mest var besøgt af Vælgere fra Rønne By, var overvejende for Fallesen. — Det samme var Tilfældet ved de efterfølgende Møder i Allinge og Hasle, der forløb paa lignende Maade som Rønnemødet.

I de følgende 2 Maaneder, inden Valget fandt Sted, indeholdt Avisen og Amtstidende adskillige Redaktionsartikler,

hvori Vælgerne i stærke Ord opfordredes til at bevare Fallesen som Rigsdagsmand for Øen, og en Række Indsendere agiterede for det samme. Bornholms Tidende forholdt sig i det væsentlige neutral, men det synes dog, som om dens Redaktion var mest stemt for Lucianus Kofod. Mand og Mand imellem diskuteredes Valget livligt, og som et karakteristisk Udtryk for de Argumenter, der i disse Samtaler var fremme, kan anføres en Dialog, der er optaget i Bornholms Avis for 17/7, hvori Hr. A. taler Kofods Sag, Hr. B. Fallesens. Den lyder — noget forkortet — saaledes:

»A. Nu har Lucianus Kofod meldt sig til Rigsdagsvalget; det vil blive morsomt med 2 Kandidater, der begge godt kan tale. Hvem mon der seirer? Du stemmer jo for Fallesen, men hvad har du egentlig imod Kofod?

B. Personligt har jeg Intet imod K., tvertimod roser jeg hans lyse Hoved og hans sjeldne Evner; men jeg anseer ham for aldeles uskikket for Rigsdagen, hvilket hans tidligere Virksomhed der har vist. Han er for ungdommelig og vil paa engang omdanne alt. Rive ned kan man nok, men bygge op er vanskeligere. I Dit gamle Huus, f. Ex. ere mange Ting, Du nok kunde ønske anderledes, men Du river det derfor ikke ned, men omdanner det saaledes, at Du beholder saameget af det Gamle, som Du med Fordeel kan bruge. I Rigsdagen har K. især rettet paa Sproget, hvilket kan være godt nok, men det er ofte en temmelig kostbar Fornøielse, da den bidrager til megen unyttig Tale. Men det, hvorfor jeg ikke stemmer paa K., selv om han var en anerkjendt dygtig Rigsdagsmand — hvilket han ikke er — er hans upatriotiske Opførsel i Sverrig, hvor han jo holdt offentlige Foredrag, hvori han yttrede sig dadlende og nedsættende om sit Fædrelands Regjering og dets Krigsførelse i den sidste ulykkelige Krig, og gjorde det paa en saadan Maade, at selv en svensk Officer tog offentlig til Gjenmæle derimod. — I mine Tanker vilde det desuden være en stor Taabelighed af os at sende K. til Rigsdagen. Regjeringen vilde ansee det for en fjendtlig Demonstration. Ministeriet har nu opfyldt vort inderlige Ønske om en Telegraf, og vor Tak vilde bestaae i — at vi øieblikkelig valgte en Rigsdagsmand, der søgte at berede Regjeringen saa mange Vanskeligheder som muligt. Det er menneskeligt, om Ministeriet ikke betragtede os med venlige Øine for dette. Det er afgjort, at Telegraflinierne paa Bornholm ikke vil svare Regning. Hvad

vil derfor Følgen blive, om Ministeriet kom med Forslag om at ophæve Stationerne her, fordi de benyttes saare lidt og koste meget? Troer Du Mange foruden vore egne Rigsdagsmænd vilde stemme mod Forslaget?

Men hvad har Du egentlig mod Fallesen?

A. Personlig har jeg Intet mod ham og erkjender ham for en meget dygtig Mand, men han er Embedsmand og har faaet Væbningen her indrettet saaledes for at faae Kommandantposten, og dernæst er han saa føielig imod Ministrene og hjælper dem at forsvare deres Forslag. Jeg troer, at K. vilde være mere sparsommelig.

B. Paa Møderne med Kredsens Vælgere har F. gjort Rede for sit Forhold med Hensyn til Kommandantposten og Væbningen og godtgjort, at han ikke har søgt Posten, men modtaget den, efter at den gjentagne Gange var ham tilbudt, samt at han har skaffet de Menige af Væbningen Betaling for den Tid, de ere indkaldte. For dette fortjener han Tak, men aldeles ikke Dadel.

Det forundrer mig, at Du troer K. vil spare. Du erindrer nok ikke, at han, i en Valgtale her — da hans Modkandidat lovede at stemme for Sparsommelighed, hvor det kunde gaae an — bemærkede: »Jeg er ingen Sparebøsse«. Jeg mindes ikke, han i Rigsdagen har hørt til dem, der vil spare. Det forekommer mig, at han engang dadlede Regjeringen, fordi den ikke gav Dr. Dampe større Understøttelse, og stillede Forslag til en Saadan. Det har ofte ærgret mig at see Folk, som han, der ikke bidrage til Noget til Stats ellers Kommuners Fornødenheder, i deres Taler at slaae om sig med Millioner af Statens Penge, der gaae ud af Skatteydernes Lommer.

Fallesen er Embedsmand, men jeg troede Snakken om Embedsmanden nu var forbi, da den besindigere Deel af Folket indrømmer, at det er netop Embedsstanden, vi have at takke for Friheden. De — og ikke Borger- og Bondestanden — have udtænkt og senere udbredt Frihedsideerne blandt Folket. Desuden, han er dog *Statens* Embedsmand!

A. Ved denne sidste Bemærkning sigtes formodentlig til Rygtet om, at K. staaer i et politisk Parties Tjeneste og underholdes af dette for at arbeide i dets Aand. Er dette rigtigt, er han jo rigtignok at betragte som *Partiets* Embedsmand. Jeg seer intet Uhæderligt heri, men lad det ene Slags Embeder gaae op imod det andet og lad os forlade dette, men alene holde os til Hovedsagen, nemlig:

Hvilken af de to opstillede Kandidater formaaer at gjøre mest Nytte for Valgkredsen?

B. Herom nærer jeg ingen Tvivl. Kofod staaer saa skarpt mod Regjeringen, at det ikke bliver ham muligt at sætte Noget igjennem mod Regjeringen, og med denne gaaer han sjelden. Fallesen gaaer i Reglen med Regjeringen og er en anerkjendt dygtig Mand, staaer dertil i personligt Venskabsforhold til flere af Ministrene, hvilket gjør det muligt for ham i private Samtaler nærmere at forklare Sagen og føre saadanne Grunde og Beviser, som ikke kan føres i Rigsdagen. Mulig vi ikke havde havt Telegrafstationer i alle Bornholms Kjøbstæder, hvis der ikke — ogsaa privat — var arbeidet for Sagen«.

Umiddelbart før Valget kom Lucianus Kofod, der paa dette Tidspunkt boede i København, selv til Bornholm og averterede ikke mindre end 7 offentlige Møder, nemlig i alle Kredsens Kommuner, undtagen Rutsker og Klemensker. Folk, der var Kofod uvenligt sindede, paastod, at han havde valgt Mødedagene saaledes, at Oberst Fallesen ikke kunde deltage, fordi han var optaget af Sessionspligter. Det lykkedes dog Fallesen at komme til Stede ved i hvert Fald 2 af Kofods Møder. Af disse var Landmøderne svagt besøgt; i Olsker var der saaledes kun mødt 10 Vælgere. Til Gengæld var der i Hasle mødt flere, end Raadhussalen kunde rumme; ogsaa Rønnemødet var meget talrigt besøgt. Her holdt Kofod sin Programtale, hvori han hævdede, at der i det nationalliberale Parti, som baade han og Oberst Fallesen tilhørte, var to Retninger. Af disse hørte F. til den højreprægede, K. til den mere frisindede. I Løbet af Mødet var Fallesen kommet til Stede, og han afviste bestemt Kofods Forsøg paa at drage hans Frisind i Tvivl. Det kom til et skarpt Opgør imellem de to Kandidater og tidligere Venner, hvorunder Luc. Kofod særlig bebrejdede sin Modkandidat 2 Ting: at han havde stemt og talt for et højere Tilskud til det kongelige Teater, og at han var gaaet imod, at Soldaternes Dagpenge forøgedes med 2 Skilling, medens Officererne fik Løntillæg paa 300 Rdl. Da Kofod i en Replik paaberaabte sig »at være en sand Demokrat«, ja, at staa til venstre for de nationalliberales yderste Venstrefløj, foreslog Fallesen, at man paa Stedet sendte Venstreføreren J. A. Hansen et Telegram for at spørge ham, hvem af de 2 Kandidater i Rønnekredsen, *han* ønskede valgt. Dette Forslag gik Kofod ikke ind paa; han vidste meget godt, sagde han, at J. A. Hansen ikke ønskede at se

ham som Rigsdagsmand, men dette skyldtes, at han — Lucianus Kofod — ikke vilde underkaste sig J. A. Hansens Herskerstav!

Af de tilstedeværende Vælgere havde Lærer Siersted, Nyker, og Oberst Jensen-Tusch Ordet for at stille en Række Spørgsmaal til Lucianus Kofod, mod hvem begge Talere aabenbart var meget kritisk indstillede. Dirigenten, Branddirektør Lohmann, sluttede Mødet med et Leve for Lucianus Kofod. Det besvaredes med Hyssen og Hurraraab.

Livligst gik det dog til paa Haslemødet, hvor Fallesen ikke var til Stede. Her var Pastor Wolff, Klemensker, Dirigent, men samtidig Diskussionens ivrigste Deltager. Han mindede bl. a. Kandidaten om, at han i en tidligere Tale paa Raadstuen haanligt havde revet ned paa Embedsstanden og hævdet, at Præster og By- og Herredsfogder tog ublu og ulovlige Sportler. Lucianus Kofod benægtede nogensinde at have udtrykt sig saaledes, men Agent Munch og flere af de tilstedeværende tilbød med deres Ed at bekræfte Rigtigheden af Pastor Wolffs Ord. Kofod slog da om og »gav den danske Embedsstand en agtelsesfuld Omtale og fuldstændig Æreserklæring«. Knap var denne for Kofod højst ubehagelige Episode sluttet, før han indviklede sig i en ny. I sin Indledningstale havde han her — ligesom paa andre Møder — hævdet at staa til venstre for Fallesen, ja, paastaaet, at der var »en uhyre Forskjel paa deres politiske Standpunkt«. Da Bogbinder Høyer, der ogsaa havde deltaget i Mødet i Rønne, heroverfor hævdede, at denne Paastand var gendrevet af Fallesen selv, søgte Kofod at paavise, at de Udtalelser, der var blevet gendrevne, ikke var de samme som de i Dag fremsatte; men han mødtes nu med højrøstet Protest fra Forsamlingen, hvis Flertal derefter udvandrede; Dirigenten var allerede gaaet, før Ordskiftet med Bogbinder Høyer begyndte. Alle Aviser var enige om, at Haslemødet havde haft et for Lucianus Kofod ugunstigt Forløb.

Ved Valget, der fandt Sted den 22/9, var der mødt en ret stor Forsamling paa Rønne Torv. Lærer A. Hjorth var Formand for Valgbestyrelsen og ledede som saadan Valghandlingen, der blev meget langvarig. Sejlmager Wichmann var ordførende Stiller for Oberst Fallesen, Garver Broen for Lucianus Kofod. I Kandidaternes Taler var der kun det nye, at Kofod hævdede, at han var stemt for Frimenigheder indenfor Folkekirken, medens Fallesen var en Modstander heraf. Alene denne

Forskel var efter Kofods Mening betydningsfuld nok til, at Kredsen burde skifte Repræsentant. Foruden de ordførende Stillere optraadte Kofods bitreste Modstander, Pastor Wolff, der stillede Kofod nogle Spørgsmaal, bl. a. med Hensyn til hans stærkt omtalte Sverrigsrejse, og Pastor Christensen, der »fremhævede Kofod som en Mand, der havde ved egne Kræfter svunget sig op til det Standpunkt, han nu stod paa; han var en Lyngblomst, og han maatte gjerne, ja allerhelst, tale bornholmsk i Rigssalen; han meddelte Vælgerne, at Kofod var en Folkehøiskolelærer af første Rang, han gav ham Lov til at stemme, som han vilde, uden at binde ham i nogen Henseende, dog bad han ham at »have et hjerteligt og levende Øie for Penge«. (Af Referatet i Amtstidende).

Ved Kaaringen var der Flertal for Lucianus Kofod, men Fallesen forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Kofod med 422 Stemmer; Fallesen fik 231.

Branddirektør Lohmann udbragte et Leve for den nyvalgte Folketingsmand, der selv udbragte et »Danmark leve«.

Lucianus Kofod var altsaa for 2. Gang valgt til Folketingsmand for sin Fødeøs 1. Valgkreds. Det Overtal af Stemmer, han mønstrede, var vistnok væsentligt større, end selv de mest optimistiske af hans Tilhængere havde regnet med, men de Midler, hvormed han naaede dette Resultat, var ikke helt tiltalende. Selv om de Oplysninger, der foreligger om Valgkampen i Kredsen, væsentligst stammer fra de Fallesen hengivne Blade — Avisen og Amtstidende — og derfor næppe kan anses for fuldt ud objektive, er der dog ingen Tvivl om, at han har udnyttet sin Modkandidats Stilling som højtstaaende Embedsmand paa en usaglig Maade. Hans Tilhængeres Forsøg paa at fremstille Bornholms Kommandant som en Mand, der med spidse Albuer havde banet sig Vej til denne Stilling, kan man ganske vist ikke gøre Lucianus Kofod direkte ansvarlig for, men det ses ikke, at han under nogen Form har søgt at bremse denne Mistænkeliggørelse, som han dog godt vidste var helt uden Berettigelse. Naar Philip Dams Blad, Bornholms Tidende, praktisk talt ikke ydede Luc. Kofod nogen Støtte under den Valgkamp, hvori de 2 andre Blade førte en Kampagne imod ham, som politisk og personlig var meget haardhændet, hænger det utvivlsomt sammen med, at Dam ikke fæstede Lid til Kofods demokratiske Bravader. Dams Dagbog viser, at han allerede længe før dette Valg fandt Sted, var klar over Luc.

Kofods Mangel paa Karakterfasthed. Dam ønskede derfor ikke at se sin Dusbroder og Krigskammerat som Kollega i Rigsdagen. Han blev paa den anden Side heller ikke skuffet, da Kofod faa Aar efter stod som Provisorismens Vaabendrager; det gjorde derimod de Vælgere i Rønnekredsen, som stemte paa ham i 1869, fordi de ønskede at støtte Venstre paa Tinge.

Iøvrigt maa det overraske, at Valgdeltagelsen ikke blev større; kun 27,3 pCt. af Vælgerne afgav deres Stemme.

Valghandlingen i Aakirkeby, hvor som nævnt Kapt. Ph. R. Dam mødte som eneste Kandidat, lededes af Løjtnant H. C. Koefoed, Aakirkeby. Kandidaten holdt et længere Foredrag om »Rigets politiske Stilling i det Hele taget, saavel med Hensyn til vore indre Samfundsanliggender, som til Udlandet. Vor Stilling opfattede han som vanskelig og betænkelig, men ingenlunde som haabløs; nej ingen god dansk Mand vil opgive Haabet om en heldig Udgang i Fremtiden fra den Vanskæbne, der havde overgaaet os ved Tyskernes Overlast. Dette gjaldt navnlig vor Stilling udad til fremmede Magter; thi vor indre Udvikling var paa gode Veje, hvorpaa han fremhævede flere Exempler som: Videnskab, Kunst, Jernbanerne, Folkehøjskolerne o. s. v.; kun fandt han Regeringsmaskineriet noget for stort og kostbart i Forhold til vort Lands Størrelse, og om end han erkjendte Nødvendigheden af at maatte finde sig i betydelige Ofre for Statens Opretholdelse, fandt han dog paa den anden Side, at der baade burde og kunde indføres større Besparelse i visse Grene af Statshusholdningen«.

Den eneste Interpellant var Sognepræst Algreen. Han ønskede mere af Landets Midler anvendt til det folkelige Undervisningsvæsen, navnlig Folkehøjskolerne, der hidtil havde faaet saa lidt i Sammenligning med, hvad der ofredes paa Uddannelsen af Embedsmænd. Endvidere talte han for Indførelse af Nævninge og Offentlighed i Retsplejen. Endelig spurgte han Kandidaten, »hvad hans Mening var med Hensyn til Maaden, hvorpaa man skulde tilvejebringe de Midler, som Finantskassen muligt maatte komme til at behøve udover det Almindelige, om han holdt paa et Statslaan eller en Extraskat, og saa paa hvilken Maade han ønskede Skatten lignet«.

Kaptajn Dam udtalte i sit Svar, »at han var meget betænkelig ved at give sin Stemme til nye Statsskatter, og at han foreløbig var mere stemt for at optage Laan, hvis Staten endelig skulde trænge til større Tilskud; men det var vistnok det

rigtigste, idetmindste indenfor en vis Tidsgrændse, saavidt muligt at modsætte sig begge Dele, som det kraftigste Middel til at bevirke Besparelser i Statshusholdningen, hvortil vi ufravigelig bør stræbe. Kan en Skat derimod ikke undgaas, da holder han paa Indkomstskat efter Procentsystemet og saaleles, at den større Indtægt beskattes efter en stigende Maalestok fremfor den lavere. Nævninge-Retter og Mundtlighed og Offentlighed i Retsplejen vilde Kandidaten virke for baade i og for sig og som et virksomt Middel til Folkets politiske Opdragelse, saaledes som han allerede havde udtalt, dengang han første Gang stillede sig her for 12 Aar siden. De andre Sager, som Forespørgeren havde omtalt, nemlig Folkehøjskolerne og Retsvidnevæsenet skulde han huske paa; de laa ogsaa ham paa Sinde«.

Ved Kaaringen valgtes Dam enstemmigt. »Derefter udbragte Valgformanden et Leve for Kongen, den gjenvalgte Folkethingsmand et Leve for vort gamle danske Fædreland og Sognepræst Algreen et Leve for den valgte Rigsdagsmand for Kredsen, der alle besvaredes med kraftige Hurraraab. Sluttelig takkede Folkethingsmanden for den ham gjentagende viste Tillid og bød Forsamlingen Levvel med Ønsket om Held og Lykke for Folket«. (Citaterne efter Referat i Bornholms Tidende for 25/9 1869).

22. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1869—70.

Efter Rigsdagens Aabningsmøde den 4/10 1869 udsattes Møderne i begge Ting til den 29/11. Til Gengæld blev denne Samling først sluttet den 1/7 1870. Den var i højere Grad end de umiddelbart forudgaaende Samlinger præget af Modsætningen mellem Venstreflertallet i Folketinget og den store Højremajoritet i Landstinget. I Samlingens Løb afløstes Ministeriet Frijs-Frijsenborg af Holstein- Holsteinborgs Ministerium.

I Folketinget havde Dam Ordet 7, Lucianus Kofod 16 Gange. Sonne talte 21 Gange i Landstinget. — Dam kom i denne Session for første Gang ind i Folketingets vigtigste Udvalg, Finansudvalget; her blev han siddende uafbrudt i 23 Aar. Han var ikke Medlem af andre Udvalg. Derimod var han med til at stille en Forespørgsel til Kultusministeren om dennes Ad-

gang til at afskedige Lærere i Folkeskolen. — Kofod var kun Medlem af Udvalget angaaende et Forslag til nye Lønninger for Skovvæsenets Embedsmænd. Sonne, der ogsaa i denne Samling var Sekretær i Landstinget, var Medlem af 3 Udvalg, nemlig angaaende 1) Lovforslag om Afløsning af visse kontraktmæssige Afgifter til Statskassen, 2) Forslag til Lov om Reglerne for Udskrivning af Indkomstskat og 3) et af Sonne stillet Forslag til Beslutning om Henvisning til Finansministeren af et Andragende fra 214 Husarvefæstere paa Bornholm.

Sidstnævnte Sag var den eneste af større Betydning for den bornholmske Lokalpolitik, som i denne Samling blev behandlet paa Tinge, men dette Emnes Drøftelse fyldte til Gengæld 63 Spalter i Rigsdagstidende!

Som omtalt i denne Afhandlings Redegørelse for Rigsdagssamlingen 1867—68 havde Philip Dam i Folketinget protesteret imod, at et Andragende fra Arvefæsterne paa Bornholm om en Nedsættelse af paagældende Aars Afgifter ikke var blevet fremmet af Finansudvalget, men baade Finansudvalgets Ordfører og Finansminister Fonnesbech havde afvist Dams Protest. Nu havde Arvefæsterne paany rejst Sagen, og de 3 bornholmske Rigsdagsmænd havde overfor Rigsdagen i en udførlig Redegørelse, som findes optaget i Rigsdagstidende for 1869—70, Tillæg A, Spalte 2017—24, gjort Arvefæsternes Sag til deres. Det hedder i dette Andragende: »Undertegnede Arvefæstere paa Statsjorder tillade sig at rette den indstændigste Anmodning til Rigsdagen om, at den vil tage sig af vor Sag, navnlig derved, at en Commission eller et Udvalg maatte blive nedsat med det Hverv at undersøge og prøve de bestaaende Forhold og forsaavidt dertil maatte findes grundet Anledning, gjøre Forslag til passende Foranstaltninger i Retning af Lempelser i Fæstevilkaarene«.

Da Sonne baade i denne Sag og den dermed beslægtede Udmarkssag havde gjort et meget stort Forhaandsarbejde, holdt Møder med Husmændene og indsamlet et betydeligt Bevismateriale, fandtes det naturligt, at det blev Sonne, som førte Spørgsmaalet frem for Rigsdagen. Dette skete som nævnt i Form af et Forslag til Beslutning. Sagens Forhistorie blev ved Sonnes Forelæggelse af Forslaget meget udførlig forklaret Landstingets Medlemmer. Den lød — stærkt forkortet — saaledes:

»For omtrent 30 Aar siden var der en stor Fælled, som gik

tvers igjennem hele Bornholm, bestaaende af Lyngmarker og Klippemarker med enkelte iblandede smaa Græspletter, hvilken i det Hele udgjorde imellem 20 og 30,000 Tønder Land. I Tidens Løb havde enkelte Gaardmænd, men navnlig dog Husmænd, udsøgt sig saadanne Pletter af samme, som de antoge egnede sig til Opdyrkning, navnlig paa Grændsen mellem Indmarken og Udmarken; de havde derpaa bygget sig et lille Huus, indhegnet Lodden og gravet Jorden op, og efterhaanden var der saaledes opstaaet endeel Smaaeiendomme med noget Jord, hvoraf de største besade nogle Tønder Land. For omtrent 30 Aar siden bestemte saa Regjeringen — som ønskede, at Fællesskabet skulde ophøre, forat disse store Marker kunde komme under Cultur, at Fællesmarken skulde udskiftes mellem Staten som Grundeier og de bornholmske Beboere som Brugere. Hvad den Part angik, som skulde tillægges Staten, da forbeholdt denne sig, at de nævnte Huusmandslodder skulde gaae over paa Statens Andeel, og den forbeholdt sig endvidere, at ligeledes en Deel af det tilgrændsende Areal af Hedemarken skulde gaae over til den, for at sætte den istand til at kunne bortfæste dette Areal til de tilstødende smaa Huusmænd. Jeg maa bemærke, at det Fæste, som Huusmændene tidligere havde, blev betragtet omtrent som Arvefæste, idet Jorden altid af Besidderen havde kunnet afhændes til hans Eftermand uden nogen Indsigelse. Der findes endogsaa en kongelig Resolution af 28. Juli 1739, som bestemmer, at, naar saadan Udmarksjord engang var fæstet til en Gaard eller et Huus, »ville Vi ikke, at den, naar den bliver fæsteledig, maa bortfæstes til nogen Anden, med mindre han, som faaer Gaarden, ei vil have den«. Naar Kjøberen af Huset eller Gaarden altsaa vilde have den, maatte ingen Anden tage den fra ham, og det var altsaa omtrent ligesaagodt som Arvefæste. Ved Udskiftningen mellem Staten og Bornholmerne fik Staten, som sagt, alle Husmandslodderne med deres Jorder og tillige en Strækning af de tilgrændsede Udmarker, og der var dermed forbundet den velvillige Hensigt fra Regjeringens Side at bortarvefæste denne Strækning for en væsentlig Deel til de tidligere Fæstere, for saaledes at gjøre dem til mere selvstændige Eiendomsbesiddere. Den bestemte, at dette Forhold skulde ordnes igennem en Commission, og den Instrux, der i den Anledning blev udfærdiget, viser, i hvor velvillig og imødekommende Hensigt Regjeringen traf den hele Foranstaltning. Det hedder i saa Henseende

i Instruxen, at »i Almindelighed vil Afgiften af slig Jord kun kunne bestemmes til den almindelige paa Landet«. Der blev derhos indrømmet Afgiftsfrihed for de første Aar, og man kan, kort sagt, see, at Staten har villet de Paagjældende det vel, og at der tilsigtedes at tilveiebringe en Fordeel for vedkommende Fæstere. Desto beklageligere er det derfor, at det endelige Resultat blev saa byrdefuldt for dem. Kun i een Henseende viste Instruxen Strenghed, nemlig med Hensyn til den Jord, som Fæsterne maatte befindes at have tilegnet sig uden derpaa at have Fæstebrev. Hvorledes det oprindelig er gaaet til, kan jeg ikke sige — jeg formoder, at det har været begrundet i en mindre nøiagtig Opmaaling ved Overdragelsen —, men vist er det, at en Deel Fæstere havde indhegnet og opdyrket mere Jord end den, som deres Fæstebreve løde paa. For den Deel, som Fæsterne saaledes havde indhegnet mere, end hvad deres Fæstebreve løde paa, var Instruxen streng; thi den fordrede, at denne Deel skulde opmaales, at, hvad der var indhegnet mere, end Fæstebrevene løde paa, skulde sættes til en moderat Afgift, og derpaa tilbydes Fæsterne i Arvefæste, og at, hvis disse ikke vilde modtage denne Deel af Jorden, saa skuldt det ved Fæsteledighed afgjøres ved Rettergang, hvorvidt de havde Ret til at beholde Fæstejorden, eller om Staten da havde Ret til at bortarvefæste den til Andre. Den nævnte Bestemmelse havde imidlertid ikke videre Følger, thi ingen Huusmand nægtede at modtage den omtalte Jord; den blev sat til en billig Afgift, og, da de allerede havde opdyrket og indhegnet den, vare de derfor ogsaa meget villige til at modtage den. Med Hensyn til den raa og uopdyrkede Jord, som tilbødes Fæsterne, og som laa udenfor den Jord, hvorpaa de havde Fæste, skulde det derimod være en aldeles frivillig Sag, hvorvidt de vilde modtage den eller ikke. Desuagtet er der de Fæstere, som paastaae, at man har øvet Tvang overfor dem for ogsaa at faae dem til at modtage den raa og uopdyrkede Jord. De paastaae, at man har sagt til dem, at, hvis de ikke vilde modtage den med de Afgifter, som vare satte derpaa, vilde deres øvrige Fæstejord ved Fæsteledighed blive taget fra dem. Jeg vil antage, at det beroer paa en Misforstaaelse, thi jeg kan ikke fatte, at en Commission i den Grad skulde kunne være gaaet udenfor sin Myndighed. Men om det nu ogsaa har beroet paa en Misforstaaelse, saa er det jo ligefuldt tydeligt, at en saadan Misforstaaelse, ifølge hvilken man har meent, at der var Tvang

tilstede, maa have virket ganske paa samme Maade, som om der virkelig var blevet øvet Tvang, idet Huusmændene bøiede sig derfor og troede, at de vare nødte til at overtage den raa Jord. Derved forklares det ogsaa, at de ere gaaede ind paa de opstillede Arvefæsteafgifter, skjøndt mange af dem allerede strax erkjendte, at de vare for høie.

Jeg skal nu gaae over til at meddele, hvorledes Commissionen bestemte, at Afgiften skulde være. Den bestemte, at den skulde udgjøre 1 Tønde Havre for hver Tønde Land, til Taxt 8. Jeg tør ikke sige, om denne Afgift var lempelig og billig eller ikke; jeg vil dog nærmest mene, at den var antagelig. Hvad det imidlertid gjaldt om, det var, at Jorden blev ordentlig boniteret; thi naar man vilde paalægge en Afgift i Forhold til Jordens Taxt, saa fulgte deraf, at det Hele kom til at hvile paa Boniteringen, og at, hvis den ikke blev foretagen nøiagtig og omhyggelig, saa maatte Afgiften ogsaa komme til at ramme meget uforholdsmæssigt. Men her troer jeg nu rigtignok, at der kan rettes en Bebreidelse mod Commissionen, idet denne ikke lod Jorden bonitere nogenlunde nøiagtig. Uagtet Instruxen indeholdt, at »Lodderne skulde fordeles efter Reglerne for en almindelig Udskiftning«, er det factisk, at der ikke blev brugt Boniteringsmænd. Der foreligger altsaa, forekommer det mig, i denne Retning en Tilsidesættelse af den Fremgangsmaade, der burde have været fulgt, og en Overskridelse af de Regler, som vare foreskrevne Commissionen. Landmaaleren boniterede alene Jorden, og han gjorde det, efter hvad man paastaaer, i den Grad overfladisk, at han stundom end ikke gravede i Jorden. Jeg troer, at det er dette, som man egentlig kan beklage sig over, og at det er dette, som er Aarsag til denne uforholdsmæssige og byrdefulde Afgift«.

Sonne paaviste derefter ved en Række Eksempler, hvor tyngende Ordningen virkede for Arvefæsterne. Han havde indsamlet Oplysninger fra 56 Lodder, hentede fra forskellige Sogne paa Bornholm. Disse Lodder bestod dels af den gamle, opdyrkede og indhegnede Jord, og dels af den tillagte raa Lyngjord. Udregnet i Penge paa Grundlag af de sidste Aars Kapitelstakst var Arvefæsteafgiften af den opdyrkede Udmarksjord 14 Rdl. pr. Td. bornholmsk Hartkorn, medens den af den raa Lyngjord udgjorde 66 Rdl. pr. Td. Hartkorn! Endvidere nævnte han, at Godsejer Tesdorph paa Falster i Fæste af god falstersk Landbrugsjord kun fik 17 Rdl. pr. Td. Hart-

korn, medens Staten af den usle Lyngjord paa Bornholm krævede en Afgift, der, — naar det bornholmske Hartkorns Forskellighed fra almindelig dansk Hartkorn tages i Betragtning — svarede til 88 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Han omtalte endelig de mange Andragender, der fra bornholmsk Side var indsendt til Finansministeriet, angaaende denne Sag, men hver eneste Gang var man blevet mødt med blankt Afslag. Fæsterne havde end ikke kunnet opnaa at faa Sagen undersøgt. »Nu kommer jeg derfor«, sluttede Sonne sin Tale, »til det høie Thing med den samme Anmodning: at Sagen maa blive undersøgt. Der er ingen anden Udvei tilbage, end at Rigsdagen tager sig af den. Arvefæsterne have jo indgivet et Andragende derom til Rigsdagen, og i den Anledning er det, at jeg har tilladt mig at stille mit Forslag til det høie Landsthing, at det gunstigst vil foretage en Overveielse af disse Forhold. Jeg skulde aldrig have gjort mig til Talsmand for denne Sag, naar jeg ikke personlig var overbeviist om, at der her er et Forhold, som bør undersøges og forandres, et Forhold, som er saa misligt og byrdefuldt, at det for Enkelte er ødelæggende«. (Landst. Forh. 1869—70, Sp. 997—1007).

Lige efter Sonne tog en af Tingets ansete Jurister, kongevalgt Landstingsmand, Højesteretsassessor Ussing Ordet »for at understøtte den ærede Forslagsstiller i hans Bestræbelser for at formaae det høie Thing til at tage denne Sag under Overveielse«. Ussing erklærede, at han ikke havde dannet sig nogen Mening om Klagernes Berettigelse, »men Andragernes Paastand«, udtalte han, »er støttet fra mange Sider, og deres Begjæring har fundet en saadan Sympathi paa deres Ø, at deres Rigsdagsmænd have maattet ansee det for deres Pligt at tage sig af denne Sag, og under disse Omstændigheder forekommer det mig ligesom den ærede Forslagsstiller, at Thinget ikke udenvidere vil kunne vise denne Sag fra sig, at Landsthinget virkelig ikke bør undslaae sig for det, som alene er deres Begjæring, nemlig at tage under Overveielse, om der ikke skulde være Anledning til at opfordre Regjeringen til paany at tage denne Sag under Behandling og undersøge, om der dog ikke er noget Sandt i, hvad Andragerne have forklaret, som kunde indeholde Anledning til idetmindste at komme dem noget imøde.«

Den næste Taler var Finansminister Fonnesbech, der erklærede, at han var taknemmelig for, at denne Sag var fremdra-

get; »thi«, udtalte Ministeren, »jeg nærer ingen Tvivl om, at den ved Behandlingen her i Thinget vil faae det Dødsstød, som den behøver, for at man overhovedet kan faae en Ende paa hele denne Agitation angaaende de bornholmske Udmarker, der har hærget denne Ø i næsten en Menneskealder og været en Plage for Mange, blandt Andre ogsaa, som den ærede Forslagsstiller selv oplyste, for Finantsministrene, hvem dette Spørgsmaal idelig og altid har været forelagt. Jeg kan, som sagt, ikke nære nogen Tvivl om, at Rigsdagen vil give denne Sag Dødsstødet, hvormed jeg haaber, det sidste Led af Agitationen vil være skaffet ud af Verden. Jeg haaber, at Rigsdagen vil komme til den samme Betragtning af dette Forhold, som ikke blot den nuværende, men samtlige de Finantsministre, der have været i Function, siden den omhandlede Foranstaltning blev truffen, ere komne til, nemlig at det Spørgsmaal, der her foreligger, er saa simpelt, at det ikke behøver nogensomhelst Undersøgelse, idet det ene og alene dreier sig om at faae omstødt et Resultat, hvortil man efter mangfoldige Stridigheder og ved Commissionens Mellemkomst er naaet, og som i Formen er fuldstændig uantastelig og i Virkeligheden fremgaaet af en fuldstændig fri Overenskomst mellem Statskassen og Fæsterne, blot fordi Afgiften nu generer de Vedkommende«. Ministeren omtalte derefter Paastanden om, at Fæsterne var gaaet ind paa at svare en Afgift, som man godt vidste var for høj. »Jeg tror«, fortsatte Ministeren, »at man vanskeligt vilde kunne tvinge Bornholmerne til den Slags Ting, naar Talen er om Udmarksjorderne; thi Gjenstridighed og Halsstarrighed synes i det Hele taget at have været det Træk, som næsten uadskilleligt have fulgt enhver Forhandling, være sig mellem Statskassen og Arvefæsterne, Sognene og Arvefæsterne, Sognene og Statskassen eller endelig Sognene indbyrdes; ja Sagen maatte jo endogsaa tilsidst for nogle Aar siden bringes tilende ved en Lov, hvis rationelle Berettigelse maaskee kunde synes at være noget tvivlsom, men som dog var det eneste Middel, der var tilbage, for at gjøre en Ende paa de Stridigheder, der som sagt i en ikke ringe Grad have forstyrret Udviklingen paa Bornholm«.

Ministeren afviste bestemt, at der ved Bortarvefæstningen af disse Jorder var anvendt Tvang. »For Fæsterne forelaa det Spørgsmaal: Ville I have denne Jord for den og den Afgift, og derpaa have de Vedkommende da svaret ja, og Adkomst-

documenterne ere derefter bragte i Orden; saa jeg seer ikke, at der kan gjøres det mindste Angreb fra den Side. Jeg har den Overbeviisning — og jeg har gransket ikke saa lidt i denne Sag — at der sjeldent er blevet sat nogen Foranstaltning igang til Ordning af Forhold som de her omtalte, hvor man er gaaet frem med større Omtanke og Hensyntagen til de Vedkommende eller med mere Almeensands end netop her«. Man kunde efter Ministerens Mening heller ikke støtte Andragendet paa Arvefæsternes økonomiske Stilling, thi disse Folks Restancer med Skatter og Afgifter var ikke større end den øvrige bornholmske Befolknings. Ministeren erklærede til Slut, at han intet havde imod, at Sagen undersøgtes indenfor Tingets Vægge, men noget Resultat for Arvefæsterne kunde en saadan Undersøgelse ikke give.

I den følgende Debat støttede Orla Lehmann Sonnes Krav om en Undersøgelse, og Forslaget henvistes til et Udvalg paa 5 Medlemmer, for hvilket Ussing blev Formand og Ordfører.

Udvalget, der var nedsat den 19/2 1870, afgav Betænkning den 12/5 s. A. Det viste sig da, at kun 1 af Udvalgets Medlemmer (Kammerraad Bonne) stillede sig paa Finansministerens Standpunkt, at der ikke var noget at ændre, idet der var Tale om en frivillig Kontrakt mellem 2 Parter, som ikke ensidig kunde ændres. De 4 andre Udvalgsmedlemmer (foruden Ussing og Sonne, Gaardejer Westergaard og Sognefoged Jakobsen) kom til det Resultat, at »der efter denne Sags særegne Beskaffenhed vel kunde være Anledning til baade i Andragernes og i Statskassens Interesse at ønske den underkastet en nøiere Prøvelse af Regjeringen, uden at en saadan Prøvelse burde skydes tilside paa den Grund alene, at de Forpligtelser, om hvis Modification der er reist Spørgsmaal, have deres Rod i endeligt afsluttede, bindende Contracter. Nærmere at foregribe, hvad en ny Behandling af Sagen muligen maatte kunne føre til, skulle vi iøvrigt vel vogte os for«. Det tilføjedes dog, at Undersøgelsen havde vist, at der af den opdyrkede Udmarksjord gennemsnitlig skulde svares knap 4 Skp. Havre pr. Td. Land, medens Gennemsnittet af Afgiften i Havre pr. Td. Land af den langt ringere, delvis uopdyrkede Lyngjord udgjorde næsten $4^1/_2$ Skp.! En Ombonitering fandtes derfor ikke at burde afvises, men iøvrigt pegede Udvalgsflertallet paa, at Sagen maaske kunde bringes i Orden paa den Maade, at Arvefæsterne fik Adgang til at blive fri for den Lyngjord, man

fandt var sat i for høj Afgift, uden at dette skulde berøve dem Retten til at beholde de opdyrkede Arvfæstelodder, om hvis Ansættelse til Afgift der var Enighed mellem Staten og Fæsterne.

2 Dage før Udvalgets Indstilling kom til Behandling i Landstinget, var der indtraadt den for de bornholmske Arvefæsteres Sag særdeles gunstige Vending, at Fonnesbech var fratraadt som Finansminister. Den nye Indehaver af denne Portefølje, Gehejmeetatsraad Fenger, erklærede overfor Ordføreren for det omhandlede Udvalg, at han ikke havde noget nøjere Kendskab til de bornholmske Arvefæsteforhold; men han havde intet imod, at Spørgsmaalet henvistes til Finansministeriets Prøvelse, og Ministeren lovede »at sørge for, at den Undersøgelse, som saa vilde finde Sted, bliver foretagen med saa stor Upartiskhed og en saa lidet forudfattet Mening om Sagen som muligt. Dette er altsaa det Standpunkt, som jeg vil indtage, dersom det høie Thing skulde beslutte at anbefale denne Sag til Ministeriet. Jeg skal da bestræbe mig for, at en saadan Undersøgelse, som Thinget derved har yttret Ønske om, maa blive foretagen saaledes, at der deraf kan fremkomme et i enhver Henseende saa reent og klart og retfærdigt Resultat som muligt«.

Dette Standpunkt tiltalte ikke Mindretallets Ordfører, Hr. Bonne, og han fik kraftig Støtte af en anden Landstingsmand, Kammerraad Qvistgaard, der bl. a. udtalte: »Det synes mig beklageligt, at der i Thinget fremkommer Forslag af den Beskaffenhed som det foreliggende, og jeg kan for mit Vedkommende ikke være med til at stemme for en Henviisning af denne Sag til Ministeriet, idet det forekommer mig, at man egentlig derved støtter en Agitation, hvad der meget let kan bidrage til, at en saadan ogsaa fremkommer andetsteds«.

Dette fremkaldte et meget kraftigt Svar fra O. E. Sonne, der udtalte: »Jeg reiste mig for at gjøre en Indsigelse imod, at der skulde være reist nogen Agitation i denne Sag. Det har der ikke været. Hvem skulde have foranlediget den? Hvem skulde have agiteret for at faae Huusmændene til at indgive deres Andragende? Have de bornholmske Rigsdagsmænd gjort det? Have de havt med Andragendet at gjøre fra først af? Er der ikke først kommet flere Andragender til Finantsministeren uden deres Medvirkning? Er det Agitation, naar selve Autoriteterne paa Bornholm give Andragendet Medhold? Hvorledes

gaaer det til, at Forstanderskaberne paa Bornholm alle have erkjendt, at Afgifterne vare for høie? Kan det kaldes Agitation? Og kan der være Tale om Agitation, naar Regjeringens Repræsentanter paa Bornholm, Embedsmændene, have afgivet de samme Erklæringer? Naar den høitærede Finantsminister bliver bekjendt med Alt, hvad der er fremkommet, indbefattet den Erklæring, som Udvalget privat har faaet fra Amtmanden paa Bornholm, og naar han vil lade Forholdene derovre undersøge, saa troer jeg, at han i ethvert Tilfælde vil komme til den Erkjendelse, at Agitation kan der ikke være Tale om i denne Sag«.

Qvistgaard erklærede, at han »naturligviis aldeles ikke har sigtet til det ærede Medlem fra Bornholm eller til Nogen i Særdeleshed; en Mand, for hvem jeg har en saa stor Høiagtelse, som jeg har for den høitærede Forslagsstiller, kunde det naturligviis aldrig falde mig ind — og det maatte han ogsaa selv kunne tænke — at sigte for, at han under saadanne Forhold skulde være optraadt som Agitator«.

Ved Afstemningen tiltraadtes Flertalsindstillingen om, at Sagen henvistes til Finansministerens nærmere Undersøgelse med 24 Stemmer mod 11.

Sonne havde med sædvanlig Dygtighed og Takt i denne vanskelige Sag opnaaet et i enhver Henseende tilfredsstillende Resultat.

Ved en anden Lejlighed, nemlig under Behandlingen i Landstinget af en Forespørgsel til Indenrigsministeren om nogle Kapitelstakstspørgsmaal, pegede Sonne paa, at de Landbrugere paa Bornholm, hvis Ejendomsareal fortrinsvis bestod af opdyrket Lyngjord, i det væsentlige kun var i Stand til at avle *graa* Havre, men deres Afgifter skulde de svare efter Kapitelstaksten for *gul* Havre, hvis Pris laa 1 Rdl. højere pr. Td. Dette virkede ubilligt. Han henstillede, om der kunde findes en Udvej til at raade Bod paa dette Misforhold; selv erkendte han, at det i Praksis ikke var uden Vanskelighed.

Endelig skal fra Sonnes Virksomhed i denne Samling for Fremme af hans Fødeøs Interesse nævnes, at han ved 2' Behandling af Finanslovforslaget i Landstinget paany fremdrog Fyrforholdene paa Bornholm. Marineministeren havde paa Finanslovbudgettet foreslaaet en Bevilling paa 25.000 Rdl. til Ombygning af Fyret paa Hammeren. Dette Beløb var af Folketinget ved Forslagets 2' Behandling nedsat til 15.000 Rdl.,

men ved 3' Behandling blev det helt strøget! Ministeren genoptog Forslaget i Landstinget, hvor Sonne erklærede, at Hammerfyret stærkt trængte til Forbedring; »enhver Skibsfører, der sejler ad denne Vej, beklager i høj Grad, at Fyret er saa simpelt og langt fra svarende til, hvad man for Tiden fordrer af et Fyr«. Imidlertid gjorde Sonne opmærksom paa, at der om de høje Banker paa Nordbornholm tidt stod en tæt Dis, som svækkede Fyrets Lysvirkning. »Jeg har selv«, udtalte Sonne, »hørt flere Skippere beklage sig over, at, naar de komme paa Touren nordfra, fra Sundet, og skulle gaae sydefter, og de have passeret Sandhammeren, hvor et nyt prægtigt svensk Fyr er opført, og seile mod Bornholm og vente at see Hammershuus Fyr, ere de komne lige ind under de store bornholmske Klipper uden at see Fyret, fordi det har været omgivet af Disen. Kunde man altsaa opføre Fyret paa det Sted, hvor man kunde undgaae denne Diis, saa vilde det være meget ønskeligt«. Sonne anbefalede endvidere, at det nye Fyrtaarn, hvis et saadant skulde bygges, opførtes af Granitsten i Stedet for af Mursten. Dernæst henledte Sonne Opmærksomheden paa det ønskelige i at opføre et Fyr paa Dueodde, hvor der det sidste Aar var strandet 5 à 6 Skibe, hvilket næppe var sket, hvis Odden havde været belyst. Endelig fremdrog han paany Nødvendigheden af et Fyr i Drogden.

Forslaget om Bevillingen til Hammerfyrets Ombygning og Udstyr med moderne Linseapparater etc. vedtoges med 31 Stemmer mod 10.

Iøvrigt fremkom Sonne ogsaa i denne Rigsdagssamling med en Række Indlæg vedrørende Lovgivningsspørgsmaal af ikke lokalpolitisk Art, og han var Forslagsstiller (og Medforslagsstiller) til adskillige Ændringsforslag. Særlig skal nævnes, at han ved Behandlingen af et Lovforslag om Stempelbegunstigelse for Foreninger, hvis Hovedformaal var at fremme den arbejdende Klasses Velvære, foreslog, at der indførtes Statskontrol med saadanne Foreninger, idet deres Love skulde stadfæstes af Finansministeriet, ligesom de aarlig skulde afgive Beretning til dette Ministerium. Ved Motiveringen af dette Ændringsforslag udtalte Sonne bl. a.: »Arbejderspørgsmaalet er jo et Spørgsmaal, som trænger sig mere og mere frem; Opmærksomheden bliver mere og mere henvendt paa, hvorledes denne store Deel af Befolkningens Kaar kunne forbedres. Det er tillige vist, at jo mere Fabrikdriften udvider sig, og jo mere

Haandværket antager de samme Driftsmaader, som ere eiendommelige for Fabrikerne, for at kunne udholde Concurrencen med disse, desto vanskeligere bliver det for den enkelte Haandværksmand, for den enkelte Arbeidsmand gjennem sit eget personlige Erhverv at kunne forskaffe sig en selvstændig Stilling. Derfor maa Arbeiderne i vore Dage gjennem Foreninger søge at naae det Maal, som de Enkelte ikke kunne naae. Naar de formaae at danne Foreninger med fælles Gavn til Formaal, og naar saadanne Foreninger blive godt anlagte og godt beregnede og saaledes hvile paa et sundt Grundlag, da kan der sikkert derigjennem opnaaes Fordele for Arbeiderne, som de aldrig ville kunne opnaae enkeltviis. Men ligesaa sikkert er det, at, hvis slige Foreninger blive oprettede paa et falsk Grundlag og blive bestyrede usolidt, og hvis det derved foranlediges, at de gaae overstyr, da vil dette blive til stor Fordærvelse for alle dem, som have deeltaget deri, ikke alene til Fordærvelse derved, at de mangengang miste en stor Deel af, om ikke hele deres opsparede Formue, men ogsaa derved, at der derigjennem indgydes en Frygt for at deeltage i saadanne Foreninger« (Landst. Forh. 1869—70, Sp. 150—54).

De af Sonne fremsatte Tanker blev indgaaende drøftede i den paafølgende Forhandling, og selv om Betænkelighederne ved at tage et saa radikalt Skridt som af Sonne foreslaaet var de overvejende, erkendte saa indflydelsesrige Politikere som David, Krieger, Ussing m. fl., at der burde gøres noget i den af Sonne antydede Retning, ja, selv Finansministeren erklærede, at han vilde tage Spørgsmaalet op til Overvejelse senere. Sonne tog derefter sit Ændringsforslag tilbage.

Af de faa Indlæg i denne Samlings Forhandlinger, som fremkom fra Dams Side, giver kun eet Anledning til Omtale; det var en Tale, som Aakirkebykredsens Folketingsmand holdt ved Finanslovforslagets 1' Behandling. Statshusholdningens Tilstand var mindre tilfredsstillende; nogle opgjorde Underskudet til 5 Mill. Rdl., andre kun til 1/2 Mill.; men alle var enige om, at Balancen var i Fare, og der taltes om nye Skatter. Dam erklærede heroverfor, at han hørte til dem, som var betænkelig ved enhver ny Skat overhovedet; ved at forøge de direkte Skatter risikerede man, at de indirekte Skatter gik ned. Dog var der en Skat, han mente uden Skade kunde forhøjes klækkeligt, nemlig Rangskatten! Den indbragte for Tiden kun 45.000 Rdl. aarligt. Den kunde godt 5-dobles. »Jeg troer«,

udtalte Dam, »at naar man ser hen til den store Lyst og Begjærlighed, der findes hertillands efter at komme i Besiddelse af den Ære og Værdighed, som knytter sig til Rang og Titler, maa man kunne forhøie denne Skat ganske betydelig. Og det vilde være en dobbelt Fordeel. Det vilde først være en Fordeel for Statskassen, som igjennem en saadan Skat kunde faae en klækkelig Indtægt, og dernæst troer jeg, at det ogsaa vilde være til Fordeel for de Herrer, der betale den. (Berg: og Damer). Ja, og Damer; der er jo ogsaa Damer, som bære Rang. Det vilde jo ganske vist hæve disse Rangspersoner betydelig i den øvrige Befolknings Øine, naar man vidste, at de igjennem Rangskatten ved en klækkelig Afgift toge en saa betydelig Deel i Bestridelsen af Statens Huusholdningsudgifter. Man kunde maaskee sætte Lavmaalet til 25 Rdl. — det er netop det Samme, som man giver for en Lotteriseddel — og Høidemaalet til 2 à 300 Rd.; jeg skal ikke saa nøiagtig kunne sige det, men det kunde være, at man kunde faae opnaaet et Gjennemsnitsbeløb af 100 Rd. eller saa omtrent. Dette vilde da blive noget Klækkeligt og til Gavn og Glæde for begge Parter«. Iøvrigt mente Dam, at det vigtigste Middel til at naa Balance var Sparsommelighed i Statshusholdningen, og han takkede de Rigsdagsmænd, som havde peget paa Omraader, hvor der kunde spares, »men jeg vil hertil«, fortsatte han, »knytte det Ønske, at disse gode Bestræbelser og Forsætter, der have gjort og maaskee fremdeles ville gjøre sig gjældende, maatte holde sig igjennem Sagens øvrige Behandlinger; thi jeg tør sige med Sandhed — det er desværre Tilfældet og Noget, jeg troer vil erkjendes af Mange — at naar man kommer til 3' Behandling og da seer paa de virkelige Resultater, som foreligge som Frugt af alle de gode Ønsker og Forsætter, der ved 1' Behandling have gjort sig gældende, har man ofte følt sig overmaade skuffet. Gid det denne Gang maa gaae bedre, og gid vi Alle vilde lægge os det paa Hjerte, at vi kunne faae Noget ud deraf, der kan siges at have Betydning i Retning af Sparsommelighed; thi derom troer jeg, at Alle ere enige, at dertil trænge vi, og jeg troer, at det er en Bevæggrund, som kun reiser sig af Kjærlighed til Fædrelandet, naar man holder fast paa denne Fordring og holder fast paa den ogsaa i Haabet og Forvisningen om, at baade det høie Ministerium og det høie Thing ville være enige og samdrægtige i at føre det igjennem« (Folket. Forh. 1869—70, Sp. 313—19).

Lucianus Kofod, der nu efter 5 Aars Fraværelse fra Rigsdagen genoptog en Virksomhed, der vel havde skaffet ham megen Omtale ogsaa udenfor politiske Kredse, men ikke skabt Respekt om hans Navn, vakte i denne Samling Opmærksomhed ved paa forskellig Maade at indtage en kritisk Holdning overfor Kongemagten. Saaledes gjorde han sig under Behandlingen af Indkomstskatteloven til Talsmand for, at Bestemmelsen om, at Kongens Indtægter var skattefri, udgik. Man burde ikke »afskjære Statens Overhoved Lejlighed til i Gjerningen at vise, at han er villig til at dele Ondt og Godt, saavel Afgiftsydelser som Indtægtsnydelser, med Folket, med dem, der have smaa Indtægter og derfor ogsaa kun kunne taale smaa Udgifter. Det forekommer mig som sagt at være ei alene et Brud paa den Grundtanke, som Loven ellers søger at virkeliggjøre, at Enhver skal svare Skat efter sin Evne, men tillige et Brud paa den forholdsvise eller gjennemsnitlige Retfærdighed, som Finantsministeren paa andre Steder i Lovforslaget har søgt at fyldestgjøre«. Han hævdede, at Kongens Gage, der var fastsat til 500.000 Rdl. for Danmark og Slesvig egentlig burde være nedsat, da Slesvig afstodes. Det var da nu rimeligt, at der ved Skat inddroges 10 % af den halve Million. Han mindede om, at Kong Frederik den 7' i den forrige Krig havde svaret 150,000 Rdl. «i Skat«. — Der var vel nok adskillige af Tingmændene, der tænkte i denne Sag som Lucianus Kofod, men ingen, hverken i eller udenfor Udvalget, stillede noget Ændringsforslag i saa Henseende, og da Sagen var til 2. Behandling, udtalte Kofod, at naar han ikke selv havde stillet Ændringsforslag om Civillistens Inddragelse under Skattereglerne, skyldtes det, at Folketingets Formand havde erklæret, at et saadant Forslag ikke kunde komme til Afstemning! Da han betegnede Kongens Stilling som et Embede, blev dette paatalt af Formanden.

Ved Behandlingen af et Lovforslag om almindelige Lønningsregler for Statens Embedsmænd stillede Kofod som Ordfører for 15 Folketingsmedlemmer, bl. a. Berg og Dam, et Ændringsforslag, hvorefter Embedsmænd ikke maatte modtage Hofcharge (udnævnes til Kammerherre, Kammerjunker, Jagtjunker etc.). I Debatten, hvorunder Bondevennen Gert Winter tog Afstand fra Lucianus Kofod og betegnede ham som hørende til »det røde Demokrati«, luftede Kofod sine republikanske Sympatier, idet han bl. a. udtalte: »Den høitærede Fi-

nantsminister talte imod Forslaget og sagde, at der var visse Hensyn, som man skulde tage, og som man ikke kunde skyde tilside osv. Jeg har — det tør jeg forsikkre den høitærede Finantsminister om — førend jeg besluttede mig til at stille dette Forslag, taget meget væsentlige Hensyn. Veed den høitærede Minister, hvad jeg havde kunnet føle mig fristet til at bringe i Forslag her i Thinget for at faae fastslaaet et godt og følgeværdigt Exempel til Efterfølgelse? Det er naturligviis, at den høieste af alle Titler her i Landet blev afskaffet; dette fandt jeg nu laae noget udenfor en Lønningslov; derfor har jeg heller ikke foreslaaet det, men at jeg ikke har bragt denne Sag til Forhandling her, er alene af visse Hensyn« (Folket. Forh. 1869—70, Sp. 1502—04).

Ændringsforslaget blev forkastet med 43 Stemmer mod 33.

Medens Lucianus Kofod med Udtalelser som den, der foran er citeret, fremkaldte Modstand langt ind i Venstres Lejr, stillede han sig i Forsvarsspørgsmaalet i et skarpt Modsætningsforhold til Venstres Politik. Hær- og Flaadereformen var jo nu gennemført, men Venstre søgte paa forskellig Maade at holde Udgifterne, som disse Love førte med sig, nede. Dette fremkaldte ved Finanslovforslagets Behandling en Strid, hvori Kofod deltog ud fra et udpræget forsvarsvenligt Standpunkt. Han udtalte herunder bl. a.: »Jeg finder det fuldstændig kortsynet, efter at vi her gjennem lange og møisommelige Kampe have smedet os et lille Sværd til Brug i Farens Øieblik, saa, før det er brugt, at ville bryde Odden af det. Det finder jeg uforsvarligt — saa i den Retning er jeg fuldstændig enig med en høitæret Statsmand, som har sagt: »Enten-Eller«. Alt Andet er Mellemmaadighed. Og det er derunder, vi have lidt. Det hører vel ikke herhen at komme ind paa disse store og vigtige Spørgsmaal og forfølge dem videre; men jeg skal dog udtale, at det har været den Forbandelse, der har hvilet over os, at vi have mandet os op i et lyst og løftet Øieblik til at lægge en Plan, til at fatte Forsætter og tage Begyndelsen til et Skridt, men at vi saa siden, under den rolige og sindige, det vil sige: den blødagtige, spidsborgerlige Overveielse have veget tilbage for Følgeslutningerne af det, vi i bedre Øieblikke havde vedtaget. Det har været Halvheden, det har været det overdrevne »Maadehold«, det har — med andre Ord — været Halvveisheden, der har været vor Ulykke. Og derhos mener jeg, at, naar jeg ikke har andre militaire Myndigheder imod

mig end Finantsudvalgets Fleertal, saaledes som det her fremtræder i Betænkningen, saa drister jeg mig ikke til — netop som Ombudsmand for en lille bitte Deel af det danske Folk — at nægte Krigsbestyrelsen Midler til at faae Hæren sat i saa kampdygtig Stand som muligt« (Folket. Forh. 1869—70, Sp. 3227—30).

Overfor Venstres Finansudvalgsmedlemmer, bl. a. Dam, der ønskede strøget nogle Bevillinger til Indkaldelse af Hærens Forstærkningsmandskab, hævdede han, at dette saavel i Indland som Udland vilde blive fortolket som et Forsøg paa at undgaa Gennemførelsen af den nylig vedtagne Hærlov. »Man vil sige«, udtalte Kofod, »at vi opmandede os 1866—67 til at vedtage en Hærlov for derved at vække en vis Agtelse i Europa, fordi vi, uagtet nylig slagne til Jorden, atter reiste os og lagde for Dagen vor Villie til at gjøre Alt, hvad der stod i vor Magt for at væbne og indøve os til paa Farens Dag at lægge det tungest mulige Sværd i Kampens Vægtskaal, at vi saaledes fore op for et Par Aar siden i et lyst Øieblik, men nu fortryde det. Saaledes vil det blive fortolket«. Mandskabet var efter Kofods Mening villigt nok til at møde; man skulde blot lade være med at »ynkes over dem, at de skulle væk fra Fader og Moder med Madposen paa Ryggen og skulle rette sig for en Officeer, kort sagt, vænne sig til at indøve sig i de Forhold, som det gjælder om i Krigen: at lide og at lyde — det er de to sværeste Ting i Verden — det er kun, naar der er En, der i Folkethinget vil see at snakke Morten og Hans og Jeppe fri for at blive indkaldt — thi selv kunne de jo ikke gjøre det — at i det Hele dette Spørgsmaal kommer frem. Det er denne Aand, der er kommen tilorde i Forslaget, og alene af den Grund kan jeg ikke stemme for det. Jeg vil ikke have, at det danske Folk skal staae gjennem Afstemningen i Folkethinget som mistænkt for, som tagende sig ud som saa blødagtigt, at det ikke vil fyldestgjøre en Hærlov, vi nylig have vedtaget, fordi dens Bestemmelser i deres Udførelse komme os lidt til Uleilighed, krænke vor Magelighed eller Bekvemmelighed osv., ikke at tale om, at Gjennemførelsen kunde være forbunden med lidt Bekostning« (Folket. Forh. 1869—70, Sp. 6527—31).

Kofod stod dog endnu frit af de 2 store Partier, hvis Opmarsch i Rigsdagen paa dette Tidspunkt var langt fremskreden, og ved Afstemningen om en Adresse til Kongen henimod

Rigsdagssamlingens Slutning, hvor de partipolitiske Linier blev trukket ret skarpt op, svarede han sammen med 2 andre Folketingsmænd »Stemmer ikke«.

23. DANSK POLITIK UNDER MINISTERIERNE HOLSTEIN—HOLSTEINBORG OG FONNESBECH (1870—75).

Da Grev Frijs traadte tilbage som Ministerchef, henvendte Kongen sig forgæves til adskillige, blandt andet Estrup, for at finde en Afløser, indtil Lensgreve Holstein-Holsteinborg paatog sig Opgaven. Grev Holstein var i de Aar, han havde haft Sæde i Folketinget, almindelig blevet henført til »Mellempartiet«, og ved forskellige Lejligheder havde han plejet politisk Forbindelse med J. A. Hansen, hvem han en Overgang tænkte paa at optage i sit Ministerium; men dette vakte en saa voldsom Modstand i toneangivende Kredse, at Forsøget blev opgivet. I Stedet for vendte han sig imod de nationalliberale, saaledes at den nye Regering kom til at tælle 4 Godsejere (Holstein, Fonnesbech, Rosenørn-Lehn og Haffner) og 3 nationalliberale Førere (Hall, Krieger og Fenger). Alliancen mellem de store og smaa Bønder var dermed definitivt brudt; Repræsentanterne for Godsejerne samt for Bourgeoisiet og Embedsmændene plus deres Medløbere indgik det politiske Vaabenbroderskab, hvoraf Partiet Højre snart skulde udgaa. Omvendt samledes de 3 Venstrefløje: Balthazar Christensens og Christen Bergs nationale Venstre, J. A. Hansens folkelige Venstre og Bjørnbakkerne — Tschernings gamle Parti — i »det forenede Venstre«. Det talte til at begynde med 44 Folketingsmænd, der i Juni 1870 udstedte et Manifest: »Til vore Vælgere«. Da Folketinget talte 102 Medlemmer, havde de ikke Flertal, men de var uden Sammenligning Tingets største Gruppe, og da Rigsdagen samledes i Efteraaret 1870, maatte L. N. Bregendahl, der havde været Folketingets Formand i 11 Aar, vige Pladsen for Venstremanden Christopher Krabbe.

Ved det forenede Venstres Dannelse forlod flere af de Politikere, som tidligere i Almindelighed havde stemt med Venstre, f. Eks. Pastor Vilhelm Birkedal og Godsejer Jakob Scavenius, Partiet; de af dem, der ikke gik ud i Politik, havnede i Højres Rækker; det samme var Tilfældet med de fleste af Mellempartiets Folk.

I det hele blev i Femaaret 1870—75 de Hovedlinier trukket op, som blev bestemmende for dansk Politik Aarhundredet ud, og i disse Aar fandt Opmarchen til den Forfatningskamp Sted, som først sluttede i 1901 — Systemskiftets Aar. Under Junigrundloven kunde en dybtgaaende Konflikt mellem Tingene ikke tænkes, da begge Rigsdagens Afdelinger udgik af den almindelige Vælgerklasses Valg. Anderledes var Forholdet efter Forfatningsændringen i 1866, idet den privilegerede Valgret var bestemmende for Landstingets Sammensætning, og der ikke i Grundloven var truffet Bestemmelse om, hvad der skulde ske, naar de to Ting ikke kunde enes. Men hertil kom, at det forenede Venstre som et Hovedpunkt paa sit Program satte Kravet om, at Regeringen til enhver Tid skulde være i Overensstemmelse med Folketingets Flertal — Folketingsparlamentarismens Princip. Imod dette Krav satte Højre den statsretlige Betragtning, at en saadan Ordning krænkede Kongens i Grundloven hjemlede Ret til frit at vælge sine Ministre, og iøvrigt ansaa man Venstres Mænd for uegnede til at beklæde en Ministerstilling, ja mange betragtede det som en national Skam, hvis det skete.

Et andet nyt og betydningsfuldt Stridsspørgsmaal blev Militærsagen. Da den fransk—tyske Krig udbrød i 1870, var der almindelig Stemning for at slutte sig til Frankrig. Bjørnbakkerne og J. A. Hansen arbejdede herimod, men det skyldtes dog sikkert mest Kongen personlig, at Danmark holdt sig neutral. Efter Frankrigs katastrofale Nederlag anlagde man nye Synspunkter for Landets militære Opgaver. Jylland og Fyn maatte under en eventuel Krig opgives og alt Forsvaret samles om Sjælland, specielt København, hvis Befæstning blev en af Højres Mærkesager, medens Venstre var Modstander af denne Foranstaltning, uden at Partiet som Helhed kunde betragtes som antimilitaristisk.

I disse Aar kom en ny Faktor ind i dansk Politik, nemlig den internationale Socialisme, hvis Ideer særlig var udformede af den tyske Socialfilosof Karl Marx. Den danske Arbejderbevægelse paa socialdemokratisk Grundlag blev startet i 1871 af Louis Pio, der det nævnte Aar begyndte Udgivelsen af Ugebladet »Socialisten«. Den nye Bevægelse fik hurtig stor Tilslutning, dog navnlig mellem de yngste og fattigste Arbejdere. Ved Folketingsvalget i 1872 opstillede Partiet første Gang Kandidater — i 5 københavnske Kredse — men Resultatet var

mistrøstigt: 305 Stemmer i København ialt. Dette Aar indtraf en Murerstrejke i København; den blev ført med Bitterhed, og Socialismens Ledere søgte ved Opraab og Massemøder at støtte de kæmpende Arbejdere, men efter et Sammenstød med Politiet fængsledes Førerne Pio, Geleff og Brix og idømtes langvarige Forbedringshusstraffe.

Dette lammede Bevægelsen en kort Tid; men i 1873—74 stiftedes paany talrige Arbejderforeninger, og i sidstnævnte Aar afløstes Ugebladet »Socialisten« af Dagbladet »Socialdemokraten«, der udgaves af Fagforeningerne.

Omtrent samtidig med Socialismens Indtrængen herhjemme begyndte Georg Brandes sin Virksomhel. Han slog til Lyd for et nyt Livssyn paa det nationale, moralske, religiøse og æstetiske Omraade. De unge Akademikere, der flokkedes om hans Lærestol, søgte for de flestes Vedkommende deres politiske Stade længst til venstre, idet de følte Sympati for Bøndernes Kamp for Flertalsstyre og Arbejdernes Krav om bedre Kaar. — Brandesianismens Modstandere fandtes dog ingenlunde alene i Højres Rækker; hele den grundtvigsk prægede Del af Venstre bekæmpede med megen Iver »de fremmede« Tanker.

Femaarets 1ste Rigssamling — 1870—71 — forløb forholdsvis roligt. Der gennemførtes en Del betydningsfulde Reformer: om Postvæsenets Ordning, om Politiet udenfor København, om Jagt og om Indførelse af en ny Retning ved de lærde Skoler — den matematisk-naturvidenskabelige — ved Siden af den klassiske. I Fæstesagen forsøgtes en Løsning, men uden Held.

I den følgende Samling lykkedes det at gennemføre en Lov, hvorved Nedlæggelse af Bøndergaarde blev forbudt. I denne Samling rejste Venstre en Del principielle Sager: Afskaffelse af Adel, Titel og Ordener, Menighedernes Adgang til at vælge deres Præster, Indførelse af lige og almindelig Valgret til Kommunalbestyrelser og Amtsraad. Intet af dem blev gennemført. Heller ikke Regeringens Forslag om Lehn og Stamhuses Overgang til fri Ejendom eller om en ny Toldlov naaede gennem Tingene. Størst Betydning knyttede sig til Finansminister Fengers Forslag om en Fornyelse af en under Krigen vedtaget midlertidig Lov om Indkomstskat til Staten. Da den faldt, traadte Fenger tilbage, og en yngre nationalliberal Politiker, C. S. Klein, blev Minister.

Den 20. September 1872 afholdtes ordinært Valg til Folketinget, da 3 Aars Perioden var udløbet. Venstre indledede

Valgkampen med Udsendelsen af et nøje udformet Program, i Spidsen for hvilket man satte: »Junigrundloven i dens fulde Omfang er Folkets moralske Ret«, og Partiet førte ved talrige Møder Landet over en meget virkningsfuld Agitation. Resultatet blev en Fremgang for Venstre i Mandater fra 42*) til 53, hvorved man fik absolut Flertal i Tinget. Iøvrigt stod udenfor Partiet 5 »Bjørnbakkere«, som i de vigtigste Spørgsmaal kunde regnes at ville stemme med Venstre.

Partiet voksede ved Valgsejren i Selvfølelse, og da Ministeriet i Samlingen 1872—73 stillede sig afvisende overfor en Række af Venstre indbragte Lovforslag (om Fæstevæsenets Afskaffelse, lige Valgret i Kommunerne, Præsters Ansættelse og Lønning etc.) vedtog Folketinget med 55 Stemmer mod 34 en Adresse til Kongen, hvori man betegnede det som »det konstitutionelle Monarchis uafvendelige Krav, at Regeringen var i Overensstemmelse med det af den almindelige Valgret udgaaede Thing«. Landstinget vedtog med 44 Stemmer mod 8 en Modadresse, for hvilken Kongen takkede, og samtidig betegnede han Folketingets Opfattelse »som en Miskjendelse af den ved Grundloven givne forfatningsmæssige Ordning«. Derefter foreslog J. A. Hansen, Berg og Frede Bojsen, der efter faa Aars Rigsdagsvirksomhed stod i Venstres forreste Række, at nægte Finanslovens Fremme. Men 17 Venstremænd fulgte ikke de nævnte Førere, saa at Finansloven blev vedtaget med 61 Stemmer mod 39.

Rigsdagssamlingen 1872—73, en af dansk Rigsdagshistories interessanteste, fik iøvrigt Betydning ved sin store Forsvarsdebat. Efter at en Kommission om Militærvæsenet havde afgivet Betænkning, forlangte Regeringen ca. 25 Millioner Kr. til Fæstningsanlæg, deraf 14 til Københavns Landbefæstning, 6 til Søbefæstningen og 4½ til nogle mindre Anlæg; desuden skulde Flaaden udvides for 10 Millioner. Disse Forslag mødte skarp Modstand fra Venstres Side. — Paa neutrale Omraader gennemførtes i denne Samling en Række vigtige Love (om Overgang til Kronemønt og Guldmøntfod, om Brandvæsenet, Sukkerbeskatning etc.).

Samlingen 1873—74 kom straks til at staa i Kampens Tegn, idet Venstre i Folketinget stillede et Forslag til Beslutning,

*) Af de 44 Folketingsmænd, som oprindelig dannede »det forenede Venstre«, var 2 i Mellemtiden udtraadt.

hvori Ministeriet opfordredes »til at gjøre de fornødne Skridt til Fjernelse af de Hindringer for Samfundets lykkelige Udvikling, som foranlediges af den bestaaende Uoverensstemmelse mellem Ministeriet og Folketinget«. Forslaget vedtoges med 53 Stemmer mod 39, og efter en langvarig og hidsig Debat nægtede Folketinget med 53 Stemmer mod 45 Finanslovens Overgang til 2. Behandling. Regeringen opløste derefter, som den under Debatten havde bebudet, Folketinget. Der fulgte nu i 4 Uger en voldsom Valgkamp, hvori Venstres Modstandere, opskræmmede ved Finanslovnægtelsen, var langt mere aktive end ved Valget i 1872. Valgdeltagelsen steg fra 40,4 % til 51,7, og Resultatet blev daarligt for Venstre, der vel bevarede Flertallet i Folketinget (53 Mand mod 49), men tabte 2 Mandater.*) Stemmerne fordelte sig med ca. 73,000 til Venstre, 68,000 imod.

Da Rigsdagen i December 1873 samledes efter Valget, var Tonen stemt noget ned; man gik rolig i Gang med Finanslovbehandlingen, og Tingene enedes om en ordinær Finanslov. Derimod gik alt andet politisk præget Lovgivningsarbejde i Staa, og en Henvendelse til Kongen om »at tilvejebringe Betingelserne for en mere brugbar Samvirken mellem Lovgivningsmagtens forskjellige Led« blev i Folketinget vedtaget med 59 Stemmer mod 32, idet en Del hidtidige Løsgængere stemte med Venstre; dette var saaledes Tilfældet med Grev Holstein-Ledreborg, der fra nu af nærmede sig Partiet mere og mere for senere at blive en af dets Førere.

Efter denne Rigsdagssamling, der havde haft et for Ministeriet ugunstigt Forløb, traadte Krieger — et af Regeringens betydeligste Medlemmer — ud af denne, og kort efter — i Juni 1874 — afgik hele Ministeriet. Det viste sig vanskeligt at finde en ny Ministerchef, men endelig dannede Fonnesbech, der havde været Indenrigsminister i Ministeriet Holstein, Afløsningsministeriet. Politisk blev det paany Godsejerne og de nationalliberale, der prægede Regeringen, men i Stedet for Førerne var det væsentlig Folk, der stod i 2. Række, som overtog Porteføljerne. »Tyndere The paa de samme Blade«, sagde Grev Holstein-Ledreborg.

Rigsdagssamlingen 1874—75 — den eneste Ministeriet Fon-

*) I Tiden mellem Valget 1872 og Opløsningen var Gruppen vokset fra 53 til 55 Medlemmer.

nesbech kom til at opleve — stod i høj Grad i Kampens Tegn, særlig kæmpedes der om Militærordningen, hvor den nye Krigsminister — General Steinmann — for at tilfredsstille Venstre havde sat Fordringerne ned og navnlig havde ladet Kravet om Københavns Befæstning falde. Forslaget opnaaede ikke Tilslutning fra nogen af Parterne, og Venstres Tilbud om at bevilge 30 Millioner imod en varig Indkomst- og Formueskat blev vel vedtaget i Folketinget, men afvist fra militær Side af Landstingsflertallet. — Ogsaa om Finansloven stod der Strid. Der vedtoges da en midlertidig Finanslov og nedsattes et Fællesudvalg til Løsning af Konflikten om den ordinære Finanslov. Her mærkede Regeringen, at heller ikke Landstingets Højre var tilfreds med den, og Fonnesbech tilbød da at gaa, hvis Tingene kunde enes om en Finanslov. Dette lykkedes, men Venstre delte sig paa Spørgsmaalet: 30 stemte for Forliget, 22, derimellem Berg og J. A. Hansen, imod.

Efter Finanslovens Vedtagelse traadte Ministeriet Fonnesbech, som det havde lovet, tilbage, forladt af alle. Opmarchens Aar var endt; Forfatningskampen gled ind i sit endelige Stade.

24. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1870—71.

Denne Rigsdagssamling begyndte den 3/10 1870 og sluttede den 27/3 1871. Ingen større principielle Forslag prægede den; heller ikke for den bornholmske Lokalpolitik frembød den nogen særlig Interesse.

Dam havde i Samlingens Løb kun Ordet 7 Gange; han var — som i foregaaende Session — Medlem af Finansudvalget; desuden af Udvalget angaaende et Lovforslag om Afslutning af Forhyringskontrakter; endelig sad han i et Folketingsudvalg, der behandlede et Lovforslag om Postvæsenets Ordning. Dette Lovforslag var et af Samlingens betydeligste, og Dam viste det megen Interesse; han havde jo ogsaa som Postmester i Aakirkeby et indgaaende Kendskab til Postvæsenets Forhold. Da Udvalgets Ordfører, Venstremanden Th. Nielsen, en Tid havde Orlov fra Tinget, valgtes Dam til Ordfører i hans Sted og bidrog som saadan ikke uvæsentlig til, at Lovudkastet blev færdigbehandlet, saa at det kunde ophøjes til Lov.

Lucianus Kofod talte i denne Samling 15 Gange. Han var

Medlem af Udvalget om Undervisningen i de lærde Skoler; desuden valgtes han ind i en parlamentarisk Kommission, som Venstre forlangte nedsat til Overvejelse af de adelige Frøkenklostre Valløe og Vemmetoftes Anvendelse i almindelige Statsformaals Tjeneste. Sonne havde Ordet 25 Gange i denne Samling; han var Medlem af 2 Udvalg; det ene af disse behandlede det før nævnte Lovforslag om Forhyringskontrakter, det andet Udkastet til en Pensionslov. Han var som sædvanlig Sekretær i Landstinget.

Lucianus Kofod fortsatte sit ofte omtalte ihærdige Arbejde med at luge Fremmedord ud af Lovsproget. Saaledes stillede han ved Behandlingen af et Lovforslag om Præstelønninger Ændringsforslag, hvorved bl. a. »Vakance« ombyttedes med Ordet »Embedsledighed«, men disse Ændringsforslag maatte han tage tilbage, idet han — for at citere hans egen Udtalelse — »med Gru og Forbavselse opdagede, at det samme Ord, som jeg her er paa Jagt efter, vilde gaa igjen, selv om mine Forslag blev vedtagne«. Saa var han heldigere ved Pensionslovenes Behandling. Her foreslog han »Taffelpenge« ændret til »Bordpenge«, »Diæter« til »Dagpenge«, »Gage« til »Løn« og »Gebyrer« til »Kjendelser«. Alle disse Ændringer vedtoges uden Diskussion og uden Afstemning. Dette tyder unægtelig paa en noget ændret Holdning overfor Kofods Felttog mod Fremmedord. De spottende Røster var i det væsentlige forstummet; selv C. V. Rimestad, en talentfuld københavnsk Politiker og Journalist, der tidt havde kaldt Latteren ned over den bornholmske Folketingsmands Hovede, syntes at have opgivet i hvert Fald den systematiske Forfølgelse af denne. Men det maa tilføjes, at Kofod ogsaa havde lært at begrænse sine Bestræbelser til kun at sigte paa Ændringer, der laa indenfor det rimeliges Grænse.

Den Sag, som Lucianus Kofod i denne Samling særlig viede sin Interesse, var Kultusminister Halls Forslag til en Reform af Undervisningen i de lærde Skoler. Herefter skulde der ved Siden af den klassisk-sproglige Linie oprettes en matematisk-naturvidenskabelig. Kofod tog ved Forslagets 1' Behandling til Orde for, at der ogsaa indførtes en 3' Linie, hvor Hovedvægten blev lagt paa Oldnordisk og Historie, særlig Nordens Historie. Han udtalte herom bl. a.: »Hvorfor vil man ikke sætte unge danske Mænd istand til igjennem Studium af vort Oldsprog at sætte sig ind i vor Oldtids Aand? Jo, »den græd aldrig

for Guld, som aldrig Guld aatte«. Jeg kan forstaae, at de, som kun have smagt meer eller mindre daarlige Oversættelser fra det Oldnordiske, ikke længes efter selve det Oldnordiske, men jeg kan ikke fatte, at Folk, som paastaae at have drukket af vort oprindelige Sprogvæld, ikke skulde ville tillade, at Ungdommen faaer en saa fuld og rigelig Adgang dertil som muligt. Forskjellen er, at, medens Latin og Græsk er Nøglen til de fremmede Folks Literatur og til at gjøre Indkig i de fremmede Folks aandelige Liv, giver det oldnordiske Sprog ikke alene Indblik i vore Forfædres Liv og Aand, men det er ligefrem den Grundmalm, hvoraf vort Modersmaal er smeddet. Deri ligger altsaa Nøglen til vort hele Natur- og Culturlivs Literatur, og det er derfor, at jeg ikke er tilfreds med Tvedelingen, idet den i begge sine Skikkelser er almeenborgerlig, verdensborgerlig, kosmopolitisk, som det hedder med et fremmed Ord, men naar vi ogsaa aabne Adgangen til den høiere videnskabelige Dannelse her i Landet igjennem det nordiske Sprogstudium, da er dette en virkelig national Vei. Dette er Forskjellen paa vor Opfattelse, og det skulde gjøre mig inderlig ondt, om det ikke skulde kunne lykkes at faae denne Forskjel udjevnet«. (Folket Forh. 1870—71, Sp. 447—53).

Kofods Forslag vakte stærk Modsigelse, men i det nedsatte Udvalg, hvori Kofod som foran nævnt fik Sæde, var der et betydeligt Flertal for Oprettelsen af en nordisk-historisk Artium ved Siden af de 2 andre Retninger, idet 8 af Udvalgets 11 Medlemmer stillede et hertil sigtende Forslag. I den meget livlige Debat, som Udvalgsbetænkningen fremkaldte, førte Kofod et veltalende Forsvar for »den 3' Retning«; han udtalte bl. a.: »Det oldnordiske have vi for Sprogets Vedkommende stillet i Spidsen, fordi det unegtelig, hvad end alle mere og mindre konservative Medlemmer af Samfundet sige, danner Grundvolden til vort Modersmaal. Den simpleste Ting i vort Modersmaal kan ikke forstaas, og man stirrer forbauset derpaa uden at kunne klare det, medmindre man kjender noget og ikke saa lidt til det nordiske Sprog; det er Nøglen og Kilden, jeg kunde endogsaa sige Foryngelseskilden, til vort Modersmaal. Skal det efterhaanden lykkes os, saavel i Sproget som i alle andre Retninger, at frigjøre os for den Underkuelse, der i mange Hundredaar har hvilet tungt paa vort Folks Skuldre, kan Frigjørelsen kun komme gjennem Kundskaben til, gjennem Indsigten i, gjennem Lærdommen om, gjennem Granskningen

af vort Modersmaals Stamme og Oldsprog. Det er kun derfor, at vi, om jeg saa maa sige, sætte Oldnordisk som vort Modersmaals Fod og Grundpille og opføre dansk Undervisning derpaa, naturligvis i Jevnførelse med Søstersprogene Norsk og Svensk, der tilligemed vort Sprog ere at betragte som Døttre af eller ialtfald som nære Frænker til det gamle Sprog, vi kalde Oldnordisk. Det er imidlertid ikke fortrinsvis derpaa, at vi ville bygge Dannelsen, men vi ville bygge Dannelsen i vore Skoler paa vort nordiske Folks hele Tankeliv fra den ældste Tid, hvorfra vi have Levninger tilbage, indtil den Dag idag. Naar de latinske Herrer — jeg mener de Herrer, som her ere Latinens eller den klassiske Skoles Talsmænd — sige, at vi deri savne Saameget af den høiere Dannelse, og at der ikke er Meget at høste deraf, kunde man godt spørge: Hvor lærer man mest af den lærde Filosofi, enten hos Erik Gustaf Geijer eller hos Cicero? Jeg tror virkelig, at den førstnævnte Svensker ikke stikker op for Latinerne, der ere meget tynde, naar vi faa dem rigtigt undersøgte; men der hviler en gammel Forgudelsesglands over dem; det er hele Sagen. Nei, vi ville gaa ud paa baade sprogligt, bogligt, historisk og i alle Retninger at hævde det Gamle, det Indfødte, det Nordiske, det Danske. Det er Meningen med den historisk-oldnordiske Skole«. (Folket Forh. 1870—71, Sp. 5599—5604).

Flertallets Forslag vedtoges trods Kultusministerens Modstand i Folketinget, dog med langt lavere Stemmeovervægt, end man efter Delingen i Udvalget (8 mod 3) skulde have ventet, men i Landstinget blev den 3' Retning stemt ud. Dog blev der givet Plads for nogle faa Timers Undervisning i Oldnordisk paa de 2 andre Retninger. Da Forslaget vendte tilbage til Folketinget, stillede Kofod sammen med de 7 andre Medlemmer af det oprindelige Udvalgsflertal, bl. a. Berg og Høgsbro, Forslag om at standse Sagen ved en Dagsorden. Inden denne var naaet frem til Forhandling i Tinget, var Kofod imidlertid sadlet om, og han anbefalede at stemme for Landstingets Affattelse og altsaa imod den Dagsorden, han selv var Medforslagsstiller til. Hans Motivering lød saaledes: »Det Forslag, vi have kjæmpet for, maa maaske betragtes som for tidligt født; men jeg havde troet, at Meningerne havde kunnet klare sig i Sommerens Løb, naar de lærde Skoler havde faaet Ferie, og Skolemændene faaet Tid til at tænke over Sagen. Jeg havde ventet, at de i Sommertiden vilde blive venligere stemte imod den

nordiske Luftning; men, efterat Ministeren nu har sagt, at uden Hensyn til, hvorledes den af mig forventede Luftning kan blive, finder han det ørkesløst at forelægge Lovforslaget til Drøftelse paany, saa maa jeg sige, hvorfor jeg foretrækker at tage Loven, som den er«. »Jeg gjør det, fordi vi ikke vide, hvor længe Stillingen i denne Sal, udenfor dette Thing er saaledes, at vi tør gjøre os Haab om at sætte det iværk, som nu tilbydes os. Vi maa huske paa, at Ministrene ere som Markens Lilier, de staa idag, og imorgen kastes de i Ovnen, og det kunde gjerne være, at vi kunde faa en Minister, der ikke engang kunde gaa saa vidt som dette Forslag med Hensyn til, hvad der er for mig et Kjærnepunkt, et Hovedpunkt, det at sikkre vor Ungdom, som søger videnskabelig Dannelse, en fyldig og grundig og mere dannende Undervisning i Modersmaalet, i dets Litteratur o. s. v. Da det er et lille Fremskridt, der her gjøres, vil jeg paa det Indstændigste raade til at forlade Dagsordenen og vedtage Lovforslaget. Jeg havde haabet, at vi havde kunnet faa et bedre Lovforslag til næste Rigsdagssamling; men da vi ifølge Ministerens Yttringer ikke have det ringeste eller fjerneste Haab derom, er det, at jeg modsætter mig Dagsordenen, da det er mig saa overordentlig meget om at gjøre at faa dette lille Fremskridt i den Retning, hvis Talsmand ogsaa jeg har været her«. (Folket. Forh. 1870—71, Sp. 7209—11).

Der lød en Del Latter i Tinget under Lucianus Kofods noget overraskende Omvendelsestale, og Tilfældet er ikke uegnet til at kaste Lys over den Kendsgerning, at Kofod indenfor Rigsdagen stadig blev betragtet som en noget upaalidelig — Meningsfælle. Iøvrigt fulgte Folketingets Flertal Ministeren, saaledes at en længe tiltrængt Reform af de lærde Skolers Forhold blev et af denne Samlings faa Lovgivningsresultater.

I en anden Sag i Samlingen 1870—71 foretog Luc. Kofod en lignende Kovending. Det drejede sig om Aflønningen af Bornholms Amtmand. Folketingets sparsommelige venstreprægede Flertal havde ved Behandlingen af et Forslag om Lønninger under Indenrigsministeriet faaet vedtaget, at Amtmanden i Rønne skulde lønnes 200 Rdl. lavere end de andre danske Amtmænd, da Amtet var saa lille. Indenrigsministeren søgte ved Ændringsforslag til 3' Behandling at bevare den hidtidige lønningsmæssige Ligestilling. Kofod udtalte da: »Jeg skal tillade mig at raade det høie Thing til med Hensyn til Bornholms Amtmands Lønning at blive staaende ved, hvad der blev

vedtaget ved Sagens forrige Behandling. Det er engang slaaet fast her i Folkethinget, at Lønningerne for visse Stillinger paa Bornholm bør være mindre end de tilsvarende Lønninger i det øvrige Rige, og jeg skal saaledes f. Ex. henvise til, at Forstærkningskapitainerne kun faa 3/4 af det Honorar, som andre Forstærkningskapitainer faa, der have Bopæl i den øvrige Del af Riget. Jeg finder, at der, naar det fordres, at en Kapitain paa Bornholm skal kunne bestride sit Embede med 3/4 af, hvad der kræves i det øvrige Rige, er god Samklang i, at man ogsaa lader de øvrige Embeder være under de samme Vilkaar. (Bille: Men de bornholmske Folkethingsmænd?) Folkethingsmændene leve som Folkethingsmænd her i Kjøbenhavn og faa ikke nogen Fornødenhed for billigere Pris end de andre Folkethingsmænd. Jeg skal altsaa for dette Forslags Vedkommende tillade mig at anbefale, at vi blive staaende ved, hvad der tidligere er vedtaget« (Folket. Forh. 1870—71, Sp. 6561).

Indenrigsministerens Forslag blev stemt ned, men Landsthinget ændrede Folketingets Vedtagelse, og da Lovforslaget vendte tilbage til Folkethinget, erklærede Kofod: »Jeg har naturligvis ikke det Ringeste imod, at Bornholms Amtmand bliver stillet lige i Lønning med Landets øvrige Amtmænd, og jeg tør til Beroligelse for den anden Side, som kunde være tilbøielig til at blive staaende ved den Beslutning, som Folkethinget tog ved anden Behandling, sige, at jeg ikke tror, at der efter almindelige Udsigter er nogen Fare for, at Vedtagelsen af Lovforslaget, som det foreligger, med Hensyn til dette Punkt skulde komme til at koste os Noget i Løbet af det Tidsrum, der vil hengaa, indtil Loven skal gjennemses, da vi nemlig paa Bornholm have en ung, rask Amtmand, og der er Haab om, at han ikke vil afgaa, inden Loven skal gjennemses. Jeg skal derfor tillade mig at stemme imod Nedsættelsen af Lønningen for Amtmanden paa Bornholm, ligesom jeg vil stemme imod ethvert Ændringsforslag for at gjøre det muligt, at Loven kan komme ud«. (Folket. Forh. 1870—71, Sp. 7351—52).

Med 40 Stemmer mod 28 bevilgede Folketinget Bornholms Amtmand de omstridte 200 Rdl.*)

*) Den nye Lovs Amtmandslønning var 2.200 Rdl. i Begyndelsesløn, 2.800 Rdl. i Slutløn. Det var disse Beløb, Venstre foreslog nedsat for Bornholms Amtmands Vedkommende til henholdsvis 2.000 og 2.600 Rdl. Der ydedes ikke Tillæg af nogen Art til Lønningen; derimod fri Bolig.

Som nævnt havde Landstinget ogsaa beskæftiget sig med Lønnen til Amtmanden i Rønne. Det var ogsaa her Højre, der holdt paa den højere Løn, medens Venstre stemte for den i Folketinget vedtagne Nedsættelse. Sonne holdt i Anledning af denne Divergens følgende Tale: »Fra de to forskjellige Ordførere i denne Sag er der blevet yttret en forskjellig Opfattelse af Bornholms Amtmands Stilling til Kjøbstæderne. Medens den ene af dem troede, at det kommunale Forhold, der finder Sted mellem Kjøbstæderne og Landet paa Bornholm, var en Lettelse for Amtmanden der, anførte den ærede Ordfører for Flertallet, at det snarere var en Byrde for ham. Jeg tror at skylde den Oplysning, at, efter hvad jeg kjender til Forholdet, har den kommunale Forbindelse, der finder Sted mellem Kjøbstæderne og Landet paa Bornholm med Hensyn til visse Udgifter, ikke nogen synderlig Indflydelse paa det større eller mindre Arbeide, som Amtmanden faar. Efter min Mening er hans Arbeide med Hensyn til Kjøbstæderne paa Øen omtrent det samme, som en anden Amtmands Arbeide er ligeoverfor Kjøbstæderne i hans Amt. Derimod skal jeg ikke negte, at selve Forretningerne ved Amtmandsembedet paa Bornholm ere mindre, end de ere paa andre Steder, men det ligger simpelthen i, at Amtet er mindre. Og ligeoverfor dette, tror jeg, at den Anskuelse, som den ærede Ordfører gjorde gjældende, maa blive den afgjørende, at det ikke saameget er Arbeidet ved Amtmandsposterne, der bør tages i Betragtning ved Lønnens Fastsættelse som Stillingens Betydning, og den er akkurat den samme paa Bornholm som andre Steder. Derimod vil Hensynet til Arbeidet faa Anvendelse paa Kontorholdets Fastsættelse, og derfor skal man der have sin Opmærksomhed henvendt derpaa. Det er endvidere blevet anført af den ærede Ordfører for Mindretallet, at der burde være en vis Overensstemmelse tilstede med Lønningerne for de militære Embedsmænd; naar disse vare lavere paa Bornholm end andetsteds i Landet, saa burde ogsaa Amtmandsposten lønnes lavere. Det er nu vel sandt, at f. Ex. Kapitainerne i Bornholms Væbning kun faa 300 Rd., skjøndt de kaldes Kapitainer i Forstærkningen, medens Kapitainerne i Forstærkningen ellers faar 400 Rd. Men dette er efter min Mening en Ubillighed. Jeg ser ikke, hvorfor Officererne paa Bornholm skulle lønnes mindre end i det øvrige Land. Og fordi man har vist mindre Opmærksomhed mod de Officerer, der tjene i Bornholms Væbning end mod dem,

der her staa i Forstærkningen, forekommer det mig i alt Fald ikke, at der derfor er Anledning til ogsaa at vise det samme mindre gode Hensyn med Hensyn til Amtmanden sammesteds. — At Opholdet paa Bornholm endelig skulde være billigere end Opholdet herovre, gjælder egentlig ikke længere. Det kan maaske endnu gjælde for Arbeidsfolk, som leve paa bornholmsk Vis af saltet Fisk og Sild og saadanne Ting. Men det gjælder ikke for de Bedrestillede, der for en stor Del leve af Varer, der indforskrives; thi de Varer, der indforskrives, ere sandelig ikke billigere derovre end her« (Landst. Forh. 1870—71, Sp. 3171—73).

Sonne udfoldede iøvrigt i denne Samling en betydelig Virksomhed paa vidt forskellige Lovgivningsomraader. Særlig til Lovforslagene om Forhyringskontrakter for Søfolk og om Postvæsenets Ordning havde han gentagne Gange Ordet; af andre Lovgivningsarbejder, ved hvis Behandling han udtalte sig, skal nævnes Pensionsloven, Jagtloven, Besættelse af Præsteembeder, Afløsning af visse Statsafgifter, Skolekommissionens Omraade og Virksomhed, Fordeling af Udgifter mellem Amts- og Købstadkommuner, Handelen paa Færøerne m. v. Hans Indlæg i det sidstnævnte Lovgivningsspørgsmaal vidner karakteristisk om Sonnes Flid. Færøernes Repræsentant i Landstinget var endnu ikke naaet frem til København; Sonne følte det da som sin Pligt at gennemarbejde det for de fleste fremmede Stof, hvorpaa dette Lovforslag var bygget op; han var jo ogsaa selv Repræsentant for en fjern Ø, udtalte han, og han følte som saadan med den Befolkning, hvis Vilkaar var forskellige fra de for Rigets Indbyggere almindelige.

Til adskillige af de Lovforslag, som Sonne udtalte sig om i Tinget, stillede han ogsaa Ændringsforslag enten alene eller sammen med andre. Enkelte af disse Forslag blev vedtagne, andre ikke, men i alle de Tilfælde, hvor Sonne fremførte Særstandpunkter, synes han at være blevet hørt med Opmærksomhed, selv om hans Mening ikke blev den sejrende. Her skal nævnes, at han ved Behandlingen af Lovforslaget om Præsteembeders Besættelse varmt anbefalede, at der blev givet Menighederne Adgang til at øve Indflydelse paa, hvem der skulde udnævnes til Menighedens Præst. Ved Forhandlingen om Præstelønninger udtalte han sig imod, at der blev ydet Præsten Vederlag (Offer) for Udførelse af en Række kirkelige Handlinger: Barnedaab, Nadver, Skriftemaal og Kirkegangskoners Ind-

ledelse. »Dette er noget«, udtalte Sonne, »som er aldeles uforeneligt med den hellige Karakter, som denne og lignende Handlinger bør have«. Det af Sonne til dette Formaal stillede Ændringsforslag, blev nedstemt med stort Flertal, og en Ordning, som den af Sonne ønskede, blev først gennemført 49 Aar senere (ved Præstelønningsloven af 1920).

Mest karakteristisk for den selvstændige og forstandige Maade, hvorpaa O. E. Sonne ræsonnerede, forekommer mig dog de Udtalelser, han fremsatte ved Behandlingen af et Lovforslag om Afløsning af nogle Staten tilkommende faste Afgifter; han udtalte her bl. a.: »Jeg kan ikke komme til andet Resultat, end at det for Statskassen er en meget betænkelig Ting at begynde paa at afløse de heromhandlede Afgifter, at begynde paa at afløse saadanne Indtægter, som Staten let og sikkert kan faa til enhver Tid, og som ikke trykke nogen Sjæl her i Landet. Disse Afgifter ere saa gamle, at de have udjevnet sig gjennem Kjøb og Salg til at udgjøre Prioriteter i Eiendommen, som ikke trykke noget Menneske. (Stemmer: Jo!) Nei, jeg beder; der er her Tale om Afgifter, som have bestaaet i flere Menneskealdre, og som der derfor har kunnet tages Hensyn til ved Kjøb og Salg. Hvad der saaledes har kunnet tages Hensyn til ved Kjøb, kan ikke længere kaldes en egentlig Byrde, men det er en Prioritet i hver enkelt Eiendom, som ikke kan trykke Nogen. Saa meget Mere som Afgiften beløber sig til i Kapitalværdi, saa meget Mindre maa Kjøberen antages at have givet for Eiendommen. Det er altsaa en Indtægt for Staten, som ikke trykker Nogen, men som er overordentlig vigtig for den, idet Statskassen altid er sikker paa at modtage samme. Der er jo derhos endogsaa blevet reist Spørgsmaal om ligeledes at afløse Landskatten og Tienden, forsaavidt denne maatte komme til at gaa ind under Statskassen; men Sagen vilde derved faa et meget betydeligt Omfang, som efter min Mening let kunde udsætte Statskassen for Fare« (Landst. Forh. 1870—71, Sp. 2014—19).

Endelig skal nævnes, at Sonne ved Forhandlingerne om et Lovforslag, hvorved de gældende Fredningsregler for visse nyttige Dyr ændredes, ivrede imod, at Raagerne en Del af Aaret skulde være fredede. Han udtalte bl. a.: »Enhver, der har været paa Bornholm, vil have lagt Mærke til, hvilke utrolige Sværme der er af dem. Tidligere ødelagde man dem saa stærkt man kunde, ja en Tid var der endog udsat Præmie for hvert

Hoved af en saadan Fugl, der blev bragt, og desuagtet vedligeholdt deres Antal sig. I de 10 Aar derimod, som ere forløbne, siden Fredningsloven udkom, har disse Fugle formeret sig i en saa forfærdelig Grad, at de formelig ere blevne en heel Landeplage. Om Foraaret, naar Sæden er bleven lagt, og Spiren begynder at komme op og saaledes viser Vei for Fugle til Kornet, blive ikke faa Stykker Sæd ødelagte; men endnu værre er det senere hen paa Aaret, navnlig om Høsten og Efteraaret. Jeg har selv seet mangt et Stykke Ærter, som disse Fugle have lagt sig ned over og ødelagt eller, som vi sige paa Bornholm, »balet« ned, det vil sige traadt ned i en saadan Grad, at det seer ud, som der havde været en stor Trup Creaturer derpaa, og da æde de en Mængde af Bælgene. Værst er det imidlertid om Efteraaret. Disse Fugle foretage da i store Troppe en Slags Marchøvelse; — interessant er det forresten at see, hvorledes saadanne store Sværme gjøre formelige Evolutioner i Luften ligesom for at øve sig til den lange Rejse, der forestaaer, — men naar da Sværmen kaster sig ned over et nylig saaet Hvedestykke, da ødelægger den det, da skraber den Frøkornene frem og fortærer Udsæden. Der er derfor ogsaa paa Bornholm blevet ført megen Besværing over disse Fugle, og for et Par Aar siden reistes der en stærk Bevægelse om at faae Fredningsloven hævet for disse Fugles Vedkommende. I 1868 blev der indgivet et Andragende til Rigsdagen fra mere end 500 Landbrugere paa Bornholm med Anmodning om, at Fredningen af disse Fugle maatte blive suspenderet; det kan vist heller ikke feile, at den oeconomiske Landbrugsforening paa Bornholm, som jeg antager ogsaa har været hørt om dette Spørgsmaal, ligesaavel som andre landoeconomiske Foreninger vil have udtalt sig i samme Retning, som jeg nu har fremført« (Landst. Forh. 1870—71, Sp. 154—55).

Sonnes Bestræbelser kronedes med Held; da Lovforslaget forlod Rigsdagen, var Raagerne ikke blandt de fredede Fugle.

25. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1871—72.

Denne Rigsdagssamling, der blev aabnet til ordinær Tid — den første Mandag i Oktober — sluttede den 23/3 1872. Et stort Antal Lovforslag var til Behandling; en væsentlig Del af

disse var indbragt paa privat Initiativ af Venstre i Folketinget, men intet af dem blev vedtaget; ogsaa de Regeringsforslag, der havde større Betydning, strandede. Modsætningsforholdet mellem de to Tings uensartede Flertal gjorde sig stadig stærkere gældende. Dertil kom, at det var den sidste Samling før et ordinært Folketingsvalg; i politiske Urotider virker dette Forhold hæmmende paa det saglige Arbejde.

Dam havde som sædvanlig kun sjælden Ordet — 6 Gange ialt. Som i de nærmest foregaaende Samlinger var han Medlem af Finansudvalget; han var endvidere Medlem af Udvalgene vedrørende Lovforslagene om 1) Mønstringer af Skibsmandskaber, 2) Udredning af Heste til Bornholms Væbning og 3) Strafferetsplejen i Hæren. Dam var endvidere — sammen med Bojsen og andre Folketingsmænd af Venstre — med til at indbringe et Lovforslag om Lønforholdene ved det kongelige Teater. Endelig stillede han sammen med Høgsbro og Termansen en Forespørgsel til Kirkeministeren om Pastor Trandbergs Genoptagelse blandt Folkekirkens Præster.

Lucianus Kofod var i denne Samling overordentlig talende. Han havde Ordet ikke mindre end 62 Gange; derimod var han kun Medlem af 2 Udvalg, nemlig det foran nævnte om Hesteudredning paa Bornholm samt et Udvalg om Frihed for Bygningsafgift for visse mindre Lejligheder i København. Denne Sag synes at have haft hans særlige Interesse, idet han sammen med J. A. Hansen var med til at indbringe et særligt Lovforslag om samme Emne. Endelig stillede han 2 Forespørgsler i Tinget; den ene angik Retskrivningsspørgsmaal, den anden de kommunale Skatter i København. I det hele viste han — der paa dette Tidspunkt var bosiddende i København — Hovedstadens særlige Forhold en speciel Interesse.

O. E. Sonne havde Ordet 35 Gange. Han var Medlem af Udvalgene vedrørende 1) Pensionsvæsenet, 2) Skibsafgifter og 3) de færøiske Landkommuners Styrelse. Ogsaa han stillede en Forespørgsel i Tinget; den angik Statskassens Forpligtelse til at udrede Erstatning for Tab af Skiftemidler. Mærkelig nok blev Sonne ikke i denne Session valgt til Sekretær i Landstinget.

Som det fremgaar af det foran meddelte, beskæftigede man sig i denne Samling med et særligt Lovforslag om Udredning af Heste til Bornholms Væbning.

Fra Militsens ældste Dage havde det paahvilet de største og

bedste Gaarde paa Bornholm at stille »en bereden Dragon« med Hest, Vaaben og Rideudstyr. De Gaarde (500 ialt), som denne Pligt paahvilede, skulde ogsaa sørge for Hestenes Foder og Dragonernes Forplejning, naar Væbningen var indkaldt. Ved kgl. Resolution af 14/5 1808 blev det bestemt, hvilke Gaarde paa Bornholm der skulde holde Dragon; deraf laa 140 i Sønder Herred, 110 i Øster Herred, 114 i Vester Herred og 136 i Nordre Herred.*) Det var Meningen, at der hvert 5' eller 10. Aar skulde ske en Regulering af, hvilke Gaarde der havde Udredningspligt, men en saadan synes ikke at have fundet Sted før i 1832, i hvilket Aar en Del Gaarde fritoges for Udredningspligt, medens andre — hidtil fritagne — paalagdes en saadan, og det blev samtidig — ved kgl. Skrivelse af 12/11 1833 — bestemt, at den nu fastlagte Fordeling skulde være uændret i Fremtiden, hvis ikke særlige Omstændigheder ændrede Gaardens Evne til at præstere Dragonhold. Der udviklede sig imidlertid i Aarenes Løb den Praksis, at det kun var de allerstørste Gaarde, der a l e n e stillede en bereden Dragon m. v.; for de andre Bøndergaardes Vedkommende gik Udredningen paa Omgang, saaledes at alle Landejendomme med »Gaardstal« var med til at levere Heste til Væbningen, herunder ogsaa dem, Artilleriet havde Brug for (den saakaldte »Kanonægt«). Derimod var der ikke paa noget Tidspunkt paalagt Landbrugsejendommene udenfor det egentlige Gaardbrug nogen som helst Hesteudredningsbyrde.

Efter den nye Hærordning af 1867 var Leveringen af Heste in natura helt bortfaldet i det øvrige Land; det maatte derfor anses for naturligt, at den ogsaa ophævedes paa Bornholm. Men dertil kom, at Væbningen i sin nye Form havde Brug for langt færre Heste end tidligere. De gamle Regler var med andre Ord forældede, og Krigsministeren, General Haffner, foreslog derfor, at den nævnte Udrustningspligt ophævedes. I Stedet for paalignedes der alt Hartkorn i de bornholmske Landsogne en forøget Landskat paa 16 Skilling pr. Td. Hartkorn. Dette vilde give en aarlig Indtægt paa ca. 1400 Rdl. For denne Sum paaregnede man ved Licitation at kunne leje det for Væbningen nødvendige Antal Heste (60 til Rytteriet og 80 til Artilleriet), som Væbningen havde Brug for i Fredstid, samt skaffe det for disse nødvendige Foder. I Tilfælde af Krig —

*) Se Fr. Thaarup: »Bornholms Amt« Side 76—77.

eller Krigsberedskab — regnede man med omtrent det dobbelte Antal. Hvorledes disse skulde tilvejebringes, henskødes til Afgørelse ved særlig Lov.

Da Lovudkastet kom til 1. Behandling i Folketinget, takkede Dam ganske kort Ministeren, fordi Forslaget var stillet, men han fandt, at 16 Skilling pr. Td. Hartkorn i forøget »Landskat« var meget; man maatte kunne nøjes med 11 Sk., hvilket svarede til, hvad der var paalignet i det øvrige Land. Kofod fremførte i en lang Tale den samme Anke og erklærede bl. a., at dersom den nedsatte Skat ikke gav tilstrækkelige Midler til at skaffe Væbningen de Heste, den havde Brug for, kunde man stryge Ryttereskadronen. »Jeg haaber«, udtalte han, »at vi ville være saa fornuftige at sige: En saadan Ryttereskadron kan kun have til Øiemed at afgive Mandskab til Ordonantstjeneste under en Krig; men for at ride med Breve, Ordrer, Meldinger og andet Tjenestebud i Krigstid behøver man ingenlunde at have tilredne Heste, og der behøver da heller ikke at haves yderligere kavalleristisk uddannet Mandskab, end f. Ex. Trænkonstablerne ere. Vi kunne altsaa aarlig udskrive den overtallige Styrke til Trænkonstabler eller Stykkudske og bruge de Overtallige til Ordonantstjenesten«.

I sit Krav om Bornholms Ligestilling med det øvrige Land gik han endog saa vidt, at han tilbød Væbningens Nedlæggelse! Hans Ord herom lød saaledes: »Jeg sætter saa stor Pris paa, at Hesteholdsbyrden kan blive ligelig fordelt paa Hartkornet over hele Danmark, at jeg endogsaa vil kjøbe denne Lighed for Bornholms Væbning. Lad os da faae dette Paaskud bort; lad os være fri for Bornholms Væbning, saa er det Paaskud borte, at ogsaa Bornholms Væbning er en Fordel for Bornholm. Jeg troer, at jeg staar paa et meget klart Standpunkt i dette Stykke. Noget saadant maae ske i Fremtiden; vi kunne ikke gjøre det ved denne Lov, men jeg tilraader da, at vi forkaste Lovforslaget for at kunne faae fuldstændig Lighed. Jeg staar ikke her idag, saa lidt som nogensinde ellers, som Talsmand for, hvad man kan kalde for en Ravnekrogspolitik, for at paase min Valgkreds's særlige Interesser (Stemmer: Aa!) De Herrer, som sige »Aa«, skylde at bevise mig, naar jeg nogensinde har gjort mig til Talsmand for nogen bornholmsk Forrettighed! Det skylde De mig aabenbart at vise, men saadanne — om Formanden tillade mig at kalde det saa — Drøn bevise Intet. Jeg sætter saa stor Pris paa, at vi blive stillede

lige, at jeg vil opoffre den Forrettighed, som jeg synes, at den ærede Krigsminister endnu anseer det for at være, at vi have en selvstændig Væbning, og Alle de, der have valgt mig til at staa her, ville opoffre den med Glæde«. Senere under Forhandlingen udtalte han: »Den ærede Minister trøster sig ved, at der her kun er Tale om en ringe Udgift; enten man giver 11 eller 16 Sk., er det i Grunden en saadan Ubetydelighed, at det ikke kan være saamegen Overveielse værd. Jeg skal dertil svare, at vel er det lidt, men saasnart der er en Smule Forskjel, er jeg en fuldstændig Modstander, thi ligesaa lidt som vi ville være Kjælebørn, ville vi være Stedbørn, vi ville behandles lige efter samme Ret som den øvrige Befolkning i Danmarks lille Rige. Naar det er saa lille, kan jeg iøvrigt ikke forstaa, hvorfor den ærede Minister vil fastholde en Forskjel, og da denne er saa ubetydelig, vil jeg spørge, hvem der bedst taaler at lide Byrden ved denne Ubetydelighed, enten de, der skulle bære den, Bornholmerne, eller den, der skal modtage den, Statskassen, der har de stærke Skuldre overfor Bornholms Skatydere« (Folket Forh. 1871—72, Sp. 643 f. f.).

Storehedinge-Kredsens Folketingsmand, Godsejer Jacob Scavenius vendte sig mod et andet Punkt i Forslaget, idet han udtalte: »Forsaavidt der er Tale om at afløse en Realbyrde, der kun hviler paa en Del af Hartkornet, da kan jeg for mit Vedkommende ikke være med til at afløse paa den Maade, at det istedetfor den Realbyrde, der ydes in natura, lægges en Skat paa alt Hartkornet, uden Hensyn til, om det hidtil har deltaget i denne Byrde eller ikke. Det er ubilligt, det er ligefrem uretfærdigt, det er principstridigt; den ærede Minister synes ogsaa i sine Motiver at nave havt Syn derfor, men han har ment, at, da der her kun er Tale om Smaasummer, behøver man jo ikke at tage Hensyn hertil, men heri er jeg ikke enig med ham. Hvad enten Talen er om 4 Sk., der med Urtte skal lægges paa Eiendommene, eller Talen er om 400 Rd., bør dette paa ingen Maade ske. Skal Noget lægges paa, bør der gives Vedkommende fuldstændig Erstatning d. v. s. det Femogtyvedobbelte eller ialtfald det Tyvedobbelte i rede Penge« (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 637—38).

Ved Forhandlingens Slutning nedsattes et 7 Mandsudvalg, i hvilket som foran nævnt baade Dam og Kofod fik Sæde. Dam blev Udvalgets Sekretær, Kofod dets Ordfører.

I Udvalget blev der Enighed om at give Lovforslaget en

helt ny Affattelse, som ogsaa Krigsministeren kunde slutte sig til. Det kom herefter til at gaa ud paa, at det bornholmske Gaardbrugs Hartkorn fritoges for den omhandlede Udredningspligt, som overgik til Statskassen; samtidig paalagdes der alt Hartkorn paa Bornholm en forhøjet Landskat paa 12 Sk. pr. Td. bornholmsk Hartkorn. Ejerne af Lodder, der hidtil havde været fri for at deltage i denne Udredning, ydedes der ved Lovens Ikrafttræden en Erstatning, der androg 25 Gange saa meget som den aarlige Forhøjelse af Landskatten udgjorde.

Lovforslaget gav herefter kun Anledning til en ganske kort Forhandling i Folketinget, der enstemmig godkendte Udvalgets Affattelse. — Paa tilsvarende Maade gik det i Landstinget, hvor kun Sonne havde Ordet. Hans Udtalelser gik ud paa, at Lovforslaget var fuldt tilfredsstillende, og at han var vis paa, at den bornholmske Befolkning var af samme Opfattelse.

Loven opnaaede kongelig Stadfæstelse den 12/2 1872, og dermed var der kommet en Løsning paa det sidste af de mange svævende og hyppigt diskuterede Spørgsmaal fra den bornholmske Milits's Omraade.

Som omtalt i Redegørelsen for Rigsdagssamlingen 1869—70 opnaaede O. E. Sonne at faa et af 214 bornholmske Arvefæstere indgivet Andragende om Nedsættelse af de dem paahvilende Afgifter til Staten henvist til Finansministerens nærmere Prøvelse. Som Resultat af denne forelagde Finansminister Fenger den 6/10 1872 i Landstinget et Lovforslag, der gik ud paa, at der skulde gives de omhandlede Landbrugere Adgang til at faa deres Arvefæstelodder omboniterede. De skulde inden Udgangen af Juli Maaned 1872 indgive et Andragende om en saadan Ombonitering til Bornholms Amtstue. For at Andragendet skulde komme i Betragtning, skulde de dog samtidig deponere 16 Rdl. for hver Td. af det Lodden paahvilende Hartkorn. Dette Beløb var tabt, idet det tilfaldt Statskassen, dersom Omboniteringen ikke resulterede i en Nedsættelse af den hidtidige Afgift. Det bestemtes yderligere, at den nye Bonitering aldrig kunde medføre, at den tidligere Afgift forhøjedes; for at Nedsættelse skulde finde Sted, maatte den nye Afgift være mindst 1/10 lavere end den hidtil svarede. Endelig bestemtes det, at kun de første Købere og deres Livsarvinger, som endnu beboede Ejendommen, kunde faa den tidligere Afgiftsansættelse prøvet

I Lovforslagets Anmærkninger blev der gjort udførlig Rede for Undersøgelsens Forløb. Det oplystes, at en væsentlig Del af de Anker, der var fremsat fra bornholmsk Side, havde vist sig ubegrundede, men at man dog mente, at der ved Boniteringen af de raa og uopdyrkede Lyngjorder fortrinsvis var taget Hensyn til det Udbytte, disse Jorder gennem et vist Antal Aars Opdyrkning kunde afgive, fremfor at lade Jordens daværende Beskaffenhed være Udgangspunkt for Ansættelsen af Afgiftsbasis. Det oplystes iøvrigt, at det drejede sig om 490 Parceller med et samlet Areal af 1843 Tdr. Land, hvis Skyldsætning androg 37½ Td. Hartkorn.

Da Lovforslaget kom til 1' Behandling i Landstinget, udtalte O. E. Sonne bl. a.: »Den høitærede Finantsminister vil ved Gjennemførelsen af den Tanke, som ligger til Grund for Lovforslaget, erhverve sig Taknemmelighed hos de Paagjældende, og det vistnok en saameget større, som det her gælder fattige og simple Husmænd; thi det gjør saa godt, naar de høiere og høist Stillede, naar Regjeringen viser Velvillie og Imødekommenhed mod den simple Mand, og Erkjendtligheden og Taknemmeligheden hos ham er da ogsaa saa meget inderligere og større. Men jeg maa ogsaa aflægge min særdeles Tak til det høie Thing, som i sin Tid henviste det om denne Sag indkomne Andragende fra de bornholmske Husmænd til Regjeringen. Det er jo nemlig dog dette, der, naar Alt kommer til Alt, har foranlediget det foreliggende Forslag. Hvad Lovforslagets Anlæg i det Hele angaar, da kan jeg godt gaa ind derpaa, dels fordi det jo er bygget i Overensstemmelse med de Antydninger, som i saa Henseende gjordes af det i sin Tid her i Thinget nedsatte Udvalg, og dels fordi den Maade, hvorpaa Sagen her tænkes gjennemført, efter min Mening virkelig er den bedste« (Landst. Forh. 1871—72, Sp. 321 f. f.).

Med Hensyn til Enkeltheder i Forslaget havde Sonne dog adskilligt at kritisere. Han fandt det noget strængt, at der ikke kunde finde Nedsættelse Sted, hvis ikke den nye Bonitering afveg mindst 10 % fra den hidtidige, ligesom han pegede paa, at det krævede Depositumsbeløb, som man endog risikerede helt at miste, betød overmaade meget for de fattige Husmænd, der her var Tale om. Men Sonne vilde dog ikke stille Forslag om, at disse Bestemmelser ændredes; »thi jo strængere Betingelserne ere for, at de kunne naa deres Ret, desto sikkrere er det ogsaa, at de som desuagtet besvære sig, og som deponere dette

Beløb, maa have en gyldig Grund til deres Besværing, medens jeg ikke har Noget imod, at de ugrundede Besværinger søges holdt tilbage«. Derimod henstillede Sonne, at Forslaget ændredes paa 2 Punkter. Det første af disse angik Kredsen af de Arvefæstere, som kunde komme ind under Loven. Det hed herom i Lovforslaget: »Alene de første Kjøbere og deres Livsarvinger, som endnu besidde vedkommende Eiendom, have Adgang til at erholde den tidligere stedfundne Afgiftsansættelse prøvet«. Om denne Bestemmelse udtalte Sonne: »Det forekommer mig imidlertid at være formeget forlangt, at det kun skal gjælde for de første Kjøbere. Jeg har i Motiverne søgt at finde en Grund hertil, men jeg har kun fundet udtalt, at det »selvfølgelig« ikke kan være anderledes. Naar jeg altsaa selv skal søge at tænke mig de Grunde, som der kan være hertil, da maa det vel for det Første være den, at Eiendommene dog altsaa ere blevne solgte og have kunnet finde Kjøbere med den paa dem hvilende Afgift. Og for det Andet maa vel Grunden være den, at den vedkommende Kjøber antages at have taget Hensyn til Afgiften og altsaa formentlig at have betalt en saameget mindre Kjøbesum, hvorigennem han vil have faaet Vederlag for den større Afgift. Men hvad nu den første Grund angaar, at disse Eiendomme dog have fundet Kjøbere, da maa jeg gjøre opmærksom paa, at den ganske vist vilde kunne gjælde, naar de omhandlede Eiendomme bestode alene af de i sin Tid dem tillagte Udmarksjorder; men saaledes er det jo ikke. Det dreier sig om Eiendomme, som tidligere havde et vist Areal gammel, opdyrket, god Jord, og som ved Udmarkernes Behandling fik tillagt et Stykke raa og uopdyrket Jord. Den gamle, opdyrkede Jord havde fra gammel Tid af en meget billigt Afgift, og det er denne billige Afgift, der har gjort, at Eiendommene til Trods for, at den dem sidst tillagte raa Jord har faaet en for høi Afgift, have kunnet blive solgte. Og hvad den Grund angaar, at Kjøberne skulle have taget Hensyn til Afgiften ved Kjøbesummens Bestemmelse, da forekommer det mig, at dette ialfald kun kan antages at gjælde fra den Tid, da Afgiften indtraadte med sit fulde Beløb, hvilket først skete efter 12 Aars Forløb. Det var jo nemlig med Hensyn til Afgiftens Ikrafttræden meget billige Vilkaar, hvorpaa Udmarksjorderne i sin Tid bleve overdragne. I de første 3 Aar vare de fuldstændig afgiftsfrie, i de næste 3 Aar betaltes der kun en Fjerdedel, i de derpaa følgende 3 Aar Halvdelen og først efter

9 Aars Forløb 3/4 af den Afgift, der lagdes paa dem, medens den fulde Afgift først skulde indtræde efter 12 Aars Forløb for de fleste Lodders Vedkommende. Ved de Handeler, som ere blevne gjorte med Hensyn til Lodderne i de første 6 Aar efter den foretagne Ordning, er der nu ialfald vistnok kun blevet taget saare lidet Hensyn til den Afgift, som i sin Tid vilde komme til at hvile paa dem, idet man ikke kan antage, at den simple Mand vil have taget tilstrækkeligt Hensyn til en Afgift, som først senere vilde indtræde. Jeg maa derfor andrage paa, at den nye Lov kommer til at gjælde for alle Kjøb, som ere gjorte, forinden den fulde Afgift indtraadte, eller, for at tage et bestemt Aaremaal, som ere foretagne forinden den 1' Januar 1870; omtrent ved det Lag vil den fulde Afgift nemlig være indtraadt for den store Mængde af de paagjældende Lodder. I samme Punktum af § 1 staar der dernæst, at Bestemmelsen kun skal gjælde for de første Kjøbere og deres Livsarvinger. Jeg er ikke sikker paa, hvorledes dette skal forstaaes. Dersom der derved menes de første Kjøbere og de Kjøbere, som ere Livsarvinger af de første Kjøbere, da har jeg ikke Noget derimod at indvende. Men, dersom det derimod skal forstaaes som de første Kjøbere og de Livsarvinger, som have faaet Eiendommene udlagte ved Arv efter dem, saa vil jeg ogsaa andrage paa en Forandring deri, thi det er overordentlig faa af den Slags Eiendomme, der gaa i egentlig Arv. I Almindelighed stiller Sagen sig saaledes, at naar Enken eller Faderen bliver gammel eller svagelig, saa sælger hun eller han sin Eiendom til den af Børnene, som de tro, at de bedst kunne komme ud af det med. Da en saadan Eiendom naturligvis ikke taaler nogen Aftægt, betinges der derfor ikke Andet end frit Husly hos Barnet. Eiendommen sælges saaledes til dette for forholdsvis godt Kjøb mod Husly, og de gamle Folk gaa saa hos Barnet og gjøre, hvad Arbeide de kunne. Paa denne Maade sker Overdragelsen af disse Eiendomme, som sagt, i Almindelighed fra Forældre til Børn. Men, skulde nu et saadant Barn, som altsaa i Formen er Kjøber, men i Virkelighed Arving, ikke kunne komme til at nyde Godt af den foreslaaede Lov, blot fordi Overdragelsen var sket i Form af Kjøb, da forekommer dette mig unegtelig at ville være noget ubilligt.«

Det andet Punkt, hvori Sonne søgte at opnaa en Ændring, var i en Bestemmelse om, at de Nedsættelser, der maatte blive et Resultat af Omboniteringen, først skulde træde i Kraft fra

1' Januar 1873. Sonne fandt, at det var lidet rimeligt, at Staten, hvis den maatte erkende, at den havde oppebaaret Afgifter, som var for høje, modsatte sig at tilbagebetale de for meget opkrævede Beløb. (Landst. Forh. 1871—72, Sp. 321—26).

Skønt de af Sonne ønskede Ændringer i Lovforslaget synes baade beskedne og vel motiverede, var Finansministerens Svar dog i alt væsentlig afvisende. I Tiden mellem 1' og 2' Behandling lykkedes det dog Sonne at opnaa Ministerens Tilslutning til et Par af ham udarbejdede Ændringsforslag, hvorved der blev gennemført en begrænset Lempelse af begge de nævnte Lovregler. For det første blev Kredsen af Arvefæstere, der kunde komme i Betragtning, udvidet til ogsaa at omfatte de første Erhververes Svigerbørn, og for det andet blev Tidspunktet for den eventuelle Nedsættelses Ikrafttræden rykket frem til 1' Januar 1872. Det første af disse Forslag stillede Sonne sammen med sin allierede fra den forrige Arvefæstedebat, Højesteretsassessor Ussing, og det blev vedtaget enstemmigt; det andet Forslag stillede han alene; det vedtoges med 27 Stemmer mod 10.

Da Lovforslaget med de foran nævnte Ændringer kom til Behandling i Folketinget, var Lucianus Kofod første Taler. Han takkede Finansministeren »for den imødekommende Velvillie, han derved har viist imod nogle, jeg kan sige, af Tilfældighedernes Misyndest forurettede Medborgere«; »men« — føjede han til — »jeg har altid lidt at udsætte paa Alt«. Han kritiserede derefter ligesom Sonne i Landstinget det høje Depositumsbeløb og Bestemmelsen om, at der kun skulde ske Nedsættelse af Afgiften, dersom den nye Beregning laa 10 % over den hidtidige. Disse Punkter vilde han dog lade falde; derimod vendte han sig skarpt imod Bestemmelsen, hvorefter Nedsættelserne ikke blev givet med fuld tilbagevirkende Kraft. Herom udtalte han bl. a.: »Naar man kommer til Indsigt i og maa indrømme, at man i et Kontraktforhold er kommen til at forfordele den Mand, som man har sluttet Overenskomsten med, er det nemlig en farlig Grundsætning, at man ikke i samme Øieblik, som man godkjender eller indrømmer, at man har gjort sig skyldig i en Fornærgaaelse af Vedkommende, vil tilbagebetale, hvad man har oppebaaret formeget. Hvis den høitærede Finantsminister mødte personlig Aasyn til Aasyn med disse Mænd, som Regjeringen og Rigsdagen ere blevne enige om maaske ere blevne forurettede — dette er Noget,

som naturligvis afhænger af Undersøgelsesudvalgets Afgjørelse og Udslag — vilde han dog vistnok betænke sig paa at sige: »Jeg veed godt, at Statskassen i adskillige Aar har udskrevet for store Afgifter af Eder, og det viser sig nu, at den Regjering, som først skyldsatte Jorden, har gjort sig skyldig i en mindre nøiagtig og billig Afgjørelse af disse Forhold, men hvad I have betalt formeget, og hvad Statskassen altsaa har modtaget med Urette, faar I dog ikke tilbage«. Det er netop denne Grundsætning, jeg gyser tilbage for«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 1224—27).

I denne Kritik fik Lucianus Kofod ikke Støtte af Dam, der erklærede: »Jeg er tilfreds med den Afgjørelse, Sagen har faaet i det andet Thing, hvilket jeg tror, man maa være, naar man betragter den fra ethvert Synspunkt, ikke alene fra deres, som skulde nyde Godt af Loven, men ogsaa fra det Standpunkt, som gaar ud fra, hvad der ligeoverfor almindelige Hensyn og Konsekvenshensyn bør tages i Betragtning ved den Slags Afgjørelser«. Han spurgte Kofod, om det var hans Hensigt at stille noget Ændringsforslag. Hertil gav Lucianus Kofod følgende Svar, der klart belyser de 2 bornholmske Folketingsmænds forskellige parlamentariske Position: »Min ærede Kaldsfælle for Bornholm (Dam) skal jeg give det Svar, at jeg ikke har villet bebude noget Ændringsforslag, da jeg altid er meget usikker paa, hvorvidt et Ændringsforslag fra min Haand vil kunne vente nogensomhelst Tilslutning. Efterat *han* har erklæret sig tilfreds med Lovforslaget og fraraadet Nedsættelsen af et Udvalg, vilde det, selv om jeg var af en anden Mening være forgjæves og spildt Møie, om jeg vilde søge at faae det forandret. Derfor skal jeg erklære, at taaleligt er Lovforslaget vel, men at det ogsaa har sine store Skavanker«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 1231).

Lovforslaget gik herefter uændret igennem alle 3 Behandlinger og blev under 9/12 1871 ophøjet til Lov. Et trælsomt Arbejde med at bringe Statsafgifterne for disse kummerligt stillede bornholmske Husmænd i nogenlunde rimeligt Forhold til, hvad deres fattige Jordlodder kunde give i Udbytte, var dermed afsluttet med et efter Omstændighederne taaleligt Resultat. Naar Finansministeriets kongelige Embedsmænd og en dem følgagtig Minister ikke fik Held til at fortsætte den gennem mange Aar drevne Trafik: udfra en formel juridisk Begrundelse at afvise Arvefæsternes Klager og Andragender efter

at de i maanedsvis havde henligget ubesvarede, skyldtes dette fremfor nogen anden Landstingsmand O. E. Sonnes Arbejde med denne Sag. Uden hans sejge Udholdenhed og den stærke Stilling, Sonne havde opnaaet i Landstinget, vilde Loven af 2/12 1871 ikke have set Dagens Lys.*)

Med denne Lovs Vedtagelse var i det væsentlige de mange bornholmske Særforhold, som i uforholdsmæssig Grad havde beskæftiget den danske Lovgivningsmagt siden Grundlovens Givelse bragt i Orden. Ingen Del af Kongeriget — bortset fra Færøerne og Island — havde i Enevoldskongernes Tid haft saa mange afvigende Ordninger som Bornholm, Rigets eneste Rest af de skaanske Provinser. Dette stred imod Rigsdagens Egaliseringsønsker; forgæves løftede Decentralisationens Profet, Oberst Tscherning, sin Røst for sit manende: »lad Bornholm være Bornholm«; forgæves pegede Øens egne Repræsentanter paa Kongeløfterne til de Mænd, som med Jens Kofod i Spidsen udjog Svenskerne i 1658; Udjævningen stod paa Dagsordenen, Stænders og Provinsers Privilegier maatte ofres, for at de Landsdele, en karrig Skæbne havde levnet, kunde svejses sammen. Blandt Bornholmerne var der vel adskillige, der fandt, at der ved denne Proces blev tabt mere, end der blev vundet, men af denne Knurren fødtes dog ingen bornholmsk Separatisme. Den Indstilling overfor Problemet, som blev den almindelige blandt Øens Beboere, var den, at man først og fremmest var Danskere og dernæst Bornholmere.

Udover Hesteudredningssagen og Arvefæsternes Forhold blev der som foran antydet i denne Samling — som et tredie bornholmsk Særspørgsmaal — stillet en Forespørgsel til Kirke- og Undervisningsministeren (C. C. Hall) om Pastor Trandbergs Optagelse i Folkekirken. Forespørgslen, der blev rejst den 6/2 1872 af Dam og Tingets 2 førende Grundtvigianere, Høgsbro og Termansen, lød saaledes: »Agter Ministeren efter det af Pastor P. C. Trandberg den 2/11 1870 indgivne Andragende at drage Omsorg for hans Gjenoptagelse blandt Folkekirkens Geistlige og for hans Anerkjendelse som Præst for en

*) Resultatet af den nedsatte Kommissions Arbejde, der afsluttedes i Foraaret 1872, blev — i Følge Ministerialtidende for Maj s. A. — at 81 Arvefæstere begærede Omvurdering. Deraf afvistes 37, fordi den nye Vurdering ikke laa 10 % over den hidtidige eller endog laa højere end denne. Af de resterende 44 blev den disse Ejendomme paahvilende Afgift paa ialt 156½ Td. Havre nedsat til 97½ Td. Havre aarlig.

Valgmenighed paa Bornholm? Vil Ministeren, hvis dette ikke er Tilfældet, opfylde hans Ønske om en Afskrift af de Erklæringer, der ere indhentede saavel over dette Andragende, som over det tidligere af 12/9 1868?«.

Tinget tillod, at Forespørgslen nød Fremme, men den kom aldrig til Forhandling, for i Mødet i Folketinget den 17/3 1872 meddelte Formanden, at Forespørgerne havde taget Interpellationen tilbage. Forholdet var dette, at den af Trandberg i 1863 dannede Frimenighed hurtig spaltedes. De fleste af Menighedens Medlemmer dannede under Ledelse af de i Pastor Trandbergs Skole uddannede Lægprædikanter (Chr. Møller, Peder Kofoed, Sejersen m. fl.) »Luthersk Missionsforening«, der vendte tilbage til Folkekirken. Den resterende, ret faatallige Frimenighed havde Trandberg længe ønsket at omforme til en Valgmenighed. Det var dette Ønske, de 3 Forespørgere vilde støtte, men da Minister Hall bevilgede Andragendet, blev Forespørgslens Behandling overflødig.

Til Gruppen af bornholmske Særspørgsmaal, der var Genstand for Omtale i denne Samling, maa ogsaa henregnes en Forespørgsel, O. E. Sonne rettede til Justitsministeren. Som omtalt andetsteds*), opdagedes det, da Byfoged Bjørnsen i Rønne døde den 11/10 1871, at han havde bedraget nogle til ham som Skifteforvalter afgivne Dødsboer. Sonne følte sig i den Anledning foranlediget til at stille følgende Spørgsmaal til Justitsminister Krieger: »Erkjender Justitsministeren Statskassens Forpligtelse til at erstatte de Tab, der maatte opstaa ved den lovbundne Indbetaling af Skiftemidler til Skifteforvalteren? — Vil Ministeren i modsat Fald søge Lovhjemmel erhvervet for Overtagelsen af denne Forpligtelse, hvorved tillige det Tab kan blive dækket, som maatte opstaa for Eiere af Skiftemidler ved Kassemangelen hos den afdøde Skifteforvalter i Rønne?«.

Ved Forespørgslens Behandling i Landstinget i Mødet den 1/12 1871 omtalte Sonne den store Bekymring, denne Sag havde voldt blandt de Mennesker, der stod i Fare for at lide Tab ved Skifteforvalterens bedrageriske Fremfærd. »Og det har«, udtalte Sonne, »været en meget almindelig Gjenstand for Samtaler paa Bornholm, under hvilke man har fundet det urimeligt, at Lovgivningen befalede de Umyndiges Midlers Indbetaling til Skifteforvalteren uden tillige at give Sikkerhed for mulige Tab derved, og uden at man var sikker paa, hvorvidt

*) Se denne Afhandlings 3' Afsnit, Side 239.

ogsaa Staten maatte og vilde erstatte, hvad der derved muligen maatte tabes. Bekymringen er endelig ogsaa kommen frem i de Blade, der udgives paa Bornholm«. Efter Sonnes Mening optraadte en Skifteforvalter i den Grad som befuldmægtiget for Staten, at denne var forpligtet til at yde Dækning for de af ham i hans Embede forvoldte Tab. — Justitsministeren kunde ikke indgaa paa denne Betragtning, som ogsaa andre af Tingets Jurister gik imod, medens Madvig støttede Sonne. Ministeren vilde heller ikke love at gaa til en almindelig Lovgivning paa dette Punkt; derimod stillede han sig ikke helt afvisende overfor at hjælpe de Bornholmere, der havde lidt Tab ved Bjørnsens Dispositioner. Herom sagde Ministeren: »Hvad det rent konkrete Tilfælde angaar, vil vistnok det ærede Medlem, af hvad jeg har sagt, have forstaaet, at jeg med Opmærksomhed følger Forholdet derovre, men inden der foreligger nærmere Oplysninger, er det ikke rigtigt at forlange af Ministeren, at han skal udtale sig nærmere om, hvad der i saa Henseende kan gjøres. Jeg tror, at jeg har tydelig nok tilkjendegivet, hvormeget jeg beklager, at saadanne Forhold have kunnet finde Sted, — det er, jeg gjentager det, ligesaa sørgeligt som forargeligt —, men hvad jeg i den Anledning kan gjøre, kan jeg ikke udtale mig om, før nærmere Oplysninger foreligge«. (Landst. Forh. 1871—72, Sp. 619—20).

Medens Philip Dams Indlæg i denne Rigsdagssamlings offentlige Debatter ikke alene er faa, men ogsaa uden større Interesse, kan det stik modsatte siges om Lucianus Kofods. At han talte ikke mindre end 62 Gange, er nævnt foran; at han fortsatte sin Virksomhed med at kritisere ikke-danske Ord i Lovudkast og Ændringsforslag, skal kun nævnes i Forbigaaende — der fremkom i saa Henseende intet nyt. Derimod er der Grund til nærmere at omtale, at Luc. Kofod i denne Samling udfoldede et betydeligt Initiativ paa det socialpolitiske Omraade. Dette vakte megen Opmærksomhed og fremkaldte hidsige Debatter saavel i Tinget som i Dagspressen. Hans forskellige Forslag til Gavn for Husmænd og Arbejdere mødtes — hvad der ved en overfladisk Betragtning kunde synes uforstaaeligt — af en stærk Modstand i Venstre, medens Regeringen og dens Tilhængere stillede sig velvilligt. Til Forstaaelse heraf maa det imidlertid erindres, at den voksende socialdemokratiske Arbejderbevægelse, der paa dette Tidspunkt tog Fart i Hovedstaden, havde skabt Frygt og Uhygge i konservative Kredse. Luc. Kofod havde allerede — sammen med

den senere socialdemokratiske Fører Poul Geleff — før Marxismen kom her til Landet, udgivet et Arbejderblad, og han søgte som Leder af en ikke marxistisk Organisation »Dansk Arbejdersamfund« at føre Arbejderbevægelsen ad andre Baner end dem, der prægedes af de internationalt kendte Kampmetoder*). Adskillige Højremænd ventede sig en hel Del af disse Bestræbelser og troede, at der kunde bygges en Dæmning, der kunde danne et Værn overfor Pios og de andre Arbejderlederes Stormløb imod de hævdvundne Samfundsformer. Dette forklarer Højrepolitikernes venskabelige Indstilling til Luc. Kofods Reformforsøg. — I Venstre næredes ikke den samme Ængstelse for Fagbevægelsen som i Højre, men dertil kom, at Kofod i de lange Taler, hvormed han motiverede sine Ændringsforslag etc., ustandseligt polemiserede imod Venstreførerne, og han gjorde det paa en Maade, der fremkaldte en voldsom Retorsion. Referatet af Kofods Taler i denne Samling viser, at han mere end nogen anden har maattet kæmpe med Afbrydelser, Modsigelse og Latter fra Venstres Bænke i Folketinget. »Nu er der dette Drøn igen«, siger han undertiden. Men ogsaa i kraftige polemiske Indlæg lægger Berg, J. A. Hansen og andre Venstremænd den størst mulige Afstand imellem sig og Rønnekredsens Folketingsmand. Stærkest i saa Henseende virker en Tale, J. A. Hansen holdt ved 2' Behandling af et Forslag om Lehn og Stamhuses Overgang til fri Jordejendom. Kofod havde her stillet et Ændringsforslag, hvorefter der ved hver Fæstegaards Fritagelse for Fæstetvang skulde udlægges Husmandslodder paa lige saa mange Skæpper Land, som Fæstegaarden havde hele Skæpper Hartkorn. Den Tale, hvormed Kofod forelagde dette Forslag for Tinget, var rig paa Udfald mod Bondevennerne, der efter hans Mening intet virkeligt havde udrettet for Landalmuen. J. A. Hansen trak da i korte, kraftige Rids Bondevennernes Landbopolitik i de sidste 20 Aar op og viste de Resultater, der var naaet, og vendt imod Luc. Kofod udtalte han: »Skal der slaas en Streg over alt dette, skulle vi, naar vi vide dette, taale, at et Medlem her i Salen siger, at der ikke er gjort Noget, uden at man tager til Orde derimod? Nej, det kan ikke gaa an, at Noget saadant stilles hen. Det ærede Medlem kan ikke taale, at Andre her tale om hans Uvidenhed; men ser han da ikke, hvad der fremkalder saadanne Yttringer, naar han protesterer imod, at det er Uvidenhed«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 3283).

*) Se denne Afhandlings 2' Bind, Kap. 23, Side 189.

Lignende Medfart fik han gentagne Gange af Berg, der af Hensyn til hans Valgkreds ikke vilde følge den sædvanlige Skik og betegne ham som »det ærede Medlem fra Bornholms 1' Kreds«!

Da Kofod mindede Berg om den Tid, de stod sammen i »det nationale Venstre«, rystede Berg ham af sig med følgende Bemærkning: »Naar det samme ærede Medlem antydede, at der havde været en vis fælles Forstaaelse fra tidligere Tid mellem os, da beror det paa en fuldstændig Misforstaaelse fra hans Side. Jeg skal ikke komme ind paa den Historie; men, hvis jeg gjorde det, vilde det føre til det Resultat, at det ærede Medlem fremfor noget andet Medlem her i Thinget har været med til at hjælpe de Folk sammen, som dele Anskuelse i saa mange Forhold, fordi han har en saa særegen Løbebane som visse Kloder«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 4192). Det var vel de hastigt forsvindende Stjerneskud, Berg her tænkte paa.

En anden af Venstres Folketingsmænd, Th. Nielsen fra Vejlekredsen, formede en Replik til Luc. Kofod paa følgende spydige Maade: »Det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds (Kofod) talte Noget om Thingets Værdighed, og det lød, som om der deri kunde ligge en Antydning om, at vi, der havde stillet Forslaget, havde været meget smaalige. Det er en Selvfølge, at man, da en saadan Beskyldning kommer fra et saa ædelt Medlem som det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds, ikke kan Andet end tage det til Eftertanke. Var den derimod kommen fra en eller anden Pamphletskriver, var det en anden Sag; da kunde man selvfølgelig have ladet den falde, men som det forholder sig, skal jeg naturligvis nok tage det ærede Medlems Ord under Overveielse«. Th. Nielsen sigtede utvivlsomt med Betegnelsen »Pamphletskriver« til de ondskabsfulde Rigsdagsruner*), som udkom anonymt, men som man almindelig ansaa Kofod som Forfatter til. — Luc. Kofods Replik til Th. Nielsen lød saaledes: »Overfor det ærede Medlem for Veile Amts 3' Valgkreds (Th. Nielsen) skal jeg blot udtale, at jeg ikke veed, at jeg nogensinde har beskyldt de ærede Forslagsstillere for Smaalighed; jeg sagde blot, at det forekom mig at ville være smaaligt af Thinget, hvis det vedtog Forslaget. Jeg vil spørge ikke alene det ærede Medlem, men ogsaa det ærede Thing, ja den hele Verden om, hvad Stor-

*) Se denne Afhandlings 2' Bind, Kap. 23, Side 187.

hed der ligger i disse Ændringsforslag; jeg kan ikke opdage det. Dernæst vil jeg bede det ærede Medlem om at gjøre mig den overordentlig store Tjeneste at udtale sig noget nærmere om, hvem der her i Thinget skulde være Pamphletskriver; hvis Thingets Pamphletskriver havde talt til ham, vilde han ikke have værdiget det noget Svar; men da det var mig, som talte, vilde han dog nok give mig et Svar. De ærede Herrer ere saaledes sigtede for Pamphletskriveri, og hvis den ærede Taler nu ikke vil anses som den, der lader Munden løbe uden at vide, hvor den løber hen, vil jeg bede ham udtale sig lidt nøiere herom«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 829).

Den største Debat om socialpolitiske Problemer fremkaldte Luc. Kofod under 2' Behandling af Finanslovforslaget. Han havde her stillet en Række Ændringsforslag, hvorefter der paa Finanslovbudgettet opførtes en Del Bevillinger, hvoraf de vigtigste var 10,000 Rdl. til hvert af følgende Formaal: Ypperlig Dyrkning af Husmandslodder, Hedeplantning, Hædersløn for Husflid og kvindeligt Hushold og Hædersløn til Tyender for lang og god Tjeneste; desuden 4.000 Rdl. i Understøttelse til Husmænd, der afvandede Mose- og Kærstrækninger, og 3.000 Rdl. til Fremme af Engvandingsanlæg i Jyllands Hedeegne. I sin udførlige Redegørelse for disse Forslag udtalte Kofod bl. a.: »Grundtanken i dem er den, gjennem Opmuntring til Værdi frembringende Arbeide at gavne Arbeiderne og dermed tillige Samfundet, og de fleste af Forslagene gaa ud herpaa. Grunden, hvorfor jeg har tilladt mig at stille dem, ligger ligefrem i, at jeg mener, at Lovgivningsmagten, saa vist som det er, at der er Trang til at gjøre alt Muligt, hvad der bør og kan gjøres til Forbedring af Arbeidernes Kaar, saa vist ogsaa bør gjøre det. Viser det sig, at det er umuligt at gjøre Noget ad den Vej, spærres jo netop Udsigten til at komme frem, og da tiltager maaske Tilbøieligheden til at komme frem uden Loven«. Han citerede en Udtalelse af J. A. Hansen under en anden Sags Behandling, hvori det bl. a. hed: »Hvis den lovgivende Magt i det Hele vilde stille sig imod Alt, selv det Billigste af, hvad denne Bevægelse fremfører, vilde man faae en almindelig Domfældelse over den Uvillie, der findes baade i Regjeringen og i Folkerepræsentationen imod at slaa ind selv paa det Allerbilligste i den Retning. Naar man derimod gaar ind paa, hvad man maa erkjende for billigt og rigtigt, viser man hele denne Bevægelse, at Lovgivningsmagten er tilbøielig til at tage alt

det Hensyn til dens Fordringer, som stemmer med Retfærdighed og Billighed, og man afvæbner da for en stor Del de videre gaaende Fordringer«. Disse Ord gjorde Kofod til sine og nævnte, at man ved Præmiering kunde ophjælpe Flid og Samfundssind i Almuen, og omtalte de store Beløb, Staten stillede til Raadighed for Dyrskuer, Avlscentre etc. »Man vil naturligvis her sige mig«, udtalte han, »hvor vil De hen? Man udvirker ikke Noget i den Retning ved Præmier; de nytter ikke; men man har dog maattet lokke Landmænd til at avle gode Heste, Køer og Svin ved Præmier. Naar Præmier Intet nytte, skulde de Herrer Landmænd negte at modtage dem, men det have de ikke gjort (Stemmer: Aa!). Lad mig ligesaa godt her paa dette Stade sige min Mening rent ud, og det er da den, at saalænge det gjaldt om, at de bedrestillede Klasser stak Præmierne i Lommen, glede de glat nok ned, men naar de Smaa og Fortrykte, som ikke have saa mange Talsmænd her i Salen som denne Klasse, komme med et Krav, der er fuldt saa billigt som deres, kommer man med det lange, betænkelige, men intetsigende Aa!. Jeg er overbevist om, at naar man ikke ligefrem vil være mindre velvillig stemt for Sagen, fordi det er en mindre vel set Person, der bærer den frem, ville De indrømme mig, at alene dette, at Folkeaanden med Hensyn til Huslighed høisættes, skattes og værdsættes herfra, vil gjøre, at Almuen, den hele Almue, som altid ser høiere og vil hæve sig høiere op, vil lade sig paavirke af Exemplets Magt. Ligesom vi have Exempler i Verdenshistorien paa, at de slette Exempler har fordærvet visse Samfund, saaledes vil det gode Exempel, der gives ved, at det herfra udpeges, hvad der skal anses for Borgerdyd, anspore til at følge dette Exempel«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 2426—39).

Finansudvalgets Ordfører (N. C. Frederiksen) meddelte, at Udvalget havde besluttet ikke paa Forhaand at tage Stilling til Kofods Forslag, men at lade de enkelte Udvalgsmedlemmer staa frit efter de Oplysninger, som fremkom. Indenrigsministeren (Fonnesbech), der talte paa Regeringens Vegne, stillede sig meget velvilligt overfor Forslagene, idet han dog erklærede ikke at anse »dem for at være et Arkanum, hvorved Tidens Bevægelser skulde kunne løses, men paa den anden Side heller ikke erkjender, at de have disse konstitionelle eller finantsielle Vanskeligheder, som ærede Medlemmer have villet tillægge dem. Jeg betragter dem ganske simpelt som Bevillinger, der foreslaas

til i enkelte Retninger at hjælpe Ting frem, som maaske ikke ere fremkaldte af den nuværende Bevægelse, men som man heller ikke kan negte staa i en vis Forbindelse dermed. Der er fra flere ærede Medlemmers Side udtalt, at de sympathiserede med de Bestræbelser, som havde været Gjenstand for disse Forslag; jeg siger: det gjør jeg med, og naar man har troet, at de Midler, der her ere foreslaaede, vare i saa høi Grad utilstrækkelige, som man har udtalt, ja, da ligger dette efter min Formening deri, at man lægger noget Andet i Forslagene end det, der egentlig talt ligger i dem. Jeg betragter dem aldeles ikke som Programmer eller som store Principløsninger, thi dertil tror jeg ikke, at de ere skikkede, men jeg betragter dem som Midler, man tilbyder Regjeringen, hvormed den antages at kunne udrette noget Godt; anderledes ønsker jeg ikke at have dem betragtede, og kun under denne Forudsætning er det, at jeg udtaler mig velvilligt om dem«. (Folket. Forh. 1871—72, Sp. 2521).

De fleste af Venstres Talere kritiserede derimod Kofods Forslag; bl. a. udtalte den veltalende jyske Gaardejer Søren Kjær: »Da jeg saae disse Forslag fremlagte paa vort Bord, kunde jeg allerede forestille mig, at der — som man siger — skulde gjøres et stort Nummer ud af dem, og dersom det Resultat, der kunde komme ud af disse Summer, virkelig stod i Forhold til de høie Toner, hvormed de ere motiverede, vilde det i Virkeligheden være Synd at stemme imod dem; jeg skulde da være den Sidste til at gjøre det. Jeg tager imidlertid ikke i Betænkning at sige, at naar man har den Tanke at ville afhjælpe Nøden og Trangen hos den Del af Befolkningen, med Hensyn til hvilken det nu næsten ser ud til, at man vil optage en Væddekamp med Socialisterne udenfor om at bringe Noget ind her for at afhjælpe Trangen, og naar man troer, at dette i Virkeligheden skulde kunne lade sig gjøre ved de Forslag, som her foreligge, er dette — tillad mig at sige det rentud — at byde dem Stene istedetfor Brød«.

Christen Berg erklærede ikke at ville stemme hverken for eller imod og vendte sig iøvrigt mod Forslagsstilleren selv, idet han bl. a. udtalte: »Med det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds tør jeg ikke gaa i Kompagniskab. Jeg skal sige en af Grundene, hvorfor jeg ikke tør. Ifjor havde vi et Forslag fremme, som gjaldt meget Mere end dette, nemlig Forslaget om den lærde Undervisnings Ordning. Det ærede Med-

lem stod under Behandlingen af denne Sag frem, og man skulde have troet, at han talte med hele sin Sjæls Varme, thi han talte ofte godt for den Tanke, at vi skulde have en mere hjemlig, mere dansk Dannelse bragt ind i den høiere Oplysning, og det var omtrent, som om han vilde sige: Tag Alt, hvad jeg eier, kun ikke min islandske Bjørneskindspelts, thi han sagde: Gjør Alt, Alt, hvad I forøvrigt ville, ved dette Forslag, vær saa artig, men lad os beholde dette overordentlig vigtige Punkt, thi det er ligesom Spiren, Sædekornet til Nytte for Folke- og Samfundslivet i Danmark. Da vi saa kom til det afgjørende Vendepunkt, saa stod det ærede Medlem op henne i det yderste Thule, da kastede han sin islandske Bjørneskindspelts og stak sig ind under sine latinske Venners romerske Toga. Jeg har ikke nogensinde været mere forundret og bedrøvet over en saadan Forvandling som over den, der i det afgjørende Øieblik foregik med det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds. Jeg troede, at der dog i dette Punkt var Alvor tilstede, at der var en Mand bag Ordene, men han blev borte, og siden har jeg ikke opdaget Noget, der har rodfæstet og forbedret min Tillid til det ærede Medlem som Leder. Heller ikke veed jeg, at hans Virksomhed imellem Sessionerne siden sidst eller under Sessionen kunde hjælpe hertil, thi det er sandt, hvad der er blevet sagt: han negtede at ville være med til at give Husmændene almindelige borgerlige og naturlige Rettigheder. Han negtede at ville hædre Husmandens Kvinde ved at give hendes Mand Ære og Værdighed sammen med Andre, der havde mere Hartkorn. Da stod han op og haanede vort Forslag«. »Nu vil det ærede Medlem byde Husmanden 5 à 6 Sk. om Aaret — thi det vil det blive, naar det bliver uddelt til alle Husmændene — til en lille Pægl sammen med sin Nabo en Aftenstund og Kvinden til en lille Kop Kaffe sammen med sin Nabokone en Aftenstund. Det vil han, siger jeg, byde dem til Erstatning for, at han ikke vil yde dem den Ære og Værdighed, som i et frit borgerligt Samfund som vort tilkommer dem«.

Som Svar paa dette Angreb fra Bergs Side indskrænkede Kofod sig til at bemærke, at han ikke vilde opholde sig ved det ærede Medlem, da han endnu ikke havde gjort de forberedende Skridt i Skuespillerkunsten! Det var en svag Replik, men i de to Sager, som Venstres Fører her skød i Forgrunden, havde Luc. Kofod unægtelig ogsaa indtaget en ganske aparte

Holdning. Hans Kovending under Folketingets Forhandlinger om den af ham selv foreslaaede nordisk-historiske Artiumslinie er omtalt i foregaaende Kapitel; hvad hans Modstand mod Husmandens kommunale Valgret angaar, skal oplyses, at Venstre med Berg som Ordfører i den her omhandlede Samling havde indbragt et Lovforslag om, at alle kommunale Skatteydere skulde have Valgret til de kommunale Raad. I Modstanden mod dette Programforslag skubbede Luc. Kofod sig selv i Forgrunden under Løsenet: »Hvilken Rummel for en Pandekage«!

Efter en lang og bitter Debat om Kofods Ændringsforslag til Finansloven gik man til Afstemning; her blev Forslaget om 10.000 Rdl. til Præmier for ypperlig Dyrkning af Husmandslodder vedtaget med 59 Stemmer mod 20. Venstre var ved denne Afstemning stærkt delt. Berg og 3 af hans Partifæller svarede »Stemmer ikke«, omtrent Halvdelen af Partiet, bl. a. Dam, stemte — sammen med de allerfleste Højremænd — Ja, Resten Nej. Alle Kofods andre Forslag forkastedes.

O. E. Sonnes Deltagelse i denne Samlings Arbejde laa helt paa Linie med hans Virksomhed i de foregaaende Samlinger. Hans Indsats for at røgte sin Fødeøs særlige Interesser er omtalt foran, men herudover fremkom han paa sin sædvanlige rolige og tilforladelige Maade med en Række sagligt vel funderede Indlæg under forskellige Loves Behandling i Tinget; eksempelvis skal nævnes Lovforslagene om Hegn og Hegnsynsmænd, Mark- og Vejfred, Landboernes Pligtkørsel, Eftergivelse af Fattigunderstøttelse, Konkurs m. v. samt Lovforslaget om Skibsafgift. Dette sidste Lovforslags Skæbne laa ham meget paa Sinde, særlig fordi han ønskede at yde Smaaskipperne en Haandsrækning i deres Kamp under den voksende Konkurrence med Dampskibsfarten. Det var Sonne en stor Sorg, da Lovforslaget — som saa mange andre af denne Samlings Lovarbejder — blev grebet af den partipolitiske Møllekværn; Finansministeren tog Forslaget, da det var blevet ændret imod hans Ønske, tilbage; Sonne genoptog det, men da Ministeren erklærede, at det ikke vilde blive indstillet til kongelig Stadfæstelse, selvom det blev vedtaget i Rigsdagen, lod han det modstræbende falde.

26. FOLKETINGSVALGET PAA BORNHOLM I SEPTEMBER 1872.

Ved dette Valg var det første Gang efter det forenede Venstres Dannelse, at man appellerede til Vælgerne, og der var Landet over et meget livligt Valgrøre. Kampen stod i udpræget Grad for og imod det nye Parti, hvis Førere, særlig Berg og J. A. Hansen, talte ved store Møder rundt omkring i Landet. Bortset fra en noget tilfældig Visit, som Frede Bojsen aflagde paa et af Lucianus Kofods Møder i Rønne, hvilket nærmere skal omtales senere, naaede ingen af de store Agitatorer til Bornholm. Men ogsaa her var Interessen for, hvem man skulde betro Øens 2 Mandater, betydelig, og de partipolitiske Linier blev ved dette Valg trukket op paa en væsentlig anden Maade end tidligere. Hertil bidrog stærkt, at de to Folketingsmænd i partipolitisk Henseende indtog en vidt forskellig Indstilling. Philip Dam var indmeldt i det forenede Venstre, selv om han stod paa dettes yderste moderate Fløj, medens Lucianus Kofod hørte til dette Partis bitreste Kritikere, der aldrig lod en Lejlighed gaa fra sig til at kaste Haansord efter dets ledende Mænd, dets Hensigter og politiske Metoder. Han vilde dog paa dette Tidspunkt endnu ikke vedkende sig at være Højremand, men hævdede, at han stod uafhængig af Partierne, var Løsgænger.

Den bornholmske Presse bestod som ved Valget i 1869 af de 3 Blade: Bornholms Avis, der havde den største Udbredelse, Bornholms Amtstidende og Bornholms Tidende. Det var stadig Bogtrykkerne Tryde, Kieffer og Colberg, der stod som Udgivere; ogsaa Redaktionsforholdene var uændrede; for de 2 første Blades Vedkommende var altsaa Udgiverne ogsaa Redaktører, medens Bornholms Tidende redigeredes af Folketingsmand Dam. Dette Blad stod derfor som Talsmand for Venstres Politik, men Dam var ogsaa som Journalist en meget stilfærdig Mand, der selv under Kampen om sit eget og Modstanderen Lucianus Kofods Mandat aldrig gav Plads for hidsende Ord, og som i de Citater, han tog fra Kamporganerne i det øvrige Land, stadig søgte dem, der anvendte den mest rolige og saglige Tone. Avisen og Amtstidende førte ens Politik; de var begge Modstandere af det forenede Venstre og ængstedes for de Ulykker, som vilde overgaa Land og Folk, dersom dette Parti fik Lov til at danne Regering, men navnlig foreholdt de deres Læsere Revolutionsfaren, der truede vort Samfund fra

det lille socialdemokratiske Parti, der agiterede i Hovedstaden og enkelte af de større Provinsbyer, men hvis Førere iøvrigt paa dette Tidspunkt var arresterede efter et Sammenstød mellem Politiet og Deltagerne i et socialdemokratisk Demonstrationsmøde paa Nørrefælled i København. I sin Kritik af Socialdemokratiet var Philip Dam for Resten i Princippet enig med de to Højreblade.

Alle de bornholmske Blade udgik vedvarende 3 Gange om Ugen; Formatet var ogsaa i det væsentlige uændret; dog flottede Bornholms Tidende sig med at udsende sit Lørdagsnummer i et Format, der var ca. 50 pCt. større end de øvrige. Der er dog ingen Tvivl om, at dette Blad arbejdede under vanskelige økonomiske Kaar, bl. a. fordi Embedsmændene paa Bornholm vægrede sig ved at give det de officielle Annoncer, hvilket betød et ikke ubetydeligt Indtægtstab.

Det centrale i de bornholmske Valgforberedelser i 1872 var Bestræbelserne blandt de venstresindede Vælgere i Rønnekredsen for at fælde Lucianus Kofod og den ganske tilsvarende Bevægelse i Aakirkebykredsen blandt Højrevælgerne for at blive af med Kaptajn Dam. Men der var den væsentlige Forskel mellem disse to Bevægelser, at Højre i 2. Kreds fra første Færd havde en Fører, nemlig Øens Landstingsmand, Kaptajn O. E. Sonne, medens Oppositionen imod Lucianus Kofod manglede en Leder. Oppositionen rørte først paa sig i 2. Kreds. Som omtalt i Philip Dams Biografi*), holdtes i April 1872 paa Initiativ af Lærer Jørgensen, Ibsker, et Møde i dette Sogn for at organisere Modstanden imod Dams Genvalg. Omtrent paa samme Tid sendte O. E. Sonne Dam et Brev, hvori han forberedte Dam paa, at han vilde søge at skaffe Kredsen en anden Folketingsmand, hvilket dog ikke skulde ændre deres personlige Venskab, hvad det vistnok heller ikke gjorde. Den 27/5 (2. Pinsedag) bragte Sonne et Møde i Stand i Neksø; dets Formaal var at opstille en Modkandidat til Kaptajn Dam. Indbydelsen til Mødet var udgaaet ved underhaands Meddelelse, særlig til Vælgere i Neksø, Svaneke og Omegn, og det passerede blev oprindelig ikke omtalt i noget af de bornholmske Blade; derimod indeholdt det københavnske Organ »Dagstelegrafen« et kort Referat af Mødet, som ordret blev optaget uden Kommentar i de bornholmske Aviser, ogsaa Dams egen!

*) Se denne Afhandling Bind II Side 158—59.

I det følgende Nummer af Bornholms Tidende ironiserer Dam dog over det paa Mødet passerede. Efter det nævnte Referat var Mødet blevet aabnet af Kaptajn Sonne, der hævdede, at der var almindelig Utilfredshed med den Maade, hvorpaa Dam havde repræsenteret Kredsen; han nævnte som Grundlag for sin Kritik en Del af de Afstemninger, Dam havde deltaget i. Postekspeditør P. Larsen, Dams Modkandidat fra Valget i 1865, erklærede imidlertid, at dette ikke var tilstrækkeligt til at gaa imod Dam, men nu »udviklede Kontrollør Bohn fra Svaneke nærmere, at det var hans Stilling i det Hele, hans Tilslutning til det forenede Venstre, som man misbilligede. Taleren var en Tilhænger af det nationalliberale Parti; det var, sagde han, dette Parties Ledere, der havde kæmpet og lidt for at skaffe os Friheden og senere værnet om den, hver Gang den havde været udsat for Fare. Han havde endnu ikke seet nogen Venstremand bringe Ofre for Friheden; tværtimod havde Lederne skaffet sig selv indbringende Stillinger. Han mente, at ingen sand Frihedsven kunde billige dette Parties Anskuelser og Stræben, og kunde derfor ønske en Repræsentant, der vilde slutte sig til det national-liberale Parti. Efter forskjellige kortere Meddelelser, hvoraf det fremgik, at Stemningen afgjort var mod Dam, tog Borgmester Grønlund fra Svaneke Ordet og spurgte, om man da skulde arbeide simpelthen paa at faa Dam forkastet eller søge at faa opstillet en Modkandidat. Det første ansaa han for et farligt Experiment og kunde en Modkandidat findes, var det Sidste at foretrække. Landstingsmand Sonne meddelte, at han havde opfordret Hr. H. Hage*) til at stille sig her, men faaet afslaaende Svar; endelig anbefalede han Løjtnant Landschoff i Vestermarie, og efter en længere Forhandling enedes man da om at opfordre denne til at stille sig, dog under den Forudsætning, at han i det Væsentlige vilde slutte sig til det national-liberale Parti. En Opfordring til Hr. Landschoff om at samles med Vælgerne og udtale sin Anskuelse blev derpaa tilstillet ham fra samtlige Tilstedeværende«.

Henvendelse til Løjtnant Landschoff fik 18 Underskrifter. Den lød i sin Helhed saaledes:**)

*) Hother Hage (f. 9/1 1816, død 9/2 1873), Byfoged i Stege, var en meget kendt nationalliberal Politiker. Var paa dette Tidspunkt udenfor Folketinget, men stillede sig ved det her omhandlede Valg i Helsingør og blev valgt.

**) Originalen findes i Bornholms Museums Arkiv. Brevet er skrevet af Byfoged Grønlund. Indholdet er meddelt mig af Lektor Th. Lind.

»Da der vitterlig er almindelig Misfornøielse i Bornholms Amts 2. Valgkreds med den nuværende Folketingsmands Virksomhed i Tinget, tillader man sig herved at forespørge Herr Leutenant Landschoff, om han maatte være villig til at stille sig i Kredsen ved det forestaaende Valg til Folketinget og om han i bekræftende Fald vil samles med en større Kreds af Vælgere, der i Løbet af næste Maaned agte at holde forberedende Møde. Det tilføies, at denne Forespørgsel er stillet i den Forudsætning, at Herr Landschoff, hvis hans Valg blev sat igjennem, ikke vil slutte sig til det Parti i Tinget, der benævnes »det forenede Venstre«.

Den 27. Maii 1872.

Grønlund, Borgmester i Svaneke.	Bohn, Toldcontrolleur i Svaneke.	Marcher, Neksø.
A. Munck, Sandemand Sct. Ibs.	M. Sonne, Svaneke.	M. Espersen, Bodilsker.
P. Skrydstrup, Nexø.	Schjørring, Nexø.	M. Smidt, Svaneke.
F. Sørensen, Nexø.	O. E. Sonne, Nexø.	O. Sonne, Nexø.
Chr. M. Christiansen, Svaneke.	A. Birch, Nexø.	P. Larsen, Svaneke.
E. Y. Carlsen, Svaneke.	C. E. Jespersen, Østermarie.	A. Kofoed, 13. Vdg. Sct. Ibs.

Som man vil se af disse Underskrifter, er det kun en mindre Del af Valgkredsens Kommuner, der er repræsenterede ved denne Henvendelse, men dette skyldes i det væsentlige den mangelfulde Maade, hvorpaa der var indkaldt til Mødet. Imidlertid var der allerede forud for dette sket en Henvendelse til Løjtnant Landschoff om at lade sig opstille imod Dam, idet O. E. Sonne paa egen Haand havde sendt ham et Brev dateret 15. Maj 1872, der lød saaledes:*)

*) Originalen findes i Bornholms Museums Arkiv. Indholdet meddelt mig af Lektor Th. Lind.

»Høistærede Hr. Landschoff!
Misfornøielsen med vor nuværende Folkethingsmand er nok temmelig almindelig, især i den østre Deel af Kredsen. Jeg har leilighedsviis omtalt Dem, men da man, navnlig fra Svaneke, troede det ønskeligere, om man

Løjtnant M. J. Landschoff.

kunde formaae en politisk Notabilitet til at stille sig her, lod jeg mig, skjøndt ikke værende frie for Tvivl om Rigtigheden m. H. t. Gjennemførelsen, bevæge til at forhøre hos Hr. Hage, om han muligen kunde ville stille sig her, hvis vi enedes om at opfordre ham dertil. Hans Svar var imidlertid, at han havde lovet sig til Helsingør og altsaa ikke længere var frie. Senere taltes der om Andre, f.Ex. Madvigs Søn, Cand. juris. og Overretsprocurator Kaas. Jeg har dog den Mening, at kunne vi faae en tilfredsstillende Candidat af Borger- eller Bondestanden, er dette tjenligst for os, da han maa forudsættes at være mere hjemme i Landets- og de communale Forhold. Det turde derfor være muligt at vi tilsidst enes om at ønske Deres Candidatur, ligesom jeg troer, at De er den Eneste, der vil

være istand til at seire overfor Dam. Men vil De stille Dem og skal De vente at seire, er det aldeles nødvendigt, at De sætter Dem godt ind i Sagerne, navnligen dem, hvori man har imod Dam, og da De ikke kan gjøre dette, uden at benytte Rigsdagstidende, er jeg saa frie at tilbyde Dem mine Tidender tillaans. Anden Pintsedag møder jeg i Almindingen, som De vel veed, og jeg vil da tage dem i Vognen; ønsker De dem da tillaans, saa mød mig der. Jeg vil, hvis der bliver Tørreveir, holde mellem Egerne, og ankommer vel neppe før 4. Vi kunde maaske da ved samme Leilighed tale lidt sammen.

Deres med Høiagtelse

O. E. Sonne.«

Hvorvidt der efter Sonnes Brev til Landschoff har fundet nogen personlig Forhandling Sted imellem de to Herrer, ved jeg ikke, men det er mest sandsynligt, at Landschoff enten skriftlig eller mundtlig har givet en Besked, der hverken har betydet et bestemt Ja eller Nej, og at Sonne derefter har ment det rigtigt at underbygge sit Ønske om Landschoffs Opstilling ved en Henvendelse fra en større Kreds, hvorfor han har bragt det foran omtalte Møde den 27/5 i Stand. Den af Sonne foreslaaede Samtale under »Egerne« i Almindingen er i hvert Fald ikke blevet til noget 2. Pinsedag; thi det var jo den Dag, at Neksømødet blev afholdt. Hvor længe Landschoff har betænkt sig, er mig ubekendt; Resultatet af Overvejelserne blev imidlertid et Nej. Man maa antage, at dette ret sent er kommet O. E. Sonne og hans Meningsfæller i Hænde; thi først godt 8 Dage før Valget, der fandt Sted den 20/9, samlede man sig om en bestemt Modkandidat. Det er forstaaeligt, at den tilbudte Kandidatur ikke har virket særlig tiltrækkende paa Landschoff. Han var en af Øens mest kendte Landmænd — paa det Tidspunkt, der her er Tale om, Formand for Bornholms landøkonomiske Forening — men han havde aldrig offentlig udtalt sig i politiske Spørgsmaal. Det vidstes, at han var en Tilhænger af Lucianus Kofod, i hvis Kreds han var Vælger; han blev iøvrigt senere hans Modstander og Modkandidat og har utvivlsomt allerede i 1872 været i Skred henimod Dams udpræget moderate Venstrepolitik. Men dertil kom, at Landschoff, der personlig bedst kendte den sydlige og vestlige Del af Aakirkebykredsen, hvor Vælgerne ganske overvejende slut-

tede sig til Dam, sikkert har bedømt Chancerne for at blive valgt meget mørkt.

I de følgende 3 Maaneder — Juni, Juli og August — herskede der tilsyneladende Ro om Kandidatspørgsmaalet i Aakirkebykredsen. Medens Dam i Bornholms Tidende kun fører en meget maadeholden Agitation for Venstres Politik, indeholder de to Regeringsblade — Avisen og Amtstidende — Tid til anden Artikler fra Hovedstadens Højreblade, særlig »Fædrelandet«, hvori Venstres Mænd og Politik angribes, undertiden i meget voldsomme Udtryk. I Avisen for 17/8 bebrejder nogle Indsendere, der underskriver sig med Mærket »4«, Bladet, at det giver sine Læsere en meget ensidig Oplysning. Indsenderne er »rede til, naar som helst det ønskes, at fremstille i sin fortjente Belysning, idet vi ville paatage os at bevise, at den i alt Væsentlig er urigtig, vrang og usandfærdig fra Ende til anden, som f. Ex. at det »forenede Venstre« vil have en Grundlovsforandring, der stemmer med »Socialisternes« Kram! Har man hørt Mage! »Det forenede Venstre«s Mænd (f. Ex. J. A. Hansen, Berg og Fl.) have netop udtalt, at de ikke ønskede nogen Grundlovskamp, allermindst nogen Grundlov, der er efter »Socialisterne«s Hoved. Partiet har i saa Henseende netop stillet sig imod »Socialisterne« og »Bjørnbakkerne«, som i Forening rase imod det »forenede Venstre«. Det er den største Usandhed, naar man vil slaa det forenede Venstre i Hartkorn med de nævnte yderligtgaaende Partier; en saa desperat og gal Fremstilling kan man kun bilde Folk ind, der rent ud sagt — ikke læser andre Blade end et eneste, og saalænge Modstanderne ikke maa faae Lov til at høres. Vi haabe, at »Bornholms Avis« vil finde det berettiget fra vor Side, hvad vi her have yttret«.

Avisens Redaktion svarer ikke paa dette Angreb, men en Indsender, der kalder sig Hans Jensen — antagelig et Pseudonym — faar i det næste Nummer af Bladet Adgang til at øse sin Vredes Skaaler ud over de 4 Venstremænd. Forholdet mellem »de to Magtjægerpartier« — Venstre og Socialdemokratiet — er efter Hans Jensens Mening »ømt og fortroligt« og slige Kendsgerninger kan det ikke nytte at nægte, »saa længe Folket i sin Helhed ikke er aldeles slaaet af den om sig gribende Partiblindhed, der sætter Mennesket ude af Stand til at skjelne mellem Sort og Hvidt, Ret og Uret, Sandhed og Løgn«.

Af Artikler i de bornholmske Blade fra Sommeren 1872 skal iøvrigt omtales en Gengivelse i Amtstidende for 12/6 af en

Korrespondance fra Bornholm til »Dagstelegrafen«. Artiklen indledes saaledes: »Pintsedagene ere forbi, Vaarsæden er lagt, og Alt gaaer sin jævne og rolige Gang herovre. Ingen Arbeiderbevægelser eller Striker forstyrre vor Ro, ingen omvankende Politiker trommer her sammen til Folkemøder, hvor Tidens mest brændende Spørgsmaal kunne blive drøftede, kort sagt, vi ere aldeles uberørte af det øvrige Lands stormfulde, saavel sociale som politiske Bevægelser«. Det berettes dernæst, at medens Lucianus Kofod antagelig ingen Modkandidat vil faa, idet navnlig Landboerne er særdeles vel fornøiede med ham, vil antagelig »Kaptajn, Borgermester, Postmester m. m. Ph. R. Dam, Rigsdagsmand for Bornholms 2. Valgkreds« blive forstyrret i sin sædvanlige Fred paa Valgdagen. Korrespondenten hævder, at Dams Ophold i Venstres Lejr misbilliges af Flertallet af hans Vælgere. Som hans Modkandidat nævnes Proprietær Landschoff, der betegnes som en ivrig Tilhænger af Lucianus Kofod.

Dam holdt i disse Maaneder slet ingen Møder i sin Valgkreds, skønt nogle Indsendere, der kalder sig »Flere Vælgere«, stærkt opfordrede ham til at gøre Rede for sin Virksomhed paa Tinge ved nogle Møder. At der dog Mand og Mand imellem var noget Røre om de politiske Spørgsmaal, som i andre Egne af Landet var ved at tænde Sindene i Brand, er der adskilligt, der tyder paa. I denne Forbindelse skal nævnes, hvad der passerede paa et Møde i Almindingen den 23/7, hvor »Bondejordsfæsternes« Kaar drøftedes. Herved forstod man de Lejehusmænd (superficiære Fæstere), der selv ejede Huset, medens Jorden tilhørte en Hovedgaard, hvorfra det paa Aaremaal — oftest 50 Aar — var lejet ud til en Husmand og hans Arvinger, der ved Lejemaalets Udløb befandt sig i en meget vanskelig Stilling. Jordens Ejer havde Ret til at forlange Huset, hvori Fæsterens sammensparede Kapital var bundet, fjernet. De 3 bornholmske Rigsdagsmænd var til Stede og deltog i Forhandlingen, der endte med Nedsættelse af et Udvalg (bestaaende af en Husmand og en Gaardmand fra hvert af de 4 Herreder, under O. E. Sonnes Ledelse) der skulde indkalde til et nyt Møde om Sagen.*) Under denne Forhandling brød

*) Det rejste Spørgsmaal blev først ordnet 45 Aar senere, ved Lov af 2/6 1917, hvortil Initiativet blev taget af de daværende bornholmske Folketingsmænd Hauge og Kofoed (denne Afhandlings Forfatter).

den ivrige Venstremand, Savmøller N. P. Møller, Aakirkeby, den saglige Idyl ved at forfægte det Standpunkt, at det vigtigste for at opnaa en Løsning af den Slags Spørgsmaal var at vælge folkelige Rigdagsmænd, særlig Venstremænd ved det forestaaende Valg. Herimod protesterede Luc. Kofod — som rimeligt var — og han forlangte Mødet sluttet, hvis man vilde gaa videre ad denne Bane.

Ogsaa i Rønnekredsen rørte der sig en Opposition, hvilket bl. a. kom frem ved et Vælgermøde, som Kofod afholdt paa Rønne Raadstue, og som blev interessant ved, at man her for første Gang fik Lejlighed til paa Bornholm at høre en af de store Partiførere som politisk Taler. Det var Venstrehøvdingen Frede Bojsen, der opholdt sig paa Bornholm som Gæst hos Philip Dam. Saa vidt det kan ses, bl. a. af Dams Omtale af dette Besøg i sin Dagbog, var Bojsens Formaal med Rejsen alene at bese Øen. Men da Lucianus Kofod i de Dage indbød til en offentlig politisk Sammenkomst, fulgtes Dam og Bojsen ad til Mødet for at deltage i Forhandlingen. Denne indlededes af Kofod med en Redegørelse for hans Rigsdagsarbejde og et voldsomt Overfald paa det forenede Venstre, der efter hans Mening var Skyld i, at der var naaet saa faa Resultater paa Rigsdagen. Partiet bestod »af alt for uensartede Bestanddele, saa som Oktoberforeningsmænd og deslige, som virkelige nationale Venstremænd ikke kunde gaa sammen med. Det tager kun Hensyn til Gaardmandsklassen, især Fæstebøndernes Tarv, men vil ikke fremhjælpe Husmændenes og Arbejdernes Sag. Førerne øve et Tryk paa mange af de andre Medlemmer, hvor iblandt der findes adskillige svage Sjæle, der ikke tør tale og stemme anderledes end efter Kommando, thi ellers blive de udstødte, hvilket jo ogsaa har vist sig i Praksis. Modstanden mod de Bevillinger, han havde foreslaaet, rejste sig nok meget fra Uvillie mod hans Person, mente han. Lidt var der bevilget; men ellers var det uværdigt Prutteri«.

Han sluttede med højtideligt at udraabe: »Gud fri og bevare Danmarks Land og Folk fra nogensinde at se sin Styrelse lagt i Hænderne paa et saadant Parti«.

Kaptajn Dam talte derefter ganske kort; han protesterede imod Kofods Omtale af Partiet og gjorde nærmere Rede for dets Dannelse, Arbejdsmetoder og Forholdet mellem Førerne og Partiets øvrige Medlemmer; der var ikke større Tvang i dette end i andre Partier. Dernæst holdt Bojsen et Foredrag, der i det væsentlige gik ud paa følgende:

»Den Tone, hvori Kofods Angreb var ført, vilde han lade ubesvaret, som uværdig til Svar, men i Modsætning til K.s Karakteristik af Venstre vilde han betegne dettes væsentlige Formaal derved, at det søgte at hævde Folkethingets politiske Overvægt, der var hjemlet ved Forholdet til Finansloven, medens den Bestemmelse, at Rigsretten sammensættes af Landsthinget henviser til, at dette Thing nærmest skal have en kontrollerende Betydning. Dersom en saadan Opfattelse trænger igjennem, kan en Forfatningsstrid undgaas, der ellers vil blive nødvendig, skjønt Venstre imødeser en saadan som en folkelig Ulykke.

I Sagen om det lærde Skolevæsen havde Kofod ved den endelige Vedtagelse til sine daværende Venners Sorg og Forbavselse svigtet, hvad han med særlig Iver havde kjæmpet for i lang Tid. Venstres Tanke havde været at indskrænke den »lærde« Undervisning til Konfirmationsalderen, da andre Samfundsklasser maa vælge deres Livsstilling. »Det halve Skridt«, Akkorden, havde ført til, at Skolen hverken blev en fuldstændig Børneskole, eller, hvad Venstre vilde, en voxen Skole, men noget midt imellem, intet Helt.

I Anledning af Kofods Beskyldninger mod Venstres »Førere«, at de kun stræbte efter selv at komme til Styret, advarede B. mod bestandig at søge slette Motiver for offentlige Handlinger, som ligger klart for Alle. Naar noget Nyt arbejder sig frem lyder strax Mistænksomhedens og Skinsygens Raab om, at det kun er egen Fordel, der er med i Spillet o. s. v. Dersom det Ny har Livskraft i sig, vil det sejre, og da er det en naturlig og uvæsentlig Selvfølge, at de Mænd, der har baaret det frem gjennem Kamp, ogsaa komme til at gjennemføre det i Praksis«. (Af Bornholms Tidendes Referat).

Lucianus Kofod og Bojsen havde derefter gentagne Gange Ordet for kortere Bemærkninger. Dirigenten, Landschoff, Kærgaard, udtalte som Afslutning paa Mødet sin Anerkendelse af Kofods politiske Virksomhed og udbragte et Leve for ham. Husmand Jespersen, Kongstubbe, udbragte et Leve for Bojsen og Dam. Ogsaa dette Leve fandt en Del Tilslutning fra Forsamlingen, der næsten fyldte Raadstuen og de tilstødende Lokaler.

Alle 3 Blade omtaler den eksemplariske Ro, hvormed Mødedeltagerne fulgte Forhandlingen, der varede i 2¼ Time. Amtstidende taler om »lydløs Stilhed«, der fremhæves som »en glæ-

delig Modsætning til den Ufordragelighed og Utaalsomhed, der andetsteds, særlig i Socialisternes og de forenede Venstremænds Lejr lægges for Dagen«.

Begge Højreblade roser iøvrigt Bojsen for »den Moderation og Værdighed«, hvormed han optraadte; Avisen indrømmer, at Luc. Kofod efter Bojsens første Indlæg stemte Tonen noget ned, og Amtstidende erklærer, at man efter Bojsens Fremstilling kunde faa det Indtryk, at Venstrepartiet »maatte være et sandt Mønster paa Sindsligevægt, Maadehold og Hensynsfuldhed til alle Sider«. Der er næppe Tvivl om, at Bojsen bidrog ikke saa lidt til at sætte Kursen paa Venstres Aktier i Vejret i Lucianus Kofods Valgkreds.

Ca. 14 Dage senere var Lucianus Kofod paany ude til Møder med sine Vælgere, den 12/7 paa Skolen i Allinge, Dagen efter i Rutsker. Begge Steder gjorde Folketingsmanden Rede for sin Rigsdagsgerning og sit politiske Standpunkt; paa intet af Møderne mødte han Modsigelse. I Allinge var der et 1½ Times Ordskifte, hvori bl. a. Kontrollør, Borgmester Marckmann og Lærer Esper Bohn deltog. Mødet sluttede med, at Borgmesteren bragte Lucianus Kofod Forsamlingens Tak »for hans frisindede, maadeholdne og fædrelandske Virksomhed som Folketingsmand, en Udtalelse, der fandt almindelig Tilslutning hos de Mødte, hvori der var Mænd af de mest ulige stillede Samfundsklasser« (Amtstidendes Referat).

Mødet i Rutsker blev holdt i Klippegaardsskoven, ca. ¼ Mil nordøst for Hasle. De ikke særligt talrige Tilhørere, blandt hvilke saas enkelte Kvinder, hvilede sig paa Grønsværtæppet paa en nyslaaet Eng; høje Aske- og Egetræer skaffede den nødvendige Skygge, thi dette første Friluftsvælgermøde paa Bornholm holdtes paa en Eftermiddag, hvor Julisolen straalede fra en skyfri Himmel. Fra en Storegs Top vajede Dannebrog og viste Vej til Festpladsen, hvor Skovens Ejer, Gaardejer Rømer, havde rejst en lille Talerstol. Herfra førtes efter Kofods fyldige Indledningstale nogen Forhandling; By- og Herredsfoged Boesen, Hasle, interpellerede angaaende Hærloven og Lærer Jensen, Klemensker, om Friskolespørgsmaalet. Folketingsmanden udtalte sig for den kraftigst mulige Hær, støttet paa en stærk Flaade og en Hovedfæstning; i Skolesagen var han Tilhænger af den mest udstrakte Brug af Friskoler og privat Undervisning. — Ved Solnedgang sluttede Mødet med et Leve for Folketingsmanden, hvorefter denne takkede Forsamlingen og udbragte et Leve for Danmark.

Det var herefter ikke Luc. Kofods Tanke at holde flere egentlige Vælgermøder. Derimod søgte han paa forskellige Maader at agitere paa sin Fødeø for det af ham i København stiftede og ledede »Dansk Arbejdersamfund«. Dels udbredtes af ham og hans Tilhængere en Pjece, som Kofod utvivlsomt var Forfatter til: »Arbejdersagen i Folketinget«, hvori Venstres Politik blev stærkt angrebet, dels holdt han — den 19/7 — i en Forening i Rønne, der kaldte sig »Dansk Samfund«, et Foredrag om Arbejderspørgsmaal, hvori han agiterede for de Reformer, han paa dette Tidspunkt var saa stærkt optaget af.

Imidlertid var Arbejdet paa at finde en Venstrekandidat i 1. Kreds ikke opgivet, og omkring den 20. August mødtes en Del Venstremænd til en Forhandling i Rønne, hvor man besluttede at henvende sig til Philip Dams Broder, Lærer H. C. Dam, Aaker, for at formaa ham til at stille sig imod Kofod. De 4 Herrer Fajancefabrikant J. O. Kjøller, Smed K. A. Westh, Snedker P. A. Jespersen og Karetmager J. Petersen overbragte Lærer Dam Opfordringen. Denne udtalte sig overfor de 4 Repræsentanter paa en saadan Maade, at de mente at have grundet Haab om et Ja, men efter nogen Tids Overvejelse blev Svaret dog et Afslag. Efter at have haft samme negative Resultat ogsaa andetsteds — hos hvem er ikke oplyst — skrev man til Venstreføreren Sophus Høgsbro, om han kunde skaffe Kredsen en Kandidat ovrefra. Høgsbro anbefalede dem den kun 26-aarige Journalist, cand. phil. K. P. Kristensen (der senere antog Navnet Korsgaard), hvis Kandidatur derefter proklameredes i en Annonce i de bornholmske Blade — 6 Dage før Valget. Annoncen var underskrevet af 8 Venstremænd fra Kredsen, der bad de Vælgere, der hyldede Venstres Anskuelser, slutte op om Hr. Kristensen, der om nogle Dage vilde komme til Bornholm.

Det blev en meget kort Valgkamp, K. P. Kristensen kunde præstere, da han først kom til Rønne om Mandagen i den Uge, hvor Valget skulde finde Sted om Fredagen, men han indbød dog til 4 Vælgermøder, nemlig paa Rønne Raadstue den 17/9, hos Mads Stender ved Vestermarie Kirke den 18/9 og 2 Vælgermøder den 19/9 — Dagen før Valget — paa Hasle Raadhus Kl. 9 Fmd. og i Klemens Kro Kl. 3. Kun Rønnemødet er refereret i den bornholmske Presse. Det havde samlet stuvende fuldt Hus, 3 à 400 Mennesker, hvoraf adskillige fra 2. Kreds. Skomager J. Hansen bød Velkommen og præsenterede den nye

Kandidat, som han mente vilde blive en frisindet og folkelig Repræsentant i Folketinget. Efter at Garver Broen var valgt til Dirigent, holdt Kristensen et Foredrag om Venstres Politik, som han i et og alt sluttede sig til. Selv de to Modstanderblade roste hans rolige og besindige Optræden; hans Foredrag betegnes som klart og flydende. — Lucianus Kofod fik derefter Ordet; han haanede sine Modstandere, fordi de ved en politisk Kommissær skulde indforskrive en fremmed Kandidat, og overfaldt iøvrigt Venstre i Udtryk, der blev paatalt af Dirigenten, som henstillede, at Diskussionen blev ført »i Ro og Orden«. Da Kofod efterlyste, paa hvilke Punkter han ikke havde holdt sine Løfter til Vælgerne, fremdrog Bogbinder Høyer nogle Udtalelser af ham fra Valgkampen for 3 Aar siden mod Oberst Fallesen, hvem Kofod havde bebrejdet, at han stemte for Bevillinger til det kgl. Teater, men han havde selv siden stemt paa samme Maade. Ogsaa Husmand Jespersen, Kongstubbe, bebrejdede Kofod, at han havde ændret politisk Kurs, medens Adjunkt, Dr. Bang, varmt anbefalede Kofods Genvalg. Mødet sluttede med Leveraab for K. P. Kristensen og Dirigenten, medens Luc. Kofod ikke fik noget Leve. Amtstidende mener dog, at Forsamlingens Flertal stod paa Kofods Side. Dette er sikkert ogsaa rigtigt.

Ogsaa i 2. Kreds var der i de sidste Uger før Valget et stærkt politisk Røre. Før Højre endnu havde fundet en Kandidat, de kunde samles om, indvarslede Dam til 4 offentlige Møder i Kredsen: i Neksø (paa Korups Hotel) den 1/9, i Aakirkeby (paa Raadstuen) den 2/9, i Svaneke (paa Raadhuset) den 6/9 og i Gudhjem (paa Gæstgivergaarden) den 7/9.

O. E. Sonne meddelte i Aviserne, at han agtede at deltage i disse Møder. Han gjorde opmærksom paa, at medens han paa Rigsdagen i det væsentlige havde set sin Afstemning falde sammen med Folketingsmandens for 1. Kreds, havde han og Folketingsmanden for 2. Kreds i vigtige Sager stemt forskelligt; da han nødig vilde ulejlige Folk 2 Gange, vilde han gerne, hvis Indbyderen tillod det, benytte Dams Møder til at forklare Vælgerne sin Stilling. Dam svarede i Bornholms Tidende, at Sonne var velkommen. Da nogle af Dams Modstandere indbød Luc. Kofod til at komme til Stede, og det ryg-tedes, at han vilde sige Dam Tak for sidst for hans — og Bojsens — Visit i Rønne, var Folk klar over, at man kunde vente sig en politisk Holmgang. Der blev da ogsaa en efter born-

holmske Forhold stærk Tilstrømning til disse Møder. I Neksø angives Deltagernes Antal til 4 à 500; i Aakirkeby var 2 à 300 Vælgere kommet til Stede; kun Gudhjemmødet var ret svagt besøgt. Til Gengæld varede det i 4 Timer, medens man de andre Steder sluttede efter godt 3 Timers Forløb. — Ejendommeligt nok for bornholmsk Journalistik paa denne Tid maa man, ikke alene i Bornholms Avis, men ogsaa i den af Mødeindbyderen, Folketingsmand Dam redigerede Bornholms Tidende søge forgæves efter et Referat af disse Møder. Derimod findes et saadant i Bornholms Amtstidende, men her er det optaget efter — det københavnske Dagblad »Folkets Avis«! Korrespondenten fra Neksø indleder med følgende ironiske Udbrud: »Nej — Hr. Redaktør — Frede Bojsen fra Møen kom ikke«. I Referatet af Neksømødet hedder det iøvrigt: »Efterat Dam havde redegjort for sine Afstemninger i en hel Række Sager af mer eller mindre indgribende Betydning og givet en løselig Antydning af sin Partistilling, fik Landsthingsmand Sonne Ordet og imødegik i et længere Foredrag Dams Fremstilling af adskillige Rigsdags-Kjendsgerninger, særlig vedrørende de i sidste Rigsdagssamling behandlede Beskatningslove. Folketingsmand Lucianus Kofod, der var særlig indbudt til Mødet, gav derpaa en livlig, af jævnlige Bifaldsudbrud ledsaget Skildring af »det forenede Venstres« Tilblivelse, Bestanddele, Væsen og Formaal, idet han særlig fremhævede Høvdingernes Upaalidelighed, deres Tilsidesættelse af Fædrelandets Tarv for Partiøiemed, deres udemokratiske Holdning i Spørgsmaal vedrørende den egentlige Menigmands Vel, og endelig Partiets mislige Valgforbund med »Socialisterne« og ynkelige Understøttelse af politiske Eventyrere som Jeppe Tang o. Fl. Imod »det forenede Venstre« og Dams Tilslutning til dette »Magtjægerkompagni« talte endvidere Borgmester Grønlund og Toldkontrolleur Bohn fra Svaneke, medens nævnte Parti og Folkethingsmanden kun fandt en Forsvarer i — Skolelærer Dam fra Aakirkeby. Ordskiftet, under hvilket der fra begge Sider blev brugt særdeles skarpe Vaaben, sluttede dog med Leveraab saavel for Dam som for de to andre tilstedeværende Rigsdagsmænd. Stemningen for Dam var væsentlig medbragt fra Aakirkeby, da en Deel af hans Paarørende og Troende dersteds havde nyttet det smukke Veir til denne lille Søndags-Udflugt».

Ved Mødet Dagen efter i Aakirkeby udtalte de 3 Hovedtalere — Øens Rigsdagsmænd — sig omtrent som i Neksø. Og-

saa her talte Lærer Dam »sin Broders Sag ligeoverfor Sonne og Kofod«. I samme Retning talte Sognepræsten i Aaker, Pastor Algreen, der haanede »Intelligensen« fra Svaneke, der forfulgte Dam fra Neksø til Aakirkeby. Heroverfor protesterede Svanekeboen, Kaptajn Fr. Sørensen, der hævdede Vælgernes Ret til at overvære alle Møder. Efter Korrespondentens Mening var Stemningen nogenlunde ligelig delt mellem de 2 Partier; det sluttede uden Leveraab for nogen.

Den 6/9 naaede Dam paa sin Tourné til Svaneke, der dengang og langt frem i Tiden var Højres Højborg i Kredsen. Herom fortælles i »Folkets Avis«:

»Mødet i Svaneke — det tredie i Rækken — holdtes i Fredags i Raadhussalen og var særdeles talrigt. Foruden Landsthingsmand Sonne og Folkethingsmand Kofod optraadte her Kaptain Fr. Sørensen, Borgmester Grønlund og Skovrider Brüel skarpt imod en Folkethingsmand, hvis Partiforbindelse man dadlede, tildeels endog i meget nærgaaende Udtryk. Til de nævnte Talere sluttede sig endelig tillige Ordstyreren, Gaardeier Kofoed til Skovsholm i Ibsker. Stemningen gav sig tydelig nok tilkjende derved, at et af Lærer Jørgensen foreslaaet »Leve« for Landstingsmand Sonne og Folkethingsmand Kofod blev besvaret med rungende Hurraer, medens man reent glemte Mødets Holder: Dam«.

Ogsaa ved Gudhjemmødet var Stemningen, hvis man kan tro »Folkets Avis«, overvejende Dam imod, men Korrespondenten føjer til: »Den private Venskabs- og Medynks-Følelse syntes til Modvægt at være paa hans Side. Dette gjælder for øvrigt flere Steder i Valgkredsen, saa at Valgets Udfald væsentlig vil afhænge af Kamplykken paa Valgdagen«.

Omtrent ved den Tid, da denne Kampagne var endt, fandt O. E. Sonne endelig en Kandidat, han mente egnet for Hvervet, og som var villig til at modtage dette. Det var Bornholmeren, Provst H. C. Sonne i Thisted. Kaptajn Sonne præsenterede sin Meningsfælle, Navne og Bysbarn i en Annonce, dateret 10/9, der blev optaget i alle 3 Blade og lød saaledes:

»Jeg er saa fri at bede Dem meddele Deres Blads ærede Læsere, at Provst Sonne fra Thisted agter at stille sig ved det forestaaende Folkethingsvalg i Aakirkeby. For dem, som ikke kjende ham, være det mig tilladt at oplyse, at han er født i Nexø og opdragen her paa Bornholm. Foruden sin personlige Dygtighed, er han navnligen bekjendt for sin store Virksom-

hed for Arbeidsmandens Vel, og at den første Husholdningsforening heri Danmark, som senere har fundet saa mange Efterfølgere, til Fordeel for Menigmand, blev stiftet af ham«.

Provst Sonne delte Skæbne med Journalist Kristensen i 1.

Provst H. C. Sonne.

Kreds derved, at han kun havde nogle ganske faa Dage til sin Valgkamp, men han overgik Oppositionskandidaten i Nabokredsen ved at avertere ikke mindre end 5 Møder til Afholdelse i Løbet af 3 Dage: i Povlsker, Pedersker, Neksø, Svaneke og Østermarie. De 2 af disse Møder (Povlsker og Svaneke) blev holdt henholdsvis Kl. 9½ og 10 om Formiddagen! Om det lykkedes at faa Vælgerne til at møde paa et efter vor Tids Forhold saa uheldigt Klokkeslet, ved jeg ikke. Af H. C. Sonnes Møder paa sin Fødeø findes nemlig i de bornholmske Blade kun Pederskermødet omtalt; her er det Avisen og Amtstidende, der er Budbringere, denne Gang dog ikke via København, men gennem en særlig Meddeler, fælles for de 2 Blade. Denne beretter bl. a. følgende:

»Mødet indlededes af Landsthingsmand Sonne fra Nexø, der gjorde opmærksom paa den mærkelige Bevægelse, der var

trindt om i Landet, idet Førerne for det forenede Venstre reiste fra Kreds til Kreds for at fortrænge andre Kandidater og arbeide for deres Egne, og det med det ligefrem udtalte Formaal, for at skaffe sig Fleertal i Folkethinget og da kunne tvinge sig ind i Regjeringen. Tvangen udøvedes derved, at man, som man alt havde gjort, vilde hindre Loves Gjennemførelse som Ministeriet var for, og da navnligen gjennem Finantsloven øve sit Tryk. Paa denne Maade vilde man fjerne et Ministerium efter det Andet, indtil Venstre-Førerne selv kom ind i Ministeriet. Da en saadan Fremgangsmaade var faretruende og hindrede en rolig Udvikling, og vor nuværende Folkethingsmand støttede dem, idet han sluttede sig til det forenede Venstre, havde man opfordret Provst Sonne til at stille sig.

Provst Sonne fremtraadte da og udviklede i et veltalende og klart Foredrag sin Opfattelse. Mange Forhold gjorde ham det meget vanskeligt at imødekomme den skete Opfordring, og naar han dog havde gjort det, var det, fordi han fandt at personlige Hensyn maatte sættes tilside, naar Fædrelandet trængte, og det forekom ham, at de indre Forhold i vort Land nu vare saa faretruende, at han ikke turde nægte sin Tjeneste, naar den paafordredes. — Han elskede Friheden, men Friheden kunde først bringe Velsignelse, naar Folket havde den fornødne Modenhed og Oplysning. Var Enighed tilstede som i 1848, da Grever og Arbeidsmænd, Grosserere og Haandværkere gik Arm i Arm op til Kongen og bad om Friheden, da var det en anden Sag, men nu gik man hver sin Vei. Navnligen beklagede han, at det forenede Venstre ikke søgte Dygtigheden, men kun Tilhængere. Derfor gjaldt det om at løfte Mængden, saa den efterhaanden kunde faae den Modenhed, som den dog endnu manglede. Hans borgerlige Virksomhed i Livet, havde netop gaaet ud herpaa og noget troede han ogsaa at have udrettet. Men paa de Voxne virkedes ikke meget; det var Ungdommen, der skulde virkes paa. Derfor var Skolesagen en af de Vigtigste. Ogsaa der var meget Tale om Frihed, og Friheden var vel ogsaa Idealet, men endnu var vi heller ikke her modne. Mange Forældre vilde vel lade deres Børn søge Skolen, men Mange vilde endnu lade dem blive hjemme, naar der var Frihed. Der var vel Lærere, som kunde være udmærkede ved en fri Underviisningsmaade, men Mange vare dog ogsaa saadanne, at det vilde gaae uheldigt, hvis Underviisningsmaaden ikke var foreskreven. Vi skulle derfor kun forbedre det vi have, men ikke

kuldkaste det Gamle for at søge et nyt Ideal, der ikke var prøvet.

Ogsaa Fattigvæsenet skulde ændres i Retning af at hæve de Fattige, der skulde gjøres Forskjel paa den uforskyldte Trang, som Sygdom og deslige paaførte, og hvor Afhjælpning ved Understøttelse ikke burde medføre Tab af borgerlig Agtelse, og paa den selvforskyldte Fattigdom, der ingen Medynk fortjente. — Ogsaa Arbeiderspørgsmaalet laae disse Forhold nær, og man maatte skjænke dette den største Opmærksomhed, skjøndt han ikke troede der ad Lovgivningsveien kunde udrettes meget. — Forøvrigt bad han Forsamlingen stille Spørgsmaal til sig. Ingen spurgte, men Kapt. Dam bad om Ordet. Han søgte at godtgjøre, at der ingen Fare truede fra Venstre; at det tragtede efter Magten, var noget ogsaa andre Partier havde gjort. Han fremdrog, hvormeget Staten betalte til det lærde Skolevæsen i Forhold til, hvad der ydedes det almindelige Skolevæsen. Han øinede ingen Fare for Socialisterne, da man ingen Grundlovsforandring tilsigtede«.

I Diskussionen deltog iøvrigt Landstingsmand Sonne og Parcellist Sommer, der bebrejdede Venstre, at man foretrak uduelige Partifæller fremfor fremragende Politikere, der stod udenfor Venstre. Mødet, i hvilket ogsaa en Del udensogns Vælgere deltog, sluttede stilfærdigt, som det var forløbet, med en Tak fra Provst Sonne til dem, der var kommet til Stede. Om det var mange eller faa, fortælles ikke.

Paa Valgdagen — den 20. September — var Vejret som paa en solrig Sommerdag. De to fremmede Kandidater og de talrige Vælgermøder, de sidste Dage havde budt paa i begge Kredse, havde sat Interessen og Nysgerrigheden ikke saa lidt i Vejret. Den af Pastor Algreen haanede Intelligens fra Svaneke og de Kredse af Borgerskabet i Neksø, H. C. Sonnes Fødeby, der stod O. E. Sonnes Person og Opfattelse nær, samt Storbønderne, særlig i de østlige og sydøstlige Sogne, kørte til Aakirkeby, ikke helt uden Haab om at Valglykken skulde være dem gunstig. Men Valgbyen selv og dens Opland, hvor Dam var urørlig, bød paa et langt større Fremmøde, og disse Venstrefolks Syn paa Sagerne deltes af en Mængde Gaardmænd, Parcellister, Haandværkere og Handlende rundt omkring fra hele Kredsen. — I Rønne Kredsen var næppe nogen i Tvivl om Valgets Resultat. Lucianus Kofod var Øens egen Søn, og hans Modstander en fremmed. Kofod talte desuden stadig om sin enlige Stilling og

Førernes Forfølgelse af ham. Det stemmer med den bornholmske Mentalitet at slaa Kreds om en saadan Mand. Paa Landet havde Venstres Tanker endnu kun i meget ringe Grad fundet Indpas, slet ikke i de nordlige Kommuner, noget mere i Nylars og Vestermarie, hvor Findanus Petersen havde haft sine Kærnetropper, og Sporene heraf var ikke udslettede. Embedsmændene, de større Købmænd og de Godtfolk i Byerne, som følte sig bedst tilpas ved at sejle i disses Kølvand, havde vel ikke særlig meget tilovers for Lucianus Kofods Person, og de kunde ikke undgaa at lægge Mærke til hans Hang til Overdrivelser og hans Holdningsløshed i saglige Spørgsmaal, ligesom de næppe kunde være helt uvidende om, at de ved at genvælge ham sendte en Repræsentant ind i Folketinget, der var uden nogen som helst politisk Position. Men Ordet Venstre virkede i disse Kredse, som en rød Klud paa en Tyr; derfor maatte de slutte op om Lucianus Kofod, Venstres hadefuldeste Kritiker, hvis nationalistiske og militaristiske Deklamationer lød som skøn Musik i deres Øren.

Under disse Forhold var det i 1. Kreds fortrinsvis Haandværkere, der sluttede sig til Oppositionen mod Luc. Kofod; særlig i Rønne var der en hel Del, der vedkendte sig Venstrenavnet; her var ogsaa Sognepræsten, Pastor Christensen og Kredsen omkring ham, venstresindet.

Paa Rønne Torv samledes over 800 Mennesker foran Valgtribunen. Lærer L. A. Hjorth aabnede som Formand for Valgbestyrelsen Valghandlingen. Luc. Kofod havde 5 Stillere, nemlig Overlærer Hoff, Oberst Jenssen-Tusch, Pastor J. P. Kofoed, Vestermarie, Sandemand Schruld, Knudsker, og Gaardejer Jens Kofoed, Baasegaard, Nylars. For Journalist Kristensen mødte ligeledes 5 Stillere; det var de 4 Rønneboere Fajancefabrikant Kjøller, Skomager J. P. Hansen, Smedene H. Westh og J. Bohn samt Husmand Jespersen, Kongstubbe. — Overlærer Hoff var ordførende Stiller for Kofod. »Han fremhævede, at de tre Hovedegenskaber, der maatte fordres af en Kandidat, nemlig et godt Hjertelag for Fædrelandet, Evne til at udtrykke og hævde sine Meninger, og en Fastholden af sin Overbevisning upaavirket af Partierne, at disse Egenskaber vare forenede hos Kofod. Han vilde derfor opfordre Vælgerne til at give ham deres Stemme. — Kofod fik nu Ordet og gjorde i et længere Foredrag rede for sit Standpunkt til de forskjellige Partier, idet han tilbageviste den af en Del Vælgere rej-

ste Beskyldning, at han skulde have svigtet den Tillid og de Forventninger, som man ved forrige Valg nærede til ham. Han havde dengang sluttet sig til det saakaldte nationale Venstre, og samme Stilling indtog han endnu, selv efterat dette var opløst og det forenede Venstre stiftet. Den Paastand, som oftere var bleven fremsat, at man som Løsgænger Intet kunde udrette, var efter hans Mening ugrundet, hvilket han kunde bevise ved flere Lovforslag, hvorpaa han havde havt Indflydelse. Idet han dernæst temmelig skarpt udtalte sin Misbilligelse af det forenede Venstres Færd, sluttede han med Forsikringen om, at han skulde være rede til at besvare et hvilketsomhelst Spørgsmaal, der maatte stilles til ham«. Derefter talte Fabrikant Kjøller ganske kort som ordførende Stiller for Kristensen; han hævdede, at de Folk, som for 3 Aar siden havde været imod Luc. Kofod, nu søgte at faa ham genvalgt. Journalist Kristensen holdt derefter sin Valgtale, hvori han »udviklede de Grunde, der havde bestemt ham til fuldkommen at slutte sig til det forenede Venstre, fordi nemlig dette var Fremskridtspartiet, der vilde arbejde paa Frihedens fuldkomne Udvikling i Grundlovens Aand, hvorimod de Mænd af de andre Partier, de, som fortrinsvis havde været med til Grundlovens og Frihedens Erhvervelse, nu vare ligesom blevne bange for deres eget Værk og turde ikke gjøre Skridtet fuldt ud. Hvad Venstres hele Stræben gik ud paa og hvortil han ogsaa varmt vilde slutte sig, det var at faa Folkets Selvstyre anerkjendt i alle Grene af Forvaltningen, i Kirke, Skole, Kommune og saa fremdeles.« »Ved den derpaa foretagne Kaaring viste det sig, at Stemningen fortrinsvis var for Løjtn. Kofod, hvorfor han, efter at Modkandidaten havde frafaldet skriftlig Afstemning, blev erklæret for Kredsens Folkethingsmand. Hermed sluttede Valghandlingen og efter et nifoldigt Leve for Kongen fik den gjenvalgte Folkethingsmand ligeledes et Hurra, for hvilket han takkede, idet han udbragte et Leve for gamle Danmark«. (I det væsentlige efter Bornholms Tidendes Referat af 24/9).

I Aakirkeby var der mødt endnu flere Mennesker end i Rønne, vistnok ca. 1.000 Personer, hvoraf dog en ret stor Del, som endnu ikke havde opnaaet Valgretsalderen, de 30 Aar. Købmand, Løjtnant H. C. Kofoed, Aakirkeby, var her Formand for Valgbestyrelsen. Kaptajn Dam havde kun 3 Stillere: Husmand P. Nielsen, Aaker, Pastor Algreen og Løjtnant Thuleborg, Østerlars. Provst Sonne mødte derimod med 6 Stillere,

nemlig Kaptajn O. E. Sonne, Købmand Smidt, Svaneke, Sandemand Munch, Bækkegaard, Ibsker, Gaardejer Absalon Kofoed, Pedersker, Løjtnant N. A. Koefoed, Langemyregaard, Aaker, og Sandemand H. M. Koefoed, Aaker. — Som ordførende Stiller for Dam talte Husmand P. Nielsen, der raadede til at genvælge deres gennem 15 Aar prøvede Rigsdagsmand. »Derpaa fremtraadte Dam og udtalte sig om vor politiske Stilling, idet han lagde stærk Vægt paa, at Folket for at hævde sin grundlovsmæssige Ret og Indflydelse skal samle og løfte sig til Enigheds Styrke mellem Gaardejere, Husmænd og Borgere, saa at der kan sættes et Flertal af Folkepartiet ind i Folkethinget, som med Fasthed og Maadehold skal værne om sindige og gode Fremskridtslove i Kampen mod Landsthingets Godsejere og Embedsmænd. Socialisterne kunde Venstrepartiet ikke indlade sig med eller gaa i Forbund med, der var heller ikke nogen Fare at frygte fra den Kant her i Danmark. Kandidaten nævnte endelig de vigtigste Lovarbejder, der foreligge i Fremtiden, og ønskede, at man vilde stille Forespørgsler til ham om disse. — Kapt. O. E. Sonne, der var Stiller for Provst Sonne, talte for dennes Valg, navnlig fordi Dam havde sluttet sig til det forenede Venstre, som efter hans Mening vilde gaa for vidt og berede Landet Farer. — Derefter fremtraadte Provst Sonne. I et længere Foredrag fremstillede han sit politiske Grundsyn i Almindelighed, hvoraf det fremgik, at han agter Folkets Rettigheder og vil have det løftet og styrket, ikke alene gjennem Lovgivningsværket, som ikke er i Stand til gjøre Alt, men navnlig gjennem den Enkeltes indre personlige Udvikling til Frihed og Modenhed som Statsborger. Det forenede Venstre vilde efter hans Mening sætte for meget paa Spil, hvis det fremdeles fik Raaderum, og dette maatte forebygges i Tide. Han omtalte ligeledes nogle af de Lovarbejder, som kunne ventes. — Sognepræst Algreen traadte derpaa frem og talte for Dams Valg, idet han henviste til hans 15-aarige Rigsdagsvirksomhed og paaviste, hvor nødvendigt det er at holde fast ved Folkepartiet i Folkethinget, dersom Landsthing og Regering ikke skal faa en for stor Overvægt. Bønder og Borgere ere Folkets Kjerne, og nu er det ikke for tidligt, at det egentlige Folk kommer op til Selvstyrelse; det har længe nok været trykket ned af Præsteskab, Adelsvælde og Embedsmyndighed. — En Forespørgsel fra P. Nielsen til Kandidaterne angaaende Landsoldaternes Lønning besvaredes af dem begge, hvorefter

der skredes til Kaaring ved Haandsoprækning. Udfaldet var efter Valgbestyrelsens enstemmige Skjøn, at Dam havde det overvejende Flertal paa sin Side. Dog blev der forlangt skriftlig Afstemning, som udviste 509 Stemmer for Dam og 168 for Sonne.

Efter et af Valgformanden udbragt Leve for Konge og Fædreland, udbragtes Leve for den gjenvalgte Folkethingsmand og for Provst Sonne«. (Delvis efter Bornholms Tidendes Referat af 24/9 1872).

Begge Øens Højreblade afsluttede Omtalen af Valget i Aakirkeby med følgende forsonlige Ord:

»Den hele Valghandling foregik med en priisværdig Orden og begge Kandidaters Foredrag fulgtes med Opmærksomhed af den hele Forsamling, der gav sig tilkjende ved mange Hør og Bravo. Vi bringer Provst Sonne Vælgernes Tak fordi han stillede sig, hvorved baade Vælgerne og Folkethingsmanden bleve mindede om det Ansvar, der paalægges hver især. Vi tro at kunne udtale Vælgernes Tanker, naar vi sige, at Provstens hele Optræden baade ved de foreløbige Møder og paa selve Valgdagen gjorde det Indtryk paa alle Vælgerne, at dersom de ikke havde havt en saa hæderlig Repræsentant i Kapt. Dam, der i saa mange Aar har repræsenteret Kredsen, da vilde de uden Hensyn til, at han er Embedsmand, med Glæde have givet ham deres Stemme«.

I Philip Dams Dagbog er Valghandlingen i Aakirkeby ret udførlig omtalt. Det hedder bl. a.: »Provst Sonne kunde ikke svare bestemt paa ret meget. Han vilde overveje paa bedste Maade. Mine Udtalelser vare meget bestemte. O. E. Sonne forelagde mig en Række Spørgsmaal (Interpellationer) 4—5 i Tallet! Jeg var saa heldig uden at tegne dem op at kunne huske dem i Følgerække og svare paa dem. Dette vakte øiensynligt Bifald i Forsamlingen«.

Vælgernes Svar paa Agitatorernes Appel var tydeligt nok i begge de bornholmske Valgkredse; man ønskede at beholde de Repræsentanter, man havde! Og dette Ønske gik i Opfyldelse — for Rønnekredsens Vedkommende i 9, for Aakirkebykredsens i 20 Aar fra Valgaaret 1872 at regne. Men hvorledes gik det til, at der paa denne lille Ø, hvor Befolkningen havde gennemgaaet den samme historiske Udvikling, hvor alle talte samme Landsmaal og boede og ernærede sig paa ensartet Vis, fra Sosebakkerne i Syd til Stammershalde i Nord kunde trækkes

en Linie, der dannede Skel mellem 2 Landstykker, hvor Vælgerne indtog et diametralt modsat politisk Standpunkt? Herpaa kan kun en folkepsykologisk Analyse give et helt tilfredsstillende Svar.

27. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

Hans Christian Sonne

var født i Neksø den 16/8 1817 som Søn af Strandingskommissær, Købmand og Konsul Hermann Jacob Sonne og Hustru Johanne Dorthea, f. Saxtorph. Han blev Student fra Rønne Latinskole i 1836 og theologisk Kandidat i 1841. Han var en Tid Huslærer paa Lerchenborg; 1845 blev han Sognepræst i Møgeltønder, hvorfra han i Krigsaaret 1864 forflyttedes til Thisted, hvor han i 1872 blev Provst. 1875 udnævntes han til Sognepræst for Store og Lille Fuglede Menigheder paa Sjælland; ogsaa her blev han (i 1879) udnævnt til Provst. Han døde i Store Fuglede den 26/1 1880.

Sonne havde allerede i sin Ungdom interesseret sig stærkt for de arbejdende Klassers Forhold, og i Vinteren 1865—66 holdt han en Del kirkelige Møder for Arbejderne i Thisted. Hans Tilhørere lod ham imidlertid forstaa, at der først og fremmest maatte gøres noget for at skaffe dem det daglige Brød. I sine Bestræbelser for at finde Udveje i saa Henseende henledtes Pastor Sonnes Opmærksomhed paa de engelske Husholdningsforeninger. Efter et grundigt Studium af disses Forhold, opnaaede han i 1866 at faa oprettet den første danske Brugsforening i Thisted. En Brochure: »Om Arbejderforeninger«, som han udgav i 1867, vakte megen Opmærksomhed og gav Stødet til Oprettelsen af Brugsforeninger — eller Husholdningsforeninger, som de til at begynde med oftest kaldtes — rundt omkring i Landet. Bl. a. oprettedes 1874 paa Initiativ af H. C. Sonnes Navne og Bysbarn, Kapt. O. E. Sonne, en Forbrugsforening i deres fælles Fødeby Neksø. I det hele var O. E. Sonne stærkt optaget af de Ideer, der var grundlæggende for H. C. Sonnes kooperative Arbejde. I 1871 dannedes med Pastor Sonne som Leder en Fællesforening for de spredte Enkeltforeninger. Denne Organisation sygnede dog senere hen, og først efter Dannelsen af Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger i 1880 voksede Bevægelsen sig stor og stærk. I denne Organisations Dannelse havde Sonne ingen Andel, men

Æren for Brugsforeningsbevægelsens Start er ubestridt Provst Sonnes. I 1906 rejste da ogsaa 1200 danske Brugsforeninger et Mindesmærke for H. C. Sonne i Viby ved Aarhus.

H. C. Sonnes Deltagelse i aktiv Politik synes indskrænket til den i det foregaaende Kapitel omtalte Opstilling i Aakirkebykredsen i 1872.

Sonne blev i 1849 gift med Margrethe Caroline Rothe (død 1912). En Søn i dette Ægteskab er den kendte frikonservative Politiker Forpagter Chr. Sonne (f. 21/4 1859), der en kort Periode var Formand i Landstinget og i 1920 Landbrugsminister i Ministeriet M. P. Friis.

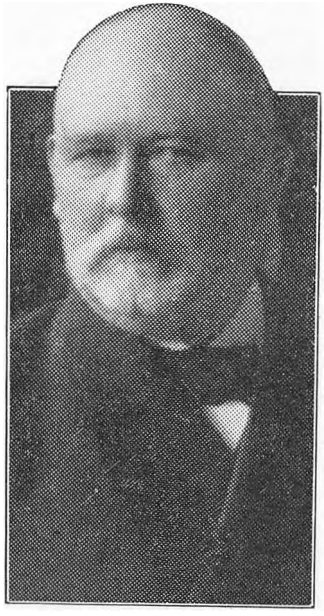
K. P. Korsgaard

hed oprindelig Kristian Peder Kristensen, men antog senere Efternavnet Korsgaard; saaledes hed nemlig den lille Fæstegaard ovre ved Ringkøbing, hvorfra Familien stammede. Da hans Fader aftjente sin Værnepligt i København, kom han til Skade og blev uegnet til at tjene sit Udkomme ved Landvæsenet. Han uddannede sig da som Kok og giftede sig med en sjællandsk Bondepige. I dette Ægteskab var der 5 Børn, hvoraf Kristian Peder var den ældste. Han fødtes den 16/9 1846 i København. Da Faderen døde tidlig, søgte Moderen Uddannelse som Jordemoder. Som saadan tog hun Ophold i Gjerlev ved Randers. 7 Aar gammel fik Kristian Peder i Leg sin venstre Haand beskadiget, og Lægen behandlede Bruddet saa slet, at Haanden blev ubrugelig for bestandig. Skønt han som andre fattige Drenge paa Landet i de Tider kun gik i Skole om Vinteren, da han om Sommeren maatte tjene som Hyrdedreng hos fremmede, var han Nr. 1 i Skolen, og der skaffedes Udveje til at sende ham til Blaagaards Seminarium i København, hvorfra han kun 20 Aar gammel dimitteredes med en meget fin Eksamen. Den kendte Filantrop Ludvig Trier tog sig af ham, og i 1868 opnaaede han Studentereksamen ved Universitetet.

Han begyndte derefter at studere Filologi, men han havde efterhaanden faaet saa stærk Interesse for Politik og Journalistik, at han opgav Studierne for helt at kunne hellige sig den politiske Agitation, dels som Korrespondent til Venstreblade i Provinsen, dels som Taler ved Møder omkring i Landet. Han stod baade politisk og personlig Christen Berg meget nær og blev tidt benævnt »Bergs Vaabendrager«.

For hans Opstilling imod Lucianus Kofod ved Valget i

Rønne er der gjort nærmere Rede i det foregaaende; han var paany Kandidat i Rønnekredsen ved Folketingsvalget den 25. April 1876, men han opnaaede kun 184 Stemmer imod Kofods 531. Først i 1889 kom Korsgaard ind i Folketinget; det var

Journalist K. P. Korsgaard.

ved et Suppleringsvalg i Nykøbing S. Han genvalgtes 1890 og 1892, men ved Valget i 1895 blev han fældet af Gaardejer P. Madsen, og Korsgaards Forsøg i 1898 og 1901 paa at erobre Nykøbing Kredsen tilbage lykkedes ikke.

I 1873, altsaa kun 27 Aar gammel, blev Korsgaard Medarbejder ved Venstres Dagblad i København, Morgenbladet. Ved Brudet mellem Berg og Hørup i 1884 blev han dette Blads Redaktør, hvilken Stilling han som Følge af et nyt Skisma indenfor Partiet, nemlig Brudet mellem Berg og Bojsen, fratraadte 1887. Samme Aar startede han med Støtte af en Række personlige Venner, bl. a. Berg, »Aftenbladet«, hvis Udgiver han var til sin Død den 24/6 1904; som Redaktør af Bladet fratraadte han 1903.

Korsgaard var i mange Aar en af Venstres mest kendte Agitatorer. Han gennempløjede sammen med Berg, Madsen Mygdal og andre af de gamle Venstrehøvdinge Landet, og paa Tinge, hvor han forholdsvis sent kom ind, fik han hurtig en fremskudt Position; men i 1891 kom det til et Brud mellem ham og Berg, idet Korsgaard i Modsætning til de øvrige Medlemmer af den bergske Gruppe stemte for et af de moderate stillet Forslag om Nedsættelse af en Kommission til Fremme af Retsreformen. Brudet var saa alvorligt, at han ikke senere kunde blive genoptaget i Gruppen, hvis Agitation imod ham fremkaldte hans foran omtalte Valgnederlag i Nykøbing S.

Ved hans Jordefærd den 29/6 1904 fra Hellig Kors Kirken i København gav Provst Fenger en sympatisk Karakteristik af den afdøde Politiker og Journalist, der blev Venstres Pioner i Bornholms 1. Valgkreds; han udtalte bl. a.: »Første Gang jeg traf ham var som ung Student. Jeg og de andre unge saa paa ham, den ældre; vi betragtede ham som en Skolelærer, der var kommet ind fra Landet og var gaaet til Forelæsning mere for at se end høre. Der var noget stejlt og tilknappet i hans Væsen, som man straks stødte paa, naar man lærte ham at kende, indtil der blev lukket op, eller rettere, indtil han vilde lukke op, og man saa, der var noget, der kunde tænde bag den stejle Natur.

Han kunde give sine Tanker et klart og rammende Udtryk. Han havde en Evne til at trænge til Bunds i alt. Han vilde vide. Og han glemte ikke, hvad han havde lært. Senere, da hans Opmærksomhed fangedes af Politik og Journalistik, kunde han ofte, naar Lampen var tændt, gennem Timer sidde fordybet i Læsning. Det var bindstærke Værker, der skulde gennempløjes. Men han vilde igjennem dem, til Bunds i dem.

Han havde de klare skarpe Øjne, der trængte igennem, der saa ind til Kærnen. Han var Manden med den stærke Vilje, med den lyse Forstand.

Ovre ved den gamle Borg Nørrevosborg i Jylland laa hans Barndomshjem. Der gik han som Dreng og vogtede paa Heden. Men der var rige Evner i den Vogterdreng, og han vilde frem. Nummer 1, det maatte han være, da han havde faaet fat paa Bøgerne. Man kan, hvad man vil, syntes han at sige ved alt, hvad han foretog sig. Man kan blive Føreren, naar man vil, har han sikkert ofte sagt. Men han manglede alligevel noget; Evnen til at underordne sig et Parti, andre Ledere.

Han vilde ikke bøje af, naar han mente, han havde Ret. Han maatte sige sin Mening, om den ofte kunde være saarende. Derfor naaede han vel ikke saa langt, som mange troede, han vilde naa.

Han var et betydeligt Menneske, en brav og retskaffen Mand, der troede paa sin Sag, der kæmpede for de smaa i Samfundet, fordi han maatte opponere mod den Uret, der blev gjort dem. Hans haarde Ord kunde undertiden friste til at tro, at der boede et mindre godt Menneske i ham. Det var slet ikke Tilfældet.

I sit Hjem var han en lykkelig Mand. Hans Ungdoms Elskede var blevet ham en trofast Hustru; han ejede Freden derinde i det Hjem, hvor han kom til at fejre sit Sølvbryllup.

Det er ikke min Hensigt eller min Ret at udtale nogen Dom om den Døde. Jeg har kun villet give ham et kærligt men fuldt ud retfærdigt Vidnesbyrd med paa den sidste Rejse. Jeg ved, han var en brav, rettænkende og sandhedssøgende Mand«. (»Aftenbladet« for 30/6 1904).

En Søn af K. P. Korsgaard er nuværende Universitetskurator M. Korsgaard, født 10/2 1882.

Markus Joachim Landschoff

var født den 10/4 1823 i Holsten som Søn af Tømrermester Jørgen Henrik Landschoff og Hustru Dorthea, f. Jensdatter (født i Tersløse ved Sorø). Som 5-aarig flyttede han med Forældrene til Maribo, og i 1845 kom han til Rønne og blev Medhjælper ved Bornholms Avis. Men Arbejdet her huede ham ikke rigtig, og i 1847 grundlagde han en Tobaksfabrik i Rønne; i 1849 aabnede han en Købmandsforretning i St. Torvegade i samme By; i 1851 blev han udnævnt til Løjtnant ved Bornholms Milits. I 1853 brød han op fra Bornholm og rejste til Australien, hvor han arbejdede i Guldminerne; dette varede dog kun i 2 Aar; i 1855 vendte han paany hjem til Bornholm, hvor han genoptog sin Virksomhed som Købmand i Rønne. Her blev han den 5/1 1859 valgt til Borgerrepræsentant; 1861 overtog han Virksomheden som Fæstemand i samme By.

Den 1/3 1863 bortbyttede han sin Ejendom i Rønne med 1. Selvejergaard, »Kærgaard«, i Vestermarie. I dette Sogn fik han en betydelig Position; i en lang Aarrække var han Medlem af Vestermarie Sogneraad og i adskillige Aar dets Formand. Ogsaa af Amtsraadet var han Medlem; fra 1869—78

var han Formand for Bornholms landøkonomiske Forening.

Som omtalt foran var Landschoff stærkt paa Tale som konservativ Modkandidat til Kapt. Dam i Aakirkebykredsen i 1872. Han afslog imidlertid at stille sig, og efterhaanden gik Landschoff helt over i Venstres Lejr, og da Lucianus Kofod ved en Nejafstemning ved Folketingsvalget den 3/1 1879 var kommet i Mindretal, stillede Landschoff sig som Venstres Kandidat ved Valget den 10/1 1879. Ved denne Lejlighed var Gaardejer M. P. Blem, Engegaard, Nylars, hans ordførende Stiller. Lucianus Kofod blev imidlertid valgt med 637 Stemmed imod Landschoffs 431. Ved næste Valg var Forholdet vendt om, idet Blem var opstillet som Folketingskandidat med Landschoff som ordførende Stiller. Saavidt vides var han Stiller for Blem ved hvert Valg i første Valgkreds, saalænge han levede.

Det vakte nogen Uvilje imod Landschoff blandt hans Meningsfæller, da han i Bornholms Amtsraads Møde den 28/6 1886 talte og stemte for at faa Gendarmer til Bornholm. Det var dog ikke af Sympati for Gendarmeriprovisoriet, i Henhold til hvilket dette Korps var oprettet, at han indtog denne Stilling, men som den sparsommelige Mand, han var, ræsonnerede han som saa, at naar Landets Penge alligevel skulde gives ud til et Korps af denne Art, var det bedst at benytte dem for derved at spare Udgifterne for Bornholms Skatteydere til en Forøgelse af Politistyrken, hvorom der var ansøgt fra Neksø og Allinge-Sandvig.

I 1875 overlod Landschoff »Kærgaard« til sin ældste Søn og flyttede hen til Villaen »Aldershvile« i samme Sogn, hvor han døde 27/9 1890. Til hans Jordefærd paa Vestermarie Kirkegaard havde der indfundet sig et stort Følge, særlig fra hans Hjemsogn, hvor han nød en meget betydelig Agtelse og Tillid.

Landschoff var gift 2 Gange:

1. Gang 27/3 1847 med Karen Marie Stibolt, født den 9/4 1824, død 17/1 1849, Datter af Bager i Rønne Hans Andersen Stibolt og Hustru Maren Marie, født Jensdatter (se Stamtavlen Kofoed A, S. 126).

2. Gang 12/9 1849 med Holgerine Christiane Sonne, født den 24/8 1826, Datter af Adolf Sonne, først Ejer af Loftsgaard i Aaker, siden Købmand i Gudhjem, og Hustru Maren Kirstine Munch (se Stamtavlen Kofoed A, S. 47).

I det første Ægteskab var der 1 Barn, Dorthea Marie Landschoff, f. 29/3 1848, gift med Højskoleforstander Brammer, Rønne. I 2. Ægteskab var 12 Børn, hvoraf de 8 døde som smaa. Af de øvrige var Markus Christian Peter Landschoff, f. 25/4 1851, Ejer af Kærgaard efter Faderen.

Hans Christian Dam

var født den 14/1 1833 i Aakirkeby, Søn af Avlsbruger og Artillerikaptajn Markus Ludvig Dam og Hustru Mette Margrethe Kofoed. Han var i 3 Aar Elev paa Jonstrup Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1853 med Udmærkelse; den 1/9 s. A. blev han Hjælpelærer i Rønne, den 4/9 1854 Lærer ved Aaker østre Skole og Organist ved Aa Kirke og 2/9 1871 Lærer ved Aaker Kirkeskole og Kirkesanger ved Aa Kirke, fra hvilke Embeder han afskedigedes efter Ansøgning den 1/10 1893.

Dam var i sin Tid en særdeles virksom Mand, talte ofte ved Folkefester og politiske Møder; han var fra 18/9 1862—18/5 1869 Formand for Bornholms Lærerforening og 1/10 1859—1/10 1896 Sekretær i Bornholms Landboeres Brandforsikring. Han følte sig nær knyttet til sin Broder, Folketingsmand Dam og var, som det fremgaar af Redegørelserne i andre Kapitler i denne Afhandling, flere Gange paa Tale som Folketingskandidat, men foretrak dog at blive ved sin Lærervirksomhed. Efter at han havde fratraadt denne, faldt hans Kræfter meget sammen, saa at han maatte opgive al Virksomhed. Han flyttede derefter til Rønne, hvor han døde den 6/2 1901.

Dam blev den 10/8 1855 gift med Sara Johanne Christiane Lund, født 6/5 1828, Datter af Købmand Hans Svane Lund i Hasle.

I Ægteskabet var 2 Sønner, nemlig:

1) Johannes Christian Markus Dam, f. 27/10 1856, Ejer af Vasagaard i Aaker, Sandemand i 26 Aar, død 12/11 1934, gift 31/3 1882 med Hansine Margrethe Hansen (f. 12/11 1859),
2) Thorvald Ludvig Svane Dam, f. 1/9 1868, Møllebestyrer i Rønne, gift 21/6 1889 med Gerda Elster.

Peder Kjellerup Algreen

var født i Nykøbing Mors 1807 (døbt 19/1) som Søn af Skomager Peder Jensen Algreen og Hustru Ane Kirstine Niels-

datter. Han blev i 1826 Seminarist fra Snedsted Seminarium og s. A. ansat som Lærer ved samme. Efter 12 Aars Lærergerning blev han afskediget ifølge Kancelliets Ordre, fordi han deltog i den stærke religiøse Bevægelse der paa Egnen. Han blev derefter Huslærer hos en Præst paa Mors, hvis Sønner han i 1844 fulgte til København, da de skulde studere. Selv blev han Student i 1845, og efter 9 Aars Studier, altsaa i 1854 — i en Alder af 47 Aar — blev han teologisk Kandidat.

Efter en kort Tid at have været Kapellan i Stevns Herred og senere i sin Fødeby Nykøbing M., blev han i 1859 Sognepræst i Vrejlev i Aalborg Stift, hvorfra han i 1867 forflyttedes til Aakirkeby, hvor han virkede til sin Død.

Pastor Algreen havde altid været stærkt politisk interesseret. Allerede inden han blev teologisk Kandiadt, stillede han sig ved Folketingsvalget i St. Hedinge, uden dog at blive valgt. Efter det forenede Venstres Dannelse gav han som omtalt andetsteds i denne Afhandling gentagne Gange Udtryk for sit fanatiske Venstresind, og hans Optræden blev ved adskillige Lejligheder skarpt kritiseret fra Modstandernes Side. — I religiøs Henseende sluttede han sig til den grundtvigske Retning. — I sin Menighed og blandt sine Kaldsfæller var han meget afholdt. — Han døde den 27/5 1877. Ved Bisættelsen fra Aa Kirke var Følget større, end Kirken kunde rumme. Ved Baaren talte bl. a. Præsterne Henning Jensen, Pedersker, og Christensen, Rønne; de fremhævede, at Algreens Liv og Gerning havde skaffet ham mange Venner, »saa mange som faa har haft det«, men ogsaa mange Modstandere.

Pastor Algreen blev gift 9/11 1855 med Bertha Marie Christiane Sørensen, f. 27/11 1830, Datter af Provst J. C. Sørensen, Mors.

28. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1872—73.

Denne Samlings Møder blev umiddelbart efter Rigsdagens Sammentræden den 7/10 udsat i 2 Maaneder. Det sidste Møde holdtes den 21/5 1873. Lovhøsten i denne Samling var kun ringe, men den frembød iøvrigt betydelig Interesse, idet Venstre, der ved det nylig stedfundne Folketingsvalg havde erobret fast Flertal i Tinget, trak Linierne for sin Politik i den kom-

mende Periode skarpt op, jfr. Redegørelsen i Kap. 23 (S. 210).

Om særlige bornholmske Forhold indeholder Rigsdagstidende fra denne Samling ikke særlig meget. Mest fylder Forhandlingerne om den Bjørnsenske Bedragerisag. Som omtalt i Kapitel 25 henstillede O. E. Sonne i Rigsdagssamlingen 1871—72 til Justitsministeren, at Staten godtgjorde private Personer de Tab, der var paaført dem ved Byfoged Bjørnsens Forbrug af Dødsboers Midler. Ministeren stillede en velvillig Overvejelse af dette Forhold i Udsigt; i Konsekvens heraf foreslog Justitsministeren ved Tillægsbevillingslovforslagets Behandling i Finansudvalget, at der bevilgedes 7123 Rdl., som skulde anvendes til Refusion overfor 42 Dødsboer samt et Legat for Rønne Købstads Kæmnerkasse, hvorfra den afdøde Byfoged ogsaa havde tilvendt sig Beløb. Forslaget var ledsaget af en meget udførlig Redegørelse for hele denne sørgelige Sags Forløb. (Rigdagstidende 1872—73, Tillæg B.. Sp. 659—72), og det fremgik heraf bl. a., at Justitsministeriet ogsaa havde affordret Bornholms tidligere Amtmand, Kammerherre Vedel, der nu var Amtmand i Sorø, samt Chefen for Revisionsdepartementet, en Udtalelse angaaende den af dem udøvede Kontrol med Byfogdens Forvaltning. Justitsministeren kom herefter til det Resultat, at der ikke var Grundlag for at gøre Ansvar gældende overfor disse Embedsmænd. Finansudvalget sluttede sig til Forslaget om, at Staten dækkede det nævnte Tab, men fremsatte samtidig Krav om retslig Undersøgelse af Amtmandens og Revisionschefens Ansvar. Dette Standpunkt blev i Folketinget fremført paa Finansudvalgets Vegne af Philip Dam, der i denne Samling var betroet det betydningsfulde Hverv som Ordfører for Tillægsbevillingsloven. Han truede med, at dersom Ministeren ikke vilde anlægge Sag imod de 2 Kontrolembedsmænd, vilde Folketinget i et »Forslag til Beslutning« tage Spørgsmaalet om et saadant Sagsanlæg op*).

Endvidere vil man i Rigsdagstidende for denne Samling finde Oplysning om det Vederlag, der i Henhold til den i forrige Rigsdagssamling vedtagne Hesteudskrivningslov tilkom det bornholmske Husmandshartkorn som Følge af Landsskattens Forhøjelse. Erstatningen, der udbetaltes med et kontant Beløb engang for alle, udgjorde 3,098 Rdl. Herefter maa Hus-

*) Som omtalt i denne Afhandling, Bind 2, Kap. 31, blev Retssagen rejst, men den endte efter 11 Aars Forløb med Frifindelse.

mandshartkornet paa Bornholm paa det daværende Tidspunkt kun havde udgjort godt 1000 Tdr., et overraskende lavt Tal.

Dernæst var de bornholmske selvejende Kirker Genstand for en længere Omtale. Under 2' Behandling af et Lovforslag om et Tillæg til Kirkesynsloven hævdede Luc. Kofod — som han selv sagde: »med overdreven Hidsighed og Overbevisning« — at efter Lovforslagets Regler vilde der fremkomme den Urimelighed, at de selvejende Kirkers Kapitaler skulde være saaledes baandlagte, at de ikke kunde benyttes til en Række af Kirkens egne Fornødenheder (Kirkegaardens Afvanding, Varmeinstallation etc.). »Det vil dog«, udtalte Kofod, »se besynderligt ud, naar en Kirke, der eier sig selv og altsaa oppebærer Sognets Kirketiende og maaske sidder inde med store Kapitaler — maaske man ikke veed, at mange af de bornholmske Kirker er særdeles velhavende, — naar den i Lighed med de private Tiendeeiere skulde tildels fritages for de Omkostninger, som der her er Tale om, for at den øvrige Del af disse Udgifter kunde blive paalignede Sognet. Dette vil ikke gjøre noget godt Indtryk, tror jeg. Jeg vilde tvertimod ønske, at det ærede Udvalg havde stillet sig paa det Standpunkt, at man med Hensyn til Kirker, der eie sig selv, kunde gaa meget strengt til Værks og uden videre paalægge dem at afsive deres Kirkegaarde og indlægge Varmeindretninger. Jeg tror, at en saadan Bestemmelse vilde blive modtagen endog med Kyshaand af vedkommende Kirkeværger. Man kunde jo for en Ordens Skyld sige: Med Kirkeministeriets eller med en anden Myndigheds Tilladelse, om man vil; men jeg synes ikke, at det er rigtigt, at være saa overordentlig øm overfor de Kirker, der eie sig selv og have Midler i Overflødighed til Fyldestgjørelse af Formaalet, ja, til meget mere«. »Den ærede Ordfører for Flertallet (Bojsen) ryster paa Hovedet. Han har sandsynligvis ikke den ringeste Forestilling om, hvad det her dreier sig om, som det lader til, thi ellers synes det mig, at han maatte finde det saa ligefrem selvgivet, at naar Kirkerne havde Midler til Fyldestgjørelse af Formaal, der anses for gavnlige, saa skulle de udrede disse Udgifter. Hvis De havde set bornholmske Landsbykirker, saa vilde De have set, at de ere tjærede, sværtede, malede, kalkede og forgyldte fra Ende til anden, og de vide næsten ikke, hvor de skulle gjøre af Pengene. Skal man saa oven i Kjøbet underkaste saadanne Kirkers Kasser de samme Lempelser og Hensyn og den samme Brøkdelsudgift ved disse

Omkostninger, som man mener af Retfærdigheds- og Billighedsgrunde at være nødt til at gjøre gældende overfor den private Tiendeeier, og ovenikjøbet lægge en Del af Udgiftens Dækning over paa Kommunernes Kasser. Dette er urimeligt, ubilligt og fuldstændig feilagtigt«. »Det forekommer mig i det Hele, at der fra Kirkeministeriet, der ellers er overmaade imødekommende paa andre Maader, er megen Tilbøielighed til at holde Baandet stærkt snæret for de bornholmske Kirkekasser, uagtet de ere i ypperligt Velgaaende. Der er kun eet Tilfælde, hvor Kirkeministeriet er, om jeg saa maa sige, mere rundhaandet i den Henseende — jeg tør ikke bruge Ordet: løshaandet, thi det kunde være ikke rigtigt. Det er, hvor det gælder om i Henhold til den saakaldte bekjendte Kirkeplyndringslov at tage ligefrem af disse selvejende Kirkemidler til andre Kirkers Vedligeholdelse; saa er der ikke saa stor Hensynsfuldhed. Men hvor det gjælder om for Kirkens egen Regning at gjøre overordentlige Udgifter, er der et Sparsommelighedssystem, som er godt i en vis Forstand, men som dog er lidt oprørende ligeoverfor Tiendeyderne, idet Kirkerne, uagtet de ere velhavende, ikke skulle have Lov til at gjøre en Udvidelse uden paa Knæ at bede Ministeriet derom. En lille Smule Frihed i den Retning vilde være paa sin Plads«.

Kofods Bemærkning om, at de bornholmske Kirkers Midler anvendtes til andre Kirkers Vedligeholdelse sigtede til, at der ved Restaureringen af Kirkerne i Maribo, Viborg og Kalundborg i 1863 var optaget et Laan af Sorø Akademis Midler, og til Forrentning og Amortisering af dette Laan havde man opnaaet Hjemmel til at benytte Midler fra de selvejende Kirker, herunder de bornholmske, et Forhold, der tidt har været Genstand fra Kritik for bornholmsk Side — og ikke med Urette.

Kofod kunde undtagelsesvis notere et positivt Reultat af sit Indlæg; thi mellem 2' og 3' Behandling af det omhandlede Lovforslag tog Udvalget Kofods Tanke op til Overvejelse og ved 3' Behandling stillede et Flertal et Forslag, der gik ud paa, at Kirkeministeren kunde give Samtykke til, at Udgifter til de selvejende Kirkers Opvarmning, Kirkegaardens Dræning o. s. v. kunde afholdes af paagældende Kirkes egne Midler. Forslaget, der anbefaledes af Ministeren, vedtoges med 51 Stemmer mod 9.

Endelig blev ogsaa i denne Rigsdagssamling det saa tidt diskuterede Spørgsmaal om Bornholms Væbning diskuteret.

Som omtalt i Kap. 23 mødte Regeringen i denne Session med et nyt Hærlovsforslag. I dette var Bornholms Væbning foreslaaet nedlagt, saaledes at Bornholm i militær Henseende ganske ligestilledes med det øvrige Land. Om dette Forslag udtalte Dam bl. a.: »Jeg vil tillade mig at sige, at hvis der overhovedet kunde tages og vilde blive taget noget Hensyn til Ønsker og Udtalelser fra Bornholms Befolknings Side, saa er jeg temmelig sikker paa, at Flertallet vilde være stemt for at beholde Væbningen, saaledes som den nu er, hellere end at gaa ind under de almindelige Forhold; men hvorom Alting er, enten det nu Bestaaende er en Begunstigelse eller ikke, saa tør man ikke herpaa begrunde nogen Undtagelse, thi Forrettighedernes Tid er forbi. Det maa erkjendes, og det skal derfor ogsaa udtales. Det Eneste skulde være, om man fra den Omstændighed, at Bornholm paa mange andre Omraader ikke kan komme til at dele Kaar og staa Last og Brast med det øvrige Land, skulde ville udlede nogen særlig Undtagelse her. Det vil jeg imidlertid ikke lægge nogen Vægt paa; men jeg vil holde fast ved og erkjende, at de militære Hensyn, Hensigtsmæssighedshensyn maa være det ene Afgjørende. Det kommer ikke an paa, hvad der kan tjene Bornholm i og for sig med Hensyn til Forsvaret, men det gjælder om, hvad der kan tjene hele vort danske Fædrelands Bedste, og om dette indirekte kan fremmes bedre ved at vedligeholde Bornholms Væbning, er et Spørgsmaal, som jeg ikke skal indlade mig paa at drøfte«. »Jeg skal kun tillade mig at minde om, at der jo dog har været to tidligere Krigsministre, som have havt en anden Anskuelse — i det Mindste maa man antage dette. En Krigsminister har jo forelagt og faaet vedtaget de Lovbestemmelser, hvorpaa Bornholms Væbning hviler, og en anden Krigsminister har jo indbragt og faaet vedtaget et Forslag om Udredning af Heste til Væbningen. Det er jo ikke mere end 1 Aar siden, at Forslaget om Hesteudredningen blev vedtaget, og det kunde derfor synes noget paafaldende, at der er kommen en saa pludselig Omskiftelse med Hensyn til Anskuelserne i denne Sag«. (Folket Forh. 1872—73, Sp. 1224—25).

Adskilligt kraftigere tog Luc. Kofod til Orde, da han senere under Debatten i en meget lang forsvarspolitisk Tale kom ind paa det bornholmske Militærspørgsmaal. Han ytrede herom bl. a.: »Ikke er det min Agt at holde paa Bornholms Væbning i dens nuværende Skikkelse. Den har nemlig den ene Feil, at

den aldrig er bleven til; jeg veed ikke, om den høitærede Minister veed det, men den er virkelig aldrig bleven til. Ingen, eller i alt Fald kun yderst faa Bestemmelser angaaende den ere blevne udførte i den nugjældende Hærlovs Aand; den har altid været et Overgangsvæsen, som man ikke har kunnet blive klog paa, halv Milits og halv Forstærkning, og man har næsten ikke kunnet kjende den paa andet, end at Kapitainerne kun have 3/4 Løn mod Kapitainer i det øvrige Rige; det er egentlig det Karakteristiske ved den. Ligesom man giver de grønlandske Præster en Ubetydelighed, imod hvad man giver de Præster, der indføres til Grønland fra Danmark, saaledes har man ogsaa givet de bornholmske Kompagnichefer en mindre Løn end andre Kompagnichefer, og da det er et nøisomt Folk derovre, saa har man optaget det som en ren Tillidstilkjendegivelse fra den høitærede bevilgende Magt i Danmark. Men der er dog et Par Spørgsmaal, som jeg vilde henvende til den høitærede Minister. Skulde det være Regjeringens Mening, hvad jeg har faaet en Slags Forudanelse om, at der paa Bornholm slet ikke skal findes Militær? Jeg kan meget godt forstaa, at Ministeren søger at samle saa meget som muligt paa de til Raadighed staaende Kræfter i Krigstid, men dette maatte i alt Fald medføre, at vi fik rene Forholdsregler der ovre. Skal Mandskabet der ovre fra indkaldes paa Grund af, at Hæren skal sættes paa Krigsfod, saa maa vi enten have et Orlogsskib, der kan hente Mandskabet, eller have en særlig Ordre; thi det beror nu aldeles paa Dampskibsrhederiets Godtykke, saaledes som Forholdene ere i Øieblikket, om det vil overføre Mandskabet hertil eller ikke. Mandskabet fra Bornholm kan ellers ikke indfinde sig fire Dage efter Indkaldelsen, paa ingen Maade, hvis ikke Meningen er den, at Folkene skulle svømme over til Sverrig og saa tage herover. Jeg vilde nu nødig have, at den Ulykke skulde hændes, at det bornholmske Dampskib blev — jeg tør vel nok sige det her, jeg gjør ikke nogen Røverkule af mit Hjerte, og man kjender mig jo tilstrækkelig — taget af en preussisk Krigsdamper, som da ogsaa tog den bornholmske Ungdom og gik med den til Preussen. Jeg vilde da helst, at vi ventede derovre en otte Dages Tid, indtil den preussiske Flaade var slaaet, saa at man uden Fare kunde færdes i Østersøen. Det er altsaa ingenlunde for at lette Bornholmerne deres Værnepligtsbyrde, at jeg tager Ordet her, men for at være sikker paa, at vi Bornholmere kunne komme med, naar det gjælder,

men det kunne vi ikke nu. Jeg tror, at den høitærede Minister vil erkjende, at hvis Skjæbnen, hvad Gud forbyde, skulde blive den, at dette Lovforslag ikke blev til Lov i nærværende Samling, og vi fik Krig inden næste Samling, han da kan, og at han da vil være saa venlig at raade over Bornholms Væbnings Kræfter. Jeg ser ikke rettere, end at Ministeren har Lov til at tage hver Mand i Bornholms Væbning, Menige, Underofficerer og Officerer, med ud paa Danmarks Valpladse; den Luftning vilde vi have godt af. Forøvrigt er jeg overbevist om, at den høitærede Minister vil tabe i Stridskræfter ved at nedlægge Bornholms Væbning. De Herrer skulde blot se, hvilken Bataillon vi have der ovre!« »Men jeg vil tillige tillade mig at spørge, om det er ganske rigtigt, at Bornholm er ganske blottet for Militær. Der kan ved Krigsudbrud blive sendt blot en Jolle fra et Dampskib og brandskatte Bornholm, ikke at tale om, at den kan tage alle de offentlige Kasser, der findes der ovre. Der er jo ogsaa et meget befærdet Sted der ovre, hvor der opholder sig mange Søfolk og hvor det til Oprettelse af Ordenen kunde være formaalstjenligt at have en lille Militærafdeling ved Haanden. Jeg vil som sagt ikke holde paa Væbningen, men kun forudsige dette, at Ministeren taber i Krigsstyrke — det er mit fulde Alvor — ved at nedlægge Væbningen, og at den Forening, han efterstræber, mere er tilstede i Tanken, thi Mandskabet vil neppe kunne komme herover. Dernæst finder jeg, at det er meget farligt, at Bornholm bliver saa forladt af Militær, at en lille Klat kan tage hele vor Velfærd der ovre. Jeg vil naturligvis ikke lægge den høitærede Minister nogen Hindring i Vejen, men Ingen kan undre paa, at vi Bornholmere gjerne ville med. Jeg siger ikke dette, fordi jeg tror, at Bornholm har saa stor Betydning, men tager man Bornholm, saa have vi hverken noget Medlem for Bornholms 1' Valgkreds eller for Bornholms 2' Valgkreds«.

Regeringens Lovforslag stødte imidlertid paa afgørende Modstand fra Venstres Side, saaledes at det ikke naaede frem til 2' Behandling.

Med Hensyn til de 3 bornholmske Rigsdagsmænds Virksomhed i denne Samling skal iøvrigt oplyses følgende:

Luicanus Kofod havde Ordet 40 Gange, Dam 8 og Sonne 18. Kofod var Medlem af 2 Udvalg, nemlig 1) Udvalget vedrørende et Lovforslag om Børn og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker og Værksteder og 2) Udvalget angaaende Konven-

tionen om fælles nordisk Mønt. Endvidere var Kofod Medforslagsstiller til et privat indbragt Lovforslag om Frihed for Bygningsafgift af Smaalejligheder, en Sag, Kofod nærede en betydelig Interesse for, ligesom i det hele de sociale Forhold i København tidt kaldte ham frem.

Dam, der jo i Forhold til Kofod var en meget faamælt Politiker, havde som sædvanlig væsentlig flere Udvalgspladser end denne. Som i de nærmest foregaaende Samlinger sad han i Finansudvalget, hvor han som foran nævnt var Ordfører for Tillægsbevillingsloven. Desuden var han Medlem af Udvalgene angaaende følgende Lovforslag: 1) Bekendtgørelsesmaaden for retslige og lignende Kundgørelser; 2) Koncession paa Anlæg af Sidebaner til de jydsk-fynske Statsbaner og 3) Tilsyn med Dampkedler og Dampskibe.

Sonne havde i denne Samling kun en enkelt Udvalgsplads; det var i Udvalget angaaende Forslag til Lov om det offentlige Fattigvæsen. Sammen med 7 andre Landstingsmænd, bl. a. Estrup, Nellemann og Madvig, var han med til at stille Forslag til Beslutning fra Landstingets Side om en Adresse til Kongen. Venstre havde i Slutningen af Marts efter en storpolitisk Debat faaet vedtaget en Adresse i Folketinget, hvori man overfor Kongen krævede en Regering, der var i Overensstemmelse med Folketingets Flertal. Højres Svar var en Adresse fra Landstinget, hvori man hævdede Landstingets forfatningsmæssige Ligestilling med Folketinget og Kongens Ret til selv at vælge sine Ministre samt udtalte Tillid og Tilfredshed med den siddende Regering (Ministeriet Holstein-Holsteinborg). Sonne følte sig altsaa paa dette Tidspunkt helt og fuldt som Højremand, og den Omstændighed, at han optræder som Medforslagsstiller til den omhandlede Adresse, betyder vel ikke, at han indtog en førende Stilling i Partiet, men er dog paa den anden Side et Udtryk for en vis Position indenfor dette.

Om Sonnes Virksomhed i Landstinget i denne Samling skal iøvrigt kun oplyses, at han paa lignende Maade som tidligere ydede værdifulde Bidrag, særlig ved Behandlingen af Lovforslag om sociale og kommunale Emner, f. Eks. af Lovforslagene om en ændret Ordning af det offentlige Fattigvæsen og om Brandvæsenet i Købstæderne, 2 af Samlingens vigtigste Lovarbejder, hvoraf kun det sidste blev vedtaget. Ved Behandlingen af et Lovforslag om Ændringer i Valgmenighedsloven stillede han sammen med en Del andre Tilhængere af en fri-

sindet Kirkepolitik et Ændringsforslag, hvorefter en Valgmenighed kunde faa Ret til at benytte Sognekirken som sit Kirkehus. Det faldt ved Afstemningen med 33 Nej mod 22 Ja.

Af Dams faa Indlæg udover de i det foregaaende nævnte skal særlig nævnes en Tale, hvori han stærkt fraraadede et Forslag om, at militære Befalingsmænd fik en Særstilling med Hensyn til deres kommunale Skattepligt, ved at der fastsattes en bestemt Ligningsprocent for dem, uafhængig af den i Kommunen gældende. Iøvrigt var han i Forsvarsspørgsmaalet villig til at følge Regeringen noget længere end Venstre i sin Helhed. Saaledes var han ved Afstemningen om en af Marineministeren forlangt Bevilling til en Panserkrydser en af de faa Venstremænd, der stemte sammen med Højre *for* Bevillingen.

Medens Dam og Sonne saaledes hver paa sin Maade stilfærdigt, sagligt og dygtigt røgtede deres Rigsdagsdont, stod der ogsaa i denne Samling stor Blæst om Lucianus Kofods Navn og Optræden. Han fortsatte sine i Kapitel 25 omtalte Bestræbelser for at føre noget i Retning af en aktiv Arbejderpolitik, men hans Bidrag til det store Problems Løsning havde dog vedvarende en meget overfladisk Karakter, og fra Venstres Side behandledes hans Bestræbelser og navnlig han selv med haanlig Overlegenhed. Baade Højre og Regeringen viste derimod velvillig Interesse for hans Eksperimenter.

Som tidligere omtalt stillede Kofod en Del Ændringsforslag til Finansloven for 1872—73 om en Række Bevillinger til Præmiering af Husmænd, Tyende, Udøvere af Husflid etc. Alle disse Forslag undtagen Forslaget om 10,000 Rdl. til fortrinlig Dyrkning af Husmandslodder blev stemt ned. Kofod genoptog ikke disse Forslag, men 2 Venstre nærstaaende Folketingsmænd (Fr. Bajer fra Horsenskredsen og Albretsen fra Næstvedkredsen) stillede ved 2' Behandling af Finanslovsforslaget for 1873—74 nogle Forslag, der laa paa Linie med dem, Kofod forgæves havde kæmpet for i den foregaaende Samling (15,000 Rdl. til Præmier for Husflid og kvindeligt Hushold, 2,000 Rdl. til begavede og fattige Elever ved tekniske Skoler etc.). Kofod anbefalede varmt disse Forslags Vedtagelse; han udtalte samtidig, at han skulde vogte sig vel for *selv* at optræde som Forslagsstiller, for at Medlemmerne ikke skulde sige: »Jeg stemmer imod Forslaget, fordi det er stillet af det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds (Kofod). Denne Grund har lydt her i Salen, og den vil jeg i alt Fald ikke, at der skal

kunne kjøres op imod Forslaget. Men saa lader jeg en af de Udvalgte, en af dem, som have fundet Naade for den ærede Ordførers og Flertallets Øine, stille Forslaget. Dette overlader jeg helst til dem, der, om de end ikke ere udvalgte, saa dog i alt Fald ere kaldede dertil, og jeg vil da efter bedste Evne fremsætte de Grunde, der kunne tale for Vedtagelsen af saadanne Forslag. Jeg har taget mig Sagen alvorlig (Berg: *Er* det Alvor?). Ja, jeg har ladet mig det være magtpaaliggende, — det ærede Medlem kan spare sine Vittigheder til siden, saa skal jeg magelig staa for dem, — men det har været mig magtpaaliggende at faae dette Forslag igjennem«. Og Kofod fortsatte: »Alle disse Talemaader om, at det ikke nytter Noget, at det er saa ubetydeligt, at man kan dele 8 Rd. 2 Mk. ud til hvert Sogneraad, at Husmandspræmierne blive til en Kop Kaffe o. s. v., hjælper ikke, vi have større Kyndighed i den Retning end baade den ærede Ordfører og — vil jeg vove at sige, uagtet det vistnok er noget dristigt, — noget andet Medlem af Finantsudvalget. Disse Præmier have virket fortrinlig, og det er Skade, at det ikke var noget større Beløb, der bevilgedes hertil. Naar Finantsudvalget siger, at det vistnok vilde være rigtigst at udsætte Dommen o. s. v., saa fritager jeg Finantsudvalget for nogen Dom; den er overflødig og vil i modsat Fald være aldeles utilstrækkelig«. (Folket. Forh. 1872—73, Sp. 2893—97).

Kofods Forhaabninger om, at den Omstændighed, at han havde sat sine Børn i Pleje hos andre, skulde sikre dem velvillig Behandling, gik ikke i Opfyldelse. Hans Antipode, Venstremanden Søren Kjær, gik ligesom Berg, Tauber, Th. Nielsen m. fl. voldsomt imod Forslagene. Kjær indledede sin Angrebstale med følgende haarde Omtale om Rønnekredsens Folketingsmand: »Jeg forlangte Ordet, da jeg hørte det høirøstede, ja, jeg kan gjerne sige stormende Foredrag, der blev holdt af det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds (Kofod). Det er nu engang det ærede Medlems Natur ved enkelte Leiligheder at kjøre op med det svære Skyts, og han buldrer da løs i en forfærdelig Grad paa Maa og Faa, jeg kunde gjerne sige hen i Veir og Vind«.

Forslagsstillerne tog Forslagene tilbage, og da de optoges til 3' Behandling af Højremanden Lars Dinesen, blev de stemt ned.

Samme Skæbne led et Forslag, som var stillet af Regeringen,

og som varmt anbefaledes af Kofod om en Bevilling paa 3,000 Rdl. til statistisk Bearbejdelse af nogle Arbejderskemaer, som var udsendt til Indsamling af Oplysninger om Arbejderstandens Arbejds- og Levevilkaar. Ideen hertil var vistnok udgaaet fra Luc. Kofod og den af ham ledede, ikke-socialdemokratiske Arbejderforening. I et Svar til Gert Winther udtalte Kofod bl. a.: »Det ærede Medlem vil glæde sig ved at høre, hvor folkelige vi ere i disse Foreninger, og hvor antibureaukratisk Bestyrelsen er, i alt Fald i den af Foreningerne, som jeg har den Ære at staa i Spidsen for, nemlig »Dansk Arbeidersamfund«, der tæller 2 til 3,000 Medlemmer. Da vi modtoge disse Arbeiderskemaer, nærede Bestyrelsen nogen Tvivl om, hvorvidt vi burde anbefale dem til Udfyldning, idet en saadan Anbefaling let kunde ægge til Modstand. Der var nemlig paa disse Skemaer flere delikate Spørgsmaal, som nok kunde opægge til Modstand imod Udfyldning. Vi forelagde dem derfor blanke og bare paa et Kredsmøde, en Generalforsamling, som man kan kalde det, og efter smaa Indvendinger fandt man det rigtigst at imødekomme dette Tilbud fra Regjeringens Side, idet man var fuldt forvisset om, at Arbeiderskemaerne vare udsendte i det bedste Øiemed. Der blev derpaa nedsat et Udvalg paa 15 Medlemmer — heri er det netop, at det Antibureaukratiske viser sig — og jeg kan forsikkre om, at der ikke var mere end 2 af disse Medlemmer, der ikke i den allerstrengeste Forstand kunde regnes til Arbeidere. Det var en Examinatus juris og en Tandlæge, der tillige var Barber, altsaa noget henimod en Arbeider; det var de mest doktrinære eller intelligente Personer, der vare i dette Udvalg; de 13 vare Arbeidere i Ordets snevreste Forstand. De delte saa Arbeidet imellem sig, og det lykkedes at indhente Oplysninger fra 70 Arbeiderfamilier i Kjøbenhavn indenfor Samfundets Omraade, for de forskjelligste Velværetrin, om jeg saa maa sige, saaledes at altsaa enkelte Oplysninger gave et meget sørgeligt Billede af Tilstanden, andre et mindre skyggefuldt, og nogle et nogenlunde stribet — om jeg saa maa sige — et Billede, hvor der var enkelte Lysstriber imellem. Jeg har ikke villet tilbageholde disse Oplysninger ligeoverfor den Miskjendelse, som det forekom mig, at der laa i det ærede Medlems Udtalelser«. (Folket. Forh. 1872—73, Sp. 2979—81).

Ved Afstemningen blev de 3,000 Rdl. stemt ud med 60 Stemmer mod 23. En Del af Højres Medlemmer har altsaa i denne Sag gjort fælles Sag med Venstres Gruppe.

Ved 3' Behandling af Finanslovforslaget — den før nævnte Debat og Afstemning fandt Sted ved 2' Behandling — rejste Kofod sine Kegler paa en ny Bane, idet han sammen med 14 andre Folketingsmænd stillede Forslag om en Bevilling paa 3,000 Rdl. til »Udgifter ved en Kommission til at undersøge Arbeiderforholdene i det Hele og til at gjøre Indstilling om, hvad der fra Statens Side kan foretages til Forbedring af de ubemidlede Samfundsklassers Kaar«.

I sin Motivering for dette Forslag udtalte Kofod bl. a.: »Det vil fremgaa af Ændringsforslaget, at jeg tænker mig Oplysninger tilveiebragte ikke alene ved de Midler, jeg før nævnte, men paa mange andre Maader, og at jeg dernæst tænker mig disse Oplysninger bearbeidede saaledes, at der derpaa kan bygges en Betænkning, en Indstilling eller hvilken Form det nu kan være rettest at give Udslaget af Undersøgelsen, som saa naturligvis skulde fremlægges til videre Bearbeidelse af Administrationen eller af Lovgivningsmagten. Saa uenige vi end kunne være om Arbeiderforholdene og om de Rørelser, som for Tiden, jeg kan sige, ryste Verden, og som ogsaa paa mange Steder temmelig dybt have rørt vort Samfund, maa vi dog vel være enige om en Ting, nemlig den, at Alt i denne Retning virkelig ikke er, som det burde være, at der er noget Skrøbeligt, noget Sygeligt med Hensyn til dette Forhold. Den Sag er utvivlsom. Det er klart, at der er Noget i Veien med den Sag, jeg benævner Arbeiderspørgsmaalet, og da alle Samfundsklassers Vel ligger os saa stærkt paa Sinde, maa her ogsaa ubetinget forudsættes den nødvendige Villie og Redebonhed til at raade Bod paa det Onde, som maatte være tilstede. Derom haaber jeg, at Alle ere enige, men ere vi enige derom, maa vi ikke kunne være uenige om, at den allerførste Betingelse for at raade Bod paa et Onde eller for at kunne medvirke til dets Afhjælpning eller Lindring er virkelig at undersøge det. For at gjøre et Skridt i det Øiemed, jeg her nærmest tænker paa, er det først fornødent at faae Kundskab om, hvorledes det hænger sammen dermed, og derfor kan jeg ikke vente mig Modstand fra andre Sider end fra to, ikke her i Thinget, men udenfor. Den ene er den, som er fuldstændig ligegyldig ved den hele Sag, som siger: Lad Alt gaa sin jevne Gang; det har gaaet saalænge, lad os være fri for den Sag, vi have det meget godt under de nuværende Forhold. Det er dem, som man kan kalde godt stillede, dem, som føle, at Alt for deres Vedkommende er i den aller-

fortrinligste Gang. Den anden Side, fra hvilken Modstand kan komme, er fra deres, som ikke ønske Spørgsmaalet oplyst, men som netop mene, at der i dets Dunkelhed ligger det bedste Tønder gjemt, hvori Mistænksomhedens og Hadets Gnister kunne fænge«. (Folket. Forh. 1872—73, Sp. 4466 f. f.).

Indenrigsministeren anbefalede Forslaget, idet han bl. a. udtalte: »Jeg kan for mit Vedkommende ikke Andet end anbefale det ærede Thing at følge dette Forslag, som jeg tror baade er ønskeligt for at komme til en klar Anskuelse af disse Forhold, og i sig selv ganske bifaldsværdigt, og jeg kan derfor ikke Andet end anbefale det ærede Thing at vedtage Forslaget«.

Venstres Fører, Berg, der desuden var Ordfører for Finansudvalget, gik imidlertid haardt imod Forslaget. Han tillagde ikke Luc. Kofods, af Regeringen støttede Bestræbelser for at drive Arbejderpolitik nogen som helst Betydning og erklærede, at det var helt andre og mere dybtgaaende Reformer, der var nødvendige. Han udtalte herom bl. a.: »Jeg tror ikke, det er oplyst, eller at det ærede Medlem for Bornholms Amts 1' Valgkreds er i Stand til at oplyse, hvad vi hævde, at det Første og Væsentlige lige over for Arbeideren er, at han kan faae fulde borgerlige Rettigheder med os Andre, fuldkommen den samme Menneskeværdighed i samme Forstand som enhver Anden; dernæst med Hensyn til de aandelige Interesser, at han kan faae en forbedret, forædlet og dygtigere Undervisning, saa at han kan gaa ud i Livet med større Indhold end nu, og med Hensyn til hans materielle Stilling som Borger, at han kan lettes i den uforholdsmæssig høie Del af Afgiftsbeløbene, navnlig gjennem indirekte Skatter, som han kommer til at svare. Det er tre Grundretninger, igjennem hvilke man søger at give Arbeideren Ret, til samme Tid, som man er villig til baade at søge og at modtage al den Oplysning, der gives«. (Folket. Forh. 1872—73, Sp. 4505).

Ved Afstemningen faldt Kofods Forslag om en Arbejderkommission med 55 Nej mod 33 Ja.

29. FOLKETINGSVALGET PAA BORNHOLM I NOVEMBER 1873.

Efter Rigsdagsamlingen 1872—73, hvor de partipolitiske Modsætninger var blevet betydeligt skærpede, og det nye

Stridsspørgsmaal: Københavns Befæstning sat paa Dagsordenen, fulgte en Sommer med mange Agitationsmøder Landet over. Paa Bornholm gik det dog ret fredeligt til. Oppositionen havde ved det foregaaende Aars Folketingsvalg lidt et Nederlag i begge Kredse, der viste, at disse foreløbig var fast forankrede hos deres nuværende Indehavere: Lucianus Kofod og Dam. Men dertil kom, at Dam i de aktuelle Stridsspørgsmaal, særlig Forsvarssagen, ikke havde fulgt sit Parti, i hvis parlamentariske Manøvrer, f. Eks. Adressen til Kongen, han heller ikke havde villet deltage. Dette virkede naturligvis udjævnende paa Partimodsætningerne i 2. Kreds, og Repræsentanten for 1. Kreds, Lucianus Kofod, var i denne Sommer stærkt benyttet som Agitator for Regeringspartiernes Politik ved Møder rundt omkring i det øvrige Land, hvor hans voldsomme Kritik af Venstres Politik og dets Føreres Optræden skaffede ham et stort Publikum.

Kofod holdt dog ligesom Aaret før 2 Møder i sin egen Kreds: den 3/7 paa Raadstuen i Rønne og den 27/7 i Klingegaardsskoven i Rutsker. — Mødet i Rønne, der var ret talrigt besøgt, fik et meget roligt Forløb. Efter at Oberst Jenssen-Tusch var valgt til Dirigent, gjorde Folketingsmanden Rede for Rigsdagsarbejdet; han beklagede, at det havde givet saa faa Resultater, men det skyldtes det forenede Venstres modvillige Optræden overfor Regeringen. Et Ministerium Berg—J. A. Hansen vilde efter hans Mening føre til revolutionære Tilstande. »Naar et Parti af Folkethinget, støttet af Almuen, skulde regjere, trods Konge og Landsthing, ville vi komme paa et Skraaplan, der endte med Socialisme og en almindelig Opløsning af alle bestaaende Forhold. Derfor kunde han, som holdt paa en jevn og lovlig Fremadskriden, uden vilde Spring, ikke gaa med »det forenede Venstre«. — Derpaa forespurgtes Vælgerne, om Nogen ønskede Ordet for at gjøre Spørgsmaal til Folkethingsmanden i Anledning af hans Udtalelser, eller i det Hele taget. Men Ingen tog Ordet for i nogen Maade at modsige Folkethingsmandens Ytringer«. (Af Referatet i Avisen for 5/7 1873). Dirigenten sluttede Mødet med et Leve for Folketingsmanden; de fleste af Forsamlingen var med til at raabe Hurra.

Mødet i Klingegaardsskoven var ogsaa denne Gang begunstiget af smukt Sommervejr. Forsamlingen var talrig og bestod af begge Køn. Lucianus Kofods Foredrag drejede sig væsentlig

om Skoleloven; han bebrejdede Venstre, at det vilde fjerne det gejstlige Tilsyn med Folkeskolen og først indføre Skoletvang fra det 10. Aar. Folketingsmand Dam, der var til Stede, udtalte sin Glæde over, at Lucianus Kofod ved denne Lejlighed havde udtalt sig med større Maadehold om sine politiske Modstandere end tidligere. »Der var ogsaa al Anledning for de forskjellige Partier til at søge Meningerne udjævnede. Et lille Land som Danmark, der truedes af fjendtlige Magter baade udefra og indefra, maatte tage Hensyn, som en stor Stat, der stolede paa sin Magt, ikke behøvede at tage. Han og hans Meningsfæller ville det Bedste for Samfundet. Efter nogle Bemærkninger om Skoleloven erklærede Kofod, at han holdt ikke af skarpe Vaaben; han brugte ikke Granater, naar han kunde hjælpe sig med mere uskadelige Vaaben. Maaskee var hans Sind lidt »artilleristisk«; men naar det kom til Stykket, meente han det ikke saa slemt, som Ordene maaskee lod formode. Dam og han havde i alle store Spørgsmaal stemt eens, det var i de mindre betydende, de vare uenige. Han vilde bede Forsamlingen istemme et Hurra for Enigheden. Mødet sluttede med et Leve for Kofod, hvilket modtoges med lidt Hyssen, som imidlertid snart overdøvedes af Hurraraab«. (Af »Dagstelegrafens« Referat, optaget i de bornholmske Blade). Iøvrigt udtales det af Dagstelegrafens Korrespondent, at Mødet indeholdt »mange Elementer af Venstre«. »Dette Parti«, hedder det videre, »synes bedrøvelig nok i den senere Tid at have gjort lidt Fremgang paa Bornholm«.

Som et karakteristisk Tidens Tegn skal i denne Forbindelse omtales et Stævne, som en Forening ved Navn »Ydun«, der væsentligst bestod af Folk fra de grundtvigske Kredse, afholdt paa Christianshøj i Almindingen den 6/7. Foruden Højskoleforstander Bon og den senere saa bekendte Politiker Henning Jensen, der Aaret før var blevet Præst i Pedersker, talte Sognepræsten i Aakirkeby, Pastor Algreen, der erklærede, at »om det saa skulde ud af hans Sidebeen, vilde han forkynde, at han sluttede sig til J. A. Hansen, og fraraadede Tilhørerne at læse de »store Blade«, hvormed vel meentes »Dagbladet«, »Fædrelandet«, »Berlingske Tidende«, »Folkets Avis« og »Dagstelegrafen«; men anbefalede derimod at holde »Bornholms Tidende«, som redigeredes af Venstremanden Ph. Dam. De andre bornholmske Blade duede til Intet«. Denne Tale fremkaldte, som naturligt var, en meget stærk Kritik, særlig fordi den var

blevet holdt ved en nevtral, folkelig Sammenkomst. Bl. a. bemærkede Bornholms Avis: »Nu kan det vel omtrent være os ligegyldigt, hvilken Mening om vort Blad Pastoren bringer til Torvs; men kan det være Samfundet »Ydun« ligegyldigt, at dets Sammenkomst benyttes saaledes af en af dets Talere, og finder dets Styrere at det er passende, at lade Hr. Pastoren uden Modsigelse agitere saa plumpt for »det forenede Venstre« og derved give Samfundet et Præg, som maaskee er langt fra dets Formaal?«

Og i Bornholms Amtstidende for 11/7 findes en indsendt Artikel, der lyder saaledes:

»Troer De ikke Hr. Pastor, at De vilde vinde betydeligt hos Deres Menigheder, naar De lod være med at befatte Dem med Venstre-Politik, som jo slet ikke passer sig for en Herrens Tjener. De vilde maaske have den Glæde at see de Mange, som nu søge deels til Trandberg, deels til Lægprædikant Møller og forresten til enhver Lægprædikant, som holder Forsamling i Aakirkeby eller deromkring, vilde møde i Kirken for at høre Dem, naar De holdt en smuk og opløftende Tale, som man vidste kom fra Hjertets Inderste.

En af Deres Menighed, som var tilstede i Søndags i Almindingen«.

Det er karakteristisk for Philip Dams Indstilling overfor Personer og Partier, at han offentlig tog Afstand fra Pastor Algreens Opfordring til kun at læse Venstres Blade; Dam fandt det tvertimod ønskeligt, at Folk stiftede Bekendtskab med begge Partiers Synspunkter, før de tog Stilling. Den Partilidenskab, som begyndte at bemægtige sig saa mange Sind, var Dam fremmed for. Dette bar ogsaa de Udtalelser, han fremsatte ved 3 Vælgermøder, som han afholdt i sin Kreds i Neksø, Gudhjem og Østermarie umiddelbart før den nye Rigsdagssamling begyndte, Vidnesbyrd om. Hans Redegørelse, der navnlig angik Skoleloven og Hærloven, var ganske saglig og lidenskabsløs. Iøvrigt var Tilslutningen til de 3 omhandlede Møder meget ringe. I Gudhjem, hvor Mødet holdtes den 27/9 (paa Skolen), var der kun mødt 8 Tilhørere, deraf havde Dam de 2 med sig fra Aakirkeby; i Østermarie, hvor Mødet holdtes den 28/9, angives Tilhørertallet til knap 40; ogsaa Neksømødet var svagt besøgt. Her optraadte O. E. Sonne som Opponent, men ogsaa han havde i høj Grad Sordinen paa; han sluttede sit Indlæg

med at spørge »om Dam vilde være med til at nægte Finantslovens Overgang til anden Behandling, som der var truet med. — Kaptain Dam erkjendte, at Anvendelsen af dette det stærkeste Vaaben, Grundloven hjemler, burde skee med stor Varsomhed. Havde man et Ministerium, der gjorde sig skyldig i Grundlovsbrud, saa burde det anvendes, og der kunde vel ellers tænkes Tilfælde, hvor dets Anvendelse lod sig forsvare, f. Ex. hvis Fæstevæsenets Tilstand var saa slet, at man maatte tvinge Regjeringen til at gaa ind paa en Fæsteafløsningslov, eller vort Forsvarsvæsen var saa usselt, at Fædrelandets Vel fordrede, at man maatte anvende ethvert Middel for at faa Regjeringen til at gaae ind paa Forandring deri. Men forøvrigt vilde han ikke give et bestemt Ja eller Nei paa det fremsatte Spørgsmaal.

Sonne erklærede sig ikke utilfreds med Svaret; thi forelaa der Grundlovsbrud fra Regjeringens Side, da var han enig i at anvende det stærkeste Middel, og da hverken Fæstevæsenets Tilstand var saa slet eller Hærordningen saa ussel, at Landets Vel fordrede Ministeriets Fordrivelse, saa haabede han, at Dam med sin Besindighed vilde nøie overveie Spørgsmaalet, hvis det kom til at foreligge i Rigsdagen, og haabede han da, at han vilde stemme for det Rette.

Da Ingen Flere begjærede Ordet, takkede Vælgerne Kapt. Dam for det afholdte Møde og sluttedes samme«. (Af Avisens Referat).

Paa Mødet i Østermarie, der holdtes paa den af Julius Bon ledede Højskole, fandt iøvrigt en Drøftelse Sted af Folkehøjskolens Stilling til Politik. Det var blevet kritiseret, at Skolen aabnede sin Mødesal for en politisk Sammenkomst. Forstander Bon fandt sig da foranlediget til at udtale følgende: »Naar det var sagt, at vi her paa Høiskolen slet ikke vilde have med Politik at gjøre, da var det ikke saaledes at forstaa, at vi her slet ikke talte om Politik, at vi var bange for Politik, nei, vi tale om de politiske Grundsætninger og »Systemer«, men vi uddanne ikke og vil paa ingen Maade uddanne politiske Partimænd. For ham stillede Sagen sig saaledes, at vi overalt først hver for sig og derefter i det Hele skulde see at udvikle det kristelige og folkelige Liv (som han sammenlignede med Legeme og Hjærte), førend vi gav os af med Politiken (Klæderne). Folkehøiskolens Opgave var ikke politisk, men folkelig. Til dette Maal stilede hans Høiskole og de bedre Høiskoler

han havde besøgt. Vilde man fordre, han skulde stile andetsteds hen, kunde han ikke have med Høiskolegjerningen at gjøre«. (Af Referatet i Avisen for 16/10).

Fra disse Møder skal iøvrigt nævnes, at Spørgsmaalet om Bornholms Væbnings Nedlæggelse var en Del paa Tale. Dam udtalte sig for dens Bevarelse; O. E. Sonne fandt, at Fordelene herved var tvivlsomme, medens 2 menige Vælgere, Løjtnant Thuleborg, Østerlars, og Løjtnant Lau, Østermarie, tilraadede dens Afskaffelse.

Den Omstændighed, at Dam paa sin lille Tourné ikke holdt Vælgermøde i Svaneke, fremkaldte en Del Ironi og Kritik blandt hans Modstandere. I en indsendt Artikel i Avisen for 2/10, undertegnet »M«, hedder det bl. a.: »Det er ved Vælgermøderne i Svaneke, at Hr. Dam har truffet paa den stærkeste Modstand i hans Valgkreds, en Modstand saa stærk, at han maa have faaet det Indtryk, at han kun har faa Tilhængere her. Det var ogsaa fra Svanke, at Tanken om at stille en Modkandidat stedse udgik, men at Hr. Folkethingsmanden derfor undgaaer Svaneke tager sig unægtelig ud som Feighed. Kun at ville holde Vælgermøder paa saadanne Steder, hvor man er sikker paa at have Fleertallet for sig, kan jo være ganske behageligt, men langt mere mandigt er det at møde ogsaa paa de Steder, hvor man veed, at Modstanderne ere i Fleertal«. — En anden Indsender, der kalder sig »R«, skrev i samme Nummer af Avisen: »Sent er bedre end Aldrig! Hr. Folkethingsmand Dam har endelig paa forskjellige Steder holdt Møder med Vælgerne, kun Svaneke, hvor han ellers altid er kommet, er denne Gang bleven forbigaaet. — Nu kan I have det saa godt, I frihedsfjendske Mennesker i Svaneke og Omegn — Hr. Folkethingsmanden gaaer med knusende Ringeagt Eders Dør forbi. Bilder Eder nu endelig ikke ind, at det er af Feighed, at han gjør det, eller at det var af Feighed, at han ventede med at holde Vælgermøder, indtil Lucianus Kofod var reist, — vel I Daarer! En kongelig Embedsmand som Hr. Kapitainen, som ved Grundlovsfesten i Ibsker erklærede, at han vilde løbe Storm paa hele Ministeriet, en saadan Mand er ikke bange for Eder. Ville I atter tages til Naade, da ifør Eder Sæk og Aske og gak til Hr. Folkethingsmanden og bekend med Angesttaarer, at I ikke kjendte Eders Besøgelsestid«.

Imidlertid blev som omtalt i Kapitel 23 i dette Afsnit — efter at Finansloven var nægtet Overgang til 2. Behandling

— Folketinget opløst; de nye Valg blev udskrevne til den 14/11. Medens den korte Valgkamp, som fulgte efter Opløsningen, andetsteds i Landet blev meget voldsom, var Forberedelserne til Valget paa Bornholm præget af stor Fredelighed.

Lucianus Kofod følte sig efter Valgsejren det foregaaende Aar saa sikker paa sit Genvalg, at han ikke holdt et eneste Møde i Kredsen. Derimod var han i Aktivitet rundt omkring i det øvrige Land og mest paa Møder, hvor Venstres Førere samlede store Vælgerskarer. Han betegnede sig nu ikke længere som »løsgaaende Venstremand«, da han var en af de 35 Højremænd i Folketinget, der havde undertegnet et Opraab til Vælgerne, der skulde afbalancere det Opraab, som det forenede Venstres 53 Tingmænd havde udsendt. Skønt denne Indstilling i Højrepartiet utvivlsomt betød en noget forøget Chance for en eventuel Venstrekandidat i 1. Kreds, blev der dog ikke opstillet en saadan. Det skal dog i denne Forbindelse nævnes, at der i Bornholms Tidende for 1/11 fandtes en Meddelelse — efter Langelands Avis — om, at Dr. Petersen, København. vilde stille sig imod Lucianus Kofod; Meddelelsen suppleredes dog med en Udtalelse af Venstres Hovedstadsorgan, Morgenbladet, hvorefter Rygtet ansaas for ugrundet. Der er antagelig her Tale om den senere kendte Videnskabsmand og Professor Julius Petersen, en Søn af Rønnekredsens tidligere Folketingsmand Findanus Petersen. — At der blandt Rønnekredsens Venstremænd var Ønsker om, at der maatte blive opstillet en Venstrekandidat i Kredsen, viser bl. a. en Artikel af Symaskinefabrikant H. I. Clemmensen, der stærkt opfordrede Vælgerne til at samles om en saadan. — Nævneværdig Støtte i disse Bestræbelser synes der ikke at være ydet Venstremændene i 1. Kreds fra Ph. Dams eller hans Blads Side. Dog foretog Dam i Bornholms Tidende for 4/11, 8/11 og 13/11 en Gennemgang af Luc. Kofods politiske Bedrifter, der trods den hensynsfulde Form og strengt saglige Fremstilling, som Dam jo aldrig fornægtede, i nogen Grad rokkede ved den Piedestal, hvorpaa Politikeren Luc. Kofod havde placeret sig. Dam tog som Udgangspunkt den foran refererede Udtalelse af Kofod ved Mødet i Rutsker, hvori han hævdede, at han og Dam i det væsentlige havde stemt ens i Folketinget. Dam gennemgik i sin Artikel de 12 vigtigste Lovarbejder, som i sidste Samling havde været til Behandling, og paaviste, at i 9 af de 12 Tilfælde havde de staaet *imod* hinanden. Men dernæst gjorde Dam nærmere

Rede for, hvorledes Kofod gentagne Gange havde svigtet det Standpunkt, han oprindelig havde indtaget i samme Sag. Foruden de andetsteds i denne Afhandling nærmere omtalte Tilfælde, nævnte Dam ogsaa Spørgsmaalet om Vallø og Vemmetofte Klostres Jordegods. Der var herom nedsat en Kommission, hvoraf Kofod var Medlem. Han deltog i Flertallets Indstilling, hvorefter disse Stiftelser fremtidig skulde underkastes Lovgivningsmagtens Virksomhed og Bevillingsmyndighedernes Tilsyn. Denne Indstilling gik Justitsministeren imod, og J. A. Hansen stillede da i Folketinget en Dagsorden, der fastholdt Udvalgsflertallets Opfattelse og misbilligede Justitsministerens Standpunkt. Men ved Afstemningen om denne Dagsorden svarede Kofod »stemmer ikke«. »Han holdt altsaa ikke«, hedder det i Artiklen, »fast ved sin i Udvalgsberetningen tiltraadte Udtalelse«. Dam afsluttede sin Artikel med følgende Udtalelse:

»Vi have tilladt os efter Opfordring at fremstille de i de tvende forudgaaende Stykker indeholdte Kendsgærninger, fordi saadanne ere mere talende end Ord og Talemaader, som vi have nok af i vore Dage. Efter de Prøver, vi saaledes have forelagt Læserne, tro vi det nogenlunde klart, at Bornholms 1. Valgkreds sidst har været repræsenteret af en Højremand, i alt Fald væsenlig en saadan, om end ikke nogen af de mest yderligtgaaende. Dette bestyrkes jo yderligere derved, at Hr. Luc. Kofod, som det vil erfares af Bladene, har været paa Rejse i andre Landsdele og i forskellige Vælgermøder været til Stede og talt imod det forenede Venstre, ligesom han nu i de seneste Dage har været mødt paa Vælgermøderne i Aakirkeby og Svaneke, og der givet sit Bidrag til Stillingens Belysning imod Venstre og hans »gamle Ven« Dam. Hr. Kofod har ikke fundet det nødvendigt eller nyttigt at samles med Vælgerne i sin egen tidligere Valgkreds, men derimod fundet det mere tjenligt at rejse omkring paa andre Steder for der at oplyse Folket om Stillingen. Er da hans egen Kreds bedre oplyst end alle andre? Man skulde jo næsten fristes til at tro det. Der har været Tale om at opstille en Venstrekandidat mod Kofod. Dette kan jo i og for sig være lige saa berettiget som alle andre Steder; men er Udsigten saadan, at der er Haab om, at det kan nytte noget? Valgkredsen har i saa Henseende givet sig selv, saa forekommer det os, et Tilbagestød ved Valget den 20. September f. A., idet man den Gang med stort Flertal forkastede

en afgjort Venstremand og derved stemplede Kredsen som en Højrekreds. Derhos forekommer det os, at med Hensyn til den nærmest foreliggende Rigsdagsvirksomhed, er Nødvendigheden for en Venstremand ikke større nu, end den Gang, saa at man heraf maa slutte, at Bornholms 1. Valgkreds maa være i den rette Stilling, nemlig den, hvori den selv har sat sig«. (Bornholms Tidende 13/11 1873).

Hvad Dams egen Stilling angik, var den ved dette Valg noget ejendommelig, idet han som foran omtalt, ikke havde kunnet følge sit Parti i de Afstemninger, der havde fremkaldt Opløsningsvalget. Han var da heller ikke Medunderskriver af det forenede Venstres Valgopraab, men han stod dog stadig i Partiet. Hverken i Rigsdagen, i sit Blad eller paa anden Maade havde Dam overfor Offentligheden motiveret sine Særstandpunkter. Dette var Udgangspunktet for en indsendt Artikelserie i de 2 bornholmske Højreblade, betitlet »Rigsdagsvalget i Bornholms 2' Valgkreds«, hvori det indledningsvis hedder: »Ved det nu forestaaende Rigsdagsvalg, hvormed Landet skal lyksaliggjøres, vil ethvert længere udviklet Program fra Kandidaternes Side være unødvendigt og overflødigt; thi det Spørgsmaal, som denne Gang vil være at besvare, lyder kort og godt saaledes: ville I stemme for eller imod Finantsloven? med andre Ord: ville I bidrage Eders til, at Frihed og indre Fred kan bo i Danmark, eller ville I, ved at umuliggjøre Statsmaskinens rolige Gang, hjælpe med til at bringe Landet til Anarkiets Rand, hvorfra Ingen kjender Tilbageveien?

Dette er det eneste Spørgsmaal, der skal gjøres og besvares, men Vælgerne maa da ogsaa fordre, at det bliver besvaret uden Udflugter, uden Bagtanker og Reservationer«. Efter at have beklaget, at det hidtil paa Bornholm havde været de mindst oplyste og mest umodne Vælgere, der fortrinsvis mødte op paa Valgdagen, samt opfordret de oplyste og modne Vælgere til denne Gang at indfinde sig ved Valgprotokollen, skriver Forfatteren: »I det Haab altsaa, at den forestaaende alvorlige og betydningsfulde Kamp maa have vækket hver Mand til Bevidsthed om sit Ansvar, og idet jeg gaaer ud fra, at Hr. Kapt. Dam atter stiller sig til Valg i Bornholms Amts anden Valgkreds, opfordrer jeg Vælgerne der, til hver for sig at søge de Spørgsmaal besvarede: Kan Hr. Dam med Hensyn til det nu foreliggende Forfatningsspørgsmaal siges at være gjennemtrængt af en bestemt Grundopfattelse deraf? Har han i denne

Sag viist, at han veed, hvad han vil, og har han handlet, som han har talt?

Da Folkethinget ved Afstemningen om den bekjendte og betydningsfulde Adresse til Kongen stod skarpt afsondret i to modsatte Leire, gjemte Hr. Dam sin Mening bag sit bekjendte: Stemmer ikke«.

Da det, som Forfatteren skriver, »ikke er saa lige en Sag at faa et bestemt og tydeligt Billede af en Mands politiske Person fra de Leiligheder, som han har benyttet til *ikke at underskrive* Noget, *ikke* at sige Noget og *ikke* at stemme om Noget« søger han at naa den eftertragtede Klarhed om Dams politiske Standpunkt ved at analysere Bornholms Tidendes politiske Artikler, særlig de fra andre Blade optagne, og han kommer derefter til det Resultat, at Dam i »Sind som i Skind tilhører det forenede Venstre«, og han »opfordrer Hr. Dams Vælgere til, førend de gaae til det snart forestaaende betydningsfulde Valg, at kritisere hans hidtidige Rigsdagsvirksomhed, offentlig eller privat, skriftligt eller mundtligt, efter Enhvers Evne og Leilighed«.

Udfra en tilsvarende Opfattelse opfordrede »Flere Vælgere« i en Annonce i de 2 Højreblade Meningsfæller i 2' Kreds til at give Møde »paa Madam Korups Sal« i Neksø Søndagen den 2/11 »for at forhandle om, hvad der kan gjøres for at Kredsen kan faae en Folkethingsmand, som vil støtte Regjeringen i Kampen mod »det forenede Venstre«.

Af dette Møde kom der imidlertid intet Resultat, antagelig fordi Højres Førstemand i Kredsen, Kaptajn O. E. Sonne, modsat sin Stilling det foregaaende Aar fandt, at der ingen Grund var til at opstille nogen imod Dam. Dette Standpunkt fremsatte Sonne offentligt 2 Dage senere, da Dam holdt sit første Vælgermøde i samme Sal, og Sonne deltog derefter ikke i Dams følgende Møder.

Den Stilling, O. E. Sonne her indtog, vakte Forbløffelse blandt adskillige af Kredsens Højrevælgere, og en Del af dem affattede en Opfordring til Rønnekredsens tidligere Folketingsmand, Kammerherre Fallesen, om at stille sig i 2' Kreds. Blandt Underskriverne var Propritær J. Kofoed, Skovsholm, Ibsker, der i Avisen (for 8/11) angreb Kapt. Sonne, om hvem han — efter at have refereret hans Anbefaling for Dam — skrev: »Naar en Landsthingsmand udtaler Sligt og ikke yderligere vil støtte Regjeringen, end ved at anbefale en Mand, som

ikke er udtraadt eller udstødt af »det forenede Venstre«, og som ikke frygter et Venstre-Ministerium — saa er der endnu større Grund til at vælge en Folkethingsmand, der vil støtte Regjeringen. — Jeg har, som det hedder »svoret Kongen« og skal være ham huld og tro, og denne Eed vil jeg som dansk Mand holde, trods alle spidsfindige Fortolkninger om Ikke Lovligheden af midlertidige Finantslove«.

O. E. Sonnes Svar til Proprietær Kofoed findes i Avisens følgende Nummer og lød saaledes:

»I »Bornholms Avis« for i Dag har Hr. Proprietair I. Kofoed til Skovsholm dadlet min Optræden ved Valgmødet i Nexø. I denne Anledning være det mig tilladt, kortelig at anføre de Grunde, hvormed jeg motiverede min Stilling, da Hr. Kofoed ikke berører disse. Jeg udtalte, at »det forenede Venstre«s Bestræbelse: ligefrem med Magt at ville tvinge sig ind i Ministeriet — Noget, som vi alle maatte være imod — denne Bestræbelse havde Dam, ved i forrige Samling ikke at tiltræde Adressen til Kongen, og ved ikke dengang at stemme imod Finantsloven, viist, at han ikke vilde være med paa. I den nuværende Rigsdagssamling havde han stemt med Regjeringen og mod »det forenede Venstre«, ved at stemme for Finantsloven; og under Mødet forklarede han, at han ikke kunde tiltræde den Adresse, fordi den indeholdt Sætningen om, at Kongen skulde vælge sine Ministre i Overeensstemmelse med Folkethingets Fleertal, hvilken Sætning han misbilligede, som gaaende Kongens Særrettigheder for nær. Det var alene Spørgsmaalet om Stemmen for eller imod Finantsloven det denne Gang gjaldt, det var paa denne Afstemning, at Folkethinget var opløst og paa dette, og alene paa dette Spørgsmaal, at der var rettet Appel til Vælgerne, og derfor udtalte jeg som min Mening, at der ikke denne Gang var tilstrækkelig Anledning til at stille en Kandidat op imod Dam, som jo netop havde stemt saaledes, som Regjeringen og vi fandt rigtigt. Dog maatte vi vide, om han, hvis han blev valgt, ogsaa da igjen vilde stemme for Finantsloven. Dam udtalte, som bekjendt, at han, hvis Stillingen væsentlig var uforandret, da vilde stemme for Finantsloven.

Hvad Hr. Kofoed anfører om Troskab imod sin Konge-Eed, haaber jeg ikke skal udlægges saaledes, som om jeg havde tilsidesat Min«.

Sonnes Forklaring tilfredstillede dog ikke alle Højremænd i

Kredsen, og en af de misfornøjede skrev under Mærket »e« en Artikel i Avisen for 15/11, hvori Sonne beskyldes for at høre til de Folk, som »ved den hyppige Brug af deres Dømmekraft og den dermed følgende Anspændelse ikke saa sjelden tabe Evnen til at kunne skjelne Sort fra Hvidt, derved nemlig, at de ved spidsfindig at skulle veie Alt for og imod, ved at skulle see med det ene Øie paa det Sorte, og med det andet paa det Hvide, tilsidst ikke ret blive istand til at opfatte andre Farver end den graa; derimod formener jeg, at Evner til at skjelne lidt skarpt derimellem snarere maa forudsættes at findes hos Folk med jævn sund Forstand, der saa lempelig er udviklet i Livet, med en varm Følelse for Sandhed og Ret, og med Modbydelighed for den omtalte graa Kuleur«. Artiklen slutter saaledes: »Som Resultat af det Hele fremgaaer, at jeg ikke forstaaer et Muk af Hr. O. E. Sonnes Optræden eller Oplysninger i denne Sag, men saadan gaar det i disse Tider, naar man har en jævn sund Menneskeforstand; jeg har kun den Trøst, at mangfoldige Andre ikke er klogere end Deres e«.

Hvorfor Kammerherre Fallesen ikke modtog den ham tilbudte Kandidatur, foreligger der intet om, men antagelig har Hovedgrunden været den, at han var fuldstændig klar over dens Haabløshed. Han deltog dog i det første af Dams Vælgermøder.

Dette afholdtes i Neksø den 4/11. Det var besøgt af ca. 300 Vælgere. Om sit Standpunkt i de omtvistede, aktuelle Spørgsmaal udtalte Dam, »at naar han havde sagt »Stemmer ikke« til Adressen, var Grunden den, at han ikke ønskede at sige »Nei«, da Adressen indeholdt en Mistillid til Ministeriet, som han deelte, og at han heller ikke kunde sige »Ja«, da Adressen stillede en Fordring, som han ikke fandt berettiget, til Kongen om at vælge sine Ministre blandt Folkethingets Fleertal. Under Løbet af Forhandlingerne udtalte han, at han, som en Ven af en rolig og sindig Udvikling, ikke billigede et saa voldsomt Skridt som Finantslovens Forkastelse, og at han, hvis han blev gjenvalgt, og Stillingen var uforandret, atter vilde stemme »Ja« for Finantsloven, men at han paa den anden Side ikke vilde udtræde af »det forenede Venstre«, da man for at udrette Noget maatte slutte sig til et Parti, og »det forenede Venstre« var det, som nærmest udtrykte hans Anskuelser«.

I Forhandlingen deltog — foruden O. E. Sonne og Fallesen — Byfoged Grønlund, Svaneke, Lærer Jørgensen, Ibsker, Kap-

tajn Sørensen, Svaneke, og Lærer Jensen, Aaker. Kun den sidste støttede Dam; Mødet sluttede med Leveraab for denne.

Det næste Møde holdtes i Svaneke den 9/11. Det var talrigt besøgt, og foruden de lokale Angribere — Byfoged Grønlund, Kontrollør Bohn og Lærer Jørgensen — var Lucianus Kofod mødt for at paavise »Parlamentarismens Umulighed i Danmark«.

Mødeserien sluttede med et Vælgermøde i Aakirkeby den 10/11, hvor Lucianus Kofod og Skovrider Brüel optraadte som Opponenter.

Da Oppositionen hverken i 1. eller 2. Kreds havde opnaaet at samle sig om en Kandidat, var Valgspændingen borte, og Tilstrømningen til de 2 Valgsteder derfor ikke særlig stor. I Rønne lededes Valghandlingen af Byfoged Olivarius; ligesom forrige Aar var Overlærer Hoff ordførende Stiller for Luc. Kofod, hvis Valgtale bevægede sig i de kendte Baner. Han interpelleredes af 3 Venstremænd (Symaskinefabrikant Clemmensen, Husmand Jespersen, Kongstubbe, og Gaardejer Jakob Olsen, Klint). Kofods livlige Svar til Interpellanterne blev »ledsaget af gjentagne Bravoraab fra den langt overvejende Deel af Forsamlingen. Da der omsider skredes til Kaaring, viste der sig en aldeles overveiende Majoritet for Kandidaten; men da der af en Del Vælgere blev forlangt skriftlig Afstemning, og deres Navne blev opraabte, viste det sig, at Flere af dem ikke vare til Stede, og at en Enkelt, hvis Navn blev opraabt, erklærede, at han ikke selv havde underskrevet Begjæringen. Da saaledes det bestemte Antal af 50 Vælgere ikke opnaaedes, erklæredes Lucianus Kofod for Rigsdagsmand i Bornholms 1. Valgkreds«. (Af Avisens Referat).

Der afsluttedes med Leveraab for Konge, Fædrelandet og den genvalgte Rigsdagsmand.

I Aakirkeby var Løjtnant M. P. Jensen, Limensgaard, Valgleder. Dam mødte med de samme 3 Stillere som forrige Aar (Pastor Algreen, Husmand P. Nielsen og Løjtnant Thuleborg). De to førstnævnte havde Ordet for at anbefale Dams Genvalg. Dam hævdede i sin Valgtale, at man skulde være imødekommende, thi kun ad Overenskomstens Vei kunde der udrettes Noget. Han haabede, at man nu havde lært, at der Intet opnaaedes ved at stille Sagen paa Spidsen, og han sluttede med Ønsket om, at paa den ene Side det reaktionære Høire og paa den anden Side det lidenskabelige Venstre vilde opgive deres

yderligtgaaende Fordringer, saa der kunde oprinde en frugtbar Tid, hvori store og heldbringende Love kunde blive gjennemførte til Gavn for vort Fædreland.

Valglederen opfordrede derefter forskjellige Gange de Tilstedeværende, som vilde rette Spørgsmaal til Kandidaten, om at melde sig, men da ingen kom, sluttedes Forhandlingen. Ved Kaaringen stemte de fleste for Dam, kun faa Stemmer viste sig ved Kontraprøven at være imod. Efterat derpaa et Kvarteer var forløbet, uden at der blev forlangt skriftlig Afstemning, erklæredes Kapt. Dam for valgt til Kredsens Folkethingsmand. Dam takkede og udbragte et »Leve« for Grundloven, hvorefter Huusmand P. Nielsen udbragte et »Leve« for Kapt. Dam, hvilke begge besvaredes med Hurraraab«. (Bornholms Avis for 18/11).

30. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG SONNES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1873—74.

Den 6/10 1873 traadte Rigsdagen sammen, men allerede 12 Dage senere opløstes Folketinget, idet Venstreflertallet i dette Ting Dagen før havde nægtet Finanslovforslaget Overgang til 2' Behandling. I denne Samlingens 1' Afdeling havde ingen af de bornholmske Rigsdagsmænd Ordet, men det har Interesse for Bedømmelsen af Dams politiske Indstilling at lægge Mærke til, at han saavel ved Afstemningen om Finanslovsnægtelsen som ved de andre partipolitiske Afstemninger i denne Periode stemte sammen med Højre. Han ønskede antagelig ved denne Særstilling at markere, at han ønskede den storpolitiske Kamp udsat længst muligt.

Samlingens 2' Del varede fra 4/12 1873 til 1/4 1874. Lucianus Kofod var vedvarende den af de 3 bornholmske Rigsdagsmænd, som oftest havde Ordet, men Antallet af hans Indlæg var dog væsentlig færre end i de to foregaaende Samlinger, nemlig 25. Dam havde Ordet 7 Gange, Sonne 12. Kofod, der hidtil tidt havde pukket paa sin uafhængige, enlige Stilling, var nu meldt til hos Højre og blev af dette Parti belønnet med en Plads i Tingets vigtigste Udvalg, Finansudvalget. Desuden var han Medlem af et Udvalg angaaende Gennemførelsen af det nye Møntsystem for Stempelafgiftens Vedkom-

mende. — Dam var som sædvanlig Medlem af Finansudvalget, hvor han valgtes til Sekretær. Ogsaa i denne Samling var han Ordfører for Tillægsbevillingsloven. Desuden var han ligesom i forrige Samling Medlem af Udvalget angaaende Tilsyn med Dampkedler m. v. — Sonne var kun Medlem af et enkelt Udvalg; dette var nedsat til Behandling af Regeringens Forslag om et særligt Tillæg til de lavest lønnede Embeds- og Bestillingsmænd samt de værnepligtige.

Bornholmske Spørgsmaal spillede i denne Samling kun en ringe Rolle. — Krigsministeren, General Thomsen, mødte paany med det fra forrige Samling kendte Forslag til en ny Hærordning; ogsaa ved denne Lejlighed foreslog Regeringen Bornholms Væbning nedlagt. Herom udtalte Lucianus Kofod i Folketinget: »Naar jeg taler imod Ophævelsen af Bornholms Væbning, haaber jeg ikke, man vil antage, at dette sker af personlige Grunde; jeg har ikke høstet mine Laurbær i Bornholms Væbning. Nei, jeg skal ganske henholde mig til, hvad jeg før har sagt, og jeg kommer kun tilbage dertil nu, for at man ikke skal tro, at jeg har forandret min Opfattelse. Det er min fulde Overbevisning, at Ministeren, naar vi tage Hensyn til Landets Forsvarskræfter i det Hele, for Øieblikket har en god Forsvarskraft i Bornholms Væbning. Jeg kan nemlig ikke indse, hvorledes Bornholms Værnepligtige i Krigstilfælde kunne blive kaldte herover under Fanerne; jeg antager nemlig, at Flaadens Skibe ville have nok at gjøre paa andre Steder og vigtigere Formaal at fyldestgjøre end at hente nogle faa Værnepligtige herover fra Bornholm. Dernæst vil den ærede Minister indrømme, at det er fuldstændig demoraliserende i Hæren at uddanne Mænd, som vide, at de, naar det kommer til at gaa løs, kunne gaa med Hænderne i Lommen og sige: De have nok Krig derovre. Det er farligt, og det er slappende. Jeg har ladet mig fortælle, at Bornholmerne nu høre til de flinkeste Folk i Hæren, men jeg frygter for, at dette Forhold vil virke til, at de herefter netop blive de slappeste, thi de vide da, at de uddannes til Krigstjeneste ved Hald, men ikke til Krigstjeneste, hvor det gjælder, og hvorfor de netop skulde bruges. Jeg skal naturligvis imidlertid stemme for Hærloven, selv om der ikke skulde blive foretaget nogen Forandring i den med Hensyn til dette Punkt«. (Folket. Forh. 1873—74, Sp. 373—74).

Da Hærloven standsedes ved Modstanden fra Venstres Side, blev Spørgsmaalet om den bornholmske Væbnings Bortfald ikke bragt videre.

I denne Forbindelse kan nævnes, at der i Finansudvalgets Betænkning findes en Udtalelse angaaende den militære Indkvartering paa Bornholm; et Flertal af Udvalget, nemlig de 7 Højremedlemmer samt de 2 Venstremænd Dam og Gert Winther erklærede det »ubilligt, at Lovgivningens Bestemmelser om Godtgørelse for militær Indkvartering ikke gjælder for Bornholms Vedkommende under Væbningens Indkaldelse til Øvelser«. De 9 Medlemmer udtaler videre, at »alene Hensynet til den forestaaende Hærlovsrevision, der truer med Ophævelse af Bornholms Væbning, afholder Flertallet fra nu at søge den heromhandlede Ubillighed afhjulpen«. Da Finanslovforslaget kom til 2' Behandling i Folketinget, fremsatte Udvalgets Ordfører, Berg, der altsaa i dette Tilfælde talte paa Mindretallets Vegne, at det ikke havde staaet ham og hans Meningsfæller klart, »i hvilken Udstrækning, der kunde være Tale om nogen Ubillighed«, hvorfor man ikke havde villet deltage i Flertallets Bemærkninger.

Dernæst skal anføres nogle Udtalelser, som O. E. Sonne fremsatte i Landstinget under 2' Behandling af Finanslovforslaget om et Par lokale bornholmske Spørgsmaal. Det første af disse angik Postvæsenets Besørgelse af rejsende. Herom udtalte Sonne: »Jeg har en Tak til den høitærede Indenrigsminister for en lille Bevilling, der i Aar staar paa Finantsloven til Oprettelsen af Venteværelser for Reisende paa Bornholm. Saa utroligt det lyder, er det dog saa, at hidtil have de Reisende maattet opholde sig paa Gaden for at vente paa Postvognen. Afgangen kan ikke ske til en bestemt Tid, idet den afhænger af Dampskibets Ankomst, som atter afhænger af Veir og Vind. Der har ikke været noget Venteværelse, og i Vinterens Tid i en bidende Kulde er Gaden ikke noget behageligt Opholdssted. Jeg takker derfor den høitærede Indenrigsminister for, at der nu kommer opvarmede Venteværelser; men der staar endnu en Del tilbage at ønske, som jeg er saa fri at gjøre Henstilling om. Hvad vilde man for en Snes Aar siden have sagt i det øvrige Danmark, naar de Reisende ikke kunde have faaet en lukket Vogn at kjøre i? Man vilde have fundet det i høi Grad ubilligt og utilfredsstillende, men paa Bornholm er det endnu Tilfældet. Paa Postvognen er der kun Plads til 3 Personer, og det er en aaben Vogn. Vi have rigtignok paa en Route faaet lukket Vogn, men kun paa den ene, og det vilde være meget ønskeligt, om vi kunde faae lukket Vogn ogsaa paa de øvrige Rou-

ter. Vi have nu kun kjørende Post 3 Gange om Ugen; men man kan ikke engang være sikker paa at komme med disse 3 Gange, thi, som jeg sagde før, der er kun 3 Pladser paa de aabne Vogne, og man kan komme med sin Skilling i Haanden at kjøbe Billet og dog ikke komme med. Det er Noget, man forlængst er kommet ud over i det øvrige Land, og jeg er overbevist om, at havde det været saaledes for et Snes Aar siden her i Landet, vilde der have reist sig høie Skrig herimod. Herovre har man nu Jernbaner, billig og hurtig Befordring, ikke 3 Gange om Ugen, men hver Dag, og ikke 1 Gang om Dagen, men flere Gange daglig; paa Bornholm derimod er man ikke en Gang sikker paa at kunne blive befordret paa aaben Vogn nogle faa Gange om Ugen, idet Bivogn ikke skaffes. Jeg skal tillade mig at gjøre opmærksom paa, at Postbestyrelsen, hos hvem jeg har andraget derom, har svaret, at den nok vilde skaffe lukkede Vogne, men at Amtsraadet ikke vilde lave Veiene saaledes, at Vognene kunde kjøre derpaa, og det er der virkelig Noget i, thi Bornholm er ikke et jevnt Land, det gaar stundom Bakke op og Bakke ned, men dog ere Veiene saaledes, at man kan kjøre ganske godt overalt paa dem, om end ganske vist ikke med disse store Postvogne. Saadanne behøver de nu imidlertid heller ikke at være, men det var tilstrækkeligt, om det blev en almindelig Droske, som allerede temmelig almindeligt ere komne i Brug derovre, hvor jo Pakkerne kunne dels ligge bag paa, dels være foran og Passagererne sidde inden i. Postvæsenet siger nu, at det ikke paahviler det som en Forpligtelse, og efter Postloven paahviler der det heller ikke nogen Forpligtelse; det har kun en Bemyndigelse. Men det er ogsaa netop derfor, jeg andrager paa det her, da det naturligvis ellers vilde komme af sig selv. Jeg andrager om, at man vil tage under Overveielse, om vi ikke kunde faae Tilstande derovre, blot saaledes som de vare i det øvrige Land for en Menneskealder siden; bedre forlange vi det ikke«. (Landst. Forh. 1873—74, Sp. 899—900).

Det andet Forhold, som Sonne fremdrog i samme Tale, angik de store Hærgninger, Stormfloden den 13/11 1872 fremkaldte ved Østersøens Kyster, ogsaa de bornholmske. Han udtalte herom følgende: »Endnu skal jeg gjøre en lille Henstilling. Det høie Thing vil vide, hvilken Ulykke, der overgik os ved Stormfloden 1872 paa den nordlige og østlige Side af Bornholm, hvorved vore Havne bleve ødelagte, og vi have ikke kunnet faae dem udbedrede siden. Vi ventede paa Hjælp fra

Centralkomiteen,*) og jeg skal sige, at denne Hjælp ogsaa blev os ydet med rund Haand; men desværre kom Tilsagnet saa sildig, — først i August Maaned forrige Aar, om jeg husker ret — saa at der det Aar intet kunde gjøres. Derfor ligge Havnene hen. Af de 3 Havne bleve de 2 ganske ødelagte, men den ene, som ikke helt blev ødelagt den Gang, har nu ved Stormfloden i Vinter igjen lidt en større Beskadigelse. Til en vis Grad kan det maaske siges at være Centralkomiteens Skyld, thi havde vi faaet Pengene i rette Tid, havde Havnen maaske været noget mere beskyttet, idet da Udbedringen vilde være sket i forrige Aar. Hjælpen have vi nu faaet, men der er stillet den Betingelse, at Udgifterne skulle anvendes under Tilsyn af en Ingenieur og efter hans Ordre, hvad jeg forøvrigt finder ganske rigtigt; men Følgen af denne Betingelse er, at Istandsættelsen ikke kan gjøres for den Hjælp, vi have faaet, men der maa skydes Betydeligt til. Hjælpen tilstodes, efter hvad det vilde koste at føre op igjen i den Tilstand, det var før Stormfloden, medens den ny Udbedring vil koste næsten det Dobbelte. Værst stillet er Allinge, en lille By paa 800 Indvaanere. Paa det Sted var der stor Trang til en god Havn; der kommer mange Skibe om forbi Hammeren, og flere af dem ere stundom i Nød og ville ty derind. For en Del Aar siden anstrengte man sig derfor for at faae en Havn, der kunde tage imod Skibene, og derved har Byen paadraget sig en Gjæld af, saa vidt jeg veed, 47.000 Rd., saa at den nu ikke kan faae noget nyt Laan. Den har faaet 25.000 Rd. i Erstatning fra Centralkomiteen, men de ere ikke tilstrækkelige til mere end til at opføre den yderste Mole; den indre Havn og Indseilingen kan man slet ikke gjøre Noget ved. I denne Nød vidste man ikke bedre, end at sende en Deputation til Regjeringen med Bøn om Hjælp af Statskassen. Den henvendte sig til den høitærede Indenrigsminister og til en Del af Finantsudvalgets Medlemmer, hvorefter den reiste hjem med det bedste Haab om at faae Hjælp enten gjennem et indtil videre rentefrit Laan eller paa anden Maade. Indenrigsministeren havde lovet at ville forelægge Forslaget til Finantsloven herom, men der findes Intet desangaaende. Jeg kan godt forstaa, at Tiden maaske ikke har tilladt at overveie Sagen, da Deputationen kom saa sildig herover,

*) En Komite, der blev nedsat for at administrere de indsamlede Midler til Afhjælpning af den voldte Skade.

men jeg vil udtale det Ønske, at den høitærede Minister vil bevare den Velvillie for Sagen, som han har yttret for Deputationen, saaledes at Byen tør nære Haab om at faae Hjælp af Statskassen, eller i alt Fald at faae det overveiet i Rigsdagen, om der er Grund til at yde den Hjælp, hvad jeg mener der er, og som jeg tillader mig at anbefale Byen til at faa«. (Landst. Forh. 1873—74, Sp. 900—901).

Indenrigsministeren, til hvem Sonne rettede sine Henvendelser, var fraværende, da han var optaget af et Folketingsmøde, men Finansministeren lovede at gøre sin Kollega bekendt med den bornholmske Landstingsmands Ønsker. Bortset fra en ganske kort Bemærkning, som Sonne fremsatte i et Landstingsmøde 2 Dage senere, var den her refererede Tale den, hvormed Sonne afsluttede sin mangeaarige Deltagelse i den danske Rigsdags Arbejde. Med denne Samling udløb den 8-aarige Valgperiode, og ved det Valg, som blev afholdt i Oktober 1874, gled Sonne for stedse ud af aktiv Politik.

Hans Virksomhed i denne Samling havde iøvrigt i det væsentlige samme Karakter som i de foregaaende; han havde dog Ordet et væsentlig færre Antal Gange, end han plejede. Dette maa imidlertid ses paa Baggrund af, at Landstinget i denne Samling havde forholdsvis lidt at arbejde med. Den storpolitiske Spænding imellem Regeringen og Venstreflertallet i Folketingt medførte, at dette Ting kun lod faa og ubetydelige Lovforslag gaa op i Landstinget.

Blandt de Lovarbejder, Sonne særlig beskæftigede sig med, skal nævnes Kvaksalveriloven. Han tog her visse Sider af »de kloge« Koners og Mænds Virksomhed i Forsvar. »Det er en velbekjendt Sag«, udtalte Sonne, »at der findes enkelte Mænd og Kvinder, som ere i Besiddelse af Kundskaber til at helbrede i visse Retninger, og det forekommer mig, at, naar de bruge disse Kundskaber alene for at gavne deres Medmennesker og ikke søge noget Erhverv derved, skulle de have Lov til at udøve saadan Virksomhed«. »Jeg kjender en Kone, der har Indsigt i at kurere for Benedder, og det er ganske vist blevet tolereret, — det kan jeg ikke negte — at hun har givet sig af med at give dem, som have henvendt sig til hende, Raad imod Benedder. Det er nu naturligvis Noget, der ikke sker hver Dag, maaske ikke en Gang hver Maaned, fordi denne Sygdom Gud ske Lov ikke er hyppig, men jeg tør sige, at de Fleste, som have troet at lide af denne Sygdom, have henvendt sig til hende«.

»Hun udøver Virksomheden ikke blot til Fordel for sine Nærmeste, for sine Husfæller, men til Fordel for Enhver, der henvender sig til hende, og da hun ikke søger Noget Erhverv derved, forekommer det mig, at hun ogsaa skal have Lov dertil«. (Landst. Forh. 1873—74, Sp. 508—10).

Sonne stillede sammen med 6 andre Landstingsmænd et Ændringsforslag, der vilde gøre det muligt for saadanne Personer at fortsætte deres Virksomhed, blot de ikke øvede det som Erhverv, men Forslaget blev nedstemt med 28 Stemmer mod 18.

Endvidere havde han gentagne Gange Ordet og stillede Ændringsforslag ved Behandlingen af Lovforslagene om Færgevæsenet, om Havneafgifter ved Københavns Havn, hvor han var Talsmand for at holde Skibsafgifterne nede, idet han hævdede, at det var urimeligt, at denne Havn var saa forholdsvis dyr at besejle, samt om Ordningen af Styrmandseksamen. Ved det sidstnævnte Lovforslags Behandling indrømmede han, at den forøgede Dampskibsfart gjorde det naturligt at stille forøgede Fordringer til danske Styrmænds Kundskaber; »men jeg har alligevel«, fortsatte han, »nogle Betænkeligheder ved disse Fordringer. De ville nemlig kræve nogen mere Tidsanvendelse end hidtil, saa at de Vedkommende i noget længere Tid end nu ville lide Tab af Fortjeneste, og Examen altsaa koste dem Mere end hidtil. Styrmandsnæringen har hidtil været en af den Slags Næringer, som en fattig Mand kunde arbeide sig op til. Jeg kjender mangfoldige Skibsførere af fattig Herkomst, som, skjøndt de ere gaaede tilsøs med ikke Mere, end de gik og stode i, og kun havde fattige Forældre, der ikke kunde hjælpe dem, dog efterhaanden have sparet sig saa Meget sammen, at de have kunnet ligge ved Skolen i den Tid, der behøvedes for at erhverve Styrmandsexamen, hvorefter de senere ere blevne Skibsførere og komne i god Stilling. Jeg vilde nu nødigt, at dette Forhold skulde forandres derved, at Fordringerne til Examen bleve saadanne, at ikke ogsaa fremtidig den arbeidssomme og stræbsomme, men fattige Mand kunde slaa ind paa den Vei og erhverve sig de fornødne Kundskaber, og det forekommer mig derfor, at, naar det Offentlige for det Offentliges Skyld stiller større Fordringer til saadanne Folk, saa bør det ogsaa komme dem til Hjælp. Jeg har da ogsaa med Glæde set, at Udvalget i det andet Thing har havt den samme Tanke, idet det har udtalt i sin Betænkning, at Udvalget tror, idet det

anbefaler Lovforslagets Fremme, at turde gaa ud fra den Forudsætning, at Bevillingsmyndigheden vil i Sagens Interesse yde den fornødne Hjælp, og jeg har her taget Ordet for at bede den høitærede Marineminister om at bidrage Sit til, at denne Forudsætning kan ske Fyldest«. (Landst. Forh. 1873—74, Sp. 858).

Marineministeren stillede sig meget forstaaende overfor dette Krav og lovede, hvis det skulde vise sig nødvendigt, at forsøge at tilvejebringe yderligere Midler til trængende Styrmandsaspiranters Ophold paa Skole.

Endelig skal nævnes, at Sonne — iøvrigt i den før omtalte sidste Tale han holdt i Rigsdagen — kom ind paa sin Yndlingstanke, at der skulde træffes Foranstaltninger til at fremme Opsparingstanken i den jævne Befolkning, og fra Statens Side føres Kontrol med, at Institutioner, som tog saadanne Opgaver op, ogsaa bød deres Klienter tilstrækkelig Sikkerhed. Han udtalte om denne Sag bl. a. følgende: »Bestræbelsen efter at spare sammen og navnlig spare sammen til de gamle Dage forekommer mig at fortjene i høi Grad Understøttelse, og Tanken derom har ogsaa foranlediget, at en Del Foranstaltninger ere komne tillive, som gaa ud paa at fremme denne Bestræbelse. Der er f. Ex. »Bikuben« med sin Alderdomsforsørgelseskasse, der er »Arbeiderbanken«, som har indrettet en Alderdomsforsørgelseskasse. »Arbeiderbanken« er den Anstalt, der paa den hensigtsmæssigste Maade har imødekommet Tidens Bestræbelser for, at Arbeideren kan sikkre sin Fremtid; den har indrettet sig saaledes, at Arbeideren kan spare sammen og vente ganske rolig med at tage sin Bestemmelse og træffe sit Valg imellem at faae, hvad han har opsparet, udbetalt med Rente og Rentes Rente eller at faae en Livrente, og hvis han dør, bliver det Hele med Rente og Rentes Rente udbetalt hans Familie. Kun naar en Anstalt er indrettet paa denne Maade, forekommer det mig, at man kan vente, at Arbeideren vil benytte den med Lyst, thi kun da har han Sikkerhed for at opnaa det, han sætter Pris paa. Naar en Arbeidsmand vil sikkre sine gamle Dage, maa han ofte, for at afse de nødvendige Skillinger dertil, udsætte sin Familie for at lide Savn, hvad han naturligvis ikke vil indlade sig paa, naar det er usikkert, om han virkelig faar Gavn deraf; men er han sikker paa, at han for det Tilfælde, at han bliver i Live, kan nyde det Opsparede som en Alderdomsforsørgelse, og at det, naar dette ikke bliver Tilfæl-

det, dog paa den ene eller den anden Maade kommer hans Familie til Gode, idet de indsatte Penge da blive tilbagebetalte med Renter, vil han benytte en saadan Anstalt«. »Der er imidlertid en Omstændighed, som muligt kan fremkalde lidt Betænkelighed, og det er, at der maa være fuld Sikkerhed tilstede for, at Arbeideren nu virkelig ogsaa kan faae det, som der loves ham. I Livrenteanstalten er det fuldkomment sikkert, thi der er Staten Garant; men ved de andre Anstalter ligger hele Sikkerheden i Forretningsførelsens Paalidelighed gjennem et godt, kraftigt og stærkt Tilsyn. Nu forekommer det mig, at det maa være Statens Pligt at foranstalte et saadant Tilsyn og kontrolere disse Kasser; ja, det forekommer mig at være Statens Pligt at kontrolere endog enhver Sparekasse; thi Intet tjener Almenvellet mere, end at de Smaasummer, der saaledes spares sammen, ere fuldkommen sikkert bevarede. Man kan nok sige, at det maa være Vedkommendes egen Sag, og at, naar en Mand sætter sine Penge i en Kasse, saa maa han selv om, hvorvidt de der ere sikkre eller ei. Men naar det gjælder Smaafolk og deres Alderdomsforsørgelse, er det for Meget at forlange, at de skulde være inde i den Slags Ting, og for at de Ulykker, der vilde opstaa, hvis en saadan Anstalt var upaalidelig, kan undgaas, er det mit Ønske, at der til næste Aar maatte optages en Post paa Finantsloven til at betale et saadant Tilsyn med«. (Landst. Forh. 1873—74, Sp. 897 f. f.).

Sonnes Udtalelse fremkaldte enkelte Indlæg. Den almindelige Indstilling i Tinget overfor hans Plan om en Statskontrol af disse Forhold fik vistnok Udtryk, da Sonnes Kollega, den jydske Landstingsmand N. Rasmussen, erklærede: »Jeg for mit Vedkommende vilde anse det for meget uheldigt, om det Offentlige vilde gribe ind i den private Virksomhed og Foretagelsesaand, der rundt omkring til stor Velsignelse er kommen tilstede i et stort Omfang ved, at man har oprettet Sygekasser, Sparekasser, Forsørgelseskasser, Alderdomsforsørgelseskasser og mange andre slige Kasser. Dette kan kun ske derved, at private Folk paatage sig det; det kan kun ske, naar de selv raade, og ingen Anden blander sig ind i Sagen«.

De faa Indlæg, som Dam fremkom med under denne Samlings Debatter, har ingen større Interesse; de fleste af dem fremsatte han i sin Egenskab af Ordfører for Tillægsbevillingslovforslaget, et Hverv han røgtede sagligt tilfredsstillende. I en af Samlingens vigtigste partipolitiske Sager, nemlig i Spørgs-

maalet om Bevilling til en ny Panserkrydser, gik han, ligesom i den forrige Samling, imod sit Parti. Dams Særstilling i denne Sag bevirkede, at der blev Flertal for Bevillingen i Folketingets Finansudvalg, hvor der sad 8 Venstremænd og 7 Højremænd. Dette har utvivlsomt voldt Ærgrelse indenfor Venstres Gruppe, idet Partiets Fører, Christen Berg, der desuden var Ordfører for Finansudvalget angaaende Finansloven (Bojsen var Udvalgets Formand, Dam Sekretær) i Debatten om Panserkrydserbevillingen, der var det vigtigste Punkt i hele Betænkningen, stod som Ordfører for Udvalgets Mindretal. Mærkelig nok havde Dam slet ikke Ordet under den meget lange og skarpe Debat; der findes altsaa ikke i Rigsdagstidende noget Bidrag til Belysning af hans Særstandpunkt. Saavidt det kan ses, slog ingen af Dams Partifæller Følge med ham ved Afstemningen, hvor Bergs og Bojsens Standpunkt sejrede, idet Krydseren blev nedstemt med 54 Stemmer mod 38. Blandt disse 38 var de 2 senere saa kendte Venstremænd Holstein-Ledreborg og Octavius Hansen, der begge paa dette Tidspunkt var Løsgængere.

Den Omstændighed, at Dam ved de vigtigste Partiprøver i denne Samling, nemlig ved Afstemningerne om Adressen til Kongen, Nægtelsen af Finanslovens Fremme og Bevillingen til Panserkrydseren, gik sammen med Modstanderne, fremkaldte ikke noget Brud mellem ham og Venstre. Dette maa paa den ene Side opfattes som et Udtryk for Partiets Liberalitet, paa den anden Side kan man sikkert deraf drage den Slutning, at hans personlige Stilling indenfor Partiet har været stærk nok til at kunne taale selv en meget kraftig Belastningsprøve.

Af en helt anden Beskaffenhed er det Billede, som Rigsdagstidendes Spalter for 1873—74 tegner af Lucianus Kofod. Som omtalt havde han nu opgivet den Rolle, han i mange Aar havde spillet, som en fritstaaende og enlig Politiker. Han var gaaet op i Højre og var — som foran nævnt — af dette Parti valgt ind i Finansudvalget. Man havde vel herefter kunnet vente, at han som Medlem af dette Udvalg enten alene eller med Tilslutning af Partifæller havde ført de Sager frem, som han i de foregaaende Samlinger med saa stort Brask og Bram havde gjort sig til Talsmand for. Hvorvidt Partiet, han nu helt tilhørte, holdt ham tilbage, eller han selv havde mistet Interessen for at tilvejebringe Bevillinger til »den 4. Stands« Højnelse i erhvervsmæssig, kulturel og moralsk Henseende, eller han sim-

pelt hen havde indset, at hele dette Præmieringssystem ikke førte til det ønskede Maal, skal være usagt, men Eksperimenterne synes i hvert Fald opgivet. Derimod gør Luc. Kofod sig stærkt bemærket ved en Optræden, der i Venstre vakte en Storm af Harme og fremkaldte — i hvert Fald sporadisk — Mishag ogsaa blandt hans egne Partifæller.

Mest Opsigt vakte Luc. Kofod ved en stor Forespørgselsdebat. I Mødet den 16/12 1873 meddelte Kofod, at han agtede at rette følgende Forespørgsel til Kirke- og Undervisningsministeren (C. C. Hall): 1) »Anser Ministeren det tilstedeligt, at offentlig ansatte Skolelærere overlade Udførelsen af deres Embedsgjerning til Medhjælpere, medens de selv hengive sig til anden Virksomhed? 2) Hvorvidt finder Ministeren, at en Skolelærer og Kirkesanger, som offentlig fremsætter vitterlig Usandhed, derved gjør sig skyldig i Misligheder, som svække den for hans Stilling nødvendige Agtelse og Tillid?«

Forespørgslen kom til Behandling i Mødet den 3/2 1874. Som Motivering for det første af de 2 Spørgsmaal, Kofod stillede, udtalte han bl. a.: »Det vil ikke være fremmed for Nogen, hvilken Opfattelse han end har, at der udenfor i de forskjellige Samfundslag, gjærer en temmelig udbredt Misnøie med den overhaandtagende Politiseren fra Landets Skolelæreres og især da fra Landsbyskolelæreres Side; dette er ingen Hemmelighed. De fleste af os kjende af egen Erfaring, hvorledes det ved næsten enhver politisk Sammenkomst, ethvert Valgmøde og Prøvevalg, enhver Valghandling og deslige ordentlig summer med Skolelærere omkring Talerstolen og Valgtribunen. Mange ere af den Formening, at Skolelærerne i Almindelighed helst skulde undlade at befatte sig med Politik, i alt Fald som Fag, da deres Kald naturlig peger i en anden Retning. Det afdrager, sige de, først og fremmest let deres Sind og Lyst fra deres egentlige Livsgjerning, og da vi vide, at det er Lysten, der driver Værket, staa i Fare for, at Skoleværket kommer til at hæmmes i sin Gang i samme Omfang, som det politiske Værk drives. Dernæst vækker det let Splid imellem Skolen paa den ene og Hjemmet paa den anden Side, idet man nemlig i de Hjem, hvor Skolelærerens politiske Farve ikke er yndet, kan nære Frygt for, at den offentlige Skole skal blive en Planteskole for denne politiske Retning. Vi vide Alle, sige de, hvor ømtaalig det Baand er, der knytter Skolen til Hjemmet, og hvor varsom man skal være for ikke at løsne det; vi vide Alle, at der

er Hindringer nok for Læreren at overvinde, saaledes at han ikke skal skabe sig selv flere end dem, der naturlig ligge i selve hans Kald. Fremdeles kan det svække Børnenes Pligtopfattelse, idet de se, at Læreren, der jo som Medopdrager af dem i alle Henseender skal foregaa dem med et priseligt Exempel, tager sig sin Pligtopfyldelse let og idelig og idelig forsømmer sin nærmeste Gjerning«. »Man har en gammel Talemaade, der visselig i ældre Dage er dannet med et skelende kritisk Blik til Landsbypræsterne, idet man talte om, at de vævede Kirkens Vadmel; men, sige de, hvad er det ikke for gyselig politisk Hvergarn, de Herrer Skolelærere ofte levere, naar vi ret komme til at undersøge deres Ydelser ved slige Leiligheder? Paa den anden Side er denne Optræden skadelig, fordi de dygtigere af Skolelærerne derigjennem let vise en Indflydelse, ikke alene i deres Kreds, men, for saa vidt de ere ude paa Vandring, ogsaa i fjernere Egne, som lettelig vil føre til et socialt-seminaristisk Masseherredømme. Man har, sige de, i Tidernes Løb her tillands havt forskjellige saadanne mere eller mindre trykkende ensidige Overherredømmer; man havde i den ældste Tid Odelsbondevælden, derefter fik man Præstevælde, Adelsvælde, og nu, sige de, truer det med ad denne Vei at ile henimod en Degnevælde; det Sidste bliver da værre end det Første«. »For Rigsdagsmænd finder jeg det ganske naturligt — for dem som for Andre — at de røgte, jeg havde nær sagt den offentlige Menings politiske Tarv i deres Valgkredse. Nei, dem, hvorom det gjælder, ere de Skolelærere, som ere Rigsdagsmænd, og som bruge Tiden mellem Rigsdagens Samlinger til at reise fra den ene Ende af Landet til den anden — om det er 100 eller 600 Mil er aldeles ligegyldigt — og som saa at sige udelukkende vie sig til anden Virksomhed med Tilsidesættelse af Skolens Gjerning, hvilket har ført til, at man paa mange Steder inddeler Landets Lærerstand i to Klasser, nemlig i Skoleholdere og Politikere. Jeg maa fastholde, at dette er utilbørligt, baade fra Skolens Stade og fra Skolelærerstandens Stade; fra Skolens Stade, fordi det maa forudsættes, at Lærerne, naar de have saa fortrinlige og ypperlige Evner og en saa moden Aandsdannelse, at de af deres Medborgere kaares til at være deres Tillids- og Talsmænd paa Thinge, besidde en saadan Aandsfylde og en saadan Kapital af aandelig Duelighed, at den bør komme de Skoler, i hvilke de have deres Embeder, til Gode«. »Vi have Ret til at sige til de Herrer Politikere: Politiser saa meget I

ville, 12 Maaneder om Aaret mindst, men nedlæg da Eders Embeder, thi Skolelærerembederne i Danmark ere aabenbart ikke henlagte til Forsørgelse for Politikere; de ere for dem, der virkelig ville opfylde Embedets Hverv og Forpligtelser«.

Det 2. Spørgsmaal, Kofod rettede til Ministeren, mundede ud i en Paastand om, at den kendte jydske Skolemand og radikale Venstrepolitiker Lars Bjørnbak i Viby ved Aarhus havde gjort sig skyldig i bevidst Usandhed! Kofod gengav udførlige Uddrag af Artikler i Aarhusbladene, men blev gentagne Gange afbrudt af Formanden (Christopher Krabbe), der bl. a. udtalte: »Det ærede Medlem maa dog vistnok erkjende, at det er under Thingets Værdighed at befatte sig med saadanne Ting. Naar der i Pressen eller paa hvilketsomhelst andet Omraade, hvor Thinget ikke virker, fremkommer Utilbørligheder, er der altid Midler til at møde dem paa det Omraade, hvor de fremkomme; men her i Thinget er det utilstedeligt at drage saadanne Ting frem«.

Kofod replicerede hertil: »Saa maa jeg erklære mig overmaade tilfreds med den ærede Formands Afgjørelse, thi ere disse Udtryk utilstedelige her, maa de ogsaa være det for Vedkommende i den Stilling, han beklæder. Jeg har endnu en hel Blomsterkost til den høitærede Ministers Raadighed — det er en fuldstændig bogstavret Udskrift af Vedkommendes samlede Værker, nemlig Aarhus Amtstidende.« — Kofod fik ikke Lejlighed til at aflevere sin Blomsterkost; thi Formanden standsede ham.

Kultusminister Hall gav — vistnok til Overraskelse for de fleste af Tingets Medlemmer — et udførligt og sagligt Svar paa Forespørgslen, idet han dog ikke vilde ind paa at fælde Dom over den af Kofod paa ærerørig Maade angrebne Lars Bjørnbak. Hovedbetragtningen fra Ministerens Side gik ud paa, at »en altfor stærkt fremtrædende Virksomhed i de politiske Bevægelser ogsaa udenfor Rigsdagssamlingen maa siges at have særlig uheldige Følger netop for Skolelæreren paa Grund af hans Forhold til den Del af Ungdommen, hvis Opdragelse han har med at gjøre. I det Hele taget har jo vor ældre Skolelov for Skolelærernes Vedkommende lagt særdeles Vægt paa, og udtrykkeligt udtalt, at de maa beflitte sig paa et roligt og stille Liv, som skulde have sin Styrke ved Beskedenhed i det Hele i deres Opførsel og navnlig ved en Fordragelighed i deres hele Færd, der maatte vise sig ikke blot over for Børnene og deres

Forældre, men ogsaa over for deres Foresatte. Disse Anskuelser ere udtalte i Skoleloven i Instruxen for Lærerne, og det kan ikke nægtes, at den meget stærkt fremtrædende Deltagelse i det politiske Liv ikke, saaledes som den menneskelige Natur nu engang er, er særlig egnet til at fremelske disse Egenskaber. Det maa derfor siges, at, selv om man ikke vil gaa til disse enkelte bestemte Data om den Personlighed, til hvilken den ærede Forespørger sigtede, vil en saadan Optræden ogsaa efter min Mening i en ganske overordentlig Grad fjerne sig fra de Fordringer, der ere stillede til en Skolelærer«. (Folket. Forh. 1873—74, Sp. 920—26).

Kofod takkede Ministeren for Svaret, idet han dog var noget utilfreds med, at Ministeren ikke vilde love at skride ind overfor Bjørnbak. — Men derefter greb Christen Berg, der jo selv var Lærer, den tilkastede Handske. Han indledede sin overordentlig skarpe Tale med følgende Ord: »Jeg ønsker at forfølge denne Forespørgsel videre. Naar ærede Herrer derovre*) have ønsket denne Akt opført i Folkethinget, og dertil have fundet et til dette Øiemed skikket Medlem (Afbrydelser), tror jeg, at det er nødvendigt, at vi se at faae denne Sag alsidig belyst«. Berg udtalte dernæst bl. a.: »Jeg ønsker at faae dette Spørgsmaal frem under en mere alsidig Belysning. Forespørgselen deler sig i to Scener eller Optrin. Det sidste skal jeg af mange forskjellige Grunde forbigaa, jeg havde ikke troet, at jeg skulde komme til at opleve Optrin af denne Art, opførte af de Herrer fra hin Side. Det første Spørgsmaal søgte at bevæge sig indenfor et snevrere Omraade, men gjemte i sig Principer af mere almindelig Betydning. Forsaavidt der deri laa Sigtelser til enkelte Lærere, skal jeg aldeles forbigaa det. Jeg har vel hørt Tale om Provsteretter og andre Retter, men jeg har aldrig hørt Tale om, at Lærerne ere henviste til Noget, man kunde kalde Folketingsret for Landets Lærere«. Berg paaviste derefter, hvorledes højere Embedsmænd uden Kritik fra konservativ Side havde deltaget i det politiske Liv og siddet i Rigsdagen, og han sluttede med at udtale: »Lad os kun komme til en ensartet, bestemt Opfattelse af disse Forhold, som gjælder saavel Skolelærere som Professorer, Generaler og Dommere; det er lige meget hvem, naar kun Reglen bliver ensartet, og

*) Han vendte sig her mod de Bænke i Folketingssalen, hvor Højres Medlemmer fortrinsvis sad, og hvor Kofod havde Plads mellem Rimestad og Hindenburg.

man maa ikke tro, at en anden Fremgangsmaade vil blive mulig, eller at Nogensomhelst for sine specielle Ønskers Opfyldelse vil faae Lov at gaa en anden Vei«.

Derefter talte Bjørnbaks nære Ven og Meningsfælle, Geert Winther. Dels tilbageviste han de personlige Beskyldninger mod Bjørnbak, dels henstillede han til Ministeriet ikke at lade sig lede paa Glatis af Luc. Kofod ved »at foranstalte Inkvisition imod de Mænd, der optræde som Regeringens politiske Modstandere«, dels endelig udtalte han sin Beklagelse af, at man ikke paa Forhaand havde anet, hvor vidt Forespørgeren vilde gaa i sin Form, da man i saa Fald af Hensyn til Tingets Værdighed burde have afvist Forespørgslen.

Under den videre Debat protesterede Højremanden Rimestad imod Bergs Beskyldning imod Højrepartiet for at have Lod eller Del i, at denne Forespørgsel kom frem. Rimestad havde for sit Vedkommende ikke billiget, at Interpellationen stilledes. Ingen af Højres Folketingsmænd rykkede Kofod til Undsætning, og denne befandt sig allerede i en pinlig Stilling, da Venstreføreren J. A. Hansen, en af Tingets skarpeste Debattører, rykkede i Marken med en Tale, der var præget af Bitterhed og Haan overfor Forespørgeren. Han ytrede bl. a. følgende: »Jeg skal bemærke, at jeg, lige fra denne Forespørgsel blev anmeldt, har anset den for at være et stort Misbrug af Thingets Tid og af den Ret, som man har til at rette Forespørgsler til Ministrene, og jeg skal strax tilføie, at jeg ikke noget Øiebilk har troet paa, at det ærede Medlem havde truffet Aftale med sine Venner om denne Sag. Jeg har nemlig været af den Mening, at havde han talt med dem derom i Forvejen, vilde de have gjort deres Yderste for at faae ham til at lade være at stille den; saaledes har jeg opfattet Situationen. Jeg har saa saare vel forstaaet efter det ærede Medlems hele politiske Beskaffenhed, at han, efter sin Overbevisning, har gjort sig en Ære af at anmelde denne Forespørgsel; men jeg skal ikke negte, at jeg, da der forelaa det Spørgsmaal, om den maatte stilles, kom til at tænke paa, at det ærede Medlem maaske allerhelst selv ønskede, at man skulde have negtet ham at stille den, thi saa kunde han have gjort meget Mere ud af Forespørgselen, end han nu har gjort. Nu tror jeg ikke, at det ærede Medlem selv vil finde, og saa meget mindre, at det ærede Thing vil finde, at han har indlagt sig stor Fortjeneste ved at fremsætte denne Forespørgsel; men havde Thinget negtet ham at stille

den, veed jeg, at han vilde have Talent nok til at bringe Noget ud af den paa et andet Sted«. »Den ærede Forespørger er jo ganske overordentlig betaget af Omsorg for Børnenes Undervisning omkring i Landet, idet han mener, at Skolelærerne forsømme deres Embedspligt ved at reise omkring i politisk Hensigt og »summe« paa Folkemøder. De summe — som Bier antager jeg, at han har ment, thi om dem siger man jo, at de summe — og det ærede Medlem kan nu ikke lide, at Skolelærerne summe saaledes omkring ved Møderne. Saa vidt jeg veed, have de imidlertid holdt sig i vort Fædreland og, om de end have været af forskjellige politiske Meninger, talt saaledes, som deres politiske Overbevisning indgav dem at være tjenligt for Fædrelandet; de reise ikke ud i andre Lande og holde Foredrag over, hvad der passerer her hjemme, saaledes som da Regjeringen her hjemme maatte stryge en Vedkommende som Embedsmand her hjemme, fordi han holdt Foredrag i Udlandet, som vare lidet gunstige for Fædrelandet«.

J. A. Hansen hentydede jo her til Luc. Kofods tidt omtalte Propagandarejse i Sverige, der medførte hans Udstødelse af Hæren. Kofods Replik til J. A. Hansen lød saaledes: »Naar det ærede Medlem hentydede til min tidligere Færd og Følgerne deraf, er det ikke værd at tale om Strikken i hængt Mands Hus. Er der Noget, som man i det danske Folkething skulde være varsom med at omtale, er det vist den Sag, med Hensyn til hvilken det visselig ikke værnede om Lovlighed eller paatalte Ulovlighed. Den Hentydning bærer jeg altsaa med den største Lethed af Verden«. Da Berg bad Kofod forklare disse dunkle Ord noget nærmere, svarede han: »Der var Spørgsmaal om et konstitutionelt Overgreb fra Administrationens Side; thi der tilkommer ikke Krigsbestyrelsen en Kabinetsjustits over dets Underordnede, saaledes at det ved kongelig Resolution skulde berøve disse deres Embeder, men en saadan Sag kan ikke bringes for Landets Domstole undtagen for Rigsretten. Jeg tror derfor, at Folkethinget, eller dets Flertals Ordfører, ikke maa optræde hoverende med denne Sag over for mig, som paa hint Sted har talt den danske Menigmands Sag«.

Dermed sluttede den for Rønnekredsens Folketingsmand beskæmmende Debat. Den fik imidlertid et Efterspil, idet Lars Bjørnbak ansøgte Folketinget om Adgang til at anlægge Sag imod Luc. Kofod. Denne Anmodning henvistes til Folketingets Udvalg for Forretningsordenen, i hvis Betænkning om Sagen

det bl. a. hedder: »Efter Udvalgets Formening kræver den grundlovsmæssige Yttringsfrihed i Folkethinget, at et Samtykke efter Grundlovens § 57 ikke gives i ethvert Tilfælde, hvor Nogen med mere eller mindre Grund maatte føle sig fornærmet ved en her falden Udtalelse, men kun efter Hensyn til og Overveielse af samtlige i det enkelte Tilfælde foreliggende Omstændigheder, navnlig den fornærmelige Yttrings Indhold og Beskaffenhed, den Maade, hvorpaa den er fremkommen, den Anledning, der maatte have været tilstede til at fremsætte den, og den større eller mindre Karakter af forud og vel overveiet, som den maatte have. Nogle af Udvalgets Medlemmer hævde disse Betingelser saa stærkt, at de kun saare sjelden kunne tænke sig at ville stemme for, at de i Thinget faldne Yttringer undergives Domstolenes Censur. Udvalget er imidlertid enigt om, at de Betingelser, der saaledes maa kræves, i det foreliggende Tilfælde kunne siges at være tilstede, i hvilken Henseende man skal indskrænke sig til at bemærke, at de omhandlede Udtalelser — deres Urigtighed forudsat — vare af en meget fornærmelig Natur, navnlig ogsaa for saa vidt angaar Andragerens Stilling som Embedsmand, hvorhos de fremkom uden nogen fra anden Side given Foranledning, nemlig under Motiveringen af en af Taleren selv stillet Forespørgsel, saa at han maa have fremsat dem med Overlæg og efter forudgaaende Overveielse, ligesom det ogsaa kan fremhæves, at der ved den omhandlede Leilighed ikke skete og efter Sagens Natur ikke kunde ske nogen saadan Indskriden fra Formandens Side, som ofte under andre Omstændigheder vil kunne gjøre det ufornødent for den paagjældende Fornærmede at ty til Domstolene«.

Da Udvalgets Indstilling kom til Behandling i Tinget, afgav Kofod følgende Erklæring: »Det maatte maaske være mig tilladt her fra dette Sted at erklære, at jeg for mit Vedkommende agter at stemme for dette Forslag om, at det begjærte Samtykke meddeles. Det er i fuldeste Overensstemmelse med min Stemmegivning ved tidligere foreliggende Sager af samme Natur. Jeg skal dog tillade mig at tilføie en Udtalelse af, hvor glædeligt det er, at hele Udvalget har kunnet være enigt i denne Sag, thi det Eneste, der kunde være mig ubehageligt, var, om Sagen skulde have givet Anledning til betydelig Meningsulighed og en deraf flydende lang Forhandling og Tidsspilde for Thinget. Det er jo nemlig en given Ting, at her mindre er Spørgsmaalet om, at jeg bliver udleveret til Hr. Lars Bjørnbak

end omvendt, at det er Hr. Lars Bjørnbak, som bliver udleveret til mig, og derfor takker jeg naturligvis«. (Folket. Forh. 1873—74, Sp. 2846—47).

Dr. Geert Winther var derimod imod, at man fulgte Udvalgets Indstilling. Han motiverede sit Standpunkt saaledes: »Det har gjort mig ondt, at dette Andragende er kommen ind til Thinget; det forekommer mig, at den ærede Medborger, Hr. Bjørnbak kunde have ladet sig nøie med den Opreisning, som han fik ved Thingets Holdning, da hin Forespørgsel var for. Jeg finder, at en saadan folkelig Mand bør sætte lige saa megen Pris paa den Dom, vi som en Art Overjury i dette Tilfælde have givet, som paa en Dom, han kan faae ved en Domstol. Dertil kommer, at den Dom, som skulde hentes fra en Domstol, træder ikke hurtig frem. Det kan vare længe, inden denne Sag bliver endelig paakjendt, og dernæst har man den Ærgrelse, at hele Historien bliver frisket op paa ny«.

Ved Afstemningen blev Tilladelsen til Sagsanlægget givet med 71 Stemmer mod 2. Resultatet af Processen, der varede i 1½ Aar, blev iøvrigt, at Luc. Kofod frikendtes!.

Det er klart, at det under de her omtalte Debatter passerede forøgede den tilstedeværende Bitterhed mellem Luc. Kofod og Venstres Repræsentanter. Rigsdagstidende for Samlingen 1873—74 bærer adskillige Vidnesbyrd herom. Det skal saaledes nævnes, at Luc. Kofod under Behandlingen af Lovforslaget om en Omordning af Styrmandseksamen henstillede, at Eksamen i visse Fag henlagdes fra Provinsens Navigationsskoler til København. Kun her havde man efter Kofods Mening de Apparater, som var en Betingelse for en fyldig og virkelig grundig Undervisning. Der var ogsaa meget sagkyndige Folk, som betegnede Provinsnavigationsskolernes Undervisning for Humbug! Denne Tale kaldte Berg, der var Leder af Navigationsskolen paa Bogø, og som det vel ogsaa nok særlig var Kofods Tanke at ramme med sine Bemærkninger, frem til en forbitret Protest. Dette hedder bl. a. i Bergs Tale:

»Det ærede Medlem har kaldt en Undervisning, som Statens Autoriteter have givet de bedste Vidnesbyrd, Humbug. Han har ikke kunnet stole paa sit Kjendskab, og deri gjør han fuldkommen Ret; thi han vidner ved enhver Udtalelse, han siger af den Slags, at han slet ingen Kjendskab har til Forholdet. Men han siger, at han stoler paa Sagkyndige, som ere ham paalidelige. Men fordi de ere ham paalidelige, derfor vilde de

dog, hvis han trak dem frem, blive upaalidelige Sagkyndige«. »Det ærede Medlem skulde, inden han i den lovgivende Forsamling udkaster saa raske Domme over en alvorlig og nyttig Virksomhed i Samfundet, som har faaet Regjeringens Stempel for at besørges godt, søge at danne sig en lille Smule Begreb om det og ikke lade sig vildlede i den Grad af saakaldte paalidelige, men i Virkeligheden aldeles upaalidelige Sagkyndige«.

Paa lignende Maade drillede Kofod ved Finanslovens 3. Behandling i Folketinget Venstremanden Geert Winther, der var Stifter og Leder af en stor Brandkasse i Aarhus Amt, hvor han var valgt. Kofods Bemærkning lød saaledes: »Naar det ærede Medlem for Aarhus Amts 1. Valgkreds (Winther) talte om, at Regjeringen drev Krigspolitik, vil jeg sige, at dette har jeg ikke set. Jeg ynder ikke den Slags Politik, men har jeg Valget imellem to Slags, nemlig enten Krigspolitik eller Brandpolitik, foretrækker jeg ubetinget den første«. Formanden paatalte Insinuationen, idet han ytrede: »Skjøndt det ikke er tydeligt, hvad det ærede Medlem mener, er det dog øiensynligt, at Hensigten med hans Ord er at være paa en meget nærgaaende Maade ubehagelig mod et æret Medlem, og det er utilstedeligt«.

Under den fortsatte Diskussion udtalte Kofod henvendt til Formanden og en anden Venstremand (Søren Kjær) følgende: »Jeg skylder imidlertid at give baade den høitærede Formand og det ærede Thing den Oplysning, at jeg med den Slags Politik, som det ærede Medlem vil følge, og som jeg ikke nærmere maa omtale, kun mente en smaalig, sneverhjertet, lavpandet Politik i det Hele, i Modsætning til en Krigspolitik, som der altid er noget Storslaaet og Høihjertet ved, og jeg tænkte ikke paa, at der her i Thinget skulde være noget Medlem, der følte sig besværet ved denne Betegnelse«.

Det var ikke den eneste Lejlighed, ved hvilken Lucianus Kofod gjorde sig til Talsmand for en yderliggaaende Chauvinisme. Ved den store Folketingsdebat i denne Samling om Regeringens Forsvarsforslag krævede han forøgede Rustninger paa Grund af Forholdet til Tyskland. Af Hensyn til dette Land skulde vi holde »Værget skarpt og blankt«. Han fortsatte: »Det Folkefærd, hvortil jeg sigter, og som ingenlunde har Krav paa milde Følelser hos Nogen, som personlig har levet med i hine Begivenheder, der førte til vor Ulykke, skal vide, at der ved den første gunstige Leilighed fra os af skal føres et Dolkestød imod det, og derfor skulle vi ikke bryde Dolkespidsen;

thi da falder Frygten bort. Det er netop denne Frygt for, at vi i Farens Øieblik kunde komme dem ubeleiligt ind paa Livet, der mere end noget Andet skal medvirke til at gjøre dem billig tænkende, hensynsfulde og tilbøielige til en mindelig Afgjørelse. Dersom vi, mine Herrer, borttage denne Frygt for, at vi ved den første den bedste Leilighed skulde falde dette Folkefærd i Nakken, saa skulle De se, hvor Velvillien, Imødekommenheden og Billigheden til at opfylde folkeretlige Forpligtelser bliver af. Det er derfor, mine Herrer, vi skulle vedtage Hærloven væsentlig saaledes som den bestaar, ændret i den Retning, hvori den er forelagt af den høitærede Regjering, og med de mindre Lempelser vi kunne finde tjenlige, og som Krigsministeren visselig ikke for sit Vedkommende vil have Noget imod at gaa ind paa; det Modsatte vilde være en meget kortsynet Politik«. (Folket. Forh. 1873—74, Sp. 372—73).

Disse Udtalelser var saa udfordrende og uforstandige, at bl. a. Krigsministeren officielt tog Afstand fra dem, idet han erklærede, at han ikke kunde »være enig med det ærede Medlem fra Bornholms Amts 1. Valgkreds (Kofod), der talte om Dolkestød, der under visse Forhold skulde rettes mod Andre; det er mig klart, at Sligt kan der aldrig være Tale om, og vi maa ikke gjøre os Illusioner om, at vi, selv ved at gjøre vor Hær dobbelt saa stor, derved kunde forskrække vor Nabo mod Syd; han vedbliver dog at være tilstrækkelig mange Gange større end vi; men vi skulle give os selv og vore Efterkommere Tryghed for, at vi med Alt, hvad der staar i vor Magt, have forberedt vort Forsvarsvæsen paa at ville sælge vort Liv saa dyrt som muligt«.

Under den fortsatte Diskussion erklærede Kofod, at han var en Tilhænger af Blodhævnen, »naar man bare er i Stand til at udføre den«. »Der er slet ikke Tale om«, fortsatte han, »at jeg i Almindelighed vil »bore Dolken i Folks Bryst«; »jeg vil kun bore den i Stimænds Bryst, naar Hævnens Øieblik mulig kan komme, og der gives Leilighed dertil«. (Folket. Forh. 1873—74, Sp. 404).

31. LANDSTINGSVALGET m. v. PAA BORNHOLM I 1874.

Efter Afslutningen af Samlingen 1873—74 afholdt Lucianus Kofod sine 2 sædvanlige Sommermøder i sin Valgkreds: i Rønne den 9/7 paa Raadstuen og den 2/8 i Klingegaardsskoven, hvor-

imod Kaptajn Dam ikke afholdt noget Vælgermøde i 2' Kreds.

Kofods Vælgermøde i Rønne var ikke særlig stærkt besøgt; dets Forløb var meget roligt. Efterat Byfoged Olivarius var valgt til Dirigent, gjorde Folkethingsmanden Rede for sin Virksomhed paa Rigsdagen. Han beklagede, at flere vigtige Lovforslag var blevet opgivet paa Grund af den noksom bekendte Uenighed mellem Partierne. Iøvrigt dvælede han særlig ved Arbejderspørgsmaalet. Husmand Jespersen, Kongstubbe, var eneste Opponent; for første Gang i de mange Aar denne Husmand optraadte paa politiske Møder i 1. Kreds fik han Ros for sin Optræden i de bornholmske Højreblade. »Han talte med Ro«, skriver saaledes »Avisen«. Jespersen bebrejdede særlig Regeringen, at den havde draget Kongen ind i den politiske Strid. Kofod forsvarede Regeringen overfor denne Kritik og sluttede med at betegne Ministeriet som »dygtigt, fædrelandssindet, hæderligt, stræbende efter Fremskridt og medgjørligt«.

I Klingegaardsskovene var der mødt en ret talrig Forsamling, men Aviserne oplyser, at Mødet i nogen Grad formede sig som et Slags Skovgilde, idet der i Lunden fandtes et Beværtningstelt, der var stærkt besøgt, og hvorfra der under Foredragene »jævnlig lød høirøstet Tale og Latter, hvilket virkede noget forstyrrende«. Efter Kofods Foredrag tog hans Kollega fra 2. Kreds Ordet. Han undskyldte overfor Vælgerne, at han blandede sig i Kredsens Anliggender, men dennes Repræsentant havde jo aflagt Visit hos ham; derfor vilde han gøre Gengæld; »desuden var det jo mere og mere blevet Skik og Brug, at Rigsdagsmænd saaledes gjæstede hverandre«. Diskussionen mellem de 2 Folketingsmænd førtes under meget fordragelige Former, indtil det ved Afslutningen kom til et lille Sammenstød. Dam havde, 2. Gang han talte, erklæret, at han ikke vilde tage Ordet mere, fordi han fandt det rimeligt, at Kredsens Repræsentant afsluttede Debatten. Da Lucianus Kofod derefter fik Ordet, formede han sine Bemærkninger overordentlig skarpt, bl. a. delte han det forenede Venstre i 2 Grupper: »Forførerne og de forførte«. Dette foranledigede Dam til at forlange Ordet for en kort Bemærkning, i hvilken han betegnede det »som meget urigtigt af Kofod, at han paa et Trin af Ordskiftet, hvor hans Modstandere saa godt som havde fraskrevet sig Ordet for at levne det sidste Ord til Kredsens egen Rigsdagsmand, selv havde benyttet sig deraf til at udslynge

saa stærke og nærgaaende Beskyldninger imod Venstre som dem«, der nu var blevet fremsat af Kofod. Endvidere havde Venstremanden, Fabrikant Kjøller fra Rønne, Ordet for at kritisere Kofods »svævende Stilling«. Stunddom betegnede han sig som hørende til et Parti, og stunddom som ikke hørende til noget Parti. Efter at Kofod kort havde svaret, hævedes Mødet, samtidig med at det begyndte at regne. I Bornholms Tidendes Referat, der gaar igen i »Avisen«, hedder det: »Om det var Regnen, eller hvad der var Aarsag til, at de ved slige Leiligheder brugelige Hurraraab fuldstændig udeblev, skulle vi ikke udtale os om; Stemningen syntes i det Hele noget trykket«.

Periodens største politiske Begivenhed var uden Sammenligning Landstingsvalget. De 8 Aar, for hvilke O. E. Sonne var blevet valgt i 1866, var nu gaaet, og nyt Landstingsvalg var udskrevet til den 1/10 1874. Den almindelige Vælgerklasses Valg af Valgmænd var sat til 9/9, de højstbeskattede i Byerne skulde stemme den 16/9. I Købstæderne skulde der ialt vælges 22 Valgmænd, Halvdelen af de højstbeskattede og Halvdelen af de almindelige Folketingsvælgere. Rønne skulde ialt vælge 10 Valgmænd, Neksø 4; hver af de andre 4 Købstæder 2. I Landkommunerne skulde der vælges 15 Valgmænd, 1 i hver Kommune. Til disse 37 Valgmænd fra Land og By kom de 15 selvskrevne Vælgere, d. v. s. de 15 største Skatteydere fra Landdistrikterne.

De Oplysninger, der findes om Forberedelserne til dette Landstingsvalg i de bornholmske Aviser, er færre end ved noget tidligere Valg. Man finder ikke i noget af Bladene indsendte Artikler om Kandidatspørgsmaal eller lignende. I de 2 Højreblade blev der ikke ført nogensomhelst Agitation hverken for Partiet eller for bestemte Kandidater. I en faa Liniers Notits i Amtstidende udtales det, at O. E. Sonne vistnok ikke ønskede at blive genvalgt, men nogen Tid efter meddeles det i Avisen (for 29/9), at Kaptajn Sonne ikke var utilbøjelig til at modtage Valg.

Det eneste Blad, i hvilket der er et Tilløb til en Valgagitation, er Bornholms Tidende. I dettes Nummer for 1/9 findes en Henvendelse til Folketingsvælgerne, der jo skulde stemme den 9/9; den er gentaget i Spidsen af Bladet i hvert af følgende Numre, indtil Valgmandsvalget var ovre. Den lød saaledes:

»Den 9. September førstkommende, holdes Valgmøder trindt

om i Landets Købstæder og Sogne for at vælge Valgmænd til Landstingsmands-Valget.

Da det her gælder de almindelige Folketingsvælgere, bør disse ikke holde sig tilbage, men i Følge Ret og Pligt som frie Statsborgere møde og give deres Stemme til den Valgmand, som de har størst Tillid til med Hensyn til politisk Retning og Anskuelse, og ikke af Ligegyldighed saa godt som overlade Valget til Sogneraadene alene, saaledes som tidligere paa sine Steder har været Tilfældet.

Da der hvad Bornholm angaar kun skal vælges 1 Valgmand for hvert Landsogn af de almindelige Folketingsvælgere, hvorimod de 15 største Hartkornsejere ere selvskrevne Valgmænd og altsaa have lige saa megen Indflydelse som samtlige almindelige Vælgere i de femten Sogne tilsammen, bør disse sidste være ivrige for at skaffe Valgmænd fra den politiske Side, som de slutte sig til ved Folketingsvalgene, der i Forening med lige sindede Valgmænd fra Købstæderne kan danne en Modvægt mod de priviligerede, nemlig de femten selvskrevne og de Valgmænd, der udsendes fra de højst skattede i Købstæderne, som i Reglen vilde holde sammen imod deres mindre heldigt stillede Medborgere! —

Valget har derhos saa meget større Betydning som det gælder for 8 Aar, saa at den Smule Ulejlighed og Tidsspilde, det volder Vælgerne, ikke kommer igen saa snart«.

Det synes ogsaa, som om Interessen for dette Landstingsvalg og de forudgaaende Valgmandsvalg har været usædvanlig ringe her paa Øen. Møder eller større Raadslagninger mellem Vælgere eller Valgmænd fandt ikke Sted udover det sædvanlige Møde 1 Time før selve Landstingsvalget paa Rønne Raadstue. Til dette blev der som ved tidligere Lejligheder indkaldt ved en Annonce i de bornholmske Blade undertegnet »Flere Valgmænd«.

Stemmeprocenten ved Valgmandsvalgene i de Kommuner, fra hvilke der foreligger Oplysninger, peger i samme Retning. I Rønne blev der saaledes til Valgmandsvalget, hvor Folketingsvælgerne kunde stemme, kun afgivet 100 Stemmer, mens Antallet af Vælgere var 860. Selv blandt de højstbeskattede var Stemmeprocenten ikke særlig høj; i Rønne stemte 41 af 96.

Resultatet af Valgmandsvalgene blev, at Venstre fik 6 Valgmænd, Højre 31, hvortil kom de førnævnte 15 selvskrevne Vælgere. I hvilke Kommuner Venstre gennemførte sine Kan-

didater, kan ikke oplyses udover, at Kaptajn Dam blev valgt i Aakirkeby ved den almindelige Vælgerklasses Valg og Gaardejer Markus Hansen, St. Duegaard, som Valgmand for Aaker Sogn.

I Rønne valgtes den 9/9 følgende 5 Højremænd: Konsul Marcher, Skomager H. Bidstrup, Konsul Colberg, Købmand Jørgen Riis og Handelsgartner Sørensen. Stemmetallet varierede fra 75 til 65. Paa 5 Venstrekandidater faldt der fra 12—15 Stemmer. Ved de højstbeskattedes Valg i Rønne blev der valgt 5 Højremænd med fra 33—40 Stemmer. Det var: Prokurator H. P. Lund, Møller H. Tobiasen, Konsul P. F. Mikkelsen, Brænderiejer J. H. Ibsen og Fysikus Zahrtmann. Der blev ikke forsøgt at samle Stemmer om nogen Venstre-Valgmænd.

I Neksø blev ved den almindelige Valgklasses Valg de 2 Højremænd Jernstøber Strand og Købmand I. A. Marcker valgt med henholdsvis 30 og 25 Stemmer. Paa Venstremændene Avlsbruger P. Kofoed og Hjulmager Lund faldt henholdsvis 17 og 16 Stemmer. Ved de højstbeskattedes Valg i samme By blev Højremændene Strandkommissær O. Sonne og Løjtnant Lyster valgt, saavidt det kan ses uden at der fra Venstres Side forsøgtes Modstand. Derimod gjorde Venstre i Aakirkeby Forsøg paa ogsaa at tage Valgmandsmandatet ved de højstbeskattedes Valg; Stemmerne stod lige, saaledes at Lodtrækning maatte gøre Udslaget. Om Lykken her tilsmilede Højre eller Venstre kan jeg ikke sige, da det er mig ubekendt, hvilken politisk Retning de to Valgkandidater (Købmand P. Jensen og Sadelmager Nielsen) tilhørte.

Ved selve Landstingsvalget blev der i første Omgang stemt paa Kammerherre Fallesen, der fik 26 Stemmer, Kaptajn O. E. Sonne, som opnaaede 20 Stemmer, og Landinspektør Kofoed, Brandsgaard i Bodilsker*), der samlede de 6 Venstrestemmer. Da ingen af Kandidaterne saaledes havde kvalificeret Majoritet, stemtes der paany, og i 2. Omgang fik Fallesen 27 Stemmer og O. E. Sonne 25. Fallesen var altsaa valgt til Bornholms Landstingsmand for de kommende 8 Aar.

*) Landinspektør H. M. Kofoed var født 1/4 1844 i Bodilsker; 1870 fik han Bestalling som Landinspektør, og s. A. nedsatte han sig paa Bornholm med Bopæl paa sin Fødegaard Brandsgaard i Bodilsker. Han blev senere (1898—1906) Landstingsmand for Bornholm. Hans Biografi vil blive bragt i det Afsnit af nærværende Afhandling, der omhandler de politiske Forhold i Aarene omkring hans Valg til Landstingsmand.

Hvad Grunden var til, at de bornholmske Valgmænd foretrak Kammerherre Fallesen for Kaptajn O. E. Sonne, som dermed for stedse gled ud af aktiv Politik, er ikke helt let at forstaa. Det strider paa afgørende Punkter imod den almindelige Opfattelse af bornholmsk Mentalitet. Ikke uden Grund har man tidt talt om Trofastheden som et fremtrædende Træk i Bornholmernes Karakter; det, der skete i Rønne den 1/10 1874, peger i modsat Retning. At en hjemmefødt foretrækkes for en fremmed, er vel ikke noget, der er særligt for denne Landsdels Beboere; men næppe noget Sted er denne Tankegang tiere slaaet igennem end her. Ved Landstingsvalget i 1874 skete det modsatte. Og den Kandidat, Vælgerne udkaarede, var en Embedsmand, der kun i et kort Tidsmaal gæstede Øen, og hvis særlige Interesser og hele kosmopolitiske Indstilling ikke talte for, at det skulde falde ham let at tilpasse sig efter Tankegangen og Forholdene herovre, medens den Mand, man vragede, netop med særlig Dygtighed havde røgtet det ham betroede Hverv paa Tinge og ikke mindst opnaaet Resultater for den Valgkreds, hvis Repræsentant han havde været.

At Udfaldet ikke desto mindre blev et Valgnederlag for Sonne, skyldtes formentlig, at hans Arbejde i Udmarkssagen ikke huede adskillige af de selvskrevne Vælgere paa Landet, Øens største Hartkornsbesiddere. Dernæst var hans forsonlige Holdning overfor Kaptajn Dam ved Folketingsvalget Aaret før endnu i frisk Minde, og de mest uforsonlige Modstandere af det forenede Venstre foretrak derfor Fallesen for Sonne. Endelig var der det aldrig helt udjævnede Modsætningsforhold mellem Øst- og Vestbornholm; der er næppe Tvivl om, at alle 10 Valgmænd fra Rønne stemte paa Kammerherren.

Samtidig med Neksøboen Sonne forlod Svanekeboen Madvig den politiske Kampplads. Han havde siden 1855 uafbrudt været Landstingsmand for København. Nu offentliggjorde han i de københavnske Blade for 13/9 en Henvendelse til sine Vælgere, hvori han, der lige var fyldt 70 Aar, bl. a. udtalte: »Min Alder og mit i høi Grad svækkede Syn opfordrer mig paa det stærkeste til at anvende den Tid og den Arbeidskraft, som endnu maatte være mig levnet alene paa min Embedsgjerning og de videnskabelige Opgaver, jeg har stillet mig«. Madvig bad derfor sine Vælgere om at overføre Stemmerne »paa en Mand, der medbringer ikke bedre Villie, men yngre og friskere Kræfter«.

Paa Madvigs 70 Aars Fødselsdag den 7/8 1874 blev der i Svaneke afsløret det af alle Bornholmere velkendte Æresminde. 2 Aar før havde Madvigs Bysbørn festet for ham, Aaret efter udnævnt ham til Æresborger i Byen. Der var derefter sat en Indsamling i Gang paa Øen for at rejse et synligt Minde om hans Landsmænds Taknemmelighed for den Glans, han havde kastet over det bornholmske Navn. Festkommiteen indbød Madvig til selv at overvære Statuens Afsløring paa 70 Aars Dagen, og ogsaa udenfor Svaneke blev der vist den store Forsker og Politiker Hyldest. Saaledes var der ved hans Ankomst med Skibet fra København til Rønne almindelig Flagning baade paa Havnen og i Byen. Ved Mindesmærkets Afsløring, ved hvilken der havde indfundet sig en meget talrig Forsamling af Mænd og Kvinder fra alle Egne paa Øen, blev Festtalen holdt af O. E. Sonne, der dvælede ved Madvigs første ringe Kaar, men især omtalte, hvorledes Anerkendelsen af hans Begavelse og Resultaterne af hans videnskabelige Arbejder havde vundet Paaskønnelse langt udenfor Landets Grænser. »Støtten skal«, udtalte Sonne, »tale om taknemmelige Landsmænds Paaskjønnelse og Kjærlighed samt Glæde over, at Noget saa stort og ædelt har kunnet udgaa fra denne afsides liggende Klippeø«. Efter at Borgmester Grønlund paa Kommunens Vegne havde modtaget Mindesmærket, der var rejst for dens Æresborger, og lovet at ære og frede det, holdt Madvig en bevæget Takketale, hvori han omtalte sin egen Indsats og Betydning med stor Beskedenhed. »Der vil komme en Tid«, sagde han, »hvor man vilde opstille de Spørgsmaal: Hvorfor rejste I denne Mand en Mindestøtte, og hvorfor mens han endnu levede? Hvorfor havde man villet, at han selv skulde være tilstede, og hvorfor havde han sagt Ja til det.« Det vilde da være hans Ønske og Haab, at man vilde svare, at selv om det ikke var en stor og betydelig Mand, saa var det en hæderlig Mand; en Mand, der havde villet være god og kærlig; selv om hans Ros havde været overdreven, saa havde hans Landsmænd dog ikke haft Skam af ham. Især vilde han dog bede om, at Mindet, der var rejst, maatte blive betragtet som et Tegn paa Befolkningens Deltagelse i alt, hvad der angik deres danske Fædreland. Det var ikke faldet i hans Lod at gøre store Opdagelser, men paa en Tid, da de smaa Nationer skødes til Side, havde han bidraget til, at hans Fædreland var blevet nævnt med Agtelse, og dette havde ogsaa Betydning. Han havde kæmpet for sit Fæ-

drelands Frihed, Selvstændighed og Ret, omend ikke med Sværdet i Haand, saa dog paa en saadan Maade, at man havde set, at det havde hans fulde og udelte Hjerte. Naar Bornholmerne nu havde hædret ham i hans Fødeby, vilde han se det som et Udtryk for, at de ogsaa havde den fulde Følelse af deres Danskhed og havde været glade ved i en Landsmand at finde en Repræsentant for denne Følelse. Paa denne Maade var han villig til at vedkende sig Billedet og saaledes opfattet vilde han i dyb Ydmyghed modtage den Ære, der var ydet ham. Han sluttede med Ønsket om, at Vorherre vilde bevare ham i det gode Forhold, hvori han nu stod til sine Medborgere, og at han aldrig maatte forspilde dette gode Forhold, hvorefter han udbragte et Leve for Fædrelandet.

Efter denne Afsløringshøjtidelighed, hvor der bl. a. blev sunget en Kantate, som Lucianus Kofod havde skrevet, samledes Øens Honoratiores, Repræsentanter for bornholmske Sammenslutninger etc. med Æresgæsten og hans Paarørende til et Festmaaltid i Siemsens Gaard; denne Sammenkomst havde et festligt og hjerteligt Forløb, og det blev sent inden Æresgildets Deltagere fulgte Madvig til hans Logis hos Svogeren, Postekspeditør P. Larsen.

Saa stilfuldt fejredes Madvig, Aakirkebykredsens første Repræsentant paa Tinge, af sine Landsmænd, da han stod i Begreb med at forlade dansk Politik. Men der var een Mand, som man ikke havde bedt om at være med ved denne Folkehyldest, og det var Aakirkebykredsens daværende Repræsentant i Folketinget, Kaptajn Ph. R. Dam. Han holdt sig da ogsaa borte, og hans Blad lader den store Fest uomtalt.

Saa tidlig trak den partipolitiske Strid, selv i en saa lidet gennemagiteret Landsdel som Bornholm, Skillelinier op, som ingen Berettigelse havde.

32. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1874—75.

I denne Samling, der varede fra 5/10 1874 til 15/5 1875, var de politiske Modsætninger — trods Ministerskiftet — endnu større end i den foregaaende, jfr. Redegørelsen i Kapitel 23. De bornholmske Rigsdagsmænds Deltagelse i Forhandlingerne var forholdsvis ringe; Dam talte 4 Gange, og Fallesen, der i

denne Samling havde sin Debut i Landstinget, 20. Lucianus Kofod havde kun Ordet 1 Gang, og dette var endda for en »kort Bemærkning«, fremkaldt ved den Paatale fra Formandens Side, som er nærmere omtalt nedenfor. — Dam blev paany Medlem af Finansudvalget og Udvalget angaaende Tilsyn med Dampkedler m. v. — Kofod var Medlem af Indfødsretsudvalget og Udvalget angaaende Anmeldelse af Hovedopholdssted. — Fallesen havde ligesom sine bornholmske Folketingskolleger ogsaa 2 Udvalgspladser, idet han var Medlem af Udvalget angaaende Lovforslaget om overordentlige Foranstaltninger til Forsvarsvæsenets Fremme, et Forslag, hvorom der stod stærke partipolitiske Brydninger, og Udvalget angaaende Statsrevisorernes Betænkning.

Det virker overraskende, at Lucianus Kofod, der i de 2 foregaaende Samlinger havde haft Ordet over 100 Gange, pludselig bliver et af Tingets mest tavse Medlemmer. Alle Forsøg paa at rense Lovforslag og Ændringsforslag for Germanismer og andre sproglige Fremmedelementer er opgivet, hele det finansielle Præmieringssystem af driftige og foretagsomme Almuesmænd i By og paa Land lades uomtalt, og Venstres forhadte Førere faar i denne Samling Lov til at udfolde sig uden at blive gjort til Genstand for Lucianus Kofods Drillerier. Hvad er Aarsagen til denne Forvandling? Der er Grund til at antage, at Kofods politiske Meningsfæller og hans personlige Venner, hvis han har haft nogle blandt Kollegaerne paa Tinge, har raadet ham til at søge Glemsel for sine Fejlgreb, navnlig i Samlingen 1873/74, ved størst mulig Tilbageholdenhed. Han har vel ogsaa selv følt, at han var inde paa en Bane, der maatte ende i fuldstændig Isolation, personlig og politisk, dersom han ikke ændrede Kurs. En enkelt Gang gik dog Naturen over Optugtelsen. Det var under Folketingets 1. Behandling af Lovforslaget om en overordentlig Bevilling til Befæstninger. Kofods Modstander og Uven, Dr. Geert Winther havde Ordet, og i Folketingstidendes Spalter 2882—83 gengives den herhen hørende Del af hans Udtalelser saaledes: »Lad de Mænd, som have de største Formuer ogsaa komme til at yde de største Bidrag, thi de have ogsaa Mest at tabe, naar vi tage det materielt (Afbrydelse). Vi have Alle lige Meget at tabe i vort Fædrelands Selvstændighed, men materielt havde de Rige Mest at tabe, hvis det gaar ilde til med Danmark. (Kofod: Brandkasserne!) (Uro i Salen).« Winther fortsatte uanfægtet sin Tale, men kort

efter greb Formanden (Christopher Krabbe) ind med følgende Udtalelse: »Jeg maa tillade mig at afbryde den ærede Taler et Øieblik for at indskyde en Bemærkning til det ærede Medlem for Bornholms 1. Valgkreds (Kofod). Den Uro, der for et Øieblik siden blev i Salen, overbeviser mig om, at en Afbrydelse, der kom fra det ærede Medlem, er bleven hørt af mange Medlemmer. Det havde været mit Haab, at den ikke var bleven hørt, og at jeg da kunde have ladet være at tage Hensyn til den; men da jeg mærker, at den er bleven hørt, maa jeg paatale den som aldeles upassende.«

Inden Winther genoptog sin Tales Traad, udtalte han i Anledning af Formandens Afbrydelse: »Det er mig kjært, at det nævnte Medlems Afbrydelse aldeles er undgaaet min Opmærksomhed. Det er mig iøvrigt aldeles ligegyldigt, hvad det ærede Medlem kommer med af Insinuationer. Det glæder mig, at den ærede Formand i saa Henseende har værnet om mig, især da det var et Stød i Ryggen, som jeg ikke havde mærket«. — Kofod bad nu om Ordet for en kort Bemærkning; den lød saaledes: »I Anledning af den ærede Formands Udtalelse maa jeg tilkjendegive, at den ærede Formand vist har hørt feil. Det ærede Medlem for Aarhus Amts 1. Valgkreds (Winther), som havde Ordet, da jeg fremsatte min Bemærkning, talte, om jeg mindes ret, om, at ved Krig i det Hele gik det mest ud over dem, som eiede Noget eller eiede Meget, og jeg, der nu har været tilstede og set Ødelæggelsens Vederstyggelighed baade ved Fredericia, Frederiksstad og Sønderborg, kom uvilkaarlig til at tænke, foruden paa Personerne, ogsaa paa Brandkasserne. Saa sagde jeg: »Brandkasser«, og dette kan jeg ikke finde, at der er det allerringeste Upassende i, thi det, der derved udtrykkes, er, at det ikke alene er de private Personer, men ogsaa de offentlige Institutioner, som det gaar ud over. Jeg kan altsaa ikke modtage det som en upassende Yttring, men jeg erkjender forøvrigt, at jeg ikke har Lov til at indskyde nogensomhelst Bemærkning«.

Hertil svarede Formanden: »Det ærede Medlem har nu havt Leilighed til at fremsætte de personlige Bemærkninger, hvortil han følte Trang. Jeg fastholder, hvad jeg før sagde. Naar det ærede Medlem yttrede, at han ikke kan modtage det, vil jeg gjøre det ærede Medlem opmærksom paa, at Medlemmer af Thinget maa modtage de Tilrettevisninger, der gives dem af Thingets Formand.«

Luc. Kofods Forsøg paa at give sin Uartighed overfor Winther en saglig Underbygning var alt andet end heldig, og hans bitre Udtalelse om, at han ikke havde Lov til at sige nogetsomhelst, viser, at han selv havde Følelsen af, at han betragtedes som Tingets sorte Faar, hvad han paa dette Tidspunkt ogsaa faktisk var. Det er ogsaa karakteristisk, at Højre i denne Samling lod ham glide ud som Finansudvalgsmedlem.

Trods de Særstandpunkter, Ph. Dam havde indtaget i den foregaaende Samling i Venstres Mærkesager, blev han dog som foran nævnt paany indvalgt i Finansudvalget; han var ogsaa vedvarende Sekretær i dette Udvalg; derimod maatte han afgive Hvervet som Ordfører for Tillægsbevillingsforslaget, der havde været betroet ham i 2 Samlinger, til Bojsen. Hvad Grunden hertil var, kan ikke siges med Bestemthed, men det er overvejende sandsynligt, at Venstre ikke har ønsket at give en Partifælle, der havde vist, at han i de mest afgørende Spørgsmaal forbeholdt sig Adgang til at gaa sine egne Veje, et saa vigtigt Ordførerskab som det her nævnte. — Iøvrigt ses det ikke, at der i denne Samling forelaa Sager, hvor Dam kom i Modsætning til sit Parti, men da Venstre delte sig ved Samlingens Slutning paa Spørgsmaalet om et Finanslovkompromis, fulgte Dam, som man kunde vente, Bojsen og Høgsbro, der i Spidsen for Venstres Flertal stemte for Forliget, medens Berg, J. A. Hansen m. fl. stemte imod.

Af Dams faa Udtalelser i denne Session skal kun hans Omtale af Bornholms Væbning refereres her. Krigsministeren i Ministeriet Fonnesbech, General Steinmann, mødte ligesom sine 2 Forgængere med et Hærlovsforslag, der betød Væbningens Nedlæggelse. Dam udtalte i den Anledning bl. a.: »General Raasløff optog i sin Tid i sit Hærlovsforslag Bornholms Væbning og gav den Plads og Skikkelse der, og det høiagtede Folkething gav sin Tilslutning dertil. Saaledes have vi da faaet denne Væbning; men nu synes jeg, som sagt, at det er kjedeligt, at den allerede skal være dødsdømt saa hurtigt. Denne Væbning er jo ikke engang bleven fuldvoxen. Hvis den var gammel eller forældet, saa kunde jeg maaske finde, at der var større Grund til den Afskaffelse, men det er jo ingenlunde Tilfældet. Hvad jeg sigter til med min Yttring om, at Væbningen ikke engang er fuldvoxen, skal jeg tillade mig nærmere at forklare. Det vil jo erindres, at der ved en Lov, som er yngre end Hærloven, blev bevilget Penge, for at Rytteriet og Artilleriet kunde

komme tilhest. Det er nu første Gang iaar, at der paa Budgettet forlanges en Bevilling hertil, og nu forekommer det mig, at det kunde være ganske artigt at erfare, hvorledes det vilde tage sig ud hjemme paa Bornholm, naar disse Vaabenarter kom tilhest, Noget, som hidtil ikke har været muligt paa Grund af, at den nævnte Lov ikke tidligere er bleven benyttet. Det er ganske vist, at Bornholms Væbning, hvad Tjenestebyrden angaar, har en Lempelse, vel ikke nogen stor Lempelse, men dog nogen, og saaledes er man ogsaa tilbøielig til at opfatte dette Forhold paa Bornholm. Der ligger jo nemlig deri, at Bornholmerne kunne komme hjem efter to Aars Tjenestetid i Linien, hvorved der naturligvis forvoldes mindre Afbræk i de borgerlige Samfundsforhold navnlig for en saa afsides liggende Landsdel som Bornholm, og jeg mener derfor, at man ikke kan undre sig over, at Bornholmerne gjerne ville have Lov til at beholde en saadan lille Lempelse. Jeg tror nu ogsaa, at man ikke paa nogen Maade kan gjennemføre den Grundsætning, at de samme Regler, som gjælde for det øvrige Land, ogsaa skulle gjælde for Bornholm, saa at de bleve stillede under lige Vilkaar. Det vilde naturligvis være det Rigtigste at have saa stor Lighed som muligt, og for mig maa den gjerne blive saa stor som mulig, hvor man kan gjennemføre den; men med Hensyn til Bornholm tror jeg alligevel ikke, at Ligheden i Vilkaar kan gjennemføres fuldstændig i alle mulige Samfundsforhold. Vi ere naturligvis meget taknemmelige for, at vi have faaet f. Eks. Telegraf paa Bornholm; men ville vi vel nogensinde faae Jernbaner? Det tvivler jeg om, og jeg har heller ikke hørt Nogen reise Krav i den Retning. Jeg tror heller ikke, at det vilde være noget berettiget Krav, thi vort Land er for lille dertil, og det vide Bornholmerne ogsaa meget godt; men ved Siden deraf have vi ogsaa en Følelse af, at man maaske paa andre Maader kunde tilstaa dem saadanne enkelte Lempelser, som kunde veie op imod, hvad de ellers under andre Forhold kunde føle sig beføiede til at kræve. Hertil kommer jo desuden, at naar man lader Kjøbenhavns Væbning bestaa, hvorfor kan man saa ikke lige saa godt lade Bornholms Væbning bestaa? Kjøbenhavn og Bornholm dele jo paa en vis Maade de skjønneste historiske Minder. Jeg sigter herved navnlig til Aaret 1659, da Hovedstaden ved sit tapre Forsvar reddede ikke alene sig selv, men ganske sikkert hele det danske Rige fra at falde i Fjendevold. I Sammenligning hermed kan Bornholmernes Bidrag kun

kaldes for en fattig Enkes Skjærv, thi de bevarede kun Bornholm, sig selv, for det danske Fædreland, men Mere kunde de jo efter Omstændighederne heller ikke gjøre. Jeg siger derfor: Bornholms Væbning leve! Lad os bibeholde Bornholms Væbning endnu en rum Tid, thi det tror jeg vil vise sig at være tjenligst for alle Sider. Jeg tror, at jeg tør udtale, at det ingenlunde er Bornholmernes Betragtning af denne Sag, at de skulle være stavnsbundne til kun at forsvare deres egen lille Ø, og dersom Forholdene egnede sig dertil — hvilket jo gjerne kunde ske —, saa at man med Tryghed kunde kommandere Bornholmerne bort fra deres Ø og herover for at kæmpe paa andre Steder, saa er jeg overbevist om, at det vilde de slet ikke have Noget imod. Dersom denne Betragning skulde paa nogen Maade kunne stemme Tanken mildere for Bornholms Væbning, saa har jeg jo nu fremført den, og jeg vil ønske, at det ikke maa være forgjæves; men i alt Fald tror jeg, det vil erkjendes, at en bornholmsk Rigsdagsmand ikke kan være uden et vist Forbehold og en vis Betænkelighed med Hensyn til dette Punkt, som jo er et ømt Sted for ham«. (Folket. Forh. 1874—75, Sp. 1981—83).

Storehedingekredsens Folketingsmand, Godsejer Jacob Scavenius, der siden blev Minister i Estrups Kabinet, støttede Dams Betragtning, idet han bl. a. udtalte: »Med det ærede Medlem for Bornholm (Dam) maa jeg være enig, at det dog vistnok vilde være en Overveielse værd, om det ikke vilde være ret forstandigt at beholde Bornholms Væbning. Bornholm er en saa adskilt liggende Del af Staten, at det dog neppe vilde være rigtigt under en Krig at lade den ligge aldeles uden Forsvar. Den nemmeste Maade at faae et Forsvar, som vel ikke vilde være overordentlig heldigt, men som dog vilde kunne gjøre sin Nytte, vilde vistnok være at beholde den Ordning af Væbningen, som nu existerer«. (Folket. Forh. 1874—75, Sp. 1993—94).

Krigsminister Steinmanns Svar paa Dams Henvendelse var overraskende velvilligt, idet han udtalte: »Naar det ærede Medlem for Bornholms Amts 2. Valgkreds (Dam) har følt sig smertelig berørt over, at Bornholms Væbning ikke er optagen i Lovforslaget, saa er jeg kun gaaet den samme Vei, som er fulgt i de tidligere Lovforslag, og da den ikke er nævnet der, har jeg ikke heller fundet Anledning til særlig at motivere det. Bornholms Væbning er egentlig kun opgiven af økonomiske

Grunde og dernæst, fordi ikke heller jeg troede, at en saadan Lokalvæbning, spredt som den er, kunde have nogen væsentlig Betydning for Bornholm selv; men da iøvrigt Ingen mere end jeg kan erkjende den smukke Krigshistorie, Bornholm har, og den udprægede Kjærlighed til deres lille Ø, skal jeg paa ingen Maade sætte mig imod, at Bornholms Væbning bibeholdes, naar det høie Thing vil yde Midlerne dertil; det drejer sig om en 18.000 Rd.« (Folket. Forh. 1874—75, Sp. 2010).

Hærlovsforhandlingerne endte ogsaa i denne Samling uden Resultat, saaledes at den bornholmske Væbning opretholdtes uændret.

Udover den her nævnte Omtale af Væbningen nævnes i Rigsdagstidende for 1874—75 kun et enkelt Spørgsmaal fra Bornholm, og dette er endda af ganske underordnet Betydning; Regeringen havde foreslaaet, at der bevilgedes 400 Rdl. til Dræning af Jorderne til Skovridergaarden Rømersdal. Denne Bevilling gik Finansudvalget imod.

Af Kammerherre Fallesens 20 Indlæg i Landstingsforhandlingerne angaar de 11 Statsregnskabets Godkendelse. For det om denne Sag nedsatte Udvalg blev Fallesen valgt til Ordfører, og imod Sædvane knyttede der sig denne Gang en ret betydelig Interesse til Behandlingen af Udvalgets Indstilling, idet Statsrevisorerne havde fremdraget en Del uheldige administrative Forhold under Marineministeriet, særlig ved Orlogsværftet. Landstingsudvalget kunde ikke helt tiltræde Statsrevisorernes Kritik, og der udspandt sig mellem Fallesen og Statsrevisor Fischer, der var kongevalgt Landstingsmand, en skarp Debat, hvor den bornholmske Repræsentant fik Lejlighed til at lægge sine gode retoriske Evner for Dagen. — Diskussionen mellem de 2 Herrer efterlod en Bitterhed, der ved en senere Forhandling gav sig et karakteristisk Udslag. Da Striden om Finansloven trak ud, blev der forelagt et Forslag om en midlertidig Finanslov. Fallesen fremsatte under denne Debat paa den for ham særegne noget flotte Maade en Række Betragtninger, dels om Motiveringen for et Ændringsforslag, Fischer havde antydet at ville stille senere, dels om, hvad der vilde ske, hvis det kom til Finanslovkonflikt. Fischer fremsatte da overfor Fallesen følgende vittige og rammende Replik:

»Jeg kan dog ikke undlade strax at udtale min Tak til det ærede Medlem for Bornholm (Fallesen), der saa velvillig paatog sig det Hverv, som maaske ellers kunde have tilfaldet mig,

nemlig at motivere det Ændringsforslag, som muligvis vil blive stillet til 3. Behandling, og derefter at anføre de Grunde, som han troede talte imod den Motivering, som jeg muligvis vilde give Ændringsforslaget. Jeg vilde dog have været det ærede Medlem endnu mere taknemmelig, hvis han vilde have overladt til mig at motivere Ændringsforslaget; thi skjøndt det ærede Medlem vistnok viste sig meget fremsynet i adskillige Retninger, kunde det jo tænkes, at den Motivering, som jeg agtede at give, ikke faldt aldeles sammen med den, som det ærede Medlem har tænkt sig. Men det ærede Medlem blev ikke staaende derved, og da jeg nu har Ordet, maa man tilgive mig, at jeg ogsaa bringer dette paa Bane. Det ærede Medlem tænkte sig dernæst i Regjeringens Stilling og anstillede de Overveielser, som Regjeringen formentlig kunde finde Anledning til, dersom der blev Spørgsmaal om at udstede en foreløbig Finantslov i Henhold til Grundlovens § 25. Jeg føler mig overbevist om, at ogsaa den høitærede Conseilspræsident er taknemmelig for det Bidrag til Sagens Løsning, som blev givet af det ærede Medlem i Landsthingets Sted, naar det senere skulde tage Beslutning om Finantsloven, og han foreskrev da, hvorledes man skulde indtage en vis Stilling. Jeg haaber, at Landsthinget til den Tid vil tage dette under moden Overveielse, og at det vil vise sig, at den Stilling, som Landsthinget da maatte beslutte sig til at indtage, vil blive hævdet med al Fasthed og Bestemthed«. (Landst. Forh. 1874—75, Sp. 1143—44).

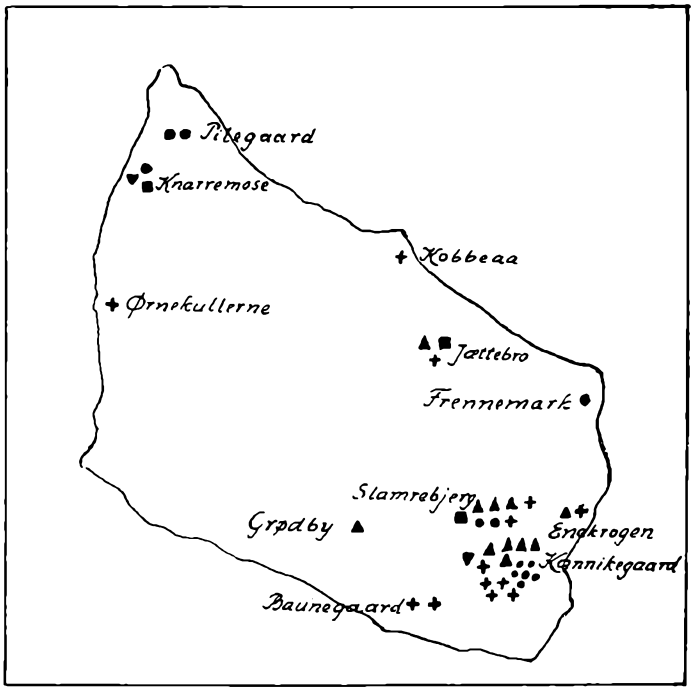
Fallesens Svar var paafaldende spagfærdigt; det lød saaledes: »Det ærede Medlem har som sædvanlig paa en høist interessant Maade fremstillet sin Opfattelse af, hvad jeg har sagt. Jeg har imidlertid ikke yttret Nogetsomhelst om Regjeringens Formening, men jeg har kun sagt, at enhver Regjering overfor Spørgsmaalet om en provisorisk Finantslov formentlig vil sige til sig selv: »Jeg gjør det ikke, uden at der er Nødvendighed derfor«. Andet har jeg ikke sagt, og jeg tillader mig at tro, at det er en almindelig politisk Regel, som intet Ministerium vil kunne tage ilde op, at man udtaler«.

Bornholms fynd av romerska importvaror.

Av

Docent *Gunnar Ekholm*, Uppsala.

I Vedels monumentala arbete »Bornholms Oldtidsminder og Oldsager« finner man ett betydande antal uppgifter om i gravfynden ingående romerska industrivaror av brons och glas.

Utbredningen av romerska importvaror på Bornholm.

Då emellertid dessa importvaror på Bornholm sällan förekomma i skelett- utan mest i brandgravar, förorsakar detta, att de genomgående äro ytterst fragmentariska. Trots noggrannheten hos Vedels beskrivningar av gravgodset är det därför i de flesta fall omöjligt att endast med tillhjälp av dem bilda sig en före-

Fig. 1. Bronsspann av Juellingetyp, Visingsö, Småland.

ställning om kärlens ursprungliga utseende. För att vinna klarhet härutinnan är en noggrann genomgång av gravgodset nödvändig.

Vid de studier, som av förf. till denna uppsats bedrevos vid Nationalmuseet i Köpenhamn åren 1926 och 1928 och i främsta rummet avsågo dess rika samlingar av romerska importvaror, måste tyvärr det omfattande materialet från Bornholms »Brandpletter« lämnas helt å sido. Förhållandena inom museet voro nämligen då så ogynnsamma, framförallt på grund av det bristande utrymmet i lokalerna, att allt arbete måste inriktas på uppspårandet och förteckningen av de införda kärlen i skelettgravarna från Jylland och öarna. Då denna förteckning för att bli fullständig måste utsträckas till att omfatta materialet från de bornholmska brandgravarna, lämnades dock pla-

nen på en genomgång även av dem aldrig ur sikte. Tack vare ett ur Humanistiska fonden erhållet resestipendium kunde denna plan slutligen förverkligas sommaren 1937.

Av de 10 veckor, denna studieresa omfattade, tillbragtes 9 i Köpenhamn, och av dessa ägnades 4 uteslutande åt studiet av

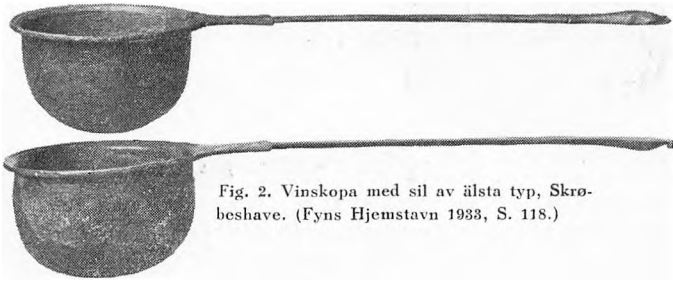

Fig. 2. Vinskopa med sil av älsta typ, Skrøbeshave. (Fyns Hjemstavn 1933, S. 118.)

importvarorna i Bornholms gravar. Arbetet erbjöd redan från början stora svårigheter. Vad som återstod av kärlen visade sig nämligen i regel vara ytterst obetydliga lämningar. Även för en på dylika varor sedan åratal tillbaka inriktad forskare erbjöd kärltypernas identifiering ofta verkliga problem. Först efter ingående jämförelser mellan fragmenten och väl bibehållna exemplar voro i många fall säkra slutsatser möjliga. Stundom lät sig ej heller på denna väg mer än en hypotetisk typbestämning ernå. Ytterst tidsödande var även jämförelsen av fynden med Vedels beskrivningar. Gravarnas numrering i hans bok är nämligen en helt annan än den, som återfinnes i museets »Protokoller«. Vidare saknar man hos Vedel alla inventarienummer. Oaktat den oftast goda beskrivningen av gravarnas innehåll förekomma där även, i varje fall beträffande dessa importvaror, några misstag, vilka försvåra identifieringen.

De importvaror, som befunnos mest fragmentariska, voro icke, såsom kunde antagas, kärlen av glas utan de av brons. I överensstämmelse med Vedels framställning (s. 101) kunde intet enda av dem sägas vara ens någorlunda väl bibehållet. Riktiga visade sig även Vedels uppgifter om kärlens förekomst, i 14 Brandpletter från Kannikegaard,*) 6 från Slamrebjerg, 2

*) I ett par av dessa gravar voro kärlen obestämbara till sin typ, varför de här ej blivit behandlade. Förbigångna med tysthet äro även några osäkra fragment, ej omnämnda av Vedel.

Fig. 3. Vinskopa med sil av yngre typ, Ugerby, Jylland. (Upplands fornm. tidskr. XLV: Bil. 2, fig. 8.)

från Pilegaard, vartill komma enstaka gravar från Jættebro, Grødeby och Frænnemark samt myrfyndet Knarremose. Däremot kan hans uttalande, att dessa kärl »alle været saa sønderhugne og ødelagte, at Udbyttet af deres Undersøgelse kun har været ringe« numera betecknas såsom en svartmålning. Så gott som alla dessa kärl låta sig vid ett noggrant studium bestämma åtminstone till sin allmänna typ.

Den största gruppen bland de på Bornholm uppträdande romerska bronskärlen bilda de enkla spannarna av typ Müller Ordning II: 183 (fig. 1). De utgöra 12 st., av vilka 2 från Pilegaard, 6 från Kannikegaard, 2 från Slamrebjerg samt ett från Frænnemark. Till dessa gravfynd kommer kärlet från fyndet i Knarremose. I tre av dessa gravar, nämligen Kannikegaard 154, 256 och 317 förekomma även andra införda bronsvaror, i de båda förstnämnda gravarna vinskopor som Ordning II: 193, i den sistnämnda fragment, som möjligen härröra från en situla (se nedan) samt ett glas.

Angående typen på dessa kärl låter sig i allmänhet ingenting närmara med säkerhet uttala på grund av deras ytterligt ofullständiga tillstånd. I åtskilliga fall utgöres kärlets hela återstod av något enstaka stycke. Att identifiering över huvud taget är möjlig beror ej sällan på förekomsten av något parti av den karakteristiska, vinkelböjda mynningskanten. Beträffande kärlet i Kannikegaard 148 kan man emellertid göra iakttagelsen, att det haft ett hankbeslag med 4 nitar som Ordning II: 183, vilket anger en typ, något yngre än den i Juellingefynden med dess stroppliknande, genom endast 2 nitar fastgjorda hankfästen. Hankfästen av sistnämnda typ utvisa de båda kärlen från Knarremose och Frænnemark, av vilket det

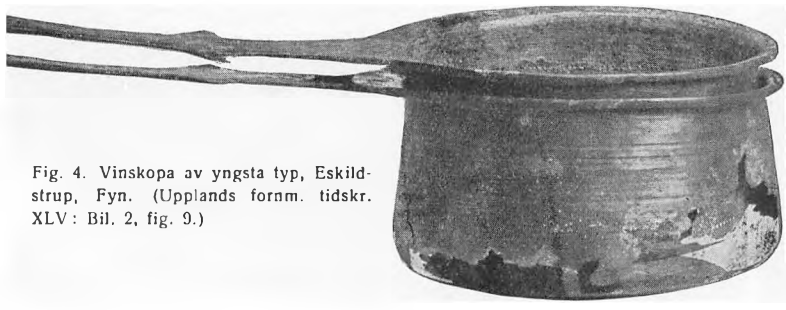

Fig. 4. Vinskopa av yngsta typ, Eskildstrup, Fyn. (Upplands fornm. tidskr. XLV: Bil. 2, fig. 9.)

senare även har kvar sin järnhank. Dessa båda kärl äro de bäst bibehållna. Deras starkt sammantryckta tillstånd gör dock, att en avbildning ej skulle lämna något begrepp om kärlets form.

Den kärltyp, som näst de ovan berörda spannarna kommer i främsta rummet bland Bornholms romerska importvaror, är vinskopan (fig. 2—4). Även i fråga om denna grupp är det gravfältet vid Kannikegaard, som uppvisar det största antalet, 5 exemplar. Från Slamrebjerg föreligga 3 st., vartill komma enstaka exemplar från vardera Grødeby och Jættebro. Utom dessa av Vedel upptagna skopor finns en dylik från Enekrogen vid Hundsemyre i Bodilsker. Fragmenten från Enekrogen, som äro brandskadade och sannolikt också härröra från en brandgrop, tillåta ej några bestämda slutsatser om typen.

Vad beträffar den närmare typbestämningen råder för denna grupp samma svårigheter som för den föregående — fragmenten äro i de flesta fall helt små och fåtaliga. Med full säkerhet kan emellertid slutsatsen dragas, att den äldre typen utan sil Ordning II: 191 är helt orepresenterad på Bornholm. Av den äldre skopan med sil, karakteriserad av sitt profilerade handtag, Ordning II: 192 (fig. 2), föreligga några tämligen säkra fragment i graven Slamrebjerg nr 40. För övrigt är det typen Ordning II: 193, som dominerar, igenkännlig på sina platta, flikiga handtag (fig. 3). Hit äro att hänföra fyndet från Jættebro samt minst 3 av exemplaren från Kannikegaard. Om gravarna nr. 154 och 284 å sistnämnda gravfält gäller dock, att de här ingående fragmenten möjligen skola tolkas som lämningar av den yngsta typen, Ordning II: 323, karakteriserad av sin platta botten (fig. 4). I Slamrebjerggraven nr. 48 föreligger

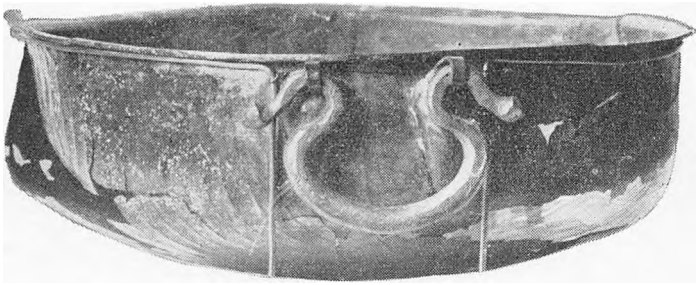

Fig. 5. Refflad skål med rörlig hank, Broskov, Sjælland.

möjligen även denna typ, och med full säkerhet gäller detta om gravarna Slamrebjerg 67 och Grødeby 29.

I tredje rummet bland Bornholms romerska bronskärl komma skålarna av typ Ordning II: 319 med refflad botten och rörliga hankar (fig. 5). Fragment av dylik skål ingå i den ovan berörda Jættebrograven nr 16.*) Även i Slamrebjerg nr 46 finnas några brottstycken, här tillsammans med rester av glas. Minst fragmentarisk ehuru ytterst starkt sammantryckt och tillbucklad är den skål, som jämte den ovan berörda spannen och ytterligare ett defekt kärl tillhör Knarremosefyndet.

Det tredje kärl, som indgår i sistnämnda fynd, består av ett bottenstycke med insvarvade koncentriska cirkler och fördjupad mittpunkt. Liknande bottenornering uppvisa flera romerska bronskärlstyper. Godsets tjocklek och fragmentets betydande dimensioner tala emellertid för att vi här ha att göra med återstoden av en situla (fig. 6). Såsom ett exemplar av samma typ torde vi även kunna tolka de talrika men illa sönderhuggna resterna av ett stort bronskärl i Kannikegaard nr 317, uppträdande tillsammans med sammansmälta glasklumpar.

Till samma antal — ett dussin, av vilka 2 väl bibehållna — som bronsspannarna uppgå de av Vedel kända glasfynden från romersk tid. Av dessa komma på Kannikegaard 5 st., på Slamrebjerg och Baunegaard vardera 2, under det att Jættebro, Kobbeaa och fyndplatsen vid Ørnekullerne invid Hasle

*) I Nationalmuseets inventarium antages detta härröra från en refflad spann som Ordning II: 188, och möjligen är detta riktigt.

Fig. 6. Situla, Skrøbeshave, Fyn. (Fyns Hjemstavn 1933, S. 117.)

uppvisa enstaka glas. Härtill komma numera två fynd från den ovannämnda fyndplatsen Enekrogen.

Av de uppräknade fynden utgöras emellertid de från Jættebro (grav 15) Kannikegaard 265 och Baunegaard av smältklumpar och undandraga sig därför all närmare typbestämning. Helt hopsmält är även glaset från den ovan berörda graven Kannikegaard 317. Likväl kunna vi här se, att detta glas, såsom Vedel (s. 10) framhåller, måste ha varit mycket stort och belagt med vita, röda och gröna trådar, således tydligen ett praktglas av rhenländskt ursprung. Trådbeläggning skola även

enligt Vedel de tre glasen från Kannikegaard 262, 284 och Slamrebjerg 46 uppvisa. I fråga om de båda förstnämnda gravarna äger denna uppgift sin riktighet. Det kan även tilläggas, att båda dessa kärl torde ha utgjort bägare, liknande Vedel,

Fig. 7. Glasbägare, Lundergaard, Jylland (Fornvännen 1937, s. 68).

fig. 212. Vad beträffar fragmenten från Slamrebjerg 46 äro de visserligen ganska obetydliga, men tillåta dock en fullt säker typbestämning: en skålliknande bägare med från bottnens mittpunkt radiellt utlöpande, refflade ribbor, som likna fiskfenor (fig. 7). Samma huvudtyp tillhör det väl bibehållna glaset i Baunegaard 10 (Vedel, fig. 298). Helt oskadad är även den med inslipade ovaler prydda bägaren i graven Kobbeaa nr 31 (fig. 8). Ett litet fragment från Enekrogen (skelettgrav) (fig. 9) har tillhört en bägare som fig. 10 med figurer i inbrända färger. Om det fragmentariska kärlet från Kannikegaard nr. 289 kan endast slutsatsen dragas, att det varit försett med handtag och sannolikt koppliknande. Det delvis sammansmälta glaset från Slamrebjerg 65 företräder tydligen den egendomliga, nedåt spetsiga typen Kisa, Das Glas im Altertume, Bd. 3, Formentaf. A: 2. — Till typen obestämbart är ett sammansmält glas från en brandgrav vid Enekrogen.

Vid en jämförelse mellan det bornholmska materialet av romerska importvaror och de likartade fynden från Skandinavien för övrigt*) kunna göras en del iakttagelser av intresse. Ställda vid sidan av det danska moderlandets romerska indu-

*) De romerska och provinsialromerska importvarorna i Skandinavien fram till tiden 500 e. Kr. utgøra, Bornholms fynd inberäknade, omkr. 580 kärl av brons, 275 av glas.

strivaror göra Bornholms ett sent intryck. Särskilt iögonfallande är detta drag hos vinskoporna. Såsom ovan framhållits, låter sig på ön ej påvisas ett enda exemplar av vinskopan utan sil. Och den äldsta typen av vinskopa med sil, Ordning II:

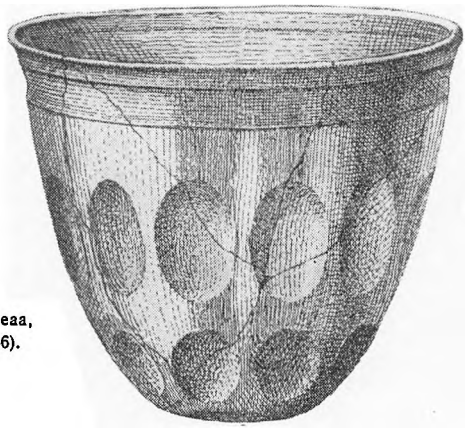

Fig. 8. Glasbägare, Kobbeaa, (Vedel, Efterskrift, fig. 46).

192, som i Skandinavien huvudsakligen synes tillhöra det 2:a årh. e. Kr., förekommer blott i ett enda exemplar. I stället dominerar på Bornholm den närmast yngre typen, som går ned i det följande seklet. Till tiden efter 200 få hänföras de tre eller fyra skoporna av typ Ordning II: 323.

Införseln af vinskopor förefaller sålunda icke ha börjat förrän under det 2:a årh. och antagligen ganska framskriden del av detta. Under slutet av 100- eller under 200-talet ha de tre refflade skålarna Ordning II: 319 anlänt till ön. För de båda hypotetiska situlorna kan väl ingen bestämdare kronologi uppställas på grund av det dåliga skick, i vilket de bevarats. De fyndkombinationer, vari de uppträda — i Knarremose tillsammans med en skål av ovan berörd typ och i Kannikegaard 317 med glas, belagt med flerfärgade trådar — visar, att de icke kunna vara äldre än de förut behandlade varorna. Vad slutligen beträffar den största kärlgruppen, spannarna, omöjliggör deras fragmentariska tillstånd nästan fullständigt en på typstudiet grundad närmare tidsbestämning. Vid en granskning av det åtföljande fornsaksmaterialet blir emellertid resultatet,

att även dessa kärl tillhöra 2:a och till någon del 3:e århundradet — samma tidevarv som fynden med dessa kärl från det danska huvudområdet.

Dessa slutsatser om fyndens jämförelsevis sena tidsställning

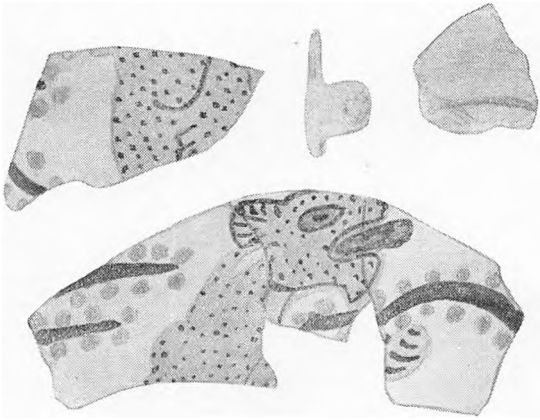

Fig. 9. Fragment av målad glasbägare som fig. 10, Enekrogen.

bekräftas vid en granskning av glasen. De av dessa, som låta sig bestämmas till formen, tillhöra så gott som alla typer, välbekanta från yngre kejsartidens fynd. Med undantag av bägaren från Kobbeaa, som tillhör den orientaliska, närmast från Weichselmynningen kommande gruppen, synas de alla vara av västeuropeiskt ursprung. Mera ovanligt och av en viss tidig prägel är visserligen glaset i graven Kannikegaard 284 (Vedel, fig. 212). Men då det föreligger tillsammans med en vinskopa Ordning II:193, kan det i varje fall ej gå längre tillbaka än till 2:a årh.

Den sena prägel, som det bornholmska importmaterialet företer, står i god överensstämmelse med Vedels iakttagelser. Såsom han framhåller (s. 101), är det först »henimod Slutningen af Brandpletstiden«, som de främmande kärlen bli vanliga. Förklaringen till att de börja uppträda i brandgravarna först under det 2:a århundradet är otvivelaktigt att söka däri, att det är vid denna tid, som Bornholm börjar mera kraftigt nås av de sydliga handelsförbindelserna. Detta förhållande åter synes utgöra en god bekräftelse på den förut gjorda iakttagel-

sen, att de främmande importvarorna under det första århundradet nått fram till Norden huvudsakligen utefter Elbe, under det att Oderlinjen är följande sekels stora handelsväg mellan Skandinavien och det romerska riket.*) På denna väg kan huvudmassan av Bornholms importvaror antagas ha kommit. Undantag härifrån utgöra dock skålarna som fig. 5, vilka i likhet med det ovannämnda glaset utefter Weichsel transporterats till Östersjöområdet. Vad beträffar glasen av västeuropeiskt ursprung, står möjligheten öppen, att de, i varje fall delvis, över Danmark blivit införda till Bornholm.

Fig. 10. Glasbägare, Nordrup, Sjælland) (Fornvännen 1937, s. 74).

*) Se förf:s uppsats i Scandia, X (1937), s. 161 med där angiven litteratur.

Ertebøllekultur på Frennemark.

Umiddelbart syd for Svaneke strækker sig langs kysten et højdedrag, Frennemark, der mod syd afsluttes af en stejl skrænt. Dette område tillige med dets nærmeste omegn har ydet fund fra alle de forhistoriske hovedperioder i en sådan mængde og fylde, at man må formode en kontinuerlig beboelse lige fra meget gammel tid.

Blandt de forhistoriske minder træder den ældre stenalders bopladser vel ikke stærkest frem for en besøger af området, men dog vil man i de mange grusskrænter ikke sjældent finde vidnesbyrd om fast beboelse fra denne periode. Karakteristiske kulturlag, der i skrænterne fremtræder som mørke rande, fortæller om svundent liv for flere tusind år siden.

Vedel og Jørgensen, hvis arbejdsfelt især omfattede jern-, bronze- og den yngre stenalders grave, blev forholdsvis sent opmærksomme på de interessante lag, men de har dog besøgt dem og gravet i dem.

Dunkle og gådefulde åbenbarede de gamle kulturer sig for arkæologerne. Måske derfor har de indbudt til særlig forskning, således at dette område inden for arkæologien forholdsvis mere end de øvrige har vundet i klarhed, selv om det indgående studium er blevet stillet over for mange nye problemer. Med flere forudsætninger for at kunne forstå stenalderkulturerne — og kanske med en mere systematisk gravemetode — kan man altså nu gå til undersøgelserne i marken. Af disse grunde kunde en genoptagen udgravning af bopladserne i det interessante område synes berettiget.

Opmærksomheden vil strax knyttes til en stor boplads lige oven for den omtalte skrænt et lille stykke ind i landet, tildels udgravet af Vedel og Jørgensen (se: Vedels »Efterskrift« s. 2 ff. og s. 107 ff.). I 1936 foretog jeg en undersøgelse af den, og det viste sig da, at man kunde skelne mellem 3 områder: (1) længst mod øst et kulturlag, derefter (2) mod vest et tilstødende lag (nu forstyrret af agerbrug) med oldsager fra den yngre stenalder og endelig (3) i overgangen mellem de to lag nogle stenomsatte grave, der utvivlsomt hører til (2). Heraf vil vi kun betragte kulturlag (1).

Tilbage og tilgængeligt for undersøgelse var desværre kun et

temmelig lille stykke (8 m²), men det ydede dog en del oldsager. Sammen med resultatet af nogle prøve- og småudgravninger udgør de 2181 stk.; af dem er 516 redskaber, mens 1665 blot må betragtes som affaldsflint fra tilhugningen. Udenfor kan anføres et fragment af en hasselnødskal og 9 knoglebrudstykker, som dog foreligger i en meget medtaget tilstand. Den ildhærdede hasselnødskal er desværre det eneste vidnesbyrd om bopladsfolkets vegetarføde.

Før selve bopladsfolket og dets redskaber blir omtalt, skal de naturlige livsbetingelser for en jæger- og fiskerbefolkning let opridses. Bornholm var da — for 5—7000 år siden*) — mindre end nu, ikke meget ganske vist, men kystlinjen dannede alligevel andre bugtninger end den nuværende. En lille vig skar sig således ind syd for Frennemark. Her var bopladsen anlagt lunt inde i vigens nordside.

Plantevæxten og dyreverdenen adskilte sig ikke meget fra vor. Klimaet, der var fugtigt og varmt (atlantisk), ydede gode væxtbetingelser, og egeskove, isprængt lind, elm og andre skovtræer, dækkede Øen. Følgelig prægede også skovdyrene faunaen. Her falder ved deres størrelse strax kronhjort, elg, rådyr og vildsvin i øjet, men en vrimmel af mindre dyr befolkede tillige med dem storskoven. Det salte hav var hjemstedet for talrige fisk, der også dengang fristede mennesket til fangst.

Til rådighed for dets daglige arbejde stod en række redskaber. En liste over de fundne ses her:

A. af flint	flækker	303 stk.
	flækkeblokke	58 „
	tværpilespidser	54 „
	flækkeskrabere	17 „
	flækkebor	1 „
	skiver	19 „
	skiveøxer (mejsler)	1 „
	skiveskrabere	4 „
	bor, store	1 „
	bor, små	3 „
	stikler	5 „
	ialt	466 stk.

*) Tidsbestemmelsen er selvfølgelig noget usikker. De nyeste undersøgelser har gjort den endnu mindre skarpt afgrænset, således at man må regne med, at kulturen evt. når ind i den yngre stenalder.

B. af sten	kærneøxser	1 stk.
	skiveøxer	1 „
	skivemejsler	1 „
	slagsten	12 „
	slibestensbrudstykker	7 „
	øxeforarbejder	1 „
	ialt	23 stk.
C. af andre stoffer	lerkarskår	27 stk.
	ialt af redskaber	516 stk.

Fremtrædende er — som det ses ovenfor — flækkerne, de lange knivlignende afspaltninger, der sikkert har fundet anvendelse som universalværktøj, vel mest til at skære med. — Af flækker og flintskiver dannedes skrabere ved en stejl retouchering, hvorved en egnet skrabekant fremkom. De brugtes antagelig til afskrabning af skind o. l. (no. g: skiveskraber; no. j og k: flækkeskrabere, j med udbuet, k med — dobbelt — indbuet æg). Flækker, flintspåner og større flintstykker afgav materiale til bor, idet en spinklere eller kraftigere borespids tilhuggedes (no. f: tykt bor, no. h: spånbor). Et interessant lille redskab med det mærkelige navn »stikkel« er også repræsenteret her (no. i). Ved de nyeste undersøgelser er man nået til det resultat, at det har været anvendt til at flække benspidser fra knogler med. Flere varianter er fundet, men tildannelsen viser dog væsentlig ens træk. Først afbrødes en flække i den ene ende ved en lige eller skrå retouche, og derefter blev en flis slået fra flækken i dens længderetning, således at en lille skarp æg dannedes (se pilene).

Hovedtypen på tværpilespidserne ses af fig. 1 a og b. Den skarpe kant foroven dannede æggen. Nu kunde man tro, at den var upraktisk eller i hvert fald ikke så egnet som et tilspidset flintblad, men fund — dels af knoglestykker, hvori pilespidsen sidder forsvarligt fast, og dels af tværpilespidsen skæftet på en træpil — beviser dens effektivitet. No. c viser en variant, kun fundet i eet exemplar. Sandsynligheden taler for en tværpil, selv om dens trekantede omrids synes at henføre den til de trekantede mikroliters gruppe. En anden variant, fundet i et par stykker, karakteriseres af en skrå æg (no. d og e).

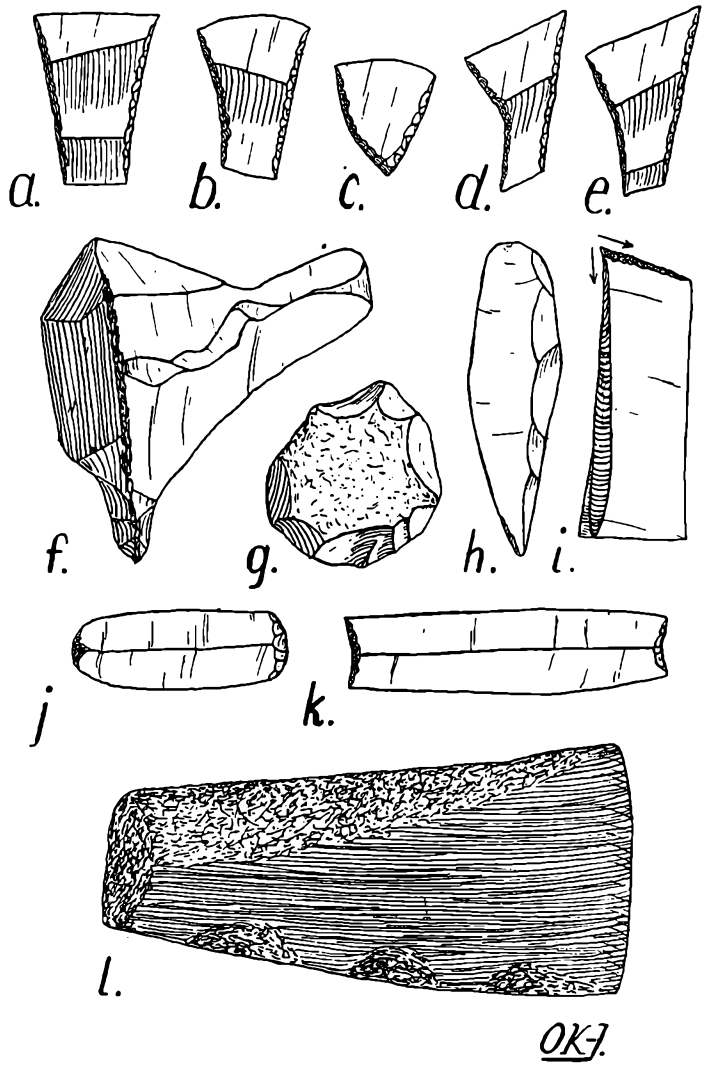

Fig. 1, a—e, h—l: naturlig størrelse, resten: $^3/_5$.

Af huggeredskaber foreligger 4. Deraf må to antagelig betegnes som mejsler; de to andre er øxer. Da det drejer sig om temmelig store redskaber, og flinten for bopladsfolket øjensynlig har været en sjælden vare, tyede det naturligt til den sejge grønsten fra gangene i graniten. Til forskel fra den glashårde flint lod den sig let slibe, og på alle grønstensredskaberne ser vi denne overfladeteknik anvendt. Af sleben flint blev ikke eet eneste stykke fundet.

Man skelner sædvanligvis mellem kærne- og skiveøxer. Kun een kærneøxe foreligger her (no. n), noget uregelmæssig sleben over hele overfladen og antagelig skæftet som en retøxe. Et forfejlet hug har skilt den af med et stykke af æggen (som dog let kan rekonstrueres). Den fremtræder med sit linseformede gennemsnit (no. o) og temmelig lige æg som et karakteristisk exemplar af limhamntypen (efter den skånske boplads nær Malmö).

Skiveøxen er betydelig mindre, et forhold, skæftningsmetoden måtte være afhængig af. Den kunde ikke skæftes direkte, men skulde først indsættes f. ex. i en udhulet horn- eller benøxe, der igen var fastgjort til et træskaft. Stykker, der tydeligt åbenbarer skæftningsmetoden, har man fundet i moser. Forskellen mellem denne øxetype og mejslerne er ikke stor. Kun er mejslerne tildannet meget slankere.

Slagsten til forarbejdelsen i hvert fald af de grovere flint- og stenredskaber fandtes sammen med dem og viser ved siden af affaldsflinten, at tilhugningen er foregået på stedet. Man benyttede rullede strandsten af kvartsit og porfyr, hvis afstødte kanter vidner om deres formål. Et stykke af kvarts kan måske betegnes som en ildsten.

De første lerkar i Norden er repræsenteret på bopladsen ved en del grove skår. De hidrører fra store spidsbundede kar (no. m). Om den anden type — »lampen« — har været anvendt, kan vanskelig afgøres, da intet skår med bestemthed viser hen til denne form. Godset er stærkt grusblandet, og som følge af det og den temmelig dårlige brænding er karrene oftest kun bevarede i temmelig små brudstykker.

Tildannelsen og opbygningen af karret kan let iagttages på skårenes brudflader. Efter at en solid bund var sat, formedes væggen af lange lerstrimler, som blev rullet over hinanden i spiralform og trykket fast. Til slut glattedes overfladen, og overkanten modtog prydelser i form af simple pind- eller negleindtryk. Et mindre brudstykke viser et par cm fra overkanten

to gennemboringer (indboringer?), 1 cm fra hinanden (ikke afbildet). Om de har været fortsat kanten rundt og tjent til pryd eller nytte, kan jeg ikke afgøre.

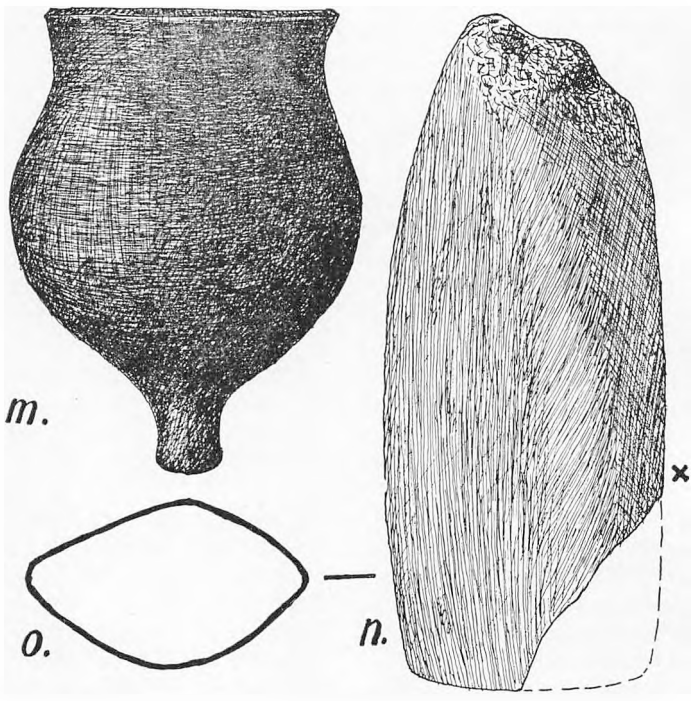

Fig. 2, o—n: $^1/_4$, m: $^1/_{12}$. Ved rekonstruktionen af karret er desuden anvendt fragmenter af lignende kar, fundet i en tidssvarende boplads (ca. 1 km syd for frennemarkbopladsen), der i eet og alt må sidestilles med denne.

Det er en mærkelig, men utvivlsom udviklet kartype, der her pludselig træder frem for os som den første af sin art. Dens karakteristiske spidse bund gør den det umuligt at stå uden støtte; men selv når den er stillet op ved et par sten, vil det vise sig at være en yderst hensigtsløs måde at bringe vand o. l. i kog på. Det er da også foreslået af en interesseret amatørarkæolog, afd. fabrikant Klinge, at karret skulde være sat ned

i en ildgrube, bestående bl. a. af glødende trækul. Ved forsøg godtgjorde han sandsynligheden af sin påstand, idet han dog nåede til det temmelig fattige resultat, at karret kun hade været anvendt til at syde salt med. Mod dette sidste taler dog flere forhold, og før disse indvendinger er tilbagevist, eller en anden løsning trådt i stedet, må spørgsmålet betragtes som åbent. Da det imidlertid lykkedes ham at udvide ildgrubesystemet med stegning af kød o. l., synes denne metode at rumme muligheder for en nærmere forståelse af, hvordan man i den ældre stenalder lavede mad.

Disse redskaber må suppleres med andre — der på grund af grusets dårligt konserverende egenskab ikke er bevarede —, for at man kan få et alsidigt indtryk af bopladsfolkets redskabsforråd. Fra nogle få bopladser og mosefund rundt om i landet ses vidnesbyrd om dem, især ben- og træsager, fundet i tilsvarende lag, som har vist sig bedre egnede til at bevare de letforgængelige stoffer. Således kan det med føje antas, at bopladsfolket har rådet over båd, net, krog (af ben eller horn), bue og kastekølle foruden en del forskellige skafter (til øxer, pile o. l.). Forekomsten af disse forsvundne redskaber kan udvides til at gælde boligerne, men her står man på bar bund. Man kan formode, at bopladsfolket har haft jord- eller træhytter, men noget sikkert kan ikke udtales. —

Placerer vi nu denne kultur i forhold til den tidligere, kan det ikke undgås, at man får indtrykket af en ny indflydelse eller indvandring udefra, der har givet stenalderkulturen på Bornholm et andet præg. Tidligere rådede maglemosekulturen her (cfr. grisbybopladsen*), altså tæt op til frennemarkbopladserne). Sammenligner vi f. ex. øxe-, pilespids- og lerkartyperne i »frennemarkkulturen« med de tilsvarende fra Grisby, ses det, at de to første former er fuldkommen forskellige, mens den tredje ganske mangler i »grisbykulturen«. Bortset fra visse nødvendige ligheder (f. ex. i blokkene) betegner den yngre kultur altså et helt nyt udviklingstrin i teknisk henseende.

For at kunne klarlægge, hvorfra indvandrerne eller kulturimpulser er kommet, må vi betragte nabolandenes samtidige kulturer. Det viser sig da, at der findes en ganske tilsvarende

*) »En Stenalderboplads i Grisby« af O. Klindt-Jensen. Bornh. Saml. XXIII.

i Sydsverrig*); saaledes fremviser den samme øxe-, pilespids- og lerkarformer. Ud fra dette faktum, og da sikre holdepunkter ikke synes at foreligge syd for Bornholm, tør man vel gå ud fra, at kulturpåvirkningen er modtaget fra Skåne. Mens der i »grisbykulturen« var overvejende sandsynlighed for en sydlig kulturstrøm, fristes man i den næstfølgende »frennemarkkultur« til at antage en nordlig.

De forholdsvis få ting fra kulturlaget kan således fortælle en del, og fængslende er det at sætte alle de små led sammen. De kan, når man har øre for det, fortælle om en fjern tid, da der på Bornholm levede en jæger- og fiskerbefolkning, kun udrustet med ganske primitive redskaber. Interessant kunde det være — men det får man ikke at høre —, hvordan mennesket følte og tænkte i hine fjerne dage.

Ole Klindt-Jensen.

*) »En stenåldersboplats i Järavallen vid Limhamn« av Knut Kjellmark. Stockholm 1903 (Antiqua. tidskrift för Sverige). Denne kultur er nært beslægtet med den danske »ertebøllekultur« (»køkkenmøddingkulturen« — i øvrigt en for Bornholm uheldig terminologi, da østersen som bekendt ikke optrådte i havet om denne ø).

Fra Bornholms Museum.

Ved TH. LIND.

1. EN BERØMT URNE.

Det Lerkar, der er gengivet her, kom til Bornholms Museum i 1932. Det er en usædvanlig vel bevaret Urne fra Bronzeal-

deren; den er velformet og er, kort sagt, den smukkeste Bronzealderurne, der findes paa Museet. Kendere vurderede den; men den var dog kun kendt af en snævrere Kreds før d. 15. Septbr. 1936. Da valgte Bornholms Amtmand *P. C. v. Stemann* den til Brug ved Landstingsvalget paa Rønne Raadhus. De to Kandidater — den afgaaede Landstingsmand *H. O. Anhøj* og Borgmester *Niels Nielsen* — fik lige mange Stemmer, og den endelige Afgørelse skulde ske ved Lodtrækning. I Bronzealderurnen blev to Sedler lagt med de to Kandidaters Navne, og Amt-

manden trak op af den ærværdige Urne Sedlen med Borgmester Nielsens Navn. Og Regeringspartiernes Flertal i Landstinget var sikret. Med eet Slag blev Urnen berømt. Den omtaltes i alle Landets Aviser, og den gennemgik en vidunderlig Forvandling, eftersom dens Berømmelse voksede. *Bronzealder*urnen blev til *Bronze*urnen, og da en 3000 Aar gammel Bronzeurne naturligvis maa være irret, blev den til den irgrønne Urne! Det er ganske vist!

Men paa Museet staar Urnen uanfægtet af al Berømmelse, beskeden i sin sorte-brune Dragt, af Ler, som den altid har været.

Det var gamle Urmager *H. P. Sonne,* der i 1931 fremdrog Urnen i Bjørnebakkerne i Klemensker, 800 m Syd for Klemens Kirke. Urmager Sonne, der ved at bygge Hus ved Klemens Kirke sidst i Halvfemserne grundlagde Klemens By, hvor i Forvejen kun Kirken, Præstegaarden, Ringerboligen og Kroen laa, — nu bor der 500 Mennesker — har fra sin Ungdom været meget interesseret i gamle Sager. Han havde samlet sig et lille Museum, da Bornholms Museum i 1893 blev stiftet, og skænkede da sine Samlinger til dette, og siden har han jævnlig ladet Museet nyde godt af sin Samlerinteresse.

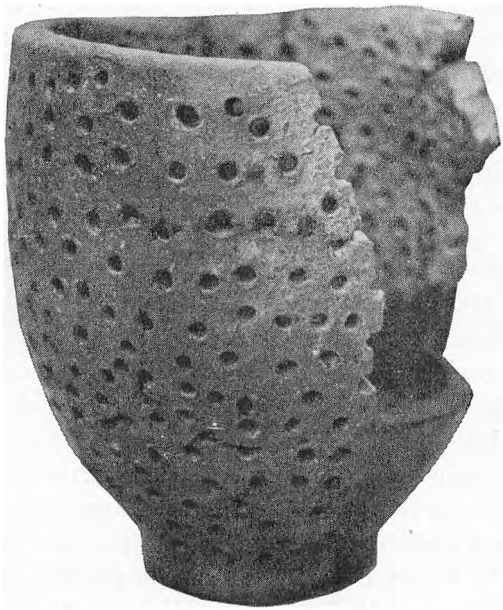
I Bjørnebakkerne var der af og til fundet Oldsager, og Urmager Sonne var ivrig for, at ikke noget værdifuldt skulde gaa tabt ved Ødelæggelse af Grave. I 1931 lykkedes det ham at faa den her omtalte Urne frem. Den stod omgivet af haandstore Sten, uden Overligger, i Gruset, en halv Meter under Jordskorpen, der var lyngbevokset. Ved stor Forsigtighed lykkedes det Sonne at faa Urnen fuldstændig uskadt gravet frem. Den indeholdt brændte Ben, men intet Gravgods. Den er 24,5 cm høj, dens største Vidde er 23 cm, og Mundingens Diameter er 16 cm. Den er ikke ornamenteret, men har to meget smaa Ører — nærmest kun til en Fingerspids; det ene ses paa Billedet.

Det var Bygmester *P. Kofoed,* Aakirkeby, der af Urmager

Sonne fik Urnen til Museet, saadan som Bygmester Kofoed gennem alle de Aar, Museet har bestaaet, har skaffet Genstande fra alle Kanter af Øen til Museet.

2. ET OSTEKAR.

I 1934 fandt Magister *Aage Rohmann* og hans Broder *Otto Rohmann* i Homannegaards Grusgrav i Ibsker lige uden for

Neksø Bygrænse nogle Lerkarskaar, der vakte deres store Interesse. De var gennemhullede, og det saa ud til, at Karret, de var Stumper af, var aabent baade foroven og forneden. De havde hjemme i en Boplads fra romersk Jernalder; ved Gravning snart efter konstaterede Konservator *Rosenberg* Tilstedeværelsen af en saadan i den omtalte Grusgrav. Otto Rohmann skænkede Skaarene til Bornholms Museum, der sendte dem til Na-

tionalmuseet til Præparering, og det restaurerede Lerkar ser ud som paa hosstaaende Billede. Det er 12,5 cm højt, Mundingen forneden er 5,4 cm i udvendig Diameter, den foroven ca. 11 cm. Væggene er 6—7 mm tykke, og Hullerne er ca. 4 mm i Diameter og uregelmæssigt anbragt udefra.

Museet havde i Forvejen, sidst i Tyverne, fra samme Grusgrav ved Homannegaard faaet en stor Mængde Lerkarskaar, og derimellem var ogsaa fire Skaar med Huller som paa Ostekarret. Det kunde ses, at ogsaa dette Kar var aabent baade foroven og forneden, men der var for faa Skaar til, at man af dem kunde sammensætte et Kar. Karrets Vægge er tykkere end paa det afbildede Kar, indtil 10—12 mm, dog — som paa dette — tyndere forneden. Karrets Dimensioner har været lidt større end paa det sidst fundne; Aabningen foroven har været ca. 12 cm i udvendig Diameter.

Hvad har nu de mærkelige Kar været anvendt til? »Til at tilberede Ost i,« mente straks *Peter Thorsen,* og han har givet mig følgende Udredning af Ostefremstillingen:

»Angaaende Ostekarret vil jeg antage, at man i ældre Jernalder ikke har baaret sig meget anderledes ad med Ostelavning, end min Mor bar sig ad i mine Barneaar*. Først samlede hun saa megen Mælk, hun kunde overkomme, tog den i Murgryden og varmede den til omkring Legemsvarme. Derefter satte hun Kalveløbe til. Denne fik man, naar man slagtede en Spædekalv. Kalven fik en Times Tid, før den blev slagtet, et passende Maal sød Mælk; denne ostedes i dens Mave, og naar Kalven var slagtet, tog man den første Mave ud og skar den op. Den sammenløbne Mælk toges ud, og Ostene vaskedes rene; Kalven maatte ikke have faaet Straa eller Klid. Ogsaa Mavesækken vaskedes ud, og Ostene (den sammenløbne Mælk) lagdes deri, og det hele hængtes i Skorstenen til Røgning. Naar man saa havde Brug for Løbe, skar man et Stykke af Kalvemaven med dens Indhold. Saa vidt jeg husker, blev Løben der-

*) P. Thorsen er født den 8. Juli 1872.

efter lagt i en Kop eller Skaal med lunken Mælk og gnedet ud deri og derefter hældt ud i den lunkne Ostemælk, der saa »løb sammen«. Efter at Mælken var løbet sammen, blev der rørt om i den, saa Ostemassen skilte sig fra Vallen.

Mor havde ingen Ostebøtte, men hun brugte en almindelig mellemstor Jerngryde, hvori hun bredte et linned Klæde (Ostaklæd). Ostemassen blev taget op af Murgryden, først med Hænderne, det sidste af den med en Sigte, og lagt i Klædet. Dette blev derefter foldet sammen over Osten; ovenpaa lagdes en rund Træbund (Ostabonn) og paa denne et Par Stene til at presse Osten sammen, saa at Vallen flød fra. De fleste havde en stærk Ostebøtte med Huller rundt om i Sider og Bund, og denne Bøtte blev sat i en Skruepresse, som naturligvis pressede Vallen bedre fra. Jeg mener ogsaa at have set en »Ostering« engang; den var af Træstaver, som var fastgjort med Nagler paa et Par Staalbaand, der kunde aabnes og lukkes i den ene Side, saa man kunde tage Ringen bort fra den pressede Ost uden at beskadige den.

Nu maa man vel regne med, at man i Oldtiden kun raadede over en ret lille Mælkemængde, og der var vel næppe mange, der ejede store Kedler, men man maatte sikkert hjælpe sig med en stor Lergryde til at varme Mælken i. En saa lille Mængde Ostemasse behøvede ikke større Beholder til at presses i end det lille hullede og bundløse Kar, som Museet har. Man vævede linned Tøj i hin Tid og har sikkert kendt Osteklæde allerede den Gang. Naar dette blev bredt ud i Karret og den nederste Aabning stod paa en plan Flade, tiltrængtes der ikke nogen Bund i Karret. Naar dette var fuldt og Klædet var lagt over, kunde man jo lægge en lille Træbund paa og en Sten derover til Pres og saa faa en lille Ost, som ikke var meget forskellig fra dem, min Mor fremstillede. Naar saadan en Ost har staaet Natten over og udskilt Vallen, tages den op og sættes i Skygge og Træk for at »modnes«; men den skal ikke presses mere, end den bliver i Karret.

Naar Museets Kar mangler et Stykke af Siden foroven, kan dette godt skyldes, at Karret er blevet sprængt, naar man har lagt lidt for meget Pres paa, og saa er det blevet kastet paa Affaldsbunken.

Jeg tror, at vor gammeldags Bondekultur, saadan som den levede til op i mine Barneaar, har ubrudt Forbindelse med Livet, som det levedes i den fjerne Oldtid, og at vi kan forstaa hin Tid ud fra, hvad vi saa i vore Barneaar. Men for vore Børn er det uforstaaeligt altsammen.«

Den svenske Arkæolog fil. dr. *Arthur Nordén* var af Konservator Rosenberg ved Nationalmuseet sidste Efteraar blevet gjort opmærksom paa Ostekarret i Bornholms Museum og udtalte, da han fra Bornholms Museum havde faaet tilsendt et Fotografi af det, i Brev til mig: »Vad kärlet beträffer, är det *sensationellt* och bland de bäst bevarade i världen. En t. v. gåtfull, förut alltför obeaktad kärltyp, som finnes t. o. m. i Troja II. Först i år har det stått — hos oss — klart, at kärlets typ saknar botten, och det är det som är det sensationella. Förut trodde vi det var silar.« Dr. Nordén formoder, at Karret er et »ostberedningskärl«, og at man har brugt »dukar i botten«. I et senere Brev udtaler Doktoren, at han betragter det som afgjort, at Karret har været brugt ved Ostetilberedning.

3. EN JERNALDERGRAV.

I December 1936 stødte Husmand *Martin Jensen*, Tophjem i Poulsker, under Pløjning paa Rispebjerg med Ploven mod en stor Sten, der ragede helt op i Kulturlaget. Da han gravede rundt om Stenen for at faa den fjernet, viste det sig meget vanskeligt at faa den op, fordi den var anbragt i Klemme mellem tre store skraathældende Stene, og der kom et fra 20 til 40 cm tykt, langt, smalt Bælte af Paksten til Syne i en Dybde af fra 20 til 40 cm under Jordoverfladen. Da Stenene blev fjernet, saas to Rækker ret store Stene, og det blev klart, at her var

en Grav. Lige under Pakstenene fandtes en Jernkniv og noget længere nede en Bronzefibula.

Bornholms Museum blev nu underrettet om Fundet, og en videre Gravning blev foretaget. Der viste sig at være to lange Grave i Forlængelse af hinanden, omtrent lige lange, hver ca. 80 cm; Bredden var ca. 110 cm og Gravkamrenes Højde ca. 40 cm. Gravene laa i Retningen Nord—Syd, og den nordligste Grav synes at være en Mandsgrav, den sydligste en Kvindegrav. I den nordligste fandtes nemlig en Økse foruden Antydning af andet Jern, der ikke kunde bestemmes; i den sydligste foruden den nævnte Kniv og Fibula en Kværn med Kværnsten og en Genstand, der antagelig var et Bæltesmykke med en ca. 10 cm lang Naal i Nærheden; Genstandene var saa stærkt ætsede af Rust, at de ikke kunde tages op. Kværnen og Kværnstenene fandtes i Sydgravens sydøstlige Hjørne mellem en Dunke store Stene og en stor Klump Ler. I samme Gravs sydvestlige Hjørne fandtes en 140 cm lang, fra 28 til 60 cm bred Række store sidestillede Stene og under dem en Del ubestemmeligt Jern.

P. Thorsen, som var med ved Gravningen, skriver om Fundet: »Graven paa Rispebjerg viser jo — saa lidet end Udbyttet er —, at det ikke bare er i Østerlarsker og Ibsker, at man finder Spor af Mennesker fra Tiden efter Folkevandringstid. Men da Gravene ligger saa dybt, er det jo et rent Træf, at man faar fat i dem. I dette Tilfælde skyldes det, at Martin Jensen er interesseret i Arkæologi; en anden havde maaske taget de øverste Sten op, som var i Vejen for Ploven, og ladet Resten ligge der og slet ikke anet, at der var en Grav.

Vi har jo i det hele taget mange Grave baade paa Syd- og Vestlandet yngre end Folkevandringstid, og Skatte- og Votivfund er lige saa talrige paa denne Kant som paa Nordøstsiden af Øen. Der har jo sikkert været livligt Samkvem herfra og op langs Sveriges Østkyst og Gotland; vi har jo meget tilfælles, saavel Gravformer som Sager.

Graven paa Rispebjerg har jo været saa rummelig, at Manden godt kan have haft baade Hest og Hund, Mad og Drikke med i Graven, og jeg tror ikke, man har lagt Stenpakningen umiddelbart paa Liget, men at Gravrummet har været overdækket med et Stænge af Træ og derover Sten, for at Hunde og Rovdyr ikke skulde grave sig ned og slide i Liget. At hvert Spor af Ben er forsvundet, er jo let forklarligt, da Gruset og Skiferstumperne tillader Regnvandet at sive uhindret gennem Jorden, saa alt opløses. Man har jo ved Loftsgaard i Østerlarsker fundet lignende dybtliggende og rummelige Grave, hvori et Bidsel med fastrustede Emaljeskaller af Hestetænder, men intet Ben ellers var bevaret; alting var opløst. Naar i Rispebjerggraven Bøjlenaalen af Bronze var knust, hidrører dette sikkert fra Gravens Sammenstyrtning, da Trædækket var opraadnet.«

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

26DE BIND

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG ∴ RØNNE
EDM. ANDERSEN
1938

BORNHOLMSKE SAMLINGER

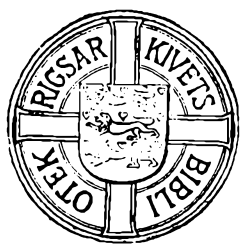
26DE BIND

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

26DE BIND

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG ∴ RØNNE
EDM. ANDERSEN
1938

Colbergs Eftf., Boglrykkerl, Ronne

INDHOLD:

Lektor TH. LIND: Rektor M. C. Koefoed Side

Departementschef K. H. KOFOED: Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage 1

5te Afsnit 1875—94 (Estrups Periode) 1

1. Dansk Politik i Ministeriet Estrups to første Aar (1875—77) 1
2. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1875—76 3
3. Bornholmsk Politik 1875—76; Folketingsvalget 25/4 1876 13
4. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1876—77 24
5. Dansk Politik 1877—81 25
6. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1877—78 28
7. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1878—79 32
8. Bornholmsk Politik 1877—79. Folketingsvalget i 1879 34
9. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1879—80 53
10. De bornholmske Rigsdagsmænd Lucianus Kofod, Blem, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1880—81 62
11. Bornholmsk Politik 1879—81; Folketingsvalgene i Maj og Juli 1881 71
12. Personerne; biografiske Data 87
(M. P. Blem 87. Christian Aarøe 100. M. M. Smidt 103. N. A. Koefoed 107. H. C Koefoed 108. R. Th. Hoff 109. Anders Grønlund 110.)
13. Visnepolitikkens Aar (1881—85) 110
14. Kampaarene 1885—87 115
15. De bornholmske Rigsdagsmænd Blem, Dam og Fallesens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1881—82 119
16. Landstingsvalget paa Bornholm i 1882 130

Side

17. Personerne; biografiske Data 141
(M. P. Jensen 141. Herman Munch 146. G. L. Selchau 147. Ludvig Lund 148. Niels Ingvard Jensen 150.)
18. De bornholmske Rigsdagsmænd Blem, Dam og M. P. Jensens Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1882—83 og 1883—84 .. 154
19. Bornholmsk Politik 1883—84; Folketingsvalget 25/6 1884 .. 167
20. Personerne; biografiske Data 192
(H. E. Sode 192. K. G. Brøndsted 193. J. S. Lütken 195. V. J. Skrydstrup 197. J. H. Stub 197. M. E. Kirketerp 199.)
21. De bornholmske Rigsdagsmænd Blem, Dam og M.P. Jensens Virksomhed i Rigsdagssamlingerne 1884—85, 1885—86 og 1886—87 201
22. Bornholmsk Politik 1884—87; Folketingsvalget 28/1 1887 207
23. Personerne; biografiske Data 232
(A. V. Øllgaard 232. N. P. Møller 234.)
24. Fra Visnepolitik til Forligspolitik (1887—90) 235
25. De bornholmske Rigsdagsmænd Blem, Dam og M.P. Jensens Virksomhed i Rigsdagssamlingerne 1887—88, 1888—89 og 1889—90 237
26. Bornholmsk Politik 1887—90; Folketingsvalget 21/1 1890 255
27. Landstingsvalget paa Bornholm 30/9 1890 278
28. Reformpolitik og storpolitisk Forlig (1890—94) 285
29. De bornholmske Rigsdagsmænd Blem, Dam og M.P. Jensens Virksomhed i Rigsdagssamlingerne 1890—91 og 1891—92 288
30. Bornholmsk Politik 1891—92; Folketingsvalget 20/4 1892 302
31. De bornholmske Rigsdagsmænd Blem, N. Ingv. Jensen og M. P. Jensens Virksomhed i Rigsdagssamlingerne 1892—93 og 1893—94 326
32. Bornholmsk Politik 1893—94 338
33. Personerne; biografiske Data 348
(Marcus Hansen 348. Fr. Joh. Petersen 348. K. R. Stenbæk 349. S. P. Jensen 352. Johan Bøgeskov 353.)

Lektor TH. LIND: Fra Bornholms Museum 357

Rektor M. C. Koefoed.

Den 8. Februar 1939 døde fhv. Rektor M. C. Koefoed, næsten 80 Aar gammel, og Bornholmsk Samfund har derved mistet sin Formand.

Det var i 1905, at daværende Toldinspektør i Rønne cand. jur. F. Jørgensen — senere Toldkasserer F. Teist — tog Initiativet til Oprettelsen af en historisk Forening for Bornholm med det Formaal at udgive et Aarsskrift, hvori Oplysninger om bornholmske Forhold skulde samles. Det Udvalg, der blev nedsat for at virke for Sagens Fremme, kom foruden af Toldinspektør Jørgensen til at bestaa af Adjunkt H. St. Holbeck (senere Rektor i Odense), Rektor M. C. Koefoed og Adjunkt N. Juul Sørensen (senere Lektor Saksø). Foreningen blev dannet og kom til at hedde »Bornholmsk Samfund«, og Udvalget blev Samfundets første Bestyrelse med Rektor Koefoed som Formand. Rektor Koefoed gik derved ind til en Virksomhed, som han fortsatte til sin Død. 1906 kunde han udsende 1. Bind af »Bornholmske Samlinger«, som Samfundets Aarsskrift kom til at hedde, og han naaede ialt at udgive 25 Bind og at virke for det foreliggende 26de. Desuden udsendte Samfundet 1913 en ny Udgave af M. Jespersen: Liden geognostisk Veiviser paa Bornholm og 1926: Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Krønike 1671 ved Johannes Knudsen.

Der er siden 1906 udkommet en meget omfattende Litteratur om Bornholm, og i denne vejer »Bornholmske Samlinger«s 26 Bind tungt. Paa de over 5000 Sider, som Bindene tilsammen tæller, er givet Oplysninger om bornholmske Forhold gennem Tiderne af et Omfang, som ellers ikke havde set Dagens Lys. Rektor Koefoed selv indskrænkede sine Bidrag til en Samling Bornholmiana i Bind II og Meddelelser om forskellige af Foreningen Bornholms Fredninger i Bind XII og XXII. Hovedbidragyderen i de første 21 Bind blev Overlæge M. K. Zahrtmann, hvis Afhandlinger tilsammen fylder henimod 1000 Sider.

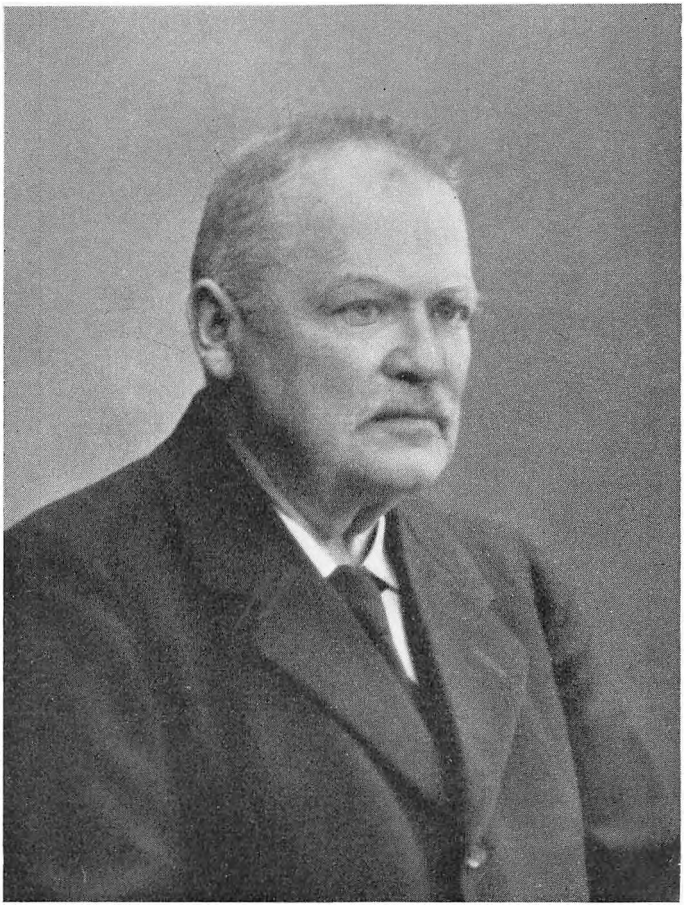
»Det lader sig næppe betvivle, at der blandt Øens mange

Samlere findes tilstrækkeligt Stof for en længere Aarrække«, hedder det i Forordet til 1. Bind, og dette holdt Stik; kun sjældent henvendte Rektor Koefoed sig til nogen om Bidrag. Bidragene kom uopfordret, baade her fra Øen og udefra. Nævnes bør det dog, at det var Rektor Koefoed, der henvendte sig til Departementschef K. H. Kofoed om at skrive om Bornholms politiske Historie i Samlingerne og derved skaffede disse det hidtil største Bidrag, som nu spænder over mere end 1100 Sider.

Let var det ikke at skaffe Penge til at udgive alle disse Bind. Allerede i Forordet til Bind I hedder det: »det bør ikke skjules, at Udsigterne til Foretagendets Levedygtighed er lidet lyse. En noget større Tilslutning, end hidtil opnaaet, vil ikke blot være i høj Grad ønskelig, men ogsaa ganske nødvendig, dersom »Bornholmsk Samfund« ikke skal dø en for tidlig Død.« Tilslutningen blev desværre altid ved at være ringe, og nogle Aar var det uoverkommeligt at udsende et nyt Bind; men ved sin sejge Udholdenhed og sin Evne til at skaffe Bidrag til Udgivelsen af Samlingerne — i de sidste Aar fra Carlsbergfondet og Rigsdagens Præsidium til Departementschefs Kofoeds store Arbejde — er det lykkedes Rektor Koefoed at holde Samfundet i Live, og Medlemmerne har i de sidste Aar uden Forhøjelse af Medlemskontingentet modtaget langt større Bind end normalt.

Den sidste Bestyrelse — fra 1934 — bestaar efter Rektor Koefoeds Død af Bibliotekar E. Götzsche, Realskoleforstander A. Jensen, fhv. Avlsbruger P. Thorsen og undertegnede. Maatte denne og andre kommende Bestyrelser kunne fortsætte Rektor Koefoeds Arbejde og skaffe Samfundet stadig forøget Tilslutning fra interesserede Kredse!

Th. Lind.

Th. Yhr fot. 1929.

M. C. Koefoed
7/3 1859—8/2 1939

Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage.

Af Departementschef H. K. KOFOED.

5TE AFSNIT 1875—94.

1. DANSK POLITIK I MINISTERIET ESTRUPS TO FØRSTE AAR (1875—77).

Medens Ministerierne Holstein—Holsteinborg og Fonnesbech havde været Udtryk for et nært Samarbejde mellem Godsejerpartiet og de nationalliberale, dannede Estrup i Juni 1875 en Regering, hvori vel en enkelt nationalliberal Politiker — Justitsminister Nellemann — indtraadte, men som iøvrigt udelukkende var præget af Godsejerpartiet og endda særlig dettes yderste, kampivrige Højrefløj. Estrup selv var en Mand med ubøjelig Vilje, og han havde sat sig som Maal at slaa Venstres Krav om Folketingsflertallets Ret til at være bestemmende for Regeringens politiske Sammensætning ned; med hvilke Midler dette Maal blev naaet, kom for Estrup i anden Række.

I Sommeren 1875, da dette Kampministerium dannedes, førtes Landet over en livlig politisk Agitation. Men Striden førtes fortrinsvis mellem Venstre indbyrdes. Paa Spørgsmaalet om en ordinær Finanslov til Ministeriet Fonnesbech havde Partiet delt sig: 30 stemte for Forliget, der blev vedtaget, 22 imod. Denne Deling i Venstre blev dog hurtig helet, da Rigsdagssamlingen begyndte i Efteraaret 1875, idet Folketinget følte sig hensynsløst behandlet af det nye Ministerium; dels fandt det sig ikke foranlediget til at afgive nogensomhelst Programerklæring, dels blev Rigsdagsmøderne uden videre udsat i ca. 2 Maaneder. Da man mødtes paany, kastedes Forsvarsspørgsmaalet ind i Debatten. Ministeriet forlangte 71 Millioner, hvoraf 33 straks. Københavns Landbefæstning var ikke taget med; derimod Søbefæstningen. Venstre med Bojsen som Ordfører tilbød 30 Millioner, men paa Betingelse af en Indkomst- og Formueskat. Alle Forsøg, ogsaa fra Højremedlemmers Side, paa at finde et Forligsgrundlag strandede, ikke mindst paa Estrups stejle Modstand mod det af Venstre fore-

slaaede Skattegrundlag. Da Tingene ikke kunde enes, opløstes Folketinget.

Folketingsvalget den 25/4 1876 blev et Valg paa Militærsagen og særlig Københavns Befæstning. I Modstanden mod denne stod hele Venstre samlet. Resultatet var da ogsaa, at Estrups Tilhængere i Folketinget gik ned fra 43 til 28; Modstandernes Tal forøgedes tilsvarende, nemlig fra 59 til 74. »Mellempartiet« svandt ved dette Valg ind til 7 Mandater; de nationalliberale bevarede 19.

I en overordentlig Samling lige efter Valget forsøgte Ministeriet endnu engang at faa sine Militærplaner fremmede. Dette afvistes af Folketinget, som derefter vedtog en Dagsorden, hvori Ministeriet erklæredes for uskikket »til at lede Løsningen af de Opgaver, som er af den største og mest indgribende Betydning for Samfundet«.

Ligesom Venstres adskilte Grupper i 1870 var samlet i »det forenede Venstre«, blev der i Sommeren 1876 tilvejebragt et forenet Højreparti af Folketingets og Landstingets Godsejere, nationalliberale, Mellempartiet og et Par Løsgængere, og en tidligere Venstremand, Godsejer Jakob Scavenius, og den nationalliberale Carl Ploug satte sig i Spidsen for Oprettelsen af Højreforeninger ud over Landet. Rigsdagssamlingen 1876—77 blev en udpræget Kampsamling. En Række Regeringsforslag nægtedes Overgang til 2. Behandling; Hær- og Flaadelovene forelagdes, men standsedes i Folketinget, og ved Behandlingen af Finanslovsforslaget for 1877—78 opstod en Række Stridspunkter, som det trods Nedsættelse af et Fællesudvalg (med 15 Medlemmer fra hvert af Tingene) ikke lykkedes at faa bragt ud af Verden. En midlertidig Finanslov blev vedtaget med Udløb den 15. April. Paa det gamle Finansaars sidste Dag, Paaskelørdag den 31/3 1877, blev den ordinære Finanslov vedtaget i Folketinget i Venstres og i Landstinget i Højres Affattelse. Den 4/4 hjemsendtes Rigsdagen, og den 12/4 udstedtes en provisorisk Finanslov. Ved denne bemyndigedes Regeringen til at afholde de nødvendige løbende Udgifter i Henhold til gældende Love; dog maatte der kun afholdes de Udgifter, som begge Ting havde stemt for.

Man havde hidtil i Venstre ikke troet, at Estrup vilde vove at regere paa provisoriske Finanslove. Partiets Bestyrelse betegnede Ministeriets Handling som et utvetydigt Grundlovsbrud. Man pegede paa Grundlovens § 49, hvori det hed: »For-

inden Finansloven er vedtaget, maa Skatterne ej opkræves. Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i Finansloven eller i en Tillægsbevillingslov«. Højre søgte Hjemmelen til det skete i Grundlovens § 25: »I særdeles paatrængende Tilfælde kan Kongen, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maa stride imod Grundloven og altid bør forelægges den følgende Rigsdag.«

Provisoriet fremkaldte Landet over et overordentligt Røre. Venstre anslog i Pressen og ved Folkemøder, der i Sommeren 1877 samlede større Tilhørerskarer end nogensinde før, de skarpeste Toner. Man organiserede sig i »Grundlovsværneforeninger«, hvis Medlemstal var stærkt voksende. Men heller ikke Højre laa stille, og den Omstændighed, at Partiet raadede over de fleste af de fra gammel Tid mest udbredte Aviser, medens Venstres Politik fortrinsvis forsvaredes af nystiftede Presseorganer, gav Regeringspartiet en betydelig Favør. I Hovedstaden raadede Venstre kun over det i 1873 startede »Morgenbladet«. Dertil kom, at Venstre i denne Sommer ramtes af det Uheld, at det afsløredes, at den gamle Fører J. A. Hansen havde tilvendt sig ca. 200,000 Kr. fra to Forsikringsselskaber, han havde ledet. Han døde, inden Undersøgelsen sluttede. Sagen benyttedes af Højre til at belyse det berettigede i Modstanden mod at lade Venstres Mænd danne Regering. — Ogsaa paa anden Maade svækkedes Partiet; det havde rejst to Rigsretssager imod de tidligere Ministre Hall, Krieger, Holstein-Holsteinborg og Fenger for Overtrædelse af Bevillinger og egenmægtige Dispositioner. I begge Sager, i hvilke den unge Venstrepolitiker V. Hørup var Anklager, frifandtes de sagsøgte.

Kamplysten, særlig i det yngre Slægtled af Højrepartiet, var voksende, og der samledes 70,000 Underskrifter paa en Tillidsadresse til Regeringen. Men blandt dets Tilhængere af de gamle naionalliberale vakte Estrups Fremfærd Uro og Ængstelse.

2. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1875—76.

Denne Rigsdagssamling — Ministeriet Estrups første — indkaldtes paa sædvanlig Maade til den 4/10 1875, men dens Mø-

der blev derefter udsat til den 29/11; det nye Ministerium skulde udforme sit Arbejdsprogram. Det sidste Møde afholdtes den 29/3 1876. Der blev ikke gennemført noget Lovforslag af Betydning.

Lucianus Kofod, der som omtalt i denne Afhandlings 3. Bind i Rigsdagssamlingerne 1872—73 og 1873—74 havde været et af Tingets mest talende Medlemmer, havde i denne Samling overhovedet ikke Ordet; han havde taget Lære af sine Nederlag, og hans Partifæller var sikkert veltilfreds med, at han var gaaet over til Statisternes Rollefag. At de dog stadig vedkendte sig ham, viste de ved at vælge ham ind i 3 Udvalg; de 2 af disse var kun af ringe Betydning — det ene var nedsat angaaende Prøvelse af Valgbreve, det andet om Meddelelse af Indfødsret — men det 3' Udvalg var ikke uden Interesse, idet det behandlede et Lovforslag om Ændringer i den militære Strafferet. Paa dette Omraade var Kofod ogsaa i Stand til at yde Bidrag til Forhandlingen paa Grundlag af Selvoplevelser. I sin Oppositionsperiode var han jo blevet udstødt af Hæren uden tjenstlig Undersøgelse eller Dom.

Dam havde i denne Samling kun Ordet en eneste Gang. Det var ved 1' Behandling af Lovforslaget om Hærens Ordning, hvor han i en kort Bemærkning meddelte, at han ikke kunde tiltræde, at Bornholms Væbning nedlagdes, og at han, hvis det senere blev fornødent, vilde motivere dette nærmere. I Hærudvalget i Folketinget tog Venstreflertallet imidlertid det Standpunkt, at Bornholms Væbning skulde opretholdes om end i væsentlig reduceret Skikkelse, idet den kun skulde bestaa af 2 Kompagnier Fodfolk og 1 Batteri Artilleri. Foruden Kommandanten skulde der være 3 Kaptajner, 1 Løjtnant, 1 Bøssemager og 5 Korporaler. Dette Forslag blev enstemmigt vedtaget i Folketinget. — Dam var som sædvanlig Medlem af Finansudvalget; desuden havde han Sæde i et Udvalg angaaende Sønæringen; til dette Udvalg henvistes 4 andre Lovforslag om beslægtede Emner.

Fallesen havde i Modsætning til sine 2 Folketingskollegaer fra Bornholm Ordet ret tidt, nemlig 14 Gange. Han var Medlem af et af Landstingets vigtigste Udvalg, nemlig det, hvortil Lovforslagene om Hærens og Søværnets Ordning var henvist; for Hærlovforslaget var han Udvalgets Ordfører. Endvidere var han ligesom i forrige Samling Medlem af Udvalget om

Statsrevisorernes Betænkning. For dette Udvalg var han baade Formand og Ordfører.

Af Fallesens Udtalelser i Landstinget har et Par lokalpolitisk Interesse og skal derfor omtales nærmere. Som foran nævnt vedtog Folketinget at opretholde Bornholms Væbning, men at nedskære den ganske væsentlig. Da Hærlovforslaget kom til 1' Behandling i Landstinget, kom Fallesen ret udførligt ind paa dette Spørgsmaal, idet han bl. a. udtalte: »Det er meget smigrende for Bornholms Væbning, at det høie Folkething har fundet sig foranlediget til at optage — jeg vil ikke sige den nuværende — men dog en lille bitte Bornholms Væbning i sit Forslag. Den ærede Minister — og det Samme er Tilfældet med hans nærmeste Forgjænger — har ment at maatte nedlægge Bornholms Væbning af Hensyn til de Krav, som Forsvarsvæsenet stiller til Landets finantsielle Kræfter, og hvorfor man tror at maatte indføre Besparelser, hvor det kan ske uden i væsentlig Grad at svække Rigets Forsvarskræfter. Man har i sin Tid anført denne Grund for mig, og jeg har ogsaa sagt, at det var en Selvfølge, at der her var et Punkt, hvorpaa der kunde ske en Besparelse, naar man virkelig kan anvende Pengene paa en bedre og for Landets Forsvar mere betryggende Maade. Men jeg maa dog tillade mig, skjøndt jeg tidligere har udtalt mig saaledes, at sige et Par Ord om denne Sag. Alene det at hedde »Væbning« giver en Afdeling en vis Karakter, som ikke er heldig, og som ogsaa Bornholms Væbning bærer paa. Jeg maa imidlertid erindre om, at der efter den nu gjældende Lovbestemmelse ikke maa findes nogen Mand i Bornholms Væbning, som ikke har gaaet 2 Aar i Hæren i en eller anden Afdeling, Husarer, Garder, Fodfolk o. desl. Kort sagt, i alle Afdelinger uddannes Bornholmeren paa samme Maade som de andre Værnepligtige, inden han overføres til Væbningen. Mandskabet er altsaa fuldstændig det samme som Hærens i enhver Henseende. Kadrene derimod ere svagere; der mangler Befalingsmænd der ligesom i Hæren, dog i endnu høiere Grad, fordi Betingelserne for Befalingsmændene ere endnu slettere her end andet Sted. Lieutnanterne faae nemlig kun 1 Rd. for hver Dag, de indkaldes, og da de kun indkaldes 16 Dage i Løbet af 2 Aar, ville de Herrer se, at den Gage, de have, reduceres til 8 Rd. om Aaret, hvilket er Noget, man ikke kan tænke sig, at unge, ærgjerrige Mennesker stræbe efter at opnaae. Forholdene ere imidlertid derovre saaledes, at det ved at give et passende Honorar, Stør-

relsen skal jeg ikke komme ind paa, vilde blive mindre vanskeligt at faae Befalingsmænd derovre. Der er en hel Del af den Klasse, hvor man nærmest maatte søge Befalingsmændene, nemlig de unge Mennesker, som eie større eller mindre Eiendomme, som ville sætte Pris paa at være Befalingsmænd, naar man ved at yde et passende Honorar viste, at man lagde Vægt paa Stillingen. Men alene det, at de skulle modtage den ubetydelige Douceur, trykker Stillingen nedad. Forholdet stiller sig for mig saaledes, hvad Bornholms Væbning angaar, at dersom vi vare overlegne til Søs, — nei, jeg vil gaa ud fra det modsatte Forhold, dersom vi ikke havde Magten til Søs, hvad der er det sandsynligste, vilde den ærede Minister ikke kunne faae Bornholmerne over til Hæren; saa maa de blive derovre og kunne ikke bidrage til Øens Forsvar, fordi de ingen Kadre beholde. Med den nuværende Ordning af 1 Bataillon Fodfolk, 2 Batterier Artilleri og 1 Eskadron paa 100 Mand vil man, hvis man har dygtige Befalingsmænd, kunne afværge et mindre Angreb. Naturligvis kan man sende en saadan Styrke derhen, at Fjenden kan bemægtige sig Øen, men det vil dog altid koste ham nogen Uleilighed, idet Bornholms Størrelse er af den Beskaffenhed, at der er stor Sandsynlighed for, at man altid i rette Tid vil kunne møde Fjenden paa Landingsstedet, ikke at tale om, at man bedst kjender de Steder, hvor Landsætningen kan finde Sted, og kan bedømme Strøm og Veirforhold, og der er altsaa Sandsynlighed for, at man kan komme tilstede i en saadan Tid, at der vil kunne leveres et Slag, Bataille eller hvad man nu vil kalde det. Det er muligt, at disse Folk ville blive overvundne; det er endog sandsynligst, at man vil sende en saadan Styrke imod dem, at dette sker, men de ville ikke have overgivet Øen uden Kamp, og naar det kommer til Stykket, ville de have kjæmpet for Ærens Skyld; det vil være det sandsynlige Resultat af vor Kamp allevegne her i Landet, alene at have kjæmpet for Ærens Skyld; men det vil ogsaa for mig være aldeles fyldestgjørende. Altsaa, jeg henleder Opmærksomheden paa, at naar vi ikke ere stærke til Søs, kan den ærede Minister ikke faae de bornholmske Mandskaber herover, og hvis det heldige Tilfælde skulde indtræffe, at vi ere stærke til Søs, kan han tage dem herover, — blot han tager Kadrene med. Hvis altsaa det høie Folkething skulde fastholde Bestemmelsen om at beholde Bornholms Væbning, vil jeg rigtignok meget tilraade, at den ærede Minister siger: skal den vedblive, maa den blive i sin

gamle Form, og saa maa der gjøres Noget for at skaffe den flere Befalingsmænd, men at indlade sig paa denne lille bitte Landeværnshistorie, som er foreslaaet, vil jeg rigtignok paa det Indstændigste fraraade«. (Landst. Forh. 1875—76, Sp. 1016—18).

Ogsaa General Jonquières, der var Landstingsmand for København, beklagede Regeringens Forsøg paa at nedlægge den bornholmske Væbning, og da Krigsministeren fik Ordet, replicerede han til de 2 Landstingsmænd ved bl. a. at udtale: »Naar den ærede Landsthingsmand for 4' Kreds (Fallesen) mente, at det vilde blive vanskeligt at faae det paa Bornholm hjemmehørende Mandskab trukket til Sjælland i Tilfælde af Krig, saa skal jeg dog tillade mig at tro, at det er maaske noget af det Mandskab, som der er størst Udsigt til at faae trukket til Sjælland, selv om vi ikke ere Herrer paa Søen. Jeg vil ikke sige, at der er større Udsigt dertil med Hensyn til Mandskabet paa Bornholm end f. Ex. paa Lolland og delvis ogsaa paa Fyen, men jeg tror ikke, det er saa vanskeligt for dette Mandskab, naar det er besjælet af en god Villie, at komme til Kjøbenhavn, om det ogsaa skulde ske ad en Omvei. Og at bibeholde Mandskabet paa Bornholm, naar det kunde komme hertil, vilde absolut medføre nogen Svækkelse, om ikke nogen stor Svækkelse, af den Styrke, som maa søges tilveiebragt paa Sjælland. Begge de ærede Landsthingsmænd mente, at Væbningen paa Bornholm under visse Forhold kunde gjøre sin Nytte. Ja, det skal jeg ikke negte; naar Væbningen blev bibeholdt, omtrent som den nu er, og dernæst yderligere styrket med bedre Rammer, saaledes som det blev omtalt af det ærede Medlem for 4' Kreds, vilde den virkelig kunne gjøre nogen Nytte i saadanne Tilfælde, hvor der fra enkelte Skibe blev gjort Forsøg paa at gjøre Landgang paa Øen af en eller anden Grund; men hvor der blev Spørgsmaal om, at en fremmed Magt, med hvilken vi ere i Krig, ønskede at sætte sig i Besiddelse af Øen, og det er høist sandsynligt, at et saadant Ønske meget hurtigt vilde opstaa hos en saadan Magt, tror jeg, at Forsøget vilde blive gjort med en saadan Styrke, at Væbningen paa Bornholm ikke vilde kunne sætte nogen kraftig Modstand derimod og saaledes snarere berede sig selv og Øen Skade end yde et Bidrag til at hævde Danmarks Besiddelse af Øen. Forøvrigt kan jeg meget godt forstaa, at man har Sympathi for denne Væbning, som er en gammel Institution der paa Øen, og jeg skal villig ind-

rømme, at den Besparelse i pekuniær Henseende, som opnaas ved Nedlæggelsen, ikke er meget betydelig«. (Landst. Forh. 1875—76, Sp. 1025—26).

Diskussionen om den bornholmske Væbning fik i denne Samling, som saa mange Gange før, direkte ingen praktisk Betydning, idet selve Hærlovforslaget ligesom de tilsvarende Forslag fra tidligere Samlinger, strandede paa de partipolitiske Skær.

Ved Behandlingen i Landstinget af et Lovforslag om at flytte et Par af Folketingets Valgsteder (i Københavns og Ribe Amter) udtalte en af Højres nordjyske Landstingsmænd, Proprietær Schütte, sig for at ophæve Aakirkeby som Valgsted. »Aakirkeby ligger«, udtalte Schütte, »temmelig uheldig for hele Kredsen, idet nemlig Almindingen som bekjendt er aldeles ubeboet, og, antager jeg, vist ikke forsynet med gode Veie; den skjærer sig midt ind i Valgkredsen, saaledes at denne deles i en nordre og en søndre Del. Nu ligger det nuværende Valgsted i Aakirkeby lige paa den yderste Grændse af den søndre Del, og de Vælgere, som have hjemme i den nordre Del, hvilke udgjøre i det Mindste Halvdelen, men sandsynligvis flere, have en temmelig besværlig og lang Vei til Valgstedet, og navnlig kan der ikke, saavidt jeg kan skjønne efter Kortet, dertil føre gode Landeveie, men de maa sandsynligvis benytte daarlige Biveie over Almindingen. Hvis derimod Valgstedet blev henlagt til Svannike, vilde alle Vælgerne være bedre stillede, saavidt jeg kan skjønne, og navnlig have en god Landevei til Valgstedet. Jeg tror, at Svannike for Pluraliteten af Vælgerne i den nævnte Valgkreds vilde være heldigere som Valgsted end Aakirkeby, hvortil kommer, at, saavidt jeg veed, har Svannike dobbelt saa stort et Antal Indbyggere som Aakirkeby, der, saavidt jeg veed, er en temmelig lille By. Jeg mener, at det mulig kunde være hensigtsmæssigt, da vi engang ere ved at rette den Slags smaa Uhensigtsmæssigheder ved de nuværende Valgsteder, at vi saa ogsaa tage denne 3' med, og jeg forbeholder mig derfor maaske at stille Ændringsforslag i den Retning«.

Fallesen svarede hertil, at Initiativet til den Slags Flytninger naturligt maatte tages i Folketinget og ikke i Landstinget. »Iøvrigt«, føjede han til, »skal jeg ikke negte, at det ogsaa er mig bekjendt, at der er en stærk Stemning for at faa Valgstedet forandret; men jeg maa tilføie, at denne Stemning naturligvis finder sine varmeste Talsmænd i dem, hvis Mening den nu-

værende ærede Folkethingsmand ikke repræsenterer«. (Landst. Forh. 1875—76, Sp. 852—53).

Det fremgaar altsaa af denne Forhandling, at Kaptajn Dams politiske Modstandere i Svaneke har tænkt sig Muligheden af, at deres By kunde blive Valgkredsens Samlingssted, hvilket foruden lokale Fordele maaske ogsaa kunde byde paa politiske. — Der kom imidlertid intet Ændringsforslag fra Hr. Schüttes eller anden Side paa Lovforslagets videre Gang.

Endelig skal omtales, at Fallesen deltog meget ivrigt i Diskussionen om Præsternes Lønningsforhold. Han var her — ligesom sin Forgænger O. E. Sonne — en Modstander af, at der skulde ydes Præsterne Gaver for kirkelige Handlinger. Han vilde vel ikke gaa saa vidt, at han vilde forbyde saadanne Gavers Modtagelse, men i Lovforslaget fandtes en Bestemmelse, hvorefter det udtrykkelig blev slaaet fast, at Gaver, der uden Foranledning fra Præstens Side, blev budt ham, maatte han modtage. Denne indirekte Godkendelse af Systemet advarede Fallesen stærkt imod, ligesom han kritiserede hele Ordningen med »Offer« til Præsten; han udtalte herom bl. a.: »I de Aarhundreder, hvor Katholicismen fandtes heri Landet, skete al Offring i Kirken; men vel at mærke ikke til Præsten, den skete til Kirken; den skete til forskjellige Øjemed, til Kirkers Opbyggelse, til Fattiges Understøttelse, og maaske ogsaa noget af disse Bidrag blev benyttet til Præsternes Løn. Det, der kom ind, var som sagt til Kirken og ikke til den paagjældende Præst. Jeg vil for mit Vedkommende særdeles gjerne holde paa denne ældgamle Skik. At Præsten staar for Alteret, medens der offres, og beder, at Gaverne maa indflyde rigelig, det er smukt og passende, naar det ikke er til ham selv, at Gaverne ydes; anderledes stiller det sig, naar det som nu er ham selv, der skal have Gaverne. Nei, giv disse en anden Adresse og behold saa Offringen i Kirken. Siig, at Gaverne skulle tilfalde for Exempel de Fattiges Kasse eller et eller andet af de mange Øiemed, hvortil der er Trang; lad Gaverne blive bestyrede af Præsten, maaske i Forbindelse med en af Sognet Udvalgt, saa er det en smuk Skik, der desuden vil kunne være til megen Nytte; thi Folks Forfængelighed og den Enes Trang til at gjøre, hvad den Anden gjør, vil lede til, at der vil tilflyde ligesaa rigelig som under det nuværende Offer, men som sagt under en anden Adresse.

Det er jo saa, at naar man i en lang Aarrække har været Medlem af forskjellige Repræsentationer, saa kommer man let

derhen, at man ikke undres over Noget; men hvis det virkelig kunde være muligt, at der udkom en Lov, hvori hele det gamle Forhold, det, som man især har beklaget, fordi det undergraver Præstens Værdighed og Myndighed, bibeholdes, da kan jeg ikke negte, da maatte man undre sig. Naar man erindrer, at man er i Aaret 1876, naar man har et aabent Øie for, hvorledes der baade i store og smaa Kommuner debatteres og diskuteres ethvert Træk af Præsten, og hvorledes Mange desværre der er ivrige for at undergrave hans Betydning, hans Værdighed, hans Myndighed, hans Anseelse, naar man tillige veed, at der fra anden Side — jeg taler ikke, om med eller uden Berettigelse — nemlig fra Videnskabens Side, graves under den Grund, hvorpaa Præsten staar, da maa det høilig undre En, om man vilde vedtage en saadan Bestemmelse, som aabenbart maa lede Præsten ud i Fristelse.«

Sammen med 8 andre Landstingsmænd stillede Fallesen Forslag om, at den forannævnte Bestemmelse om Adgang til Gaver, skulde falde bort. Ved Afstemningen fik Forslaget kun de 9 Forslagsstilleres Stemmer.

Fra denne Rigsdagssamling skal yderligere nævnes Behandlingen af et af Krigsminister Haffner stillet Lovforslag om en ekstraordinær Pension til Enken efter »Helten fra Dybbøl«, Bornholmeren, Løjtnant J. A. P. Anker. Den 13/5 1865 havde Anker søgt om Afsked fra Hæren; den ham tilkommende Pension udgjorde kun knap 58 Rdl. aarlig, men paa Grund af Ankers Heltemod under Dybbøls Forsvar forhøjedes den til 600 Rdl. aarlig. Den 27/1 1876 døde han i København, knap 38 Aar gammel, efterladende sig en Enke, Robertha Anker, og en Søn i trange Kaar. Den Enkepension, som tilkom Fru Anker efter Pensionsloven udgjorde kun Kr. 36,20 aarlig, og Krigsministeren stillede da fornævnte Lovforslag, hvorefter Enkepensionen blev forhøjet til 600 Kr. aarlig. Ved Lovforslagets Behandling i Folketinget var Helsingørkredsens Folketingsmand, General Thomsen, den eneste, der havde Ordet; han udtalte følgende: »Jeg føler Trang til at udtale, og jeg tror, at jeg i den Henseende er i Overensstemmelse med samtlige Medlemmer i denne Sal, at det er Folketinget kjært ved at vedtage en ekstraordinær Pension til Løjtnant Ankers Enke at have faaet en fornyet Lejlighed til at yde en Anerkjendelsens Tribut til en Tapperhed, som med Rette i den almindelige Bevisthed staar som et lysende og følgeværdigt Eksempel, og som derfor

ogsaa vil blive bevaret i det danske Folks Erindring blandt de mange andre smukke og stolte Minder, der fra de Tider og de Dage, da Hæren og Flaaden have været kaldede til at værne og kjæmpe for Fædrelandet« (Folket. Forh. 1875—76, Sp. 1498.)

I Landstinget sad Løjtnant Ankers gamle Chef fra Krigsaaret, General Jonquières. Han benyttede Lejligheden til overfor Tinget at gøre nærmere Rede for Ankers Bedrifter under Dybbøls Forsvar. Efter en Omtale af de forskellige Skansers Beliggenhed og Skanse 2's særlige Opgave under Kampen, udtalte Generalen: »Lieutnant Anker havde Kommandoen i denne Skandse lige fra Begyndelsen. Den blev forsynet med det bedste Skyts, vi raadede over, og dette Skyts ledsagedes af nogle meget flinke Underofficerer og godt Mandskab, foruden den Besætning, der allerede var i Skandsen, og Lieutnant Anker fik Ordre til at skyde saa meget, der var ham muligt, paa disse Batterier ovre paa den anden Side i Broagerland. Dette var for en rask Soldat en smuk Opgave, og han benyttede sig af denne Leilighed; han skød ufortrødent og tappert paa disse Batterier, og de beskøde ogsaa ham varmt. Det lykkedes paa den Maade for en Del at lede Ilden bort fra de andre Skandser og det Terrain, som jeg har omtalt. Ganske kunde dette naturligvis ikke lykkes, thi det maatte jo være Fjendens Hensigt saa meget som muligt at demontere Skytset i de andre Skandser; men for en Del lykkedes Formaalet, takket være den Udholdenhed, hvormed Lieutnant Anker og hans flinke Besætning betjente deres Kanoner. Følgen heraf var ogsaa den, at denne Skandse i meget kort Tid kom til at se ud som en komplet Ruin. Blokhuset, som laa i Skandsen, og som ikke var til megen Nytte, fordi Mandskabet ikke kunde opholde sig deri, blev snart til en stor uordnet Masse Tømmer, som belemrede det indvendige smalle Rum inde i Skandsen. Jorden, som laa over Krudtmagasinet, og som tjente til at beskytte dette, blev skudt bort. Brystværnet, som laa foran de Kanoner, der beskøde Broagerland, blev skudt sammen, og Stillingen var altsaa lidet hyggelig; men jeg maa sige, at det var særdeles opmuntrende og glædeligt, naar man kom ud og besøgte Lieutnant Anker i Skandsen, at se ikke alene den Behjertethed og det Mod, hvormed han udrettede sin Dont, men tillige, om jeg saa maa sige, den Humor, der var hos ham, og som han ogsaa vidste at indgyde Mandskabet. Jeg vil blot nævne et lille ret

karakteristisk Exempel paa det Humoristiske ved Lieutenant Anker. En Dag, da han havde beskudt Batterierne paa den anden Side stærkt og derved havde fremkaldt en meget voldsom Ild paa sig, blev han endelig nødsaget til at opgive Skydningen, og Følgen deraf var, at Fjenden troede at have skudt hans Kanoner sønder og sammen, og den samme Tro havde det Mandskab, der var i Nærheden. Fjenden sagtnede derfor Ilden en lille Smule, og dette Øjeblik benyttede Lieutenant Anker strax til at faae Kanonerne ladede, og han affyrede dem da allesammen netop med saa store Mellemrum, at man kunde høre, at de alle vare levende endnu. Dette fremkaldte naturligvis en uhyre Jubel, og der lød stærke Hurraer over hele Linien. Lieutenant Anker blev let saaret, og han maatte derfor forlade sin Kommando, der da blev overtagen af en anden ikke mindre behjertet, modig og dygtig Officer, som senere, da Lieutenant Anker atter efter nogle Dages Forløb meldte sig til Tjeneste, vexlede i Kommandoen med ham og saaledes altsaa delte Æren i Skandsen med ham. Naar de om Dagen vare færdige med Skydningen, og der ikke var noget Videre at gjøre, saa havde de den store Opgave at retablere Skandsen, saaledes at den igjen kom i en nogenlunde skikket Stand, og det var Besætningen i Forbindelse med flinke Ingenieurer og deres dygtige Officerer, som bleve kommanderede til dette meget anstrengende og farlige Arbeide, idet de ogsaa bleve beskudte om Natten. Dette Arbeide bestod i saa meget som muligt at overdække Krudtmagasinet med Jord og Sandsække, og at forstærke Brystværnene paa den Maade, at der blev bygget til, hvad der var skudt bort deraf. Paa denne Maade lykkedes det at holde Skandsen i en nogenlunde god Stand indtil det Sidste. Ved dette Arbeide var Lieutenant Anker naturligvis virksom, og han foregik de Andre med et godt Exempel. Han var i Skandsen den 17' og 18' April. Den 17' April brændte Blokhuset, og han og nogle behjertede Folk vare beskjeftigede med det meget farefulde Arbeide at beskytte Krudtmagasinet, som var udsat for en stærk Ild, hvilket Arbeide blev endnu mindre hyggeligt derved, at en Mængde fjendtlige Projektiler, som vare gaaede ind i Blokhuset, nu exploderede og kastede Stykkerne alle Vegne rundt. Den 18' April fandt som bekjendt Stormen paa Skandserne Sted; Besætningen og Lieutenant Anker forsvarede sig tappert, og først efter en længere Tids Modstand blev Besætningen overvældet og tagen tilfange. Ved den dygtige Be-

tjening og den hele udmærkede Opførsel, som Lieutenant Anker havde lagt for Dagen, vandt han sig et velfortjent Navn baade i Indlandet og i Udlandet«. (Landst. Forh. 1875—76, Sp. 846—48).

General Jonquières tilføjede, at mange andre Officerer og Menige i den danske Hær i 1864 havde vist et lignende Vovemod som Løjtnant Anker, men denne havde haft det Held, at den offentlige Opmærksomhed var blevet henvendt paa hans djærve Færd, og ogsaa Heldet maatte man bøje sig for.

Lovforslaget blev vedtaget enstemmigt. Fru Anker oppebar sin ekstraordinære Pension i 40 Aar; hun døde, 78 Aar gammel, den 1/10 1916 i København.

3. BORNHOLMSK POLITIK 1875—76; FOLKETINGSVALGET 25/4 1876.

At den stærke Spænding, der efterhaanden var opstaaet mellem Regeringen — Ministeriet Fonnesbech — og det forenede Venstre, maatte udløse sig i et Ministerskifte, var man henimod Rigsdagssamlingens Slutning i 1875 klar over. Denne Opfattelse gav Folketingsmand Dam ogsaa Udtryk for ved et Vælgermøde, som han afholdt den 4/4 1875 i Aakirkeby, hvor der, særlig som Følge af daarligt Vejr, kun var mødt 50 Vælgere, alle fra Byen eller dens nærmeste Opland. Dam talte for denne Forsamling i ca. 1½ Time, og han forsvarede kraftigt Venstres Politik. Partiet kunde efter Folketingsmandens Mening vel have stillet sig noget mindre afvisende paa enkelte Punkter, men dette var ikke det afgørende; thi da Regeringen handlede imod Forudsætningerne for det politiske Livs Udvikling og Grundlovens rette Forstaaelse, vilde Venstre svigte sin Pligt imod det danske Folk, dersom det viste Eftergivenhed. Iøvrigt haabede Kapt. Dam, at det Ministerium, der antagelig snart vilde komme, bedre vilde formaa at indtage en Mæglers Stilling end Ministeriet Fonnesbech! — Der blev efter Dams lange Tale ikke ført nogen Diskussion.

Dams Haab om, at Ministerskifte skulde betyde en Afspænding af den politiske Situation, gik som andetsteds nærmere omtalt ikke i Opfyldelse, idet man i Stedet for kom til at staa overfor Estrups stærke Kampministerium. Dette virkede paa den maadeholdne og til Kompromis altid parate Philip Dam som en stærk Ansporing til en noget mere energisk Agitation

for Venstres Sag, og fra nu af førte hans Blad, Bornholms Tidende, et ret kraftigt Sprog, og det politiske Stof optog en betydelig større Plads i Bladets Spalter end tidligere. Der findes i Tidende fra denne Periode en Række politiske »Ledere«, hvor Dagens brændende Spørgsmaal belyses i udpræget partipolitisk Aand, medens de 2 andre Blade paa Øen, Avisen og Amtstidenden, med tilsvarende Hyppighed bringer deres Læsere Udtalelser i modsat Retning, men her er Artiklerne i det væsentlige hentede fra Højres Blade i det øvrige Land, særlig Hovedstaden. Ogsaa adskillige konservative Indsendere manede til Kamp mod det truende Flertalsvælde, og Omkvædet var stadig Venstreførernes Magtstræb og de Farer, der truede Folket, hvis man overlod Politikere som Berg og J. A. Hansen at styre Landet.

At den Lidenskab, som i det øvrige Land begyndte at beherske det politiske Liv, ogsaa var i Færd med at finde Vej til Bornholm, skal der her gives et enkelt Eksempel paa. I Ibsker søndre Skoledistrikt var Læreren, N. H. Holm, en ivrig Venstremand. I Sommeren 1875 søgte hans politiske Modstandere at ramme ham gennem en anonym Artikel i Bornholms Avis, hvori Holm beskyldtes for at indblande Politik i sin Lærergerning og at forsømme Undervisningen i de almindelige Skolefag (Regning, Skrivning og Læsning). Lærer Holm leverede en kraftig Parade og indbød sine Elevers Forældre til et Møde i Skolen, og kort efter indrykkede 33 Forældre fra Skoledistriktet en Erklæring i Bornholms Tidende, hvori man i bestemte Udtryk sagde god for Holms Neutralitet som Lærer og Dueligheed som saadan. Bladets Redaktion, altsaa Folketingsmand Dam ledsagede dette Indlæg med en Efterskrift, hvori det stærkt beklagedes, at politisk Fanatisme skulde give sig Udslag i personlig Forfølgelse af venstresindede Lærere.

Iøvrigt ses der ikke i Sommeren 1875 at være holdt andre politiske Møder paa Øen end Lucianus Kofods sædvanlige Sommervælgermøde paa Raadstuen i Rønne. Det holdtes den 8/7 og var særdeles talrigt besøgt. Folketingsmanden gjorde i sit Foredrag udførligt Rede for den politiske Situation; naar Samlingen var endt uden nævneværdige Resultater, skyldtes det Folketingsflertallets Umedgørlighed og Stridslyst. Han sluttede med at bemærke, at det ikke var hans Skyld, at Samlingen havde varet i 7½ Maaned, »da han med Flid ikke havde sagt et eneste Ord, og det fordi ethvert Ord er spildt, al Drøf-

telse forgjæves overfor et Flertal, der i Udenthingsmøder afgjør Sagerne, før de komme til Forhandling i Thinget«. (Citatet fra Amtstidende for 9/7 1875).

Efter at Bankdirektør Lohmann var valgt til Ordstyrer, fik et Par Opponenter, Vognmand Olsen og Husmand Jespersen, Kongstubbe, Ordet. Den første bebrejdede Luc. Kofod, at han ikke med tilstrækkelig Energi havde værnet de bornholmske Privilegier. — Husmanden fra Kongstubbe vilde bl. a. vide, hvorledes Folketingsmanden stillede sig overfor det nydannede Ministerium Estrup. Hertil svarede Luc. Kofod, at han paa Forhaand hverken var ministeriel eller antiministeriel; han vilde bedømme Ministeriet efter dets Handlinger. Efter 2 Timers Forløb sluttede Dirigenten Mødet med et Leve for Konge og Fædreland. Efter Amtstidendes Indtryk, der ikke modsiges af de andre Blades Beretning, var »det aldeles overveiende Flertal af Forsamlingen veltilfreds med Folketingsmandens politiske Færd og Holdning i Thinget«. Denne Bedømmelse af Rønnevælgernes Stilling overfor deres Folketingsmand var sikkert rigtig.

Da Estrup havde faaet Lovforslaget om overordentlige Forsvarsforanstaltninger, derunder Opførelsen af en Befæstning omkring København, forkastet i Folketinget, blev dette Ting opløst den 30/3 1876 og nye Valg udskrevet til den 25' i den følgende Maaned. Før dette Folketingsvalg blev der Landet over ført en meget voldsom Valgkamp, men for Bornholms Vedkommende fik Valgforberedelserne et meget roligt Forløb. Det eneste Skvulp af de store Bølger, hvorpaa Valgkandidaternes Snækker gyngede i det øvrige Land, var et Møde paa Rønne Raadstue den 10/4, hvor den ene af Venstres store Førere, Frede Bojsen var Hovedtaler. Ligesom ved tidligere Valg havde Venstre besluttet at sende sine bedste Agitatorer ud paa store Tournéer, og man inddrog nu for første Gang Bornholm i sin samlede Agitationsplan, idet man overdrog Bojsen at holde Møder i Thy og paa Bornholm. Denne Beslutning omtales i en indsendt Artikel i Avisen og Amtstidende, hvis Stof paa denne Tid for en stor Del var fælles, paa en noget hysterisk Maade. Det hedder bl. a.: »Vi se i dette Øieblik, at de foran nævnte Førere: Berg, J. A. Hansen og Bojsen af faderlige Hensyn have delt en Deel af Danmark imellem sig for at pløie Folkejordbunden op, for ret at faa Hadets og Tvedragtens Sæd til at skyde rask i Vejret. Hr. Bojsen skal saaledes tage sig af os

umyndige Bornholmere og desuden omvende Beboerne af Thy.

Det er mildest talt grusomt gjort af disse Herrer; thi først og fremmest ved de altfor vel, at Danmarks virkelige og sande Velfærd ikke afhænger af deres saakaldte parlamentariske Theoriers Gjennemførelse, og dernæst veed de, at de ved denne deres voldsomme og hensynsløse Fremgangsmaade saare let kan sætte Alt paa Spil, saa at baade Frihed, Grundlov og Alt, hvad Mændene fra 1848 kjæmpede igennem, kan gaa tabt.

De, Hr. Bojsen, kan ogsaa spare Dem al denne Ulejlighed, thi vi læse »Morgenbladet« og »Dansk Folketidende«.*) Vi have der med Forbauselse seet, hvorledes Deres Parties Redaktører med uhørt Dristighed og Frækhed stadig udøve den Kunst at endevende Alt, at gjøre Sort til Hvidt, og andet har De, Hr. Bojsen, ikke at fortælle os.

Derfor: Pak kun sammen og reis til Thy«.

Trods denne Salut holdt Bojsen sit Møde i Rønne. Det var Lederne af Oppositionen imod Lucianus Kofod, der officielt stod som Indbydere, nemlig Fajancefabrikant Kjøller, Symaskinefabrikant H. C. Clemmensen, Snedkerne H. P. Bidstrup og Jespersen, Lærer Othenius Kofod samt Husmand Jespersen, Kongstubbe. Garver Broen, der ogsaa hørte hjemme i Venstres Lejr, fungerede som Ordstyrer. Der var mødt saa mange Deltagere, som Salen kunde rumme, og alle fulgte med den største Interesse Bojsens Foredrag, der efter Modstanderbladet Avisens Udtalelse var præget af Ro og Værdighed, og den derefter følgende Forhandling, hvori Øens Landstingsmand, Kammerherre Fallesen, og Kredsens Folketingsmand, Luc. Kofod, optraadte imod Bojsen. De 3 Talere havde gentagne Gange Ordet, og Mødet varede længere — $3^1/_2$ Time — end noget tidligere politisk Møde her paa Øen. Det sluttede med Leveraab for Talerne og Dirigenten. Efter Bornholms Tidendes Opfattelse af Stemningen paa Mødet, var denne omtrent ligelig delt mellem de to Partier. Der er næppe Tvivl om, at netop en Mand som den rolige og maadeholdne Bojsen var egnet til at yde et væsentligt Bidrag til at fremkalde en anden Indstilling overfor Venstres Politik end den, som hidtil havde haft Raaderum blandt Lucianus Kofods Vælgere, selv om der skulde gaa nogle Aar endnu, før Kredsen tog Plads blandt Landets Venstrekredse.

*) To af Venstres Blade ovre.

Lucianus Kofod havde iøvrigt paa dette Tidspunkt ved en Annonce i Bladene meddelt, at han agtede at stille sig paany, og at han kort før Valget vilde holde nogle Vælgermøder i Kredsen, dog ikke i Rønne By, hvor den politiske Situation var blevet tilstrækkelig belyst ved Bojsens Møde.

Lucianus Kofods Modstandere blandt Rønnekredsens Vælgere søgte nu ligesom ved de 2 foregaaende Valg efter en Kandidat. De var voksende i Antal, særlig blandt Gaardmandsstanden, men der fandtes paa dette Tidspunkt endnu ingen Personlighed, der kunde samle de spredte Kræfter, og man havde intet Kandidatemne blandt Kredsens egne Folk. At hente en Mand som f. Eks. Lærer Dam, Aaker, fra 2. Kreds, laa vel stadig indenfor Mulighedernes Grænse, men dels havde han jo selv hidtil vist sig lidet villig, dels var der lokalpolitisk en Del at indvende imod at lade Vestbornholm repræsentere af en Østbornholmer. Hvorfor Folketingsmand Dam ikke tog sig mere aktivt af Rønnekredsens Forhold, synes noget mærkeligt. Han var paa dette Tidspunkt ivrig for Venstres Sag, og han delte helt og fuldt det blandt Venstres Rigsdagsmænd nærede stærke Ønske om at se Lucianus Kofod fældet, dels fordi det jo i Almindelighed gjaldt om at berøve den Estrupske Regering saa mange Støttepunkter som muligt, dels fordi han følte dyb personlig Antipati overfor denne Kollega. Men Dam havde kun i ringe Grad Evner som Agitator, og han havde sikkert Følelsen af, at en Holmgang mellem ham og Lucianus Kofod i dennes egen Kreds ikke ubetinget var til Gavn for Venstres Erobringsplaner.

Man vendte sig under disse Forhold paany mod den Tanke at finde en Kandidat blandt Venstres Mænd ovre. Men her havde Venstrefolkene i Bornholms 1. Kreds ikke Heldet med sig. Der var først Tale om en kendt Venstremand, Overretsprokurator, Etatsraad Juel, København, der fra 1864—66 havde været Rigsdagsmand i Maribo Amt, men som siden 1866 havde staaet udenfor aktiv Politik. Efter en Meddelelse i Bornholms Tidende rettedes der en formel Opfordring til ham om at stille sig i Rønne, og Juel gav Tilsagn i saa Henseende, men Kandidaturen blev dog ikke til noget, antagelig fordi der kom Bud efter ham fra andre Kredse, hvor Chancen for Valg var større. Han foretrak Nørresundby, hvilken Kreds han repræsenterede fra 1876—87.

Efter at der saaledes var spildt en Del Tid, som kunde have

været benyttet til Agitation i Kredsen, gik der Bud fra Rønne-venstre til Journalist, cand. phil. K. P. Kristensen (Korsgaard), København, der i 1872 havde stillet sig imod Luc. Kofod. Men Kristensens Svar trak længe ud, idet der ogsaa for hans Vedkommende var Tale om Opstilling i andre Kredse, nemlig Nakskov og Storehedingekredsen. Den 12/4 var han til Prøvevalg paa et Venstremøde i Nakskov; han fik her det samme Antal Stemmer (65) som den anden Venstremand, der gerne vilde forsøge Lykken i denne Kreds. Der blev da Lodtrækning mellem de 2 Konkurrenter, og her var Kristensen uheldig. En noget lignende Skæbne havde han i Storehedinge, og af de bjelende Kredse var der nu kun Rønne tilbage. Kristensen telegraferede da sit Ja til Bornholmerne og ankom selv til Rønne den 22. April, eller 3 Dage før Valget skulde afholdes! Hans Kandidatur kunde ikke engang blive averteret i Dagbladene, og om selvstændige Vælgermøder rundt i Kredsen kunde der slet ikke blive Tale. Man søgte saa at hjælpe sig ved Løbesedler, der blev omdelt i Rønne og antagelig ogsaa i de andre af Kredsens Byer. Endvidere traf det sig saa heldigt for Kristensen, at Luc. Kofod netop havde annonceret nogle Møder: den 21/4 i Hasle, den 22/4 i Allinge og den 23/4 i Klemensker. Venstrekandidaten naaede til Allinge omtrent midt under Mødet og deltog i dette. Efter Mødet samlede han saa mange Vælgere, som man kunde faa fat paa, til en politisk Passiar »paa en Krostue i Allinge« (Amstidendes Udtryk). Dagen efter lejede han en lukket Vogn og kørte med nogle Partifæller fra Kredsen rundt til forskellige Vælgere for at fremkalde saa stort et Opbud af Venstrestemmer som muligt, ligesom han naturligvis deltog i Klemenskermødet. Om disse 3 Møders Forløb skal iøvrigt oplyses følgende:

Alle 3 Vælgermøder var efter bornholmske Forhold særdeles godt besøgt. Lucianus Kofod gav ved dem alle en udførlig Redegørelse for de aktuelle Tvistepunkter mellem Folketingets Flertal og Regeringen og førte et kraftigt Forsvar for Opførelsen af en Befæstning omkring København. Ved Mødet i Hasle havde ingen Modstandere Ordet, og Ordstyreren, By- og Herredsfoged Gregersen, sluttede Mødet med en Udtalelse om, at han i Forsamlingens Holdning saa en Tilkendegivelse af, at alle de tilstedeværende var enige med Folketingsmanden i de vigtige Spørgsmaal, der skulde tages Stilling til ved de forestaaende Valg. Ved Mødet Dagen efter i Allinge, hvor Borg-

mester Marckmann dirigerede, indfandt som foran nævnt Venstres Kandidat sig midt under Forhandlingen. Han tog straks Ordet og udviklede — i Henhold til Amtstidendes Referat — »det forenede Venstres Hovedsætninger om Parlamentarisme, Folketingets Magtstilling overfor Regjering og Landsthinget, Forsvarsplaner etc.« »Han blev — stadig efter Referatet i Kieffers Blad — seirrigt imødegaaet af Kofod, der hævdede sit, Regjeringens, Folkethingsmindretallets og Landsthingets samstemmende Opfattelse af Forsvarsvæsenets Ordning. Det var kun yderst Faa af de tilstedeværende Vælgere, som røbede nogen Tilslutning til det forenede Venstres Befæstningsprojecter«.

Mødet i Klemensker, hvor Gaardejer Rottensten var Ordstyrer, holdtes en Søndag Eftermiddag, og her synes det at være gaaet ret livligt til. Kristensen, der ligesom Kofod havde Ordet gentagne Gange, blev tidt afbrudt af Tilraab, og da han efter en Tale af Pastor Sodemann, der greb Forsamlingen stærkt ved en Henvisning til Historiens Vidnesbyrd om de Ulykker, der ramte et Folk, som utidig nægtede de nødvendige Forsvarsmidler, tog Ordet paany, forlod — efter Amtstidende — »hele Forsamlingen Salen med Undtagelse af de to Kandidater og de faa »forenede Venstremænd fra Rønne, Aakirkeby og Hasle, der var mødt op for at fremkalde Stemning paa Mødet for Kristensen. I Opbruddets Øieblik udbragtes et kraftigt Leve for Konge og Fædreland, Stemningen synes i det Hele uforandret for Kofod«. (Amtstid. for 24/4 76).

Der var efter denne Valgkamps Forløb næppe nogen, som tvivlede om, at Lucianus Kofod vilde gaa sejrrigt ud af Kampen. Spørgsmaalet var kun med hvilket Overtal af Stemmer, men den Omstændighed, at der var 2 Kandidater, der bejlede til Vælgernes Gunst, havde dog vakt saa megen Interesse for Valget, at det var en efter Forholdene ret anselig Tilhørerskare, som Tirsdag den 25. April 1876 samledes paa Store Torv i Rønne. Byfoged Olivarius aabnede som Valgbestyrelsens Formand Valghandlingen med et Leve for Kongen, hvorefter Overlærer Hoff som ordførende Stiller for Lucianus Kofod »fremsatte Kjærnepunkterne i den tilstedeværende Strid mellem Regeringen og Folkethingets Fleertal — »det forenede Venstre« — vedrørende Forsvarsvæsenets Ordning, særlig Befæstningssagen: det egentlige Opløsningsspørgsmaal. Han anbefalede Kofod paa det Varmeste som en dygtig, paalidelig og

fædrelandssindet Mand, hvem Vælgerne jo tilfulde kjendte«.

Derefter talte Lærer ved Borgerskolen i Rønne Othenius Kofoed som ordførende Stiller for Journalist Kristensen, hvem han anbefalede som en god Venstremand, man kunde være vel tjent med at sende til Tinge. Lærer Kofoed mindede om, at da Lucianus Kofod første Gang blev valgt i Rønnekredsen, var det som Venstremand, medens han nu sluttede sig ligesaa meget til Højre som dengang til yderste Venstre. Ogsaa Husmand Jespersen, Kongstubbe, var Stiller for Kristensen og fremsatte nogle anbefalende Udtalelser for denne. Derefter holdt Luc. Kofod et udførligt Foredrag. Om dette hedder det bl. a. i Amtstidende: »Fremstillingsformen gav de mange Gange hørte og gjentagne Hovedpunkter i Stridsspørgsmaalene et Skjær af Nyhed og Friskhed, som virkede velgjørende paa Tilhørerne. En Sætning, som særlig slog an, udtrykte billedlig Bornholms Stilling efter det øvrige Danmarks Fald ved Kjøbenhavns Indtagelse fra Søsiden eller Landsiden. Vor Ø vilde da ligne en drivende Skibsjolle i Søgang, efter at det Skib, der havde baaret den, var gaaet under med Mand og Muus; Ingen kunde da ane, paa hvilken fremmed Kyst den skulde strande. Taleren gennemgik Punkt for Punkt saavel Regeringens som »det forenede Venstre«s Befæstningsplan, først og fremmest hvad der angik Spørgsmaalet om faste eller flydende Søforter. Om den af nysnævnte Parti krævede Formue- og Indtægtsskat — som Betingelse for at paabegynde nogetsomhelst Befæstningsanlæg — ytrede Kofod, at han aldrig vilde stemme for en Skat, der ikke var nødvendig, følgelig ikke for Tiden, da vi havde en kontant Kassebeholdning paa ca. 26 Mill. Kr., og en Reservefond paa ca. 35 Mill. Kr. og et sikkert beregnet aarligt Overskud paa 6—7 Mill. Kr.« Ogsaa Kristensen holdt en lang Valgtale; han fremsatte med megen Styrke og god Virkning Venstres Anker imod Regeringens Befæstningsplan, der vilde føre Landet ud i Udgifter, som det ikke kunde bære. Ogsaa de andre Tvistemaal mellem Regeringen og Folketingsflertallet blev gennemgaaet. De 2 Kandidater havde gentagne Gange Ordet, hvorefter Øens Landstingsmand, Teaterchef, Kammerherre Fallesen, under Paaskud af at ville stille en Forespørgsel til Kandidat Kristensen med virkningsfuld Veltalenhed holdt en Forsvarstale for Højres Militærpolitik. Han erklærede, at han til Trods for sin ringe personlige Sympati for Lucianus Kofod »af Hensyn til den foreliggende fædrelandske

Sag vilde stemme for han Gjenvalg og anbefalede Vælgerne at følge hans Exempel«.

Kristensen var aabenbart blevet irriteret over, at Kammerherre Fallesen — imod de gældende Regler for Fremgangsmaaden ved Folketingsvalg — havde faaet Lov til at holde en Agitationstale; thi han gav (efter Amtstidendes Referat) Kammerherren et Svar, der var bittert, ja »næsten stødende nærgaaende«.

Ved Kaaringens Haandsoprækning skønnedes det, at ca. 3/4 af de tilstedeværende stemte for Kofod, men Kristensen forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne fik Kofod 531 Stemmer, Kristensen 184. Byfoged Olivarius proklamerede derefter Kofod som valgt og udbragte et Leve for ham; Byfogden fortsatte med ogsaa at udbringe et Leve for den faldne Kandidat, om hvem han udtalte, at han havde udvist en særdeles rolig og saglig Optræden. Lucianus Kofod takkede for Valget og udbragte et Leve for Fædrelandet. Kristensen udtalte derefter, at skønt han ikke var blevet valgt, skyldte han Vælgerne i Bornholms 1. Valgkreds Tak for den Velvilje, han havde mødt her paa Øen, ligesom han udtalte sin Anerkendelse for den smukke og værdige Maade, hvorpaa Valgkampen var ført. Han sluttede med et Leve for Grundloven.

Det ikke helt ringe Stemmetal, som Venstres Kandidat opnaaede, skønt Tiden til at agitere for Partiets Sag i Kredsen havde været begrænset til et Par Dage, viste, at Lucianus Kofod ikke sad saa sikkert i Rønnekredsen som man i Almindelighed antog. Vel maatte Resultatet ses paa Baggrund af, at Strømmen ved Valget i 1876 Landet over gik Højre stærkt imod; men ca. 30 % af de afgivne Stemmer betød dog, at Grunden for Venstres Erobring af Rønnekredsen var lagt, og at der kun krævedes Mænd, der kunde og vilde arbejde videre imod det Maal, der var i Sigte.

De afgivne Stemmer fordelte sig iøvrigt saaledes:

	Kofod	Kristensen
Rønne	262	89
Hasle	24	10
Allinge og Sandvig	8	11
Vestermarie	49	27
Nylars	43	7
Knudsker	37	1
Nyker	35	2

Klemensker	47	11
Rutsker	17	21
Olsker	9	5

Som man vil se, er det navnlig Stemmerne fra Rønne, der ved denne Lejlighed tæller til for begge Kandidaternes Vedkommende. Dette betød en Appel til begge Partiers Agitatorer om at skabe Interesse blandt Vælgerne udenfor Øens Hovedstad.

Medens Lucianus Kofod saaledes — for 6. Gang — sendtes til Folketinget som Repræsentant for 1. Kreds efter en Styrkeprøve, der viste en ikke helt ubetydelig Opposition, synes der i 2. Kreds ikke at have været nogensomhelst Bestræbelser for at hindre Dams Genvalg. Han indskrænkede sig ogsaa til at holde 2 Møder i Kredsen, det ene i sin Modstanderby Svaneke den 9/4, det andet i Neksø den 21/4. Af dette sidste Vælgermøde indeholdt Aviserne intet Referat; om Svanekemødet beretter Folketingsmanden selv i Bornholms Tidende, at det var besøgt af ca. 100 Vælgere, og at Stemningen var stærkt delt. Følgende Talere optraadte imod ham og Venstres Politik: Højskoleforstander Julius Bon, Byfoged Grønlund, Dr. Olivarius og Lærer Jørgensen, Ibsker. Derimod støttedes Dam af Friskolelærer M. M. Smidt, Aakirkeby, den senere saa bekendte Redaktør af Bornholms Tidende. Dam erklærede ved dette Møde, at han længst muligt havde indtaget en meget moderat Holdning overfor Højres Regeringer, saaledes at ingen kunde beskylde ham for Umedgørlighed, men efter at Forsøgene paa at komme til Rette med Ministeriet var glippet, var der ingen anden Udvej end, at enten dette eller Folketingsflertallet maatte vige Pladsen; dette sidste nærede han dog ingen Frygt for vilde ske. Iøvrigt var det væsentligst Spørgsmaalet om Københavns Befæstning, der ved dette som andre Møder i denne Valgkamp var Genstand for Drøftelse. Kaptajn Christiansen, Svaneke, dirigerede Mødet, der varede i godt 2 Timer.

Paa Valgdagen var der kun mødt forholdsvis faa Vælgere paa Torvet i Aakirkeby; Bornholms Tidende mener 3 à 400; Amtstidende opgiver kun godt 200. Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard, Dams senere Modkandidat, ledede som Valgbestyrelsens Formand Valghandlingen. Dam havde kun 2 Stillere, Sognepræst Algreen, der var fraværende paa Grund af Sygdom, og Husmand P. Nielsen, Aaker. Denne havde kort

før Valget indrykket en Annonce i de bornholmske Blade, hvori han indtrængende bad sine Standsfæller give Møde paa Valgdagen. Han anbefalede nu ganske kort Dams Genvalg. Dam erklærede i sin Valgtale, at han ikke nærede den mindste Tvivl med Hensyn til sin Tilslutning til Venstre i dets Modstand mod den af Ministeriet Estrup foreslaaede Landbefæstning ved Hovedstaden. Han var iøvrigt sikker paa, at efterhaanden som det danske Folk gik fremad i aandelig Frigørelse og Modenhed, hvortil der var gode og glædelige Tegn, vilde Venstres Sejr være vis. Men dette betød ikke at Forsvarssagen vilde blive forsømt.

Af Vælgerne talte Husmand Junius Nielsen, Aaker, der ønskede Beplantningen i Almindingen fremmet(!), Folketingskandidatens Broder, Lærer Dam, Aaker, og Kaptajn O. E. Sonne. Denne stillede 3 Spørgsmaal til Kandidaten: 1) om han var sikker paa, at København ikke vilde blive bombarderet fra Landsiden; 2) om han vilde vedblive at deltage i Venstres uforsonlige Modstand mod Regeringen, og 3) om han mente, at de kongevalgte Landstingsmænd kunde »opløses«. Dam svarede hertil, at naar København ikke var befæstet, vilde den ikke blive bombarderet; Uforsonlighed kunde man ikke bebrejde ham, da han længst mulig havde søgt Forlig. Om de kongevalgtes Stilling ved en Opløsning var han i Tvivl.

Ved Kaaringen stemte kun nogle faa imod Dams Valg, som derefter proklameredes, hvorefter Valghandlingen sluttede med de obligate Leveraab. Amtstidendes Referat slutter Omtalen af dette Valg med følgende Betragtning: »Størsteparten af Forsamlingen, ca. 200, bestod af Huusmænd fra Aaker, der henhøre til Kapt. Dams faste Stok, hvorimod der kun fandtes faa Gaardmænd blandt Vælgerne, rimeligvis som Følge af, at man vidste, at der ingen Modkandidat blev opstillet. For enhver Tilhører, der ikke var hildet i noget Partis Anskuelse, var det tydeligt at Kapt. Dams Udtalelser særlig vare møntede paa Husmandsvælgerne, der rimeligvis vente sig noget stort af Kapt. Dams Bestræbelser for dem. Som et Kuriosum kan det ogsaa meldes, at der fra Rø, Østerlarsker og Svaneke ingen Vælgere vare mødte, med Undtagelse af de Herrer, der skulde have Sæde i Valgbestyrelsen; fra Østermarie var der kun 3, og lignende Forhold kunne vist opvises fra de andre Sogne i Valgkredsen med Undtagelse af Aaker Sogn, saa at Folkethingsmand Kapt. Dam nok kan siges at være valgt paa det forenede

Venstres Program for Bornholms 2. Valgkreds af Aaker Sogns Husmænd«.

4. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1876—77.

Kort efter Valget i 1876 blev Rigsdagen indkaldt til en overordentlig Samling. I denne havde ingen af de bornholmske Tingmænd Ordet.

Ogsaa i den efterfølgende ordinære Samling, der begyndte den 2/10 1876 og sluttede den 4/4 1877, viste de 3 bornholmske Rigsdagsmænd ringe Aktivitet: Kofod talte 2, Dam 1 og Fallesen 8 Gange. — Hver af dem var Medlem af 2 Udvalg. Dette var for Kofods Vedkommende Udvalgene vedrørende Meddelelse af Indfødsret og Metersystemets Indførelse; for Dams Finansudvalget og Udvalget angaaende Lodsvæsenet; Fallesen var Medlem af Hærudvalget, hvor han var Ordfører, og Udvalget angaaende Metersystemet, for hvis Indførelse han allerede som Folketingsmand havde ført et varmt og sagkyndigt Forsvar. Det samme gjorde han ogsaa i den her omhandlede Samling ved 1. Behandling af Regeringens Lovforslag om at afløse de gamle danske Maal-, Vægt- og Længdeenheder med Decimalsystemet. Overfor de Landstingsmedlemmer, som udtalte Frygt for, at det igennem lange Tider vilde blive vanskeligt at faa de nye Bestemmelser til at gaa ind i Folks Bevidsthed, udtalte han sig med megen Optimisme.

Herudover skal nævnes, at Fallesen, der jo nu var Chef for det kongelige Teater, kraftigt forsvarede Statsbevillingen til denne Institution. — Af de 2 Folketingsmænds Indlæg skal kun omtales, at Lucianus Kofod ved Behandlingen af Lovforslaget om Indfødsret, gjorde sig til Talsmand for den Opfattelse, at man skulde være meget nøjeregnende med at bevilge Indfødsret til tyske Børn, der gik i St. Petri tyske Skole i København, idet denne Skole lededes af en Mand, der ikke var dansksindet. Ved denne Lejlighed fremsatte Kofod nogle Udtalelser, der viser, at han følte megen Bitterhed overfor sine Rigsdagskolleger. Han talte om sin Ulyst til overhovedet at tage Ordet i Tinget samt om Usandsynligheden, for ikke at sige Umuligheden, af at faa et Forslag, som var stillet af ham, vedtaget i Folketinget. (Folket. Forh. 1876—77, Sp. 1066—68).

Intet Spørgsmaal, der havde lokal Interesse for Bornholm, var til Behandling i denne Samling.

5. DANSK POLITIK 1877—81.

Da Rigsdagen samledes i Efteraaret 1877, forelagde Ministeriet Estrup 2 Finanslovforslag, et for det kommende Finansaar (1878—79) og et for Finansaaret 1877—78. I en Anmærkning til det sidste optryktes den provisoriske Finanslov. Om Behandlingen af denne udspandt der sig langvarige Forhandlinger. Den 7/11 forkastedes den i Folketinget, og der var nu Enighed om, at Ministeriet stod uden Finanslovhjemmel. Inden Udløbet af den følgende Dag lykkedes det imidlertid den moderate Del af Folketingets Højre med Klein og Rimestad i Spidsen at enes med en Fløj af Venstre om en midlertidig Finanslov, der traadte i Stedet for den forkastede provisoriske. Førerne for den Venstregruppe, som havde afsluttet Finanslovforliget, var Holstein-Ledreborg, Bojsen og Sophus Høgsbro, medens Berg og Hørup stod i Spidsen for Modstanderne af at give Ministeriet Estrup Lovhjemmel for dets fortsatte Styre. I Spørgsmaalet om at vedtage en Finanslov for det kommende Finansaar fremtraadte den samme politiske Delingslinie, og da der ogsaa her blev sluttet Overenskomst, traadte den 8/3 1878 den Berg-Hørupske Fløj ud af Partiet og dannede en ny Gruppe, der kaldte sig selv »Folketingets Venstre«, men som snart kom til at gaa under Navnet »det radikale Venstre«. I Modsætning hertil betegnedes Forligsvennerne: »det moderate Venstre« eller »det forhandlende Venstre«. Denne Gruppe talte ca. 40 Medlemmer i Folketinget, den radikale ca. 30.

Rigsdagssamlingen 1877—78 gav iøvrigt ikke Lovgivningsresultater af Betydning, men Ministeriet stod som Følge af Venstres Splittelse langt stærkere ved Samlingens Slutning end ved dens Begyndelse. Der er ingen Tvivl om, at Finanslovforligenes Fædre, saavel i Venstre som i Højre, havde regnet det som en Forudsætning, at Kampministeriet Estrup skulde afløses af et forhandlingsvenligt Ministerium, men Estrup havde intet forpligtet sig til og tænkte mindst af alt paa at træde tilbage.

Sommeren 1878 prægedes af en voldsom Strid mellem de to Venstregrupper. — Kampen mod Estrup traadte i anden Række.

I Begyndelsen af Rigsdagssamlingen 1878—79 opstod uventet et nyt Stridsspørgsmaal, der fik storpolitisk Betydning.

Negrene paa den dansk-vestindiske Ø St. Croix havde gjort Oprør og blandt andet afbrændt Halvdelen af Sukkerværkerne. Estrup forelagde da et Forslag i Folketinget, hvorefter et Laan fra Staten til et i Forvejen statsunderstøttet Fælleskogeri paa Øen skulde forhøjes betydeligt, hvorhos der skulde ydes Kommunen St. Croix et Laan paa $1^1/_5$ Mill. Kr., væsentligst til Støtte for de skadelidte Plantageejere. Dette mødte Modstand i begge Venstregrupper, stærkest iøvrigt i den moderate. Den 9/12 1878 forkastede Folketinget Estrups Forslag, hvorefter Tinget opløstes, og nye Valg udskreves til den 3/1 1879.

Dette Valg prægedes af den bitre Strid mellem de 2 Venstregrupper og Højres Følelse af at have en stærk og selvsikker Fører. Resultatet blev da ogsaa, at Partiet vandt 11 Mandater fra Venstre. Højres Mandattal steg fra 26 til 37, medens Venstres dalede tilsvarende (fra 76 til 65). Af disse regnedes de 35 til den radikale Gruppe, de 30 til den moderate. Det var altsaa særlig denne, der havde tabt ved Valget.

Da Rigsdagsarbejdet genoptoges efter Januarvalget 1879, var Venstre stærkt svækket, og da Folketinget ikke havde noget Flertalsparti, stod Kravet om Folketingsparlamentarismens Gennemførelse ikke længere i Forgrunden. Iøvrigt benyttede Regeringen ikke uden Held den Taktik snart at slutte Overenskomst med den ene Venstregruppe, snart med den anden. Saaledes var Finansloven for 1879—80 Resultatet af et Forlig mellem Højre og Bergs Venstrefløj. Ved denne Finanslov tilvejebragtes der blandt andet Hjemmel for Kanoner til Søforterne. Paa dette Punkt nægtede dog en Del af Gruppen at følge Førerne, og 9 Medlemmer under Ledelse af C. C. Alberti traadte ud, saaledes at der nu var 3 indbyrdes stridende Venstrepartier i Folketinget, og Højre blev Tingets største Gruppe.

Rigsdagssamlingen 1879—80 blev meget langvarig. Den begyndte den 6/10 1879 og sluttede først den 24/7 1880. Der gennemførtes i denne et betydeligt Antal Love, saaledes en Vekselslov, forberedt af en nordisk Kommission, en Lov om Kreditforeninger for Smaaejendomme paa Landet, Love om Tilsyn med Spare- og Laanekasser, en Lov om Vands Afledning og Benyttelse etc.. Politisk samlede Interessen sig paany om Forsvarsspørgsmaalet. Kort efter Januarvalget var General Kauffmann blevet Krigs- og Marineminister, og det lykkedes ham ved Bergs Hjælp at gennemføre en ny Søværnslov, der øgede

Antallet af Befalingsmænd og indkaldte. — Samtidig behandledes Hærlovforslaget, hvor det efter mange skiftende Faser lykkedes Højres militære Ordfører, General Thomsen at opnaa et Forlig med Bojsen. Det betød en forbedret Uddannelse for Befalingsmændene og en mindre aarlig Stigning af Militærudgifterne. Forslaget blev vedtaget under stærk Modstand fra den Berg-Hørupske Gruppes Side og medførte, at de radikale erklærede ikke mere at ville betræde Forhandlingsvejen sammen med den siddende Regering.

I den følgende Rigsdagssamling (1880—81) gennemførte Ministeriet med Støtte af de moderate en ny militær Straffelov, men om en Række andre betydningsfulde Reformforslag, som Regeringen forelagde, kom man ikke til Forstaaelse. Heller ikke om en Finanslov kunde man enes. Der vedtoges da en midlertidig Finanslov, gældende for 2 Maaneder. Før disse var gaaet, tabte Estrup Taalmodigheden og opløste Folketinget. Regeringschefen motiverede dette med, at Folketinget havde »vist sig at mangle Evne eller Vilje til at tilendebringe endog kun en mindre Del af de Rigsdagen forelagte vigtige Sager«.

Folketingsvalget blev udskrevet til den 24/5 1881. Det bragte Venstre en betydelig Fremgang. Højre, hvis 37 Mandater fra Januarvalget 1879 ved Suppleringsvalg var gaaet ned til 35, tabte yderligere 3 Valgkredse. Foruden en Løsgænger valgtes 69 Venstremænd, hvoraf 29 radikale, 22 moderate og 18 »udtraadte«.

Det nyvalgte Folketing viste sig ikke mere medgørligt end det foregaaende. Man vedtog paany en midlertidig Finanslov, men om en ordinær Finanslov kunde der ikke tilvejebringes Enighed. Folketinget blev da paany opløst, og Valg udskrevet til den 26/7 1881. Dette gav Venstre en endnu større Sejr end for 2 Maaneder siden: Partiet voksede fra 69 til 75 Repræsentanter i Folketinget; Højre mistede 6 af sine 32 Mandater. Alt, hvad Højre havde vundet ved Valget i 1879, var nu gaaet tabt. Samtidig begyndte Venstres Grupper, paavirket af Vælgerstemningen, at nærme sig hinanden, og det føltes naturligt, at Ledelsen gled over til den største af disse, det radikale Venstre, hvis Fører Christen Berg, stod for den almindelige Befolkning som Høvdingen blandt Oppositionens Mænd.

6. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1877—78.

I denne Samling, der var af normal Varighed, idet den begyndte den 1/10 1877 og sluttede den 29/3 1878, hændte meget lidt af Interesse for Bornholm. Vore Tingmænd havde kun sjælden Ordet (Kofod 2, Dam 4 og Fallesen 8 Gange), og de fik kun faa Udvalgspladser. Kofod var Medlem af de ikke særlig betydende Udvalg angaaende Valgbreves Prøvelse og Meddelelse om Indfødsret; Dam var som sædvanlig Medlem af Finansudvalget og Sekretær i dette, men derudover havde han ingen Udvalgsplads. Fallesen var ikke Medlem af noget Udvalg. Af hans 8 Taler i Tinget handlede de 6 om Forholdene ved det kgl. Teater. De 2 andre Indlæg var af partipolitisk, polemisk Natur.

I de 2 Folketingsmænds faa Taler blev nogle lokale Spørgsmaal bragt paa Bane. Saaledes rejste Dam ved 2. Behandling af Finanslovforslaget Krav om lukkede Vogne til Postvæsenets Passagerbefordring paa Bornholm. Han udtalte herom bl. a.: »Der findes paa Bornholm tre kjørende Postrouter, hvoraf imidlertid kun den ene hidtil har været forsynet med lukkede Vogne. Denne Ubillighed har naturligvis givet Anledning til nogen Misfornøjelse og Klage, og det forekommer mig, at der er god Anledning til at paatale dette Forhold. Skjøndt den høitærede Indenrigsminister har udtalt sig velvillig om dette Punkt, navnlig fordi Ministeren antydede, at det nok væsentligst var af Hensyn til de bornholmske Veies daarlige Beskaffenhed, at man ikke hidtil havde kunnet gjennemføre den Foranstaltning, at faae lukkede Vogne ogsaa paa de to andre bornholmske Router. Nu skal jeg naturligvis indrømme, at det er forbundet med noget mere Vanskelighed at færdes med lukkede end med aabne Vogne; men paa den anden Side tror jeg nok, at det er en Kjendsgjerning, at de bornholmske Veie og Bornholms naturlige Beskaffenhed i det Hele taget ikke er værre, end at en saadan Foranstaltning kan gjennemføres med visse Forbedringer. Jeg maa gjøre det ærede Thing opmærksom paa, at Forholdene paa Bornholm ikke ere saaledes som paa Island, hvor man ikke kan færdes til Vogns, men kun til Hest, og, saa vidt jeg veed, færdes man paa alle de Postrouter, som der her er henvist til, paa alle de Aarstider, hvor man over-

hovedet kan færdes, baade med lukkede og aabne Vogne. Jeg skal vel indrømme, at da Postvognene jo have en temmelig betydelig Overbygning til Postsager og Sligt, kan det nok blive noget vanskeligere at færdes med dem paa daarlige Veie; men da Bornholms Amt er saa heldigt stillet, at det har et betydeligt Fond paa omtrent 500.000 Kr., hvoraf Renten altsaa udgjør omtrent 20.000 Kr. aarlig, hvilke Penge udelukkende skulle benyttes til Veivæsenet, saa mener jeg, at der er gode Udveie med Hensyn til at faae dette Forhold forbedret. Jeg skal tillade mig overfor det ærede Thing at lægge særlig Vægt paa, at det virkelig er et Humanitets- og Billighedshensyn, idet nemlig de Reisende, som komme til Rønne herfra, ofte af forskjellige Grunde ikke have tilstrækkeligt Reisetøj med, og naar de da skulle fortsætte Reisen en 3 a 4 Mil ind paa Bornholm i et ublidt Klima, saa blive de let udsatte for at paadrage sig Forkjølelse, saa at de, om jeg saa maa sige, gjerne derved kunne sætte deres Helbred paa Spil. Desuden mener jeg, at det er et Billighedskrav, som særlig kan gjøres gjældende for Bornholms Vedkommende i denne Henseende, idet vi nemlig derovre ikke ere og vel heller ikke kunne blive saa heldig stillede, at vi kunne komme til at tage Del i det store Kommunikationsmiddel, som nu i Almindelighed findes i hele det øvrige Land, nemlig Jernbanerne«. (Folket. Forh. 1877—78, Sp. 706—07).

Ved 3. Behandling af Finanslovforslaget stillede Dam et Ændringsforslag, hvorefter der skulde ydes 9.000 Kr. fra Staten til Anlæg af en Baadehavn ved Listed. »Dette Fiskerleje«, erklærede Dam i sin Forelæggelsestale, »er overordentlig heldigt beliggende, idet nemlig den Bugt, hvor Havneanlæget tilsigtes, er beskyttet ved fremragende Klipper paa de tre Verdenshjørner mod Veirets og Vindens Paavirkning. Der haves nu for Tiden 8 Dæksbaade til Laxefangst, og det er Hovedsagen i Fiskeriet. Men man tilsigter nu at udvide det betydeligt, og derfor vil det være nødvendigt at faae en nogenlunde god Havn, idet de Baade, der nu findes, jevnlig eller i Reglen maa søge Tilflugt enten til Christiansø eller til Svaneke. Man har opnaaet at faae en Plan og et Udkast for Bygningen af denne Havn, som nu har fundet Vandbygningsdirektørens Billigelse. Det gaar ud paa en Bekostning af 21.000 Kr., der skulle tilveiebringes saaledes, at de 11.000 skulle bringes tilveie ved Bidrag af Fiskere og andre Beboere i Omegnen, i hvilken Henseende et Bidrag paa 6.000 Kr. er sikkret. Dernæst har man

Haab om fra den Raben-Lewezauske Fond at faae et Bidrag af 1.000 Kr., Resten, 5.000 Kr., skulde da søges tilveiebragt ved Laan; man haaber at faae det hos Amtskommunefonden, eller i alt Fald ad privat Vei. Nu vil det jo ses, at allerede Anskaffelsen af de 8 Dæksbaade, der haves, har forvoldt Fiskerne et temmeligt betydeligt Offer af Penge, og der er derfor ikke den Pengemagt til Stede paa dette Sted, at de selv ved deres egen Hjælp kunne bygge sig en Havn«. Dam oplyste dernæst, at Laksefiskeriet paa Bornholm var en vigtig Indtægtskilde; saaledes var der i Vinteren 1875—76 fisket 600.000 Pund Laks, der havde indbragt 320.000 Kr. Ogsaa national-økonomisk var der derfor Grund til at vise det bornholmske Fiskerierhverv Interesse. — Indenrigsminister Skeel kunde imidlertid ikke tiltræde Dams Forslag; han motiverede sin Stilling saaleles: »Med Hensyn til Spørgsmaalet om Listed Baadehavn, maa jeg, uagtet min Interesse for Sagen ikke er ringe, og uagtet jeg erkjender Betydningen af det Fiskeri, der drives ved Listed, fraraade at vedtage Forslaget, saaledes som det er stillet. Sagen er kommen frem paa et meget sildigt Stadium og er ikke fuldt oplyst, idet det vel af Vandbygningsdirektøren er udtalt, at en Forbedring af Beskyttelsen af Molerne vil være fornøden, og at han antager, at Bekostningen derved vil løbe op til 20.000 Kr., medens han dog samtidig dermed har erklæret, at Projektet, inden det vedtages, trænger til yderligere Overveielse. Men det Væsentligste for mig er, at der ved en Overenskomst mellem Finantsministeriet og Indenrigsministeriet i Anledning af de overordentlig hyppigt tilbagevendende Begjæringer om Bidrag til Fiskerihavne, er truffet bestemte Regler for Maaden, hvorpaa Statens Hjælp kan ydes, der gaa ud paa, at man ikke vil give Bidrag uden ved Laan, og da der nu oftere ved flere Leiligheder af Regjeringen er negtet Bidrag til andre Havne, der efter min Opfattelse have lige saa megen Betydning, som den nærværende, vilde det være urigtigt, om man her vilde gjøre en Undtagelse, der naturligvis ogsaa strax vilde drage Følge efter sig. Jeg maa derfor tilraade ikke at stemme for det saaledes stillede Forslag«. (Folket Forhandl. 1877—78, Sp. 1443). Det Raad, Ministeren her gav Philip Dam, blev fulgt, idet han med Tak for den Velvilje, som Indenrigsministerens Udtalelser gav Udtryk for, tog sit Ændringsforslag tilbage.

Ogsaa Lucianus Kofod fremdrog et lokalt Spørgsmaal, nemlig Tilplantningen af Almindingsarealerne. Han udtalte herom

bl. a. følgende: »Det forekommer os Bornholmere, at Beplantningen af den nye indlagte Del af den store Statsskov Almindingen, skrider temmelig langsomt fremad. Medens Kommunerne, der fik Lod og Del i Udmarksjorderne ved Udskiftningen efter den endelige Ordning i Følge Lov af 9. Februar 1866, i 10 Aar have tilplantet til Dels største Delen af deres Lodder, saa er dette kun Tilfældet med en forholdsvis forsvindende Del af den nye indlagte Del af Almindingen, som efter Oplysninger, jeg har søgt at erhverve mig, udgjør 23.000 Tdr. Land, medens jeg dog maa tilføie, at dette nye Indlæg er indhegnet og altsaa fuldstændig skikket til Beplantning. Da jeg nu tror, at vi have en baade virksom, dristig og dygtig Distriktsbestyrer derovre, kunne vi ikke finde nogen anden Grund til det langsomme Fremme af dette Beplantningsarbeide, end Finantsministerens finantsielle Hensyn, Hensyn naturligvis, som maaske igjen bunde i Finansudvalget og dette Things Holdning overfor Bevillingsspørgsmaalet i det Hele. Men da det nu har viist sig i de seneste Aar — derom bærer baade den her nys vedtagne Finantslov og selve det nærværende Forslag til Tillægsbevilling Vidnesbyrd — at vi ere rede til at støtte den Slags Arbeider ved at yde Bidrag ikke alene til Beplantning af Strækninger, som Staten allerede er i Besiddelse af, men ogsaa — og det rundelige Bidrag — til Indkjøb af nye Hedestrækninger til Beplantning, og da Skovkassen derovre staar sig særdeles godt, idet den har et Overskud af 22.235 Kr. for det kommende Finantsaar og deraf kun bruges 4.500 til Kultur- og Beplantningsarbeider, saa forekommer det mig, at det dog kunde finde Billigelse, naar Finantsministeren paa den kommende Finantslov foreslaar en noget større Udgift til Fyldestgjørelse af det her omhandlede Øiemed Almindingens Beplantning. Jeg kunde tænke mig, at den høitærede Finansminister vilde indvende, at der aarlig beplantes saa Meget, som den tilstedeværende, i Særdeleshed levende Arbeidsstyrke er i Stand til at udrette; men saa vil jeg sige, at lige overfor saa stort et Areal som dette vilde jeg netop finde det rigtigt — og derpaa lægger jeg Hovedvægten — at den levende Styrke derovre blev forstærket f. Ex. ved at der oversendtes en Plantør, som arbeidede under den tilstedeværende Skovriders Ledelse, eller Lignende. Den langsomme Fremgang er, som sagt, saa meget mere paafaldende, som Kommunerne ere meget godt i Færd med at beplante deres Udmarkslodder, og andre Kommuner f. Ex. Byen Rønne, have

i de sidste 20—30 Aar beplantet 450 Td. Land af deres Sandflugtsstrækning, en Skov, der nu er i god Opvæxt. Jeg vil altsaa tillade mig den Henstilling til den høitærede Finantsminister, for saa vidt Skylden skulde ligge hos ham — det gjælder ikke fortrinsvis den nuværende Finansminister, men ogsaa tidligere —, nu da Betænkelighederne overfor Rigsdagen forhaabentlig ville være bortryddede, om der ikke kunde gjøres noget Klækkeligt, for ikke at sige noget Overordentlig for at fremskynde Beplantningsarbeiderne paa Bornholm«. (Folket. Forh. 1877—78, 1933—34).

Finansministeren (Estrup) erklærede, at han i Princippet var ganske enig med Lucianus Kofod i, at Arealer af den omtalte Art burde beplantes. Hvorfor Kultiveringen af Arealerne i Almindingen var gaaet saa langsomt, kunde Ministeren ikke paa staaende Fod oplyse, men han kunde i hvert Fald forsikre, at det ikke skyldtes en smaalig Økonomi fra hans Ministeriums Side. — Hvilken direkte Virkning denne Forhandling mellem Rønnekredsens Folketingsmand og Regeringens Chef fik for Kultiveringen af den bornholmske Alminding, kan jeg ikke nærmere oplyse, men der er ingen Grund til at tvivle om, at den Omstændighed, at Estrups Opmærksomhed blev henledt paa, at der paa Bornholm henlaa store, øde Statsarealer, vel egnede til Skovplantning, har haft Betydning for Arbejdets Fremme. Han var alle sine Dage en Mand, der lod Handling følge paa Ord, og netop Heders Opdyrkning havde altid hans levende Interesse.

7. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1878—79.

Denne Samling, der begyndte den 4/10 1878, blev som foran omtalt afbrudt ved en Folketingsopløsning den 10/12 s. A. Efter Valget 3. Nytaarsdag 1879 samledes Tingene igen den 31/1. Det sidste Møde afholdtes den 14/6.

Intet bornholmsk Spørgsmaal var til Drøftelse i denne Samling, og ingen af Øens 3 Rigsdagsmænd tog særlig aktivt Del i dens Forhandlinger. Lucianus Kofod var dog noget tiere fremme end i de umiddelbart foregaaende Sessioner— han havde Ordet 5 Gange og var Medlem af 4 Udvalg (Meddelelse af Indfødsret, Valgbreves Prøvelse samt de 2 fra privat Side ind-

bragte Lovforslag om Udlaan af Statskassen til Husmænd og om Anvendelse af Forholdstalsvalg ved Borgerrepræsentantvalg i København). Dam talte kun 3 Gange; han var Medlem af Lodsudvalget og Finansudvalget; i begge disse Udvalg var han Sekretær. — Fallesen havde Ordet 16 Gange; han havde ikke nogen Udvalgsplads.

Første Gang, Lucianus Kofod havde Ordet i denne Samling, erklærede han, at alle vist vilde erkende, at han ikke ofte blandede sig i Tingets Forhandlinger; »saa længe jeg kan tie i denne Sal«, udtalte han, »gjør jeg det, og jeg kan forsikre Dem om, at jeg har mine gode Grunde til at gjøre det.«

Hvad Grundene var, oplyste Kofod dog ikke, og ingen spurgte ham derom. I den foreliggende Sag — det drejede sig om Meddelelse af Indfødsret til Udlændinge — kunde han imidlertid ikke længere holde sig tilbage, og han kritiserede derefter, at Danmark gav saa mange Tyskere Indfødsret. Herudover skal nævnes, at han ved Behandlingen af Jagtloven stillede et Ændringsforslag, som han dog tog tilbage, da Tingets Jurister erklærede dets Affattelse for meget uheldig og nærmest beroende paa en Misforstaaelse. — Ved en anden Lejlighed — ved Behandling af et Lovforslag om Skibsafgift — optraadte han sammen med 14 andre Medlemmer som Forslagsstiller til et Ændringsforslag af rent saglig Art. Han var altsaa dog i Færd med at vikle sig ud af den udprægede Isolation, hvori han havde bragt sig selv. Herom vidner ogsaa den før nævnte Omstændighed, at han af sine Partifæller blev sat ind i 4 forskellige Udvalg.

Fra Dams faa Udtalelser i Tinget skal kun anføres, at han ved Behandlingen af Lovforslaget om Statsbanernes Styrelse kritiserede de Lønninger, som var foreslaaede; han fandt dem meget høje; særlig mente han, at det var urimeligt at give Generaldirektøren godt 13.000 Kr. aarlig i Gage.

De fleste af de Taler, som Fallesen holdt, drejede sig om det kongelige Teater, hvis Administration og Økonomi han forsvarede med stor Styrke, ligesom han stillede og motiverede Krav om Bevillinger til bedre Prøvelokaler.

Det var jo naturligt nok, at Teatrets Chef, naar hans Institutions Anliggender var til Debat i den lovgivende Forsamling, benyttede sin Plads i denne til at give sit sagkyndige Bidrag til Diskussionen, men dersom de gode Valgmænd paa Bornholm, der i 1874 foretrak Kammerherre Fallesen for den med

Øens Forhold fuldt fortrolige Kaptajn O. E. Sonne, havde anet, at de derved fortrinsvis gav Teatret paa Kongens Nytorv en Defensor paa Tinge, vilde de vel nok have udfyldt Stemmesedlerne noget anderledes. — Udover Teaterindlæggene fremførte Fallesen ved Behandlingen af Sparekasseloven en Række meget fornuftige Betragtninger om Sparekassernes rette Placering i Forhold til andre Pengeinstitutter. Endvidere kritiserede han — ved Drøftelse af Beskyttelse af Varer m. v. — stærkt den ringe Beskyttelse, der her i Landet var imod Forfalskning af Varer, saavel Fødevarer og Vin som Manufakturvarer, og Fallesen havde altid en frisk og frejdig Maade at sige Tingene paa, saa at han blev hørt i den Forsamling, i hvilken han talte.

8. BORNHOLMSK POLITIK 1877—79. FOLKETINGSVALGET I 1879.

Udstedelsen af den provisoriske Finanslov for Finansaaret 1877—78 fremkaldte over hele Landet et mægtigt Røre, hvis Dønninger ogsaa naaede til Bornholm. Her var det Ministeriets Tilhængere, der var de mest energiske. Ved Avertissementer i de to Højreblade: Bornholms Avis og Bornholms Amtstidende anmodedes Vælgere i Bornholms 2. Valgkreds, der var stemt for en Tillidsadresse til Ministeriet Estrup, om at give Møde i Almindingen Søndag den 13/4 1877. Under Avertissementet var der ikke sat noget Navn; Avisen anbefalede sine Læsere at møde talstærkt frem. Mødet, der afholdtes paa Christianshøj, talte ca. 100 Deltagere. Højres Blade hævdede efter Mødet, at der havde været Tilslutning fra alle Valgkredsens Købstæder og Landkommuner, ligesom det stærkt fremhævedes, at Tanken om Mødet var udgaaet fra Dams Hjemby, Aakirkeby og »det af venstresindede Præster og Skolelærere stærkt bearbeidede Aaker Sogn«. Mødet aabnedes af Kaptajn Nielsen, Aakirkeby, og dirigeredes af Skovrider Brüel, hvorefter Kapt. O. E. Sonne holdt Hovedtalen. Blandt Mødets Talere var iøvrigt Byfoged Grønlund fra Svaneke; ingen Modstandere af Højres Politik havde Ordet. Ved Slutningen af Mødet oplæstes en Adresse, hvortil Skovrider Brüel ansaas for Hovedforfatter. Adressen, der var stilet til »Hs. Excellence, Konseilspræsident Estrup«, lignede de Adresser, der paa dette Tidspunkt vedtoges af Regeringens Tilhængere rundt omkring i

Landet, men var dog affattet i Udtryk, som var stærkere end sædvanlig. Man udtalte sig »med Beundring for den Fasthed og Ihærdighed, hvormed Deres Excellence har modsat sig Folketingsflertallets anmassende Fordringer«, og Underskriverne lovede »med de Midler, som staae til vor Raadighed, at ville støtte Ministeriet i den nuværende Strid«. 80 af Mødets Deltagere underskrev paa Stedet. Derefter blev Adressen sendt rundt i Sognene, hvor Højres Tilhængere, navnlig i den nordlige og østlige Del af Kredsen, drev en meget energisk Agitation fra Hus til Hus. Det lykkedes ogsaa at samle det for Aakirkebykredsen overraskende store Antal af 893 Underskrifter, deraf var ikke mindre end 728 fra Landsognene, særlig Østermarie, Østerlars og Rø, og Resten — 165 — fra Købstæderne.

Vælgerne i 2. Kreds fik ogsaa telegrafisk Svar fra Estrup, hvori han varmt takkede dem for Tillidserklæringen. Det hedder bl. a.: »Den styrker vor Forvisning om at føre vor gode Sag til Seier; Kampen føres af os for Bevarelsen af Folkets grundlovsmæssige Frihed imod dem, som ville tilintetgjøre den ved fuldstændig at forrykke den bestaaende Magtfordeling«.

En tilsvarende Adressebevægelse sattes i Gang i Rønnekredsen efter et Møde paa Rønne Raadstue, hvortil 17 navngivne Borgere og Gaardejere, hvoriblandt M. I. Landschoff fra Vestermarie, havde indbudt. Mødet havde samlet saa mange Deltagere, som Raadhussalen kunne rumme. Sadelmager Wichmann bød Velkommen, mens Byfoged Olivarius var Dirigent. Hovedtalen blev her holdt af Overlærer Hoff. Det blev enstemmig vedtaget at indsende en Tillidsadresse til Ministeriet, hvis Chef endogsaa rostes for sit Maadehold.

Der blev i de følgende Dage i Rønnekredsen udfoldet lignende Bestræbelser som i Aakirkebykredsen for at samle Underskrifter. Det lykkedes at faa 695 i Landsognene og 576 i Købstæderne, altsaa ialt 1271 i 1. Kreds. Ogsaa denne Adresse blev af Estrup besvaret med et Takketelegram.

Overfor disse Fremstød fra Regeringens Partis Side laa Venstre paa Bornholm ikke helt paa den lade Side. Dam advarede i Bornholms Tidende i de for ham særegne stilfærdige Vendinger imod at underskrive Adresserne, og den ivrige Venstrehusmand, P. Nielsen, Aaker, fik i samme Blad optaget en indtrængende Henvendelse til Meningsfæller imod at indlade sig med Adressefolkene. Han fandt, at en Mistillidsadresse i langt

højere Grad havde været paa sin Plads. P. Nielsen sluttede sit Indlæg med at udtale, »at det vel for de stedlige Højrefolk gjaldt om at faa fat i et lille Ridderkors, naar Deputationen skulde overrække Adressen«!

Den 18/4 samledes Dam med sine politiske Meningsfæller paa Aaker Raadstue til en Forhandling; hvad der ved denne Lejlighed passerede, oplyses ikke i de bornholmske Blade, men 2 Dage efter holdt Dam et offentligt Møde paa Torvet i Aakirkeby. Det var oprindelig Meningen, at Mødet skulde have fundet Sted indendørs, men da der var mødt ca. 500 Vælgere, maatte man, trods det kolde Vejr, rykke ud i fri Luft.. Talerne blev holdt fra en Arbejdsvogn, der var trukket ud paa Torvet; her havde ogsaa Dirigenten, Løjtnant H. C. Koefoed, Aakirkeby, sin Plads. Dams Indledningsforedrag varede i 2 Timer. En saa lang Tale ved et Møde, hvor ogsaa Modstandere var indbudt, betegnes af Avisen som hensynsløst, og Bladet erklærer, »at Foredraget, hvis det præsterede ellers kan kaldes saaledes, afbrudt som det var af Oplæsninger af hele Afsnit af Grundloven, var saa udtværet og grundkedsommeligt som vel muligt«. I Diskussionen deltog fra Højres Side Kapt. O. E. Sonne, Neksø, Toldkontrolør Bohn, Svaneke og Dr. Thomsen, Aakirkeby, mens Lærer Jensen, Aaker, og Friskolelærer M. M. Smidt, Aakirkeby, støttede Venstres Politik. Mødet betegnes af Avisen som »mere trættende end interessant og oplysende« og særlig M. M. Smidts Optræden gøres til Genstand for en haanlig Omtale.

Dette Møde fik et meget langt Efterspil i de bornholmske Blade. M. M. Smidt havde i sin Tale hævdet, at Underskrifterne paa Adresserne var samlede ved urigtige Foregivender og Trusler. Disse Udtalelser fremkaldte en voldsom Protest fra de tilstedeværende Højremænd. Byfoged Grønlund raabte: »Det er Løgn«, og Dr. Thomsen og Løjtnant M. P. Jensen, Limensgade, afkrævede Smidt Beviser. Da han ikke kunde levere disse paa Stedet, blev han betegnet som »fræk og feig«. Beskyldningen for at have ført løs Tale vilde Smidt ikke lade sidde paa sig, og han mødte efter et Par Ugers Forløb med en lang Artikel, der foruden i Tidenden ogsaa blev optaget i Bornholms Avis. Her hævdede han, at han nu kunde bevise, at Adressesamlerne havde bildt Folk ind, at Adressen gik ud paa, at man ønskede at beholde Kongen, og at Tyskerne vilde komme og tage os, dersom man ikke underskrev Adressen etc. Endvidere

hævdede han, at man mange Steder slet ikke havde forevist selve Adressen, men kun Navnene paa en Del af dem, der havde underskrevet, ligesom han erklærede, at en hel Del af Underskriverne slet ikke var Vælgere.

Højremændene blev Smidt Svar skyldig paa hans vel dokumenterede Indlæg, og Smidt havde nu faaet Blod paa Tanden og udfoldede i den følgende Tid en ret frodig Produktion i Øens Venstreblad, men Bornholms Avis stillede ogsaa meget liberalt sine Spalter til Raadighed for Smidts Artikler, med hvilke der kom en helt ny Tone ind i den bornholmske Journalistik. Med en saadan Kraft var ingen før gaaet løs paa sine Modstandere; det var som en Mesterbokser blandt Dilettanter. Det er næppe urigtigt at antage, at dette Efterspil bevirkede, at Adressebevægelsen, der jo var tænkt som et stærkt Fremstød for Højres Agitation, i nogen Grad fik den modsatte Virkning.

Sommeren 1877 var iøvrigt Landet over præget af store politiske Møder; om Venstreførernes Talerstole samledes overalt store Tilhørerskarer; men ingen af Førerne naaede til Bornholm. Derimod holdt hver af Folketingsmændene 2 Vælgermøder i deres Valgkreds.

Luc. Kofoeds Møder afholdtes den 31/5 i Rønne og 1/6 i Hasle; begge Steder var der samlet saa mange Tilhørere, som Mødesalene i de respektive Raadstuer kunde rumme. I Rønne var Overlærer Hoff, i Hasle Byfoged Gregersen Dirigent. Stemningen syntes i begge Byer udelt for Kredsens Folketingsmand, »der voldsomt angreb Venstres ivrige Forsøg paa at fjerne Regeringen, hvilket navnlig gav sig til Kende ved den langvarige Behandling af Finansloven, som Flertallet vilde bruge ganske udenfor dens Grænser som et Middel til at tilliste sig Magten baade i politisk og administrativ Henseende. Regjeringen havde været nødt til at standse dette Uvæsen, og alle disse Overgreb ved at udstede en provisorisk Finanslov. Det var ikke Regjeringens Skyld, at denne Forholdsregel blev nødvendig, men derimod Venstres, der ved Anmasselser og Overgreb, trods al Imødekommenhed, havde tvunget Regjeringen til denne den eneste Udvej.« (Af Bornholms Avis' Referat). Trods Opfordring fremkom ingen Opposition, og foruden de obligate 9 Hurraer for Kongen sluttede begge Møder med et Leve for Luc. Kofod.

Folketingsmand Dam holdt sine 2 Vælgermøder i Gudhjem og Randkløve, hvor man samledes paa Pladsen ved Skaaret.

Gudhjemmødet blev holdt den 7/7, Randkløvemødet Dagen efter.

Ved Mødet i Gudhjem, hvor den stedlige Lærer Niels Ingvard Jensen — den senere Folketingsmand — var Dirigent, udspandt der sig efter Dams Indledningstale en meget livlig Diskussion, idet Luc. Kofod var mødt frem for med stor Voldsomhed at angribe Venstres Politik. Fra samme Side optraadte Borgmester Grønlund, mens Friskoleiærer M. M. Smidt og Landinspektør H. M. Kofoed udtalte sig fra et Venstrestandpunkt. Om dette Møde blev der til det københavnske Blad »Folkets Avis« sendt en Korrespondance, hvori det bl. a. hedder, at »Luc. Kofod blev hørt med stor Opmærksomhed og kjendeligt Bifald, og Dam og hans Hjælpere sattes saaledes til Vægs, at Mødets Høirestemning blev mere og mere utvivlsom«. Om Smidt hedder det i samme Artikel, »at han blev sat helt udenfor det alvorlige Ordskifte som aldeles utienstdygtig til Kamp mellem myndige Mænd«. Artiklen blev optaget i Bornholms Avis, hvor M. M. Smidt fik indrykket et Svar, der med bidende Ironi replicerede til Korrespondenten, som Smidt antager er Luc. Kofod! Herimod blev ikke protesteret, og der er ingen Grund til at tvivle om, at Smidts Antagelse var rigtig; Referatet var saa opstyltet, at næppe nogen anden end Rønnekredsens daværende Repræsentant kunde have forfattet det. Ogsaa en Gudhjembo, Gæstgiver Tranberg, hos hvem Mødet var holdt, nedlagde en skriftlig Protest imod den forvrængede Fremstilling af det passerede.

Ved Vælgermødet i Østermarie (Randkløve) havde der indfundet sig omtrent 150 Deltagere. Højskoleforstander Brodersen valgtes til Ordstyrer, og Dam holdt en længere Tale, hvoraf jeg efter Bornholms Tidende for 13/7 skal gengive følgende som karakteristisk for Dams Maade at ræsonnere og udtrykke sig paa, selv i en Kampperiode, som den, hvori man befandt sig i 1877:

»Vi maa i denne alvorlige Tid lægge os efter Sindighed og ikke lade os ophidse, men derimod stræbe at oplyse og veilede hverandre. Dagbladene have ikke været uden Skyld paa Grund af deres uforsvarlige lidenskabelige Bitterhed og Ensidighed; hvis disse havde været udenfor Striden i Løbet af det sidst passerede Aar, havde vi være bedre stillet. Striden har ikke været til at undgaa, men dens fortærende Lidenskabelighed er ingen Nødvendighed; dette maa vi lære og vide at rette os

efter, ligesom andre frie Folkeslag. Vort Folk maa ogsaa lære at være paa sin Post og holde paa sin Ret, at den ikke gaar i Herremændenes Lommer. Vi kom saa at sige sovende til Friheden; nu gælder det om at forsvare den, eller rettere sagt Resten af den. For at svække og skade Venstre i den nuværende Kamp vil Højrepartiet søge at gøre gældende, at Venstre er i Forbund med Socialisterne. Denne Paastands Usandhed er let at bevise. Højre burde hellere have tænkt paa sit Frafald fra Folkets Sag og gaaet i sig selv igen, saa havde Striden ikke været saa bitter, og Stillingen anderledes. Hvad vi først og fremmest trænger til er redelig Stræben efter Virkeliggørelse og mindre Theori paa alle Livets Omraader. Vort rolige og sindige oplyste Folk skal nok vise, at det kan gaa gennem Skjærsilden og bestaa denne Prøve. Folket vil hverken lade sig overile eller overliste, men med Taalmodighed og Enighed slutte Kreds om Grundloven. I dette Haab gaar vi vor Fremtidsskjæbne imøde«.

Ingen andre end Folketingsmanden havde Ordet ved Mødet, der sluttede med et fra Forsamlingen udbragt Leve for Dam, hvilket fra det modsatte Parti fremkaldte et Leve for Ministeriet Estrup. Herpaa svarede man fra Venstres Side med et »Ned med Provisoriet«. Dam beretter selv i sit Blad, at de to Partier var omtrent lige stærkt repræsenteret. Dette Referat staar i en behagelig Modsætning til Luc. Kofods Beretning fra Gudhjemmødet til »Folkets Avis«.

Den dybe Splittelse i Venstre i Foraaret 1878 svækkede Partiet og gav Møderne i Sommeren 1878 et væsentligt andet Præg end det foregaaende Aar; det radikale og moderate Venstre bekæmpede hinanden med en saadan Styrke, at man næsten glemte den fælles Modstander. Dam stod naturligvis i den moderate Lejr, og hans radikale Modstandere indenfor Partiet lod ikke høre fra sig paa Bornholm. Sommeren 1878 forløb derfor her paa Øen særdeles rolig i politisk Henseende. Dam selv holdt 2 Møder i sin Kreds: den 16/6 i Svaneke og noget senere et Møde i Neksø. Intet af disse er omtalt i noget af de bornholmske Blade. Luc. Kofod holdt i sin Valgkreds 4 Møder: den 31/5 i Rønne, den 2/6 i Hasle, den 3/6 i Allinge og den 16/6 i Klemensker Kro. Alle Møder var ret talrigt besøgt, men bortset fra nogle Afbrydelser fra et Par Tilhørere ved Mødet i Allinge, mærkedes intet til Oppositionen. Enkelte Højremænd interpellerede Folketingsmanden for at faa en lille Debat ud af

det. Herudover bød Møderne kun paa et Foredrag af Kredsens Repræsentant, der selvfølgelig hoverede over Venstrepartiets Splittelse og indbyrdes Kævlerier. Fra disse Møder skal kun — efter Bornholms Avis — refereres en Del af Luc. Kofods Tale ved Mødet i Hasle som karakteristisk for denne Politikers Syn paa den almindelige Valgret og hans Udtryksform. Det hedder i dette Referat:

»De menige Vælgere ere aldeles i Vildfarelse, naar de se og mene, at deres Mening ikke tages til Følge, fordi de er Smaafolk; det er slet ikke fordi, de ere smaa, men fordi de slet ikke have noget Begreb om Sager, der angaae Statens Styrelse. Naar Flertallet vil have Ret til at vælge Regjeringen, er dette urigtigt; thi til Ministre kan kun vælges Mænd, der ere i Besiddelse af hæderlige og bekjendte Navne og har saadanne personlige eller reelle Fortrin, som ikke kan erhverves af enhver. Hvis man i et Sogn til Sogneraad udelukkende valgte jordløse Husmænd og fattige Haandværkere, hvorledes vilde det da gaa, naar de i Sognets Bestyrelse indførte deres indskrænkede Synsmaade og styrede efter den indskrænkede Maalestok, hvorefter deres egen Husholdning føres. Følgen af denne Styrelse blev næppe behagelig, og det Ydre vilde vistnok føre til, at Naboerne sige, at med disse Folk ville vi ikke omgaaes, og vi ville ikke have noget med dem at gøre.

Saaledes ogsaa i Statens Styrelse. Udlandet kjender Estrup, Rosenørn-Lehn o. s. v., og med dem ville de omgaaes, men de kjende ikke en Jensen eller Kristensen o. s. v. — de være iøvrigt hæderlige Mænd; med dem ville de ikke omgaaes, men afbryde Omgangen med Nabostaterne kan Landet ikke«.

Fra denne Sommer skal iøvrigt kun anføres, at den 2/8 fejrede Bornholms Avis sit 50 Aars Jubilæum. Bladet meddelte selv, at det nu var oppe paa 1.000 Abonnenter, mens det for 50 Aar siden kun havde haft 40, og at det brugte Aar for at stige til 100; først under den slesvigske Treaarskrig var Tallet 200 naaet.

I Slutningen af 1878 medførte den skarpe Strid mellem Folketingsflertallet og Regeringen om et Laan til de vestindiske Øer, at Folketinget opløstes den 12/12. Nyt Folketingsvalg blev udskrevet til 3/1 1879. Der var kun ca. 3 Uger til at forberede dette Valg, der faldt midt i Vinterens Hjerte, og tilmed udgjorde Juletiden, der som bekendt ikke er egnet til po-

litiske Møder, næsten Halvdelen af den Periode, i hvilken Opmarchen til Folketingsvalget skulde finde Sted.

Paa Bornholm, hvor Rammerne om de politiske Partier var overordentlig svage, var Forberedelserne præget af den største Usikkerhed. Begge Folketingsmændene meddelte, at de paany vilde stille sig i deres respektive Valgkredse, og Luc. Kofod bebudede i Avisen for 18/12, samtidig med at han annoncerede sin Kandidatur, at han senere vilde holde et Par Møder i sin Kreds. Disse fandt Sted den 29/12 i Vestermarie Kirkeskole og den 30/12 i Gymnastiksalen i Rønne. Ogsaa Dam holdt 2 Møder, det ene i Svaneke, det andet i Neksø. Om disse Møders Forløb er intet meddelt i de bornholmske Blade. Derimod fremgaar det af forskellige Meddelelser, navnlig efter Valget, at Højre i Aakirkebykredsen arbejdede stærkt underhaanden paa at opstille en Modkandidat. I Avisen for 30/12 meddeles det, at disse Forsøg var lykkedes, og at Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard i Aaker, ville stille sig imod Dam. En lignende Meddelelse fandtes i Bornholms Tidende. Kapt. Koefoed mødte imidlertid ikke frem ved Dams Vælgermøder. Han indskrænkede sig til at motivere sit Standpunkt paa selve Valgdagen.

Til Luc. Kofods Vælgermøder i Vestermarie havde der indfundet sig ca. 60 Deltagere. Efter Folketingsmandens Tale blev Løjtnant Landschoff, Kærgaard, valgt til Ordstyrer. Han holdt selv en Tale, hvori han erklærede, at han, hvis han havde været Rigsdagsmand, i det Spørgsmaal, paa hvilket Opløsningen havde fundet Sted (Bevillingen til de vestindiske Øer), vilde have stillet sig paa samme Maade som Luc. Kofod. Han hævdede dog samtidig, at Venstres Modstand imod denne Bevilling ikke var saa umotiveret, som Kofod havde hævdet. En stor Del af de nuværende Plantageejere var uvidende Irlændere, som levede flot, men behandlede Arbejderne daarligt.

Derefter tog Gaardejer M. P. Blem, Engegaard, Nylars, Ordet, for at erklære, at han som Vælger i Kredsen ikke kunde andet end misbillige Kofods Politik. Første Gang Kofod stillede sig, regnede han sig selv til yderste Venstre, ja var endog rød Republikaner; i 1873 tog han Afstand fra »det forenede Venstre«, da han, som han selv sagde, ikke vilde »lænkes til noget Partis Hjulbør,« men betegnede sig som Tilhænger af det nationale Venstre; i 1874 stemte Kofod sammen med de 17 af yderste Højre imod Finansloven, og i 1876 stemte han for

Provisoriet. Kofod havde paa denne Maade skuffet alle de Forventninger, man kunde have til ham. — Efter at Kofod havde repliceret til Blem, der ved denne Lejlighed første Gang traadte frem ved et offentligt politisk Møde, forlangte Friskolelærer Smidt fra Aakirkeby Ordet. Landschoff gav ham som Ordstyrer dette, men Luc. Kofod sprang op og erklærede, at han kun vilde forhandle med sine Vælgere og ikke med de »omrejsende«. En tilstedeværende Husmand (Peter Nielsen) udtalte sin Forundring herover, da Kofod selv havde rejst omkring til Møder i andres Valgkredse, men Kofod fastholdt sin Vægring, og Smidt fik ikke Lov til at tale.

Dette fremkaldte, som man maatte vente, en Artikel fra M. M. Smidt i de bornholmske Blade, der havde baade Næb og Kløer. Det hedder bl. a. i denne Artikel: »Kofod er Frihedsmand. Ja, hvem er ikke det i vore Dage; det er ogsaa Bismarck. Kofod kan ikke bøje sig under et Partis Førere, men han kan bøje sig under et Enevælde. Og hvad er vel den nuværende Regering, hvor man tilsidesætter Grundloven og graver gamle skimlede Love og Anordninger op, andet end et Genfærd fra Enevældens Dage. Og hvad er paa den anden Side Estrup andet end Partifører for hele det godsejende Parti, der omfatter alle mulige Størrelser, ligefra den største Greve ned til den allermindste Knaldproprietær eller Sofabonde. Derfor fik han Tillidsadresserne. Derfor faar han de mange Hurraer. Den Trillebør er Luc. Kofod med til at trække.«

Denne Artikel vakte megen Opsigt og fremkaldte forskellige Indlæg bl. a. fra Amtsfuldmægtig K. Eriksen. Navnlig Udtrykkene »Knaldproprietær« og »Sofabonde« bed sig fast i den bornholmske Bevidsthed og er blevet citeret endnu Aartier efter. Højres Protester imod Artiklen medførte kun, at Smidt yderligere uddybede sine Synspunkter og bl. a. i et mesterligt skrevet Indlæg forøgede de 2 omstridte Gloser med en 3., nemlig »Kreditpelse«.

Mens Luc. Kofods Vælgermøde i Vestermarie altsaa fik et meget interessant Forløb og bl. a. bød paa Debut af den Mand, der kort efter skulde afløse Luc. Kofod for i 28 Aar at repræsentere Kredsen, blev Mødet Dagen efter i Rønne uden større Interesse. Overlærer Hoff dirigerede og opfordrede efter Folketingsmandens Indledningstale Vælgerne til at tage Ordet; men ingen meldte sig. Højrebladene mente, at det var, fordi alle var enige med Kredsens Repræsentant.

Efter denne korte Valgkamp, hvori Venstres nye Mand i Kredsen, M. P. Blem, bevidst havde søgt at undgaa, at der opstilledes nogen Modkandidat fra Oppositionens Side, mødtes en forholdsvis talrig Vælgerskare paa Torvet i Rønne. Valgbestyrelsens Formand, Byfoged Olivarius, aabnede Valghandlingen med et Leve for Kongen og meddelte, at kun een Kandidat havde stillet sig, nemlig Kredsens hidtidige Folketingsmand. Dennes ordførende Stiller, Overlærer Hoff, gav en grundig Fremstilling af Forholdene og anbefalede varmt Kandidaten. Denne tog derefter Ordet og udtalte »i et livfuldt og klart Foredrag sine bekjendte Anskuelser af det forenede Venstres Planer og dvælede særlig ved St. Croix-Sagen, der gav Anledning til Rigsdagens Opløsning. Han mente, at her paa Bornholm, hvor der var vist saa megen virksom Medfølelse for Daglejerne paa St. Croix (der sigtes her til nogle privat foretagne Indsamlinger) havde man billiget hans Stilling til Sagen, og denne samme Stemning havde ogsaa vist sig paa de Vælgermøder, han havde holdt, hvor kun en eneste Stemme havde rejst sig imod ham (M. P. Blems). Han tilbageviste den grundløse Bebrejdelse mod Konseilspræsidenten, at han af Trods og Haan mod Rigsdagen havde tilladt sig at sende et Laan til de nødlidende«. (Af Bornholms Avis' Referat). Kofod sluttede sin Tale med en Tak til Vælgerne, der med Opmærksomhed havde fulgt den, og bemærkede, at han var beredt at svare paa de Spørgsmaal, der muligt vilde blive stillet. Valgbestyrelsens Formand spurgte gentagne Gange, om nogen ønskede Ordet, men ingen meldte sig. Man skred derefter til Kaaring, ved hvilken Kandidaten blev erklæret for valgt. Venstre havde imidlertid samlet en Liste, hvori det foreskrevne Antal af 50 Vælgere forlangte skriftlig Afstemning. Da denne sluttede, viste det sig, at Luc. Kofod var stemt ned, idet 323 havde stemt Nej, kun 313 Ja. Valgbestyrelsens Formand meddelte derefter, at Kandidaten ikke var blevet valgt, og at der i Henhold til Valgloven skulde finde Omvalg Sted om 8 Dage, altsaa den 10/1. Resultatet vakte megen Munterhed iblandt de tilstedeværende Venstremænd paa Rønne Torv. Den af Blem gennemførte Taktik var altsaa lykkedes, og man havde opnaaet at tilføje Luc. Kofod et overraskende Nederlag.

Dette Udfald af Valget blev stærkt kommenteret i Dagspressen i det øvrige Land, hvor det blev udtalt, at et saadant

Resultat ikke nogensinde før var fremkommet ved et dansk Folketingsvalg.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes:

	Ja	Nej
Rønne	204	146
Hasle	7	9
Vestermarie	3	84
Nylars	20	15
Knudsker	12	12
Nyker	18	15
Klemensker	34	20
Rutsker	5	19
Olsker	5	3

I Aakirkeby var der paa Valgdagen samlet en større Mængde Vælgere end ved noget tidligere Folketingsvalg. Man regnede med, at ca. 1200 Mennesker var til Stede paa Torvet. Oprindelig havde man tænkt at afholde Valghandlingen i Forsamlingshuset af Hensyn til den barske Aarstid, men dette maatte opgives.

Borgmester Grønlund var Formand for Valgbestyrelsen og ledede Valghandlingen. Første talte 2 af Kapt. Dams Stillere — han havde ialt 5 — nemlig Løjtnant H. C. Koefoed, Aakirkeby, og Gaardejer Hermansen, Bodilsker. Løjtnant Koefoed, der iøvrigt var Broder til Dams Modkandidat, Kapt. N. A. Koefoed, udtalte sig med megen Skarphed. Det var uklogt af Bønderne at støtte Højrepartiet, thi dettes Angreb var rettet mod intet mindre end selv Forfatningen, idet det vilde undergrave dens Grundpiller: Skattebevillingsretten og den almindelige Valgret. Naar dette var naaet, saa at ingen mindre Bønder end dem med 15 til 20 Td. Hartkorn havde Valgret, vilde det hedde til alle de mindre: »Nu skal I have Tak, nu har vi ingen Brug for Jer længere«.

Kaptajn Dam hævdede, at det var i Strid med Folkets religiøse Sans, at Regeringen havde sat Valget umiddelbart efter Juletiden, da det ikke kunde undgaas, at Julefreden derved paa flere Maader krænkedes. Han forsvarede iøvrigt paa sædvanlig Maade Venstres Politik.

Højres Kandidat havde et stort Antal Stillere. Af disse talte ogsaa 2, nemlig Dr. Olivarius, Svaneke, og Gaardejer M. Kofoed, Pæregaard, Østerlars. Begge hævdede, at Højres Kandidat

paa Grund af den Tillid, man nærede til ham indenfor de Kredse, hvor han var kendt, egnede sig til at overtage Mandatet. — N. A. Koefoed holdt derefter sin Valgtale. Han erklærede, at han ikke stillede sig af egen Drift, men paa Grund af den stærke Opfordring, der var rettet til ham. Han tiltroede

Kaptajn N. A. Koefoed.

sig ikke selv fremragende Duelighed til at røgte det vanskelige Hverv som Rigsdagsmand, men han vilde virke i Stilhed for gode og nyttige Love for derved at bidrage sit til at fremme Landets Velfærd i smaat som i stort. De brændende politiske Spørgsmaal vilde han ikke gaa nærmere ind paa. Han vilde optræde som en Fredens Mand, og han hævdede, at lige saa vel som den enkelte i Samfundet forlangte Frihed, saaledes var ogsaa enhver Stand berettiget til, at der toges fornuftige og humane Hensyn til dens Interesse. Vi var jo alle Landets Børn og alle burde have Adgang til at nyde de os lovhjemlede Friheder og Rettigheder.

Dam replicerede med større Skarphed, end denne Politiker i Almindelighed ellers anvendte. Han hævdede, at det ikke

kunde nytte noget at skyde de store Spørgsmaal fra sig og snakke løs om Smaating, og han stillede sin Modkandidat en Række Spørgsmaal, bl. a. om hvorledes han stillede sig til den provisoriske Finanslov.

Dette sidste Spørgsmaal, erklærede Kapt. Koefoed, maatte Rigsretten afgøre.

Efter at der bl. a. af Friskolelærer M. M. Smidt og Lærer Jørgensen, Ibsker, var stillet nogle Spørgsmaal til Kandidaterne, forlangte Løjtnant H. C. Koefoed Ordet paany og holdt en Tale, der af Bornholms Avis blev betegnet som »personlig og brutal« og et Udslag af »et ondsindet og ufordrageligt Sindelag imod Medborgere, der havde en anden Mening end han.« — Man skred derefter til Kaaring, hvorved Kapt. Dam erklæredes valgt. Kapt. Koefoed krævede imidlertid skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Dam med 634 Stemmer, Koefoed fik 376.

Efter at Borgmester Grønlund havde takket Vælgerne for den Ro, de havde udvist, »særlig dem neden for Tribunen«, udbragtes forskellige Lever, bl. a. for de 2 Kandidater, og Forsamlingen skiltes efter den mest bevægede Valghandling, der endnu havde fundet Sted i Aakirkeby. De fleste havde holdt ud, indtil Valgresultatet forelaa, skønt det efterhaanden var blevet bælgmørkt, og Kulden var bidende. De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes:

	Dam	Koefoed
Aakirkeby	107	8
Aaker	210	28
Pedersker	79	9
Poulsker	21	26
Bodilsker	58	12
Neksø	79	58
Ibsker	19	17
Svaneke	2	65
Østermarie	39	100
Østerlars	18	42
Rø	2	11

Det vil af dette ses, at de to Herreder, hvoraf Valgkredsen bestaar, Søndre Herred og Østre Herred (hvortil jeg her vil medregne Rø) i politisk Henseende havde stemt ganske forskelligt. I Søndre Herred havde Dam opnaaet 554 Stemmer,

N. A. Koefoed 140, i Østre Herred med Rø havde Dam kun opnaaet 80, N. A. Koefoed 236 Stemmer. At Svaneke næsten enstemmig stemte paa Dams Modkandidat, kunde ikke overraske, men at de 2 senere udprægede Venstresogne Østermarie og Østerlars paa dette Tidspunkt i saa overvejende Grad sluttede sig til Højres Kandidat, synes meget forbavsende. Der havde imidlertid i denne Del af Kredsen fundet en stærk underhaands Agitation Sted. Dette fremgaar bl. a. af den Tale, der som foran nævnt blev holdt af H. C. Koefoed ved Afslutningen af Valghandlingen, og som Bornholms Avis karakteriserede i de voldsomme Udtryk, der foran er gengivet. H. C. Koefoed fandt sig som Følge af den nævnte Kritik foranlediget til at offentliggøre denne Tale i sin Helhed; den lyder saaledes:

»Vælgere, I, som have mødt her i Dag til aaben Kamp: Lad os være opmærksomme paa, hvilke Modstandere, vi have. De have her for det meste skudt med løst Krudt og skudt udenom Maalet, det Maal, hvorom vi stride, men de gaa andre Veie. Her har været tvende offentlige Valgmøder i Kredsen. De har da ikke villet staa os Ansigt til Ansigt; de have ikke turdet møde os i aaben Kamp, men har holdt Raad om Natten, om hvorledes de skulle fælde deres Modstander. (Formanden: Er De færdig, ellers faar jeg kalde Dem til Orden). Vil Forsamlingens Flertal, at jeg skal kastes ned fra dette Sted, hvor jeg staar? (Høie Raab fra Flertallet: Nej, Nej) Her se vi, hvorledes Høire opfatte Lighed, Frihed for den ene Side, men ikke for den anden. Der var nogle Mænd forsamlede en Nat paa den anden Side Høilyngen (Raab fra Forsamlingen: Hvor? Hvor?) Ja, paa et Sted, hvor de troede sig mindst bemærkede; der siges 40 Mænd, og saa skulde de da komme hid i Dag, tage saa mange andre med, som de kunde faa, overliste os og snigmyrde os. Lad os være opmærksomme paa saadanne Modstandere, siger jeg, og det i Tide. Det er for sent, naar Dolken sidder i vort Bryst. Selv om Kapt. Dam bliver valgt ved Haandsoprækning, saa er ikke dermed Sagen afgjort. Her vil blive forlangt Afstemning til Protokols, og da har hver enkelt Stemme Betydning. Enhver Vælger maa selv overbevise sig om, at hans Stemme bliver skreven, saaledes som han vil stemme«.

Denne temperamentsfulde Tale viste, hvorledes den politiske Ophidselse havde grebet selv ellers meget rolige og besindige

Folk, og hvorledes man i disse Tider undertiden stod: Broder mod Broder.

For Højre i Aakirkebykredsen var Resultatet af Afstemningen vistnok en Skuffelse; i Forhold til det store Antal Underskrifter, man 1½ Aar før havde opnaaet paa Adressen til Estrup, var 376 Stemmer jo ogsaa et ringe Tal. Paa den anden Side viste N. A. Koefoeds Stemmetal, at der i denne Valgkreds var en ikke ubetydelig Opposition tilstede. At den nogensinde skulde kunne bane sig Vej til at blive et Flertal, maatte dog ud fra en nøgtern Betragtning anses for meget usandsynligt.

Efter det overraskende Resultat af den skriftlige Afstemning i Rønne, blev der overordentlig travlt i 1. Kreds. Luc. Kofod telegraferede øjeblikkelig til sin nære politiske Meningsfælle Lars Dinesen, Folketingsmand for Hillerødkredsen og en af Højres mest benyttede Agitatorer ved Kampmøder rundt omkring i Landet. Allerede Dagen efter Valget afrejste han fra København til Rønne, hvor han ankom Søndag den 5. Januar. En Skare Højremænd stod paa Havnen og modtog ham med livlige Hurraraab, da han gik i Land. Det blev samtidig annonceret i Bladene, at Dinesen vilde deltage i 2 offentlige Møder, som Luc. Kofod indbød sine Vælgere til, nemlig i Rønne (Realskolens Gymnastiksal) Tirsdag den 7/1 og i Klemensker Kro Onsdag den 8/1.

Oppositionen imod Luc. Kofod havde umiddelbart efter Valget bedt Løjtnant Landschoff, Vestermarie, om at lade sig opstille, og denne meddelte i en Annonce, dateret 5/1, at han havde modtaget Kandidaturen. Han søgte straks Kontakt med Vælgerne, idet han fik sine Venner i Hasle til at gaa fra Hus til Hus i nævnte By og indbyde Folk til Søndag Aften — den 5/1 — at mødes med ham hos Gæstgiver Jesper Holm. Her var kommet saa mange til Stede, som Salen kunde rumme, og for denne Forsamling holdt Landschoff et Foredrag, hvori han præsenterede sig som »moderat Højremand«. Han gennemgik de forskellige politiske Stridsspørgsmaal, og paa de fleste Punkter fandt han, at Ministeriet Estrup havde Ret, og Landschoff udtalte sig misbilligende om Venstres haardnakkede Modstand imod Regeringens Forslag, hvoraf han fandt flere velegnede til Fremme, i hvert Fald tjenlige som Forhandlingsgrundlag. Kun mente han, at Regeringen gik for vidt i sine Krav om Befæstningsanlæg og Udvidelser af Flaaden. Han sluttede sin Tale med et voldsomt personligt Angreb paa sin Modkandidat, der

ikke var til Stede og iøvrigt ikke indbudt. Han erklærede, at han ikke ansaa Luc. Kofod for en ærlig Mand, han betegnede hans Adfærd som afskyelig og et Bedrag overfor hans Vælgere. Dette gav Byfogden i Hasle, Gregersen, Anledning til en meget kraftig Paatale; bl. a. betegnede han Landschoffs Optræden overfor en fraværende Modstander som en Uforskammethed. Bortset fra dette uheldige personlige Intermezzo, for hvilket Landschoff ubetinget bar Hovedskylden, fandt der paa Mødet en livlig politisk Diskussion Sted, hvori M. P. Blem, der gentagne Gange havde Ordet, angreb Højres Politik og anbefalede Landschoff som Kandidat, idet han henviste til hans for Bornholm i det hele fortjenstfulde Virksomhed, samt hans paalidelige, frisindede og hjælpsomme Karakter.

Da Luc. Kofod — antagelig gennem Byfoged Gregersen — fik Efterretning om sin Modkandidats Møde i Hasle og de udfordrende og personlige Udtalelser, han her havde fremsat, indvarslede han straks til et Møde i samme By. Det skulde afholdes samme Dag, som det før omtalte Møde i Klemensker; dette sidste blev fastsat til Kl. 2, Haslemødet til Kl. 8. Men Landschoff modtog ikke Udfordringen, og han deltog heller ikke, trods direkte Indbydelse, i Luc. Kofods Møde i Rønne. Derimod mødte han sammen med M. P. Blem frem til Mødet i Klemensker. Om dettes Forløb oplyser iøvrigt de bornholmske Blade intet; tilsvarende gælder om Luc. Kofods og Lars Dinesens Møde i Hasle.

Derimod findes ret udførlige Referater af de to Politikeres Rønnemøde. Dette var godt besøgt, idet Realskolens Gymnastiksal var fuldt besat. Luc. Kofod talte kun ganske kort, medens Dinesen i et udførligt Foredrag forsvarede Regeringens Politik og angreb Venstre, hvilket Parti denne Politiker havde været med til at stifte. Han lagde heller ikke Skjul herpaa i sit Foredrag i Rønne, hvis Vælgere han forklarede, at baade han og Luc. Kofod havde forladt Venstre, fordi Partiets Førere egennyttigt stræbte efter Magten. Naar man paa Bornholm bebrejdede Kofod, at han havde skiftet Standpunkt, var dette uberettiget; det var Venstrepartiet, der var svinget over til en Magtpolitik, som hverken Kofod eller han havde villet være med til. Saavel Luc. Kofod som Ordstyreren, Overlærer Hoff, opfordrede Modstanderne til at tage Ordet, men ingen meldte sig. Ordstyreren udbragte da et kraftigt besvaret Leve for Lars Dinesen, der i sin Tak erklærede, at den bedste Løn, man kun-

de yde ham, var, om han, naar han den 10/1 rejste fra Øen, kunde vide, at Luc. Kofod var genvalgt. Han udbragte et Leve for Kofod, der som Slutningsreplik udtalte, at selv om han ogsaa faldt paa Valgdagen, vilde hans Fald dog være saa hæderligt, at ingen, der havde givet ham deres Stemme, kunde sige:

»at de havde valgt
paa en Pjalt«.

Ved Omvalget den 10/1 havde Uvisheden om Valgets Udfald hidkaldt et større Fremmøde af Vælgere og nysgerrige end noget tidligere Folketingsvalg paa Bornholm. Byfoged Olivarius ledede ogsaa denne Gang Valghandlingen, og Luc. Kofod mødte med den samme Ordfører som sidst, nemlig Overlærer Hoff. Selv vendte han sig med stor Voldsomhed imod Landschoff, idet han navnlig bebrejdede ham, at han havde holdt hemmelige Møder og ved disse fremsat ærekrænkende Udtalelser om ham. Kofod meddelte, at han havde gjort Skridt til at drage Landschoff til Ansvar ved Domstolene for hans Injurier*). Derefter talte Landschoffs ordførende Stiller, M. P. Blem, der særlig fremhævede sin Kandidats gode menneskelige Egenskaber og den Dygtighed, hvormed han havde røgtet de ham betroede Tillidshverv. Landschoff selv erklærede sig i de fleste politiske Spørgsmaal enig med Luc. Kofod. Han vilde staa frit af Partierne. Hans Tale blev iøvrigt holdt med saa svag Stemme, at de fjerneststaaende ikke kunde høre noget. Et Par Husmænd fra Vestermarie, Hans Lund og P. Nielsen, anbefalede Landschoff, medens Provst Sodemann, Klemensker, meget skarpt foreholdt denne, at hans politiske Stilling var ganske uklar; han kaldte sig »moderat Højremand«, men et saadant Parti eksisterede ikke, og til at danne et selvstændigt Parti egnede Landschoff sig næppe. Heroverfor bemærkede Blem med meget Lune, at naar Højremændene kunde stemme paa Venstremanden Luc. Kofod, kunde Venstremændene vel ogsaa stemme paa Højremanden Landschoff. — Mest Opmærksomhed vakte en Tale, som Missionær Chr. Møller, Lederen af Luthersk Missionsforening, holdt. Han takkede Luc. Kofod for den Støtte, han altid havde ydet Missionens Venner og udtalte et inderligt Ønske om at se ham genvalgt. Bornholms

*) Dette Injuriesøgsmaal endte med, at Landschoff ved Retten i Rønne idømtes en Bøde paa 200 Kr. og 40 Kr. i Sagsomkostninger.

Tidende gav siden Udtryk for den Opfattelse, at denne korte Tale havde tilført Kofod flere Stemmer end Lars Dinesens Rejse til Bornholm.

Ved Kaaringen erklæredes Kofod for valgt. Ved den skriftlige Afstemning fik han 637 Stemmer; Landschoff 431. Resultatet fremkaldte megen Jubel blandt de mange Højrevælgere, som paa Torvet havde afventet Resultatets Oplæsning. Og efter Valget samledes de højresindede Embedsmænd og en Række ledende Partifæller udenfor Embedsstanden til et Festmaaltid paa Dams Hotel for at fejre Sejren og Lars Dinesen. I Bornholms Amtstidendes Referat af denne Sammenkomst hedder det: »Uagtet Festmaaltidet var saa godt som improviseret, udgjorde det dog en af de mest vellykkede Sammenkomster, vi have haft her i de senere Aar. Saavel de materielle som de aandelige Nydelser udmærkede sig ved Fylde og Velsmag. Deltagerne var meget talrige og bestod af Mænd fra Hasle, Allinge, Svaneke, Aakirkeby og Rønne samt mange Landboere, saavel fra Nabosognene som de længere borteliggende Sogne«. — Kl. 10½ brød Selskabet op for at følge Lars Dinesen, der skulde rejse samme Aften, til Skibet. Paa dettes Halvdæk havde Rønne Sangforenings Kor taget Plads for at hylde Dinesen ved nogle Sangnumre. Der blev baade ombord og i Land holdt Taler og raabt »Lever«, saa længe den bortdragende Politiker kunde øjnes.

De paa de to Kandidater afgivne Stemmer fordelte sig saaledes:

	Kofod	Landschoff
Rønne	429	109
Hasle	16	61
Allinge-Sandvig	16	2
Vestermarie	9	123
Nylars	28	30
Knudsker	32	18
Nyker	30	18
Klemensker	56	37
Rutsker	10	31
Olsker	11	2

Disse Tal viser, at det var Rønne By, der særlig lagde sit Lod i Vægtskaalen til Fordel for Luc. Kofod. Her fik denne omtrent ligesaa mange Stemmer som Landschoff i hele Kred-

sen, og medens Kofods Stemmetal i denne By var mere end dobbelt saa stort som Antallet af Jastemmer 8 Dage før, var Landschoffs Stemmetal kun godt $^2/_3$ af Nejstemmernes Tal. At Væksten i Kofods Stemmetal skyldes den voldsomme Agitation, hvormed Højre satte ind, navnlig blandt Borgerne i Rønne, da man saa, at Mandatet var i Fare, er ligetil, men hvorfor gik Oppositionens Stemmetal tilbage? Loven om at Aktion og Reaktion holder hinanden i Ligevægt, plejer jo i nogen Grad at gøre sig gældende ogsaa i det politiske Liv. — Forklaringen er utvivlsomt den, at naar Rønneboerne havde Valget imellem Kredsens gamle Repræsentant, der trods alt var en slagfærdig Taler og fornøjelig Debattør, og en »Landmand fra Kredsen«, hvis politiske Standpunkter var udflydende og uklare, og som under Valgkampen havde vist, at han manglede Modet og Evnen til at gøre sig gældende paa en politisk Talerstol, i hvert Fald overfor en Modstander som Luc. Kofod, foretrak man denne sidste.

Et andet interessant Fænomen er Stemmetallene fra Hasle. Fra denne By var der 8 Dage før kun afgivet 9 Nejstemmer. Denne Gang stemte 61 Vælgere paa Landschoff. Der maa ogsaa her have fundet en stærk Husagitation Sted i den mellemliggende Uge, og Oppositionens Kandidat maa trods de uheldige personlige Udfald mod Luc. Kofod paa sit Møde i Byen have vundet betydeligt Terræn. — Endelig bemærkes det overordentlig store Stemmetal for Landschoff fra Vestermarie, hans Hjemsogn. Dette viser, at Blems stærke Fremhæven af Landschoffs personlige Fortrin, ikke var tom Tale.

Det endelige Resultat af Folketingsvalget i Januar 1879 blev altsaa Genvalg i begge de bornholmske Kredse. Men medens Dam i Aakirkeby med Sindsro kunde imødese en ny Valgdag, tydede Begivenhederne i Rønne paa, at et fortsat Arbejde fra Oppositionens Side vilde kunne bringe Luc. Kofod til Fald. Det stod vist ogsaa de fleste klart, at den, der bedst kunde fremkalde et saadant Resultat, ikke var Oppositionens Kandidat ved Valget den 10/1, men dennes ordførende Stiller. Det fortælles ogsaa, at Lars Dinesen Valgaftenen skal have udtalt: »Gud fri os, dersom de bytter de to om; da gaar Kredsen tabt for os«. Lars Dinesen var ingen daarlig Spaamand.

9. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1879—80.

I denne Samling, der var usædvanlig langvarig, idet den begyndte den 6/10 1879 og først sluttede den 24/7 1880, talte Lucianus Kofod 18, Dam og Fallesen hver 10 Gange. Den Talerstrejke, Rønnekredsens Folketingsmand havde iværksat i flere Aar, var altsaa nu bragt til Ophør. Han var Medlem af 2 Udvalg (Indfødsretsudvalget, hvor han var Sekretær, og et Udvalg om Ændringer i Reglerne for kommunale Valg.) — Dam havde i denne Samling Plads i 5 Udvalg, nemlig foruden Finansudvalget, hvor han som sædvanlig var Sekretær, Udvalgene angaaende Foranstaltninger mod smitsomme Sygdomme, Tilsyn med Handelsskibe, Vekselloven og et færøisk Lovforslag; i de 2 første af disse Udvalg var han Formand og i de 2 sidste Sekretær. For et af de til Finansudvalget henviste Lovforslag (om Anlæg af et Sømineetablissement) var han Ordfører. Dam udfoldede altsaa en betydelig Virksomhed i det saglige Rigsdagsarbejde og havde en mere betroet Stilling indenfor Tinget, end man ved at blade i Rigsdagstidendes Referater af de offentlige Møder faar Indtryk af. Fallesen havde Plads i 2 Udvalg; det ene behandlede det vigtige Forslag om Hærens Ordning; det andet Tilsynet med Levnedsmidler.

Af Spørgsmaal af særlig bornholmsk Interesse behandledes i denne Samling et Andragende underskrevet af 441 Beboere paa Bornholm, der ønskede den i det øvrige Land gældende Ordning af Strandingsvæsenet indført ogsaa her paa Øen. I 1836 var der — efter indhentet Tilslutning fra Stænderforsamlingerne i Viborg og Roskilde — udkommet en Forordning om Strandingsvæsenet, men samtidig blev det bestemt, at for Bornholms Vedkommende skulde det foreløbig have sit Forblivende ved de Bestemmelser, som var gældende før den Tid. Derved var opstaaet den Forskel mellem Forholdenes Ordning paa Bornholm og i det øvrige Land, at enhver her paa Øen, der havde fast Bopæl indenfor en halv Mils Afstand fra Kysten, indskreves i Strandings- og Bjergningslisterne og var pligtig til i Strandingstilfælde at møde efter Opbud paa Omgang, medens man i det øvrige Land havde et specielt Redningsmandskab.

Dette var Adressens Underskrivere utilfreds med, idet de

bl. a. paapegede, at det var besværligt at faa Tilsigelserne bragt ud, saaledes at de mødepligtige kunde naa rettidig frem. Adressen, der iøvrigt ogsaa havde været indbragt i den foregaaende Samling, men ikke dengang var naaet frem til Behandling i Tinget, blev henvist til Udvalget for Andragender og af dette foreslaaet henvist til Justitsministerens nærmere Undersøgelse. Under Rigsdagsforhandlingen herom udtalte Dam bl. a. følgende: »Naar man sammenligner det gamle særlige Reglement for Bornholm om Strandingsvæsenet af 21. Maj 1785 med den for det øvrige Rige gjældende Forordning af 28. December 1836, saa vil en saadan Sammenligning efter min Overbevisning i flere Stykker falde ud til Fordel for den sidstnævnte. Man vil saaledes finde, at der i det gamle Reglement er mange flere Omstændigheder og atfor mange Omsvøb, til Skade for hurtig Bjergning af Mandskab og Gods, end i den Forordning, som gjælder for hele det øvrige Rige. Der er ogsaa den Omstændighed ved det gamle Reglement for Bornholm, at der efter dette er en Route, der skal følges med Hensyn til Tilsigelse af Bjergerne. Hele dette Maskineri eller hele dette Antal af Bjergere, der findes ansatte, kunne nemlig ikke bruges paa engang, men man maa gaa til Bjergerne efter Tour eller Omgang; det er jo, som bekjendt, en Smule Fortjeneste, en lille Fordel for Kystbeboerne. Der findes tillige den Bestemmelse i Reglementet, at Bjergerne skulle møde personligt. Naar man nu kommer og tilsiger dem, og de ikke ere hjemme, eller ere syge, eller kort sagt, ikke personligt kunne give Møde, maa man gaa andre Steder hen for at faae det Antal Bjergere, der er fornødent til Bjergningen, og det giver naturligvis Anledning til Forsinkelse og Ophold til Skade for en hurtig Bjergning af Mandskab og Gods. Dernæst skal jeg tillade mig at henlede Opmærksomheden paa, at ifølge den paa Bornholm gjældende Bestemmelse ere Bjergerne i Alt, hvad der vedrører Bjergelønnens Fastsættelse, voldgivne til Amtmandens Kjendelse eller Skjøn og Afgjørelse, hvorimod disse Spørgsmaal efter den almindelig gjældende Lov i visse Maader kunne appelleres til Domstolene, forsaavidt Bjergerne ikke ere tilfredse med Kjendelsen. Med Hensyn til den Sammenligning, jeg har tilladt mig at fremdrage, er der i Almindelighed den Ting at sige, at den Lovbestemmelse, der gjælder for hele det øvrige Rige, er langt mere fuldstændig og udtømmende i alle forefaldende Tilfælde, saaledes at jeg ikke er i Tvivl om, at man paa Bornholm vist-

nok i mange Tilfælde har maattet og maa ty til Analogier fra denne Forordning, idet nemlig det Reglement, der særlig er gjældende der, ikke er udtømmende i de forskjellige Forhold. (Folket. Forh. 1879—80, Sp. 6488—90).

Justitsministeren udtalte sig velvilligt og lovede at søge »at komme paa det Rene med dette Spørgsmaal, dels om der virkelig er en saadan Fordel forbunden med at gaa over til Forordningen af 28. December 1836, at det i og for sig er ønskeligt, og dels om det kan antages, at der virkelig er et almindeligere Ønske tilstede herom paa Bornholm, hvad jo ingenlunde er bevist, fordi der er et vist Antal Mennesker, der underskriver en Adresse eller et Andragende og indsender det til Rigsdagen. Det er ingenlunde noget Nyt, thi det har oftere været under Overveielse, om man ikke skulde gjøre dette Skridt, og det var egentlig ogsaa oprindelig Meningen, dengang Forordningen af 28. December 1836 blev forberedt og forhandlet, at den skulde gjælde for Bornholm med; men da var det Indsigelser fra de bornholmske Myndigheders Side, der foranledigede, at det ikke skete, og at der kom et Reskript om, at Forordningen indtil videre ikke skulde gøres anvendelig paa Bornholm; men som sagt, hele dette Spørgsmaal, der jo maatte give Anledning til en Lov, hvis det skulde ordnes i den af disse Andragere ønskede Retning, skal blive gjort til Gjenstand for nærmere Overveielser.« Andragendets Henvisning til Justitsministeren vedtoges enstemmigt. Om denne Sags senere Skæbne vil der blive gjort Rede i det følgende.

Dernæst drøftede man som i saa mange tidligere Samlinger Spørgsmaalet om Bornholms Væbning, men paa en væsentlig anden Basis end i de nærmest foregaaende Sessioner, idet Regeringens Hærlovsforslag nu i Modsætning til tidligere gik ud paa, at Væbningen skulde opretholdes. Krigsministeren, General Kauffmann, udtalte herom ved Hærlovens Forelæggelse følgende: »Bornholm spiller vel ingen Rolle med Hensyn til Danmarks Forsvar, men Bornholm er paa den anden Side af stor strategisk Betydning, idet vi paa ingen Maade maa ønske at se dette Land i en Fjendes, navnlig i en fjendtlig Sømagts Hænder. Naar Bornholm ikke var istand til at forsvare sig selv — hvilket det for Resten tidligere har viist sig at kunne, ligesom Bornholmerne altid have viist Interesse for deres Væbning og i det Hele taget ere besjælede af det rette Fædrelandssind — og naar vi ikke bibeholdt denne Væbning, saa vilde vi

blive nødsagede til at sende en Del af vor Hær derover. Noget, som vilde svække vore egne Forsvarskræfter her hjemme.« (Folket. Forh. 1879—80, Sp. 266—67).

Ved Lovforslagets 1. Behandling i Folketinget udtalte Lucianus Kofod sin egen og sine Landsmænds Tak til Ministeren for dette Standpunkt og fremhævede særlig »den sløvende og slappende Indvirkning, det maa have paa det fra Bornholm udskrevne Mandskab, naar de vide, hvis Bornholms Væbning gik ind, at de muligen ikke vilde faae Brug for deres militære Uddannelse ved Deltagelse i en virkelig Krig, men kunde være ganske sikkre paa at gaa paa Bornholm med Hænderne i Lommen i Krigstid; thi deri er jeg enig med den høitærede Krigsminister, at der ikke kunde være Tale om at afhente Bornholms værnepligtige Styrke herover. De kommer altsaa til at gaa og føre et fuldstændig civiliseret Liv derovre i Krigstilfælde, men det vil være nedbrydende for deres Lyst og Iver til at deltage i Øvelserne og Uddannelsen; det er en Grund, jeg lægger megen Vægt paa.« Han fremsatte dernæst Ønsket om, at Væbningen blev sat under vedkommende Generalinspektørs Tilsyn, og at man traf den Foranstaltning, at nogle Officerer »f. Ex. en Kapitain, en Ritmester og et Par Lieutenanter hvert Aar skiftevis kommanderedes herover for at deltage i de større Øvelser enten ved Garnisonerne eller i Leiren; det vilde vedligeholde og forplante Tjenestedygtigheden hos Befalingsmændene.« Dernæst udtalte Kofod: »Endvidere haaber jeg, at den høitærede Minister er enig med mig om, at skal der være et Kompagni Feltartilleri, maa dette ogsaa i Fremtiden have Heste til Bespænding. Det have vi nemlig ikke havt hidtil. Staten har faaet bevilget ved Lov 12. Februar 1872 12 Skilling pr. Td. Hartkorn for at holde Heste til Væbningen; Pengene ere komne ind i Statskassen, men Heste ere ikke blevne ydede til Væbningens Øvelser.« Endelig gjorde han sig til Talsmand for, at man ikke forlangte af det bornholmske Mandskab, at det ved Øvelsernes Afslutning skulde aflevere Vaaben, Munderingssager etc. til Tøjhuset i Rønne, men have Adgang til at tage disse Ting med hjem. Det vilde have Betydning, dersom der opstod Arbejderoptøjer f. Eks. ved de store Kul- og Teglværker ved Hasle. Der kunde da efter Kofods Mening ske det, at »Halvdelen af Bornholms Bøndergaarde og maaske ogsaa af Kjøbstæderne vare afbrændte, inden det respektive Mandskab kunde være indkaldt og bevæbnet. I Milit-

sens Dage hængte det jo saaledes sammen, at enhver Mand havde sine Vaaben hængende hjemme paa sin Væg, og Politiøvrigheden kunde da henvende sig blot til en Kompagnichef med Forlangende om at faae Understøttelse i saadanne Tilfælde, og Understøttelsen kunde da ydes let og hurtigt.«

Dam berørte i en længere Tale, han holdt om Hærlovforslaget, og hvori han udtalte Ønsket om, at man denne Gang naaede til en Løsning af Forsvarssagen, ogsaa den bornholmske Væbning, men han indskrændede sig i det væsentlige til at erklære, at han i det allermeste kunde slutte sig til, hvad hans Kollega fra Rønnekredsen havde udtalt.

Da der ikke fra Folketingsudvalgets Side blev foretaget noget, der imødekom de to bornholmske Folketingsmænds Ønsker med Hensyn til Ændringer i Væbningens Forhold, stillede Kofod en Række Ændringsforslag ved 2. Behandling i Folketinget af Hærlovforslaget. Han gjorde i en længere Tale Rede for de 3 Hovedformaal med disse Ændringer: 1) at skaffe Væbningen det tilstrækkelige Antal Befalingsmænd, 2) at knytte Væbningen saa nær til Hæren, at man derved kunde opnaa den tilstrækkelige Dygtighed hos Befalingsmændene paa Bornholm og 3) at faa Væbningen forsynet med det til Øvelserne ved Artilleriet og Kavalleriet fornødne Antal Heste. Med Hensyn til Befalingsmandsspørgsmaalet oplyste Kofod, at Forholdene i Øjeblikket var saaledes, at »af de 4 Fodfolkskompagnier have de 3 af Officerer en Kapitain og en Lieutenant, men det fjerde en Kapitain alene. Ved Eskadronen er der en Ritmester, men ingen Lieutenant; ved Feltartillerikompagniet er der en Kapitain, men ingen Lieutenant, og ved Fæstningsartilleriet er der ingen Kapitain, men en Lieutenant. Det vil altsaa ses, at Befalingspersonalet er meget indskrænket i Tal. Grunden hertil er let at paavise. Jeg behøver kun at nævne, at der ikke er den ringeste Tillokkelse for Bornholmerne til at gaa ind i Officerskorpset; der bruges skjemtvis det Udtryk, naar Nogen agter at uddanne sig til Sekondlieutenant i Hæren, for senere at faae Ansættelse i Bornholms Væbning: Hvorfor vil han være militær Dagleier? Dette, at faae 2 Kroner om Dagen for at være Befalingsmand ved en saadan Afdeling falder ikke i Bornholmernes Smag. Derimod er jeg overbevist om, at Væbningen vil faae Tilgang af Officerer og Underofficerer i et tilstrækkeligt Antal og af tilstrækkelig Dygtighed, hvis man gaar ind paa det Forslag, som jeg har tilladt mig at stille, at der

ved hvert Kompagni ansættes 1 Kaptain, 1 Premierlieutenant, 1 Sekondlieutenant, 1 Oversergent og 4 Sergenter, fastlønnede. Dermed menes naturligvis ikke, at de skulle lønnes saaledes, som Hærens Befalingsmænd lønnes; jeg tænker mig f. Ex., at en Kapitain skulde have i Løn det Samme, som en Forstærkningskapitain har i Honorar, at en Sekondlieutenants Lønning skulde sættes lige med det Honorar, som den Sekondlieutenant har, der nu forretter Adjudanttjeneste ved Væbningen, altsaa 300 Kr. aarlig, og at Premierlieutenanten skulde stilles midt imellem. Man vil se, at det kun er smaa Krav, jeg stiller til Finantserne, for at opnaa det Formaal, jeg tilsigter.«

For at tilvejebringe nær Forbindelse mellem Hæren og Bornholms Væbning foreslog Kofod, at den skulde staa under vedkommende Generalinspektørs Tilsyn, og at der i de aarlige større Øvelser paa Bornholm skulde deltage en Del af Hærens faste Befalingsmænd. »Det anser jeg«, udtalte Kofod, »for aldeles fornødent. Tingen er jo den, at Mandskabet derovre har gjennemgaaet den fuldstændige Uddannelse ved Hærens Rekrutskole, har senere været i Leir og staar altsaa jævnbyrdig med Hærens øvrige Mandskab. Hvis der nu ikke gives Adgang for Officerer og Underofficerer paa Omgang til at faae opfrisket deres militære Kundskaber, er det klart, at de lidt efter lidt ville blive stivnede i det Gamle — det er en Naturlov — idet de ikke vilde kunne følge med Udviklingen. Dette anser jeg altsaa for aldeles fornødent for at bevare en tilstrækkelig Dygtighed hos Befalingspersonalet.«

Angaaende Hesteforsyningen udtalte han sig omtrent som ved 1. Behandling: Bornholmerne havde punktlig betalt den Hartkornsskat, som Loven af 1872 paalagde dem, og for hvilken Forudsætningen var, at Staten skulde stille Heste til Raadighed. Men dette sidste var ikke sket. »Dette finde vi os«, udtalte Kofod, »nu lidt brøstholdne ved derovre, thi det er os nemlig om at gjøre i alt Fald at skaffe et Feltbatteri i Krigstilfælde bespændt, saa at det kan bevæge sig med Lethed og ligeledes at skaffe Rytteriet, Eskadronen, bereden. Jeg tør tro, at, hvis det kunde lykkes at faae Væbningen ordnet omtrent saaledes, som jeg her foreslaar, ville vi med lige saa god Sikkerhed kunne møde Fjenden paa Bornholms Kyster, som jeg er overbevist om, at den danske Hær og Flaade kan møde Fjenden paa Danmarks Kyster«. (Folket. Forh. 1879—80, Sp. 5261—63).

Dam udtalte ganske kort, at han sluttede sig til de af Kofod stillede Ændringsforslag. At han ikke var Medforslagsstiller, forekom under disse Forhold noget mærkeligt. Formentlig hænger det sammen med, at de to Folketingsmænd stod i et personligt Modsætningsforhold.

Saavel Krigsministeren som Hærlovsudvalgets Ordfører, General Thomsen, udtalte sig meget velvilligt om de fra bornholmsk Side fremsatte Ønsker, men henstillede, at man mellem 2. og 3. Behandling fik Lejlighed til at overveje dem noget nærmere. For at skaffe fri Bane for denne Overvejelse, tog Kofod Ændringsforslagene tilbage. De kom ikke frem mere, da det Hærlovforslag, hvortil de var knyttede, strandede som saa mange andre Forslag i denne Periode paa de partipolitiske Skær.

Som allerede nævnt var Lucianus Kofod i denne Samling rykket ud af den stærkt tilbagetrukne Stilling, i hvilken han — mere eller mindre frivilligt — havde placeret sig selv, efter at han i 70'ernes første Halvdel havde været et af Tingets stærkest agerende Medlemmer. Dette viser sig ogsaa paa en Del andre Omraader end de foran omtalte. Saaledes optraadte han paany som Sprogrenser. Denne Virksomhed havde vel været skæmmet af denne Mands ubetvingelige Hang til Overdrivelser og deraf følgende Modstand fra Rigsdagskolleger, som ellers vilde have holdt sig — i hvert Fald — neutrale, men Kofods Arbejde paa dette Felt og hans Hamren løs paa udanske Ord havde dog uden Tvivl givet ikke saa faa positive Resultater, ikke alene ved Rigsdagens Udformning af Ændringsforslag, men ogsaa under Lovforslagenes Udarbejdelse i Regeringskontorerne, hvor man vel i og for sig foretrak de tilvante, fremmede Udtryk, men for at undgaa Kritikken i Rigsdagen dog i nogen Grad søgte at erstatte disse med saadanne danske Ord, man efter Omstændighederne kunde godkende. Den gamle Adam var imidlertid ikke død endnu, og den til Daad genopvaagnede Lucianus Kofod drog paany i Leding. Saaledes stillede han ved Behandlingen af Lovforslaget om Spare- og Laanekasser sammen med 14 andre Medlemmer en Række formelle Ændringsforslag, der alle havde Sprogrensning som Maal. Han stødte her voldsomt sammen med Udvalgets Ordfører, der var ingen ringere end Venstrehøvdingen Hørup, som tog meget haanligt paa Kofods Fordanskningsbestræbelser. Kofod svarede i en Tale, hvori han betegnede Hørup »som i denne Hen-

seende saa stokkonservativ, saa reaktionær, at jeg næsten gyser tilbage for at bruge det rette Udtryk«. Kofod sluttede sit Foredrag, der var holdt i den samme udfordrende Tone, hvori denne Politiker fortrinsvis udtrykte sig, med følgende kraftige Bemærkning: »At feje en saadan Augiasstald som det danske Lovsprog — særlig den Del deraf, der leveres af det ærede Medlem fra Kjøge (Hørup) — er virkelig saa møjsommeligt et Arbeide, at det let kunde være, at der blev liggende en Bunke hist og her i en skjult Krog, som man ikke fik opdaget, naar man ikke havde en saa ømtaalelig Næse«. (Folket. Forh. 1879—80, Sp. 4683—86). Kofod havde iøvrigt den Tilfredsstillelse, at alle hans heromhandlede Ændringsforslag blev vedtaget.

Lucianus Kofod viste i det hele i denne Samling, at han havde fundet sig selv paany, ogsaa i Henseende til slagfærdige og spydige Bemærkninger. Dette kom saaledes frem i en lille Skærmydsel mellem ham og hans gamle Uven Gert Winther. Denne beklagede sig over den Anvendelse, Kofod havde gjort af hans Ord. »Naar man ikke vil høre, hvad jeg siger«, sluttede Winther, »skal man i det mindste ikke gøre sig lystig paa min Regning over noget, som man selv lægger mig i Munden«. Dertil svarede Kofod: »Naar det ærede Medlem siger, at jeg gjorde mig lystig over, hvad han sagde, saa maa jeg sige, at det gjør jeg aldrig. Den ærede Taler bedrøver mig altid; han gjør mig sørgmodig i Stedet for at gjøre mig lystig.«

Angaaende Dams Virksomhed skal til foranstaaende Oplysninger kun tilføjes, at han interesserede sig meget for Lovgivningen om Spare- og Laanekasser. Han var meget imod, at de i for høj Grad kom ind under Statskontrol. Regeringens Forslag om en Sparekasseinspektør, der paa Statens Vegne skulde have Indseende med Sparekassernes Forvaltning af deres Midler, bekæmpede han ivrigt.

Bornholms Repræsentant i Landstinget, Kammerherre Fallesen, benyttede som i de nærmest foregaaende Samlinger sit Rigsdagsmandat til at værge sin særlige Institution, det kgl. Teater. Desuden leverede han flere Indlæg til Forsvar for Embedsmændenes Lønninger. Han gjorde det med Fynd og Klem og med megen Overbevisning. Jeg skal nævne et Par Eksempler paa hans Indlæg om disse Forhold. Ved 1. Behandling af Finanslovforslaget i Landstinget udtalte han bl. a.: »Jeg mener, at vor hele Embedsstand er fra øverst til nederst lønnet for

slet, for ringe. Naturligvis navnlig de lavere Klasser; men i det Hele er vor Embedsstand lønnet for lavt. Jeg kan sige det uden nogensomhelst Undseelse, da jeg staar udenfor enhver Lønningslov; der er ingen Lønningslov, der har Indflydelse paa min Skjæbne, som jeg iøvrigt er fuldkommen vel tilfreds med. Altsaa jeg vil tillade mig at henlede Opmærksomheden paa, hvilken Betydning det har at have en god Embedsstand. Se Dem om i de Lande, der hærges stadig af Kalamiteter, og De ville altid finde, at det er saadanne Lande, hvor der er en slet Embedsstand. Der er 4 eller 5 Stater i Europa, der lide under ulykkelige Forhold, og hvor den vigtigste Grund dertil er, at det ikke har været muligt der at skabe en hæderlig, indsigtsfuld og — det beder jeg lagt Mærke til — anset Embedsstand. Men det vil man ikke opnaa at faae, naar Embedsmanden i den lille Kjøbstad skal gaa omkring til Kjøbmændene og bede om Godtveir for at faa Kredit, eftersom han har en saa særdeles lille Lønning, at han bestandig er tilbage.« (Landst. Forh. 1879—80, Sp. 911—12).

Ved 2. Behandling af samme Lovforslag var han inde paa samme Emne og udtalte bl. a.: »Der gives jo ikke nogen Stand i Landet, selv den allertarveligste, hvor ikke en Mand, naar han har usædvanlig gode Evner og er flink og flittig, kan skaffe sig en saadan Stilling, at han kan deltage i Livets Nydelser. Enhver vil dog indrømme, at der blandt alle vore Urtekræmmere findes enkelte, som ved Flid og Dygtighed ere naaede op til at have store og betydelige Indtægter aarlig, og saaledes gaar det med alle Stænder uden Undtagelse. Den eneste Stand i Danmark, hvor man ikke kan naae en lukrativ Stilling eller — paa ingen Maade lukrativ, det var et uheldigt Udtryk, — men en Stilling, hvor man i al Beskedenhed kan tillade sig at deltage i Livets Nydelser, er Embedsstanden. De Herrer have, og jeg med, ved Kultusministerens Velvillie Adgang til Tilskuerpladsen i det kongelige Theater. Se Dem om, mine Herrer. Finde De der Generaler eller Høiesteretsassessorer eller Justitiarius i Høiesteret? De finde hverken dem eller deres Familier, nei, det er Handelsstanden, De finde.« »Det er mig kjært at se dem der. Men jeg paastaar, at det er ligefrem upassende, at de, der ere i Spidsen for den store Administration, ere stillede saaledes, at de ikke engang kunne gaa i Theatret een eller to Gange om Aaret. Jeg taler ikke om Smaafolk som Oberster og Kontorchefer, de komme der aldrig, og komme

de der engang paa deres Fødselsdag, er det i Galleriet (Munterhed). Det er sandt, hvad jeg siger; jeg veed, hvem der kommer i Theatret; der kommer ingen af Embedsstanden, det er en Undtagelse, medmindre Embedsstanden er saa lykkelig at høre til et af Thingene, det er en anden Sag.«

Som man vil se, var Fallesen næsten ligesaa ensidig i sin Behandling af disse Forhold som en tidligere bornholmsk Rigsdagsmand, Findanus Petersen, kun med den Forskel, at de to Herrers Tendens var stik modsat.

10. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND LUCIANUS KOFOD, BLEM, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1880—81.

Denne Rigsdagssamling blev afbrudt 2 Gange ved Opløsningsvalg til Folketinget. Den 7/5 1881 erklærede Ministeriet Estrup Folketinget opløst, fordi »det manglede Evne eller Vilje til at behandle Sagerne«, og nye Valg blev udskrevne til den 24/5. Efter Valget holdt Tingene paany Møder i en Periode, der varede fra den 27/5 til den 6/7. Da Folketinget forkastede Finansloven, blev nye Valg udskrevne til den 26/7. Samlingens tredie og sidste Afdeling varede fra den 6/8 til den 30/8 1881.

Ved det første af disse Opløsningsvalg skiftede Rønnekredsen Repræsentant, idet Gaardejer Blem, som nærmere omtalt i næste Kapitel, afløste Lucianus Kofod. Blem havde dog ikke Ordet i denne Samling og var heller ikke Medlem af noget Udvalg. Lucianus Kofod, der i denne Session afsluttede sin 17-aarige parlamentariske Virksomhed, havde Ordet 7 Gange, og var Medlem af Udvalgene om Meddelelse af Indfødsret og om en Ændring i Folketingsvalgkredsenes Fordeling. Han indbragte selv 2 Lovforslag, begge omhandlede Forholdene ved Bornholms Væbning, jfr. nedenfor. Dam talte 8 Gange; han var Medlem af Udvalgene til Behandling af Lovforslagene om 1) Handelsskibenes Sødygtighed og Udrustning, 2) visse Ændringer i Valgloven og 3) det bornholmske Strandingsvæsen; dette Lovforslag havde han selv indbragt i Tinget. Desuden var han som sædvanlig Medlem af og Sekretær i Finansudvalget. Endelig optraadte han sammen med 10 andre Venstrefolketingsmænd som Medforslagsstiller til et Lovforslag om Oprettelse af en Alderdomsforsørgelsesanstalt for det danske Folk. — Fallesen talte ikke mindre end 14 Gange og var Med-

lem af 3 Udvalg, nemlig angaaende Lovforslagene om: Tilsyn med Næringsmidler, Tillæg til Pensionsloven og Lønninger til Retsbetjente.

Som omtalt i forrige Kapitel havde Lucianus Kofod, principielt støttet af sin Kollega fra Aakirkebykredsen, i Samlingen 1879—80 gjort sig til Talsmand for en Række Forbedringer af Forholdene ved Væbningen paa Bornholm. Da der intet Resultat opnaaedes i saa Henseende, idet selve Hærlovforslaget ikke blev gennemført, mødte Kofod i den nye Samling med to af ham udarbejdede Lovforslag, hvoraf det ene omhandlede Ordningen af Væbningens Forhold, det andet Godtgørelse for Tjeneste ved Væbningen. De indbragtes ved Samlingens Begyndelse. Kofod erklærede i sin Forelæggelsestale, at Væbningen led under 2 Hovedfejl: den kunde ikke faa Tilgang af tilstrækkeligt kvalificerede Befalingsmænd, og den kunde ikke benyttes som Støtte for Politiet til Opretholdelse af Ro og Orden paa Øen, da Mandskabets Vaaben etc. ved Øvelsernes Afslutning deponeredes i Rønne. Han omtalte, at der Aaret før — altsaa i 1879 — havde været ret alvorlige Optøjer, iværksat af fremmede Arbejdere, og vel havde Politiet paa egen Haand naaet at dæmpe Uroen, men dette kunde man ikke altid regne med. Efter Kofods Forslag skulde Væbningens Mandskab fremtidig medtage og altid have til Raadighed Vaaben og Munderingssager. For at gøre Stillingerne ved Væbningen tillokkende foreslog han, at der skulde ydes Befalingsmændene pensionsgivende Lønninger; disse var iøvrigt ret beskedne: Kaptajner 780 Kr., Premierløjtnanter 420 Kr. og Sekondløjtnanter 240 Kr. aarlig, men dog en betydelig Forbedring af de dagældende Vederlag. For Korporaler, Underkorporaler og menige foreslog han de samme Godtgørelser, som ved Hæren i det øvrige Land. Endvidere stillede han Forslag om, at Væbningens Befalingsmænd med passende Mellemrum skulde indkaldes til Øvelser ovre, for at man vedblivende kunde holde dem i Træning. Endelig foreslog han, at den særlige Rytterskadron ophævedes. Han ansaa den kun egnet til Ordonnanstjeneste, og det var hans Opfattelse, at de Folk, der var uddannede som Trænkonstabler ved Artilleriet kunde benyttes som Ordonnans i paakommende Tilfælde. Derved opnaaede man — efter Kofods Beregning — at hele Reformen finansielt kunde hvile i sig selv. (Folket. Forh. 1880—81, Sp. 38—39).

Ved Lovforslagets 1. Behandling udtalte Krigsministeren, General Kauffmann, sig i det store og hele velvilligt. Han troede dog ikke paa de af Kofod opstillede Beregninger, hvorefter Reformen ikke skulde betyde en Merudgift, men han mente, at denne næppe androg mere end ca. 6.000 Kr. om Aaret.

Dam erklærede sig i alt væsentligt enig med Forslagsstilleren; dog fandt han ikke nogen Grund til, at det Vederlag, som skulde ydes Væbningens Officerer, gav Adgang til Pension. Han fremførte dernæst nogle Ønsker, som var fremsat paa et Møde paa Bornholm, der havde været afholdt i Anledning af Luc. Kofods Lovforslag; disse gik blandt andet ud paa, at man ikke længere vilde lade sig nøje med de gamle udrangerede Haandvaaben, som man ikke vilde bruge ved de almindelige Hærafdelinger og derfor sendte over til Bornholm. Endvidere paatalte Dam, at den Skat, som i 1872 var paalagt det bornholmske Hartkorn, for at Staten skulde skaffe Væbningen Heste, slet ikke var blevet brugt til dette Formaal. Man havde for Tiden saa faa Heste ved Væbningen, at man ved Øvelserne maatte indskrænke sig til at undervise Mandskabet i at strigle nogle »Prøveheste« og lægge Sadel paa dem. Egentlige Rytteriøvelser kunde slet ikke afholdes.

Efter disse i det store og hele velvillige Udtalelser blev Lovforslaget sendt til et Udvalg, som i Forvejen var nedsat om et andet af Samlingens militære Lovforslag, men hvori ingen af de bornholmske Repræsentanter havde Sæde. Dette Udvalg afgav ingen Betænkning, saaledes at de ønskede Reformer af den bornholmske Væbning heller ikke i denne Samling blev gennemført.

Som omtalt i forrige Kapitel var et af 441 Bornholmere underskrevet Andragende om at indføre den almindelige danske Lovgivning om Strandingsvæsenet blevet henvist til Justitsministerens nærmere Overvejelse. Ministeren meddelte imidlertid i Skrivelse af 22/11 1880 Folketingets Formand, at han — efter at have indhentet en Udtalelse fra Amtmanden og Amtsraadet paa Bornholm — ikke fandt Anledning til — i hvert Fald for Tiden — at forelægge et Lovforslag om Ændring af de gældende Regler. Dam fastholdt dog Ønsket om, at den bornholmske Særordning paa Strandingsvæsenets Omraade ophævedes, og indbragte derfor et hertil sigtende Lovforslag. Ved dettes 1. Behandling i Folketinget (den 18/1 1881) gjorde Dam udførligt Rede for Forskellen mellem de i 1836

indførte almindelige Regler for Bjergning af Personer og Gods ved Strandinger og de bornholmske Særregler paa dette Omraade, og han udtalte som Resumé af sine Sammenligninger: »Det forekommer mig, at disse almindelige Bestemmelser ere meget mere hensigtsmæssige, forsaavidt der er mindre Omsvøb, der er hurtigere Expedition for at komme Strandede til Hjælp ved Bjergning af Mandskab og Gods. Dernæst hedder det i det særlige bornholmske Reglement, at »Skipperen eller de paa Skibet Høistkommanderende tilspørges derpaa, om han tiltror sig at bjerge Skib og Gods med egne Folk, hvilket dog ikke bør ske paa en pludselig og overrumplende Maade, saa at han ei faar Tid at betænke sig«. Der synes for min Betragtning at være noget Stødende, for ikke at sige Prangeragtigt, i den Bestemmelse, at man saaledes begiver sig ud, før man bliver kaldet, og i Modsætning hertil hedder det da ogsaa i den almindelige Strandingslov, at, saalænge Skipperen eller Nogen, der træder i hans Sted, er tilstede, maa Ingen under Foregivende af at komme ham til Hjælp komme ombord paa hans Skib mod hans Villie. Jeg foretrækker denne sidste Bestemmelse fremfor den, der er gjældende Ret paa Bornholm. Angaaende Bjergelønnen for Enkeltmand og dens Størrelse, da kan denne efter den nu for Danmark gjældende Lov i visse Tilfælde gjøres til Gjenstand for Rettergang, og ligeledes kan Bjergningskontrakters Retsgyldighed ogsaa gjøres til Gjenstand for Fortolkning og Afgjørelse ved Rettergang, hvorimod det efter det særlige bornholmske Regulativ har sit Beroende ved, hvad Amtmanden i saa Henseende bestemmer. Det er denne Bestemmelse, som har stødt de Fleste mest, fordi der deri synes at ligge en Vilkaarlighed, som man i vor Tid ikke finder forenelig med hele vort administrative System. Det forekommer mig, at man heri finder ligesom en Levning fra Lehnstiden, der har bibeholdt sig til vore Dage, og der, som sagt maa skjønnes mindre at passe til vort hele System, saaledes som vi nu ere indrettede med Hensyn til vor Administration i det Hele. Med Hensyn til det bjergede Skibsmandskabs Forpleining, Sygehjælp og Hjemsendelse indeholdes der næsten ingen Bestemmelser i det særlige Reglement, hvorimod der i saa Henseende findes tilsvarende Bestemmelser i den almindelige Lov, hvilket ogsaa gjælder med Hensyn til Søforklaring, Toldopsyn, Karantænevæsen, Auktioner, Konditioner og Kundgjørelser for disse Auktioner, samt Inkassationer. — I Korthed er Resultatet af de

Overveielser, som jeg har tilladt mig at anstille, dette, at det for Bornholm gjældende Reglement er stærkt lappet, nemlig ved omtrent 30 Stykker nyere tillempede Bestemmelser, dels ved Kancelliskrivelser og dels ved Ministerresolutioner og deslige, men at der desuagtet endnu findes efter mit Begreb adskillige uheldige Bestemmelser i det Bestaaende, og at det er uheldigt, at man i mangfoldige Tilfælde ikke har tilstrækkelig Veiledning i det for Bornholm gjældende Regulativ, eftersom man dels maa henholde sig til Analogien af Loven af 1836 og dels til denne Lov selv« (Folket. Forh. 1880—81, Sp. 1831—34).

Justitsministeren, Nellemann, erklærede, at han aldeles ikke vilde benægte, at det gamle Strandingsregulativ for Bornholm led af adskillige Brist og Mangler, »men«, føjede Ministeren til, »ikke desto mindre er det jo dog saa, at, da jeg i Anledning af det Andragende, denne Sag vedrørende, som blev henvist til Ministerens Afgjørelse i forrige Session, indhentede Erklæringer fra de lokale Myndigheder paa Øen, navnlig fra Amtmanden og Amtsraadet, kom der fra begge Steder den Erklæring, at man fraraadede for Tiden, og før en almindelig Omordning af Strandingslovgivningen skulde finde Sted, at røre ved den bestaaende Lovgivning derovre«. Ministeren drog derefter i Tvivl, om der virkelig kunde siges at være overvejende Tilslutning paa Øen til en Forandring. Dette kunde naturligvis ikke være det ene afgørende i Sagen, men dertil kom, at der for Tiden forberedtes en almindelig Revision af Strandingslovgivningen; Sagen laa i Kommission, hvis Arbejde var ret langt fremskredet. Justitsminister Nellemann mente derfor, at naar man havde klaret sig paa Bornholm siden 1785 med de af Dam kritiserede Regler, kunde man vedblive »dermed de faa Aar, som der kan være Tale om, inden den nye Ordning for hele Landet kommer i Stand.«

I sin Replik til Ministeren udtalte Dam sin Tilfredshed med, at der snart kunde ventes et Forslag om en helt ny Sølov, men man havde jo ingen Garanti for, hvornaar den blev gennemført. Med Hensyn til Bornholms Amtsraads Stilling til Sagen, udtalte Dam, at der naturligvis knyttede sig visse Særinteresser til de bestaaende Forhold, og at det maatte være disse, der havde været bestemmende for Raadets Stilling. Iøvrigt gjorde Dam opmærksom paa, at Ordningen af 1836 var indført efter Anbefaling af Roskilde Stænderforsamling, og at

de bornholmske Repræsentanter i denne ogsaa havde tiltraadt den og regnet med, at den vilde blive indført paa Bornholm, men ved en samtidig udstedt kongelig Kundgørelse blev det bestemt, at de nye Retsforskrifter *foreløbig* ikke skulde gælde for denne Landsdel. (Folket. Forh. 1880—81, Sp. 1831—37).

Ved Lovforslagets 2. Behandling blev det henvist til et Udvalg paa 5 Medlemmer, hvoraf Dam blev det ene. Dette Udvalg afgav under 7/5 1881 en Betænkning, hvori man erkendte at de gældende Regler for Strandingsvæsenet paa Bornholm var forældede, men da Ministeren nu havde bebudet en Reform af det øvrige Danmarks Strandingsvæsen, fandt man det rigtigst at oppebie et saadant Lovforslags Forelæggelse og indtil videre lade det have sit Forblivende med de paa Bornholm gældende særlige Regler.

Endvidere skal nævnes, at Spørgsmaalet om Anlæg af en Nødhavn paa Østbornholm var Genstand for en ret udførlig Omtale i denne Samling. Til Finanslovens 3. Behandling stillede 15 Folketingsmænd, der ikke var Medlemmer af Finansudvalget — blandt dem Luc. Kofod — Forslag om, at der stilledes 15.000 Kr. til Raadighed for Indenrigsministeren til Undersøgelse af Betingelserne for Anlæg af Udførsels- og Tilflugtshavne ved Jyllands Vestkyst, i det nordlige Kattegat samt paa Bornholm. Som Ordfører for disse 15 Forslagsstillere optraadte Etatsraad Juel — som Rønnekredsens Venstre i 1876 tænkte paa at opstille imod Lucianus Kofod. Han udtalte om de bornholmske Forhold følgende: »De Havne, som findes paa Bornholm baade paa Vestkysten og paa Østkysten, ere sikkert nok, navnlig efter den Uddybning, de havde faaet i de senere Aar, tilstrækkelige med Hensyn til Øens Udførsel; men Erfaringen har viist, at der paa Bornholm, som aarlig passeres af henved 100.000 Skibe, er den allerstørste Trang til, at der bliver oprettet en Tilflugts- eller Nødhavn, navnlig paa den østlige Side af Øen. Det er en bekjendt Sag, at ved Bornholm finder hyppig det Veirfænomen Sted, at Vinden pludselig fra vestlig Kuling springer om til nordostlig Storm, der ofte kaster Skibene paa Land, navnlig ved Frænderhed, der er en altfor aaben og udsat Plads til, at Skibene der kunne finde en rolig Ankerplads. Det vil altsaa være nødvendigt, at en Tilflugtshavn lægges i Nærheden af Frænderhed enten ved Nexø eller muligen ved Svaneke. Der har ved Nexø været anstillet temmelig vidtgaaende Undersøgelser i den Henseende, og navnlig

har man ment, at det tidligere Frederiks Stenbrud vilde egne sig til Anlæg af en Nødhavn. Jeg for min Del har den Tro, at der ogsaa ved Svanke er en fortrinlig Plads til Anlæg af en Nødhavn, nemlig Nordvest for Svaneke ved det Sted, der kaldes Vigen, hvor Naturen ligesom har dannet en Havn, som ved en tilstrækkelig Uddybning vistnok vil frembyde en fortrinlig Tilflugtsplads for Skibe. Kristiansø har tidligere været benyttet en Del, men det har viist sig, at den ikke egner sig dertil. Havnen ved Kristiansø er for det Første for lille og altfor aaben; man har endog Exempler paa, at Skibe have lidt Havari i selve Havnen. Dertil kommer, at der paa Kristiansø er fuldstændig Mangel paa Beddinger og Haandværkere, som kunne istandsætte Skibe, naar de have lidt Havari, og der er jo 2 a 3 Mil til Fastlandet, saa jeg tror ikke, at Kristiansø vil kunne egne sig som Tilflugtshavn, tilmed da Seiladsen omkring Bornholm, som tidligere gik mellem det Nordlige af Bornholm og Kristiansø, nu paa Grund af Anlægget af Fyret paa Dueodde ved Nexø i Reglen eller meget ofte gaar Syd om Bornholm«. (Folket. Forh. 1880—81, Sp. 4710—11).

Indenrigsminister Skeels Svar paa denne Henvendelse lød saaledes: »Hvad Bornholm angaar, vil jeg forbeholde mig en fri Stilling. Det har ikke tidligere været mig bekjendt, at man har savnet en Nødhavn paa Bornholm, og før der er anstillet Undersøgelse om, hvorvidt og paa hvilken Maade en saadan skal anlægges, tror jeg dog man maa være paa det Rene med det Spørgsmaal først, om der i det Hele taget er særlig Anledning til at anlægge en Nødhavn paa Bornholm. Det staar tvivlsomt for mig, og Afgjørelsen af dette Spørgsmaal maatte betinge min Stilling til Sagen«. (Folket. Forh. 1880—81, Sp. 4736—38).

Ved Afstemningen blev Bevillingen sat ind paa Finansloven med 41 Stemmer mod 31.

Fra de 2 bornholmske Folketingsmænds Deltagelse i den her omhandlede Rigsdagssamlings Debatter skal iøvrigt kun omtales den Tale, hvormed Lucianus Kofod afsluttede sin lange parlamentariske Virksomhed. Der var fra Handelsforeningerne i 49 Købstæder indgivet Andragende om, at den gamle Særret, som Beboerne i Hammerum Herred i Vestjylland havde til at forhandle de ved Husflid fremstillede Uldvarer, fratoges dem. Flertallet af Udvalget tog Parti for Uldkræmmerne, Mindretallet foreslog at støtte Handelsforeningernes Henvendelse.

Ved Sagens Behandling i Folketinget den 6/5 1881 kastede Kofod sig med den for ham særegne Voldsomhed ind i Debatten; han udtalte bl. a.: »Det er en Kjendsgjerning, at det Allermeste af, hvad disse Bissekræmmere føre i deres Varepakker, ikke er Husflidsfrembringelser; det Allermeste er Fabrikvarer og ikke engang indenlandske Fabrikvarer, men ogsaa udenlandske«. »Jeg finder, at det er urigtigt, at , medens Næringsdrivende baade i Kjøbstæderne og paa Landet og Handlende, der ernære sig ved Ombæring af Varer, skulle bekoste Næringsbevis og bære andre Byrder for at drive denne Handel, saa er disse omreisende Bissekræmmere udrustede med den særlige Forret, at de maa omsætte baade indenlandske og udenlandske Fabrikvarer, uden at have nogensomhelst Forpligtelse til at løse Næringsbevis. (Afbrydelse af Th. Nielsen). Det ærede Medlem indskyder, at det kunne de ikke; men det gjøre de nu, og Politimyndighederne ere i den Retning overordentlig slappe, efter hvad der er mig forebragt, idet det næsten ikke er muligt at faae Nogen til alvorligt at straffe dem derfor. Kunde vi faae et Paabud om, at intet Fabrikarbeide, allermindst udenlandske Fabrikarbeider, maatte ombæres i Landet af Bissekræmmere, men at Varerne uden Skaansel og Barmhjertighed bleve konfiskerede, naar man fandt, at denne Ombæring af Husflidsvarer fra Hammerum med flere Herreder kun var et Skalkeskjul for Omsætning af Fabrikvarer, saa var jeg tilfreds. Jeg agter ikke at stemme for Noget, om hvilket man virkelig maatte sige, at det gik ud paa et Angreb paa Landbofliden og den almindelige Næringsfrihed. Men jeg er fra Handlende i min Valgkreds ofte bleven indtrængende anmodet om at gjøre Noget for at hæmme dette Onde. At dette Onde virker stærkt ogsaa paa en saa afsides beliggende Landsdel som Bornholm, vidner jo om, hvilket forfærdeligt Omfang det har faaet, og hvilken Landeplage det ligefrem maa være i de øvrige, mere let tilgængelige Landsdele. Jeg har ikke fundet nogen bekvem Leileghed til at faae Ordet om denne Sag før nu, thi jeg holder i det Hele ikke af i Tide eller Utide at bringe den Slags Sager frem her i Thinget, som jo dog i og for sig kunne betragtes som mindre væsentlige. Men naar nu endelig en bekvem Leilighed tilbyder sig, da vil jeg sige, at efter min Mening eier Sproget ikke Udtryk, der ere for stærke til at betegne dette Uvæsen, thi det er værre end Uretfærdighed. Det gaar ud paa, at visse Folk skulle fra Fødselen af have en vis Forret; det er den eneste ved Fødselen ned-

arvede Forret, som er tilbage, efter at Adelsprivilegierne ere ophævede — denne Forret, at hin Hosekræmmeradel derovre i Vestjylland skal have Lov til at drive en Næring frit og uhindret, som andre Mennesker i Danmark maa kjøbe sig Ret til ved Næringsbevis eller paa anden Maade. Det har forbauset mig meget, at det ærede Medlem for Veile Amts 2. Valgkreds (Berg), der ellers taler saa stærkt her i Thinget om Lighed for Loven og Lighed i alle andre Forhold, ogsaa med Hensyn til Næringsadkomster, har kunnet forsvare et saa ubilligt og uretfærdigt Fortrin som dette, hans ærede Medjyder have derovre paa Vesteregnen. Jeg skal derfor paa det Varmeste anbefale dette Mindretalsforslag, for at vi endelig ved den høie Regjerings Medvirkning kunde faae sat en Stopper for denne Omløben med Fabrikvarer, indenlandske og udenlandske.«

Resultatet af dette Angreb stod i omvendt Forhold til den Styrke, hvormed det blev ført — ogsaa i saa Henseende svarede dette sidste Kapitel i Lucianus Kofods Rigsdagsgerning godt til, hvad han iøvrigt havde maattet opleve paa Tinge. Ved Afstemningen sejrede Tilhængerne af Uldkræmmernes Privilegium med 50 Stemmer mod 24.

I Landstinget var Teaterchef, Kammerherre Fallesen, stadig Bornholms Repræsentant. Der er dog i denne Samling intet i hans Udtalelser, der bærer Vidnesbyrd herom; intet lokalt bornholmsk Anliggende føres frem eller omtales fra hans Side, og de Lovgivnings- og Bevillingsemner, han paa sin iltre og energiske Maade gav sig i Lag med, havde i Almindelighed ikke større Interesse — direkte eller indirekte — for den Valgkreds, som havde sendt ham ind paa Tinge. Saaledes tog han kraftigt til Orde for Frederiksbergs Indlemmelse i København. Modstanderne af dette Standpunkt betegnede Fallesen vittigt som »Klokketaarnspatrioter«. Iøvrigt var det som sædvanlig det kongelige Teater og Embedsmandslønningerne, hvorom denne Politiker kredsede. Bl. a. rettede han under Forhandlingerne om et Løntillæg til Embedsmændene et stærkt Angreb paa Venstre, fordi dette Parti ikke vilde give noget Tillæg til Embedslønninger over 2500 Kr. aarlig. »Jeg tror«, udtalte Fallesen, »at en Del af Venstre har den Anskuelse, at en Embedsmand kan leve hæderligt med sin Familie i eet Værelse, tage Mad fra Dampkjøkkenet, sove, spise, arbeide, opholde sig i eet og samme Værelse. Det kan man ganske vist, og naar de ikke faae Lønningstillæg, saa dø de ikke af Sult; men naar man

stiller Embedsmændene paa det Punkt, at de, uden Hensyn til deres Dannelse og Fordringer til Livet, skulle gaa ind paa saadanne Vilkaar, saa fjerner man mange dygtige Kræfter fra Embedsstanden. Det staar derfor for mig, som har et ligesaa varmt Hjerte for de Smaa som enhver Anden, og som uhyre nødig vil bidrage Mit til at forhindre, at de faae Noget, saaledes, at det er en Pligt mod Embedsstanden som Helhed at holde paa til det Yderste, at man ikke kommer længere ned ad den Skraaplan, som vi desværre ere komne ind paa.« (Landst. Forh. 1880—81, Sp. 812—14).

Han fraraadede indtrængende Landstinget at vise Eftergivenhed overfor Folketingets Standpunkt i denne Sag. I det hele var han Talsmand for den skarpest mulige Front overfor Folketingsflertallet. Saaledes gjorde han sig bemærket under Forhandlingerne i Landstinget om Forlængelsen af den midlertidige Finanslov for 1881—82, der var blevet nødvendig, fordi Tingene ikke kunde enes om den ordinære Finanslov, ved at fremsætte en voldsom Protest imod dette Forsøg paa at undgaa en storpolitisk Konflikt. Hans utilslørede Opfordring til Ministeriet om at regere Landet provisorisk, vakte Modsigelse langt ind i Højres Rækker.

11. BORNHOLMSK POLITIK 1879—81; FOLKETINGSVALGENE I MAJ OG JULI 1881.

Den Fare, hvori Luc. Kofods Mandat havde svævet i Januar 1879, bevirkede, at denne Politiker, som hidtil havde nøjedes med at holde et Par Møder med sine Vælgere mellem Samlingerne, efter Afslutningen af den lange Samling 1878—79 averterede en Serie af Vælgermøder i sin Valgkreds, nemlig i Klemensker (20/7), Hasle (21/7), Allinge (22/7), Vestermarie (24/7) og Rønne (31/7). Af disse Møder maatte Vestermariemødet opgives, idet Bornholm den Dag blev hjemsøgt af en voldsom Orkan med væltede Træer, afrevne Hustage o. s. v., saaledes at der kun mødte 5 Vælgere; Indbyderen, Luc. Kofod, udeblev selv! Der blev saa et Par Maaneder senere, nemlig den 21/9, afholdt et Møde i Vestermarie.

Disse Møder fik et i det store og hele ensartet Forløb, navnlig derved, at de ikke bød paa nogen særlig stor Tilslutning, og at der slet ikke mødte Talere fra Oppositionens Side. Efter

Folketingsmandens Gennemgang af de aktuelle politiske Spørgsmaal og Angreb paa Folketingsflertallets Politik, blev der alle Steder opfordret til Diskussion, men denne indskrænkede sig til nogle Forespørgsler af neutral Art; saaledes skal nævnes, at man paa Møderne i Hasle og Allinge kom ind paa at drøfte Opretholdelsen eller Nedlæggelsen af Bornholms Væbning, og at der var enstemmig Tilslutning til at søge den bevaret. Paa Mødet i Rønne henstillede Luc. Kofod direkte til Mødedeltagerne at udtale sig om Væbningen, men ingen ønskede at ytre sig desangaaende. Derimod tog paa dette Møde, der dirigeredes af Overlærer Hoff, som naturligvis tilkendegav fuld Samstemmighed med Kredsens Repræsentant, Bankdirektør Chr. Lohmann, Ordet for at kritisere, at Beplantningen af Almindingsarealerne skred saa langsomt frem. Kofod svarede, at han havde rørt ved denne Sag overfor Finansminister Estrup, men at han nu skulde rejse Spørgsmaalet paany. Endvidere udtalte Lohmann stor Betænkelighed ved Bevillingen til Det kgl. Teater.

Septembermødet i Vestermarie var besøgt af godt 50 Vælgere. Det havde et ret livligt Forløb, idet der under Folketingsmandens Tale var en Del Afbrydelser og efter denne flere Forespørgsler, bl. a. fra Sognets Præst, Pastor Preitz, der ogsaa beredte den veltalende, men i saglige Spørgsmaal meget overfladiske Rigsdagsmand det ubehagelige Intermezzo, at han — efter at Luc. Kofod omstændelig havde forklaret, hvad han havde gjort for om muligt at skaffe Vestermarie Kirke Laan af offentlige Midler til et nyt Taarn — kunde rejse sig op og meddele, at Sagen var i Orden. Stemningen var i det hele ikke særlig velvillig overfor Kofod; saaledes blev der ikke som ved de andre Møder udbragt noget Leve for ham; det var jo ogsaa denne Egn, der ved Afstemningerne for nogle Maaneder siden havde vist, at det overvejende Flertal tilhørte Oppositionen; dennes Hovedmænd, Landschoff og M. P. Blem, der begge boede i Oplandet, havde dog ikke indfundet sig.

I 2. Kreds holdtes i denne Sommer intet politisk Møde, skønt en »Kreds af Vælgere« i Bornholms Avis stærkt opfordrede Dam til at indbyde til saadanne. Dam svarede ikke paa Anmodningen, og Bornholms Tidende, som han stadig redigerede, indeholdt i denne Periode saa lidt politisk Agitationsstof som nogensinde før.

Derimod holdt Dam efter Afslutningen — i Juli Maaned

1880 — af den lange Rigsdagssamling 1879—80 to Vælgermøder: i Svaneke den 10/9 og i Neksø den 11/9. Paa det første af disse var der kun mødt ca. 50 Vælgere, og det fik et for Møder i Svaneke usædvanligt fredeligt Forløb. Dam havde jo sluttet sig til den moderate Fløj af Venstre, og med denne havde Estrup fornylig afsluttet en Række Forlig. Dam vendte sig derfor i sin Indledningstale ikke stærkt imod Regeringen, men roste det Reformarbejde, det var lykkedes at gennemføre. Han omtalte i bitre Ord Striden i Venstre og udtrykte aabenhjertigt, at den væsentlig skyldtes Førernes indbyrdes Skinsyge, Ærgerrighed og Magtlyst. Luc. Kofod, der optraadte ved Mødet, havde selvfølgelig intet at indvende imod denne Karakteristik; han roste iøvrigt Dams Holdning i sidste Samling, særlig til Forsvarslovene. Lignende Toner lød fra de ellers mod Dam saa krigersk stemte stedlige Højremænd, Borgmester Grønlund og Lærer Jørgensen.

Mødet i Neksø den følgende Dag, hvori ca. 120 Vælgere deltog, var præget af en lignende Idyl. Her var det Kaptajn O. E. Sonne, der iøvrigt var Mødets Dirigent, som tolkede Højres Tilfredshed med Dams Holdning i den sidste Tid. Iøvrigt havde den nylig udnævnte Toldkontrollør Stub Ordet for at klage over, at Toldembedsmændene, særlig paa Bornholm, var saa slet lønnede, og Lærer Bergstedt for at bede Folketingsmanden virke for Indførelsen af det metriske System.

Kort efter holdt Luc. Kofod i sin Valgkreds 5 offentlige Møder, nemlig i Vestermarie den 19/9, Rønne den 20/9, Klemensker den 21/9, Hasle den 22/9 og Allinge den 23/9. Af disse var Haslemødet meget daarligt besøgt; ved de øvrige var Vælgerne mødt ret talrigt frem; i Vestermarie var der endog kommet saa mange til Stede, som Kirkeskolens Lokale kunde rumme. Ved dette Møde tog Luc. Kofods Modkandidat fra sidste Valg, M. J. Landschoff, Ordet. Hans Indlæg var dog ikke af almindelig politisk Natur, men formede sig nærmest som Forespørgsler til Folketingsmanden, bl. a. om Bornholms Væbning, som Landschoff ønskede at bevare. Der var i det hele taget mange Interpellanter ved disse Møder, bl. a. Byfoged Gregersen, Hasle, Provst Sodemann, Klemensker, Lærer Siersted, Nyker, Adjunkt Selchau, Rønne, der efterlyste et Lønningstillæg til Embedsmændene, samt Klokker Kofod, Rønne, der aabenbart havde Lyst til at drille Folketingsmanden, idet han i Anledning af den megen Tale om Splittelsen i

Venstre forespurgte, om man ikke snart kunde vente, at ogsaa de stærke Partibaand i Højre kunde løsnes noget, saaledes at de, som oprindelig var valgt af Venstre, f. Eks. Luc. Kofod, kunde optræde noget friere! Iøvrigt spillede den partipolitiske Diskussion ved disse Møder en meget underordnet Rolle. Dog aflagde Folketingsmand Dam sin Kollega en Visit ved Mødet i Rønne, og han søgte ogsaa i sine Indlæg i Forhandlingen at defendere det moderate Venstres Politik i Modsætning til Højres; men da Luc. Kofod i sin Indledningstale — i skarp Modsætning til tidligere — havde anslaaet meget fredelige Toner overfor sine politiske Modstandere, lød der heller ikke ved dette Møde Kampsignaler. Med Hensyn til Stemningen paa disse Møder, bortset fra Vælgermødet i Vestermarie, kunde Bornholms Amtstidende, efter at Luc. Kofod var kommet hele Serien igennem, uden at blive modsagt, skrive: »Paa alle Møder viste der sig afgjort Tilslutning til og Billigelse af den Holdning, Folketingsmand Kofod til de vigtigste Sager, der behandledes i sidstledne Risdagssamling, havde indtaget, en Stemning, som fandt Udtryk i Taksigelser til Hr. Kofod for hans politiske Virksomhed i det hele eller i bestemte, særskilte Sager.«

At den Valgkreds, hvis politiske Indstilling der her er Tale om, faa Maaneder efter med overvældende Flertal skulde sende en politisk Modstander af Luc. Kofod ind paa Tinge, var der næppe nogen, der dengang drømte om.

Sommeren 1881 blev i politisk Henseende meget bevæget, idet den bød paa 2 Folketingsvalg. Den 7/5 blev Folketinget opløst, og i det kongelige aabne Brev, hvor Valget blev fastsat til den 24/5, betegnedes Tinget som savnende »Evne eller Vilje« til at løse sine Opgaver. Ugedagen efter, altsaa kun 10 Dage før Valget, indkaldte Luc. Kofod sine Vælgere til et Møde i Realskolens Gymnastiksal i Rønne den 17/5, og han henstillede til fjernere boende Vælgere at komme til Stede ved Mødet, da der næppe vilde levnes ham Tid til at holde flere i Kredsen. Det er da klart, at han ikke paa dette Tidspunkt havde tænkt sig andet end at søge Genvalg. I de 3 Dage, der forløb mellem denne Annonces Affattelse og Rønnemødets Afholdelse, tog Luc. Kofod imidlertid den overraskende Beslutning at trække sig tilbage. Hovedgrunden hertil var utvivlsomt, at hans politiske Modstandere havde foretaget det Skridt, som Lars Dinesen paa Valgdagen den 10/1 1879 havde udtalt sin Frygt for:

de havde opstillet Landschoffs ordførende Stiller fra forrige Valg, M. P. Blem, som Kandidat. At der ogsaa var nogen Utilfredshed i Højres egne Rækker med Kredsens Folketingsmand, er dog utvivlsomt. Et Forlydende i Bornholms Avis for 10/5, hvorefter Øens tidligere Amtmand, Kammerherre Vedel, der nu var Amtmand i Sorø, skulde opstilles som Højrekandidat i Rønne, tyder herpaa. Og dette har naturligvis øget Luc. Kofods Frygt for, at hans Valg ikke skulde kunne gennemføres. Selv udtalte han nogle Aar efter, at da han erfarede Blems Kandidatur, lugtede han Lunten; derfor gik han som den kloge General frivillig. Officielt gav han som Grund for sin Tilbagetræden, at han paa Grund af sin Embedsstilling ikke *kunde* søge Genvalg. Samtidig med, at han — i en Annonce — meddelte dette, bragte han Vælgerne sin »inderlige Tak for den hædrende Tillid, de paa 7 Valgdage og i Løbet af 17 Aar« havde vist ham.

Den Embedsstilling, Luc. Kofod brugte som Paaskud for sin Retræte, var Tøjmesterstillingen paa Bornholm, som Regeringen kort før havde givet ham, efter at hans Afsked som Løjtnant i Unaade og uden Pension var ændret — i 1879 — til Afsked i Naade og med Pension som Kaptajn. Men det er klart, at Hvervet som Tøjmester i Rønne ikke kunde forhindre sin Indehaver i at passe et Folketingsmandat.

Luc. Kofods saa pludseligt ændrede Beslutning satte Højre i Rønnekredsen i stor Forlegenhed. Man havde ingen stedlig Kandidat at byde paa, og Betænkningstiden var kor. Man telegraferede da efter Luc. Kofods Raad til pensioneret Kaptajn Aarøe, der var kendt for sin Tapperhed i de slesvigske Krige og sin Interesse for vidtgaaende Foranstaltninger til en Forøgelse af Landets Forsvarsstyrke. Aarøe svarede straks Ja og kom næste Dag til Bornholm, hvor han personlig var ukendt. En Kreds af Luc. Kofods tidligere Stillere med Overlærer Hoff og Skoleinspektør Hjorth i Spidsen indrykkede i de bornholmske Højreblade en kraftig Opfordring til at stemme paa Aarøe, der betegnes som: »en prøvet Fædrelandsven, en jævn, folkeligsindet Mand, med omfattende Indsigt og Erfaring i de vigtigste Samfundsforhold, en almenagtet Medborger af en mandig trofast Karakter og i en uafhængig Livsstilling«.

Det var under disse Forhold naturligt, at det af Luc. Kofod indvarslede Møde den 17/5 i Rønne imødesaas med den største Interesse. Realskolens Gymnastiksal, hvor Mødet holdtes,

kunde heller ikke rumme de mange, der strømmede til. Mødet blev da holdt i Skolegaarden. Her bød Luc. Kofod velkommen, og efter en kort Tale, hvori han dels begrundede sin Tilbagetræden, dels fremsatte sit Syn paa de aktuelle politiske Spørgsmaal, præsenterede han Kaptajn Aarøe for Vælgerne og anbefalede ham paa det bedste til deres Velvilje. Den nye Højrekandidat holdt derefter sin Programtale, i hvilken han udførlig gjorde Rede for et af ham udarbejdet Forsvarsprogram, hvori en stærk Befæstning omkring København var Hovedpunktet; Udgiften hertil anslog han til 87½ Mill. Kr. Iøvrigt betegnede han sig som en frisindet Fremskridtsmand, der vel vilde slutte sig til Højre, men hvis der havde været et Centrumsparti, vilde han have meldt sig ind i dette.

M. P. Blem holdt derefter sin første Tale som Folketingskandidat. Han gjorde sig til Talsmand for en Nedsættelse af Tolden paa Nødvendighedsartikler og for en økonomisk overkommelig Forsvarsordning. I de Spørgsmaal, der skilte de 2 Venstrefløje, sluttede han sig nærmest til de radikale Standpunkter, men han vilde, hvis han blev valgt, indtil videre staa frit overfor Partigrupperne i Venstre.

Adjunkt Selchau meddelte, at han havde faaet det Indtryk, at de bornholmske Vælgere nødig vilde stemme paa en fremmed; han opfordrede derfor indtrængende Luc. Kofod til at opgive sin Vægring ved at stille sig paany. — Kofod erklærede dette for umuligt, og Sejlmager Wichmann udtalte som Bornholmer, at den Tid var forbi, da man her paa Bornholm havde Modvilje imod »de førte«, og Wichmann følte sig overbevist om, at en Mand som Kapt. Aarøe vilde kunne samle alle Højrestemmer i Kredsen. — Ordstyreren, Overlærer Hoff, delte aabenbart ikke Wichmanns lyse Syn paa Højrevælgernes Tilfredshed med at skulle stemme paa »den fremmede« Kaptajn med det kostbare Militærprogram; thi da der ønskedes en Styrkeprøve mellem Partiernes Tilhængere i den store Forsamling — det største Vælgermøde, der hidtil var holdt paa Bornholm — bad han ikke Vælgerne stemme for eller imod det indbydende Partis Kandidat, men for eller imod — Venstres Kandidat! Resultatet af denne Prøve var, at det overvejende Flertal af Mødets Deltagere stemte imod M. P. Blem. Tilslutningen til et Leve for Luc. Kofod bekræftede yderligere, at Blems Tilhængere var afgjort i Mindretal i denne Forsamling.

Blem tabte dog ikke Modet af den Grund. Han havde været

betænkelig ved at efterkomme sine Meningsfællers kraftige Opfordring til ham om at stille sig, men efter at have raadført sig med sin Hustru og sin Fader, som begge erklærede, at de ikke vilde fraraade ham at modtage Kandidaturen, var det hans faste Beslutning at føre en energisk Valgkamp og i de faa Dage, der var tilbage før Valget, at agitere for Venstres Politik og sin egen Kandidatur paa saa mange offentlige Møder i Kredsen som muligt. Derfor indfandt Blem sig altsaa ved Luc. Kofods før omtalte Afskedsmøde i Rønne — skønt Blems Venner havde fraraadet ham at forsøge »at bides med« Kredsens hidtidige Folketingsmand, der var en frygtet Debattør. Og da Kofod holdt et lignende Møde den 21/5 i Klemensker Kro, dels for at sige Farvel til sine Landvælgere, dels for at præsentere Kapt. Aarøe for disse, var Blem ogsaa mødt her. — Endvidere indbød han selv til 4 Møder: i Rutsker 20/5 Kl. 4, Hasle 20/5 Kl. 7,30, Rønne (Theatersalen) 21/5 Kl. 8 — samme Dag som Kofod og Aarøes Klemenskermøde holdtes Kl. 2 — og i Nylars den 22/5. Da der af Aarøe blev afholdt et Møde i Rønne den 19/5, fik denne By ikke mindre end 3 offentlige politiske Møder i Løbet af 6 Dage (Kofods Møde 17/5, Aarøes 19/5, Blems 21/5) og de var alle meget stærkt besøgt. I de samme 6 Dage holdtes der i Valgkredsen ialt 7 Vælgermøder, et efter Datidens Forhold meget anseeligt Antal. Om Møderne i Rutsker og Nylars foreligger ingen Referater i Bladene, men de andre er udførligt omtalt, og det er tydeligt, at Blem under de forholdsvis langvarige og livlige Debatter vandt betydeligt Terræn blandt Vælgerbefolkningen, medens den brave og tapre Kaptajn, som Luc. Kofod havde hentet over til Øen, skabte Skepsis langt ind i Højres Rækker. Alle Møder var stærkt besøgt, og der var mange Forespørgsler til Kandidaterne.

Medens de omtalte Sceneforandringer foregik i et overvældende hurtigt Tempo i Rønnekredsen, var Forholdene meget rolige i Aakirkebykredsen. Højre havde dels under Hensyn til det ret kummerlige Resultat i 1879, dels fordi Kapt. Dam i de sidste Rigsdagssamlinger havde indtaget en relativt forsonlig Holdning i de Spørgsmaal, hvorom Striden opstod, opgivet at møde med en Modkandidat. Om Dams Genvalg var der under disse Forhold ingen Grund til at tvivle; han fandt det dog rigtigst at holde en Del Møder (4) i Kredsen, og disse fandt Sted fra 19/5—22/5 i Svaneke, Neksø, Gudhjem og Aakirkeby. De fik et meget roligt Forløb og var svagt besøgt. I Svaneke, hvor

Dr. Olivarius var Dirigent, opgives Antallet af Deltagere til 50. Der fandt efter Dams Foredrag ingen Diskussion Sted; der var efterhaanden faldet Ro over denne Bys tidligere saa iltre Højremænd. I Gudhjem, hvor Lærer N. Ingvard Jensen dirigerede, bestod Forsamlingen kun af 30—40 Personer. Her blev opponeret af de 2 Højremænd Proprietær Kirketerp, Lehnsgaard, og Dr. Gerner, Neksø. — I Neksø, hvor der var samlet ca. 100 Deltagere, var O. E. Sonne Dirigent. — Om Aakirkebymødet foreligger ingen Meddelelse.

Som det maatte forudses, var der paa Valgdagen mødt en meget stor Forsamling paa Rønne Torv, hvor Valghandlingen som sædvanlig skulde foregaa. Tallet opgives til over 2.000 Mennesker, deraf mange fra 2. Kreds. Borgmester Olivarius var ogsaa denne Gang Valgleder; Overlærer Hoff talte for Kapt. Aarøe, Løjtnant Landschoff for M. P. Blem. De to Kandidater udtalte sig omtrent som paa Vælgermøderne; kun skal det nævnes, at Aarøe i sin Valgtale gjorde Arbejderspørgsmaalet til Genstand for en meget udførlig Omtale og slog til Lyd for en dybtgaaende Reformpolitik paa dette Omraade. Derefter rettede Luc. Kofod en Række Spørgsmaal til Blem, og de to Præster, Sodemann, Klemensker, og Christensen, Rønne, anbefalede henholdsvis Højres og Venstres Kandidat. Det fremgaar af Meddelelserne, ogsaa i Højres Blade, at denne Valghandling havde et for Blem gunstigt Forløb, vistnok ikke mindst paa Grund af den faste og klare Maade, hvorpaa han besvarede Luc. Kofods Spørgsmaal til ham.

Ved Kaaringen viste det sig da ogsaa, at Blem havde et betydeligt Flertal for sig, men Aarøe forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Blem med 816 Stemmer imod Aarøes 471.

Først Kl. 6 blev Resultatet kundgjort fra Valgtribunen. Det vakte overordentlig Jubel blandt Venstremændene paa Torvet. Byfoged Olivarius udbragte et Leve for den nyvalgte Folketingsmand, der bad de tilstedeværende raabe Hurra for Kapt. Aarøe.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes paa de to Kandidater:

	Blem	Aarøe
Rønne	270	267
Hasle	62	21
Allinge-Sandvig	28	50

Vestermarie	162	11
Nylars	66	15
Knudsker	30	24
Nyker	35	22
Klemensker	67	35
Rutsker	73	11
Olsker	23	15

Det fremgaar af disse Tal, at bortset fra Allinge Sandvig, hvor Venstremændene iøvrigt bagefter paastod, at der fra Højres Side var øvet Valgtryk, havde Blem opnaaet Flertal i alle Kredsens Kommuner, endog i Rønne, hvor Luc. Kofod 2 Aar før havde opnaaet næsten 4 Gange saa mange Stemmer som Oppositionens Kandidat. Iøvrigt var der over hele Valgkredsen en mægtig Tilvækst i Venstres Stemmetal, medens Højres i de fleste Kommuner var gaaet tilbage. Da Blem stillede sig, havde han ikke regnet med at blive valgt. Efterhaanden som Valgkampen skred frem, blev en Sejr sandsynlig, men ingen — hverken i Højres eller Venstres Lejr — havde tænkt sig, at Blem skulde opnaa næsten $^2/_3$ af de afgivne Stemmer.

Ved Valghandlingen i Aakirkeby var der kun mødt ca. 800 Deltagere. Proprietær Koefoed, Skovsholm, var denne Gang Valgleder. Af Dams Stillere talte kun Gaardejer Hermansen, Kattesletsgaard, Bodilsker, og Valghandlingen blev i det hele ret kort. Efter Dams Redegørelse for sit Syn paa de Spørgsmaal, der havde fremkaldt Folketingets Opløsning, spurgte Byfoged J. Fr. Petersen, Neksø, Valgkandidaten, om han ikke fandt, at der snarest burde søges en Løsning af Forsvarssagen; dertil svarede Dam Jo. Byfoged Petersen ønskede dernæst at vide, om Dam, hvis de sagkyndige gik ind for en Plan, der ikke stemte med, hvad Dam ansaa for det bedste, i saa Fald vilde bøje sig for Sagkundskaben. Heroverfor erklærede Dam, at han uden Hensyn til den saakaldte Sagkundskab udelukkende vilde stemme efter sin Overbevisning. Endelig spurgte Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, Valgkandidaten, om han vilde love ikke at sige Ja til Københavns Befæstning, før han havde forelagt Sagen for sine Vælgere. Dette fandt Dam rimeligt. Derefter foretoges Kaaringen, hvor Dam blev enstemmig valgt.

Allerede 6 Uger efter — den 6/7 1881 — opløstes Folketinget paany, og Valg blev udskrevet til den 26/7. At Venstres

2 Folketingsmænd paa Bornholm vilde søge Genvalg i deres respektive Kredse, var en Selvfølge, men hvad vilde Højre gøre? Der var indenfor Partiet Enighed om, at man maatte forsøge at erobre Rønnekredsen tilbage, og den politiske Strid var nu blevet saa bitter, at Højremændene i 2. Kreds ikke var tilfreds med at lade Dam blive genvalgt uden Modkandidat. Men i ingen af Kredsene var Kandidatspørgsmaalet let at løse. For at raadslaa om en Ordning blev gennem et pompøst Avertissement i Højres Blade for 8/7, undertegnet af ikke mindre end 22 navngivne Højremænd i 1. Kreds, alle Højrevælgere i Kredsen indbudt til at mødes paa Rønne Realskoles Gymnastiksal den 11/7 Kl. 5, og det hed i Avertissementet, »at man med Benævnelsen Højrevælgere sammenfattede alle dem, som i Venstreflertallets Færd i Folketinget se et Overgreb, et Forsøg paa at tiltvinge dette Thing et Eneherredømme, der strider imod Grundloven og hindrer en sund Udvikling.« I Spidsen for Indbyderne stod denne Gang en ny Mand i bornholmsk Politik, Redaktør Ludvig Lund, som af Amtstidendes Udgiver og Bogtrykker, Fr. C. Kieffer, var indkaldt for at redigere Bladet og i politisk Henseende give det et stærkere agitatorisk Præg, hvad Lund ogsaa i høj Grad gjorde. Forsamlingen var paafaldende lille, og man ventede en hel Time over den averterede Tid for at opsamle Efternølere; men Kl. 6 maatte man begynde. Indlederen, Redaktør Lund, trøstede sig og sine Meningsfæller med, at vel var Tallet af Deltagere ringe, men Kvaliteten var saa meget bedre. Han oplyste, »at det uagtet gjentagne Henvendelser til flere af Øens agtede og anseete Mænd ikke var lykkedes at formaa nogen bornholmsk Højremand til at stille sig ved Folkethingsvalget i Rønne, og han opfordrede Forsamlingen til at komme med Forslag om eventuelle Kandidater, der havde Hjemsted paa Øen.« Mødets Dirigent, Overlærer Hoff, omtalte, at man særlig havde arbejdet paa at faa Skoleinspektør Hjorth, der jo tidligere havde været Folketingsmand for Kredsen, til at stille sig, og Overlæreren søgte nu under Forsamlingens Tilslutning at formaa Hjorth, der var til Stede, til at opgive sin Vægring, men Skoleinspektøren erklærede bestemt, at han ikke kunde paatage sig et saadant Hverv.

Redaktør Lund meddelte derefter, at man for alle Tilfældes Skyld havde haft Forbindelse med Partiets Kandidat fra sidste Valg, Kapt. Aarøe, og denne havde erklæret, at dersom mindst 400 Vælgere skriftlig anmodede ham om at stille sig, vilde han

modtage Kandidaturen. Forsamlingen besluttede enstemmig at forsøge denne Udvej, og man tog straks fat paa at tilvejebringe de 400 Underskrifter samt bestemte at slutte Tegningen senest den 19/7.

Højremændene iværksatte i de følgende Dage en meget energisk Husagitation for Tilslutning til Aarøes Kandidatur; Lister blev fremlagt forskellige Steder og baaret om saavel i Byerne som paa Landet. Efter en Meddelelse i Bornholms Avis lykkedes det Højre at faa ca. 600 til at underskrive Adressen, og den 18/7 offentliggjorde Aarøe, der allerede den 14/7 var ankommet til Bornholm, en Meddelelse om, at han stillede sig, samtidig med at han indbød til 6 offentlige Møder — i Løbet af 4 Dage. Mødestederne var: Vestermarie (paa Klint), Nyker (ved Kirken), Klemensker (i Kroen), Olsker (i Kirkeskolen), Allinge (ved Skolen) og Rønne (Realskolen).

Samme Dag — den 18/7 — enedes Højre i 2. Kreds om en Kandidat imod Philip Dam. Da alle underhaands Forhandlinger var endt resultatløst, indbød Højrevælgerne i Østerlars og Østermarie — anonymt — deres Partifæller til et Møde paa Christianshøj i Almindingen. Her lykkedes det at formaa den tidligere Folketingsmand og Landstingsmand, Kapt. O. E. Sonne, Neksø, til endnu engang at forsøge Valglykken. Ligesom Kaptajn Aarøe indbød han — samtidig med at han proklamerede sin Kandidatur — til 6 Vælgermøder, nemlig i Gudhjem, Rø (Vasebæk), Neksø, Østermarie (paa St. Frigaard), Svaneke og Pedersker (ved Ringborgen).

Allerede kort efter Valgets Fastsættelse havde Blem — den 13/7 — holdt et Vælgermøde i Rønne; han indbød nu yderligere til 6 Møder paa følgende Steder: Hasle (Raadstuen), Rutsker (søndre Skole), Allinge (Borgerskolen), Klemensker (Marevadgaard), Nyker (i Buldregaards Skov) og Nylars (i Loftsgaardsskoven). Dam annoncerede for sit Vedkommende 3 Vælgermøder, nemlig i Aakirkeby, Neksø og Østermarie (Holdepladsen ved Randkløve). Da Kandidaterne denne Gang afholdt deres Møder uden paa Forhaand at have truffet nogen Aftale med hinanden, og der i Løbet af godt en Uge i de 2 Kredse var averteret ikke mindre end 21 Vælgermøder, fik denne Mødekampagne et meget forvirret Præg. M. P. Blem, der var den yngste og mest energiske af Kandidaterne, søgte i den Udstrækning, Tid og Afstande gjorde det muligt for ham, at deltage i de af Aarøe averterede Møder, men ved 3 af disse

(Møderne i Allinge, Olsker og Nyker) naaede han ikke dette, da han samtidig selv havde Møde andetsteds i Kredsen. Derimod kom Aarøe, saa vidt det kan ses, ikke til noget af de Møder, Blem var Indbyder til. Iøvrigt var Aarøe hele Tiden ledsaget af 2 Partifæller fra Kredsen, nemlig Redaktør Lund, der optraadte som Indleder, og Overlærer Hoff, der efter Aarøes Programtale fremkom med et Forsvar for Regeringens Politik og en indtrængende Appel til Vælgerne om at stemme paa Aarøe. En anden af Rønne Statsskoles Lærere, Adjunkt Selchau, var ogsaa meget aktiv i Agitationen for Højres Sag. I 2. Kreds mødtes de 2 Modkandidater ved Mødet i Neksø, men næppe ved noget af de andre. Men Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, optraadte ved et Par af Sonnes Møder, hvor Dam ikke kunde være til Stede, som Talsmand for Venstres Politik. Af Højres Vælgere havde Proprietær Kirketerp Ordet, bl. a. ved Mødet i Rø. De fleste af Møderne var godt besøgt.

Samtidig førtes der i Øens Blade en meget hidsig politisk Diskussion. Særlig energisk var Amtstidendes Redaktør, Ludvig Lund, og Adjunkt Selchau, men heller ikke Venstres Penneførere sparede sig. Fra denne Side hævdedes det, at der af Højres Agitatorer anvendtes utilbørlige Midler. I Bornholms Tidende paastodes det bl. a., at en Fabrikejer i Rønne havde tvunget sine Arbejdere til at underskrive Adressen til Aarøe ved Trusler om økonomisk Forfølgelse, og Venstres Skribenter, blandt hvilke M. P. Blem leverede flest Bidrag, søgte at hamre ind i Læsernes Bevidsthed, at Underskriverne af omtalte Adresse ikke var forpligtede til at stemme paa Aarøe paa Valgdagen. Som karakteristisk for Stemningen under denne korte, men hidsige Valgkamp skal citeres følgende indsendte Artikel undertegnet »Kofod« i Bornholms Tidende for 23/7: »En skikkelig Mand fra Nyker kom ind til mig. Han begyndte straks med det Spørgsmaal: »Du stemmer da vel paa Aarøe?« »Nej«, svarede jeg, »en Mand som Kapt. Aarøe, der trækkes omkring og forevises af nogle Embedsmænd, kan jeg ikke give min Stemme, da jeg ikke kjender noget til ham og ikke har faaet andet at høre om ham, end at han var Chef for et Flyvekorps, der udrettede meget lidt, og at han har stillet sig 3 à 4 Gange til Rigsdagsmand, men altid faldet igennem, baade der, hvor han var kjendt, og der, hvor han var ukjendt. Jeg stemmer derfor paa Blem, som arbejder for Folkets Sag. Stem du ogsaa paa ham.« »Nej, det tør jeg ikke, for saa kommer Ty-

skerne og tager os. Det siger alle de fine Folk i Nyker«. Jeg svarede Manden, at han kjendte vel nok det gamle Ord, at den som plukker Kirsebær med de Store, faar Stenene i Ansigtet, og derfor skulde han ikke tro, hvad de Store bildte ham ind. Til Slut blev vi enige om at stemme paa Blem. Aldrig saa snart var Nykirkeboen kommet ud af Døren, før en troskyldig Kone fra Klemensker træder ind. For at vise mig lidt galant, begyndte jeg en Samtale med hende. »Naa, hvorledes gaar det dem derhjemme?« »Jo Tak«, svarede Konen, »vor Far har haft saa travlt de 3 à 4 sidste Dage med at gaa omkring med en Liste og samle Stemmer sammen til Aarøe, og det var et svært Arbejde. Men vilde de ikke skrive med det gode, saa skulde vor Far sige, at dersom Blem blev valgt, vilde han afsætte Kongen og Regjeringen. Og det hjalp. Saa skrev de.« Jeg forestillede Konen, at det var Børnesnak, og at man ikke skulde tro alt, hvad Præsten præker. Men hun blev ved sit.«

I det hele synes Valgkampen i meget udpræget Grad at være ført paa Aarøes Person. Fra Højres Side fremhævedes med megen Styrke deres Kandidats Fortjenester af Fædrelandet, hans modige og mandige Karakter, hans Selvstændighed og Uafhængighed. Fra Venstres Side agiterede man i ikke ringe Grad med, at han var — en fremmed! Selv i et Opraab til »Vælgere og Landsmænd«, som ved at præsenteres i Bornholms Tidende i et usædvanligt fremtrædende typografisk Udstyr fik et vist officielt Præg, hedder det om Aarøe: »Mærk, hvem støtter denne Mand, som her vil paanøde os sin Tjeneste? Selv er han en Fremmed og støttes af fremmede, nyskrevne Folk, som ville paatvinge os Bornholmere deres Formynderskab. Nej, vi trænge ikke dertil. Vælgere, vis paa Valgdagen, at I føre Folkepartiets Fane højt, for at bevare Kong Frederik den Syvendes Gave — Grundloven — for os og vore Børn.« — Og da 24 navngivne Borgere i Rønne, hvoriblandt Pastor F. V. Christensen, Lærer Othenius Kofod, Bogtrykker Colberg, Købmand Jenus Holm, Snedker P. Jespersen, Garver Broen, Købmand Schor og Symaskinefabrikant Clemensen, indrykkede et andet Opraab i Bladene om at stemme paa Blem, fremhævedes det meget særkt, at denne Kandidat »er af vor egen Midte«. Iøvrigt kan det noteres som et for bornholmsk politisk Tankegang ikke uinteressant Træk, at de 24 Rønneborgere særlig betonede — i deres Ros af Blem — hans Uafhængighed, idet han flere Gange havde stemt *imod* sit Partis Parole.

Skønt det paa Valgdagen regnede fra Morgenstunden af, var der dog baade i Rønne og i Aakirkeby samlet meget store Valgforsamlinger. Tallet opgives til omkring 2000 hvert Sted. For Aakirkebys Vedkommende var der i hvert Fald flere end ved noget tidligere Valg.

I Rønne ledede ogsaa denne Gang Borgmester Olivarius Valghandlingen. Hvervet som ordførende Stiller for Højres Kandidat var ikke som ved en Række tidligere Valg overdraget Overlærer Hoff, men Skoleinspektør Hjorth. Bornholms Tidende bragte et lidt mærkeligt Forlydende om, at Partiet ovre havde forlangt dette Skifte. Om Motivet forlyder intet, men maaske var man bange for at give »den latinske Skole« en for fremtrædende Plads inden for Partiet, nu da Adjunkt Selchau ogsaa var begyndt at optræde.

Hjorth understregede i sin Ordførertale særlig Aarøes Tapperhed, Fædrelandskærlighed, Intelligens og brave Karakter. Hvis han havde stillet sig i Sønderjylland, udtalte Hjorth, vilde han være blevet enstemmig valgt. Ogsaa Blems ordførende Stiller, Løjtnant Landschoff, talte om sin Kandidats hæderlige Karakter og personlige Fortjenester. Iøvrigt talte Landschoff, der jo 2 Aar før havde betegnet sig selv som »moderat Højremand«, denne Gang ud fra et rent Venstrestandpunkt. De to Kandidater ytrede sig i det væsentlige som paa Vælgermøderne. Efter at Overlærer Hoff havde angrebet Venstre, særlig for dets karrige Holdning overfor Universitetet, og anbefalet Kapt. Aarøe, skred man til Kaaring, der viste stort Flertal for Blem. Ved den skriftlige Afstemning valgtes Blem med 995 Stemmer; Aarøe fik 640.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de 2 Kandidater:

	Blem	Aarøe
Rønne	352 (270)	257 (267)
Hasle	94 (62)	20 (21)
Allinge-Sandvig	31 (28)	55 (50)
Vestermarie	189 (162)	15 (11)
Nylars	63 (66)	30 (15)
Knudsker	28 (30)	30 (24)
Nyker	63 (35)	35 (22)
Klemensker	101 (67)	70 (35)
Rutsker	124 (73)	16 (11)
Olsker	45 (23)	17 (15)

(Tallene i Parentes er Stemmetallene i Maj 1881).

Som man vil se, var det lykkedes begge Partier at sætte deres Stemmetal forholdsvis betydeligt i Vejret fra Valget 2 Maaneder før. Af Kredsens 2729 Vælgere havde 1635, eller 59,9 %, afgivet deres Stemme imod 1287, eller 47 %, ved Majvalget. Procentvis var Højres Stemmetal vokset stærkest, idet Aarøe denne Gang opnaaede 39,1 % af de afgivne Stemmer imod 36,6 % i Maj. Fremgangen falder praktisk talt udelukkende paa Landsognene, særlig Klemensker og Nylars (Blems Hjemsogn), i hvilke Sogne Aarøes Stemmetal lige var fordoblet. Men her var ogsaa den kraftigste Agitation sat ind. Derimod bød Rønne — mærkelig nok — paa en meget anseelig Fremgang for Blem og nogen Tilbagegang for Aarøe. Resultatet var utvivlsomt en betydelig Skuffelse for Højre, men Nederlaget betragtedes dog ikke som uopretteligt. Under ændrede politiske Konjunkturer og med en Kandidat med bedre Betingelser for at samle de konservative Stemmer, fandt man det ikke at ligge udenfor Mulighedernes Grænser at føre Rønnekredsen tilbage til Højres Rækker.

I Aakirkeby lededes Valghandlingen af Borgmester Grønlund. For Dam talte — ligesom i Maj — Gaardejer Hermansen, Kattesletsgaard, samt Husmand Junius Nielsen, Aaker. Sonnes ordførende Stiller var Avlsbruger og Købmand L. Kofod, Nybro, der særlig fremhævede O. E. Sonnes udmærkede Virksomhed paa Tinge i de Aar, han havde haft Sæde i Rigsdagen. Efter at de 2 Kandidater havde udviklet deres Syn paa de aktuelle politiske Spørgsmaal, anbefalede Lærer N. Ingvard Jensen at stemme paa Dam, idet han bl. a. bebrejdede Højre, at man havde udnævnt en Fritænker (Fischer) til Kirkeminister. Lærer Bergstedt, Bodilsker, og Gaardejer Mikael Kofoed, Pæregaard, Østerlars, talte for at stemme paa Sonne, der stod mere fri af Partierne end Dam, saaledes at han kunde bidrage til den Forsonlighed i Politik, som var nødvendig for at komme ud af den nuværende ulykkelige Partikamp. Ved Kaaringen viste der sig et overvældende Flertal for Dam, et Resultat, der modtoges med stormende Jubel og Hurraraab fra Venstres Tilhængere. Sonne forlangte imidlertid skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Dam med 992 Stemmer; kun 237 Stemmer faldt paa O. E. Sonne.

De paa de to Kandidater afgivne Stemmer fordelte sig saaledes:

	Dam	Sonne
Aakirkeby	118	5
Aaker	239	22
Pedersker	109	5
Povlsker	41	15
Bodilsker	91	16
Neksø	122	24
Ibsker	61	17
Svaneke	10	79
Østermarie	95	26
Østerlars—Gudhjem	91	18
Rø	15	10

Dette Udfald kan kun betegnes som et katastrofalt Nederlag for Aakirkebykredsens Højre. Det sidste Valg, ved hvilket Partiet havde stillet op — den 3/1 1879 — havde givet Partiets Kandidat, Kapt. N. A. Koefoed, Langemyregaard, godt 37 % af de afgivne Stemmer; Sonne naaede ikke engang fulde 20 %. Og bortset fra Svaneke, hvor Partiet stadig var i overmægtigt Flertal, var der nu Majoritet for Dam i alle Kredsens Kommuner. Særlig bemærkelsesværdig er den fuldstændige Forandring, som paa 2 Aar var foregaaet i de 2 store Landkommuner, Østermarie og Østerlars—Gudhjem. Ja selv det lille Rø, hvor Sonne oven i Købet havde holdt et Vælgermøde, hvad hans Modkandidat aldrig havde ulejliget sig med, gav Flertal for Dam. Der var efter denne Dags Valgresultat ingen som helst Tvivl om, at Bornholms 2. Kreds var uindtagelig for Højre. Partiets eventuelle Kandidater vilde i Fremtiden ikke kunne faa anden Opgave end at være Stemmetællere.

For O. E. Sonne var Udfaldet et personligt Nederlag. Meget modvilligt og kun, fordi hans Meningsfæller lagde det stærkeste Pres paa ham, havde han sigt Ja til at være Kandidat imod Dam, som Sonne selv — første Gang Dam stillede sig — havde været Anbefaler for. Havde den tidligere mangeaarige Landstings- og Folketingsmand tænkt sig, at han skulde sætte ca. 1/3 af Partiets Stemmer fra 1879 over Styr, og at han blandt sine egne Bysbørn, Neksøboerne, kun skulde opnaa knap 1/6 af de Stemmer, der blev afgivet fra denne By, vilde han sikkert have fastholdt sin Vægring. Det var ogsaa sidste Gang, at O. E. Sonne bejlede til Vælgernes Gunst.

12. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

M. P. Blem.

Markus Peter Blem var født den 8/3 1848 paa Værmelandsgaard i Aaker som Søn af Jørgen Peter Blem (født 2/1 1818, død 13/2 1899) og Hustru Ane Margrethe Rasmussen (født 30/6 1821, død 19/10 1900).

I Hjemmet paa Værmelandsgaard var der ialt 6 Børn, 4 Sønner*) og 2 Døtre; af disse var Markus den næstældste. Børnene maatte tidligt arbejde med i alt forefaldende Arbejde paa Gaarden, der ved Jørgen Blem og hans Hustrus Flid, Nøjsomhed og faglige Dygtighed blev drevet frem til noget af et Mønsterbrug.

Markus gik som sine Søskende i Aaker søndre Skole, hvor Læreren, Magnus Jensen, paa en jævn og tiltalende Maade vandt Børnenes Fortrolighed og samtidig ved sin store Evne til at fortælle vakte deres Interesse, navnlig for Historie og Religion. Markus var særdeles lærenem og videlysten, og han søgte allerede i Skoleaarene at samle sig de flest mulige Kundskaber, bl. a. ved at læse alle de Bøger og Blade, han kunde faa fat i. Det var vel — sammenlignet med Nutidens Forhold — ikke særlig mange, men Hjemmet paa Værmelandsgaard havde dybe aandelige Interesser, og dette viste sig dels ved et Bladhold, der var større end almindeligt i Landbohjem dengang, dels ved at religiøse og nationale Strenge blev anslaaet under det daglige Samvær. Herom fortalte Markus Blem selv kort før sin Død følgende**):

»Til mine første Barndomsminder knytter sig Mindet om, hvordan min Fader og hans Venner sang deres Fædrelandssange og talte om Minderne fra Krigen 48—50, samt om Friheden, Kong Frederik den Syvende gav Folket.

Og saa mindes jeg ligeledes, hvordan min Moder sad og spandt paa sin Rok, og jeg sad hos paa en Skammel ved hendes Fødder og lyttede til hendes Fortællinger om Jesusbarnet og Englene, Sagn og Eventyr, samt om de slemme Tyskere, der

*) Foruden Markus: 1) Jokum *Peter* B., f. 26/6 1851, der overtog Fødegaarden og blev en af Øens Foregangsmænd paa Landvæsenets Omraade; 2) *Herman* Claus B., f. 10/5 1855, død 16/6 1919, Leder af Bornholms Maskinfabrik og andre betydelige industrielle Virksomheder; 3) Jørgen *Andreas* B., f. 19/1 1864, Ejer af Smørbygaard i Knudsker.

**) Ugebladet »Tiden« for 12/3 1915.

vilde rane noget af vort gamle Fædreland fra os, som forsvaredes saa tappert af Landets unge Sønner, ledede af den gode Konge, som Folket elskede.

Saaledes er jeg opvokset i et gammeldags, grundtvigsk Gaardmandshjem, hvor Bibelen og Birkedals Prædikenbog var min Faders kæreste Læsning; men Øens Blade og Sofus Høgsbros »Dansk Folketidende« — senere »Morgenbladet« blev heller ikke forsømt — her var jeg tidligt paavirket af de kristelige, folkelige og politiske Interesser, der prægede mit Barndomshjem. Og denne aandelige Ballast fra Hjemmet har jeg altid betragtet som mit Livs Lykke.«

Trods den Læselyst, Markus Blem under sin Opvækst lagde for Dagen, tænkte hverken han eller hans Forældre paa at lade ham gaa den boglige — Seminariets eller Latinskolens — Vej. Som for de andre Led i den gamle Gaardmandsslægt, hvortil han hørte, var Maalet en Gaard paa Øen. Han blev derfor hjemme paa Værmelandsgaard indtil sit 17. Aar, travlt beskæftiget med Arbejdet der, kun afbrudt ved, at han et halvt Aar gik i Lære hos en Snedker i Aaker; det var stemmende med Datidens Skik, at de unge Landmænd fik noget Kendskab til et Haandværk. Desuden tog han Undervisning i Violinspil hos en Gaardmand i Aaker, der ligesom den unge Blem var meget musikalsk.

I 1865—66 var Markus Blem Elev paa Hindholm Højskole. Herom beretter han selv i den fornævnte Artikel i »Tiden« følgende:

»Forstanderen — Løjtnant Nielsen, som vi kaldte ham, — var med i 1864, blev taget til Fange den 18. April paa Dybbøl, og sad som Krigsfange i Spandau Fæstning, til han udløstes derfra og kom til Hindholm i Efteraaret 1864. Han paavirkede os stærkt. Og i Sommeren 1866 under Forfatningskampen var han meget ihærdig for at holde paa 5. Juni-Grundloven. Jeg var da ogsaa med til Hans Hansen, Menstrups Valg i Fuglebjerg 1866. Og han var Nejsiger til den reviderede Grundlov.

Vi var den Sommer 11 bornholmske Elever paa Hindholm. En Dag kommer Forstanderen til os og bebrejder os, at Bornholm har valgt 3 Jasigere til den »reviderede«. Det syntes han ikke, vi kunde være bekendt, naar vi vilde mindes, hvordan de gamle Bornholmere kæmpede for deres Frihed og Selvstæn-

dighed. Og naar vi nu kom hjem, maatte vi da se at løfte Arven efter Fædrene paa en bedre Maade.

Denne Paamindelse slog ned i mig, og jeg tænkte paa, at det var et Maal, som var værd at arbejde hen til. Men endnu

Gaardejer M P. Blem

tænkte jeg da ikke paa at skulle blive aktiv Politiker.«

Da Blem 18 Aar gammel vendte tilbage fra det for hans aandelige Udvikling saa betydningsfulde Højskoleophold paa Hindholm, tog han igen fat paa Arbejdet paa Værmelandsgaard, men 4 Aar efter bliver han Elev paa Julius Bons Højskole i Østermarie, og 1871 indkaldtes han for at aftjene sin Værnepligt ved 15. Bataillon. Han havde været et ivrigt Medlem af Skytteforeningen i Aaker og hjembragt flere Skydepræmier, og han havde da ogsaa let ved at klare de Krav, der stilledes til ham som Rekrut; han blev udtaget til Korporalskolen, saaledes at hans Tjeneste kom til at vare i 2 Aar. Selv var han ogsaa stemt for at gennemgaa Officersskolen, men denne Plan strandede paa Faderens bestemte Nej. Det passede ikke med Traditionerne i den Blemske Slægt.

Aaret efter at Blem var færdig med sin Soldatertjeneste — 25 Aar gammel — købte han, altsaa i 1873, Engegaard i Nylars. Købesummen var 36.000 Kr. Denne Gaard havde, da Blem overtog den, et Areal paa 78 Tdl., deraf var kun ca. 30 Tdl. Agerjord; Resten laa hen som Lyng, Krat og Skov. Blem tog straks fat paa at kultivere saa meget af dette delvis golde Areal som muligt og fik omtrent 40 Tdl. deraf bragt under Plov, ligesom al Gaardens Agerjord blev drænet og merglet. Blem bevarede hele sit Liv megen Interesse for Engegaardens Drift. Naar han var hjemme fra Rigsdagsgerningen, stod han tidlig op om Morgenen, som det er Skik paa Landet, og deltog langt op i Aarene — særlig Vaar og Høst — i det almindelige Landbrugsarbejde. Selv da han forlængst paa Grund af maanedlange Fraværelser havde maattet overlade Gaardens daglige Drift til sine Sønner, fulgte han dog saa nøje med i de Dispositioner, der blev truffet, at han kendte Navnene paa alle Heste og Køer i Staldene, hvad der var saaet i de forskellige Skifter etc.

Samme Aar Blem blev Ejer af Engegaard, fik han sit første Tillidshverv, idet han blev Taksationsmand i Østifternes Kreditforening, den Forening han 31 Aar senere blev Direktør for. 1876 blev han valgt ind i Bestyrelsen for Bornholms landøkonomiske Forening, 1878 blev han Medlem af Sogneraadet i Nylars. Han var eneste Venstremand i Raadet, der talte 7 Medlemmer, men han blev dog straks valgt til Formand. Som Leder af den lille Kommunes Anliggender, gav han hurtigt Beviser paa Initiativ og Handlelyst; eksempelvis skal nævnes hans Arbejde for at faa et Areal ved Arnager, tilhørende Kommunen, tilplantet. Det udgjorde ca. 60 Tdl., bestod af Sandjord, bevokset med Lyng og Krat. Blem stillede Forslag om at bevilge 100 Kr. af Kommunens Kasse, samt søge Etatsraadinde Kofoeds Legat paa 100 Kr. til Beplantning af Arealet med Naaletræer. 3 Møder i Træk stillede han samme Forslag, men det blev hver Gang nedstemt. Imidlertid søgte han Etatsraadindens Legat og fik de 100 Kr. bevilget paa Betingelse af, at Kommunen ydede det samme Beløb. Derefter kørte Blem rundt til hvert enkelt Sogneraadsmedlem og bearbejdede ham. I næste Sogneraadsmøde vedtoges med 5 Stemmer at yde 100 Kr. i 3 Aar til Beplantningen og stadig søge Tilskud fra Legatet. I Løbet af en halv Snes Aar blev Hedejorden tilplantet, og der staar nu en pæn Skov paa Stedet.

I disse Aar — Slutningen af 70'erne — begyndte Blems politiske Virksomhed paa Bornholm. I Aakirkeby var der en Slags politisk Klub, hvor Friskolelærer M. M. Smidt — den senere Redaktør af Bornholms Tidende — ledede Møderne i Vinteraftenerne, hvor Bladene og Rigsdagstidende læstes og drøftedes. I denne Klub var Blem et ivrigt Medlem. I 1877, da Estrups første Provisorium bragte Vandene i Oprør, dannede Blem en Grundlovsværneforening i Rønnekredsen, hvor han, efter at have købt Engegaard, var blevet Vælger. Han blev Foreningens første Formand. Som saadan var han delegeret fra Rønnekredsen ved Grundlovsværneforeningens Generalforsamling i København i Oktober 1877, medens M. M. Smidt repræsenterede Aakirkebykredsen. Ved et af Lucianus Kofods faa Vælgermøder forud for Folketingsvalget i Januar 1879 tog Blem Ordet for første Gang paa et offentligt politisk Møde, og han var Sjælen i Arbejdet for at overmande Luc. Kofod ved en Nejafstemning paa Valgdagen. Som omtalt i det foregaaende Kapitel, lykkedes Kuppet, og ved Valget 8 Dage efter var Blem ordførende Stiller for Landschoff. Ved næste Folketingsvalg den 24/5 1881 stod Blem første Gang som Folketingskandidat paa Rønne Torv; han valgtes som allerede nævnt med 816 St. mod Højremandens Kapt. Aarøes 471. Ved Valget 2 Maaneder senere var Kandidaterne de samme; Stemmetallene henholdsvis 995 og 640. Ved de 4 efterfølgende Folketingsvalg — 1884, 1887, 1890 og 1892 — søgte Højre forgæves at vriste Mandatet fra Blem. Modkandidaten i 1884 var en Landmand fra samme Sogn som Blem, Sandemand H. Sode; ved de 3 sidste Valg samlede Højre sine Stemmer om Adjunkt A. V. Øllgaard, Rønne; men Blems Overtal i Stemmer var jævnt voksende ved disse 3 Valg (1887: 210, 1890: 309, 1892: 431), og derefter opgav Højre Kampen, saaledes at Blem ved Valgene i 1895, 1898 og 1901 blev valgt ved Kaaring. Men nu meldte der sig en ny Modstander, nemlig Socialdemokratiet, hvis Fører paa Bornholm, Redaktør C. N. Hauge i 1903 samlede 717 Stemmer imod Blems 1437. Agitationen fortsattes med Styrke, og ved Folketingsvalget i 1906 blev Blem kun valgt med et ret ringe Flertal (1280 Stemmer mod Hauges 1089), saaledes at Udfaldet næste Gang maatte betegnes som usikkert. Blem stillede sig nu ikke mere, men overlod den af ham ønskede Arvtager, Løjtnant H. V. Maegaard, at forsvare Mandatet — med negativt Resultat.

Den første halve Snes Aar, Blem sad i Folketinget, stod som bekendt i Forfatningskampens Tegn. Den skarpe Protestpolitik, Venstre førte, huede ham ikke, og han deltog sjældent i Tingets Debatter, men som den flittige Mand han var paa alle de Omraader, hvor der blev paalagt ham Pligter, nyttede han Tiden til at studere politisk Historie, Statistik og andre Discipliner, som det havde Betydning for en Politiker at være inde i. Ved sin Indtræden i Folketinget sluttede han sig til den bergske Gruppe og han forblev under Bergs Førerskab ved Dannelsen af »det danske Venstre« i 1884. Men efterhaanden blev det Venstreførerne Bojsen og Høgsbro, der øvede stærkest Tiltrækningskraft overfor Blem, der i 1890 — træt af Visnepolitikens og Begravelsesudvalgenes Taktik — sluttede sig til Bojsens moderate Gruppe. Dette fremkaldte et Brud med M. M. Smidt, hvilket bl. a. medførte, at Blem i 1892 oprettede et moderat Blad her paa Øen, Bornholms Dagblad, til Støtte for Mandatet og Forhandlingspolitiken. Blem fandt imidlertid, at de Betingelser, Estrup bød Bojsen ved det storpolitiske Forlig i 1894, var ydmygende, og han hørte til »de 15«, der under Albertis og Ole Hansens Førerskab stemte imod Forliget. I naturlig Konsekvens heraf gik han i 1895 ind i Venstrereformpartiet, hvor han fik en betroet Stilling og en betydelig Position. Hans Kendskab til Landets Erhvervsforhold, hans store Viden paa vigtige finansielle Omraader og hans enestaaende Evne til at huske og anvende Tal og andet statistisk Materiale, gjorde ham selvskreven som Medlem af en Række Udvalg, som betød noget. Fra 1894 til 1906 var han saaledes Medlem af Finansudvalget, fra 1901 dettes Sekretær og Ordfører for Dele af Budgettet. I Lønnigsudvalget var han Formand fra 1895 og tidt ogsaa Ordfører; her øvede han en afgørende Indflydelse, særlig ved Gennemførelsen af Lønningslovene af 1907 og 1908. Disse Love betød paa det Tidspunkt et vigtigt Fremskridt i lønningsteknisk Forstand, men navnlig fik de Betydning ved Imødekommenhed overfor en Række rimelige Krav fra Tjenestemændenes Side. Særlig gjaldt dette med Hensyn til Assistentpersonalet i Told- og Trafiketaterne og de Lønningsklasser, dette Personale kan avancere til (Postmestre, Stationsforstandere, Toldforvaltere etc.); derfor huskede Etaternes »Guldsnore« længe Blems Arbejde for deres Interesser. Som et Vidnesbyrd herom kan anføres, at Dansk Postforening paa 25 Aars Dagen for Postlønningslovenes Gennemførelse sendte en

Deputation til Bornholm, hvor de ved en lille Højtidelighed paa Nylars Kirkegaard nedlagde en smuk signeret Krans paa Blems Grav med Mindeord om den afdøde Politikers Virksomhed for at forbedre Posttjenestemændenes Kaar. — Blem viste ved denne og anden Indsats paa Lovgivningens Omraade, at han havde Evnen til at se bort fra særlige Standssynspunkter og behandle de foreliggende Spørgsmaal udfra Hensynet til det samlede Samfunds Tarv. Derfor blev han heller aldrig Agrarbevægelsens Mand; han var nok Fagpolitiker, men ikke ensidig, naar han skulde tage Stilling til de forskellige Erhvervsproblemer.

Blem var naturligvis i sin 28-aarige Folketingsperiode Medlem af en Række andre Udvalg end Finans- og Lønningsudvalget, men for Enkeltheder i hans Rigsdagsvirksomhed vil der blive gjort nærmere Rede i det følgende. Her skal blot nævnes de vigtigste Kommissioner, i hvilke han havde Sæde: 1897 Fiskerikommissionen, 1898 Kommissionen om Kødkontrol, 1899 Kommissionen vedrørende Husdyrloven og 1906 Kommissionen angaaende en Omordning af Udenrigsministeriet.

I det foregaaende er allerede nævnt de Tillidshverv, Blem opnaaede, *før* han kom ind i aktiv Politik, bl. a. at han allerede i en Alder af 30 Aar blev Formand for Nylars Sogneraad. I 1900 blev han Medlem af Bornholms Amtsraad, hvor han dog kun sad een Periode; han var ogsaa naaet henimod det Tidspunkt, da han maatte rykke sine Teltpæle paa Bornholm op. Iøvrigt blev det ikke det kommunale Felt, hvor han kom til at gøre sin vigtigste Indsats. Derimod fik hans Arbejde for Andelssagen og Kreditforeningsvæsenet landsomfattende Betydning. Paa begge disse Omraader startede Blem, som naturligt var, med lokale Tillidshverv. I 1879 blev han Medlem af Bestyrelsen for Bornholms landøkonomiske Forening; senere blev han Formand for den stedlige Tyreholdsforening og Svineavlsforening, ligesom han var Formand for Udvalget for Bornholms Svineavlscentre. I 1889 var han med til at stifte Bornholms Andelsslagteri, hvis Næstformand han var i flere Aar, indtil han i 1896 afløste Proprietær Kirketerp som Formand for Bestyrelsen. 2 Aar efter — altsaa i 1898 — traadte 26 danske Andelsslagterier i et snævert forretningsmæssigt Samarbejde med hinanden. Denne Samvirksomhed valgte Blem til Formand, hvorved han ogsaa blev Leder af dens Fælleskontor i København. Da Samvirksomheden oprettede en fælles

Ulykkesforsikring for Slagteriernes Arbejdere, blev Blem Formand for dette Forsikringsforetagende. I det hele havde Blem stor Interesse for Forsikringsspørgsmaalet. Han var saaledes Medlem af Repræsentantskabet for Landbygningernes Brandforsikring, senere Næstformand i nævnte Repræsentantskab og Medlem af Tilsynsraadet.

Hans Arbejde med Slagteriernes Samvirksomhed gjorde det naturligt, at Andelsfolkene — i 1898 — valgte ham til Formand for Andelsudvalget, der var sammensat af Repræsentanter for alle Landets større Andelsforetagender. Derved førtes han ind i et Arbejde, der gik udenfor Landets Grænser, idet det danske Andelsudvalg var Medlem af »The international cooperation alliance«, hvis Hovedsæde var London. Blem var til Dels ved Selvarbejde blevet ret kyndig i det engelske Sprog, og dette kom ham til Nytte ved hans Deltagelse i Møder og Kongresser i Udlandet. Saaledes deltog han som de danske delegeredes Førsterepræsentant aktivt i den Kongres, som den nævnte Alliance afholdt ved Verdensudstillingen i Paris 1900, ligesom han ved et Besøg, som Repræsentanter for det engelske Landbrug aflagde i Danmark i 1900, paa Engelsk holdt en Tale til Gæsterne, hvori han paa en klar og overskuelig Maade gav dem Oversigt over den danske Andelsbevægelses Maal, Karakter og Resultater. I det hele virkede han baade i Indland og Udland som en udmærket Agitator for og Organisator af Andelsbevægelsen. Hans klare, talmæssige Fremstillinger af Bevægelsens Omfang og Nytte vakte stor Opmærksomhed overalt. Ganske naturligt var det Slagterierne, der havde hans største Interesse, og han fulgte denne Produktionsgren med den største Fagkundskab, enten det gjaldt om herhjemme at faa Svineracerne forbedret til Gavn for Flæskets Kvalitet — i hvilken Henseende hans Fødeø, ved hans Initiativ naaede frem til at staa som et mønsterværdigt Forbillede — eller det gjaldt om at sætte sig ind i Forsendelsesforholdene ude paa Markedet til Gavn for den Samvirksomhed, han stod i Spidsen for. Dette Arbejde udførte han paa en saadan Maade, at hans Anker og Reformforslag satte Frugt i Forbedringer. Han var som Andelsudvalgets Formand blandt de første og dygtigste, der med Andelsbanken som Maal nedlagde et betydningsfuldt Arbejde til Forberedelse af Andelsforeningernes Samarbejde i Pengesager, et Forarbejde, der sikkert havde sin Del i, at Københavns Handelsbank i 1904 opfordrede ham til at indtræde i sit

Bankraad. Denne Opfordring tog han imod med det Forbehold, at han vilde udtræde af Bankraadet, hvis det viste sig, at hans Stilling her kom til at kollidere med hans Stilling i Andelsudvalget. Dyb Skuffelse vakte det derfor i Andelskredse, at han alligevel i 1907, da det af Andelskongressen i 1906 nedsatte Udvalg skulde til at fremme Planen om Andelsbanken, foretrak at bøje af for de store Vanskeligheder, som denne Sags Gennemførelse tydelig nok vilde støde paa, og blev staaende i Handelsbanken.

I det hele betegner Aarene omkring 1907 et Skel i Blems offentlige Virksomhed, idet han fra dette Tidspunkt at regne næsten helt helligede sig den ene af sine hidtidige Interesser, Kreditforeningen, og derfor — i 1906 — traadte tilbage som Medlem af Folketingets Finansudvalg og — i 1908 — nedlagde sine vigtigste Hverv indenfor Andelsbevægelsen, derunder navnlig sit Formandsskab i Andelsudvalget.

Ogsaa som Kreditforeningsmand begyndte Blem lokalt, idet han som nævnt foran i 1873 var blevet stedlig Taksationsmand i Østifternes Kreditforening. Derved fik han Foden indenfor i det Kreditinstitut, som han i sine sidste Leveaar ofrede hele sin Arbejdskraft. Her blev hans Navn første Gang landskendt, da han i 1888—89 tog Initiativet til og med sejg Energi gennemførte en Konventering, hvorved Obligationsrenten blev nedsat fra 4 til $3^1/_2$ pCt. aarlig.

I den sidste Halvdel af 80'erne laa det almindelige Renteniveau meget lavt, og i 1886 havde Regeringen benyttet dette Forhold til at gennemføre en meget gunstig Konventering af en Del af Statsgælden — ca. 100 Mill. Kroner —. Østifternes Kreditforening fulgte i Sporet og aabnede en ny Afdeling (af 5. Serie), hvor Rentefoden var $3^1/_2$ pCt. Indenfor Foreningens Direktion og Repræsentantskab rejstes Spørgsmaalet om at forsøge en Ombytning af Kasseobligationerne — til 4 pCt. — i de ældre Serier med Obligationer til $3^1/_2$ pCt. Landbruget arbejdede i disse Aar under svære Kaar; hvor man kunde skimte en Lettelse, gav man sig ikke Ro, før den var opnaaet. Men Betænkelighederne ved en saadan Konvertering var store. Man frygtede for, at Institutioner og det private, obligationskøbende Publikum skulde svigte Kreditforeningens Papirer, ligesom man mente, at de Reservefondsmidler, der skulde anvendes til Konverteringens Gennemførelse, vilde svække Foreningen i sin Helhed. Flertallet i Repræsentantskabet sluttede sig til disse

Synspunkter og var altsaa imod Planen. Men Blem var dens ivrige Tilhænger og Talsmand og han skabte paa Bornholm en mægtig Stemning for den.Formanden for landøkonomisk Forening, Proprietær M. E. Kirketerp, indsendte i August 1888 efter Aftale med Blem en Forespørgsel til Direktionen om den paatænkte en Konvertering og vedlagde et af 10 Medlemmer underskrevet Konverteringsforslag, der var udarbejdet af Blem. Direktionen gik imidlertid imod Forslaget, og hertil sluttede Repræsentantskabet sig med 13 Stemmer imod 1. Dermed var Sagen dog ikke afgjort, da det var Generalforsamlingen, der havde den endelige Afgørelse indenfor Foreningen. Til denne, der afholdtes i Cirkusbygningen i København den 25/10 1888, mødte Bornholmerne mandsstærke op; Blem havde lejet 2 Dampskibe til de stemmeberettigede her fra Øen, alle forsynede med indtil 5 Fuldmagter. Et saadant Masseopbud til at gennemtrumfe en Finansoperation var aldrig før set, og Begivenheden kommenteredes livligt i alle Landets Blade. I Vittighedsbladet »Punsch« hedder det bl. a.:

Først gik der Ledingsbud til Rønne
til den berømmelige Blem.
Og af hans Iver kan man skjønne,
at han maa være saare slem.
For at faa Venstre bragt til Fadet,
han lod sig her i Havnen se
med tvende Snekker, som var ladet,
med røgede Bornholmere.

Ovenover Versene var tegnet 2 Vikingesnekker. — Efter en længere Forhandling, hvor Blem var Ordfører for Oppositionen, sejrede denne med 1273 Stemmer mod 206. Men Direktionen undlod med Repræsentantskabets Tilslutning i 4 Maaneder at indsende det vedtagne Forslag til Ministeriets Approbation, og da det endelig indsendtes, indstillede Direktionen det til — Forkastelse! — Regeringen fulgte Direktionen, men før Ministeriets Afgørelse forelaa, indvarslede Blem med Støtte af sine bornholmske Meningsfæller til en ekstraordinær Generalforsamling med Dagsorden: 1) Misbilligelse til Direktionen; 2) Gennemførelse af en almindelig Konvertering og 3) Nedsættelse af et særligt Udvalg til at søge Ministeriets Stadfæstelse af det vedtagne Forslag.

Generalforsamlingen fandt Sted den 15/4 1889, og Blem havde paany mobiliseret Bornholmerne, saaledes at han ogsaa

denne Gang raadede over et solidt Flertal. Direktionen og dens Tilhængere forstod nu, at de stod overfor Modstandere, der var besluttede paa at føre Kampen igennem til Sejr. De søgte derfor Forlig, og der opnaaedes paa Generalforsamlingen Enighed om at gennemføre Konverteringen paa et noget ændret Grundlag. Blem lod saa Dagsordenens Punkt 1 og 3 falde bort. Forslaget blev endelig vedtaget ved en Generalforsamling den 23/5 1889, hvor Blem for at være sikker paa, at Sejren ikke skulde smutte ham af Hænde, for 3. Gang førte sine Bornholmere paa lejede Dampskibe til København.

Denne Sag belyser paa en karakteristisk Maade Blems Naturel; sejgt og udholdende arbejdede han sig frem imod de Maal, han havde sat sig. Modstanden æggede kun hans Energi.

Med Hensyn til Betydningen af selve Konverteringen, som Blem alle Dage betragtede som sit Livs største Bedrift, kan der anlægges forskellige Betragtninger. En Nettogevinst for Laantagerne betød den næppe; dens Virkning kan bedre betegnes som en Fordeling af Laanebyrden over et længere Tidsmaal; men ogsaa dette har jo Interesse i en økonomisk vanskelig Periode.

Blems Arbejde med Konverteringen forøgede hans Interesse for Kreditspørgsmaal, og han blev efterhaanden paa en Del af disse Felter en Ekspert, som man regnede med selv indenfor den snævreste Sagkundskabs Inderkreds. Dette naaede han dels ved praktisk Arbejde med Finanssager i Rigsdagen, hvor han bl. a. stærkt støttede Tanken om Oprettelsen af en Statshypotekbank, og i Østifternes Kreditforening, hvor hans Indflydelse voksede støt gennem Aarene, dels ved et Selvstudium, der blev særlig frugtbart som Følge af Blems medfødte Evne for Behandling af Tal og hans Sans for, hvad der laa bag ved Tallene. Det føltes derfor som et naturligt Led i Udviklingen, da Blem i 1907 blev valgt til Direktør i Østifternes Kreditforening. Om hans Virksomhed her hedder det i »Foreningens Historie indtil 1931« bl. a.: »Da Blem i 1907 blev landbrugskyndig Direktør, var han over sit Livs Middagshøjde og i Virkeligheden en mærket Mand. Det uhyre Pres, han altid havde levet under, var alligevel mere, end selv hans kraftige Konstitution i Længden kunde bære. Han tog straks fat paa at bringe System i den vanskelige Taksation af Landejendomme, holdt Møder med Taksationsmændene rundt omkring i Distrikterne, udarbejdede Vejledning o. s. v. Det slidsomme Arbejde med

at gennemgaa den endeløse Række Laanesager, der gled over hans Bord, interesserede ham, men virkede trættende, og kontormæssige Petitesser kunde til Tider gøre ham irritabel. Han var af det store Vingefang, som nu engang har vanskeligt ved at finde sig til Rette indenfor snævrere Vægge. Naar han med tunge, lidt slæbende Skridt bevægede sig gennem Lokalerne, ladende alle Døre aabne efter sig, kunde han minde om en indestængt Stormfugl fra de aabne Have. Gladest var han ved at modtage Udsendinge fra Alverdens Lande, der kom for at søge Oplysninger og Raad. Det fyldte ham med Stolthed paa Institutionens og Landets Vegne. Personalet var han alle Dage en god Mand. Det Højskolepræg, han havde modtaget i sin Ungdom, bevarede han til sin Død, og det var ham en højtidelig Tilfredsstillelse at være med til at skabe Velvære og Glæde omkring sig, hvor som helst det lod sig gøre.«

Andetsteds i samme Beretning hedder det:

»Blem var en Renaissancefigur af reneste Vand, Typen paa den danske Bonde i sin rigeste Udfoldelse med den sejge Energi, Viljekraft, aldrig mættede Kundskabstørst og fuldkommen ugenerte Formløshed. Det anfægtede ham ikke det bitterste at modtage paa Kontoret fornemme Personer fra Ind- og Udland i slidt Jaket og udtraadte Hjemmesko.

Han Fysik var Førsterangs. I sine Velmagtsdage kendte han ikke til Træthed. Som de fleste Slidere var han Morgenmand og sad Kl. 6 ved sit Arbejdsbord oplagt og veltilpas, selv om han først var kommet i Seng paa de smaa Timer, eller — hvad meget ofte hændte — havde rejst hele Natten ligegyldigt, om det var med Bane eller Skib. Karakteristisk er det saaledes, at han under et Udstillingsbesøg i Paris skrev lange Rejseskildringer til de bornholmke Blade, fordi han ellers ikke vidste, hvad han skulde tage sig til i Morgentimerne, mens det øvrige Rejseselskab laa og sov. Ved en Landbrugskongres i London havde han paataget sig at sende Referater til et københavnsk Dagblad, og som Følge af sin Morgenduelighed var han et halvt Døgn forud for de andre Korrespondenter, hvad disse naturligvis ikke syntes om. De fandt da paa at invitere ham med paa en Turné i Storbyens Forlystelsesliv. Blem, som lugtede Lunten, svarede smilende: Jeg skal med Fornøjelse gaa ud med de Herrer; jeg kan ogsaa drikke Dem allesammen under Bordet, hvis det skal komme an paa det, men i Morgen tidlig Kl. 7 ligger mit Referat alligevel i Postkassen. Som et andet

Eksempel paa hans Energi kan nævnes, at da han i en fremrykket Alder og begravet i Arbejde til op over Ørene vilde en lille Ferietur til Italien, tog han Kursus i Italiensk, da han ellers ikke mente at faa det rette Udbytte af Rejsen, skønt han meget vel vidste, at man turistmæssigt klarer sig udmærket med Engelsk.«

De Karaktertræk, der er fremdragne i denne Beretning, genfinder vi hos Blem paa de øvrige Omraader, hvor han traadte sine Spor. Han tog de Opgaver op, som blev ham betroet, med den største Samvittighedsfuldhed, og han skyede ingen Anstrengelse for at sætte sig selv i Stand til helt at beherske Opgavens Forudsætninger og de Realiteter, hvorpaa dens rigtige Løsning beroede. Som Ordfører i Rigsdagen var han bekendt for det overordentlig store Materiale af Tal, hvorpaa han byggede sine Konklusioner. Hans Foredrag var ikke billedrige, og han formede ikke Sentenser, der virkede som Slagord. Han talte let og flydende og med en Understrøm af Lune og godt Humør. Paa Vælgermøderne var han en behændig Debattør og kunde, naar han stod overfor en Modstander, han vilde dukke, give efter for den særlige bornholmske Lyst til at drille. Saaledes fortæller C. N. Hauge i sine Erindringer, at Blem, første Gang Hauge var hans Modkandidat (i 1903), tidt betegnede ham som »den kasserede Jyde«, hvilket sigtede til, at Hauge havde været opstillet i Skivekredsen uden at blive valgt.

For sin Fødeø var M. P. Blem altid en god Repræsentant. Indirekte har det særlig Betydning for en lille isoleret Landsdel som Bornholm at være repræsenteret paa Tinge af Mænd, der indtager en anset Position i det politiske Liv. Det giver deres Ord Vægt, naar de tager Ordet i lokalpolitiske Spørgsmaal og taler deres Landsdels Sag. Blem hørte til dem, man regnede med paa Tinge, ogsaa udenfor Partifællernes Kreds, og hans store Kærlighed til sin Ø og Indsigt i alle dens særlige Forhold kunde derfor sætte sig Frugt i Resultater af Betydning i de mange Aar, han var Indehaver af et bornholmsk Rigsdagsmandat. Ogsaa efter sin Udtræden af Rigsdagen var han lydhør, naar der kaldtes paa hans Medvirkning til Løsning af bornholmske Spørgsmaal. Saaledes var han virksom for Sikringen af Hammerens Arealer i dansk Eje, og han var til sin Død Formand for »Nationalforeningen Bornholm« i København.

Blem skrev en let og flydende Pen og mødte ofte i Dags-

pressen med Indlæg i aktuelle Spørgsmaal. Han er ogsaa Forfatter til forskellige Smaaskrifter. Saaledes udgav han et Par politiske Pjecer: »Provisoriet og Grundloven« (1890) og »Reformpartiet og Landbruget« (1900). Kort før sin Død udsendte han: »Danmarks — specielt Landbrugets — Gæld til Udlandet«. Af en helt anden Karakter er en lille Bog, som udkom 1907: »Turen til Island«. Den er formet som en Række Rejsebreve fra et Besøg, som Blem i 1905 aflagde paa »Sagaøen«, og viser, at Blem havde Evnen til at samle de mange forskelligartede Indtryk, man modtager paa en saadan Tur, til et Helhedsbillede. Blem foretog i det hele ikke saa faa Udenlandsrejser; han havde let ved at lære fremmede Sprog, men han talte altid, ogsaa naar han talte Dansk, med meget udpræget bornholmsk Accent.

Den 27/3 1874 blev M. P. Blem viet til Julie Larsen, født 27/12 1851 paa Egeskovsgaard i Aaker, som Datter af Gaardejer Lars Larsen og Hustru Bodil Kirstine Hansen. Hun var ham en god Støtte, flittig, stræbsom og interesseret i sin Mands Gerning. I Ægteskabet var 8 Børn, 3 Døtre og 5 Sønner, hvoraf den yngste, Markus Blem, født 18/4 1889, overtog Fødegaarden. En anden af Sønnerne, Harald Larsen Blem, født 18/1 1879, bor paa Soldatergaard i Aaker.

I 1906 flyttede M. P. Blem fra Bornholm. Hans Overtagelse af Stillingen som Direktør i Østifternes Kreditforening var da en Kendsgerning og nær forestaaende; han tog nu Bolig i Hellerup, hvor han den 18/12 1915 afgik ved Døden. Han blev jordfæstet paa Kirkegaarden i Nylars. Hans Enke blev boende i Hellerup, hvor hun døde den 27/11 1930.

Christian Aarøe.

Bendt Christian Mogens Aarøe var født den 5/1 1828 i København som Søn af Løjtnant, Toldassistent, senere Kaptajn og Toldinspektør i Varde Bendt Christian Aarøe (født 1793, død 8/6 1852) og Hustru Anna Johanne Diderich (født 1798, død 13/3 1873).

Han blev imod sit Ønske sat i Lære hos en Manufakturhandler i Ribe. Hans Hu stod til at blive Officer og ved Kong Christian den 8's Besøg paa en af Vesterhavsøerne opnaaede han at faa afgivet en Ansøgning til Kongen om at blive Landkadet. Forsøget lykkedes, og i 1845 blev han optaget som Elev paa

Landkadetakademiet, hvorfra han 3 Aar efter dimitteredes som Sekondløjtnant. Han deltog i Felttoget i 1849 og udmærkede sig i en Række Træfninger, bl. a. ved Haderslev den 3/4 1849 og ved Kolding 20 Dage senere; til Belønning udnævntes

Kaptajn Chr. Aarøe.

han kun 21 Aar gammel til Premierløjtnant og faa Maaneder senere til Ridder af Danebroge. I Slaget ved Isted i Juli 1850 var han Oberst Læssøes Adjudant; han var til Stede, da hans Chef udaandede, og hørte den døende Obersts sidste Ordre: at tage den lige overfor liggende Grydeskov; han satte sig i Spidsen for de spredte Tropper og erobrede Skoven.

I Aarene mellem de 2 Krige var han tjenstgørende ved forskellige Garnisoner, men gjorde sig især bemærket som Forfatter til forskellige Pjecer om Ordningen af vort Forsvar og en Lærebog i »Felttjeneste og anvendt Taktik«. Da Krigen nærmede sig, indsendte han til Krigsministeriet et Forslag om Oprettelsen af et Strejfkorps, der skulde indhente Efterretninger om Fjenden, alarmere ham, opsnappe Feltvagter, true hans

Etapelinier o. s. v. Skønt Hærledelsen var betænkelig ved Planen, blev det efter Dannevirkes Fald besluttet at realisere den. Aarøe blev sat i Spidsen for Korpset, og et Dampskib og en Transportbaad stillet til dets Raadighed. Det bestod til at begynde med kun af 200 Mænd, for største Delen frivillige, deraf mange norske og svenske; men da Krigen genoptoges efter Londonerkonferencens Sammenbrud, forøgedes Styrken til 600. Korpset udførte en Række raske Bedrifter, særlig ved Landgang hist og her i det af Fjenden besatte Østjylland, men større Foretagender, f. Eks. et planlagt Landgangsforsøg paa Rügen, kom ikke til Udførelse. Nogen Betydning udover at skabe en vis Stimulans for Folkestemningen fik Aarøes Virksomhed derfor ikke, men han opnaaede en overordentlig Popularitet.

Efter Krigen, under hvilken Aarøe var blevet forfremmet til Kaptajn, fortsatte han sin Virksomhed som Forfatter af militærpolitiske Artikler og Skrifter. Hans Opfattelse af, hvorledes Landets Forsvar burde ordnes, afveg paa afgørende Punkter fra den, som var raadende i ledende Militærkredse, og han hævdede sine Meninger med stor Uforfærdethed. Det blev almindelig antaget, at dette bidrog til, at Aarøe ikke avancerede udover Chargen som Kaptajn og derfor allerede i 1880 faldt for Aldersgrænsen.

Han vedblev efter sin Afskedigelse fra Hæren at være en flittig Deltager i Drøftelsen af militære Emner, og det var naturligt, at han for bedre at kunne virke for de Planer, der stemte med hans Ideer, søgte at opnaa et Rigsdagsmandat. Allerede i 1849 havde han stillet sig i Ringstedkredsen imod den kendte Venstremand P. Chr. Zahle, men han opnaaede kun 411 Stemmer imod Zahles 1104. Han stillede sig nu — 22/9 1880 — i Svinninge, men Venstremanden Dønnergaard valgtes med 947 Stemmer; Aarøe fik 544. Aaret efter mødte han — som omtalt nærmere i det foregaaende Kapitel — som Arvtager efter Lucianus Kofod i Rønnekredsen, men Blem besejrede ham baade ved Maj- og Julivalget.

Han havde imidlertid ved sin Agitation for Højres Sag og sin egen Kandidatur her paa Øen knyttet en Del Forbindelser, og han besluttede da at gøre et Forsøg paa at erobre Landstingsmandatet. Der skulde være ordinært Valg Aaret efter, og Mandatets Indehaver, Kammerherre Fallesen, kunde ikke stille sig paany, da han forlængst var fraflyttet Kredsen. Aarøe be-

sluttede sig da til at tage fast Ophold herovre — en Betingelse for Valgbarhed til Landstinget — og i November 1881 købte han Enkefru Ingerslevs Hus i Rosengade. Hans Anstrengelser kronedes ikke med Held; Løjtnant M. P. Jensen, Limensgaard, gik som nærmere omtalt i næste Kapitel af med Sejren. Aarøe blev endnu i 1½ Aar boende i Rønne, og han skrev under sit Ophold her forskellige Indlæg om Forsvarssagen, bl. a. findes i Nr. 27 af Bornholms Avis for 1882 en 6 Spalter lang Artikel: »Regeringens Forsvarsplan«; mest kendt er et af ham i 1883 udarbejdet Forslag til en Omorganisation af Bornholms Væbning. Men i Februar 1884 solgte han sit Hus i Rønne og rejste til Vejle, skuffet og bitter i Sindet. Her ramtes han ca. 2 Aar senere af et apoplektisk Anfald og døde den 13/3 1886, kun 58 Aar gammel.

Aarøe blev i 1852 gift med Anne Christine Struch, født i Trondhjem, død i København 3/10 1878.

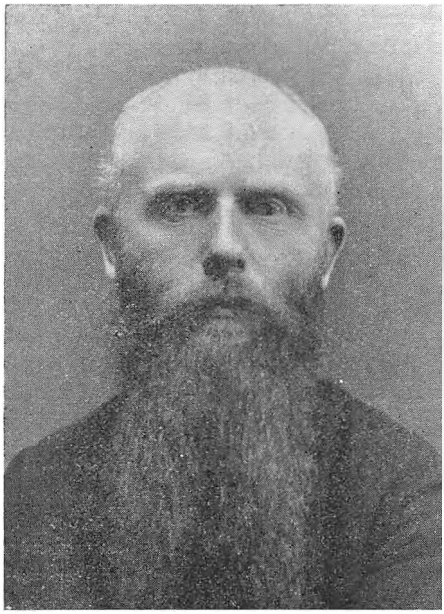
M. M. Smidt.

Mads Mathiesen Smidt var født den 25/3 1841 i Rurup, Branderup Sogn, Nørre Brandstrup Herred ca. 4 Mil sydøst for Ribe.

I en Alder af 30 Aar kom Smidt til Bornholm, idet han den 1/5 1871 blev Friskolelærer i Aakirkeby. Som saadan virkede han til Udgangen af Oktober 1880, fra hvilket Tidspunkt han blev ansat som Lærer ved Mellerup Højskole. Her var han dog kun i 10 Maaneder, idet han den 12/9 1881 sammen med Engel August Hjortsvang, der siden April 1881 havde været Udgiver og Trykker af et i Neksø udkommende Lokalblad, »Østbornholms Avis«, købte Bornholms Tidende af Bogtrykker Colberg for en Købesum af 1400 Kr. Fra 1/10 1881 overtog Smidt Stillingen som Redaktør og afløste som saadan Folketingsmand Dam, der havde startet Bladet i 1866 og redigeret det hele Tiden siden. Den 20/2 1882 købte Smidt Hjortsvangs Andel i Bladet og siden blev han ogsaa — for en Købesum af 3.300 Kr. — Ejer af Trykkeriet. Baade Blad og Trykkeri blev i 1892 omdannet til et Andelsselskab, der ved Overtagelsen i 1905 af det moderate Venstres Organ »Bornholms Dagblad« blev omformet til et Aktieselskab.

Fra 31/12 1912 fratraadte Smidt sit Redaktørhverv, næsten 72 Aar gammel.

Allerede under sit første — 9-aarige — Ophold paa Bornholm viste M. M. Smidt stærk Interesse for Politik, og han tog fra første Færd fast Stade i Venstres Lejr. Ved Dams Vælgermøde i Svaneke den 9/5 1876, hvor mange lokale Højre-

Redaktør
M. M. Smidt

mænd angreb det forenede Venstres Politik, tog han Ordet for at støtte Kredsens Folketingsmand. Mest virksom var han dog i den Agitation, som fulgte efter Estrups Provisorium i 1877 og i Valgkampen 1879. Men han havde hverken dengang eller senere særlige Evner som Taler; hans Stemme var spinkel og Taleformen nølende; han mestrede i det hele kun i ringe Grad Agitationstalerens Teknik. Det viste sig imidlertid snart, at han paa et andet Felt skulde faa afgørende Betydning for den politiske Udvikling paa Bornholm, nemlig som Journalist. Allerede i 1871 findes særdeles læseværdige Artikler af ham i Bornholms Avis; dette Blad ydede ham iøvrigt med overraskende Gæstfrihed Husly til noget ind i Aaret 1879, skønt hans Artikler gik stik imod Bladets Politik; de var tilmed prægede af en

Djærvhed i Udtryk, der i Forbindelse med deres klare logiske Opbygning gjorde dem velegnede til at vække Opmærksomhed om de Venstrestandpunkter, de slog til Lyd for. Med Smidt kom en ny Tone ind i den bornholmske Pressekoncert; han var i Virkeligheden den første her paa Øen, hvis Evne til at føre en Pressekampagne stod Maal med Tidens Krav. Det var derfor naturligt, at det bornholmske Venstre i ham saa den rette Mand til at redigere Partiets Blad, og at man derfor kaldte ham tilbage til Øen. Det var ingen misundelsesværdig Stilling, Smidt overtog i 1881. Antallet af Bornholms Tidendes Holdere var dengang kun lille, og der var megen Modgang at kæmpe med. De bornholmske Embedsmænd, der næsten undtagelsesfrit var Højremænd, flere endda fanatiske, unddrog det alle retslige Kundgørelser. Ogsaa paa andre Maader blev Kampen ført personlig og økonomisk, f. Eks. ved talrige Sagsanlæg. Det kostede Tidendes Redaktør mange Tusinde Kroner i Bøder og Sagsomkostninger og 5 Maaneder bag Fængslets Mure. Den første Sag, der medførte Frihedsberøvelse, blev rejst i Marts 1882. Det var en af de berygtede Majestætsfornærmelsessager og skyldtes en Artikel: »Hvad skal man tro?« der var optaget fra »Kristiania Dagblad«. Autoriteterne herovre med Amtmand P. Holten i Spidsen fandt ud af, at det i Artiklen, der for Resten havde været optaget i flere andre Blade, uden at der blev rejst Anklage, var insinueret, at Kongen var medansvarlig for lovløse Tilstande i Landet. Ved Højesteretsdom den 7/5 1882 takseredes Forseelsen til 4 Maaneders Fængsel, og paa Grundlovsdagen blev Smidt sat ind paa Rønne Arresthus til Afsoning. Om Forholdene ved hans Løsladelse den 5/10 1882 fortæller Redaktør Smidt i Bornholms Tidendes Jubilæumsnummer for 3/7 1916 bl. a. følgende:

»Paa hvert Hjørne af Torvet stod en Politibetjent og kiggede efter »Oprøret«, medens »Kongen paa Bornholm« nede i Amtsgaarden sad indelukket i Tjenerens Kammer, væbnet med Revolver og Krumsabel.« — For Redaktør Smidt blev Løsladelsesdagen en Fest- og Mærkedag. Ved en festlig Sammenkomst i Almindingen blev der overrakt ham en Pengegave, omtrent 1.000 Kr., skænket af Venner i By og paa Land. Ikke mindst glædelig var den Overraskelse, der havde mødt Redaktøren allerede ved Ankomsten til hans Hjem, hvor et stort Dannebrogsflag vajede som en Gave fra Kvinder i Aakirkeby og

Aaker. Kvinder i Hasle og Rutsker skænkede ham et smukt Billede.

Men Kaarene ændredes, som Aarene gik; under Smidts maalbevidste Ledelse voksede Tidenden op gennem Aarene baade i Udbredelse og Indflydelse, og med Bladet voksede Partiet, saaledes at det i 31 Aar — fra 1881 til 1909 og fra 1910 til 1913 — sad inde med begge Folketingsmandater og i 37 Aar — fra 1898 til 1935 — ogsaa med Landstingsmandatet. Naar Venstre fik en saa stærk Stilling her paa Øen, skyldtes det ikke mindst M. M. Smidt. Sjælden traadte han frem for Offentligheden undtagen gennem sin Journalistik, men for dem, der havde noget nærmere Kendskab til Kræfternes Spil bag Kulisserne, var det ingen Hemmelighed, at det var Redaktør Smidt, der mere end nogen anden var bestemmende for det bornholmske Venstres Kurs.

Han kunde dog ikke hindre den dybe Spaltning i Venstre her paa Øen, som Forligspolitiken i Begyndelsen af 90'erne fremkaldte. Smidt holdt haardnakket fast ved det Bergske Standpunkt og fik i 1892 sin nære Meningsfælle og Ven N. Ingvard Jensen valgt i Aakirkeby.

Da Højre forlængst var nedkæmpet, og de moderate intet betød mere, blev Socialdemokraterne og de radikale hans Hovedmodstandere. Han havde noget vanskeligt ved at skjule en vis Bitterhed over de to allierede Partiers Vækst, der til hans personlige Sorg fremkaldte, at begge Folketingsmandater herovre gik tabt for Venstre. Men det skal siges, — ogsaa af en, der i hine Aars bitre Fejder stod blandt de forreste i Modpartens Lejr — at hans Klinge var altid blank.

Udover det partipolitiske havde Skole- og Kirkespørgsmaal Smidts levende Interesse. Han var en af Kristen Kolds Elever, og dette mærkede ham Livet igennem. Endvidere skal nævnes hans Arbejde for den sønderjydske Sag, der laa ham varmt paa Hjerte.

Den 29/12 1886 ægtede M. M. Smidt Rigmor Elna Thorvörd Løvendahl, født den 29/12 1865 som Datter af Kobberstikker og Konservator Emil Adolf Løvendahl (født 14/9 1839, død 6/7 1901) og Hustru Josefine Nielsen. Fru Smidt var meget virksom for de samme Interesser, som hendes Mand arbejdede for, og tog aktivt Del i Venstres Organisationsarbejde. I 2 Valgperioder (1909—17) repræsenterede hun Partiet i Rønne Byraad.

Ægteskabet var barnløst, men en Brodersøn, Niels Smidt, blev adopteret.

M. M. Smidt døde den 29/4 1924, godt 83 Aar gammel. Han ligger begravet paa Rønne Kirkegaard, hvor Venner og Meningsfæller den 4/5 1925 afslørede en Mindesten for ham.

N. A. Koefoed.

Niels Adolf Koefoed var født den 3/11 1837 paa Lauegaard i Aaker som det næstyngste Barn af Major H. M. Koefoed (se denne Afhandlings 1. Bind, Side 69). Som flere af sine Brødre blev N. A. Koefoed Officer i Bornholms Væbning, først Løjtnant og fra 1875—1899 Kaptajn.

Den 25/4 1858 — altsaa før N. A. Koefoed endnu var fyldt 21 Aar — indgik han Ægteskab med Gunhild Petrea Kofoed, født den 20/6 1837 paa Langemyregaard i Aaker som Datter af Peder Kofoed (født 24/8 1803, død 12/4 1858) og Hustru Kirstine Sophie Munch (født 9/6 1814, død 28/6 1877). Hustruen døde den 2/11 1884; i Ægteskabet var der 14 Børn, hvoraf de 2 døde som smaa. Den 28/12 1866 giftede N. A. Koefoed sig 2. Gang med sin første Hustrus Søster Caroline Kirstine Sophie Koefoed, født 18/5 1852, død 10/8 1924*). Det sidste Ægteskab var barnløst.

Da N. A. Koefoed giftede sig første Gang, overtog han samtidig Hustruens Fødegaard, Langemyregaard. Denne Gaard, som han drev med stor Dygtighed, solgte han 1902; han flyttede nu til Rønne, hvor han boede som Rentier. Han døde den 5/10 1924, næsten 87 Aar gammel.

N. A. Koefoed nød megen Anseelse, særlig blandt Øens Landmænd, og han betroedes et betydeligt Antal Tillidshverv. Saaledes var han fra 1871—83 Medlem af Aaker Sogneraad (deraf 10 Aar som Formand) og fra 1885—1901 Medlem af Amtsraadet; i en Aarrække var han Landvæsenskommissær.

Ogsaa Politik havde i høj Grad N. A. Koefoeds Interesse, og han var næsten lige saa ivrig Højremand som hans Broder H. C. Koefoed (se nedenfor) var Venstremand. Som allerede omtalt stillede N. A. Koefoed sig imod Kaptajn Dam ved Folketingsvalget i 1879. I 1884 og 1887 samledes Aakirkebykredsens Højre paany om N. A. Koefoeds Kandidatur, men Afstanden mellem hans og Dams Stemmetal øgedes for hver Gang.

*) Se iøvrigt »Lauegaardsfamilien«, 3. Udgave, Side 44 f. f.

Som Agitator havde han heller ikke store Evner, men han var anset i alle Kredse for sin solide praktiske Dygtighed og sin noble, ridderlige Karakter.

H. C. Koefoed.

Hans Conrad Koefoed var født den 28/1 1829 paa Lauegaard i Aaker. Han var Broder til N. A. Koefoed, der er omtalt i foranstaaende Biografi. Den 22/6 1855 indgik han Ægteskab med Johanne Cathrine Lund, der var født den 26/10 1829 som Datter af Købmand i Aakirkeby Johan Peter Lund (født 30/12 1802, død 1832) og Hustru Cecilie Cathrine Ellebye (født 10/3 1800, død 25/1 1858). En yngre Søster til H. C. Koefoeds Hustru blev 1864 gift med Lærer N. Ingvard Jensen, den senere Folketingsmand for Aakirkeby Kredsen.

Som saa mange af sin nærmeste Slægt fik H. C. Koefoed en militær Uddannelse. Den foregik paa Militærskolen i Jægersborg, hvor han ved Eksamen blev Nr. 2 af et Hold paa 55 Officersaspiranter. Særlig var han fremragende dygtig i Ridning, i det hele i Behandling af Heste, og han viste under sit Ophold paa Jægersborg Kaserne sammen med en anden Bornholmer (M. G. Kofoed, Nymøllen, Neksø) Mod og Raadsnarhed ved at standse et Par løbske Heste foran Tronfølgeren Prins Christians Vogn, i hvilken der sad 4 af Kronprinsens Børn, bl. a. den senere Kong Frederik den 8'de. Denne Daad indbragte de 2 Bornholmere Fortjenstmedaillen i Guld.

Efter at være færdig med Eksercerskolen blev H. C. Koefoed Sekondløjtnant ved Bornholms Milits; 1859 blev han Premierløjtnant, fra hvilken Stilling han søgte Afsked i 1868.

Efter at være blevet gift købte han Buskegaard i Østermarie, som han afhændede i 1861. Han købte da den af J. L. Balle (se denne Afhandling, 2. Bind, Side 20) hidtil drevne Købmandsgaard i Aakirkeby, hvortil hørte et Landbrug paa ca. 12 Td. Land.

H. C. Koefoed var Indehaver af et betydeligt Antal Tillidshverv. Fra 1862—1873 og fra 1882—1888 sad han som Medlem af Borgerrepræsentationen (Byraadet) i Aakirkeby; fra 1885—1894 var han Formand for Bornholms Landboeres Brandforsikringsselskab. I 1869 var han med til at stifte Sparekassen i Aakirkeby, hvor han i mange Aar varetog Stillingen som Bogholder og Kasserer. Ogsaa Skyttesagen havde hans levende

Interesse; fra 1875—79 udførte han et betydeligt Arbejde som Kasserer og Forretningsfører for Bornholms Amtsskytteforening.

I Modsætning til Broderen N. A. Koefoed sluttede han sig til Venstre, og han blev ofte af sit Parti udpeget som Forhandlingsleder ved dets Møder. Han var ved sin faste og beslutsomme Maade at behandle Sagerne paa velegnet til at dirigere en Forsamling. Hans energiske Optræden ved Valget i 1879, hvor han var ordførende Stiller for Philip Dam, skønt Broderen var Dams Modkandidat, er omtalt foran.

H. C. Koefoed døde den 22/12 1902, næsten 74 Aar gammel. Han efterlod sig 6 Sønner, af hvilke den næstældste, Peter Lund Koefoed, blev Landstingsmand for Bornholm fra 1906—1914. 2 Døtre var døde som mindreaarige (se iøvrigt »Lauegaardsfamilien« Side 29 f. f.).

R. Th. Hoff.

Richard Theodor Hoff var født den 7/2 1824 i Vejle, hvor hans Fader var Sognepræst. Han blev Student fra Randers Skole 1844 og begyndte derefter at studere Teologi og Historie ved Københavns Universitet, men hans Studier blev afbrudt ved Krigen 1848, da han meldte sig som frivillig. 1852 tog han sin afsluttende Embedseksamen. Aaret efter blev han konstitueret som Lærer ved Rønne lærde Skole, hvor han i 1854 fik sin Udnævnelse som Adjunkt, 1871 som Overlærer. Hans Undervisningsfag var Tysk og Latin.

Overlærer Hoff nærede megen Interesse for det offentlige Livs Forhold, saavel Kommunens som Statens. I 1870 blev han valgt ind i Rønne Byraad, hvor han havde Sæde i en Valgperiode (6 Aar). I Politik indtog han et udpræget Højrestandpunkt, og som det fremgaar af Redegørelserne i de foregaaende Kapitler, forfægtede han med megen Iver Lucianus Kofods Sag overfor den voksende Venstreopposition; han var Kofods ordførende Stiller ved en Række Valg. Det var ikke mindst Luc. Kofods Krav om Forsvarssagens Fremme, der tiltalte Overlærer Hoff. — I de senere Aar trak Hoff sig tilbage fra al Deltagelse i offentlig Virksomhed. Han døde efter længere Tids Sygdom den 13/2 1887 efter i ca. 34 Aar at have været Lærer ved Skolen i Rønne.

Hoff var gift med Martine Christine Theilmann (født 1830, død 1897), Datter af Kammerraad, Godsforvalter Theilmann,

Sæbygaard, Vendsyssel. I Ægteskabet var der 7 Børn. En Datter, Anna Marie Dorthea, var gift med Skomagermester Hans Christian Schou, Rønne, en anden Datter, Johanne Louise Ernestine, var gift med Kommissær Jakob Petersen, Rønne; en tredie Datter, Emma, var Telegrafistinde i Rønne.

Anders Grønlund

var født den 20/11 1812 i København som Søn af senere Birkedommer i Hørsholm Jens Samuel Grønlund. Han blev Student 1831 fra Borgerdydskolen paa Christianshavn, cand. jur. 1841, Kopist 1842 i Underfogdens Kontor i København, 1845 i Kongens Fogeds Kontor; 1851 blev han Herredsfoged i Nørre og Egen Herreder paa Als, fra hvilket Embede han afskediges ved Hertugdømmernes Afstaaelse 1864.

Den 6/2 1869 udnævntes han til By- og Herredsfoged samt Borgmester i Svaneke, i hvilket Embede han blev siddende til sin Død den 4/4 1893.

Som Modstander af det forenede Venstre tog Grønlund i Løbet af 70'erne ivrigt Del i Arbejdet for at fælde Kaptajn Dam i Bornholms 2. Valgkreds. Han var stærkt medvirkende til, at Svaneke blev Centrum for Kredsens Højre, og sammen med Meningsfæller fra denne By og dens Omegn søgte han at skabe konservativ Stemning ved Dams Vælgermøder, ogsaa i andre Dele af Valgkredsen. Som man vil vide, var Resultatet af disse Anstrengelser kun kummerligt, og herudover tog Grønlund ikke Del i det offentlige Liv her paa Øen. Som Embedsmand var han elskværdig og pligtopfyldende og stod i et godt Forhold til Befolkningen.

Grønlund var gift med Minna Petersen, født 18/2 1830 (Datter af Købmand Jens Christian Petersen, Middelfart), død den 29/5 1880 i Svaneke. Ægteskabet var barnløst; en Adoptivdatter Nicoline Elisabeth Eschricht-Grønlund var gift med Lærer Jørgen Peter Jørgensen, Svaneke.

13. VISNEPOLITIKKENS AAR (1881—85).

Venstres store Fremgang ved de to Opløsningsvalg den 24/5 og 26/7 1881 dannede den naturlige Baggrund for den stejlere Holdning fra Partiets Side overfor Ministeriet Estrup, end Tilfældet havde været i Aarene umiddelbart forud. Forskellige andre Forhold virkede i samme Retning: Den bitre Strid mel-

lem den radikale Venstregruppe (med Berg og Hørup som Ledere) og den moderate (under Ledelse af Bojsen, Holstein-Ledreborg og Høgsbro) var ved at forstumme; det litterære Gennembruds Mænd havde i store Kredse af den akademiske Verden banet Vej for en Indstilling, ogsaa paa det politiske Omraade, der betød Opposition overfor Regeringen; i Arbejderkredse, navnlig i Hovedstaden, vandt Socialismen en voksende Tilslntning; i Landbefolkningen havde en Række økonomiske Andelsforetagender (Andelsmejerier, Brugsforeninger etc.) øget Bøndernes Selvfølelse. — Det stemte derfor godt med hele Stemningen i Venstres Vælgerbefolkning, at Berg i den korte Samling, der fulgte efter Julivalget i 1881, udstedte Parolen: »Landet kræver af dette Folketing, at det lader alting visne i Hænderne paa et Ministerium, der trodser den almindelige Valgret.« Vel søgte de moderate i den ordinære Samling 1881—82 at optage Lovgivningsarbejdet i Udvalgene, men disse Bestræbelsers kummerlige Resultat talte kun yderligere for den radikale Taktiks — Visnepolitikkens — Rigtighed; flere og flere af dem, der hidtil havde staaet udenfor Grupperne, meldte sig ind i den radikale. Indenfor Højres egen Gruppe var Forholdene i Opløsning. Enkelte af de gamle nationalliberale, f. Eks. Krieger og Klein, gav Udtryk for deres Utilfredshed med Ministeriets stejle Politik, og ved gentagne vigtige Afstemninger svigtede et betydeligt Antal af Højres Medlemmer Regeringen. Særlig virkningsfuld var Kritikken fra Biskop Monrads Side; han var efter mange Aars Ophold i Udlandet vendt tilbage til Danmark og blev efter Balthazar Christensens Død i Foraaret 1882 valgt i den ved Dødsfaldet ledigblevne Kreds (Middelfart). Hans Stilling faldt paa vigtige Punkter sammen med Venstres.

Lovgivningsarbejdet i 1881—82 gav under disse Forhold ingen Resultater. Alt visnede i Regeringens Haand. Der blev dog vedtaget en ordinær Finanslov for Finansaaret 1882—83, men kun fordi adskillige Højremænd stemte for den af Venstre krævede Affattelse.

Paa lignende Maade gik det i Rigsdagssamlingen 1882—83. Venstre nedsatte i Folketinget et 9 Mands Udvalg — »Begravelsesudvalget« — hvortil alle Regeringens Forslag henvistes for ikke mere at vende tilbage. Undtaget herfra var dog Finanslovforslaget, der blev vedtaget af Landstinget i Folketingets Affattelse, samt Højres store Befæstningsforslag, hvori

Kravet om ekstraordinære Bevillinger var steget til 72 Mill. Kr. Forslaget var forelagt Landstinget af Krigs- og Marineminister Ravn, der havde afløst General Kauffmann, og vedtaget af dette Ting, men det standsedes i Folketinget af en Dagsorden, der krævede en anden Regering til Løsning af Landets Forsvarsordning. Under Debatten om denne Dagsorden holdt Hørup en stærkt debatteret, antimilitaristisk Tale, hvori han opstillede det siden saa tit gentagne Spørgsmaal: »Hvad skal det nytte?«. — Inden denne udprægede Kampsamlings Slutning vedtog Folketinget (med 72 Stemmer mod 20) en Adresse til Kongen, hvori det udtaltes, at Tinget havde opgivet Bestræbelserne for at komme overens med Ministeriet om noget som helst Lovforslag, og at man haabede, at Kongen vilde tilvejebringe Betingelserne for et frugtbart Samarbejde mellem Lovgivningsmagtens forskellige Led. Faa Dage efter vedtog Landstinget (med 40 Stemmer mod 10) en Modadresse, der udtalte Tillid til Ministeriet og gav Folketinget Skylden for den politiske Strid. Disse Adresser besvarede Kongen med en Beklagelse overfor Folketinget, fordi det nægtede at medvirke ved Lovgivningsarbejdet, og med en Tak til Landstinget, fordi det havde givet Tilsagn om at støtte Kongen i hans Bestræbelser for at bevare den grundlovsmæssige Ordning i sin Helhed. Efter dette Svar bredte der sig i Venstrekredse megen Bitterhed imod Kongen.

Sommeren 1883 blev i særlig Grad de store Kampmøders Tid. Særlig Venstreførerne Berg, Bojsen, Holstein-Ledreborg og Hørup gennemagiterede Landet, og Tilhørernes Tal naaede undertiden helt op til 20.000. Ogsaa Højre holdt Møder, om end ikke saa store som Venstres; deres kendteste Agitatorer var Professor Henning Matzen og Lars Dinesen. Undertiden kom det ved disse Møder til voldsomme, korporlige Sammenstød mellem de to Partiers Tilhængere.

I denne Sommer begyndte ogsaa Riffelbevægelsen her i Landet; man indkøbte Rifler og uddelte dem mellem Venstres vaabendygtige Folk, for at de som frie Mænd kunde forsvare Friheden, hvis Forholdene skulde gøre det nødvendigt.

Da Rigsdagen traadte sammen i Efteraaret 1883, blev Berg valgt til Folketingets Formand i Stedet for Christopher Krabbe, der var blevet den herskende Retning indenfor Venstre for moderat. Iøvrigt stod Samlingen 1883—84 helt og fuldt i Visnepolitikkens Tegn. Regeringen forelagde ca. 30 Lovforslag,

men de blev alle henvist til »Begravelsesudvalget«. Kun Regeringens Befæstningsforslag naaede frem til 2. Behandling i Folketinget; med 66 Stemmer mod 26 blev dets Overgang til 3. Behandling nægtet. — Paa Finanslovforslaget blev næsten alle de Bevillinger, som Regeringen satte mest Pris paa, strøget. I denne Skikkelse — »den barberede Puddel«s — blev det vedtaget i Landstinget.

Det voldsomme Røre, den politiske Strid vakte i Landet, skabte Betænkeligheder i konservative Kredse, og Ministeriet Estrups Afgang var utvivlsomt under Overvejelse. Naar der intet skete i saa Henseende, skyldtes det navnlig, at Regeringen regnede med en Svækkelse af Oppositionen, idet de to i flere Aar samarbejdende Førere Berg og Hørup var ved at fjerne sig fra hinanden. Deres Syn paa nationale, religiøse og militære Spørgsmaal havde altid været forskelligt. Berg stod i disse Anliggender Bojsen og Høgsbro nærmere end Hørup og dennes nære Arbejdsfælle Edvard Brandes, der i 1880 var kommet ind i Folketinget som Repræsentant for Langeland. Hørup og Brandes var Medarbejdere ved Bergs Blad »Morgenbladet«, men i Efteraaret 1883 blev de af Berg opsagt fra denne Stilling, hvilket foranledigede, at de ca. 1 Aar senere startede deres eget Blad »Politiken« med Hørup som Chefredaktør.

Foreløbig blev dog Forholdet mellem Venstres Grupper uændret; det ordinære Folketingsvalg stod nemlig for Døren. Det blev afholdt den 25/6 1884, og Stemmeprocenten blev ved denne Lejlighed sat op til en hidtil ukendt Højde, nemlig 59. Resultatet blev et Mandattab for Højre paa 7, saaledes at Partiet nu kun havde 19 Folketingsmænd imod Oppositionens 83. Af disse stod 46 i den radikale Gruppe (Berg—Hørups), 23 i den moderate (Bojsens), 4 udenfor Grupperne, 8 var liberale Løsgængere — hertil hørte bl. a. Monrad, Klein, Christopher Hage og Herman Trier. Ved dette Valg kom der for første Gang Socialdemokrater ind i Folketinget, nemlig de 2 københavnske Repræsentanter P. Holm og C. Hørdum. Ialt erobrede Oppositionen 5 af de 10 Kredse i København, der alle tidligere havde været repræsenteret af Regeringstilhængere.

Valgsejren i 1884 øgede yderligere Venstres Følelse af, at Magten tilkom det. I Højrekredse ønskede mange, at Regeringen nu vilde gaa. Men den blev siddende; man mener, at det ikke saa meget var Estrup selv, som hans Kabinets Kultusminister, den tidligere venstreorienterede Jakob Scavenius, der holdt

paa, at man skulde fortsætte, særlig for at gennemføre Københavns Befæstning. Som et Varsel om, at denne Sag i højere Grad end tidligere skulde stilles i allerførste Række, blev Fæstningens mest fanatiske Agitator, Oberst J. J. Bahnson, udnævnt til Krigsminister, medens den tidligere Krigs- og Marineminister Ravn maatte nøjes med det mere neutrale Marineministerium.

To Dage før Rigsdagssamlingen 1884—85 skulde begynde, brændte Christiansborg Slot. I Løbet af en Maaneds Tid tilvejebragtes Mødelokaler for Rigsdagen i en Kaserne i Fredericiagade. Her aabnedes Samlingen med en Trontale, hvoraf det tydeligt fremgik, at det nu først og fremmest var Forsvarssagen, det gjaldt.

Den længe ventede Omgruppering indenfor Venstre fandt Sted den 8/11 1884, idet Berg og Bojsen dannede et nyt Parti »det danske Venstre«; de talte 48 Medlemmer, idet de 4 »udtraadte« sluttede sig til denne Gruppe. Tilbage blev i den radikale Gruppe, hvis officielle Navn stadig var »Folketingets Venstre«, 25 Folketingsmænd med Hørup som Leder; Gruppen blev i Almindelighed kaldt »det europæiske Venstre« eller blot »Europæerne«.

Uenigheden mellem Berg og Hørup gav Højre nyt Haab. Dette syntes dog foreløbig ikke at skulle gaa i Opfyldelse; i Rigsdagssamlingens 1ste Maaned enedes de to Grupper om en Dagsorden, der vedtoges i Folketinget den 19/11 med 63 Stemmer mod 18, hvori det med Henvisning til Valget den 25/6 udtaltes, at »Forhandling om Reformer med dette Ministerium er ørkesløs«. Medens alle Forslag fra Regeringen i de tidligere Rigsdagssamlinger i denne Periode som omtalt var sendt til et »Begravelsesudvalg«, blev de i denne Samling standsede ved en Dagsorden, hvori man gentog eller henviste til Udtalelsen fra 19/11 — »Ørkesløshedsdagsordenen«. Paa lignende Maade gik det den 3/3 1885 med Befæstningsforslaget, som Ministrene Bahnson og Ravn havde faaet vedtaget i Landstinget.

Hovedslaget kom dette Aar til at staa om Finansloven. Folketinget skar, som det plejede, de mest omstridte Bevillinger bort, men i Højre var Forbitrelsen stor over, at man ikke kunde komme i Gang med Fæstningsbyggeriet. Estrup forelagde da et Forslag til en midlertidig Finanslov, der var principielt forskellig fra de foregaaende, idet Ministeret herefter skulde være bemyndiget til at afholde alle de af dette foreslaaede Udgifter, som ikke var strøgne af *begge* Rigsdagens Ting. Dermed var

Folketingets Nejret sat ud af Spillet, idet Regeringen og Landstinget var bestemmende for, hvilke Udgifter der skulde afholdes.

Det stod nu alle klart, at Foranstaltninger, der vilde betyde en Forværring af den politiske Krise, var planlagt. Under Indtrykket heraf vedtog Folketinget den 18/3 1885 en Adresse til Kongen, hvori det udtaltes, at »det beror paa Deres Majestæts Beslutning, om vi nu skulle aabne et nyt Afsnit af den politiske Kamp, lidenskabeligere og farligere end nogen vi hidtil have kjendt«. Landstinget svarede med en Modadresse, der lagde Ansvaret for Striden paa Folketinget. Kongen erklærede i sit Svar, at Ministeriet ikke var nogen gyldig Hindring for en Overenskomst om Finansloven.

I Samlingens sidste Dage udfoldedes fra flere Sider energiske Bestræbelser for at tilvejebringe Enighed om en ordinær Finanslov, men dette lykkedes ikke, og Estrup forlangte Rigsdagen hjemsendt den 1. April Kl. 12. En halv Time før samledes Folketinget til sit afsluttende Møde. Venstre indbragte et Forslag til Beslutning, hvori der nedlagdes Protest imod det længe forberedte, nu forestaaende Grundlovsbrud. Holstein-Ledreborg udbragte et »Grundloven leve«, hvorefter hele Oppositionen udvandrede. For de tilbageblevne Højremænd oplæste Estrup Dekretet om Rigsdagens Hjemsendelse. Umiddelbart efter udstedtes en provisorisk Finanslov for 1885—86, overensstemmende med den Affattelse, Regeringen havde givet Forslaget til midlertidig Finanslov. Hermed var Banen fri for alle de Foranstaltninger, derunder Fæstningsanlæggene, som Folketingets Modstand hidtil havde holdt tilbage.

Forfatningskampen var gaaet ind i sin alvorligste Fase.

14. KAMPAARENE 1885—87.

Ved Finanslovprovisoriet af 1/4 1885 var ikke alene Folketingets Hovedindflydelse paa Statens finansielle Husholdning, som Venstre stadig havde krævet, men ogsaa dets Medbestemmelsesret sat ud af Spillet; enhver Udgift, der var foreslaaet af Regeringen, og som havde opnaaet Tilslutning fra Landstinget, hvis Flertal var Ministeriet følgagtigt, kunde efter det nu gennemførte Princip, afholdes. Saaledes var Banen fri for den Forsvarspolitik, som Folketingets Flertal med 2/3 af Vælgerbefolkningen bag sig havde bekæmpet. Pengene var til

Raadighed, thi i Visnepolitikkens Aar, hvor Bevillingerne var blevet stærkt nedskaaret, gav Statsregnskabet store Overskud. Reservefond og Kassebeholdning udgjorde i 1885 ca. 76 Mill. Kroner.

Regeringens Adfærd vakte en overordentlig Forbitrelse i Venstrebefolkningen og de socialdemokratiske Arbejderkredse. Mange ventede Revolutionen, men Førerne fraraadede alle Voldsomheder. Derimod afholdtes mægtige Protestmøder over hele Landet, hvor de stærkeste Kamptoner lød. Undertiden endte Møderne i Haandgemæng mellem de to Partiers Tilhængere. Venstre søgte at erobre Flertallet i saa mange af Landets Skytteforeninger som muligt; den tidligere startede Riffelbevægelse florerede. Mange Steder forsøgtes Skattenægtelse; Følgen blev dog kun Udpantning og Tvangsauktioner. Brugsforeninger stiftedes i stort Tal; Venstrebønderne vilde ikke handle med Højrekøbmænd. Med Iver grundlagdes Andelsmejerier; man vilde frigøre sig for Herremændene.

Til at begynde med sporedes en Del Nervøsitet blandt de mere forsigtige af Regeringens Tilhængere; men da man saa, at Ministeriet med fast Haand vilde føre sin Kamp igennem, og at Oppositionen ingen Magtmidler havde, den turde anvende, fulgte Partiet sin stærke og selvsikre Fører. Imod den ophidsede Folkestemning bragtes haarde Bestemmelser i Anvendelse. Ved en ny provisorisk Lov blev Indførsel, Anskaffelse og Uddeling af Rifler forbudt. Ved »Mundkurvscirkulæret« blev det paalagt Skolekommissionerne at paase, at Lærerne ikke deltog i ophidsende Agitation imod Regeringen. Politiet fik Tilhold om at overvaage Modstandernes Møder; Afskedigelser af Embedsmænd og Sagsanlæg imod Politikere og Journalister fulgte Slag i Slag. Haarde Domme blev fældede. Mest Opsigt vakte Domfældelsen af Berg. Ved et Møde i Holstebro den 14/6 1885 havde Politimesteren taget Plads paa Talertribunen, men Berg nægtede at tale, saa længe han var der. To af Mødets Ledere — Noes og Nielsen — trak ham da ned, hvorefter Berg talte. Imod de 2 Ledere og Berg rejstes Sag, og de idømtes hver 6 Maaneders Fængsel paa almindelig Fangekost. Denne Dom stadfæstedes af Højesteret den 11/1 1886.

Rigsdagssamlingen 1885—86 blev et uafladeligt Opgør om Provisoriepolitikken. — Estrup tøvede med at forelægge de 2 provisoriske Love — Finansloven og Riffelprovisoriet — for Rigsdagen. De indbragtes da privat af C. C. Alberti og for-

kastedes. Derimod forelagde Estrup Finanslovforslaget for det kommende Finansaar. Efter en Forhandling, hvori Pingel betegnede Ministeriet »som en Regering af 7 Forbrydere og Indbrudstyve«, nægtedes Forslaget Overgang til 2. Behandling. Den følgende Dag — den 21/10 1885 — affyrede en ung Typograf, Julius Rasmussen, 2 Revolverskud mod Estrup, der forblev uskadt. Begivenheden vakte et voldsomt Røre i Højre, der fejrede Estrup med Fanetog og store Festligheder. Regeringen benyttede Attentatet til nye, stærke Forholdsregler imod Oppositionen. Rigsdagen blev straks hjemsendt, hvorefter der udstedtes 3 nye Provisorier: 1) om Oprettelse af et militært Gendarmerikorps, 2) om Udvidelse af det civile Politi og 3) om Forbud mod at ophidse »Klasser af Befolkningen til Had eller Forbitrelse eller Voldsgerninger« (»Presseprovisoriet«).

Da Rigsdagen atter sammenkaldtes i Januar 1886, blev disse nye provisoriske Love paa samme Maade som de 2 foregaaende forelagt ved privat Initiativ og forkastede af Folketinget, men Estrup erklærede, at dette var uden Betydning, da Grundlovens Forudsætning var, at Forelæggelsen foretoges af Regeringen! Estrup forelagde en Del Reformforslag, blandt andet Forslag til Midler mod Arbejdsløsheden, der paa det Tidspunkt var stor. Endvidere forelagde han Forslag til en Grundlovsændring, efter hvilket blandt andet Stridigheder mellem de 2 Ting i visse Tilfælde skulde afgøres ved — Lodtrækning! Alle Forslag blev afvist af Folketinget; Venstres Ordfører i Grundlovsdebatten var Berg, der i den Anledning veg sit Formandssæde i Folketinget. Efter Debattens Afslutning blev han fængslet for at afsone den ham idømte Straf paa 6 Maaneder.

Endvidere forelagde Estrup den provisoriske Finanslov for 1885—86; den blev straks forkastet. Derved kom Regeringen i en Vanskelighed. En ny provisorisk Lov kunde ikke udstedes, naar Rigsdagen var samlet, og Rigsdagen kunde ikke hjemsendes, da Samlingen ikke havde varet i 2 Maaneder (Grundlovens § 21). Ministeriet lod da under Paaberaabelse af Grundlovens § 11, hvorefter Kongen havde »den højeste Myndighed i alle Rigets Anliggender«, udstede en kgl. Resolution, der bemyndigede Ministeriet til foreløbig at afholde de løbende Statsudgifter. Folketinget betegnede dette som et nyt Forfatningsbrud. Derefter lod Ministeriet Landstinget behandle den i Folketinget forkastede Finanslov for det kommende Finansaar (1886—87), og da den var vedtaget i det nævnte Ting, blev Rigsdagen hjemsendt (den 8/2 1886).

Saa snart Rigsdagen var sendt hjem, udstedtes en ny provisorisk Finanslov for Resten af Finansaaret 1885—86, og henimod 1. April en provisorisk Finanslov for 1886—87. Paa denne var der optaget 7,1 Mill. Kr. til ekstraordinære Militærforanstaltninger, derunder Bevillinger til Charlottenlund- og Kastrupfortet. Ved frivillig Indsamling — den saakaldte »Selvbeskatning« — var der indkommet godt 1 Mill. Kr., der senere voksede til 1,4 Mill., til Opførelse af et Fort ved København, Garderhøjfortet. Arbejdet med at befæste Hovedstaden fremmedes nu med Kraft.

Sommeren 1886 betegner Højdepunktet i Forfatningskampen. Stemningen æggedes yderligere ved 2 nye Provisorier; det ene udvidede Antallet af Assessorer i Kriminal- og Politiretten, da de mange politiske Sager stærkt havde forøget Arbejdet; det andet — »Straamandsprovisoriet« — forbød at antage tilfældige ansvarhavende ved Bladene til at sidde i Arrest, naar en Artikel førte til Domfældelse. — Bergs Fængselstid udløb den 26/7. Hans Løsladelse fejredes ved store Hyldestfester. — Mødernes Forløb havde tit en voldsom Karakter, og navnlig gav Gendarmernes Optræden Anledning til alvorlige Sammenstød. — Befolkningen skiltes i to kæmpende Lejre, mellem hvilke der raadede et Had, som kun lidet stemte overens med det rolige danske Folkesind.

Førerne i Venstre begyndte imidlertid at tvivle om, at den hidtil anvendte Taktik vilde føre til Maalet. De ved Visnepolitikken opsparede Millioner vilde nu blive anvendt til det forhadte Fæstningsbyggeri. Ingen sociale eller økonomiske Reformer kunde fremmes. Regeringen havde alle Samfundets Magtmidler i sin Haand — Domstolene var den følgagtige. Den eneste Udvej, der var tilbage — Revolutionen — vilde man ikke forsøge, om ikke af anden Grund saa fordi man var klar over, at den vilde blive slaaet ned.

Da Rigsdagen samledes i Efteraaret 1886, forenedes alle Venstregrupper i begge Ting i eet Parti: »Rigsdagens Venstre«. I dettes Møder deltog ogsaa Socialdemokraterne og »Løsgængerne«. Her raadslog man om, hvilken Fremgangsmaade man skulde anvende i Kampen mod Ministeriet. Foreløbig forkastedes Aarets provisoriske Love, men derefter gik man — i Modsætning til foregaaende Aar — til Forhandling om Finansloven for det kommende Aar. Den blev sendt i Udvalg til nærmere Overvejelse. Et Forslag fra Regeringen om Konverte-

ring af 155 Millioner af Statsgælden blev vedtaget enstemmigt. Ogsaa om andre Lovforslag førtes en saglig Forhandling, da Estrup pludselig — i Januar 1887 — brød af, opløste Folketinget og udskrev nye Valg til den 28/1 1887. Den 3-aarige Valgperiode for dette Ting vilde udløbe om nogle Maaneder, og Højre foretrak et Vintervalg fremfor et Valg i Sommertiden. Men hertil kom, at Partiet paa dette Tidspunkt følte sig meget stærkt. Dets Organisationer, saavel de egentlige Vælgerforeninger som »de konservative Klubber«, kunde berette om stigende Medlemstal, ligesom Tilslutningen til Højres Fester og Agitationsmøder var voksende.

Valget gav da ogsaa en anselig Valgsejr. Stemmetallet gik op fra ca. 57.000 til ca. 87.000 Stemmer, og vel voksede Antallet af Venstrestemmer fra ca. 121.000 til ca. 142.000; men forholdsmæssigt var Forskydningen ubetinget i Højres Favør, og Partiet erobrede 8 Mandater (fra 19 til 27). Af de 2 Socialdemokrater i Folketinget genvalgtes kun den ene (P. Holm i Københavns 5. Kreds). Stemmeprocenten for hele Landet naaede ved dette Valg op til 70.

Nederlaget gav Venstre Følelsen af, at man ved den hidtidige Taktik vanskeligt vilde naa Maalet. Men hvad skulde man sætte i Stedet? Herom var Meningerne delt indenfor Partiet, medens Modstanderne sluttede sig stadig fastere om Estrups stærke Førerskab.

15. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND BLEM, DAM OG FALLESENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1881—82.

Denne Rigsdagssamling, der begyndte den 3/10 1881 og sluttede den 20/5 1882, var den første i Visnepolitikkens Periode. Trods sin Langvarighed — ca. 8 Maaneder — var Samlingens Resultater meget faa, og bortset fra Førerne, talte Rigsdagsmændene sjældent og oftest kort. Dette gjaldt ikke mindst de bornholmske Folketingsmænd, der ikke hørte til i Førergruppen og aldrig blev udprægede Partipolitikere. Blem og Dam havde kun Ordet hver 4 Gange, og deres Indlæg handlede praktisk talt kun om bornholmske Emner. Fallesen, der med denne Samling afsluttede sin 18-aarige parlamentariske Virksomhed, havde derimod Ordet ret tidt — 14 Gange — men dette skyldtes særlig, at han havde en Del politiske Særstand-

punkter at forsvare; Højres Politik var efter hans Mening ikke højresindet nok. — Dam havde 3 Udvalgspladser, idet han foruden i Finansudvalget sad i Udvalget om Oprettelsen af en Alderdomsforsørgelsesanstalt og i Udvalget om Søforsikring m. v. I dette sidste Udvalg indvalgtes ogsaa Blem — det blev han første Udvalgsplads i Folketinget. Desuden blev han sat ind i Udvalget om Lønninger ved Hæren; her blev han Sekretær, men Sekretærhvervene var nemme at bestride i de fleste Udvalg i denne Periode; Udvalgene bestilte nemlig sjælden noget.

Fallesen var Medlem af Landstingets Finansudvalg samt i det vigtige Toldlovsudvalg, hvor han blev valgt til Ordfører for det til Udvalget henviste Lovforslag om Ølskatten; desuden var han Medlem af et Udvalg om Amtsforvalternes Lønninger og Kontorhold.

Blem holdt sin Jomfrutale den 10/2 1882. Det var under 1. Behandling af et i Landstinget vedtaget Lovforslag om Redningsvæsenets Ordning. Han udtalte her bl. a.:

»Det forekommer mig, at dette lille Lovforslag er af en saadan Beskaffenhed, at det hører til de Forslag, som bør blive mindst berørt af den politiske Strid, og at det som Følge deraf maa have ikke ugunstige Betingelser for at kunne passere de forskjellige politiske Skjær. Jeg kan ikke tænke mig, at der skulde være nogen Uenighed tilstede om, hvad Lovforslaget tilsigter i Hovedsagen, nemlig at man ved Anlæg af Redningsstationer paa de Steder, hvor Erfaringen har viist, at de fleste Strandinger finder Sted, søger at sikkre sig, at Tabet af Menneskeliv bliver reduceret til det mindst Mulige. Jeg kan heller ikke tænke mig, at Nogen kan være Modstander af, at det ved Redningsstationerne ansatte Mandskab faar samme Ret til Invalideforsørgelse som ved Baadstationerne, ligesom jeg heller ikke kan tro, at Nogen kan være Modstander af, at Enker og Børn efter Mænd, der have tilsat Livet ved Forsøg paa at redde Menneskeliv, blive forsørgede paa en nogenlunde anstændig Maade. Jeg har derfor været glad ved dette lille Lovforslag og især ved, at Landsthinget har ændret det til en saadan Skikkelse, at det har faaet en langt videre Udstrækning, end det oprindelig havde, ligesom jeg ogsaa har været glad ved, at den høitærede Minister har udtalt sig saa velvillig og imødekommende overfor det saaledes ændrede Forslag. Foruden de 4 Stationer, som Lovforslaget oprindelig lød paa, har Landsthinget

jo vedtaget, at der skulde være en Station ved Hasle, og en ved Liselund paa Møen. Jeg skal ikke indlade mig paa en Gjentagelse af de Grunde, som Landsthinget paa en fyldestgjørende Maade har fremhævet i sin Betænkning for Anlæget af en Station ved Hasle, men jeg skal kun tillade mig at tilføie, at allerede i 1857 var der fra Redningsbestyrelsen paa Bornholm indsendt et Andragende til Indenrigsministeriet om, at der maatte blive oprettet en Redningsstation ved Hasle, saa at man kan skjønne, at man allerede for 25 Aar siden har været opmærksom paa, at der er Trang tilstede til en Station paa det nævnte Sted. Dersom man vil drage en Sammenligning mellem Hasle og de øvrige Stationer, vil man finde, at medens der ved Hasle i de sidste 23 Aar er strandet 25 Skibe, hvorved 2 Menneskeliv er gaaede tabte, er der i de 10 sidste Aar ved Vixø (paa Jyllands Vestkyst) strandet 8 Skibe, ved Lyngby 12 Skibe, ved Thorsminde 14 Skibe, og ved Veirs 20 Skibe, og med Undtagelse af Vixø er der paa disse Stationer gaaet Menneskeliv tabt. Paa Møen er der i de sidste 10 Aar strandet 22 Skibe, men de 13 heraf vare i 1872, da vi havde Stormflod. Deraf vil man kunne skjønne, at Hasle staar over Vixø i Henseende til Tab af Menneskeliv, og hvad Strandinger angaar, vil den omtrent være sideordnet med de 2 Stationer i Jylland og ikke saa lidt under den sidste. Med Hensyn til Understøttelse til Enker og Børn vil jeg kun sige, at jeg godt kunde gaa med til at give noget Mere end 200—300 Kr. til Enkerne og 50—80 Kr. til hvert uforsørget Barn, saafremt Moderen lever, og 70—90 Kr., naar hun er død. Saavidt jeg erindrer, har man ogsaa i Landsthinget lagt til Grund for denne Beregning en statistisk Opgjørelse over, hvad der ydes en Familie paa Landets Fattiggaarde, og det forekommer mig, at man nok kunde yde noget Mere til disse, end hvad der ydes til en Familie paa Fattiggaarden. Da jeg imidlertid ikke tror, at en Forhøielse vil kunne gjennemføres, kan jeg ogsaa nok stemme for det foreliggende Forslag.« (Folket. Forh. 1881—82, Sp. 1309—11.)

Blems Haab om, at dette lille Lovgivningsarbejde skulde kunne reddes i Land, trods den bitre politiske Strid, gik i Opfyldelse. Under 17/3 1882 ophøjedes det til Lov.

Hvad der iøvrigt blev udtalt i denne Samling fra de 2 bornholmske Folketingsmænds Side, handlede udelukkende om Anlæg af en Nødhavn paa Bornholm. De var enige nok om, at en saadan burde anlægges, men da Blem vilde have den i Røn-

ne, eventuelt ved Hammeren, og Dam ønskede den anlagt i Neksø, blev det til en Broderstrid, der dog udkæmpedes paa en fordragelig Maade. Det var Dam, der gav Bolden op. Han havde allerede i den foregaaende Rigsdagssamling, jfr. Redegørelsen for denne, under Finanslovforhandlingen anbefalet et Ændringsforslag om, at der stilledes 15.000 Kr. til Raadighed til Undersøgelser med Anlæg af Tilflugts- og Nødhavne ved jyske Kyster og Bornholm for Øje. Forslaget var vel blevet vedtaget i Folketinget, men under Forligsforhandlingerne mellem Tingene om Finansloven for 1881—82 var det klippet fra. Nu stilledes det paany, og Dam benyttede Lejligheden til at gentage og nærmere udbygge sin Argumentation fra Aaret før. Han udtalte bl. a. (Folket. Forh. 1881—82, Sp. 1622—25): »Østersøen er vistnok, tør jeg sige, næstefter det store Atlanterhav og Middelhav, et af de Farvande, der stærkest befares af Skibe. Man beregner, at der aarlig passerer Bornholm mellem 50.000 og 100.000 Skibe. Det er vanskeligt at sige Tallet med Bestemthed; thi i saa Henseende haves der jo ikke statistiske Kjendsgjerninger. Men at Tallet paa disse Skibe maa være meget betydeligt, tror jeg fremlyser deraf, at der forefalder en saa stor Mængde Strandinger ved Bornholms Kyster. Jeg skal i den Retning tillade mig at henlede Opmærksomheden paa, at der i det 20-aarige Tidsrum fra 1858—77 er strandet paa Bornholms Kyster 242 Skibe — i Gjennemsnit altsaa 12 om Aaret eller en Stranding hver 38. Dag, altsaa tilnærmelsesvis en Stranding om Maaneden. Ved alle disse 242 Strandinger er der reddet Mandskab, saaledes nemlig, at alt Mandskab er reddet fra de 227 Skibe, medens der kun delvis er reddet Mandskab fra de 15. Jeg skal dog ogsaa i Forbindelse hermed tillade mig at bemærke, at Tallet paa det reddede Skibsmandskab er 356 Mand. De fleste Strandinger ere faldne mellem Dueodde og Snogebæk paa Bornholms Østkyst, nemlig ca. 13 Strandinger pr. Kvartmil af Kysten i disse 20 Aar, hvilket synes at være et meget betydeligt Tal. Det Tab af Skibe og Gods, som derved er foraarsaget, har jeg hørt anslaaet til en Værdi af omtrent 10 Millioner Kr.« Han omtalte dernæst, at Svenskerne havde gode Havne paa Gotland og ved Ystad og fandt ingen Grund til, at Danmark skulde staa tilbage for Udlandet paa et Omraade, hvor vi kunde gøre os gældende. »Man har ogsaa«, fortsatte Dam, »haft sin Opmærksomhed henvendt paa Christiansø, hvor der findes en god og sikker Vinterhavn for Skibe paa ind-

til omtrent 22 Fods Dybtgaaende. Men denne Havn har betydelige Mangler og Svagheder, som neppe staa til at afhjælpe. Den er for det Første meget lille, og dernæst er der ingen Plads til Oplagssteder, og der er ingen Forsyning med Proviant og Deslige, hvilket gjør, at Stedet paa Grund af sin isolerede og hjælpeløse Tilstand ikke har den Betydning for Havarister og Skibe, der søge Tilflugt i Østersøen, som den burde have«. Med Hensyn til Udgifterne anslog Dam, at Havnen, hvis den anlagdes i Neksø, hvor Undergrunden var Sandsten, der var billigere at arbejde i end Granit, kunde anlægges for ca. 950.000 Kr.; saa burde den suppleres med en Tørdok; det vilde yderligere koste ca. 100.000 Kr. Endvidere omtalte Dam, at han fra en Toldembedsmand havde modtaget et Overslag, hvorefter en saadan Havn 3 Aar efter Fuldførelsen vilde have en aarlig Indtægt paa 19.000 Kr., 4 Aar senere 32.000 Kr. og 7 Aar derefter 40.000 Kr. Der er ingen Tvivl om, at det var den fanatiske Agitator for Planen om en Nødhavn i Neksø, senere Toldkontrollør Stub, der havde udført denne Beregning. Endnu 31 Aar senere, da denne Afhandlings Forfatter blev Folketingsmand for Bornholms 2. Valgkreds, mødte Stub op med sin Plan. Et langt Livs Skuffelser med Hensyn til dette Projekts Realisation havde ikke kølnet hans Iver. De skiftende Indenrigs- og Trafikministre var ude for et tilsvarende Pres fra Stubs Side.

Til Støtte for Planen blev der nu tilstillet Indenrigsministeren, under hvem Havneforholdene dengang sorterede, en Adresse fra 1008 Skibsredere og Skibsførere i Danmark, som anmodede om en Nødhavn paa Bornholm, og man betegnede Østkysten, specielt Neksø som det mest egnede Sted. Man hævdede i denne Adresse, at den bornholmske Østkyst gennemgaaende var mere isfri end Øens øvrige Kyster, særlig Vestkysten, og at denne Kyst ligeledes frembød bedst Læ, da Vindene i Østersøen gennemgaaende var vestlige. Endelig fremhævedes de mange Strandinger paa Strækningen Dueodde—Neksø. Af Adressens mange Underskrivere var kun 41 fra Bornholm, og disse var alle fra Neksø eller Snogebæk.

Overfor dette Fremstød til Fordel for en Neksønødhavn indgav 289 Beboere af Rønne og Omegn en Adresse til Rigsdagen, hvori man søgte at paavise, at det bornholmske Nødhavnsspørgsmaal vilde opnaa sin mest tilfredsstillende Løsning, dersom Havnen anlagdes i Rønne. Denne Adresse oversendtes

til Udvalget for Andragender og indstilledes af dette Udvalg henvist til Indenrigsministeriet, hvilket i Rigsdagens Terminologi betyder en velvillig Indstilling i Sagen. Ved Folketingets Behandling af Udvalgets Forslag holdt Blem en længere Tale, hvori han nærmere uddybede de Synspunkter, som laa til Grund for den vestbornholmske Adresse. Han hævdede, at det tidt havde vist sig, at man kunde besejle Rønne paa Tider, hvor andre Østersøhavne var spærrede af Is. Hvad Vindforholdene angik, mente Blem af Meteorologisk Instituts Beretninger for Tiden fra 1857—1877 at kunne uddrage, at vel var Vestenvinden den hyppigste i Østersøen, men det var Nordøstvinden, der var den farligste, idet den gav Strandingsdage i 5 Tilfælde af 100, medens der for de andre Vinde Nord, Øst, Sydost og Vest kun blev 3 og for Sydvind kun 1½. Blem fortsatte: »Strandingernes Aarsag er heller ikke saa meget Storm som usigtbart Veir; saaledes ere i stille Veir 90—95 % af Strandingerne faldne i usigtbart Veir, Dis, Tykke og Taage, og i Storm 75 % af Strandingerne ligeledes faldne i usigtbart Veir. Det er særlig Vinteren og Vaaren, der have en betydelig Usigtbarhedsprocent i Sammenligning med Høst og Sommer; der falder nemlig 68 % paa Vinteren mod 43 % paa Sommeren. Derfor falde ogsaa de allerfleste Strandinger om Efteraaret og Foraaret, nemlig i November 29 %, i Oktober 10, i December 13 og i Marts 12. I de tre førstnævnte Maaneder falde altsaa 52 % eller over Halvdelen af Strandingerne, og de fleste af Strandingerne ere faldne paa Vestkysten, nemlig 86, medens der paa Østkysten er faldet 83, paa Nordkysten 44 og paa Sydkysten 20. Det er vel paavist, at de fleste Strandinger pr. Kvartmil ere faldne mellem Dueodde og Snogebæk, en kort Strækning paa Sydostkysten, der omfatter ca. ¾ Mil, idet der paa denne Strækning er faldet 13 Strandinger pr. Kvartmil; men dertil skal jeg bemærke, at Beretningen gaar kun til 31. Marts 1877, og først i Marts 1880 blev det nye Fyr paa Dueodde tændt, et Fyr af 1. Klasses Orden med et Bifyr af 3. Klasse og et Sireneapparat af 3. Klasse, hvilket Fyr har kostet ialt ca. 150.000 Kr. Dette Fyr maa dog vistnok kunne advare Sømændene om ikke at komme denne aabne og farefulde Kyststrækning for nær. Jeg kan saaledes ikke skjønne, at disse Data kunne lægges til Grund for en Fremtidsberegning. Efter den nævnte Strækning kommer paa Vestkysten Strækningen Nord for Rønne mellem Hvidodde og

Sorthat, og dernæst Kysten ved Nexø, Hasle, Rønne, Sandvig, Allinge, Svaneke og Gudhjem med 6—8 Strandinger pr. Kvartmil. Da nu Nordostvindene afgive de fleste Strandinger, og ere de farligste, og da de komme om Efteraaret, i den Tid, Skibene komme Øst fra mod Vest, og da Strandingsaarsagen egentlig nærmest er usigtbart Veir, have i Reglen Skibe, der komme fra den Kant, det høie Punkt Hammeren, der ligger flere Hundrede Fod over Havet, som Kjendingspunkt; men naar de komme østfra i usigtbart Veir og med Storm fra Nordost, vil det være meget vanskeligt for Skibene at krydse ned mod Nexø, da Landet skraaner mod Øst og Kysten er klippefuld med store Dybder lige til Land; det vil da være ulige lettere for dem at seile forbi Hammeren og gaa ind paa Vestkysten. Det fortjener ogsaa at fremhæves, at oftere langvarige vestlige Vinde føre store Vandmasser ind i Østersøen; saa springer Vinden da pludselig om til Øst, foraarsager Stormflod med Høivande, ligesom den 13. November 1872, da der forefaldt 10 Strandinger udenfor Bornholm. De østbornholmske Havne ere ved saadanne Leiligheder flere Gange blevne demolerede, baade Bolværk og Kaier; Nexø har lidt mindst, men dog endel Skade, hvorimod Rønne Havn frembyder for Skibene ganske anderledes betryggende Sikkerhed mod en Stormflod og dens Følger. De østbornholmske Havne fik jo ogsaa senere Understøttelse gjennem Centralkomiteen ligesom ogsaa mer eller mindre gunstige Laan af Finantserne, hvorimod Rønne Havn aldrig har erholdt et saadant Laan.« Efter at have hævdet, at de bornholmske Havne i det hele var blevet stedmoderligt behandlet fra Statens Side, idet der i de sidste 10 Aar kun af Statsmidler var ofret 7¼ Kr. pr. Indbygger paa Bornholm, men i det øvrige Land var bevilget til Havneanlæg Summer, der androg 20 Kr. pr. Individ, afsluttede Blem sit grundige og paa udførlige Beregninger opbyggede Indlæg med følgende Omtale af Havneforholdene i Rønne: »Hvad Rønne Havn angaar, har den for Tiden en Størrelse af ca. 300.000 Kvadratfod, og den kan søges med godt Veirs vestlige Vinde eller østlige Storme af Skibe med indtil 20—22 Fods Dybgaaende, men med vestlig Storm kun af 14—16 Fods Skibe. Man har allerede for endel Aar siden havt Opmærksomheden henvendt paa Udvidelsen af denne Havn ved at inddæmme Revene udenfor; saaledes blev der i 1799 af Løvenørn, i 1824 af Lohmann, i 1846 af Holm og i 1880 af Ingenieur Otterstrøm udarbeidet Tegninger og

Planer til større Havneanlæg, der kunne blive ca. 30.000 Kvadratalen og derover; men hver Gang er Sagen strandet af Mangel paa den fornødne Kapital. Der er ogsaa udarbeidet Overslag af teknisk kyndige Mænd i Rønne Havneudvalg til Udvidelse af Havnen, saa at den blev paa ca. 500.000 Kvadratfod eller ca. 9 Tdr. Land for en Udgift af 6—700.000 Kr. og kunde anløbes af Skibe med 20 Fods Dybgaaende under de forskjellige Forhold. Toldstatistiken udviser ogsaa, at Rønne har havt en langt overveiende Ind- og Udførsel imod Nexø af almindelige Produkter med Undtagelse af Granit, og har andre Produkter, som Porcellænsjord, hvoraf der er udført ikke mindre end ca. 13 Millioner Pd. foruden Cementsten, Fajance, Grus, Ler og andre Artikler, hvilke Exportartikler savnes fuldstændig for Nexø, saa at, hvad Rentabiliteten angaar, tror jeg, at den er aldeles overveiende for Rønne, hvis Havn sidste Aar har havt en Indtægt af 42.000 Kr. foruden Lodsafgifter. Der er nu paa Finantslovens § 6 bevilget 40.000 Kr. til en Søpost mellem Kjøbenhavn og Bornholm istedetfor hidtil 20.000 Kr., saaledes at der bliver Dampskibsforbindelse med Rønne 6 Gange ugentlig mod tidligere fire, medens der paa Nexø kun er to Gange, saa at jeg ikke kan tænke mig, at Udførselen vil blive dragen til Østkysten, selv om der ogsaa anlægges en større Havn der. Jeg skal derfor tillade mig at anbefale Andragendet, saa at den sagkyndige Kommission tager under Overveielse de Grunde, der tale for, at Nødhavnen anlægges paa Vestkysten istedetfor, som der hidtil kun har været Tale om, paa Østkysten«. (Folket. Forh. 1881—82, Sp. 2832—35).

Dam tog straks Ordet; ogsaa han var vel forsynet med Talmateriale. Det hedder bl. a. i Dams Indlæg: »Der er i Løbet af 25 Aar anstillet 52.500 Veiriagttagelser med Hensyn til Bornholm. Efter disse Iagttagelser har det viist sig, at gjennemsnitlig ere sydvestlige og vestlige Vinde de hyppigste, nemlig 43 % af alle Vinde, hvorimod Østenvindene kun udgjøre omtrent 25 % deraf. De øvrige Procent af samtlige Vinde ere naturligvis Syd- og Nordenvinde. Endvidere fremgaar det af disse Iagttagelser, at de hyppigste Vindretninger og Storme ere vestlige, at Vestenvindene ere de Vinde, som ere mest forbundne med Fare for Skibsfarten samt med Hagelbyger, og i det Hele taget altsaa de Vinde, som kunne være mest at frygte ved Bornholms Kyster. I Løbet af 20 Aar er der paa Vest- og Sydvestkysten forefaldet 127 Strandinger, og tager man Christiansø

med, bliver det 136 Strandinger. Af Totalforlis er der paa Vestkysten forefaldet 59 og paa Østkysten 74. Naar vi tage disse Forhold i Betragtning, saa forekommer det mig at være temmelig indlysende, at Østkysten maa være den heldigste Kyst for en Nødhavn, eftersom den ligger i Læ for de hyppigste og mest stormfulde Vinde«. Dam vilde dog ingenlunde modsætte sig, at Andragendet fra Rønne blev undersøgt. »Tvertimod«, udtalte han, »det er ogsaa min Anmodning til den høitærede Minister, at det maa blive taget under Overveielse. Mit Standpunkt til det indkomne Andragende er kun dette, at Kystforholdene ved Bornholm overhovedet maa blive undersøgte; da tvivler jeg ikke om, at de Udtalelser, som ere fremkomne her fra min ærede Ven og Kollega og fra mig i saa Henseende, maaske turde have nogen Indflydelse paa, at en saadan Undersøgelse kan komme istand, og jeg vil anmode den høitærede Minister om at tage velvilligt Hensyn dertil. Derimod tror jeg, det er bedst at være saa beskeden at indrømme, at vore Udtalelser ikke i Grunden ville faae nogen væsentlig Indflydelse paa, hvilket Sted der skal vælges paa Bornholm til Anlæg af en Nødhavn, hvis en saadan Plan overhovedet maatte være saa heldig at komme istand. Saavidt mig bekjendt er der egentlig kun tre Steder, der kan være Tale om, nemlig Nexø, Hammeren — egentlig Hammersø — og Rønne«.

Andragendets Henvisning til Ministeren vedtoges enstemmigt.

De to bornholmske Folketingsmænd holdt sig altsaa næsten udelukkende til Omtale af lokale Forhold. I Modsætning hertil færdedes Øens Landstingsmand, Kammerherre Fallesen, scenevant paa Felter, der laa længst muligt borte fra hans Valgkreds's særlige Interesse. Først var der det kgl. Teater, hvis Regnskab Statsrevisorerne havde kritiseret; med sin sædvanlige Elegance og sit polemiske Talent søgte Fallesen at vise Uholdbarheden i Statsrevisorernes Antegnelser. Dernæst svang han som saa tidt før sin Lanse imod dem, som vilde holde de højere Tjenestemandslønninger paa et for lavt Niveau. Men Fallesen mødte dog ikke i denne Samling, hvor han skulde synge sin politiske Svanesang, og sikkert meget godt vidste, at han ingen som helst Mulighed havde for at blive genvalgt, med lutter slidte Strenge paa sin Bue. Saaledes tog han virksomt Del i Debatten om nogle af Finansminister Estrup forelagte Toldlovforslag, hvori Ministeren stillede sig forstaaende overfor Ven-

stres Krav om Nedsættelse af visse Forbrugsafgifter. Dette var ikke efter Fallesens Hoved, og han havde mange haanlige Bemærkninger tilovers for en Reform, der ialt bød paa en økonomisk Lettelse paa 2 Mill. Kr. Han sluttede dette Indlæg med følgende velformede, men noget teoretiske Betragtninger: »Endnu skal jeg tillade mig at anføre en Sætning, som er meget forslidt og ofte har været undergivet megen Kritik, men som jeg holder paa alligevel; det er den, at gamle Skatter ere gode Skatter. Jeg skal tillade mig at erindre om, at vor nuværende Toldskat er afsleben af Livet, er indfiltret i vor Tilværelse, vi have vænnet os dertil, den har formet sig efter vor Levevis, saaledes at det stiller sig som et stort Spørgsmaal, om vi virkelig vilde befinde os bedre, naar vi faae en ny Toldlov, selv om Staten derved eftergiver os 2 Mill. Kr. I hvert Tifælde maa man ikke paaberaabe sig og idelig og idelig vende tilbage til, at det er af Hensyn til de Smaatstillede i Samfundet, at man ofrer disse to Millioner, det maa man ikke gjøre. Vil man gjøre Noget for de Smaatstillede og dertil anvende to Millioner, saa lad dem anvendes til at skaffe de fattige Børn en bedre Undervisning, en saadan, der forstaar at opdage Evnerne hos hvert Enkelt og ved at udvikle dem, at give hver Enkelt Leilighed til at udbytte sin Evner; lad ham tillige lære Nøisomhed, en god Moral, lære at glæde sig blot ved det simple Faktum, at han er til, at han har kjendt Noget, der hedder Tilværelse; lære ham glæde sig over Livets Skuespil, som han har for Intet og — de Herrer Fritænkere tilgive mig det — lære at tro paa Noget, — saa er det muligt, at der efter os kan komme en Slægt, som er noget lykkeligere end den, hvortil vi høre. Men dette kan ikke opnaas ved en Toldreform«. (Landst. Forh. 1881—82, Sp. 186).

Dernæst fremkom Fallesen med et meget voldsomt Indlæg i Forsvarsdebatten. Han gik her saavidt, at han defenderede Krigen som Idé og erklærede Fred mellem Nationerne som ødelæggende for Folkenes Moral. I en af Fallesens Lovsange til Krigens Pris hedder det bl. a.: »Vi maa huske paa, at vi allerede ere langt inde i Realismens Periode; men lad os saa ogsaa se os om med Realismens Øine. Lad os lægge Mærke til, at baade Fiskene i Vandet og Dyrene paa Landet og Træer og Planter — Alt kæmper mod hinanden, ja selv Stjernerne splintre hinanden, naar de træde ind i hinandens Baner. Kamp maa der til; Menneskeheden kan, saaledes som den nu engang er,

under den Udvikling, den staar i Begreb med, eller hvorunder den befinder sig, ikke leve uden Krig, uden Blod. Jeg skal ikke sige, at det er Nødvendighed for en Stat eller for Staterne, at de hvert 30. eller 50. Aar skulle føre Krig; det skal jeg ikke komme ind paa, men kun fastholde som min inderste Overbevisning, at ingen Stat kan bestaa uden Krig i Længden, i Aarhundreder, uden at den forgaar. Enten lever man i en afsides Krog af Verden, hvor en saadan Flok forgaar af en storartet Indbildskhed, Hovenhed og Selvtillid, eller under andre Kaar, hvor Selvviskheden bemægtiger sig Flokken og ikke kjender andre Guder end Mad og Drikke. Krig kan være en tung Kur og fremkalde mange Suk og mange Taarer, men den er nødvendig for Menneskeheden og allermest er den nødvendig i en Tid, hvor Troen har svigtet Mennesket« (Landst. Forh. 1881—82, Sp. 516—19).

Mest Opmærksomhed vakte Fallesen dog ved sin Optræden under Aarets Finanslovkonflikt. Det lykkedes ikke at opnaa Enighed mellem Tingene om en Finanslov for 1882—83, inden dette Finansaars Begyndelse. Der var dog i Højre megen Forligsvilje til Stede og afgørende Uvilje imod paany at gaa til et Finanslovprovisorium; der opnaaedes da ogsaa Enighed om en midlertidig Finanslov. Herimod protesterede Fallesen meget energisk og ene af alle stemte han imod den midlertidige Finanslov. — Paa lignende Maade stillede han sig, da de to Ting nedsatte et Fællesudvalg for at bringe Stridspunkterne paa Finasloven ud af Verden ved gensidige Indrømmelser. Fallesen var Medlem af dette Fællesudvalg, hvori der afsluttedes en Overenskomst om en Finanslov, der siden blev vedtaget i begge Ting. Ene af alle 30 Medlemmer af dette Fællesudvalg holdt Fallesen sig udenfor Forliget og fastholdt paa alle Punkter Landstingets oprindelige Stilling. Da Forligsforslaget kom til Forhandling i Landstinget, protesterede han voldsomt imod den Eftergivenhed, der havde præget Højres Optræden i denne Sag. Han sluttede sin Tale saaledes: »Det er min bestemte Tro, at dersom der havde været et virkeligt Sammenhold i Høire, saa vilde det have været muligt at faae ikke lidet bedre Vilkaar. Naar man nu har en saadan Overbevisning, og man altsaa ønsker at holde Høire sammen, saa ville de Herrer let kunne forstaa, at man kan komme til at bruge det Middel, at man siger til den Enkelte: De skal ikke blive alene om ikke at tiltræde Flertallets Forslag, thi *jeg* gjør det i hvert Fald under

ingen Omstændigheder. Naar man har udtalt sig saaledes, er jeg idetmindste af den Natur, at saa holder jeg et saadant Udsagn; jeg gjør det ogsaa, fordi, hvis jeg faar den Skjæbne atter at skulle arbeide sammen med de Herrer, de saa kunne vide, at naar jeg giver en bestemt og exakt Erklæring om Noget, er det mit ramme Alvor, og at jeg da holder mig dertil. Det er altsaa Grunden til, at jeg er kommen i den Stilling, som jeg indrømmer er uheldig. Iøvrigt maa jo Enhver handle, eftersom hans Naturel er, og hvis jeg har udrettet Noget i denne Verden — og Lidt have vi vel Alle udrettet —, er det, fordi jeg formaar at være føielig og bøielig til et vist Punkt, men saa ikke længere. Jeg kan af Forekommenhed nærme mig en Væg, men jeg finder mig ikke i, at man sætter mig op ad Væggen«. (Landst. Forh. 1881—82, Sp. 1032.

Det var sidste Gang Fallesen havde Ordet i den danske Rigsdag. Han havde den Tilfredsstillelse, at 11 af Landstingets Højremænd fulgte ham ved Afstemningen. Der var altsaa i dette Ting en lille Kreds, der var mere estrupsk end Estrup selv, og det var deres Tanker, Bornholms Landstingsmand havde tolket.

16. LANDSTINGSVALGET PAA BORNHOLM I 1882.

Den 1. Oktober 1881 havde M. M. Smidt afløst Philip Dam som Redaktør af Bornholms Tidende. I det første Nummer, som Smidt redigerede, gjorde han udførlig Rede for, hvilke Maal han havde sat sig for sin Virksomhed som Bladmand. Han resumerer sine Betragtninger ved at erklære, at Bornholms Tidende »paa et folkeligt og frisindet Grundlag vil virke oplysende om, hvad der er Folkets moralske og lovlige Ret, samt hvad der i det hele kan tjene et ædelt og virksomt Menneskelivs Udvikling«. — Han udtalte Haabet om, at han ikke skal komme til at staa ene om Arbejdet, da Stenen i saa Fald vil blive for drøj at løfte, men at der ved Siden af ham vil stille sig en Befolkning, der med ham ønsker Sagens Fremme og derfor vil hjælpe til med at bære Byrden. Han vil nu, fortsætter han, »gjøre et Forsøg paa at rejse et Venstreblad paa Bornholm, da det maa siges at være en Nødvendighed, om der skal udbredes en Oplysning, der svarer til det, man fra et Venstrestandpunkt stiler efter«. Hvis Arbejdet mislykkes og ikke gø-

res tilfredsstillende, vil han trække sig tilbage. (Bornh. Tid. for 4/10 1881).

Smidts Udtalelse om, at Bladet skude drive Venstrepolitik, var ikke en Fornægtelse af, at det ogsaa i Dams Tid havde staaet paa Venstres Side; men dens dybere Mening var utvivlsomt, at Bladets Spalter paa en helt anden Maade end tidligere vilde blive stillet til Raadighed for en Agitation imod Ministeriet Estrup og for Oppositionens Synspunkter. Den hidtil stilfærdige Tone blev nu kras polemisk, og de hvasseste Indlæg blev skrevet af Redaktøren selv. Pennen afløste Saksen, og den hidtidige Føljeton med nette Fortællinger blev strøget, for at der kunde blive mere Plads til Behandling af aktuelle Emner, og fra Nytaar 1882 blev Bladets Format forøget betydeligt. I de 2 andre Blade beklagede baade Redaktørerne og Indsendere sig over den Maade, hvorpaa Bornholms Tidende behandlede sine politiske Modstandere; der blev brugt stærke Ord som »Smudsblad«, »personlig Nedrakning« o. s. v., og man sammenlignede den nye Redaktør og hans Blad med Redaktør Wolff og den forlængst hensovede »Rytterknægten«. Smidt blev ikke sine Angribere Svar skyldig, og Kampgnyet øgede kun Holdertallet. Men paa eet Felt stod han magtesløs: Øens Embedsmænd boykottede hans Blad ved kun at sende de offentlige Annoncer til Højres Blade. Dette gjaldt ikke alene de juridiske Embedsmænd, men ogsaa Bornholms Skovrider, den fanatiske Højremand Balsløv, der nægtede at meddele Læserne af Venstres Organ paa Øen, hvornaar der holdtes Skovauktioner i Almindingen! Endvidere laa Autoriteterne paa Lur efter Punkter, hvor Redaktør Smidt overskred Ytringsfrihedens Grænser, der i disse Aar af det herskende Systems Repræsentanter og de dem følgagtige Domstole blev trukket meget snævert op. Smidt havde ikke redigeret Bornholms Tidende 1/2 Aar, før han (som omtalt i hans Biografi i Kapitel 12) blev dømt til 4 Maaneders Fængsel for Majestætsfornærmelse. Men i de Artikler, der fra Arresten ved Rønne Torv blev sendt til Trykkeriet i Pistolstræde, talte ikke en af Modgangen kuet Mand, men en Tropfører, der følte, at den Hær, i hvilken han tjente, vilde vinde Sejr.

I det hele var paa denne Tid det bornholmske Venstres Holdning præget af Kampmod og Lyssyn. Dette var ogsaa forstaaeligt. Ved det sidste Folketingsvalg — i Maj 1881 — havde Partiet i begge Kredse opnaaet 1987 Stemmer, medens Højres

samlede Stemmetal paa Øen kun beløb sig til 877. Og medens Venstre i de fleste andre Valgkredse var svækket i sin Slagkraft ved Modsætningerne mellem Bergs og Bojsens Tilhængere, mærkede man meget lidt til denne Gruppedeling her paa Øen. Det var vel en kendt Sag, at Redaktør Smidt var udpræget Bergianer; det samme gjaldt den mest fremtrædende blandt »de menige Vælgere« i 2. Kreds, Gudhjemlæreren N. Ingv. Jensen, medens Folketingsmand Dam — naturligvis — stod paa Bojsens Fløj. Men Dam havde en saa stærk Stilling i Kredsen og iøvrigt efterhaanden paa hele Øen, at ingen indenfor Partiet tænkte paa af Hensyn til denne politiske Nuance at rejse Opposition imod hans Kandidatur. Blem stod i disse Aar nærmest Bergs Fløj paa Tinge, men han var ikke indmeldt i nogen Gruppe og fulgte ikke ved Afstemningerne nogen bestemt Parole. Her paa Øen var hans Anseelse i hurtig Vækst. Baade Tilhængere og Modstandere var klar over, at man i denne unge Bonde, hvis Stamtræ helt havde sine Rødder i den bornholmske Muldjord, og som var nøje kendt med alle Øens særlige Forhold, havde fundet den rette Bannerfører for Partiet herovre. Paa Møderne hævdede han sig som en god Foredragsholder og slagfærdig Debattør; i de bornholmske Aviser leverede han velskrevne Indlæg; i sine private Forhold var han, som Bornholmerne ønsker, at deres Repræsentant skulde være: driftig, økonomisk, husholderisk — jævn i sin Færd, elskværdig imod alle, saavel Storbønder som Husmænd, parat til et Goddag og en Passiar, hvor han færdedes.

Heroverfor stod Højre paa Bornholm uden Fører. Lucianus Kofod, der i sin Rigsdagstid for det meste havde boet udenfor Øen, sad nu i Rønne som Tøjmester. Men han havde jo selv sagt, at denne Stilling gjorde det umuligt for ham at være Rigsdagsmand; nu vilde han for en Gangs Skyld være konsekvent! Derfor lukkede han Munden haardt i og deltog slet ikke i den politiske Debat, selv om der raabtes højt lige udenfor hans Vinduer. Maaske nød han ogsaa lidt skadefro Partiets Vanheld efter hans Afgang. O. E. Sonne var ved Valget i Maj 1881 skubbet helt til Side af sine egne, og Kapt. Koefoed, Langemyregaard, var lige saa lidt som de mange andre brave Storbønder indenfor Øens Højre i Stand til at gøre sig gældende paa et offentligt Mødes Talerstol overfor Folk af Faget. Saa var Proprietær Kirketerp, Lehnsgaard, bedre egnet i den Henseende, men dels var han »en fremmed«, dels — og maa-

ske væsentligst — nærede han mere Interesse for faglige end politiske Anliggender.

Tilbage var der Øens Embedsmænd, hvis Højresind var ægte nok, men deres Vælgertække stod i Almindelighed i omvendt Forhold til deres Iver i Ministeriets politiske Tjeneste.

Men Højre maatte nødvendigvis finde en Mand at samles om. Begge Folketingskredse var vel tabt, men i September 1882 skulde der vælges ny Landstingsmand for Øen; Kammerherre Fallesen havde jo i 8 Aar repræsenteret Bornholm i Landstinget. Opmærksomheden i Sommeren 1882 i Øens politisk interesserede Kredse samlede sig nu om, hvem der skulde være hans Afløser, og især, om det skulde lykkes Venstre ved fortsat Fremgang, snild Taktik og Udnyttelse af Højres Kandidatvanskeligheder at erobre Mandatet. Der var Folk, som mente, at dette ikke laa udenfor Mulighedernes Grænse.

Efter Afslutningen af Rigsdagssamlingen 1881—82 indbød Blem — fra 15/6 til 18/6 — til 5 Vælgermøder i sin Kreds (Rønne, Klemensker, Hasle, Allinge og Vestermarie). Alle Møder var vel besøgt, særlig Mødet i Rønne, der holdtes paa Jærnstøberiets Tømmerplads og havde samlet ca. 700 Mennesker. Der var ingen Opposition ved noget af Møderne.

Den følgende Maaned indtraf det for vor Ø usædvanlige, at en af de mest kendte Agitatorer ovrefra, den vestjydske Venstrebonde Jens Busk, gæstede Bornholm. Sammen med de to lokale Folketingsmænd talte han ved 3 offentlige Møder: i Almindingen Søndagen den 9/7, i Neksø den 10/7 og i Rønne den 12/7. Jens Busks Ry for Veltalenhed og Originalitet i Udtryksformer var ogsaa naaet hertil; derfor var ikke mindre end 2 à 3.000 Tilhørere samlede foran Grundlovsværneforeningens Talerstol paa Christianshøj, da N. Ingvard Jensen paa Indbydernes Vegne bød Velkommen. Han blev desuden valgt til Ordstyrer, hvorefter Dam holdt en Tale, priste Frihedens Goder og manede til paa den ene Side at værne om den, paa den anden Side at undgaa dens Misbrug. Jens Busk, der var næste Taler, erklærede straks, at han ikke var nær saa moderat som Dam. Han betragtede det iøvrigt som et Vovestykke at tale Politik for Bornholmerne, som han fandt var nogle løjerlige Patroner. I den ene Kreds havde de i mange Aar haft en Venstremand, medens den anden havde sendt »den ravgaleste Højremand« ind paa Tinge. Jyderne kunde ikke forstaa, at man kunde være »venstre« paa den ene Side og »højre« paa den

anden. Nu havde man imidlertid bødet herpaa ved at ombytte Højremanden med en dygtig Venstremand. Iøvrigt angreb han i de voldsomste Udtryk Højres Politik. Efter Landets Sønderlemmelse i 1864 begyndte Højres Arbejde »paa at faa Grundloven omlavet efter Partiets Hoved, og man truede os med Tyskerne, hvis vi ikke skyndte os at blive færdige hermed. Lavede vi derimod Forfatningen, som Tyskerne vilde have den, fik vi nok Sønderjylland tilbage. Løgn var det, men vi var nogle Gæs, der troede paa deres Løgne. Folket havde paa ingen Maade misbrugt Forfatningen og dog skulde den omlaves, saa at 1 Proprietær kom til at gælde lige saa meget som 244 almindelige Vælgere. Vi maatte være nogle Kjødhoveder, om vi ikke kunde se, at kunde de gjøre saa meget, saa vilde de ogsaa gjøre mere i den Retning, om de faa Lejlighed dertil. De fortalte os vel, at Folkethinget fik Hals- og Haandsret over Finanslovene, men de lærte os senere, at dette gjaldt kun, saa længe Højre havde Flertallet. Ministrenes Navne ere os ligegyldige, men vi forlange, at der tages Hensyn til os. Vi danske Bønder maa være glade ved det Røre, som finder Sted, og vi bør stille os i Spidsen for Udviklingen paa Frihedens Grund. Vi faa Intet i Knaphullet og Intet paa Bagen, men det kan vi ogsaa undvære. Vor Pligt er at gøre Gavn og løse den Opgave, som er stillet vort Folk. Om alle Politimestre blive gale paa os, blæse vi ad; thi vi ere frie og uafhængige Mænd. At Venstremænd holdt Højreblade, var meningsløst; hvorfor betale for at blive haanet og udskjældt hveranden Dag«. (Efter Bornholms Tidendes Referat).

Dette stærke Foredrag blev ledsaget af et stærkt Bifald fra Flertallet af den store Forsamling. Ordstyreren opfordrede nu indtrængende tilstedeværende Højremænd til at tage Ordet; men ingen meldte sig. Derefter talte Blem. Han lignede de »7 magre Aar«, i hvilke Estrup havde styret Landet, med Oluf Hungers 7 Regeringsaar, i hvilke man saaede i Støv, men høstede i Dynd. Men medens Kong Oluf af Sorg over Landets Nød bad Gud om at maatte dø — en Bøn, der blev hørt — syntes Estrup at ville fortsætte.

Jens Busk tog nu paany Ordet, »for at sige et Par Ord til de bornholmske Bønder. Naar Bønderne sagde »Du« til Husmændene og Tjenestefolkene og disse skulde sige »De« igen, er det en Uskik. Hvis en Greve sagde »Du« til ham, vilde han svare med »Du« igjen. Frisindede maatet vi være i vore Hjem

og i vore daglige Forhold, ellers gik det os som de Stænder, der tidligere havde ledet Udviklingen, men mistet Ledelsen, da de misbrugte deres Stilling.«

Overfor disse Udtalelser fra Jens Busks Side udtalte Blem, »at det af Busk fremdragne Forhold havde Aarhundreders Hævd og næppe i Hast kunde udjævnes.« Heroverfor udtalte Højskoleforstander Johan Bøgeskov, der sammen med sin Broder Ludvig Bøgeskov fornylig havde overtaget Højskolen i Østermarie, at han var glad over, at Jens Busk hævdede Lighedens Grundsætning mellem Bønder og Husmænd og vovede at fremdrage, hvorledes Bønderne herovre søgte at sætte Skel mellem sig selv og Husmændene. Bøgeskov hævdede overfor Blem, »at Skellet ikke havde Aarhundreders Hævd. Den nuværende Slægt bar *hele* Ansvaret; det skulde den vide, og den skulde ikke forsøge at kaste Skylden over paa Fædrene.« (Citaterne fra Bornh. Tid.)

Ogsaa de Møder, Jens Busk holdt i Rønne og Neksø, havde samlet mægtig Tilslutning. I Rønne, hvor Mødet holdtes paa en aaben Plads foran Missionshuset i Sct. Mortensgade, var der mødt ca. 1500 Mennesker; her var Lærer Othenius Kofoed Dirigent. I Neksø, hvor Avlsbruger H. J. Hansen dirigerede, kunde Lokalerne paa Korups Hotel ikke rumme alle de fremmødte. Heller ikke ved disse Møder tog man Ordet fra Højres Side; men Busks Udtalelser fremkaldte bagefter stærke Protester i de bornholmske Højreblade. Mest Opsigt var vakt ved hans Udtalelser om »De« og »Du« Gaardmændene og Husmændene imellem. Her havde jo Blem, der selv var Gaardejer, ikke kunnet følge sin jydske Parti- og Standsfælle, men der var ingen Tvivl om, at denne Paatale af den utidige Standsforskel, som gav sig Udtryk ved, at selv en ganske ung Gaardejer mente sig berettiget til at sige »Du« til gamle Husmænd og kræve »De« igen, gav Stødet til en Ændring af dette Forhold.

Som et karakteristisk Vidnesbyrd om, at Sindene i denne Periode var kommet noget ud af Ligevægt, skal nævnes, at der under Jens Busks Møde i Rønne gik det Rygte, at de talstærke Venstreskarer havde til Hensigt med Magt at befri Redaktør Smidt af Arresten og — sætte Amtmand Holten ind i Stedet. Overfor denne svagt begavede Embedsmand nærede Venstre, i hvert Fald paa dette Tidspunkt, en Følelse, der nærmede sig til Foragt, paa Grund af hans emsige og naive Forsøg paa at

ramme Ministeriets politiske Modstandere. Det omtalte taabelige Rygte skal endog have givet Anledning til visse politimæssige Foranstaltninger.

Kort efter Jens Busks Besøg kom den radikale Folketingsmand Hansen-Ølstykke herover og holdt et Møde i Rønne; han indskrænkede sig dog til i det væsentlige at holde et folkeligt-religiøst Foredrag. Senere kom Venstre-Landstingsmanden Strandskov her til Øen. Han indvarslede særlig de bornholmske Fiskere til et Møde den 3/9 i Almindingen. Da han sluttede sin Tale med en kraftig Opfordring til at stemme paa Venstremænd ved Valgmandsvalget, geraadede en Højremand fra Rønne, Købmand John Sonne, i et ubændigt Raseri og udslyngede fra Talerstolen en Række Injurier mod Venstres Rigsdagsmænd etc. Optrinnet endte i et Haandgemæng.

Paa dette Tidspunkt havde Venstre meddelt, at man paa Valgdagen, der var fastsat til 30/9, medens Valgmandsvalgene skulde finde Sted den 6/9 (den almindelige Vægerklasse) og den 13/9 (de højstbeskattede), vilde samle sine Stemmer om Kaptajn Dam. Grundlovsværneforeningen meddelte Dams Kandidatur i et officielt Opraab til Vælgerne, og det hedder heri bl. a.: »Mød frem i Flok og Følge ved Valgmandsvalget den 6/9. Da gjælder det om at vise, om I ønske Eders Mening repræsenteret i Landstinget af en Mand, der vil følge og støtte det nuværende Ministerium, der i 7 Aar har vist sig aldeles uskikket til at varetage og lede dette Folks Interesser, eller I vil være repræsenteret af en Mand, der som Venstres Kandidat ved det forestaaende Valg, Hr. Kapt. Dam, har en af Eder kendt Fortid af 25 Aars politisk Virksomhed at henvise til. Han har altid søgt at gavne den Ø, hvis ene Valgkreds han repræsenterer, og ligeledes at bidrage sit til, at det fælles Fædreland maatte blomstre i Frihedens friske og milde Luft med lige Ret for alle. Derfor Vælgere, mød frem og vælg Valgmænd, som ere enige med Jer i, at Kapt. Dam er en Mand, der ikke trænger sig frem, men stilfærdigt og trofast følger det, der fra først af har lyst for ham som hans Livs Ideal«.

Dam kunde netop i 1882 fejre 25 Aars Jubilæum som Folketingsmand og paa selve Jubilæumsdagen — den 12/8 — var han Genstand for megen Hyldest.

For Højre var Kandidatspørgsmaalet ikke saa let at løse. Kapt. Aarøe, der ikke havde haft Held med sig som Blems Modkandidat ved de to sidste Folketingsvalg, havde i Efter-

aaret 1881 købt et Hus i Rønne og bosat sig der, og han gav offentlig til Kende, at han ønskede at blive Landstingsmand for Øen. Det væsentligste for ham var jo Forsvarssagen, og om denne skrev han en Serie Artikler i Bornholms Avis, hvori han udførligt udviklede sit Program. Der var dog ingenlunde Enighed om denne Kandidatur indenfor Partiet. En meget betydelig Fløj, særlig repræsenteret blandt de selvskrevne Landvælgere, ønskede, at der denne Gang skulde vælges en Landmand. Endvidere gjorde lokale Hensyn sig gældende, idet Neksøboerne gerne vilde se en Mand fra denne By valgt ind i Landstinget. Enkelte nævnte her paany O. E. Sonnes Navn, men de fleste var dog af den Anskuelse, at Sonne ingen Chancer vilde have, medens der derimod skulde være Muligheder for at samle Stemmerne, ogsaa fra andre Kommuner end Neksø, om en ung Neksøkøbmand, Konsul Herman Munch, der som Medlem af Amtsraadet havde gjort sig fordelagtig bekendt. Højre holdt et Møde om Kandidatspørgsmaalet i Almindingen den 19/7. I dette Møde, hvori bl. a. deltog 11 af Højres 15 selvskrevne Vælgere, var navnlig 3 Kandidatemner til Drøftelse: Kapt. Aarøe, Konsul Munch og Løjtnant M. P. Jensen, Limensgaard, Aaker. Flertallet var stemt for denne sidste, idet Landvælgerne beherskede Mødet; men ogsaa Bankdirektør Lohmann, Rønne, støttede Jensens Kandidatur; han bekæmpede Aarøe, idet han bl. a. udtalte, at det vel vilde gaa med ham, som i sin Tid med Fallesen: naar Mandatet var opnaaet, forlod han igen Øen. Men ogsaa Neksøkøbmanden bekæmpede han, idet han erklærede, at en Rønnebo aldrig vilde stemme paa en Neksøbo. For denne sidste Ytring blev Lohmann paa det voldsomste angrebet i den følgende Tid af anonyme og navngivne Indsendere i Højrebladene, der indtrængende manede til Enighed indenfor Partiet, da Venstre ellers vilde erobre Kredsen. Ogsaa Aarøe, der ikke var til Stede ved Mødet i Almindingen (og heller ikke indbudt) bebrejdede Lohmann Insinuationen imod ham, og han erklærede højtideligt, »at jeg intet Øjeblik har tænkt paa at bosætte mig Andetsteds udenfor Øen; men at jeg tvertimod altid har anset det for min uafviselige Pligt at bo paa Bornholm, saafremt jeg blev valgt til at være Øens Landstingsmand«. — I en indsendt Artikel paa det bornholmske »Maal« erklærede derefter en vittig Bornholmer, at han var parat til at bosætte sig hvor som helst i Verden, man forlangte det af ham, bare han kunde blive Rigsdagsmand!

Til de 3 Blade, som udgik i Rønne, var nu kommet et lille Blad i Neksø — »Bornholms Dagblad« — der var politisk neutralt, men som med desto større Iver kæmpede for de særlige Østlands Interesser, der dels knyttede sig til det med »Selskabet af 1866« konkurrerende »Østbornholmske Dampskibsselskab«, dels gik ud paa at skaffe den ventede bornholmske Nødhavn anlagt i Neksø. De lokale Anliggenders Varetagelse gik for dette Blad og de Mænd, Jærnstøber Strand, Toldkontrollør Stub m. fl., der stod bagved, fremfor de politiske. Disse krydsende lokalpolitiske, erhvervspolitiske og partipolitiske Synspunkter affødte en Avisfejde, som var bitrere end forud for noget tidligere bornholmsk Valg. De fleste Indlæg var anonyme, men adskillige skrev dog under Navn. Særlig produktive var Adjunkt Selchau og Folketingsmand Blem. Ogsaa Proprietær Kirketerp, Lehnsgaard, der var ivrig for M. P. Jensens Valg, var i Ilden. Et Svar fra Blem til Kirketerp slutter paa følgende joviale Maade:

»De er en nobel Mand at forhandle med, Hr. Kirketerp, for De siger mig Deres Mening, baade hvad De er enig og hvad De er uenig med mig i, og saa sætter De Deres ærlige Navn under — ikke saaledes som disse fine Folk, der kalde sig »Flere Vælgere«, gjøre, der krybe bagved »Stænkelæderet«, naar de fortælle Løgne om navngivne Mænd — nej, sligt nedlader De Dem aldrig til, og derfor skal De ogsaa have en venlig Hilsen fra Deres ærbødige Markus Blem«.

Det stærkeste Instrument i denne Pressekoncert manøvreredes dog af Bornholms Tidendes fængslede Redaktør. Fra hans Celle i Rønne Arrest lød skarpe Anklager ikke alene imod det Estrupske Landsstyre, men ogsaa imod den Overklasse, der paa faa Undtagelser nær ydede Regeringen sin Støtte. Det hedder saaledes i en Artikel, der er formet som et Brev fra en Ven, der vil trøste ham: »Du kan ikke forstaa, at de Udtryk, du har brugt, kan opfattes og udlægges, saaledes som de er blevet, og du derefter dømmes for Majestætsforbrydelse. Jeg ikke heller. Men jeg husker, hvorfra jeg stammer. Husk du ligeledes paa, hvorfra du stammer. Ikke sandt, ogsaa du stammer fra Bønder. Jeg har vogtet Faar, vandet Køer, striglet min Faders Heste; jeg har gravet Grøfter og læsset Møg; jeg har spist Grød og Tykmælk og meget sjældent smagt Vin. Hvor kan saaledes min Følelse, Lugt, Smag, Hørelse — baade aandelig og legemlig — være saa fin og skarpt udviklet, som hos

dem, der altid har levet i en Luft saa fin og duftende, i Omgivelser saa rene og polerede, saa glinsende og sminkede, at min Pen er altfor grov og uren til at kunne beskrive en Tøddel deraf. Hvor maa vi to ikke bøje os i Støvet for disse »dannedes« fine Smag og Følelse. Der er dem, som paastaa, at de kan lugte fra os paa Afstand, at vore Fædre i andet og tredie Led gik med Transtøvler, skjønt vi nu selv næsten altid gaa med Blanklæders. Hvad der for os er fint, blødt, smukt, rent, vellugtende og vellydende maa jo for de dannede være grovt, fælt, hæsligt, skurrende og stinkende. Alt dette minder jeg dig om for at vække din Eftertanke til fornuftig Resignation. Send mig dine Tanker skriftlig, saalænge du skal sidde i Hullet. Lad dem ikke skimle og mugne i dit fugtige, klamme Fængselsrum og end mere fordærve Luften for dig. Jeg skal advare dig, trøste dig, opmuntre dig, saa godt jeg formaar«.

Det er forstaaeligt, at det store Røre, der gik forud for Valget, kaldte mange flere Vælgere til Valgbordet, end tidligere Landstingsvalg havde formaaet. Der stemtes med en forholdsvis høj Procent i de fleste af Øens Kommuner ved Valgmandsvalget den 6/9. For de 15 Landkommuners Vedkommende blev Resultatet, at de 13 valgte sikre Venstrevalgmænd. I Knudsker sejrede Højre, idet Sogneraadsformanden, Eriksen, Vibegaard, blev valgt med 25 Stemmer; en Venstremand fik 10. I Nyker var det tvivlsomt, om Valgmanden tilhørte Venstre eller Højre. For Købstædernes Vedkommende blev Resultatet følgende: I Rønne sejrede Højres Liste (5 Vagmænd) med 276 Stemmer, mens der paa Venstres Valgmandsliste faldt 199 Stemmer. Dette var en Skuffelse for Venstre, der havde tænkt sig Muligheden af at sejre i Rønne, hvilket Afstemningen ved sidste Folketingsvalg ogsaa i nogen Grad begrundede. Som et karakteristisk Træk skal nævnes, at Højre paa deres Liste havde opstillet de 2 ledende Mænd indenfor den i Rønne ret talstærke Luthersk Missionsforening (Missionær Chr. Møller og Fajancefabrikant Wolfsen), skønt ingen af dem ellers benyttedes til officielle Tillidshverv eller var persona grata i de Kredse, der var bestemmende for Højres Taktik i Rønne. Men der skulde Madding paa Krogen for at vinde saa mange Missionsstemmer som muligt. I Aakirkeby og Hasle sejrede Venstre ganske overlegent, hvilket alle paa Forhaand ventede. Til stor Glæde for Venstre erobrede Partiet Allinge, idet Venstremanden Brygger Grønbech blev valgt med 39 Stemmer; Højres

Kandidat, Købmand Martin Larsen, fik 35. I Svaneke valgtes Højres Kandidat, Dr. Olivarius, med 59 Stemmer; Venstremanden, Skomager P. Petersen, mønstrede 47 Stemmer. Dette var et for Venstre ganske overraskende gunstigt Resultat. — I Neksø stemtes efter lokale Synspunkter; den ene af de valgte Valgmænd, Jærnstøber Strand, var Højremand, mens den anden, Avlsbruger H. I. Hansen, tilhørte Venstre. Iøvrigt faldt en Række spredte Stemmer i denne By, dels paa Højremænd og dels paa Venstremænd.

Ved de højstbeskattedes Valg i Byerne den 13/9 sejrede Højre i alle Købstæder undtagen Aakirkeby, her iøvrigt kun med een Stemmes Flertal. Til Gengæld var Flertallet for Højrevalgmanden i Hasle ogsaa kun — een Stemme! I de andre Byer stillede Venstre ikke op; dog forsøgtes i Rønne et lille Kup Dagen før Valget, idet der opstilledes en Liste med Højremanden, Bankdirektør Lohmann, i Spidsen, men med 2 Venstremænd paa Listen. Denne fik dog kun ganske faa Stemmer.

Der var nu valgt 37 Valgmænd, 22 i Byerne, 15 paa Landet. Derudover havde, som allerede nævnt, de 15 højstbeskattede paa Landet Adgang til at stemme direkte. Den almindelige Mening var, at Højre kunde regne med 11 à 12 af disse Vælgere. Da navnlig Valgmændene fra Neksø var vanskelige at bestemme i politisk Henseende, var der vedvarende nogen Spænding om Udfaldet. Bornholms Avis stillede Horoskopet saaledes, at Højre raadede over 28, Venstre over 24 Stemmer. Men hvorledes Højremændene vilde stemme, var umuligt at forudsige, og det var stadig ikke helt udelukket, at den indbyrdes Strid kunde gøre Kapt. Dams Valg muligt.

Ved første Afstemning den 30/9 fik Dam 21 Stemmer, Aarøe 13, M. P. Jensen 12 og Konsul Munch 6. Af Munchs Stemmer var de 4 Valgmændene fra Neksø, endvidere stemte Dr. Olivarius fra Svaneke og en af de selvskrevne paa Munch. Paa Aarøe stemte alle 10 Valgmænd fra Rønne, een af de selvskrevne og 2 af Højres Købstadvalgmænd udenfor Rønne. M. P. Jensen fik de øvrige Højrestemmer. Dams 21 Stemmer fremkom ved, at 13 Valgmænd fra Landsognene, 1 fra Hasle, 1 fra Allinge og 2 fra Aakirkeby stemte paa ham; hertil sluttede sig 4 selvskrevne Vælgere.

Ved anden Afstemning fik Dam 22 Stemmer, M. P. Jensen 16, Aarøe 14. Denne Fordeling skyldtes, at den ene af Neksøs Valgmænd, der politisk hørte til Venstre, nu stemte paa Dam;

Resten af Munchs Stemmer fordelte sig mellem Jensen og Aarøe.

Da ingen af Kandidaterne havde absolut Flertal, skulde der være bundet Omvalg mellem de to Kandidater, der i anden Omgang havde faaet flest Stemmer, altsaa Dam og Jensen. Alle Aarøes 14 Stemmer gik nu over paa Jensen, der valgtes med 30 Stemmer mod Kapt. Dams 22.

Landstingsvalgene paa Bornholm har igennem Tiderne ofte været spændende. Valget i 1882 danner i saa Henseende ingen Undtagelse. Da Udfaldet forelaa, udbragte Proprietær Kirketerp et Leve for den nyvalgte Landstingsmand, der erklærede sig villig til at overtage Mandatet. Nu sad 3 hjemmefødte Bornholmere inde med alle Øens Rigsdagsmandater.

17. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

M. P. Jensen.

Mathias Peter Jensen var født paa Smedegaard i Aaker den 28/11 1841 som Søn af Gaardejer Lars Peter Jensen (født 10/8 1820, død 7/5 1863) og Hustru Margrethe, f. Schjøth (født 1/1 1824, død 27/4 1896; gift 2. Gang med Hans Peter Holm, født 26/9 1828, død 2/12 1920).

M. P. Jensen fik, skønt eneste Barn, en yderst streng Opdragelse. Indtil sin Konfirmation nød han kun den Undervisning, som Almueskolen gav, og den var som bekendt paa de Tider meget primitiv. Han søgte derfor at supplere sin ringe boglige Viden ved i 2 Aar at søge den af Lucianus Kofod og Philip Dam lige oprettede Folkehøjskole i Aakirkeby. Endvidere tog han under Aftjeningen af sin Værnepligt — sammen med de senere kendte Bornholmere Kaptajn Davitzen, Baadstadgaard, Kaptajn C. A. Koefoed, Lauegaard og Løjtnant Jørgen Stender, St. Gadegaard — den teoretiske Prøve for Officersaspiranter, blev udnævnt til Underkorporal ved 7. Liniebataillon og gennemgik i 2 Aar Eksercerskolen. I 1860 vendte han hjem til Bornholm og blev straks udnævnt til Sekondløjtnant ved Militsen, hvor han senere forfremmedes til Kaptajn.

1862 giftede han sig med Gundeline Elisabeth Nielsen, født 9/12 1841, Datter af Gaardejer og Kaptajn Peder Nielsen (født 17/8 1808, død 26/11 1892) og Hustru Ane Dorthea Kofoed (født 9/12 1807, død 2/8 1893), og købte Lille Kalbygaard i

Aaker for 8.000 Rdl. Allerede Aaret efter døde hans Fader, og han overtog da sin Fødegaard, Smedegaard. Denne solgte han 1871 og købte Limensgaard, ligeledes i Aaker Sogn, hvilken Gaard han solgte i 1904, hvorefter han flyttede til Aakirkeby.

Gaardejer
M. P. Jensen

Kun 26 Aar gammel, altsaa i 1867, blev M. P. Jensen valgt ind i Sogneraadet, og han blev straks dettes Formand. I sine efterladte Papirer*) omtaler Jensen Overtagelsen af det nævnte Hverv saaledes:

»Dette var en stor Opgave, der lagdes paa mig, thi dels var jeg ung og aldeles ukjendt med Forretningerne, dels var det samtidig som Kommunalloven af 6. Juli 1867 traadte i Kraft og hvorefter mellem andre Forandringer Korrespondancen og Forretningsførelsen for Skolevæsen og Fattigvæsen, som tidligere var lagt i Sognepræstens Haand, nu gik over til Sogne-

*) Disse har M. P. Jensens Søn, Distriktsfyrmester Axel Jensen været saa elskværdig at stille til min Raadighed.

raadet, det vil sige til Formanden. Imidlertid min ubeskrivelige Lyst, vel ogsaa forenet med godt Anlæg hjalp mig ud over Vanskelighederne saaledes, at det endogsaa blev sagt mig, at Aaker Sogneraads Forretninger bleve bedre udførte end Tilfældet var i de fleste andre Sogneraad. Jeg stod saaledes meget høit hos Amtmand Vedel, der anmodede mine Kolleger om at vælge mig til som Delegeret at reise til Danmarks Arbeidsanstalter og bese disse, for derpaa at forestaa Ledelsen af Opførelsen af en Anstalt for Aaker Sogn«.

Efter at være kommet hjem fra sin Rejse, som han iøvrigt betegner som i det væsentlige forfejlet, bl. a. fordi han savnede Indsigt i Byggefaget, tog den unge Sogneraadsformand fat paa Opførelsen af Arbejdsanstalten (den nuværende Aandssvageanstalt »Strøbyhus«), der kom til at staa Kommunen i 7500 Rdl. Om dens Betydning hedder det i M. P. Jensens Papirer:

»Paa den Tid Aaker Arbeidsanstalt blev opført var det et fortjenstfuldt Arbeide; man kunde ikke faa de Fattige anbragt; der meldte sig i Vinteren 1868 raske arbeidsføre Mænd, som man maatte indtinge i fuld Kost og Logis; de vilde ikke bestille noget. Men saa begyndte man at slaa Sten til Biveiene, og da ogsaa Arbeidsanstalten kom til, lysnede det, og efterhaanden har det saa gaaet bedre, saa disse Anstalter vel nu tildels ere bleven overflødige, hvad de ikke var den Gang, hvor der intet Vinterarbeide var, og hvor et 16 Punds Rugbrød kostede 5 Mark = 1 Kr. 67 Øre.«

Ved Valgperiodens Udløb med Nytaar 1874 traadte han ud af Sogneraadet; allerede Aaret før havde han nedlagt Formandshvervet. I April 1874 indvalgtes han i Amtsraadet, hvori han vedblev at være Medlem, saalænge han levede. Han udførte som Amtsraadsmedlem et Arbejde af megen Betydning for en jævn fremadskridende Udvikling indenfor Amtet. M. P. Jensen udtaler selv om sin Virksomhed paa dette Omraade, at »jeg saa godt som altid har været i Stand til at gennemføre, hvad jeg har ønsket.« Dette kunde maaske lyde lidt ubeskedent, men er utvivlsomt en i det væsentlige rigtig Karakteristik. I Særdeleshed var M. P. Jensen som Medlem af Amtets Vejudvalg virksom for en — haardt tiltrængt — Forbedring af de bornholmske Landeveje. Et betydeligt Antal Sogneveje overgik til at være Amtsveje, ligesom mange af de frygtede »Brødder« (Landevejsbakker) blev gennemgravede i hans Amtsraadstid; det gælder saaledes Sosebakkerne, Spelling-, Kure-, Rispe-

bjerg-, Veskes- og Brøddegaardsbakken. M. P. Jensen var desuden — som Medlem af Sygehusudvalget og Arresthusudvalget — virksom for ikke ubetydelige Fremskridt paa Sygehus- og Arrestvæsenets Omraade; han var bl. a. medvirkende til Opførelsen af det nye Amtssygehus, Tvangsarbejdsanstalten og Isolationshuset. —

Ved Siden af de fornævnte kommunale Stillinger sad han inde med andre Tillidshverv; saaledes var han i mange Aar Taksationsmand i Østifternes Kreditforening, siden 1871 Vurderingsmand i Henhold til Loven af 19. Marts 1869, en kortere Tid Kirkeværge og Medlem af Aa-Kirkes Inspektion, Medlem af Folkesundhedskommissionen, over 25 Aar Landvæsenskommissær, Medlem af Jernbanens Ekspropriationskommission og Rønne—Neksø Jernbanens Bestyrelse, hvis Formand han var fra 1902 til sin Død, Revisor i Aakirkeby Sparekasse, Repræsentant i Landbygningernes almindelige Brandforsikring og Formand for Skatteraadet for Neksø Skattekreds.

Som omtalt i foregaaende Kapitel afløste han i 1882 Kammerherre Fallesen som Landstingsmand for Bornholm. Han bevarede ved Valget i 1890 Mandatet uden Vanskelighed, idet Venstre kun havde 15 Valgmænd imod Højres 34. Derimod havde Valgmandsvalgene i 1898 et for Venstre meget gunstigere Forløb, og Resultatet af det med Spænding imødesete Landstingsvalg blev da, at Venstremanden, Landinspektør H. M. Kofoed, fik 24 Stemmer, M. P. Jensen kun 23. Hans 16-aarige politiske Virksomhed var dermed bragt til Ophør. Selv erklærede han, at han altid har troet, at det var hans egen Skyld, idet »jeg stillede mig«, hedder det i hans Selvbiografi, »som meget kras Høiremand, navnlig overfor den da reiste Agrarbevægelse, ligesom jeg ogsaa afslog en udstrakt Haand fra Venstre om Støtte fra den Side, rettere sagt, jeg indtog en fast konservativ Stilling som gammeldags Høiremand, fuldblods Estrupper, hvilket jeg er endnu og aldrig har fortrudt at have fastholdt, selv om ogsaa min Rigsdagsstilling derved er bleven forskjertset.«

Han tilføjer i de tidt nævnte efterladte Papirer følgende:

»I Virkeligheden var jeg ogsaa kjed af at være Rigsdagsmand, fordi jeg følte det kostede mig altfor meget at være saa meget fraværende, da jeg sjælden havde opsparede Penge med hjem. Jeg kan gjerne tilføie, at hvor mange Behageligheder jeg end følte, der var forbundet med et saadant Hverv, og hvor

mange fornøielige Timer jeg i den Egenskab har tilbragt, og hvor mange udmærkede og ansete Mænd jeg paa den Konto har lært at kende, saa var der stedse noget, som ikke tiltalte mig, nemlig alt det Rænkespil, som foregaar paa Rigsdagen, og som var min aabne Natur imod. Iøvrigt havde jeg al Grund til at være tilfreds med den Plads, som efterhaanden i Landsthinget var blevet mig til Del, foruden at jeg stedse blev valgt ind i de Udvalg, som jeg kunde ønske at have Sæde i, og hvor jeg tidt har haft den Tilfredsstillelse at faa indført Et og Andet i de behandlede Lovforslag, var jeg blevet Rigsretsmedlem og Medlem af Finansudvalget, begge Stillinger som sattes meget høit. I det Hele taget, naar ses hen til mine ringe Kundskaber og min ringe Stilling i Samfundet, var jeg overalt i Thinget et velset og efter min Mening agtet Medlem; man kaldte mig Thingets Kjæledægge, hvilket dog maaske var overdrevent. Men jeg har i min Rigsdagstid faaet meget gjennemført ad administrativ Vei og gjort mange Mennesker Tjenester. Skulde jeg nævne noget paa Lovgivningsomraadet, og noget særlig bornholmsk, saa skulde det være Ophævelsen af Forordningen af 10. Oktober 1793 om Selveiergaardes Arv paa Bornholm, som jeg mere end nogen har bidraget til blev gjennemført. Jeg foreslog først i Amtsraadet og fik der vedtaget, at dette skulde indgaa til Justitsministeriet med Andragende om, at dette vilde fremsætte Forslag til Lovens Ophævelse, hvad det gjorde. Men saa kom Modstanden fra Godseierne og Folkethinget; de kunde jo ikke tage et Regjeringsforslag uden at forandre det, og de første behandledes af Professor Matzen ved en Middag hos General Haffner; det var navnlig Grev Frijs, som var gaaet imod Forslaget.«

Til denne Karakteristik, M. P. Jensen her selv giver af sin politiske Virksomhed, har jeg ikke meget at føje, saa meget mere som en Række Enkeltheder vil blive fremdragne i de følgende Kapitler. Naar denne stoute og retlinede bornholmske Bonde var et skattet Medlem af Landstingets Højregruppe, skyldtes dette ikke alene, at han var Partiets Mand med Liv og Sjæl, men ogsaa hans tiltalende personlige Egenskaber i Forbindelse med en korrekt Optræden og naturlige selskabelige Anlæg. Den Indsigt i kommunale og andre offentlige Anliggender, han havde erhvervet sig som Sogneraadsformand, Amtsraadsmedlem m.v. i Forbindelse med en fornuftig og praktisk Indstilling i de mange Spørgsmaal, en Rigsdagsvirksomhed

kan stille sin Mand overfor, kom ham til Nytte i de ikke helt faa Udvalg, han i sin 16-aarige Virksomhed som Landstingsmand fik Sæde i. I selve Tinget spillede han kun en meget underordnet Rolle.

M. P. Jensen døde den 31/1 1905; hans Hustru den 9/12 1918.

I Ægteskabet var der 6 Børn, nemlig:

Laura, f. 10/9 1863, gift med afdøde Fyrmester Edvard Sonne.

Anne, f. 21/4 1865, død 7/9 1918, gift med Købmand og Lotterikollektør H. Smidt, Aakirkeby.

Axel, f. 30/7 1869, Distriktsfyrmester Hals Barre m. fl. Fyr, gift med Helga, f. Fiedler.

Markus, f. 13/8 1875, død 9/6 1877.

Agnes, f. 17/11 1878, gift med Andreas Jensen, St. Gadegaard, Pedersker.

Sophie, f. 20/8 1881, gift med afdøde Sophus Dam, Limensgaard.

Herman Munch.

Herman Jacob Sonne Munch var født i Neksø den 22/1 1842 som Søn af Konsul og Købmand Marcus Jespersen Munch og Hustru Johanne Kirstine, født Sonne.

Efter at have udstaaet sin Læretid i Grossist- og Skibsrederifirmaet Jacob J. Munch i København og gennemgaaet Handelsskolen i samme By, vendte han tilbage til sin Fødeby, hvor han den 27/2 1870 indgik Ægteskab med Karen Kirstine Berg, Datter af Skibsreder og Købmand Peter Berg og Hustru Oliva Mathilde født Bohn. Han blev efter sit Giftermaal Medindehaver af Svigerfaderens betydelige Købmandsforretning, som han efter P. Bergs Død overtog som Eneindehaver. I Begyndelsen af 80'erne startede han desuden en betydelig Ægeksportforretning, der anvendte moderne Præserveringsmetoder og aftog Æg fra saa godt som hele Øen. I 1872 blev han efter sin Faders Død udnævnt til russisk Vicekonsul.

Konsul Munch var en anset og dygtig Forretningsmand; han var meget interesseret i sin Fødebys og dens Oplands Erhvervsforhold og ydede betydelige Bidrag til forskellige Fremskridt. Han var saaledes virksom for Oprettelsen af det østbornholmske Dampskibsselskab, bl. a. som Medlem af det Udvalg, der indbød til den første Aktietegning og som ledede Arbejdet med Tilvejebringelsen af dets første Dampskib; ved sin

Død var han Formand for Selskabets Bestyrelse. Ligeledes var han med til at stifte Neksø Haandværker- og Industriforening, i hvis Bestyrelse han havde Sæde fra 1880—84. I denne Periode opførtes Neksø tekniske Skole. Konsul Munch var i 13 Aar Medlem af Neksø Byraad, nemlig fra 1875—85 og fra 1891 til sin Død. Desuden var han i en Periode i Begyndelsen af 80'erne Medlem af Bornholms Amtsraad.

Munch var politisk interesseret, men deltog ikke offentligt i den politiske Agitation. Naar han ikke desmindre som omtalt i foregaaende Kapitel blev Kandidat ved Landstingsvalget i 1882, skyldes dette væsentlig lokalpolitiske Tendenser; Neksøboerne ønskede uden Hensyn til partipolitiske Delingslinier at se en Repræsentant for deres By og deres særlige Interesser — der grupperede sig om Dampskibsselskabet, Nødhavnsspørgsmaalet etc. — som Kammerherre Fallesens Afløser i Landstinget.

Konsul Munch døde den 24/7 1894; hans Hustru den 11/3 1919. I Ægteskabet var 2 Sønner: Peter Berg-Munch (født 1871, død 1938) og Hans Christian Berg-Munch (født 1872, død 1936), der overtog Faderens Købmandsforretning.

G. L. Selchau.

Gustav Ludvig Selchau var født den 23/9 1845 i Rubjerg Præstegaard i Hjørring Amt som Søn af Sognepræsten i Rubjerg (senere Øster Førslev i Randers Amt) Ludvig Selchau (født 6/12 1806, død 24/6 1886) og Hustru Iva Johanne Prom (født 15/7 1810, død 30/9 1888).

Han blev Student fra Randers Skole 1862, cand philol. 1869. Efter at have været Lærer ved forskellige Skoler ovre blev han den 22/2 1875 konstitueret som Lærer ved Rønne højere Realskole, hvor han i 1878 udnævntes til Adjunkt. Han virkede ved Skolen i Rønne i 16 Aar, nemlig til 1891, da han fra 19/8 s. A. at regne udnævntes til Overlærer ved Kathedralskolen i Nykøbing F. Fra dette Embede entledigedes han den 1/9 1916.

Selchau var en livlig og impulsiv Natur, og han havde stor Interesse for offentlige Anliggender. Som det fremgaar af Redegørelsen for Valgkampen i 1881 i foregaaende Kapitel var han en af Højres ivrigste Agitatorer ved Valgene til Folketinget i dette Aar. Han optraadte paa en Del af Kapt. Aarøes Møder, men hans Form var vistnok noget for »akademisk« til

at gøre større Virkning paa det store Flertal af Vælgerne. Stærkest udfoldede Selchau sig som Journalist, og han leverede i Firsernes Kampaar et stort Antal Indlæg i Bornholms Avis til Forsvar for Højres Politik. Af Venstres Folk var det navnlig M. P. Blem, der tog Kampen op med Selchau, der til Gengæld særlig rettede sit Skyts imod Folketingsmanden for 1. Kreds, og Diskussionen antog til Tider en meget skarp polemisk Form.

Selchau skrev ogsaa om andre Emner end de rent partipolitiske. Saaledes findes i Bornholms Avis, Nr. 39 for 1886, en Artikel af ham: »Møntreformerne og Landbruget«. Anledningen var et Foredrag, som Blem havde holdt ved den landøkonomiske Forenings Møde i Aakirkeby den 11/2 1886. Artiklen gav Anledning til en Række Indlæg (se Avisen Nr. 45, 46, 49 og 51 for 1886).

Selchau blev den 11/8 1875 gift med Thora Kuhlmann (født 8/6 1850, død 1913) Datter af Distriktslæge i Storehedinge Kristian Kuhlmann og Hustru Vilhelmine Sophie Cathrine, f. Frohløse. Selchau døde den 30/12 1927 over 82 Aar gammel.

Ludvig Lund.

Ludvig Lund findes første Gang opført som Redaktør af Bornholms Amtstidende den 13/10 1880. Hidtil havde som andetsteds nævnt Bladets Udgiver og Bogtrykker Fr. C. Kieffer ogsaa redigeret Bladet. Dette gik ikke særlig godt, og for at skaffe det større Udbredelse og navnlig give dets politiske Stof forøget Slagkraft, blev Ludvig Lund indkaldt. Han indledede sin Virksomhed med en Henvendelse til Bladets Læsere, i hvilken han fremhævede, at den politiske Retning for Bladet vilde blive den samme som hidtil. Han var Højremand, men vilde lade Udtalelser fra den modsatte Lejr finde Optagelse i Bladet, idet han dog samtidig vilde imødegaa dem. — Han betegner sig som ukendt for Øens Indbyggere, idet han er født og opdraget ved den nørrejyske Vestkyst; derfor nærer han ogsaa en levende Interesse for Skibsfart og Fiskeri, og han haaber, at der i hans Virksomhed paa Bornholm vil gives ham Lejlighed til at virke for Ophjælpning af disse for Øen saa vigtige Erhvervsgrene. Iøvrigt mener han, at han ved en fleraarig Deltagelse i kommunale og andre offentlige Hverv har vundet en Erfaring, som vilde komme ham til Nytte i hans Redaktørgerning paa Bornholm. Han tror ikke, at det vil komme til at mangle paa

Tilknytningspunkter til Bornholmerne, skønt han er fremmed. »Der er i hvert Fald i Bornholmernes prøvede Fædrelandskærlighed en fælles Grund, hvorpaa vi til enhver Tid vil kunne mødes«. Ludvig Lund hævdede videre, at af alle Spørgsmaal, som stod paa Dagsordenen, var Forsvaret af Danmarks Selvstændighed det vigtigste, uden at derfor de forskellige andre Opgaver, hvis Løsning vilde fremme Folkets Velvære og Landets Opkomst, skulde tabes af Sigte. Han var en Ynder af Fremskridt, men det jævne og rolige, »da det kun alt for ofte har vist sig, at for store Spring fremad fører Tilbageskridtet med sig«.

Sidste Gang Ludvig Lund figurerer som ansvarshavende Redaktør for Amtstidende var den 30/8 1883. Han meddeler ikke selv noget som helst om sin Tilbagetræden og har ingen Afskedsord at sige sine Læsere, lige saa lidt som Bogtrykker Kieffer, der nu paany overtog Redaktionen af sit lille Blad i den korte Tid, der gik, inden det blev opslugt af Bornholms Avis, fremsatte nogen Redegørelse for Redaktørskiftet. Heller ikke i de andre bornholmske Blade findes Kommentarer til Forandringen.

Som omtalt i det foregaaende og det efterfølgende Kapitel i denne Afhandling, var Ludvig Lund i de ca. 3 Aar, i hvilke han redigerede Amtstidende, meget virksom for Højres Sag. Han var ingen fremragende Journalist, men han skrev jævnt og sagligt om politiske Emner. Han optraadte ogsaa som Taler ved en Række Møder, dels offentlige Forsamlinger og dels lukkede Højremøder. Nogen større Betydning for Partiets Agitation synes han dog ikke at have haft, og rimeligvis har han været noget skuffet over, dels at det af ham redigerede Blad stadig gik tilbage, dels at det Parti, hvis Sag han tjente, ikke synes rigtig at ville benytte ham til de Tillidsmandater, som der kunde være Tale om. Det ligger nær at gaa ud fra, at den Omstændighed, at man ikke, trods den store Nød, Partiet var i her paa Bornholm for en brugelig Folketingskandidat, anmodede ham om at overtage en Kandidatur,har været en alvorlig Skuffelse for ham.

Iøvrigt har det været mig ganske umuligt at faa oplyst noget nærmere om Ludvig Lunds Data, og jeg ved intet om, hvorledes hans Tilværelse formede sig, efter at han havde forladt Bornholm.

Niels Ingvard Jensen

var født den 24/5 1842 i Nørre Bork i Ringkøbing Amt som Søn af Gaardejer og Sognefoged Jens Christiansen (født i Juni 1802, død 11/2 1881) og Hustru Ane Kirstine Nielsdatter (født 25/6 1807, død 22/9 1871).

Allerede som 16-aarig begyndte han at undervise, idet han 1858—59 var Vinterlærer ved Hjollund og Bredlund Skoler pr. Horsens og de 2 følgende Vintre underviste ved Krusbjerg Skole, Ølgod Sogn pr. Varde. Efter at have beskæftiget sig ved Landvæsen i en Del Aar, men iøvrigt suppleret sine Kundskaber ved et 8 Maaneders Ophold paa Gedved Højskole, tog han 28 Aar gammel Lærereksamen fra Blaagaards Seminarium. Han blev herefter — fra 1/10 1871—1/5 1872 — konstitueret som Lærer ved Thorshavns Realskole, som Vikar for Færøernes Folketingsmand, Effersøe. Efter et kort Vikariat ved Middelfart Borgerskole blev han den 14/7 1872 konstitueret som Lærer ved Klemensker vestre Skole, men allerede den 1/11 s. A. blev han ansat som Lærer ved Aaker nordre Skole. Denne hans første Virksomhed paa Bornholm varede dog ialt knap 1 Aar; thi den 14/7 1873 modtog han Ansættelse som Andenlærer ved Asminderød Skole ved Fredensborg. Herfra forflyttedes han knap 3 Aar efter, nemlig den 10/5 1876 til Embedet som Førstelærer i Gudhjem, i hvilken Stilling han forblev til den 1/1 1908, da han efter Ansøgning afskedigedes af Folkeskolen med Pension.

Ingvard Jensen havde tidlig faaet Interesse for Politik og allerede under sit Ophold i Asminderød arbejdede han for Venstres Sag. Men i Fredensborgkredsen, i hvilken hans Skole laa, var Højre næsten eneherskende. Dette — i Forbindelse med hans bornholmsk fødte Hustrus Ønske om at vende tilbage til Fødeøen — var bestemmende for ham, da han søgte det ledige Lærerkald i Gudhjem. Her paa Øen blev han tidlig en af de mest udholdende Talsmænd for Venstres Sag. Han tog tidt Ordet ved politiske Møder og benyttedes som Taler ved Grundlovsfester o. l. Han stod Livet igennem i et nært personligt Venskabsforhold til Redaktør M. M. Smidt og sluttede sig ligesom Smidt til Christen Bergs Politik. Da Folketingsmand Dam i Aakirkeby — ligesom iøvrigt Blem i Rønnekredsen — fulgte Bojsen i hans Forligspolitik 1890—92, stillede Ingvard Jensen sig imod ham og erobrede Kredsen ved Folketingsvalget den 20/4 1892, jfr. Redegørelsen i Kapitel 30. Ved de følgende

Valg søgte de moderate med Støtte af Højre forgæves at fælde Ingv. Jensen. Livligst var Valget 1898, men den moderate Kandidat, Anthon Jensen, Kratlund, og Højres Kandidat, Byfoged Smit, Neksø, opnaaede dog tilsammen kun 670 Stemmer imod Ingvard Jensens 1058. Efter at Socialdemokratiet havde begyndt sin Fremtrængen paa Bornholm, og det radikale Venstre var dannet i 1905, blev Delingslinien en anden, idet der nu fra konservativ og moderat Side ydedes Ingvard Jensen Støtte til at bevare Kredsen. Ved Valget 1906 var hans Flertal endnu betydeligt (1053 imod den radikale Seminarielærer P. Dams 470 Stemmer), men ved Valget i 1909 fik den socialdemokratiske Husmand Magnus Mortensen efter en forholdsvis kort Valgkamp 541 Stemmer imod Ingvard Jensens 813. Forskellen var ikke større end, at Kredsens Erobring laa indenfor Mulighedens Grænser, og efter en meget kraftig Agitation, i hvilken Ingvard Jensen personlig ikke tog særlig stærkt Del, satte de to Partiers Fælleskandidat, Adjunkt K. H. Kofoed (denne Afhandlings Forfatter) i 1910 Stemmeprocenten op til 66,1 imod 43 ved Valget Aaret før; men Ingvard Jensen blev valgt paany, denne Gang dog kun med et Flertal af 134 Stemmer (1135 imod 1001).

Det var sidste Gang, Ingvard Jensen stillede sig; han var da ogsaa ved det følgende Valg — i 1913 en gammel Mand — 71 Aar, og havde siddet i Folketinget uafbrudt i godt 21 Aar. At hans Modkandidat fra Valget i 1910 tog Kredsen i Besiddelse, var ham sikkert en Sorg, selv om Resultatet næppe overraskede ham.

Som allerede nævnt var Ingvard Jensen en tro Elev af Christen Berg, og han sluttede sig da ogsaa efter at være kommet ind paa Tinge til den Bergske Gruppe. Ved Venstrereformpartiets Dannelse i 1895 blev han Medlem af dette Parti og sad i nogle Aar i dets Bestyrelse. Ved Gruppedelingen i 1909 fulgte han den Bergske Fløj og gik ved »Venstres« Dannelse i 1910 ind i dette Parti. Han opnaaede ikke paa Tinge at indtage nogen førende Stilling, og hans Navn er ikke i Rigsdagens Annaler knyttet til noget større Lovgivningsarbejde, men han var sit Parti en trofast Mand, og han forfægtede sine Standpunkter paa en stærk og forstandig Maade. Hans kraftige Skikkelse, Fuldskægget, det lange, kraftige, tidligt hvidnede Haar gav hans Optræden en naturlig Værdighed, der ikke er uden en vis Betydning for en Politiker, hvad enten han optræder paa

Vælgermøder eller i Rigsdagssalen. Ingvard Jensen blev da ogsaa, før Alderen meldte sig, benyttet en Del ved politiske Møder ud over Landet, hvor han virkede vederhæfigt og solidt. I Venstrereformpartiets Kamp mod de moderate gav han ofte drøje Hug; da det senere faldt i hans Lod at værge sig mod de radikale, var Klingen blevet noget sløvet; men han havde dog en Del af Agitatorens Kræfter i Behold, og Viljen var god nok. Ogsaa i Arbejdet i Folketinget blev han benyttet ikke saa lidt af sit Parti. Han var saaledes Formand for det Udvalg, som Folketinget nedsatte om Opførelsen af Rigshospitalet; endvidere var han Medlem af Forsvarskommissionen af 1902 og Toldkommissionen af 1895. Fra dette Kommissionsarbejde bevarede han Interesse for Toldspørgsmaal og blev i 1908 Venstrereformpartiets Ordfører for det af Finansminister Vilh. Lassen forelagte Toldlovforslag. Dette Ordførerskab magtede han dog ikke, og der skete ved 1. Behandling i Folketinget det højst ejendommelige, at Finansministeren tog Ordet, saa snart Partiets Ordfører havde talt, for at fremkomme med en Del Korrigeringer. Mellem 1. og 2. Behandling nedlagde Ingv. Jensen sit Ordførerskab og rejste hjem til Gudhjem; det blev officielt meddelt, at han led af en Byld. Men i den politiske Nyhedspresse blev Bylden betegnet som politisk, særlig fordi Ordførerskabet i Toldloven derefter blev overdraget til N. Neergaard, en Ombytning, der var Genstand for megen Omtale, idet Overdragelsen af denne Stilling til de moderates Fører, var det første Skridt i Retning af en Udsoning mellem Reformpartiet og de moderate. I 1912 blev Ingv. Jensens Troskab imod Partiet belønnet med hans Valg til Statsrevisor. Han bevarede Hvervet til 1914. Iøvrigt vil der i de følgende Kapitler blive gjort nærmere Rede for Ingvard Jensens Rigdagsvirksomhed.

Hvorledes Ingvard Jensens Partifæller paa Bornholm bedømte hans Person og Arbejde kan bedst belyses ved Indholdet af en Adresse, som blev tilstillet ham, da han i 1912 fyldte 70 Aar, og som var underskrevet af hans Stillere fra Valget 1910 og Medlemmerne af Venstres Bestyrelse i Bornholms 2. Valgkreds; den lød saaledes:

> » I Dag, da De fylder 70 Aar, finder vi en passende Lejlighed til at sige Dem Tak for, hvad De har været for os i de 20 Aar, De har været vor Tillidsmand som Folketingsmand for Bornholms anden Valgkreds, ligesom vi ogsaa benytter Lejligheden til at bevise Dem, hvorledes vi i det

hele taget se paa Deres Virksomhed som Kredsens Tillidsmand. Vi paaskønne den Trofasthed og Omhu, hvormed De har varetaget Kredsens Anliggender, vi paaskønne den Trofasthed og Dygtighed, hvormed de har hævdet Berettigelsen af den Politik, som vi anse for at være den rette, og vi paaskønne i det hele taget den Dygtighed, Samvittighedsfuldhed og Trofasthed, som De har vist i hele Deres offentlige Færd uden at tage Hensyn til egen Fordel.

Vi er Dem taknemmelige for, at De i al Deres Færd har været aaben og ærlig, at De altid gik den lige Vej uden Omsvøb, samt at De aldrig benyttede uhæderlige Midler over for Deres Modstandere, og vi føler Trang til at sige Dem, da De nu snart vil trække Dem tilbage som Kredsens Folketingsmand, at De i den Tid, De har været Kredsens Talsmand, har gjort Kredsen Ære og gjort dem værdig til Meningsfællers Tak og Tilfredshed saavel som til Modstanderes Agtelse.

Idet vi da her paa denne Mærkedag bringer Dem vor Tak og vor Lykønskning med mange gode Ønsker for Fremtiden, beder vi Dem modtage denne Adresse saavel som den medfølgende Gave som et synligt Tegn paa vor og paa mange andre Vælgeres og Venners Paaskønnelse og Taknemmelighed, og vi slutter med det Ønske, som De sikkert tiltræder, at Kredsen fremdeles i mange Aar maa være i Stand til at følge de politiske Linier, som har været Deres Rettesnor.«

Med Hensyn til Ingvard Jensens Virksomhed udenfor det politiske Omraade skal nævnes, at han tog Initiativet til Oprettelsen af Gudhjem og Omegns Spare- og Laanekasse; han var dens Formand og Kasserer fra Stiftelsen (den 1/4 1881) til 1/1 1920. Ogsaa for Oprettelsen af Gudhjem og Melsteds Understøttelseskasse var han virksom; han var Medlem af Kassens Bestyrelse fra 1884—1915. Endvidere var han Medlem af Gudhjem—Østerlars Sogneraad fra 1891—1895; af Gudhjem Menighedsraad 1903—09 og af Bestyrelsen for Foreningen »Bornholm« fra 1907—11.

Ingvard Jensen blev gift 29/2 1864 i København med Sara Christine Lund, født 31/5 1831 i Aakirkeby, død 18/1 1920 i Gudhjem, Datter af Købmand Johan Peter Lund (født 30/12 1802, død af Tyfus paa en Rejse til Lübeck 1832) og Hustru Cecilie Cathrine Ellebye (født 10/3 1800, død 25/1 1858; gift

2. Gang med Kancellisekretær Alexander Jagenreuther Müller). Ægteskabet var overordentlig lykkeligt, og Ingvard Jensen blev aldrig træt af at fremhæve den store Betydning, som hans Hustru havde for ham personlig og hans Livsgerning.

I Ægteskabet var 4 Børn, 3 Døtre og en Søn. Den ældste Datter døde af Skarlagensfeber 6 Aar gammel (4/9 1872); Sønnen døde af Hjernebetændelse 9 Aar gammel (12/5 1879). Af de 2 andre blev Sara Gotholdine Jensen, født 13/4 1868, gift med Lærer Antonius Kofoed, Rutsker Kirkeskole; den anden, Agnes Jensen, født 28/4 1873, blev gift med Lærer i Bodilsker, senere Neksø, Jens Oluf Kofoed.

Ingvard Jensen døde efter lang Tids Svagelighed, 83 Aar gammel, i Gudhjem den 17/11 1925. Han blev efter eget Ønske begravet paa Aakirkeby Kirkegaard, hvor hans Hustru og 2 Børn før ham var stedt til Hvile.

18. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND BLEM, DAM OG M. P. JENSENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1882—83 og 1883—84.

Samlingen 1882—83 varede fra Begyndelsen af Oktober til Midten af April, men der opnaaedes trods dens Langvarighed næsten ingen Lovresultater. De bornholmske Rigsdagsmænd deltog kun i meget ringe Grad i Forhandlingerne i Salen, der mest var af storpolitisk Karakter. — Blem havde kun Ordet een Gang, Dam talte 4 Gange, M. P. Jensen holdt sin Jomfrutale, men havde herudover ikke Ordet. — Dam var som sædvanlig Medlem af og Sekretær for Finansudvalget. Han havde desuden Sæde i 2 Udvalg, nemlig angaaende Handelsskibes Sødygtighed og Valg af Borgmestre i Købstæderne. Blem havde 2 Udvalgspladser, idet han kom ind i et Udvalg, der blev nedsat angaaende Lønninger til Ministeriets Embedsmænd. Til dette Udvalg henvistes en lang Række andre Lønningsforslag, som Regeringen forelagde i denne Samling. Folketinget havde ikke den Gang saaledes som nu et staaende Lønningsudvalg, men man fulgte den Skik ved det første Lønningsforslag, der blev forelagt, at nedsætte et Udvalg, hvortil senere de i samme Rigsdagssamling indbragte Lønningsforslag blev henvist, saaledes at Udvalget altsaa i nogen Grad havde et staaende Udvalgs Karakter. Blem kom altsaa allerede i denne Samling — den næstførste i hvilken han deltog — ind i Rigsdagens Løn-

ningsarbejde, i hvilket han efterhaanden kom til at yde en betydelig Indsats. Intet af de Lønningsforslag, som blev forelagt i Samlingen 1882—83, blev gennemført; der blev end ikke afgivet nogen Betænkning fra Udvalget. Endvidere var Blem Medlem, ligesom Dam, af Udvalget angaaende Handelsskibes Sødygtighed. M. P. Jensen var Medlem af et Udvalg, der var nedsat om Lovforslaget om sindssyges og aandssvages Behandling.

Alle de Indlæg, som de bornholmske Rigsdagsmænd fremkom med i denne Samling, angik lokale bornholmske Anliggender. Det vigtigste af disse var Spørgsmaalet om en Udvidelse af Rønne Realskole. Som omtalt tidligere i denne Afhandling, havde Rønne Skole mistet sin Ret til at dimittere til Studentereksamen. Dette følte paa Bornholm som en stor Gene, og Skolens Rektor, G. Jørgensen, indgav til Ministeriet et Andragende om, at Skolen paany blev omdannet til en fuldstændig lærd Skole. Undervisningsministeriet, der paa dette Tidspunkt lededes af Godsejer Jacob Scavenius, tilskrev Rektor, at man efter Omstændighederne maatte anse det for ønskeligt, at det først ved Oprettelsen af et 2-aarigt Artiumskursus fra Rektors og Lærernes Side forsøgtes, om de fornødne Forudsætninger for en saadan Udvidelse var tilstede. Hvis dette viste sig at være Tilfældet, vilde Ministeriet søge Lovhjemmel for den lærde Skoles Genoprettelse i Rønne. Mulighederne for at oprette et 2-aarigt Artiumskursus som Forsøgsordning vilde Ministeriet søge fremmet ved at tillægge Kursuset en Understøttelse fra Statskassen, hvilket dog var betinget af Støtte fra Amtet og Rønne Kommune. Som Svar paa denne Henvendelse fra Ministeriet meddelte Rektor, at han og Lærerne ved Skolen var villige til at indrette et 2-aarigt Kursus i Aaret 1883—84 med en 5' Klasse og i de nærmest paafølgende Aar med en 6' Klasse, samt at saavel Amtsraadet som Byraadet vilde deltage i Udgifterne; disse var opgjort til at andrage 2.160 Kr. det første Aar og 3.240 Kr. i de følgende. Heraf vilde Byen i det første Aar bidrage 500 Kr. og for hvert af de følgende Aar 800 Kr. Amtsraadet havde vedtaget et Tilskud af 500 Kr. for det første Aar. Undervisningsministeriet mente under disse Omstændigheder, at Staten burde træde hjælpende til, og søgte i Overensstemmelse hermed paa Finanslovforslaget ved dettes 2den Behandling i Folketinget et Bidrag paa 1.000 Kr. til Formaalet.

Folketingets Finansudvalg tiltraadte Ministeriets Forslag, men det udtaltes i Betænkningen, at man samtidig opfordrede Ministeren til at indlede Forhandlinger med Rønne Byraad og eventuelt med Amtsraadet om Kommunens Overtagelse af denne Skole imod Tilskud af Statskassen. Det var dette Ønske fra Finansudvalgets Side, der gav Anledning til en Del Diskussion i Tinget. Minister Scavenius udtalte, at han vel ikke skulde undlade at indlede de Forhandlinger, som Udvalget havde anmodet om, men han vilde paa Forhaand erkende, at han ikke var nogen Ven af den Idé at nedlægge nogen nu bestaaende Skole som Statsskole, ja, at han vilde næsten finde det uretfærdigt ligeoverfor en saa afsides liggende Del af Staten som Bornholm, om man dèr for at spare nogle faa Tusinde Kroner om Aaret vilde nedlægge Statsskolen og sige: I skal nøjes med en privat Realskole med Bidrag fra Statens Side. Ministeren vilde derfor ikke love at lægge noget som helst Tryk paa Autoriteterne paa Bornholm, selv om han altsaa ikke vilde modsætte sig at spørge dem.

Overfor disse Udtalelser fra Ministerens Side hævdede Finansudvalgets Ordfører, Grev Holstein Ledreborg, at han ikke ret forstod Ministerens Standpunkt: »Jeg tror,« udtalte Grev Holstein, »at Bornholm, som danner et Amt for sig og ligger langt borte, i mange Henseender, navnlig hvad Samfærdselsmidlerne og den Slags angaar, savner den Støtte, som de andre Landsdele have, men jeg tror ikke, Øen kommer til at lide ved den af os foreslaaede Ordning. Thi hvad vil Resultatet blive? Det vil blive, at medens Bornholm nu har en Realskole og ufuldstændig Latinskole, vil Øen derefter faae en fuldstændig Latin- og Realskole. Om det bliver en Stats- eller Kommune-Latinskole, kan virkelig for Bornholmerne være fuldstændig det Samme. Jeg tror ikke, det er saa vigtigt for Bornholm, at det er en Stats-Latinskole. En Del af Pengene ville komme fra Staten, og Kontrol øves fra Staten, ogsaa efter vort Forslag. Det vil ikke komme til at spille nogensomhelst Rolle. Derimod tror jeg, det vil have sin Interesse for Bornholmerne, at de kunne vedblive at lade deres Børn opdrage paa Bornholm, selv om de ville have dem i en Latinskole, og ikke behøve at sende dem til andre Landsdele for at fortsætte deres Studium og derpaa gaa over til Universitetet. Det er den praktiske Betydning, og der er ingen Tvivl om, at Bornholmerne billige det, thi ved at beholde Skolen som en Real- og ufuldstændig Latinskole,

som den nu er, haves en Tilstand, som er overordentlig lidet tilfredsstillende. Jeg vilde ønske, at den høitærede Minister vilde overveie det, inden han virkelig stillede sig saa kølig til denne Sag, som han synes at gjøre.« (Folket. Forh. 1882—83, Sp. 1496).

Flere af Medlemmerne udtalte sig henholdsvis for Ministerens og Venstre-Ordførerens Standpunkt. Til disse sidste Medlemmer hørte M. P. Blem; det hedder bl. a. i Blems Tale:

»Det glæder mig, at jeg kan være enig med begge i eet Punkt, nemlig i den Opfattelse, at Bornholm, som ligger saa afsides fra det øvrige Danmark, i Grunden er ugunstigt stillet, saa at den har ligesom et Slags Billighedskrav paa mindre Begunstigelser af lignende Art som denne her. Det glæder mig ogsaa, at den ærede Ordfører oplyste, hvis jeg forstod ham rigtigt, at det ikke er Finantsudvalgets Mening og Hensigt, naar det har opfordret den høitærede Minister til at indlede Forhandlinger med Rønne Byraad og Bornholms Amtsraad om, at Rønne Realskole bliver overtagen som en privat Skole, at den da skulde miste sit tidligere Statstilskud, men at Finantsudvalgets Hensigt er, at den kan beholde dette og mulig, naar de to Prøveaar ere tilende, faae et Tilskud, der, efter hvad jeg har forstaaet, omtrent kan dække, hvad dette Artiumskursus kan komme til at koste. Men naar den ærede Minister senere udtalte, at Erfaringen havde viist, at de private Latinskoler ikke kunde virke saa godt og saa kraftigt som Statens Latinskoler, nærmest paa Grund af de knappe Lønningsvilkaar, som bydes Lærerne ved de private Latinskoler, og at det vil være i høi Grad vanskeligt for Bornholm, der ligger saa afsides, at faae gode Lærere, vanskeligere end f. Ex. for Slagelse og andre Skoler, kan jeg ikke være enig med ham deri. Det forekommer nemlig mig, at hvis Rønne Realskole blev overtaget som en privat Skole og kom til at beholde sit tidligere Statstilskud, som er iaar opført paa Finantsloven med 24,372 Kr., er, forekommer det mig, Forudsætningen tilstede for, at Lønningsvilkaarene ikke bliver knappere, idet den samme Kapital jo er tilstede til Skolens Udgifter og altsaa ogsaa til Lærernes Lønning. Dernæst tror jeg ogsaa, at der mulig vil kunne spares paa enkelte Omraader. Jeg tænker mig saaledes, at der mulig kunde anvendes 1—2 seminaristisk uddannede Mænd til de to Forberedelsesklasser, og de pleie jo ikke at være saa høit lønnede eller stille saa store Fordringer, som f. Ex. Adjunkter. Saa tror

jeg ogsaa, at Lærerne kunde undervise 5 Timer daglig, medens de nu søge at slippe med 4 Timer. Det vilde vistnok ikke blive Tilfældet, hvis Skolen blev privat. Dernæst tror jeg, at Bornholms Befolkning gjerne vilde være med til, at Realskolen overtages som en Privatskole under de Forudsætninger, den ærede Ordfører for Finantsudvalget fremførte, ligesom jeg ikke kan tænke mig, at Rønne Byraad eller Bornholms Amtsraad vilde være utilbøjelig til at indlede Underhandninger med Ministeren om Skolens Overtagelse som privat Skole, under de Forudsætninger, som ere fremførte. Jeg vil derfor tillade mig at henstille til den høitærede Minister, om han ikke kan se med lidt mere venlige Øjne paa den Tanke, som er fremsat af Udvalget.« (Folket. Forh. 1882—83, Sp. 1512—14).

Medens Rønnekredsens Repræsentant i Folketinget altsaa helt og fuldt gav den Tanke sin Tilslutning, at man burde gaa over fra en Statsskole i Rønne til en privat drevet Skole, gav den bornholmske Repræsentant i Landstinget, da Finansloven blev behandlet her, i et og alt det modsatte Synspunkt sin Støtte. Hans Tale i den Anledning, hvilket altsaa som foran nævnt var M. P. Jensens Jomfrutale, lød i sin Helhed saaledes:

»Næst efter at takke den høitærede Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet for den Velvillie, hvormed han har mødt et Andragende om Tilskud til Oprettelse af et toaarigt Artiumskursus til Rønne høiere Realskole, skal jeg tillade mig et Par Bemærkninger. Jeg maa forinden minde om, at Skolen tidligere var en lærd Skole, saavidt jeg erindrer indtil Begyndelsen af Halvtredserne, og det var kun paa Grund af Tidernes Ugunst, nemlig paa Grund af det ringe Elevantal i de studerende Klasser, at man, som naturligt var, nedlagde de to øverste Klasser. Nu er Skolen imidlertid bleven meget stærkt besøgt; saavidt jeg veed, har den for Tiden et Elevantal af 90—100 Elever, et Antal, der jo er betydeligt større, end nogen Latinskole har,*) saaledes at den Grund, der tidligere var til at nedlægge Skolen som en fuldstændig Latinskole, nu synes at være falden bort. Andragendet gaar ogsaa ud paa, at der ved et Tilskud maa gives Lejlighed til Oprettelsen af et toaarigt Artiumskursus, saa at Skolen atter kan gaa over til at blive, hvad den var før, nemlig en fuldstændig lærd Skole, og dette vil være

*) Denne Oplysning var forkert; kun 2 Latinskoler havde et lavere Elevantal.

et stort Gode for Bornholm, hvilket vel neppe Nogen vil negte, saa sandt han forstaar at skatte Oplysningen som et af de største Goder. Det vil jo være en stor Lettelse for Mange, hvis Sønner ønske at gaa den studerende Vei, og dette vil give Flere, navnlig dem, der boe i Rønne og denne Bys nærmeste Omegn, Lejlighed til at lade deres Børn studere, hvilket der nu af pekuniære Grunde ikke er Mulighed for, thi man veed jo nok, at naar man kan have Børnene hjemme, koster deres Ophold betydeligt Mindre, end naar de skulle bort fra Hjemmet. Ere de unge Mennesker først flinke Studenter, saa aabnes der saa mange Udveje til at faae Hjælp til at fortsætte Studeringerne, da høisindede Folk jo i saa rigeligt Maal have betænkt de Studerende ved Universitetet. Men medens jeg saaledes i fuldeste Maal kan være med til, at der arbeides hen til, at Bornholm atter kan faae en fuldstændig Latinskole, kan jeg ikke gaa med til, saaledes som det er udtalt i Folketingets Betænkning, at opfordre den ærede Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet til at indlede Underhandling med Rønne Byraad, eventuelt med Bornholms Amtsraad, om, at Skolen skulde gaa over til Kommunen mod Statstilskud og saaledes ophøre at være en Statsskole og blive en Kommuneskole. Jeg føler mig aldeles overbevist om, at denne Forandring vil være til Skade for Skolen, altsaa til Skade for Befolkningen paa Bornholm, til Skade for den opvoxende Slægt. Og skulde nu Skolen senere hen kunne faae de to nu nedlagte Klasser som saadanne gjenoprettede og erstattede paa den Maade, at Skolen skulde ophøre som Statsskole, og gaa over til at blive en Kommuneskole, er jeg overbevist om, at den vilde staa sig meget bedre ved at blive det, den nu er. Men jeg føler mig overbevist om, at dette ikke skal ske, thi selv om Opfordringen udgaar, tror jeg ikke, at Amtsraadet, hvoraf jeg i en Række af Aar har havt den Ære at være Medlem, vil gaa ind derpaa, og Amtsraadet antager jeg nu ogsaa vil blive spurgt. Jeg skal saaledes tillade mig at anbefale til det høie Landsthing, at bemeldte Tilskud maa gives Skolen, at Overgangen kan gjøres til, at Rønne høiere Realskole atter kan blive en fuldstændig lærd Skole, men samtidig anbefale, at den vedbliver at være Statsskole som hidtil, hvorved der formentlig bedst sikres den gode Lærerkræfter og lave Skolepenge.« (Landst. Forh. 1882—83, Sp. 946—47).

Ogsaa Folketingsmand Dam beskæftigede sig som foran nævnt i denne Samling kun med lokale Spørgsmaal. Under

Forhandlingen om de til Folketinget indsendte Andragender anbefalede han en Ansøgning fra 535 Indbyggere paa Bornholm om Bevilling til mindre Jordbrugere til billige Laan for at kunne grundforbedre uopdyrkede Jorder. Man gjorde opmærksom paa, at det for disse Beboere var overordentlig vanskeligt at opnaa Laan, og at de havde svært ved at svare de Forpligtelser, der fulgte med Laan paa almindelige Vilkaar. Han ansaa det derfor for meget vigtigt, om man ved billige Laan fra Staten vilde sætte smaa Jordbrugere, der vilde tage ny Jord ind under Kultur, i Stand til at faa de nødvendige finansielle Midler. — Endvidere fremdrog han et Andragende fra Fiskerne i Arnager om et Laan til Udbedring af Havnen.

Samlingen 1883—84 var endnu goldere end den foregaaende. Det var mest Førerne, der havde Ordet, og de 3 bornholmske Rigsdagsmænd var kun »menige«. Deres Indlæg i Debatten var faa: Blem talte 2 Gange, Dam 5 og M. P. Jensen 1. Alle Indlæg angik lokale Emner. Dam sad i Finansudvalget, som han plejede; herudover havde han ingen Udvalgsplads. Blem og M. P. Jensen var i denne Samling slet ikke Medlemmer af noget Udvalg.

Det bornholmske Lokalspørgsmaal, der særlig kaldte Repræsentanterne herfra Øen frem, var som i den foregaaende Samling Tilskudet til Rønne Realskole. Kultusministeren forespurgte, som han havde lovet Folketingets Flertal, Rønne Byraad, om det vilde overtage Skolen, men Svaret var blevet et bestemt Nej. Paa en lignende Forespørgsel til Bornholms Amtsraad modtog man ogsaa — som M. P. Jensen havde bebudet — et Afslag, men man tilføjede, at man fortsat vilde yde Støtte til et Artiumskursus ved en statsdrevet Skole i Rønne. Da nu Ministeren, overensstemmende med de ved Artiumskursusets Oprettelse tilstedeværenle Forudsætninger, foreslog Statstilskudet forhøjet fra 1.000 Kr. til 1.600 Kr., gik Finansudvalgets Venstreflertal (11 af 15 Medlemmer) imod denne Forhøjelse. Dette betød, at den oprettede 5' Klasse kunde blive til 6. Klasse, men der kunde ikke oprettes en ny 5' Klasse, og Forsøget med at dimittere Studenter fra Rønne Skole vilde altsaa stoppe. Til Gengæld foreslog Venstre i Finansudvalget at bevilge 600 Kr. til en højere Pigeskole i Rønne. Herom udtalte Ordføreren, Grev Holstein-Ledreborg ved Finanslovforslagets 2. Behandling i Tinget bl. a. følgende:

»Den Nedsættelse, der derigjennem er fremkommen med

Hensyn til Skolen i Rønne, er imidlertid ingen Nedsættelse i Forhold til Undervisningsvæsenet paa Bornholm, naar man vil se det fra et mere almindeligt Synspunkt som Øens Interesse og ikke fra den særlige Skoles Synspunkt. Man har nemlig anvendt de 600 Kr. paa en anden Maade, idet man har givet dem som Tilskud til en høiere Pigeskole paa Bornholm. Den Sum, der anvendes til Fordel for Bornholm, bliver altsaa uforandret, det er blot Anvendelsesmaaden, der er forskjellig, og vi tro, at den Maade, hvorpaa vi have foreslaaet at anvende dem, er i Virkeligheden nyttigere og har større Betydning for Øen, end om man gik til at understøtte det toaarige Artiumskursus. Der er vist mere Trang til en høiere Pigeskole paa Bornholm, hvor der slet ikke findes nogen saadan, end til et Artiumskursus for Disciple, der let kunne søge den samme Undervisning i Kjøbenhavn. Ialtfald vil der ikke være nær saa mange af dem som af Piger, der trænge til den Undervisning, der kan blive dem til Del, naar de 600 Kr. bevilges til en høiere Pigeskole. Det bør derhos huskes, at der anvendes ikke saa ganske Lidt til høiere Undervisning paa Bornholm. Efter de Oplysninger, der findes i Anmærkningerne, er den Sum, der pr. Individ bevilges til høiere Undervisning paa Øen, dobbelt saa stor som den, der pr. Individ anvendes i det øvrige Land. Der er altsaa ikke sket den bornholmske Befolkning nogen Uret herved. Tvertimod, jeg tror, at den paagjældende Sum er iaar anvendt paa en forstandigere Maade, end om man havde indskrænket sig til det oftnævnte Artiumskursus.« (Folket. Forh. 1883—84, Sp. 1233).

Højres Ordfører, General Thomsen, svarede hertil:

»Jeg indrømmer, at der har været bevilget forbausende Meget paa Finantsloven til Bornholm i Forhold til andre af Rigets Provindser, men jeg erkjender dog, uagtet jeg aldeles ikke er Bornholmer og aldrig har været der, at denne Ø, paa Grund af sin isolerede Beliggenhed, har Krav paa særlige Begunstigelser, og at særlig den bornholmske Ungdom har Krav paa, at de nogenlunde i Nærheden af deres Hjemstavn skulle kunne faae en Uddannelse lige saa vel i Retning af Realskolevidenskab som med Hensyn til Studier i en Latinskole. Nu hører jeg, at den ærede Ordfører har fremsat et Argument, som jeg ikke har hørt før, og jeg tilstaar, jeg er endnu lidt overrasket derved. Det var det, at man nu kunde trøste sig med, at de 600 Kr., der bleve negtede til Drengene i Latinskolen i Rønne, skulde anvendes til Pigerne i en Skole derovre. Jeg har ikke før lagt

Mærke til, at Pigeskolen har faaet denne Bevilling; det glæder mig ganske overordentlig, at en saadan er given, men jeg kan ikke se, at det er en virkelig Afhjælpning af den Trang, der er til, at ogsaa en Uddannelse i Retning af Latinskolestudier kan drives paa Realskolen i Rønne. Det er ingen Trøst i den Henseende, at man giver noget Tilskud til en Pigeskole, idet Drengene som bekjendt ikke faae Lov til at gaa i den.« (Folket. Forh. 1883—84, Sp. 1239—40).

Kultusminister, Jacob Scavenius, udtalte sig paa lignende Maade; det hedder bl. a. i Ministerens Tale:

»Hvad det kommer an paa, er, om man ikke finder det billigt, at en afsides liggende Ø som Bornholm ikke bliver stillet værre i dette Forhold end det øvrige Land. Det er Spørgsmaalet. I det øvrige Land findes nogenlunde ligelig fordelt lærde Skoler, hvor Befolkningen, hvis Sønner skulle gaa den Vej, kan lade dem faae Undervisning, indtil de kunne blive Studenter fra Skolen. Det følger jo af sig selv, at der ikke er en lærd Skole i hver Kjøbstad, men selv om Befolkningen ogsaa maa sende sine Børn nogen Vei bort, er dog intet Sted i Landet, ialtfald paa Læsø og Anholt og saadanne Smaaøer nær, stillet saaledes som Bornholm, hvis Beboere maa sende deres Børn langt bort, for at de kunne ende deres Studier, inden de naae Universitetet. Dette er efter min Mening en Uretfærdighed mod denne Øs Befolkning, en Uretfærdighed, der nu ganske vist er temmelig gammel, men som man ikke fra dette Things Side har gjort rigtigt i delvis at gaa bort fra ifjor, naar man nu vil skuffe den og tage det fra den, som den har den rimelige Forventning om at opnaa.« (Folket. Forh. 1883—84, Sp. 1247—48).

Dam havde som Medlem af Finansudvalget, da denne Forhandling fandt Sted, allerede taget Stilling til Sagen; han var Medforslagsstiller til Nedsættelsen. Men han var aabenbart ikke glad ved, om Udgangen skulde blive, at Adgangen til at blive Student fra Rønne paany skulde faldt bort; han søgte derfor at glatte ud ved bl. a. at udtale:

»For mig er det Hovedsagen, at Rønne Skole faaer et Artiumskursus, eller rettere sagt, jeg maa hævde, at det er et meget væsentligt Gode for Bornholm at have et saadant Kursus ved Rønne Skole. Hvorvidt dette skal finde Sted paa den ene eller anden Maade, enten det skal være som hidtil en Statsskole, eller den skal gaa over til en Amts- eller Kommuneskole, er for saa vidt mindre væsentligt, men det kan jo ikke

negtes, at i flere Henseender har det sin temmelig betydelige økonomiske Virkning og Betydning. Jeg maa altsaa sige, at naar jeg hidtil har sluttet mig til Flertallet i denne Sag, er det rigtignok under den Forudsætning, som jeg nu har tilladt mig at udtale. Paa den anden Side vil jeg imidlertid tillade mig at bemærke, at et saadant Kursus vel er et Gode for Bornholm i det Hele taget, men at det er klart nok og ligger i Forholdets Natur, at det i Særdeleshed er Rønne Kjøbstad, der kommer til at nyde Godt deraf, ligesom overhovedet Rønne Kjøbstad har større Fordel af Skolen end Bornholm overhovedet — dette behøver jeg ikke nærmere at forklare. Jeg kan derfor ikke negte, at naar man ser hen til det meget betydelige Bidrag, som Rønne Skole har fra Statskassen, vil det kunne siges at være billigt, om Rønne Kommune eller hin Kommune i Forbindelse med Amtskommunen kom til at tilskyde Noget til denne Skole, for at den vedvarende kan beholde dette Artiumskursus. Jeg nærer endnu det Haab, at det maatte kunne lykkes ved fortsatte Forhandlinger en Gang i Fremtiden og i en nær Fremtid at kunne komme til et saadant Resultat, at dette Artiumskursus kan bibeholdes, og idet jeg har næret dette Haab, er det rigtignok temmelig klart — det følger jo af sig selv — at jeg for mit personlige Vedkommende egentlig kun betragter denne Afgjørelse som en midlertidig Afgjørelse«. (Folket. Forh. 1883—84, Sp. 1251—52).

Blem sluttede sig kort til Dams Standpunkt.

I samme Tale vendte Dam sig skarpt imod de fremsatte Paastande om, at Bornholm var en særlig begunstiget Landsdel, idet han udtalte:

»Jeg vil paatage mig at kunne bevise og dokumentere, at Bornholm i Forhold til sin Størrelse eller Folkemængde eller, hvad man nu vil lægge til Grund, med Hensyn til de Bidrag, denne Landsdel nyder af Statskassen, aldeles ikke paa nogen Maade er særlig begunstiget fremfor de øvrige Landsdele. Det foreligger jo ikke nu her at føre saadant Bevis, men efterat den nævnte Paastand er fremkommen, fremsætter jeg ogsaa denne min Paastand, men jeg tillader mig som sagt den Tilføielse, at jeg ogsaa er vilig til, naar forlanges, paa vedkommende Tid og Sted at føre Bevis derfor.«

Ved Afstemningen blev Nedsættelsen vedtaget med 60 Stemmer mod 20. Kultusministeren var imidlertid saa ivrig for at redde det paabegyndte Artiumskursus i Rønne, at han genop-

tog sit Forslag ved Finanslovens 3. Behandling, men Resultatet var paany negativt.

Da Finanslovforslaget kom op i Landstinget, tog M. P. Jensen Spørgsmaalet op. Han udtalte, at det havde gjort et sørgeligt Indtryk paa alle dem, der virkelig nærede Interesse for at Kundskab og Dannelse udbredes, ogsaa til Mennesker, der bor paa afsondrede Steder, at Folketingsflertallet havde nægtet Skolen i Rønne Midler til at gennemføre et 2-aarigt Artiumskursus. »Men med endnu større Beklagelse,« fortsatte Landstingsmanden, »er det, at jeg har set, at Øens to Repræsentanter i det andet Ting have sluttet sig til Flertallet, rigtignok med Udtalelser om, at de interesserede sig for Kursuset og dets Vedvaren, men her forekommer det mig rigtignok, at Ord og Gjerning staar i skjærende Modsætning til hinanden« (Landst. Forh. 1883—84, Sp. 326).

Det kan jo ikke nægtes, at M. P. Jensens Replik overfor de to bornholmske Folketingsmænd var berettiget. Det var en smaatskaaren Politik fra Venstres Side at ville skære 600 Kr. bort af det saare beskedne Tiskud til et for Øen betydningsfuldt Formaal, og det var kortsynet at opstille den Betragtning, at det for Bornholm betød omtrent det samme, enten Skolen bevaredes som Statsskole eller overgik til kommunal Drift. Hverken skolemæssig eller økonomisk kunde man have været tjent med en saadan Forandring.

Et andet for Bornholm betydningsfuldt Spørgsmaal fra denne Rigsdagssamling angik Inspektionen af Farvandene omkring Øen; de bornholmske Fiskere havde længe klaget over, at svenske Fiskere drev Rovdrift paa Søterritoriet. Folketingsflertallet tog sig nu af denne Sag, idet man forlangte af Indenrigsministeren, under hvem Fiskerispørgsmaal dengang sorterede, at han under de Forhandlinger, som paa det Tidspunkt fandt Sted med Sverige om Ordningen af en Række Spørgsmaal i Øresund og Østersøen, skulde kræve de danske Fiskeres Rettigheder paa det nationale Søterritorium respekteret, samt at Kanonbaaden »Hauch« skulde have Instruks til at gennemføre en effektiv Kontrol ved de bornholmske Kyster. Da Ministeren, Skeel, nægtede at gaa ind herpaa, stillede Venstre Forslag om at nægte enhver Bevilling til nævnte Kanonbaad. Dette Forslag fremkaldte en meget hidsig Debat i Tinget. Baade Blem og Dam havde Ordet i denne Diskussion; Blem fremsatte bl. a. følgende Redegørelse:

»Fiskeriet ved Bornholm falder jo i to Afsnit. Sommersildefiskeriet foregaar 1 à 2 Mil udenfor Bornholm, altsaa udenfor Søterritoriet, og det er denne Sild, hvormed Bornholms Befolkning i Reglen forsyner sig i Husholdningen. Efteraarsfiskeriet foregaar derimod i Reglen paa Søterritoriet ca. 1/2 Mil udenfor Kysten, og her forholder det sig saaledes, at Sildestimerne samle sig paa enkelte begrændsede Pladser ofte i Nærheden af Klippekysten, og de ældre Fiskere, som daarlig kunne taale at komme langt ud paa Fiskeri tilsøs, ernære sig særlig ved at fiske her. Det forekommer mig derfor indlysende, at naar de svenske Fiskere ogsaa skulle kunne fiske her med deres store Baade med 5—6 Mands Besætning, ville de skubbe de bornholmske Fiskere tilside, som komme med mindre Baade med 2—3 Mands Besætning. Derfor er det et Livsspørgsmaal for de bornholmske Fiskeres Existents at kunne faae Søterritoriet beskyttet for Efteraars Sildefiskeriets Skyld, hvilken Sild i Reglen udføres. Jeg har set en Beregning fra Bornholm, der vist er saa nøiagtig, som den overhovedet kan fremkomme under disse Forhold, og hvorefter der aarlig fiskes over 600,000 Ol Sild; deraf forbruger Befolkningen Halvdelen, og Halvdelen udføres. Svenskerne have indbragt 140,000 Ol, de bornholmske Fiskere 460,000. Svenskerne have saaledes knapt indbragt den ene Fjerdedel og de bornholmske Fiskere godt de tre Fjerdedele. Det er altsaa ikke rigtigt, naar det er paastaaet, at de bornholmske Fiskere ikke kunne forsyne Øens Beboere med de til deres Husholdninger nødvendige Sild. Men der er andre Omraader, hvor de svenske Fiskere gjøre Fortræd. Særlig i den sidste Halvdel af April, i Mai og i den første Halvdel af Juni drives der et ret indbringende Laxefiskeri udfor Bornholms Vestkyst; men naar de svenske Fiskere komme til Sommersildefiskeriet, saa gjøre de stor Fortræd paa de bornholmske Fiskeres Laxegarn i den Tid. Det vil derfor være en overordentlig Fordel, naar Søterritoriet kan blive respekteret. Jeg har for ikke lang Tid siden havt et Møde i Hasle med en Del Fiskere fra forskjellige Fiskeleier, og de erklærede der for mig, at hvis ikke Kanonbaaden Hauch kunde faae Instrux om at beskytte de bornholmske Fiskeres Ret paa Søterritoriet, vilde de enstemmigt bede mig om at stemme Nei til Bevillingen til Kanonbaaden.« (Folket. Forh. 1883—84, Sp. 1642—43).

Holstein-Ledreborg præciserede derefter paa Venstres Vegne et bestemt Spørgsmaal til Ministeren, om han vilde indgaa paa,

at Kanonbaaden »Hauch« blev sendt til det bornholmske Farvand for at værne de derboende Fiskeres Interesser. Heroverfor bøjede Ministeren sig og afgav det begærede Løfte, hvorefter Holstein tog sit Ændringsforslag om at nægte Driftsbevillingen til Kanonbaaden tilbage.

Endelig skal nævnes, at Landstingsmand M. P. Jensen, først af alle bornholmske Rigsdagsmænd, rejste Kravet om at faa anlagt en Jernbane paa Bornholm. Hans Ord herom lød saaledes:

»Jeg vil gerne henstille til den høitærede Indenrigsminister, om det ikke burde blive taget under Overvejelse, og om indledende Skridt ikke kunde blive gjorte til, at man kunde faae en Jernbane anlagt ovre paa Bornholm. Det har allerede været et længe næret Ønske hos en stor Del af Øens Befolkning at faae en saadan, og for flere Aar tilbage blev der endog nedsat et Udvalg af en Del af Øens mest ansete Mænd til at overveje Spørgsmaalet om et saadant Foretagende. Der blev afholdt Møder, men Sagen blev den Gang stillet i Bero indtil videre, vistnok fordi man den Gang nærmest havde en privat Bane for Øie. Nu er der gaaet flere Aar, man anlægger jo nu Baner billigere og lettere, og Tiden maa jo ogsaa en Gang komme til Bornholm, hvorfra Trafiken jo ikke er saa ganske ringe. Om Sommeren bliver Øen tillige bereist af en Masse Lystrejsende, hvis Antal stadig er i Stigen, og disse ville naturligvis helst benytte Bane. Der er vel ikke nogen Sandsynlighed for, at den vil komme i Stand lige strax, men jeg tvivler ikke om, at man i en ikke fjern Fremtid vil opnaa at faae en saadan. Jeg vil derfor tillade mig at anbefale denne Sag til den høitærede Indenrigsministers velvillige Overveielse.« (Landst. Forh. 1883—84, Sp. 327).

Indenrigsministerens Svar var ret velvilligt. Det lød saaledes:

»Det vil vistnok findes naturligt, at naar der har været Tale om offentlige Anlæg og Bestræbelser for at befordre Konfluxen for Bornholm, har Tanken snarere nærmet sig til at lette Forbindelsen udadtil end til at lette Forbindelsen paa Øen selv ved Anlæg af en Jernbanelinie. Der har jo heller ikke været foreslaaet noget Saadant hidindtil med en saadan Styrke, at der har været Anledning til at tage Sagen under alvorlig Overveielse. Dersom der imidlertid i Fremtiden skulde komme et Forslag fra Øen, der kunde paavise et Sted, hvor en saadan Jernbaneforbindelse kunde have særlig Betydning for Øen,

tvivler jeg ikke om, at enhver Regjering vil være tilbøielig til at skjænke en saadan Sag al den Opmærksomhed, den maatte fortjene.«

19. BORNHOLMS POLITIK 1883—84; FOLKETINGSVALGET 25/6 1884.

Disse Aars stærke politiske Gæring Landet over prægede ogsaa Forholdene paa Bornholm. Her som andetsteds øgedes Interessen blandt Menigmand for de Synspunkter, som forfægtedes henholdsvis af Regeringen og dens Modstandere. Agitationen var voksende, saavel i Dagbladene og paa Møderne som Mand og Mand imellem; Antallet af politisk indifferente formindskedes, selv om det her paa Øen blev ved med at være forholdsvis stort.

I Kappestriden mellem Højre og Venstre havde i disse Aar det sidste Parti her paa Bornholm som i de øvrige Landsdele de bedste Kort paa Haanden. Der var her som andetsteds en Styrke over Venstres Agitation, som Højre vanskelig kunde hamle op med. Aaret 1883 var de store Kampmøders Tid. Begge Partiers Agitatorer berejste Landet, og der flokkedes omkring de politiske Talerstole Folkeskarer, som var langt større end nogen Sinde tidligere. Ogsaa her paa Øen saas i dette Aar de store politiske Vandrefugle, og der holdtes i Sommeren 1883, som der senere vil blive gjort nærmere Rede for, ikke mindre end 3 store politiske Møder i Almindingen. Ved det sidste, der holdtes den 12/9, og hvor Venstre som Indbyder mødte med Holstein-Ledreborg og 2 andre af Partiets bedste Agitatorer som Talere, samledes ikke mindre end ca. 6.000 Tilhørere, vel nok det største Antal Personer, som nogen Sinde her paa Bornholm har bivaanet et politisk Møde.

Ingen Enkeltmand bidrog i disse Aar stærkere til Venstrepartiets Vækst paa Bornholm end Redaktør M. M. Smidt. I sit Blad, Bornholms Tidende, præsterede han en Journalistik, som hans Modstandere ikke kunde hamle op med. Skønt Bergianer følte Smidt ogsaa megen Beundring for Hørup; saaledes hedder det i Bornholms Tidende ved Hørups Afgang fra »Morgenbladet« i Begyndelsen af 1883: »Mange ville sikkert ønske, at de ikke for længe skulle undvære Hr. Hørups fortrinlige politiske Artikler; thi der er næppe nogen herhjemme for Øjeblikket, der saa godt som han er i Stand til at blotte de Bunker af

Humbug og Ulykker, der komme frem i en politisk Kamp som den nuværende, hvor et Mindretal uden Spor af Berettigelse vil klamre sig fast til Magten og derfor i Mangel af Forsvarsgrunde ikke undse sig for at misbruge Navne som Kristendom, Kongetroskab, Fædrelandskærlighed og maaske flere ædle Navne for med disse at dække deres egen ideforladte og mangen Gang af enhver almindelig Sandheds- og Retfærdighedstanke forladte Sag.«

Bornholms Tidende var i god Fremgang, saaledes at Bladet fra 12. Febr. 1884 kunde udkomme i større og mere moderne Skikkelse. Udvidelsen var som Smidt bemærker »sket for at højne den Presse, der maa være Gjenstand for embedsmandig Tilsidesættelse, Had og Haan, netop fordi den hævder Menigmands *Ligeberettigelse* ved Siden af de saakaldte »dannede Klasser«.« »Bornholms Tidende har,« fortsætter Smidt, »haft god Fremgang baade i den ene og anden Retning i den senere Tid, men der er dog noget frem, inden den kan siges at være ligestillet med Højrebladet Bornholms Avis.«

Højre havde paa dette Tidspunkt hele 3 Blade paa Bornholm. Foruden den af Tryde udgivne og redigerede Bornholms Avis, der var Øens ældste og mest udbredte Blad, og Bornholms Amtstidende, der vedvarende udgaves af Kieffer, men redigeredes af Ludvig Lund, udkom paa denne Tid en lille Avis i Neksø, Bornholms Dagblad, der tryktes og udgaves af Bogtrykker Gornitzka. Spændingen paa de erhvervsmæssige Omraader mellem Vest- og Østbornholm skaffede Bladet en Del Holdere paa Østlandet, navnlig i Neksø, men herudover var Udbredelsen ringe. Bladet flirtede i Begyndelsen med sit Stade udenfor de politiske Partier, men da Bogtrykker Gornitzka selv nærmest var Højremand, blev dets Kurs efterhaanden tydelig højredrejet. Dets Betydning som politisk Talerør var ikke stor. — Den 30/8 1883 stod Redaktør Ludvig Lund sidste Gang anført som Redaktør af Amtstidende. Bogtrykker Kieffer overtog nu paany Redaktionen af sin lille Avis; men fra 1/4 1884 blev Amtstidende slaaet sammen med Avisen, der herefter praktisk talt blev ene om at føre Fejden imod Bornholms Tidende. I denne Kamp havde Venstres Organ ubetinget Overtaget, da Smidt var Tryde ganske overlegen som Pennefører. Talrige Indsendere søgte at raade Bod herpaa. Adjunkt Selchaus Iver som Højrejournalist var i Aftagende; til Gengæld mødte hans Kaldsfælle, Adjunkt K. G. Brøndsted, frem med

talrige bidske og velskrevne Artikler. Særlig Forsvarssagen havde Brøndsteds Interesse, og hans Indlæg herom viste, at Udbedringen af Fædrelandets Værn for ham var en Hjertesag, men hans Polemik skæmmedes tidt af en udpræget Arrogance overfor Modstanderne. — Det samme gælder i endnu højere Kaptajn Aarøe, der endnu boede i Rønne, og som efter sine Nederlag ved Folketingsvalgene 1881 og Landstingsvalget 1882 var blevet bitter. Saaledes skriver Aarøe i Bornholms Amtstidende for 5/12 1883 i en Polemik med Blem bl. a. følgende: »Første Gang jeg under en Valgkamp stod som Hr. Blems politiske Modstander, fandt jeg i ham en beskeden ung Mand, men da jeg kort Tid efter for anden Gang mødte ham paa Valgtribunen, blev jeg forbavset over, hvilken uheldig Indflydelse en eneste meget kortvarig Rigsdagssamling havde haft paa det unge Menneske. I Manerer havde han faaet meget tilfælles med en Sprællemand, og derhos var han blevet kaadmundet, og i politisk Henseende upaalidelig.«

Blem, der i disse Aar som Indsender flittigt bidrog til Bornholms Tidendes Agitation for Venstres Sag, blev ikke Kaptajn Aarøe Svar skyldig paa denne grove Tiltale. — Af nye Deltagere i den bornholmske Pressekoncert skal iøvrigt nævnes de to Neksøboere, Toldkontrollør Stub og Skoleinspektør Skrydstrup samt Amtsforvalter Lütken, Rønne, alle Tilhængere af Estrups Politik.

Det er i det hele taget en Misforstaaelse at tro, at Højre paa Bornholm sad med korslagte Arme og iagttog Venstres Fremmarsch. Der var blandt Estrups Tilhængere her paa Øen et ikke ringe Kampmod og en ærlig Vilje til at protestere imod Folkeflertallets Forsøg paa at fjerne de af Kongen »valgte« Ministre. Som en Modvægt mod Venstres »Grundlovsværneforeninger« søgte Højre paa denne Tid over hele Landet at danne Vælgerorganisationer, der gik under Navn af »Højres Arbejder- og Vælgerforeninger«. Navnet var lidt mærkeligt, men Meningen var god nok, og hver af de bornholmske Valgkredse fik en saadan Forening. For Rønnekredsens Vedkommende blev den stiftet den 20/12 1882 paa et Møde i Rønne Teatersal. Den fik en Bestyrelse paa 15 Medlemmer, hvoraf skal nævnes de 4 Rønneboere Amtsforvalter Lütken (Formand), Terrakottafabrikant Hjorth (Kasserer), Agent Lund (Sekretær), Skoleinspektør Hjorth, samt Lærer Siersted, Hasle, Lærer Bohn, Allinge, Gaardejer Maegaard, Olsker, Sandemand Eriksen,

Knudsker, Proprietær Jespersen, Brunsgaard, Nylars, og Ritmester Holm, Simblegaard, Klemensker. I den Udtalelse, hvormed Foreningen henvendte sig til Offentligheden, erklærede den som sit Formaal at samle de spredte Kræfter i 1. Valgkreds for

1) at medvirke til Fædrelandets Forsvar med de nødvendige Krigsskibe og Befæstningsanlæg;
2) at hævde Kongens grundlovsmæssige Retsstilling og begge Tings Ligestilling;
3) at fremme en besindig fremadskridende Udvikling.

Som Midler til at naa fremad mod disse Maal pegede man paa: en samlet Optræden ved politiske Valg, Afholdelse af Foreningsmøder med Foredrag og Diskussioner og muligvis Udsendelse af Smaaskrifter.

Foreningen var, i hvert Fald i Begyndelsen af sin Levetid, ret virksom. Alene i Februar Maaned 1883 holdt den i Rønne 2 Møder. Ved hvert af disse holdt Amtsforvalter Lütken et kort Indledningsforedrag; ved det første Møde holdtes Hovedforedraget af Adjunkt Brøndsted, der talte om Forsvarssagen; ved det andet Foreningsmøde talte Redaktør Ludvig Lund om »Frihed og Lighed«.

Ogsaa 2. Kreds fik som nævnt en Højrevælgerforening. Den stiftedes ved et Møde i Almindingen den 2/6 1883. I dens Bestyrelse sad bl. a. Kapt. O. E. Sonne, Neksø, Kapt. M. P. Jensen, Limensgaard, Kapt. N. A. Koefoed, Langemyregaard, Konsul H. Munch, Neksø, og Købmand Smidt, Svaneke.

Hvor stor Tilslutning disse Vælgerforeninger fik, ses ikke at være oplyst nogetsteds, og alene den Omstændighed, at Højres Blade tier om dette Spørgsmaal, kunde tyde paa, at det har været lidt skralt med Medlemstallet.

Samtidig med, at Højre paa Bornholm arbejdede for Tilgang til de to Vælgerorganisationer, førtes der i 1883 en livlig Propaganda for at samle Underskrifter paa en Adresse om Forsvarssagen. Denne var i det hele i disse Aar den alt overskyggende politiske Sag. Over hele Landet cirkulerede der Forsvarsadresser, men paa Bornholm skete det ejendommelige, at man ved Siden af den almindelige Forsvarsadresse, hvis Ordlyd var den samme som i det øvrige Danmark, startede en særlig bornholmsk Forsvarsadresse. Grunden hertil var navnlig, at Fællesadressen særlig lagde Vægt paa Københavns Befæstning, men her paa Bornholm var der indenfor Højrepartiet ivrige Forsvarsvenner, som var imod at befæste Hovedstaden. Dette

gjaldt f. Eks. Proprietær Kirketerp, Lehnsgaard. Disse Folk var derfor ikke tilfredse med Affattelsen af Landsadressen, og de lagde i deres egen Adresse særlig Vægt paa Flaadens Dygtiggørelse. Desuden optog de Spørgsmaalet om en Udbedring af Bornholms Forsvarsvæsen og krævede, at der ved Bornholm anbragtes et Par Torpedobaade, som skulde støtte Bornholms Væbning i dens Kamp mod Fjenden.

Særlig Højremændene i Rønne var meget forargede over, at man splittede Kræfterne ved at møde op med to forskellige Adresser, og i Bornholms Avis for 2. Juli 1883 findes et Opraab til Bornholms Befolkning underskrevet af Adjunkt Brøndsted, Skoleinspektør Hjorth, Terrakottafabrikant Hjorth, Amtsforvalter Lütken og Bager Wichmann, hvori man advarede imod Splittelsen, og hvori det bl. a. hedder: »Lad i hvert Fald dette ene: Fædrelandets Forsvar staa over Partistriden; lad os huske, at Freden bevares bedst, naar vi er i Stand til at møde Krigen. Lad os huske, at den største Ødselhed vi kunne vise, er Ødselheden med Landets Sønners Liv og Blod, naar vi sende dem i Krigen uden tilstrækkelig Værn, og Ødselheden med vor Uafhængighed og vor Ære, naar vi ikke ville værne den. Lad Bornholm ikke staa tilbage. Lad Spot eller Uvilje ikke skræmme nogen fra ved sin Tilslutning at støtte et Skridt i en Sags Tjeneste, der baade er Danmarks Livssag og Æressag«.

Bornholms Avis svarer i en Redaktionsartikel paa Bebrejdelserne imod de Folk, som havde sat den særlige bornholmske Adresse i Gang; det hedder herom bl. a.: »Bornholm er ganske særlig stillet til Forsvarsbevægelsen; thi medens de øvrige danske Landsdele er tagne med ind under Overvejelserne af Forsvarsvæsenet, er Bornholm ladt aldeles ude af Betragtning. Det kan derfor næppe undre nogen, som virkelig ønsker, at Bornholm skal vedblive at være dansk, at der her er en Bevægelse i Gang for at henlede Kongens Opmærksomhed paa vor Stilling. Kommer der ikke herfra en Anmodning om at faa Lov til at forsvare os selv, er der ikke stor Udsigt til, at der vil blive taget Hensyn til os«. Og Avisen fortsætter:

»Der har været udspredt det Rygte, at Bornholmerne selv skulde betale Omkostningerne ved Ordningen af Øens Forsvar. Det er en Selvfølge, at dette maa betragtes som et Led i den hele Forsvarsplan, og at Ordningen selvfølgelig maa bekostes af Statskassen.

Et andet Rygte har ligeledes bidraget til, at mange ikke har

underskrevet Adressen, nemlig at alle uden Undtagelse hvert Aar skulde indkaldes til Øvelse. Den Plan, som oplivede Haabet om, at det overhovedet var muligt at forsvare Bornholm ved egen Hjælp, og som bevirkede, at man optog Bønnen om Gjenindførelse af Militssystemet paa Adressen igjen, var det af Kaptajn Aarøe for nogen Tid siden udgivne Forslag om Ordningen af Bornholms Forsvar; ifølge dette Forslag er det Meningen, at der gives de udskrevne en Uddannelse som Menige i 60 Dage og i de følgende 3 Aar 10 Dages Øvelse hvert Aar. Endvidere er det Meningen, at den nuværende Uddannelse ovre bortfalder.«

Hvor mange Underskrifter de to Adresser fik, er ikke oplyst i de bornholmske Blade, men i en Omtale af Sagen hedder det i Bornholms Amtstidende for 16/11 1883, at »Tilslutningen fra Bornholm blev meget ringe«. Bladet skyder Skylden herfor navnlig paa den lokale Adresses Fremkomst og tilføjer, »at mange Underskrifter er gaaet tabt derved, at en stor Del af Øens mandlige Befolkning har været til Søs«!

I al Kamptummelen i disse Aar sad den gamle Pirat Lucianus Kofod uden at deltage eller give sin Mening tilkende. Han nød sin Kaptajnspension og passede sin lille Tøjmesterstilling i Rønne og lod den politiske Larm, i hvilken han tidligere havde været en ubændig Deltager, rase videre. At han ikke havde forandret sin personlige Indstilling overfor Personer og Partier, og at hans Had til Venstre var lige brændende, fremgaar af et Nytaarsdigt, som fremkom ved Aarsskiftet 1883, men Lucianus Kofod sendte det til et københavnsk Dagblad Dagens Nyheder og ikke til Øens Aviser. Han anvendte i dette Digt de voldsomste Udtryk, og Folketingsflertallet og Venstre betegnes som en Samling »Sammensvorne«, der har hengivet sig til »Skulken, Skænd og Skraal«, og et af Versene lyder saaledes:

»For Nuets Krav og Nornens Varsel døve
De skinsygt dadle Førerhvervets Røgt,
Endskønt de Viismænd selv gav bedre Prøve
Paa næsvis Ustyr end paa Styre-Kløgt.
I Klynger flokkes under Værtshus Eder,
Tildels forlokket, dels af egen Drift,
Bemeldte Mandskab om en ordkræng Leder,
Som strøer i grebne Sind sin Tunges Gift.«

Og Lucianus Kofod slutter sit Digt med en Bøn til Gud; den er formet saaledes:

»Læg Herre, slig Bersærkergang i Tømme,
Hvis Grund er Herskerbryndes Feberglød,
Hvis Maal er Koftens Eneherredømme,
Hvis Følger: Frihedslivets Aftenrød.
Maaske tilmed vort Fartøjs snare Kæntring
Med fulde Sejl, i Storm, med uklart Ror,
Hvad eller — halvvejs uden Værn — dets Entring
Af dem, der lystne vejre Steg om Bord.«

Som allerede omtalt, var 1883 de store Kampmøders Aar ogsaa her paa Bornholm. Det første Møde af denne Art holdtes i Almindingen den 17. Juni med de to Folketingsmænd Blem og Dam som Indbydere. Der var mødt en talrig Forsamling foran Pavillonen. Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, bød Velkommen og overtog Dirigenthvervet. Dam, der var første Taler, beklagede, at der siden sidste Folketingsvalg næsten intet Lovgivningsarbejde var gennemført; han lagde Hovedskylden herfor paa Regeringen. Iøvrigt talte han væsentligst om Forsvarssagen; han hævdede, at Striden om dette Spørgsmaal skyldtes, at Regeringen havde gjort Københavns Befæstning til det centrale i Danmarks Forsvarsordning. — Blem, der var næste Taler, beskæftigede sig ogsaa næsten udelukkende med Forsvarsspørgsmaalet. Han paastod, at intet Land i Europa, bortset fra Frankrig, ofrede saa meget paa sit Militærvæsen i Forhold til Landets Indbyggertal som Danmark. Han angreb paa det voldsomste Planen om at befæste København; ingen anden Hovedstad i Europa, bortset fra Paris, var befæstet.

Efter nogle Udtalelser fra Venstremanden Redaktør Laur. Jørgensen fra København, der var herovre som Agitator for Afholdssagen, som paa dette Tidspunkt begyndte at samle Tilhængere paa Bornholm, fik de tre Højremænd, Redaktør Lund, Skoleinspektør Hjorth og Proprietær Kirketerp Ordet; men Kirketerps Udtalelser var nærmest til Støtte for de to Folketingsmænd, idet ogsaa han erklærede sig som Modstander af at befæste Hovedstaden; det var Flaaden, der først og fremmest skulde udvides. — Iøvrigt angreb han Venstre for dets Partivæsen og Forsøg paa at standse alt Reformarbejde. — Redaktør Lund kritiserede Venstre, fordi man ikke fra dette Partis Side

var mødt med noget positivt Forslag til Forsvarssagens Ordning. — Hjorth udtalte sig om en Plan, som den Gang diskuteredes ret stærkt, og som gik ud paa at faa Danmark erklæret vedvarende neutralt ligesom Schweiz. Hjorth gjorde dette Forslags Tilhængere opmærksomme paa, at dette ikke betød nogen Formindskelse af Forpligtelsen til at have et kraftigt Forsvarsberedskab.

De to Folketingsmænd replicerede til Højreoppositionens korte og ikke særlig kraftige Indlæg, og Mødet sluttede med Tilkendegivelsen af, at det overvejende Flertal af Forsamlingen delte Folketingsmændenes politiske Opfattelse.

Efter Mødet hævdede Bornholms Tidende, at Københavns Befæstning paa dette Møde overhovedet ikke var blevet forsvaret med eet eneste Ord. Endvidere vendte Bladet sig med megen Haan imod Landstingsmand M. P. Jensen, der var tilstede ved Mødet, men ikke tog Ordet, skønt Mødets Dirigent fra Talerstolen direkte opfordrede ham dertil. Bladet mente, at naar han i Landstinget havde stemt for de militære Bevillinger og støttet Regeringens Forsvarsprogram, var det besynderligt, at han kunde være til Stede ved et Møde og blive opfordret til at udtale sig uden at efterkomme en saadan Anmodning. »Desuden«, føjede Bladet spydigt til, »maatte han jo da være sagkyndig; han var jo — Løjtnant i Bornholms Væbning«!

Højre havde sikkert Følelsen af, at de to Folketingsmænds Møde i Almindingen havde haft et for Regeringens Politik mindre gunstigt Forløb, og at det var paakrævet at foretage et Modtræk. Der blev derfor indvarslet til et Møde for Højres Tilhængere i Almindingen Torsdag den 12/7 med to af Partiets bedste Landsagitatorer, Landstingsmand, Professor Henning Matzen og Folketingsmand Lars Dinesen som Talere. I Annoncen, hvor Mødet blev bekendtgjort, og som var undertegnet af 23 Højremænd fra begge Kredse, var kun indbudt »politiske Venner og Meningsfæller fra hele Øen«. Det hed i Opraabet, at Mødet vilde blive holdt paa Pladsen foran Pavillonen, hvortil Indbyderne af Skovvæsenet, der jo lededes af den ivrige Højremand Skovrider Balsløv, havde sikret sig »fri og udelukkende Adgang«. Avertissementet var ikke tilsendt Bornholms Tidende, men Redaktør Schmidt havde faaet Nys om, hvad der forestod; han udskød derfor Udsendelsen af sit Blad den Dag saa længe, at han kunde bringe sine Læsere Nyheden med samme Post, som Annoncen stod i Bornholms Avis.

Han benyttede samtidig Lejligheden til at gennemhaane sine Modstandere, der nu »var saadan paa Knærne, at man helt havde opgivet Tanken om at omvende de stakkels forvildede Venstremænd«. Han betegnede det som en Skamplet, at Højre »selv med Bondemønsteret Lars Dinesen og Provisorieprofessoren Henning Matzen ikke turde møde Ansigt til Ansigt med sine Modstandere«. Ogsaa uden for Venstres Kreds vakte det en Del Røre, at man vilde holde et lukket Møde paa den for alle Bornholmere fælles Samlingsplads i Almindingen. Enkelte af Indbyderne truede endog med at tage deres Underskrift tilbage; derfor blev Avertissementet i sidste Øjeblik forandret, efter Forlydende i Bornholms Tidende var det særlig Herredsfoged Petersen i Vester Herred — en af de bornholmske Embedsmænd som stod mest neutral i den politiske Strid — der fremkaldte en Forandring. Det meddeltes derefter Dagen før Mødet, at Venstretalere ogsaa kunde komme til Orde, og den paatænkte Afspærring paa Christianshøj blev opgivet.

Antallet af Deltagere i dette Møde og Styrkeforholdet mellem de to Partier opgives noget forskelligt, men det ser ud til, at der har været ca. 3.000 Deltagere, nogenlunde ligelig fordelt mellem Højre og Venstre. Mødet forløb iøvrigt i prisværdig Ro; ganske svarende til, hvad man kunde vente, naar man kender den bornholmske Folkekarakter og bornholmske Vælgeres Mødekultur.

Landstingsmand M. P. Jensen indledede med en Tale for Kongen, hvorefter Skoleinspektør Hjorth overtog Hvervet som Dirigent. Han gav først Ordet til Professor Matzen, der udtalte, at det længe havde været hans Ønske at gæste Bornholm, der var bekendt for sin smukke Natur, sine patriotiske Minder og sine berømte Sønner. Det var ikke hidtil lykkedes for ham, men nu kunde han forene det nyttige med det behagelige ved at møde for at tale om Fædrelandets Anliggender. Han mindede om de tunge Prøvelser, vi havde gennemgaaet i 1864, men »endnu besad vi dog Livskraft nok til at leve vort eget Liv og tage Del i det store Kulturarbejde, hvorom Tilstrømningen til Universitetet, de materielle Fremskridt og Udviklingen af vore Folkehøjskoler bærer Vidnesbyrd, men Højre burde paase, at Udviklingen ikke blev ensidig. Folkets Kristentro burde staa uanfægtet af falske Lærdomme. Det politiske Liv var usundt, ikke fordi der var Partier, men paa Grund af Kampmaaden og Kampmidlerne. Lovgivningen var gaaet i Staa, lange Samlinger,

men intet Udbytte, 1.000 Kr. om Dagen i Udgift til Risdagen, somme Tider fik vi en Finanslov og nogle Smaalove, somme Tider ingenting.« Han sluttede sin Tale saaledes: »Lad os blive ved den rette grundlovsmæssige Magtfordeling; Grundloven har ordnet Forholdet paa en meget fornuftig Maade. Der er det ene Ting udgaaet af den almindelige Valgret, ingen tænker paa at beskære dets Indflydelse; saa er der det andet Ting, udgaaet af en mindre talrig Klasse, der har stor Betydning for Landets Udvikling, og saa er der Kongen, lige over dem begge. Landstinget er villigt til Forhandling med ethvert Ministerium; Landstinget driver ikke Visnepolitik, men tager kun Hensyn til de forelagte Lovforslags Indhold. Lovforslagene maa forhandles, Kongens Ret forsvares, Folkets Frihed opretholdes. Vi maa kæmpe, ikke være bange, ikke være magelige. Den grundlovsmæssige Ordning i dens Helhed, som Hans Majestæt Kongen har erklæret at ville hævde, skal bevares. Grundloven leve.«

Derefter talte Lars Dinesen, der for 3. Gang besøgte Bornholm. Hans Udtalelser faldt i det væsentlige sammen med Professor Matzens.

Det blev nu meddelt, at Ordet var frit, men at man maatte fatte sig kort, da der kun var en Time til Diskussion. Der skulde være Fællesspisning efter Mødet. Baade Blem og Dam havde Ordet for at imødegaa de to Højretaleres Synspunkter. Ogsaa Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, talte fra Venstres Side. Da han anden Gang forlangte Ordet, lød der saa voldsomme Protestraab fra Forsamlingens Højremænd, at han maatte opgive at tale.

Mødet sluttede med et af Ordstyreren udbragt Leve for de fremmede Talere, medens en Mand i Forsamlingen udbragte et Leve for de bornholmske Folketingsmænd.

Omtrent to Maaneder senere, nemlig den 12/9 1883, afholdtes paany et stort politisk Møde i Almindingen. Denne Gang var det Venstre, som indbød. Annoncen i de bornholmske Blade, hvori der indvarsledes til Mødet, var undertegnet af 50 Venstrenavne fra alle Øens Kommuner. I Avertissementet meddeltes det, at de tre kendte Venstreagitatorer Folketingsmændene Greve Holstein-Ledreborg, Lærer Hansen-Ølstykke og Redaktør N. I. Larsen vilde tale. Man indbød specielt de bornholmske Rigsdagsmænd, derunder med Navns Nævnelse Landstingsmand M. P. Jensen.

Denne Aktion vakte en Del Forvirring i Højres Lejr. Skulde man deltage eller holde sig borte? Avisen erklærede i en Redaktionsartikel, at der næppe paa Bornholm var nogen Højremand, som vilde optræde ved denne Lejlighed, idet ingen havde Lyst til at føre Diskussion med Grev Holstein-Ledreborg »ikke blot af Hensyn til Grev Holstein-Ledreborgs Begavelse som Taler eller Frygten for at blive mødt med Vittigheder, ledsagede af Venstreforsamlingens Latter, men navnlig ud fra den Betragtning, at der ikke vilde være noget reelt Udbytte at vente af en saadan Optræden«. Avisen fortsatte med et personligt Angreb paa Grev Holstein og fremdrog Udtalelser fra ham, fremsatte i 1873, hvor han havde sin politiske Plads i de moderate Højremænds Lejr.

Efter nærmere Overvejelse kom Højre til det Resultat, at man ikke vilde staa uden Ordfører ved Mødet, og da man altsaa ikke havde nogen Mand paa Øen, der turde paatage sig Hvervet, henvendte man sig paany til Folketingsmand Lars Dinesen. Denne erklærede sig villig, og det bornholmske Vælgerkorps vidste altsaa, at Mødet vilde komme til at staa i Kampens Tegn, ligesom naturligvis Grev Holstein-Ledreborgs Navn virkede som et Trækplaster. Vejret var ogsaa det smukkest mulige. Det blev en af de skønne bornholmske Septemberdage, og Folk var færdige med Høsten, saaledes at de havde forholdsvis god Tid. Forsamlingen kom da ogsaa til at tælle et efter bornholmske Forhold overvældende stort Antal Deltagere, nemlig ca. 6.000.

Garver Broen, Rønne, bød velkomemn, og Købmand, Løjtnant H. C. Koefoed, Aakirkeby, overtog Dirigenthvervet.

Først talte N. I. Larsen, der sluttede sit kraftige Foredrag saaledes: »Regeringen har taget fat paa Landets Forsvarssag for kun derved at gøre den mere umulig. Vi skal nok komme til vor Ret, men hvor længe vi skulle vente, ved jeg ikke. Skal vi raabe Hurra for, at hvad der er Ret i Danmark ogsaa maa anerkendes som Ret? Retten i Danmark leve!«

Derefter talte Hansen-Ølstykke, hvis Appel til Forsamlingen var holdt i endnu stærkere Vendinger end N. I. Larsens. Han betegnede Grundloven som nu ikke længere værd det Papir, hvorpaa den var skrevet. Vi levede under den pureste Enevælde. Kunde Regeringen ikke bestaa med Folket, forlangte den at bestaa uden Folket, men derved blev Folket umyndiggjort, og vi vendte tilbage til den usle Tilstand under Enevæl-

den. Han sluttede med et Leve for den almindelige Valgret.

Lars Dinesen fik nu Ordet for at imødegaa de fremsatte Udtalelser fra Venstres Side. Derefter tog Holstein-Ledreborg Ordet. Han begyndte saaledes: »For at Diskussionen kan gøre Nytte, maa det kort og klart komme frem, hvad Partierne vil. Vi vil kort og godt, at Landet skal have en ordentlig Regering. Ja, men hvad forstaar vi ved en ordentlig Regering? Det maa vi let kunne blive enige om. Det er en Regering, som kan fremme Landets Interesser paa lovmæssig Maade. En Regering som ikke kan det, er ingen ordentlig Regering, en saadan maa vi se at blive af med snarest muligt.« Han gik derefter over til en Gennemgang af Estrups Synderegister og sluttede saaledes: »Men indtil Bevillingsretten respekteres, sætter vi Ryg mod Ryg og sige Nej. Det er den mildeste Form, der dog maaske hurtigere fremmer Sagen end de skarpe Midler. Vi vil ikke lade os kyse, sejgt udholdende bør vi holde paa Hovedhjørnestenen i vor Grundlov: Bevillingsretten. Bevillingsretten leve.«

I den efterfølgende Diskussion havde alle de fremmede Talere gentagne Gange Ordet. Ogsaa Folketingsmand Dam fremsatte et Indlæg; Folketingsmand Blem derimod ikke, skønt han var tilstede. Han led paa dette Tidspunkt af et Halsonde.

Til Slut tog Redaktør Smidt Ordet for at forelægge den saakaldte Herthadalsresolution, som paa dette Tidspunkt blev vedtaget paa en Række Venstremøder Landet over. Den indeholdt en Protest imod Ministeriets Tilsidesættelse af Bevillingsretten og krævede et Ministerium, der var Udtryk for Folkets Anskuelser og Ønsker, saaledes at Forfatningen kunde virke efter sin Hensigt og den nuværende Stilstand afløses af Udvikling og Fremgang.

Under kraftige Hurraraab raktes en Mængde Hænder i Vejret. Ved en foretagen Modprøve fandtes efter Bornholms Tidendes Referat kun — en Hat, en Paraply og et Par Arme!

Holstein-Ledreborg udtalte derefter sin Tak til Forsamlingen og udtrykte sin Glæde over, at Bornholm ikke længere var nogen død Plet.

Ordstyreren sluttede derefter Mødet med et Leve for Talerne.

Den voksende politiske Interesse her paa Øen i 1883, som blev næret ved de spændende Kampmøder, hvor Bornholmerne for første Gang havde faaet Lejlighed til at stifte personligt Bekendtskab med saa betydelige Førere som Holstein-Ledreborg og Henning Matzen, samlede sig i 1884 naturligt om det

forestaaende Folketingsvalg. Den politiske Polemik i Bladene var derfor endnu voldsommere end det foregaaende Aar. Her fandt Højre en særlig Sag, som udnyttedes til det yderste imod de to Folketingsmænd, nemlig deres Stilling til Statsskolen i Rønne. Hvad der i saa Henseende skete i Rigsdagen er udførlig omtalt foran i Kapitel 18, og det maa indrømmes, at Dams og Blems Optræden paa Rigsdagen 1882/83 og 1883/84 i denne Sag ikke havde været uangribelig. Til deres Undskyldning kan man vel med nogen Grund anføre den Mistro, hvormed største Delen af Venstre saa paa Statsskoler i Almindelighed og Latinskoler i Særdeleshed. Dam og Blem havde i Skolesager samme Grundsyn som Partiets store Flertal, og de fulgte uden Protest dette i dets Nedskæring af Bevillingen til deres Landsdels eneste højere Skole. Dette gik ikke ustraffet hen. Paa alle Møder og næsten i hver Avis et halvt Aars Tid stod Skolesagen paa Dagsordenen med Dam og Blem som Kampens Midtpunkt. Blems Forklaring paa sin Holdning i denne Sag angives kort i en Tale, han den 21/4 1884 holdt i Rønne. Det hedder i Bornholms Tidendes Referat for 23/4 1884:

»Forrige Aar fremkom et Andragende om, at Staten vilde yde et Tilskud paa 1.000 Kr. til Oprettelsen af et toaarigt Artiumskursus ved Rønne Realskole, naar Amtet vilde yde 500 Kr. og Kommunen 500 Kr. til samme. Taleren havde den Gang udtalt, at han vilde virke for Sagen og gøre sit til, at det nævnte Kursus kunde oprettes; men han havde ikke dermed tænkt at ville arbejde hen til at bryde det Princip, som baade Højre og Venstre havde hævdet i 32 Aar, ikke at ville oprette nogen ny Statslatinskole«.

Blem vendte sig derefter imod Landstingsmand Jensen, der havde udtalt, at »de bornholmske Folketingsmænds Ord og Gerning kom til at staa i en skærende Modsætning til hinanden«, idet han opstillede Spørgsmaalene: »Hvad havde Landstingsmand Jensen gjort i Landstinget? ... Hvorledes tog Landstingsmanden sig af det, han beklagede saa dybt? . . . Uden at beklage sig gik han hen og stemte for det selv samme, som de bornholmske Folketingsmænd maatte nøjes med, da de ikke kunde opnaa mere . . . Hvorfor havde ikke Landstingsmanden ved 1. Behandling stillet et Ændringsforslag og dernæst søgt at faa Sagen bragt til Forhandling i Fællesudvalg« . . . »Dam og han«, fortsatte Blem, »havde arbejdet for Realskolesagen, hvad de kunde, men dog skulde de knubses baade i Aviserne og Landstinget«.

Blem angreb videre voldsomt en Udtalelse af Skoleinspektør Skrydstrup paa et Møde i Svaneke den 12/2 1884, hvori Skrydstrup bl. a. havde udtalt, at Venstres »Lidenskab forleder det ikke sjælden til at overskride Grænsen for det sømmelige«, og som Eksempel nævnes saa »Tilskud til Rønne højere Pigeskole, hvis Bestyrer er Svoger til Finansudvalgets Sekretær.«*)

Blem kunde heller ikke indse, at Landstingsmand Jensen havde Ret i sin Paastand om, at det skete vilde være til stor Skade for »Øens Befolkning«. »Hvilken Overdrivelse« udbrød Blem, »naar man tænker sig, at kun 1 af 3500 faar Gavn af det!«

Blems Modangreb paa Øens Landstingsmand forekommer mig temmelig forfejlet. M. P. Jensen klarede i hvert Fald sin Stilling særdeles godt, bl. a. i et Indlæg i Bornholms Avis for 30/4 1884, hvori det bl. a. hedder:

»Paa min Foranledning har jeg to Gange forinden Finansloven blev endelig behandlet i Folketinget konfereret med Hr. Blem om Tilskudet til Rønne højere Skole. Den første Gang meddelte han, at Udsigterne til Bevillingen var yderst daarlige, idet Finansudvalget ikke vilde gaa ind derpaa, hvad han var meget ked af, og udtalte han sig navnlig misbilligende over Kaptajn Dams Forhold til Bevillingen; han kunde ikke forstaa Dam; jeg bad da Hr. Blem, som jeg dengang troede havde mere Indflydelse i Folketinget end Hr. Dam, at gøre, hvad han kunde, til Øjemedets Opnaaelse, hvilket han lovede og tilføjede, at ogsaa ham laa det stærkt paa Sinde at faa Bevillingen gennemført. Vor anden Konference foregik paa et Møde i Nexø, hvor Blem paa mit Spørgsmaal derom underrettede mig om, at nu havde han faaet Sagen bragt i god Gænge; de 1.000 Kr. var helt sikre, og de øvrige 600 Kr. nærede han det bedste Haab om, men det sidste Beløb gjordes der lidt Ophævelse over.« Efter at have paapeget, at hverken Blem eller Dam tilstrækkelig havde insisteret paa Gennemførelsen af Bevillingen paa 1.600 Kr., fortsatte Landstingsmand Jensen: »Forsaavidt Hr. Blem dernæst mener at kunne slaa mig grundigt til Jorden ved at anføre, at jeg selv uden at beklage mig gik hen og stemte for det selvsamme som de bornholmske Folketingsmænd maatte nøjes med, er det næsten umuligt at tro, at han, som dog vil gælde for et godt Hoved, ikke her mod bedre Vidende

*) Folketingsmand Dam.

fremkommer med noget, der mildest talt er aldeles urigtigt. Thi for det første gik min Udtalelse jo netop ud paa at beklage, hvad der var sket, og dernæst maa han dog kunne begribe, at selv om jeg havde været et af de mest indflydelsesrige Medlemmer af Landstinget, vilde det dog have være aldeles unyttigt, om jeg ved at stille Ændringsforslag havde forsøgt at faa en Sag, der kun angik en forholdsvis ubetydelig Bevilling af 600 Kr. forhandlet i Fællesudvalg.«

Ogsaa Folketingsmand Dam deltog i denne Debat om Rønne Skole, bl. a. med et Indlæg i de bornholmske Blade for 15/4 1884. Han beder her Vælgerne erindre, »at der er nogen Forskel paa Hr. Blems og min Stilling, navnlig fordi jeg som Medlem af Finansudvalget har haft Adgang til en større Indflydelse paa denne Sag.« Dam indrømmer saaledes straks sit større Ansvar, og han er heller ikke »bange for« senere i Artiklen at lade skinne igennem, at han i Finansudvalget kom ud for en saa stærk Modvind, at det kostede Besvær at bjærge endog Bevillingen paa 1.000 Kr. igennem. — »Hvis jeg«, skriver han, »ikke havde været i Udvalget eller ikke gjort mine Krav gældende, da var ikke Forliget om at beholde de 1.000 Kr. fra i Fjor kommet i Stand, og selv det skete ikke uden Modstand.«

Den Beskyldning, som Skoleinspektør Skrydstrup rettede imod ham for som Svoger til Pigeskolebestyrer Jørgensen at have støttet Bevillingen paa 600 Kr. til dennes Skole, afviser Dam paa sin egen stille Maade: »Og saa blev der lagt Vægt paa, at Skolens Forstander er Svoger til Finansudvalgets Sekretær, og i hvert Fald — saa synes det — menes der, at man af den Grund burde have nægtet Bevillingen »for at undgaa ethvert Skin af Partiskhed.« Men hvorledes kan der være Mening i at undgaa Skinnet af Partiskhed, hvor alle Parter er enige? Forholdet er nemlig dette: Skolen var godt anbefalet af alle Autoriteter og Paarørende (Amtmand og Amtsraad, Provst, Rønne Byraad og flere). Bevillingen blev bragt i Forslag af Kultusministeren og enstemmigt tiltraadt af baade Udvalg og hele Tinget. Men for nu at undgaa Skinnet af Partiskhed skulde jeg have traadt op og sagt: Det er altsammen meget godt, mine Herer, men det bør dog ikke ske, thi jeg maa gøre opmærksom paa, at Skolens Forstander er Svoger til mig. Jeg tvivler paa, at der findes ret mange af den Mening, at dette var en saa lumsk og gruelig Hemmelighed, at jeg burde have afsløret den.«

Blandt de mange Indsendere, som iøvrigt deltog i Skole-

debatten, skal nævnes Proprietær Kirketerp og Amtsforvalter Lütken. Begge er meget spydige og overlegne overfor de to bornholmske Folketingsmænd, særlig Kaptajn Dam, hvis Optræden efter Amtsforvalterens Mening skyldes hans »daarlige Hoved«. Kirketerp er næsten lige saa uhøflig overfor sin Modpart, idet han bl. a. skriver (Bornholms Avis for 18/4 1884): »Men Sagen er, at d'Herrer Venstremænd og maaske ikke mindst Kaptajn Dam er bange for, at Vælgerne skulle blive for oplyste, bange for, at de skulle faa saa mange Kundskaber, at de blive i Stand til at taxere d'Herrer efter Fortjeneste, saa megen Indsigt, at de kunne se, at den Politik, d'Herrer fører, virker til ubetinget Skade for hele Landet.«

Højremændenes Benyttelse af Skolesagen skyldtes næppe udelukkende Omsorg for Uddannelse af Studenter ved Rønne Statsskole; men man havde her fundet et Spørgsmaa, som man ansaa for egnet til at agitere paa ved det nær forestaaende Folketingsvalg. — Ved dette, der blev udskrevet til den 25/6 1884, var det dog naturligvis de store politiske Stridsspørgsmaal, der delte Vandene. Forsvarssagen stod som nævnt i Spidsen, men dernæst spillede Forfatningens rette Forstaaelse den afgørende Rolle; ogsaa paa Bornholm blev Opfattelserne af Grundlovens Mening trukket op i talrige Indlæg i Bladene. Kortest og klarest fremgik Højres Program i en Artikel, som O. E. Sonne, der jo selv havde været med til at stemme for den reviderede Grundlov af 1866, skrev i Bornholms Dagblad i Januar 1884. Det hedder heri: »Hvert Thing fik i Grundloven fuldstændig lige Ret i enhver Henseende; kun med Hensyn til Finansloven bestemtes det, at denne skulde først forelægges i Folketinget. Tanken om denne Ligeberettigelse i Forening med Bestemmelsen om, at intet kan blive Lov, uden at Kongen har stadfæstet det, er jo aabenbart, at de forskellige Anskuelser skulle komme hverandre i Møde: i modsat Fald maa Forslaget falde. Denne Imødekommenhed er altsaa Aanden i Grundloven, og naar denne viger bort, staar det daarligt til i Landet.«

Paa denne Artikel gav Redaktør Smidt et Svar i Bornholms Tidende for 5/2 1884, hvori han trækker Venstres Standpunkt op. I denne Artikel hedder det bl. a.: »Kaptajnen indrømmer selv, at Folketinget har Ret til at faa Finansloven forelagt først, og derved at erholde den største Indflydelse herpaa. Hvor er saa Grænsen? Skal Folketinget saa have de to Trediedele, de ni Tiendedele eller de ni og halvfems Hundrededele

Indflydelse paa Finansloven? . . . Hvad vil Kaptajnen i dette Tilfælde forstaa ved, at de forskellige Anskuelser skulle komme hinanden i Møde? Betyder det, at de skulle mødes paa Halvvejen? Hvor bliver i saa Fald Folketingets Ret til at erholde den største Indflydelse paa Finansloven af? Nej, Folketinget har en ubetinget Ret til at behandle Finansloven, som det vil, til at beholde den, saa længe det vil, og til at vedtage den, i hvilken Skikkelse, det vil, uden at det derved træder en Tøddel i Grundloven for nær . . . . Ingen Regering kan lovlig bestaa uden Finansloven: Finansloven er Nerven eller Sjælen i hele Lovgivningsværket, og derfor er det Folketinget, som har Hovedindflydelsen paa Finansloven, Drivkraften i hele Forfatningslivet.«

Da Valget nærmede sig, gjaldt det om at bringe Kandidatspørgsmaalet i Orden. Dette voldte intet Hovedbrud i Venstre; ingen af de to Folketingsmænd tænkte paa at trække sig tilbage, og ingen af deres Partifæller paa Øen ytrede noget Ønske om at se andre Kandidater opstillede. I de øvrige Landsdele havde Striden imellem Bergs radikale Fløj og Bojsens moderate Tilhængere trukket dybt Skel. Dette var ikke Tilfældet paa Bornholm. Dam var ifølge hele sin Indstilling en ubetinget Tilhænger af Bojsens forhandlingsvenlige Politik. Blem stod Berg adskilligt nærmere, særlig i Begyndelsen af sin Rigsdagsvirksomhed, men maatte allerede nu nærmest ogsaa henføres til den moderate Gruppe. Venstres Pennefører paa Bornholm, Redaktør Smidt, og dets ivrige Agitator, Lærer N. Ingvard Jensen, var Tilhængere af den radikale Venstrepolitik, men dette mærkedes ikke i Form af Opposition mod Partiets to Rigsdagsrepræsentanter.

For Højre stillede Forholdene sig ganske anderledes. Man var i den største Vilderede med, hvem man skulde opstille. I 1ste Valgkreds indbød Højres Vælgerforening til et Møde den 13/2 paa Realskolens Gymnastiksal. Tilslutningen til Mødet var kun ringe. Skoleinspektør Hjorth holdt Foredrag om den politiske Situation og angreb den parlamentariske Styreform, hvis sørgelige Følger man kunde betragte ved at se paa Forholdene i Frankrig, Spanien og Grækenland, hvor der var idelig Ministerkrise. Selv i England, mente Hr. Hjorth, begyndte de konstitutionelle Forhold at blive betænkelige. Det gjaldt derfor om at holde Venstre borte fra Regeringen med alle Midler, thi at give dette Parti Magten, var at give efter for »Venstres

Fordring om Parlamentarisme — en Fordring, som ingen Hjemmel har i Grundloven, og som efter min Mening, hvis den bliver opfyldt, vilde blive til Ulykke for vort Land.«

Angaaende den nye Folketingskandidat ytrede Hjorth, at det ikke saa meget gjaldt om at faa en glimrende Taler, ej heller en Mand med særlige Evner! Derimod maatte man sørge for at faa en Kandidat, »der vilde slutte sig til vor Grundlov, en Mand, der vilde holde paa Kongens grundlovsmæssige Retsstilling og Landstingets Ligeberettigelse, kort sagt en fuldtro Højremand.«

Efter dette Foredrag blev adskillige af de tilstedeværende — det oplyses ikke hvilke — spurgt, om de var villige til at modtage Kandidaturen, men alle vægrede sig, hvorpaa Spørgsmaalets endelige Afgørelse blev udsat til en senere Lejlighed.

I de kommende Uger er der antagelig arbejdet underhaanden med det vanskelige Kandidatspørgsmaal. Den 7/4 indbød Amtsforvalter Lütken som Formand for Højres Vælgerforening paany til et Valgmøde paa samme Sted som sidst. Det var dog kun Vælgerne i den sydlige Del af Valgkredsen, der var inviterede til dette Møde; for den midterste Del af Kredsen blev der indbudt til Prøvevalg 2 Dage senere i Hasle og for den nordligste Dels Vedkommende Dagen efter i Allinge.

Paa Mødet i Rønne, der ikke var særlig godt besøgt, bød Lütken velkommen og udtalte, at efter at man forgæves havde henvendt sig til flere af Medlemmerne af Vælgerforeningens Bestyrelse (der var jo ialt 15) om at stille sig, var det lykkedes at formaa Sandemand Sode af Nylars til at paatage sig Hvervet som Højres Kandidat ved det forestaaende Valg under Forudsætning af, at der var almindelig Stemning for hans Opstilling. Lütken haabede, at Højres Folk vilde slutte sig sammen om den nye Kandidat i Kampen mod Venstre. »Dette Parti havde ganske vist ved de nærmeste Valg haft et ikke ubetydeligt Antal Stemmer mere end Højre, men Forholdene var gunstigere nu, og han ansaa det ikke for en Umulighed, at Sandemand Sode, der var udmærket anbefalet af sin Foresatte Hr. Herredsfoged Petersen, og almindelig bekendt som en særdeles paalidelig og velbegavet Mand, vilde gaa af med Sejren.«

Derefter fik Sode Ordet, og han rettede en Tak til Foreningens Bestyrelse for den Tillid, der var vist ham. Hvad der havde gjort ham til Højremand, udtalte han videre, var Visnepolitiken. Han misbilligede absolut Venstres systematiske Kamp

mod Regeringen; han var en Ven af Forsvarssagen, der ligesom Kunst og Videnskab skulde tjene til Opretholdelse af Landets Eksistens. Sode var dog betænkelig ved Københavns Befæstning, og han udtalte sluttelig, at selv om han stillede sig som Højremand, vilde han dog stemme med Venstre, hvis der fra dette Parti kom noget, som efter hans Overbevisning var virkelig godt og kunde tjene til Fædrelandets Gavn.

Efter denne Tale blev der opfordret til Diskussion, men ingen bad om Ordet. Ved Prøvevalget fik Sode alle de tilstedeværendes Stemmer. — Møderne i Hasle og Allinge forløb paa tilsvarende Maade. Smidt omtalte Kandidatopstillingen ved at erklære, at Højre nu havde faaet den Kandidat, det havde fortjent. Han spurgte ironisk, om Herredsfoged Petersens Anbefaling af Sode var af samme Beskaffenhed, som dem der udstedes ved Embedsansøgninger.

Medens Højre i 1. Kreds forholdsvis tidlig bragte Kandidatspørgsmaalet i Orden, trak det længe ud, før Partiet i 2. Kreds proklamerede en Modkandidat til Dam. Først den 16/5 kunde Bornholms Avis meddele, at Partiets Vælgerforening i Kredsen »efter stedfundne Prøvevalg saa godt som enstemmigt havde vedtaget at opstille Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard«. Det var altsaa Kandidaten fra 1879, man paany kaarede til dette Hverv. Nogen Valgkamp i dette Ords almindelige Forstand var han ganske vist ikke i Stand til at føre, men han var paa Grund af sin ridderlige Karakter og hele sin Færd en højt anset Mand i Kredsen.

Inden Kandidaterne begyndte den egentlige Vælgermødeserie, indbød Grundlovsværneforeningen — Venstres Organisation paa Øen — til et Møde i Almindingen den 9/6. Foruden Dam og Blem annonceredes den kendte Højskolemand og moderate Politiker, Folketingsmand Harald Holm som Taler. Da Højre meddelte, at man havde indkaldt en af Partiets mest anvendte Agitatorer, Folketingsmand Niels Andersen, var Folk klar over, at det vilde blive et Møde af mere end almindelig Interesse, og der havde da ogsaa indfundet sig over 1500 Mennesker paa Christianshøj. Løjtnant H. C. Koefoed, Aakirkeby, dirigerede Mødet, hvor Harald Holm var første Taler. Han udtalte (efter Referat i Bornholms Avis for 4/6 1884) bl. a., »at Politikens Opgave var at lette Samfærdselen, at gøre Folket frit, at det kunde bruge de Kræfter, det havde, og at værne om et ædelt, godt og sundt Menneskeliv.« Vejen til Velfærd gik

ikke over Vilkaarligheder, og allerværst var den Mistillid, der rejstes rundt om i Befolkningen, og »den Lære, der lød fra oven, at naar Regeringen ikke kunde komme ud af det med Loven, saa kunde man hjælpe sig uden Loven.« En saadan Lære vilde, efter Harald Holms Mening, ødelægge hele Menneskelivet, dersom den sivede ud i Dagliglivet. Magt og Brutalitet vilde da afløse Retfærdighed og Mildhed. Holm sluttede med at udbringe et Leve for Grundloven med Ønsket om, at den maatte blive forstaaet saaledes, som den Gang Kongens Ministre og Folkets Raad gik Haand i Haand og arbejdede sammen til Folkets Trivsel.

Harald Holms Tale virkede stærkt. Tidt blev han afbrudt af Hørraab, og da han sluttede, brød Forsamlingen ud i livlige Hurraraab. Bornholmerne har jo ellers lidt vanskeligt ved at lade sig rive med. Det synes at være lykkedes for Harald Holm. — Niels Andersen var næste Taler. Han raillerede over Venstres Uenighed og søgte at skræmme Vælgerne bort fra Venstre ved at fremhæve Partiets Maskepi med kosmopolitiske og fritænkerske Elementer. Han fremdrog iøvrigt »Højres sociale Interesse og Lovgivning« og udtalte: »Livets virkelige Lykke bestod i, at man var tilfreds med sine Kaar — man kunde ikke alle være Herremænd — og derfor skulde man undgaa at saa Misfornøjelse og Bitterhed i Befolkningen«.

De to bornholmske Folketingsmænd talte kun ganske kort. Af lokale Talere deltog iøvrigt Proprietær Kirketerp, der hævdede, at Venstre var »bunduenigt, uøkonomisk og uden Vilje til Reformer«, og Kapt. O. E. Sonne, der erklærede, at Venstres hele Politik var »Magtstræb og imod Grundlovens Aand«. Stemningen paa Mødet var overvejende i Venstres Favør, men det var jo ogsaa dette Parti, der stod som Indbyder.

De egentlige Vælgermøder begyndte i 1. Kreds den 15/6 i Nylars, de to Kandidaters fælles Hjemsogn. Blems Indlæg var skarpt og klart, og i Debatten efter Hovedforedragene var han, som man kunde vente, Sode tydeligt overlegen. Denne dvælede i sin Valgtale særlig ved Visnepolitiken, som han fandt forkastelig. »Han stillede sig paa det rene Højrestandpunkt og bad Vælgerne ihukomme Holstein-Ledreborgs og Bergs Krav om det folkevalgte Kammers overvejende Indflydelse paa Regering og Lovgivning, et Krav, som baade var ubilligt og efterhaanden vilde umuliggøre al Lovgivning«.

Ved de følgende Vælgermøder i Rønnekredsen var der liv-

lig Deltagelse, og i Rønne var ikke mindre end 1.000 Vælgere mødt frem; selv her syntes Stemningen at have været overvejende for Blem. Denne foreholdt Sode, at han ved de forskellige Møder indtog divergerende Standpunkter, snart det rene Højrestandpunkt, snart et moderat Venstrestandpunkt.

Da Højrevælgerne mærkede den Medbør, Blem havde, navnlig i Rønne, besluttede de at foretage sig noget ekstraordinært, idet de hidkaldte Højres store Agitator, Professor Matzen, til et Møde i Rønne den 24/6. Det annonceredes meget kraftigt i Bornholms Avis; men Venstre besluttede sig — mærkeligt nok — til ikke at deltage. Redaktør Smidt forklarede dette i Bornholms Tidende paa følgende Maade: »Prof. Matzen kende vi, hans Provisorielære kende vi, hans tomme Rum kende vi og hans: Læs videre, hvor intet videre var at læse, kende vi. Lad ham bare læse videre i Ro, mens I tage Eders Middagssøvn i Ro. Men paa Valgdagen møde vi alle som Een, og da vise vi i Gerning, at vi vil intet Provisorium; thi det kaldte Højre i gamle Dage et Grundlovsbrud, et revolutionært Skridt, og saaledes kalder Venstre det endnu«.

Tilslutningen blev derfor heller ikke særlig stor. Mødet talte kun ca. 300 Deltagere. Amtsforvalter Lütken bød Velkommen og Overlærer Hoff dirigerede. Matzen holdt ifølge Avisen et overordentlig interessant, tydeligt og klart Foredrag. Han udtalte bl. a., at det var en Kendsgerning, at Landstinget stedse havde vist Imødekommenhed og kæmpet for en saglig Forhandling, og at Venstre ene var Skyld i Visnepolitiken.

Sode og Pastor Preitz, Vestermarie, havde Ordet for kortere Indlæg.

Medens Blem og Sode i 1. Kreds i Fællesskab havde indbudt deres Vælgere til Møder, var i 2. Kreds Dam Eneindbyder til de Møder, som afholdtes der, nemlig i Povlsker den 15/6, i Svaneke den 19/6, i Neksø den 20/6, i Gudhjem den 21/6 og i Østermarie den 22/6.

Det første af disse Vælgermøder, altsaa Mødet i Povlsker, er særlig udførlig refereret i de bornholmske Blade. Dam udtalte her bl. a., at det var Regeringens Pligt at indtage en mæglende Stilling mellem Folke- og Landsting, men dette havde Estrup forsømt. »Skønt der kunde være Skyld paa begge Sider, var det dog hovedsagelig Regering og Landsting, der maatte bære Ansvaret for Visnepolitiken«. Venstre forlangte ikke Parla-

mentarisme gennemført, men det maatte kræve, at Folketinget fik overvejende Indflydelse paa Finansloven; videre paastod Dam, at Regeringen havde været hensynsløs mod Folketinget.

Efter en kort Bemærkning af Landstingsmand M. P. Jensen, tog den Mand, som i denne Valgkamp blev Hovedordfører for Højres Standpunkt i 2. Kreds, Toldkontrollør Stub, Ordet. »Han paaviste« hedder det i Dagbladets Referat af 16/6 1884, »i et klart Foredrag over Toldsagen, at Regering og Landsting havde villet fremme den simple Mands Vel ved gennem en høj Told paa Luksusartikler at lade en betydelig Del af Statens Byrde falde paa de rige, hvorimod Venstre, som altid fører Menigmands Tarv i Munden, har nedsat Regeringens Satser paa dette Omraade«.

Dams Modkandidat, Kapt. N. A. Koefoed, talte kun kort; han betonede særlig, at han var Forhandlingspolitikens og de saglige Reformers Ven. Ogsaa O. E. Sonne havde Ordet. Han anbefalede varmt at stemme paa Kapt. Koefoed.

De øvrige Møder i Kredsen fik et lignende Forløb som Mødet i Povlsker. Stub fulgte med paa hele Serien, og han var en bidsk Modstander, der stillede Dam en Række Spørgsmaal, som han energisk krævede Svar paa. De drejede sig mest om Fiskeri- og Toldspørgsmaal, hvor Stub var særlig sagkyndig.

Valget i Rønne den 25/6 havde samlet et Par Tusinde Mennesker. Borgmester Olivarius aabnede som Valgbestyrelsens Formand Valghandlingen. Partikulier Broen fik som ordførende Stiller for Blem først Ordet. Han regnede det for en Ære at være Stiller for Blem, hvis hæderlige og rene Karakter, og hvis store Evner berettigede ham til at være aktivt Medlem i Kampen mod Grundlovsforvanskningen.

Blem fik derpaa Ordet. Han betegnede Dagen som en Mærkedag; det gjaldt: Estrup eller ikke Estrup. Der kunde ikke tales om et frit Folk, hvor Folkeviljen ikke blev respekteret. Heller ikke Regeringens Embedsførelse var retfærdig, men politisk bestemt, og naar man beskyldte Venstre for at huse en Fritænker i sin Midte, saa maatte man erindre, at Højres Kirkeminister ogsaa var Fritænker! Hvad den sociale Lovgivning angik var Venstre det førende Parti, der rejste Spørgsmaalet om Alderdomsunderstøttelse.

Prop. Jespersen, Splitsgaard, var ordførende Stiller for Sode. Han talte saa lavt, at Folk vanskelig kunde høre ham, saaledes at der bestandig raabtes: Højere, Højere! Han anbefalede Sode som en bestemt Modstander af Visnepolitik.

Sode udtalte, at han ikke stillede sig af Ærgerrighed, men kun, fordi han var opfordret; blev han ikke valgt, gjorde det ingenting; thi han havde det godt i sin Stilling. Begge Ting var efter hans Mening ligeberettigede. »Han vilde fremme, hvad der kunde være til Held for Land og Folk og tage Hensyn til hver Stands Interesser«.

Pastor Preitz spurgte i den følgende Diskussion, hvad de to Kandidater ønskede at gøre for Forsvaret, hvortil Blem erklærede, at han ikke vilde være med til Landbefæstning af København, men nok til Søforsvar. Sode vilde stemme for alt, hvad Tingene blev enige om; ogsaa han ytrede dog sin Tvivl med Hensyn til Landbefæstningen. H. P. Lund spurgte: »Hvorledes stiller Sode sig til Provisoriet?« Sode svarede: »Hvad Fanden kommer provisoriske Love mig ved? De har jo Lov til at indanke dem for Rigsretten«.

Blem udtalte derefter henvendt til Sode: »Vi har forhandlet som gode Venner; vi har søbet for megen Kaal sammen i gamle Dage til at gøre andet; men Sodes Udtalelse om, at provisoriske Love ikke vedkom ham som Rigsdagsmand, forekommer mig dog saa bagvendt, at jeg maa paatale den. Kan Ministeriet ikke faa vedtaget en Finanslov, kender Grundloven ingen anden Udvej, end at Ministeriet maa gaa sin Vej«.

Ved Kaaringen var der stort Flertal for Blem, men Sode forlangte skriftlig Afstemning. Resultatet af denne blev, at Blem valgtes med 1014 Stemmer, medens Sode fik 661.

Snedker Wang takkede for Landboernes kraftige Støtte til Blem. Blem udbragte et Leve for Sode, og Sode udbragte et Leve for Fædrelandet.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de 2 Kandidater:

	Blem	Sode
Rønne	271 (352)	352 (257)
Hasle	91 (94)	19 (20)
Allinge-Sandvig ..	61 (31)	64 (55)
Vestermarie	185 (189)	19 (15)
Nylars	69 (63)	32 (30)
Knudsker	17 (28)	34 (30)
Nyker	48 (63)	36 (35)
Klemensker	118 (101)	65 (70)
Rutsker	97 (124)	20 (16)
Olsker	57 (45)	20 (17)

(De i Parentes anførte Tal angiver Stemmetallene ved det nærmest foregaaende Folketingsvalg i Juli 1881).

Af Kredsens 2848 Vælgere havde 1675 afgivet deres Stemme; Stemmeprocenten blev derved 58,8 eller lidt lavere end ved Folketingsvalget 3 Aar før, hvor den var 59,9. De afgivne Stemmer fordelte sig med 60,6 % paa Blem imod 60,9 ved Valget i 1881. Sode havde altsaa trods Blems Overlegenhed i Mødernes Debat klaret sig helt godt, og den gamle Teori om, at en anset og vellidt Mand fra Kredsen er bedre Stemmesamler end den tilrejsende Kandidat, havde paany vist sig at være rigtig.

Mest iøjnefaldende var den store Forskydning i Rønne, hvor Blem fra et Flertal paa ca. 100 Stemmer i 1881 stod med en Minoritet paa ca. 80 Stemmer. En lignende Forskydning viste Nabosognet Knudsker. I Øens Hovedstad og dens nærmeste Opland havde Højres stærke Agitation altsaa givet et for Partiet straalende Resultat. Dette følte sig i Venstre som en stor Skuffelse, som kun i ringe Grad afbødedes ved Partiets Fremgang i Allinge- Sandvig, hvor man dog ikke som ved Valgmandsvalget i 1882 opnaaede Flertal.

I Aakirkeby indlededes Valghandlingen af Kaptajn Munch, Loftsgaard, Aaker, som Formand for Valgbestyrelsen. Hver af de 2 Kandidater, Kaptajn Dam og Kaptajn N. A. Koefoed, havde 7 Stillere. Af Kapt. Koefoeds Stillere var de 3 mærkelig nok Fiskere; den ene af disse var dog udeblevet. Dam tog straks Ordet og brød dermed den sædvanlige Skik: først at lade en af Stillerne anbefale Kandidaten. Dams Tale, der synes holdt med større Styrke, end denne Politiker ellers lagde for Dagen i Agitationen, indeholdt en Oversigt over de to Tings Forhold til hinanden, siden 1870. Om sin egen Stilling i Kampen erklærede han, at han havde været imod Finanslovnægtelsen i 1873, men iøvrigt fandt nan ikke, at Venstre var gaaet for vidt. Han vendte sig derefter med stor Voldsomhed imod »den smudsige Agitation«, at Venstre ved Alliancen med Fritænkere skulde have sagt Gudsfrygten Farvel. »Lad den Indsigelse«, udtalte Dam, »siges højt og tydeligt nok fra dette Sted. Jeg har forespurgt mig hos Gud og min Samvittighed i dette Stykke. Svaret lød som en Røst i min inderste Sjæl: Sig til Forsamlingen, sig til Vælgerne: Det er Løgn, ja Løgnen i Skikkelse af politisk Fanatisme og Opblæsthed. Men bort med alle de Farisæer, der tilegne sig alene Tro og Lydighed og bruge Religionen som

et Skærmbrædt for politisk Partilidenskab«.

Dam sluttede med at citere Monrads Ord i Folketinget den 7. Februar 1855, da Fællesforfatningen var til Behandling: »Ingenlunde skal det overraske mig eller bør det overraske Dem, mine Herrer, om der atter kan komme en Periode, under hvilken den ulovlige Vilje, der har Lykken og Magten, muligen atter vil forsøge at bortforklare og bortfortolke vore Rettigheder, men lad os stole paa, at Folket ogsaa vil være aarvaagent«. (Bornholms Tid. 3. Juli 1884).

Derefter talte Landstingsmand M. P. Jensen som Ordfører for Kaptajn Koefoed, som sluttelig holdt sin Vagtale. Han hævdede i denne, at der var indgaaet en samfundsskadelig Alliance mellem Venstre og Socialisterne. Han appellerede til Vælgernes Fædrelandskærlighed og lovede at ville kæmpe for Kongens grundlovsmæssige Ret og Tingenes Ligeberettigelse. Iøvrigt anbefalede han et frugtbart Lovgivningsarbejde fremfor Visnepolitik.

Ved Kaaringen erklæredes Dam for valgt, men Koefoed forlangte skriftlig Afstemning. Denne gav til Resultat, at Dam valgtes med 999 Stemmer, mens Koefoed fik 334.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de to Kandidater:

	Dam	Koefoed
Aakirkeby	102 (118)	4 (5)
Neksø	122 (122)	41 (24)
Svaneke med Christiansø	23 (10)	48 (79)
Aaker	245 (239)	35 (22)
Pedersker	98 (109)	10 (5)
Poulsker	59 (41)	51 (15)
Bodilsker	87 (91)	22 (16)
Ibsker	68 (61)	25 (17)
Østermarie	108 (95)	52 (26)
Østerlars med Gudhjem	63 (91)	28 (18)
Rø	24 (15)	18 (10)

(De i Parentes opførte Tal angiver Stemmerne ved Valget i Juli 1881).

Af 2785 Vælgere stemte denne Gang 1333 eller 47,9 % imod 45,3 % ved Valget 3 Aar før. Dams Stemmetal var omtrent uforandret og bortset fra Svaneke, hvor Venstrestemmerne var fordoblede, var der kun sket mindre Forskydninger i de enkelte

Kommuner. Men Kapt. Koefoed fik 25,1 % af de afgivne Stemmer, medens Højres Kandidat 3 Aar før, O. E. Sonne, kun havde opnaaet knap 20. Koefoed havde sat Højres Stemmetal op med ca. 100; særlig bemærkelsesværdig var Stemmeforskydningen i Landkommuner som Povlsker og Østermarie. En Del af Grunden hertil maa dog fortrinsvis søges i den Omstændighed, at Landboerne fandt Behag i at stemme paa en Landmand, endda en af Kredsens mest ansete.

Skønt Venstre fik begge sine Kandidater valgt med overmægtigt Flertal, havde Partiet dog ingen Grund til at hovere. Efter Forløbet af Valgkampen og den forudgaaende Agitation i Pressen og paa de store Kampmøder havde man haft Grund til at være et betydeligt mere straalende Resultat. Højre saa i Stemmefordelingen en Spore til fortsat Arbejde, selv om det var givet, at dette kun ved et af de Mirakler, som nøgterne Folk aldrig lader indgaa som Led i deres Beregninger, kunde føre til en Mandatforskydning.

20. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

H. E. Sode.

Herman Emil Sode var født den 12/2 1848 som Søn af ugift Cecilie Marie Sode (født 24/2 1824, død i Januar 1914), som den 20/9 1850 blev gift med Smedemester Morten Jørgensen Folkmann, Gildesgaard, Nylars.

Ved sit Giftermaal i 1872 med Anna Hermine Margrethe Clausen, født 20/3 1851, død 1/9 1895, Datter af Lærer i Nylars Jørgen Edvard Julius Clausen (født 22/11 1822, død 1887) og Hustru Birgitha Hermandine Müller (født 8/10 1824, død 29/1 1852) overtog han Stedfaderens Gaard Gildesgaard, Nylars. Denne Gaard solgte han 1/7 1895 og købte Brandsgaard, Knudsker. Her brød i 1901 — til Overraskelse ogsaa for dem af hans mange Venner, der mente at kende hans Forhold ret godt — hans Økonomi sammen, og Brandsgaard blev solgt ved Tvangsauktion.

Sode var i de Aar, der forløb, inden det Sammenbrud indtraf, som ændrede hans Livsbane, en Mand, som blev betroet mange Tillidshverv; han var Strandfoged, Lægdsmand, Forligsmand i Tyendesager, Herredsvurderingsmand for Husmands Kreditforeningen, Formand i den lokale Forskudsforening osv. Fra 1875—95 var han Sandemand i Nylars. Sode var i det

hele vel lidt i den Kreds, hvori han færdedes. Hans Væsen var ligefremt og djærvt, og han var til det yderste hjælpsom overfor alle, der bad ham om en Tjeneste, og det blev i Tidens Løb mange, for det blev efterhaanden en kendt Sag, at hos Sandemand Sode bad man ikke forgæves om en Haandsrækning, enten det gjaldt Affattelsen af en Skrivelse, Bilæggelsen af en Trætte eller Ydelsen af et lille Laan i en Nødsituation.

Da Højre ved Valget i 1884 skulde finde en Modkandidat imod Blem, og kom til det Resultat, at han helst maatte søges blandt Blems egne Standsfæller, faldt som allerede omtalt Valget paa Sode. Han havde dog vanskeligt ved at klare sig overfor sin i Politik og Dialektik veltrænede Sognebo, og Sode kom ikke mere frem som politisk Samlingsmærke.

I et Aars Tid efter sin Fallit boede Sode i et Pensionat i Rønne, hvor han havde noget Arbejde paa Vestre Herreds Kontor. I 1902 rejste han til Amerika, hvor han i Jamestown i New Jersey arbejdede paa en Møbelfabrik. Hans Opgave var at polere Bordplader. Det var et noget ensformigt Arbejde, men Sode befandt sig dog i det hele vel i Amerika i de 12 Aar, han opholdt sig der. Han vandt sig ved sin Elskværdighed og hjælpsomme Optræden her som andet Steds mange Venner og var indenfor det skandinaviske Brodersamfund i Jamestown et skattet og interesseret Medlem.

I 1914 vendte han med en i Amerika opsparet lille Kapital tilbage til Bornholm for at tage Ophold hos sin Søn, Valdemar Sode paa Kannikegaard, Vestermarie. Her tog han, velkendt fra gamle Dage med bornholmsk Landbrug, Del i det paa Gaarden forefaldende Arbejde. Men i 1922 blev han angrebet af Tuberkulose og flyttede over til Bukkegaard i Nyker, der ejedes af Christian Bohn Rømer, som var gift med hans ældste Datter, Vilhelmine Birgithe Sode. Den 8/1 1924 afgik han ved Døden, næsten 76 Aar gammel.

K. G. Brøndsted.

Karl Gustav Brøndsted er født den 12/4 1851 i København som Søn af Kommunelærer, senere Skoleinspektør Carl Gustav Brøndsted (født 1818, død 1903) og Hustru Vilhelmine Marianne Thala, født Petersen (født 1820, død 1900).

Brøndsted blev i 1869 Student fra Metropolitanskolen og cand. philol. 1876. Efter at have undervist i nogle Aar ved københavnske Skoler samt et Par Aar ved Gotfred Rodes Høj-

skole i Ordrup, blev han i 1881 ansat som Adjunkt ved Statsskolen i Rønne. Her blev han en ivrig Deltager i 80'ernes hidsige politiske Debat. Paa en frisk og skarp Maade imødegik han i talrige Bladartikler i Bornholms Avis Venstres Synspunkter, og særlig kritiserede han dette Parti og dets stedlige Repræsentanter for dets Holdning i Forsvarssagen. Han var en ivrig Tilhænger af, at Hovedstaden befæstedes, og indtog i det hele et saa krast Højrestandpunkt som muligt. Estrup var baade som Person og Politiker Brøndsteds Ideal; dette fremgaar ogsaa af det Mindeskrift, som Brøndsted mange Aar senere (i 1925) udsendte om Provisoriepolitikens Førstemand. Hans Polemik havde maaske undertiden et saa akademisk Præg, at han ikke rigtig blev forstaaet af Menigmand, men Kraft var der i Slagene, som han rettede mod Modpartiets Førere, og hans Ord havde somme Tider en Understrøm af svidende Ironi. Saaledes hedder det i en Replik til Blem, hvis Fornavn jo var Markus: »Tvende Markus'er har Verden ejet; en i Rom for snart 2000 Aar siden*); en paa Bornholm i Nutiden; agt derfor paa ham I dødelige, mens han er iblandt Eder«.

Brøndsted talte ved de offentlige politiske Møder samt naturligvis af og til ved Højrepartiets særlige Sammenkomster. Han gled dog efterhaanden i Baggrunden for en anden af Statsskolens Lærere, Adjunkt A. V. Øllgaard, hvis Maade at udtrykke sig paa passede bedre til Vælgerfolkets Forstaaelse og Indstilling. Det var nu ikke alene i politiske Spørgsmaal at Brøndsted gav sit Besyv med i Laget; naar Borgerne i Rønne samledes til Drøftelse af deres Bys Forhold af forskellig Art, krydredes Debatten ikke sjælden af Brøndsteds Indlæg, i hvilke han uden Hensyn til Per og Povl og de gængse Opfattelser kritiserede de lokale Forhold. Som Karakteristik i saa Henseende kan citeres følgende Brudstykke af et Foredrag, han i April 1883 holdt paa et Møde i »Danebrog«, hvor man drøftede Oprettelsen af et Museum i Rønne; det hedder heri: »Naar jeg betænker, at Bornholms Hovedstad har ydre Præg som et større Fiskerleje, at dens Kirke udvendig kun taaler at ses i landskabelig Afstand og indvendig er saa stilløs som vel muligt baade i Farver og Forhold, at dens Raadhus er udsøgt hæsligt og i Grimhed kun overgaas af de to Vandposte, der koketterer

*) Formentlig Kejser Marcus Aurelius, som Brøndsted særlig beskæftigede sig med i sine filologiske Arbejder.

til det tværs over Store Plads, at vor mest monumentale Statuegruppe er den kjoleklædte Gentleman med de to Hunde (af Blandingsrace), der nede paa Havnen vække alle Tilrejsendes Forundring — saa synes hint Kunstgalleri at træde tilbage i Haabets Verden og gjemme sig i en fjern Fremtids Taage«.

Allerede inden Brøndsted kom til Bornholm, havde han debuteret i Litteraturen, idet han i 1878 udsendte Romanen »I Bølgegang«. 1881 udkom Dramaet »Curtius«. De to Bøger vakte ikke større Opmærksomhed, og Brøndsted forholdt sig derefter tavs i 10 Aar. Saa kom i 1891 »Junkeren fra Varnæs«, en lyrisk Digtning over et sønderjydsk Sagn, og i 1893 Nutidsfortællingen »Frihed«, hvori Forfatteren med stor Styrke vender sig mod Radikalismen i Kunsten og fremsætter sine Synspunkter med Hensyn til den Opløsning, Realisationen af Frihedsbegrebet medfører. Samme Tendens kendetegner en Række af hans senere Bøger; undertiden er hans Iver efter at protestere imod Tidens Forfald paa det politiske, æstetiske eller etiske Omraade saa stor, at han betjener sig af Pjecer eller Flyveskrifter. Lige til de senere Aar har han af og til i Dagspressen fremsat sine karakteristiske, af en mandig Personlighed prægede Kommentarer til Dagens Begivenheder.

I 1894 »byttede« Brøndsted Embede med senere Rektor M. C. Koefoed, der dengang var Adjunkt ved Kathedralskolen i Aarhus. Her blev Brøndsted Overlærer 1902, Lektor 1919. Han faldt for den ny Tjenestemandslovs 70-Aars Grænse 1921. Efter sin Afgang fra Skolen flyttede han til Gentofte, hvor han vedvarende bor.

Brøndsted blev den 12/7 1881 gift i København med Clara Margrethe Kirstine Thomsen, født 10/4 1858 i København, Datter af Overrevisor i Krigsministeriet, senere Kontorchef i Finansministeriet og Etatsraad Hans Henrik Thomsen (født 1817, død 1892) og Hustru Ane Vilhelmine, født Krause (født 1827, død 1887).*)

J. S. Lütken.

Johannes Sylvester Lütken var født den 27/1 1830 i Mern i Præstø Amt som Søn af Sognepræst Otto Diderik Lütken —

*) Om K. G. Brøndsteds Forfatterskab henvises iøvrigt til Dansk biografisk Leksikon, Bind IV (K. K. Nicolajsen), hvoraf foranstaaende korte Redegørelse delvis er et Uddrag, samt Alfred Ipsen: »Litterære Portrætter«, 1906; Holger Jørgensen: »Bøger og Mænd«, 1926.

senere Sognepræst i Karleby paa Falster — født 24/10 1793, død 16/4 1866 — og Hustru Cecilie Marie, født Leuning. Han blev Student 1847 (privat dimitteret) og cand. polit. 1852. Aaret efter ansattes han som Assistent i Finansministeriet, hvor han i 1858 avancerede til Fuldmægtig og 1874 udnævntes til Chef for Statsaktivkontoret. Den 14/10 1875 overtog han Embedet som Amtsforvalter i Rønne, hvorfra han den 12/9 1886 forflyttedes til Amtsforvalterembedet i Vejle. Her døde han den 5/4 1896.

I de 11 Aar, Lütken var Embedsmand i Rønne, viste han megen Interesse for Byens offentlige Anliggender. Han var i længere Tid Formand for Rønne Haandværker- og Industriforening, og han holdt som saadan Festtalen ved Bornholms Industriudstillings Aabning i Rønne den 24/6 1881. Fra 1881—84 var han Medlem af Rønne Ligningskommission og fra Nytaar 1885 til sin Bortrejse fra Øen Medlem af Byraadet i Rønne.

Lütken var stærkt politisk interesseret, og som de fleste Embedsmænd paa den Tid var han Højremand. Det var særlig Forsvarssagen, som han ivrede for, og om denne skrev han gentagne Gange Afhandlinger og Artikler i Bornholms Avis. Hans Indlæg om dette og andre politiske Emner var velformede og bar Præg af, at det var ham en Hjertesag at slaa til Lyd for de Anskuelser, han havde sluttet sig til. I den Kreds af bornholmske Embedsmænd, som søgte at dæmme op for Venstres voksende Indflydelse paa Bornholm i Aarene henimod Midten af Firserne, indtog han en førende Stilling, og som omtalt i Kapitel 19 blev han i Januar 1883 Formand for den nystiftede Højrevælgerforening for 1. Valgkreds.

Lütken var gift med Frederikke Elise von Buchwald, født 1843, død 1924. Af Ægteparrets Børn blev Agnete L. (født 30/3 1871) den 12/11 1900 gift med Overlæge, Dr. med. Marius Claudius, Frederiksberg Hospital (født 29/1 1872). En anden Datter er fhv. Oversygeplejerske i Hæren Cecilie L. (f. 31/5 1864). En Søn, Otto L. (født i Rønne 11/8 1880, død 22/3 1934) var Skibsfører og Hydrograf i Kongomarinen fra 1907—15, fra 1927 til sin Død en ret produktiv Forfatter.

V. J. Skrydstrup.

Villads Jensen Skrydstrup var født den 17/7 1839 i Rejsby i Sønderjylland, 1½ Mil syd for Ribe som Søn af Gaardejer Hans Skrydstrup og Hustru Anna Cathrine, født Schack. Efter en kort Tid at have været i Møllerlære blev han Elev paa Tønder Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1860. Kort efter blev han ansat som Andenlærer i Møgeltønder, hvorfra han 1862 forflyttedes som Andenlærer og Organist til Neksø Borgerskole; her udnævntes han den 20/9 1882 til Førstelærer og Inspektør.

I Firsernes Kampaar tog Skrydstrup meget energisk Del i Højres Agitation i 2. Valgkreds. Baade paa Møder og i Øens Blade angreb han Venstres Politik og Politikere, særlig Kaptajn Dam, overfor hvem hans Polemik undertiden var stærkt personlig.

Han døde ganske pludselig den 7/1 1889 paa et Møde, som Højrevælgerforeningen for Aakirkebykredsen afholdt paa Hotel »Østersøen« i Svaneke.

Skrydstrup blev den 4/9 1863 gift i Østermarie Kirke med Marie Georgine Sonne (født 12/1 1835 i København, død 4/2 1904 i Neksø), Datter af Amtsforvalter i Kallundborg Jørgen Magnus Sonne. Af Ægteparrets Børn var Anna Thyra S. (født 19/4 1864) gift med nu afdøde Skoleinspektør i Rønne N. M. Engell. En anden Datter, Agnes S. (født 14/11 1865, død 1937) blev efter Moderens Død Klasselotterikollektrice i Neksø.

J. H. Stub.

Jørgen Hansen Stub var født den 21/10 1835 i Allinge som Søn af Skomager Hans Stub og Hustru Kirstine, født Hansen. Kun 15 Aar gammel maatte han selv tjene sit Brød; han drev om Sommeren nogen Handel med forbisejlende Skibe og om Vinteren Laksefiskeri. I 1857 blev han — 22 Aar gammel — Skipper paa en lille Jagt, der sejlede mellem Bornholm og København. 1862 kom han i Toldvæsenets Tjeneste som Medhjælper ved Toldstedet i Allinge, hvorfra han senere forflyttedes som Toldofficiant til Fiskerlejet Vang. Her blev han 1871 udnævnt til Toldassistent; Aaret efter blev han ansat som Toldassistent i Rønne. 1876 blev han konstitueret og — i 1877 — fast ansat som Toldoppebørselskontrollør i Neksø. Dette Embede varetog han i 34 Aar, idet han først søgte sin Afsked i 1911, 76 Aar gammel. Allerede mens han var Toldassistent i

Rønne, nemlig i 1873, blev han udnævnt til Bestyrer af Bornholms Redningsvæsen; dette Hverv, der senere ogsaa kom til at omfatte Ledelsen af Redningsvæsenet paa Møen og Stevns, bevarede han lige til sin Død eller i 43 Aar.

Stub nærede i det hele taget en overordentlig stor Interesse for alt, hvad der knyttede sig til Fiskeriets og Søfartens Forhold. Det var paa hans Initiativ, at »Bornholms Søforsikringsselskab for dækkede og aabne Baade« oprettedes, og han var i en lang Aarrække Selskabets Formand. Han var ogsaa Medstifter af »Bornholms og Christiansø Fiskeriforening«, hvis Formand han var fra Foreningens Dannelse — den 16/2 1883 — til 16/7 1910, altsaa i over 27 Aar. Denne Lederstilling førte ham i nært Samarbejde med de bornholmske Fiskere, hvis Interesser han paa enhver Maade søgte at fremme. Bl. a. arbejdede han med megen Energi for Statstilskud og Statslaan til de bornholmske Fiskerihavne. Han havde iøvrigt ogsaa i mange Aar Sæde i Dansk Fiskeriforenings Bestyrelse og han var Formand for det bornholmske Aalegaardsnævn.

Hans Kongstanke var Opførelsen af en stor Nødhavn i Neksø. Utallige Indlæg har han forfattet om denne Sag, dels Artikler til Dagblade og Fagskrifter, dels Henvendelser til Regering og Rigsdag. Jeg mindes endnu fra de første Aar af min egen Rigsdagstid, hvorledes den da omtrent firsaarige Mand paa sin energiske, næsten plagsomme Maade foreholdt mig alt, hvad der efter hans Mening talte for, at hans Havneplan burde gennemføres. En Menneskealders Skuffelser havde ikke kølnet hans Ildhu.

I denne Forbindelse skal ogsaa nævnes, at det var Stubs Arbejde med Redningsvæsenets Forhold, der førte til Anlæg af den landskendte Sti fra Salne til Baadstad i Rø.

Men Toldkontrollør Stub tog ogsaa virksomt Del i Arbejdet med andre offentlige Forhold, end dem, der knyttede sig til Fiskeri- og Havnespørgsmaal. Han havde — første Gang valgt den 3/1 1894 — i en Aarrække Sæde i Neksø Byraad og var et virksomt Medlem af Havneudvalget, Skolekommissionen o. s. v. Han var et af de 5 store »S'er« (O. E. Sonne, P. K. Sode, Chr. Strand, L. M. Skovgaard og J. H. Stub), der i 80'erne og 90'erne med lokalpatriotisk Iver — og Ensidighed — kæmpede for at føre Østkystens Hovedby — Neksø — frem i erhvervsmæssig, kommerciel og kulturel Henseende, for at den ikke i for høj Grad skulde distanceres af Vestkystens stærkt

voksende By, Rønne. I 1884 blev han Formand for Neksø Haandværker- og Industriforening, og som saadan gennemførte han Opførelsen af Teknisk Skole, i hvis store Bygning han ogsaa fik indrettet en Realskole.

Stub var stærkt politisk interesseret, og baade i Bladartikler og paa Møder deltog han med den for ham karakteristiske korte og hvasse Form i Højres Agitation. Det var dog ikke saa meget de store politiske Principspørgsmaal, han ved saadanne Lejligheder beskæftigede sig med, men visse Enkeltheder, der laa hans specielle Interesser nær, og hvor han fandt, at hans politiske Modstandere havde fejlet.

Stub blev den 3/5 1859 gift i Ruts Kirke med Caroline Hansine Schou, født paa Skovgaard i Rutsker den 31/1 1832, Datter af Gaardejer Jens Hansen Schou og Hustru Kirstine Margrethe Hansdatter, født Lund. Han døde den 4/5 1916, næsten 81 Aar gammel.*)

M. E. Kirketerp.

Morten Emil Kirketerp blev født den 26/9 1848 paa Herregaarden Høgholm nord for Ebeltoft som Søn af Kammerraad Morten Kirketerp og Hustru Ida Elisabeth, født Kirketerp. Han blev Student fra Aarhus Katedralskole 1868 og begyndte derefter at studere Medicin, men den Interesse for Landvæsenet, han fra Barndommen af havde næret, tog Overhaand; han opgav derfor snart at blive Læge og blev Landvæsenselev paa Herregaarden Lystrup. I Februar 1873 købte han Lehnsgaard i Østerlars af Proprietær H. A. Engell (for 62.000 Rdl.). Denne Gaard drev han gennem Aarene op til at blive en af Øens bedste Gaarde. Han interesserede sig levende for alle Fremskridt paa Jordkultiveringens og Husdyravlens Omraade, og med en Handletrang og Resoluthed, som var karakteristisk for Kirketerp i saavel hans private som hans offentlige Virksomhed, søgte han at drage Nytte af de nye landbrugsfaglige Metoder og Eksperimenter. Han var en Foregangsmand, som blandt de bornholmske Landmænd arbejdede for nye og bedre Driftsmetoder; hans Virksomhed bidrog bl. a. til en Udvi-

*) Se iøvrigt C. J. Hagemanns Artikel: »Borgere i Barndommens By« (Bornholms Tidendes Julenummer 1931), samt P. K. V. Pedersens Jubilæumsbøger: »Bornholms og Christiansøs Forsikringsforening af Fiskerfartøjer i 50 Aar« (Rønne 1932) og »Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening i 50 Aar« (Rønne 1933).

delse af de bornholmske Roearealer. Han havde endvidere et aabent Blik for Betydningen af Oprettelsen af Slagterier, Mejerier og andre Andelsforetagender. Det skyldes ikke mindst hans Virksomhed, at Udviklingen paa dette Omraade førtes frem i et hurtigt Tempo og med gode Resultater. Det var ikke et Tilfælde, at hans Hjemsogn, Østerlars, blev det første Sted paa Øen, hvor man oprettede et Andelsmejeri — Dybdal — og han stod i Spidsen for Arbejdet med Starten af Bornholms Andelssvineslagteri, hvis første Bestyrelsesformand han blev (med M. P. Blem som Næstformand). Kirketerp ivrede ogsaa for, at der skulde anlægges en Jernbane paa Bornholm. Mange saa med Skepsis paa denne Plan; for mange stod det som et Dogme, at Øen var for lille til, at et saadant Foretagende kunde bære sig. Men Kirketerp var utrættelig i sin Agitation for Sagens Fremme.

I det hele var Kirketerp en livlig Deltager i Dagspressens og de offentlige Møders Debatter om de mange Spørgsmaal, som i 80'erne og 90'erne stod paa Dagsordenen her paa Øen, derunder ogsaa de politiske. Han var Højremand, men han hævdede ofte Standpunkter, som afveg fra Partiets officielle. Saaledes billigede han ikke Estrups Fæstningspolitik. Ved Valget den 21/1 1890 stillede han sig som Højres Kandidat imod Kaptajn Dam; han opnaaede 397 Stemmer imod Dams 1114.

Det var særlig indenfor Landbrugernes forskellige Sammenslutninger, at Kirketerps Virksomhed fik Betydning. Den 1/1 1883 blev han Formand for Bornholms landøkonomiske Forening (efter Otto Jepersen, Splitsgaard). I December 1895 ønskede han at træde tilbage, og Løjtnant H. Holm, Simblegaard, fungerede som Foreningens Formand i 2 Aar, men den 30/12 1897 indvilgede Kirketerp i paany at paatage sig Formandsskabet, som han derefter beklædte til sin Død. Ved Foreningens Generalforsamling den 20/11 1899 blev der — i Anledning af at han paa det Tidspunkt havde siddet i Bestyrelsen i 25 Aar — overrakt ham en Hædersgave (et Skrivebord og et Gulduhr med Inskription). Desuden kan nævnes, at han allerede i 1876 blev Formand for Bornholms Gødningsforening, at han var Repræsentant i Landbygningernes almindelige Brandforsikring, samt at han energisk støttede M. P. Blem i hans Kamp for Konverteringen indenfor Østifternes Kreditforening, jfr. Omtalen af denne Sag i M. P. Blems Biografi. Fra 1/1 1889 til 31/12 1894 var han Medlem af Østerlars—Gudhjem Sogneraad.

I sin Virksomhed som Leder af den landøkonomiske Forening viste han megen Forstaaelse af de mindre Landbrugeres Kaar, skønt kun et Faatal af disse stod som Medlemmer af den nævnte Organisation. Det var paa hans Initiativ, at man paabegyndte de saakaldte Husmandsudflugter paa Bornholm til Besigtigelse af veldrevne Brug. Ogsaa for Præmieringen af Husmandslodder — en Sag, der havde nær Forbindelse med Husmandsudflugterne — viste Kirketerp megen Interesse. Som en Anerkendelse for hans Arbejde paa at forbedre Husmændenes Forhold overrakte en Repræsentation for bornholmske Husmænd ham den 25/7 1896 en Takkeadresse, ledsaget af en Gave — en sølvbeslagen Merskumspibe, der bar Inskriptionen: »M. E. Kirketerp — fra taknemmelige Husmænd«.

Den 26/5 1892 udnævntes Kirketerp til Ridder af Dannebrog og den 19/8 1902 til Jægermester.

Kirketerp blev den 19/9 1873 gift med Sofie Margrethe Jespersen, født 13/1 1851, Datter af den kendte bornholmske Landmand Jesper Nikolaj Jespersen (født 11/5 1815 i Rønne, død 19/2 1888 i København) og Hustru Hansine Petrea, f. Colberg (født 28/12 1823 i Rønne, død sammesteds 14/12 1904). Proprietær J. N. Jespersen boede 1840—56 paa Vestergaard i Vestermarie, 1856—77 paa St. Almegaard i Knudsker. Han var Broder til Hans Koefoed Jespersen, som ejede Nabogaarden Sejersgaard, biograferet i denne Afhandling, Afsnit 2, Side 138 f. f.

I Kirketerps Ægteskab var 2 Sønner og 5 Døtre, hvoraf den yngste, Asta K., født 10/12 1882, blev gift med O. Klingenberg Jochumsen, der overtog Lehnsgaard efter Svigerfaderen.

Kirketerp døde den 24/9 1908 i København.

21. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND BLEM, DAM OG M. P. JENSENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGERNE 1884—85, 1885—86 OG 1886—87.

I Rigsdagssamlingen 1884—85 havde de 3 bornholmske Rigsdagsmænd slet ikke Ordet under Tingenes offentlige Forhandlinger. Blem var heller ikke Medlem af noget Udvalg; Dam sad kun i Finansudvalget. Her blev han iøvrigt ikke genvalgt som Sekretær; til denne Post udpegede Venstre den meget radikale Hansen, Ølstykke. Hvad Grunden til dette Skifte var, er ikke oplyst, men det ligger nær at antage, at man i Venstre

under den storpolitiske Strids Skærpelse har ønsket at have en radikalt præget Partifælle paa Posten som Sekretær i det eneste betydningsfulde Udvalg i Folketinget, Finansudvalget, hvortil man i denne Samling praktisk talt henviste alle de af Regeringen forelagte Lovforslag. I samme Retning taler, at da Folketinget skulde vælge Medlemmer til et Fællesudvalg for de to Ting angaaende Finanslovforslaget, var der 2 af Medlemmerne af Finansudvalget i Folketinget, der af dette Ting ikke blev indvalgt i Fællesudvalget, og den ene af disse var Dam. Man var aabenbart ikke helt sikker paa, at han i en Kampsituation vilde være tilstrækkelig programfast.

M. P. Jensen sad i 2 Udvalg i Landstinget; det ene behandlede Lovforslaget om smitsomme Sygdomme, det andet Bevillingen til Anlæg af undersøiske Telegrafkabler. Endvidere blev M. P. Jensen udpeget til sammen med 14 andre Landstingsmænd at overbringe Kongen den af Tingets Højreflertal vedtagne Adresse til Støtte for Ministeriet Estrup.

Heller ikke i den følgende Rigsdagssamling — 1885—86 — havde de 2 bornholmske Folketingsmænd Ordet i Tinget, og udover Dams traditionelle Plads i Finansudvalget, havde de 2 Tingmænd ikke Sæde i noget Udvalg. M. P. Jensen var Medlem af eet Udvalg (angaaende Tøjhusetablissementets Omordning); han havde i Salen kun Ordet i et enkelt Lovgivningsspørgsmaal, nemlig vedrørende Ophævelsen af den særlige bornholmske Arveret til Selvejergaarde og Proprietærgaarde.

Disse Arveregler var, bortset fra den gamle Strandingsforordning af 1785, den sidste Rest af de særlige Retsregler for Bornholm. Hovedbestemmelsen i den for Bornholm gældende Arveordning gik ud paa, at Gaarden gik i Arv til den *yngste* Søn; for saa vidt der ikke var Sønner, men Døtre, arvedes Gaarden af den *ældste* Datter. Disse Regler havde oprindelig udviklet sig hos Befolkningen som uskrevne Vedtægter, som man bøjede sig for og dømte efter. Den ældste Dom paa Bornholm, der bekræftede disse Regler, blev afsagt den 28/8 1563 ved Bornholms Nørreherred af 13 bornholmske Tingmænd om en Gaard i Klemensker Sogn. I 1754 blev Reglerne nedskrevet af den daværende Rektor ved Rønne Latinskole, Skovgaard. Da han senere blev Landsdommer, udgav han i 1771 en Pjece, hvori de bornholmske Arveregler var optaget. De skal efter Skovgaards Oplysning være blevet stadfæstede paa en almindelig Herredag 1635. I samme Pjece omtales, at disse mærke-

lige Regler ikke findes i noget af de nordiske Lande, men at de benyttes enkelte Steder i Tyskland og England. Deres Formaal var at forhindre, at Gaarden kom ud af Familien. Imidlertid blev der i Midten af det 18' Aarhundrede, da Priserne paa de bornholmske Gaarde hævede sig betydeligt, ligesom ogsaa Folkemængden steg, større Rift om Arveretten til Gaardene end hidtil. Dette førte til adskillige Processer, idet der var Uklarhed om de uskrevne Vedtægter. Kongen nedsatte da en Kommission, hvori bl. a. den berømte bornholmske lovkyndige Professor Kofoed-Anker havde Sæde. Kommissionen gennemgik de bornholmske Arvebestemmelser, og Betænkningen herom gav Anledning til, at det ved kgl. Forordning af 14/10 1773 blev fastslaaet, at den gamle bornholmske Praksis var Lov for denne Provins.

I den følgende Tid blev der dog af og til ført Klager over disse Regler, særlig fordi den yngste Søn — »Gaarddronten« — henholdsvis ældste Datter fik en urimelig gunstig Stilling i Forhold til hans (eller hendes) Søskende, der ved Boopgørelsen kun fik tildelt en ubetydelig Arvelod paa nogle faa Hundrede Rdl., lidt Løsøre osv.. Utilfredsheden medførte, at en af Bornholms Stænderdeputerede, Byskriver Olivarius fra Svaneke i 1844 i Roskilde Stænderforsamling indbragte en Klage over Forordningen og anmodede om, at den maatte blive underkastet en Drøftelse, for at man kunde opnaa en tidssvarende Ændring, men de 2 andre Stænderdeputerede fra Bornholm, som var Gaardejere, stillede sig køligt over for hans Forslag, der blev nedstemt med 40 Stemmer mod 18.

Senere blev der paany Uro paa Bornholm over Forordningen, og man blev efterhaanden mere og mere stemt for at faa den ophævet og de almindelige danske Arveregler indført. I 1882 holdt de 2 Folketingsmænd Blem og Dam et Møde i Almindingen, hvortil de havde indbudt Gaardejere for at forhandle, om man ikke skulde se at blive fri for den gamle Bestemmelse og komme ind under de almindelige danske Arvebestemmelser. Forsamlingen, der talte flere Hundrede Mennesker, vedtog enstemmigt, at den ønskede dette. Det blev dog samtidig udtalt, at en Ændring ikke skulde forceres igennem, men man vilde overveje sin endelige Stilling i saa Henseende. I 1884 rejste Øens Landstingsmand, M.P. Jensen, som Medlem af Amtsraadet Spørgsmaalet i dette, og Raadet indsendte et Andragende til Ministeriet om at faa Forordningen ophævet.

Justitsminister Nellemann efterkom Amtsraadets Henstilling og forelagde i Rigsdagssamlingen 1884—85 et Forslag om, at Forordningen af 14/10 1773 erstattedes med de samme Arveregler som var gældende i det øvrige Danmark.

Ved Forslagets Forelæggelse i Landstinget udtalte M. P. Jensen sin Tak til Ministeren, fordi han havde efterkommet Henvendelsen fra Bornholm. Om det foreliggende Lovforslag udtalte han iøvrigt bl. a. følgende: »Tanken i den gamle Forordning har været den at bevare Bornholms Selvejergaarde i de samme Familier. Denne Tanke kan vistnok synes smuk og rigtig; den er dog ikke gjennemført i sin Almindelighed, idet Forordningens Bestemmelser ikke hindrer, at Gaardene ved Omgaaelse af Loven kan sælges til Fremmede, saaledes at altsaa det, som har været tilsigtet, er blevet illusorisk. Det er saaledes en Kjendsgerning, at der kun er ganske enkelte Gaarde i hvert Landsogn, som gjennem flere Slægtled er blevet bevaret i samme Familie. Meget er i mange Tilfælde kun blevet ved den gode Hensigt, men hvad der derimod er sket, er, at naar f. Eks. en Ejer eller Ejerinde af en Gaard dør, og der ikke er truffet de fornødne Forholdsregler, saa bliver Gaarden tilkjendt den efter Forordningen nærmest berettigede Arving, der nu paa en efter moderne Begreber uretfærdig Maade begunstiges paa de øvrige Arvingers Bekostning. Ofte er det sket, at Vedkommende umyndige Arvings Værge har faaet Tilladelse til at sælge Gaarden umiddelbart efter, at den er faldet i Arv, og Forordningen saaledes ganske er blevet ignoreret. Det viser sig ogsaa, at Gaardejerne, naar de frygter for, at Forordningens Bestemmelser skal komme til Anvendelse efter deres Død, skynder sig at træffe saadanne Forholdsregler i levende Live som at sælge Gaarden og fordele Købesummen mellem Arvingerne, saa at Forordningens Forskrifter ej komme til Anvendelse ved deres dødelige Afgang. Det er dog formentlig meningsløst, at der eksisterer en Lov, som Befolkningen frygter for skal komme til Anvendelse, og som den derfor søger at omgaa ved Forholdsregler som de nævnte.« (Landst. Forh. 1885—86, Sp. 29—30).

Da der altsaa var fuld Overensstemmelse mellem Justitsministeren og Bornholms Repræsentant i Landstinget, og der ikke fra nogen Side blev fremsat reelle Indvendinger imod Forslagets Bestemmelser, var der Grund til at vente, at det skulde have faaet en let Gang igennem Tinget. Venstremanden Strand-

skov fandt imidlertid, at der ikke var nogen Garanti for, at de paagældende selv ønskede de omhandlede Retsregler ændrede. Den Omstændighed, at Øens Amtsraad havde udtalt sig for det, og at det ogsaa var blevet anbefalet af Amtmanden og Herredsfogderne paa Øen, var efter Strandskovs Mening ikke tilstrækkeligt Grundlag til at gennemføre Lovforslaget. Han ønskede det derfor prøvet i et Udvalg for at faa konstateret, om Selvejerbønderne paa Bornholm i Virkeligheden ønskede dets Gennemførelse. Baade Justitsministeren og M. P. Jensen fraraadede i høj Grad dette; Strandskov fastholdt imidlertid sit Forslag, der dog blev nedstemt med 33 Stemmer mod 6.

Lovforslaget kom dog ikke længere end til 2. Behandling i Landstinget, da Samlingen sluttede meget tidlig. I den følgende Rigsdagssamling — 1886—87 — forelagde Justitsministeren Lovforslaget paany og i uforandret Skikkelse. I Mellemtiden havde Bornholms landøkonomiske Forening taget Stilling til Sagen og stærkt anbefalet dens Fremme. Derfor erklærede ogsaa Strandskov sig fuldt tilfreds, men der rejste sig nu Vanskeligheder fra en helt anden Side, idet Lensgreve Frijs-Frijsenborg erklærede, »at det stod for ham som en mislig Sag overhovedet at røre ved de bestaaende Arvefølgelove.« »Jeg maa ganske vist,« udtalte Greven, »indrømme, at saadanne Love ligesaavel som andre kunne blive forældede og ikke længere tidssvarende, og muligt er det Tilfældet med den Lov, der her er Tale om, men jeg tror, at Landstinget vil staa sig ved at benytte alle de Midler, der staa i dets Magt, for at faa Sagen virkelig undersøgt og ikke gaa til at vedtage et Lovforslag, som dette, uden at have faaet saa meget som muligt at vide om de virkelige Forhold«. (Landst. Forh. 1886—87, Sp. 255—56).

Grev Frijs støttedes i sine Bemærkninger af en anden af Tingets Højremænd, Proprietær Brejnholt, der udtalte, at man muligvis stod overfor et Lovforslag, der gik ud paa, »at løsne det faste Baand, der endnu her i Danmark knyttede Gaardene til Slægten,« og han manede Tinget til Overvejelse og til Undersøgelse af denne Sag, før man endelig overskar det sidste Baand. Baade M. P. Jensen og Justitsministeren søgte at tale de to Herrer til Rette. Det, som navnlig Greven til Frijsenborg ængstedes for, var, at man stod overfor Planer, der i sine yderste Konsekvenser kunde føre til en Lovgivning om Lehn og Stamhuse samt til en Udstykning af de større Gaardes Jorder.

Justitsministeren fremsatte overfor Greven nogle beroligende Udtalelser i saa Henseende, men han fastholdt sit Krav om et Udvalg, og dettes Nedsættelse vedtoges med 24 Stemmer mod 12.

Grev Frijs blev selv Formand for Udvalget, hvori M. P. Jensen naturligvis fik Sæde. Han blev iøvrigt valgt til Udvalgets Ordfører. Det lykkedes ved Sagens Drøftelse indenfor Udvalget efter Indsamling af en Del Oplysninger at overvinde de Betænkeligheder, der var fremsat imod Forslaget, hvorfor det blev indstillet til Vedtagelse i uforandret Skikkelse. — Da det blev oversendt til Folketinget, blev det af begge de bornholmske Folketingsmænd modtaget med megen Velvilje. Blem holdt en længere Tile, i hvilken han paa Grundlag af omfattende Arkivstudier med stor Udførlighed gennemgik de bornholmske Arveregler fra Arilds Tid og op til de nyere Dage. Det blev ikke henvist til noget Udvalg, men til Lovforslagets 2. Behandling blev der af Dam og Blem stillet et Ændringsforslag, der kun tilsigtede at ændre en Overgangsbestemmelse, idet det oprindelige Lovforslag indeholdt en Regel, hvorefter Gaarde, der under Ægteskab var indkøbt for fælles Midler, kun skulde omfattes af de nye Arveretsregler, naar den ene af Ægtefællerne var død ved Lovens Ikrafttræden, fra det Tidspunkt, da der første Gang efter den anden Ægtefælles Død indtraadte et Besidderskifte. Der blev nu tilføjet, at dette dog kunde ske, forsaavidt der opnaaedes Samtykke fra den første Ægtefælles efterlevende Arvinger eller, hvis de var umyndige, deres Værger.

Justitsministeren havde intet at indvende imod denne Ændring, der blev vedtaget enstemmig. Det saaledes ændrede Forslag blev uden Modsigelse fra nogen Side vedtaget i begge Ting og under 8/1 1887 ophøjet til Lov.

I Samlingen 1886—87 havde M. P. Jensen iøvrigt ikke Ordet udover de (5) Gange, han talte om de bornholmske Selvejergaarde. Blem havde ligeledes Ordet 5 Gange, Dam 4. Af Blems Indlæg skal kun nævnes, at han ved Behandlingen af et Lovforslag om Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Brug af Maskiner gennemgik Lovforslaget meget grundigt og kritiserede en Del Bestemmelser, som han fandt upraktiske for Landboerne. Efter Lovforslaget skulde det saaledes være forbudt, at Børn under 10 Aar beskæftigede sig med Maskiner paa Landet. Blem udtalte, at han selv fra han var 8 Aar havde

kørt Heste i »Hestegang«; det samme forlangte han af sine egne Børn, og han fandt det meningsløst at forbyde dette.

I denne Samling, hvor Visnepolitiken i nogen Grad blev likvideret, og hvor der derfor i Modsætning til de 2 foregaaende Samlinger blev nedsat et betydeligt Antal Udvalg, fik Blem 6 Udvalgspladser, nemlig vedrørende Lovforslagene om: 1) Oprettelse af en Hypotekbank, 2) Beskyttelse af Varemærker, 3) Forandringer i Retsplejen (her var Blem Sekretær), 4) Regler ved Paasejling, 5) Hærens Forplejningsvæsen og 6) Beskyttelse ved Brug af Maskiner (ogsaa for dette Udvalg var Blem Sekretær).

Ved Samlingens Begyndelse blev Dam mærkelig nok ikke indvalgt i Finansudvalget, men da et af Venstres Medlemmer faldt ud ved Valget i Januar Maaned, indtraadte Dam paany. Han var derudover Medlem af 4 Udvalg, nemlig angaaende: 1) Konverteringen af Statsgælden, 2) Brændevinsbeskatningen, 3) Regler under Paasejling og 4) Foranstaltninger vedrørende smitsomme Sygdomme hos Husdyrene. For dette sidste Udvalg var Dam baade Formand og Ordfører.

M. P. Jensen var kun Medlem af Udvalget vedrørende det før omtalte Lovforslag om de bornholmske Arveretsregler.

22. BORNHOLMSK POLITIK 1884—87; FOLKETINGSVALGET 28/1 1887.

Som det var at vente, blev der i de første Maaneder efter Folketingsvalget i Juni 1884 ikke holdt flere politiske Møder. En Pavse var naturlig for saavel Kandidater som Vælgere. Men Bitterheden mellem Partierne var ikke i Aftagende; Venstre havde efter sin store Valgsejr ventet Ministeriets Afgang; men Estrup fortsatte uanfægtet. Tonen i Bornholms Tidendes politiske Artikler, der stadig fyldte stærkt i Bladet, var præget af megen Skarphed.

Da Aaret 1884 gik paa Hæld, fandt de 2 Folketingsmænd dog, at det var rimeligt paany at sætte sig i Rapport til Vælgerne, og de indvarslede i Fællesskab til 3 offentlige Møder: den 29/12 i Rønne, den 4/1 1885 i Hasle og den 5/1 i Aakirkeby. Møderne var forholdsvis stærkt besøgt; Bornholms Tidende opgiver Mødedeltagernes Antal saaledes: Rønne 5—600, Hasle 200 og Aakirkeby 300. Højre holdt sig i det væsentlige borte fra disse Møder. Kun i Aakirkeby blev der opponeret imod de

to Folketingsmænds Politik; her tog Landstingsmand M. P. Jensen Ordet for bl. a. at fremføre den kendte Teori om Kongens Ret til »frit« at vælge sine Ministre; han tilføjede, »at Ministeriet bestod af meget hæderlige og dygtige Mænd«. Heroverfor erklærede Savmøller N. P. Møller, »at almindelig borgerlig Hæderlighed ikke gav Adkomst til en Ministerpost. Estrup var dygtig i Makulaturforretning — ved at optrykke gamle Lovforslag, men det hjalp kun lidt, naar han ikke kunde regere med Forfatningen. I Grundloven stod intet skrevet om, at Kongen valgte sine Ministre frit. Han udnævner og afskediger dem, men Bestemmelsen faar først Gyldighed, naar en Minister paatager sig Ansvaret«. (Bornh. Tid. 8/1 1885).

Ogsaa en anden af Aakirkebys ivrige Venstremænd, Hjulmager M. P. Ipsen, havde Ordet for at imødegaa Landstingsmand Jensen.

Den 13/1 1885 holdt Højres Vælgerforening for 2. Kreds et Møde paa Teknisk Skole i Neksø. Der var ifølge Bornholms Dagblad mødt en talrig Forsamling. Landstingsmand Jensen gav en Oversigt over Rigsdagens Arbejde i den forløbne Rigsdagssæson. Han lagde hele Skylden for det pauvre Resultat paa Visnepolitiken og Venstres golde Opposition. Derefter holdt Skoleinspektør Skrydstrup en Tale over Temaet: »Hvem bør have Magten?«. Han advarede imod den Tvivl, der fra visse Højrekredse var fremkommet efter Valget i 1884, en Tvivl, der bl. a. havde ført mange gode Højremænd til at spørge, om dog ikke Venstre havde Ret i sit Krav om Folketingsparlamentarisme. Men Oppositionen kunde ikke siges at fyldestgøre de Fordringer, der maa stilles til et herskende Parti. Socialisternes utopiske og samfundsopløsende Maal kunde rent forbigaas som Nonsens; det litterære Venstre var fremmed for det danske Folk, og hvad det danske Venstre angik, var det i den Grad blottet for Intelligens, »at Partiet ikke tæller et eneste Medlem, som har gjort sig bemærket ved Dygtighed i nogen Retning. Nej, Ministeriet var i sin gode Ret til at beholde Magten, en Magt, der hviler paa sund Fremskridtstro og Modstand mod uberettigede Fordringer«. (Bornh. Dagblad 15/1 1885).

En Neksøborger, Glistrup, protesterede nogle Dage senere i Dagbladet imod Skrydstrups haanlige Omtale af Venstres Politikere, og i Bornholms Tidende for 30/1 vendte Redaktør Smidt sig imod Skrydstrups Udfald mod Socialdemokratiet; det hedder herom bl. a.: ..... »Nej Hr. Skrydstrup, Folk er ikke

saa taabelige, som De mener, at de skulde høre efter slige forslidte Talemaader om Socialisterne og af Frygt for disse kaste sig i Armene paa Lovbrydere og Statskupmænd. Som Skræmmemænd bruger man Socialisterne og forklarer Folk, at det er en Slags Mennesker, der respekterer hverken Lov eller Ret. Men det passer ikke, thi saaledes se vore Socialister ikke ud. Hvis de saa saaledes ud, passede de godt sammen med de rigtig forstokkede Estruppere. Det socialdemokratiske Parti i Danmark, det er et grundlovstro, et lovlydigt Parti«.

Og Smidt skrev videre: »Husker Hr. Skrydstrup ikke, hvorledes Luc. Kofod for mange Aar siden slog paa den Stræng (Alliance med Arbejderne), mens han dog selv stod med det ene Ben i Socialismen, og efter hvad der blev offentlig fremsat den Gang gerne vilde have sat dem begge to der, hvis ellers alt var gaaet efter hans Ønske«.

Skrydstrup svarede hverken paa Glistrups eller Smidts Artikler, men Udfaldet imod Luc. Kofod fremkaldte en ganske interessant Polemik. Dagen før den nævnte Artikel stod i Bornholms Tidende, havde Luc. Kofod efter 4 Aars absolut Tavshed holdt et politisk Foredrag paa et Møde, som Højres Vælgerforening for 1. Kreds holdt i Rønne. Han angreb her med sædvanlig Voldsomhed Parlamentarismen og anførte under Forsamlingens Munterhed, at Maorierne paa Ny Zeeland havde indført Parlamentarismen og opnaaet — 5 Ministerier paa 1 Uge! — Red. Smidt bemærkede hertil i sit Blad, at da Maorierne intet Parlament havde, kunde de selvfølgelig heller ikke have Parlamentarisme.

Luc. Kofod var nu mødt frem i Skudlinien, og den 19/2 gentog Bornholms Tidende sin Paastand om, at Kofod i sin Tid havde tilbudt Socialisterne sin Tjeneste. Kofod forlangte øjeblikkelig, at Smidt skulde tilbagekalde dette som Løgn og Opspind. Smidts Svar var en Henvisning til Louis Pios, i 1877 udgivne Bog »Erindringer fra Redaktionskontoret og Fængslet.« Han citerede af denne Bog, hvad Pio skriver Side 18—19, hvor det hedder: »De forskellige Mænd, der i hine Dage sluttede sig til Bevægelsen og spillede en Rolle i den, skal jeg ikke nærmere omtale. En hel Bunke Missionærer var der imellem dem, saasom Snedker Berg, Zimmermann, M. A. Sommer o. fl. Derimod kan det vist interessere Publikum at høre, at to andre, der senere har spillet Roller *imod* os, den Gang tilbød os deres Assistance. Det var Herr Lucianus Kofod og Typograf Løber.

En Dag — opdager jeg ved at aabne Døren — et rødt Skæg, der hurtigt forsvandt op i Huset. Samtidig laa der i Brevkassen et Brev, adresseret til Redaktionen. Det indeholdt to iøvrigt særdeles gode Vers som Prøve paa en Arbejdersang, et Tilbud om at ville levere hele Sangen til Udgivelse for vort Publikum og et Ønske om, at en af Redaktionen vilde komme op et bestemt Sted i Store Kongensgade for at tale nærmere med den anonyme Brevskriver. Brix gik derop og traf Hr. Kofod. Der taltes frem og tilbage om forskellige Sager, og Hr. Kofod lod til at være villig til at indtræde i Redaktionen, naar han kunde blive Nr. 1. Denne Plads var imidlertid optaget, hvorefter Kofod som bekendt fik Penge fra forskellige Storborgere for at lave Konkurrenceforeningen »Dansk Arbejdersamfund«. (Bornh. Tid. 24/2 1885).

Hertil svarede Kofod, at Pios Bog og Pio selv af »hans Medarbejder og Medforbryder Povl Geleff« var stemplet som løgnagtig; det af Bornholms Tidende aftrykte Stykke af Pios Skrift »indeholdt ikke et eneste sandt Ord, undtagen det i Sagen uvæsentlige, at jeg engang har talt med Brix«. Kofod henstiller derfor til Bornh. Tid. »ikke at udbrede en gammel Piosk Løgn«.

I Smidts Svar hedder det bl. a.: »Forøvrigt trøster den (Bornh. Tid.) sig med, at Lucianus Kofod rimeligvis maa have en daarlig Hukommelse, eftersom han fortalte forleden om Parlamentarismen blandt Maorierne med 5 Ministerier i en Uge, skønt Maorierne intet Parlament havde og følgelig heller ingen Parlamentarisme. Det maa have været en *Huskefejl*. Det kan derfor ogsaa godt være, at han husker fejl i denne Sag, saa det slet ikke bliver nogen »Løgn«, naar det kommer til Stykket, samt at *Pio* var et i det mindste ligesaa paalideligt Vidne som *Lucianus Kofod*«.

Dermed sluttede Polemikken om Luc. Kofods paastaaede Maskepi med de flygtede Socialistførere. Han havde ganske vist kategorisk nægtet Rigtigheden af Pios Oplysninger, men der var utvivlsomt adskillige, der ikke tog Benægtelsen for gode Varer.

Ved Rigsdagssamlingens Afslutning kom den provisoriske Finanslov, der vakte saa voldsom Forbitrelse i alle Venstrekredse. Red. Smidt omtalte selvfølgelig denne Regeringshandling i de bitreste Ord. Det hedder i paagældende Artikel bl. a.:

»Vil ikke en af Højres herværende Talsmænd træde frem

og forklare, hvorledes han, hvis han havde aflagt Ed paa Grundloven, og hvis han havde været delagtig i Udstedelsen af en saadan provisorisk Lov, kunde bringe dette i Overensstemmelse med den Ed, han havde aflagt. Særlig stilles dette Spørgsmaal til Øens juridiske Embedsmænd og Præster«. Over dette Stykke havde Smidt med Kursiv citeret Grundlovens § 49: »Forinden Finansloven er vedtagen, maa Skatterne ej opkræves. Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i Finansloven eller i en Tillægsbevillingslov«.

Det første større politiske Møde paa Bornholm efter Provisoriet afholdtes i Rønne den 30/6 1885 efter Indbydelse af Blem. Der var samlet ca. 600 Vælgere i Forsamlingshusets Sal, deraf et betydeligt Antal Højremænd, selv om Venstre var i Flertal. Foruden Indlederen, Folketingsmand Blem, der voldsomt angreb Estrup saavel for den provisoriske Finanslov som for Riffelprovisoriet og Mundkurvcirkulæret for Skolelærerne, hvilket han fandt »uværdigt for frie Mænd, der skulde opdrage Landets Børn til Selvstændighed«, talte Landstingsmand M. P. Jensen og Folketingsmand Dam. At der blandt Højres Tilhængere var megen Bitterhed overfor Venstres Politikere, giver et lille Intermezzo fra dette Møde tydeligt Vidnesbyrd om. Skibsfører Bohn afbrød Blem med dette Udbrud: »Hvorfor arbejder De paa, at vi ikke skulle vedblive at være Danske? De har udtalt Dem saa haanligt om Forsvarssagen, som om De vilde, vi skulde være Tyskere«. Blem svarede roligt, at han hverken var Tysker eller ligegyldig overfor Danskhedens Sag, og Bohn maatte ogsaa vide, at Venstre hvert Aar stemte for en Bevilling paa 18 Mill. Kr. til Forsvaret.

I Juli Maaned 1885 holdt Venstrepolitikeren Pastor Henning Jensen en Række offentlige Møder paa Bornholm: den 12/7 i Neksø Lystskov, den 13/7 i Kannikegaardsskoven ved Aakirkeby, den 15/7 i Gudhjem og den 17/7 i Rønne. Henning Jensen havde fra 1872—79 været Sognepræst i Pedersker, var derfra forflyttet til Stenlille paa Sjælland; han stillede sig 1884 som Venstres Kandidat imod Højres Kultusminister, Jacob Scavenius, der Aaret efter afskedigede ham som Sognepræst, fordi han i en Avisartikel »havde forsvaret Oprør«. Det var kort efter denne Afskedigelse, der vakte megen Opsigt, at Henning Jensen holdt forannævnte Møder herovre. De var alle godt besøgt, særlig Mødet i Aakirkeby, hvor mange af hans tidligere Sognebørn havde indfundet sig; efter Mødet samledes

hans gamle Vennekreds med ham til en Fællesspisning paa Forsamlingshuset, hvor der blev sagt ham mange hjertelige Ord. Fra Aakirkebymødet skal iøvrigt refereres Henning Jensens Kommentarer til sin egen Afskedigelse. Han omtalte, hvor vanskelige Embedsmændenes Kaar nu var her i Landet; de var som Lirenkasser, der kun maatte spille den Melodi, som Regeringen satte inden i. »Jeg kan ikke«, fortsatte Jensen, »tro, at det var af kirkelige Grunde, jeg blev afskediget. Skulde det være en Forbrydelse at skrive, at hvis Kristus havde vandret her paa Jorden nu, var han ligesaa lidt som tidligere blevet agtet af de store, at han fremdeles vilde have holdt til blandt Arbejderne i Stedet for blandt Storborgerne. Et Par Dage efter, at dette var skrevet, saa jeg i en Avis, at jeg var afskediget. Hvorfor? Ja, det ved jeg ikke. Det er som med Riddere af Danebroge; de ved mangen Gang ikke, hvorfor de er blevet det«. (Bornh. Tid. 22/7 1885.)

Efter Henning Jensens Tale havde baade Blem og Landstingsmand M. P. Jensen Ordet. Denne sidste hævdede, »at Henning Jensen havde betegnet Kristus som Oprører; derfor var det retfærdigt, at han var blevet afskediget.«

Den 15/9 1885 indbød Grundlovsværneforeningen til et offentligt Møde i Almindingen med Harald Holm og selve Høvdingen Christen Berg som Talere. Skønt Højre erklærede ikke at ville deltage i Mødet, var der mødt en overordentlig stor Forsamling. Bornholms Tidende anslaar Deltagernes Antal til ca. 4.000. Redaktør Smidt bød velkommen og udbragte et Leve for, at Friheden, Sandheden og Ærligheden maatte sejre i Danmark. Gaardejer Chr. Kofoed, Soldatergaard, Aaker, overtog Dirigenthvervet, hvorefter Folketingsmand Dam rettede en særlig Velkomst til de 2 fremmede Rigsdagsmænd. »Sjælden Gæst, gjør kjær Fest«, udtalte Dam. Berg, der ved sin Tilsynekomst paa Talerstolen hilstes med Hurraraab, hævdede, »at der i vor Tid udgaar en ond Aand fra Herregaardene, en Aand, der atter vilde lægge Folket i Trællebaand, ja lægge Baand paa Folkets ædleste Følelser. Fra Herregaardene var udgaaet den Aand, som havde begaaet et klart og utvetydigt Grundlovsbrud. Man tilsidesatte Folkets Bevillingsret, man lagde Haand paa Folkets ædleste Mænd, og man lagde Mundkurv paa Lærerne. Naar det dryppede paa Degnen, regnede det vel paa Præsten, og man havde Eksempel paa, at en Præst var blevet afskediget, fordi han var Venstremand. Nu var efter samme

Aands Indflydelse dannet en ny Sekt, som kaldtes de konservative Klubber med Programmet: for Gud, Kongen og Fædrelandet. De stod under den Matzenske Vejledning; deres Salmesang var Smædeviser om Folkets førende Mænd; saaledes var altsaa deres Gudsdyrkelse. De værnede om Kongen for at gøre ham til Formand for deres lovbryderiske Færd. Og deres Fædreland var Herregaardene; deres Haab og Tilflugt, hvis Folket skulde rejse sig, var Bismarck. Despotiet skulde nu indføres i Skikkelsen af Junkerregimente. Skulde vi nu krumme Ryg for Junkerens Piske og bøje os under Aaget, da vilde vi og det med Rette komme til at hvile med Forbandelse i Graven. Danske Mænd og Kvinder maatte afgøre nu, om vi skulde leve som et fribaarent Folk. Er der nogen, der vil følge et Parti, som søger sit Værn i Politistave, og hvis Vej er betegnet ved Lovbrud paa Lovbrud (Nej, Nej). Saa lad os danne en Kæde af frihedselskende Mænd og Kvinder paa Lovens Grund. Da vil der oprinde en Sejrens Dag, hvor under et grundlovstro Ministerium de ædle Kræfter vilde fuldt udvikles under Frihedens Flag til Fædrelandets Held og Lykke.«

Berg sluttede sin Tale, der staar som et karakteristisk Vidnesbyrd om, med hvilken Voldsomhed der agiteredes i denne Kamptid, med et Leve for Fædrelandet, der efterfulgtes af et Leve for Berg.

Harald Holm blev ligesom Berg modtaget med Hurraaab. Han udtalte bl. a.: »Var det noget for Estrup nu at tale om Forsvarssagen som Danmarks Livssag, naar han intet gjorde for at slukke Ilden i Danmarks Folkehus. Skal vi være enige om at tage fat? Det lyder særlig til den danske Bonde. Men vi vil ikke drikke Dus med den, der spytter i vort Krus, og Herrer i vort eget Hus vi fremfor alt vil være. Det gælder om, at det danske Folkehus kan gaa uskadt gennem Ilden.«

Efter en kort Tale af Blem, i hvilken han beskyldte Højre for »Svig og Brud paa givne Løfter«, og som sluttede med et Leve for, »at vi maa faa Grundloven tilbage uforfalsket og uden Fortolkning«, og efter at man forgæves fra Talerstolen havde efterlyst Højres Ordførere, specielt O. E. Sonne og Landstingsmand Jensen, takkede Berg den store Forsamling, »der havde givet ham og hans Kampfælle Forvisningen om, at Bornholm i Frihedssind stod jævnbyrdig med de bedste Kredse i Danmark«.

Savmøller N. P. Møller gik derefter op paa Talerstolen og

raabte ud over Forsamlingen: »Glem nu ikke, hvad I har hørt i Dag. Der er blevet spurgt efter Højre, men ingen har svaret. Meget er blevet talt her i Dag; havde det været urigtigt, havde vi vel faaet det at vide (Hør). Højremændene har ikke villet møde her i Dag, saa lad os, naar de holde Møde, ikke gaa et Skridt for at høre dem«.

Den følgende Aften forlod Berg og Harald Holm Øen. Paa Skibskajen i Rønne havde der indfundet sig en ret stor Skare Venstremænd, der raabte Hurra for de to Venstrepolitikere; men ogsaa en Del Højremænd var mødt, og fra denne Klynge raabtes: »Leve Estrup«.

Det var, saavidt jeg ved, eneste Gang, Berg besøgte Bornholm. Han var her i 3 Dage og følte sig, efter hvad Bornholms Tidende bagefter meddelte, »i særlig Grad tiltrukket saavel af Øens Natur som af dens Befolkning«.

Knap 2 Uger senere, den 27/9, indvarslede Højreforeningen til et nyt Almindingemøde. Der vilde møde to fremmede Talere, nemlig Professor Henning Matzen og »en anden anset Politiker af Højre«. Det blev Frederiksborgkredsens Folketingsmand, Godsejer Johannes Hage. Man havde ønsket Lars Dinesen, men han var forhindret.

Mødet, der efter hvad Bornholms Avis berettede, var besøgt af omtrent lige saa mange Deltagere »som Venstres Forsamling ved Mødet forleden Dag«, aabnedes af Landstingsmand Jensen, der motiverede et Leve for Kongen. O. E. Sonne overtog Dirigenthvervet og gav først Ordet til Hage, der fandt det uforstaaeligt, at Venstre agiterede saa stærkt med den Uret, der var begaaet for 200 Aar siden. »I Stedet for«, udtalte Hage, »den megen Tale om Fortidens Træhest og Hundepisken, skulde man hellere mindes, at fra vore Fædres Tid havde vi de største Minder i vor Historie, og man skulde hellere gøre sig Umage for at berige vor Historie med nye Minder«.

Hage appellerede til Samling og sluttede saaledes: »Jeg vil ønske, at alle, som er klare over, at det langt mere kommer an paa Arbejde i Fædrelandets Vel end at bestræbe sig for at faa gennemført en eller anden politisk Doktrin, vil arbejde ihærdig paa at faa flere og flere Meningsfæller i denne Strid; thi den truer vort Fædrelands Lykke og Eksistens. Lovgivningsmagten maa være villig til at arbejde, thi det er den eneste Betingelse for, at der kan oprinde fredeligere og lysere Tider for vort Fædreland«. (Bornh. Avis 2/10 1885).

Professor Matzen, der hilstes med Jubel fra Forsamlingen, angreb med Voldsomhed Visnepolitiken.

»Hvis«, udtalte han, »det var Meningen, at alting skulde falde sammen, at Alting skulde raadne, saa skulde man have baaret sig ad som Venstre; men det ville vi ikke; det, der skal bevilges, *skal* bevilges, saa faar Regeringen tage Ansvaret (Hør, Hør).« Han mindede om Dybbøl, og den Pligt Regeringen havde til at forsyne Soldaterne med ordentlige Vaaben. »Husk alle de danske Mænd, der i Dybbøl troede at have fundet et Værn, men da Blokhuset sprang i Luften, saa de, at det var deres Grav, de havde fundet. Vi skulde dog lære af den Slags Ting og ikke gentage den Slags Historie.« Om Provisoriet udtalte han: »Venstre har ved hele sin Færd ligeoverfor Finansloven og ved Udtalelser godtgjort, at de med Forsæt har villet fremtvinge Provisoriet, og derfor skal dette Parti ogsaa bære Ansvaret derfor«.

Han sluttede med at pointere, at Højre stod paa Rettens, Frihedens og Fremskridtets Grund og udbragte et Leve for Ministeriet Estrup, der besvaredes med kraftige Hurraraab. (Bornh. Avis 7/10 1885).

Paa Forslag af Skoleinspektør Skrydstrup afsendtes et Hyldesttelegram til Estrup, og efter Leveraab for Talerne sluttede O. E. Sonne Mødet med Ønsket om snarlig Bilæggelse af den sørgelige politiske Strid.

Efter det offentlige Møde samledes Højres Ledere paa Øen med de to Gæster til en Fællesspisning. Amtsforvalter Lütken bød Velkommen, Skovrider Balsløv talte for Kongen, Proprietær Kirketerp for Fædrelandet, Skoleinspektør Skrydstrup for Matzen og Hage.

Fra 1885 skal endnu nævnes, at Dagen efter Attentatet paa Estrup — den 21/10 — samlede Højreforeningen i Rønne sine Medlemmer til et Møde paa Realskolens Gymnastiksal, hvorfra det under stor Begejstring vedtoges at afsende et Hyldest- og Lykønskningstelegram til Konseilspræsidenten. Denne desperate Handling udnyttedes her som andetsteds stærkt i Højres Presse. Bornholms Tidende nøjedes med at referere, hvad der var passeret.

Imod Slutningen af 1885 blev der i det hele en betydelig Fart og Styrke over Højres Agitation her paa Øen. Det var Hovedbyen Rønne, der gik i Spidsen. Her fandt man ogsaa den Mand, som igennem en Snes Aar skulde blive Partiets Ord-

fører i 1. Kreds, baade paa Møder og i Pressen. Det var den 33aarige Adjunkt ved Statsskolen i Rønne, A. V. Øllgaard.

Den 1/12 1885 holdtes et stort Forsvarsmøde i Forsamlingshuset. Det var den Bevægelse, som kaldte sig »Selvbeskatningen«, der holdt sit Indtog paa Øen. Man vilde ved en storslaaet Indsamling ad privat Vej tilvejebringe Midler til Hovedstadens Befæstningsanlæg og give et Udtryk for Folkets Forsvarsvilje. Mødet aabnedes af Dr. Søren Kabell, der selv tegnede sig for et Bidrag, som vakte Opsigt ved sin Størrelse; jeg tror, at det drejede sig om 10.000 Kr. Postmester Henningsen valgtes til Dirigent, og en Officer ovrefra, Kapt. A. Larsen, holdt et forsvarspolitisk Foredrag. Redaktør Smidt fremsatte nogle oppositionelle Bemærkninger, men da han vilde tage Ordet 2. Gang, brød Forsamlingen ud i Hurraraab for Kapt. Larsen og forlod Lokalet.

Den 5/12 1885 stiftedes »en konservaiv Klub for Rønne og Omegn«. Stiftelsesmødet, der holdtes i Teatersalen, var besøgt af ca. 500 Mennesker.

Adjunkt Øllgaard bød Velkommen. Konsul Hintze udbragte som Dirigent et Leve for Kongen, hvorefter Skoleinspektør Hjorth holdt Foredrag om Konservatismens Idé, Ideen om Kontinuiteten i Udviklingen og Helheden over den enkelte Klasse og det enkelte Individ.

Efter at man havde valgt Bestyrelse og vedtaget Love, holdtes en festlig Sammenkomst, hvor bl. a. Kammerherre Holten talte. Adjunkt Øllgaard, der blev Klubbens Formand, erklærede:

»Den konservative Klub har for det første som Formaal at fremme det personlige Kendskab mellem Medlemmerne for derigennem at tilvejebringe et godt Sammenhold, saa vi, naar det gælder, kan faa en enig og fast Optræden. Dette skal naas gennem Sammenkomster, som vi har tænkt os at holde hver 14. Dag. For det andet skal den konservative Klub søge at drage Ungdommen med ind i Bevægelsen; allerede fra det 18. Aar vil man kunne blive Medlem. For det tredie vil den konservative Klub holde et vaagent Øje med de lokale Forhold«.

Avisen slutter Referatet med en Bemærkning om, at Stemningen var fortrinlig og Sammenkomsten overordentlig vellykket. »Klubben tæller allerede nu 400 Medlemmer, og vil sikkert faa en betydelig Tilvækst«.

Som omtalt i Kapitel 14 betegnede Aaret 1886 Højdepunktet

i Provisoriekampen. Paa Bornholm var det dog væsentlig roligere end det foregaaende Aar, og med Hensyn til Kapløbet mellem Partierne havde man det Indtryk, at Venstres Agitation var ved at stagnere, medens Højre fæstnede sin Stilling og erobrede nyt Land. De politiske Begivenheder ovre, f. Eks. Bergs Fængsling, kommenteredes af Bladene her paa Øen omtrent som i det øvrige Land; til den Hædersgave, der overraktes ham ved hans Løsladelse, ydedes der ogsaa Bidrag fra Bornholm. Det for hele Landet fælles Opraab var undertegnet af een Mand fra hver af Øens Kredse, nemlig Landinspektør H. M. Kofoed, Rønne, og Købmand H. C. Koefoed, Aakirkeby.

Store politiske Stævner holdtes ikke paa Bornholm i 1886. Øen havde kun 2 Gange Besøg af fremmede Agitatorer; det var de to gamle Kendinge: Harald Holm, der i Februar holdt 6 Møder (nemlig i Rønne, Neksø, Aakirkeby, Svaneke, Gudhjem og Allinge), og Lars Dinesen, der fra 27.—30. Juli holdt Møder i Neksø, Svaneke, Allinge og Rønne.

Af Harald Holms 6 Møder var de 3 (Møderne i Aakirkeby, Neksø og Gudhjem) kun beregnede for Medlemmerne af Grundlovsværneforeningerne, altsaa organiserede Venstremænd; Besøget ved disse synes at have været ret svagt. De offentlige Møder var nogenlunde godt besøgt. I Rønne, hvor Boghandler Colberg var Dirigent, var der 5 à 600 Mennesker til Stede; ved hvert af de 2 andre — i Svaneke og Allinge — var der mødt 2 à 300 Deltagere. Ved Rønnemødet optraadte Højre slet ikke; i Svaneke deltog O. E. Sonne i Diskussionen; ved Allingemødet nedlagde Lærer Esper Bohn en højtidelig Protest imod Venstres Politik. Han sluttede med at citere Verslinierne:

»Frygte Gud og Kongen ære,
Som Guds rene Bud os lære«.

Derefter forlod Bohn Salen!

I samme Maaned, som Harald Holms Møder fandt Sted, nemlig den 25/2 holdt den konservative Klub for Rønne og Omegn et offentligt Møde i Klemensker. Kaptajn Tobiassen bød som Klubbens Næstformand Velkommen, Gaardejer Sigfred Hansen, Brogaard, valgtes til Dirigent, og Tøjmester Luc. Kofod holdt Indledningsforedraget. Han udtalte bl.a.:

»Den sidste Samling var kun et nyt Felttog mod Ministeriet Estrup, først med Udhungring paa Finansloven og med Visning af andre Lovforslag«. Taleren omtalte udførligt Finanslovens Skæbne og paaviste, hvorledes Ministeriet ved Flertallets Færd var sat i den Nødvendighed at udstede den forløbige Lov og Riffelloven. Kofod omtalte herefter Ministeriets Bestræbelser for »gennem et Tillæg til Grundloven at umuliggøre en provisorisk Bevillingslov. Forslaget var godt og velskikket til at hjælpe Folketinget ind i sin ordinære Lovgivningsvirksomhed, men Folketingets Flertal havde med vanlig Modvilje sat sig imod Forslaget og udtalt sig haanende om det af Regeringen opfundne Middel til at opnaa regelmæssige Finanslove. Venstre udkastede nu de haardeste Beskyldninger mod Regeringen for Grundlovsbrud, men hvorfor gik det ikke til Rigsretten, den Vej, Monrad selv tidligere havde anvist som den eneste rette? Rigsretten kunde ikke bruges, sagde Venstre, fordi den var sammensat af 13 Højesteretsdommere og 13 Medlemmer af Landstinget, men vilde de da, som de eneste forfatningstro, have en anden Rigsret end den Grundloven foreskrev? Saalænge Venstre ikke vilde gaa til Rigsretten, for at faa en Ende paa den Kamp, der bestod, vilde der ikke ske noget til Fremme for Venstres Sag her i Landet.« (Bornh. Avis for 27/2 1886).

Efter Foredraget havde en Del stedlige Talere af begge Partier Ordet.

Den 22/3 holdt Klubben et nyt Møde i Nylars Kirkeskole, hvis Lokale var fyldt med Tilhørere. Sandemand Sode dirigerede, og Klubbens Formand, Adjunkt Øllgaard, holdt her som Indleder sit første offentlige politiske Foredrag. Det handlede væsentligst om Socialismen. Øllgaard udtalte bl. a. — efter Referat i Avisen — at »Socialismen var fransk, altsaa hos os en indført Vare; den passer for det franske Folk, som er heftigt, lidenskabeligt og letsindigt, hvorimod den passer mindre godt for de Danske, som har Ord for at være et besindigt Folk. Socialismens røde Flag har den frygtelige Indskrift: Bort med Religionen og Kirken, bort med Ægteskabet og Videnskaben, bort med den private Ejendomsret. Imidlertid er der i Socialismen een Sandhed, og det er den, at der er et stort Arbejderspørgsmaal, som trænger til Løsning; men paa den anden Side er der ved Socialismen en store Fare; den er ligesom Bølgerne, der styrter ind over e fladt Land. Derfor spørge vi, som hører til den konservative Retning: Hvor finder vi det bedste Værn

imod disse samfundstruende Tendenser? Svaret er: i en kraftig Regering, som har Kærlighed til Konge, Fædreland og Grundlov. Saa lad os huske paa, at vi alle er danske Mænd, og lad os dog ikke i Partilidenskabens og Stridens Hede glemme, at vi tale det samme Sprog og er født i det samme Land. Derfor kunne vi *alle* enes om at sige: Gud bevare Danmark«.

Derefter talte Folketingsmand Blem. »Jeg tror altid,« udtalte han bl. a., »det bedste om Menneskene i Almindelighed. Saaledes som Socialisterne bar sig ad i Paris, bar de sig ad som gale Mennesker; men til Trods for denne Galskab har der været og er der dog endnu et Sandhedskorn i Socialismen; det er den Sandhed, der ligger i Arbejdernes Kamp mod Kapitalens altopslugende Magt, og til den Erkendelse er jeg tildels kommet ved at læse Biskop Martensens Pjece om »Socialisme og Kristendom«. Blem var vis paa, at Socialismen ikke vilde faa nogen Fremgang her, naar Friheden bliver ført ud i Livet, saaledes som den var, førend Ministeriet Estrup kom med alle sine Provisorier«.

Blem drillede i Slutningen af sin Tale Lucianus Kofod, der var til Stede som Tilhører. Denne tog nu Ordet og beklagede, at Blem havde behandlet ham som Skoledreng, men det vidnede om, at han havde været for kort Tid mellem Folk med Dannelse til at kunne træde værdigt op mod sine Modstandere! Kofod sluttede saaledes: »Jeg vil spørge Hr. Blem, om han her tør erklære, at Ministeriet vitterlig og med beraad Hu har begaaet Grundlovsbrud. Hvis han ikke tør det, erklære vi Venstres Tale om Grundlovsbrud for løs Tale (Stormende Hør)«. (Bornh. Avis 28/3 1886).

Hertil svarede Blem: »Kofod fortalte, at Venstres Bestyrelse i 1877 vilde have faaet 6 Maaneders almindelig Fangekost, hvis de havde beskyldt Regeringen for vitterligt Grundlovsbrud, og saa skulde jeg nu fortælle, at Ministeriet med velberaad Hu har begaaet Grundlovsbrud. Nej, dertil føler jeg ikke stor Lyst. Forøvrigt kan kun Vorherre se ind i Menneskets Hjerte, jeg ikke«.

Sluttelig rettede Blem det Spørgsmaal til Kofod og Øllgaard, hvorledes de, som havde aflagt Ed paa Grundloven, kunde forsvare for deres Samvittighed at give deres Tilslutning til at § 49 i Grundloven: »Ingen Skatter maa opkræves o. s. v.« ikke blev overholdt.

Hertil svarede Kofod: »Der var her ikke Tale om, hvorvidt

Blem eller Luc. Kofod havde brudt Grundloven, men ene og alene om, hvorvidt Trediemand, Regeringen, var paa den rette eller fejle Side af Grundloven, og det var dette, at Rigsretten alene var kompetent til at afgøre«.

I Anledning af Kong Kristian den IX's Fødselsdag den 2. April holdt Højrevælgerforeningen og den konservative Klub for Rønne og Omegn en Fest paa Teatret. 800 Mennesker havde indfundet sig. I Salen var opstillet Buster af Kongen og Dronningen, ligesom Teatret var drapperet med Flag. Lütken bød velkommen, hvorefter Rektor C. G. Koefoed talte for Kongen. Rektoren udtalte bl. a.: »Tænke vi os, at Kongen ser tilbage paa det Aar, der er forløbet, saa har Kongen indenfor sin Familie haft meget Godt og Glædeligt at tænke paa, men derimod har det i politisk og økonomisk Henseende ikke været noget godt Aar; men vi takke ham, fordi han med Kraft har forstaaet at værne om vor lovbundne Frihed (Hør, Hør). Vi takke ham, fordi han vedbliver at omgive sin Trone med Mænd, som har vist, at de er Kampen voksne (Hør, Hør). Derfor sender vi Kongen vor Tak. Længe leve Hs. Maj. Kong Kristian den Niende«.

Man afsendte et Lykønskningstelegram, hvorefter Adjunkt Øllgaard talte for Danmark og Luc. Kofod for Grundloven.

Efter Foredragene var der selskabelig Sammenkomst med Bal og Punchegilde. Her talte Lütken for Estrup, Handelsagent Espersen for Kvinden og Skomager Pihl for Danmarks Forsvar. Til Slut meddelte Postmester Henningsen, at Damerne havde lovet at virke for Anskaffelsen af et Banner til den konservative Klub, en Udtalelse, der hilstes med stormende Jubel.

Grundlovsdagen 1886 fejredes af saavel Højre som Venstre. Det konservative Møde holdtes i Sommerlyst, Venstremødet i Almindingen.

Den konservative Klubs Møde talte ca. 1200 Mennesker. »Man samledes ved Raadhuset Kl. 4, paa hvilken Tid Torvet var sort af Mennesker, som gik i Procession med Dannebrogsfaner og Musik til Festpladsen, der straalede i frisk Sommerglans«. (Bornh. Avis 7/6 1886).

Efter at en Sang var afsunget, talte Amtmand, Kammerherre Holten for Kongen, Konsul Hintze for Fædrelandet, Lucianus Kofod for Grundloven og Adjunkt Øllgaard for Ministeriet Estrup. Talerne fik alle et Hurra. Straks efter at den officielle Del af Festen var endt, tyede man ind i Pavillonen,

hvor Musikken spillede op til Dans, og senere samledes man om Punchebollen.

Venstres Møde i Almindingen var besøgt af ca. 3.000 Mennesker. Red. Smidt aabnede Mødet og udtalte, at nu var der atter kommet Liv i Grundlovsfesterne, efter at den haarde Virkelighed havde lært Folk at kaste Flosklerne bort for at holde sig til Sandheden og Virkeligheden. Efter at have mindet Tilhørerne om at være tro mod den Kongstanke og Frihedstanke, der var nedlagt i Grundloven af 5. Juni 1849, motiverede han et nifoldigt Leve Kong Frederik den VII's Minde.

Derefter talte Dam for Grundloven: »Hvor meget der end«, hed det i denne Tale, »skades og hindres, maa vi dog haabe paa, at naar der en Gang sker Forandring, vil ved Forsynets Hjælp Følgerne snart forvindes til Glæde og Velsignelse for det danske Folk. Men det kan ikke nægtes, at den nuværende Slendrian medfører Demoralisation, Sædelighedens Svækkelse. Hvem skulde ogsaa have tænkt sig det for nogle Aar siden, at den Tid skulde komme, da et Parti kun holdt Grundlovsfest for sig selv? Vi maatte opsende den Bøn, at Grundloven maatte blive os til Kraft, til Glæde, til Lykke og Velsignelse. Grundloven leve. (Kraftige Hurraraab). (Bornh. Tidende 7/6 1886).

Derefter talte Blem under hyppigt Bifald. Efter at have ironiseret over Højres Begejstring for Grundloven, saaledes som den behandledes af Matzens Fortolkningskunst, fortsatte han:

»Skønt Grundloven er stedt i Nød, er det dog rigtigt at holde Fest — ikke en Gøglets Fest, men en Alvorens Mindefest, hvor vi tilsiger hinanden Troskab og Sammenhold, selv i den haardeste Kamp. Vi vil ikke blive trætte af at kæmpe paa Lovens Grund, og ikke nøjes med mindre end Grundloven fuldt ud respekteret. Da er Sejren vis«. Blem fremdrog Tilstandene under Enevælden, hvor Adelen regerede og udtalte: »Man kan forstaa efter en saadan Tid, at Godsejerne kunde finde det for galt, at Lejehusmændene skulde have samme politiske Ret som Naadigherren, naar man kunde træffe selv bornholmske Bønder, som finde det for galt, at Husmandens eller Daglejerens Stemme ved et Folketingsvalg vejer ligesaa meget som hans«. Efter at have fremdraget Aristokratiets bestandige Forsøg paa at knægte Almuen og Friheden (først under Ørsted, nu under Estrup), sluttede han: »Til Trods for disse Tilstande, vil dog Retten og Sandheden sejre, selv om Prøvelsen skal vare en Tid.

Der vil opstaa saa mange kloge Dannekvinder og Dannemænd, at Folkets Barn, den almindelige Valgret, bliver sat paa Hædersplads igen, mens Junkerbarnet, Pengenes og Hartkornets Valgret, bliver sat paa den Plads, der tilkommer det. Med Ønsket om, at det snart maa ske, udbringes et Leve for det danske Folk. Det leve (rungende Hurraraab). (Bornh. Tidende 7/6 1886).

Red. Smidt fik paany Ordet. Han omtalte to Mænd, der havde skiftet Sind, nemlig Carl Ploug og Luc. Kofod, men *Folket* vilde ikke svigte, ikke lade sig fortumle af Provisorismens Rus, »og særlig stolede vi paa, at Øens Folketingsmænd ikke som hin Repræsentant for denne Kreds vilde svigte. De leve. (Kraftige Hurraraab). (Bornh. Tidende 9/6 1886).

Johan Bøgeskov vilde som Grundtvigs Discipel paapege, at han tilhørte det danske Folks Parti, og han advarede mod Partiaand.

Lærer Petersen, Pedersker, vilde »lade Provisorierne ligge for at minde om Digterens Ord: »Naar Tider vorde onde, kald Konge, paa din Bonde«. Det kunde ikke paapeges, at den danske Bonde, den danske Menigmand havde ledet det danske Folk paa Vildspor. Var det ikke den danske Bonde, der vaagnede til Kamp mod Tyskerne i Sønderjylland? Var det ikke den danske Bonde, der i Trediverne vaagnede til Kamp for Friheden? Den danske Bonde leve. (Kraftige Hurraraab).

Red. Smidt afsluttede Festen med en Tak til Talerne og en Tak til Forsamlingen.

Som allerede nævnt holdt Lars Dinesen i Juli Maaned 4 offentlige Møder herovre. De var alle godt besøgt, og Højre synes alle Steder at have været i Flertal. Ved de 2 Møder i 2. Kreds (Neksø og Svaneke) forsvarede Dam Venstres Sag; ved Møderne i 1. Kreds opponerede Blem. Forud for Mødet i Rønne, som var det sidste i Serien, fejredes Dinesen ved en Festmiddag paa Hotel Bornholm, hvor bl. a. Amtmand Holten og Amtsforvalter Lütken talte. Efter det offentlige Møde, hvor Regeringens Tilhængere var i overvældende Majoritet, fulgtes Dinesen til Skibet af en talrig Skare Tilhængere, der ved Afsejlingen gav ham en begejstret Afskedsovation.

Enhver uhildet Iagttager maatte uvilkaarligt komme til det Resultat, at i Kampaarene 1885 og 1886 var Højre paa Bornholm vokset betydeligt i Styrke og Antal. Skønt Venstre havde den bedste Pennefører — Smidt — og den bedste Debat-

tør — Blem — var Partiet kommet i Defensiven. Estrups stærke Førerskab øvede Tiltrækning ogsaa paa bornholmske Gemytter, og Højres »Livssag« — Forsvarssagen — fik Strenge til at klinge i det Folkesind, hvor mange stadig med Stolthed mindedes, at da Konge og Rige havde overgivet Øen til fremmed Magt, brød Befolkningen selv Fjendeaaget i Stykker.

Som omtalt i Kapitel 14 viste Venstre i Begyndelsen af 1887 en vis Tendens til at forlade den krasse Visnepolitik for ved Forhandling med Regeringen at opnaa visse Lovgivningsresultater. Det kom derfor som en Overraskelse, at Estrup lige efter Nytaar opløste Folketinget og udskrev nye Valg til den 28/1 1887. Baade Avisen og Tidende kommenterede det af Estrup foretagne Skridt. Under Overskriften: »Skal vi blive ved at vælge Hr. Blem?« skrev Bornholms Avis den 12. Januar:

»Det er denne Gang aldeles klart, hvad Kampen drejer sig om. Naar Kongen denne Gang har opløst Folketinget, saa er det det samme som at spørge alle Vælgerne hele Landet over: »Er I glade ved den nuværende Tilstand, er I tilfredse ved at leve under uregelmæssige provisoriske Love? Hvad nu Hr. Blem angaar, saa er det vitterligt, at han har sluttet sig til og fulgt de Førere, under hvem Folketinget har mistet sin Magt. Han har trods sin gode Hukommelse og sin sjældne Tungefærdighed dog ikke været klog nok til at indse, hvad Følgen vilde blive, hvis han fulgte Hr. Berg og de andre, som ·ve varetaget Folketingets Interesse. De Mænd, som sidste Gang stemte for Hr. Blem og raabte Hurra for ham efter sidste Valg, hvad stemte de egentlig for, og hvad raabte de Hurra for? Ja, det har nu vist sig: de stemte i Virkeligheden for et magtesløst Folketing og et fortsat Provisorium. De Mænd, som nu den 28. igen gaar hen og stemmer paa Hr. Blem, de vil ganske sikkert stemme paa et endnu mere magtesløst Folketing og endnu mange flere Provisorier. Skal vi saa blive ved at vælge Hr. Blem?«

Bornholms Tidende kommenterede Opløsningen saaledes: »Hvorfor opløse Folketinget nu? Denne er den mærkværdigste af alle Opløsninger. Regeringen og Regeringspartiet, der som bekendt i tidligere Aar have været ellevilde af Længsel efter Forhandling, møde aldrig saasnart den ivrige og indgaaende Forhandling, førend de længes efter at blive Folketinget kvit. Hvorfor? Fordi de have en slem Fortid. Aldrig har et Parti grundigere prostitueret sig end Provisoriepartiet ved først at

skrige sig hæst ved sit idelige Raab paa Forhandling, og saa, naar Forhandlingen melder sig, under alle mulige Paaskud søge at undgaa Forhandling og dermed slaa fast, at hele det voldsomme Raab ikke var andet end Rabalder, Humbug, et Agitationsnummer. Stillingen er klar: Regeringen opløser Folketinget, fordi det frygter for at komme til over for Rigsdagen at staa ene med sine Provisorier og Københavns Befæstning.« (Bornh. Tidende 10/1 1887).

Baade M. P. Blem og Philip Dam meddelte i de bornholmske Aviser (for den 12/1), at de stillede sig paany. Den 10/1 indkaldte den konservative Klub for Rønne til et Bestyrelsesmøde med Kandidatspørgsmaalet paa Dagsordenen, og 2 Dage senere indeholdt Avisen følgende Meddelelse: »Efter Opfordring ager jeg at stille mig ved Folketingsvalget den 28. Jan. i Bornholms Amts 1. Valgkreds. Ærede Vælgere indbydes til Møde i Klemensker Kro, Søndagen den 16/1 Kl. 5, paa Almegaard, Nyker, Tirsdagen den 18. Kl. 5. Fremdeles agter jeg at holde Møde i Byerne og de øvrige Landsogne, hvorom Tid og Sted nærmere skal blive meddelt«.

Rønne den 12/1 1887

A. V. Øllgaard, Adjunkt.

Den 19/1 meddelte Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard, at han paany agtede at stille sig imod Kapt. Dam, og at det var hans Hensigt at deltage i alle Dams Vælgermøder i Kredsen.

M. P. Blem havde allerede før Øllgaards Kandidatur var proklameret, indvarslet til 2 Vælgermøder i Kredsen den 16/1 (i Nylars og Knudsker), men da han saa Modkandidatens Annoncering af Møder den 16/1 og 18/1, aflyste han sine egne Møder og meddelte offentlig, at han agtede at deltage i Øllgaards. Blem indfandt sig overensstemmende hermed paa Mødet i Klemensker Kro, hvor Lokalerne ved den averterede Tid var ganske overfyldt af Vælgere. Øllgaard aabnede Mødet med at udtale: »Straks da jeg traf Hr. Blem her i Aften, overleverede jeg ham følgende Skrivelse, som jeg skal tillade mig at oplæste. Da jeg af Aviserne har set, at De har aflyst de af Dem til i Dag Søndag den 16. Januar indvarslede Møder i Nylarsker og Knudsker Sogne, undlader jeg ikke at meddele Dem, at mine Vælgermøder i Overensstemmelse med, hvad der er Skik og Brug paa mange Steder, vil blive afholdt efter følgende

Plan: Naar jeg har fremstillet mit politiske Standpunkt for Vælgerne, vil der blive givet, hvem der ønsker det, Lejlighed til at rette Forespørgsler, dog saaledes at Motiveringen af disse ikke maa strække sig ud over 10 Minutter. Jeg tvivler ikke om, at den samme Ret vil blive mig tilstaaet ved de af Dem afholdte Møder«.

Øllgaard forklarede derefter, at det var hans Overbevisning, at en saadan Fremgangsmaade afgav langt større Sikkerhed for, at Vælgerne fik grundig Kendskab til Sagerne i Stedet for Demagogi og Halløj. I Aften vilde han dog af Hensyn til Blem gøre en Undtagelse, saaledes at der levnedes Blem en rimelig Tid til at klargøre sit politiske Standpunkt (Avisen 17/1 1887).

Ledelsen af Mødet blev overdraget Løjtnant Kofoed, Kuregaard. Efter at have udtalt Haabet om et roligt Forløb af Mødet motiverede han et Leve for Kongen, idet han bemærkede, at det var Kongen en Sorg, at Landets Børn ikke bøjede sig for den af ham valgte Regering. — Adjunkt Øllgaard fik derpaa Ordet paany. Han erklærede sig som en bestemt Modstander af lange Rigsdagssamlinger og omtalte »under livligt Bifald fra Forsamlingen« de Fordringer, som burde stilles til en Folketingsmand, der efter hans Overbevisning maatte lade sig lede af det, som han ansaa for at være til Fædrelandets Gavn. Efter at have kritiseret Venstres negative Indstilling til Forsvaret og til Bevillinger i det hele, fortsatte han:

»Gennem Opløsningen lød nu de Spørgsmaal til Vælgerne: Ville I give Eders Bidrag til at vi atter kunne komme ind i rolige Tilstande, eller ville I have, at Folketinget fremdeles skal være uden Indflydelse paa Statshusholdningens Førelse? Dersom I foretrækker at vende tilbage til den regelmæssige Lovgivningsvirksomhed, saa giv ikke Eders Stemme til saadanne Mænd, som ere bundne ved deres Fortid og strengt holder paa, at de ikke giver efter, men stemmer paa en Mand, som vil være med til at føre Eder ind paa en rolig Udviklings Vej.« (Bornh. Avis 17/1 1887).

Efter nogle Udtalelser af Fæstemand Funch, Rønne, fik Blem Ordet. Han beklagede sig meget over den af hans Modkandidat trufne Foranstaltning med Hensyn til Vælgermødernes Afholdelse. Dernæst udviklede han den politiske Situation fra sit Standpunkt. Han kunde ikke forstaa, »at Folketinget var opløst paa Finansbetænkningen, thi Finansloven var saa rigelig som nogensinde før. Det var saaledes urigtigt, naar hans Mod-

kandidat beskyldte Venstrepartiet for Kniberi paa Finansloven; det vilde kun ikke godkende Regeringens provisoriske Love eller bebyrde Statskassen med et Underskud af Millioner til Fremme af Københavns Befæstning. Skattebevillingsretten var Folkerepræsentationens vigtigste Prærogativ, og en Krænkelse af den havde tidligere ogsaa i Højremandens Øjne været det samme som et Brud paa Forfatningen, men hvad man tidligere havde ment, gjaldt ikke længere. Sluttelig erklærede Blem, at han paa Grund af den Bestemmelse, Modkandidaten havde truffet med Hensyn til sine Vælgermøder, ifølge hvilken han kun kunde faa Ordet for en Forespørgsel i 10 Minutter, ikke kunde indse Nytten af at være tilstede ved disse. Han vilde derfor selv holde sine Møder. (Bornh. Avis 17/1 1887).

Øllgaard mente, at Hr. Blems Foredrag netop var et Bevis paa, at den trufne Foranstaltning vedrørende Vælgermøderne var den allerbedste, idet man ved saaledes at træde op mod hinanden, kom langt bort fra det, der var Sagens Kærne!

Slutningen af Mødet refererer Bornholms Tidende saaledes: »Da Ordstyreren til Slut havde afskaaret alle andre fra at faa Ordet, benyttede han paa en mindre hensynsfuld Maade Lejligheden til at høvle Blem og Folketinget, samt paadutte Blem Udtalelser, som han slet ikke havde ladet falde. Han anbefalede stærkt Hr. Øllgaard og udbrage et Leve for ham, hvilket naturligvis de konservative besvarede efter bedste Evne. Men et for Blem fra tvende Sider samtidig udbragt Leve besvaredes saa kraftigt og saa fyldigt, at det var øjensynligt, Blem havde et stort Overtal i Forsamlingen.« (Bornh. Tidende 17/1 1887).

Hvorfor den nye Højrekandidat og hans Partifæller havde truffet den ejendommelige Beslutning, at han praktisk talt vilde udelukke sin Modkandidat fra at komme til Orde ved de af ham annoncerede Møder, er ikke nærmere oplyst; men det er klart, at Svaret fra Blems Side *maatte* blive, at han herefter vilde holde sine egne Møder i Kredsen. Resultatet blev herefter, at de to Modstandere efter Klemenskerforsamlingen ikke mødtes mere i denne Valgkamp før paa selve Valgdagen. Hver holdt i de følgende Dage en Serie Møder, Blem 8 og Øllgaard 6; han havde jo i Forvejen indbudt til 2. I den Bekendtgørelse, hvori Blems Møderække blev meddelt Vælgerne, hed det: »Enhver, saavel Modstander som Meningsfælle, gives uhindret og ubegrænset Adgang til at udtale sig«, og Avertissementet lød endvidere paa, at »*Alle* var indbudt, særlig Modkandidaten, Hr. Øllgaard«.

Blem ønskede aabenbart at faa en Diskussion i Gang. Dette lykkedes dog ikke. Der var baade ved Blems og Øllgaards Møder en Del Forespørgsler og korte Bemærkninger fra almindelige Vælgere, der havde et eller andet paa Hjerte. Ikke desto mindre var alle Vælgermøder i 1. Kreds — baade Højres og Venstres — forholdsvis godt besøgt. Om Øllgaards Møde i Rønne, der holdtes paa Teatersalen den 24/1, hedder det saaledes (i Avisen), at hver eneste Plads baade paa Gulv og Balkon, Orkester, Scene og Direktørloge m. v. var besat af Tilhørere. Her var Skoleinspektør Hjorth Dirigent, og Mødet sluttede med begejstrede Leveraab for Fædrelandet, Ministeriet Estrup og Adjunkt Øllgaard (Bornh. Avis for 26/1 1887). Det var tydeligt, at Højre i Rønnekredsen under denne Valgkamp imødesaa Valgudfaldet med store Forventninger. Der var et Kampmod over Partiets Ledere og Tilhængere, som fik de mest optimistiske til at tro paa, at det maaske vilde lykkes dem at fælde Blom. Men ogsaa denne havde godt Besøg paa sine Møder. Bornholms Tidende opgør Tallene saaledes: Rutsker 100, Olsker 150, Nylars godt 300, Allinge 300 og Rønne 1.000. I Nylars foreslog Blem sin Modkandidat fra forrige Valg, Sandemand Sode, til Dirigent, og denne afsluttede sit Ordstyrerhverv med et Leve for Blem »personligt«, hvorefter Blem bad Forsamlingen raabe et Leve for Ordstyreren. — Bornholms Tidende meddelte, at Møderne var prægede af en god Venstrestemning. Dette gjaldt ogsaa det store Rønnemøde, hvormed Blem afsluttede sin Valgkamp; her var Garver Broen Dirigent, og Redaktør Smidt havde Ordet for indtrængende at opfordre Vælgerne til ikke at »bortgive deres grundlovsmæssige Ret; thi saa længe Folket protesterede imod Overgreb, er det ikke for bestandig sat ud af Spillet«.

Valgkampen i 2. Kreds fik et væsentlig andet Forløb. Her holdtes ialt kun 5 Møder: i Rø, Gudhjem, Østerlars, Neksø og Poulsker. Mærkeligt nok fik altsaa hverken Svaneke eller Aakirkeby noget Vælgermøde. Dam stod alle Steder som Indbyder, og Højres Kandidat, Kapt. N. A. Koefoed mødte, som han havde bebudet, op ved dem alle. De var forholdsvis talrigt besøgt, saaledes talte Neksøforsamlingen godt 300 Deltagere, hvoraf Flertallet tilhørte Venstre. Her talte foruden de 2 Kandidater Savmøller N. P. Møller og Hjulmager M. P. Ipsen til Støtte for Dam, medens Skoleinspektør Skrydstrup og Kaptajn O. E. Sonne anbefalede Højres Kandidat. Dennes Standpunkt

var iøvrigt: Kamp imod Visnepolitiken og Folketingsparlamentarismen; Fremme af en gavnlig Reformpolitik. Dams Udtalelser i denne Valgkamp var helt igennem prægede af megen Forsonlighed. Saaledes erklærede han ved Mødet i Poulsker: »Det, det gælder om nu, maa være en Stræben henimod Forlig; jeg vil endogsaa i denne Retning strække mig temmelig langt«. (Bornh. Tidende for 2/2 1887).

Valghandlingen i Rønne aabnedes af Byfoged Olivarius som Formand for Valgbestyrelsen. »Vist aldrig«, skrev Bornholms Tidende, »havde noget Valg samlet en saa stor Forsamling paa Rønne Torv. Det særdeles smukke Vejr havde rakt Haand til Følelsen af, at det var noget stort, der skulde stemmes om, og til alle de Kroner, der fra Provisoristernes Side var givne ud for at faa Folk, der ingen Mening havde, til at stemme paa Hr. Øllgaard«.

Købmand Theodor Kofoed, Rønne, var ordførende Stiller for Blem. Han gik ud fra Oehlenschlägers Ord: »Deri bestaar det at være Drot, at gøre sin Tid bedre.« Han vilde derfor ønske, at Kampen vilde fjærne dette Ministerium, saa vi kunde faa en Regering, der holdt sig Grundloven efterrettelig og virkede til Gavn for Folket. Man skulde vælge Mænd, der vilde gøre Folkets Krav og Kongens Ord Fyldest. Som en saadan Mand kendte han Hr. Blem, og ham vilde han anbefale til Vælgerne som en Mand, de i alle Maader kunde være tjent med. (Blem leve. Stærke Hurraraab). (Bornh. Tidende 31/1 1887).

Blem takkede og udtalte: Stillingen var for Øjeblikket klar; Spørgsmaalet var: Skal vi beholde Grundloven eller have Provisorier, skal vi beholde Friheden eller underkaste os den nymodens Enevælde? Øllgaard havde paa sine Møder anket over, at Folketinget drev Visnepolitik. Det Spørgsmaal stod sin Prøve ved sidste Valg. Folketinget sad ikke for at vedtage Regeringens daarlige Love. Blem kritiserede, at Regeringen i Virkeligheden kun vilde forhandle paa Skrømt; »den har ikke Lyst til at forhandle med Modstandere«.

Bankdirektør Lohmann talte som Stiller for Øllgaard. Han anbefalede ham som en Mand, der vilde virke til Held for sit Fædreland og sit Folk, og han vilde gøre Kredsen Hæder og Ære.

Øllgaard udtalte, at han vilde forhandle med Regering og Landsting, thi Folketinget har ikke Ret til at skalte og valte

med Landet alene. Han vilde ikke interessere sig for hvem, der havde Regeringen, men for at vi kunde faa gode Finanslove og andre gode Love. Mange havde med Sorg set, hvorledes Visnepolitiken hæmmede alt Fremskridt. »Jeg udtaler til de Herrer, som vil stemme paa mig, at jeg ikke vil være med til Finanslovnægtelse og aldrig vil være med til Visnepolitik, men fremme Lovforslag, der kunne være til Gavn for alle Samfundsklasser«.

Kapt. Bohn spurgte Blem, om han vilde forhandle med Estrup. Hertil svarede Blem, at han vilde forhandle med enhver Regering, der vilde holde Loven.

Efter en Del andre korte Indlæg stemtes ved Haandsoprækning. Der var Flertal for Blem, men Øllgaard forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Blem med 1159 Stemmer, Øllgaard fik 943.

Begge Kandidater takkede deres Vælgere og fik deres Hurraraab; i sin Takketale erklærede Øllgaard, at dersom hans Parti gjorde lige saa stor Fremgang til næste Valg, vilde man sejre.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de 2 Kandidater:

	Blem	Øllgaard
Rønne	354 (271)	495 (352)
Hasle	103 (91)	29 (19)
Allinge-Sandvig	86 (61)	59 (64)
Vestermarie	174 (185)	31 (19)
Nylars	65 (69)	37 (32)
Knudsker	26 (17)	51 (34)
Nyker	48 (48)	53 (36)
Klemensker	117 (118)	118 (65)
Rutsker	120 (97)	30 (20)
Olsker	66 (57)	40 (20)

(De i Parentes anførte Tal er Stemmetallene ved Valget i 1884).

Af Kredsens 2878 Vælgere stemte denne Gang 2102, hvorved Stemmeprocenten sattes op fra 58,8 ved Valget i 1884 til 72,9. Blem opnaaede af de afgivne Stemmer 55,1 %, medens hans Stemmeprocent 3 Aar før udgjorde 60,6. Selv om han vedvarende havde et solidt Flertal, var der dog en forholdsvis Forskydning i Højres Favør, der ingenlunde gjorde Adjunkt Øllgaards foran citerede Profeti til sine Vælgere til det rene Mundsvejr. Den konservative Klubs energiske Agitation havde

givet et Resultat, som for Rønnekredsens Venstre indeholdt et alvorligt Varsel.

Ved Valghandlingen i Aakirkeby var der mødt flere Vælgere end ved noget tidligere Valg. Købmand H. C. Koefoed, Aakirkeby, ledede Valghandlingen. Hjulmager M. P. Ipsen anbefalede i faa Ord Kapt. Dam som en Mand, der var blevet sin Fortid tro. Dam beklagede i sin Valgtale den Ophidselse, Kampen om Grundloven nu førte med sig, den Bitterhed og de Midler, hvormed den førtes. Dog ønskede han »Forlig, men kun paa antagelige Vilkaar; de provisoriske Love kunde han aldrig gaa med til at anerkende«. (Bornh. Dagblad 31/1 1887).

Løjtnant M. P. Jensen anbefalede som Stiller Kapt. Koefoeds Valg og henviste til hans Virksomhed i Sogneraadet. Venstre havde vel nu erkendt, at Forhandling skulde begynde, men endnu var alt i Visnepolitikens Tegn; ud af denne Tilstand vilde Koefoed bestræbe sig for at bringe Landet. »Spørgsmaalet blev«, sluttede Jensen, »ville I have Mænd i Tinget, som kun ville drive Visnepolitik og Skinforhandling, eller Mænd, der ville ærlig Forhandling paa Grundlovens Grund«.

Kapt. Koefoed beklagede den Bitterhed, der bredte sig i det politiske Liv. »Denne Forandring i Landet havde taget sin Begyndelse i det Øjeblik, Venstre var blevet Flertal i Folketinget og havde gjort Fordring paa Magten. Trods deres velklingende Fraser om at ville virke for den simple Mand, de Smaa i Samfundet havde Venstre ladet en Række Lovforslag, som netop var til Gavn for disse, visne. Venstre havde ikke givet Tegn til at ville opgive sin Fordring om Folketingets Overhøjhed. Han stillede sig som Forhandlingens Mand«. (Citat fra Bornh. Dagblad).

O. E. Sonne og Inspektør Skrydstrup hilste med Glæde Dams Forligstilbøjeligheder og ønskede nærmere præciseret hans Krav til Højre; men Dam vilde ikke ud i en Forhandling om Enkeltheder.

Efter yderligere Bemærkninger af Proprietær Kirketerp og Skovrider Balsløv blev Dam valgt ved Kaaringen, men Kapt. Koefoed forlangte skriftlig Afstemning, der gav til Resultat, at Dam valgtes med 1223 Stemmer, medens 402 faldt paa Kapt. Koefoed.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes:

	Dam	Koefoed
Aakirkeby	116 (102)	6 (4)
Neksø	126 (122)	63 (41)
Svaneke med Christiansø	43 (23)	62 (48)
Aaker	266 (245)	31 (35)
Pedersker	113 (98)	13 (35)
Poulsker	80 (59)	59 (51)
Bodilsker	113 (87)	22 (22)
Ibsker	81 (68)	38 (25)
Østermarie	146 (108)	46 (52)
Østerlars med med Gudhjem ..	113 (63)	43 (28)
Rø	26 (24)	19 (18)

(De Tal, der staar i Parentes, angiver Stemmetallene ved Folketingsvalget i 1884).

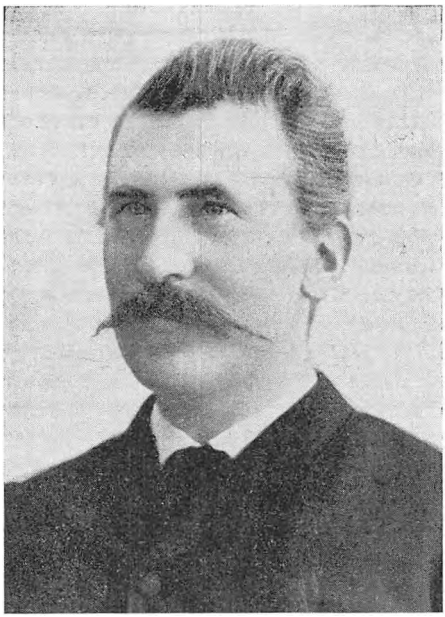
Af 2848 Vælgere stemte denne Gang 1625 eller 57,1 % imod 47,9 % 3 Aar før. Dam havde forøget sit Stemmetal i alle Kredsens Kommuner, Koefoed i de fleste. Procentvis var Dams Stemmetal steget stærkest, idet han ved dette Valg opnaaede 75,3 % af de afgivne Stemmer imod 74,9 % ved Valget i 1884. Dette var et for Dam og hans Parti særdeles tilfredsstillende Resultat, idet man maa have i Erindring, at Valget i 1887 gennemgaaende havde et for Venstre meget ugunstigt Forløb. Rundt omkring i Landet satte Partiet Mandater over Styr, og i de Kredse, man holdt, var der de fleste Steder en Forskydning til Fordel for Højre. I den Henseende var Udfaldet i Rønnekredsen en nogenlunde tro Kopi af det samlede Valgbillede.

Det ligger nær at spørge, hvorfor Dam klarede sig saa langt bedre end Blem. Han kunde ikke som Agitator maale sig med sin yngre og mere energiske Kollega; Dam havde iøvrigt denne Gang ført en forholdsvis stilfærdig Valgkamp, vidt forskellig fra de haarde Fægtninger i Rønnekredsen. Han havde under denne indtaget en yderst forligsvenlig Holdning. Maaske havde dette bidraget til at svække Modstanderne, hvis Hovedangrebspunkt jo var Venstres Visnepolitiks Ulykker for Land og Folk. Herudover ser jeg ingen anden Forklaring paa det forskellige Valgudfald i de 2 bornholmske Kredse end det kraftige Agitationsarbejde, som udstraalede fra Rønnekredsens konservative Klubber, og som Højres nye, energiske Kandidat i denne Kreds stod i Spidsen for.

23. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

A. V. Øllgaard.

Andreas Vilhelm Øllgaard var født den 29/2 1852 i Vinkel Præstegaard ved Viborg som Søn af Sognepræst Niels Rasmus-

Adjunkt
A. V. Øllgaard

sen Øllgaard (født 14/6 1812, død 1900) og Hustru Sophie Kristine, født Meyer (født 7/9 1821, død 1898). Denne Gren af Familien Øllgaard regner den vestjydske Gaardejer Niels Sørensen Øllgaard, født i Ølgod 1719, som sin Stamfader. Familien talte baade Landmænd og Embedsmænd, særlig Præster blandt sine Medlemmer; saaledes var A. V. Øllgaards Farfader, Nikolai Esmark Ø. (født 12/10 1775, død 4/3 1863) Biskop i Ribe.

Øllgaard blev Student fra Sorø Akademi 1870; theologisk Kandidat 1875. 2 Aar efter — den 10/12 1877 — blev han ansat som Adjunkt ved Statsskolen i Rønne; 1900 udnævntes han til Overlærer, 1919 til Lektor; 1922 faldt han for den i den nye Tjenestemandslov fastsatte Aldersgrænse. Han rejste

derefter til København for at tilbringe sit Otium. Her døde han den 2/12 1928.

Ved Rønne Statsskole, hvor Øllgaard virkede i 45 Aar, var hans Hovedfag Dansk og Historie. Han var en dygtig og respekteret Lærer. Moderne pædagogiske Eksperimenter interesserede ham ikke; hans Maal var at bibringe sine Elever en solid Viden i de Undervisningsfag, der sorterede under ham. Fremgangsmaaden var ligetil: man havde at lære sin Lektie og at repetere, hvad man tidligere havde lært, saaledes at de forskellige Data sad fast. Hans Optræden var rolig og kølig, men karakteriseret af menneskelig Forstaaelse og udpræget Retfærdssans.

Rønne Latinskole var i 80'ernes Kampaar en Højborg for det konservative Parti paa Bornholm. Rektor C. G. Koefoed sad som Partiets Tillidsmand i Byraad og Amtsraad og talte ved forskellige Lejligheder ved Højres interne Sammenkomster. Adjunkterne Selchau og Brøndsted var i Presse og paa Møder ivrige Agitatorer for Estrups Politik; de havde sikkert heller ikke haft meget imod at forsøge Lykken paa Valgtribunen. Men deres Form huede ikke rigtigt Vælgerne; man kan maaske sige, at den var for teoretisk akademisk. Derfor blev det den sidst tilkomne og yngste af de 3 politiserende Adjunkter, der blev Partiets Fører i Rønnekredsen, da Eksperimentet med Sandemand Sode vel ingenlunde var blevet Fiasko, men dog havde vist, at man maatte have en mere skolet Taler og en i de aktuelle politiske Divergenspunkter bedre forankret Advokat til at tage Kampen op imod Blem.

Øllgaard var i 1885 Medstifter af den konservative Klub i Rønne og fungerede i mange Aar som dens Formand. Han deltog som saadan energisk i Agitationsarbejdet for Partiets Sag i 1. Kreds, ogsaa ved offentlige Møder udenfor Rønne. Han viste sig hurtig som en fremragende Taler, hvis Foredrag var vel forberedte og logisk opbyggede, og som ingenlunde let lod sig slaa ud i den efterfølgende Diskussion. Det var derfor naturligt, at han blev Højres Kandidat ved Folketingsvalget i Januar 1887. Det lykkedes ham ogsaa at sætte Partiets Stemmetal op med næsten 50 pCt. (fra 661 til 943). Han opnaaede dog ikke Valg, idet Blem fik 1153 Stemmer, men der var et godt Grundlag at arbejde videre paa. Øllgaard stillede sig da ogsaa paany i 1890 og 1892, men da Blems Overtal af Stemmer var stadigt og stærkt voksende, undlod Partiet at opstille ved de nærmest efterfølgende Valg i Rønnekredsen.

Øllgaard maatte altsaa opgive det attraaede Rigsdagsmandat, men fortsatte i mange Aar sin Virksomhed som Højres Ordfører paa offentlige Møder og navnlig som Partiets Pennefører i Dagspressen. I 1890 blev han Redaktør af Bornholms Avis, og det var navnlig det politiske Arbejde ved Bladet, som sorterede under ham, idet hans Medredaktør, Fr. Soltau, væsentligst tog sig af det øvrige. Hans Artikler var som hans Taler fast og logisk opbyggede; Sprogbehandlingen var udmærket. I 1911 fratraadte han sin Redaktørstilling ved Avisen for at give Plads for Højres nye Fører paa Bornholm, H. C. Jespersen. Siden holdt han sig helt passiv i den politiske Strid, der iøvrigt aldrig greb ham stærkere end, at han kunde staa i det venskabeligste Forhold til Folk af modsat politisk Mening. Jeg taler her af personlig Erfaring. Øllgaard var en vennesæl Mand og en nobel Karakter.

Et Par Gange var Øllgaard opstillet til Byraadsvalget i Rønne, men han opnaaede ikke Valg. I det hele blev det store Slid gennem næsten 30 Aar han havde i den politiske Agitations Tjeneste karrigt honoreret. Hans eneste Tillidshverv var, saa vidt jeg ved, Stillingen som Overligningskommissær for Rønne, og den fik han endda ikke af Partiet paa Bornholm.

Øllgaard blev den 27/5 1881 gift med Manna Dagmar Litta Jensen (født 12/7 1857, død 22/10 1910) Datter af Amtsforvalter i Rønne, senere København, Niels Laurids Christian Jensen (se dennes Biografi i nærværende Afhandlings 3. Afsnit, Side 236 f. f.) og Hustru Agnetine Sofie Frederikke, født Pedersen.

N. P. Møller.

Niels Peter Møller var født den 1/11 1840 som Søn af Husmand Peder Nielsen, 40. Slg. Grund i Aaker, og Hustru Signe, født Johnsdatter. Han kom efter sin Konfirmation i Snedkerlære. Efter at være udlært i 1860 arbejdede han i 2 Aar som Møbelsnedker, derefter som Møllebygger, indtil han i 1869 byggede sig en mindre Savmølle paa 20. Vdg. Grund i Aaker. Forretningen gik godt, og i 1872 rev han den lille Mølle ned og byggede en større. Allerede i 1894 — altsaa i en Alder af 54 Aar — solgte han sin Savmølle og købte den lille i Nærheden liggende Ejendom »Virkelyst«. Her boede han til sin Død den 10/5 1912.

Savmøller N. P. Møller fik meget tidlig en glødende Inte-

resse for Politik, og han var kendt over hele Bornholm som en af Venstresagens ivrigste Forkæmpere. Han tog ofte Ordet ved de offentlige Møder for korte, kraftige Bemærkninger. Han lagde ikke Skjul paa sit ærlige Had til Højres Provisoriepolitik; da Delingen i Venstre mellem Bojsens og Bergs Tilhængere ogsaa gjorde sig gældende her paa Øen, støttede han ivrigt Ingvard Jensens Kandidatur mod Kapt. Dam. Hans politiske Interesse kølnedes ikke med Aarene. Endnu saa sent som i 1910 tog han djærv og bred Ordet paa et af mine politiske Møder — vistnok i Aakirkeby — for at støtte sin Ven og Kampfælle Ingvard Jensen, der denne Gang ikke bekæmpedes fra moderat, men radikal Side.

N. P. Møller havde ogsaa andre offentlige Interesser end de politiske. Han var i September 1887 Medstifter af Aakirkeby og Omegns Haandværker- og Industriforening og denne Forenings første Formand. Han var endvidere Medstifter af Aakirkebys Sygekasse, af Bornholms Kreaturforsikringsselskab og af Ulykkesforsikringsselskabet »Bornholm«. Fra 1884 var han Sognekommissær i Aaker for Bornholms Landboeres Brandforsikringsselskab og fra 1889 Formand for Husflidsforeningen for Aakirkeby. I 1894 valgtes han til Medlem af Aaker Sogneraad; han genvalgtes 1900.

Han blev den 9/2 1863 gift i Aa Kirke med Bodil Kirstine Hansen, født 30/11 1834, Datter af Hans Peter Madsen, Forpagter af Østermarie Præstegaard. I Ægteskabet var der 9 Børn.

24. FRA VISNEPOLITIK TIL FORLIGSPOLITIK (1887—90).

Efter Højres Valgsejr i Januar 1887 var der blandt Venstres Førere en voksende Forhandlingsvillighed. I de 2 Maaneder Rigsdagen var samlet efter nævnte Valg, blev der som Udtryk for Ønsket om at opnaa positive Resultater enkelte Love gennemført; der førtes ogsaa Forhandlinger om et Finansforlig, men Forsøget mislykkedes, og den 1. April 1887 udstedtes en ny provisorisk Finanslov med det af Landstinget vedtagne Indhold, derunder betydelige Bevillinger til Hovedstadens Befæstning.

I de nævnte Forhandlinger, der fra Venstres Side førtes af Grev Holstein med Tilslutning af saavel Bojsen som Hørup, havde Berg ingen Andel. Da han blev nærmere bekendt med

deres Forløb, nedlagde han sin Stilling som Formand i Partiet og i Folketinget, og optog under Slagordet: »Gaa aldrig paa Akkord med Uretten« en virkningsfuld Agitation ud over Landet imod den Kompromispolitik, som de andre Venstreførere havde indledet. Paa Tinge havde han kun en halv Snes Tilhængere, men blandt de menige Vælgere stod han stadig som den egentlige Venstrehøvding. Bergs bitreste Modstander blandt Venstreførerne var paa dette Tidspunkt Hørup. Hans tidt citerede Udtryk om Berg som »politisk Rumlepotte« stammer fra denne Periode.

I Rigsdagssamlingen 1887—88 førtes en Række Forhandlinger mellem Højres og Venstres Ledere — med Undtagelse af Berg. Hovedinteressen knyttede sig til Forsøget paa at gennemføre en Margarinelov. I 1883 paabegyndtes Produktionen af »Kunstsmørret« her i Danmark, og i disse for Landbruget vanskelige Aar opstod i Agrarkredse Frygt for en ødelæggende Konkurrence. Der stilledes Krav om begrænsende og kontrollerende Bestemmelser, ja Hørup, Vilh. Lassen m. fl. forlangte endog et Forbud mod al Handel og Fremstilling af Margarine. Det egentlige Motiv til denne Kamp for »det rene Land« fra den Hørupske Venstrefløjs Side, var dog mere af taktisk end realpolitisk Karakter: man vilde ved Smørordningen spalte og stække Højre. Resultatet blev et Kompromis mellem Bojsen og Regeringen, hvorved Mellemstandpunktet sejrede.

Ogsaa om Finansloven bestræbte man sig for at opnaa Forlig. 1888 var et Festernes Aar: Det var 100 Aar siden, Stavnsbaandet blev løst, den 7/4 fyldte Kongen 70 Aar og den 15/11 havde han 25 Aars Regeringsjubilæum. Desuden var København i dette Aar Sæde for en Verdensudstilling. I betydende Kredse ønskede man politisk Borgfred. Men trods god Vilje i begge Lejre, maatte Forsøgene paa at faa en ordinær Finanslov vedtaget i begge Ting opgives; det var Fæstningssagen, der blev den store Anstødssten, nu som før og siden, og den 1. April udstedtes — som sædvanlig — en provisorisk Finanslov. Aarets Fester blev holdt af hvert af de politiske Partier for sig. Særlig Opmærksomhed vakte det, da Folketingets Formand, Høgsbro, erklærede ikke at ville bringe Kongen en Lykønskning ved Regeringsjubilæet, da »Tingets store Flertal ikke med Sandhed formaar at ønske Hans Majestæt til Lykke med en Regeringstid, under hvilken hans Ministerium har valgt det Brud med Grundloven, Thinget havde søgt at afværge«.

Rigsdagssamlingen 1888—89 forløb uden større politiske Begivenheder, og midt under den følgende Samling opløstes Folketinget, da 3-Aarsperioden var udløbet. Valget, der fandt Sted den 21/1 1890, gav Venstre en Nettogevinst paa 3 Mandater; det havde iøvrigt Interesse ved en betydelig Stemmefremgang for Socialdemokratiet; Partiet opnaaede ganske vist kun at faa 3 Mand valgt, men det mønstrede betydelige Minoriteter rundt omkring i Landet og erobrede endog en ren jydsk Landkreds, Skjoldelev. Dette vakte Ængstelse langt ind i Venstres Rækker. Iøvrigt var Valget bemærkelsesværdigt ved, at Bergs Gruppe voksede fra 10 til 17 Mandater, og at Oppositionen i København havde en meget betydelig Stemmefremgang.

Da Rigsdagen efter Valget genoptog Arbejdet, forlangte Krigsminister Bahnson 3½ Mill. Kr. som en første Bevilling til Middelgrundsfortet. Det stod klart for alle, at denne Sag skulde føres igennem ad provisorisk Vej, og da Opførelsen af dette Fort vilde strække sig over et længere Aaremaal, skabte dette nye Punkt paa Regeringens Forsvarsprogram dyb Pessimisme i de Kredse indenfor Venstre, som hidtil havde støttet Forsøgene paa at tilvejebringe en forligsmæssig Ordning. Dette gjaldt navnlig den Hørupske Fløj, der fjernede sig fra den Bojsenske Gruppe, og Mægleren mellem Bojsen og Hørup, Grev Holstein-Ledreborg, traadte ud af Politik. Han erklærede, at Forudsætningen for hans Politik »var bristet baade nu og i Fremtiden.«

25. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND BLEM, DAM OG M. P. JENSENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGERNE 1887—88, 1888—89 OG 1889—90.

Rigsdagssamlingen 1887—88 var af normal Varighed — ½ Aar — og prægedes af Forsøg paa at komme ud af Visnepolitikens Dødvande og ind i aktivt Lovarbejde. Dette medførte ogsaa en voksende Foretagsomhed for de 3 bornholmske Rigsdagsmænds Vedkommende. Alle havde Ordet adskillige Gange: Blem 9, Dam 17 og M. P. Jensen 4. De sad ogsaa i en Del Udvalg: Blem 4, Dam og Jensen hver 3. De Udvalg, Blem havde Sæde i, var: 1) Lønningsudvalget, hvortil en Række Regeringsforslag var henvist uden dog at blive gennemført — om

Embedsmændenes Kaar var det stadigt vanskeligt for Regeringen og Venstre at naa til Forstaaelse; 2) Udvalget om Fiskeriloven; 3) et Udvalg om Forslag til Lov om Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Maskiner, en Sag som Blem havde megen Interesse for, og 4) det meget betydningsfulde Udvalg om Regeringens militære Lovforslag. — Dam var Medlem af 1) Finansudvalget, 2) Udvalget om et Lovforslag om Ændringer i Postvæsenets Ordning — her var Dam, der jo som Postmester var særlig Sagkyndig paa dette Omraade, Sekretær, og dette Lovforslag hørte til de forholdsvis faa, der blev endelig gennemført, og 3) Udvalget om smitsomme Sygdomme hos Husdyrene. I dette sidste Udvalg var Dam baade Formand og Ordfører, og af de 17 Taler, han holdt i denne Samling, var de 11 knyttede til dette Lovforslags Behandling. Det var Dam en Sorg, at ogsaa dette Lovforslag strandede paa Uenighed mellem Tingene. — M. P. Jensen var Medlem af et Udvalg om Fælles- og Andelsmejerier og af Udvalget om et specielt bornholmsk Lovforslag om Ophævelse af særlig Paaanke ved de bornholmske Retter; endelig fik M. P. Jensen Sæde som landstingsvalgt Medlem af det Fællesudvalg, der blev nedsat af Tingene angaaende, det saa meget omstridte Lovforslag om Kunstsmørret (Margarinen), denne Rigsdagssamlings særlige Stridsspørgsmaal.

Det foran nævnte Lovforslag angaaende Forandring af Adgangen til Appel i bornholmske Retssager blev forelagt af Justitsminister Nellemann den 17/2 1888. Fra gammel Tid gjaldt der den Bestemmelse, at Justits- og Politisager fra Bornholm indankedes direkte fra Øens Underretter til Højesteret, altsaa med Forbigaaelse af Overretten (nu Landsretten). Det var en Ordning, der var truffet af Hensyn til Bornholms vanskelige og ofte svigtende Forbindelse med det øvrige Rige. Højesteret havde nu indsendt et Andragende til Justitsministeriet om at faa dette Forhold ændret, saaledes at Bornholm ogsaa i denne Henseende stilledes lige med det øvrige Land. I sin Forelæggelsestale henviste Justitsministeren til, at »Kommunikationen med Bornholm nu ikke var væsentlig vanskeligere end med de øvrige Landsdele, saa at man maa erkjende, at disse Bestemmelser ikke have nogen Tilværelsesgrund mere«. Da de i flere Henseender følte som et Besvær ved Højesteret, fandt Ministeren det rimeligt, at de bragtes til Ophør. — Da Lovforslaget kom til 1. Behandling i Landstinget, udtalte M. P. Jensen

Ønsket om Lovforslagets nærmere Overvejelse i Udvalg. Fra anden Side blev man noget overrasket ved denne Anmodning, idet man syntes, det var saa vel begrundet og selvfølgeligt, at en nærmere Undersøgelse forekom overflødig. M. P. Jensen udtalte heroverfor, at der vel »langt fra er den Grund til Stede for disse særlige Regler, som der tidligere har været, idet Kommunikationsmidlerne nu er saaledes forbedrede med Hensyn til Bornholm, at de omtrent er lige saa gode som andetsteds.« »Der kan imidlertid ogsaa i Fremtiden«, udtalte M. P. Jensen, »indtræffe Tilfælde lig dem, der tidligere har været til Stede, nemlig lange Afbrydelser i Postgangen ved Isvintre, hvori vi ikke faa nogen Post fra København . . . . Iøvrigt vil dette Forslag ogsaa medføre andre Ting, som efter mit Skjøn nok kunde gjøre Overvejelser nødvendige. Det vil under alle Omstændigheder, saa vidt jeg kan skjønne, medføre forøgede Udgifter for Amtsrepartitionsfonden. Det er jo nemlig saaledes, at de Fleste, som blive straffede paa Bornholm, er formueløse Svenskere, som i al Fald i Vintertiden ikke vil tage i Betænkning at appellere til højere Instans, idet de befinde sig forholdsvis vel i Arresten med den gode Varetægtskost«!

M. P. Jensen fastholdt med denne Motivering sit Forslag om Prøvelse i et Udvalg. Forslaget blev vedtaget, og Undersøgelsen blev saa grundig, at Forslaget ikke vendte tilbage fra Udvalget i denne Samling.

En langt mere indgaaende Omtale fik i denne Rigsdagssession et helt andet bornholmsk Spørgsmaal, nemlig Adgangen for svenske Fiskere til at drive deres Erhverv paa Øens Søterritorium. I et Lovforslag, som Regeringen havde forelagt om Fiskeriet i Danmark, var der indrømmet Fiskere fra Sverige Ret til at fiske Sild, men ikke Laks ved de bornholmske Kyster. Allerede ved Lovforslagets 1. Behandling i Folketinget hævdede Dam, at en saadan Bestemmelse var uheldig. Dels var der ikke indrømmet bornholmske Fiskere en tilsvarende Ret ved Sveriges Kyst, dels var det efter Dams Mening temmelig umuligt at kontrollere, at Svenskerne ikke fangede Laks, naar de i de hele havde Lov til at drive Fiskeri ind under Øen, og dels fandt han det i hvert Fald urimeligt, at det ikke engang var paalagt de fremmede at svare Havneafgift, naar de med deres Baade lagde ind i de bornholmske Havne.

Efter at Lovforslaget var blevet behandlet i et Udvalg, i hvilket Blem (men ikke Dam) havde Sæde, og kom til 2. Be-

handling viste det sig, at Blem havde faaet 6 af Udvalgets 15 Medlemmer med sig til et Ændringsforslag, hvorefter de svenske Fiskere ikke fik den omtalte Ret. Blem gav i sit Forsvar for dette Standpunkt en lang historisk Udredning af, hvorledes man fra dansk Side havde stillet sig lige op til Aarhundredets Begyndelse overfor de skaanske Fiskeres Rettigheder i de bornholmske Farvande. Blem havde her som ved saa mange andre Lejligheder gjort Sagen til Genstand for et Kildestudium, der sikkert havde kostet ham mange Timers Arbejde med Dokumenter fra Kancelliet og Arkiverne. — Blem kom til det Resultat, at hverken svenske eller tyske Fiskere nogensinde havde haft nogen Ret til at fiske paa bornholmsk Søterritorium. For Øresund eksisterede et særligt Forhold, men dette vedkom ikke Bornholm. Ministerens og Flertallets Standpunkt var, at et eventuelt Forbud skulde udskydes til en kommende Traktatforhandling mellem Sverige og Danmark, men Blem havde ingen Tiltro til Resultater af saadanne Overvejelser. Han havde ikke noget imod, at de svenske Fiskere kom ind til Bornholm for at sælge deres Fangst. Det kunde maaske oven i Købet være til Nytte for den bornholmske Befolkning, som derved sikredes rigelig Sild til Nedsaltning til Vinterbrug; men Søterritoriet skulde forbeholdes Bornholms egne Fiskere. De skubbedes ofte væk af Svenskerne, der mødte med 1—200 Baade, hver med en Besætning paa 5 à 6 Mand.

Blems Anstrengelser slog ikke til. Ved Afstemningen forkastedes hans Ændringsforslag med 41 Stemmer imod 29.

Imellem 2. og 3. Behandling lykkedes det dog at faa Udvalget til at stille et mildnende Forslag, hvorefter den foreslaaede Undtagelsesret kun skulde gælde til 1. Januar 1890; efter den Tid skulde de svenske Fiskere, hvis der ikke opnaaedes en ny traktatmæssig Overenskomst, kun have Ret til at fiske paa dansk Søterritorium ved Bornholm, naar de mod deres Vilje af Vind og Strøm blev drevet ind paa Territoriet. — Blem indrømmede, at dette Ændringsforslag betød en Forbedring, men han kunde ikke tiltræde det, med mindre Sætningen om den ny traktatmæssige Overenskomst gik ud; han stillede et dertil sigtende Underændringsforslag.

Blems Anbefaling af dette Underændringsforslag støttedes af Dam, der i et længere Indlæg bl. a. udtalte: »Man har i de senere Aar med Ministeriets og Rigsdagens Medvirkning gjort overordentlig meget Paaskjønnelsesværdigt for det bornholm-

ske Fiskeri navnlig ved at yde meget store og gunstige Laan til bornholmske Havne, Fiskerihavne, og i det Hele taget er der i næsten en Menneskealder, og navnlig efter at man har faaet saadanne gode Havne og derved har kunnet skaffe sig Dæksbaade til Laxefangsten, sket en meget stor Fremgang og Opdrift i det bornholmske Fiskerivæsen. Jeg skal derhos fremhæve, at Bornholm har intet Indvands- eller Fjordfiskeri, og det er jo indlysende, at Fiskeriet paa det aabne Hav er forbunden med meget større Vanskelighed og Besvær, idet man der er mere udsat for at miste Redskaberne og altsaa lide store Tab, hvilket ogsaa ofte er sket. Der er tillige langt fra de bornholmske Fiskere til de store Markeder baade i Ind- og Udland. Det forekommer mig derfor, at det er rigtigt, naar man er kommen ind paa den Vej, man er kommen ind paa, at man vil have, at den bornholmske Fiskeridrift i Fremtiden skal gaa frem paa den glædelige Maade, saaledes som det som sagt er sket i den sidste Menneskealder, at man da ogsaa retter sig derefter ved at træffe Foranstaltninger og de Lovbestemmelser, som kunne føre til dette Maal. Det ser maaske meget underligt ud, at vi to bornholmske Repræsentanter have stillet os som to ensomme Vogtere for det bornholmske Fiskeri; men jeg har efter min Opfattelse ikke kunnet stille mig anderledes. Det forekommer mig, at der vil blive en Ulighed, en Mangel paa Gjensidighed i Forhold til vore egne Fiskere paa Bornholm, som der efter min Mening ikke er nogen Trang til paa Grund af Øjemedet, at oprette det gode Forhold med Hensyn til Fiskeriet i Øresund. Jeg skal endnu fremdrage et Punkt, som vedrører denne Sag; men det er maaske et andet Hensyn, der gjør sig gjældende her. Der er jo fremkommen en Paastand om, at de bornholmske Fiskere ikke have kunnet fremskaffe saa megen Sild, som er nødvendigt til Nedsaltning for Befolkningens Forbrug, og at det derfor skulde være saa at sige nødvendigt, at man havde de svenske Fiskere med for at kunne faae det Fornødne. I den Henseende skal jeg tillade mig at fremdrage en ganske kort statistisk Oplysning. Det har nemlig vist sig, at i Aaret 1886 fangedes der ved Bornholm af Øens egne Fiskere ca. 213,000 Ol Sild og af svenske Fiskere ca. 82,000 Ol. Heraf udførtes i fersk, saltet og røget Tilstand ca. 200,000 Ol, medens Resten 95,000 Ol er forbrugt i det Aar af Øens Befolkning. Det vil heraf ses, mener jeg, at de bornholmske Fiskere kunne og have viist, at de kunne skaffe det For-

nødne til Veje til Landets Forbrug, saaledes at der i den Hensende ikke med Rette kan gjøre sig nogen Klage gjældende. Jeg kan derfor ikke se, hvorfor det skulde være nødvendigt at vedtage en Bestemmelse, som ikke er til Beskyttelse for de bornholmske Fiskere, men tværtimod til Beskyttelse for fremmede Fiskere.« (Folket. Forh. 1887—88, Sp. 4756—57).

De to bornholmske Folketingsmænds Bestræbelser kronedes ikke med Held. Ved Afstemningen blev Underændringsforslaget nedstemt med 46 Nej mod 14 Ja. Da Lovforslaget kom op i Landstinget, blev Stillingen endda yderligere forringet set fra Bornholmsfiskernes Synspunkt, idet den bestemte Tidsgrænse 1. Januar 1890 blev ændret til det udflydende Udtryk »indtil videre«. Øens Landstingsmand fraraadede ikke denne Ændring; han erklærede tværtimod, at det ene Udtryk efter hans Mening kunde være lige saa godt som det andet!

Ogsaa ved anden Lejlighed talte Blem i denne Samling de bornholmske Fiskeres Sag, idet han ved Finanslovens 1. Behandling udtalte sin Forbavselse over, at en Bevilling til »Fiskeriet i Almindelighed« paa 25.000 Kr. kun delvis blev brugt. Indenrigsministeren, under hvem Fiskeriets Forhold dengang sorterede, havde paa Forespørgsel erklæret, at der »ingen Grund havde været til at benytte dem«. Dette undrede Blem. »Saa vidt mig bekjendt«, udtalte han, »er der fra bornholmske Fiskere netop i disse Par Aar forgæves indsendt Andragender til den højtærede Indenrigsminister om Tilskud til Anskaffelse af Laxegarn af samme Slags, som svenske Fiskere benytte med saa stort Held udenfor Bornholms Kyster. Disse Garn ere dyre, og det er vanskeligt for Fiskerne at skaffe saa mange Penge til Veje, og man mente jo saa at kunne søge Ministeriet om en lille Understøttelse. Ligeledes er det mig bekjendt, at en Mand for 1½ Aar siden søgte om Understøttelse til en ny Baad. Hans gamle Baad var pilraadden, saa han ikke turde bruge den, han havde stor Familie at forsørge, og hans Hus var saa behæftet med Prioriteter, at der ikke kunde laanes mere i det. Han søgte saa, som sagt, om at faae 3—400 Kr. af disse 25.000 Kr., men han fik Afslag, endskjøndt han, saavidt mig bekjendt, mødte med gode Anbefalinger. Derfor har det forbauset mig at høre, at der ikke har været nogen Grund til at bruge denne Bevilling, og at der derfor er bleven liggende ca. 6.000 Kr. i Kassen. Jeg vil tillade mig at henstille til den højtærede Indenrigsminister, om han ikke maatte ville vise sig mere velvillig

overfor de Andragender, der maatte indkomme fra fattige Fiskere, saa at de kunde faae lidt Understøttelse i saadanne Tilfælde, og om det ikke maatte være bedre end at lade Pengene blive liggende i Kassen, paa Grund af at der ikke skulde være »nogen Grund« til at benytte dem.« (Folket. Forh. 1887—88, Sp. 225—26).

I den samme Finanslovtale kom Blem ind paa de bornholmske Kirkers Forhold og anbefalede, at der ydedes nogen Støtte fra Staten ved Ombygninger og større Restaureringsarbejder, idet Udgifterne hertil tyngede meget haardt paa Øens Sognemenigheder. Han tilføjede: »Jeg skal ogsaa bemærke, at Forholdet paa Bornholm er saaledes, at Kirkebestyrelsen, Kirkeinspektionen, for Land-Kirkernes Vedkommende bestaar af Præsterne alene, medens Kirkebestyrelsen for Kjøbstæderne bestaar af Præsten, Kirkeværgen og et valgt Medlem af Byraadet. Jeg vilde ønske, at man kunde gaa over til, at Kirkebestyrelsen paa Landet ikke kom til at bestaa af Præsten alene; thi man kan vistnok, uden at fornærme Præsterne, sige, at de ikke ere særlig bygningskyndige. For 6 Aar siden indsendte samtlige bornholmske Sogneraad paa et nær et Andragende til Kultusministeren om, at faae det ordnet paa samme Maade for Sognekirkerne som for Bykirkerne, saaledes at Kirkebestyrelsen kom til at bestaa af Præsten, Kirkeværgen foruden et af Sogneraadet valgt Medlem; men det er nu 6 Aar siden, og der er ikke kommet Svar paa Andragendet. Jeg vil derfor ogsaa tillade mig at henstille til den højtærede Kultusminister, om han, hvis der indkommer Andragender i denne Retning, vilde tage disse under velvillig Overvejelse«. (Folket. Forh. 1887—88, Sp. 227—28).

Fra de bornholmske Rigsdagsmænds Virksomhed i denne Samling skal iøvrigt kun omtales, at Blem ved Behandlingen af Margarineloven stærkt advarede imod at lave kunstige Beskyttelsesforanstaltninger for Landbruget; han imødegik meget virkningsfuldt den mærkelige yderliggaaende Agrarpolitik, som »det europæiske Venstres« Fører Hørup søgte at fremme sammen med nogle af Højres Landbopolitikere. Det var denne Tale, der som andetsteds omtalt fremkaldte et stærkt Angreb paa Blem fra Proprietær Kirketerps Side i de bornholmske Aviser for ikke i tilstrækkelig Grad at varetage Landbrugets Interesser.

Endelig skal nævnes, at Dam i en Tale ved Finanslovens 1.

Behandling kritiserede den gældende Apotekerordning. Der var alt for faa Apoteker, paa Bornholm saaledes kun 2, og Varerne holdtes i en alt for høj Pris som Følge af Bevillingssystemet; Staten burde efter Dams Mening successivt overtage Apotekerne. — Om denne Sag fremsatte Dam ogsaa i de efterfølgende Samlinger forskellige Indlæg.

Rigsdagssamlingen 1888—89, der havde normal Varighed (fra 1/10 88 til 31/3 89), bar i endnu højere Grad end den nærmest foregaaende Præg af, at Visnepolitikkens Periode var endt, og at man ikke længere turde dæmme op for Folkets Krav om positive Lovgivningsresultater. Der var mange Lovforslag til Behandling, og de blev henviste til nedsatte Udvalg, der ikke som i Visneperioden var Begravelsespladser, men Arbejdsudvalg. Man var i Færd med i stadig større Udstrækning at tage Blems Arbejdskraft i Brug. Han havde i de Samlinger, hvor den storpolitiske Kamp overskyggede alt, været meget passiv; i Samlingen 1888—89 havde han Ordet ikke mindre end 33 Gange, og han var Medlem af 7 Udvalg, nemlig foruden 1) Lønningsudvalget, de om efternævnte Lovforslag nedsatte Udvalg: 2) Omordning af Landbohøjskolens Forhold; 3) Forebyggelse af Ulykkestilfælde ved Maskiner; 4) Oprettelse af et Rigsarkiv og Lønningerne ved dette; 5) Nye Bygninger for det kgl. Frederiks Hospital; 6) Afskaffelse af særlig Paaanke ved de bornholmske Retter, og 7) Oprettelse af en Hypotekbank. — Til Lønnigsudvalget var henvist et ret stort Antal Lovforslag; Blem var Ordfører for 2 af disse, nemlig Lovforslagene om Postvæsenets Lønninger og om Kontorholdsgodtgørelse ved Postvæsenet. I Udvalget om den foran under 3 nævnte Maskinlov var han baade Sekretær og Ordfører, og i de under 4 og 6 angivne Udvalg var han Sekretær.

Dam var Medlem af 4 Udvalg, nemlig: 1) Finansudvalget; 2) et Udvalg om færøiske Forhold; 3) Udvalget om Ægtefællers formueretlige Stilling — her var Dam Sekretær — og 4) det særlige bornholmske Lovforslag om retslig Paaanke; for dette Udvalg var Dam Formand.

M. P. Jensen var kun Medlem af et enkelt Udvalg; det angik Oprettelse af Brandforsikringsforeninger for Landbygninger; han havde kun Ordet een Gang, nemlig ved 1. Behandling af de fra forrige Samling kendte Forslag om Appel af bornholmske Retssager.

Dette sidste Lovforslag blev af Justitsministeren forelagt i

Landstinget i samme Skikkelse som i forrige Samling. Det havde i Mellemtiden været til Erklæring i Bornholms Amtsraad, der ikke havde haft noget at indvende imod dets Fremme. Ved dets 1. Behandling udtalte M. P. Jensen følgende: »Naar jeg ved Behandlingen af det foreliggende Lovforslag i sidste Rigsdagssamling tillod mig at foreslaa det prøvet i et Udvalg, var det fornemlig af finantsielle Grunde. Jeg havde nemlig den Opfattelse, at det vilde medføre forøgede Udgifter til Delinkventomkostningerne for Amtsrepartitionsfonden. Det bornholmske Amtsraad, hvem Sagen senere har været forelagt til Erklæring, er imidlertid ved den i saa Henseende anstillede Undersøgelse kommen til det Resultat, at det ikke i synderlig Grad vil blive Tilfældet; nøiagtigt kan det selvfølgelig ikke ses. Skjøndt det nu ikke er mig ubekjendt, at der fra flere Sider paa Bornholm næres Ønske om, at de gamle Retsregler med Hensyn til Appelinstantserne for visse Sager fra Bornholm maa blive bevarede, og skjøndt det ogsaa synes, at det i visse Tilfælde kan være ret hensigtsmæssigt, forekommer det mig dog, efter at man ellers paa saa at sige næsten alle Omraader har søgt at føre Bornholm ind under den almindelige Lovgivning, at man ikke nu med Hensyn til den her tilsigtede Forandring med god Føie kan modsætte sig Forslaget, al den Stund Forudsætningen for Retsreglernes Tilblivelse ikke længer kan siges at være til Stede i nogen væsentlig Grad, og navnlig da Udgifterne i det nævnte Øiemed ikke synes at ville blive videre forøgede, hvilket er det, jeg for mit Vedkommende særlig maa lægge Vægt paa. Jeg kan saaledes nu anbefale Lovforslaget til videre Fremme af det høie Thing.« (Landst. Forh. 1888—89, Sp. 226—27).

Der var ikke andre, der tog Ordet, heller ikke ved Lovforslagets 2. og 3. Behandling, og Landstinget vedtog det uden Afstemning. Men da det kort efter kom til Behandling i Folketinget, viste det sig, at begge de bornholmske Folketingsmænd var Modstandere af det. Dam gjorde Rede for Sagens Forhistorie. Han mindede om, at Bornholm i gamle Dage havde haft et særligt »Landsthing«, der svarede til Overretten i København, men dette blev afskaffet ved Plakat af 29/6 1813; samtidig blev det bestemt, at de bornholmske Justits- og Politisager skulde gaa direkte fra Underretsdommeren paa Bornholm til Højesteret. Det var altsaa dette, man nu vilde ændre, men den for en saadan Forandring givne Begrundelse forekom

ham meget svag. Han fandt i det hele 2 Instanser for tilstrækkeligt; mange Lande kendte ikke flere. Hvorfor saa forandre den fornuftige bornholmske Ordning? Der var saa meget mindre Grund til det, som en almindelig Reform af vor Retspleje formentlig ikke laa langt ude i Fremtiden. Bornholms Amtsraad havde ganske vist tiltraadt Forslaget, men det var meget tvivlsomt, om der var den samme Stemning for det ude blandt den bornholmske Befolkning. En Protestadresse var under Forberedelse.

Blem, der var næste Taler, havde som sædvanlig væbnet sig med et stort Talmateriale. Det var jo Højesteret, der havde rejst Sagen ved en Henvendelse til Justitsministeriet, og der var særlig peget paa, at dersom de bornholmske Sager skulde gennem Overretten, vilde en Del strande her og Højesteret derved ikke faa saa mange Sager fra Bornholm. Heroverfor udtalte Blem: »Denne Grund vilde for mig have stor Betydning, hvis saa var, at Høiesteret var bleven overbebyrdet med Justitssager fra Bornholm, og da jeg ønskede at komme til Klarhed over Spørgsmaalet, har jeg gjennemgaaet de sidste 10 Aargange af Høiesteretstidende. Jeg har da der fundet, at Høiesteret har afsagt Dom i 3,397 Sager, og deraf var de 60 fra Bornholm. Det bliver for Bornholms Vedkommende kun 1 Dom for hver 56,6, og i de sidste 5 Aar har der været 1,609 Domme, hvoraf 28 fra Bornholm; det giver 1 Dom for Bornholm for hver 57,5 mod det øvrige Land. Men dersom man ser Folketallet efter den sidste Folketælling, forholder Bornholm sig til hele Landet som 1 til 55,5. Vi have altsaa i de sidste 10 Aar været 1,2 pCt. efter Folketallet at regne under Gjennemsnittet, og i de sidste 5 Aar har det været 1,4 pCt. under Gjennemsnitstallet. Naar jeg ser hen til, at Høiesteret har henvist til, at der i den senere Tid er kommet saa mange Domme fra Bornholm, saa er det rigtigt for Aaret 1887, idet der i dette Aar er 8 Domme fra Bornholm, hvoraf de 7 er daterede fra den 21de Oktober til den 17de November. Der er afsagt 7 Domme i Løbet af 4 Uger og de 5 Domme endda i Løbet af 9 Dage. Det er imidlertid et enestaaende Tilfælde i de 10 Aar, og der foreligger ikke mere end 8 Domme for dette Aar i Alt. Ser man hen til 1880—81, har man for dette Aar havt 12 Domme. Ser man altsaa paa Gjennemsnittet i de sidste 5 eller 10 Aar, har det som sagt været under Gjennemsnitstallet af det, som man maatte komme til efter Folketallet. Undersøger man nu, hvilke Forbrydelser

Dommene have angaaet for Bornholms Vedkommende, saa angaa 16 Tyveri, 11 Slagsmaal og Mishandling af sin Hustru, 10 bedrageligt Forhold, 5 opsætsigt Forhold mod Politiet eller Overordnede, 3 Majestætsforbrydelser, 1 Overtrædelse af Presseprovisoriet, og de øvrige have være af forskjellig Art.« »Jeg har dernæst undersøgt, hvor mange bornholmske Domme der ere blevne stadfæstede ved Højesteret. Af 60 Domme ere 36 stadfæstede rent og purt, uden at der er forandret en Tøddel. Det er 60 pCt. 10 af Dommene ere delvis stadfæstede, med Nedsættelse af Straffen; 5 Domme bleve delvis stadfæstede med Forhøielse af Straffen, og i 9 Tilfælde bleve de Vedkommende frifundne. Altsaa, 60 pCt. af Dommene ere rent og purt stadfæstede; 16,6 pCt. stadfæstede, men med nedsat Straf; 8,4 pCt. stadfæstede, men med forhøiet Straf, og 15 pCt. ere Frifindelsesdomme. Jeg kan derfor ikke skjønne rettere end, at det er et gunstigt Resultat.« (Folket. Forh. 1888—89, Sp. 2313—14).

De 2 bornholmske Folketingsmænd fik Støtte i deres Betragtninger af Venstremanden, Overretsprokurator Leth, der mente, at Folketinget i hvert Fald burde overveje Sagen nærmere, medens saavel Justitsministeren som Højremanden, Højesteretsassessor Klein hævdede, at der ikke forelaa nogen som helst Grund til, at Bornholm bevarede en Særordning som den omhandlede. Den var i sin Tid udelukkende motiveret med Øens trafikale Afsondrethed, og nu var Bornholms Forbindelse med København snarere bedre end mange Smaaøers. Klein gjorde yderligere opmærksom paa, at Frygten for øgede Udgifter, fordi Sagerne skulde gaa direkte til Højesteret, beroede paa en Misforstaaelse, idet man maatte regne med, at de fleste Appelsager ikke kom længere end til Overretten, hvor Omkostningerne var væsentlig mindre end ved Højesteret.

Ved Afslutningen af Forhandlingen nedsattes paa Forslag af Dam et 5-Mands Udvalg, hvorfra Lovforslaget ikke vendte tilbage.

Vedrørende særlige bornholmske Forhold skal iøvrigt kun nævnes, at det i denne Samling uden Modstand fra nogen Side blev vedtaget at yde Østermarie Sogn en Bevilling paa Finansloven paa 12.000 Kr. til Opførelse af en ny Kirke. Det hævdedes, at den gamle Kirke var farlig at benytte; det viste sig iøvrigt senere ved dens Nedrivning, at Murene var saa solide, at man næppe ved Anvendelse af Sprængstoffer kunde faa Bugt med dem. — Derimod lykkedes det ikke at faa Kultusministe-

ren til at stille sig velvilligt overfor et Andragende fra Sogneraadet i Rutsker om et Tilskud paa 6,000 Kr. i Anledning af, at man ved Restaureringen af Sognets gamle, ejendommelige Kirketaarn havde haft en Udgift paa 17,000 Kr. Blem talte varmt Rutskers Sag og viste ved mange Tal, hvor fattig Kommunen var; men Ministeren fastholdt sin Vægring. Folketinget vedtog dog, at Andragendet skulde henvises til Ministerens nærmere Overvejelse! Det betød efter Rigsdagens sædvanlige Terminologi, at Folketinget anbefalede Bevillingens Ydelse.

Denne Samlings Rigsdagstidende bærer iøvrigt Vidnesbyrd om en betydelig Indsats fra Blems Side i det saglige Arbejde. Som nævnt foran var bl. a. Blem Ordfører for Postvæsenets Lønningslov. Denne behandlede desuden Postetatens Administrationsforhold, og en Del af de Spørgsmaal, som her søgtes løst, var normgivende for andre administrative og lønningsmæssige Omraader. Skønt disse Forhold laa Landborepræsentanten Blem ret fjernt, røgtede han sit Ordførerskab paa en Maade, som skabte Respekt i Tinget om Rønnekredsens Folketingsmand. Maaske gik han i sin Ordførertale og i sine Svar til Minister og Mindretalsrepræsentater under den efterfølgende langvarige Debat mere udførligt ind paa Detailler end strengt paakrævet, men det gaar jo tit saaledes, at en Mand, der til Bunds bearbejder sit Stof, finder dette saa interessant, at han ogsaa udførligt maa gøre andre bekendt med sin Viden. Blems Arbejde med Postvæsenets Forhold blev ogsaa stærkt paaskønnet indenfor Etaten, særlig dens Assistentpersonale, og der tilvejebragtes en gensidig Forstaaelse, som holdt sig gennem Aarene. Det var ogsaa en stor Tilfredsstillelse for Blem, at Postlovforslaget trods store Meningsforskelligheder naaede frem til endelig Vedtagelse (Lov af 12. April 1889). Det samme gjaldt Postvæsenets Kontorholdslov, som Blem ogsaa var Ordfører for, og Telegrafvæsenets Lønningslov, hvor Blem ganske vist ikke var Ordfører, men ved hvis Behandling han gentagne Gange havde Ordet.

I en anden Lønningssag viste Blem meget mindre Forstaaelse. Det var under Behandlingen af Universitetsprofessorernes Lønninger. Her erklærede Blem, at Regeringen havde taget Munden altfor fuld, og han anbefalede det Udvalg, som skulde nedsættes, at gaa til en ordentlig Reduktion.

Det skal endvidere nævnes, at Blem i denne Samling var Medforslagsstiller til et privat indbragt Forslag om Oprettelse

af en Hypotekbank. Han tog ogsaa i Tinget Ordet for at anbefale denne Sags Fremme, idet han troede ad den Vej at kunne fremskynde en Konvertering af Kreditforeningsobligationerne, der som omtalt i hans Biografi laa ham meget stærkt paa Sinde. Han udtalte herom bl. a. »Dersom det for 2 Aar siden foreliggende Forslag var blevet Lov, tror jeg, at flere Konverteringer vilde have fundet Sted, end der nu har været. Hvis samtlige Kreditforeninger her i Landet med deres henved 400 Mill. Kr. i 4 pCt. Obligationer bleve enige om at sige: Nu ønske vi alle vore Obligationer konverterede, vi ønske Renten nedsat fra 4 til $3^1/_2$ pCt., er jeg vis paa, at man kunde have faaet konverteret til en høiere Kurs, end der nu noteres paa Børsen. Jeg er vis paa, at man kunde have naaet omtrent den samme Kurs som Statsobligationerne staa i. Jeg gad vide, hvad vore Kapitalister vilde gjøre med deres Penge, naar Kreditforeningerne paa een Gang opsagde alle deres Obligationer og sagde: Nu give vi kun $3^1/_2$ pCt., og det vilde man navnlig kunne gjøre, hvis man havde en saadan Hypotekbank, en Slags fælles Forening for de forskjellige Kreditforeninger.« (Folket. Forh. 1888—89, Sp. 4602).

Finansministeren (Estrup) stillede sig ikke særlig velvilligt overfor Lovforslaget, som det derfor ikke lykkedes at gennemføre i denne Samling.

Til Slut skal jeg citere en for Blems Stilling til Forsvarssag og Skytteforeninger karakteristisk Udtalelse, som han fremsatte i Folketingets Møde den 17/11 1888 i en Replik til Jens Busk, der havde udtalt Frygt for, at Skytteforeningerne skulde fremme militaristiske Tilbøjeligheder. Den lød saaledes: »Skytteforeningerne ere komne frem her i vort Folk som et Led af en stor Folkeopdragelseskjæde, hvor man netop ønskede at opdrage en kraftig Slægt, der kan tage en Gjerning op i vort Folk, og udføre et Arbeide fra det Mindste til det Største bedre, end den forrige Slægt har gjort, og dersom man kom ind paa dette, at man skulde frygte for, at der skulde udvikle sig militaristiske Tilbøieligheder, saa er jeg bange for, at man kom ind paa nogenlunde det Samme som under Christian den V's Regjering. Da udtalte Præsten og Satiredigteren Jacob Worm sig paa ironisk Maade om, at man forbød Bønderne at skyde med Bøsser af Frygt for at de skulde skyde Vildt eller Harer; Følgen blev, at man »gjorde Bøndernes Hjerter til Harehjerter«, saa at de ikke duede i Kampen, naar man skulde bruge dem til Fædre-

landets Forsvar; saa jeg er bange for, at hvis vi nære en saadan Frygt for militaristiske Tilbøieligheder, saa bliver Følgen, at vi gjøre Bøndernes Hjerter til Harehjerter, saa at de ikke due til at tage en Kamp op for deres Land og deres Frihed.« (Folket Forh. 1888—89, Sp. 982—83).

Rigsdagssamlingen 1889—90 varede den normale Tid — 1/2 Aar — men paa Grund af Folketingets Opløsning holdtes ikke Møde fra 20/12 1889 til 24/1 1890. Der forefaldt i denne Samling intet af særlig Interesse for Bornholm, og Øens Rigsdagsmænd var lidet aktive. Blem talte 16 Gange og Dam 6, medens M. P. Jensen slet ikke havde Ordet. — Blem havde 7 Udvalgspladser; som i de foregaaende Samlinger sad han 1) i det Udvalg, hvortil forskellige Lønningsforslag henvistes; intet af dise Forslag blev iøvrigt gennemført; han blev endvidere indvalgt i 2) et lille Udvalg angaaende et Pensionsspørgsmaal; dernæst indtraadte han efter Valget i Januar i 3) Udvalget om Statsrevisorernes Betænkning; herudover var han Medlem af Udvalgene, der behandlede Lovforslagene om 4) Kreditforeninger for industrielle Ejendomme, 5) Handel med Gifte og 6) Gardehuskasernen. I de to sidste Udvalg var han Sekretær. Endelig var han Medlem og Sekretær i 7) det Udvalg, som blev nedsat angaaende det ogsaa i denne Samling forelagte Lovforslag om særlig Paaanke ved de bornholmske Retter. — For sidstnævnte Udvalg var Dam Formand. Dam sad dernæst i et særlig færøisk Udvalg og som sædvanlig i Finansudvalget. Her havde Dam tidligere været Sekretær, men i de senere Aar var Sekretærposten bestridt af andre; efter Januarvalget 1890 blev han paany betroet denne Post. Dam havde altsaa ialt 3 Udvalgsposter. Det samme gjaldt M. P. Jensen, idet han var Medlem af Snekastningsudvalget og var blandt Landstingsrepræsentanterne i de to Fællesudvalg om Ændringer henholdsvis i Margarineloven og Valgloven.

Som det fremgaar af foranstaaende, kom ogsaa denne Rigsdagssamling til at beskæftige sig med Spørgsmaalet om Ophævelse af den særlige Ordning, at Justits- og Politisager fra Bornholm ved Appel gik direkte fra Underretten til Højesteret. Justitsminister Nellemann forelagde ved Samlingens Begyndelse sit fra de to sidste Rigsdagssamlinger kendte Lovforslag i Folketinget i uændret Skikkelse. Det blev efter Forslag fra Dam henvist til et 5-Mands Udvalg, hvis Flertal — Venstres 4 Medlemmer — foreslog at standse Sagen ved en Dagsorden, medens

Mindretallet (Højremanden, Amtmand Brockenhuus-Schack) anbefalede — med en mindre betydelig Ændring — at vedtage Ministerens Forslag. — Udvalget valgte Overretsprokurator Leth til Ordfører, og denne motiverede ved Lovforslagets 2. Behandling, hvorfor man fra Venstres Side i hvert Fald ikke paa nærværende Tidspunkt ønskede at forandre den gældende Retsordning paa Bornholm, hvis Beboere nødig saa en Forandring. For at imødekomme Højesteret, hvis Andragende bl. a. hvilede paa den Betragtning, at det kunde være vanskeligt i de bornholmske Sager, naar de ikke havde passeret Overretten, at tilvejebringe de Oplysninger, som var nødvendige, foreslog Leth paa Udvalgsflertallets Vegne, at Tinget gennem en Dagsorden udtalte, at man fra Ministeriets Side burde tilkendegive Underretsdommerne, at det var en Ret for Advokaterne ved Højesteret hos de nævnte Dommere at faa Justitssager nærmere oplyst. — Under Forhandlingen havde Blem gentagne Gange Ordet; han gav herunder paany Udtryk for den Opfattelse, at Højesterets Henvendelse til Justitsministeriet skyldtes den Tilfældighed, at der i Løbet af 9 Dage i November 1887 var afsagt 5 Højesteretsdomme i bornholmske Sager, hvilket omtrent svarede til, hvad der ellers normalt fandt Sted aarlig! Nogle Dage efter, at Retten havde haft dette abnormt store Antal Sager herfra Øen, var Andragendet afsendt. I Anledning af, at Justitsministeren stærkt benyttede Amtsraadets Tilslutning til Lovforslaget som et Argument for at gennemføre dette, udtalte Blem: »Jeg finder, at den rette Repræsentation for Bornholm findes her paa Rigsdagen, og at de rette Repræsentanter for Bornholm ere de bornholmske Rigsdagsmænd, hvor Spørgsmaalet er om at vedtage, forandre eller ophæve Love. Det kan forøvrigt ikke falde mig ind at underkjende den Betydning, Amtsraadets Stilling til denne Sag kan have; men naar vi bornholmske Repræsentanter i Løbet af et helt Aar have talt med Folk, have haft Spørgsmaalet fremme paa Møder og Lignende og have faaet den Opfattelse, at Befolkningens store Flertal gjennemgaaende, i det Mindste foreløbig, holder paa at beholde disse Retstilstande, kunne vi Rigsdagsmænd nok betragte vor Mening som det rette Udtryk for Stemningen paa Øen.« (Folket. Forh. 1889—90, Sp. 1654).

Overfor den af Venstreflertallet stillede Dagsorden hævdede Justitsministeren, at han ikke ansaa sig for bemyndiget til at give Underretsdommerne et saadant Paalæg, og at han, selv om

Dagsordenen blev vedtaget, ikke vilde gøre det. Forslagsstillerne tog derefter Dagsordenen tilbage, men foreslog samtidig at standse Lovforslaget ved at nægte dets Overgang til 3. Behandling. Dette blev vedtaget med 41 Stemmer mod 14.

De bornholmske Rigsdagsmænd havde sejret i en stor Kamp om en lille Sag. Det synes lidt overraskende, at de to Tingmænd saa energisk stred for, at de bornholmske Appellanter skulde behandles anderledes end andre danske Borgere i tilsvarende Tilfælde. Begrundelsen for denne lille Særrettigheds Bevarelse var ret svag. Dog fulgte det samlede Venstre i Folketinget ved Afstemningen Partifællerne fra Bornholm, medens det samlede Højre stemte med Regeringen, skønt det ikke i selve Sagen, hvorpaa man deltes, var let at finde noget partipolitisk Skel. Men man levede jo i de Kampaar, hvor enhver lille Chance søgtes udnyttet, selv om man ikke opnaaede stort mere end at drille Modparten. Sligt er for Resten hændt i dansk Politik, ogsaa efter at Provisoriekampen var endt.

Fra de to Folketingsmænds Virksomhed i denne Samling — Bornholms Landstingsmand var jo som nævnt helt tavs — skal iøvrigt nævnes, at Blem ved Finanslovens 1. Behandling som adskillige Gange før talte de bornholmske Fiskeres Sag. Først udtalte han sin Forundring over, at der af den lille Bevilling paa 25,000 Kr. til »Fiskeriet i Almindelighed« stadig blev sparet ca. 1/3, samtidig med at Ministeriet afslog velmotiverede Andragender, som indsendtes fra Fiskere om at faa Støtte af denne Konto. Ogsaa med Laan til Fiskerihavne var Regeringen meget karrig. Flere bornholmske Henvendelser desangaaende var afvist. Saaledes havde Fiskerlejet Vang søgt om et Laan paa 36,000 Kr., men hidtil uden Resultat. »Det er,« udtalte Blem, »et af vore største Fiskerlejer, der er 25—30 Fiskere, der have en Snes Baade, men de have ikke Plads til alle Baadene; under en Østenstorm, naar der kommer flere Fiskere fra Nabofiskerleierne, ere de nødte til at trække de halve Baade paa Land. De leve under meget uheldige Forhold, saa det vilde være heldigt, om de kunde faae dette Laan. De have forøvrigt for en Snes Aar siden bekostet 6—8,000 Kr. paa Baadehavnen, men nu kunne de ikke magte at sætte den i Stand ved egne Kræfter«. I samme Tale ytrede Blem, »at man paa Bornholm fra Fiskernes Side ikke er rigtig glad ved, at Havneafgifterne ere saa høie paa Kristiansø. Fiskerne sige, at naar de kommer ind med en Dæksbaad for at kjøbe Sild, maa de betale 2 og 3

Kroner for hver Reise, selv om de komme en halv Snes Gange om Ugen, hvorimod de, naar de komme til en privat Havn, kunne slippe med 70 Øre eller en Krone for en Uge. Man kan ikke forstaa, at Statens Havneafgifter skulle være flere Gange saa høie som Afgifterne ved de private Havne, og navnlig bliver det en trykkende Byrde for de fattige Fiskere, hvorfor de ønske at disse Havneafgifter kunne blive billigere«.

Endelig gjorde han i samme Tale en Del Bemærkninger om det bornholmske Kystfiskeri af Ørreder. I Fiskeriloven var det forbudt at udsætte Fiskeriredskaber eller Voddræt nærmere end henholdsvis 100 eller 50 Favne fra Land ved Aaers eller Bækkes Udmunding i Havet. Denne Bestemmelse, der var indsat i den nye Fiskerilov, havde Blem været imod, men han havde kun kunnet opnaa, at Reglen blev lempet ved en Bemyndigelse for Ministeren til at fravige den, hvor Forholdene særlig talte derfor. En saadan Lempelse havde det dog ikke været muligt for de bornholmske Fiskere at opnaa. Dette medførte, at Lodsejerne kunde udsætte Ørredfælder, medens Fiskerne havde maattet opgive deres hidtidige Ørredfiskeri, der foregik paa den Maade, at de ca. »50 Alen fra Land opstillede deres Garn eller Vod og seile derpaa med Baaden ind i Nærheden af Landet, hvorfra de med Plumpestænger og Sten søge at drive Ørreden ud, saa at den kan gaa ind i Garnet.« (Folket. Forh. 1889—90, Sp. 78—80.)

Ved Finanslovens 2. Behandling fremdroges et andet Spørgsmaal, der iøvrigt var fremdraget adskillige Gange tidligere, nemlig Leverancen af Heste til Bornholms Væbning. Herom udtalte Blem: »Vi have jo en Lov af 12te Februar 1872, ifølge hvilken der ydes 25 Ø. pr. Td. bornholmsk Lands Hartkorn til Hestehold til Bornholms Væbning. Derved er indkommet aarlig den Sum, der her foreslaas, af 2081 Kr. 25 Øre, og dersom jeg regner paa, at Staten har havt den Indtægt i 17—18 Aar, har den oppebaaret fra Bornholm ialt en Sum af 70 til 80,000 Kr., naar jeg regner med Renter og Renters Rente, og tiltrods for, at vi have indbetalt denne Sum, have vi ikke havt Heste til Øvelserne i Væbningen; men vi have selv maattet være Heste. Jeg har selv maattet være med til disse Øvelser i 6 Aar og har set, hvorledes det gaar til; man trak Kanonerne paa Fælleden, idet nogle gik foran og trak, medens andre skøde bagpaa, og Dragonerne exercerede altid til Fods; skjøndt vi havde betalt for Hestene, maatte vi selv udføre Hestegjerningen

ved alle militære Øvelser. Naar det nu her forlanges, at man skal have den Sum, som vi indbetale aarlig til Tilvejebringelse af de fornødne Heste, forekommer det mig at være ganske korrekt, at Bornholm faaer de Heste, vi betale for, medmindre man ligefrem vil afskaffe Heste-Skatten; thi det saae jeg helst. Thi naar vi nu siden 1867 have kunnet klare os uden Heste, kunde det jo være, at vi ogsaa kunde klare Øvelserne i Fremtiden uden Heste, og saa slippe fri for Skatten; det var i Grunden det Bedste. Men kunne vi ikke det, vil jeg anbefale Finantsudvalget, at det til 3die Behandling overveier dette, saa at man gaar med til at give denne Bevilling.« (Folket. Forh. 1889—90, Sp. 3896.)

Dam gjorde i en kort Bemærkning opmærksom paa, at han i Finansudvalget havde taget Afstand fra Flertallets Forsøg paa at nægte denne Bevilling, og Krigsministeren (Bahnson) erklærede overfor Blem, at Konsekvensen af at lade den af ham omtalte Skat bortfalde utvivlsomt vilde være, at man saa ogsaa afskaffede Væbningen. Hertil svarede Blem. »Jeg skal i Anledning af Udtalelsen fra den høitærede Krigsminister kun bemærke, at jeg tror ikke, at Bornholms Væbning egentlig har nogen Betydning længere for Øens Forsvar, saa at man meget godt kan ophæve den. Har den nogen Betydning, er det snarest, fordi Befolkningen har en vis Kjærlighed til den som en Levning af den Folkebevæbning, man hidtil har havt, og som en Gang var Øens Stolthed, og det har ogsaa sin Betydning, hvorfor jeg selvfølgelig vil være betænkelig ved at ophæve den alligevel; men i og for sig til Forsvar for Øen tror jeg ikke, den har nogen stor Betydning.« (Folket. Forh. 1889—90, Sp. 3898—99). — Ved Afstemningen gik Venstre imod Krigsministerens Forslag om endelig at tilvejebringe Midler til Anskaffelse af Militærheste fra Bornholm.

Af de Indlæg fra bornholmsk Side, som ikke angik Forhold af udelukkende lokal Karakter, skal citeres et Brudstykke af en Tale, som Blem holdt ved 1. Behandling af et Lovforslag, som den nyvalgte socialdemokratiske Folketingsmand fra Skjoldelevkredsen, Redaktør Harald Jensen, havde indbragt om et Tilskud fra Staten til de 2 Husmandskreditforeninger (en for Øerne og en for Jylland) for at afbøde de Tab, disse Foreninger havde haft ved en foretagen Konvertering. Blem udtalte ved denne Lejlighed bl. a.: »Saasnart der kommer Forslag om høiere Pension for Embedsmænds Enker og Lignende, have vi

altid været meget redebon til at give saadanne Gaver, og ser man hen til f. Ex. Embedsmændenes Dyrtidstillæg, saavidt jeg erindrer 1/2 Mill. Kr. om Aaret, som gives, uagtet vi sandelig ikke længere have Dyrtid, gives det, ikke ifølge Lov, men for at opfylde et Billighedskrav, saa at det ogsaa er en Slags Gave. Ser man paa Statregnskaberne, vil man finde der, at der ydes aarlige Tilskud af ca. 150,000 Kr. til at dække det kgl. Theaters Underskud, og man kunde saaledes oplede paa Finantsloven adskillige Poster. Jeg skal imidlertid ikke indlade mig videre derpaa her, men kun endnu nævne, at der i Løbet af de sidste 7—8 Aar er givet mellem 2 og 300,000 Kr. til Opførelse af tekniske Skoler i Provinsbyerne. Ses der hen til alle de Bevillinger, vi give, og som saaledes snarest ere Gaver, vil jeg sige, at saa længe vi saaledes strø ud iflæng, kan jeg næsten sige, rundt omkring os, kan man ogsaa sige, at det er et berettiget Krav fra de Smaa i Samfundet, fra Husmændene, ogsaa at faae Lidt med. Jeg kjender en Del til Forholdene med Hensyn til mange af disse 20,000 Husmænd rundt omkring i Landet, deriblandt paa de jydske Heder, men navnlig paa Bornholm, hvor jeg har personlig Erfaring for, at en Husmand har faaet opdyrket 3—4 Tønder Land, har slidt og stridt med at rydde og grave, saa at der er blevet frugtbar Agermark, hvor der har været Lyng, Hede og Mosehuller tidligere; disse Smaafolk have der lagt et ihærdigt Arbeide, været med til at kultivere og bygge vort Land, og derfor kan jeg være med til at give dem en Gave og ikke tage Retsstandpunktet strengt. I Henhold dertil vil jeg anbefale det Udvalg, som kommer til at behandle denne Sag, at tage under Overvejelse, om der ikke paa et eller andet af disse forskjellige Punkter kan gjøres Noget for disse 20,000 Husmænd«. (Folket. Forh. 1889—90, Sp. 3252—53).

Harald Jensen, der ved denne Lejlighed debuterede som Forslagsstiller, var ogsaa meget glad ved den haandfaste Støtte, som Rønnekredsens moderate Folketingsmand her ydede ham.

26. BORNHOLMSK POLITIK 1887—90; FOLKETINGSVALGET 21/1 1890.

Efter Valgslaget i Januar 1887 fulgte nogle Maaneder, i hvilke der ingen politiske Sammenkomster var; men da Grundlovsdagen nærmede sig, kaldte ligesom i de nærmest foregaa-

ende Aar begge Partier deres Tilhængere til Stævne. Venstre valgte at samles i Almindingen, Højre holdt Grundlovsfest ved Hammeren.

Til Venstres Grundlovsmøde var der ifølge Bornholms Tidende mødt »en talrig Forsamling af Mænd og Kvinder.« Overensstemmende med de Instrukser, som Regeringen havde udstedt i Henhold til det saakaldte Gendarmeriprovisorium, sørgede en Del af de paa Bornholm garnisonerede, i lyseblaa Uniformer klædte Gendarmer for Ordenens Opretholdelse. Det hedder herom i Bornholms Tidende bl. a.: »Hvem der iagttog denne Forsamling med dens i høj Grad mønsterværdige Ro og Orden og ved Siden deraf eller ind iblandt saa Hr. Bahnsons de »særdeles paatrængende« nødvendige »lyseblaa«, som alle Vegne — uden for Provisoristernes Rækker — nyder det danske Folks ubetingede Mishag, maatte uvilkaarligt udbryde: Hvad skal dog de Mennesker til? Hvorfor skal dog Landets Millioner bortødsles og Folkets grundlovsmæssige Ret tilsidesættes for saadanne unødvendige Indretningers Skyld?«

Grundlovsværneforeningens Formand, Redaktør Smidt, bød velkommen og udtalte, »at Tiden ikke egnede sig til at holde en jublende Glædesfest for Grundloven, saa mishandlet som den var; men vi samles for at styrkes i Kampen og i Haabet om, at Loven atter maatte komme til at staa uantastet med lige Ret for alle«.

Folketingsmand Dam holdt derefter Talen for Grundloven. Han udtalte (efter Referatet i Tidende) bl. a.: »Mærkeligt er det, at Regeringspartierne aldrig kunne lære af Historien at bøje sig for Tidens Strøm, men bestandig ville standse den og dæmme op for den, for bestandigt at begynde forfra paa det gamle . . . Højre er nu saa forstokket i sin egen Magtfuldkommenhed, Dygtighed og Overlegenhed, at det hos Folkepartiet kun ser den pureste Vankundighed og Raahed, der kun fortjener at knækkes og tugtes. Paa den Maade gaar det ikke i Længden med det danske Folk . . . Men *den, der tror, haster ikke* og derfor ville vi haabe paa Fremtiden. Man sige ikke, at jeg vil forgøgle dem et forfængeligt og forgæves Haab. Vi maa i alle Forhold afvente Forsynets Bestemmelse.«

Næste Taler var Folketingsmand Blem, der bl. a. udtalte: »I Dag er det 38 Aar siden, vi fik Grundloven som en Overenskomst mellem Konge og Folket. Tidligere havde Folk kun Pligter; men nu fik det ogsaa Rettigheder, og vi vil ikke være

med til at tage Folkets dyrebareste Rettigheder fra det. Vi vil, at der saavidt muligt skal gives Folk Lejlighed til at leve et ædelt Menneskeliv i Borg og i Hytte. Det er ikke Penge og Hartkorn, men Mennesket, skabt i Guds Billede, der skal sættes i Højsædet. Vi vil, at det skal indrettes saaledes, at her er godt at være. Men det er ikke Fæstninger og Gendarmer, der skal gøre det godt for Folk. Vi vil have, at Grundloven bliver respekteret. Det hedder i Indledningen til Kong Valdemars jydske Lov: Den Lov, som Kongen giver, og Folket tager ved, den maa han ikke skifte eller afskaffe uden Folkets Vilje, medmindre den er aabenbar mod Gud. Det var Kampens Maal, som det var Grundlovens Bestemmelse, at intet kan blive til Lov, og ingen Lov kan ophæves uden Folkets Ja eller Folkets Nej«.

Ordet blev nu givet frit, og Gaardejer Johan Bøgeskov holdt en Tale, hvoraf Bornholms Tidende refererer: »Ingen Magt paa Jorden kan tvinge et Folk, der hører Kaldet og føler Kaldet, der vender Øret indad og opad for at lytte til, hvad de kristnes Gud taler til det gennem Folkeaanden, de stærke og de milde Ord. Hverken Bismarck eller Russerne med deres Bajonetter ere i Stand til at undertvinge et saadant Folk . . . . Hvis vi havde æret selve Daaden i Stedet for at tale om den, havde Estrup ikke siddet ved Roret nu. Det maa tages fra Roden af, Roden i vort Folk er de mange tusinde Hjem.«

Blem blev aabenbart irriteret over denne noget dunkle Tale og bad Bøgeskov nærmere oplyse, hvad det var for en Daad, han krævede. Det var jo ikke Revolution, for den var Bøgeskov glad for, at Folket havde undgaaet. Bøgeskov svarede hertil: »Lige overfor Loven staar Venstre med Palmerne i Hænderne, sammenlignet med Højre, men det snakker for mange kønne Ord — de have ikke begyndt hjemme fra, de have begyndt med Storpolitikken.« Saa opgav Blem at spørge; han var aabenbart bange for, at der alligevel ikke vilde være nogen Klaring at skimte i Taagen.

Efter at Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, havde advaret imod Vaklen i Kampen mod Estrup og erklæret, at »man hellere maatte kæmpe i 10, ja 20 Aar end at gaa paa Akkord — sejre med Løgn« — sluttede Redaktør Smidt Grundlovsstævnet med et Leve for, »at Løgnen, der frækt rejste sit Hoved, maatte ligge under, og Sandhed og Ret sejre«.

Det var, som man vil lægge Mærke til, lutter Kamptoner,

der lød fra Venstres Grundlovstalere i 1887. Egentlig festligt formede Sammenkomsten i Almindingen sig ikke. Det gjorde derimod Højres Grundlovsmøde ved Hammeren. Her var den konservative Klub i Rønne og Højrevælgerforeningen for 1. Kreds Indbydere, og man havde af Dampskibsselskabet i Rønne lejet de 2 Dampere »Hejmdal« og »Hjalmar« til at føre Festdeltagere fra Øens Hovedstad og dens Omegn fra Rønne til Hammeren. Skibene stod Kl. $9^{3}/_{4}$ flagsmykkede og med 500 Deltagere ud af Havnen. Vejret var smukt, og et Musikkorps sørgede for de ombordværendes Underholdning. Damperne lagde til ved »Løvehovederne«, hvorfra man i Robaade befordredes i Land. Her mødtes man udenfor Hotel »Hammershus« med de Højremænd fra Nord- og Østlandet, som Festen havde samlet. Kl. $3^{1}/_{2}$ drog Grundlovstoget med Musik i Spidsen op i Slotsruinerne, hvor der efter Avisens Opgivelse samledes ca. 2500 Deltagere.

Adjunkt Øllgaard bød Velkommen, Borgmester Marckmann overtog Dirigenthvervet, og der blev nu holdt Taler for: Kongen (af Lucianus Kofod), Fædrelandet (af Skoleinspektør Skrydstrup), Grundloven (af Adjunkt Øllgaard), Ministeriet Estrup (af Landstingsmand M. P. Jensen) og Flaget (af Kaptajn Bohn). Under Festen vedtoges det at sende en telegrafisk Hilsen til det københavnske Højre, som var samlet til Grundlovsfest i Kongens Have. Inden Mødet sluttede indløb Svartelegram fra 50,000 københavnske Mænd og Kvinder til de bornholmske Meningsfæller. Det var undertegnet af Carl Ploug (den kendte Digter og Politiker). Kl. 7 sejlede »Hjalmar« og Kl. 8 »Hejmdal« tilbage fra Sænebugten til Rønne. Der var Stemning og Fodslag i Højres Hær; man havde jo ogsaa en Fører, der med sikker Haand holdt fast paa Statsskibets Ror.

I sidste Halvdel af Juni holdt Folketingsmand Harald Holm paany en Række Møder paa Bornholm: den 19/6 i Bækkegaardsskoven i Klemensker, den 20/6 paa Allinge Raadhus, den 21/6 i Gaardejer Møsers Skov i Ibsker (Brændesgaardsskoven), den 22/6 i Dyndegaardsskoven i Nyker og den 23/6 i Rønne Forsamlingshus. — Ibskermødet ødelagdes af Regn; Møderne i Allinge, Nyker og Rønne var nogenlunde godt besøgt; Sammenkomsten i Klemensker havde et fra Venstres Møder i disse Aar stærkt afvigende Præg, idet der var sørget for Musik, løvkranset Talerstol, Faner etc.; man betragtede det som en Sommerfest for Grundlovsværneforeningens Afdelinger i Hasle,

Rutsker og Klemensker, ja, man gik endog saa vidt i Retning af festligt Arrangement, at Venstremændene i Hasle marcherede fra denne By i sluttet Tog med Faner og Musik i Spidsen. I Mødet, der dirigeredes af Folketingsmand Dam, deltog 1000 a 1200 Mennesker. Efter Harald Holms Tale, der væsentlig var formet som Angreb paa Regeringen for Grundlovsbrud, Udstedelsen af Gendarmprovisoriet etc., havde en Del bornholmske Venstremænd, bl. a. Købmand Th. Kofoed, Rønne, Savmøller N. P. Møller, Aaker, og Husmand P. Bendtsen, Klemensker, Ordet. Den sidste vakte Opsigt ved en voldsom Protest imod Venstreførernes Forsøg paa at lave Forlig med Estrup. »Vi vil ikke«, erklærede den radikale Husmand, »sælge vor Frihed og os selv for en Ret røde Linser, en Sølvskilling og et Glas Punsch«!

Højre holdt sig helt borte fra Harald Holms Møder, og det samme var Tilfældet, da Blem senere paa Sommeren holdt nogle Vælgermøder i sin Kreds. Paa et af disse Møder — i Vestermarie den 18/7 — kom Blem ind paa Spørgsmaalet om Forhandlingspolitikens Muligheder. Det hedder herom i Blems Tale bl. a.: »Spørgsmaalet har været: Protestpolitik eller Forhandlingspolitik. Højre har sagt: Bare forhandle. I skulle blive fri for Provisorier! Vi tog Højre paa Ordet, men det blev fremdeles ved med Provisorierne. Det havde vistnok været rigtigt at fastholde Grundsætningen, kun at indlade sig i Forhandling med Ministre, der staar paa Lovens Grund. Da vilde man nok sejre tilsidst. Men der hvilede paa Befolkningen et stærkt økonomisk Tryk, og man fremmede derfor Konverteringslaan.«

Den gamle Venstrehusmand Jespersen, Kongstubbe, der saa længe havde været tavs, spurgte nu, om det var rigtigt, at visse Venstreførere havde plejet hemmelige Forligsforhandlinger med Højre. Blem erklærede, at der var gjort visse Forsøg, men »hvad Estrup forlangte, kunde de ikke gaa ind paa; det var at godkende de provisoriske Love og Københavns Befæstning. De provisoriske Love gaar vi aldrig med til, thi de er et Brud paa Grundloven, og Københavns Befæstning kunde vi aldrig give nogen Bevilling til, thi Landet sikres ikke ved en saadan Befæstning. — Vi er villige til ethvert hærderligt Forlig paa Grundlovens Grund; men vi give ikke Slip paa vor dyrebare Ret«. (Bornh. Tidende for 29/7 1887).

Disse Udtalelser fra Blems Side i 1887 svarer godt til den Stilling, som han tog 7 Aar senere, da den Gruppe, hvis Poli-

tik Blem havde sluttet sig til i flere Aar, gik paa Forlig med Estrup. Da gik Blem som bekendt mod Forliget.

Aaret 1888 prægedes som omtalt i Kapitel 24 dels af Bestræbelserne for at tilvejebringe en Afspænding af den storpolitiske Strid, særlig ved Støtte til Landbrugets Smørproduktion, dels af de store nationale Jubilæer; 1888 var Hundredaaret for Stavnsbaandets Løsning og 25-Aaret for Kongens Regeringstiltrædelse. Ogsaa paa Bornholm var den partipolitiske Ophidselse i Aftagende, selv om Højre- og Venstremænd stadig saa paa hinanden med hadske Blikke. Interessen for andet end Provisorier og Parlamentarisme var i Vækst. Man ønskede Reformer, men for hvilken Pris skulde de købes? Herom var der i Højre ingen mærkbar Uenighed; man havde jo en Fører, og hans Ord var Visdom. Ikke saaledes i Venstre; her var mange Førere, og de bekæmpede hinanden med stigende Bitterhed.

I Smørpolitiken tog Blem og Dam et moderat Mellemstandpunkt. Dette harmede det bornholmske Landbrugs iltre Ordfører, Proprietær Kirketerp. I Bornholms Avis for 14/3 1888 skrev han en Artikel, hvori det bl. a. hedder: »Nu have da vore Herrer Folketingsmænd bekendt Kulør i Smørspørgsmaalet, og vist sig som værdige Repræsentanter for Landbruget ved efter Evne at modarbejde Landbrugets Interesser. Blem og Dam er fuldstændig enige. Begge er i den Grad under Kommando af Hr. M. M. Smidt, at de ved deres Stemmegivning støtte de to danske og flere hollandske Kunstsmørfabrikker, og modarbejde det danske Landbrug, men da de bornholmske Vælgere ikke er Kunstsmørfabrikanter til Hobe, haaber jeg, at de næste Valg vil vide at takke de Herrer for sidst, huske dem, at de vare med til at borttage den Redningsplanke, hvortil Landbruget i sin Nød klamrede sig.« Herpaa svarede Blem i Bornholms Tidende for 11/4: »Hr. Kirketerp ved altsaa ikke Besked om, hvem det var, der i 1885 tog Initiativet til, at vi fik Kunstsmørloven af 1. Maj 1885. Det var de af ham saa udskældte Repræsentanter; det var Folketinget, som bestemt opfordrede Ministeren til at komme med Forslag til Lov om Kunstsmør. — Dernæst har vel Hr. Kirketerp glemt, hvorledes Højres politiske Chef, Professor Matzen, rejste omkring og gjorde Nar ad de Bønder, der vedtog denne Kunstsmørlov. I Almindingen i 1885 talte Matzen om, hvorledes Folketinget, naar det kom til Smørret, nok skulde vide at glemme Visnepolitiken, og der stod Hr. Kirketerps fine Natursmørvenner og

raabte Hør til Matzens Gøren Nar ad Venstres Rigsdagsmænd, der ved Lov havde villet værne deres vigtigste Indtægtskilde, Smørret, mod Forfalskning.« Blem hævdede videre, at den nylig vedtagne Smørlov, som han havde stemt for, var betryggende. Farveparagraffen havde han ikke villet stemme for, da den var ubestemt affattet. Dette havde han forklaret Kirketerp i en Samtale i København, og han afviste Bebrejdelser for sin Stilling i denne Sag. — Der er næppe Tvivl om, at de fleste af Bornholms Landmænd stod paa Blems Side overfor de yderliggaaende Agrarkrav.

Ogsaa i 1888 holdt de 2 Partier Grundlovsfest, men Festerne havde ikke denne Gang nær saa stor Tilslutning som de nærmest foregaaende Aar. Ved Højres Grundlovsfest i Almindingen var der kun mødt 3 à 400 Mennesker. Her talte Lucianus Kofod for Kongen, Lærer Køie, Vestermarie, for de Mænd, som havde Æren for Stavnsbaandets Løsning, Landstingsmand M.P. Jensen for Grundloven og Adjunkt Øllgaard for Dannebrog. Efter Festen paa Christianshøj marcherede Deltagerne med Faner og Musik ned til Ekkodalen.

Venstres Grundlovsfest holdtes i Rønne Forsamlingshus' Have. Blem holdt Hovedtalen. Deltagelsen var ikke særlig stor.

Den 20. Juni holdt Venstre sin 100-Aarsfest for Stavnsbaandets Løsning. Grundlovsværneforeningen stod som Indbyder, og Mødestedet, Christianshøj i Almindingen, var smukt pyntet med Flag og Vimpler. Efter Bornholms Tidendes Referat var der mødt »en meget talrig Forsamling, sikkert en af de største, der nogensinde har været set paa Christianshøj«, hvor man samledes Kl. 2½. Herfra drog de fleste af Festdeltagerne »med Musik i Spidsen paa en Vandring over Jomfrubjerget ned forbi Teltpladserne til Landevejen; derfra til Louisetræet og saa tilbage til Christianshøj«. Her talte Folketingsmændene Blem og Dam, Lærer Pedersen, Pedersker, og Højskoleforstander Fouerskov, der havde afløst Johan Bøgeskov som Leder af Højskolen i Østermarie.

Blems Foredrag var en Gennemgang i store Træk af Bondens Historie fra Oldtidens Dage, da Bonden var Herre paa sit Eje, og til 1785, da en Bonde bortbyttedes for en god Jagthund. »I Dag samles vi«, udtalte Blem videre, »for at glædes over, at Bondens Stilling er blevet bedre. Men det er ikke nok med, at den danske Bonde kan se paa, hvad der kan fylde Pengepungen, ikke nok med Maden. Skal den danske Bonde have den

Indflydelse, der tilkommer ham i Følge hans Stilling, da maa han blive af de bedste i Landet, frigøres fra det lave og det usle, vise Selvfornægtelse, give Afkald paa det, der ikke tilkommer ham; ogsaa udvortes i timelig Henseende bør han vise den Selvfornægtelse, at det er ham ikke nok, at det er godt for ham selv, men at det maa ogsaa være det for andre«.

Ogsaa Dam hyldede den danske Bonde, idet han samtidig advarede imod at pleje Standsinteresserne paa det hele Samfunds Bekostning.

Redaktør Smidt aabnede og sluttede Mødet. Hans Slutningstale indeholdt en klar Appel til ikke at gaa paa Forlig med Uretten. »Den største Fare for Folkets Frihed« udtalte Smidt, »vilde være, om Folkets Talsmænd, som enkelte havde vist Tegn til, af Frygt eller af andre Grunde vilde slutte Forlig med det, som betød Folkets Underkastelse. Med Provisorismen kunde der aldrig eller under nogen Form sluttes Forlig; thi den var bygget paa Løgn og paa en Forvanskning af Grundlovens sande oprindelige Mening.« Han sluttede med et Leve for, at dette aldrig maatte ske. Det var herefter gjort klart for de to Folketingsmænd, hvis Dragning bort fra Bergs Protestpolitik var alle bekendt, at de i Redaktøren af deres Partiorgan vilde faa en uforsonlig Modstander, hvis de red videre ad Forligsvejen.

I Juli Maaned fik Bornholm Besøg af den kendte bergske Politiker, Landstingsmand N. P. Madsen, Mygdal. Han holdt 5 offentlige Møder herovre, nemlig i: Rutsker (Bækkegaardsskoven) den 21/7, Klemensker (Stangegaardsskoven) den 22/7, Ibsker (Aspesgaardsskoven) den 24/7, Aakirkeby (Kannikegaardsskoven) den 25/7 og Rønne (Forsamlingshuset) den 26/7. Da Møderækken var sluttet, blev den af Bornholms Tidende omtalt saaledes: »Høsttravlheden har naturligvis hindret nogle i at deltage, men efter Omstændighederne have Møderne været godt besøgt, og Møderne under aaben Himmel have været begunstigede af det skønneste Vejr, medens Regnvejret umiddelbart før Møde i Rønne vistnok holdt en Del hjemme. Hvad der som en rød Traad har gaaet gennem Hr. Madsens Foredrag er dette: Ingen Sag vinder varig og endelig Sejr ved haandgribelige Magtmidler. Den stærkeste Magt paa Jorden er den offentlige Mening, og det have selv Jordens mest enevældige Fyrster og Tyranner maattet aflægge ufrivilligt Vidnesbyrd om, at de ikke i Længden vare i Stand til at trodse den offent-

lige Mening. Derfor bør heller ikke nogen Krænkelse i Nutiden af vor Grundlov og vor Ret gøre os forknytte, modløse og ligegyldige. Trods Ordet har været frit og trods idelige Opfordringer har dog ingen Højremand turdet træde frem og forsvare sin Sag, fordi, som Hr. Madsen meget rigtigt ytrede i Aftes, de havde ingen Grunde, hvormed de kunde forsvare sig. Hr. Madsen har overalt paa Øen vundet Tilslutning for sit frejdige Syn og faste Tro paa, at ikke Magtmidler, men den offentlige Mening skal bære Retten frem til Sejr.«

Lars Dinesen gæstede paany Bornholm i September 1888. Den konservative Klub indbød til offentlige Møder i Almindingen den 28/9 og i Rønne den 29/9 med Dinesen som Taler. Da imidlertid Redaktør Smidt ikke fik fyldestgørende Svar paa to af ham til den konservative Klub rettede Spørgsmaal. 1) »Vil der blive lige fri og uindskrænket Adgang for alle, Meningsfæller som ikke Meningsfæller, til at faa Ordet? 2) Vil det blive overladt Forsamlingen at vælge Ordstyrer?«, anbefalede Smidt enhver Venstremand at holde sig borte fra Møderne. Disse, der begge indlededes af Adjunkt Øllgaard, og dirigeredes af Landstingsmand M. P. Jensen, blev da ogsaa kun ret svagt besøgt. I Almindingen var der saaledes kun 3 à 400 Deltagere. Mest Interesse knyttede der sig til Dinesens Omtale af Forligsforhandlingerne. Herom udtalte han (efter Referat i Avisen for 29/9 1888) følgende: »Kampens Form er bleven en ganske anden, end den var for nogle Aar siden. Det er aldeles afgjort, at det er lykkedes os, der staar paa Højres Side, at slaa vor Modstandere, slaa dem forsaavidt som at Flertallet af dem har givet Afkald paa den fremfusende Politik, der fulgtes for nogle Aar siden. Vi høre ikke mere Tale om, at der skal føres Visnepolitik, og vi høre ikke Tale om den Ophidselse af Befolkningen som tidligere. Man har ogsaa gaaet til de saakaldte Forligsforhandlinger. I sidste Samling vilde Bønderne, belærte af Erfaringen, ikke betro Lederne Forhandlingspolitiken og tog selv fat. De satte sig atter i Forbindelse med et Par enkelte Mænd af Folketingets Højre, hvoriblandt jeg havde den Ære at være den ene. Men saa begik disse Mænd, da de var komne paa det Rene med, at de ikke vare nok til at føre Forliget igennem, den meget store Fejl at indvi Førerne i Forhandlingerne, og Førerne søgte saa at slaa det Hele i Stykker.«

I November Maaned indtraf Kong Christian den Niendes Regeringsjubilæum. Venstre erklærede her paa Bornholm som i

det øvrige Land, at man ikke vilde holde Fest i den Anledning. Der udsendtes et Landsopraab, der herfra Øen var undertegnet af M. M. Smidt, hvori dette Standpunkt motiveredes med, at »Mindet om de forløbne 25 Aar ikke stemte til festlig Glæde eller Lykønskning mellem Konge og Folk«. Paa Jubilæumsdagen var Venstrefolkenes Flagstænger tomme, men til Gengæld søgte Højre at faa saa mange Flag ud som muligt. I Rønne indbød de 3 Foreninger: den konservative Klub, Forsvarsbrødreforeningen og Skipperforeningen til en Festmiddag i »Danebrog«. De officielle Taler holdtes af Lucianus Kofod, Doktor Kabell, Politibetjent P. Andersen og Amtsforvalter Weidemann, der havde afløst Amtsforvalter Lütken.

Aaret 1889 var i politisk Henseende ikke meget forskelligt fra det foregaaende. Der hændte intet paa Bornholm af større og blivende Betydning.

Den 7/1 holdt Højrevælgerforeningen for 2. Kreds et forholdsvis godt besøgt Møde paa Hotel »Østersøen« i Svaneke. Landstingsmand M. P. Jensen holdt et politisk Foredrag, hvori han betegnede den politiske Situation som temmelig interesseløs; han troede ikke, at et Forlig var nær forestaaende. »Højre var fast sammensluttet og enigt om alt væsentligt. Det var villigt til Forlig, men holdt urokkeligt paa Kongens Forrettigheder og Tingenes Ligeberettigelse«. (Bornh. Avis for 11/1 1889).

Mødet fik en sørgelig og dramatisk Afslutning, idet Skoleinspektør Skrydstrup, der fik Ordet efter M. P. Jensen, næppe havde talt i 5 Minutter (om Sønderjydernes Kaar under Fremmedherredømmet), da han ramtes af et Hjerteslag, der i Løbet af et Kvarter havde Døden til Følge.

Den 22/4 holdt den konservative Klub for Allinge-Sandvig og Omegn et vel besøgt Møde i Allinge. Formanden, Sandemand Jensen, Olsker, bød Velkommen; Borgmester Marckmann, Allinge, var Dirigent og Adjunkt Øllgaard Hovedtaler. Han paastod, at Venstre ikke ønskede at blive af med Provisorierne, da man vilde benytte dem som Agitationsmiddel. At der ikke var blevet Forlig i 1888, var Venstres Skyld.

I 1889 var det 40 Aar siden, at Grundloven blev givet. Højre i Rønnekredsen besluttede derfor at give den aarlige Grundlovssammenkomst et særlig festligt Præg. Paa Grundlovsdagen samledes Deltagerne i »Danebrogs« store Sal; der var mødt ca. 400 Mennesker, som i Procession og med et Musikkorps i Spidsen marcherede ud til »Sommerlyst«, der nylig var blevet re-

staureret. Adjunkt Øllgaard bød Forsamlingen velkommen, hvorefter Amtmand, Kammerherre Holten talte for Kongen og Lucianus Kofod for Fædrelandet; derefter holdt Øllgaard den egentlige Grundlovstale, medens Landstingsmand M. P. Jensen afsluttede Foredragsholdernes Række med en Tale for Ministeriet Estrup. Af hans politiske Betragtninger skal — efter Avisens Referat — anføres følgende Udtalelse:

»I de to sidste Rigsdagssamlinger har vi ganske vist faaet vedtaget mange Love, saaledes i sidste Samling et Antal af 40; Visnepolitiken er altsaa for en Del lagt til Side, men den er dog bibeholdt paa meget væsentlige Omraader. Det hedder jo nemlig stadig: Intet Forlig med Militarismen eller Provisorismen, og hermed mener man, at man slet ikke vil forhandle bl.a. om en saa vigtig Sag som Forsvarssagen. I Højre ønske vi alle Forlig, men vi tager ikke en Finanslov for enhver Pris. Vi forlanger en fuldstændig Opgivelse af Visnepolitiken. Der maa ikke nægtes Bevillinger, fordi de staar i Forbindelse med provisoriske Love, og der maa ikke nægtes nødvendige Bevillinger til Forsvaret«.

Venstre holdt paa selve Grundlovsdagens 2 Sammenkomster. Ved den ene — der fandt Sted i Forsamlingshusets Have i Rønne — talte Blem og Lærer N. Ingvard Jensen. Den anden afholdtes i Neksø Lystskov. Her var mødt ca. 400 Mennesker. Folketingsmand Dam og den københavnske Venstremand Herman Trier var annonceret som Talere; men Trier blev syg paa Turen fra Rønne til Neksø. I Stedet for ham talte Skrydstrups Afløser som Leder af Kommuneskolen i Neksø, Skoleinspektør Jensen.

Foruden til disse Venstremøder paa selve Grundlovsdagen indvarslede Partiet til en stor politisk Sammenkomst i Almindingen den 10/6 (2. Pinsedag) med Landstingsmand Madsen-Mygdal som Hovedtaler. Her var mødt ca. 3.000 Tilhørere.

Madsen-Mygdal holdt en stærkt agitatorisk Tale om den politiske Kamp. Han udtalte bl. a. (Bornh. Tid. 12/6 1889): »Er der nu nogen Udsigt til, at vi kan sejre i denne Kamp? Vi har jo ingen Midler til at føre Kampen med, siger nogle, og vi maa derfor se at redde os, som vi kan. Ja, faar denne Tvivl Magt i Hjerterne, saa er alt tabt. Denne Tvivl er vor værste Modstander. Det er dog ikke min Hensigt at drage til Felts mod Tvivlerne, men jeg vilde gjerne, om jeg kunde slaa Tvivlen ned og gjenoprejse Modet. Lad os se paa den Sag, vi kjæmpe for. Staa

vi paa Sandhedens Grund, ere vi vel farne. Vi staa med den historiske Grundlov paa vor Side, den Gudstanke i Historien, kan vi godt sige, at ethvert Folk skal have Lov til at leve sit Liv efter sin Ejendommelighed og udvikle dette Liv i Frihed. Det bør være os en Trøst og Opmuntring i Kampen, at de brede Lag i Befolkningen med Sejghed og Udholdenhed er med i denne Kamp. Jeg vil slutte med at sige: Lad os være enige om, at vi staar med en god Sag, der hviler paa guddommelig Forjættelse«.

Blem talte derefter om Højskolerne, som Højre nu rettede sine Angreb imod, fordi det forstod, at det var gennem disse Skoler, at den danske Bondestand havde hævet sig saa vidt i Oplysning, at Bjørnson kunde udtale, at de danske Bønder var de mest oplyste i Verden. Det gjaldt derfor om for Menigmand at værne om disse Skoler som en dyrebar Skat.

Lærer N. Ingvard Jensen talte om Højres Politik, som efter hans Mening gik ud paa at dysse Folket i Ro, hvorimod det var Venstres Opgave at holde Folket vaagent.

Madsen-Mygdal holdt i de følgende Dage en Række Møder i begge Øens Valgkredse, nemlig i Povlsker, Neksø, Svaneke, Nylars, Rønne og Klemensker. Møderne var offentlige, men Højre deltog ikke. Da Møderækken var afsluttet, skrev Bornholms Tidende følgende: »Madsen-Mygdals Møder har gennemgaaende været saa godt besøgt som man efter Omstændighederne kunde vente det, ja, Grundlovsfesten i Almindingen var endog overordentlig godt besøgt. I Povlsker har der sjældent været holdt noget politisk Møde, men Mødet var særdeles vellykket. Møde i Svaneke var det bedst besøgte. Hr. Madsens Udtalelser er overalt blevet fulgt med Opmærksomhed og modtaget med Bifald«.

I Juli Maaned indkaldte Højre paany Professor Matzen, der holdt 3 Møder herovre, nemlig den 14/7 ved Hammershus Slotsruiner, den 15/7 i Almindingen og den 16/7 i Rønne (»Danebrogs« Sal). Forsamlingen ved Hammershus var kun faatallig, men ved hvert af de 2 andre Møder var der efter Avisens Opgivelse kommet ca. 1.000 Deltagere til Stede. I Almindingen mødte Folketingsmand Dam som Opponent, i Rønne Folketingsmand Blem. Dette sidste Møde var det livligste, og det var tydeligt, at Højre var i afgjort Flertal. Matzen var gentagne Gange Genstand for Forsamlingens Hyldest. Dette var der i og for sig ikke noget overraskende i, da Rønne jo efter-

haanden var blevet en stærkt opagiteret Højreby, og Professor Matzen havde en udmærket Evne til at faa sine Folk i Stemning. Han blev iøvrigt ved en festlig Sammenkomst efter Rønnemødet optaget som Æresmedlem af den konservative Klub i Rønne. Af hans Udtalelser skal kun nævnes, at han stærkt hævdede, »at Højre og Regeringen netop stod paa Lovens Grund, og at al den megen Tale om Grundlovsbrud var løs og ubevist Tale. Tværtimod havde Domstolene, forsaavidt disse havde haft Lejlighed til at udtale sig om dette Forhold, erklæret, at de provisoriske Love ikke var grundlovsstridige. Oppositionens indbyrdes Uenighed skrev sig fra, at de fattedes det, der var istand til at holde dem sammen, nemlig det fælles Maal, den fælles Sag, hvorom alle gode Kræfter skal samle sig. De havde kun haft et eneste Program, og det var: Ned med Estrup. Det var det eneste, de var enige om, alt andet vare de uenige om«.

Om det strandede Forligsforsøg i Foraaret 1888 udtalte han, at »Ansvaret hviler paa dem, der ved den langvarige Behandling har umuliggjort, at Tingene kan faa hinanden i Tale. Dette var saa meget beklageligere, som der havde været Forhandlinger oppe, der gik ud paa at tilvejebringe Enighed paa Finansloven, og der forelaa et Grundlag i Henseende til alle Stridspunkters Afgørelse, som et Venstremindretal stemte for som Udgangspunkt for videre Forhandlinger. I Aar kunde det muligvis være lykkedes at komme til Enighed, men saa forhindrede man endogsaa, at Finansloven kom til endelig Forhandling«. (Bornh. Avis 17/7 1889). Blem svarede med et kraftigt Angreb paa Ministeriet, fordi det søgte paa ulovlig Maade at løse Forsvarssagen.

Dette var altsaa de samme Toner, som længe havde lydt, men ind imellem blandede der sig i disse Aar Udtalelser, der viste at der var en vidt udbredt Længsel efter at faa det sociale og økonomiske Opbygningsarbejde sat i Gang, som saa længe havde ligget stille paa Grund af Forfatningskampen. Fra begge Sider søgte man at skyde Skylden for, at den provisoriske Tilstand vedvarede, over paa Modstanderne.

I Slutningen af Juli og Begyndelsen af August holdt Blem nogle ret velbesøgte Vælgermøder i sin Kreds, og sidst i September indkaldte Dam til et Vælgermøde paa Holms Hotel i Neksø. Ca. 200 Vælgere deltog, og der blev i Diskussionen fremsat Indlæg af de to Højremænd O. E. Sonne og Lærer

Bergstedt. Denne sidste angreb Dam for hans vaklende Stilling. »Dam har aldrig«, udtalte Bergstedt, »staaet klar, han har altid haft det ene Ben her, det andet der. Nej, saa er Blem en anderledes Mand (Slag i Bordet). Der skal søges Overenskomst med Landstinget. Jeg paastaar, at Dam i sin Egenskab af Finansudvalgsmedlem har vanskeliggjort Imødekommenhed. Er Dam ikke af min Mening, at der skal Overenskomst til? Jeg forlanger et bestemt Svar. Hvis Dam ikke vil svare, maa vi se at faa en yngre Mand, der møder med god Vilje og som ikke er bundet af sin Fortid«. (Bornh. Dagblad 30/9 1889).

Hertil svarede Dam: »Jeg har aldrig arbejdet som Profet, og det skarpe personlige Overfald af Bergstedt er kun kommet, fordi der ikke er Angrebspunkter nok. Ved en Overenskomst vil jeg strække mig vidt, men Provisorierne vil jeg ikke anerkjende«.

Inden 28/1 1890 skulde der vælges nyt Folketing, da 3 Aars Perioden var udløbet. Valget blev udskrevet til den 21/1. Blem tog lige efter Nytaar fat paa Valgkampen, idet han indbød til 5 politiske Møder i sin Kreds, nemlig i Nyker den 3/1, Klemensker den 4/1, Nylars den 5/1, Olsker den 6/1 og Rønne den 7/1. Disse Møder havde god Tilslutning og viste en stærk Venstrestemning, men Højres Talere holdt sig borte, skønt Møderne var averteret som offentlige.

Den 8/1 meddelte Adjunkt Øllgaard i Bornholms Avis, at han agtede paany at stille sig som Kandidat i 1. Kreds, og han indbød samtidig Vælgerne til 10 Vælgermøder, der afholdtes i Dagene fra den 11/1 til den 19/1. Paa de 2 første af disse Dage holdtes 2 Møder samme Dag, og hver af Kredsens Kommuner var betænkt med et Vælgermøde. I Slutningen af Annoncen hed det: »I Rønne den 18' og i Klemensker den 19' er Ordet frit til Diskussion, de øvrige Steder til Forespørgsler«.

Øllgaard fastholdt altsaa for de 8 af sine Møders Vedkommende den Taktik, han havde praktiseret ved Valget i 1887, men paa de to sidste Møder erklærede han sig parat til at møde sin Modkandidat i aaben Kamp.

Blem meddelte den 10/1 i de bornholmske Blade, at han agtede at søge Genvalg i Kredsen; samtidig erklærede han, at han vilde deltage i de 2 af Øllgaards Møder, hvor han havde fri Adgang til at faa Ordet, og desuden i et af de øvrige, nemlig i Hjemsognet Nylars, skønt han her kun maatte »spørge«. Derudover indbød han yderligere til 3 Møder i Kredsen, nem-

lig i Hasle, Rutsker og Klemensker; dette sidste Sogn opnaaede derved at faa ikke mindre end 3 politiske Møder i Løbet af 14 Dage.

Der kan vel i Almindelighed siges en Del til Forsvar for den Fremgangsmaade, Øllgaard paa de angivne Undtagelser nær søgte at gennemføre ogsaa ved dette Valg med Separatmøder for hvert af Partierne; men der er ingen Tvivl om, at det skadede hans Kandidatur, idet hans Modstandere naturligvis hævdede, at han var bange for at tage en Diskussion op med sin Modkandidat. Hvorfor Øllgaard fortsat praktiserede denne Metode, staar mig ikke klart. Han var jo nu vel bevandret i den politiske Katekismus, og han havde som omtalt i hans Biografi gode Evner som Taler, og selv om han i Blem havde en slagfærdig Modstander, vilde han utvivlsomt have kunnet klare en Valgkamp, der var ført efter de almindelige Regler for Fællesmøder, paa tilfredsstillende Maade. Hvorom alting er, blev Resultatet af den valgte Frmgangsmaade, at der ikke kom rigtig »Kulør« over Møderne. Paa et Par af Højres Møder i Landsognene — Vestermarie og Olsker — kneb det da ogsaa med Tilslutningen; der var kun mødt ca. 50 Vælgere. Til Gengæld var der til de fleste andre af Øllgaards livlig Deltagelse; ja om Mødet i Allinge meddeler Avisen, at Raadhusets Sal og de tilstødende Lokaler var fyldt til Trængsel.

Størst Interesse knyttede der sig imidlertid til de faa Møder, hvor de 2 Kandidater mødtes, og af disse var igen Mødet i Rønne det interessanteste. Her var »Danebrogs« store Sal fyldt til Trængsel; Antallet af Deltagere opgives til 12 à 1300. Avisen hævdede, at »Højre« var i overvældende Flertal i Forsamlingen, medens Tidende mener, at Stemningen var ligelig delt mellem de to Partier. »Der var«, skriver Tidende, »godt Humør i Venstre og heller ikke Højre syntes at være saa arrigt som ved enkelte tidligere Lejligheder, skønt nogen Gnavenhed fra den Side af og til gav sig til Kjende«. (Bornh. Tidende 20/1 1890).

Adjunkt Øllgaard aabnede Mødet med at udtale, at han nok denne Gang vandt stærkere Tilslutning end tidligere, en Udtalelse, der fremkaldte Meningskamp. Skoleinspektør Hjorth overtog Hvervet som Ordstyrer og udbragte et Leve for Kongen.

Øllgaard holdt derefter en udmærket opbygget Tale, hvori han tog Stilling til de aktuelle Stridsspørgsmaal: Parlamenta-

rismen, Forsvarssagen og de økonomiske Reformer. »I alle Henseender stod han fuldstændig paa Regeringens Side«. Han fremhævede Højres Enighed i Modsætning til den store Uenighed i Venstre, hvis 4 Fraktioner bekæmpede hinanden paa Liv og Død. Han skulde være villig til at gaa til en ærlig Forhandling med Modstanderne, for om muligt at komme ind i regelmæssige Tilstande. (Bornh. Avis 20/1 1890).

Blem fik derpaa Ordet, men han havde under Valgkampen paadraget sig en alvorlig Forkølelse, saaledes at han havde vanskeligt ved at tale saa højt, at alle i den store Forsamling kunde høre ham. Han gendrev Øllgaards Paastande og hævdede, at hans Modkandidat var endnu mere haardkogt Højremand end hans Partifæller i Landstinget. I Diskussionen havde de to Kandidater gentagne Gange Ordet; Blem pegede bl. a. paa sin Virksomhed for at skaffe Bornholm Andel i Bevillingerne paa Finansloven og sit Forsvar for Bornholmernes Særrettighed til at appellere Retssager direkte til Højesteret. Ogsaa adskillige andre end Kandidaterne havde Ordet. Landstingsmand Jensen støttede Øllgaards Kandidatur og priste Højres Enighed. Møller Johs. Foverskov oplyste, at han hidtil havde staaet som Medlem af den konservative Klub, men efter at have lært den nærmere at kende, »fortrød han det bitterlig«, og han opfordrede Vælgerne til at stemme paa Blem. Ved 11 Tiden sluttede Ordstyreren Mødet med et neutralt Leve for Fædrelandet, hvorefter hvert Parti raabte Hurra for sin Kandidat.

For at bringe Kandidatspørgsmaalet i 2. Kreds i Orden holdt Højres Vælgerforening den 4/1 et Møde, hvor det efter Forslag af O. E. Sonne besluttedes at opstille Proprietær Kirketerp, Lehnsgaard, som Modkandidat til Kapt. Dam. Den nye Kandidat udtalte efter Opstillingen (ifølge Avisen for 9/1): »at han hverken vilde slutte sig til Højre eller Venstre, men han haabede paa et stærkt Mellemparti, til hvilket han vilde slutte sig. Indtil dette blev dannet, var han imidlertid Højremand. Han udtalte flere Gange sin Sympati for Ministeriet Estrup, ligesom han ogsaa efter at være bleven interpelleret angaaende Forsvarssagen udtalte, at Middelgrundsfortet var absolut nødvendigt, og at Rigsretten var det rette Forum til at afgøre, om Provisorierne var strafbare eller ikke«.

Kirketerp indvarslede til 3 offentlige Møder i Kredsen, nemlig: i Svaneke den 14/1, i Rø (paa Helligdomsgaarden) den 16/1 og i Neksø den 18/1.

Den 13/1 meddelte Dam, at han agtede paany at søge Valg i Kredsen, og at han vilde deltage i de af Kirketerp annoncerede Møder, samt selv holde et Vælgermøde i Aakirkeby den 19/1.

Samme Dag indeholdt Bornholms Tidende følgende Avertissement: »Efter Tilskyndelse af flere Vælgere agter jeg at stille mig til Folketingsvalg i Bornholms 2. Valgkreds den 21. d. M.. Da jeg ikke vil deltage i Agitationen, kommer jeg ikke til Stede ved noget af de Vælgermøder, der afholdes. Johan Bøgeskov.«

Hvad det var for Vælgere, der havde tilskyndet Proprietæren til Gadebygaard i Østermarie, den tidligere Højskoleforstander i samme Sogn, til at forsøge Valglykken, oplystes ikke nærmere, men efter hvad der senere kom frem, stod bl. a. den meget radikale Lærer fra Gudhjem, N. Ingvard Jensen, bagved Kandidaturen.

Paa det første Møde i denne Valgkamp, Mødet paa Hotel »Østersøen« i Svaneke den 14/1, var Deltagernes Antal ca. 200. Efter at Sparekassebestyrer M. Sonne havde overtaget Dirigenthvervet, holdt Kirketerp sin Programtale. Han udtalte ifølge Avisen for 17/1, at han havde »sluttet sig til Højres Sag, fordi dette Parti rakte Haanden frem til Forlig og til Fremme af nyttige Reformer, mens Venstre modsatte sig begge Dele. Han vilde arbejde for en ærlig gennemført Rigsdagsparlamentarisme, mens den Folketingsparlamentarisme, som Venstre havde søgt gennemført, var stridende mod Grundloven. Han omtalte de foreliggende Love, som han i det hele fandt fortrinlige«. Hvad Margarineloven angik stillede han sig absolut paa Princippet »rent Land«, d. v. s. Forbud imod Fabrikation og Salg af Margarine her i Landet. Iøvrigt betegnede han sig som Husmændenes og Fiskernes Kandidat.

Dam angreb Regeringen for dens Militærpolitik og hævdede, at Kernen i den politiske Strid stadig var Forfatningsspørgsmaalet. »Da Kirketerp«, hedder det i Referatet i Bornholms Tidende for 17/1, »vilde tage Patent paa at være Husmændenes og Fiskernes Ven, vilde Dam underrette Kirketerp om, at han maaske ogsaa kunde have Grund til at paaregne Venskab med disse Samfundsklasser. Skønt det var mod hans Princip, at rose sig selv, vilde han dog gøre opmærksom paa, at han havde arbejdet meget for at forbedre disse Folks Kaar. Loven om Lejehusmænd havde saaledes i ham haft en ivrig Talsmand, ligesom ogsaa Aarsdale, Listed og Svaneke nok for en Del havde ham at takke for de billige Laan til deres Havne«.

Landstingsmand Jensen anbefalede Kirketerp, medens Bornholms Dagblads nye Redaktør, J. Johansen*) advarede, »mod de Løfter, der var faldne af Højre i Aften; det var ikke andet end slet og ret Fiskeri«. Kapt. O. E. Sonne ønskede Ende paa Grundlovskampen. Derfor vilde han helst nu have Folk i Rigsdagen, der ikke var bundne af deres Fortid. Han skulde dog give Kapt. Dam det Lov, at han i sin nogle og trediveaarige Rigsdagsvirksomhed havde udrettet meget gavnligt og godt. Sluttelig angreb Savmøller N. P. Møller Højre, særlig for Gendarmprovisoriet.

I Rø var der mødt ca. 100 Vælgere. Her var Højremanden, Lærer Lund, Dirigent. Til Vælgermødet i Neksø var der mødt 600 Mennesker. Kirketerp bød Velkommen og foreslog Leutnant Lyster som Dirigent. Fra Forsamlingen foresloges Venstremanden Avlsbruger Hans Jørgen Hansen, der valgtes med overvældende Flertal. I Diskussionen deltog fra Højres Side O. E. Sonne og Lærer Bergstedt; fra Venstre Savmøller Møller, Lærer Pedersen, Pedersker, og Redaktør Johansen.

Det stærkest besøgte og livligste Møde i denne Valgkamp blev dog Folketingsmands Dams Vælgermøde i Aakirkeby. Her var Forsamlingshusets store Sal tæt pakket af Tilhørere, der jævnlig afbrød de forskellige Talere med Bifald. I Bornholms Dagblad, der nu var blevet moderat Venstreblad, omtales Mødet saaledes:

»Mødet var meget interessant, dels fordi Højres Kandidats forskellige Standpunkter blev fremdraget til almindelig Belysning, dels fordi Separationen havde sendt sine Repræsentanter i Ilden.

Hr. Kirketerp forsvandt uden at svare paa de til ham rettede Spørgsmaal og viste derved, hvor umulig han selv havde gjort sig som Kandidat. Som Talsmand for Separatismen optraadte Ingvard Jensen, Lærer Pedersen, Pedersker, og M. P. Ipsen, Aakirkeby. Forhandlingspolitikens Politik blev forsvaret af Dam, Red. Johansen, Pastor Marius Jensen, Lærer Jensen, Aaker og Gdr. Chr. Kofoed, Soldatergaarden. Separatismen

*) J. Johansen staar første Gang opført som ansvarhavende Redaktør af Bornholms Dagblad den 20/3 1889. I Bladet for 26/4 1890 meddelte han, at han fra Maanedens Udgang fratraadte Posten; han bragte Læserne en hjertelig Tak for den Velvilje, der var blevet ham til Del. — Bogtrykker Gornitzka overtog herefter paany Redaktionen af Bladet.

led et knusende Nederlag i sin egen Hovedlejr, idet der ved den foretagne Afstemning mellem Dam og Bøgeskov kun afgaves nogle ganske enkelte Stemmer for Bøgeskov, mens hele Resten stemte for Dam og gav ham et kraftigt Hurra.

Efter dette Slag er der kommen Klarhed over Situationen. Vælgerne ved nu, at Separatismen i 2. Valgkreds kun bestaar af nogle enkelte Personer, der ved at tale store Ord har ment at kunne dominere Flertallet«. (Dagbl. 21/1 1890).

Af Lærer N. Ingvard Jensens Tale ved dette Møde skal jeg efter Bornholms Tidende for 20/1 gengive følgende:

»Lærer Jensen fandt, at Kapt. Dam var blevet for gammel og ikke længere magtede at løse de Opgaver, der for Tiden foreligger. Han vidste nok, det ikke var smigrende for Kapt. Dam, men Sandheden maatte frem. Han anbefalede Bøgeskov som den rette Mand, og hvis Mening Vælgerne kunde lære at kende paa Valgdagen. Han udtalte tillige, at det var Bøgeskovs bestemte Overbevisning, at hvis det var Guds Vilje, at han skulde kunne udrette noget paa Rigsdagen, saa vilde han ogsaa blive valgt«.

Valghandlingen den 21/1 aabnedes i Rønne af Skoleinspektør Hjorth, der denne Gang var Formand for Valgbestyrelsen. Blems ordførende Stiller, Købmand Th. Kofoed, Rønne, fik først Ordet. Han betegnede Blem som en Mand, der havde vist sig Vælgernes Tillid værdig, og som vilde værge vor Frihed. I Blems Valgtale hedder det bl. a. (Tidende for 24/1):

»I Dag skulde det vise sig, om Folket vilde vælge Kandidater, der vilde holde Grundloven, eller Kandidater, der vilde støtte Provisorismen og godkende Regeringens Fæstninger. Forrige Gang, han stillede sig til Valg, havde han lovet, at han vilde til enhver Tid være rede til Forhandling, men at han aldrig kunde godkende Provisorierne, da han dermed vilde bryde sin Ed paa Grundloven. Det samme vilde han love i Dag«.

Adjunkt Øllgaard mødte denne Gang med en Arbejder, Tømrer Pihl, som ordførende Stiller. Efter Tidendes Referat blev han modtaget med Latter; Avisen meddeler, at hans Fremtræden mødte Misbilligelse. Hans Ordførertale blev i al Fald ustandselig afbrudt af Meningstilkendegivelser, mest Protester. Forsamlingen var i det hele overordentlig livlig og sparede ikke paa Tilraab. Det fik ogsaa Kandidaterne at mærke, særlig Øllgaard, der i sin Valgtale hævdede, at det nu gjaldt om, hvorvidt vi skulde ud af Kævlet eller blive i det. Dersom man øn-

skede det sidste, skulde man genvælge Blem. »Er han ikke«, udtalte Øllgaard, »i de tre forløbne Aar kommet hjem hvert Aar og har kunnet fortælle sine Vælgere: Nu har vi atter faaet en provisorisk Finanslov. Altsaa har han ikke vist saa megen Imødekommenhed, at vi kunde komme ind i regelmæssige Tilstande«. Han hævdede videre, at Venstre satte Madding for Smaafolk, Fæstere, Lejehusmænd og Fiskere, men nogen virkelig Hjælp ydede man dem ikke. Han sluttede med at anbefale sig som den Kandidat, der vilde forhandle med Regering og Landsting.

Blem udtalte i sin Replik Forundring »over, at et Folk af den jævne Borger- og Bondestand kunde være med til at skyde efter paa den Vogn, hvori Godsejere og Embedsmænd kørte bort med Landets Frihed. Blem var glad ved, at han havde stemt imod Forligsforhandlingerne. Der kunde ikke være Tale om Forlig paa det Grundlag,Estrup havde tilbudt. Øllgaard roste sig af, at han vilde ud af Kævlet. Ja, naar man valgte Mænd, der sagde Ja og Amen til alt, hvad Regeringen gjorde, saa var der ingen Tvivl om, at vi kom ud af Striden«.

Der optraadte nu en Del Interpellanter; bl. a. spurgte Redaktør Smidt Kandidaterne, om de vilde virke for Kvindernes Ligestilling med Mændene ved kommunale og politiske Valg. Det vilde Øllgaard ikke, medens Blem sagde Ja.

Ved Kaaringen stemte det overvejende Flertal af de paa Torvet forsamlede Vælgere for Blem. Ved den skriftlige Afstemning valgtes Blem med 1285 Stemmer, medens Øllgaard fik 976 Stemmer.

Trods Blems store Overtal af Stemmer ved Haandsoprækningen, var der dog stadig en Del Spænding over Udfaldet. Det vidstes, at Højre havde betydelige Reserver i Rønne By, som paa den kolde Januardag havde holdt sig hjemme, til den skriftlige Afstemning begyndte. Da Resultatet Kl. 5½ blev bekendtgjort fra Tribunen, blev det hilst med stærke Hurraraab af de i stort Tal tilstedeværende Venstremænd. Blem, der stadig kæmpede med sin Forkølelse, var paa dette Tidspunkt taget hjem til Engegaard, men Købmand Th. Kofoed bragte Vælgerne Blems Tak og udbragte et Leve for Grundloven. En anden Venstremand, Stenværksejer Brodersen, udbragte et Leve for Valgbestyrelsens Formand for den smukke og upartiske Maade, hvorpaa han havde ledet Valghandlingen. Bornholms Tidende afsluttede sit Referat af det passerede med følgende

ironiske Bemærkning: »De, der stod nærmest foran Tribunen vil paastaa, at Sandemand Hansen, Brogaard, Klemensker, til Slut udbragte et Leve for Adjunkt Øllgaard«.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de to Kandidater:

	Blem	Øllgaard
Rønne	397 (354)	510 (495)
Hasle	102 (103)	41 (29)
Allinge-Sandvig	81 (86)	79 (59)
Vestermarie	208 (174)	44 (31)
Nylars	66 (65)	36 (37)
Knudsker	18 (26)	55 (51)
Nyker	55 (48)	46 (53)
Klemensker	139 (117)	104 (118)
Rutsker	134 (120)	27 (30)
Olsker	84 (66)	34 (40)

(De Tal, der staar i Parentes, angiver Stemmetallene ved Valget i 1887).

Af Valgkredsens 3052 Vælgere stemte 2261, hvorved Stemmeprocenten blev sat op fra 72,8 ved Valget i 1887 til 74,1. Af de Stemmer, der blev afgivet, havde Blem opnaaet 56,8 % imod 55,1 for 3 Aar tilbage. Trods Højres stærke og maalbevidste Agitation, var Venstres Forspring øget, baade absolut og relativt. Særlig i de nordlige Sogne var en mærkbar Forskydning i Blems Favør. Enkelte Optimister indenfor Højre, deriblandt Partiets Kandidat, havde ikke anset det for udelukket at fordrive Blem. Efter Januarvalget i 1890 kunde alle se, at dette i hvert Fald kun kunde ske under en ganske anden politisk Konstellation.

Om Valget i Aakirkeby skrev Bornholms Dagblad (for 22/1 1890):

»Fra tidlig Morgen strømmede Folk til Byen og da Valghandlingen paabegyndtes, var der vistnok samlet over 3,000 Mennesker. Der var en mønsterværdig Ro udbredt over den store Forsamling, og alle Talerne kan kun prise den Maade, hvorpaa Valget blev ledet«.

Det var Lærer Møller, Aaker, der denne Gang var Formand for Valgbestyrelsen. Første Taler var Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, der refereres saaledes i Bornholms Tidende:

»Jeg er overbevist om, at alle, der er komne sammen her, føle, at denne Dag er alvorlig, thi paa den gælder det Fædrelan-

dets og Folkets Vel. Kampen er rejst af Regeringen og ikke af os; vi ville helst, at det skal gaa roligt til, for da gaar det godt. Uenighed medfører, at der kommer Standsning i alt. Regeringen har brugt alle mulige Midler for at modarbejde os. Skulle vi da anerkende dens Foranstaltninger og give efter? Nej, aldrig. Lad det være fuldtonigt. Aldrig give efter. Flere gaa af Smaalighed med til at støtte den Bevægelse, der gaar ud paa at modarbejde os; de have maaske faaet Præmie for et eller andet, eller en Propritær er kommet ind til dem og har anstillet sig venlig over for dem. Der er kommet en Slappelse og Eftergivenhedens Aand ind i Folketinget, og derfor maa vi lade Kandidaterne vide, at vi vil, der skal regnes med Modstand. Jeg er med til at støtte Bøgeskov; thi jeg tror, at han er i Besiddelse af personlig Kraft og ikke vil give efter. Mit Ønske er, at Valget maa faa et godt og lykkeligt Udfald«.

Derefter talte Bøgeskov. Hans noget ejendommelige Valgtale refereredes saaledes i det Blad, som politisk stod ham nærmest, Bornholms Tidende:

»Jeg er vant til at træde frem for en stor Forsamling og bliver derfor ikke bragt ud af Ligevægten ved at se den store Mængde Mennesker foran mig; men det er dog med bankende Hjerte, jeg staar her; thi jeg har med Ængstelse tænkt paa, hvad det skal blive til med os.

Flere have antaget, at jeg af Stolthed blev borte fra alle de her i Kredsen afholdte Vælgermøder. Grunden til, at jeg ikke mødte, var, at jeg ikke vilde bringe nogen Vælger til at stemme paa mig i Ufrihed for sig selv. Jeg hører ikke til noget som helst Parti. Dette er blevet mig bebrejdet, men jeg har ikke kunnet slutte mig til noget Parti før og kan det mindre nu. Vi maa navnlig stille os frit; thi hvor bliver den personlige Frihed ellers af. Vor Frihed staar paa Spil; dette har den gjort, siden dette Ministerium kom til Magten.

For mit eget Vedkommende ønsker jeg ikke at blive valgt, da jeg har et godt Hjem, hvori jeg helst vil være; men jeg føler mig tilskyndet til at deltage i Kampen for Friheden, en Himlens Gave, som jeg haaber vi skulle faa Himlens Lykke til at bevare, og til at faa tilbage; jeg er saa sikker paa, at dette vil ske. Tak fordi De har hørt paa mig med Alvor og Ro«.

Kapt. Dams ordførende Stiller, Købmand H. C. Koefoed, Aakirkeby, tilraadede Vælgerne at stemme paa Dam, der altid havde kæmpet for Frihedens Sag; han havde Krav paa Vælgernes Tillid.

Dam hævdede i sin Valgtale, at Hovedsagen i dansk Politik var at forsvare Skattebevillingsretten og Grundloven. Han troede ikke, at Bøgeskov var den rette Mand under de nuværende Forhold; han tilhørte jo ikke noget Parti, og hvad kunde han saa udrette. Stifte et nyt Parti, var han dog næppe Mand for.

Lærer Bergstedt talte som ordførende Stiller for Kirketerp, hvis Arbejde i landøkonomisk Forening og for Husmænd, Haandværkere og Fiskere han fremhævede.

Kirketerp holdt derefter sin Valgtale. Han udtalte bl. a.:

»Jeg mener at kæmpe for Sandhed og Ret; jeg vil kæmpe for, at vi skulle vinde Ret, men ikke mere end Grundloven hjemler. Ligesom de to andre Kandidater kæmper jeg for Held og Lykke for Befolkningen.

Bøgeskov hører, efter alt, hvad jeg kan skønne, til Bergs Parti. Følgerne af saadan Politik, som dette fører, maa blive Revolution. Dam vil Forhandling, men ikke Forlig. Dette er meningsløst og maa kaldes Vrøvl. Jeg vil Forlig og Forhandling. Hvis Provisorerne er ulovlige, maa vi lade Rigsretten dømme. Jeg er Modstander af Provisorierne og vil arbejde paa, at vi kommer ud af de provisoriske Tilstande. Giver de Bøgeskov Deres Stemme, stemmer De paa Revolution; vælger De Dam, stemmer De paa Vrøvlet, stemmer De paa mig, giver De Deres Stemme til Forlig«.

Efter at N. Ingvard Jensen havde ironiseret over Kirketerps Interesse for Smaafolk, og O. E. Sonne havde anbefalet Højres Kandidat for at komme ud af Provisorierne, skred man til Kaaringen. Ved denne valgtes Dam med overvældende Majoritet. For Bøgeskov raktes kun faa Hænder i Vejret, og han afstod fra at faa Stemmetallet prøvet ved skriftlig Afstemning; men Kirketerp forlangte en saadan. Den gav til Resultat, at Dam valgtes med 1114 Stemmer, medens 397 stemte paa Kirketerp. I Bornholms Dagblads Referat hedder det:

»Om Aftenen samledes Vælgerne paa Torvet for at faa Resultatet af Valgkampen at vide. Forinden dette kom, blev af en ung Mand bragt Forsamlingen den Meddelelse, at Blem var valgt med stor Majoritet. Jublende Hurraraab for Blem lød ved denne Efterretning fra hele Forsamlingen, og det vedtoges at sende ham et Lykønskningstelegram. Selvfølgelig blev der stor Glæde, da man fik Underretning om de Sejre, Demokratiet vandt i Hovedstaden, og kraftige Hurraraab lød for de nye Rigsdagsmænd. Dams overvældende Majoritet var vistnok

ikke nogen Overraskelse for Demokratiet, men man havde dog troet, at Hr. Kirketerp ikke skulde lide et saa knusende Nederlag«.

De afgivne Semmer fordelte sig saaledes:

	Dam	Kirketerp
Aakirkeby	109 (116)	3 (6)
Neksø	111 (126)	60 (51)
Svaneke med Christiansø	33 (43)	59 (62)
Aaker	227 (266)	28 (31)
Pedersker	117 (113)	18 (13)
Povlsker	72 (80)	50 (59)
Bodilsker	112 (113)	20 (22)
Ibsker	80 (81)	30 (38)
Østermarie	148 (146)	34 (46)
Østerlars med Gudhjem	82 (113)	60 (55)
Rø	23 (26)	34 (19)

(De Tal, der staar i Parentes, angiver Stemmetallene ved Folketingsvalget i 1887).

Af 2917 Vælgere stemte denne Gang 1511 eller 51,8 % imod 57,1 % ved Valget i 1887. Dam opnaaede 73,7 % af de afgivne Stemmer, hvilket var en lidt lavere Procent end i 1887, hvor han fik 75,3 % af Stemmerne. Det var Splittelsen i Venstre, repræsenteret af Johan Bøgeskov og N. Ingvard Jensen, der havde bevirket dette, men i det store og hele følte Dam og hans nærmeste Tilhængere sig sikkert vel tilfreds med Resultatet. Dette havde de ogsaa forholdsvis god Grund til.

27. LANDSTINGSVALGET PAA BORNHOLM 30/9 1890.

I de efter Januarvalget 1890 nærmest følgende Maaneder herskede politisk Vindstille her paa Øen; i Avisens og Tidendes Spalter blev naturligvis Dagens politiske Stof præsenteret for Læserne ud fra partimæssige Synspunkter, og der blev udkæmpet de sædvanlige Kampe mellem 2 konkurrerende Blade, men politiske Sammenkomster holdtes ikke før paa Grundlovsdagen. Da samledes Venstremændene paa Christianshøj i Almindingen, Højres Folk i Sommerlyst.

Førstnævnte Sted var der efter Bornholms Tidendes Opgivelse mødt ca. 1,000 Deltagere. Redaktør Smidt bød Velkommen og udtalte Ønsket om, at Grundlovens Grænser atter maatte blive flyttede tilbage, saa at de kunde omgærde Folkets

Ret. Derefter talte Blem. Han hævdede bl. a., at den vigtigste Betingelse for at slutte et Forlig med Estrup var, at Grundloven blev respekteret af Regeringen, og han sluttede med et Leve for, at de Ideer, som var nedlagt i 5. Juni Grundloven, maatte sejre. Næste Taler var Skoleinspektør S. P. Jensen, Neksø, der holdt et folkeligt Foredrag, hvori han manede Tilhørerne til at leve paa deres egne Tanker, fremfor at laane dem fra andre. Folketingsmand Dam var annonceret som 3die Taler, men paa Grund af Sygdom ikke mødt.

Højre i Rønne mødtes paa Grundlovsdagen i »Danebrog«, hvorfra der med Faner og Musik i Spidsen marcheredes til »Sommerlyst«; her talte Amtmand Holten for Kongen, Lucianus Kofod for Grundloven, Landstingsmand Jensen for Fædrelandet og Adjunkt Øllgaard for Ministeriet Estrup. Festen var vel besøgt.

Henimod Slutningen af Juli Maaned holdt Blem 4 Vælgermøder i sin Kreds, nemlig i: Rønne den 25/7, Hasle den 26/7, Rutsker den 27/7 og Allinge den 28/7. Møderne var ret godt besøgt, skønt Modstanderne holdt sig borte. I Rønne var mødt ca. 300 Deltagere. Blem karakteriserede her Valget i Januar som en Skuffelse for Højre. »Hvorledes det vil gaa i den kommende Rigsdagssamling«, udtalte Blem, »er ikke godt at sige, men Regeringens Færd tyder ikke paa, at der skal komme meget ud af det. Taleren kunde dog ikke se rettere, end at Demokratiet fremdeles ogsaa paa Rigsdagen maatte arbejde paa Frihedens Udvikling ved at arbejde paa at give de Love, som blev forelagt, en saadan Skikkelse, at det kunde komme til at staa mere og mere klart, at det var Regeringen, der stod i Vejen for Fremskridtet. Men under dette Arbejde maatte man holde sig for Øje, at intet af det provisoriske Væsen blev godkendt«.

Fisker P. Anker Holm og Former Jensen stillede nogle Spørgsmaal til Folketingsmanden, som denne besvarede, hvorefter den rene Venstreforsamling raabte Hurra for deres Repræsentant.

De sidste Dage i Juli kom Lars Dinesen paany til Bornholm. Han holdt fra 29/7 til 31/7 3 Møder herovre: i Svaneke, Rø og Rønne. Alle Møder havde fundet god Tilslutning, men der blev ingen Diskussion, da Venstre holdt sig borte ligesom Højre ved Blems lige afsluttede Møder. Ved Sammenkomsten i Rønne, hvor Øllgaard bød Velkommen, udtalte Dinesen bl. a.:

»Jeg er blevet anmodet om at være til Stede ved nogle Mø-

der her paa Bornholm, og jeg har med Glæde efterkommet Opfordringen. Man møder altid saa megen Velvilje her paa Bornholm, at man med Fornøjelse tager herover ved saadanne Lejligheder. Det, der er den umiddelbare Anledning til min Ankomst er det forestaaende Landstingsvalg.« Dinesen omtalte derefter Uenigheden i Venstre og erklærede, at heroverfor stod Regeringens positive Vilje til Samarbejde paa saa vigtige Omraader som Forsvar, Told, Alderdomsunderstøttelse o. s. v. Dinesen advarede Vælgerne mod Bergs og Hørups politiske Førerskab; de menige Venstremænd ønskede en helt anden Politik, og »disse Folk skulde vi, der staa paa den anden Side, vise den størst mulige Hensynsfuldhed for at naa et Resultat«. Han sluttede sit Foredrag med en indtrængende Opfordring til de Tilstedeværende om efter al Evne at virke for Landstingsvalget, saa Bornholmerne igen kunde sende deres dygtige Repræsentant ind paa Rigsdagen. (Bornh. Avis den 1/8 1890).

Der var paa det Tidspunkt, Dinesen holdt denne Tale, knap 2 Maaneder til Landstingsvalget, som var fastsat til den 30/9. Valgmandsvalgene skulde finde Sted den 9/9 for den almindelige Vælgerklasses Vedkommende, medens de højstbeskattede i Byerne skulde stemme den 16/9. Paa Forhaand kunde der ikke være megen Tvivl om, at Højre vilde bevare Mandatet. Man havde ganske vist ved det forrige Landstingsvalg — for 8 Aar siden — regnet med som en svag Mulighed, at Venstre kunde erobre Mandatet, og Partiet stod i 1890 væsentlig stærkere end i 1882, men i sidstnævnte Aar knyttede Oppositionens Forhaabninger sig særlig til Uenigheden i Højres Rækker, og om en saadan var der i 1890 ikke Tale. Dette fremgaar af en Artikel i Avisen for 19/8, hvori det bl. a. hedder:

»Allerede for længe siden, nemlig ved et Møde i Almindingen den 14. Juli, besluttede Højre med fuldstændig Enstemmighed at opstille Landstingsmand Jensen paany som Kandidat til Landstinget. Ved dette Møde var der mødt Delegerede fra hele Øen, og de Højstbeskattede af Højre var indbudte og var komne til Stede. Derimod har Venstre til Dato iagttaget en fuldstændig Tavshed om de Planer, som det omgaas med. Hvad vi imidlertid ville gøre vore Læsere opmærksom paa, det er Venstres Taktik. Thi Partiets Plan er let gennemskuelig. Først skal Udfaldet af Valgmandsvalgene tages under Overvejelse, og derefter skal Beregningen gøres. Falder disse ud til Fordel for Venstre, hvad der dog ingen Udsigt er til, saafremt

Højre gør sin Pligt, saa kan Venstre ret tumle sig efter Hjertens Lyst. Og saa bliver Kandidaten naturligvis den mest krasse Venstremand, der kan findes, hvis det skal gaa efter »Bornholms Tidende«s Kogebog. Thi efter denne tillaves alle Retterne i Overensstemmelse med Hr. Bergs Smag. Hr. Blem og Hr. Dam, som derimod henregner sig til Forhandlingens Mænd og til det saakaldte moderate Venstre, synes nemlig at være i Lommen paa Grundlovsværneforeningens Formand. Falder derimod Valgmandsvalgene saaledes ud, at Højre faar nogle faa Stemmers Overvægt, saa skal der naturligvis fløjtes for en eller anden Højremand blandt Valgmændene, som efter Venstres Mening er mindre stærk, og som muligvis kunde drage et Par andre Stemmer med sig«.

Venstre var aabenbart noget i Tvivl om, hvorvidt man skulde proklamere en Landstingskandidat før Valgmandsvalget eller udskyde Personspørgsmaalet til efter dette, men da Modstanderne agiterede paa, at Venstrevælgerne ved Valgmandsvalget ikke vidste, hvem deres Stemmer tilsidst skulde komme til Gode, besluttede man sig til at præsentere M. P. Jensens Modkandidat. Det blev Gaardejer Marcus Hansen, St. Duegaard i Aaker. Det hedder herom i Bornholms Tidende for 1/9:

»Efter indstændig Opfordring har Marcus Hansen sagt ja til at være Venstres Kandidat. Vi opfordrer Vælgerne til hver i sin Kommune at møde Tirsdag den 9. for at vælge Valgmænd, der vil stemme paa Marcus Hansen. Han nyder en stor Tillid blandt alle, der kende ham, og kun faa nyde saa almindelig Tillid, Yndest og Agtelse som han. Som Medlem af Amtsraadet har Marcus Hansen vundet baade Højres og Venstres Anerkendelse og han blev enstemmigt genvalgt til Medlem af Amtsraadet«.

Om denne Kandidatur hedder det i Avisen for 3/9:

»Venstre vil opstille en Mand uden nogen som helst politisk Fortid. Vi vide, at Hr. Hansen (Duegaard) ligesom Hr. Jensen er en almen agtet Mand; men vi indse ikke, hvad der skulde bevæge hverken Landboere eller Byboere til at svigte den nuværende Repræsentant, i hvem de har en Mand med varm Interesse for sin Fødeø«.

I de følgende Dage gik naturligvis de 2 Partiorganer stærkt i Ilden for deres respektive Kandidater. Saaledes skrev Redaktør Smidt i Tidende for 6/9:

»Landstingsmand for Bornholm M. P. Jensen var med, den

Gang Landstinget gav Afkald paa det hele og overlod Ministeriet alt. Hvad skal vi saa med Landstingsmænd, naar de ikke ved andet at sige, end at de har en urimelig god Tro til, at Regeringen nok vil træffe det rette, hvorfor de give Regeringen Hals- og Haandsret over Landets Finanser? Saa kan Regeringen jo lige saa godt klare det hele. Nej, saadan en Landstingsmand har vi ingen Brug for. Mød derfor den 9/9 og stem paa Valgmænd, der vil vælge Marcus Hansen«.

Omvendt skrev Avisen for 3/9:

»Vor Ø har i sin nuværende Repræsentant en støt og solid Mand, som gennem sine forskellige betroede Tillidshverv har tilegnet sig stor Sagkundskab og en praktisk Erfaring, hvorfor han ogsaa nyder meget stor Anseelse baade hos Regeringens Medlemmer og hos sine Kolleger i Landstinget. De have hentet mangt et godt Raad og mangt et praktisk Vink hos ham. Der har været Tider, da en stor Del af Vælgerne mente, at det fremfor alt kom an paa at faa en Mand ind i Tinget, som ofte kunde lade Tungen løbe. Denne Mening sidder Bergianerne nu alene inde med. Hr. Bergs idelige Snakken med om alle Ting er selv hans tidligere Meningsfæller for vammel, ligesom ogsaa hans Bestræbelser for at skaffe Mænd i Tinget, som kun har tjent til at sænke Tingets Niveau. Vi andre er derimod kommet til den Erkendelse, at det fremfor alt gælder om at vælge en Mand, med et sundt Blik paa Forholdene, med praktisk Erfaring og med et varmt Hjerte for Konge, Fædreland og for Bevarelsen af Grundloven i uforvansket Skikkelse. En saadan Mand har vi i vor nuværende Landstingsmand«.

Høsten i 1890 faldt meget sent, og den 9/9 var det et fortrinligt Vejr, vel egnet til at fremme det forsinkede Høstarbejde. Dette gav en meget lav Stemmeprocent paa Landet, og det var særlig Venstres Vælgere, som svigtede. Højre opnaaede derved at sejre i de 5 Landkommuner: Knudsker, Nyker, Klemensker, Rø og Østerlars. At Højre havde Flertal i Knudsker og Rø, vidste man fra Folketingsvalget, men i de 3 andre Kommuner var Venstres Nederlag en Overraskelse. Dertil kom, at i adskillige af de Landsogne, der hidtil var regnede som sikre for Venstre, mødte Højre denne Gang med en stor Minoritet. Saaledes i Nylars, hvor Folketingsmand Blem blev valgt til Valgmand med kun 40 Stemmer imod Højremandens 30, og Olsker, hvor Venstrekandidaten ogsaa kun havde et Stemmeovertal paa 10.

Heller ikke i Byerne opnaaede Venstre noget straalende Resultat. I Rønne valgtes Højres Liste (Fajancefabrikant Wolfsen, Konsul Elleby, Prokurator Lund, Adjunkt Øllgaard og Pastor Hasle) med 413 Stemmer; der faldt 317 Stemmer paa Venstrelisten (Garver Broen, Lærer Othenius Kofoed, Landinspektør H. M. Kofoed, Smedemester Sode og Partikulier Sommer). I Hasle, Neksø og Aakirkeby valgtes Venstres Kandidat, i Svaneke Højres. Dette var, hvad man kunde vente; derimod var Udfaldet paa Forhaand tvivlsomt i Allinge-Sandvig, og her sejrede Højres Kandidat (med 75 Stemmer mod 65).

Det samlede Resultat af den almindelige Vælgerklasses Afstemning blev, at Venstre havde faaet 13 Valgmænd valgt, Højre 12. Ialt blev der paa Venstres Kandidater afgivet 1163 Stemmer imod 981 Højrestemmer. Til Sammenligning tjener, at der faa Maaneder før, nemlig ved Folketingsvalget i Januar, af den samme Vælgerklase var afgivet 2399 Venstrestemmer mod 1373 paa Højres Kandidater, hvilket vil sige, at Venstre var gaaet tilbage med 51,5 %, Højre kun med 28,5 %.

Det er da forstaaeligt, at Bornholms Tidende var lige saa nedslaaet over Resultatet, som Avisen var sejrsstolt. Redaktør Smidt betegnede Resultatet »som tarveligt, flere Steder endog meget tarveligt«. Han søgte Aarsagerne i den kunstige Valgmaade, hvorefter Vælgerne ikke umiddelbart stemte paa Landstingskandidaten, og særlig den Tankegang i Venstre, at der »rimeligvis intet var at udrette overfor de selvskrevne Vælgere og de højstbeskattede Valgmænd«. »Hvad der ogsaa havde Betydning«, tilføjede Smidt, »var dette, at de større højresindede Gaardmænd kunde køre paa Valg og Agitation, medens venstresindede Husmænd passede Høstarbejdet for dem«.

Særlig beskæftigede Bornholms Tidende sig med Valget i Ørterlars, hvor Højres Kandidat, Gaardejer Hansen, Gamlevælde, der desuden var Sogneraadsformand, blev valgt med 2 Stemmers Flertal (40 Stemmer mod 38). Her var Sejren efter Bladets Mening kun vundet ved en Overrumpling og endda en ulovlig Fremgangsmaade. Ved Valgets Begyndelse Kl. 2 afgav ca. 30 Venstremænd deres Stemmer; da der kun var afgivet 12—14 Højrestemmer, og Vejret var for godt til, at man ikke skulde passe Høsten, gik Venstremændene hjem i den Tro, at Sejren var sikker. Men nu fik Højre travlt og sendte kørende og ridende Bud ud for at faa Partifæller til at møde ved Valgbordet. Kl. 5 skulde Valget være sluttet, men Højre var stadig i

Mindretal, og for at give forsinkede Højrevælgere Tid til at naa frem, tog Hansen, Gamlevælde, fat paa at holde Sogneraadsmøde, og da dette ikke forslog, »blev der gjort Skridt til at nyde en lille Hjertestyrkning». Før Maaltidet var til Ende, blev der meldt, at Højre havde flere Stemmer end Venstre, hvorefter Valget straks blev sluttet. Det lyder lidt mærkeligt, at Venstre ikke skulde have haft Repræsentanter i Sogneraadet, der kunde have forhindret »Overrumplingen«.

I Bornholms Avis lyder Omtalen af Valgmandsvalget saaledes:

»Hvad sagde vi i Mandags? Det skal ej ske, sagde vi, at vore brave Meningsfæller, der i denne Tid færdes paa Søen, skal komme hjem og høre, at vi, Højre, har lidt et Nederlag ved Landstingsvalgene. Og vore Ord er ikke blevne gjort til Skamme, tværtimod. Paa en eklatant Maade har Rønne atter tilkendegivet, at den er Højre, og vil vedblive at være Højre. Men ikke blot Rønne har Del i Højres Sejr denne Gang, nej ogsaa trindt om paa Øen har Højre arbejdet energisk og, som det vil ses af vore Løbesedler, med bedre Resultat, end man havde ventet. Paa Østlandet har Svaneke altid holdt Højres Fane højt; det bar en smuk Sejr hjem i Gaar med 69 Stemmer mod 39. Ogsaa Allinge er fra nu af indrulleret i Højres Rækker, medens vore Meningsfæller i Neksø havde gjort god Fremgang. Ogsaa rundt omkring i Landkommunerne har Højre vundet Sejr. Den 30 September vil Højre give Møde og genvælge vor nuværende Landstingsmand, der i Gaar har faaet et smukt Tillidsvotum fra sin Fødeøs Beboere«.

Ved de højstbeskattedes Valgmandsvalg i Byerne 8 Dage senere blev der i Aakirkeby valgt en Venstremand (Lærer Hammer med 4 Stemmer, Folketingsmand Dam var opstillet, men fik mærkelig nok kun 3 Stemmer), medens alle de andre Byer valgte Højremænd. I Hasle , Neksø og Svaneke deltog Venstre slet ikke. I Allinge-Sandvig var Venstre lige ved at tage Revanche for Nederlaget den foregaaende Uge, idet Højremanden kun havde 1 Stemmes Overtal (6 mod 5). I Rønne opstillede Venstre den samme Liste som 8 Dage før; den fik 30 Stemmer, medens der faldt 86 Stemmer paa Højres Liste (Terrakottafabrikant Hjorth, Sagfører N. C. Olsen, Isenkræmmer Pihl, Købmand Vilhelm Rønne og Fajancefabrikant N. Sommer).

Der var nu valgt ialt 21 Højrevalgmænd og 14 Valgmænd af Venstre. Af de 15 selvskrevne Vælgere regnedes 13 at høre

til Højre og 2 at være Venstremænd (saa vidt jeg ved Proprietær S. Jensen, Tornbygaard, Klemensker, og Proprietær J. Müller, Vallensgaard, Aaker). Resultatet var altsaa paa Forhaand givet.

Ved selve Landstingsvalget den 30/9 var den ene Venstrevalgmand (Lærer Hammer) fraværende paa Grund af Sygdom. Af de 49 resterende Valgmænd og selvskrevne Vælgere stemte i 1. Omgang 34 paa M. P. Jensen, 15 paa Marcus Hansen. Den genvalgte Landstingsmand takkede for den fornyede Tillid og udbragte et Leve for Konge og Fædreland.

Efter Valghandlingen mødtes Højres Valgmænd og andre af Partiets ledende Mænd til en festlig Sammenkomst paa det traditionelle Mødested »Danebrog«. Her talte Amtmand Holten for Kongen, Adjunkt Brøndsted for Danmark og Kaptajn O. E. Sonne for Landstingsmand Jensen.

28. REFORMPOLITIK OG STORPOLITISK FORLIG. (1890—94).

I Oktober 1890 mødte Bojsen i Venstres Rigdagsgruppe med en Plan for Arbejdet i den nye Samling. Et Hovedpunkt i denne Plan var Ophævelsen af Sukkerafgiften og Indførelse af en Ølskat. Desuden skulde der forberedes Reformer i Lovene om Fattigvæsen, Ulykkesforsikring og Sygekasser; endelig lød Programmet paa, at der skulde skaffes Havelodder til Landarbejdere. Bergs Gruppe, der talte 17 Folketingsmænd, deltog paa dette Tidspunkt ikke i Partiarbejdet. Af de resterende 55 Venstremænd i Folketinget sluttede 37 sig til Bojsens Reformplan, medens 18 gik imod. I Spidsen for dette Mindretal stod Hørup, der hævdede, at man burde føre Forfatningskampen til Ende og først derefter begynde en dybtgaaende demokratisk Lovgivning.

Sidst i Oktober forelagde Bojsen i Folketinget sit Forslag om Sukker- og Ølskatten. Det fremkaldte en overordentlig heftig Debat og blev bekæmpet saavel af den Bergske og Hørupske Venstregruppe som af Socialdemokraterne. I Udvalget viste der sig hurtig Udsigt til Forstaaelse mellem Højre og den Bojsenske Fløj, hvorved Forslagets Gennemførelse i begge Ting var sikret. Berg og Hørup forsøgte da et Modtræk ved at indbringe et Forslag om at yde Alderdomsunderstøttelse til alle ubemidlede over 62 Aar; Pengene skulde tilvejebringes ved den Ølskat, som man nu ansaa for uafvendelig. Dette Forslags

Fremkomst medførte, at Forligspartierne optog Forhandlinger om visse Ændringer i Fattiglovgivningen og Ydelse af Alderdomsunderstøttelse uden Fattighjælps Virkning. — Ved private Forhandlinger mellem Højre og de moderate, som det Bojsenske Venstre i Almindelighed blev kaldt, medens det selv kaldte sig »det forhandlende Venstre«, opnaaedes den 7/3 1891 Forstaaelse om hele Forligslovgivningen. Resultatet var i Korthed følgende: Sukkertolden nedsattes med 4,9 Mill. Kr. aarlig, Petroleumstolden og Skibsafgiften hver med 0,9 Mill., Ølskatten skulde successivt forhøjes med 6 Mill. Kr. Ubemidlede Personer over 60 Aar, der i 10 Aar ikke havde oppebaaret Fattighjælp, og som ikke var idømt vanærende Straffe, skulde af Kommunalbestyrelsen kunne tildeles en aarlig Understøttelse; indtil Halvdelen af Kommunens Udgifter af denne Art skulde refunderes af Staten. For Kommunernes Behandling af Fattiglemmer fastsattes ny, humane Regler; Udgifter af det offentlige til blinde, døvstumme, aandssvage og sindssyges Ophold paa Anstalter skulde ikke regnes for Fattighjælp.

Hele Lovkomplekset gennemførtes i Løbet af Marts Maaned efter en Række Debatter, navnlig i Folketinget, hvor Oppositionen talte 38 Mand (Bergianere, Høruppere og Socialdemokrater), medens Forligspartierne mønstrede omkring 60 Stemmer.

Rigsdagssamlingen 1891—92 begyndte med en lidenskabelig Diskussion om et af den moderate N. I. Larsen stillet Forslag, hvorefter Regeringen opfordredes til at fremsætte et Retsreformforslag. Berg og Hørup protesterede imod, at en saa ærefuld Opfordring rettedes til Grundlovsbrudets Ministerium. Samlingens vigtigste Resultat var iøvrigt Sygekasseloven, om hvilken der opnaaedes Forstaaelse ved private Aftaler mellem de moderate og Højre. Ved Loven stillede Staten 1/2 Mill. Kroner til Raadighed i aarligt Tilskud til Sygekasser, hvis Medlemmer var Arbejdere, Husmænd og dermed økonomisk ligestillede.

I Efteraaret 1891 var Berg pludselig afgaaet ved Døden, og ved Folketingsvalget den 20/4 1892 blev Oppositionens anden store Fører, Hørup, fældet i sin gamle Valgkreds, Køge, af P. A. Alberti, der stillede sig som moderat Venstremand, men med stærk Støtte af Højre. Paa lignende Maade gik det i adskillige andre Kredse ved dette Valg, hvis samlede Resultat var en betydelig Mandatgevinst for Højre, en noget mindre for de

moderate, men Tilbagegang saavel for den Bergske som den Hørupske Gruppe. Ogsaa Socialdemokraterne led Tab, idet Partiet mistede det ene af sine 3 Mandater (Skjoldelev).

Forligspolitikens Sejr var afgørende. Oppositionen havde mistet begge sine Førere, og Vælgerne havde vist en gunstig Stemning for Reformpolitik og Ophør af Forfatningskampen. Det lykkedes dog ikke, som det var almindelig ventet, at opnaa et storpolitisk Forlig i Rigsdagssamlingens 1892—93. Trods alle Bestræbelser for at tilvejebringe Enighed om Finansloven, sluttede Samlingen som alle de nærmest foregaaende med et Finanslovprovisorium.

Men i Løbet af 1893 rejstes en stærk Agrarbevægelse med Krav om Statsstøtte til Fremme af Landbrugsproduktionen, Skatteomlægning til Gunst for Landboerne etc. Bevægelsens Forudsætning var en Afblæsning af Forfatningskampen med fri Bane for Reformpolitik. I Kontakt med denne tilsyneladende dybtgaaende Strømning mødte de moderates Førere Bojsen og Rasmus Claussen i Begyndelsen af Samlingen 1893—94 med 6 Lovforslag, der skulde komme Agrarbevægelsens Krav i Møde; det lykkedes ogsaa at gennemføre en Del af det foreslaaede. Iøvrigt førtes Samlingen igennem en Række udentings Forhandlinger mellem Højre og de moderate for at bringe Provisorietidens Tilstande til Ophør, og den 30. Marts 1894 blev Forliget sluttet. Ved dette indgik de moderate paa at bevilge paa Finansloven de nødvendige Beløb til Vedligeholdelsen af den provisorisk opførte Befæstning, herunder Middelgrundsfortet. Til Gengæld skulde alle de andre Provisorier bortfalde. Endvidere blev der gennemført nogen Nedgang i de ordinære militære Udgifter, navnlig fordi Tjenestetiden og Udskrivningen begrænsedes en Del. — I en Rigsdagsbeslutning blev der fastsat visse Grundsætninger for Behandlingen af de Spørgsmaal, som havde ført til provisoriske Foranstaltninger; af størst Betydning var Bestemmelsen om, at dersom en Finanslov ikke var vedtaget rettidig, skulde Regeringen forelægge og Rigsdagen vedtage en midlertidig Finanslov, gældende for 2 Maaneder og begrænset til Bevillinger, der flyder af gældende Love.

Der var givet Bojsen et Tilsagn om Ministeriet Estrups Afgang, men Tidspunktet var ikke fastsat, ligesom der ikke blev truffet Aftale om det nye Ministeriums politiske Sammensætning. I det hele var Betingelserne af en saadan Karakter, at,

medens Højre enigt fulgte Førerne, brød ikke mindre end 15 moderate ud af Bojsens Gruppe, der paa dette Tidspunkt talte 40 Folketingsmænd, og sluttede sig til det Berg-Hørupske Parti i dettes stærke Protest imod Forliget; blandt de 15 var Folketingets Formand, den gamle Venstreforer Høgsbro; desuden Ole Hansen, Alberti og Blem. Efter et bevæget Opgør mellem Forligets Venner og Modstandere, blandt hvilke navnlig Bergs Arvtager, J. C. Christensen, vakte Opmærksomhed ved en voldsom Protesttale, blev Aftalerne vedtagne med 54 Stemmer mod 44.

Imod almindelig Forventning blev Estrup siddende flere Maaneder efter Samlingens Slutning. Først i August 1894 kom Ministerskiftet, hvorved Estrups 19-aarige Styre blev bragt til Ophør. Baron Reedtz-Thott dannede den nye Regering; det blev et rent Højreministerium, af hvis 7 Medlemmer ialt 4, derunder Konsejlspræsidenten, gik over fra Estrups Kabinet. Ved disse Dispositioner svækkedes det Bojsenske Venstres Stilling blandt Vælgerne, og Forligsmodstandernes Agitation voksede i Styrke, efterhaanden som Valgperioden nærmede sig sin Afslutning.

29. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND BLEM, DAM OG M. P. JENSENS VIRKSOMHED i RIGSDAGSSAMLINGERNE 1890—91 OG 1891—92.

Rigsdagssamlingen 1890—91 gav betydelige Lovgivningsresultater. Af de bornholmske Rigsdagsmænd var Blem den mest aktive; han havde Ordet 18 Gange og sad i 6 Udvalg. Det vigtigste af disse blev nedsat om et Lovforslag om Ordningen af det statistiske Bureau; Blem var Ordfører for dette Forslag, som iøvrigt ikke naaede endelig Vedtagelse i denne Samling. Til det samme Udvalg henvistes en Del Forslag af lønnings- og administrationsmæssig Karakter, idet Folketinget dengang ikke som nu havde et staaende Lønningsudvalg; man hjalp sig da med at nedsætte et Udvalg om det første Lovforslag i Løbet af Samlingen, som indeholdt Lønningsbestemmelser; det saaledes noget tilfældigt nedsatte Udvalg blev da Opsamlingsudvalg for senere i Samlingen fremkommende Forslag om Lønninger, Kontorhold etc. Denne Fremgangsmaade fulgtes endnu, da jeg næsten 25 Aar senere blev Medlem af Folketinget, og jeg havde ikke helt faa Betænkelig-

heder at overvinde, før mit Arbejde paa at gøre Lønningsudvalget til et staaende Udvalg ligesom Finansudvalget gav et Resultat; det skete i Rigsdagssamlingen 1915—16. En væsentlig Del af Blems Arbejde i Begyndelsen af 90'erne foregik i det førnævnte Udvalg, der Mand og Mand imellem paa Tinge benævntes »Lønningsudvalget«. Af de 18 Taler, han i denne Samling holdt i Folketinget, handlede de 11 om Lønspørgsmaal. De andre Udvalg, Blem havde Sæde i, var nedsat om følgende Lovforslag: 1) Handel med Giftstoffer; 2) Kreditforeningen for industrielle Ejendomme; 3) Ændringer i det kgl. Frederiks Hospital; 4) Styrmandseksamen (i dette Udvalg var Blem Ordfører); endelig var Blem ligesom de nærmest foregaaende Aar Medlem af Udvalget om 5) Statsrevisorernes Betænkning.

Dam havde i denne Samling Ordet 7 Gange. Foruden sin Udvalgsplads i Finansudvalget, hvor han paany blev Sekretær, var han kun Medlem af det færøiske Udvalg.

M. P. Jensen talte 4 Gange og var Medlem af to Udvalg; det ene behandlede et Lovforslag om Snekastning; det andet et Forslag til Lov om Forfatterret.

Blem beskæftigede sig iøvrigt i denne Samling ikke med noget lokalt bornholmsk Spørgsmaal. Derimod fremsatte han i den store Debat om Nedsættelse af Sukkertolden nogle kraftige Indlæg til Forsvar for denne Ændring i Toldlovgivningen, og han havde herunder et Sammenstød med Venstres tidligere Toldlovsordfører, Tauber, der havde sluttet sig til den Berg-Hørupske Protestpolitik. Blem var ved denne som andre Lejligheder forsynet med et meget stort statistisk Materiale, som han anvendte med god Virkning. Statistik havde i det hele Blems levende Interesse.

I Modsætning til Blem havde de to andre bornholmske Rigsdagsmænd i denne Samling udelukkende Ordet for at tale om særlige bornholmske Anliggender. Blandt disse var Spørgsmaalet om Indførelse af Lodstvang ved Christiansø. Herom forelagde Marineminister Ravn i Folketinget et lille Lovforslag. Forholdet var det, at man i Praksis havde afkrævet alle Skibe, som besøgte Havnen paa Christiansø, Lodsafgift, uden Hensyn til om de blev lodsede eller ej. Det var imidlertid tvivlsomt, om der var Hjemmel hertil. For at skaffe Klarhed til Veje, blev Lovforslaget fremsat. Det gik ud paa, at alle Skibe over 20 Tons skulde være Lodstvang underkastede, medens Skibe under 20 Tons var fri. Ved Lovforslagets 1. Be-

handling i Folketinget erklærede Dam sig i det væsentlige tilfreds med Forslaget, men ønskede det dog behandlet i et Udvalg, bl. a. fordi han ønskede nærmere undersøgt Størrelsen af den Erstatning, som skulde ydes Lodserne paa Christiansø i Anledning af, at Lodsafgiften gik noget ned, naar de smaa Skibe blev fritaget for Afgift.

Forslaget blev nu underkastet en kort Behandling i Finansudvalget, og da det vendte tilbage til Folketinget — med Dam som Ordfører — var Grænsen 20 Tons sat op til 30. Marineministeren var ikke begejstret for denne Ændring, men kunde dog efter Omstændighederne tiltræde den. Det blev med den nævnte Ændring vedtaget enstemmigt i Folketinget og kort efter i Landstinget, hvor M. P. Jensen anbefalede dets Vedtagelse.

Et andet lokalt Spørgsmaal, hvorom Dam i denne Samling fremsatte Indlæg, var de bornholmske Fiskerihavnes Forhold, særlig Listed og Vang. Som Medlem af Finansudvalget havde han jo Lejlighed til at tale disse Havnes Sag i nævnte Udvalg, men han havde aabenbart ikke haft Held med sig, og han stillede derfor Ændringsforslag i Salen ved Finanslovens 3. Behandling. Han oplyste her, at Listed i 1889 havde indgivet Andragende om et rentefrit Laan. De sagkyndige havde ikke haft noget at indvende, men af finansielle Grunde havde Ministeren ikke fremmet Sagen. Han udtalte derefter: »Andragendet gaar ud paa, at Molerne ere for lave, der er stærkere Søgang og Bølgebrydning, end der kan udholdes, og at Havnen bør have en større Uddybning, nemlig fra 7 til 9 Fod, særlig med Hensyn til Indsejlingen. Der er god Afsætning af Fiskevarer fra denne Fiskeriplads til en nærliggende Købstad, som anløbes af Dampskibe. — Med Hensyn til det andet Forslag, som jeg har tilladt mig at stille, nemlig angaaende en Baadehavn ved Vang Fiskerleje, ere Forholdene noget lignende som dem, jeg her har anført om Listed, men der er dog den Forskel, at Vang ikke tidligere har været saa heldig at faa noget Statsbidrag, hvorimod Listed tidligere har faaet et Bidrag fra Staten paa 9.000 Kr., men som ikke har været fyldestgørende paa Grund af, at det fremkom paa en Tid, da man maatte tage væsentlig Hensyn til Besparelse, og da man ikke havde den Erfaring med Hensyn til Fiskerihavnes Bygning, som man senere har faaet. Derfor begærer man nu en Sum for at udvide og uddybe denne Havn, saaledes at den kan modtage

større Fiskerbaade med Dæk, hvorved Fiskeriet kan fremmes. I saa Henseende ere de Forhold, som ere gældende med Hensyn til Listed og Vang, nogenlunde ens. Havnen ved Vang er for lille. Der er stærk Sø- og Isgang, saa at Vand og Is trænge sig over Molerne og vælte sig ind i Havnen og ødelægge Fiskerbaadene og Anstalterne deri«.

Han omtalte derefter de to bornholmske »Øhavne«, idet han bl. a. ytrede: »Disse to bornholmske Havne, som jeg sigter til, ere Havnene ved Arnager og Snogebæk. De ere nemlig byggede saaledes, at for at forhindre, at Sandet skal lægge sig til at danne Grunde og Banker, som ere nogle af Havnevæsenets værste Fjender, saa bygger man nu Havnene saaledes, hvilket netop er Tilfældet med de to her nævnte, at de kun ved en meget aaben Søjlebro staa i Forbindelse med Land, og det har vist sig praktisk, idet disse Havne kunne holde sig saaledes, at der ikke lægger sig Sandbanker. Dette tror jeg, er et meget vigtigt Fremskridt med Hensyn til Havnebygning, som jeg i al Beskedenhed vil tillade mig at anbefale til Anvendelse andre Steder, hvor man har været meget tvivlraadig og betænkelig med Hensyn til Havneanlæg, fordi man frygter for, at det ikke er muligt at værge sig mod Sandlægning, hvorved Havnen ødelægges og de dertil anvendte Midler naturligvis ville være spildte.«

Dam kom derefter ind paa en Del almindelige Betragtninger om Bornholms Stilling i Hensende til Statsbevillinger i Forhold til det øvrige Land; det hedder i denne Tale bl. a.: »Der er ikke saa sjældent udtalt her og andre Steder (ogsaa af de ærede Ministre), at Bornholm faar saa meget, at vi der ovre have faaet alt, hvad vi have peget paa i Retning af Havnebevillinger. Dette er imidlertid noget, som trænger til nærmere Begrundelse, og jeg skal da tillade mig at udtale, at i de sidste 2—3 Aar er der ikke givet noget Bidrag til Havneanlæg ved Fiskeripladser paa Bornholm, saa at dette jo kunde tolkes som og tyde paa, at man nu bliver mere betænkelig, og at det bliver mere trangt at komme igennem med de Sager. Med Hensyn til den finansielle Side, som jo er den mest overvejende, vil jeg tillade mig at ty til Statistikken, og for saa vidt er det heldigt, at man har en Statistik, som man kan holde sig til. Naar man veed efter Statistikken, at det er saaledes, at der den 1ste April 1890 er udredet af Statskassen til Jærnbaner, Færge-Havne og deslige Ting 170 Mill. Kr., saa kunde jeg være tilbøjelig til at

anstille en yderligere Beregning i saa Henseende. Da nu Danmark har 19 Amter, saa vil i Gennemsnit af disse Statsudgifter for hvert Amt falde noget som omkring 9 Mill. Kr. Jeg kan imidlertid ikke helt holde mig til denne Statistik, fordi Bornholms Amt jo er ulige mindre end noget af de andse Amter i Danmark, og derfor kan man efter min Mening ikke fastholde denne Betragtning. Men jeg tror, der er en anden Maalestok, som nok vil være forholdsvis holdbar, og det er, naar man vil lægge Folkemængden til Grund. Naar man lægger Folketallet til Grund, udgør Bornholm en Seksoghalvtredsindstyvendedel af Danmark, men efter denne Maalestok vilde der tilkomme Bornholm i Henseende til de store Midler, som ere udredede af Statskassen, 3.033.000 Kr. — Et noget andet Beløb er det, der er oppebaaret af Bornholm til Fiskerihavne, et Beløb, som kun er 511.527 Kr., altsaa omkring en halv Million, men det først nævnte Beløb var 3.033.000 Kr. Jeg skal tillade mig at fremhæve, at jeg mener, at Bornholm kan komme særlig i Betragtning, med Hensyn til Fiskerihavne, paa Grund af, at det er en Næringsvej, som er overordentlig stor i Forhold til alle de øvrige Næringsveje paa Øen, idet nemlig Bornholms Kystbefolkning udgør mellem 1/3 og 1/2 af hele Øens Befolkning. Det har viist sig at være af en overordentlig heldig Virkning i Henseende til det Udbytte, som kommer af Fiskeriet, at dette væsentlig skyldes bedre Havne, saaledes at Udbyttet deraf er formeret eller fordoblet flere Gange, og jeg tror derfor, at man tør sige, at det er et produktivt Øjemed af største Rang. Hertil vil jeg ogsaa føje, at man maa ikke betragte Forholdene altfor ensidigt, og saa kan det vistnok med Grund fremhæves, at denne Landsdel, Øen Bornholm, fordi den ligger saa langt fjærnet fra det øvrige Land, ikke har faaet og vel ikke heller vil faa mange af de Goder, som man nyder i Rigets andre Landsdele, saasom Samlinger, Museer, Biblioteker, Arkiver og deslige Ting.« (Folket. Forh. 1890—91, Sp. 3940—43).

Denne indtrængende Appel til Fordel for den bornholmske Fiskerbefolkning var en af de længste Taler, som Philip Dam holdt i Folketinget i de 35 Aar, han sad der, og det blev ogsaa sidste Gang, han havde Ordet i den danske Rigsdag.

Dams Forslag blev imidlertid ikke støttet fra nogen Side, og Indenrigsminister Ingerslev gav ham en meget kølig Afvisning. At yde 40.000 Kr. til Listed, kunde der ikke være Tale om. Fiskerlejet, der kun talte 80 Fiskere med 8 Dæksbaade og 36

aabne Baade, havde for faa Aar siden faaet et rentefrit Laan paa 9.000 Kr. med 400 Kr. i aarligt Afdrag, men der var endnu intet Afdrag betalt; Ministeren tilføjede det noget ironiske Ord »selvfølgelig«! Vang søgte om 36.000 Kr., og dette Fiskerleje var langt mindre end Listed, idet man her kun havde 16 aabne Baade. Til Dams almindelige Betragtninger svarede Minister Ingerslev: »Det ærede Medlem gjorde nogle almindelige Bemærkninger om Bornholms Stilling til de øvrige Dele af Landet. Jeg kan for øvrigt sympatisere med det ærede Medlems Udtalelser, hvad Bornholm angaar, men jeg maa dog bemærke, at nu kommer jo ogsaa Bornholm og vil have en Jærnbane. Man har jo tidligere set paa denne Sag under Synspunktet: Ingen Jærnbaner paa Bornholm, men der foreligger nu Forslag om en Jærnbane paa Bornholm og det et Forslag, som ser ganske godt ud. Det ærede Medlem siger, at Bornholm ikke støttes i samme Omfang som det øvrige Land. Jeg har hertil kun een Bemærkning at gøre, og det er den, at det lader sig ikke matematisk udregne, hvorledes den ene eller den anden Del af Landet bliver støttet; den bliver støttet efter sit Behov. Men der er i ethvert Tilfælde den Forskel, at den halve Million, som er anvendt paa Bornholm til Baadehavne, er givet til Laans uden Renter. Der var betinget Afdrag, men dem er det vist ikke værdt at tale for meget om. Jeg vil blot dermed fremhæve, at de Penge, de have faaet til offentlige Arbejder, have de faaet paa billige Vilkaar, og Gud veed, om vi nogen Sinde se dem igen. Derfor mener jeg, at der ikke er nogen særlig Opfordring til at støtte Bornholm, thi af de Penge, som ydes til andre offentlige Arbejder rundt om i Landet til Jærnbaner o. s. v., faar man dog noget igen, eller da i hvert Tilfælde Udsigt til, at det skal blive bedre i Fremtiden, men af Bornholm faar man ikke noget, og da nu Spørgsmaalet ogsaa er rejst om en Jærnbane paa Bornholm, tror jeg ikke, det er værdt, at man for det første forlanger mere til Bornholm«. (Folket. Forh. 1890—91, Sp. 3980—81).

Ministeren henstillede til Dam at tage sine Ændringsforslag tilbage, og denne Anmodning blev efterkommet.

Ogsaa M. P. Jensen gjorde sig i denne Samling til Talsmand for en Del Ønsker indenfor det bornholmske Erhvervsliv. Saaledes søgte han at skaffe Navigationsskolen i Rønne Statsanerkendelse. Der var paa Finansloven for det kommende Finansaar for første Gang optaget et Statstilskud til Skolen, og der

behandledes i denne Samling et Forslag om Ændringer i Styrmandseksamen, og det foresloges her, at der ikke skulde kunne anerkendes mere end 6 Skoler i hele Landet. Dette vilde udelukke Skolen i Rønne fra at opnaa Anerkendelse, og M. P. Jensen søgte derfor at faa Maksimumstallet forhøjet. »Jeg tror«, udtalte M. P. Jensen, at »Bornholms isolerede Beliggenhed taler stærkt for Anerkendelse, ligesom det forholdsvis store Kontingent, Øen yder til Sømandsstanden — husker jeg rigtig, er det 1 pCt. af Befolkningen, som ernærer sig ved Søfart, medens det i det øvrige Land kun er 1/3 pCt. Endvidere har Bornholms Amtsraad og Rønne Byraad i en Aarrække, lige siden denne Skole blev oprettet, ydet en betydelig Understøttelse til Skolen i det Haab, at det Tidspunkt en Gang maatte komme, da der ogsaa blev tilstaaet denne Skole Statsunderstøttelse. Jeg synes, at ogsaa den Omstændighed, at Skolen er frekventeret af 87 pCt. af de fra Bornholm udgaaende Elever, taler stærkt for, at den kommer med i Betragtning, naar der bliver Tale om Understøttelse til Navigationsskoler«. (Landst. Forh. 1890—91, Sp. 198—99).

Marineministeren udtalte sig meget velvilligt om den af M. P. Jensen fremsatte Henstilling, men Spørgsmaalet blev ikke afgjort, da Lovforslaget ikke naaede frem til Vedtagelse.

Dernæst søgte M. P. Jensen ved Behandling af Loven om det offentlige Fattigvæsen at opnaa en Lempelse for Bornholm. Efter en Bestemmelse i Lovforslaget skulde der senest 5 Aar efter Lovens Ikrafttræden oprettes en Tvangsarbejdsanstalt i hver Amtsraadskreds. Herom udtalte Bornholms Landstingsmand bl. a.: »Jeg tror, man ikke har været tilstrækkelig opmærksom paa, at Bornholms Amtsraadskreds er ulige mindre end de andre Amtsraadskredse, saa Byrden for denne Kreds vil falde meget haardt; og jeg tror, den vil falde saa meget haardere, som det derovre tidligere ikke har været nødvendigt, i alt Fald ikke i nogen synderlig Udstrækning, at overføre Personer paa Tvangsarbejdsanstalter andet Steds. Naar hertil endvidere kommer, at Amtsraadskredsene som Følge af Epidemiloven for Tiden har store Udgifter i Anledning af Opførelsen af et Epidemihus, vil en saadan Byrde endnu blive langt mere paafaldende stor og i Forhold til det Gavn, den kunde vente at afgive, ligefrem generende i økonomisk Henseende. — Jeg vilde gerne spørge, i hvilket Omfang Ministeren tænker sig, at saadanne Anstalters Indretning og Drift skal gaa for sig. Jeg

kunde ønske, at der for Bornholms Vedkommende maatte gøres en Undtagelse, saaledes at der blev stillet mindre Krav. — Jeg vilde ønske, at man vilde nøjes med, at der paa en af de derværende Arbejdsanstalter indrettedes en Tvangsarbejdsafdeling, der kunde fyldestgøre de Krav, som Lovforslaget har tilsigtet«. (Landst. Forh. 1890—91, Sp. 2193—94).

Indenrigsministerens Svar var meget velvilligt; det lød saaledes: »Hvorvidt man kan henvise Bornholm til som hidtil at søge Forbindelse med Sjælland, kan jeg ikke sige noget bestemt om, men at ingen i Administrationen vil være saa uforstandig at foranledige meget store Udgifter paa Bornholm til ingen Nytte, er en Selvfølge, og kan der ikke findes en anden Vej, saa er det vel rimeligt, at man, som det forekom mig, at det ærede Medlem slog paa, søgte at forene denne Anstalt med en anden Anstalt. Jeg tror ikke, at det ærede Medlem behøver at frygte, at man skulde til ingen som helst Nytte stille noget Krav til Bornholm«.

Endelig søgte M. P. Jensen under Forhandlingen om et Lovforslag om Ændringer i visse Skibsafgifter at komme den bornholmske Stenindustri til Hjælp. Finansministeren havde i det oprindelige Forslag opført en Indførselsafgift for saavel grovt tilhugne Sten som finere Stenarbejder. Af en Del af Udvalgets Medlemmer blev der imidlertid foreslaaet, at Brosten, Kantsten etc. ligesom hidtil kunde indføres helt toldfrit, medens den foreslaaede Told paa finthuggede Stenarbejder nedsattes. Disse Ændringsforslag fraraadede M. P. Jensen meget stærkt, og han gav i sin Omtale af disse Spørgsmaal en meget instruktiv Redegørelse for den bornholmske Stenindustris Stilling. Det hedder i denne Tale bl. a.: »Allerede fra Begyndelsen af dette Aarhundrede har der paa Bornholm været drevet Granitbrud og Stenhuggeri, der, efterhaanden som Afsætningen har udviklet sig, er tiltaget i betydeligt Omfang, og indtil for faa Aar siden har der derved været beskæftiget henved tusinde Mand. Stenene ere blevne forarbejdede til Trappesten, Brosten, Kantsten o. s. v., som bleve solgte ikke alene til Danmark, men navnlig ogsaa til Rusland og Tyskland, saa længe Indførselen dertil var fri. I 1882 paalagde Rusland imidlertid en Indførselstold svarende til 4 Kr. 40 Ø. pr. 100 Pd. finthugget Granit, og 26 Øre for 100 Pd. grovthugget Granit. Sverige paalagde kort efter en Told af 3 Kr. pr. 100 Kilogram, svarende til 2 Kr. 55 Ø. pr. Kubikfod, og i 1885 paalagdes der i Tyskland en Told af 15 Reichs-

mark pr. 100 Kilogram for Indførsel af forarbejdet Granit. Saa vel i Rusland som i Tyskland er det derhos administrativt blevet paabudt, at der til offentlige Arbejder hovedsagelig kun maa anvendes indenlandsk Granit, og det vil derfor ses, at det er meget vanskeligt at afsætte Granit til disse Lande. Heller ikke i vort eget Land har det været let at afsætte Granitsten, thi da Indførselen her til Landet er saa godt som fri, have Sverige og Norge udført deres Overproduktion hertil, navnlig efter at Rusland og Tyskland ved deres Indførselstold have foranlediget, at det er blevet meget vanskeligt at sælge noget til disse Lande. Det vil derfor sikkert i Længden være meget vanskeligt for de bornholmske Stenhuggere at kunne bestaa i en saadan Konkurrence, tilmed da Sverige og Norge have en betydelig Fordel fremfor os derved, at Skibene kunne lægge til i Skærgaardene umiddelbart ved Bruddene, hvorved alle Transportudgifter spares, medens Varerne paa Bornholm saa godt som udelukkende maa besørges paa Akse til Udskibningsstedet. Jeg tror derfor, at det, naar den bornholmske Sten-Industri ikke helt skal gaa til Grunde, vil være nødvendigt at følge vore Naboers Eksempel og paalægge Indførselstold, og da der paa Bornholm utvivlsomt er Raastof nok til at forsyne hele Danmark med Sten, endogsaa af god Kvalitet, og da det gaar paa Bornholm som andre Steder, at den stadig voksende Befolkning, der navnlig vokser i Købstæderne, foranlediger, at man maa se sig om efter andre Maader, hvorpaa Befolkningen kan finde Underhold og Beskæftigelse, og naar man kan opnaa dette ved en saa moderat Told som den foreslaaede, forekommer det mig, at det maa være i høj Grad ønskeligt, at den foreslaaede Told maa blive vedtagen. For Forbrugerne af Sten vil det heller ikke være til synderlig Skade, dels fordi den foreslaaede Tolds Størrelse jo er meget ringe, dels fordi den Konkurrence, som der er paa Bornholm mellem de forskellige Købstæder, idet der saa godt som i dem alle er Stenhuggerier, utvivlsomt vil bevirke, at Toldpaalæget ikke vil have Skade for Forbrugerne til Følge, tilmed naar Hensyn tages til, at Raastoffer ere til Stede i saa stor Mængde og langt fra benyttes i den Udstrækning, som det er muligt. Det kan maaske ogsaa anføres, at det er tvivlsomt, om Stenhuggeriet kan drives fabriksmæssig — i alt Fald drives det mere haandværksmæssig — hvilket jo i social Henseende maa være til Fordel for Arbej-

derne, der have deres Beskæftigelse derved«. (Landst. Forh. 1890—91, Sp. 1387—88).

Finansminister Estrup udtalte sin Enighed i de af M. P. Jensen hævdede Synspunkter. Ved Afstemningen blev dog Ændringsforslaget om Toldfrihed for Brosten etc. vedtaget; det andet Forslag forkastedes derimod.

Rigsdagssamlingen 1891—92 bød kun paa lidt af Interesse for Bornholm, og ingen af Øens Rigsdagsmænd viste nogen større Aktivitet. For Dam blev denne Samling den sidste, i hvilken han deltog, men han havde slet ikke Ordet i Tinget. Han var som sædvanlig Medlem af Finansudvalget, men han blev ikke genvalgt som Sekretær; herudover var han kun Medlem af 2 Udvalg; det ene behandlede nogle færøiske Emner, som Dam altid havde interesseret sig en Del for; det andet angik Københavns Kommunestyre. — M. P. Jensen talte 3 Gange, som sædvanlig udelukkende om lokale Emner. Han var Medlem af 2 Udvalg; det ene behandlede et Valglovsforslag, det andet et Lovforslag om visse Ændringer i Ægteskabsloven. — Blem havde Ordet 26 Gange og var Medlem af 4 Udvalg. Det ene af disse behandlede Lovforslaget om Handel med og Opbevaring af Giftstoffer; det andet Ændringer i Reglerne for Styrmandseksamen; dette Lovforslag var Blem Ordfører for. Til samme Udvalg var henvist et Lovforslag om Maskinisteksamen; ogsaa for dette Lovforslag var Blem Udvalgets Ordfører. Begge de nævnte Lovforslag blev gennemført i denne Samling, og Bornholms Navigationsskole opnaaede derved den ønskede Anerkendelse. For det tredie var Blem Medlem af Udvalget angaaende det statistiske Bureau, et Lovarbejde, der stadig stødt paa Vanskeligheder, og som trods Blems store Interesse for at skabe denne Institution bedre Arbejds- og Organisationsforhold heller ikke naaede gennem de to Ting i denne Samling. Til det Udvalg, som var nedsat om dette Forslag, henvistes en Række Lønningsforslag; for et af disse, hvori der søgtes Hjemmel til at oprette et nyt Departementschefsembede i Kultusministeriet, var Blem Ordfører. Lovforslaget blev endelig gennemført, men med meget kraftig Modstand fra den Berg-Hørupske Gruppes Side og efter en lang og bitter Debat. — En Del Lønningsforslag, nemlig dem der angik Embedsmænd ved Universitetet, de lærde Skoler m. fl., blev i denne Samling henvist til et særligt Udvalg; ogsaa dette var Blem Medlem af, uden dog at være Ordfører for noget af disse Lov-

forslag. Han klarede som sædvanlig sine Ordførerskaber med megen saglig Dygtighed. De storpolitiske Problemer overlod han andre at drøfte.

Fra denne Samling skal iøvrigt nævnes en Forhandling, som fandt Sted om en ekstraordinær Pension eller Understøttelse til Lucianus Kofod, der havde indgivet Andragende herom til Finansudvalget. Dette indstillede enstemmigt til Tinget, at der ydedes Kofod 1200 Kr. aarlig. Han havde kort før — 63 Aar gammel — taget sin Afsked som Tøjmester i Rønne. Da Forslaget kom frem i Salen ved Finanslovforslagets 3. Behandling, erklærede Blem, at han var meget forundret over, at en saadan Understøttelse skulde ydes. Blem udtalte, at det vel var ubehageligt for ham at rejse denne Opposition, da Lucianus Kofod jo var hans Forgænger som Repræsentant for Rønnekredsen, men han syntes, at Forslaget var saa umotiveret og indebar saa farlige Konsekvenser, at han maatte protestere. Han gjorde nærmere Rede for Kofods militære Løbebane, der endte med den bornholmske Tøjmesterstilling, som gav ham 600 Kr. i Løn, 72 Kr. i Dyrtidstillæg og 200 Kr. i Rejsegodtgørelse. Blem hævdede nu, at det var ganske stridende imod alle hidtil fulgte Regler at yde dobbelt saa meget i Pension eller Understøttelse, som vedkommende havde oppebaaret i Løn! Noget lignende var ganske vist sket for Løjtnant Ankers Vedkommende, men kun fordi man vilde yde en Hædersgave for en usædvanlig Krigsbedrift, og dette kunde ikke være bestemmende for den Stilling, man skulde tage til Lucianus Kofod. Denne havde i sit Andragende skrevet, at hans Stilling som Tøjmester havde forpligtet ham »til daglige Tjenesteforretninger, saa at intet passende borgerligt Hverv kunde forenes hermed«. »Dette kan jeg virkelig ikke forstaa«, udtalte Blem, og han fortsatte: »Som Tøjmester i Rønne havde han, efter hvad jeg véd, ikke meget at bestille. Maaske kunde der være nogle daglige Forretninger med at gaa ud paa Kastellet og se paa det gamle Tøj; der plejer at være nogle Underofficerer derude, som passe Tøjet, banke og sole det, for at det ikke skal gaa til Grunde, og det indrømmer jeg, at Tilsynet dermed kan tage nogen Tid, men at der skulde være saa meget Arbejde derved, at han ikke skulde kunne passe andet borgerligt Erhverv ved Siden af, det begriber jeg ikke. For Resten er det faktisk, at han har været Medarbejder ved Bornholms Avis for et fast aarligt Honorar; det har Redaktøren oplyst i en Artikel med sit Navn under«. Blem

maatte herefter stemme imod den foreslaaede Understøttelse. Finansudvalgets Ordfører (Tutein) forsvarede Udvalgets Indstilling med en Henvisning til, at Rigsdagen overfor flere veltjente Officerer fra de slesvigske Krige havde bevilget en særlig Understøttelse, og Kofod havde deltaget som frivillig i dem begge, og desuden var han blevet haardt saaret ved Frederikstad. Man kunde derfor ikke som Blem lægge pensionsmæssige Betragtninger og Beregninger til Grund. — Jens Busk, der var Medlem af Finansudvalget, var i Princippet enig med Blem, men han pegede paa, at Lucianus Kofod i 18 Aar havde været Medlem af Folketinget, og han kunde ikke lide, at en forhenværende mangeaarig Kollega skulde paa Fattiggaarden! Desuden fremkom Busk med nogle mystiske Udtalelser om, at Finansudvalget ved at tiltræde Regeringens Forslag om en Understøttelse til Lucianus Kofod havde opnaaet Velvilje overfor en Del andre Bevillinger, som Udvalget satte mere Pris paa end Regeringen gjorde!!

Ved Afstemningen vedtoges Understøttelsen med 53 Stemmer mod 18. — Der var sikkert dem, der fandt, at Blem ikke burde have rejst denne Debat!

Paa Finanslovforslaget blev i denne Samling optaget 2 betydelige Havnebevillinger til Bornholm, nemlig 71.500 Kr. til Hasle Havn og 43.000 Kr. til Havnen i Listed. Det første af disse Laan ydedes — mod Kommunens Garanti — rentefrit i 10 Aar og afdragsfrit i 25 Aar; derefter skulde det forrentes med 4% p.a. og afdrages i 25 Aar. Listedlaanet, som Dam havde kæmpet saa djærvt for i Rigsdagssamlingen 1890—91, ydedes derimod helt rentefrit, men Amortisationen skulde straks begynde og strække sig over 40 Aar. Denne Havn havde i 1878 faaet et lignende Laan paa 9000 Kr. — Disse Laanebevillinger gik uden Modstand igennem Tingene.

Ogsaa fra Øens Hovedhavn — Rønne — forelaa der paa dette Tidspunkt Krav om et Statslaan. Her havde man i mange Aar diskuteret Anlæg af en Bølgebryder paa det saakaldte søndre Rev, og der var endelig opnaaet Flertal i Byraadet for at søge Planen realiseret. Man var derefter indgaaet til Regeringen med et Andragende om et rentefrit Laan paa 200.000 Kr., der skulde være afdragsfrit i 15 Aar. Regeringen havde imidlertid ikke fremmet Sagen, hvilket gav M. P. Jensen Anledning til ved Finanslovforslagets 1. Behandling i Landstinget at fremdrage Spørgsmaalet. Han omtalte først, at den af Regeringen i

1882 nedsatte Nødhavnskommission havde fraraadet Anlæg af en Nødhavn paa Bornholm i større Stil — »det Stubske Projekt« — af Hensyn til de dermed forbundne betydelige Udgifter, men samtidig anbefalet, at Indsejlingerne til Rønne og Neksø Havne blev afgørende forbedrede, hvilket havde medført, at Neksø i 1889—90 fik bevilget et Statslaan paa 150.000 Kr., og han fortsatte: »En Forbedring af Rønne Havn vil have en endnu større Betydning for Skibsfarten, og jeg skal i den Henseende søge at fremdrage nogle af Grundene dertil. Der er ved de talrige bornholmske Havnelaan ikke tidligere, maaske med Undtagelse af Neksø, taget andre Hensyn end de rent lokale Behov. Det er noget, som tidt og mange Gange er blevet gjort gældende baade i Indland og Udland af søfarende, Rhedere, Assurandører o. s. v. Staten har jo ogsaa tidligere andet Sted taget Hensyn til Skibsfarten, navnlig ved Anlægget af de 3 Statshavne. Men trods den centrale Beliggenhed i Sejlløbet, Rønne indtager, ere Ønskerne derfor ikke tagne i Betragtning, uagtet dens Beliggenhed i Østersøen stærkt taler for, at de bleve imødekomne. Dette Hensyn fremtræder saa meget mere berettiget efter Anlægget af Nord-Østersøkanalen, der end mere vil gøre Rønne til Midtpunkt mellem Rusland og Nordsøen. En let tilgængelig Havn ved Rønne vilde sikkert være af stor Betydning for Skibet under farefulde Forhold; den vil jo ogsaa kunne drage Penge til Landet; men saaledes som Havnen nu er, vil den ikke være i Stand til at kunne gøre nogen af Delene. Ligeledes vil for Postdampskibsfarten en Forbedring af Havnen har sin store Betydning for den regelmæssige Forbindelse. For Byens egen Skibsfart vil det ogsaa have stor Betydning, og Skibsfarten er jo en af Byens væsentligste Indtægter. Der hjemhører i Rønne 74 Skibe med over 7.000 Registertons, saaledes at Rønne staar som Nr. 5 i Rækken af danske Søkøbstæder. Der indgik i 1890 1.140 Skibe med 74.000 Registertons, og udgik 1.053 Skibe med 73.000 Registertons. Kommer hertil, at Byen ikke ved egne Midler er i Stand til at afholde de store Omkostninger ved det af mig her omtalte Havneprojekt, hvortil ifølge det indsendte Overslag vil medgaa over 400.000 Kr., og hvoraf Byen kun som Statstilskud forlanger — et efter min Mening meget beskedent Forlangende — det Halve, eller omtrent 200.000 Kr., som et i en vis Aarrække rente- og afdragsfrit Laan, saa kan jeg ikke se, at det kan være rigtigt saaledes vedvarende ikke at tage Hensyn til dette Andragende,

saa meget mere, som Rønne Bys Skatteindtægt i de sidste 10 Aar gennemsnitlig kun har udgjort 1.200.000 Kr., og man kan derfor ikke fortænke Byraadet i, at det føler sig betænkelig ved at gaa med til en saa stor Udgift som den af mig her paapegede. Dette Laan kan ogsaa i allerstørste Betydning betegnes som Hjælp til Selvhjælp; thi Rønne By har tidligere anvendt til sin Havns Forbedring over 700.000 Kr. uden dertil at have faaet nogensomhelst Hjælp udefra. At Staten har en Forpligtelse til at komme de bornholmske Havneanlæg i Møde, forekommer mig ogsaa. Derovre træde Havne i Stedet for Jærnbaner andetsteds, og ser man til, hvad der er anvendt til Statsbaner, Statshavne og Tilskud til private Baner, saa kommer man til et forholdvis langt større Beløb end de ca. 600.000 Kr., som tidligere er ydet Bornholm til Havneanlæg. Alene Statshavnene staa Staten i 8.700.000 Kr., Statsbanerne i ca. 160 Mill. Kr., hvilket vil udgøre ca. 250.000 Kr. pr. Kvadratmil i de Dele af Landet, som ere forsynede med Jærnbaner«. (Landst. Forh. 1891—92, Sp. 1753—55).

Indenrigsminister Ingerslev udtalte i sit Svar til M. P. Jensen, at Henvendelsen godt senere kunde blive velvilligt overvejet, men foreløbigt var Ministeren noget i Tvivl om, hvorvidt det var økonomisk forsvarligt at gaa til en saa kostbar Udvidelse af Rønne Havn. Han afviste bestemt den bornholmske Landstingsmands Betragtning, hvorefter Bornholm skulde være blevet stedmoderligt behandlet fra Statens Side; medens de fleste andre danske Havne maatte klare sig selv, var der ydet rundhaandede Bevillinger til bornholmske Trafik- og Fiskerihavne. Foruden de af M. P. Jensen nævnte Laan paa over 600.000 Kr. havde Staten ved disse Udlaan lidt et Rentetab paa ca. 160.000 Kr. Hidtil havde Bonholmerne motiveret disse Havnelaan fra Staten med Henvisning til, at der ikke ofredes noget paa Jernbaner paa Bornholm, men nu var man ogsaa mødt med Krav om en Bane paa Øen. — M. P. Jensen svarede dertil, at han vel var Tilhænger af, at Bornholm fik en Jærnbane, men at Kravet om en god Havn ved Rønne gik forud for Banen. Iøvrigt takkede han Ministeren for Løftet om velvillig Overvejelse senere.

Endelig skal nævnes, at Statens Skole i Rønne i denne Samling ved Gennemførelsen af en Lov om Lønninger for Rektorer og Lærere ved de lærde Skoler opnaaede fuld Ligestilling med de lærde Skoler andetsteds i Landet. Som omtalt tidligere i

denne Afhandling, blev Skolen i 1852 reduceret til en Realskole med Bibeholdelse af nogle studerende Klasser; i 1883 oprettedes som omtalt i Kapitel 18 og 19 i dette Afsnit et privat Artiumskursus, der fra 1885 paany dimitterede Studenter, og som opretholdtes ved Tilskud fra Staten, Bornholms Amt og Rønne Kommune. Ved Loven af 12/4 1892 blev nøjagtig efter 40 Aars Forløb Rønne Skole atter stillet paa Linie med Landets andre lærde Skoler. For dette bragte M. P. Jensen Kultusminister Goos en varm Tak.

30. BORNHOLMS POLITIK 1891—92; FOLKETINGSVALGET 20/4 1892.

Efter Landstingsvalget i September 1890 holdtes ingen politiske Møder paa Bornholm før paa Aarets næstsidste Dag. Da indkaldte Grundlovsværneforeningen paa Øen sine Medlemmer og øvrige Meningsfæller til et Møde i Aakirkeby. Man vilde prøve at klare Stillingen til den Forhandlingspolitik, som nu stod i Flor paa Tinge, og hvortil begge Amtets Folketingsmænd havde sluttet sig, medens Bornholms Tidendes Redaktør, M. M. Smidt, var en Tilhænger af Bergs og Hørups Protestpolitik. De menige Venstrevælgere var ved denne Spaltning kommet i Vilderede med deres Stilling. Det var tydeligt nok for den, der læste Bornholms Tidende, at Redaktionen stod kritisk overfor Moderationen, men Bladets Spalter var ikke lukket for Artikler, der tolkede de modsatte Standpunkter, altsaa dem som Blem og Dam hyldede. Smidt ønskede nemlig, at hans Blad skulde kunne fortsætte som Organ for alle Venstremænd paa Øen. Det skulde være som en Talerstol, hvorfra de to Venstrefløjes Repræsentanter kunde komme til Orde med Smidt som Dirigent.

Men var de menige Venstrevælgere usikre overfor den nye Situation, var der mellem Lederne ikke mindre Uklarhed med Hensyn til Stemningen i Befolkningen. Enkeltmandsrøster var der nok af, men hvor mange stod bagved? Vilde Flertallet følge Smidt eller Blem og Dam?

Dette var Baggrunden for Mødet den 30/12 1890, som blev skelsættende i bornholmsk Politik.

Ved Mødet, der var vel besøgt, og hvor Købmand H. C. Koefoed, Aakirkeby, valgtes til Dirigent, lagde Folketingsmand Dam for med en udførlig Redegørelse for de Spørgs-

maal, som havde fremkaldt den store Strid indenfor Venstre. Han omtalte ifølge Bornholms Tidendes Referat de af Bojsen og Rasmus Claussen indbragte Forslag om en Nedsættelse af Sukkertolden imod en Forøgelse af Ølskatten. Hvad der ved Ølskatten indkom over 5 Mill. og ved Sukkerskatten over 1½ Mill., skulde baandlægges til en Alderdomsforsørgelse. I Forbindelse med det omtalte Forslag stod Forslaget om, at Kommunerne skulde sikre Husmænd og Inderster, der ønskede det, en Havelod paa 1 a 2 Skp. Land til Leje. Fra Berg og Hørup var der fremkommet Forslag om at baandlægge hele det Beløb, Ølskatten kunde indbringe, til et Fond for Alderdomsforsørgelse, men Forslaget var efter Dams Mening uheldigt affattet, da det ikke saaledes som de i andre Lande fremkomne Forslag hævdede »Hjælp til Selvhjælp« og ikke regnede med noget Tilskud fra Kommunen.

Blem udtalte sig paa lignende Maade og sluttede saaledes: »Naar der tilbydes noget, der er demokratisk og godt, selv om det kommer fra Højre, er man berettiget til at tage imod det uden at beskyldes for at gaa Højres Ærinder. Man bliver nødt til at slaa lidt af paa begge Sider, hvis man skal naa, at noget bliver Lov.«

Som Repræsentanter for Oppositionen optraadte derefter Lærer Petersen, Pedersker, Redaktør Smidt og Savmøller N. P. Møller, Aaker, medens Lærer M. Jensen, Aaker søndre Skole, og Gaardejer Chr. Kofoed, Soldatergaard, støttede Folketingsmændene.

Lærer Petersen kunde ikke se, at det var retfærdigt at flytte Skatten fra Sukkeret over paa Øllet; det kom til at gaa ud over Arbejderne. Princippet »Hjælp til Selvhjælp« led af den Mangel, at Arbejderne ikke tjente mere, end at de lige kunde hjælpe sig selv. Der var intet at lægge op. — Savmøller Møller ansaa det for et meget betænkeligt Tegn, »at Højrebladene jublede højt over Forslaget; thi naar havde man ellers set, at Højre roste noget, der blev fremsat af Venstre?«

Lærer M. Jensen ansaa det for meget glædeligt, at en Forhandling mellem Folketing og Landsting var kommet i Gang, thi uden Forhandling opnaaede man ingenting. Han hævdede, at Arbejderne og alle paa Landet vilde faa Fordel af Loven. Sukkeret var en meget almindelig Spise, bajersk Øl brugtes paa Landet meget lidt, og han troede heller ikke, at de bedre Arbejdere i Byerne brugte meget bajersk Øl. — Kofoed, Solda-

tergaard, bragte Folketingsmændene en varm Tak for deres Politik og deres Udtalelser paa Mødet. Han opfordrede de tilstedeværende til ved Haandsoprækning at tilkendegive deres Tilslutning hertil. Efter Bornholms Tidendes Meddelelse fulgte Flertallet af Forsamlingen denne Opfordring.

Man havde nu faaet talt ud med hinanden, og der var forsøgt en Styrkeprøve, som var falden ud til Fordel for den moderate Politik. I de følgende Maaneder førtes en livlig Diskussion Mand og Mand imellem, og Bornholms Tidendes velskrevne Angreb paa Moderationen skabte navnlig i 2. Kreds stærk Vaklen i dennes Rækker. Under disse Forhold indbød nogle af de moderate Ledere til et nyt Venstremøde i Aakirkeby den 18/5 1891. Bornholms Tidende refererer dette Møde saaledes:

»Et politisk Møde afholdtes i Gaar i Aakirkeby efter Indbydelse fra en Del moderate, der havde valgt at gaa uden om den stedlige Venstreforenings Bestyrelse. Folketingsmand Dam og Gaardejer Kofoed, Soldatergaard, optraadte til Forsvar for Moderationspolitiken; fra modsat Side talte Lærerne Jensen, Gudhjem, og Petersen, Pedersker, Redaktør Smidt m. fl. Forhandlingen varede i godt 3 Timer og endte med Vedtagelsen af en Resolution, hvori udtaltes den bestemteste Misbilligelse af den i sidste Vinter førte Sammensmeltningspolitik, »der har styrket det provisoriske System og svækket Kampen mod Grundlovsbruddet«, og udtaler »fuld Tilslutning til den af den Berg-Hørupske Gruppe førte Politik«. Forsamlingen talte ca. 200 Mennesker, hvoraf omtrent Halvdelen deltog i Afstemningen. Der var kun indbudt Venstremænd. Indbyderne ønskede ikke Referat.

Dette Mødes Forløb viste, at der i de forløbne Maaneder var arbejdet energisk fra radikal Side, og at den sikre Grund, hvorpaa Dams Folketingsmandat hidtil havde hvilet, begyndte at undergraves. De Folk, der nu gik imod ham, var dem, som hidtil havde staaet forrest i Kampen for at bevare Aakirkebykredsen med størst muligt Stemmetal for Venstre imod Højres Kandidater.

I den forløbne Tid var der opstaaet en politisk Nydannelse paa Bornholm, nemlig et »Arbejdernes Forbund« i Rønne. Det var nu vokset sig stærkt nok til at møde frem for Offentligheden, og det lykkedes denne første socialdemokratiske Organisation paa Bornholm at formaa den veltalende Agitator for Ar-

bejdernes Sag, Journalist A. C. Meyer fra København, til at holde 3 Møder herovre, nemlig den 20/5 i Rønne, den 21/5 i Neksø og den 22/5 i Allinge. Møderne var alle vel besøgt; saaledes var der i Rønne forsamlet 400 Deltagere. Her var en af de stedlige Arbejderledere, Former Emil Nielsen, Dirigent, medens Venstremanden Savmøller N. P. Møller var Dirigent paa Neksømødet. Her rejste Kontrollør Stub en Diskussion om den socialistiske Stat, som A. C. Meyer forklarede skulde vokse ud af det bestaaende Samfund. Ved de andre Møder var der ingen Diskussion efter Foredraget. Avisen skriver om Meyers Møder: »Socialistmødet paa Teknisk Skole i Neksø var besøgt af et Par Hundrede nysgerrige Mennesker, der ogsaa fik deres Nyfigenhed tilfredsstillet, idet Journalist Meyer, en ret begavet Agitator, gav en begejstret Fremstilling af den Velsignelse, som den socialistiske Stat en Gang vil bringe Menneskeheden. Han betonede, at naar Arbejderne i Kampen havde sluttet sig til Bondedemokratiet, saa var det kun et polsk Ægteskab, selv om det ikke strax havde staaet Arbejderne klart, at det Tidspunkt vilde komme, da de maatte skilles ad.«

Det store politiske Røre, som de nye politiske Signaler og de ændrede Delingslinier havde fremkaldt, bevirkede en meget livlig Deltagelse i Grundlovsfesterne i 1891. Særlig vel besøgt var Venstres Grundlovsfest i Stampen ved Rønne. Her var den begavede frisindede Præst, Morten Pontoppidan Hovedtaler. Han holdt et med den største Opmærksomhed paahørt Foredrag, hvor han bl. a. udtalte: »Nu vil jeg sige, at det kan være meget godt for et Land at have Folk, som forstaar at stemme en Lut og spille en Harpe — men endnu mere gælder det dog om, at Landet har Mænd, som kan sige: »Giv mig en Gaard eller blot en Huslod, en lille uanselig Huslod med en Ko og et Par Faar, og jeg skal faa den til at føde fire Køer og en Hest! Eller giv mig en Ambolt og en Esse, og jeg skal faa et stort Dampsnedkeri og Maskinfabrik ud af det. Det er saadanne Mænd, vi trænger til — dygtige og prøvede først ude omkring i Landet og dernæst inde i Rigsdagen. Smaat staar det til med vor Grundlov og hele vor Lovgivning; men blot der maa være Mænd i Danmark, nu som før, da hjælper vi os vel igennem og viser, at vi er et levedygtigt Folk, hvis Børn med Guds Hjælp hverken skal blive Tyskere eller Svenskere, men de skal blive ved at være danske, og de skal se vor gamle Moder smile

igen, naar de strenge Tider er omme, og hun kan flytte sin Stol bort fra Afgrundens Rand.«

Blem var næste Taler; af hans interessante politiske Foredrag skal anføres følgende Udtalelser:

»Højre taler nu om, at Venstre nok om ikke direkte saa dog indirekte vil anerkende Provisorierne, Københavns Befæstning, og hvad der ellers er udført paa ulovlig Maade, og at der saaledes snart kan komme et Forlig i Stand. Jeg tror ikke paa et Forlig under Ministeriet Estrup. Jeg tror aldrig, at Folketinget gør det lovligt som er ulovligt. Men faar vi en grundlovstro Regering med Garantier for Fremtiden, saa er det jo med denne Strid, som med enhver Krig: den maa dog tilsidst ende med Fred. Vi faar ikke Forlig, før Skattebevillingsretten er anerkendt. Den har vi ikke noget af nu; thi Regeringen tager, hvad den vil, og vi regeres og dømmes endnu efter provisoriske Love. Jeg vil slutte med at udtale Haabet om, at vi snart maa faa vor Skattebevillingsret tilbage«.

Redaktør Smidt sluttede Festen med et Leve for Grundloven.

Venstre holdt ogsaa Grundlovsfest i Neksø Lystskov. Her var Lærer N. Ingv. Jensen Hovedtaleren. Han gjorde sig til Talsmand for en hvas Protestpolitik, idet han bl. a. udtalte: »Hvad har saa dette Parti (Højre) udrettet for Fædrelandet og for det danske Folk? Er vort Folk blevet lykkeligt, har det højnet sig? Jeg kan ikke se det. Kendsgerningerne er, at vi ingen Indflydelse har. Skulle vi saa lægge Hænderne i Skødet og sige: Lad dem bare køre væk? Nogle sige, vi skulle forhandle, andre at vi ikke skulde blande os i deres Synder. Vi sige Nej; vi tage ikke Del med dem i dette. Vi stole paa, at den gode Sag nok skal sejre«.

Højre holdt Grundlovsfest i Sommerlyst ved Rønne. Den indlededes med den sædvanlige March fra »Danebrog« til Festpladsen med Bannere og Musikkorps i Spidsen. Forsamlingen var dog betydelig mindre end ved Venstrefesten i Stampen, idet Deltagernes Antal kun opgives til 400. Talerne holdtes af: Oberstløjtnant Andresen (for Kongen), Landstingsmand M. P. Jensen (for Fædrelandet), Lucianus Kofod (for Ministeriet) og Adjunkt Øllgaard (for Grundloven). Den sidste Taler gav Udtryk for sin Glæde over de forandrede Signaler i dansk Politik, men han manede til ikke sorgløst at tro, at den hellige Grav

var vel forvaret. Det gjaldt om at være paa Vagt for at værne Grundloven for alle Overgreb!

I Juni Maaned 1891 kom to af de førende Mænd indenfor de kæmpende Venstrefløje, nemlig Folketingsmand Klaus Berntsen og Landstingsmand Madsen-Mygdal, til Bornholm for i Fællesskab at holde en Række offentlige Møder paa Øen. Det første af disse holdtes i Rønne den 17/6; til de følgende Dage annonceredes Møder i Pedersker, Neksø, Gudhjem, Almindingen og Østermarie; det sidste blev dog senere aflyst.

Det blev Møder, der stod Gny af mange Aar efter paa Bornholm, særlig paa Grund af det Lune og den Slagfærdighed, hvormed Klaus Berntsen forsvarede den moderate Politik. Bornholms Tidende betegnede ham i Referatet af Rønnemødet som »en af Moderationens ivrigste og mest uanfægtede Talsmænd. Det kan nu ikke nægtes, at Hr. Berntsen er i Besiddelse af en forbavsende Frejdighed til at gaa paa; han nægtede sig ikke noget . . . . . (Men) man savnede i det hele taget et ledende Princip for Hr. Berntsens Politik; hvad der i det ene Øjeblik var hvidt, var i det næste Øjeblik sort«.

Der var godt Besøg alle Steder, bedst naturligvis i Almindingen og Rønne. Deltagernes Antal opgives hvert af disse Steder til 400. I Rønne var den radikale Lærer Peter Dam Dirigent, i Neksø den radikale Savmøller N. P. Møller, i Pedersker den moderate Gaardejer Anton Jensen, Kratlund, i Gudhjem den radikale Gaardejer N. P. Kofoed, Vestergaard. Ved disse Møder var der dog ingen Kamp om Dirigentvalget, saaledes at Ordstyrerens Partifarve ikke betyder noget til Bedømmelse af Vælgerstemningen. Anderledes ved Mødet i Almindingen, hvor de radikale til Dirigenthvervet foreslog Redaktør Smidt, de moderate Gaardejer Kofoed, Soldatergaard. Smidt sejrede med ca. 100 Stemmer imod Kofoeds ca. 70. I det hele var Opfattelsen i hver af de to Lejre, at man ved disse Kampmøder havde klaret sig bedst! I en Korrespondance herfra Øen til det moderate Fyns Tidende hedder det saaledes:

»En Række politiske Møder har i disse Dage været afholdt herovre paa Bornholm. D'Herrer Landstingsmand Madsen-Mygdal og Folketingsmand Kl. Berntsen var Hovedtalere; de sekunderedes af nogle stedlige Politikere. Særlig havde de radikale ventet sig en Del af Møderne, men det blev en stor Skuffelse for dem. Med stor Dygtighed trak Hr. Berntsen d'Herrer Radikalere ned af Piedestalen, skønt de fulgte Hr. Madsen-

Mygdal fra Sted til Sted og viste sig atter og atter som Tordenskjolds Soldater. Bornholmerne og deres Folketingsmænd hører til Forhandlingspartiet. Ikke et Sted havde Bergs og Hørups Politik Flertal for sig. Ved Mødet i Neksø hviskede man noget om en Resolution. Den blev klogelig borte. I Almindingen holdtes det sidste store Møde. Man havde hemmeligt søgt at faa Hørup herover. Det skulde være en Overraskelse. Men Hørup var i Aalborg. Til Ordstyrer i Almindingen valgtes den bergske Redaktør Smidt, men stor maa d'Herrers Skuffelse have været; eftersom Mødet skred frem, hilsedes Forhandlingspolitikken med større og større Bifald. Det Hurra, der lød for Hr. Berntsen, da Mødet sluttede, viste tydeligt, hvor Stemningen var«.

Redaktør Smidt gengav denne Korrespondance i Bornholms Tidende og tilføjede følgende:

»Ja, Ja, Nøjsomhed er en skøn Dyd. Det lader til, at Brevskriveren har været noget beklemt over den Skuffelse, som d'Herrer »Radikalere» havde lidt; men vi kunde maaske lette hans bekymrede Hjerte ved at meddele, at Møderne gennemgaaende, men særlig det i Almindingen, overgik d'Herrer »Radikaleres« Forventninger«. (Bornh. Tidende 2/7 1891).

For at karakterisere de 2 Føreres Behandling af de politiske Spørgsmaal, som dengang var brændende, skal her kort gengives deres Hovedindlæg ved Mødet i Rønne. Madsen-Mygdal, der først havde Ordet, kritiserede skarpt Forligslovene. Det var alle til Hobe kun Højrelove. Fattigloven var den bedste af dem alle, men den indeholdt dog saadanne »Pletter«, at Taleren ikke vilde knytte sit Navn til den. Alderdomsforsørgelsen var et Misfoster af en Lov, en af de sletteste Love, Taleren nogensinde havde set forlade Rigsdagen. Sukkerloven indeholdt ligesom de andre en Opgivelse af Venstres gamle Krav. Ølskatten var om muligt endnu slettere end de andre Love. Han sluttede: »Mit samlede Indtryk af Stillingen er, at efter at vi har levet under Provisoriet i 8 Aar, staar Estrup nu med et fast Flertal i begge Ting; dette Flertal bestaar af Højre og de moderate. De saakaldte Resultater er frembragt paa en Maade, som ligger helt udenfor Grundloven, nemlig ved hemmelige Forhandlinger uden for Udvalgene mellem Højre og de moderate. Med Hensyn til et Forlig tror jeg, at Scavenius har Ret, naar han siger, at dersom Højre og de moderate gaar styrket ud af næste Valg, saa vil der blive Forlig over hele Linien. Der-

for er det af Vigtighed, at næste Valg bliver en kraftig Protest mod Provisoriet.«

Klaus Berntsen anbefalede varmt Forligslovene og udtalte om Storpolitikken bl. a.: »Jeg modtager gerne de radikales Haansord; thi jeg har en god Samvittighed. Jeg har været med til at skaffe mit Folk Fattigloven, Alderdomsforsørgelsen o. s. v. Vi blive ikke Højremænd, fordi vi har gennemført disse Love. Protestpolitikken har ført os dybere og dybere ud i Provisorierne. Jeg ser kun én Vej ud af Uføret, og Vejen er dygtig, saglig Forhandling. Det maa komme til en Forstaaelse mellem Folketing og Landsting, det er den eneste Vej. Vi maa haabe, at den besindige Del af Højre maa komme til at indse, at de provisoriske Tilstande er skadelige, at der er Fare ved at blive liggende i dette Uføre. Ved ærlig og saglig Forhandling skal vi en Gang i Tiden skabe et Flertal i Folketing og Landsting for en lovtro Regering. Det er mit Formaal at føre dette igennem.«

Folketingsmand Dam deltog slet ikke i disse Møder. Nogen agitatorisk Kraft havde han aldrig været, og nu begyndte han at blive gammel og træt; han regnede vel iøvrigt med, at han efter at have repræsenteret sin Valgkreds i en Menneskealder havde en saa grundfæstet Stilling, at han ikke løb nogen Fare for at blive fældet, saa længe han selv ønskede at fortsætte. Folketingsmand Blem fremkom ved Rønnemødet med et kortere Indlæg, men overlod iøvrigt Klaus Berntsen at forsvare Forhandlingspolitikken; det kunde han ogsaa trøstig gøre; thi Klaus Berntsen var en af de bedste Folketalere, der nogen Sinde har staaet paa en dansk Talerstol. Af menige Vælgere deltog ved nogle af Møderne de tre Lærere N. Ingv. Jensen, Gudhjem, Petersen, Pedersker, og P. Dam, Rønne, med mindre Indlæg, alle ud fra radikale Synspunkter. Højre sendte ingen Repræsentanter til disse Møder. De gamle Stridsspørgsmaal om Provisorier og Folketingsparlamentarisme gled i det hele i Baggrunden, efterhaanden som Vælgernes Interesser indfangedes af de kæmpende Venstregruppers nye Kampsignaler.

Klaus Berntsens og Madsen-Mygdals Agitationsmøder var arrangerede af Grundlovsværneforeningen, men de havde den for Foreningens og dens Interesser højst uheldige Følge, at Skellet indenfor Partiet fra dette Tidspunkt blev langt dybere end før. Det viste sig ikke mindst i Venstremændenes Indstilling overfor deres fælles Organ, Bornholms Tidende. Kort før de to fremmede Agitatorer kom herover, var der af de ledende

Venstremænd holdt Møder i Aakirkeby og Rønne, og mellem Møderne var der ført en Del Underhaandsforhandlinger. Forskellige Planer var under Overvejelse, bl. a. at Journalist K. A. Petersen, den senere bekendte socialdemokratiske Pennefører, der dengang var Tilhænger af det moderate Venstres Politik, skulde købe Halvparten af Bladet. K. A. Petersen var selv meget interesseret i en saadan Ordning, men hans Forhandlinger med Blem og hans Tilhængere førte dog ikke til noget Resultat*). Derimod lykkedes det Hovedforhandlerne, M. P. Blem og N. Ingv. Jensen, omkring 1. Juni at naa til en Ordning, hvorefter Tidende skulde være Fællesorgan for begge Retninger; M. M. Smidt, der jo ejede Bladet, skulde fortsætte som Redaktør, men der sikredes de moderate en nærmere aftalt Adgang til at faa Stof optaget. »Men næppe var dette i Orden«, skriver Redaktør Smidt i en Redegørelse i sit Blad for 19/8 1891, »førend det hele brast. Efter at Folketingsmand Kl. Berntsen ved sin Nærværelse herovre havde opildnet Gemyterne, mødte man fra den »moderate« Side med en fuldstændig Krigserklæring til Bornholms Tidende; man vilde afsige Bladet, og man vilde mere end det; nogle af Folketingsmand Blems nærmeste Venner og Meningsfæller ikke alene afsagde Bladet, men en enkelt erklærede ikke længere at ville staa som Kautionist.«

Paa et Møde i Almindingen, som de moderate holdt efter Klaus Berntsens Afrejse, vedtog man et Ultimatum til Smidt; han skulde sælge dem Bornholms Tidende! Vilde han ikke det, vilde man købe det lille Neksøblad »Bornholms Dagblad« og flytte det til Rønne. Overfor dette Krav stillede Smidt paa et af ham indkaldt Møde i Rønne Forslag om at lade Grundlovværneforeningens Medlemmer ved Afstemning afgøre, hvorvidt Bladet ved Salg skulde overdrages til Moderationen. Dette nægtede Blem og hans Meningsfæller at gaa ind paa, og Smidt erklærede herefter bestemt, »at vilde man ikke en Gang unde mig den Frihed at henstille Spørgsmaalet til Grundlovsværneforeningens Afgørelse, saa vilde jeg slet ikke sælge dem Bladet«. (Bornh. Tidende for 19/8 1891).

Hermed var Bladforhandlingerne sprængt, og de moderate dannede nu en Forening, der købte Dagbladet af Bogtrykker

*) Disse Oplysninger er bl. a. hentet fra en Polemik mellem Sagfører Carl Pedersen og K. A. Petersen i Februar 1893, se Bornholms Tidende for 16/2 og 18/2 samt Bornholms Dagblad for 17/2 1893.

Gornitzka og flyttede det til Rønne for at lade det trykke i Colbergs Bogtrykkeri; Folketingsmand Blem og fhv. Folketingsmand K. R. Stenbæk blev Redaktører, den sidste ansvarhavende. De sidste 14 Dage af September udsendtes Bornholms Dagblad som Prøvenummer og spredtes i et stort Antal over hele Øen. De moderate rundt om i Kommunerne agiterede ivrigt for at skaffe deres nye Organ Holdere, og der blev gjort et ret kraftigt Indhug i Tidendes Abonnementsprotokol. Det første Prøvenummer indeholdt en Programartikel af Blem, hvori det hedder:

»Under de pinagtige Forhold, Venstre for Tiden staar i paa Bornholm — en Skæbne vi deler med det øvrige Land — har jeg vaklet mellem Opgivelse af min politiske Gerning eller Overtagelse af et Venstreblad i Rønne. Bladet vil blive ledet i det forhandlende Venstres Retning med lignende Program, som den bergske Gruppe havde for 10—12 Aar siden: En saglig Forhandling mellem de forskellige Lovgivningsfaktorer for at faa gode Love og Reformer, men ikke derved opgive Folketingets grundlovsmæssige Ret til Selvstyre. Nærværende Blads Opgave er ikke ved personlig Kævl at uddybe Kløften i Venstre; men paa en rolig, saglig Maade at hjælpe det forhandlende Venstres Anskuelser og bekæmpe Provisorierne og Militarismen. Saa være da Bladet anbefalet til Læsernes Velvilje.«

Fra 1/10 1891 indgik det som Nr. 3 i Rækken af Dagblade, der udkom i Rønne; det betegnede sig som Organ for det forhandlende Venstre paa Bornholm. Dets Format var ganske som de to andre Rønneblades, nemlig 57 × 37 cm, en Størrelse der holdt sig i adskillige Aar. I Stedet for 4 Gange ugentlig udkom nu de 3 Aviser hver Søgnedag. — De to Venstrefløje var kommet i et Modsætningsforhold til hinanden, der var næsten lige saa dybtgaaende som Skellet mellem Højre og Venstre i de nærmest foregaaende Aar. Nye Slagord fængede i Sindene hos de Vælgere, som nærede Interesse for Politik.

I 1892 besluttede Regeringen sig til at opløse Folketinget, da man ellers vilde faa den følgende Rigsdagssamling splittet ved et Folketingsvalg, som nødvendigvis maatte finde Sted inden 21/1 1893, 3 Aarsdagen for det sidste Valg til dette Ting. Valgdagen blev fastsat til den 20/4.

Saa snart Rigsdagssamlingen var sluttet, bekendtgjorde Blem, at han agtede at stille sig til Genvalg, og han indbød samtidig i Dagene fra den 7' til den 11' April til 7 Vælgermøder i Kred-

sen, nemlig: Klemensker, Olsker, Allinge, Rutsker, Nyker, Vestermarie og Rønne. Til Møderne var der Adgang for alle, men Blem opnaaede lige saa lidt denne Gang som ved de to foregaaende Valg at faa Højre til at tage en almindelig offentlig Valgkamp. Den Dag, Blem begyndte sin Møderække, averterede Adjunkt Øllgaard i de bornholmske Blade, at han efter enstemmig og indtrængende Opfordring fra Højres Kredsbestyrelse i Bornholms Amts 1. Valgkreds agtede at stille sig til Folketingsvalget den 20. April. Han bekendtgjorde samtidig, at han vilde indbyde sine Vælgere til 5 Møder, nemlig den 10/4 i Klemensker, den 11/4 i Allinge, den 12/4 i Nylars samt den 13/4 i Hasle Kl. 4 og i Rønne Kl. 8. Det fremgik ikke af Annoncen, hvorvidt Blem kunde komme til Orde paa disse Møder, men underhaanden fik han Besked om, at dette vilde blive tilstaaet indenfor en passende Grænse, og Blem besluttede sig derefter til at udskyde det af ham selv indvarslede Møde i Rønne den 11/4 til den 18/4 og indfinde sig paa de 3 sidste af Øllgaards Møder (i Nylars, Hasle og Rønne). Derimod maatte Blem holde sine Møder alene; Tilslutningen til de fleste af disse var da heller ikke stor. Det omtrentlige Antal af Deltagere opgives saaledes: Klemensker 40, Olsker 20, Allinge 150, Rutsker 50, Nyker 35 og Vestermarie 100. Der syntes saaledes ikke at være nogen stor Interesse blandt Blems Folk for at høre, hvad deres Folketingsmand havde at berette; det var ogsaa paa disse Sammenkomster en Sjældenhed, at Vælgerne selv tog Ordet for at spørge eller kritisere. De to Møder, som Øllgaard holdt uden Modkandidat var ganske godt besøgt; der opgives at have været ca. 100 Deltagere i Klemensker og ca. 60 i Allinge. Ved Møderne i Nylars og Hasle, hvor begge Kandidater talte, havde der indfundet sig henholdsvis 70 og 80 Personer. Det eneste stærkt besøgte Vælgermøde i denne Holmgang var det af Øllgaard indvarslede Møde i Rønne, hvor Blem havde meddelt, at han deltog; her var samlet ca. 1200 Mennesker eller saa mange, som »Danebrog«s store Sal kunde rumme, naar den var tæt pakket. 5 Dage senere holdt Blem sit særlige Møde i Rønne paa Forsamlingshuset; der var her mødt 4 à 500 Vælgere.

Blem udtalte sig under denne Valgkamp paafaldende radikalt. Han erklærede gentagne Gange, at han aldrig gik med til »et raadent Forlig«, hvor Folketinget opgav sin grundlovsmæssige Ret. Han vilde aldrig ydmyge sig saa dybt at give sin Stemme til Godkendelse af Provisorierne, og han ansaa Køben-

havns Befæstning for en Ulykke for Landet. Endvidere erklærede han sig villig til at samarbejde med Socialdemokratiet, naar det vilde holde sig paa Lovens Grund, og han udtalte Sympati for Indførelse af en Normalarbejdsdag paa 8 Timer, idet han dog antog, at den vilde volde afgørende Vanskeligheder paa Landet. En Forespørgsel om, hvorvidt han vilde stemme for Kvindernes Valgret, besvarede han med Ja.

I Øllgaards Programtale erklærede han sig for at være »Forhandlingsmand med Liv og Sjæl«, og han »vilde ikke alene forhandle om Reformer, men ogsaa om de Stridspunkter, som for Tiden stod imellem Regeringen og Landstinget paa den ene Side og Folketinget paa den anden Side«. (Bornh. Avis for 11/4). Han var en ubetinget Modstander af Socialismen, idet han dog skelnede skarpt imellem det socialistiske Program og Arbejderspørgsmaalet. De moderates Forhandlingspolitik havde hans Sympati, men han bebrejdede dette Parti og særlig sin Modkandidat, at de ikke offentlig vilde vedgaa, »at de havde foretaget en Forandring, thi det stod dog som en ubestridelig Kendsgerning, at de havde nærmet sig mere til Højre, der altid havde været villig til Forhandling«. (Avisen for 11/4).

Af de — som omtalt — faa Vælgerindlæg i denne Valgkamp skal nævnes, at Redaktør K. R. Stenbæk stillede Spørgsmaal til Øllgaard paa dennes Møde i Klemensker om hans Opfattelse af Provisoriernes Lovlighed; Svaret var det samme, som Højres Folk altid afleverede, at det maatte Rigsretten afgøre. I Vestermarie anbefaledes Blems Kandidatur af Gaardejer Chr. Landschoff, Kærgaard (en Søn af Blems første ordførende Stiller) og Husmand Hans Jespersen, Vestermarie, samt af Stenværksejer J. P. Brodersen, Rønne, der bl. a. udtalte:

»Det er ikke faa Valgdage, vi nu har mødt og givet Blem vor Stemme, og altid har vi spejdet efter Vestermarie; vi ved, at Stemmerne derfra tynger godt i Vægtskaalen, og vi venter denne Gang, at de tynger til samme Side, som de plejer. Kan der end være kommet Venstre en Del imellem, saa maa vi dog huske paa, at det er forholdsvis Smaating. Vor fælles Modstander er fremdeles Højre; det er Højre, vi maa bekæmpe, og det gør vi bedst ved at stemme paa Blem«. Ud fra lignende Synspunkter sluttede Ordstyreren paa Blems Vælgermøde i Klemensker, Gaardejer Riis, med en indtrængende Anmodning om at stemme paa Blem. Der var intet Parti, der var vanskeligere stillet end de moderate nu; de havde Kamp til Højre og

Kamp til Venstre. Blem havde vist, at han ikke vilde gaa med til noget, som kunde skade Frihedens Sag.

Den dybe Spaltning i Venstre, som i et Par Aar havde gjort sig gældende ogsaa i 1. Kreds, mærkede man forbavsende lidt til under denne Valgkamp. Man vilde ikke spille Kredsen over paa Højres Hænder; derfor renoncerede Redaktør Smidt paa her at opstille nogen radikal Kandidat; omvendt hæftede Blem sig i sine Udtalelser mindst muligt ved de Ting, som skilte de 2 Venstregrupper fra hinanden, iøvrigt til stor Fortrydelse i Højre, hvor man beskyldte Blem for at tale i et Sprog til Vælgerne, der ikke stemte med hans Rigsdagsstilling. En meget radikalt indstillet Venstreveteran, Symaskinefabrikant Clemmensen, Rønne, gav paa Blems Møde i nævnte By Udtryk for de radikales Indstilling overfor Kandidatspørgsmaalet i Kredsen ved at mane til Enighed imod Højre. »Skulde dette Parti blive Flertal, vilde det — næst Krigens Rædsel — være det værste, der kunde overgaa vort Land. Kredsens Folketingsmand er en dygtig Mand, som han gerne vilde give sin Stemme; men var der hos Oppositionen størst Stemning for en radikal, saa gik han med, ja, var Stemningen størst for en Socialdemokrat, saa gik han ogsaa med hertil. Første Kreds bør ikke falde i Provisorismens Hænder«. (Bornh. Dagblad 19/4 1892).

Stemningen paa disse Møder var ikke let at bedømme. Der blev ikke noget Sted afholdt egentlig Styrkeprøve. Kun var der fuld Enighed om, at Højre ved det store Møde i Rønne var i afgjort Flertal.

Et ganske andet Forløb fik Valgkampen i Bornholms 2. Valgkreds. Her var Højre saa svagt, at der ikke kunde blive Tale om en Regeringssejr, selv om Venstres Stemmer deltes ligelig mellem 2 Venstrekandidater. Dertil kom, at Kaptajn Dam aldrig i sine Udtalelser havde givet saa afgørende Garantier om ikke at gaa med til et Forlig om Provisorierne som hans Partifælle i 1. Kreds. Den almindelige Mening var iøvrigt, at Dam ikke agtede at søge Valg paany. Under disse Forhold kom det ikke overraskende, at Smidts Venstrefløj vilde møde med deres egen Kandidat i Kredsen, ligesom det paa Forhaand stod de fleste klart, at det maatte blive Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, der udpegedes hertil. Kandidaten proklameredes i en Annonce i de bornholmske Blade for 7/4, hvor Lærer Jensen kort meddelte, at han efter Opfordring agtede at stille sig ved det forestaaende Valg og indbød »ærede Vælgere samt eventuelle

Modkandidater« til Møder i Aakirkeby den 9/4 og i Gudhjem den 10/4. Senere indvarslede han yderligere til 3 Møder, nemlig i Pedersker den 13/4, i Østermarie den 17/4 og i Neksø den 19/4.

Dagen før denne Kandidatur proklameredes — altsaa den 6/4 — samledes ca. 40 ledende Mænd indenfor det moderate Parti i Kredsen til et Møde i Aakirkeby. Der var ikke indkaldt offentlig, men ved underhaands Henvendelser. Særlig Aaker, Aakirkeby og Østermarie var stærkt repræsenteret; derimod var der ingen Repræsentant for det meget radikale Bodilsker eller det højreprægede Rø; fra Svaneke var kun mødt 2. Disse Mænd drøftede nu Situationen indbyrdes og med Kaptajn Dam, der indtrængende frabad sig at blive opstillet paany. Man bad Skoleinspektør S. P. Jensen, Neksø, der var Deltager i Mødet, om at være Partiets Kandidat, men han vilde ikke. Andre var vel ogsaa paa Tale, men den almindelige Mening var iøvrigt, at Dam var nogenlunde sikker paa at blive valgt, medens man med en ny Kandidat risikerede, at de radikale erobrede Kredsen. Under disse Forhold gav Dam efter for sine Meningsfællers Pres og paatog sig endnu engang at stille sig i den Kreds, han nu havde repræsenteret i 35 Aar. Mødets Deltagere, i hvert Fald de fleste af dem, ialt 36, underskrev et Opraab, der den 11/4 offentliggjordes i Bornholms Dagblad, den følgende Dag i de 2 andre Blade, og hvori det bl. a. hedder:

»Meget tyder paa, at vi nu staa ved et Vendepunkt i vor indre politiske Udvikling. Efter al Sandsynlighed vil Udfaldet af det nu umiddelbart forestaaende Folketingsvalg faa en stor, maaske endog afgørende Indflydelse paa det danske Folks borgerlige og politiske Udvikling igennem en længere Aarrække.

Under disse Forhold er det efter vor Opfattelse af den allerstørste Vigtighed at faa valgt en Mand, hvis politiske Fortid yder fuld Sikkerhed for, at han fremdeles vil arbejde paa at naa frem ad den Vej, som »det forhandlende Venstre« følger, uden nogen Sinde at være med til at sætte Lovlighedens Stempel paa noget af det, der af Ministeriet er iværksat paa grundlovsstridig Maade.

En saadan Mand mene vi at have i Kredsens mangeaarige Repræsentant i Folketinget, Hr. Kaptajn Dam, og vi har derfor formaaet ham til at stille sig igen ved det Valg, der skal afholdes den 20. ds. Alle de Vælgere i 2. Kreds, der med os dele den Opfattelse, at Folketinget kun gennem alvorligt og udhol-

dende Arbejde paa at fremme og gennemføre gode og gavnlige Love vil kunne vinde sin i Grundloven hjemlede Ret og Indflydelse tilbage, opfordre vi herved indtrængende til at møde ved Valget og give Hr. Kaptajn Dam deres Stemmer«.

Der var enkelte indenfor Venstre, der var utilfreds med, at man skulde møde med 2 Kandidater paa Valgdagen, og som gerne saa en Fælleskandidat. Særlig var Grundtvigianeren, Pastor Marius Jensen, ivrig for at samle Stemmerne om Proprietær Johan Bøgeskov. Dette mødte dog afgørende Modstand i begge Lejre, men Bøgeskov erklærede nu, at han muligvis stillede sig alligevel, altsaa som Venstrekandidat Nummer 3; han vilde med denne Mulighed for Øje deltage i de berammede Møder.

Paa det første af disse — Mødet i Aakirkeby den 9/4 — var der mødt 250 à 300 Mennesker; Lærer M. F. Møller valgtes til Dirigent, og Ingv. Jensen holdt sin Programtale. Han udtalte bl. a. heri (Bornh. Tid. for 11/4):

»Saaledes som der nu regeredes, var det for vort Fædreland og vor Frihed sørgelige Tider; det saa ud, som vi ingen Grundlov havde, men det sørgeligste var dog, at vi ikke nu som tidligere kunde staa samlede og med fælles Kræfter, samt med alle Midler, der staa til vor Raadighed, bekæmpe Frihedens Fjender. Jeg vil virke for alle Resultater, der er nyttige og gode for vort Land og Folk, forsaavidt de ikke sætte Splid i Venstre. Jeg vil ikke tinge og prutte med Regeringen, saaledes at man siger: Giver du mig det, saa giver jeg dig det. Blandt dem findes jeg ikke, ikke blandt dem, hvor Forhandlinger føres, der rettere kaldes Underhandlinger, og i Virkelighed er Opgivelse. De Principper, hvorefter vi blive regerede, maa dødeliggøres, om vi skulde komme ind under lykkelige Forhold«.

I Dams Svartale hedder det bl. a.:

»Min ærede Modkandidat sagde, at han vilde være med til Forhandling, og forsaavidt er vi enige. Alle vil forhandle, og dette er ogsaa fornuftigt, ingen anden Fremgangsmaade kan forsvares. I det hele taget har vi for megen Snak, vi trænger til Handling nu. Det kan gerne være, at vor Forhandling tager sig noget forargerlig ud i de »radikales« Øjne, men det er deres egen Skyld, naar de ikke kommer med. De radikale vil gerne gøre Forskel paa Forhandling og Underhandling. Jeg kan nu ikke indse, at der er stor Forskel paa disse to Benævnelser«.

Der fulgte nu en lang Diskussion, hvori Bøgeskov erklærede,

at han ikke var fuldt enig med nogen af Kandidaterne om end nok i Hovedsagen, Forholdet til Forfatningen og Regeringen, nogenlunde enig med Jensen. Det var endnu ikke afgjort, om han stillede sig. Chr. Kofoed, Soldatergaard, og P. Blem, Vær-

Jægermester M. Kirketerp

melandsgaard, anbefalede at stemme paa Dam, medens Ingv. Jensens Kandidatur støttedes af Lærer Petersen, Pedersker, Savmøller N. P. Møller, Aaker, Hjulmager M. P. Ipsen, Aakirkeby, og Gaardejer P. Brandt, Degnegaard, Bodilsker. Mødet sluttede med Leveraab for hver af Kandidaterne; Stemningen syntes ret ligelig delt.

Ved det følgende Møde i Gudhjem, hvor der var mødt ca. 200 Mennesker, udtalte Jensen, Dam og Bøgeskov sig omtrent som i Aakirkeby. Her var Redaktør Smidt mødt for at give Lærer Jensen en Anbefaling. — Mødet i Pedersker var besøgt af ca. 60 Personer. Sogneraadsformand Anton Jensen, Kratlund, der tilhørte de moderate, dirigerede, og Gaardejer Peter Lund Koefoed, Ll. Myregaard, Pedersker, den senere Lands-

tingsmand, støttede Dams Kandidatur, medens Lærer Petersen og Savmøller Møller deltog i den lange Diskussion som Anbefalere for Ingv. Jensen. Pastor Marius Jensen anbefalede varmt at samles om Johan Bøgeskovs Kandidatur, og han støttedes heri af Smed J. Christiansen, Aakirkeby. Bornholms Dagblad hævdede, at der ved dette Møde havde været et ikke ringe Flertal for Dams Kandidatur. — Ved det følgende Møde i Østermarie, hvor der var mødt ca. 150 Mennesker, og hvor Højskoleforstander Foverskov dirigerede, lød der for første Gang en Røst fra Højre. Det var Partiets Kandidat fra sidste Valg, Proprietær Kirketerp, der erklærede denne Gang at ville støtte de moderates Kandidat. Forhandlingstonen ved dette Møde var meget skarp; Ingv. Jensen bebrejdede i stærke Ord sin Modkandidat og hans Meningsfæller, at de plejede intime Forhandlinger med Provisoristerne, medens de undlod at forhandle med deres tidligere Meningsfæller, og Redaktør Smidt hævdede, at de moderate blev nødt til at tinge og tuske og prutte med Estrup om Forfatningens Forstaaelse, om Provisorierne og om Fæstningen, da man ikke kunde blive ved at tuske om Smaating, mens Estrup traf de vigtigste Afgørelser provisorisk. Dam, der havde vanskeligt ved at klare sig i Ordkampen med sin yngre og mere agitatorisk anlagte Modkandidat og hans Hjælpere, støttedes ogsaa paa dette Møde af P. Lund Koefoed. — Dagen før Valget holdtes det sidste Møde i Neksø; det var stærkt besøgt, og der var i den livlige Forsamling klart Flertal for Ingv. Jensen. Det var nok særlig de radikale og stærkt politisk interesserede Bodilskerbønder, der gav Forsamlingen sit Præg. Alle Ingv. Jensens Hjælpere fra de tidligere Møder var i Ilden. Bortset fra, at en Neksø-Højremand, Kaptajn Lyster, kort opfordrede sine Meningsfæller til at stemme paa Dam, stod denne ganske alene, og hans Forsvar virkede meget svagt. De to Partier prøvede Kræfter ved Hurraraab ved Mødets Slutning. De første, som lød til Ingv. Jensens Pris, klang meget stærkere end de moderates for Kapt. Dam. Forinden havde Johan Bøgeskov haft Ordet for at meddele, at da han ikke havde mødt saa megen Tilslutning ved Møderne, at han følte sig opmuntret til at gaa videre, vilde han trække sig tilbage som Kandidat.

Valgdagen var Vejret meget smukt, og Vælgerne i 1. Kreds havde givet Møde i stort Tal. Byfoged Olivarius ledede Valghandlingen, hvis første Taler var Blems ordførende Stiller, Ar-

kitekt Mathias Bidstrup, der udtalte om sin Kandidat, at han ikke havde svigtet det Program, hvorpaa han sidst var valgt. Blem udtalte sig omtrent som paa Vælgermøderne. Løjtnant Holm, Simblegaard, anbefalede Øllgaard, fordi han vilde arbejde paa at faa Landet bragt ud af de provisoriske Tilstande. Efter at Øllgaard havde holdt en Tale af lignende Indhold som paa Møderne i Kredsen, rettede en Del Interpellanter Forespørgsel til Kandidaterne.

Efter at Forhandlingen havde varet i 3 Timer, skred man til Kaaring. Blem erklæredes for valgt, men Øllgaard forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Blem med 1319 Stemmer mod Øllgaards 888. Blem takkede for Valget og udtalte sin Glæde over, at Venstre i denne Kreds ikke havde splittet sig. I Øllgaards Tak til dem, der havde stemt paa ham, kunde han ikke skjule sin Bitterhed over Udfaldet, idet han udtalte: »Nu er der altsaa valgt en Rigsdagsmand, der i Rigsdagen smelter sammen med Højre, og herhjemme med de radikale. Nu vil vi se, hvem der staar sig bedst; det tror jeg, at Højre gør«. Udtalelsen fremkaldte stærk Meningskamp i Forsamlingen, og Blem traadte frem paany og udtalte, at han stod paa de Principper, han altid og allevegne havde staaet paa. Han sluttede med et Leve for Danmarks Riges Grundlov.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de 2 Kandidater:

	Blem	Øllgaard
Rønne	393 (397	465 (510)
Hasle	113 (102)	31 (41)
Allinge-Sandvig	91 (81)	66 (79)
Vestermarie	203 (208)	39 (44)
Nylars	55 (66)	38 (36)
Knudsker	22 (18)	50 (55)
Nyker	64 (55)	43 (46)
Klemensker	143 (139)	100 (104)
Rutsker	146 (134)	30 (27)
Olsker	89 (84)	26 (34)

(De Tal, der staar i Parentes, angiver Stemmetallene ved Valget i 1890).

Stemmeprocenten var omtrent den samme som ved Folketingsvalget 2 Aar før, men af de afgivne Stemmer opnaaede Blem denne Gang 59,7 % imod 56,8 % i 1890. Der var jævnt

Svind i Øllgaards Stemmetal i de allerfleste Kommuner, medens omvendt Blem de fleste Steder kunde notere nogen Tilgang. Det varede da ogsaa 17 Aar, før Højre i Rønnekredsen paany mødte med en Kandidat.

I Aakirkeby var der ikke mødt mange Vælgere, da Valgbestyrelsens Formand, Gaardejer Hans Hansen, Gamlevælde, aabnede Valghandlingen. Dams ordførende Stiller, Skoleinspektør S. P. Jensen, Neksø, talte først. Han betegnede det som nedværdigende at følge Førere som Hørup eller Brandes, der kun var blevet Demokrat for at føre sine fritænkerske Livsanskuelser til Sejr. Socialisterne var ikke Frihedens Folk; de vilde føre Arbejderne fra Dynen i Halmen. Han sluttede (ifølge Bornholms Dagblad) saaledes: »Kredsens hidtilværende Folketingsmand vil ikke gaa med til noget, der kan være til Skade for os. Han har arbejdet ihærdigt for Kredsen, og hans Arbejde vil sikkert blive paaskønnet af enhver. Jeg vil hermed anbefale Kapt. Dam; jeg behøver ikke mange Ord dertil; hans Fortid anbefaler ham mere end mange Ord«. Derefter holdt Dam sin Valgtale, hvori han bl. a. sagde (Bornh. Dagblad for 22/4): »I 35 Aar har jeg været Folketingsmand. Det er et langt Tidsrum; jeg har været paa Valgtribunen 17 Gange, 6 Gange har jeg haft Modkandidat, de 11 Gange valgtes jeg uden Modkandidat. For Tiden er der jo en uheldig Splittelse i Venstre, og er vi oprigtige og sandhedskærlige, da maa vi sige, at der har været Skyld paa begge Sider. Jeg fastholder mit tidligere Program, som jeg udtalte ved Valgene den 28. Jan. 1887 og 21. Jan. 1890. Jeg vil være med til efter al Evne at række Haand til Forhandling, naar der kan komme noget godt ud deraf, men jeg rækker aldrig Haanden til Forlig med Provisorierne, og jeg forlanger at blive troet; man kan dømme en Mand efter, hvad han har gjort, men ikke efter, hvad der tillægges ham, at han vil gøre«.

Gaardejer Kofoed, Vestergaard, Østerlars, anbefalede som Stiller Lærer Jensen. »Det er en Person, vi kan stole paa. Han ved, hvor han vil stille sig, og han gaar ikke paa Akkord. Jeg haaber derfor, at det skal lykkes at sætte hans Valg igennem. Paa Kapt. Dam, som jeg altid før har givet min Stemme, kan jeg ikke stemme nu, efter at han i Fjor udtalte, at Venstres Politik de foregaaende Aar havde været Skinforhandling og maskeret Visnepolitik«. (Bornh. Tid. 21/4 1892).

I Ingv. Jensens Valgtale, som derefter fulgte, hedder det

bl. a.: »Kaptajn Dams Standpunkt er ikke det samme nu som før. Han har endog udtalt fornylig, at Regeringen ikke er imod Forfatningen. Det er Synd mod Dam, at han nu atter er ført frem, for at vælges ved Hjælp af Højres Stemmer. Han er for

Lærer
N. Ingv. Jensen

gammel til at repræsentere Kredsen. Kapt. Dam, der tidligere har staaet i Bergs Gruppe, har siden udtalt, at ingen Mand har gjort saa megen Skade for Demokratiet som Berg. Jeg tror ikke paa den socialistiske Stat, selv om vi var et Samfund af Engle, som Dam siger, men Socialismen er Arbejdernes Drøm om Lykke. Skulde de ikke have Lov til at arbejde for deres Lykke, saavel som vi andre arbejde for bedre Kaar, bedre Føde og bedre Klæder? Jeg stiller mig paa det Program, at det, som nu sidder til Højbords i Danmark, aldrig skal have Rettens Stempel«. (Tidende 21/4 1892).

Dette var det politiske Indhold af Ingv. Jensens Tale, men herudover præsterede han et meget nærgaaende personligt An-

greb paa Kapt. Dam. Han udtalte ifølge Referatet i Bornholms Dagblad bl. a.: »Kapt. Dam kan ikke tale, saa det kan forstaas; det rabler for ham. Kapt. Dam er blevet for gammel, svagelig og skrøbelig paa Legeme og Sjæl, og det er Synd imod Kapt. Dam at stille ham op. Vi tager saa skaansomt paa ham som muligt. Han havde fortjent en bedre Afslutning, men det er ikke hans, men hans Meningsfællers Skyld«.

Senere replicerede han — stadig efter Dagbladets Referat — paa følgende skarpe Maade: »*Jeg* kan staa paa egne Ben; det er mere end Kapt. Dam kan. Han kan kun følge Trop, men da gælder det at følge den rigtige Trop«.

Dam selv lod de personlige Udfald ligge, men Skoleinspektør Jensen reagerede meget kraftigt, idet han spurgte, om Ingv. Jensen paa Rigsdagen vilde føre Kampen paa samme Maade; thi i saa Fald kunde intet ærekært Menneske give ham sin Stemme!

Ingv. Jensens ivrige Følgesvende fra Vælgermøderne: Savmøller N. P. Møller, Hjulmager M. P. Ipsen og Lærer Petersen, Pedersker, havde alle Ordet i den lange Diskussion for at anbefale deres Kandidat og angribe Dam, der efter N. P. Møllers Paastand havde stemt med Højre 60 Gange i sidste Samling. Efter en Del Interpellationer gik man til Kaaringen, hvor Jensen erklæredes for valgt, et Resultat, der fremkaldte Hurraraab; men Dam forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes N. Ingv. Jensen med 625 Stemmer, medens 459 stemte paa Dam. Den nyvalgte Rigsdagsmand takkede for den Tillid, der var vist ham. Han vidste, at han nu gik ind til en besværlig Virksomhed, men han vilde bestræbe sig for at røgte den til Fædrelandets Bedste. Han udbragte et Leve for Fædrelandet. Købmand H. C. Koefoed, Aakirkeby, bad Forsamlingen slutte sig til ham i en Tak til Kapt. Dam for hans lange Virksomhed for Kredsen. Et Leve for Dam, der ikke selv var til Stede, besvaredes med Hurraraab fra hele Forsamlingen.

De afgivne Stemmer fordelte sig saaledes mellem de 2 Kandidater:

	N. Ingv. Jensen	Dam
Aakirkeby	72	57
Aaker	100	137
Bodilsker	75	20
Pedersker	64	49
Povlsker	29	32

Neksø	55	40
Ibsker	43	21
Svaneke med Christiansø	11	29
Østermarie	90	47
Østerlars-Gudhjem	79	20
Rø	7	7

Det mest overraskende ved dette Valg er den ringe Deltagelse; kun 38,5 % af Kredsens Vælgere afgav deres Stemme; der stemte ikke engang saa mange ialt paa de to kæmpende Venstrekandidater, som 2 Aar før havde stemt paa Dam alene. Da der ikke kan være Tvivl om, at adskillige Højremænd denne Gang stemte paa Dam for at undgaa Ingv. Jensen — alene Tallene foran fra Højrebyen Svaneke viser dette — maa Venstre altsaa i stort Tal have holdt sig hjemme. Medens Bornholms Tidende slet ikke kommenterer Valget i Aakirkeby, peger baade Dagbladet og Avisen paa den svage Deltagelse uden dog direkte at angive Grunden hertil. Dagbladet skriver bl. a.:

»Kun de radikale var mødt fuldtallige, og de havde deres Folk organiserede. Derfor kunde de bringe Sejren hjem denne Gang; men Valget kan ikke betragtes som nogen paalidelig Maalestok for Fremtiden; thi alle de Stemmer tilsammen, der blev afgivne, var et langt mindre Stemmetal, end det, der før faldt paa Kapt. Dam alene«. — I Avisen hedder det (om Ingv. Jensen): »Repræsenterer han Flertallet af Vælgerne? Ak nej. Ved Valget i 1890 blev afgivet ialt over 1500 Stemmer, og nu blev Jensen valgt med 600 Stemmer. Med andre Ord, han har Majoriteten imod sig, og det turde derfor være vanskeligt for ham nu at paastaa, at det er Alliancen mellem Højre og Moderationen, der fældede Dam«.

For mig staar det som i det væsentlige rigtigt, naar Dagbladet hævder, at Ingv. Jensens Tilhængere var mødt fuldtalligt, og Aarsagen til, at saa mange blev hjemme, maa herefter tages som et Tegn paa, at den Opfattelse, som Ingv. Jensen noget brutalt gav Udtryk for, at Dam ikke længere magtede Rigsdagshvervet, var vidt udbredt i Kredsen. At Dam tog sit Fald personlig nær, er forstaaeligt; det virkede saa meget stærkere, som Valget iøvrigt Landet over gav Sejr for den moderate Politik. Hertil kom den bitre og personlige Maade, paa hvilken Kampen imod ham var blevet ført, særlig fra Ingv. Jensens

Side; det var egnet til at efterlade en Brod i Sindet; men det var for Resten ikke Kapt. Dam alene, der huskede den Medfart, hans Modkandidat gav ham. Roller byttes jo tidt om, og knap to Decennier senere, da Ingv. Jensen var naaet den Alder, som Dam havde i 1892, beskyldte en ung Mand — den, der skriver disse Linier — ham for Moderation og søgte at fortrænge ham fra Kredsen. Ingv. Jensen beklagede sig da over personlig haardhændet Behandling; adskillige, som havde været med i 1892, kom da til mig og sagde: Det er ingenting imod, hvad han selv bød Kapt. Dam. Jeg paastaar ikke, at de havde Ret, men jeg mener blot, at det viser, at saadant noget huskes længe.

Efter Arilvalget hændte i Løbet af 1892 meget lidt af politisk Interesse her paa Øen. Den 5. Juni holdt Højre Grundlovsfest i Sommerlyst ved Rønne med Taler af Oberstløjtnant Andresen, Toldinspektør Juul og Landstingsmand Jensen, medens de to Venstrefløje i Fællesskab festede i Stampen; her talte Folketingsmand Blem og Lærer P. Dam. Tilslutningen var begge Steder god.

Den 16/7 holdt Socialdemokratisk Forbund for Rønne og Omegn en stor Stiftelsesfest. Foruden en Fagforeningsmand fra København, Forretningsfører H. P. Hansen, mødte de 2 Folketingsmænd Blem og Ingv. Jensen frem som officielle Talere, og Redaktør Smidt fungerede som Festens Dirigent.

De 2 Venstrerigsdagsmænd betonede vel meget tydeligt — især Ingv. Jensen — at de ikke var enige i alt, hvad Socialdemokraterne fremførte, men deres Udtalelser var prægede af megen Velvilje imod den socialdemokratiske Bevægelse. Ingv. Jensen anbefalede Arbejderne at »gaa sindigt til Værks; da vilde der vindes flere og flere for deres Sag. Det var ikke nok at have Fremtidsdrømme, det gjaldt først og fremmest om, at Arbejderbevægelsen blev ledet saaledes, at Arbejderne i Nutiden fik noget reelt Udbytte af den«. (Bornh. Tid. 18/8 1892).

Den 28/9 skulde den første Fagforeningsfane indvies her paa Øen. I den Anledning kom Maler Jens Jensen, den senere Overpræsident for København, herover for at tale ved Festen, der holdtes paa Hammeren. Det var en agitatorisk, men saglig og afdæmpet Tale. I Bornholms Tidendes Referat hedder det bl. a.:

»Det er naturligt, at hver Stand søger at værne sine Interesser; derfor vælger Landboerne Landmænd til at repræsentere dem. Men det er ligesaa naturligt, at Arbejderne gør det samme.

»Men vi er kun simple Arbejdere« hører man jævnlig indvendt fra Arbejdernes Side. Dette er en Fejl. En Arbejder er ikke »simpel«, fordi han er Arbejder. De simple Folk, det er dem, som lever af andres Arbejde. Kun de rige har Interesse af at modarbejde Socialismen. Denne vil bringe Sikkerhed ind i Samfundets Husholdning. Vi vil naa vort Maal ad den rolige Udviklings Vej, ved efterhaanden at indføre Reformer i socialistisk Retning, f. Eks. naar en Ejendomsbesidder maa gaa fra Gaarden, saa kan Staten opkøbe saadanne Ejendomme i Stedet for at de gaar over paa Kapitalisternes Hænder. En Reform i den Retning vil slet ikke være mere gennemgribende end de store Landboreformer i Slutningen af forrige Aarhundrede. Vi Socialdemokrater vil ikke med Vold og Magt omstyrte Samfundet, vi vil blot skaffe enhver Arbejder en betrygget Stilling. Vi vil fremme Oplysning; thi vi ved, at Fremskridt følger med Oplysning. Vi vil have Sygepleje og Alderdomsforsørgelse ordnet paa en bedre Maade end nu. Jeg vil bede alle Arbejdere og alle rettænkende Borgere om at slutte sig til Socialismen, eller i det mindste tænke over det og sætte sig ind i den«.

Avisen omtalte denne Faneindvielse og dens Festtaler meget haanligt og mente iøvrigt, at der ikke var nogen Fremtidsmuligheder for Socialdemokratiet paa Bornholm. Bladet skriver bl. a.: »Det er ret betegnende, at det er oppe ved Hammeren, Fanen først blev plantet. Ligesom man deroppe til daglig Brug hakker løs paa den gamle og solide Stengrund uden dog nogensinde at faa Bugt med den, saaledes vil Socialismen nu ogsaa begynde sit Hakkearbejde paa Øens Arbejderstand uden dog, spaar vi den, nogensinde at faa Bugt med den sunde Fornuft, som findes hos vor Arbejderstand. Thi den sunde Fornuft er Socialismens værste Fjende«.

Redaktør Smidt gik i den Anledning stærkt i Rette med Højrebladet, idet han bl. a. skrev: »Den Ordfører, Maler Jensen fra København, som Socialdemokraterne ved Indvielsen af deres Fagforeningsfane havde valgt, danner ved den rolige, dygtige, besindige, alvorlige og ingenlunde udfordrende eller ophidsende Maade, hvorpaa han tolker sit Syn paa, hvad der kan forbedre de arbejdende Klassers Kaar, en velgørende Modsætning til den haanende og arrige, man kan næsten sige sjofle Maade, hvorpaa »Avisen« omtaler Fagforeningens i alle Maader sømmelige og værdige Optræden ved Faneindvielsen. »Avi-

sen« nærer aabenbart den enfoldige Mening, at den ved Haan og tomme Floskler kan besværge den socialdemokratiske Bevægelse; men der skal sikkert mere til«.

Der vises i det hele i disse første Aar af Socialdemokratiets Optræden her paa Øen fra ledende Venstremænd megen Velvilje overfor den nye Bevægelse. Man havde naturligvis ikke tænkt sig Muligheden af, at denne spinkle og skrøbelige Pusling skulde vokse op til den Kæmpe, som det bornholmske Socialdemokrati siden blev.

31. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND BLEM, N. INGV. JENSEN OG M. P. JENSENS VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGERNE 1892—93 OG 1893—94.

I Rigsdagssamlingen 1892—93, den første efter det Valg, der manifesterede Vælgernes Bekræftelse af Forligspolitikken, forelaa et meget betydeligt Antal Lovforslag til Behandling. N. Ingv. Jensen mødte her første Gang paa Tinge, og som det er naturligt for en nyvalgt Rigsdagsmand, holdt han sig ret stærkt tilbage; han havde kun Ordet 4 Gange; ogsaa Antallet af Udvalgspladser var 4. De to vigtigste af disse var i Udvalg, der behandlede henholdsvis Seminarieloven og Lovforslaget om Handel med og Opbevaring af Giftstoffer. — M. P. Jensen talte lige saa tidt i Landstinget som N. Ingv. Jensen i Folketinget; hans Taler angik alle lokale, bornholmske Emner; han sad i 3 Udvalg: det ene behandlede Valgloven; det andet et Lovforslag om Jordemødres Vederlagsforhold og det tredie Regler for Sprængstoffers Opbevaring etc. — Blem var ogsaa i denne Session uden Sammenligning den af de 3 Repræsentanter her fra Øen, der deltog mest intensivt i Rigsdagsarbejdet. Han talte 26 Gange og sad i 6 Udvalg. Blandt disse var det vigtigste et Udvalg, som var nedsat til Behandling af en Række Lovforslag om Anlæg af nye Jernbaner; paa dette Tidspunkt myldrede Kravene fra lokal Side frem om Jernbaneforbindelser; blandt de Egne, der saaledes meldte sig, var ogsaa Bornholm, hvad senere vil blive omtalt nærmere. Paa Jernbanelovgivningens Omraade fik Blem dog ikke nogen førende Stilling. Endvidere sad han i 2 Udvalg angaaende Lovforslag om Oprettelse henholdsvis af en industriel Kreditforening og en ny Kreditforening for Landejendomme. Som omtalt i hans Bio-

grafi havde han allerede paa dette Tidspunkt stor Indsigt i Konverterings- og Laaneforhold, og ved flere af hans Taler i denne Samling ydede han paa sagkyndig Maade en Indsats ved disse Spørgsmaals Behandling. — Dernæst var han Medlem af et Udvalg om Tilsyn med Dampkedler, men de Spørgsmaal, han i denne Session som tidligere særlig gav sig af med, var dog Lønningssager. Regeringen mødte som sædvanlig med en Række Lovforslag om visse Ændringer i Lønningerne ved forskellige Styrelser (Søværnet, polyteknisk Læreanstalt, Blindeinstitutterne, Døvstummeanstalterne, det offentlige Lægevæsen etc.). Man var endnu ikke naaet til at kodificere Lønningslovene og tage dem op med visse Aars Mellemrum til en samlet Revision; først 27 Aar senere naaede man til den Systematisering af dansk Lønningslovgivning, som resulterede i Lønningsloven af 1919, fælles for alle Statens Styrelser. I Rigsdagssamlingen 1892—93 blev Lønningslovene iøvrigt henvist til flere forskellige Udvalg; Blem var Medlem af to af disse og Ordfører for Lønningsforslagene for Blinde- og Døvstummeinstitutter.

Skønt denne Rigsdagssamling i udpræget Grad stod i Storpolitikkens Tegn, idet Fejden mellem det forhandlende Venstre og Forligsmodstanderne var paa sit højeste, gav Blem sig yderst sjælden af med at debattere Programpolitik; det var Lovgivningens Detailler, der havde hans Interesse, og her mødte han tungt bevæbnet med Tal, Sammenligninger og historiske Redegørelser. Derimod fremkom Aakirkebykredsens nyvalgte Folketingsmand i sin Jomfrutale, som han holdt den 13/10 1892 ved Finanslovens 1. Behandling, med en Del bidske Udfald mod Forligspartiernes Politik. N. Ingv. Jensen sluttede denne Tale saaledes: »Jeg vil anse (et Forlig med denne Regering) for den største Ulykke, der endnu var hændet i vort Land, thi jeg anser det for givet, at dermed vilde det Princip, som Regeringen har fulgt nu i en Række af Aar, være godkendt. Dermed havde Regeringen faaet Forladelse for alle de Synder, den har bedrevet i disse 7 Aar, og, som sagt, det vilde jeg anse for en Ulykke. Den Moral, der ligger til Grund for det, vilde jeg nødig se beseglet af det danske Folk. Jeg mener, at det er en Grundsætning, som skulde gennemtrænge alle, at Loven skal gælde for alle, store og smaa, og skal følges i Landet. Vi maa have Frihed til at forandre Lovene saa meget, som vi ville, men saa længe Loven er der, saa længe skal den respekteres. Der har jo saa at sige været Enstemmighed i hele Danmark tidligere om, at

vor Grundlov i den Henseende ikke er bleven respekteret af den nuværende Regering. Jeg vil ogsaa sige til det ærede Medlem (Bojsen), at det strider mod den lutherske Kirkes Principper. Det ærede Medlem er jo Teolog, saa han maa vide, at den lutherske Kirke har den Regel, at man ikke giver Forladelse til det Menneske, som ikke angrer sine Synder. Da jeg ikke har bemærket — jeg ved ikke, om det højtærede Medlem har det — at der hos den høje Regering har været nogen Anger over disse 7 Aars Regimente, og heller ikke hos de Herrer, der dele disse Anskuelser, men tværtimod har hørt den Trusel, at dersom de nu ikke gjorde Springet straks, vilde dette Forhold vare Aarhundredet ud; saa er der jo ingen Tegn paa Anger og Ruelse over Synderne, og derfor bør der heller ingen Tilgivelse finde Sted. Jeg anser det ganske vist for overordentlig sørgeligt, at vi ere komne ind under saadanne Forhold, og ogsaa for i højeste Grad unødvendigt, men naar vi een Gang ere komne ind i disse Forhold, maa vi ogsaa komme ud af dem, saaledes at det danske Folks Ære og Ret kan være hævdet.« (Folket. Forh. 1892—93, Sp. 158—60).

Herudover skal omtales, at N. Ingv. Jensen i en Debat om Adgang for Menighederne til at øve Indflydelse paa, hvem der skulde være Sognepræst, udtalte sig meget stærkt for en saadan Ordning af de kirkelige Forhold. Han gik endda et Skridt videre og hævdede, at det rigtigste vilde være, om Rigsdagen inddrog de kirkelige Midler i Statskassen »og saa fremtidig lod Præsterne leve med Menighederne paa apostolisk Vis.« (Folket. Forh. 1892—93, Sp. 1183—85).

Som allerede antydet, blev i denne Samling Rigsdagen præsenteret for et Forslag om Jernbane paa Bornholm. Det blev forelagt af Øens to Folketingsmænd med Blem som Ordfører. Hans Redegørelse var som sædvanlig meget udførlig. Han udtalte indledningsvis: »Tanken om at anlægge en Jernbane, som den her i Lovforslaget omtalte fra Rønne over Aakirkeby til Neksø, er ikke ny, den var allerede fremme i 1875, idet der blev indgivet et Andragende til Indenrigsministeriet af en Ingeniør Glæsner og Prokurator Petersen i Rønne om at erholde Koncession paa et saadant Baneanlæg. Der blev afholdt Møder omkring paa Øen for at faa nedsat et Udvalg, men det førte ikke til noget Resultat, navnlig fordi Anlægget af Baner den Gang var dyrere end nu for Tiden. Der blev senere i 1884 fra Rønne ogsaa arbejdet i den Retning. Et Udvalg havde Audiens hos

Indenrigsminister Finsen, der ogsaa lovede at lade Statsingeniøren afsætte en Banelinie i denne Retning, hvilket imidlertid ikke kom til Udførelse. For godt et Par Aars Tid siden var der en Del Borgere i Rønne, som tog sig af Sagen; der blev nedsat et Udvalg, og det blev overdraget Cand. polyt., Ingeniør Fagerlund at udarbejde en foreløbig Plan. Der blev holdt Møder omkring i Byerne og Sognene, for at man kunde tegne sig for en garanteret Kapital, og der blev saa tegnet en 4 pCt.'s Rentegaranti for en Kapital paa 475.325 Kr., idet Rønne Købstad tegnede sig for en Rentegaranti af 250.000 Kr., Aakirkeby af 50.000 Kr. og Sognene Nylarsker, Vestermarie, Aaker, Pedersker og Bodilsker en Rentegaranti, de 2 første Sogne henholdsvis paa 1 Kr. og 1½ Kr. pr. Td. Hartkorn, og de tre sidst nævnte paa 3 Kr. pr. Td. Hartkorn, saaledes at det samlede Beløb blev 7.013 Kr., der kapitaliseret udgør 175.325 Kr., som lagte til Byernes 300.000 Kr. udgøre 475.325 Kr. Der blev saa senere udarbejdet et detailleret Forslag, som jeg har her, og som støtter sig paa Nivelleringen i Marken. Det er blevet beregnet saaledes, at Banens Længde vil blive 5,28 Mil i alt, idet Hovedbanen nemlig bliver 4,624 Mil og Sidebanen til Almindingen 0,654. Anlægskapitalen, der er beregnet at skulle blive 168.000 Kr. pr. Mil i alt, deraf 132.500 Kr. til Anlægskaptial, 35.500 Kr. til Ekspropriationsudgifter; det vil i det hele give en Bekostning af 887.800 Kr. Da der nu er tegnet 475.325 Kr., saa er der altsaa et Restbeløb paa 412.500 Kr.; det er det, man paa et Par Tusinde Kr. nær har søgt at opnaa gennem denne Lov ved et Tilskud fra Staten, idet Lovforslaget gaar ud paa et Statstilskud paa 60.000 Kr. pr. Mil, som, hvad Forrentning angaar, ligestilles med den Kapital, hvoraf Kommunen yder Rentegaranti, og det halve af Ekspropriationsudgifterne som Gave, hvilket i alt bliver et Beløb paa 410.500 Kr. Der vil saa blive et Par Tusinde Kroner til Rest, og man mener, at det ikke vil blive vanskeligt at skaffe disse til Veje.« Han fremhævede dernæst, at det Terræn, hvorigennem Banen skulde gaa, var usædvanlig fladt, saaledes at den Jordmasse, der skulde udgraves, kun var ca. 11.000 Kubikfavne eller omtrent saa meget, som man ellers regnede med gennemsnitligt at skulle fjerne pr. Mil. Derfor blev Udgiften til Jordarbejde kun ca. 55.000 Kr. »Der er dernæst«, udtalte Blem, »heller ingen store Aaer eller Vandløb, som genere meget; der foreslaas kun 6 mindre Broer à 2.000 Kr., ellers kan man bruge Rørledninger, saaledes at

Jordarbejdet og Broerne etc. ikke vil koste mere end 106.000 Kr.« Om Almindingsbanen udtalte Blem: »Den lille Sidebane til Almindingen har man nærmest tænkt paa kun at bruge om Sommeren. Den vil have Betydning for lystrejsende og for Statsskoven Almindingen, som ligger midt paa Øen og er en stor Skov, hvis Værdi derved forøges. Der er beregnet at sælge Tømmer fra denne Skov til 21 Øre pr. Kubikfod, for 65.850 Kubikfod Tømmer og 10.000 Kubikfod Lægter og Spir, medens det i Statsskovene paa Sjælland anslaas til en Værdi af 25—26 Øre pr. Kubikfod, og der er Steder, hvor det endog gaar op til 30—40 Øre pr. Kubikfod. Det vil ses, at man ved dette Baneanlæg vil give Statsskoven Almindingen en betydelig større Værdi, hvis man nemlig ved Hjælp af Banen lettere vil være i Stand til at udføre Materialet til Købstæderne. Det kunde hænde, hvis Banen anlagdes, at der kunde blive indført mindre af Tømmer og Brædder fra Udlandet, navnlig til Byerne Rønne, Aakirkeby og Neksø. Det er derfor, man har tænkt sig denne Sidebane til Almindingeskoven anlagt. Den skal navnlig som sagt bruges om Sommeren. For øvrigt har man tænkt paa at anlægge Hovedbanen i Lighed med Skagensbanen, saaledes at man kun lader Togene fra hver Side køre to Gange om Dagen, maaske med Ekstratog om Søndagen i Sommertiden. Man kan jo paa en saadan lille Ø indrette sig, som man vil. Vi ville jo paa Bornholm ikke være afhængige af Statsbaner og lignende, der kræve Afgang og Ankomst til en bestemt Tid, hvorfor jeg ogsaa af denne Grund tror, at den lille Bane forholdsvis bedre kan betale sig end de store Baner, da der selvfølgelig skal langt flere Penge til at forrente de store og dyre Baneanlæg.« Om Banens Forrentningsmuligheder fremsatte Blem følgende Betragtning: »Man ser, at de Kommuner, som denne Bane gennemskærer, have en Befolkning af 21.115 Mennesker, idet Købstæderne Rønne, Neksø og Aakirkeby have 11.574 og Landkommunerne 9.541; det er ikke saa ganske lidt paa en saa ringe Strækning. Jeg tror derfor, at en saadan Bane som denne med Persontrafik og tillige med den Godstrafik, der vil blive der, maatte kunne betale sig, naar vi se hen til, at der findes Kaolinslemmerier, Chamottefabrikker, Stenbrud og Grusbakker, hvorfra der udføres Grus ligesom ogsaa fint Sand fra Stranden ved Snogebæk. Transporten heraf pr. Vogn bliver imidlertid fordyret saa meget, at der kunde udføres mere og sikkert tilføres

Banen en Del Trafik ad denne Vej, og jeg tænker mig derfor, at den maatte kunne forente sig.«

Indenrigsminister Ingerslev svarede, at han havde ladet en Statsingeniør undersøge Projektet, og at han var stemt for, at Banen blev anlagt overensstemmende med Planen.

Lovforslaget blev derefter henvist til det store Jernbaneudvalg, hvori en Række andre aktuelle Forslag om nye Baner var til Behandling, og af hvilket Blem som foran nævnt var Medlem. Her blev det med Tilslutning fra alle Sider optaget som en Paragraf i det store Kompleks af Jernbaneforslag, som Folketinget var villigt til at fremme, men Sagen naaede dog ikke i denne Samling til Vejs Ende. Da Forslaget kom til Landstinget, blev det henvist til et Udvalg, der ikke naaede at afgive Betænkning, inden Samlingen sluttede. Forinden havde iøvrigt Landstingsmand Villars Lunn — ved Forslagets 1. Behandling — udtalt sig meget skeptisk om Betimeligheden af at give Bornholm en Jernbane; man maatte kunne nøjes med en Sporvej mellem Byerne og iøvrigt lægge Hovedvægten paa at udvikle og forbedre Øens Havneforhold. — M. P. Jensen erklærede heroverfor, at han ogsaa tidligere havde næret visse Betænkeligheder ved, at der byggedes en Bane paa Øen, men at han efter at have gjort sig bekendt med den foreliggende Plan ikke nærede nogen Bekymring med Hensyn til dette Projekt, som han ansaa for at være bedre funderet end de fleste andre af de Jernbaneforslag, som Rigsdagen for Tiden behandlede.

Herudover var de bornholmske Havneforhold Genstand for en ret udførlig Behandling. I Omtalen af Rigsdagssamlingen 1891—92 er der gjort udførligt Rede for Rønne Byraads Plan om en Havneudvidelse og Andragendet til Staten om et Laan paa 200.000 Kr., der skulde være rentefrit samt afdragsfrit i 15 Aar. Dette vilde Regeringen stadig ikke gaa med til, men den stillede derimod i denne Samling Forslag paa Finansloven for det kommende Finansaar om, at der til Foretagendets Gennemførelse ydedes et Statstilskud paa 50.000 Kr., et Beløb som Folketinget forhøjede til 80.000 Kr. I Landstinget anbefalede M. P. Jensen dette Forslag og takkede Indenrigsministeren for hans Initiativ i denne Sag. — Medens Ønskerne fra Rønne saaledes blev mødt med Velvilje, gik det ikke saa godt med en Havneplan, som Gudhjem mødte med. Her havde man for en Del Aar tilbage opnaaet 2 Laan paa henholdsvis 30.000

Kr. og 10.000 Kr. fra Staten til Havneanlæg. Den Havn — Sydhavnen — var imidlertid ved Østenstorm umulig at anløbe, og man androg nu om et Statslaan paa 100.000 Kr. til Anlæg af en ny Havn, nord for »Gudhjemspynten«, som Baadene kunde søge ind i, naar den sydlige var blokeret. Ingvard Jensen anbefalede i Folketinget meget varmt dette Andragende, men Indenrigsministeren var imod det, og Folketingets Finansudvalg søgte da at tilvejebringe et Kompromis, idet man for at hjælpe Gudhjem indsatte en Tekstanmærkning, hvorefter Havnen i 20 Aar skulde være fri for at svare Renter og Afdrag af de foran nævnte Statslaan paa 40.000 Kr. Da Finansloven kom til Behandling i Landstinget, anbefalede M. P. Jensen at opretholde den i Folketinget indsatte Bestemmelse, og han fik i saa Henseende Støtte af Venstremanden Madsen-Mygdal, men Indenrigsminister Ingerslev forlangte Hjemmelen strøget, særlig under Henvisning til, at der savnedes Oplysninger om, hvorledes Forholdene vilde blive, naar Gudhjem fik to Havnebassiner, og Landstingets Flertal fulgte Ministeren.

Endvidere omtalte begge de bornholmske Folketingsmænd Kampen mod Sælhundene. Det blev stærkt fremhævet, at ligesom Staten havde ofret store Midler paa at bekæmpe Landbrugets Skadedyr, Oldenborrerne, maatte Fiskerne ogsaa have Krav paa offentlig Støtte for at komme Sælerne til Livs. Ingvard Jensen anslog det Tab, som disse Dyr aarlig forvoldte de bornholmske Fiskere til ca. 300.000 Kr., og Blem nævnte som Eksempel, at en bornholmsk Fisker i Løbet af 2½ Maaned havde fanget 23 Laks, men i samme Tid faaet 73 Laksehoveder, idet Sælhundene havde taget Resten. I nogle Aar havde man ved Hjælp af en Statsbevilling opnaaet en ret betydelig Nedkæmpning af Sælerne, men dette var gaaet i Staa, efter de to Folketingsmænds Mening paa Grund af Vrangvillie fra Ministerens Side. — Heroverfor hævdede Ministeren, at det var de bornholmske Fiskeres egen Skyld, at Kampen mod Sælerne var strandet, idet Ministeriet som Betingelse for at benytte Statsbevillingen til Præmie for dræbte Sæler havde forlangt Kontrol med Sagen, og dette havde Fiskeriforeningen, hvis Formand paa dette Tidspunkt var Kontrollør Stub i Neksø, modsat sig.

Endelig skal nævnes, at Ingvard Jensen gjorde sig til Talsmand for en Dampskibsrute mellem Bornholm og Nordtyskland. Han udtalte herom bl. a.: »Det er en utallig Mængde

svenske Fiskere, som søge til Bornholm, og som Følge deraf tilføres der Landet en stor Masse Sild, hvis Fangst jo er den væsentligste Indtægt for de bornholmske Fiskere; men det medfører, at Prisen bliver meget lav, og til sine Tider kan Fisken ikke afsættes til nogen Pris. Dersom Afsætningsforholdene var bedre, dersom der var større Marked for Fiskeriprodukter, var der Mulighed for at afhjælpe Misforholdet paa den Maade; men af den Masse Fisk, som føres til Landet, kunne Bornholmerne kun forbruge en meget ringe Del, og Markedet for alt det øvrige er Kjøbenhavn. Medens det i en Aarrække gik an, at de kunde afsætte Sildene i røget Tilstand i Kjøbenhavn, er det i de senere Aar blevet værre og værre, og ikke sjældent er det saa, at disse Produkter, som leveres fra Bornholm, bliver kørte ud paa Lossepladserne paa Amager, hvorved der foranlediges meget betydelige Tab. Af den Grund har man paa Bornholm tænkt paa, om det ikke var muligt at faa Forbindelser andre Steder, navnlig i Tyskland, hvor man maa kunne afsætte en betydelig Del af den Fisk, som fiskes, og derved raade Bod paa den Nød som findes hos Fiskerne, og som efterhaanden bliver større og større. Man har i den Anledning andraget paa at faa 50.000 Kr. i 2 Aar til at forsøge en Dampskibsforbindelse med Tyskland, men jeg har idag faaet Meddelelse fra Bornholm om, at den højtærede Indenrigsminister har nægtet at gaa ind paa denne Bevilling. Dette Andragende har været fremsat to Gange før, første Gang fra Bornholms Fiskeriforening, anden Gang fra den landøkonomiske Forening paa Bornholm og nu tredie Gang igen fra Fiskeriforeningen. At Landboforeningen har været med til at andrage derom, er saa naturligt, idet en saadan Forbindelse utvivlsomt ogsaa vil have betydelig Indflydelse paa Landboforholdene og skabe lettere Vej til et stort Marked af de Landbrugsprodukter, som findes paa Bornholm.« (Folket. Forh. 1892—93, Sp. 153).

Indenrigsministeren kunde imidlertid ikke gaa ind paa Folketingsmandens Betragtninger. Statstilskudet vilde udgøre 100 Kr. pr. Rejse, eller 10 Kr. pr. Mil, Dampskibet skulde sejle, og det var altfor uforholdsmæssig meget. Han maatte henvise Bornholmerne til selv at sætte dette Foretagende i Gang; saadan maatte man andetsteds i Landet.

I den for dansk Politik saa betydningsfulde Rigsdagssamling 1893—94, der som bekendt bragte det længe ventede storpolitiske Forlig, hvorved Provisorietiden afsluttedes, deltog begge

de bornholmske Folketingsmænd livligt i Tingets Forhandlinger; Blem havde Ordet 33, Ingvard Jensen 20 Gange. Øens Landstingsmand, M. P. Jensen, talte derimod kun 4 Gange, og alle hans Udtalelser angik lokale Emner. For Blems og Ingv. Jensens Vedkommende udgjorde ogsaa de særlige bornholmske Emner en væsentlig Bestanddel af deres Bidrag til Rigsdagstidendes Stof, men de havde ogsaa adskillige andre Strænge paa deres Bue. Saaledes viste Ingv. Jensen — iøvrigt ligesom Forgængeren Kaptajn Dam — stærk Interesse for en Afløsning af Apotekerprivilegierne; han gjorde sig til Talsmand for visse generelle Regler for Udlændinges Optagelse paa de aarlige Indfødsretslove, og han havde Ordet for at anbefale en forbedret Seminarieundervisning. — Blem havde Ordet om ikke mindre end 14 forskellige Lovforslag. Særlig skal nævnes hans Indlæg ved Behandling af forskellige Kreditforeningsforslag og ved Lovforslaget om Oprettelse af en dansk Hypotekbank. Men i denne Samlings storpolitiske Debatter tog ingen af de bornholmske Rigsdagsmænd Del.

Med Hensyn til Udvalgspladser skal oplyses, at Blem opnaaede 7, N. Ingv. Jensen og M. P. Jensen hver 5. Blem sad i 3 forskellige Kreditforeningsudvalg — det ene af disse var han Formand for — og i 2 Lønningsudvalg; desuden i Udvalget om Strandingsloven og et Udvalg om Tilsyn med Dampkedler. Han var Udvalgsordfører for et Lovforslag; det handlede om Fyrvæsenets Lønningsforhold og naaede at blive ophøjet til Lov. Ingvard Jensen sad i Udvalgene om Handel med Giftstoffer, Afgift af Apotekerprivilegier (i disse 2 Udvalg var han Sekretær), Meddelelse af Indfødsret, Oprettelsen af et Statsseminarium for Kvinder samt i et færøisk Udvalg. M. P. Jensen sad i Udvalgene om Handel med Sprængstoffer, Forsvar ved Krigsretter, Statskassens Bidrag til Amtsrepartitionsfonde og Valgkredsloven.

Det vigtigste bornholmske Spørgsmaal var i denne som i den forrige Samling Jernbaneanlægget fra Rønne til Neksø. Det havde i Samlingen 1892—93 faaet sin Plads blandt de private Jernbaneanlæg, som baade Regeringen og begge Ting var enige om at fremme, men selve Privatbaneloven, hvor det var blevet inkorporeret, var ikke naaet frem til Vedtagelse. Den blev nu af Regeringen ved Samlingens Begyndelse forelagt i Landstinget; efter Vedtagelsen her og Lovforslagets Overgang til Folketinget skete der det ejendommelige, at Ingvard Jensen,

der oprindelig sammen med Blem havde indbragt Forslaget om den bornholmske Jernbane, optraadte som Modstander af at anlægge Banen. Der var i Mellemtiden paa Bornholm sat en stærk Bevægelse i Gang for at hindre dette Baneanlæg. Handelsstanden i Neksø havde altid været imod den, idet man frygtede for, at den skulde gavne Rønne paa Neksø Bys Bekostning; derfor havde Neksø ogsaa hele Tiden — som den eneste Kommune i Banens Opland — nægtet at være med til at tegne nogen Del af Anlægskapitalen. Man havde ogsaa en Tid ment, at man kunde skabe afgørende Vanskeligheder for Jernbaneplanens Realisation ved at modsætte sig, at Endestationen kom til at ligge paa Neksø Kommunes Grund. Da man blev klar over, at man i saa Fald vilde faa en Station nær Bygrænsen, paa Bodilsker Kommunes Grund, gik man dog ind paa, at Stationen blev anbragt inde i Byen, nær Havnen, der som Institution tegnede en mindre Garantikapital. Men Stemningen i Neksø var stadig fjendtlig indstillet overfor hele Planen, og disse Synspunkter deltes af alle dem, der havde Forbindelse med det østbornholmske Dampskibsselskab, og paa en Generalforsamling, som dette Selskab holdt i Hasle i Sommeren 1893, blev det besluttet at sætte en Adresse i Gang for at slaa Baneplanen ihjel som skadelig for Nordlandet, Neksø og Dampskibsselskabet. Det lykkedes ved en energisk Agitation at tilvejebringe 1650 Underskrifter, deraf ca. 320 fra Neksø, en Del fra Vestermarie, Poulsker og Bodilsker, men Resten fra Kommuner, som laa helt udenfor Banens Opland. Adressen blev indgivet til Landstinget, hvor M. P. Jensen erklærede, at der ikke var nogen Grund til at tage Hensyn til denne Henvendelse, da der saa godt som ingen Underskrifter var fra de Kommuner, der havde særlig Interesse af Banen. Men helt anderledes stillede Aakirkebykredsens Repræsentant sig, da Lovforslaget kom til Behandling i Folketinget. Han erklærede, at han ganske kunde slutte sig til den i Adressen hævdede Opfattelse, og han bebudede, at han ved Forslagets 2. Behandling vilde stille et Ændringsforslag om, at den bornholmske Bane gik ud. Ja, han gik endog saa vidt, at han udtalte: »Jeg har altid haft den Overbevisning, at en Bane paa Bornholm paa ingen Maade kunde betale sig, og jeg har været overbevist om, at den heller ikke vil kunne gøre væsentlig Nytte. Derimod har det været min Mening, at den i flere Henseender for vor Udvikling derovre kunde virke skadelig«. (Folket. Forh. 1893

—94, Sp. 4986). I sin videre Polemik imod Banen udtalte Ingv. Jensen, at »da vi paa Bornholm have højst 2 Mil til vore Byer, og det er kun meget faa, der have det, for de flestes Vedkommende er der kun 1—1½ Mil, saa er altsaa Afstanden til Søkøbstæderne ikke saa lang, at det kan medføre nogen synderlig Ulempe for os. Det, som det gælder om paa Bornholm, er, at vore Havne og vore Forbindelser med Omverdenen, navnlig ved Hjælp af Dampskibe blive saa fyldige som muligt. Naar vi kunne faa det, komme vi nok gennem Landet, men jeg frygter, at dersom vi faa en Jernbane paa Bornholm, saa vil det rigtignok tage en anden Vending med Hensyn til Havne og andre Forhold«.

Ingvard Jensen oplyste iøvrigt, at han havde været ovre i sin Valgkreds til en Række Møder, hvor der flere Steder havde vist sig afgjort Oposition imod Banen, og ikke en eneste Røst oplod sig til Fordel for den!

Det kan ikke forundre, at Blem gav sin Kollega et bidsk Svar. Han mindede med megen Virkning om, at Ingv. Jensen i den forrige Samling havde været hans Medforslagsstiller, da Forslaget blev indbragt i Tinget. Den Adresse, som Ingv. Jensen var blevet saa bange for, at han nu indtog et stik modsat Standpunkt, beroede efter Blems Opfattelse for de fleste Underskriveres Vedkommende paa en Misforstaaelse, idet man var gaaet ud fra, at man gennem Amtsskatten skulde bidrage til Banen. Men saaledes var Forholdet ikke; Bornholms Amt var holdt helt udenfor. Ogsaa fra anden Side maatte Ingv. Jensen døje en Del spydige Bemærkninger, og ved Afstemningen blev hans Forslag om at gaa imod Rønne—Neksøbanen forkastet med 56 Stemmer imod 12. — Under 8/5 1894 blev Forslaget, hvorpaa der fandtes Hjemmel til at yde Statslaan og Koncession til en Jernbane fra Rønne over Aakirkeby til Neksø med Stikbane til Almindingen, ophøjet til Lov.

Mange Rigsdagsmænd har i Aarenes Løb lidt Skibbrud paa lokale Spørgsmaal, der delte deres Vælgere uden Hensyn til Partipolitik i indbyrdes kæmpende Lejre. Ingvard Jensen var i Spørgsmaalet Rønne—Neksøbanen ude for en vanskelig Sejlads: Neksøboerne var som omtalt stærkt imod denne Bane, Vælgerne i Aakirkeby og omliggende Sogne ønskede den anlagt, medens man i Kredsens nordlige Sogne helst saa den opgivet. I sine Forsøg paa at klare disse Vanskeligheder viste han sig ikke behændig. Havde han først i 1893 været med til at stille For-

slag om denne Banes Anlæg, virkede det alt andet end tilforladeligt at gaa saa haardt imod det samme Forslag, som han gjorde Aaret efter. Denne Manøvre voldte ham ogsaa i de kommende Aar betydelige Bryderier.

I denne Samling rejste Blem paany Kravet om et Statstilskud til Rutsker Sogn i Anledning af de Udgifter, der var paaført dette, ved at Kirketaarnet af Synsmyndighederne var »udsat« til Restaurering og Ombygning. Dette havde kostet denne fattige Kommune ca. 27.000 Kr., hvoraf Renter og Afdrag tyngede haardt paa Skatteyderne; han bad om, at Staten vilde forstrække dem med et Tilskud paa 6.000 Kr. Kultusministeren og Finansministeren afviste imidlertid Anmodningen, der heller ikke blev støttet fra anden Side, og Blem undlod at føre sit Ændringsforslag frem til Afstemning. Paa lignende Maade gik det Ingv. Jensen i en tilsvarende Sag, nemlig om Statstilskud til Rø Kommune, der havde haft en Udgift paa ca. 40.000 Kr. til ny Kirke og Taarn. Ingv. Jensen klagede særlig over, at Synsmyndighederne havde tvunget Kommunen til at opføre det nye Taarn i samme Størrelse som det gamle for at bevare den arkitektoniske Tradition, hvilket havde medført en Udgiftsforøgelse paa henved 10.000 Kr. Ingv. Jensen benyttede Lejligheden til en voldsom Kritik over den Tvang, som de kirkelige Bygningsautoriteter udøvede overfor de lokale Myndigheder, der ved denne Fremgangsmaade paaførtes utilbørlige Byrder, væsentligst fordi der vistes en Respekt for gamle Stilarter og arkitektoniske Særheder, der intet havde med det praktiske Livs Krav at gøre. Ingv. Jensen fik imidlertid ikke Medhold hverken i sine almindelige Betragtninger eller i sit Krav om Tilskud til Rø.

Dernæst var ogsaa i denne Samling Spørgsmaalet om Statsstøtte til Havneanlæget nord for »Gudhjemspynten« til Debat. Det lykkedes Ingv. Jensen trods Ministeriets Modstand at faa vedtaget i Folketinget, at Gudhjem skulde sættes i Stand til at foretage dette store Arbejde, ved at der tilstodes Havnen Rentefrihed i 20 Aar af de ca. 40.000 Kr., man allerede tidligere havde oppebaaret i Havnelaan. I Landstinget forlangte Trafikministeren, at denne Bestemmelse skulde gaa ud, og Flertallet i Landstingets Finansudvalg fulgte Ministeren, men M. P. Jensen talte i Salen varmt for, at Hjemmelen opretholdtes. Ved Afstemningen stod Stemmerne lige, saaledes at Ændringsforslaget om, at Bevillingen skulde bortfalde, var forkastet.

32. BORNHOLMSK POLITIK 1893—94.

Det var kun faa Aar siden, at der her paa Øen — som de fleste andre Steder i Landet — kun var eet politisk Skel, nemlig det, som skilte Højre og Venstre fra hinanden. Dette var til Gengæld saa dybt og skarpt, at gamle Venner var blevet Fjender, Brødre hadede hinanden. Al politisk Interesse var knyttet til Kampen mellem Ministeriet Estrups Tilhængere og Modstandere. Ser vi paa Forholdene i 1893—94, var Stillingen væsentlig forandret. Det, som nu samlede mest Opmærksomhed om sig og var Genstand for de politiserende Vælgeres Diskussioner, var Brydningen mellem de 2 Venstreretninger. Højre eksisterede selvfølgelig stadig, og dets Organ, Bornholms Avis, havde vedvarende det største Holdertal af de bornholmske Dagblade, men alle vidste nu, at Partiet aldrig kunde faa en Mand valgt i de bornholmske Folketingskredse, og der var jo længe til, at man skulde til at prøve Kræfter om Landstingsmandatet. Men hvem vilde blive den stærkeste i Brydetaget mellem Blem og Smidt? Var det sandt, som Bornholms Tidende paastod, at Bojsens Politik vilde ende med en Godkendelse af Provisorierne? Skulde man være glad ved Forhandlingspolitikkens Lovgivningsresultater, eller skulde man vise dem fra sig som Frugter af onde Kræfters lyssky Værk? Det var det politiske Spørgsmaal, som stærkest optog Sindene.

Iøvrigt var 1893 et forholdsvis stilfærdigt Aar i Bornholms Politik. Hverken Blem eller den nye Repræsentant for Aakirkebykredsen holdt Møder med deres Vælgere. Derimod arrangerede Grundlovsværneforeningen enkelte politiske Sammenkomster. Saaledes holdtes der den 5/2 1893 efter Indbydelse af den nævnte Forening et Møde hos Gaardejer N. Jørgensen, Tvillingsgaard i Vestermarie. Folketingsmand Blem og Lærer P. Dam var annoncerede som Talere, men i den strenge Vinter i Begyndelsen af 1893 afbrød Isen i mange Uger al Forbindelse med Bornholm, og Blem, der i denne Tid opholdt sig i København, kunde ikke komme til Mødet i Vestermarie. Der var derfor ingen til at forsvare den moderate Politik, som Lærer P. Dam angreb med stærke Ord. »Valget har meget uddybet Kløften i Venstre«, udtalte han, »de moderate Folketingsmænd, der blev valgte ved Højres Hjælp, sidde af Højres Naade og maa vente at falde næste Gang. Man maa være imødekommende for at vinde Højre, siger man, men hvad hjælper det, naar man saa bryder med sine tidligere Meningsfæller og med

Venstres Principper? I den senere Tid har Lars Dinesen spillet den Rolle at skulle fremkalde Forstaaelse. Men hvem kan have Tillid til det, der foregaar under Ledelse af en saadan Politiker, der har været en af Provisorismens faste Støtter, Forsvarere og Agitatorer?« Senere havde Redaktør Smidt Ordet for at bebrejde de moderate, at de »havde villet slaa Haanden af det Blad, Bornholms Tidende, der dog netop var saaledes, som de selv havde været med til at opdrage det, og af den Mand, der havde været deres Leder, ja, om muligt, drive dem begge paa Porten.«

Paa Grundlovsdagen 1893 holdt Venstre Fest i Stampen, mens Højre samledes i Sommerlyst. Ved Venstrefesten repræsenterede den senere Folketingsmand for Københavns 4. Kreds, Hørupperen Gustav Philipsen, den radikale Fløj, Blem den moderate. Philipsen gik Kredsens Folketingsmand ret skarpt paa Klingen, idet han hævdede, at det ikke var nok at erklære, at man ikke vilde Forlig med Estrup. »Hr. Blem og ligesindede har med deres gamle gode Venstrenavn den Opgave at dække over, hvor Sammensmeltningen skal hen«. Blem udtalte heroverfor, som han havde gjort adskillige Gange før, at han aldrig vilde »gaa med til noget Forlig med denne Regering eller rettere sagt med dette System; thi hvad kan det nytte at klinke sammen, hvad ikke hører sammen?«. (Bornh. Avis for 6/6 1893).

Avisen knyttede den ikke helt ubegrundede Bemærkning til denne Udtalelse, at det herefter ikke var let at se, hvad der egentlig skilte Blem fra »de radikale«. Givet var det i hvert Fald, at Blem ved denne og en Række lignende Udtalelser havde bundet sig selv til at gaa imod et Forlig af den Art, som faa Maneder efter blev sluttet mellem Højre og hans Partis Førere. Men det er lidt vanskeligt at forstaa, at han med denne afvisende Holdning overfor den Forligspolitik, der var under Udvikling, havde sat saa store Kræfter ind paa at udbygge det moderate Venstres Stilling her paa Øen, bl. a. ved Oprettelsen af et særligt Dagblad.

Højres Grundlovsfest i Sommerlyst havde et mere stilfærdigt Forløb end de nærmest foregaaende Aar. Processionen fra »Danebrog« var nu udgaaet af Programmet. Tilslutningen synes heller ikke at have været stor. Oberstløjtnant Andresen talte for Kongen, Løjtnant Holm, Simblegaard, for Fædrelandet, og Adjunkt Øllgaard for Grundloven. Han advarede imod

at »fylde vore Medmennesker med Ideer, som ikke passe for denne Verden, som Ideerne om Krigenes og Fattigdommens Afskaffelse paa Jorden«, og han appellerede iøvrigt til Vælgerne om at gøre Højre til »et kongetro, fædrelandsbegejstret, frihedselskende, forsonligt og arbejsomt Parti samt et Parti af Virkelighedsmennesker«.

Efter Christen Bergs Død i November 1891 og Hørups Fald i Køge ved Valget i April 1892 havde den unge Lærer J. C. Christensen fra Stadil overtaget Førerskabet i Venstres radikale Fløj, og han drog tidt paa Agitationsrejser rundt om i Landet. I Juni 1893 kom han til Bornholm, hvor han holdt Møder i: Neksø (den 17/6), Aakirkeby (den 18/6), Rønne (den 19/6) og Hasle (den 21/6). Alle Møder var forholdsvis vel besøgte; Antallet af Deltagere opgives saaledes: Neksø 300, Aakirkeby 400 og Hasle 150. De af J. C. Christensen forfægtede radikale Standpunkter syntes at være i overvejende Flertal paa alle 4 Møder, ogsaa de 2, der blev afholdt i Blems Kreds. Til Højre mærkede man intet, selv om naturligvis en Del af Partiets menige Vælgere var mødt for at se og høre den nye politiske Fører, som allerede paa dette Tidspunkt havde samlet ikke saa lidt Opmærksomhed om sig, selv om han i Almindelighed omtaltes ret overlegent af sine politiske Modstandere. Avisen bragte ikke noget egentligt Referat fra Møderne. Til Belysning af disses Forløb og den Situation, som paa det Tidspunkt forelaa, skal nærmere omtales det første og største Møde, der som nævnt afholdtes i Neksø.*)

Det indlededes af Redaktør Smidt med en Velkomsttale, hvori det hed: »Der lyder iblandt os en Del Røster, som siger: »Lad os bare faa Ro, saa bliver alt godt«. Ro kan ganske vist være god, men der kan ogsaa være Fare ved den. Indbyderne til disse Møder har ment, at det under de nuværende Forhold var godt at faa lidt Uro«.

Derefter talte J. C. Christensen, der erklærede, at det, som dannede den dybe Forskel mellem Højre og Venstre, var Forholdet til den almindelige Valgret, paa hvilket »vor Frihed, vor Fremtid beror«. Han forsvarede Venstres Samarbejde med Socialdemokraterne og fortsatte: »Saaledes stod hele Venstre, ogsaa de moderate, indtil 1890. Da vendte de moderate sig til Højre og skraalte op om dette: Vogt jer for Socialisterne. Saa

*) Citaterne er fra Bornholms Tidende af 20/6 1893.

kom Valget, Højre vandt, de Moderate vandt. Da tænkte man: Nu kommer Reformerne, de af de moderate bebudede Reformer, som ingen havde set Magen til siden 1789. Det er nu godtgjort, at de moderate vilde Forliget, det ved alle; det nytter intet at kalde det Mistænkeliggørelse længere, som man havde gjort tidligere. Vi i Venstre sagde: Den første og væsentligste Hindring for at komme ind i lovordnede Tilstande er Ministeriet og det System, som det repræsenterer. Derfor kan vi ikke være med til at give nogen Finanslov til denne Regering. Vi sige: Dette Ministerium maa gaa sin Vej. Naar vi da faa et grundlovstro Ministerium, er det Tid at forhandle om Garantier«.

J. C. Christensen sluttede med et stærkt besvaret Leve for den almindelige Valgret, og derefter talte Kredsens Folketingsmand N. Ingv. Jensen; han sagde bl. a.: »Vi vil Enighed paa det gamle Grundlag, at Forfatningen skal respekteres, og at den Regering, som har krænket Forfatningen, skal bort. De Ord Fred og Forlig lyde jo godt, og det er ikke saa underligt, at nogle blive bedaarede af det. Men det gaar i Folketinget og det politiske Liv som i det private Liv, at der er visse Omraader, hvor vi ikke kan slutte Forlig. Det er, naar selve Betingelserne for Livet bliver angrebne. Lad os mane hverandre til at holde ud, til Sejren er vunden.«

Derefter holdt Folketingsmand Blem en overraskende skarp Tale imod Planen om et Forlig, hvorved Ministeriet forblev ved Magten. Blem udtalte bl. a.: »Et Forlig med Estrup vilde være en Ulykke for Landet. Dette tror jeg ogsaa de fleste Venstremænd paa Bornholm mener. Ved Forhandlingspolitik forstaar jeg, at vi søge at faa saa meget som muligt ud af den nuværende Situation, men ikke et Forlig, hvorved Estrup skulde kunne sige: Efter at jeg nu har regeret med Provisorier i 8 Aar, lykkedes det mig dog at gennemføre en Finanslov, hvorved jeg dog vandt noget af det, jeg har kæmpet for. Derfor er jeg ganske enig med de andre 2 Herrer i, at skal vi have en Overenskomst, saa maa Estrup gaa sin Vej«.

Lærer Petersen, Pedersker, erklærede efter denne Tale, at han ikke kunde forstaa, hvorledes Blem kunde udtale sig paa denne Maade og dog blive staaende i det moderate Parti. Heroverfor erklærede Blem, at saa længe der ikke havde foreligget noget Forligsgrundlag i Partiet, var der ingen Grund for

ham til at træde ud, men han gentog, at han ikke gik med til noget Forlig, hvorved Estrup blev siddende.

Efter at Møderækken var afsluttet, gav Bornholms Dagblad følgende Skildring af J. C. Christensen:

»Hr. Christensen taler godt, han siger en Gang imellem en Vittighed paa en ret klædelig Maade, og der er ikke i hans Tale en bitter Understrøm, som skæmmer flere af hans Meningsfællers Taler. At Frisind og personlig Overbevisning ligger til Grund for hans Optræden, derom kan man ikke komme i Tvivl, og dette bidrager væsentligt til, at han gør et ret gunstigt Indtryk. Men naar man tænker paa, at Hr. Christensen rejser Landet rundt som en Slags Overhyrde, saa kan man ikke blive fri for at mindes gamle Fatter Holbergs Ord: Du est en ung Mand. Løfte Bergs Arv kan han ikke endnu; om han kan vokse op dertil en Gang, det vil Tiden vise«.

Som omtalt i Kapitel 28 opstod i 1893 Landet over en stærk Agrarbevægelse. Denne satte ogsaa her paa Øen Sindene i Bevægelse. Landøkonomisk Forening nedsatte et særligt »Agrarudvalg«, og dette indkaldte Landmændene til et Møde i Aakirkeby den 10/10 for at drøfte Stillingen overfor den nye Bevægelse. Interessen synes dog ikke at have været særlig stor, for der var kun mødt godt 100 Mennesker. Gaardejer P. Blem, Værmelandsgaard, bød paa Indbydernes Vegne Velkommen, Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard, overtog Dirigentposten, hvorefter Landøkonomisk Forenings Formand, Proprietær Kirketerp, holdt en udførlig Programtale. Han erklærede, at Agrarbevægelsens Maal var »at samle alle Landmænd, høje og lave, til enigt Arbejde for Landbrugets Interesser. Han bad Forsamlingen vælge et Par Mænd i hvert Sogn til at sammenkalde Landmændene og faa dem til at melde sig ind i Agrarforeningen. Der skulde saa vælges 2 Valgmænd for hvert Sogn, og disse skulde for hver Folketingskreds vælge 2 Repræsentanter, som skulde møde i Odense den 4. November og fastslaa Foreningens Program. Der maatte ikke vælges nogen aktiv Politiker. Derefter talte Landstingsmand M. P. Jensen, Gaardejer Chr. Landschoff, Kærgaard, og Løjtnant Holm, Simblegaard, der alle gav Tilslutning til Agrarbevægelsen, hvorefter man vedtog en Resolution, der udtalte Ønsket om, at Bornholm blev draget ind i Arbejdet mod Agrarbevægelsens Maal.

Forsamlingen valgte derefter 2 Mænd fra hver Landkom-

mune, som i den følgende Tid skulde agitere i vedkommende Sogn for Tilslutning til Foreningen.

I de paafølgende 14 Dage søgte de i Aakirkeby valgte Repræsentanter at sammenkalde deres Kaldsfæller til Sognemøder, hvor der valgtes Valgmænd — 2 fra hver Sognekommune — som skulde træde sammen og udpege de 4 Amtsrepræsentanter, der skulde deltage i Landsmødet i Odense den 4. November. Tilslutningen til disse Sognemøder var ikke særlig stor. Efter Avisernes Opgivelse var der mødt i: Aaker 50, Pedersker 40, Østermarie 40, Østerlars 40, Rø 50, Olsker 50, Rutsker 30, Nyker 40, Knudsker 20 og Nylars 20. For de andre Sognes Vedkommende er der ikke opgivet noget Tal. Den 27/10 forelaa som samlet Resultat af Agitationen, at den bornholmske Agrarforening talte 575 Medlemmer, hvoraf ca. 475 havde deltaget i Valgmandsvalgene.

Valgmændene samledes derefter for at udpege 4 Amtsrepræsentanter. Dette blev: for 1' Valgkreds: Holm, Simblegaard, og H. Kofoed, Dyndegaard, Klemensker; for 2' Valgkreds: H. Hansen, Gamlevælde, og P. Lund Koefoed, Ll. Myregaard, Pedersker. De var med til Stiftelsesmødet i Odense; ingen af dem ses dog at have deltaget aktivt i Forhandlingerne.

Forligsaaret 1894 indlededes for Bornholms Vedkommende med et politisk Møde i Aakirkeby, som var indkaldt af Grundlovsværneforeningen for 2. Kreds. Der var mødt ca. 250 Mennesker. Kredsforeningens Formand, Savmøller N. P. Møller, bød Velkommen, og Redaktør Smidt valgtes til Ordstyrer, hvorefter Folketingsmand N. Ingv. Jensen holdt et længere politisk Foredrag. Han udtalte bl. a. ifølge Bornholms Tidendes Referat:

»De samme, der paa Agrarmøderne staa og tale om, at nu skulle alle, store og smaa, slutte sig sammen for at spare, møde som Højres Repræsentanter og udtale Tilslutning og Støtte til Regeringen i dens Bestræbelser for at fortsætte som hidtil. Det, vi maa vogte os for, er, at Spørgsmaalet Folkets Ret ikke drukner i de økonomiske Spørgsmaal. Der er enkelte Rigsdagsmænd, som sige: Der, hvor der er den meste Mad, der er den største Lykke. Men vi maa huske paa, at vi Rigsdagsmænd ikke staa som Repræsentant for en enkelt Klasse. Der maa tages Hensyn til baade Borger og Bonde. Det, vi er valgt paa, er dette at kæmpe for lovlige Tilstande i vort Land. Den Fare er der ved

Agrarvæsenet, at dette kan glemmes. Det økonomiske er Nummer to. Begge Dele kunne følges ad«.

I den paafølgende Diskussion forsvarede P. Blem, Værmelandsgaard, og Chr. Kofoed, Soldatergaard, Agrarforeningens Politik, medens Lærer Petersen, Pedersker, Lærer P. Dam, Rønne, og Redaktør Smidt angreb den. Lærer Petersen udtalte bl. a.:

»Naar vi har staaet betænkelige overfor Agrarbevægelsen, er det, fordi den har set ud til at være den Bølge, som skulde bringe de moderate og Højre over Forliget«.

Henimod Rigsdagssamlingens Slutning samlede al Interesse sig om det storpolitiske Forlig og de Vilkaar, som Højre og det moderate Venstres Flertal aftalte for at komme ud af de provisoriske Tilstande. At disse var af den Beskaffenhed, at Blem ikke længere kunde følge sit Parti, var ingen Overraskelse; han havde tidt og tydeligt sagt fra i saa Henseende. Men Stillingen for hans Parti og for det Dagblad, som de med saa store økonomiske Ofre havde startet her paa Øen, var ingenlunde behagelig. Modstandernes Forudsigelser havde man længst muligt fra moderat Side betegnet som Mistænkeliggørelse; nu var Forliget der i en Skikkelse, omtrent som Redaktør Smidt, Ingvard Jensen og deres Meningsfæller havde bebudet. Bornholms Dagblad omtalte Forliget med den største Forsigtighed, men maa naturligvis som Bladets Herre og Mester, M. P. Blem, tage Afstand fra det. Det hedder bl. a. i Dagbladet for 2/4 1894:

»Vi er ikke blinde for, at der er mere end een Venstresejr i Overenskomsterne, men Højresejrene er for mange og for store. Navnlig maa vi misbillige Fæstnings-Bevillingerne. Vi agter imidlertid at gøre vort til, at det bedst mulige kan komme ud af den nuværende underlige Stilling, men vi glæder os ikke over Resultatet, der er opnaaet. To Ting mener vi maa følge af den forandrede Stilling, nemlig et Ministerskifte en Gang i den nærmeste Fremtid og nogle flere Love i denne Samling end paaregnet«.

Fra Bornholms Tidende og dets Redaktør var Forliget naturligvis Genstand for den voldsomste Fordømmelse. Da Betingelserne blev offentliggjort, skrev Tidende (den 31/3 1894) bl. a. følgende: »Det som alle frihedskære Mænd har frygtet for og advaret imod nu i 3—4 Aar, er sket: Folkets grundlovsmæssige Ret er skammelig forraadt, det provisoriske Styre

anerkendt, det raadne Forlig sluttet. Forliget betyder Underkastelse paa alle Punkter. Estrup bliver siddende og afstikker Grænserne for Fremtidens Udvikling. Fæstningen, denne Ulykke for Landet, og andre Provisorier godkendes ved Bevillinger. Dog vover de moderate Herrer endnu en Gang at gøre et Forsøg paa at stikke Folket Blaar i Øjnene. Bevillingerne til de provisoriske Foranstaltninger maa ikke betragtes som en Anerkendelse af disse, siger de, de forbeholder sig derfor Ret til at gøre Ansvar gældende mod Ministeriet. Usselhed, Usselhed«.

Og Dagen efter Forligets Afslutning — den 2/4 — giver Tidende Udtryk for sin Vrede i følgende Ord: »Sorg og Harme fylder Frihedens Venner over, at Uretten har sejret; Haabet staar til, at Folket ikke er saa mørt og raaddent, som en stor Del af dets Repræsentanter har været. Vi haabe paa Oprejsningens og Gengældelsens Dag«.

Det eneste Blad paa Bornholm, der tog Forliget i Forsvar, var herefter Avisen. I en Artikel for 1/4 1894 hævdede Bladet, at der ved Forliget var naaet et betydeligt Resultat, »og Landet maa i høj Grad være de Mænd Tak skyldig, der fra begge Sider har arbejdet paa at tilvejebringe Forliget, som jo ikke alene skyldes Bestræbelser i denne, men ogsaa i de nærmest foregaaende Samlinger.

Om Blems og Ingv. Jensens Stilling til Forliget skriver »Avisen« den 3/4 1894 bl. a. følgende: »Bornholm skal ikke rose sig af, at det igennem sine Folketingsmænd har bidraget det ringeste til, at Forliget kom i Stand. Den ene af dem tilhørte dog det moderate Parti. Han har imidlerid ikke vist sig meget klartskuende, naar han ikke i Tide kunde indse, at den hele Forhandlingspolitik var et Slag i Luften og uden nogen Betydning, hvis den ikke førte til Forlig. Det er imidlertid ligesaa mærkværdigt som det er beklageligt, at Hr. Blem ikke har fulgt sit Parti i de sidste afgørende Dage. Man erindrer, at Hr. Blem i sin Tid fik startet sit eget Organ, fordi han paa ingen Maade kunde komme ud af det med det gamle Venstre. Vi har aldrig ventet os andet af Hr. Blem; han har, som det blev sagt ham sidste Valgdag, hellere villet traske videre i Provisorierne end faa Konflikten løst gennem et Forlig, hvorved Provisorierne med det samme gaar ud af Sagaen. Det er os umuligt at finde sund Sans eller i det hele at kunne skimte den røde Traad i Hr. Blems Politik«. »At Folketingsmanden for 2. Kreds har stemt, som han har, er der ingen, som kan gaa i Rette med ham

for; han hører til de Radikale og følger dem i tykt og tyndt. Nogen Omvendelse fra den Side lader sig ikke vente, men ved næste Valg vil forhaabentlig Højre og de Moderate ikke alene kunne enes om en Kandidat, men ogsaa kunne sætte hans Valg igennem«.

Denne Ros fra Højres Side til de Politikere af Venstre, som havde sluttet Forliget, gjorde selvfølgelig Stillingen endnu vanskeligere for de menige Vælgere, som havde støttet Blems Politik, og som vedvarende ønskede at følge det moderate Venstre; de stod uden lokale Førere, og i den bornholmske Presse var det kun Modstandernes gamle Organ, der havde Lovord tilovers for Forligsværket.

Paa det første offentlige politiske Møde, der holdtes her paa Øen efter Forliget, hævedes der sig da heller ikke en eneste Røst til Forsvar for dette. Det var paa en særkt besøgt Vælgersammenkomst i Aakirkeby den 20/5 1894. Først talte N. Ingv. Jensen; han ytrede bl. a.:

»Den 1. April i Aar er en Mærkedag i vor Historie, som sent vil glemmes, og denne Dag vil have Følger, som ikke nu kan overses. Det er en af disse Dage, som et Folk ikke taaler ret mange af. Det er vel gaaet de fleste som mig, at det kom saa overvældende, at det næsten ikke er til at bære. De mange Aars Kampe synes nu spildte, og det kan være tungt at være med nu. Men vil Vælgerne nedlægge en alvorlig Protest mod det skete, skal vi ikke endnu opgive Haabet om vort Folks Fremgang.« »Jeg vil«, sluttede Ingv. Jensen, »blot endnu udtale det Ønske, at alle, som ejer virkeligt Frisind og ser med Sorg paa det, der nu er sket, maa staa enigt og fast sammen med hinanden og arbejde fremad i det Haab, at det trods alt dog skal lykkes at naa en lykkelig Fremtid for det danske Folk«.

Derefter udtalte Blem: »I Realiteten er jeg enig med Jensen om den politiske Situation. Jeg har stemt imod Finansloven, fordi den indeholdt Provisorier. Ved ethvert Valg, hvortil jeg har stillet mig, har jeg udtalt, at Forligspolitiken vil jeg ikke være med til.«

Derefter talte Lærer P. Dam, Rønne, Lærer Petersen, Pedersker, og Proprietær Bøgeskov, Østermarie. De erklærede sig alle som Modstandere af Forliget.

Paa Forslag af Red. Smidt vedtoges enstemmigt følgende Resolution:

»Forsamlingen udtaler sin alvorligste Misbilligelse af For-

liget som er skabt paa Trods af Valgdagen, og tilsiger Venstre sin virksomme Støtte til Bekæmpelse af Forligets Mænd og det ny Regeringsparti paa næste Valgdag.«

Den 300 Mand talrige Forsamling vedtog med alle Stemmer Resolutionen.

Ogsaa ved Venstres Grundlovsfest, der ligesom foregaaende Aar holdtes i Stampen ved Rønne, og hvor Overretssagfører E. Staal, København, og Folketingsmand Blem talte til en Forsamling paa 1400 Mennesker, var Stemningen udelt imod Forliget.

Bojsens Tilhængere paa Bornholm syntes uddøde. Det saa ud, som om Blem havde ført dem alle med sig over i Protestpolitikens Lejr, og det gjorde selvfølgelig ikke Sagen bedre, at Ministeriet Estrups Afgang, som alle havde regnet med som en naturlig Konsekvens af Forliget, stadig lod vente paa sig. Endelig kom den, nemlig den 7/8 1894. Begivenheden blev naturligvis stærkt kommenteret i alle 3 Dagblade herovre.

Avisen skrev bl. a.: »Estrup har staaet i Spidsen for et Ministerium, der har nydt den største Anseelse hele Landet over, ogsaa hos Modstanderne, og som utvivlsomt maa betegnes som det klogeste og fasteste, det mest statsmandsmæssige, vi i hele den konstitutionelle Periode har haft, og naar det er den almindelige Dom over Ministeriet, saa skyldes dette først og fremmest Estrups egen Personlighed, der er en Forening af mange udmærkede og sjældne Egenskaber.« (Avisen for 8/8 1894).

I Bornholms Dagblad for samme Dato hedder det: »Den 7. August vil i Fremtiden være en af Mærkedagene i Dansk Politik. Til Dagene med de lyse Minder vil den ikke høre. Afgangen kom. Ministeriet Estrup har efter godt 19 Aars umaadelig tunge og skæbnesvangre Regering indgiver sin Afskedsbegæring, som er modtaget af Kongen. Men — der kom intet Systemskifte. De ny Ministre, der stod i et bedre Forhold til Landets Grundlov, i bedre Forstaaelse med Folkets og Tidens Krav, og som paa Lovens Grund vilde føre den i mange Retninger standsede Udvikling fremad — disse Mænd, som der har været ventet paa, mærker man intet til«.

Bornholms Tidende kommenterer Ministerskiftet saaledes: »For Overløberne, der havde talt saa meget om det storartede Ministerskifte, der skulde ske, er det ganske vist et meget sløjt Resultat, men det kunde vel ikke godt være andet; thi var Højre end maaske villigt til at optage enkelte Overløbere i

Ministeriet, var det dog et noget farligt Forsøg, da det over for Vælgerne kunde være for iøjnefaldende, at nu var Provisorister og Overløbere eet, eftersom de i broderlig Enighed delte Taburetterne.«

33. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

Marcus Hansen.

Marcus Peter Hansen var født paa St. Duegaard i Aaker den 13/6 1841 som Søn af Gaardejer Lars Peter Hansen (født 1797, død 4/6 1846) og Hustru Elsebeth Nielsdatter (født 1805, død 24/10 1877; gift 2. Gang med Ole Absalon Koefoed, der var født 1818 og døde 13/7 1879).

Marcus Hansen blev gift 20/1 1863 med Antonethe Marie Munch (født 23/11 1841 i Knudsker, død 3/4 1921 i Aakirkeby). De første 6 Aar efter sit Giftermaal boede Marcus Hansen paa Kæmpegaard i Vestermarie, men i 1869 overtog han sin Fødegaard. Han var en solid og dygtig Landmand og meget interesseret i kommunale og lokale Anliggender. Han havde i en Række Aar Sæde i Aaker Sogneraad og var en Tid dets Formand. Desuden var han Medlem af Amtsraadet, hvor han øvede en betydelig Indflydelse. 1901 blev han valgt til Amtsrevisor for de sognekommunale Regnskaber. 1899—1919 var han Formand for Aakirkeby Sparekasse, og 1903 blev han valgt til Medlem af Menighedsraadet i sin Hjemkommune.

Den almindelige Respekt, Marcus Hansen nød indenfor de Kredse, i hvilke han var kendt, og den Trofasthed, hvormed han altid havde sluttet sig til Venstres Sag, gjorde det naturligt, at man fra Venstres Side udpegede ham til Partiets Kandidat ved Landstingsvalget i 1890. Han fik dog, som nærmere omtalt i Kapitel 27, kun 15 af de 49 Stemmer, som ialt blev afgivet.

Marcus Hansen døde som Rentier i Aakirkeby den 15/10 1924. Han efterlod sig 3 Børn: Christian Hansen, der overtog St. Duegaard efter Faderen; Olaf Hansen, som købte Ejendommen »Gravgærde« i Aaker, og en Datter, der blev gift med Lærer Larsen, Aakirkeby.

Fr. Joh. Petersen.

Frederik Johan Petersen, der i sine senere Leveaar antog Navnet Saxtorph-Petersen, var født den 3/5 1856 i Myrup,

Vester Egesborg Sogn i Hammer Herred som Søn af Slagter Peter Jensen og Hustru Ane Sofie Johansen.

Han blev i 1873 Elev paa Jonstrup Seminarium, hvorfra han 3 Aar efter dimitteredes med 1. Karakter. Kort efter blev han Hjælpelærer i Skjensved; den 1/11 1879 blev han Hjælpelærer i Taarbæk og den 1/1 1880 Hjælpelærer, senere konstitueret Lærer i Ellerup paa Fyn. Efter at have skiftet endnu et Par Gange blev han 1/10 1881 Lærer i Sneseretorp ved Præstø, hvorfra han den 11/12 1884 forflyttedes til Embedet som Lærer og Kirkesanger i Pedersker.

Lærer Petersen gjorde sig her paa Bornholm bemærket ved sin ivrige Deltagelse i Agitationen for Venstres Sag, og han benyttedes ikke saa sjælden som Taler ved Grundlovsfester etc., hvor han ofte gav Udtryk for meget radikale Standpunkter. Da Venstre delte sig, sluttede han sig til Modstanderne af Forhandlingspolitikken.

F. J. Petersen var fra 1898—1902 Formand for Bornholms Lærerforening. I 1898 valgtes han til Medlem af Pedersker Sogneraad.

Lærer Petersen blev den 6/12 1881 gift med Jutta Julie Sørine Saxtorph-Jørgensen, født 3/3 1859, Datter af Malermester i Taarbæk Peter Saxtorph-Jørgensen og Hustru Olivia Kyse.

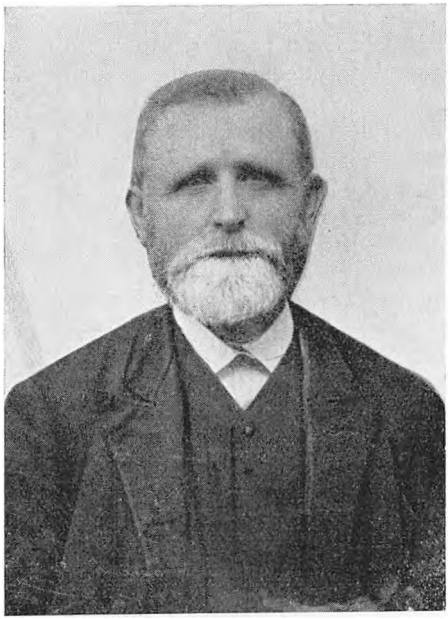
Den 1/7 1906 — altsaa kun 50 Aar gammel — tog Lærer Petersen Afsked paa Grund af Svagelighed. Han døde i 1921.

K. R. Stenbæk.

Kristian Rasmussen Stenbæk var født den 1/1 1839 i Ormslev ved Korsør som Søn af Gaardfæster Rasmus Marcussen (født 28/10 1810, død 27/12 1894) og Hustru Anne Katrine Hansdatter (født 26/5 1810, død 29/11 1859). Rasmus Marcussen var 2 Gange gift; i sine 2 Ægteskaber havde han 23 Børn.

K. R. Stenbæk deltog som ung i Arbejdet paa Fødegaarden, afbrudt af to Ophold paa Kristen Kolds Højskole i Dalby og Dalum. Denne geniale Skolemand gjorde et dybt Indtryk paa ham og blev bestemmende for hans Livsbane. Han deltog i Krigen i 1864 som Feltkonstabel og var med i Tilbagetoget fra Danevirke og Kampen ved Vejle. Efter Krigen oprettede han en Friskole i sit Fødesogn Ormslev; Børnetallet var til at begynde med 9, men steg snart til 70. Til Trods herfor var det økonomiske Udbytte af dette Skolehold kun ringe — ca. 300 Kr. aarlig — idet de fleste af Skolekredsens Forældre var Smaa-

kaarsfolk. Udover Skolearbejdet holdt han Aftenskole for de unge, samlede Folk til Søndagsmøder 2 Gange maanedlig, ledede en stor Skyttekreds og udførte meget Arbejde for en stedlig Brugsforening. Kun for Aftenskolen fik han et lille

Redaktør
K. R. Stenbæk

Vederlag, og Stenbæk maatte af økonomiske Grunde efter 17 Aars Forløb opgive sin Virksomhed i Ormslev, hvorefter han — i 1882 — blev Lærer ved en nyoprettet Friskole i Elmelunde paa Møen. Her virkede han til 1/4 1887, paa hvilket Tidspunkt han blev Redaktør af det af Klaus Berntsen nyoprettede Blad »Assens Amts Avis«. Efter kun 1½ Aars Redaktørvirksomhed i Assens blev han Redaktør af »Nyborg Dagblad«, der blev udgivet af den moderate Fører Rasmus Claussen. Herfra kom han i 1891 til Bornholm, hvor han sammen med M. P. Blem blev Redaktør af Moderationens Organ her paa Øen, Bornholms Dagblad, der som andetsteds omtalt det nævnte Aar flyttedes fra Neksø til Rønne, samtidig med at det udvidedes og forsynedes med ny Aktiekapital.

Stenbæks Redaktørvirksomhed i Rønne varede til 1897; han blev derefter Bogholder ved Sorø Amtstidende, en Stilling han bevarede til sin Død den 17/4 1908.

Stenbæk var, som Indskriften paa den Mindesten, hans Venner rejste paa hans Grav paa Aarhus Kirkegaard, giver Udtryk for: »En af Friskolens Banebrydere«. Han virkede selv som Friskolelærer i 25 Aar, og han viste sin næsten ideologiske Tro paa Friskolens Fordel fremfor den offentlige Skole ved aldrig at sende sine Børn i anden Skole end Friskolen; kunde dette ikke lade sig gøre, underviste han dem selv. Han var i 1886 med til at stifte dansk Friskoleforening og var Medlem af dens første Bestyrelse. I Bogen: »Friskolebevægelsen i 1852 og de følgende Aar« (udgivet af Lars Frederiksen 1885) har han skildret sin Virksomhed i Friskolens Tjeneste. Selv har han udgivet Bogen: »Bidrag til Kristen Kolds Levnedstegning«.

Hans anden store Interesse var Politik. Ved Valget i 1873 stillede han sig som Venstres Kandidat imod Konseilspræsident, Grev Holstein-Holsteinborg. Han opnaaede et anseligt Stemmetal, 779 Stemmer imod Grevens 965. Ved det følgende Valg — i 1876 — stillede han sig i Kværndrupkredsen (nu Gudme) i Svendborg Amt, hvor han blev valgt med 914 Stemmer mod Højrekandidatens 141. Han genvalgtes 1879, men ved Majvalget 1881 fældedes han af den mere radikale Lærer Hansen-Ølstykke (651 Stemmer imod 633). Ved Valget 2 Maaneder senere og ved Valget i 1884 var han opstillet i Odense imod Højremanden Niels Andersen uden at opnaa Valg. I 1890 søgte han at blive valgt i Ribe Amts 1. Kreds, men uden Resultat.

I de 6 Aar, han virkede ved Bornholms Dagblad, deltog han en Del i Agitationen paa de politiske Møder. Men hans Hovedvirksomhed laa ved Bladet, som han søgte at redigere saaledes, at den iøvrigt bitre Splittelse i Venstre ikke skulde slaa mere i Stykker end højst nødvendigt. Han havde ved Bornholms Dagblad kun een Medhjælper i det daglige Arbejde i Kontoret og paa Redaktionen; det var Sønnen Harald, der var født 3/7 1876 og altsaa kun 15 Aar gammel, da Faderen overtog Redaktørposten i Rønne. Trods sin Ungdom polemiserede han livligt med Avisens og Tidendes politiske Skribenter.

K. R. Stenbæk blev den 24/7 1874 gift med en af sine tidligere Elever, Kristine Klaudine Pedersen, født 16/1 1852 som Datter af Gaardejer i Humble paa Langeland Peder Nielsen

og Hustru Mette Marie Clausdatter. I Ægteskabet var 9 Børn, hvoraf 2 døde som mindreaarige. Af de øvrige var Harald S., som er nævnt foran, den ældste; han er nu Redaktør af Andelsbladet. — Halvdan S., født 2/1 1879, blev 1907 — altsaa 28 Aar gammel — Professor ved Landbohøjskolen, men han døde allerede Aaret efter. — Sigurd S., født 7/10 1880, er Bogholder ved Andelsbladet. — Regner S., født 22/9 1882, var fra 1913—19 Redaktør af Bornholms Tidende, nu Redaktør af Svendborg Avis. — Holger S., født 25/12 1884, har fra 1919 været Redaktør af Bornholms Tidende. — Frode S., født 9/6 1889, er Journalist ved Politiken. — Tora S., født 16/9 1894, er gift med Fabrikant Charles Smith, Holbæk.

S. P. Jensen.

Søren Peter Jensen var født den 27/8 1836 i Lønborg Sogn ved Tarm som Søn af Gaardejer Jens Pedersen Allerslev og Hustru Else Marie Jensen.

Til sit 24' Aar arbejdede han ved Landvæsenet, idet han dog i de 2 sidste Aar holdt Skole om Vinteren ved en Biskole. I 1860 blev han Elev ved Jellinge Seminarium, hvorfra han 3 Aar senere tog Skolelærereksamen med 1. Karakter. Efter at have været Huslærer hos Pastor E. V. Jeger i Lønborg et Par Aar blev han ansat ved Kommuneskolen i Thisted. Efter 1½ Aars Lærergerning i denne By knyttedes han — i 1865 — til Staby Højskole og Uddannelsesanstalt for Biskolelærere. 1868 blev han Skolens Forstander, en Virksomhed han fortsatte i 16 Aar, indtil han — i Efteraaret 1884 — købte Landbrugsskolen i Lyngby, som han bestyrede indtil 1889; hans udprægede Venstrestandpunkt gjorde det da nødvendigt for ham at afhænde Skolen, hvilket skete med et betydeligt Tab. Men samme Aar blev han efter Skoleinspektør Skrydstrups Død kaldet til Embedet som Førstelærer og Inspektør ved Neksø Borgerskole. Han forblev i denne Stilling til sin Død den 20/3 1904.

Skoleinspektør Jensen var en varm Ven af de grundtvigske Skoletanker og en Modstander af overdreven Lektielæsning og Eksamensterperi. Han foretrak i sin Undervisning den fortællende Form og søgte at vække sine Elevers Interesse for det, han fandt stort og skønt i de bibelske Beretninger og i Fædrelandets Historie. Han var med til at stifte Neksø Seminarium i 1896 og var Lærer ved dette til sin Død. Hans Fag var her Bibelhistorie.

S. P. Jensen var en veltalende Mand, og han benyttedes her paa Bornholm meget som Foredragsholder i Foreninger og ved folkelige eller politiske Sammenkomster. Han var ligesaa ivrig Venstremand, som hans Forgænger havde været Højremand, men han yndede ikke den hvasse Protestpolitik og sluttede sig derfor til det Bojsenske Venstre. Han var som omtalt i Kapitel 30 ordførende Stiller for Kaptajn Dam, da denne i 1892 stillede sig for sidste Gang.

Han blev gift den 6/8 1869 i København med Johanne Dorthea Møller, født 22/3 1850 i Gladsakse som Datter af Lærer og Kantor Peter Knud Møller og Hustru Mettine Marie Lyngby. I Ægteskabet var 6 Børn, hvoraf de 5 var Døtre, der alle blev Lærerinder.

S. P. Jensen ligger begravet paa Neksø Kirkegaard, men paa Staby Efterskole er der af hans tidligere Elever rejst et Mindesmærke for ham, som bærer følgende Indskrift:

»Han var altid god at gæste,
Gav os gerne gode Raad,
Og for bedre dem at fæste,
Førte han dem ud i Daad«.*)

Johan Bøgeskov.

Johan Høeg Bøgeskov var født den 8/4 1846 som Søn af Lærer og Gaardejer Søren Bøgeskov (født 1808, død 1898) og Hustru Ingeborg, født Høeg. Faderen var af gammel jysk Bondeslægt, Moderen af en jysk Herremands- og Præsteslægt.

Han havde i sin tidligste Ungdom Lyst til boglig Syssel og satte sig som Maal at blive Lærer. 18 Aar gammel, altsaa i Krigsaaret 1864, blev han optaget som Elev paa Blaagaards Seminarium i København, men paa Grund af Sygdom maatte han afbryde Opholdet her. Senere blev han Elev paa Gedved Seminarium, hvorfra han tog Lærereksamen 1868.

Han fik efter sin Eksamen Plads som Vikar ved et Par Kommuneskoler og var desuden en Tid Huslærer hos Venstrehøvdingen Christen Berg paa Bogø. Bøgeskov fandt imidlertid, at

*) Se iøvrigt: C. J. Hagemanns Mindeartikel i Bornholms Tidende Nr. 197, Aargang 1936 i Anledning af Hundreaarsdagen for S. P. Jensens Fødsel.

hans egentlige Kald ikke laa paa Børneskolens, men paa Højskolens Omraade. Hans kæreste Læsning var historiske Bøger; tidlig var hans Kærlighed til Fædrelandet og dets store Fortidsminder vakt, og da Sønderjylland gik tabt, følte han en heftig Trang til at være med i Arbejdet for at genrejse det danske Folk efter dets store Nederlag. Han fandt i Grundtvigs kirkelige og folkelige Tanker de Retningslinier nedlagt, hvorefter dette Arbejde skulde gøres.

I Halvfjerdserne blev Johan Bøgeskov Lærer ved forskellige Højskoler, blandt andet Højskolen i Østermarie, som han i 1880 overtog sammen med sin Broder Ludvig Bøgeskov efter Julius Bon. De to Brødre udfoldede samtidig med deres Forstandergerning en ret betydelig Virksomhed som Foredragsholdere i Foreninger af forskellig Art her paa Øen. I 1885 solgte de imidlertid Højskolen, og Ludvig Bøgeskov forlod Bornholm for at fortsætte sin Højskolevirksomhed andetsteds. Johan Bøgeskov overgik derimod til Landbruget.. Den 7/8 1880 var han blevet viet til Karoline Thorsen, født paa Gadebygaard i Østermarie den 27/10 1856 som eneste Barn af Proprietær Niels Peter Thorsen (født 3/12 1828, død 10/10 1912) og Hustru Meline Frederikke Hjorth (født 5/4 1829, død 23/5 1888). I 1885 overtog Johan Bøgeskov Svigerfaderens Gaard, en af Bornholms største og bedste Landejendomme.

Bøgeskov boede paa Gadebygaard i 28 Aar og drev den med Dygtighed, selv om han ikke kan betegnes som Foregangsmand paa noget af Landbrugets Omraader; han lagde særlig Vægt paa at holde en stor og god Kvægbesætning, hvis Ydelse stod over Gennemsnittet. Livet paa Gadebygaard prægedes iøvrigt af hans frisindede, folkelige Synspunkter. Alle Tjenestefolkene skulde sige »du« til Husbond og Madmoder og nævne dem ved Fornavn, stik imod den bornholmske Tradition, hvorefter Proprietæren sagde »du« til Husmænd og Arbejdere, men krævede »De« igen. Denne Ligefremhed fra Bøgeskovs Side var ikke en tom Formalitet; ogsaa paa andre Maader tilstræbte Bøgeskov, at hans Medarbejdere paa Gaarden skulde betragte denne som et Hjem, og naar de senere i Livet trængte til Hjælp eller Støtte, ydede han dem villigt en saadan. Det skal ogsaa i denne Forbindelse nævnes, at han gik i Spidsen for at gennemføre en Ændring i Lovene i Andelsmejeriet »Gadeby«, hvis Medlemmer hidtil havde stemt efter Antallet af indtegnede Køer. Skønt han derved selv stod med det største Stemmetal,

bekæmpede han Ordningen og hævdede, at hver Andelshaver, hvad enten han havde faa Køer eller mange, kun skulde have een Stemme. Det lykkedes ham at føre denne Ordning igennem.

Bøgeskov var Indehaver af adskillige Tillidshverv. Blandt andet var han i en Del Aar Medlem af Sogneraadet og dettes Formand, Medlem af Andelsmejeriets Bestyrelse og af Bestyrelsen for Andelsselskabet Bornholms Tidende. Desuden var han i en halv Snes Aar Formand for Bornholms Valgmenighed. Baade her og indenfor den sønderjydske Forening udfoldede han en betydelig Virksomhed. Sønderjyllands Genforening var det ham en stor Glæde at opleve, men han hørte til dem, som hellere end gerne vilde have set Grænsen trukket helt nede ved Danevirke.

Johan Bøgeskov nærede megen Interesse for Politik. Som omtalt i Kapitel 27 stillede han sig imod Kaptajn Dam ved Folketingsvalget i 1890, men hans Kandidatur fandt kun ringe Tilslutning blandt Vælgerne. Det samme var Tilfældet 2 Aar senere, da Bøgeskov paany søgte at komme i Betragtning, ligesom en paatænkt Opstilling i 1895 ikke blev til Virkelighed. Folk satte mere Pris paa Personen Bøgeskov end paa Politikeren af samme Navn. Hans politiske Stilling var nemlig meget uklar. Dette var navnlig en Følge af, at Bøgeskov skønt udtalt Venstremand stod vaklende overfor de forskellige Retninger indenfor dette Parti. — I visse Henseender sympatiserede han med moderate Førere som Bojsen og Klaus Berntsen, i andre med Christen Berg og senere J. C. Christensen. Paa to Punkter var hans Stilling dog ubetinget og klar: han var ivrig for en god og positiv Løsning af Forsvarsspørgsmaalet, og han var Tilhænger af den lige og almindelige Valgrets Gennemførelse. Derfor virkede han ogsaa med Iver for Afskaffelsen af de højstbeskattedes Valgretsprivilegium ved Landstingsvalg, skønt han selv i sit Amt hørte til de højstbeskattede. Betegnende er i saa Henseende et Besøg, som selve den konservatives Fører, Landstingsmand, Proprietær Piper aflagde paa Gadebygaard forud for Landstingsvalget i 1915, da den sidste afgørende Kamp stod om Grundloven af 1866. Bøgeskov afviste bestemt og værdigt enhver Tanke om, at han skulde ændre sin Holdning.

Da Svigerfaderen, N. P. Thorsen, i 1885 afhændede Gadebygaard til Bøgeskov, byggede han Villa »Broager« paa et naturskønt Hjørne af Gaardens Grund. I 1913 solgte Johan Bøge-

skov Gaarden til den ældste af sine mange Børn — Thor B. — for at flytte ind i nævnte Villa, der var blevet tom ved Svigerfaderens Død i Oktober 1912. Da Sønnen 15 Aar senere maatte give op for Tidens Vanskeligheder, overtog Johan Bøgeskov, skønt 82 Aar gammel, paany sin gamle Gaards Drift, dog uden at Ejendomsforholdet formelt ændredes. Faa Maaneder efter døde han — den 18/8 1928. Hans Hustru overlevede ham i ca. 2½ Aar; den 14/3 1931 døde hun paa sin Fødegaard, hvis Drift førtes videre af en Kreds af Børnene.

Rettelse: S. 148 Linie 17 læs i Stedet for 1913: 29/3 1917.

Fra Bornholms Museum.

Ved TH. LIND.

1. EN JERNALDERURNE.

Mellem den ret righoldige Samling af Lerkar, Bornholms Museum ejer fra Jernalderen, fandtes til i Fjor kun eet, der havde Ornamenter, som var indtrykket i Leret med Stempler. Og det var en Kopi. Originalen blev fundet i en Grusbanke »neden for« Styrsgaard i Ibsker 1903, siger Museets Protokol; det maa efter Gaardens Beliggenhed at dømme betyde Øst for Gaarden. Iøvrigt siger Protokollen ikke noget om Fundforholdene, men kun, at der i den nederste Halvdel fandtes brændte Ben og en Spindesten. Karret blev samme Aar overgivet til Nationalmuseet, og Bornholms Museum fik den her afbildede nøjagtige Kopi.

Som det vil ses af Billedet af denne, viser Karrets Ornamenter, regnet nedefra, to indridsede vandrette Linier, en Række rudrede Trekanter, indtrykkede med Stempler i det ubrændte Ler, tre indridsede vandrette Linier og lidt af et afrundet Stempelaftryk. Karret har en flad Bund, der er ca. 10½ cm i Tværmaal; paa det tykkeste Sted er Karrets Vidde ca. 16½ cm. Som Billedet viser, er Karrets øverste Del ikke bevaret.

Saa fandtes den 8. Juli 1937 paa den modsatte Kant af Øen i en Grusgrav paa Mulebygaards Grund i Nyker af Hr. *Erik Holm*, Hasle, ca. 1½ m under Jordoverfladen den anden her afbildede Krukke. Ogsaa den havde faaet sin øverste Del ødelagt; men her var dog bevaret mere end af den først fundne, saaledes at Aftryk af hele fire forskellige Stempler kan ses. Ornamentikken bliver altsaa, regnet nedefra: Aftryk af et rundt Stempel, 3 indridsede vandrette Linier, Aftryk af et rundt Stempel afvekslende med Aftryk af et trekantet, tre indridsede vandrette Linier og den nederste Del af Aftrykket af et trekantet (?) Stempel. Urnen, der blev skænket Museet af Hr. Murermester *Andr. Lind*, Hasle, indeholdt enkelte brændte Ben. Den er noget større end den i 1903 fundne: Bundens Tværmaal ca. 12 cm, Karrets største Vidde ca. 21½ cm; Væggens Tykkelse ca. 1 cm.

Sammenligner man nu Ornamenterne paa de to Kar, opdager man, at den rudrede Trekant er den samme paa begge Karrene. Det ses tydeligt paa de to forstørrede Smaabilleder, at Stemplet

har haft en Uregelmæssighed, og at denne Uregelmæssighed gaar igen paa de to Lerkar. De synes altsaa at være udgaaet fra samme Værksted; men om »Fabrikanten« har boet ved Østkysten eller ved Vestkysten af Øen, er det frugtesløst at søge at finde ud af; han kan jo have boet et tredje Sted, eller Karrene kan være indført til Øen.

Lerkarrene stammer fra den yngre Jernalder, den efterromerske Tid og er ikke almindelige. I »Ordning af Danmarks Oldsager II Jernalderen« (1888—95) S. 57 omtaler *Sophus Müller* denne Slags Lerkar som »Krukker, med snæver eller

Fig. 1. Kopi af Urne fra Styrsgaard, Ibsker.

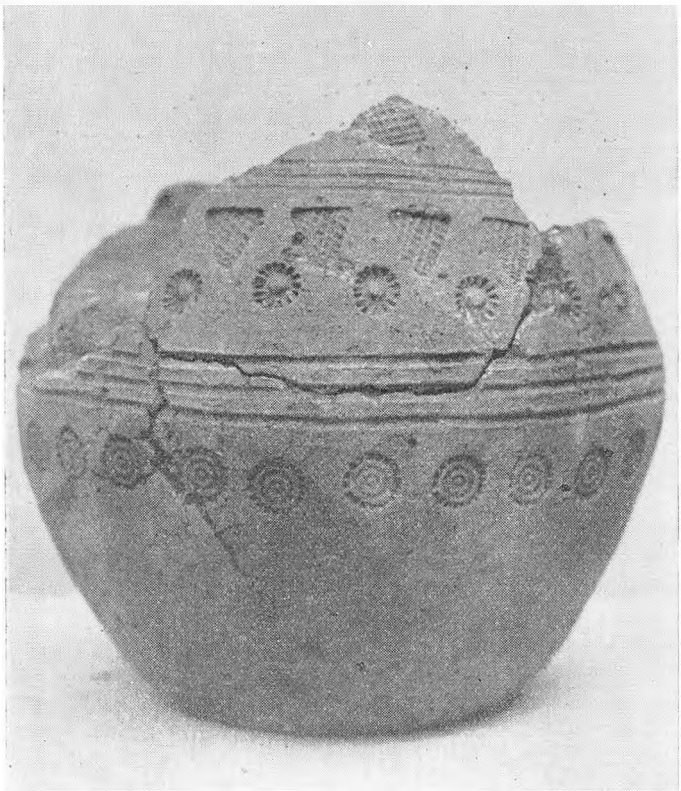

Fig. 2. Urne fra Mulebygaard, Nyker.

Fig. 3. Detail fra Fig. 1.

Fig. 4. Detail fra Fig. 2.

mere aaben Munding, vel formede og med glat, brunlig Flade, hvorpaa Ornamenter i den efterromerske Tids Smag, indtrykkede med Stempler. Der haves to fuldstændige Kar samt nogle Fragmenter hidrørende dels fra Jylland, dels fra Bornholm. Lignende indtrykkede Ornamenter paa Lerkarrene forekommer ret almindelig i den efterromerske Tid hos de germanske Folk, navnlig i Vesteuropa.«

2. UDGRAVNINGEN PAA VALLENSGAARD 1937.

I Juni 1937 nedbrændte alle Udlængerne til Vallensgaard i Aaker. Under Genopbygningen om Efteraaret stødte man ved Udgravningsarbejdet paa Fundamenter af gamle Bygninger. Bornholms Museum blev underrettet og lod Meddelelsen gaa videre til Nationalmuseet; herfra kom Museumsinspektør *Roussell* over og arbejdede i Tomten d. 25. og 26. Oktober, den sidste Dag assisteret af Adjunkt *Davidsen* og cand. pharm. *Poul Fischer Jørgensen*, og efter Inspektørens Bortrejse fortsatte de to sidstnævnte Herrer Undersøgelsen d. 27. og 29. Oktober. Efter cand. pharm. Jørgensens Indberetning om Arbejdet skal her meddeles følgende:

Der fremdroges Fundamenter af to Huse, et nordre og et søndre. Fundamenterne bestod af Kampesten, sammenføjede med Mørtel og var meget nøjagtigt forarbejdede. Det nordre Hus var firkantet med nogenlunde lige lange Sider; dets Mure var de tykkeste. Det søndre bestod, efter Museumsinspektørens Opfattelse, af to Dele: en ældre, firkantet Del og en yngre Tilføjelse, der dog maaske kun var faa Aar yngre. Der konstateredes Døraabninger to Steder i Huset, hvor Dørhængslerne fandtes siddende i Dørstenen. Paa Ydersiden af Tilføjelsen, der dannede et smalt, aflangt Rum, var der en Udbygning, nærmest cirkelformet. Murene her var sammenføjede med Mørtel, og der var en Bund af Mørtel og Kampesten. Øst for Husene fandtes Rester af Brolægning i ca. 50 cm's Dybde. Over hele Udgravningspladsen fandtes Stykker af Munkesten og større, gammeldags Teglsten; desuden enkelte Brudstykker af Kakler med grøn Glasur.

I den cirkelformede Bygning derimod gjordes Fund af Interesse. Her var opfyldt med Brokker af Tegl- og Munkesten samt Kampesten, længere nede færre Sten og mere Jord. Der fandtes en Del Dyreknogler, ret højt oppe noget af en Kæbe,

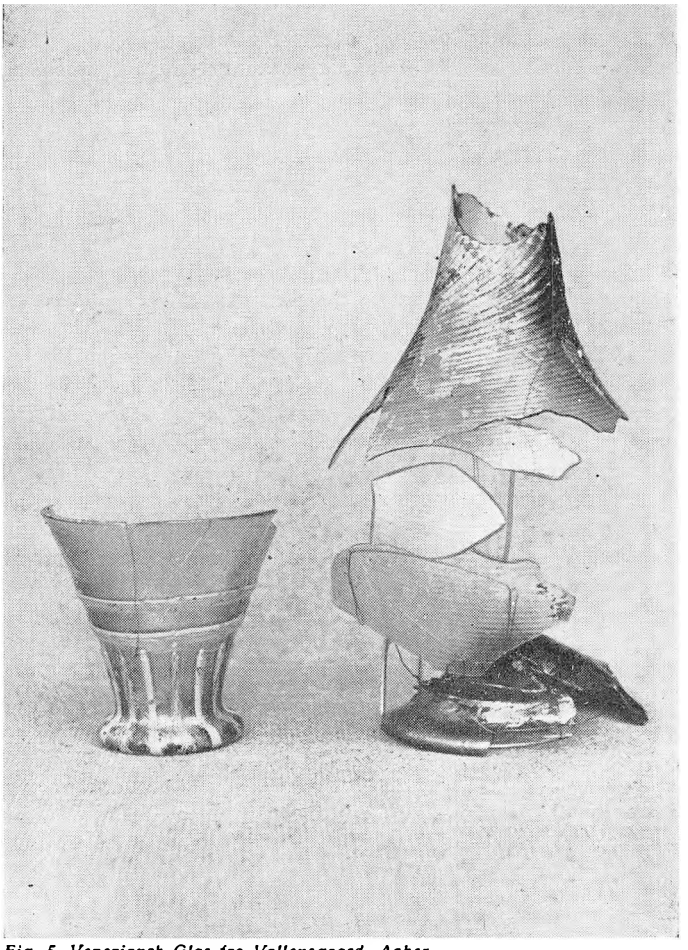

Fig. 5. Veneziansk Glas fra Vallensgaard, Aaker.

som Adjunkt *Larsen* bestemte som Kæben af en Okse, dybere nede en Del Knogler, der nærmest mindede om Koens Fodrodsben, desuden ret smaa Ribben, Fiskeknogler og Ben af Høns, men i ringe Mængde. Af ældre Lerkar var der kun et enkelt Skaar. Det interessanteste, der fandtes, var de mange Glasskaar, større og mindre og af forskellig Form og Farve,

men alle med et Overfladelag — et Oxydationslag — der skinnede i alle Kulører, og som efter Rensningen af Skaarene let kunde gnides af. Mange af Skaarene kunde sættes sammen, og flere Glassager rekonstrueredes.

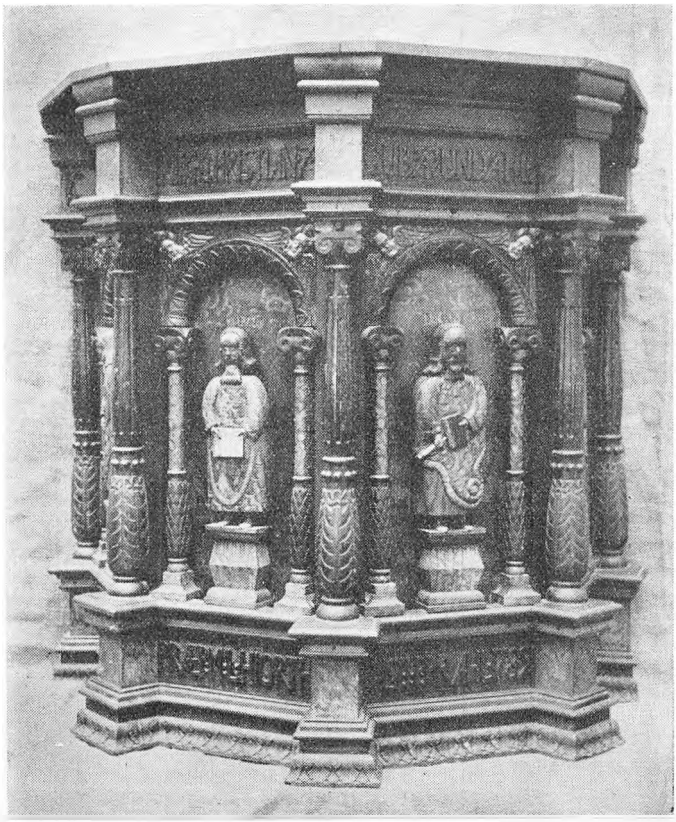
Der fandtes Rudeglas, temmelig svært Glas, der havde siddet i Blyindfatning, som der var Mærker af langs Kanterne. Disse Kanter var ikke jævne, som de kunde have været, hvis de var skaaret med Diamant, men havde smaa Ujævnheder, der viser, at Glasset er brækket i Stykker og Kanten bragt i Form ved Hjælp af en Tang. Stumperne viste, at Ruderne har været sammensat af Glasstykker af forskellig Form. Endvidere en Glasfod med Filigran af hvidt Materiale; Kunstindustrimuseet i København har flere venetianske Glas med en Fod nøjagtig Mage til den her fundne. Desuden Brudstykker af 6-kantede Glas med Belægning af Glastraade; Nationalmuseet har et Glas fra 16. Aarh. af samme Type, som de fundne Skaar synes at have hørt til. Endelig de her afbildede Glas (Fig. 5). Der fandtes Brudstykker af to Flasker eller Karafler, nærmest af Form som Chianti-flasker; den ene har, som Billedet viser, kunnet rekonstrueres. Det andet er et Bæger med Filigran af hvidt Materiale. Dette, det smukkeste Stykke fra Gravningen, laa i omtrent det nederste Lag. Den ene Side mangler; den er muligvis blevet fjernet med Skovlen. —

Et sidste Fund blev gjort, da man forsøgte at grave gennem den støbte Bund i den cirkelrunde Bygning. Her laa en ca. 20 cm lang Træpløk, helt støbt ind i Mørtelen. Den minder om den Slags Pløkke, der anvendes af Tømrere, naar Bjælker, der er tappet ind i hinanden, skal »nittes« sammen, men adskiller sig fra disse, der er runde, ved at være mangekantet.

Under Gravningen blev Fundamenterne kaldt Schweder Kettingks Gaard, og baade Byggemaaden og de venetianske Glas peger hen mod Midten af det 16. Aarh., saa Gisningen har megen Sandsynlighed for sig. Vallensgaard er en af de gamle Herredsfogedgaarde; den blev inddraget under Hammershus af Lybækkerne og 1541 af det lybske Raad overdraget til Carsten Luneborg til arveligt Eje. Han havde genopbygget Gaarden, der maa være blevet ødelagt under Lybækkernes Plyndringer paa Øen forud for 1525, og solgte den 1555 til den lybske Høvedsmand paa Bornholm Schweder Kettingk, der byggede Taarn paa Gaarden, som han ejede til 1577. Mens Carsten Luneborg er glemt, huskes Schweder Kettingk, og hans Navn knyttes derfor til det 16. Aarhundredes Vallensgaard.

3. GUDHJEM GAMLE PRÆDIKESTOL.

Mellem de middelalderlige bornholmske Kirkebygninger, som i 1880erne og 90erne maatte falde som Ofre for Tidens Trang til større Kirkerum, var ogsaa St. Anna Kapel i Gudhjem. Det var bygget omkr. 1300 og tjente i næsten 600 Aar som Gudshus for Fiskerbefolkningen i Gudhjem og Melsted, indtil det i 1896 blev nedrevet. Kun det nederste af Muren af Kapellets ældste Del fik Lov at blive staaende som et Minde om den gamle Lilleputkirke (Kirkerummet var 16,8 × 5,2 m) og er fredet under Nationalmuseet. Et Billede af Kirken før Nedrivningen findes i »Jul paa Bornholm« 1933 S. 34.

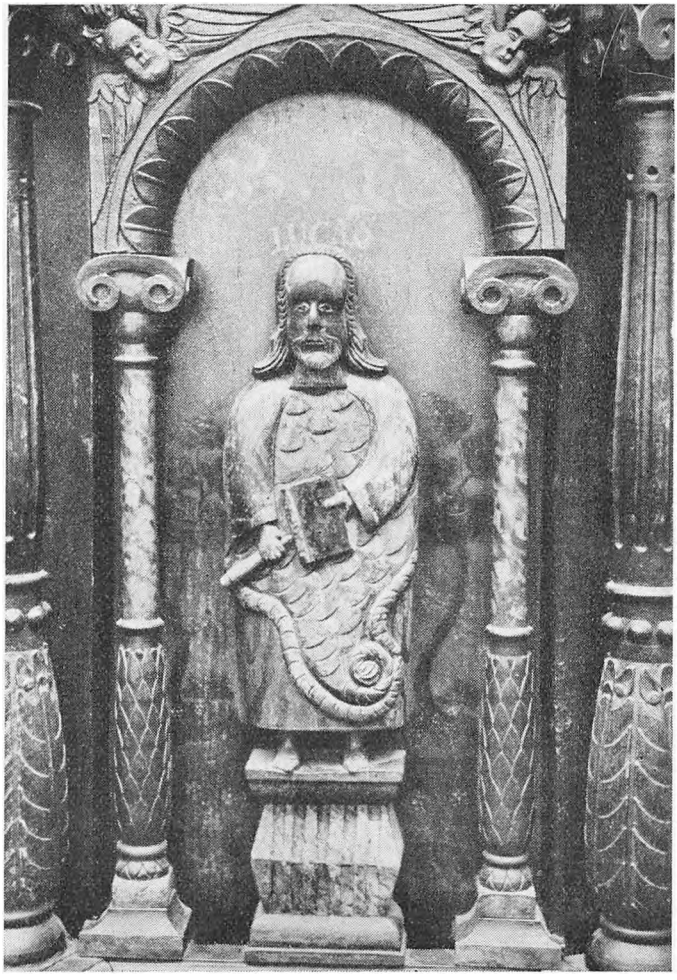

Af Inventaret bevaredes den trefløjede Altertavle fra 15. Aarh.s sidste Halvdel og Prædikestolen fra 1789. Tavlen er af Egetræ og har en udskaaren Gruppe (Marie paa Dødslejet, omgivet af de 12 Apostle) i Midten, paa Fløjene udskaarne Helgenfigurer. Da den stod med sine stærke Farver og meget

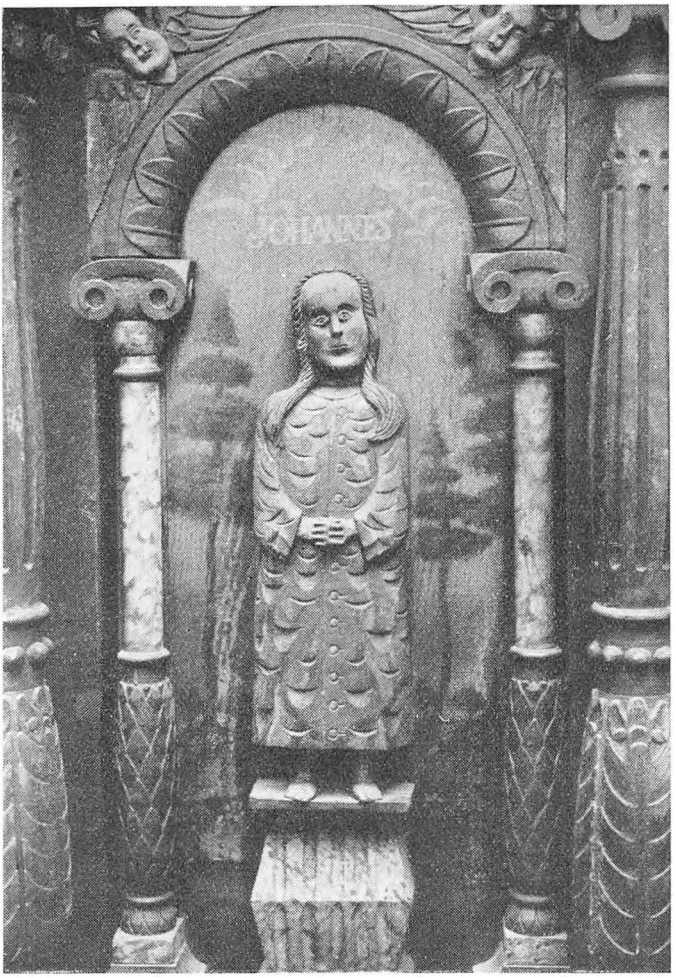

Guld, har den været en Pryd for Kirken. Men Tidens Tand gnavede paa den, Havgusen tærede Farverne, Overmaling gavnede den ikke, og det var ikke meget af den oprindelige Pragt, det lykkedes Konservator Termansens kyndige Hænder at fremkalde og bevare paa den gamle Tavle, da han i Vinteren

1935—36 restaurerede den (se Beretning om Bornholms Museum 1935—36 S. 10; Bornh. Saml. XXIV S. 244).

Prædikestolen, som afbildes her, er kun halvandet Hundrede Aar gammel, men som folkelig Kunst et værdifuldt Stykke.

Den er af Egetræ og malet med brogede Farver, og dens kostelige, naive, udskaarne Evangelistfigurer synes at fortælle, at den skyldes en fingernem Mand af Folket, der har haft større Vilje end Evne til at give de hellige Mænd Skikkelse.

Foroven er udskaaret:
2 KRON : VI : 40 : 41 / REG : CHRISTIAN. 7. / GUB : A :
v UNDAHL. / EPIS : N : E : BALLE

Forneden:
PRÆF : C : HEIBERG : / PRÆP : M : L : HIORTH / PAST :
I : P : PRAHL. 1789. / LUC : XI : 28. v DIAC : J : S : BOHN
CVR. P. IACOBSEN

(2. Krønikernes Bog 6. Kap. Vers 40—41. Konge Christian 7. Kommandant A. v. Undahl. Biskop N. E. Balle. Amtmand C. Heiberg. Provst M. L. Hiorth. Præst I. P. Prahl. 1789. Lucas 11. Kap. 28. Vers. Degn I. S. Bohn. Kirkeværge P. Jacobsen. Muligvis er P. Jacobsen Navnet paa den Mand, der har skaaret Prædikestolen, hvis CVR kan læses curavit og ikke curator.)

Baade Altertavlen og Prædikestolen findes nu paa Bornholms Museum.